

ГЕОРУСИСТИКА И ЗАКОНОМЕРНОСТИ ФОРМИРОВАНИЯ НАЦИОНАЛЬНЫХ ВАРИАНТОВ ЯЗЫКА

Статья посвящена проблеме исследования русского языка в современных условиях. Термин «георусистика» предложен в качестве понятия, которое может отразить особенности взаимодействия русского языка с другими языками. На некоторых примерах показаны закономерности механизма формирования национальных вариантов языка.

Ключевые слова: геоллингвистика, вариант языка, языковая ситуация.

Стаття присвячена проблемі дослідження російської мови у сучасних умовах. Термін «георусистика» використовується як таке поняття, яке дозволяє віддзеркалити особливості взаємодії російської мови з іншими мовами. На деяких прикладах продемонстровано закономірності механізму формування національних варіантів мови.

Ключові слова: русистика, русофонія, варіант мови, мовна ситуація, мовна політика.

The article is dedicated to the problem of the development of the Russian language in the modern geopolitical environment. The term «georussian studies» is suggested as a notion that can reflect the peculiarities of the interaction of the Russian language with other languages. The peculiarities of the mechanism of forming the national variants of the language are shown on some number of examples.

Key words: Russian language, Russian linguistic, variant of the language, language situation.

Мы исходим из того – для нас неоспоримого – факта, что существующее на земле глобальное русскоязычное пространство формируется национальными вариантами русского языка. Русистика, осознавшее это пространство в качестве своего основного объекта, должна стать георусистикой, дисциплиной, в центре внимания которой – взаимодействие и взаимовлияние языков.

Мы используем термин «национальный вариант языка» вслед за В. Ю. Михальченко: «национальные варианты языка появляются в результате территориального обособления носителей языка и развития в разных территориальных образованиях (например, национальные варианты английского языка, функционирующего в Англии, США, Канаде, Австралии)» [3, с. 35]. Можно обсуждать степень удачности этого термина, можно уточнять некоторые аспекты дефиниции (Е. А. Журавлева категорически возражает против термина «казахский вариант русского языка», справедливо утверждая, что он – «казахстанский»), а именно «территориальность», а не «государственность» обособления, тем не менее, именно этот термин является сегодня наиболее приемлемым на данном этапе обсуждения проблемы.

Наиболее приемлемым при одном условии. При условии адекватного понимания категории «вариант». Каковое является определяющим для описания реальных лингвистических механизмов формирования национальных вариантов языка.

Для классической русистики понятие вариант прочно связано с понятием норма. Норма и варианты – вот как это звучит в лингвистическом обиходе. Как правило, когда речь заходит о вариантах, в «общественном лингвистическом сознании» возникает ассоциация с чем-то деструктивным, самым своим существованием негативно влияющим на норму, разрушающим норму. Говоря о варьировании, лингвисты имеют в виду прежде всего то или иное видоизменение формы знака: «Поэтому в современной лингвистике по отношению к разным видам синонимии понятия варианта и вариативности не используются. Они применяются главным образом к таким различиям языковых единиц, которые не связаны с разницей в их значении. Иначе говоря, вариативность – это прежде всего несоответствия во внешнем виде, в форме языковых знаков, которые имеют один и тот же смысл... Возникает вопрос: на каком основании мы говорим о вариантах, вариативности? Ведь вариант – это видоизменение, разновидность какой-то основы. Но что может рассматриваться в качестве такой основы, допускающей варьирование? Какова точка отсчета при установлении вариативных форм? При ответе на эти вопросы мы сталкиваемся с одним из фундаментальных лингвистических и социолингвистических понятий – понятием языковой нормы» [1, с. 37-39].

Иначе говоря, это субстанциональное варьирование. Между тем, в функциональной лингвистике [2] отношения инварианта и варианта (точнее, вариантов) видятся несколько иначе.

Инвариант и варианты рассматриваются как разные формы существования одной и той же реалии. Инвариант, реализуясь в различных условиях, порождает множество вариантов.

Сказанное станет более отчетливым на примере конкретных языковых единиц.

Так в фонологической системе русского языка, формируемой идеальными, эталонными единицами, допущенными к формированию означающих русского языка, существует фонема <о>. Она существует в системе фонем русского языка как «не- <a>», «не- <e>», «не- <y>» и т.д. и определяется как набор фонологических признаков. Именно эта форма существования фонемы выступает как инвариант по отношению к множеству вариантов – звукотипов, реализующих фонему в различных фонетических позициях: [o], [Ō], [a], [ɛ], [ɣ]...

Само допущение о том, что звукотип [ɣ] может быть вариантом <о>, недопустимо, если только мы не отдаем себе отчет в том, что отношения инвариант/вариант могут основываться не только на субстанциональном тождестве/подобии, но и на тождестве функциональном.

Между тем функциональные тождества субстанционально различных реалий пронизывают мир человека. Простейший пример: мелок, перьевая ручка, шариковая ручка, карандаш, принтер, гусиное перо...

Варианты фонемы <о>, не будучи тождественны друг другу по своим артикуляторным и акустическим свойствам, тем не менее, тождественны функционально как реализации конкретной фонемы в конкретной фонетической позиции. Конечно же, основной вариант фонемы <о> звукотип [o] – это иной звукотип, чем, скажем, вариант [a], представляющий фонему <о> в первом предударном слоге. Иной артикуляторно и акустически. Тем не менее, эти звукотипы тождественны по своей функции: цель их бытия в системе русского языка – бытие вариантами конкретной фонемы. Множество вариантов – иная форма существования фонемы.

Это не единственный пример изоморфной для всех ярусов языка ситуации функционального тождества субстанционально нетождественных единиц.

Отношения функционального инварианта и вариантов изоморфны для всех подсистем языка. В семантике эти отношения осложняются односторонностью инварианта и двусторонностью знаковых вариантов. Мы писали об этом феномене, именуя его «семантема» и определяя в качестве основной единицы системы номинативных средств естественного языка [2, с. 145-150].

Фактором, обуславливающим существование множества вариантов семантемы, является разнообразие типовых ситуаций, в которых семантема «приходится» реализоваться. Совокупность условий, определяющих осуществляемый говорящим выбор одного из возможных способов экспликации языкового понятия, мы называем позицией.

Регулятивность языка присутствует в сфере номинации в форме типических состояний «среды» – в форме множества позиций, требующих использования определенных вариантов той или иной семантемы. Говорящий в своей речевой деятельности – «беспрерывном процессе номинации» – сталкивается с необходимостью выразить конкретное языковое понятие. Говорящий располагает арсеналом средств такого выражения – совокупностью вариантов семантемы. В каждом конкретном случае возникает своего рода «кроссворд»: для экспликации семантемы в данной позиции будет избрана та номинативная единица, которая с точки зрения субъекта говорения максимально точно соответствует числу и характеру «клеточек»-признаков, присущих данной ситуации. Аналогия с кроссвордом достаточно наглядна: если в задании к нему мы прочитаем формулировку сигнификата, например, 'орган зрения', который необходимо выразить в заданной ситуации, определяемой числом букв, то наши действия будут совпадать с поведением в реальной речевой ситуации: мы попытаемся отыскать слово с указанным нам смыслом, которое вошло бы в требуемое число клеточек или соответствовало бы заданным параметрам ситуации общения. Если «клеточек» три, это – «око», если четыре – «глаз» и т. д.

Рассмотрим ряд примеров, наглядно демонстрирующих лингвистический механизм формирования вариантных единиц внутри языковой системы.

Так, в картине мира каждого носителя русского языка есть концепт (сигнификат) 'верховный законодательный орган'. Этот концепт может быть реализован в речи рядом соотносительных, но не тождественных номинативных единиц: *Государственная Дума, Парламент, Верховная Рада*. Выбор того или иного варианта реализации данного концепта определяется позиционными условиями. В зависимости от того, в какой позиции находится говорящий по отношению к конкретному объекту реальной действительности, им может быть выбрана в качестве основного варианта каждая из этих единиц. Если речь идет о Российской Федерации, то позицию основного варианта занимает сочетание *Государственная Дума*, если объектом номинации выступает украинский орган власти, то основным вариантом становится сочетание *Верховная Рада*.

Особенности реализации инвариантного значения в грамматике мы можем наблюдать на примере изменения соотношения предлогов *на* и *в* в сочетаниях «на Украине» / «в Украине». Данные предлоги выражают одно и то же пространственное значение, но для русского языка в России основным вариантом реализации данного значения в указанном сочетании будет форма с предлогом *на*, а для варианта русского языка в Украине позицию основного варианта занимает форма с предлогом *в*.

В фонетической системе русского языка в Украине и в России наблюдается изменения между соотношением вариантов реализации фонемы <з>. Так, при реализации этой фонемы в русском языке в России основным вариантом является взрывной [з], а фрикативный [з'] находится на периферии, возникая, например, в слове [боу]. Однако в речи носителей русского языка в Украине фрикативный звук перемещается с периферии и постепенно начинает выступать в качестве равноправного варианта реализации данной фонемы.

После этих примеров ясно, что, говоря о национальных вариантах русского языка, мы имеем в виду русский язык как инвариант, противопоставленный другим инвариантам, таким как английский язык, украинский язык, немецкий язык ...

Этот инвариант реализуется в различных «позициях», каковыми выступают государства: Россия, Украина, Белоруссия, Казахстан и других. Конечно же, основным национальным вариантом русского языка (подобно основным вариантам фонемы, семантемы и других языковых единиц) является российский вариант русского языка. Именно он, равно как и основной вариант фонемы или семантемы, в массовом сознании отождествляется с самими инвариантом.

Российский вариант русского языка, тем не менее, это один из национальных вариантов русского языка, существующих на территориях иных государственных образований. К сожалению, мы до обидного мало знаем о том, что из себя представляют «неосновные» национальные варианты русского языка: каковы направления варьирования, какова мера или глубина варьирования – на все эти и многие другие вопросы нет не только ответов, но и инструментария для их получения.

Как представляется, внимательное и адекватное отношение к принципиально присущему естественному языку свойству существовать в форме множества вариантов заставило бы нас наконец-то отказаться от одного из самых стойких окололингвистических мифов – мифа о том, что любое взаимодействие языков, взаимодействие, ставшее обыденным делом в эпоху глобализации, приводит к «порче» «чистых», «идеальных», «правильных» языков.

Источники и литература

1. Беликов В. И. Социоллингвистика: учебник для вузов / В. И. Беликов, Л. П. Крысин. – М.: РГГУ, 2001. – 439 с.
2. Рудяков А. Н. Язык, или Почему люди говорят (опыт функционального определения естественного языка) / А. Н. Рудяков. – К.: Грамота, 2004. – 224 с.
3. Словарь социоллингвистических терминов (под ред. В. Ю. Михальченко). – М.: Институт языкознания РАН, 2006. – 312 с.

УДК 81'243

Агманова А. Е.

ОТ ТЕОРИИ К МОДЕЛИРОВАНИЮ УСВОЕНИЯ ВТОРОГО ЯЗЫКА*

Предикатоцентрическая теория усвоения второго языка представляет собой систему теоретических положений и опыт исследования закономерностей овладения неродным языком (на примере усвоения казахского языка как второго), основанный на признании определяющей роли формирования предикационных знаний в становлении вторичной языковой личности. В статье в обобщенном виде представлены результаты исследования, позволившие перейти от теории к моделированию усвоения второго языка.

Ключевые слова: теория, моделирование, усвоение второго языка.

Предикатоцентристська теорія засвоєння другої мови є системою теоретичних положень і досвідом дослідження закономірностей оволодіння нерідною мовою (на прикладі засвоєння казахської мови як другої), заснованим на визнанні визначальної ролі формування знань предикацій в становленні вторинної мовної особи. У статті в узагальненому вигляді представлені результати дослідження, що дозволили перейти від теорії до моделювання засвоєння другої мови.

Ключові слова: теорія, моделювання, засвоєння другої мови.

The predicative-central theory of the second language acquisition is the system of theoretical regulations and investigation experience of the rules of mastering non-native language (on the basis of examples of mastering the Kazakh language as the second), which is based on recognition of the defining role of the predicative knowledge formation in the process of bilingual personality formation. In the article the results of investigation which allow to pass from theory to the modelling of the second language mastering are given in general form.

Key words: theory, the modeling, the second language mastering.

В основе разработки предикатоцентрической теории усвоения второго языка лежит понимание предикативности как неотъемлемого конститутивного признака предложения, определяющего его функциональную

сущность в качестве коммуникативно значимой единицы языка, а роли предикационных знаний в процессе формирования вторичной языковой личности как стратегической.

Предикативность – фундаментальная категория языка, универсальность которой обусловлена непосредственной связью со спецификой человеческой языковой деятельности и основными механизмами выражения и передачи смысла в процессах языковой коммуникации. Последовательное исследование конкретных аспектов предикативности и усвоения предикационных знаний с позиций функционализма позволили осмыслить онтологический статус этой языковой универсалии и ее роль в становлении речевой деятельности инофона.

В результате исследования способов выражения предикативности в казахском и базовых (русском и английском) языках респондентов были описаны универсальные свойства и идиоспецифические особенности предикативных средств. Установлено, что особенности репрезентации предикативности в казахском языке обусловлены спецификой связи предикативных средств кодирования с концептосферами модальности, времени и лица; агглютинативной морфологической техникой, имеющей иконический характер морфемных последовательностей.

Определено, что главным условием усвоения второго языка является экстерииоризация интуитивных языковых знаний, сформированных в родном языке, в осознаваемый процесс их активного использования при осмыслении особенностей предикативности и оперировании предикативными средствами изучаемого языка.

Осмысление особенностей репрезентации предикативности в изучаемом языке, овладение предикационными знаниями, а также актуализация механизмов предикации играют определяющую роль в становлении речевой деятельности инофонов, представляя собой основу усвоения второго языка. Содержание предикационных знаний определяется типологическими особенностями изучаемого языка.

С учетом сложности и многоаспектности феномена развития вторичной языковой личности и многообразия факторов, влияющих на этот процесс, была разработана и верифицирована комплексная методика исследования, использование различных исследовательских подходов обеспечило всестороннее изучение закономерностей усвоения предикационных знаний, позволило выявить многообразие экстралингвистических и интралингвистических факторов, влияющих на этот процесс.

На базе экспериментальных данных доказана тесная взаимосвязь и взаимообусловленность процесса билингвализации личности с социолингвистическими, психолингвистическими, лингводидактическими факторами.

Исследование закономерностей усвоения предикативных форм казахского языка инофонами (носителями русского и носителями английского языков) позволило выявить, что стратегия овладения предикативными формами характеризуется овладением сначала элементарными, изоморфными и изосемическими предикативными средствами и более поздним усвоением сложных форм и их комплексной реализацией: раньше и глубже усваиваются временные формы, не осложненные модально-оценочной семантикой.

Результаты проведенного исследования позволили осуществить переход от теории к моделированию усвоения второго языка на принципах предикатоцентрического подхода [1]. В качестве практической реализации положений предикатоцентрической теории представлены предикационный минимум усвоения второго языка и рекомендации по функционально-системному описанию языкового материала, формированию предикационных знаний и автоматизации предикационных навыков; актуализации предикационных знаний в соответствии с речевыми задачами, направленными на усвоение текстообразующих функций предикативных форм; предлагаются модели интенсивного усвоения казахского языка и базового курса казахского языка.

Предикационный минимум представлен как Модель «языкового видения» субъектно-предикатных конструкций казахского языка, в рамках которой создаются условия для управления речемыслительной деятельностью инофона при усвоении второго языка.

Субъектно-предикатная конструкция изучаемого языка рассматривается как двусторонняя сущность, представленная в единстве когнитивных и коммуникативных характеристик. Субъектно-предикатные конструкции предлагается рассматривать в следующих аспектах: а) как результат вербализации ментальных объектов – субъекта и предиката (пропозициональная структура высказывания); б) как феномен этнокогнитивной специфики казахского языка – проявление особенностей языкового кодирования универсальных концептов; в) как определенный информационно-актуализационный комплекс с типичным расположением компонентов при линейаризации высказывания.

При этом особую актуальность приобретает проблема отбора и последовательности предъявления языкового материала с учетом психолингвистических особенностей развития личности во втором языке. Наиболее целесообразным представляется обучение, в первую очередь, изоморфным, изосемическим конструкциям, корректным образом репрезентирующим внеязыковую ситуацию. Предикативные средства кодирования соотносятся с выражаемыми ими концептами. Многообразная система аффиксов казахского языка представляет собой дейктические маркеры, связанные с концепто-сферами времени, числа и лица. Эти своеобразные дейктические координаты характеризуются особой последовательностью в составе предикативной формы, при усвоении которых определяющим должен быть функциональный аспект.

Поэтапное усвоение языковых средств – носителей информации о концептуализованной действительности формирует у обучаемого умения выражать речевые интенции в конкретных ситуациях общения, реализация которых предполагает соотнесения высказывания с действительностью в плане реальности/ирреальности событий, их временного развертывания и участников коммуникации. Субъектно-предикатные конструкции, способы выражения субъекта и предиката должны усваиваться по принципу «от простого к сложному», начиная от простых изоморфных конструкций к неизоморфным, затем к моделям с ирреальными значениями, при постепенном введении более сложных как по структуре (составные), так и по семантике (изосемические и неизосемические) способов выражения субъекта и предиката.

Наличие в языке разнообразных конструкций, представляющих собой структурно-семантические и актуализационно-информативные варианты изосемического предложения, которые к тому же часто являются наиболее типичными носителями определенного интенционального значения, требует функционально-семантического описания моделей предложений, учитывающего указанные аспекты. Реализация данного принципа основана на моделировании ситуации общения, побуждающей к речевой деятельности, когда коммуникативное намерение вербализуется посредством данного речевого образца.

На базе усвоенных изосемических конструкций с субъектом в форме существительного или местоимения в именительном падеже и глагольным предикатом далее изучаются речевые модели с именным субъектом в дательном-направительном падеже или притяжательной форме и модальными предикатами, служащими для выражения необходимости, желательности, возможности и долженствования. Поскольку модальности необходимости и желательности, долженствования и возможности являются предпосылками возникновения побудительности, формы выражения побуждения (просьбы, приказа, совета и т. д.) предъявляются после изучения конструкций со значением необходимости, долженствования, возможности и желательности. Предложенная Модель предполагает определенную последовательность их усвоения с учетом вышеуказанных особенностей их структуры и семантики.

В рамках предикатоцентрической теории осуществлено функционально-системное описание предикативных средств и предикативных конструкций в учебных целях, определяющее содержание и последовательность формирования предикационных знаний и автоматизации предикационных навыков.

В системе усвоения предикационных знаний текст как материализованное выражение определенного отрезка реальной действительности позволяет пронаблюдать использование конкретных синтаксических структур согласно интенции говорящего в различных ситуациях общения. Поэтому в процессе усвоения второго языка текст (во всех формах: монолог/диалог/полилог; в устном и письменном предъявлении; при восприятии и порождении высказывания) является неперенным условием создания информационно-коммуникативного пространства высказывания, речевой ситуации. В связи с этим разработана методическая система, основанная на реализации предикативности в рамках дискурса, позволяющая изучить структурно-семантические и текстообразующие функции предикативных конструкций.

Любой текст строится по законам языка, в котором имеется весь арсенал лексических и грамматических средств, необходимых для создания «связных знаковых комплексов», обладающих предметным содержанием и свойством воспроизводимости при реализации определенного замысла в процессе речевого общения. Говоря о том, что всякий связный знаковый комплекс можно рассматривать и в системе языка, как грамматическое явление и в системе речи, как речевое явление, М. М. Бахтин подчеркивал, что эти два аспекта «должны органически сочетаться ... на основе реального единства языкового явления», а «изучение высказывания как реальной единицы речевого общения позволит правильнее понять и природу единиц языка (как системы – слова и предложения)» [2, с. 244-245].

Данное положение имеет важное методическое значение, поскольку подтверждает правомерность использования в процессе усвоения второго языка текста в качестве единицы обучения, рассматривая его как результат речевой деятельности – образец определенного типа речи, отражающего особенности использования языковых средств в данном контексте. В то же время текст – это речевой акт и согласно основной цели усвоения второго (иностранного) языка – обучение речевому общению, первостепенную значимость приобретает другой аспект – формирование механизмов порождения предложения-высказывания согласно интенции в составе минимального речевого акта и далее – механизмов текстообразования согласно речевой задаче для создания разных типов текстов. Именно текст создает условия для существования и проявления всех сущностных признаков единиц языка. В тексте все средства языка становятся коммуникативно значимыми, поскольку любое предложение-высказывание становится элементом определенной системы, в которой каждое из них наиболее полно проявляет свои структурно-семантические и актуализационно-информационные свойства, реализуя тем самым новые, текстообразующие, функции.

В основе предлагаемой системы лежит логико-синтаксический принцип организации и подачи языкового материала в виде единого цикла, посвященного определенной страноведческой и лексико-грамматической теме, целью которого является обучение решению очерченного круга речевых задач. Данная система предполагает использование текста как а) единицы представления языкового материала; б) единицы обучения речевой деятельности; в) образец функционально-семантического типа высказывания; г) средство создания культурно-информационного контекста общения. Реализация перечисленных аспектов использования текста в процессе усвоения второго языка способствует дальнейшему развитию и совершенствованию предметных и операционных предикационных знаний (на этапе наблюдения за особенностями использования разных типов субъектно-предикатных конструкций), формированию навыков предикации в измененных условиях и их автоматизации посредством неоднократного повторения и практики использования изученных синтаксических структур для построения самостоятельных высказываний при реализации конкретных речевых задач. В целях интенсивного усвоения казахского языка как второго предлагается модель усвоения предикационных знаний и актуализации механизмов предикации с использованием функционально-смысловых таблиц, применение которых способствует оптимизации процесса обучения, сокращению предварительного этапа семантизации новых лексических единиц.

Таким образом, субъектно-предикатные конструкции рассматриваются как репрезентации типовых ситуаций объективной действительности, обладающие определенным иллокутивным предназначением, позволяющим использовать их в зависимости от интенции говорящего в контексте реального общения для достижения поставленных коммуникативных задач. Представляется, что в рамках данной модели создаются условия для управления процессом формирования речемыслительной деятельности индивида во втором языке в единстве когнитивных и коммуникативных аспектов. Автоматизация механизмов порождения предложений с определенным иллокутивным предназначением обеспечивают в дальнейшем неосознанное, спонтанное использование усвоенных синтаксических структур в разных ситуациях общения. Разные структурно-семантические модели предложений в процессе обучения усваиваются в контексте речевого акта как предложения, готовые к функционированию в речи.

Источники и литература

1. Агманова А. Е. Предикативность: языковая сущность и проблема усвоения / А. Е. Агманова // Коллективная монография: Теоретические основы преподавания РК и КЗ. – Алматы: КазНУ им. аль-Фараби, 2009. – С. 66-80
2. Бахтин М. М. Проблема текста в лингвистике, филологии и других гуманитарных науках / М. М. Бахтин // Эстетика словесного творчества. – М., 1979. – С. 244-245.

* Исследование проведено при поддержке Министерства образования и науки Республики Казахстан (грант № 215 от 31.05.2010 г. «Казахско-русское языковое взаимодействие: новый вектор развития национальной идеи»).

УДК 811.111'38 : 811.111'42

Анастасьева О. А.

ЭКСПРЕССИВНОСТЬ КАК СТИЛЕВАЯ ЧЕРТА АНГЛОЯЗЫЧНОГО АФОРИЗМА

В статье рассмотрены проблемы соотношения понятий «экспрессивность» и «эмоциональность» в современной лингвистике. С помощью анализа по стилистическим чертам выделены и рассмотрены конститuentы экспрессивности на материале англоязычных афоризмов.

Ключевые слова: стилистические черты, экспрессивность, эмоциональность

У статті розглянуто проблеми співвідношення понять «експресивність» та «емоційність» в сучасній лінгвістиці. За допомогою аналізу за стилістичними рисами виділено та розглянуто конститuentи експресивності на матеріалі англійських афоризмів.

Ключові слова: стилістичні риси, експресивність, емоційність

The paper deals with the problems of the correlation of the terms «expressivity» and «emotionality» in modern linguistics. Constituents of expressivity in English aphorisms have been marked out and analyzed with the help of style features method.

Key words: style features, expressivity, emotionality

Экспрессивность как лингвистический феномен давно привлекает внимание исследователей. Обзор лингвистической литературы дает возможность выделить три тенденции в подходе к определению средств, создающих экспрессивный эффект.

Во-первых, существует точка зрения, согласно которой смысловой доминантой, создающей экспрессивный эффект, является характеристика условий общения (Степанов Ю. С., Скребнев Ю. М., Долинин К. А., Гиро П., Винокур Т. Г. и др.).

Во-вторых, стилистический эффект экспрессивности рассматривается как неотъемлемый компонент эмотивности, или как привнесенный, возникающий в тексте (Шаховский В. И., Никитин М. В., Stevenson Ch.).

Третья тенденция характеризуется комплексным подходом к проблеме экспрессивности (Черемисина М. В., Лукьянова Н. А., Фёдоров А. И.).

Острые дискуссии возникают и при определении соотношения понятий экспрессивности и эмоциональности. «Понятие экспрессии имеет в лингвистической литературе различные толкования как применительно к языку вообще, так и к различным его уровням. Точный перевод самого слова экспрессия – «выражение» вызывает мысль об экспрессивности языковых средств как их выразительных возможностях, т. е. специально стилистическом приеме» [1]. Этому противостоит другая точка зрения, которая основана на сближении понятий экспрессивности и эмоциональности [4; 19; 20].

Вопрос о том, является ли эмоциональность лингвистической или психической категорией решается разными авторами по-разному. Некоторые исследователи считают, что эмоциональность – лингвистическая категория, служащая для выражения чувств субъекта [5; 15]. Другие, что эмоциональность – лингвистическая категория, служащая для выражения отношения к высказыванию, к объекту [2; 6; 7; 9; 14; 18].

Некоторые исследователи считают эмоциональность не как лингвистической, а как психологической категорией [11, с. 131-149].

Большинство исследователей все же рассматривает экспрессивность и эмоциональность как отдельные и самостоятельные явления. Точка зрения о том, что эмоциональность и экспрессивность соотносятся между собой как часть и целое, сформулирована Е. М. Галкиной-Федорук [10, с. 102-124]. «Эмоциональные средства языка всегда экспрессивны, но экспрессивные средства языка могут и не быть эмоциональными» [10, с. 124].

Целью настоящего исследования является изучение лингвистического профиля англоязычного афоризма, который конституируется в виде системы стилистических черт. Непосредственной задачей является анализ реализации стилистической черты экспрессивности. Таким образом, объектом исследования в данной статье выступает англоязычный афоризм, а предметом – способы языковой реализации стилистической черты экспрессивности в текстах данного жанра.

В данной статье под экспрессивностью мы будем понимать «такое свойство текста или части текста, которые передают смысл с увеличенной интенсивностью, выражая внутреннее состояние говорящего, и имеет своим развитием эмоциональное или логическое усиление, которое может быть, а может и не быть образным» [3, с. 11].

Подробный анализ реализации средств экспрессивности в афористических текстах немецких авторов проведен в работе Маньякиной Т. И. [12].

Экспрессивность как стилистическая черта афоризмов проявляется в усиленной выразительности, яркости языковой формы произведения. **Экспрессивность** реализуется через конституенты: ведущие – **оригинальность, образность**, факультативный – **эмоциональность**.

Оригинальность – подчеркнутая необычность афоризма в семантическом и языковом планах, противоречащая экстралингвистическому опыту читателя или языковой традиции. Субъективно-психологической основой восприятия афористического суждения как оригинального по содержанию или по форме является нарушение у воспринимающего определенного стереотипа, т. е. знаний, приобретенным прошлым опытом и служащих для него (воспринимающего субъекта) в известном смысле нормой [12, с. 11]. Оригинальность может быть сопряжена с целями комического, но может иметь «серьезный» характер, отражая сугубо познавательную направленность остроумия: *A weak mind is like a microscope, which magnifies trifling things, but cannot receive great ones. Lord Chesterfield*

Оригинальность реализуется посредством алогизма, – семантико-речевого приема, в основе которого лежит структурно-логический принцип неожиданного соединения далеких явлений. В отличие от произведений крупных форм в афоризмах алогизм выступает не вспомогательным стилистическим элементом, а определяет всю семантико-стилистическую суть произведения. На внешнем, языковом уровне алогизм получает четкое, очевидное проявление, если исходным материалом для него служат речевые факты, и косвенное, если его источником служит экстралингвистическая ситуация. В соответствии с этим выделяются два типа алогизма: 1) алогизм как *семантико-стилистическое* средство оригинальности и 2) алогизм как *языково-стилистическое* средство оригинальности. Такое противопоставление условно в силу диалектического единства формы и содержания афоризмов. Часто, в силу особой спаянности речевой и логической формы, последняя, по сути, совпадает со стилистико-речевой фигурой, непосредственно выражается в ней.

В пределах первого типа алогизма выделяются виды: 1) парадокс, 2) гротеск, 3) неожиданный поворот мысли. Наиболее распространенным видом алогизма является парадокс. Однако, следует проводить четкое различие между парадоксом, как оригинальным, расходящимся с общепринятым, а нередко и со здравым смыслом, суждением и стилистическим приемом – парадоксальностью – формой парадокса, придаваемым нередко истине для привлечения к ней внимания [21, с. 65]. Толкование явления вопреки сложившемуся о нем мнению – главный принцип парадокса. Афоризмы некоторых авторов преимущественно основаны именно на парадоксе, ярким мастером парадокса является Оскар Уайльд:

A man can be happy with any woman, so long as he does not love her. Oscar Wilde

Fashion is a form of ugliness so intolerable that we have to alter it every six months. Oscar Wilde

Гротеск и неожиданный поворот мысли получают, как правило, косвенное языковое выражение. Алогизм здесь сосредоточивается в смысловом плане, в «форме мысли». Прием неожиданного поворота мысли используется в афористике, в частности, в целях (комической) полемики с общепризнанными истинами, носителями которых являются пословицы и крылатые выражения.

Алогизм как *языково-стилистическое* средство оригинальности проявляется в следующих видах: 1) столкновение формы и содержания, 2) столкновение понятий, 3) каламбур.

Преобладающим видом речевого алогизма является каламбур. Каламбур обнаруживается в афористике во всех вариантах и формах: двойной смысл и игра слов: *Work is the curse of the drinking classes. Oscar Wilde*

The only defensible war is a war of defense. Gilbert K. Chesterton

Основой для обыгрывания в афоризмах могут служить не только отдельные слова и словосочетания, но и целые суждения (пословицы, крылатые выражения). При этом соответственно в столкновение приводятся значения не отдельных слов, а целых суждений: буквальный смысл данного афоризма и имплицитно цитируемый

фразеологизм-основа. Например, библейская истина обыгрывается в высказывании: *Man does not live by soap alone; and hygiene, or even health, is not much good unless you can take a healthy view of it or, better still, feel a healthy indifference to it.* Gilbert K. Chesterton

А в следующем афоризме обнаруживается одновременно созвучие конституционной догме и ее отрицание: *Democracy is simply the bludgeoning of the people for the people by the people.* Oscar Wilde

Образность – одна из наиболее характерных черт жанра. Под образностью в языке понимается совокупность «разных видов переносного употребления слов, разных способов образования переносного значения слов и выражений» [13, с. 67].

Образность как конститuent экспрессивности выполняет в афоризмах ряд конкретных функций: сообщение новых сведений о предмете, передача авторского оригинального видения явлений, эмоционального отношения к ним, эмоциональное воздействие на читателя, достижение наглядности характеристики или оценки, конкретности в передаче абстрактного, сжатости в изложении мысли и некоторые др. функциями, выполняемыми образностью, объясняется избирательность видов языковых средств ее реализации в афористике, их структурно-семантическое разнообразие. Из языковых средств образности для афоризмов характерны метафоры и сравнения, характеризующиеся, как правило, краткостью, простотой структуры, что способствует компактности изложения. Развернутые метафоры редки в афористических текстах:

Money is like manure, of very little use except it be spread. Francis Bacon

A room without books is like a body without a soul. Gilbert K. Chesterton

Метонимия также встречается в афористике, хотя она менее продуктивна: *Smiles form the channels of a future tears.* Lord Byron (здесь: smiles – радость, tears – горе).

Эмоциональность – факультативная жанрово-стилевая черта афоризма. Функция эмоциональной экспрессии – убеждение путем эмоционального воздействия. Основными языковыми средствами передачи эмоциональной экспрессии являются фонетико-синтаксические средства и среди них главным образом восклицание в форме вопросительного предложения с вопросительным словом и риторический вопрос в форме вопросительного предложения с вопросительным словом и без него: *When we were children we were grateful to those who filled our stockings at Christmas time. Why are we not grateful to God for filling our stockings with legs?* Gilbert K. Chesterton

Средства экспрессивности в афоризмах часто выступают во взаимодействии. При этом взаимодействуют как средства реализации одного и того же конституента, так и средства реализации разных конституентов. Это обуславливает высокую экспрессивную насыщенность произведений.

Таким образом, англоязычный афоризм – это тип текста, обладающий несомненным своеобразием стилистических черт, что заслуживает дальнейшего изучения. В частности, анализ по стилистическим чертам в дополнение к изучению средств экспрессивности, предполагает рассмотрение таких характерных черт как общезначимость, информативная плотность, коммуникативная четкость. Кроме того, важно описать механизм когнитивно-коммуникативной взаимосвязи стилистических черт англоязычного афоризма; проанализировать пути и способы их дискурсивной реализации как факторов внутренней организации данного текста.

Источники и литература

1. Акимов Г. Н. Экспрессивные свойства синтаксических структур / Г. Н. Акимов // Предложение и текст: семантика, прагматика и синтаксис. – Л.: Изд-во Лен. Унив., 1988. – С. 15-20.
2. Амосова Н. Н. Слово и контекст / Н. Н. Амосова // Очерки по лексикологии, фразеологии и стилистике. – Учен. зап. ЛГУ им. Жданова. – Л., 1958. – № 243, вып. 42. – С. 3-23.
3. Арнольд И. В. Интерпретация художественного текста: типы выдвигания и проблемы экспрессивности / И. В. Арнольд // Экспрессивные средства английского языка. – Ленинград, 1975. – С. 11-20.
4. Балли Ш. Французская стилистика. *Traite de stylistique française* / Ш. Балли // Серия: Лингвистическое наследие XX века. – М.: Либроком, 2009. – 398 с.
5. Брандес М. П. Позиция писателя и стиль литературного произведения / М. П. Брандес // Учен. зап. 1-го МГПИИЯ им. М. Тореза, 1966. – Т. 35. – С. 61-68.
6. Вайгла Э. А. О разновидностях эмоциональной лексики / Э. А. Вайгла // Учен. зап. Тартуского гос. ун-та (Тарту), 1970. – Вып. 245 (Труды по русской и славянской филологии). – № 14. – С. 77-83.
7. Васильев Л. М. К вопросу об экспрессивности и экспрессивных средствах (на материале славянских языков) / Л. М. Васильев. – Башкирский государственный университет. Серия: филологические науки. – Уфа, 1962. – Вып. 9, № 3. – С. 107-118.
8. Васильев Л. М. Стилистическое значение. Экспрессивность и эмоциональность как категории семантики / Л. М. Васильев // Проблемы функционирования языка и специфики речевых разновидностей. – Пермь, 1985. – 175 с.
9. Ветров А. А. Семантика и ее основные проблемы / А. А. Ветров. – М., 1968. – 264 с.
10. Галкина-Федорук Е. И. Об экспрессивности и эмоциональности в языке / Е. И. Галкина-Федорук // Сборник статей по языкознанию. – М., 1958. – С. 103-124.
11. Горбунов А. П. О природе эмоционального и формах его выражения в художественной литературе / А. П. Горбунов // Труды Иркутского гос. ун-та им. Жданова, 1971. – Т. 79., вып. 7. – С. 131-149.
12. Горбунов А. П. О сущности экспрессии и формах ее реализации / А. П. Горбунов // Вопросы стилистики: Сборник статей к 70-летию со дня рождения К. И. Былинского. – М.: Изд-во Московского университета, 1966. – С. 224-234.
13. Ефимов А. И. Стилистика художественной речи / А. И. Ефимов. – М.: Изд-во Московского университета, 1961. – 519 с.
14. Кожина М. Н. Стилистика русского языка / М. Н. Кожина. – М.: Просвещение, 1993. – 223 с.
15. Левковская К. А. Теория слова, принципы ее построения и аспекты изучения лексического материала / К. А. Левковская Серия: Лингвистическое наследие XX века. – Едиториал УРСС, КомКнига, 2005. – 296 с.
16. Лукьянова Н. А. Экспрессивность как семантическая категория / Н. А. Лукьянова // Языковые категории в лексикологии и синтаксисе. – Новосибирск, 1991. – 189 с.
17. Манякина Т. Н. Языково-стилистическая характеристика жанра афоризмов (на материале нем. яз.): дисс. ... кандидата филологических наук: 10.02.04 / Манякина Татьяна Ивановна. – Днепропетровск, 1980. – 230 с.
18. Милованова Н. Я. Наблюдения над некоторыми средствами экспрессивности научной речи / Н. Я. Милованова // Исследования по стилистике. – Вып. 5. – 1976. – С. 140-150.
19. Мосьяков А. Е. Стилистическое функционирование фразеологизмов в современном французском языке (на материале общественно-политической литературы): автореферат дис. на соискание учен. степени канд. филол. наук: спец. 10.02.05 «Романские языки» / А. Е. Мосьяков. – М., 1971. – 18 с.
20. Мусаев К. Лексикофразеологические вопросы художественного перевода / К. Мусаев. – Ташкент, 1980. – С. 116-121.
21. Федоренко Н. Т., Сокольская Л. И. Афористика / Н. Т. Федоренко, Л. И. Сокольская. – М.: Наука, 1990. – 419 с.
22. The Oxford Dictionary of Phrase, Saying & Quotation. – Oxford University Press, 2002. – 846 p.

ВЛИЯНИЕ ПОЛИТИЧЕСКОГО ФАКТОРА НА ВЕРБАЛИЗАЦИЮ КОНЦЕПТА *ТЕРРОРИЗМ* В АМЕРИКАНСКОМ ВАРИАНТЕ АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА

Данная статья посвящена изучению характерных особенностей вербализации концепта *ТЕРРОРИЗМ* с позиции его когнитивной репрезентации в американском варианте английского языка. Проводится анализ данного концепта в рамках одной из когнитивных методик – теории фреймов.

Ключевые слова: концепт, вербальная репрезентация, фрейм, фреймовый скелет, слот.

Дана стаття присвячена дослідженню характерних особливостей вербалізації концепту *ТЕРРОРИЗМ* з позиції його когнітивної репрезентації в американському варіанті англійської мови. Проводиться аналіз даного концепту у рамках однієї з когнітивних методик – теорії фреймів.

Ключові слова: концепт, вербальна репрезентація, фрейм, фреймовий скелет, слот.

The given article deals with some characteristic features of the cognitive representation of the verbalized concept *TERRORISM* in the American variant of the English language. The given concept is analysed in terms of the cognitive technique – the frame theory.

Key words: concept, verbal representation, frame, frame skeleton, slot.

Склонность к постоянным изменениям – другими словами, **вариативность** – это одна из главных особенностей знаковых систем, к которым также относится и язык [3, с. 5]. Вариативность возникает в результате изменчивости языка, его эволюции, вызванной тесным контактом языков и диалектов, а также взаимодействием многих внутрисистемных факторов языка [3, с. 5-6]. Изменения в распространении языка и масштабы его вариативности обусловлены определенными объективными изменениями в жизни общества, в частности – его историческим или культурным развитием. Именно англоязычный ареал как объект лингвистических исследований представляет особый интерес для современных ученых, что можно объяснить неоднородностью и многокомпонентностью его состава, а также спецификой его функционирования на разных территориях и в разных коммуникативных ситуациях.

Исследованиями особенностей американского варианта английского языка, его фонетических, грамматических и лексических характеристик посвящено много научных трудов как зарубежных (К. М. Ачер, К. П. Баттл, К. Гудрайт, А. М. Марквардт, Дж. Оларски, Е. Д. Хирш и др.), так и отечественных (Л. М. Борисова, Д. Бурстин, В. В. Ощепкова, И. А. Стернин, Г. Д. Томахин и др.) лингвистов, однако на сегодняшний день влияние изменения политического курса Соединенных Штатов на функционирование английского языка еще не достаточно изучено, что, собственно, и подтверждает актуальность выбранной нами темы.

Целью нашей статьи является исследование особенностей вербальной репрезентации концепта *ТЕРРОРИЗМ* в американском варианте английского языка при помощи такой когнитивной методики, как теория фреймов.

Сегодня английский язык в США является родным для более 80% населения, хотя он фактически и не имеет статуса государственного языка, так как в стране по настоящее время не принят закон о государственном языке [2; 8, с. 45].

Американский вариант английского языка использует в общении приблизительно в два раза больше людей, чем какую-либо другую разновидность английского языка, и в четыре раза больше людей, чем британский вариант [8, с. 50]. Частично это можно объяснить самой позицией США – страны-лидера мировой общественности, чье влияние чувствуется практически во всех сферах жизни современного человека (туризм, индустрия развлечений, глобальный бизнес и т.п.) благодаря стремительному расширению границ информационного пространства.

Характерной особенностью американского варианта является его гибкость и открытость всем изменениям, способным еще больше упростить процесс коммуникации индивидов [2]. Таким образом, любые перемены в общественной жизни, в частности – политического характера, способны влиять на процесс формирования в сознании говорящего тех или других концептов, а также их дальнейшую вербализацию в языке, которым пользуются члены данного языкового сообщества. С течением времени концепты способны эволюционировать, т. е. взаимодействовать с другими понятиями и образовывать различные единства на каждом этапе своего развития, реагируя таким образом на изменения в окружающем мире и внутренней системе ценностей как отдельного индивида, так и всего общества в целом [4, с. 50].

Понятие «терроризм», как одна из характерных реалий нашей современности, за сравнительно короткое время прошло путь от исторической реалии времен Великой французской революции до обязательного атрибута информационных сообщений о чрезвычайных происшествиях. Оно также получило свое отражение и в современном языке, став не просто важной составляющей общественно-политической лексики, но и определенным «ментальным образованием в человеческом сознании» [6, с. 59], проецируемым на язык и имеющим собственную, организованную определенным образом, структуру, на которую, среди всего прочего, влияет и **политический** фактор.

В рамках нашего исследования для анализа структуры концепта мы использовали **теорию фреймов**, которая основывается на иерархически организованной системе языковых выборов (собственно **фреймов**), согласованных со зрительными, а также другими видами внутренних мыслительных образов, к которым относят как межличностные процессы общения, так и стандартные сценарии поведения, которые продиктованы индивиду культурой или самим обществом [10, с. 124]. Основоположником этой теории считают американского лингвиста Ч. Филлмора, а своему дальнейшему развитию она обязана плодотворной работе таких ученых, как М. Минский, Р. Ленекер, Л. В. Барсалоу, В. Петерсен, М. Вернинг и др.

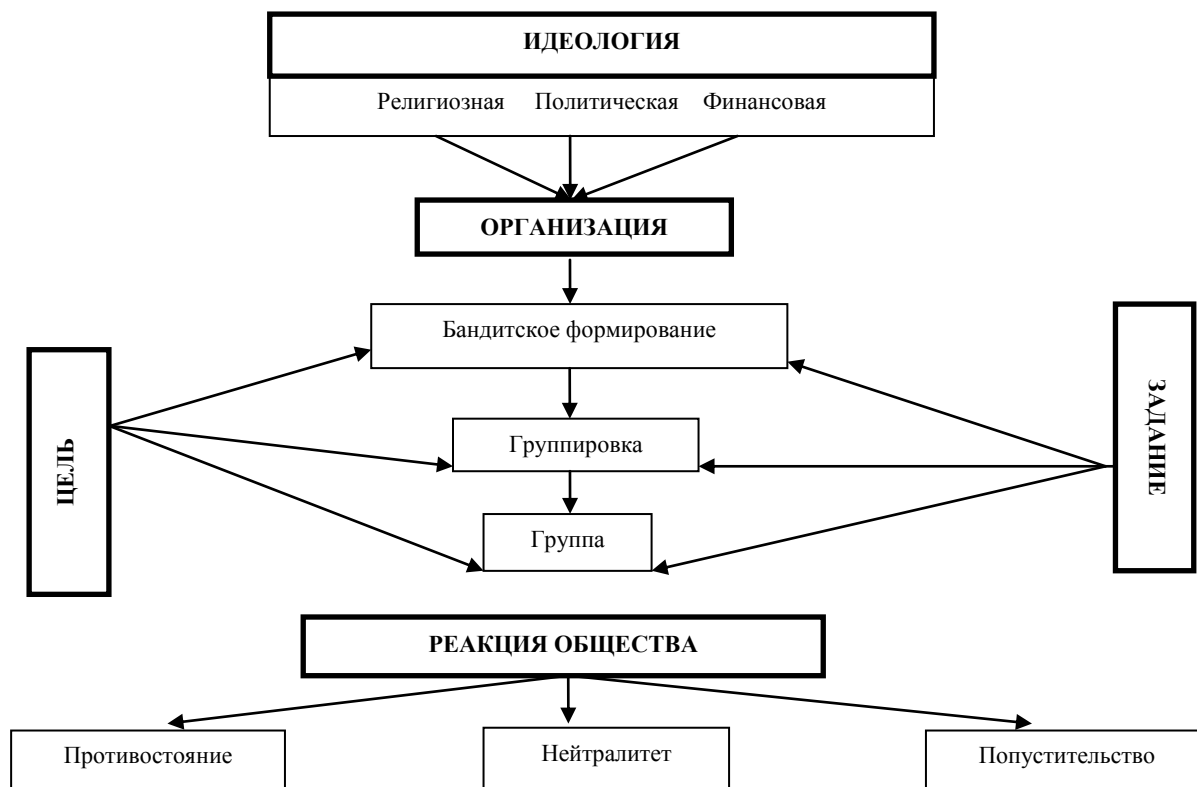
Фрейм состоит из суммы **слов** – понятийных конститuentов фрейма, – сохраняющих информацию, содержание которой отражается в названии слота [1, с. 255]. В процессе нагромождения дополнительной информации слоты пополняются данными и, структурируясь, формируют своего рода субфреймы или подфреймы, присоединение к которым других фреймов со своим собственным набором слотов приводит к формированию некой структуры в виде иерархической сети [7, с. 94].

Используя фреймовую теорию для анализа вербальной репрезентации концепта *ТЕРРОРИЗМ* в американском варианте английского языка, мы получаем некую абстрактную схему для описания вполне конкретных случаев использования тех или других лексических единиц – так называемый фреймовый скелет [5, с. 57].

Таким образом, исходя из семантического наполнения концепта *ТЕРРОРИЗМ*, в ходе анализа мы выделили следующие слоты: «**ИДЕОЛОГИЯ**», «**ОРГАНИЗАЦИЯ**», «**ЦЕЛЬ**», «**ЗАДАНИЕ**» и «**РЕАКЦИЯ ОБЩЕСТВА**».

Каждый из них мы можем расчленим с учетом имеющейся в фактическом материале конкретизирующей информации, которая специфицирует семантику данного концепта. Так, поскольку каждый террористический акт имеет под собой ту или иную идеологическую основу, мы считаем необходимым выделять в слоте «**ИДЕОЛОГИЯ**» *религиозную, политическую и финансовую* составляющие. В свою очередь, в слоте «**ОРГАНИЗАЦИЯ**» в

зависимости от степени иерархической организации террористической деятельности можно выделить такие компоненты, как «*бандитское формирование*», «*группировка*» и «*группа*». Слот «**РЕАКЦИЯ ОБЩЕСТВА**» при наличии лексем, характеризующих позицию государства относительно террористической деятельности, также раскладываем на несколько составляющих – «*противостояние*», «*нейтралитет*» и «*попустительство*».

Изменение политического курса на более либеральный, которое наблюдается в США с приходом к власти Барака Обамы повлекло за собой изменения и в вербализации исследуемого нами концепта.

Так, в «эпоху Буша» отношение американской общественности к терроризму было резко негативным, что проявлялось в частом использовании лексем типа *tough prosecution* (преследование лиц, когда-либо занимавшихся террористической деятельностью, со всей строгостью закона), *Ten Most Wanted List* (список наиболее опасных террористов, принимавших участие в теракте 11 сентября 2001 года) и др.

Сегодня администрация Барака Обамы проводит относительно террористической деятельности умеренную политику, что подтверждается все более редким использованием словосочетаний типа *aggression on terror*, *to battle terrorism*, *to eradicate Al Qaeda* и др., и все более частым – *to debilitate Al Qaeda* и т.п.

Слот «**ИДЕОЛОГИЯ**» широко представлен в американском варианте английского языка при помощи таких лексических единиц, как *fanaticism* (фанатичное следование религиозным предписаниям, которое ставит под угрозу жизнь и здоровье мирных граждан), *extremist agenda* (экстремистский план действий) («*религиозная идеология*»); «*reign of terror*» (царство террора), *Taliban regime* (государственный строй, реализуемый представителями Талибана) («*политическая идеология*»); *business of terrorism* (получение государством финансовой выгоды от террористической деятельности), *to sponsor terrorists* (финансовая помощь террористам) («*финансовая идеология*»).

В свою очередь, слот «**ОРГАНИЗАЦИЯ**» также не менее многочисленен, например: *suicide bomber* (террорист-смертник), *radical fundamentalist* (агрессивно настроенный сторонник фундаментализма) («*бандитское формирование*»); *Hamas* (Хамас), *al Badr* (аль-Бадр) («*группировка*»); *Al Qaeda* (аль-Каида) («*группа*») и т. п.

Иллюстрируя реализацию слота «**ЦЕЛЬ**» в американском варианте английского языка, можем привести, среди прочих, следующие примеры: «*just war*» (справедливая война), *Islamization* (пропаганда мусульманского вероисповедания по всему миру) и т. п.

Слот «**ЗАДАНИЕ**» репрезентируется следующими лексемами: *malicious cyberactivity* (террористическая деятельность через Интернет), *hijacking* (угон самолета, воздушное пиратство), *kidnapping* (похищение людей с целью получения выкупа или другого вида шантажа).

Все вышеперечисленные слоты – «**ИДЕОЛОГИЯ**», «**ОРГАНИЗАЦИЯ**», «**ЦЕЛЬ**» и «**ЗАДАНИЕ**» – характеризуют террористическую деятельность как социально-политическое явление с разных сторон: с точки зрения мотивации («**ИДЕОЛОГИЯ**»), внутренней структуры («**ОРГАНИЗАЦИЯ**») и направленности («**ЦЕЛЬ**» и «**ЗАДАНИЕ**»). Все они, в сравнении с другими вариантами английского языка, достаточно широко представлены в американском английском, что во многом можно объяснить активной антитеррористической позицией предыдущего Президента США, которому, в частности, принадлежит такой неологизм, как *the Axis of Evil* («ось зла») – государства, потворствующие терроризму).

Слот «**РЕАКЦИЯ ОБЩЕСТВА**» в американском варианте английского языка также вербализируется при помощи значительного количества лексических единиц, например: *the war on terrorism* (борьба с терроризмом), *to despise terrorists* (презирать террористов) («*противостояние*»); «*balance-of-threats' perception*» (игнорирование государством террористической угрозы в случае, если она направлена не на его собственных граждан, а на представителей других стран) («*нейтралитет*»); *foot-dragging on operations against terrorists* (торможение госчиновниками процесса борьбы с терроризмом), *twin-track policy* (двойное отношение к терроризму в одном и том же государстве, которое выражается в формальном осуждении и негласном попустительстве) («*попустительство*») и т. п. Анализ фактического материала позволил зафиксировать особенности репрезентации этого слота концепта

ТЕРРОРИЗМ средствами языка, что в значительной мере можно объяснить влиянием политического фактора на особенности функционирования американского варианта английского языка.

Во многих американских СМИ звучит критика как политического курса, проводимого администрацией Дж. Буша-мл. относительно терроризма (*flawed legal reasoning, Bush terror*), так и мер, предпринятых военной прокуратурой для преследования лиц, занимающихся террористической деятельностью (*professional misconduct, brutal / harsh interrogation tactics, coercive methods, torture techniques, abuse of prisoners, harsh treatment of terrorism suspects, waterboarding*). Более того, активная деятельность инициативной группы юристов в Соединенных Штатах во многом способствовала общественному резонансу вокруг дела о неправомерных действиях американских военных по отношению к лицам, подозреваемых в связях с террористами, и уже получила название *the Velvet Revolution*.

Таким образом, фреймовый анализ репрезентации концепта ТЕРРОРИЗМ средствами американского варианта английского языка показал, что политический фактор играет все большую роль в отражении в языке тех или иных концептов, в частности – такого многокомпонентного и спорного, как ТЕРРОРИЗМ, вербализация которого, по нашему мнению, требует дальнейшего исследования в других вариантах английского языка.

Источники и литература

1. Ніконова В. Г. Трагедійна картина світу в поезії Шекспіра: Монографія / В. Г. Ніконова. – Дніпропетровськ: Вид-во ДУЕП, 2007. – 364 с.
2. Американский вариант английского языка [Электронный ресурс] // Режим доступа до статті: <http://wapedia.mobi/ru/>
3. Безрукая А. Н. Лексико-семантические и фонетические манифестации языковой вариативности (на материале английского языка Великобритании, США и Канады): автореф. дис. на соискание степени канд. филол. наук: спец. 10.02.19 «Теория языка» / А. Н. Безрукая. – Белгород, 2009. – 19 с.
4. Быкова О. И. О когнитивно-языковых механизмах актуализации этноконнотации в концептах культуры / О. И. Быкова // Когнитивная семантика: Вторая междунар. школа-семинар. – Тамбов: Изд-во Тамбовск. ун-та, 2000. – С. 50-52.
5. Демьянков В. З. Теория прототипов в семантике и прагматике языка // Структуры представления знаний в языке. / Отв. редактор Кубрякова Е. С. / В. З. Демьянков. – М.: ИНИОН РАН, 1994. – С. 32-86.
6. Карасик В. И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс / В. И. Карасик. – М.: Гнозис, 2004. – 392 с.
7. Луев Г. В. Фреймы – сценарии для описания смысловой структуры слова / Г. В. Луев // Теория верификация лингвистических отношений. – М.: Издательство Московского университета, 1998. – С. 93-103.
8. Ощепкова В. В. Язык и культура Великобритании, США, Канады, Австралии, Новой Зеландии / В. В. Ощепкова. – М./СПб.: ГЛОССА/КАРО, 2006. – 336 с.
9. Попова З. Д. Когнитивная лингвистика / З. Д. Попова, И. А. Стернин. – М.: АСТ: Восток-Запад, 2007. – 314 с. – (Лингвистика и межкультурная коммуникация. Золотая серия).
10. Fillmore Ch. J. An alternative to checklist theories of meaning / C. J. Fillmore // Proceedings of annual meeting of the Berkeley Linguistics Society. – Berkley, 1975. – V. 1. – P. 123-131.
11. In the English-Speaking World / [edited by Carol Goodwright, Janet Olearski]. – London: Chancered International Publishers, 1998. – 128 p.

УДК 811.161.2'37

Арделян Е. В.

КОННОТАТИВНЫЙ АСПЕКТ СЕМАНТИКИ ИМЕН СОБСТВЕННЫХ В ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКИХ ЕДИНИЦАХ

В статье рассматривается коннотативный аспект семантики имен собственных в структуре фразеологических единиц. Собственно семантические изменения происходят в результате буквализации фразеологического значения, приобретения фразеологическими единицами нового смысла.

Ключевые слова: собственное имя, фразеологическая единица, коннотативный аспект, семантика.

У статті розглядається конотативний аспект семантики власних назв в структурі фразеологічних одиниць. Установлено провідну роль онімів у формуванні фразеологічного значення.

Ключові слова: власна назва, фразеологічна одиниця, конотативний аспект, семантика.

The article focuses on the connotational aspect of semantics of proper names in phraseological units. There have been ascertained the leading role of onomastic component in phraseological significance' formation and explored their semantic peculiarities in phraseological units.

Key words: a proper name, a phraseological unit, connotational aspect, semantics.

Имена собственные в составе фразеологических единиц исследовались многими украинскими и русскими лингвистами в зависимости от ряда критериев. Например, Л. Скрипник занималась фразеологизмами данного типа, согласно их этимологии, структуре и классов онимов. Н. Алефиренко осуществил контрастивный анализ имен собственных в составе фразеологических оборотов русского и украинского языков. Семантика личных имен в виде компонентов фразеологических единиц в английском языке исследовалась Б. Ажнюком, З. Корзюковой, З. Загировой и т. д.

Цель данной статьи состоит в изучении семантики антропонимов в составе английских фразеологических единиц. Объект исследования представлен фразеологическими единицами с именем собственным в английском языке, избранными из фразеологических и идиоматических словарей.

Семантика имени собственного (далее ИС) всегда оставалась спорным вопросом в лингвистической теории. Лингвисты ведут дискуссии о сущности значения ИС, то неоправданно его сужая, низводя статус ИС до слова-метки, то ограничивая область его означивания контекстом речевого окружения. Это говорит о сложной, противоречивой природе ИС, в семантике которого происходит столкновение лингвистического и экстралингвистического планов.

Вслед за Н. Алефиренко мы считаем, что «поскольку онимы – это слова, то они не могут не иметь значений как вербализованного отражения в нашем сознании объекта именования», и что именам собственным присуще ономастическое значение, имеющее свою специфику [3, с. 168].

Фразеологические единицы с именами собственными не нуждаются в каком-то специфическом, условном контексте: им нужен уровень познания соответственной сферы интеллектуально-духовного прошлого, культурной компетенции. Б. Ажнюк предполагает, что существует некоторый этимологический элемент, лежащий в основе семантики значительного числа фразеологических единиц [2, с. 42]. Рассматривая фразеологизмы с собственными именами в диахронии, можно по праву утверждать вполне логическое проявление онимов в их структуре, беря во внимание существование конкретного человека, к которому он относится, например, *Adam's nature, St. Martin's summer, bed of Procrustes, labour of Sisyphus*. В данном случае антропонимы логично мотивированные и могут носить символический характер.

Являясь единицей языка, ИС служит для номинации объектов социальной действительности. Субъективность функционирования ИС проявляется в индивидуальности его выбора в актах номинации, а также в явлении

ассоциативного переноса существенных качеств объекта, для означивания которого ИС используется, на значение самого ИС, что в свою очередь отражается на дальнейшем функционировании ИС. ИС, таким образом, обладает способностью накапливать экстралингвистическую информацию о своем денотате, которая в результате логических процедур анализа и синтеза может становиться частью семантики ИС.

В компонентном анализе значение слова разлагается на его составляющие – семантические множители. Ю. Караулов поясняет, что под семантическим множителем понимаются полнозначные слова, использованные в правой части толкового словаря, а также, что элементарные единицы содержательного плана, которые, соединяясь друг с другом в различных комбинациях и числе, задают значение любого слова в языке [11, с. 6].

По характеру передаваемой информации и прагматическому статусу различают семантические множители, относящиеся к денотативному, т.е. предметно-логическому, значению слова, и коннотативные, отражающие прагматику акта коммуникации. При анализе фразеологизмов коннотативная часть семного состава оказывается особенно важной. Коннотативный компонент значения лексических единиц, структура которого была детально описана И. Арнольд, является важной составляющей семантической структуры ИС [6].

Сегодня в понятие коннотативности вкладывается разный смысл. Одни ученые считают, что коннотация – явление ассоциативного плана. Так, например, Г. Уфимцева пишет: «Что касается коннотативных элементов, то они не включаются в знаковое значение словесных знаков, а порождаются специфическими условиями их использования в речевых актах» [16, с. 96]. Другие исследователи рассматривают коннотацию как компонент, входящий в структуру значения слова. Так, Е. Азнаурова считает коннотацию дополнительной частью значения: «дополнительный семантико-стилистический смысл слова, который возникает на основе постоянных ассоциативных связей, общепринятых в определенном языковом коллективе» [1, с. 100]. Некоторые ученые, признавая коннотацию частью семантики слова, расходятся во взгляде на ее содержание. Так, например, О. Кунин включает в коннотацию только стилистическую окраску фразеологизма. В. Говердовский рассматривает ее как сумму «содержательных компонентов значения, которые фигурируют только в речевом акте» [8, с. 3]. А. Загоровская включает в коннотацию три компонента: эмотивность, оценочность, стилистический компонент [10, с. 48]. В. Шаховской – сторонник узкого понимания коннотации. Он считает, что «коннотация – это аспект лексического значения единицы, с помощью которого кодифицировано выражается эмоциональное состояние говорящего и обусловленное им отношение к адресату, объекту и предмету речи, ситуации, в которой осуществляется то или иное речевое общение» [17, с. 14]. В. Телия приводит определение, согласно которому коннотация – это «семантическая сущность, которая узуально или окказионально входит в семантику языковых единиц и выражает эмотивно оценочное и стилистически маркированное отношение субъекта речи к действительности при ее обозначении в высказывании, которое получает экспрессивный эффект на основе этой информации» [14, с. 5]. Ю. Апресян считает коннотацией такие смысловые элементы, которые отражают связанные со словом культурные представления и традиции, господствующую в данном языковом коллективе практику использования соответствующей вещи и многие другие внеязыковые факторы [5].

Имена собственные в составе фразеологизмов имеют особенную характеристику из-за своей природы: они обозначают единый в своем роде предмет, то есть имеют единственное значение, генетически нейтральное, которое в общественной практике может приобретать оценочной функции, функции характеристики, которая сформировалась в обществе.

Большая часть проанализированных нами ИС функционирует в актах вторичной номинации. На данном уровне у слова как словарной единицы языка нет определенных значений, а есть правила содержательного варьирования первичного (исходного) значения в трех полях – импликационном (метонимическом), симулятивном (метафорическом) и гипонимическом. В результате семантического варьирования значение ИС приобретает коннотативный компонент [13, с. 67].

В процессе метафорического или метонимического переноса значения происходит семантическое смещение в значениях компонентов деривационные базы, которое прямо ведет к вторичному значению слов-компонентов.

Фразеологическая образность является четко определенной лингвистической сущностью, универсальным средством создания которой является метафора [15]. Фразеологи отмечают признаки, отличающие фразеологическую метафору от метафоры литературной: 1) стандартность, потеря индивидуальности; 2) переход от фигуры речи в языковой знак; 3) системный характер; 4) ситуативность, т. е. перенос значения осуществляется по сходству целой ситуации. С точки зрения В. Жукова метафоризация имеет целостный характер, поскольку при ней происходит семантическое смещение «всего изменяемого словосочетания, а не каждого слова отдельно» [9, с. 70].

Метонимия играет важную роль в семантике фразеологических единиц с именем собственным, например, *John Hancock, John Henry* – подпись, *do a Melba, do a Farnham* – сделать несколько удачных выступлений перед завершением карьеры.

Сравнение выступает преобладающим средством формирования семантики фразеологических единиц с именами собственными. Это связано с существованием некоторого прототипа (мифологического или литературного героя, актера, спортсмена, политика), на которого нацелено сравнение: *as mean as hungry Tyson, poor as Job, as old as Methusealah, proud as Lucifer*.

Согласно И. Арнольд, коннотация включает эмоциональный, оценочный, экспрессивный и стилистический компоненты [6, с. 107-114]. Коннотация является факультативной частью значения лексических единиц в противовес денотативному значению.

Эмоциональный компонент значения может быть узуальным или окказиональным. Слово обладает эмоциональным компонентом значения, если выражает какую-нибудь эмоцию или чувство. Эмоцией называется относительно кратковременное переживание: радость, огорчение, удовольствие, тревога, гнев, удивление, а чувством – более устойчивое отношение: любовь, ненависть, уважение и т. п.

Слово обладает оценочным компонентом значения, если оно выражает положительное или отрицательное суждение о том, что оно называет, т. е. одобрение или неодобрение. Следующий пример демонстрирует отрицательную оценку, передаваемую ИС *Judas*. Так, как справедливо подмечает Н. Алефиренко, ситуация предательства Иудой Христа воспринимается как некий эталон предательства вообще [4, с. 27]. Дифференциальные признаки данной ситуации – подлость, донос, награда за предательство – становятся элементами этнического сознания, а их атрибуты – символами типа *Judas kiss, 30 pieces of silver*. Само имя *Juda* превратилось в прецедентный феномен и стало известным символом.

Слово обладает экспрессивным компонентом значения, если своей образностью или другим способом подчеркивает, усиливает то, что называется в этом же слове или в других, синтаксически связанных с ним словах. Различают экспрессивность образную и увеличительную: *Jack Homer, Big Ben, Uncle Jonathan*. Практически все ИС обладают образной экспрессивностью за счет переосмысления их первичного значения.

Слово также обладает стилистическим компонентом значения, или стилистической коннотацией, если данное слово типично для определенных функциональных стилей и сфер речи, с которыми оно ассоциируется, даже будучи

употреблено в нетипичных для него контекстах. Проиллюстрируем стилистическую маркированность ИС следующими примерами:

Achilles' heel книжн. – «ахиллесова пята» – слабое, легко уязвимое место (послегомеровский миф, переданный римским поэтом Гигином повествует о том, что мать Ахилла, Фетида, захотела сделать тело своего сына неуязвимым и для этого окунула его в священную реку Стикс. Она держала его за пятку, которой не коснулась вода, поэтому пятка осталась единственно уязвимым местом Ахилла, куда он и был смертельно ранен стрелой Париса) [7, с. 17]. ИС в составе фразеологизма стилистически маркировано. Принадлежность ИС *Achilles* к возвышенному стилю объясняется общей закономерностью мифотворчества идеализировать человеческое бытие и видеть в повседневном черты вечного.

Таковую же тенденцию демонстрирует и следующий пример: *the Pierian spring* книжн. – вдохновение (Пиерия – область в Сев. Фессалии, в древности считалась обителью муз) [12, с. 710].

В силу своей специфики большая часть ИС в составе фразеологизма характеризуется принадлежностью к высокому, книжному стилю. Для этого есть ряд объективных причин. Во-первых, большинство ИС заимствовано из произведений художественной литературы или искусства. Во-вторых, являясь продуктом вторичной номинации, ИС проводят параллели между семантически далекими областями, увеличивая тем самым эффект новизны, непредсказуемости, образности и выразительности.

На основании сказанного выше становится очевидным тот факт, что процесс фразеологизации обнаруживает основные закономерности развития фразеологического значения, пути его образования, в основе которых лежат модели, демонстрирующие общие принципы семантической трансформации.

Доминирующим в историческом развитии коннотативных значений слов является лингвокреативное мышление, способное отобразить реальность и вместе с тем вплести в семантику слова или выражения ассоциативно-образное представление как репродукцию некоторой реалии.

Таким образом, если ФЕ сохраняют семантическую автономность, участвуя в построении смысла текста-реципиента, то ИС не только выстраивают смысл текста-реципиента, но и сами семантически изменяются, развивая новые коннотации.

Декодирование контекстов, содержащих ИС, опирается на фоновые знания реципиента сообщения, приобретаемые им по мере социализации в обществе. Преобладание распространенных контекстов с семантическим повтором элементов семантики ИС свидетельствует о тенденции к передаче качественного признака объектов и ситуаций, описываемых при помощи ИС.

Источники и литература

1. Азнаурова С. С. Стилистичний аспект номінації словом як одиницю мовлення / С. С. Азнаурова // Мова. Номінація. – Ч. 2. – М.: Наука, 1977. – С. 86-128.
2. Ажнюк Б. М. Англіська фразеологія в культурно-етичному висвітленні / Б. М. Ажнюк. – К.: Наукова думка, 1989. – 134 с.
3. Алефиренко Н. Ф. О природе ономастической семантики / Н. Ф. Алефиренко // Ономастика Поволжья: Тезисы 8 междунар. конф. Волгоград, 1998. – С. 165-168.
4. Алефиренко Н. Ф. Фразеология в свете современных лингвистических парадигм: монография / Н. Ф. Алефиренко. – М.: Элипс, 2008. – 271 с.
5. Апресян Ю. Д. Избранные труды. Т. 1: Лексическая семантика: Синонимические средства языка / Институт «Открытое общество», Институт социологии РАН. – 2-е изд. / Ю. Д. Апресян. – М.: Школа «Языки русской культуры»: «Восточная литература», 1995. – 472 с.
6. Арнольд И. В. Стилистика современного английского языка: Стилистика декодирования: Учеб. пособие для студентов пед. ин-ов по спец. «Иностр. яз.» / И. В. Арнольд. – 3-е изд. – М.: Просвещение, 1990. – 300 с.
7. Баранцев К. Т. Англо-український фразеологічний словник Близько 30 000 словосполучень. 2-ге вид., випр. / К. Т. Баранцев. – К.: Знання, 2005. – 1056 с.
8. Говердовский В. М. Опыт функционально-типологического описания коннотации / В. М. Говердовский. – Автореф. дис. ... д-ра филол. наук. – М., 1977. – 44 с.
9. Жуков В. П. Семантика фразеологических оборотов / В. П. Жуков. – М.: Прогресс, 1978. – 160 с.
10. Загоровская О. В. Образный компонент значений слова // Лексические и грамматические компоненты в семантике языкового знака. / О. В. Загоровская. – Воронеж, 1983. – С. 48-115.
11. Караулов Ю. Н. Частотный словарь семантических множителей русского языка / Караулов Ю. Н. – М., 1980. – 208 с.
12. Кунин А. В. Англо-русский фразеологический словарь: Около 20 000 фразеологических единиц. – 4-е изд., перераб. и доп. / Кунин А. В. – М.: Русский язык, 1984. – 944 с.
13. Никитин М. В. Основы лингвистической теории значения: Учеб. Пособие / М. В. Никитин. – М.: Высшая школа, 1988. – 168 с.
14. Телия В. Н. Коннотативный аспект семантики номинативных единиц / Телия В. Н. – М.: Наука, 1986. – 143 с.
15. Телия В. Н. Русская фразеология / В. Н. Телия. – М.: Школа «Языки русской культуры», 1996. – 284 с.
16. Уфимцева А. А. Лексическое значение. Принципы семасиологического описания лексики / А. А. Уфимцева. – М.: Наука, 1986. – 236 с.
17. Шаховский В. И. Эмотивный компонент значения и методы его описания / В. И. Шаховский. – Волгоград: Изд-во Волгоградского гос. пед. ин-та, 1983. – 93 с.

УДК 003.085

Арделян М. В.

ВИРАЖЕННЯ В ПРОСТОРОВО-ОТОТОЖНЮВАЛЬНИХ РЕЧЕННЯХ ДОПУСТОВИХ ТА ПОРІВНЯЛЬНИХ ВІДНОШЕНЬ

На анализе языкового материала в статье доказана возможность формирования в пространственно-отождествительных предложениях сравнительных отношений, а также такого вида обусловленности, как обусловленность. Вместе с тем анализ показал невозможность выражения в данных конструкциях значений следствия и цели.

Ключевые слова: асимметричные местоименно-соотносительные предложения, семантическая структура, схемная семантика, предикатная лексема.

На аналізі мовного матеріалу у статті доведено можливість формування в просторово-ототожнювальних реченнях порівняльних відношень, а також такого виду зумовленості, як допуст. Разом із тим аналіз показав неможливість вираження в даних конструкціях значень наслідку і мети.

Ключові слова: асиметричні займенниково-співвідносні речення, семантична структура, схемна семантика, предикатна лексема.

On the analysis of language material the author proves the possibility to form comparative relations, and such type of conditionality as causation in spatial-identification sentences. At the same time the analysis demonstrated impossibility of expressing the meanings of consequence and purpose.

Key words: unsymmetrical pronoun-correlative sentences, sematic structure, schematic semantics, predicate lexeme.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Асиметричні займенниково-співвідносні речення, тобто такі, які характеризуються відсутністю повної співвіднесеності між предикативністю і пропозиитивністю, представлені конструкціями «ускладненої» семантики – більшим порівняно з типовими конструкціями її обсягом як результатом того, що поряд із двома пропозиціями, які отримують вербальне вираження, в їх семантичній структурі формується імпліцитний логічний зміст. Такий зміст є результатом ускладнення ототожнювальної семантики тим відношенням, яке звичайно виражається у складнопідрядних реченнях розчленованого типу.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Можливість вираження в просторово-ототожнювальних реченнях тих смислових відношень, які звичайно формуються в розчленованих складнопідрядних реченнях, не раз підкреслювалася дослідниками мови. Так, М. С. Поспелов, аналізуючи цей клас речень, зауважував, що існують випадки вираження в межах структурно-семантичного типу, який характеризується формальною і логічною одночленністю, змістових відношень зумовленості, зіставлення (для моделей *той – хто*); зіставлення, міри і ступеня або порівняння (для моделі *так – як*); зіставлення з відтінком умови (для моделі *такий – який*); міри і ступеня (для моделі *стільки – скільки*). Учений наголосив на значущості для змісту займенниково-співвідносних речень ознаки дистантності/контактності розташування займенникових формантів, в окремих випадках пов'язаної з порядком слідування частин речення: «Займенниково-співвідносні конструкції мають більш стягнуту будову і отримують зіставне значення тільки при дистантному розташуванні займенникових формантів; при контактному розташуванні займенників на межі між головною і підрядною частинами підрядна їх частина, яка більш тісно приєднується до головної частини, вже не виражає зіставлення, а тільки розкриває зміст займенникового форматива головної частини, виражаючи відповідність змісту підрядної частини висловленому у головній частині, пор: *Хто палку взяв, той і капрал* і *Капрал той, хто взяв палку*. Порядок розташування частин займенниково-співвідносних речень (пов'язаний із дистантністю/контактністю засобів зв'язку, але не ідентичний цій ознаці) визначається М. С. Поспеловим як релевантна для них ознака: займенниково-співвідносні речення, які характеризуються препозитивним розташуванням підрядної частини, стійким дистантним положенням займенників, виступають у такому своєму «смисловому варіанті»: «перша частина конструкції зумовлює другу» і «є синонімом умовним конструкціям моделі *якщо – то*». М. С. Поспеловим відзначена також роль лексичного наповнення частин займенниково-співвідносних речень у формуванні його семантики. Так, наприклад, займенниково-співвідносні речення з кореляційною єдністю *як – так* отримують значення міри і ступеня або порівняння «залежно від змісту речення і відповідності між предикативними членами частин» [3, с. 47-50].

Здатність займенниково-співвідносних речень виражати ускладнену семантику відзначалася в граматиці російської мови. Так, зауважувалося, що речення цього типу при наявності в їх значенні узагальнення «можуть виражати відтінки умовно-наслідкових відношень». Для займенниково-співвідносних речень із означальним значенням засобів зв'язку відзначалася можливість зіставного значення. Необхідною умовою формування в займенниково-співвідносних реченнях відношень зумовленості визнається наявність у реченнях, які будуються співвідношеннями *хто – що*; *що – то*; *де – там*; *куди – туди*; *звідти – звідки*, значення узагальненості. Серед засобів вираження специфічних значень, які нашаровуються на основне значення складного речення, розглядається порядок слідування частин, який підтримується певним лексичним складом.

Мета та завдання статті – дослідити синтаксичний механізм ототожнення в просторово-ототожнювальних реченнях і з'ясувати можливість вираження допустових та порівняльних відношень у конструкціях цього типу.

Виклад основного матеріалу. Проведений у статті аналіз мовного матеріалу показав, що в займенниково-співвідносних ототожнювальних реченнях просторової семантики української мови можуть формуватися такі смислові відношення ускладненого типу:

1. Відношення зумовленості: а) умовні відношення: *А то вже так: де згода, там і вигода*, – сказав спокійно і розважливо (А. Головки); б) відношення причини-наслідку: *Де край був залюднений – там птиці лишилися* (М. Зеров); в) допустові відношення: *Вперто цвіте цупкий петрів батіг, цвіте навіть там, де все стирповане, вибите* (О. Гончар);

2. Порівняльні відношення: *Де намагаються вчитися без книг, там черпають воду з колодязя решетом*;

3. Зіставно-протиставні відношення: *Де інші протестували і обурювалися, там він тільки переконував і доводив* (З газети).

Порівняльні відношення є власне характеризуючими відношеннями, які ґрунтуються на асоціативному зв'язку між двома явищами: характер явища головної частини розкривається шляхом встановлення подібності з іншими явищами, названими в підрядній частині.

В аналізі можливостей вираження порівняльних відношень у просторово-ототожнювальних реченнях прийнято основні положення праць М. І. Черемісіної [4] і М. С. Заборної [2], де семантичну організацію порівняльних конструкцій описано найбільш детально.

Принципово важливими для розуміння сутності порівняльних відношень є міркування, викладені в присвяченій порівняльним конструкціям праці М. І. Черемісіної: «Будь-яка реальна ситуація безкінечна у своїй якісній своєрідності, яка не може бути описана засобами мови. Описуючи, ми зводимо її безкінечність до малої кількості поіменованих ознак. Цього достатньо, коли мова використовується в її первинній, комунікативно-прагматичній функції, але недостатньо, коли ми хочемо використати її в поетичній функції, тобто «виразити те, що не можна сказати» [4, с. 16]. Потреба в порівнянні виникає саме тоді, коли мовець не має можливості передати важливе для нього своєрідне явище перерахуванням і уточненням безпосередніх його ознак і параметрів. Проблема розв'язується завдяки залученню до висловлення додаткової ситуації, ситуації-еталона, яка здатна донести до адресата цю своєрідність прообразу.

Як показано в працях М. С. Заборної, саме підрядна частина порівняльних речень виконує стосовно головної роль еталона. При цьому ситуація-еталон усвідомлюється як загальновідоме, типово явище або постає як реальний факт, одинична подія, що виступає стосовно головної ситуації оказіональним еталоном [2, с. 67]. У структурі просторово-ототожнювальних речень, де виникає порівняльне відношення між предикативними частинами, підрядна частина репрезентує перший різновид ситуації-еталона: вона завжди має тут значення загальновідомого, типового явища, наприклад: *Де намагаються вчитися без книг, там черпають воду з колодязя решетом* (Нар. творч.), де зміст підрядної частини (*черпати воду з колодязя решетом*) й відображає таку еталонну ситуацію.

Загальний принцип, який лежить в основі синтаксичного механізму, що розглядається, заключається, за М. І. Черемісіною, в тому, що «складна порівняльна конструкція містить у собі вимогу урівнювання двох своїх предикатів» [4, с. 55]. Це означає, що зміст предикатів повинен бути інваріантним відносно деякого спільного уявлення. Інакше кажучи, ця конструкція вибирається мовцем тоді, коли ситуації, що зіставляються, співвідносяться з якимось тим самим класом, який може залишатися неназваним. Цей спільний для двох предикатів зміст є основою зіставлення, «компаративною константою», тобто константою, яка робить можливим порівняння, співвіднесення двох ситуацій. Предикат головного відображається в предикаті підрядного, що задає ідентичність їх валентностей – симетрію непередикатних позицій, які мають у порівняльних конструкціях спеціальну компаративну значимість:

«різні лексеми, які заміщують співвідносні позиції, вступають між собою у ті специфічні семантичні відношення, які ми сприймаємо як компаративний контраст» [4, с. 229].

Компаративні контрасти формують той специфічний зміст, який і є власне синтаксичним змістом просторово-ототожнювальних конструкцій. «Компаративний контраст у власне змісті – це протиставлення двох уявлень, різних за конкретним змістом, але однотипних, тобто являють собою ніби два види одного роду (який залишається неназваним і може бути достатньо широким): у розкритті цього спільного для них змісту і міститься призначення всього висловлення». Вираження порівняльних відношень є можливим для просторово-ототожнювальних речень, однак непоширеним.

Як уже було зазначено, просторово-ототожнювальні речення являють собою спеціальний синтаксичний механізм ототожнення. В їх межах принципово можливе вираження відношень між двома ситуаціями, які співвідносяться як ситуація-прообраз і ситуація-образ, еталон. Це передбачає певне лексико-семантичне оформлення головної і підрядної частин. Йдеться про те, що одні з симетричних синтаксичних позицій таких речень повинні семантично урівнюватися, інші ж контрастувати. Так, у реченні: *Де беруть шлюб без кохання, там служать обідню не віруючи* лексема *без кохання* в головній частині і лексема *не віруючи* в підрядній належать до того самого семантичного типу, а саме до лексем на позначення чуттів. Що ж до виразів *брати шлюб* та *служити обідню*, то вони семантично контрастують, різняться за типом свого значення: йдеться про різні ситуації дійсності.

Під час втілювання порівняльного відношення в просторово-ототожнювальних реченнях завжди буде мати місце редукція компаративного контрасту в тій непредикатній позиції, яка позначена просторово-ототожнювальною кореляційною єдністю. Але якщо в порівняльних конструкціях із сполучником як за еквівалентності змісту співвідносних позицій передбачається їх референтна співвіднесеність (*Тихий цвіт знищив туман, як його знищує вихор...*), то в просторово-ототожнювальних конструкціях співвідносні позиції (корелят – сполучне слово) не наповнюються конкретним змістом: пропозиція, яка репрезентується у підрядній частині, вступає в безпосередні асоціативні (металогічні, за М. І. Черемісіною) відношення з пропозицією, яка представлена в головній частині. Внаслідок цього механізм «включення» в семантичній структурі просторово-ототожнювальних речень не спрацьовує, номінаційний блок в її складі не виконує функції ідентифікації. Саме ця обставина (нездатність наповнити співвідносну позицію конкретним змістом) й накладає обмеження на можливість втілення в просторово-ототожнювальних реченнях порівняльної семантики, але не становить, разом із тим, нездоланної перешкоди.

Допустові відношення є відношеннями зворотної зумовленості. У реченнях, які виражають ці відношення, зіставлені дві ситуації. Одна з них репрезентована в підрядній частині. Вона пов'язана відношенням прямої зумовленості із ситуацією, протилежною тій, про яку йдеться в головній частині. Така протилежна ситуація представлена в допустових реченнях імпліцитно. Так, у реченні *Вперто цвіте цупкий петрів батіг, цвіте навіть там, де все стирповане, вибите* (О. Гончар) таким імпліцитним змістом є *Петрів батіг не цвіте*. Він пов'язаний відношенням причини-наслідку зі змістом *Все стирповане, вибите*, пор.: *Петрів батіг не цвіте, оскільки все стирповане, вибите*. Зворотний характер зумовленості в допустових реченнях, окрім вираження за допомогою сполучників, репрезентується також лексично – в значенні предикатів та їх оточенні. У просторово-ототожнювальних реченнях, де відсутні сполучники допустової семантики, зворотний характер зумовленості виявляється завдяки іншим мовним засобам, зокрема в стверджувальній або заперечній формі висловлень головної і підрядної частин, наприклад: *Він все-таки побував там, де раніше не довелося побувати жодній людині* (З газети). За відсутності семантичного сполучника, який маркує наявність у реченні допустового значення, особливо важливими для просторово-ототожнювальних речень стають також такі побічні показники допустового зв'язку між пропозиціями в його семантичній структурі, як частки *все-таки*, *все одно*, *тим не менш*, *навіть*, *і*, використання яких характерне і для розчленованих узагальнено-допустових речень: *Де ніколи не бачили саранчі, вона тим не менш з'явилася там через неймовірну спеку – на півдні Сумської області* (З газети).

До лексичних показників допустової семантики в просторово-ототожнювальних реченнях слід віднести також контрастування предикатних лексем головної і підрядної частин, а саме вживання лексем, антонімічних за значенням, а також контекстуальних антонімів, як, наприклад, у реченні: *Там, де незвичний заблукав би, Нечуйвітер і вночі пройде – хоч і з зав'язаними очима* (О. Гончар). Для механізму формування просторово-ототожнювальних речень допустової семантики важливим є те, що зумовленість у допустових реченнях не диференційована за ознакою реальності/гіпотетичності. Ця обставина зумовлює можливість реалізації в них кожного з типів номінації спільного для двох пропозицій компонента, характерних для умовних просторово-ототожнювальних речень, з одного боку, і причинових, з іншого. Нерелевантність для семантики допустових просторово-ототожнювальних речень ознаки реальності/гіпотетичності визначає їх індиферентність відносно контактного/дистантного засобів розташування в них засобів зв'язку. Наведені приклади ілюструють можливість для просторово-ототожнювальних речень допустової семантики як контактності у розташуванні співвідносного і сполучного слів, так і їх дистантності.

Висновок. Проведений аналіз мовного матеріалу переконує в можливості формування в просторово-ототожнювальних реченнях такого виду зумовленості, як умова, причина, допуст. Разом із тим аналіз показав неможливість вираження в даних конструкціях значень наслідку і мети. Така обмеженість у вираженні зумовленості пояснюється тим, що природним для розчленованих складнопідрядних речень є вираження підстави для виникнення певного відношення саме в підрядній частині. Можливо, це є одним із формальних засобів зумовленості. Не випадково речення наслідку, де має місце зворотне співвідношення частин, будуються суворо фіксованим порядком їх розташування: невідповідність основному принципу (вираження підстави для змістового відношення не в підрядній, а в головній частині речень наслідку) потребує додаткових засобів експлікації такої семантики: семантика сполучника плюс постпозиція підрядної частини. Речення мети схожі з реченнями наслідку, оскільки в них виражається зумовленість явищ його наслідком, але цей наслідок є гіпотетичним, він бажаний, його реалізація також передбачає наявність підстави, яка і виражається в головній частині. Таким чином, в реченнях мети має місце взаємозумовленість. Для можливості вираження в просторово-ототожнювальних реченнях, де відсутні семантично наповнені сполучники, які маркують семантику наслідку і мети, закріпленість статусу підстави за підрядною частиною має вирішальне значення: ситуація, яка репрезентується в підрядній частині просторово-ототожнювальних речень сприймається як підстава. Тому для такої конструкції вираження значення наслідку є принципово неможливим. Можливість втілення в структурі просторово-ототожнювальних речень семантики порівняння виникає завдяки оформленню просторово-ототожнювальних речень як висловлювань, що мають характер загальних суджень. У силу тих самих закономірностей, які формують у просторово-ототожнювальних реченнях відношення зумовленості, тут виникає можливість використання для вираження порівняльної семантики кореляційної єдності *там – де*, пор.: *Де намагаються вчитися без книг, там черпають воду з колодязя решетом – Намагатися вчитися без книг, як черпати воду з колодязя решетом*. Відсутність конкретної референтної позиції допускається в силу того, що обставина місця набуває в таких просторово-ототожнювальних реченнях узагальненого звучання.

Джерела та література

1. Арделян М. В. Складнопідрядні просторово-ототожнювальні речення в сучасній українській мові [Текст]: дис ... канд. філол. наук : 10.02.01: захищена 13.09.02 / М. В. Арделян. – Харків, 2002. – 211 с.
2. Заборна М. С. Складнопідрядні порівняльні речення в сучасній українській мові [Текст]: дис ... канд. філол. наук: 10.02.01 / М. С. Заборна. – Тернопіль, 1996. – 167 с.
3. Поспелов Н. С. Развитие местоименно-соотностительных конструкций [Текст] // Изменения в строе сложноподчинённого предложения / Н. С. Поспелов. – М.: Наука, 1964. – С. 41-55.
4. Черемисина М. И., Колосова Т. А. Очерки по теории сложного предложения [Текст] / М. И. Черемисина, Т. А. Колосова. – Новосибирск: Наука. Сибир. отд.-е, 1987. – 199 с.

УДК 81'276.6:33

Архипенко Л. М.

ПОЛІСЕМІЯ В УКРАЇНСЬКІЙ ТЕРМІНОЛОГІЇ БІЗНЕСУ

В статье исследуется проблема желательной для терминологии симметрии знака и означаемого понятия, в частности лингвистическое явление полисемии в терминологии, возникающее при нарушении однозначного соответствия термина и понятия, определяются основные причины возникновения и развития многозначности в украинской терминологии бизнеса, рассматривается вопрос межотраслевой полисемии.

Ключевые слова: полисемия, терминология бизнеса, межотраслевая терминология

У статті досліджується проблема бажаної для термінології симетрії знака й позначуваного поняття, зокрема лінгвістичне явище полісемії в термінології, що виникає при порушенні однозначної відповідності терміна й поняття, з'ясовуються основні причини виникнення й розвитку багатозначності в українській термінології бізнесу, розглядається питання міжгалузевої полісемії.

Ключові слова: полісемія, термінологія бізнесу, міжгалузева термінологія.

The article analyses the problem of desirable for terminology symmetry of the sign and the signified notion, in particular the linguistic phenomenon of polysemy in terminology which takes place when there is a breach in monosemantic correspondence of the term and the notion. Main causes of the origin and development of polysemanticism in Ukrainian business terminology are defined, the problem of interindustry polysemy is considered.

Key words: polysemy, business terminology, interindustry terminology.

Розширення й поглиблення розвитку і диференціації науки та техніки не знає меж, немає межі професійній, науково-технічній спеціалізації й диференціації сучасних розвинених мов. Тому дослідження окремих терміносистем сприяє подальшому удосконаленню української термінології й виявленню загальних тенденцій розвитку термінологічних одиниць у складі лексики сучасної української мови. Актуальність дослідження термінології бізнесу визначається важливістю ролі цих лексичних одиниць у період сучасних економічних перетворень, а також практикою викладання. Терміни, які матеріалізують поняття, є інструментом пізнання, являють собою інформативно значущу частину лінгвістичного забезпечення комунікативних потреб тих, хто навчається.

Мета статті – дослідити проблему бажаної для термінології симетрії знака й позначуваного поняття, зокрема лінгвістичне явище полісемії, що виникає при порушенні однозначної відповідності терміна й поняття, з'ясувати основні причини виникнення й розвитку цього явища в українській термінології бізнесу.

Аналіз терміносистем різних галузей знань, спостереження за реальним функціонуванням термінів у текстах різних спеціальностей дозволяють стверджувати, що основні семантичні характеристики термінів (моносемія, відсутність синонімів, омонімів і т. ін.) існують як провідні тенденції у цьому функціональному класі, але ніколи не реалізуються повністю, оскільки мова дає лексичний матеріал для термінології і нав'язує їм принцип своєї організації (А. А. Реформатський, В. М. Лейчик, В. В. Виноградов, Д. С. Лотте, А. В. Суперанська, Дяков, Т. Р. Кияк, З. Б. Куделько, Т. І. Панько, О. А. Покровська, Т. В. Михайлова, Л. О. Симоненко, Г. Сергєєва та ін).

Явище полісемії, яке полягає у властивості слова мати одночасно декілька значень, породжується дією закону економії мовних засобів, адже, за словами В. В. Виноградова «жодна б з мов не могла б виражати кожен конкретну ідею самостійним словом або конкретним елементом. Конкретність досвіду безмежна, ресурси ж найбагатшої мови суворо обмежені» [3, с. 190].

Однозначність терміноодиниці підноситься Л. А. Капанадзе та іншими дослідниками до рангу її принципової характеристики, що суттєво відрізняє її від слова літературної мови [6, с. 41]. Але реальне функціонування термінів у мові науки свідчить про те, що вони підпорядковуються всім властивим українській літературній мові лексико-семантичним процесам, у тому числі й полісемії. Природа терміна певним чином може обмежувати виявлення в ньому багатозначності, але не може допомогти йому її уникнути, а його однозначність треба розглядати лише як тенденцію, бажану якість або вимогу до раціонально побудованої термінології. Лейчик В. М. подає таке визначення багатозначності терміна: «Багатозначність терміна – це окреслення області знання при тому, що у значеннях багатозначності терміна є однакові спеціальні семи» [8, с. 92].

Підстави для виявлення багатозначності у досліджуваній системі ми можемо схарактеризувати наступним чином:

1. Поява багатозначності у терміносистемі бізнесу пояснюється тим, що для термінології гуманітарних дисциплін полісемія є однією із специфічних ознак, що значною мірою зумовлюється близькістю їх лексики загального використання.

2. Однією із головних причин полісемії у досліджуваній нами термінології, стала їх регламентація з точки зору «ідеології семантики». Деякі терміни сьогодні змінюють свої дефініції. Розглянемо термін *спекуляція*. У 1984 році цей термін у словнику юридичних термінів зафіксовано з негативною оцінкою: «Спекуляція – скуповування і продаж майна, цінностей, продуктів, товарів широкого вжитку з метою наживи». У 2000 році фіксується інше значення цього терміна з нейтральною оцінкою: «Біржова угода щодо купівлі-продажу певних цінностей, яку здійснюють з метою отримання різниці між ціною купівлі і ціною продажу при перепродаванні цих цінностей» [5, с. 439]. З моменту лібералізації цін термін *спекуляція* вживається, головним чином, тільки у другому значенні.

3. Причина багатозначності – специфіка терміна. З розвитком мови бізнесу більшість термінів набуває нових характеристик, які виражаються терміном і термінологічним словосполученням, відображаючи нові якості терміна ще в одному значенні. Наприклад, на початку нашого століття було відомо два значення терміна *акцепт*: 1. Згода на укладання договору відповідно до пропозицій другої сторони; 2. Приймання платником за переказним векселем зобов'язань оплатити вексель при настанні зазначеного в ньому строку. У «Фінансовому словнику» зафіксовано ще два значення: 1. Згода на оплату або гарантування оплати платіжних документів. Акцепт широко використовується для розрахунків за поставлені товари, виконані роботи чи надані послуги у внутрішньому й міжнародному товарно-грошовому обігу; 2. Підтвердження страховою компанією готовності виплатити поліс страхування життя. Отже, у терміна акцепт на сьогодні чотири значення [5, с. 16].

Полісемічні відношення можуть розвиватися не тільки у терміна-слова, але й у терміна-словосполучення. У багатьох випадках це пояснюється тим, що перше значення пов'язує терміни з загальноекономічною діяльністю і на їх основі з'являється інше, пов'язане з комерційною діяльністю, наприклад:

Імпортна квота – 1. Економічний показник, що характеризує значущість імпорту для національного господарства в цілому; 2. Нетарифні кількісні способи обмеження ввезення окремих товарів у країну [10, с. 50].

Документи розрахункові – 1. Складені за встановленою формою документи, що подаються до банку юридичними або фізичними особами з дорученням (чи з вимогою) перерахувати з їхніх рахунків (або зарахувати на їхні рахунки) певну суму грошей. Такими документами в Україні є платіжне доручення, платіжна вимога, платіжна вимога-доручення, чек, акредитив, вексель, інкасове доручення (розпорядження); 2. Документи, за якими проводять оплату експортно-імпортних операцій, зокрема рахунки-фактури, транспортні та страхові документи

4. Окремі значення терміна взаємопов'язані і являють собою різні градації спеціального ряду, які підпорядковані одне одному, наприклад, *відновлення страхування* – 1. Право страхувальника відновити чинність договору довготермінового страхування життя або пенсій, якщо договір було розірвано через несплату внесків; 2. Укладання договору страхування на новий термін без його переривання чи продовження договору страхування життя шляхом сплати внесків за період, за який їх не було сплачено [5, с. 90]. У першому значенні ми бачимо приналежність до роду (право страхувальника на відновлення договору страхування), а у другому значенні ми спостерігаємо специфічну видову відмінність.

5. Спеціалізація (рідше генералізація) значення (тобто розрізнення двох і більше значень) може проявлятися у зовнішній формі, у розгалуженні значень, наприклад: *квота* – 1. Кількісний показник, що визначає частку в спільному виробництві, збуті, платежах кожного з учасників певної угоди; 2. Податкова ставка, що припадає на певну одиницю оподаткування (податкова квота); 3. Один із способів уведення кількісних обмежень імпорту з протекціоністською метою (імпортна квота); 4. Частка кожного страховика – учасника страхування, коли один і той же об'єкт застраховано від одних і тих же небезпек у кількох страховиків, або частка кожного перестраховика, що бере участь у перестрахованні [5, с. 212].

Не всі дослідники відносять «міжгалузеву полісемію», коли різні значення багатозначного терміна належать різним термінологічним системам, власне до полісемії. На думку А. В. Суперанської, Н. В. Подольської та Н. В. Васильєвої, полісемія – це явище одного термінологічного поля, а однакові за написанням і звучанням терміни різних полів – омонімія [11, с. 44]. Там же висловлюється думка, що всі слова спеціальної лексики є омонімічними до слів загальної лексики, з яких вони утворилися або з якими випадково співпали за формою. На користь існування полісемії термінів поза певною конкретною термінологією висловлювався А. А. Реформатський, називаючи такі терміни загальними термінами суміжних наук [9, с. 165-168]. Такі явища також до полісемії на підставі існування понятійної спільності відносить В. Д. Дородних. На користь цієї думки наводяться такі твердження: «Правильне вирішення питання про полісемію в межах упорядкування термінології різних наук могло корелюватися, щоб терміни не тільки сприяли властивостям тієї системи, до якої вони входять, але й не вступали б у протиріччя з властивостями суміжних систем» [4, с. 56]. Межі, якими розділені системи суміжних наук, можуть виявитися досить умовними. Треба враховувати ту обставину, що різні науки можуть бути пов'язані між собою генетично, тому відношення терміносистем можуть виявитися не тільки омонімічними, але й полісемічними. Наприклад, термін *франко-борт судна* або скорочено *ФОВ* використовувався у двох термінологічних системах – морській і комерційній – у значенні: «... документ про те, що після погрузки товару на борт, його зберігання повинен забезпечити капітан» [7, с. 214]. Крім того, у термінології бізнесу цей термін отримав додаткове значення: «Оплата вартості відвантаження товару постачальником» [10, с. 140].

Термін *амортизація* у термінології бізнесу має значення «Поступове зниження вартості основних фондів (устаткування, будинків і т. ін.) внаслідок їх зношування, а також перенесення вартості машин, будинків та ін. на вироблювану продукцію» [1, с. 16]. Друге значення терміна «Визнання боргового зобов'язання недійсним, якщо його втрачено або викрадено. Амортизація боргу – поступова сплата боргу фізичною або юридичною особою через періодичні грошові внески або викуп зобов'язань» [там же] використовується не тільки в термінології бізнесу, а й у дипломатичній термінології. Третє значення «Пом'якшення дії поштовхів, ударів у машинах, літаках і т. ін. за допомогою спеціальних пристроїв» [там же] застосовується у механіці. В українській мові розвинулося ще одне значення, переносне: «Втрата ким-, чим-небудь властивих йому якостей, достоїнств, здатності до чого-небудь і т. ін.» [там же]. Міжгалузєва полісемія засвідчує факт становлення і розвитку термінології бізнесу.

Отже, термінології бізнесу властива полісемія, яка має закономірний характер і зумовлюється зв'язком предметів і явищ об'єктивної дійсності, при цьому термін може набувати не нові семи, перетворюючись на багатозначний, але й навпаки, втрачати ті чи інші семи через їх невідповідність сучасному обсягу поняття, що називається цим терміном. Основною причиною розвитку полісемії є еволюція поняття, що викликає появу нових значень і відтінків у термінологічних одиницях, а також суб'єктивно-наукове сприйняття дослідником змісту поняття, закріпленого за терміном.

Джерела та література

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови / [уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел]. – К.: Ірпінь: ВТФ «Перун», 2001. – 1440 с.
2. Д'яков А. С. Основи термінотворення: семантичний та соціолінгвістичний аспекти / А. С. Д'яков, Т. Р. Кияк, З. Б. Куделько. – К.: Вид. дім «KM Academia», 2000. – 218 с.
3. Виноградов В. В. Русский язык (грамматическое учение о слове). Учебное пособие для вузов по специальности «Русский язык и литература» 3-е изд. испр. / В. В. Виноградов. – М.: Высшая школа, 1986. – 639 с.
4. Дородных В. Д. Терминология генетики и проблема взаимодействия различных лексических подсистем / В. Д. Дородных // Контекстуальная семантика. – Рига, 1985. – 123 с.
5. Завгородній А. Г. Фінансовий словник / А. Г. Завгородній, Л. Г. Вознюк, Т. С. Смовженко. – К.: Т-во «Знання», КОО, 2000. – 587 с.
6. Капанадзе Л. А. Взаимодействие терминологии с общепотребительной лексикой / Л. А. Капанадзе // Развитие лексики современного русского языка. – М.: Наука, 1965. – С. 86-103.
7. Краткий внешне-экономический словарь-справочник / В. А. Рыбалкин [и др.]. – М.: Международные отношения, 1991. – 234 с.
8. Лейчик В. М. О языковом субстрате термина / В. М. Лейчик // Вопросы языкознания. – 1986. – № 5. – С. 87-97.
9. Реформатский А. А. Мысли о терминологии. Современные проблемы русской терминологии / А. А. Реформатский. – М.: Наука, 1986. – С. 163-198.
10. Словрь терминов рыночной экономики / М. В. Лукашевский [и др.]. – М.: Менеджер, 1991. – 285 с.
11. Суперанская А. В. Общая терминология. Вопросы теории / А. В. Суперанская, Н. В. Подольская, Н. В. Васильева. – М.: Наука, 1989. – 246 с.
12. Толковый словарь для работы в рыночной экономике / П. В. Нетужилова [и др.]. – М.: Надежда, 1992. – 47 с.

АНТОНІМІЧНІ ЗВ'ЯЗКИ ЯК ВИЯВЛЕННЯ ТЕРМІНОЛОГІЧНОЇ ОПОЗИЦІЇ В ГАЛУЗІ ЕКОНОМІКИ

В статье исследуется явление антонимии в украинской экономической терминологии, анализируется история проблемы в лингвистических научных работах, выделяются типы противоположностей в терминологии, рассматриваются структурно-семантические и лексико-семантические типы терминов антонимов экономической сферы.

Ключевые слова: явление антонимии, термины-антонимы, экономическая терминология.

У статті досліджується явище антонімії в українській економічній термінології, аналізується історія проблеми в лінгвістичних наукових розвідках, окреслюються типи протилежностей в термінології, розглядаються структурно-семантичні та лексико-семантичні типи термінів-антонімів економічної галузі.

Ключові слова: явище антонімії, терміни-антоніми, економічна термінологія.

In the article the phenomenon of antonyms is explored in Ukrainian economic terminology, history of problem is analysed in the linguistic advanced studies, the types of oppositions are selected in terminology, the structurally-semantic and semantic types of terms of antonyms of economic environment are examined.

Key words: phenomenon of antonyms, terms-antonyms, economic terminology.

Термінологія – це словниковий фонд будь-якої мови, який активно розвивається й відображає прогресивні зміни в науці та суспільстві. Без вивчення його складу й змін, що відбуваються в ньому, неможливо правильно зрозуміти закономірності розвитку мови в цілому. Термінологія складає значну інформативну частину лексичної системи загальнолітературної мови, цей шар лексики в декілька разів перевищує обсяг загальноповсякденної лексики і є найбільш представницькою частиною спеціальної лексики. У ній яскравіше за все проявляються особливості й специфіка тієї чи іншої професійної групи. Будь-яка галузь науки й техніки розвивається, спираючись на певну зафіксовану в термінах систему понять, адже мова входить у науку перш за все термінологією.

Актуальність і багатогранність сучасного термінознавства чітко проявляється в останні десятиліття. Термінологічний «вибух» виник унаслідок інформаційного вибуху, який показав зміни в науці, практиці виробництва, соціально-економічній сфері, політичній та економічній системах. Отже, у терміні відображаються міцні зв'язки науки та мови й він виступає в якості засобу організації, упорядкування й передачі знань. Саме цій актуальній на сучасному етапі розвитку мови науки й присвячена наша наукова розвідка.

Якщо термінологія невпорядкована, неможливо досягти максимальної точності викладу наукової думки, що призводить у свою чергу до розпливчастого або неоднозначного тлумачення наукових положень. Тому метою нашої статті є дослідження лінгвістичного явища антонімії в українській економічній термінології, що виникає при порушенні однозначної відповідності терміна і поняття. Для досягнення мети знадобилося розв'язати такі завдання: проаналізувати стан вивчення явища антонімії в термінології у сучасних лінгвістичних дослідженнях; окреслити типи протилежностей в українській економічній термінології; розглянути структурно-семантичні та лексико-семантичні типи термінів-антонімів економічної галузі.

Важливість класифікації слів за протилежністю значень для систематизації лексики неодноразово підкреслювалася у лінгвістичній літературі (Покровський М. М., Баллі М., Кияк Т. Р., Полюга Л. М., Калашник В. С., Колоїз Ж. В., Прохорова В. Н., Покровська О. А., Даниленко В. П., Гвішиані Н. В., Новиков А. А. та інші).

На думку В. П. Даниленко, явище антонімії у мові науки суттєво не відрізняється від відповідного явища в загальнолітературній мові [3, с. 79]. Такий же висновок зробила В. Н. Прохорова, стверджуючи, що принципи протиставлення назв, семантичні відношення в антонімічних парах, принципи утворення пар у термінології такі ж, як і в загальнолітературній мові, а відмінності зустрічаються тільки в інвентарі морфем загальнолітературної мови й терміноелементів, які утворюють терміни-антоніми [12, с. 31]. Відповідно до таких поширених думок терміни-антоніми в різних терміносистемах описують схожим чином з антонімами в загальноповсякденній лексиці.

Лінгвісти, які досліджували пізніше антонімію термінів різних наук [8; 13], дійшли висновку, що ситуативні й мовленнєві антоніми не характерні для термінології, оскільки вони не виконують, наприклад, естетичну функцію. Для термінології це явище тільки понятійне.

Бінарна опозиція спеціальних одиниць найменування у мові науки зумовлена «...протиставленням понять – елементам наукового опису об'єктів, його організаційним початком» [2, с. 180]. Обов'язковою умовою для антонімічних протиставлень є наявність у їх компонентних складових інваріантної семи, яка передає загальну для певної пари антонімів ознаку, і диференційних сем, між якими існує імплікація заперечення. У антонімів, на відміну від синонімів, диференційні семи несумісні й мають взаємовиключний характер.

Вважають, що значення протилежності в терміносистемах може бути виражене семами (власне семантичний тип антонімії) або лексемами (формально семантичний тип антонімії).

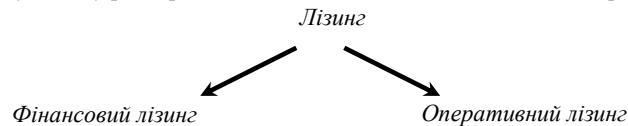
Логічну основу антонімів утворюють протилежні поняття, які входять в обсяг відповідного родового поняття. У своїх роботах А. А. Новиков підкреслює, що при розгляді взаємності антонімічних парадигматичних категорій у термінології доцільним є розгляд антонімічної пари як гіпонімів, що мають родові поняття, «Логічну основу антонімії утворюють несумісні протилежні видові поняття, що входять в обсяг відповідного родового поняття» [9, с. 220].

При такому визначенні Денисова А. А. вважає справедливим для антонімів наступне твердження: «Антоніми – це гіпоніми, у значеннях яких реалізується один із видів протилежності – контрарна, комплементарна й векторна» [4, с. 63].

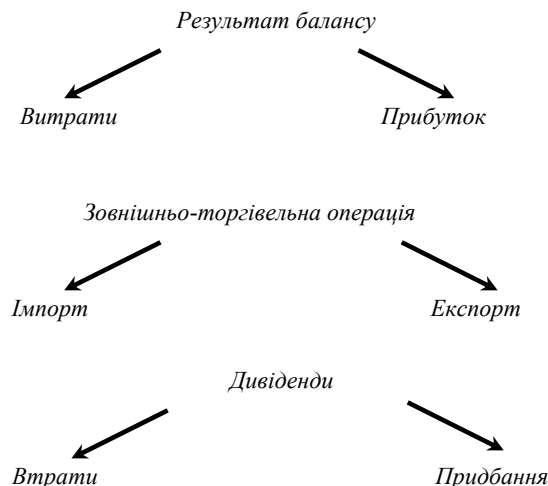
Контрарна протилежність визначає градуальну ступеневу опозицію, яка характеризує поступову зміну якостей, властивостей тощо. Така опозиція реалізується, наприклад, у гіпонімічному ряді, в якому відношення між співгіпонімами можна представити як градуальну опозицію, наприклад:

Комплементарна протилежність полягає в тому, що два протилежні значення, які характеризуються своїм позитивним змістом, доповнюють одне одного до вираження межі виявлення певних властивостей, стану чи відношення. Гіпонічний ряд у такому разі представляється двома співгіпонімами, наприклад:

Фінансовий лізинг визначається як угода, що передбачає виплату протягом періоду своєї дії сум, які покривають повну вартість амортизації обладнання. Після закінчення строку дії такої угоди орендар може купити об'єкт лізингу за залишковою вартістю, а *оперативний лізинг* – як угода, що передбачає виплату протягом періоду своєї дії сум, які покривають повну вартість амортизації обладнання на короткий термін. Після закінчення строку дії угоди об'єкт має бути поверненим власнику [5, с. 58-59]. Гіпоніми протиставлені двом протилежним семам своїх значень: у першому випадку – «повернення майна». Векторна протилежність антонімії являє собою протилежність різноспрямованих дій, станів, ознак, наприклад:

Як показує досліджуваний матеріал, найбільш характерним для економічної термінології є комплементарний тип протилежностей, що потребує наявності двох членів, які доповнюють одне одного до єдиного цілого. Кожна пара таких термінів суворо регламентується межами певного понятійного поля, у якому в неї є окреме місце в низці інших термінів. Усі терміни перебувають у гіпонімічних відношеннях з різними словами, які є семантичним індикатором певної групи. Комплементарна пара термінів, на відміну від інших гіпонімів, розкриває одну із сторін поняття, що стоїть за родовим терміном через протиставлення контрастивних типів.

Серед структурно-семантичних типів термінів-антонімів у економічній термінології виділяємо власне семантичний та формально-семантичний.

Власне семантичні антоніми – це терміни з різними лексемами, протилежне значення яких встановлюється тільки на рівні семем, наприклад: *вигода* – *збиток*, *дебет* – *кредит*, *споживач* – *виробник*, *зниження* – *підвищення*, *брutto* – *нетто*.

Додаткові й атрибутивні компоненти в термінологічній системі, що організовують антонімічні опозиції, можуть бути виражені у словосполученнях, де додатковими компонентами є іменники у родовому відмінку або прикметники, наприклад: *динаміка торгівлі* – *статичність торгівлі*; *затримка виробництва* – *прискорення виробництва*; *лібералізація цін* – *мораторій цін*; *переоснащення виробництва* – *збереження виробництва*; *втрата прибутку* – *приріст прибутку*; *зовнішній ринок* – *внутрішній ринок*; *блоковані авуари* – *ліквідні авуари*; *комерційний магазин* – *державний магазин*; *взаємна вигода* – *одностороння вигода*; *ринкова ціна* – *тарифна ціна*.

Формально-семантичний тип антонімів, що отримав найбільше поширення у досліджуваному матеріалі, може бути представлений і в загальноживаній лексиці однокореневими антонімами (так званими словотвірними антонімами), у яких значення протилежності виражається не коренями слів, а протиставленням префіксів, що до них приєднуються, наприклад:

а) антонімічні пари з префіксом **без-**: *акцептний кредит* – *безакцептний кредит*; *валютний обмін* – *безвалютний обмін*; *відзивний акредитив* – *безвідзивний акредитив*;

б) антонімічні пари з префіксом **не-**: *акцепт* – *неакцепт*; *допостачання* – *недопостачання*; *платоспроможність* – *неплатоспроможність*; *рентабельність* – *нерентабельність*; *блоковані авуари* – *неблоковані авуари*; *підтверджений акредитив* – *непідтверджений акредитив*; *ліквідні активи* – *неліквідні активи*; *офіційна біржа* – *неофіційна біржа*; *конвертована валюта* – *неконвертована валюта*;

в) антонімічні пари з префіксом **ре-**: *вальвація* – *ревальвація*; *валоризація* – *ревалоризація*; *дисконт* – *редисконт*; *імпорт* – *реімпорт*; *інвестиція* – *реінвестиція*; *маркетинг* – *ремаркетинг*;

г) антонімічні з префіксом **анти-**: *демпінгове мито* – *антидемпінгове мито*; *контрактна ціна* – *антиконтрактна ціна* тощо.

Відношення протилежності в економічній термінології можуть бути виражені й словотвірними елементами складних слів, наприклад: *короткостроковий кредит* – *довгостроковий кредит*; *односторонні витрати* – *багаторічні витрати* тощо.

В українській економічній термінології ми не зустрічаємо суфіксальну антонімію.

Наявність перелічених структурних типів антонімії у цій терміносистемі пояснюються тим, що більшість із них є іншомовними, а сама терміносистема ще остаточно не сформувалася, тому в основному протилежності виражаються антонімічними префіксами як української мови, так і запозиченими.

Антонімія – це семасіологічне співвідношення, основане на протилежності понять. Можливості для протиставлення економічних явищ розрізняються в наступних лексико-семантичних групах:

1. Антонімічні пари, пов'язані з торгівельною діяльністю: *купівля – продаж, несвоєчасне постачання – своєчасне постачання, вільна конкуренція – обмежена конкуренція, закриті торги – відкриті торги, детальний графік постачань – загальний графік постачань, постачання на прохання – постачання на вимогу.*

2. Антонімічні пари, пов'язані з видом контрактів: *строкові контракти – довгострокові контракти, дійсний контракт – недійсний контракт, виконання контракту – порушення контракту, робити пропозицію за контрактом – відкликати пропозицію за контрактом.*

3. Антонімічні пари, пов'язані з ціноутворенням: *зовнішній ринок – внутрішній ринок, стійкий ринок – нестійкий ринок, висока ціна – низька ціна, конкурентно-здатна ціна – неконкурентно-здатна ціна, монополна ціна – договірна ціна, гнучка ціна – негнучка ціна, підвищення ціни – зниження ціни.*

4. Антонімічні пари, пов'язані з умовами платежу: *відзивний акредитив – безвідзивний акредитив, подільний акредитив – неподільний акредитив, підтверджений акредитив – непідтверджений акредитив, умовний акцепт – безумовний акцепт.*

Це дозволяє стверджувати, що функція протилежності у цій галузі використовується з наступною метою: для вказівки на межу виявлення якості термінів; для вираження оцінки протилежних засобів економічних явищ; для утвердження двох протилежних засобів; для утвердження однієї протилежної ознаки за рахунок іншої; для визначення певної проміжної якості.

Отже, підставою для об'єднання у термінологічні опозиції можуть слугувати й анатомічні зв'язки. У подібних опозиціях терміноодиниці поєднуються родовими семами й протиставляються видовим семам. Найбільш активно в українській економічній термінології реалізується комплементарний тип протилежності. Серед структурно-семантичних типів антонімів виділяються два: власна-семантичний і формально-семантичний. Активність використання формально-семантичного типу антонімів ми пояснюємо тим, що більшість термінів бізнесу запозичені з інших мов і найпростішим способом утворення антонімів є заперечна частка **не-**. Активну участь у створенні понятійних опозицій взяли структурно-граматичні типи складених термінів.

Таким чином, досліджуючи антонімічні процеси у межах конкретної терміносистеми, ми переконалися в суворій внутрішній системності термінів, яка, у свою чергу, узгоджується з системою загальнолітературної мови й сучасними тенденціями її розвитку. Вивчення динаміки української економічної системи, актуалізованої в сучасних умовах, дасть змогу прогнозувати шляхи подальшої її розвитку, систематично фіксувати й описувати термінологічні інновації у спеціальних лексикографічних працях.

Джерела та література

1. Балли Ш. Французская стилистика: перевод с французского / Ш. Балли. – М.: Издательство иностранной литературы, 1961. – 394 с.
2. Гвишиани Н. В. Язык научного общения. Вопросы методологии / Н. В. Гвишиани. – М.: Наука, 1986. – 208 с.
3. Даниленко В. П. Русская терминология. Опыт лингвистического описания / В. П. Даниленко. – М.: Наука, 1977. – 246 с.
4. Денисова А. А. Семантика терминов общей теории права (парадигматический аспект): дис.... канд. филол. наук: 10.02.02 / А. А. Денисова. – М., 1993. – 198 с.
5. Завгородній А. Г. Фінансовий словник / А. Г. Завгородній, Л. Г. Вознюк, Т. С. Смовженко. – К.: Т-во «Знання», КОО, 2000. – 587 с.
6. Калашник В. С., Колоїз Ж. В. Словник фразеологічних антонімів / В. С. Калашник, Ж. В. Колоїд. – К.: Довіра, 2004. – 284 с.
7. Кияк Т. Р. Лінгвістичні аспекти термінознавства / Т. Р. Кияк. – К.: Вища школа, 1989. – 104 с.
8. Колесникова М. А. Функционирование русских радиотехнических терминов: автореф. дис. на соискание научной степени канд. филол. наук: спец. 10.02.02 «Русский язык» / А. М. Колесникова. – М., 1986. – 19 с.
9. Новиков А. А. Антонимия в русском языке / А. А. Новиков. – М.: Издательство МГУ, 1982. – 290 с.
10. Покровский М. М. Избранные труды по языкознанию / М. М. Покровский. – М.: Издательство АН СССР, 1959. – 382 с.
11. Полюга Л. М. Словник антонімів української мови / Л. М. Полюга. – К.: Довіра, 2004. – 275 с.
12. Прохорова В. Н. Семантика термина / В. Н. Прохорова // Вестник Моск. университета. – Серия IX. – 1981. – С. 23-32.
13. Чаглова Р. С. Лексико-семантические особенности политэкономической терминологии: автореф. дис. на соискание научной степени канд. филол. наук: спец. 10.02.02 «Русский язык» / Р. С. Чаглова – М., 1985. – 19 с.

УДК 81'366.58

Арцешева О. В.

ДІЕСЛІВНА КАТЕГОРІЯ ЧАСУ В КОНЦЕПЦІЇ В. М. РУСАНІВСЬКОГО

Стаття посвячена аналізу взглядов В. М. Русановского на проблему грамматической категории времени украинского глагола. Дана лингвистическая интерпретация исследуемой проблематики. Сделаны выводы про анализ категории времени в лингвистическо-графическом аспекте.

Ключевые слова: глагол, категория времени, аорист, перфект, давнопрошедшее время.

Статтю присвячено аналізу поглядів В. М. Русанівського стосовно граматичної категорії часу українського дієслова. Подано своєрідне лінгвістичне трактування досліджуваної проблематики. Зроблено висновки про аналіз категорії часу в лінгвістично-графічному аспекті.

Ключові слова: дієслово, категорія часу, аорист, перфект, давноминулий час.

The article is dedicated to V. M. Rusanivskiy's understanding of the question of the verbal category of tense. The linguistic interpretation of the problem under analysis is considered in this paper. High emphasis is placed on the results of the linguahistoriographical analysis of this category.

Key words: verb, category of tense, aorist, perfect, pre-past tense.

Метою нашої статті є дослідження та аналіз поглядів В. М. Русанівського щодо категорії часу українського дієслова. Питання категорії часу дієслова було розглянуто в працях таких науковців, як О. О. Потебня, О. О. Шахматов, В. В. Виноградов, Л. А. Булаховський. Вивченням дієслівних категорій займалися українські вчені І. К. Білодід, К. Г. Городенська, І. Р. Вихованець, А. П. Грищенко, Л. І. Мацько, В. О. Горпинич. Найбільш значущими щодо проблематики категорії часу українського дієслова є дослідження В. М. Русанівського.

Український мовознавець Віталій Макарович Русанівський (1931-2007) – один з видатних вчених в Україні. Коло його інтересів охоплює такі аспекти, як проблеми сучасної української літературної мови, її історії, історичної граматики, взаємозв'язку української та інших східнослов'янських мов.

Особливу увагу український мовознавець приділяв дієслову та його граматичним категоріям. Русанівський є автором таких праць, як «Значення і взаємозв'язок граматичних категорій виду і часу в українській мові XVI-XVII ст.» (1959), «Структура українського дієслова» (1971), «Дієслово – рух, дія, образ» (1977), «Сучасна українська літературна мова. Морфологія» (1969), «Українська граматики» (1986). Праці українського мовознавця В. М. Русанівського відомі не тільки в Україні, а й за її межами.

Не випадковим є наш вибір проблематики дослідження, адже дієслівний час є досить складною, багатопланою граматичною категорією. Існують різні визначення категорії часу дієслова і різні точки зору на кількість часових форм.

У російській граматиці, наприклад, на початку XIX ст. існувала теорія про багаточисленність форм часу дієслова М. В. Ломоносов виділяв десять часових форм, О. Х. Востоков – вісім [2, с. 541]. Критика цих вчень призвела до полемічного заперечення існування форм часу (М. Катков, К. Аксаков). На думку Аксакова, «у дієслові морфологічно виражений лише вид, а час – категорія психологічна та синтаксична» [2, с. 541]. Однак ця точка зору вдалась надто радикальною наступним граматам. Була відновлена давня теорія трьох часів: теперішнього, минулого і майбутнього.

В. В. Виноградов визначав чотири форми минулого часу дієслова в російській мові. Дві з них належать до доконаного виду, одна – недоконаного і одна – «багатократного». Цю форму минулого часу «багатократного виду» лінгвіст називав «давноминулим часом». До цього часу, на його думку, належать форми типу *я сиживал, он говаривал, он хаживал*. Однак поступово спостерігалось відмирання цієї форми в літературній мові кінця XIX – початку XX ст.

Як вже зазначалось, існують різні тлумачення дієслівної категорії часу. Для порівняння розглянемо деякі з них.

Категорія часу – «морфологічна словозмінна категорія дієслова, що виражає відношення процесуальної ознаки (дії, стану, відношення) до моменту мовлення» [5, 315]. Автори цього твердження – А. П. Грищенко та Л. І. Мацько – визначають момент мовлення як «абстрактну граматичну точку відліку, що виступає часовим орієнтиром здійснення процесу» [5, с. 315]. Таким чином, ці українські лінгвісти виділяють три часові форми українського дієслова: теперішній, минулий та майбутній. Також А. П. Грищенко та Л. І. Мацько відзначають, що існує ще одна «виразна й повноцінна з функціонального погляду аналітична форма давноминулого, або передминулого, часу» [5, с. 318]. Ця форма утворюється за допомогою дієслова *бути* у минулому часі та смислового дієслова в тій самій формі. Вона показує, що одна з двох минулих дій сталася раніше за іншу, тобто вона і є давноминулою. *Піп колись був розсердився на дідових батьків, і як у них народився хлопець, то й назвав його Македоном* (І. Сенченко).

І. К. Білодід визначав граматичну категорію часу як таку, що «виражає часову співвідносність подій, які відбуваються в об'єктивній дійсності або мисляться такими, що відбуваються чи могли б відбутися» [4, с. 366]. Автор підкреслює, що ідея часу найповніше виявляється в дієслові, оскільки воно є носієм дії, руху, розвитку. Лінгвіст зазначає, що «в слов'янських мовах в основі граматичної категорії часу лежить поняття співвіднесеності дії (стану) з моментом мовлення» [4, с. 367]. В українській мові він виділяє чотири часові форми дієслова в дійсному способі: теперішній час, минулий, давноминулий і майбутній. Значення давноминулого (або передминулого) часу виникає, коли порівнюється час двох подій в минулому. Вказує давноминулий час на те, що одна дія відбулася раніше від інших дій у минулому.

Концепція, що викладена у «Сучасній українській мові» за редакцією О. Д. Пономарева, визначає категорію часу як граматичну категорію, яка «виражає відношення дії до моменту мовлення» [6, с. 179]. Відповідно до цієї концепції, дія протікає в трьох планах: теперішньому, минулому і майбутньому. Категорія часу морфологічно виражається в дійсному способі. Виділяються форми теперішнього, минулого, давноминулого і майбутнього часів.

Такої ж точки зору щодо кількісної класифікації часової категорії дієслова дотримується мовознавець І. П. Ющук. «Дієслова в дійсному способі мають форми минулого, давноминулого, теперішнього й майбутнього часів» [8, с. 383].

На думку В. М. Русанівського, дієслово – це «частина мови, що є носієм динамічної ознаки, семантичні складники якої передає досить складна система граматичних категорій і граматичних форм» [7, с. 161].

Дієслівну систему складають дієвідмінювані дієслова і неособові дієслівні утворення: дієприкметник, дієприслівник, інфінітив, предикативна форма на -но, -то. Граматична категорія часу «виявляє себе в особових утвореннях – переважно дійсного способу, – відносячи дію або стан до моменту мовлення (теперішній час), вказуючи на те, що вона відбувалася до моменту мовлення (минулий і давноминулий часи), чи на те, що її здійснення почнеться після моменту мовлення (майбутній час)» [1, с. 219]. Отже, час – це граматична категорія дієслова, що співвідносить дію або стан з моментом мовлення [7, с. 819].

Як уже було зазначено, український вчений виокремлює чотири часові форми: теперішній час, майбутній, минулий і давноминулий. Кожна з форм має своє призначення, щоб вказувати на перебіг дії в часі [3, с. 73]. Щоб позначити дію, що сталася до моменту мовлення, вживається минулий час; дія у момент мовлення виражається теперішнім часом. Дія після моменту мовлення передається майбутнім часом; для позначення дії перед іншою дією, що відбувалася до моменту мовлення, вживається давноминулий час.

Значення часової форми може змінюватися залежно від плану висловлення. У процесі комунікації момент мовлення є індикативним, прямим. У процесі розповіді про певні події, який не розрахований на безпосереднє спілкування, момент мовлення – відносний, релятивний.

Теперішній час – форма граматичної категорії дієслова, її значенням є віднесення часу дії або стану до моменту мовлення (пишу, читаю, працюю). При відносному вживанні теперішній час може означати постійність ознаки, її можливість як в теперішньому, так і в минулому, і в майбутньому, дію, яка не пов'язана ні з яким конкретним часом. Наприклад: *Кисень горить; В осередку повісті стоять дві головні постаті...* (М. Вороний). В. М. Русанівський підкреслює, що «форми теперішнього часу мають багато значень, що дозволяє їм уживатися позачасово і замість минулого й майбутнього часів» [3, с. 74]. Він досліджує випадки вживання теперішнього часу замість минулого. Для вираження регулярної повторюваності дії в минулому теперішній час не лише доречний, але й необхідний, особливо, коли розповідь про минулі події ведеться від 1 особи. Такий прийом використовується переважно в художній літературі та в публіцистиці. В наукових творах така заміна не практикується. Напр. «*Як муха в окропі, бувало, вертилась цілий день. Зате ж у свято або в неділю як вирвецца на улицю – усе село розлягається...*» (Панас Мирний). Теперішній час може бути вжитий і замість майбутнього. Його доречно вживати тоді, коли хтось інструктує когось, а також у підручниках і посібниках, коли описується послідовність дій. Напр.: «*Потім ви йдете просто до Шведської могили.... Там все уточняєте остаточно і забираєте зброю*» (О. Гончар).

Аналітичні й синтетичні форми майбутнього часу (буду робити, робитиму), які утворюються від дієслів недоконаного виду, означають дію, що відбувається після моменту мовлення. Майбутній час, утворюваний від дієслів доконаного виду, вживається для зображення минулих подій. Напр. «*Отже, бувало, завжди утихомирює мене Марта своєю розмовою... Найпаче як за день утомишся з гувернанткою балакати ...та поведе мене Марта спати вклати...*» (Панас Мирний). Отже, як і теперішній, майбутній час, на думку українського мовознавця, може вживатися для вираження постійної, позачасової дії [3, с. 78].

Можливості вживання минулого часу позачасово досить обмежені. Такого значення минулий час набуває лише в прислів'ях: *коли взявся за гуж, не кажи, що не дуж*. Минулий час дієслів доконаного виду означає дію

теперішню, початок якої сягає в минуле. Такий час зветься перфектним. Своїм значенням він відповідає спеціальній формі – перфектові, що була колись в праслов'янській, старослов'янській і давньоруській мовах. У деяких слов'янських мовах (болгарській, македонській, словенській тощо.) така форма збереглася й досі. Напр.: «*Страшенне дуб'я повиганяло свої голови вгору, широко розпросторило гілки на всі боки...*» (Панас Мирний).

Є в українській мові ще одна часова форма – давноминулий час. Ця форма вживається тоді, коли одна минула дія відбувалася пізніше за іншу. Вживається вона переважно в художній літературі. На відміну від інших значень, давноминулий час має спеціальну форму вираження. Утворюється за допомогою дієслова *бути* у минулому часі та основного дієслова: «...Коли в Києві *організувалась була* Академія художеств, мрія мого життя, я вступив і до Академії» (О. Довженко).

Підсумовуючи усе вище зазначене, можемо сказати: точки зору сучасних мовознавців щодо значення та кількісного складу граматичної категорії часу є схожими. На наш погляд, думка В. М. Русанівського є найбільш перспективною для подальшого дослідження, оскільки вона узагальнює знання про категорію часу, які існують в мовознавстві сьогодні. Як і більшість мовознавців, В. М. Русанівський виділяє чотири часові форми українського дієслова: теперішній, майбутній, минулий і давноминулий.

Література

1. Безпояско О. К. Граматика української мови. Морфологія / О. К. Безпояско, К. Г. Городенська, В. М. Русанівський. – К.: Либідь, 1993. – 335 с.
2. Виноградов В. В. Русский язык. Грамматическое учение о слове / В. В. Виноградов. – М.: Учпедгиз, 1947. – 784 с.
3. Русанівський В. М. Дієслово – рух, дія, образ / В. М. Русанівський. – К.: Радянська школа, 1977. – 230 с.
4. Сучасна українська літературна мова. Морфологія / За ред. Білодіда І. К. – К.: Наукова думка, 1969. – 584 с.
5. Сучасна українська літературна мова / За ред. Грищенка А. П. – К.: Вища школа, 1993. – 366 с.
6. Сучасна українська мова / За ред. Пономарева О. Д. – К.: Либідь, 2001. – 400 с.
7. Українська мова. Енциклопедія А–Я / За ред. Русанівського В. М., Тараненка О. О. та ін. – К.: «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 2007. – 854 с.
8. Ющук І. П. Українська мова / І. П. Ющук – К.: Либідь, 2004.

УДК 371.214.114-057.874:81'38

Бабенко О. А.

ФОРМУВАННЯ ІНТОНАЦІЙНОЇ КУЛЬТУРИ УЧНІВ 9-11 КЛАСІВ У КОНТЕКСТІ ПРОБЛЕМИ КОМПЕТЕНТІСНОГО ПІДХОДУ ДО НАВЧАННЯ

Стаття посвячена проблемі розвитку усної мови школярів. Вперше представлена експериментально перевірена методика формування інтонаційних умінь і навичок учнів 9-11 класів з опорою на комунікативно-діяльнісний і функціонально-стилістический підходи к изучению языка. Доказано, что разработанная методика способствует развитию связной речи старшеклассников, их коммуникативных способностей, формированию речевой, коммуникативной компетентностей учащихся.

Ключевые слова: интонация речи, стилевая интонационная модель текста, интонационно-стилистические умения и навыки, речевая компетентность, коммуникативная компетентность.

Статтю присвячено актуальній проблемі розвитку усного мовлення школярів. Уперше представлено експериментально перевірену методику формування інтонаційних умінь і навичок учнів 9-11 класів з урахуванням комунікативно-діялісного й функціонально-стилістического підходів. Доведено, що розроблена методика сприяє розвитку зв'язного мовлення старшокласників, їх комунікативних здібностей, формуванню мовленнєвої, комунікативної компетентностей учнів.

Ключові слова: інтонація мовлення, стилістична інтонаційна модель тексту, інтонаційно-стилістичні вміння й навички, мовленнєва компетентність, комунікативна компетентність.

The article is dedicate to up – to – date problem of developing of oral speech and precisely to forming of intonational skills and abilities of senior pupils in the process of learning of Ukrainian language. In work represented methods of forming intonational skills creating stylistically different texts at Ukrainian language lessons in the 9-11th forms. It was demonstrated, as well, that these methods influence the level of communicative competence, and culture of speech.

Key words: intonation of speech, intonational and stylistic skills and abilities, intonational model of a text, communicative speech, communicative competence.

На сучасному етапі розвитку суспільства особливої актуальності набуває проблема вироблення нових комунікативних стратегій, орієнтованих на взаємопорозуміння людей, створення позитивної атмосфери їх спілкування. Успіх комунікації залежить від досконалого оволодіння мовцем усіма мовними засобами: як тими, що служать для передачі змісту висловлювання, так і тими, які забезпечують його смислову єдність, служать засобом оформлення думки, передають найтонші почуття й емоції.

Дедалі більшої уваги сучасної освіти потребує проблема мовленнєвої культури учнів, високий рівень якої неможливий без розвитку їх комунікативних умінь. Це відображено в найвагоміших державних документах: Національній доктрині розвитку освіти, Державній національній програмі «Освіта» («Україна. ХХІ ст.») [1], Концепції державної програми розвитку освіти в Україні на 2006-2010 роки, Концепції мовної освіти 12-річної школи [2, с. 59-65], де наголошено на необхідності формування високої мовної культури та комунікативної компетентності особистості, яка володіє навичками комунікативно виправдано користуватися мовними засобами у створенні висловлювань у різних сферах, формах, видах і жанрах мовлення; підвищення культури мовлення й оволодіння учнів навичками ораторського мистецтва.

Важливою складовою розвинутого мовлення школярів, ознакою мовленнєвої культури є інтонаційні вміння учнів. Зокрема, інтонаційно виразне мовлення допомагає повніше висловити думку, привернути увагу слухача, викликати в нього інтерес до співбесідника, свідчить про розуміння мовцем завдань свого мовлення в конкретній ситуації спілкування. Особливо *актуальною* проблема формування інтонаційних умінь і навичок є для старших школярів, оскільки програмні вимоги 10-11 класів загальноосвітньої школи передбачають оволодіння навичками ораторського мистецтва.

На підставі аналізу рівня оволодіння старшокласниками навичок інтонування усних текстів ми дійшли висновку, що школярі не можуть назвати інтонаційні засоби мовлення, доцільно використовувати їх відповідно до завдань та умов спілкування, унаслідок чого інтонаційна культура учнів, рівень володіння якою є конкретним показником культури мовлення й сформованості мовленнєвої, комунікативної компетентностей, залишається низькою.

Мета статті – висвітлити комунікативний аспект пропонованої методики формування інтонаційних умінь і навичок в учнів 9-11 класів на основі інтонаційно-стилістических моделей з урахуванням комунікативно-діялісного й функціонально-стилістического підходів.

Проблема інтонування як одна зі складових ознак культури мовлення, зокрема його виразності, знайшла відображення в педагогічних теоріях Н. Бабич [3], О. Біляєва, А. Богуш, Л. Введенської [5], Б. Головіна [6], С. Карамана, Т. Ладигенської, М. Пентиліук [8], К. Плиско І. Хом'яка та інших. На важливості інтонування усного мовлення акцентують увагу О. Глазова, А. Курінна, Є. Сарапулова [9], розглядаючи це питання у зв'язку з роботою над елементами практичної риторики, виразним читанням та мовленням. У методиці початкового навчання лінгводидакти В. Бадер [4], Л. Варзацька, М. Вашуленко, О. Хорошковська виділяють інтонацію як стилістичний засіб комунікації молодших школярів, що сприяє оволодінню учнів навичками писемного мовлення.

Особливої уваги вчених проблема формування мовленнєвих умінь і навичок усного мовлення набула на сучасному етапі розвитку освіти в руслі функціонально-стилістичного та функціонально-комунікативного підходів до викладання мови. У дослідженнях Л. Бондарчук, Н. Дикої, А. Капської, І. Кучеренко, Т. Окуневич, С. Омельчука, Е. Палихати [7], Л. Попової, О. Садовникової, Л. Скуратівського, Г. Шелехової розроблено системи навчання усного монологічного й діалогічного мовлення школярів середньої ланки, розвитку стилістичних умінь і навичок учнів старшого шкільного віку, усних комунікативно-мовленнєвих умінь і навичок студентів філологічних факультетів вищих навчальних закладів.

Аналіз основних завдань та змісту чинних програм з української мови дає змогу зробити висновок, що сучасні програми з рідної (української) мови для 5-11 класів передбачають набуття початкових умінь і навичок інтонування, безпосередньо пов'язаних із вивченням речення. Робота з розвитку інтонаційних умінь і навичок учнів не відзначається системністю, перспективністю та наступністю, оскільки впродовж усього навчання курсу рідної мови не виходить за рамки інтонування речення за метою висловлювання, окремих елементів речення, виразного читання готових стилістично диференційованих текстів. Хоча в програмах і приділено увагу формуванню інтонаційних навичок усного мовлення учнів під час продукування власних висловлювань, але цей процес передбачено переважно в 5, 11 класах – під час діалогічного мовлення (в 5 класі) та під час навчання основам ораторського мистецтва (в 11 класі). Формування інтонаційних умінь і навичок школярів не виділяється окремим розділом у роботі з формування комунікативних умінь учнів, що передбачало б теоретичне ознайомлення з інтонаціями, інтонаційними нормами; розробку системи формування інтонаційних умінь і навичок школярів, зокрема й інтонаційних умінь і навичок усного стилістично диференційованого мовлення.

Усе вищезазначене дало підстави для розробки методики формування інтонаційних умінь і навичок учнів 9-11 класів, практична реалізація мети й завдань якої полягає в доповненні чинних навчальних програм «Рідна мова», «Українська (рідна) мова» (для 9-11 класів) темами з основ інтонації та інтонування мовлення за рахунок перегляду наповнення мовної, мовленнєвої змістових ліній програми із розрахунку 7 навчальних годин на рік. Крім цього, як універсальну розроблено програму спецкурсу «Інтонація мовлення та основи інтонування», розраховану на 35 годин (1 година на тиждень), що дає змогу на будь-якому етапі навчання усного мовлення старшокласниками (9, 10, 11 кл.) сформувати в школярів основні поняття інтонації, виробити вміння й навички інтонування висловлювань, текстів різних типів і стилів, використовувати при цьому інтонаційні стильові моделі; сформувати в учнів розуміння інтонації як засобу комунікації, важливого чинника унормованого, комунікативно доцільного мовлення.

Експериментально-дослідна методика ґрунтується на лінгводидактичних специфічних принципах опори на систему мовлення, ситуативності, домінувальної ролі вправ, окрім того, застосовано *принцип комплексного інтонаційного підходу до розвитку усного мовлення учнів*, що забезпечує поєднання системи роботи з розвитку інтонаційних умінь і навичок старшокласників із вивченням розділів лексики, синтаксису, стилістики; систематичне навчання учнів чотирьох видів мовленнєвої діяльності у взаємозв'язку; поетапне формування вміння й навичок інтонування мовлення.

Методикою передбачено активне використання методів мовних спостережень, пізнавальних методів (пояснювально-ілюстративного, частково-проблемного), практичних (імітаційного, репродуктивного, оперативного, комунікативного характеру), індивідуалізації навчання, групового навчання, проектів, презентацій, авторського методу *інтонаційно-стилістичного експерименту*.

Використані для формування інтонаційних умінь і навичок старшокласників навчальні прийоми – аналіз, синтез, спостереження, порівняння, зіставлення, абстрагування, узагальнення, інтонаційно-стилістичного аналізу усного тексту, групування мовних явищ, встановлення зв'язків між ними, заміни мовних одиниць, конструювання та переконструювання висловлювань – дають можливість сформувати в учнів увагу до мовленнєвої матерії, усвідомлене сприйняття змісту мовлення, текстотворчість та стилістичної функції інтонації, розуміння доцільності вибору інтонаційних одиниць і використання їх у ролі, зумовленій обставинами спілкування та стилем мовлення.

Зміст експериментального навчання обумовлений взаємозв'язком у розвитку усного і писемного мовлення; він передбачає діяльність учителя й учнів, спрямовану на вироблення вміння висловлювати думку в усній та писемній формах, добираючи мовні та мовленнєві засоби відповідно до мети та умов комунікації. Зміст реалізовано через модуль – *навчально-пропедевтичний, текстологічний, стилістичний, компетентнісний* – це дає змогу сформувати в учнів цілісне уявлення про інтонацію як мовне явище, стильоутворювальний фактор усного мовлення, виробити в старших школярів вміння й навички комунікативно доцільно використовувати інтонаційні засоби та стильові інтонаційні моделі на комунікативно-діяльнісному рівні, що є важливим чинником формування мовленнєвої, комунікативної компетентностей учнів.

Зокрема, запровадження *стилістичного модуля* передбачає детальне ознайомлення старших школярів з основами стилістики та функціями наукового, художнього, публіцистичного, офіційно-ділового, розмовного стилів; практичне дослідження інтонаційних особливостей стилів мовлення, формування поняття про стильову інтонаційну модель, самостійне планування й добір окремих інтонаційних конструкцій та моделей у процесі створення стилістично диференційованих текстів. Для модуля характерна активна інтеграція мовного й літературного матеріалу, оскільки поняття «художній стиль тексту», передусім співвідноситься з текстом письменницьким, літературним. Модулем передбачено самостійний вибір учнями потрібної інтонаційної моделі, творче її використання під час відтворення тексту.

Компетентнісний модуль пропонує методику поширює й розвиває уявлення учнів про виразові й стильоутворювальні можливості інтонації. Завдання компетентнісного модуля – виробити навички самостійного планування усного мовлення відповідно до комунікативної мети, вибору учнями потрібної інтонаційної моделі, свідомого продукування стилістично диференційованих текстів. Характерною особливістю компетентнісного модуля вправ є вироблення навичок спілкування учнів на рівні мовленнєвої поведінки, розв'язання комунікативних ситуацій під час проведення дискусій, підготовки промов та публічних виступів, самостійне створення учнями міні-презентацій, оскільки саме під час такої роботи у свідомості школяра відбувається систематизація понять.

Наведемо приклади деяких вправ:

**Робота в парах. Змодельуйте таку ситуацію: вам потрібно сказати щось дуже важливе другові. Спробуйте сказати йому це 1) дома під час приватної бесіди; 2) на вокзалі через вікно вагону, що відправляється; 3) на прийомі в лікаря; 4) в кабінеті начальника під час наради; 5) у магазині; 6) у колі друзів під час вечірки.*

**Підготуйте і виголосіть перед аудиторією п'ятихвилинну (не написану й не вивчену напам'ять) промову на тему «Моє життєве кредо», «Справа, якою я захоплююся» «Традиції моєї родини» з метою привернення слухачів у однуду. Продумайте аргументи та інтонаційне оформлення промови.*

**Робота в парах. Уявіть себе керівником установи, якому потрібно провести скорочення штату, або працівником, якого скорочують. Виробіть власну лінію комунікативної, мовленнєвої поведінки. Спробуйте переконати опонента. Дотримуйтесь стильових особливостей мовлення.*

**Прочитайте вислови про красномовність і ораторське мистецтво із книги Н. Бабич «Культура фахового мовлення». Оберіть з них одне. Спробуйте усно розгорнути зміст цього висловлювання. Як, на вашу думку, можна стати справжнім оратором? Відпрацюйте інтонаційно-стилістичне забарвлення виголошуваного тексту, користуючись знаннями про інтонаційно-стильову модель публіцистичного стилю.*

«Ніяке інше вміння, яким може володіти людина, не дасть їй можливості з такою швидкістю зробити кар'єру й добитися визнання, як вміння добре говорити» (Чонсі М. Ден'ю).

«Справжню красномовність не потребує ні дзвонів, щоб скликати народ, ні поліції, щоб підтримувати порядок» (Емерсон).

«Красномовність є дар потрясати душі, переливати в них свої пристрасті й повідомляти їм образ своїх понять» (М. М. Сперанський).

«Плач сам, якщо хочеш, щоб я плакав» (Горацій).

«Вкладайте душу у свій виступ. Справжня емоційна щирість допоможе більше, ніж усілякі правила» (Дейл Карнегі).

**Спробуйте підготувати виступ-рекламу шкільного підручника, форми вашого навчального закладу, шкільних навчальних предметів тощо. Яким буде стиль вашого вступу?*

Рівень набутих учнями інтонаційно-стилістичних навичок за результатами модульного навчання визначається за розробленими нами критеріями оцінювання усного мовлення старшокласників:

Високий рівень: учень, урахувавши комунікативне завдання, самостійно будує послідовний, оригінальний за думкою висловлювання текст, що відзначається багатством словника, стилістичною, інтонаційною єдністю та виразністю. Учень володіє навичками інтонування будь-якого стилістично диференційованого тексту, досконало володіє тембровою амплітудою голосу; регулює зміну висоти інтонування кожного логічно виділеного слова, дотримується психологічних пауз тексту, темпу відповідно до стилю мовлення та комунікативної мети. Припустимі 1-2 інтонаційних недоліки.

Достатній рівень: учень самостійно створює послідовний, повний, логічно викладений текст, для якого характерна стилістична єдність, але відсутня належна аргументація думки, не використовуються засоби стилістичної виразності тексту. Учень володіє вміннями й навичками інтонування мовлення в межах висловлювання й стилістично диференційованого тексту. В усному мовленні відсутні дотримання мелодики мовлення, характерні темброві помилки, але можливі темпові помилки, недоліки в розстановці логічних наголосів, умінні регулювати силу голосу, варіюванні тембровою амплітудою голосу.

Середній рівень: усне мовлення за обсягом сягає норми і характеризується певною зв'язністю й завершеністю, але трапляються помилки: відхилення від теми, основна думка прослідковується слабо, відсутня стилістична єдність тексту; учень не дотримується тривалості пауз, не виділяє мікротеми тексту; регулювання зміни висоти інтонування відбувається тільки в межах тексту; сила та темброва амплітуда голосу не відповідають меті та стилю висловлювання; припускається помилок у дотриманні відповідного темпу мовлення, помилок в інтонуванні висловлювань із сурядним і підрядним зв'язком ідей; тембрових помилок в інтонуванні інтонаційних стильових моделей, недоліків у розстановці логічних та фразових наголосів.

Низький рівень: учень, спираючись на значну кількість допоміжних матеріалів, будує висловлювання, яке не становить завершеного, стилістично визначеного тексту; не дотримується пауз, не виявляє вмінь володіння мелодикою тексту, не вміє виділяти інтонаційно однорідні члени речення й узагальнюючі слова при них; не вміє регулювати силу та темброву амплітуду голосу, темп мовлення, дотримуючись лише основних логічних наголосів і припускаючись численних помилок як у виразному читанні текстів, так під час інтонування власних висловлювань.

Розроблена в ході експериментального дослідження методика навчання інтонаційних засобів усного мовлення на основі інтонаційно-стильових моделей є ефективною. Формування в школярів інтонаційних умінь і навичок сприяє систематизації й поглибленню знань основних стилістичних і текстологічних понять шляхом використання на уроках інтонаційно-стилістичних вправ, активізацію творчої діяльності учнів, впливає на рівень мовленнєвої, комунікативної компетентностей учнів, їхню мовленнєву культуру, уміння створювати позитивну атмосферу спілкування в цілому.

Подальшу роботу вбачаємо в опрацюванні комплексного вивчення інтонології та формуванні інтонаційних умінь і навичок школярів з 5 по 12 клас загальноосвітніх навчальних закладів.

Джерела та література

1. Державна національна програма «Освіта» (Україна XXI ст.). – К., 1994. – 62 с.
2. Концепція мовної освіти 12-річної школи // Дивослово. – 2002. – № 8. – С. 59-65.
3. Бабич Н. Д. Навчи мене, вчителю, розмовляти / Н. Д. Бабич. – К.: Тов-во «Знання» України, 1992. – 48 с.
4. Бадер В. І. Взаємозв'язок у розвитку усного і писемного мовлення молодших школярів: дис. ... доктора пед. наук: 13.00.02 «Теорія методика навчання української мови» / Бадер Валентина Іванівна – К., 2003. – 387 с.
5. Введенская Л. А. Культура и искусство речи. Современная риторика / Л. А. Введенская, Л. Г. Павлова. – Ростов-на-Дону: Изд-во «Феникс», 1995. – 576 с.
6. Головин Б. Н. Основы культуры речи / Б. Н. Головин – М.: Высшая школа, 1980. – 335 с.
7. Палихата Е. Я. Система навчання усного діалогічного мовлення учнів основної школи: дис. ... доктора пед. наук: 13.00.02 / Палихата Елеонора Ярославівна / Тернопільський державний педагогічний університет ім. Володимира Гнатюка. – Тернопіль, 2004. – 416 арк.+159 арк. дод.: табл. – Дві кн. одиниці. – Бібліогр.: арк. 388-416.
8. Пентиліук М. І. Наукові засади комунікативної спрямованості у навчанні рідної мови / М. І. Пентиліук // Укр. мова і літ. в школі. – 1999. – № 3. – С. 8-10.
9. Сарапулова Є. Здійснюємо постановку голосу / Є. Сарапулова // Дивослово. – 2001. – № 2. – С. 34-37.

ЯЗЫКОВАЯ ЛИЧНОСТЬ И ПРЕЦЕДЕНТНЫЙ ФЕНОМЕН

В статье рассматривается проблема восприятия прецедентных феноменов языковой личностью в процессе межкультурной коммуникации.

Ключевые слова: прецедентный феномен, языковая личность.

У статті розглядається проблема сприйняття прецедентних феноменів мовною особистістю у процесі міжкультурної комунікації.

Ключові слова: прецедентний феномен, мовна особистість.

The article deals with the problem of precedent phenomena perception by a language person during the intercultural communication.

Key words: precedent phenomena, language person.

Явление прецедентности рассматривается в научной литературе как одно из важнейших средств межкультурной коммуникации. Прецедентные феномены (ПФ) выступают в роли своеобразного «культурологического моста» между прошлым и настоящим. «Прохождение» по нему пробуждает в сознании читателя / слушателя процесс узнавания закодированного за прецедентным феноменом смысла и может рассматриваться как компонент языковой игры, устанавливающей уровень языковой личности и ее компетенцию в процессе внутри- и межкультурной коммуникации. Цель статьи – показать, как функционируют ПФ в структуре вторичной языковой личности.

По мнению Ю. Н. Караулова, к числу прецедентных относятся феномены:

- 1) хорошо известные всем представителям национально-лингво-культурного сообщества («имеющие сверхличностный характер»);
- 2) актуальные в когнитивном (познавательном и эмоциональном) плане,
- 3) обращение (апелляция) к которым постоянно возобновляется в речи представителей того или иного национально-лингво-культурного сообщества [2].

Прецедентный феномен (ПФ) хорошо известен среднему носителю определенной лингвокультуры: он знает (как минимум) о его существовании и имеет некий общий, обязательный для всех носителей данного ментально-лингвального комплекса, национально-детерминированный, минимизированный инвариант его восприятия. Другими словами, за ПФ всегда стоит некое представление о нем, общее и обязательное для всех носителей того или иного национально-культурного менталитета, или инвариант его восприятия, который и делает все апелляции к нему «прозрачными», понятными, коннотативно окрашенными. «Возобновляемость» обращения к тому или иному ПФ может быть «потенциальной», т. е. апелляции к нему могут и не быть частотными, но они обязательно понятны собеседнику без дополнительной расшифровки и комментария. Так, например прецедентное имя **John Wilkes Booth** для американцев не нуждается в расшифровке и в процессе коммуникации будет принято англоязычным реципиентом со всеми лингвокультурными коннотациями. Для украинцев это всего лишь имя, не являющееся символом «убийцы значительной фигуры, национального лидера».

Наличие культурных коннотаций у ПФ обеспечивает возможность идентификации прецедентного текста адресатом. Идентификация ПФ языковой личностью – процесс, предполагающий прохождение нескольких стадий: восприятие языкового выражения, выявление включенности в образную систему текста-преемника и определение необходимых культурных коннотаций. Это соответствует тезису М. М. Бахтина о том, что текст представляет собой диалог автора не только с читателем, но и со всей современной, предшествующей и последующей культурой [1].

Каждая отдельная языковая личность выступает как индивидуум, не похожий на других, со своим собственным сознанием, объемом памяти, лексиконом; как член определенного социума (семейного, конфессионального, профессионального, и др.), имеющий общие знания, представления, ценностные ориентации и средства их семиотизации с другими членами этого социума; владеющий общечеловеческими знаниями и представлениями. Языковая личность в межкультурной коммуникации описывается О. А. Леонтовичем как национально-специфический тип коммуниканта, обладающий культурно обусловленной ментальностью, картиной мира и системой ценностей, придерживающийся определенных когнитивных подходов, языковых, поведенческих и коммуникативных норм и потенциально способный к межкультурной трансформации [3].

Исходные тезисы, суммирующие характер участия языковой личности в межкультурной коммуникации, можно сформулировать следующим образом:

- а) личность привносит в коммуникацию багаж своего менталитета, выраженного в виде мыслительных паттернов, концептов и ценностных доминант;
- б) характер коммуникативной деятельности ЯЛ в значительной мере определяется типичными национально-культурными чертами, в различной степени выраженными в том или ином индивидууме;
- в) личность воспринимает окружающий мир через призму языковой картины мира, которая отчасти была «впитана с молоком матери», а отчасти выработана под влиянием сформировавшего личность окружения;
- г) все вышеуказанные факторы, равно как и индивидуальные черты конкретной языковой личности, оказывают влияние на набор используемых в коммуникации средств (тезаурус, невербальные формы общения, коммуникативные стратегии и т. д.);
- д) языковая личность представляет собой своего рода фрейм; проецируя его на контекст общения и фоновые знания о мире, коммуниканты «дорисовывают» в своем сознании портрет партнера по общению со всеми составляющими его идентичности;
- е) при вступлении ЯЛ в контакт с иной культурой возникает диссонанс менталитетов, картин мира, ценностных ориентиров и тезаурусов, вызывающий кризис идентичности ЯЛ и культурный шок;
- ж) личность узнает о коммуникативных сбоях через посредство обратной связи; соображения целесообразности, безопасности и комфортности заставляют ЯЛ корректировать различные аспекты своего коммуникативного поведения;
- з) движение коммуникантов навстречу друг другу, выражающееся в трансформации различных аспектов общения, приводит к формированию межкультурной языковой личности. Такая трансформация требует активности ЯЛ, осознания культурных различий и модификации коммуникативных подходов. В случае, если этого не происходит, языковая личность остается на стадии маргинальности.

В межкультурной коммуникации очень важен процесс декодирования сообщения, перевод его на язык получателя. Декодирование определяется личным восприятием получателя, его способностью распознавать и интерпретировать коды, использованные для передачи идеи. Поэтому декодирование носит в определенной степени субъективный характер. Адекватность восприятия сообщения может быть различной. Так незнание иностранного

языка сводит возможность декодирования сообщения к нулю, а наличие сходного профессионального или жизненного опыта увеличивает адекватность восприятия сообщения. В декодировании сообщения одним из самых сложных действий является декодировка прецедентных феноменов культуры. Это происходит в том случае, когда прецедентные феномены относятся к группе этнонациональных, в то же время универсальные прецедентные феномены культуры известны большей части образованных, компетентных в языковом отношении личностей. Так, например, прецедентные высказывания «*Быть или не быть, вот в чем вопрос*» или «*Весь мир театр, в нем все актеры*» понятны как англичанину, американцу, французу, так и украинцу. Сложность возникает тогда, когда прецедентные высказывания невозможно перевести на другой язык без использования метаязыковых средств. Как объяснить русское «*авось*» или «*взять то, что плохо лежит*».

Фразеологические единицы как прецедентные высказывания наиболее ярко отражают национальный образ мира. Так, например, концепт «судьба» в сознании современной молодежи ассоциируется в основном с такими прецедентными высказываниями, как *дар судьбы, баловень судьбы, хозяин судьбы, господин судьбы, спорить с судьбой* и не ассоциируется с ранее достаточно частотно употребляемыми высказываниями *сломать судьбу, поворот судьбы, от судьбы не уйдешь, с судьбой не поспоришь*. В английском же языке подобного не происходит: концепт «судьба» употребляется без эмоциональной коннотативной нагрузки: *какими судьбами? – fancy meeting you here., обиженный судьбой, обойденный судьбой – wronged by life, благодарить судьбу – to thank one's lucky stars, игрушка судьбы – plaything of destiny, искушать судьбу – to tempt providence*. Интересно, что само слово «*fate*» – «судьба» в приведенных примерах практически отсутствует. Обязаны мы ее появлением переводчикам, которые не смогли уйти от укорененного в российском языковом сознании национального-детерминированного концепта «судьба».

Поверхностное значение прецедентного высказывания часто не совпадает со значением глубинным, что нередко приводит к коммуникативным неудачам. Причиной подобных девиаций может стать то, что одни высказывания жестко связаны с каким-либо прецедентным текстом (*Big brother is watching you; Call me Ishmael*), а другие являются «автономными», потерявшими связь с породившим их прецедентным текстом либо никогда не имевшими таковой. (*After us the deluge; All in the day's work; As drunk as a lord*).

Прецедентные феномены являются «знаками второго уровня», т. е. такими, которые принадлежат сразу к двум семиологическим системам: «Знак (т. е. результат ассоциации концепта и акустического образа) первой системы становится лишь означающим во второй системе». Так, поверхностное значение прецедентного феномена из романа М. Горького «Жизнь Клима Самгина» *А был ли мальчик?* (сомнение в существовании некоего мальчика, выраженное в форме вопроса) оказывается «прозрачным»: на первый план выходит его глубинное значение, и данное высказывание употребляется для выражения сомнения в существовании чего-либо.

Владение другим языком еще не предусматривает коммуникативной успешности: для этого нужно органическое соединение в процессе коммуникации языкового и культурного кодов. При наличии лакун чужого культурного опыта говорящий может компенсировать ее кодом родной культуры, что нередко приводит к парадоксам межкультурной коммуникации, псевдокоммуникации, что характеризуется иллюзией общения, непониманием, частичным блокированием каналов коммуникации. Прецедентные феномены, подобранные под влиянием родного национально-культурного фрейма, вызывают неоправданные в другом коде ассоциации. Иноязычные ПФ, являясь национально маркированными, входят в украинское языковое сознание как инокультурные смыслы (ПФ с инокультурным фоном). Их адаптация и когнитивная обработка осуществляются на основе украинской ментальности (согласно национальным моделям и образцам). Приобретая национально детерминированные инварианты восприятия, иноязычные ПФ подвергаются вторичной национальной маркировке, т. е. становятся национально ремаркированными. Часто такие «обработанные» языком ПФ являются «ложными друзьями переводчика» и приводят к коммуникативным сбоям, связанным с неправильной трактовкой того или иного инокультурного явления.

И. М. Шеина описывает пример коммуникативной неудачи, связанной с незнанием ПФ: *Ну а как насчет китайцев? Слухи о нашествии из Поднебесной на российский Дальний Восток подтверждаются? – And what about the Chinese? Are the rumours about the invasion from Under the Skies of the Far East true?* Феномен *Поднебесная* в англоязычной лингвокультуре отсутствует, поэтому вместо дословного перевода нужно было использовать словосочетание *Chinese invasion*. Смысл ПФ не понят из-за того, что реципиенту неизвестен прецедент, т. е. ситуация общения, в которой он возник. Контекст употребления ПФ в рамках другой лингвокультуры в этом случае является чуждым или не востребуемым. Исключения составляют случаи, когда тот или иной ПФ хорошо знаком представителям сопоставляемых лингвокультурных общностей, что обусловлено в первую очередь тем, что текст или ситуация, стоящие за прецедентным высказыванием, характеризуются прецедентностью в обеих культурах: *All the world is a stage; For whom the bell tolls; Pygmalion* [5].

Причины возникновения фоновых лакун при восприятии прецедентного феномена инокультурным реципиентом могут быть следующие:

- а) ПФ непонятен инокультурному реципиенту, что свидетельствует о чуждости контекста его употребления с точки зрения другой культуры;
- б) смысл ПФ понятен инокультурному реципиенту, но контекст его употребления не является для него значимым (в этом случае не осознается факт отсылки к реципиенту);
- в) ПФ понятен инокультурному реципиенту, при этом контекст его употребления является для него значимым, однако ситуация, которую обозначает данный ПФ, характеризуется иными признаками с точки зрения представителя другого лингвокультурного сообщества [4].

Непрозрачность смысла прецедентного феномена для инокультурного реципиента обусловлена не только тем, что тот может не знать источника ПФ, но также и тем, что его коммуникативный опыт не содержит представления о современном контексте употребления данного ПФ (в целом ряде случаев современный контекст употребления ПФ может быть далек от оригинального; другими словами, с изменением условий социального и речевого общения ПФ приобретает смысл, который не был ему присущ изначально). Например, *Am I my brother's keeper* (*Бытие 4:9*); *Boston Tea Party*. Тут наблюдается отсутствие в коммуникативном опыте индивида представления о контексте употребления высказывания, прецедентной ситуации, в условиях которой возникло высказывание, или незнание его переносного смысла.

Таким образом, коммуникативный сбой в процессе межкультурного общения может быть вызван подсознательным ожиданием схождения между культурами; этноцентризмом; влиянием позитивных, негативных, нейтральных авто- и переносных авто- и гетеро стереотипов; стремлением к генерализации и оценкам; беспокойством и волнением; интерпретацией фактов другой культуры через модальную рамку «свой – чужой» и др.; языковыми различиями; различиями в интерпретации невербального поведения. Представляется, что в межкультурной коммуникации одной из важных проблем является необходимость осознания того, что одно и то же означающее прецедентного феномена может связываться представителями различных культур с

неодинаковыми комплексами представлений и иметь инвариантные восприятия, становясь причинами коммуникативных девиаций, непонимания и даже конфликтов.

Источники и литература

1. Бахтин М. М. Проблемы речевых жанров. Эстетика словесного творчества / М. М. Бахтин. – М.: Искусство, 1979. – 424 с.
2. Караулов Ю. Н. Русский язык и языковая личность / Ю. Н. Караулов. – М.: Наука, 1987. – 263 с.
3. Леонтович О. А. Проблема внутренней формы я фразеологических единиц (на материале глагольных фразеологизмов английского языка): дисс. ... канд. филол. наук: 10.02.19 / Леонтович Ольга Аркадьевна. – М., 1986. – 199 с.
4. Павликова С. К. Русские и английские прецедентные высказывания (сравнительный анализ): дисс. ... канд. филол. наук: 10.02.20. / Павликова Светлана Кимовна. – М., 2005. – 185 с.
5. Шеина И. М. Межкультурная коммуникация как проявление лингвистического и культурного опыта: автореф. дисс. на соиск. ученой степени канд. филол. наук: спец. 10.02.20 / И. М. Шеина. – М., 2009. – 20 с.

УДК 82.09

Бармина Л. В

КОММЕНТАРИЙ К ХУДОЖЕСТВЕННОМУ ПРОИЗВЕДЕНИЮ КАК ВСПОМОГАТЕЛЬНЫЙ ТЕКСТ

В данной статье сопоставляются пять затекстовых комментариев к роману Л.Н. Толстого «Анна Каренина» разных годов издания. Автор статьи находит общее и различное между текстами комментариев, определяет тенденцию динамики комментария и говорит о необходимости его расширения, уточнения и дополнения.

Ключевые слова: затекстовый комментарий, динамика комментария, устаревшая лексика, диалектизмы, специальная лексика.

У даній статті зіставляються п'ять позатекстових коментарів до роману Л. Н. Толстого «Анна Кареніна» різних років видання. Автор статті знаходить загальне і різне між текстами коментарів, визначає тенденцію динаміки коментаря і говорить про необхідність його розширення, уточнення і доповнення.

Ключові слова: позатекстовий коментар, динаміка коментаря, застаріла лексика, діалектизми, спеціальна лексика.

The article deals with the 5 comments to Leo Tolstoy's «Anna Karenina» from the first to the latest publication. The author finds common and specific details, defines the tendency of the dynamics of comments and affirms that the comments to the text need extension, specification and addition.

Keywords: comments out of text, dynamics of comments, obsolete words, dialect words, professional words.

В сегодняшней издательской практике вступительная статья, послесловие, комментарии и примечания сопровождают практически любое классическое произведение, способствуя созданию такой коммуникативной ситуации, которая позволяет адекватно авторскому замыслу интерпретировать текст. Все эти дополнительные тексты являются вторичными по своему характеру, однако они могут и не сопровождать произведение (это касается, как правило, прижизненных изданий). Однако есть и существенное отличие между разными видами сопроводительных текстов: так, со вступительной статьей читатель знакомится до чтения произведения, с послесловием – после, а к комментарию, объясняющему лакунарные фрагменты, прибегает в процессе чтения, что и обуславливает его обязательность и высокую степень неавтономности. Комментарий характеризуется более тесной связью с текстом самого произведения и рассматривается как структурный компонент художественного произведения, поясняющий потенциально непонятные для адресата фрагменты текста с целью наиболее глубокого понимания прочитанного, помогает адресату точнее и глубже воспринимать художественную картину мира, созданную автором произведения. Эти компоненты делают, с одной стороны, текст более реальным, живым, так как он является продуктом дискурсивной деятельности автора и читателя, а с другой стороны, прежде всего тогда, когда речь идет, как в нашем случае, о текстах предшествующих эпох, «проясняют» связь произведения с другой эпохой, другой культурой, другим мировоззрением. Чем более значимая для восприятия данного произведения информация будет содержаться во вспомогательных текстах, тем легче будет читателю интерпретировать замысел автора, пережить, представить, вообразить события в тексте, оживить множество ранее полученных впечатлений, представлений, создать свои ассоциации, ориентируясь на внутреннее отношение к прочитанному, свое мировосприятие, воспоминания детства, воспитание, образование, жизненный опыт.

В настоящей статье речь пойдет о различных комментариях к роману Л. Н. Толстого «Анна Каренина», мы рассмотрим динамику комментария на материале пяти текстов комментариев, существенно различающихся между собой. Первый комментарий содержится в первом посмертном издании 1913 г. (до этого времени, начиная с 1875-1878 – первого издания романа, никаких сопроводительных текстов не было [4; 5]), автором редакции и примечаний указан П. И. Бирюков [6]. Этот текст, носящий название «Примечания», является по сути текстологическим и издательским комментарием: он включает в себя историю экземпляра «Анны Карениной», подаренного Н. Н. Страховым и хранящегося в Публичной библиотеке в Санкт-Петербурге (с этого экземпляра печаталось отдельное издание 1878 г.), Предисловие Страхова к этому экземпляру и Приложение, в котором приводятся отдельные зачеркнутые, пропущенные или замененные варианты [6, с. 343]. Все последующие издания романа, вплоть до 1919 г., включают в себя Примечания П. И. Бирюкова в полном или сокращенном виде, которые в издании 1919 г. превращаются в Приложение, включающее два отрывка, помещенные на одной странице, но уже без упоминания имени П.И. Бирюкова.

Новые комментарии у романа появляются только в издании 1928 г.: Предисловие написал А. Старчаков, а Примечания составил В. Ф. Саводник [7], они представляют собой первые затекстовые комментарии к произведению; также впервые в этом издании появляются сноски с переводом иноязычных вкраплений, но без указания языка – такое оформление сохранится вплоть до 1970 г. Например: **delirium tremens [белая горячка.]* (Ч. 7. Гл. IX). (Под иноязычными вкраплениями вслед за С. Влаховым и С. Флориным мы понимаем «слова и выражения на чужом для подлинника языке, в иноязычном их написании или транскрибированные без морфологических или синтаксических изменений, введенные автором для придания тексту аутентичности, для создания колорита, атмосферы или впечатления начитанности или учености, иногда – оттенка комичности или иронии» [2, с. 263].)

Большая часть комментариев в этом издании являются лингвострановедческими. Мы, так же как и многие исследователи, различаем понятия «лингвострановедческий комментарий» – тот, который «поясняет скрытые цитаты, намеки на события и факты, лиц и факты, упоминание в произведении мало известных читателю бытовых деталей» [1, с. 134] (другое наименование – «реальный» [3, с. 414]); и «лингвистический» – тот, который «переводит трудные выражения» [1, с. 134]. Кроме того, в комментариях издания 1928 г. приводятся литературоведческие рассуждения составителя, в частности о прототипах Анны Карениной и Стивы Облонского, даются попутные

замечания о биографии Толстого, о его литературных пристрастиях, например об отношении к творчеству Ч. Диккенса, и т. д.

Однако не все иноязычные вкрапления переведены на той же странице, на которой они употребляются, некоторые объяснены в примечаниях, в конце книги. Например: *Шиньон (chignon) – женский головной убор, прическа, при которой волосы различным образом собираются на макушке головы или на затылке. В 60-70-х годах в моде были такие накладки из чужих волос, которые тоже назывались шиньонами (так называемые faux chignons)*. В этом примере лингвистические разъяснения сопровождаются лингвострановедческими комментариями. То же мы видим и при толковании других иноязычных вкраплений, вынесенных в Примечания: к ним, кроме перевода, даются значения и поясняются реалии, связанные с этими словами, в некоторых случаях указывается язык-источник. Таким образом, характерной особенностью затекстовых комментариев издания 1928 г. является то, что в них очень мало только лингвистических пояснений: они чаще всего сопровождаются исторической, литературоведческой, культурологической или страноведческой информацией.

Интересен тот факт, что только в этом издании разъясняются диалектизмы (*валушки, варок, липовый иструб, обидной лес, полоток, травник* т. д.), во всех последующих изданиях романа комментируются либо два диалектизма (*обидной лес* и *топчачок*), либо всего один (*обидной лес*). Указаний на то, что эти слова – диалектизмы, нет, объяснения также сопровождаются добавочной информацией различного характера. Например: *Иструб липовый – сруб, срубленный из бревен, четыре стены, сведенные вместе, но еще не оборудованные, без пола и крыши, окон и дверей. Липовые срубы идут обычно на бани*.

Любопытно, что только в этом издании объясняется слово *дилетант*: *Дилетант (umal. dilettante) – человек, занимающийся искусством или наукой из любительства или по увлечению, в противоположность профессионалу-специалисту*. Во всех последующих изданиях романа это слово никак не комментируется.

В 1934 г. вышли 18 и 19 тома Полного собрания сочинений Л. Н. Толстого под общей редакцией В. Г. Черткова (редакторы Н. Н. Саккулин и Н. К. Гудзий) [8]. В этом издании есть, во-первых, перечень конфектур (так же как в издании 1913 г.), т. е. представлен издательский комментарий; во-вторых, статья «Текстологический комментарий», в которой воспроизведена информация о печатаемом тексте романа, его основе, отличиях от журнального варианта и первого прижизненного издания; в-третьих, «Указатель собственных имен в 18-19 томах»: личные, географические, названия исторических событий (войн, революций и т. п.), учреждений, издательств, заглавия книг, изданий статей, журналов, газет, произведений слова, скульптуры, музыки, имена героев художественных произведений [8. Т. 19, с. 367]. Указатель составлен в алфавитном порядке с данными о томе и страницах употребления, хотя к общеизвестным именам собственным толкований нет: *Венеция – II 25; Воздвиженка – улица в Москве – II 252; Гоголевский жених. См. Подколесин; Подколесин («Гоголевский жених») – персонаж из комедии (1842) Н. В. Гоголя «Женитьба». См. Гоголь Н. В.; Гоголь Николай Васильевич (1809-1852) – «Записки сумасшедшего» I 420 (цит.). Подколесин («Женитьба») – II 10*. Лингвистические комментарии в издании 1934 г. ограничены постраничными сносками, содержащими перевод иноязычных вкраплений, оформленных так же, как в издании 1928 г., т. е. только переведенных, без указания языка-источника.

В 1970 г. в серии «Литературные памятники» издательства «Наука» вышло отдельное издание «Анны Карениной» под ред. В. А. Жданова и Э. Е. Зайденшур [9]. Приложение к роману содержит четыре раздела: 1) История создания романа «Анна Каренина»; 2) Текстологические пояснения (рассказывается история первого журнального издания и первого самостоятельного издания); 3) Роман «Анна Каренина» за рубежом; 4) Иностранные и трудные для понимания слова и выражения, которые даны в алфавитном порядке, без ссылок на части и главы, в количестве 34, 28 из них являются лингвистическими, большая часть которых – заимствования (например: *Верва (une verge franc.) – восторг, в пер. смысле: прихоть*), объяснены также два специальных диалектизма, без пометы диалектного (*обидной лес* и *топчачок*) и четыре фразеологизма (в частности, *Ложный прыжок – дословный перевод с французского: faire faux bond; смысл: нарушить данное кому-либо слово*). Почти все 28 объяснений можно назвать лингвистическими лишь отчасти, потому что почти все они сопровождаются замечаниями энциклопедического характера (*Тюрбо – рыба из семейства камбаловых; излюбленное блюдо французской кухни*), которые в некоторых случаях являются идеологизированными (*Трансцендентные понятия – термин идеалистической философии для определения того, что лежит якобы [выделено нами. – Л. Б.] за «пределами опыта»*) [9, с. 908-909].

Последние комментарии к роману были сделаны в 1982 г. Э. Г. Бабаевым для юбилейного Собрания сочинений Л. Н. Толстого в 22-х томах. Эти комментарии были значительно расширены, переработаны и дополнены по сравнению с комментариями, содержащимися в предшествующих изданиях романа [10. Т. VIII, с. 472-492; Т. IX, с. 449-461]. Несмотря на увеличение общего количества комментариев до 147, количество лингвистических объяснений сократилось до 20, причем по-прежнему среди толкуемых слов преобладают заимствованные слова (16). При этом сохранилась тенденция сопровождать лингвистические сведения дополнительной информацией литературоведческого, исторического, политического и т. п. характера: так, из 20 комментариев только 9 являются исключительно лингвистическими, например: *Фаст – избыток, великоления (от франц. faste) – только толкование; Гемзе (нем. Gemse) – европейская лань, серна, редкое животное Швейцарских Альп* – комментарий содержит указание на место обитания, а также дополнительную характеристику (*редкое*).

В заключение следует отметить, что, сопоставляя комментарии разных составителей, мы пришли к следующим выводам: 1) несмотря на то что общее количество комментариев со временем увеличилось, большая часть из них по-прежнему являются лингвострановедческими; 2) хотя состав комментируемой лексики меняется, но никаких закономерностей этих изменений обнаружить не удалось; 3) со временем комментарий «освобождается», во-первых, от идеологических сентенций, во-вторых, от литературоведческих изысканий, последние выносятся в предисловия, заключения и самостоятельные научные труды.

Мы ограничились сопоставлением пяти комментариев, потому что все остальные издания либо просто воспроизводят эти пять комментариев, либо сокращают их, очень редко что-либо добавляя. Так, при сопоставлении комментариев (всего 62), содержащихся в издании 2003 г. (издательство «Дрофа», составитель В. М. Сотников [11]), с комментариями Э. Г. Бабаева ничего принципиально нового выявлено не было: автор сократил количество комментариев и добавил несколько новых (например: *Серии – здесь: гос. процентные казначейские билеты пятидесятирублевого номинала*).

Прошло почти 30 лет со времени комментария Э. Г. Бабаева, расстояние между произведением и читателем только увеличилось, однако это никак не отразилось на публикациях романа. Между тем в романе много слов, которые, по нашему убеждению, необходимо объяснить современному читателю, например: диалектизмы *двоить, катки, кочкарник, можечина, скоропашка* и др., термины *дожарты, антаба, половецгий* и др., историзмы *бювар, ротонда* и др., варваризмы *авантаж, филиация* и т. д.; такие разъяснения помогут читателю глубже, точнее и тоньше воспринять великий роман, проникнуться духом прошедшей эпохи, найти свой путь к книге.

Источники и литература

1. Верещагин Е. М. Язык и культура: Лингвострановедение в преподавании русского языка как иностранного / Е. М. Верещагин, В. Г. Костомаров. – М.: Русский язык, 1990. – 246 с.
2. Влахов С. Непереводимое в переводе / С. Влахов, С. Флорин. – М.: Международные отношения, 2006. – 447 с.
3. Мильчин А. Э. Справочник издателя и автора: Редакционно-издательское оформление издания / А. Э. Мильчин, Л. К. Чельцова. – М.: ОЛМАПресс, 2003. – 799 с.
4. Толстой Л. Н. Анна Каренина / Лев Николаевич Толстой // Русский вестник. – 1875. – № 1-5; – 1876. – № 1-4, 9; – 1877. – № 1.
5. Толстой Л. Н. Анна Каренина / Лев Николаевич Толстой. – М., 1878. – 730 с.
6. Толстой Л. Н. Анна Каренина / Лев Николаевич Толстой. – М.: Т-во И. Д. Сытина, 1913. – 839 с. – (Полное собрание сочинений; т. IX, X).
7. Толстой Л. Н. Анна Каренина / Лев Николаевич Толстой. – М.-Л.: Госиздат, 1928. – 759 с.
8. Толстой Л. Н. Анна Каренина / Лев Николаевич Толстой; [под общей редакцией В. Г. Чертова; ред. Н. Н. Саккулин, Н. К. Гудзий]. – М.-Л.: Госиздат. «Худ. лит», 1934. – 988 с. – (Полное собрание сочинений; т. 18 и 19).
9. Толстой Л. Н. Анна Каренина / Лев Николаевич Толстой; [под ред. В. А. Жданова и Э. Е. Зайденшур]. – М.: Наука, 1970. – 844 с. – (Литературные памятники).
10. Толстой Л. Н. Анна Каренина / Лев Николаевич Толстой. – М.: Худ. лит., 1978-1985. – 960 с. – (Собрание сочинений в 22-х т.; т. VIII, IX).
11. Толстой Л. Н. Анна Каренина / Лев Николаевич Толстой. – М.: Дрофа, 2003. – 893 с.

УДК 811.111'25

Бармина Е. А.

ПЕРЕВОД МОДАЛЬНОСТИ ДОЛЖЕНСТВОВАНИЯ (НА МАТЕРИАЛЕ ПУБЛИЦИСТИЧЕСКИХ ТЕКСТОВ)

В статье рассматриваются особенности перевода модальных отношений в единицах русского и украинского языков на английский язык.

Ключевые слова: модальность долженствования, перевод, публицистический текст.

У статті розглядаються особливості перекладу модальних відношень в одиницях російської і української мов на англійську мову.

Ключові слова: модальність повинності, переклад, публіцистичний текст.

The article deals with the peculiarities of translation of modal predicates of obligation from Russian and Ukrainian into English.

Key words: modality of obligation, translation, publicistic text.

Цель данной статьи – рассмотреть особенности перевода модальности долженствования с русского и украинского языков на английский язык.

Задача исследования – проанализировать семантические особенности предложений с модальностью долженствования и возможности их эквивалентного перевода с русского и украинского на английский язык.

Объектом исследования в данной работе выступают модальные предикаты с семантикой долженствования.

Предмет исследования – перевод модальных предикатов с семантикой долженствования с русского и украинского на английский язык.

Актуальность проблемы перевода модальности подтверждается тем, что понятие модальности является многоаспектной категорией современного переводоведения. Модальность является неотъемлемой частью высказывания, выражением субъективного и объективного в языке. Практика установления соответствий показывает неоднозначность переводческих решений при передаче модальности. Существенные расхождения русской и украинской языковых традиций с одной стороны и английской языковой традиции с другой стороны в части употребления лексических средств выражения модальности приводят к возникновению переводческих трудностей при переводе русских и украинских высказываний с модальными предикатами на английский язык.

Особым образом необходимо подходить к проблеме перевода модальных предикатов, имеющих семантический оттенок долженствования, поскольку выполняя главную, первичную функцию, модальные предикаты выражают отношение субъекта к обязанности выполнить действие и в зависимости от коммуникативной направленности могут функционировать в предложении по-разному, что зачастую затрудняет их перевод. При этом семантические оттенки предикатов, обозначающих долженствование, имеют целый ряд особенностей, что также необходимо учитывать для того, чтобы в процессе перевода текста был достигнут необходимый уровень эквивалентности.

Язык публицистики является важнейшим средством межкультурной коммуникации, несущим в себе мощный информационный заряд, в связи с чем возникает проблема качественного перевода данного вида текстов с целью точной передачи отдельных его информационных аспектов.

В условиях увеличения межкультурных контактов и объема переводной литературы как художественного, так и информативного характера возрастает необходимость правильного и точного перевода публицистических текстов.

Модальность влияет на языковые и неязыковые аспекты перевода текстов, поскольку типы модальности непосредственно связаны с главными проблемами перевода как средства межкультурной коммуникации, а именно с такими характеристиками как переводимость, эквивалентность и адекватность. Современными переводоведами доказано, что модальность является не просто дополнительным признаком высказывания, а фундаментальной основой реализации речевой деятельности, что необходимо учитывать при переводе.

Исследованию проблем перевода модальности текста как языковой категории оценки, психологической особенностью которой является влияние на читателя, посвящен ряд научных исследований отечественных и зарубежных лингвистов.

В научных работах, посвященных проблематике модальности, основное внимание уделяется исследованию объема понятия и определению значения модальности, рассматриваются различные виды модальности [2; 3; 4; 5]. Я. И. Рецкер провел сопоставление значения логической и экспрессивной модальности, исследовал особенности передачи модальности в переводе на примере текстов англо-русского перевода [7]. Среди украинских ученых необходимо отметить работы В. М. Ткачука [9], который исследовал функциональность модальности в аспекте языка и метаязыка, Т. В. Телецкой [8], исследование которой посвящено анализу предметной модальности и модальности достоверности в языке и речи, О. А. Тронь [10], которая исследовала структуру и особенности дебитивной модальности.

В английском языке, как отмечают специалисты [7], категория модальности является наиболее проблемной в процессе перевода. Качество перевода оценивается по ряду критериев, среди которых точность, адекватность, эквивалентность и др., но модальность является сложной научной категорией, которая связана с нормами поведения,

межличностных отношений, коммуникационной культуры, что вызывает трудности в процессе поиска эквивалента. Несмотря на то, что в русском, украинском и английском языках существует идентичный набор средств выражения модальности, взаимозаменяемость модальных средств в этих языках требует проверки на обширном материале и систематизации.

В то же время эквивалентный перевод текстов, особенно принадлежащих к газетно-публицистическому стилю, имеет особое значение для формирования у иноязычных читателей достоверного представления относительно другой страны и точной передачи отношения автора публикации к описываемым в оригинале событиям и явлениям.

Сопоставительный анализ структуры модальности долженствования в разных языковых культурах может стать платформой формирования стратегий достижения семантической адекватности при переводе.

При этом наибольшую проблематичность в переводах высказываний со значением долженствования представляет адекватная передача степени долженствования, определяемая отношением субъекта долженствования к его предмету или объекту.

«Долженствование – модальное значение, которое выражает предписание действия, предопределенного законами, обычаями, традициями, правилами, обязательствами, инструкциями, внутренними потребностями или личным опытом говорящего, обычной последовательностью событий, то есть нормами в широком понимании этого слова» [6, с. 42].

В русском языке цепочка по степени долженствования следующая: *следовало бы сделать – должен – обязан – вынужден/принужден – необходимо*. В украинском языке основными предикатами поля долженствования выступают: *повинен, зобов'язаний, треба, потрібно, необхідно*.

В русских словарях, грамматиках и учебных пособиях [1] часто указывается на синонимичность этих предикатов в некоторых контекстах.

Вам следует выучить язык = Вы должны выучить язык (надо, нужно).

Вам следует изучить язык = Вы должны изучить язык (нужно, надо).

Однако выделяются контексты, в которых не допускается взаимозаменяемость исследуемых предикатов, т. е. замена предикатов приводит к изменению содержания предложения. Примером несинонимического употребления предикатов долженствования могут служить такие микроконтексты:

Вам следует посмотреть этот фильм.

Вам надо посмотреть этот фильм.

Вы должны посмотреть этот фильм.

В предложении с предикатом «следует» выражается значение целесообразности, в предложении с «надо» – значение потребности, в предложении с «должны» – значение обязанности.

Очевидно, что замена одного предиката долженствования другим приводит к нарушению стилистически комбинаторных норм, а в отдельных случаях и к аномальному их использованию.

В английском языке степень долженствования передается следующей цепочкой модальных глаголов: *must, should, (had) better, have (got) to, need to, ought to, be supposed to* – обязательство, необходимость; *will, would, shall* – волеизъявление. При этом каждый из приведенных значений модальности долженствования характеризуется набором дифференциальных сем и способов выражения.

По сравнению с русским и украинским языками, в английском языке модальность долженствования представлена более дифференцировано. Обозначаются также источники, порождающие типы модальности и их причины.

Например, глаголы *should* и *ought to* выражают преимущественно необходимость, обусловленную субъективным мнением говорящего; глагол *must* большей частью передает необходимость, обусловленную объективными причинами, а также выражает долженствование с точки зрения говорящего, *have to* – долженствование, обусловленное внешними обстоятельствами, вынужденность, *be supposed to* – долженствование в соответствии с правилами, договоренностью, авторитетным мнением.

При переводе русских и украинских публицистических текстов на английский язык необходимо учитывать более дифференцированный характер модальности долженствования в английском языке. Рассмотрим следующие примеры:

Гораздо более действенной является практика, когда кандидат в президенты должен представить в ЦИК список граждан, выдвигающих его на этот пост [12, с. 5].

The practice when a candidate must present to the CEC a list of citizens that nominate them seems to be more effective [12, с. 50].

Витчизняний товаровиробник має розвиватися на європейському рівні. – The national commodity producer must develop on the European level [14, www].

В данном случае русский и украинский предикаты долженствования передают глубинный уровень облигаторности и обозначают обязанность, требование выполнения действия, связанное с наложением определенных обязательств. В английском языке этот оттенок долженствования передан при помощи модального глагола *must*.

«А урок я вынес для себя такой: менеджер должен владеть и этой наукой», – признается Филоненко [13, с. 35].

«So, the lesson I learned is that a manager should be a master,» says Filonenko [13, с. 61].

І зараз ми маємо не лише плепати ці спогади, а й робити все, щоб наш народ був єдиним та об'єднаним. – And now we should not only stir up these memories but also do our best for the unity of our nation [16, www].

В данных русском и украинском предложениях предикат долженствования отмечает направленность действия на образец или эталон для наследования, выражает рекомендацию, что в английском языке соответствует значению глагола *should*.

Режиссерам поставили условия: бюджет каждой из новелл ограничен цифрой в \$150,000 тыс., а в массовых сценах должно быть задействовано не более 20 актеров [11, с. 39].

The directors were given the following conditions: the budget of each of the novels was limited to US\$1500.000 and there had to be no more than 20 actors in mass scenes [11, с. 65].

...доводиться працювати з ранку до ночі, але воно того варте. – ...we have to work from morning until night, but it's worth it [15, www].

Предикат долженствования русского и украинского предложений обозначает нежелательное, вынужденное действие, предопределенное обстоятельствами. В английском языке главными модальными модификаторами вынужденности являются глаголы *must* и *have to*, что и находит отражение в переводе данных высказываний.

Настоящее исследование позволяет сделать следующие выводы:

1. Основное различие между русским, украинским и английским языками в системе выражения модальности

долженствования сводится к следующему: в русском и украинском языках выражается только тип модальности – возможность, вероятность, долженствование, а в английском обозначаются также и «источники», порождающие также типы модальности и их оттенки, что находит выражение в наличии гораздо большего количества модальных глаголов, имплицитно несущих в себе эту дополнительную информацию.

2. Категория долженствования в русском языке выражается предикатами *следовало бы сделать, должен, обязан, вынужден, необходимо* и др.; в украинском языке *повинен, зобов'язаний, треба, потрібно, необхідно* и др. При этом в разных типах предложений с точки зрения их семантики эти предикаты могут выражать различную степень долженствования и соответствующим образом переводиться на английский язык. Поэтому при переводе необходимо тщательно изучать семантику каждого предложения и подбирать эквиваленты, которые соответствуют русскому или украинскому тексту в английском языке.

Дальнейшее рассмотрение данной проблемы должно, на наш взгляд, идти в русле исследования особенностей перевода модальности, выраженной имплицитно.

Источники и литература

1. Александрова З. Е. Словарь синонимов русского языка / З. Е. Александрова. – М.: Просвещение, 1975. – 473 с.
2. Арутюнова Н. Д. Типы языковых значений: Оценка. Событие. Факт / Н. Д. Арутюнова. – М.: Наука, 1988. – 341 с.
3. Беляева Е. И. Функционально-семантические поля модальности в английском и русском языках / Е. И. Беляева. – Воронеж, 1985. – 180 с.
4. Брицин В. М. Модальна граматика дискурсу як один із напрямів семантико-синтаксичних досліджень / В. М. Брицин // Мовознавство. – 2006. – № 2/3. – С. 101-110.
5. Дружинина В. В. Модальность в языке и речи / В. В. Дружинина. – М.: Высшая школа, 1986. – 95 с.
6. Осетров И. Г. Структурные разновидности простого предложения с модальным значением долженствования: дис. канд. филол. наук / Осетров Игорь Германович. – М., 1984. – 199 с.
7. Рецкер Я. И. Учебное пособие по переводу с английского языка на русский / Я. И. Рецкер. – М., 1981. – 180 с.
8. Телецкая Т. В. Семантика и структура микрополя директивной модальности (на материале русского, украинского, французского и английского языков) / Т. В. Телецкая // Записки з романо-германської філології. – Одеса: Фенікс, 2003. – Вип. 13. – С. 197-204.
9. Ткачук В. М. Взаємодія різних мовних засобів у вираженні суб'єктивної модальності (СМ) / В. М. Ткачук // Вісник Сумського державного університету. Серія Філологічні науки. – № 8 (29). – Суми: СумДУ, 2001. – С. 136-143.
10. Тронь О. А. Складові категорії дебітності / О. А. Тронь // Матеріали VI Міжнародної наукової конференції «Семантика мови і тексту». – Івано-Франківськ: Плай, 2000. – С. 578-581.
11. Weekly.ua. – 2009. – № 42.
12. Weekly.ua. – 2009. – № 43.
13. Weekly.ua. – 2009. – № 46.
14. Газета «День». – 2006. – № 2 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.day.kiev.ua/en/>
15. Газета «День». – 2007. – № 82 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.day.kiev.ua/en/>
16. Газета «День». – 2010. – № 9 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.day.kiev.ua/en/>

УДК 811.161.1'373.7

Баско Н. В.

ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКИЕ НЕОЛОГИЗМЫ РУССКОГО ЯЗЫКА В МЕЖНАЦИОНАЛЬНОМ ОБЩЕНИИ

Цель статьи – описать фразеологические неологизмы русского языка в межнациональной коммуникации. Новые русские идиомы ещё не включены в современные словари русского языка, но используются в современных средствах массовой информации и в речи русских людей. Изучение фразеологических неологизмов является очень важной проблемой для иностранцев, поскольку они создают языковой барьер в межнациональной коммуникации.

Ключевые слова: фразеологические неологизмы, межнациональная коммуникация, культурная компетенция, участник межнациональной коммуникации, языковой барьер.

Мета статті – описати фразеологічні неологізми російської мови в міжнародній комунікації. Нові російські ідіоми ще не включені в сучасні словники російської мови, але використовуються в сучасних засобах масової інформації і в мові російських людей. Вивчення фразеологічних неологізмів є дуже важливою проблемою для іноземців, оскільки вони створюють мовний бар'єр в міжнародній комунікації.

Ключові слова: фразеологічні неологізми, міжнародна комунікація, культурна компетенція, учасник міжнародної комунікації, мовний бар'єр.

The purpose of this article is to describe neological idiomatic expressions of the Russian language in international communication. New Russian idioms are not listed in modern Russian dictionaries yet, but they are used in the modern Russian mass-media and in the speech of Russian people. Learning neological idioms is a very important problem for foreigners because it creates language barrier in international communication.

Key words: neological idiomatic expressions, international communication, cultural competence, participant of international communication, language barrier.

Фразеологические обороты любого языка выполняют не только номинативную функцию, называя предметы или явления, но одновременно, являясь носителями культурологической информации, характеризуют и оценивают предмет, лицо, действие в определённой ситуации. Во фразеологизмах, как и в других языковых единицах, обладающих национально-культурной семантикой, (словах, пословицах, крылатых выражениях, специфических грамматических конструкциях), отражается языковая картина мира, свойственная тому или иному народу, характерная для определённой национальной ментальности.

Фразеологические обороты любого языка представляют особые трудности для иностранцев ввиду идиоматичности их значения: фразеологизмам присуща семантика лексического характера, не выводимая из семантики каждого отдельного слова в словосочетании. Именно поэтому фразеологические обороты создают языковой барьер в межнациональной коммуникации, при общении носителей языка с иностранцами.

Фразеологические обороты относятся к единицам языка, обладающим национально-культурной семантикой, которые отражают особенности национальной ментальности, культуры, исторических традиций и обычаев. Поэтому фразеологические обороты дают интереснейший языковой материал и предоставляют огромные возможности для понимания национального характера иностранцами в психолингвистическом и социоллингвистическом аспектах.

Большинство фразеологических единиц русского языка, составляющих основу, ядро современного лексико-фразеологического запаса, появилось и утвердилось в языке в далёкий исторический период в результате повторяющегося устойчивого речевого употребления носителями языка. Небольшая часть фразеологических единиц, вследствие определённых экстралингвистических факторов устарела и перешла в пассивный запас, основное же ядро русской фразеологии активно функционирует и в наше время.

Бурное развитие языка в последние двадцать лет, связанное с распадом СССР и изменением социально-политического и экономического устройства российского государства, в наибольшей степени затронуло его лексико-фразеологическую систему. Общая свобода и раскрепощенность в речевом общении, уход от цензуры при подаче информации официальными СМИ, эмоциональность при изложении информации – всё это способствовало появлению в русском языке новых фразеологических оборотов и их активному вхождению в речь носителей языка. Это, в свою очередь, явилось стимулом для изучения новых языковых единиц не только в лингвистическом плане, но и в плане межнационального общения. Нельзя не учитывать то обстоятельство, что новые, появившиеся в последние десятилетия фразеологические обороты, часто оказываются непонятными не только иностранцам, изучающим русский язык, но и многим носителям русского языка: ведь употребление новых языковых единиц ограничено людьми определённого возраста (молодёжь, люди среднего возраста) и социального статуса (обычно образованные представители городской среды).

Говоря о новых фразеологических оборотах, появившихся в последнее десятилетие, мы имеем в виду те языковые единицы, которые ещё не получили «официальной» регистрации во фразеологических или толковых словарях русского языка, то есть не зафиксированы в лексикографических источниках, но активно употребляются в речи наших современников – носителей русского языка, используются на страницах газет и журналов, в Интернете, звучат по радио и телевидению, и таким образом получили отражение в современной речи, прежде всего в материалах российских СМИ. Наблюдения над новыми фразеологическими оборотами проводились на основе сплошной выборки этих единиц из разнообразных материалов современных средств массовой информации – газет, журналов, сайтов радиостанций и телеканалов, материалов Интернета. В первую очередь тех, которые рассчитаны на массовую аудиторию и отражают особенности коммуникации молодёжи.

Анализ печатных материалов современных СМИ и сайтов Интернета с точки зрения содержания в них новых фразеологических единиц русского языка позволил выделить группу наиболее активно используемых новых фразеологических оборотов: *бежать впереди паровоза* «опережать естественный ход событий», *в одном флаконе* «одновременно», *белый и пушистый* «об идеальном, лишённом недостатков человеке», *в сухом остатке* «в итоге, в окончательном результате», *в шоколаде* «в состоянии полного материального благополучия и успеха», *вызывать аллергию* «порождать неприятие кого- или чего-либо, отвращение», *держать на коротком поводке кого-либо* «под контролем, под наблюдением», *зачищать/зачистить поляну* «устранять конкурентов», *играть мускулами* «демонстрировать свою военную силу, военную мощь», *перекрывать/перекрывать кислород* «лишать кого-либо возможности действовать; препятствовать какой-либо деятельности», *разбор полётов* «анализ причин неудачи, катастрофы и выявление виновных», *раскачивать лодку* «стараться нарушить существующее равновесие, стабильность», *свернуть часы* «скоординировать позиции по какому-либо вопросу», *хлопнуть дверью* «демонстративно выразить свой протест по поводу чего-либо».

Первоначально фразеологический оборот возникает в речи конкретного носителя языка как яркое образное выражение, характеризующее лицо, предмет, ситуацию. Оценив меткость и яркость этого выражения, его начинают использовать другие люди, и новое образное выражение речи становится популярным. С того момента, как оно появляется на страницах газет, журналов или Интернет-сайтах радиостанций и телеканалов, (причём, как правило, в таких разговорных жанрах телевидения, как интервью, дискуссии на различные темы, ток-шоу и т.д.), начинается новый этап его жизни в языке – новое образное выражение становится узнаваемым, известным и широко употребительным в речи многих носителей языка.

Говоря о семантике указанных выше фразеологических оборотов в целом, следует отметить то общее, что их объединяет: метафорические образы, положенные в основу семантики новых фразеологизмов, прозрачны, ясны и понятны, они не вызывают вопросов у носителей русского языка и у иностранных учащихся. Это объясняется современностью данных единиц и наличием в их структуре слов-компонентов, называющих реалии сегодняшнего дня, современной жизни.

Источники появления новых фразеологизмов и та первоначальная языковая среда функционирования, из которой они попали в общеупотребительную речь разнообразны. Например, фразеологический оборот *бежать впереди паровоза* «опережать естественный ход событий» пришёл в общеупотребительную речь из экономической (точнее, биржевой) среды. Экономический (биржевой) словарь определяет это терминологическое выражение следующим образом: *бежать впереди паровоза* – «торговать на опережение: покупать акции незадолго перед началом роста или продавать акции перед началом падения, то есть быть «умнее рынка».

Приведём примеры контекстного употребления данного фразеологизма в речи современных СМИ.

«Я бы сказал так: что мы не **бежали впереди паровоза**, но и не плелись в хвосте реформ. Я никогда не был сторонником радикальных взглядов, тем более действий. (archive.russia-today.ru 2008, Виктор Кресс: «Мы не **бежали впереди паровоза**...»)

«Производителям хуже, им приходится всё время **бежать впереди паровоза**, не смея ни замедлить темп, ни свернуть в сторону, прямо как зайцам в луче прожектора». (Газета «Компьютер-центр», № 122, август 2005 г.)

«Мы не будем **бежать впереди паровоза**. Понаблюдаем за поведением других регионов, за политикой распределения трансфертов». («Общая газета, 15.05.2009. Интервью Президента Чувашии Николая Федорова «ОГ»).

«Я бы с большим удовольствием назвал наших потенциальных футболистов-новичков, но не буду этого делать из-за ситуации с Федором Кудряшовым. Я очень хотел его видеть в нашей команде, но не получилось, поэтому **бежать впереди паровоза** не стоит». («Футбол России», 29.01.2010)

«Да и вообще вся эта ситуация означает – **бежать впереди паровоза**. Закон ввели, а обеспечить его исполнение материальными ресурсами и застраховать от человеческого фактора не удосужились». («За рулём регион № 2», Ижевск, Удмуртия, январь 2010 г.)

«Россия успешно справляется с внедрением положений Болонского процесса, но **бежать впереди паровоза** не собирается». (РИА «Новости». 18.05.2007. Министерство образования и науки)

«Образованию угрожает реформа. У нашей экономики нет ресурсов на реформу образования: школа не может **бежать впереди паровоза**». («Известия», 13.09.2007)

Как показывают примеры употребления данного фразеологизма, сфера его использования широка и разнообразна. Нейтральный по своей стилистической характеристике фразеологизм *бежать впереди паровоза* используется в социально-экономической и политической сферах, при описании спортивных событий и проблем образования, он оказывается уместным даже в таком специфическом по жанру тексте, как гороскоп.

Фразеологический оборот *в одном флаконе*, употребляющийся в значении «одновременно», пришёл в общеупотребительную речь из косметологии. В настоящее время он широко употребляется в разных ситуациях общения. Приведём примеры его контекстного употребления.

«Фитнес-тур: путешествие и спорт **в одном флаконе**. Наш корреспондент делится впечатлениями от поездки во Вьетнам с танцевальным уклоном». («Комсомольская правда», 27.05.2009)

«Политик и актёр **в одном флаконе**. Большинство опрошенных считают, что политика и актёрское мастерство – вещи, не отделимые друг от друга». («Российская газета», 6.04.2004)

«Сергей Тигипко выскочил из глубин незалежной оранжевой демократии словно чертик из табакерки. Проявил удивительную гибкость, был на редкость многогранен и многолик. Он **в одном флаконе** новатор и консерватор, реформатор и миллиардер, активный деятель и осторожный внимательный наблюдатель». («Эхо Москвы», 19.01.2010. Передача «48 минут»)

«Лондон. 18 декабря 2009 г. Шотландские медики подтвердили наличие сибирской язвы у героинового наркомана». (ж. «Биологическая безопасность России», «Героин и сибирская язва **в одном флаконе**». 18.12.2009)

Фразеологический оборот **разбор полётов**, означающий «анализ причин неудачи, катастрофы и выявление виновных» вошёл в общее употребление из речи лётчиков и авиадиспетчеров Вот примеры употребления этого фразеологического оборота в современных СМИ.

«Без анализа того, что произошло раньше, без **разбора полётов** никуда не деться. Как можно исправить ошибки в деятельности спецслужб, если этим никто не занимается?» («Эхо Москвы». Интервью Гарри Каспарова в связи с трагедией в Беслане. 25.09.2004)

«Кого накажут при **разборе полётов** после трагедии в московском метро?» («Независимая газета», 2.04.2010.)

«Из-за провала на выборах в Иркутске кандидата от «Единой России» и победы кандидата от партии коммунистов власти проведут серьёзный **разбор полётов** на региональном уровне». («Комсомольская правда», 20-27.05.2010.)

Фразеологический оборот **в сухом остатке**, означающий «в итоге, в окончательном результате», вошёл в общее употребление из речи химиков, а фразеологический оборот **вызывать аллергию** «порождать неприятие кого-, чего-либо, отвращение» вошёл в общеупотребительную речь из медицинской среды. Приведём примеры употреблений этих фразеологизмов.

«Что же мы имеем **в сухом остатке**? Как и предполагалось многими политологами, в финал президентской гонки вышли Владимир Янукович и Юлия Тимошенко». («Известия», 12.01.2010)

«Кандидатом в президенты к 2008 г. будет человек из команды Путина, русский по национальности, которого принимают силовики, и который не **вызывает аллергии** у Запада». («Независимая газета», № 185, 31.08.2004.)

Выражение «**Всё в шоколаде**» можно услышать в речи молодых людей довольно часто. Употребивший его человек хочет сказать, что у него не просто всё хорошо, а замечательно, великолепно. Диалог, типа приводимого ниже, стал типичным среди молодёжи:

– Как дела?

– **В полном шоколаде!**

Фразеологический оборот **в шоколаде**, означающий «в состоянии полного материального благополучия и успеха» стал особенно распространён в речи молодёжи после появления на одном из главных российских телеканалов молодёжной передачи «Блондинка **в шоколаде**», которую ведёт популярная телеведущая Ксения Собчак. В речи современных носителей русского языка за этим фразеологическим оборотом закрепились функции характеристики человека или его состояния.

Наблюдения над употреблением новых фразеологических оборотов, чрезвычайно эмоциональных и экспрессивных по своей стилистической характеристике, показывают, что новые фразеологизмы употребляются в публикациях, которые относятся не ко всем традиционным для СМИ информационным рубрикам (политика, экономика, социальная жизнь, культура, спорт), а лишь к определённым – связанным с политической и социальной жизнью. Возможно, что такие сферы общения, как экономика, культура и спорт в данный исторический период времени (первое десятилетие XXI века) оказываются более консервативными в языковом отношении, приверженными использованию старых, традиционных языковых средств, включая традиционные, классические фразеологические обороты. А политика и социальная жизнь в наше время оказываются перегруженными эмоциями и страстями, поэтому публикации СМИ на политические и социальные темы отражают большую восприимчивость к новым экспрессивным языковым средствам.

Широкое употребление новых фразеологизмов русского языка в сфере газетной публицистики, посвящённой вопросам внешней или внутренней политики и социальным проблемам, как нам кажется, свидетельствует также о том, что политическая жизнь современного российского общества не оставляет равнодушными большинство населения страны, касается интересов различных социальных групп. Неравнодушные люди, их живой интерес к политике «подталкивают» язык СМИ к уходу от строго регламентированного официоза в подаче политической информации и включению журналистами эмоционально-экспрессивных ресурсов языка при изложении или характеристике политических событий. Ср.:

«Планируя создать на границах с Россией НАТОвские объекты американские власти показывают европейцам, и в первую очередь России, что они не прочь **поиграть мускулами**». («Российская газета», 31.03. 2009)

«В 1987 году начались реформы, часть номенклатуры пошла в бизнес, он стал довольно бурно развиваться. Власть была убеждена, что бизнес у неё **на коротком поводке**, но чем больше он богател, тем более длинным становился этот поводок». («Независимая газета», № 185, 31 августа, 2004 г.)

«В экономике частная собственность существует, но власть держит крупный капитал **на коротком поводке**.» («Новая газета», 10.08.2004)

«В советское время тотальный контроль сотрудниками КГБ иностранных специалистов, работающих в СССР, позволял держать их **на коротком поводке**». («Известия», 19 июня 2008)

«Отечественных товаропроизводителей решили поддержать проверенным способом – **перекрыть кислород** конкурентам из других стран». («Новые известия», 2009)

«Принятие нового закона поможет **перекрыть кислород** террористам». («Эхо Москвы», 29.06.2008, передача «Люди и деньги»)

«На встрече с лидером Палестины президент Медведев заявил, что лидерам двух стран пришло время **сверить часы** по актуальным мировым проблемам». (1-й телеканал, «Новости», 26.01.2010.)

«Реальность такова, увы, что, чтобы угодить избирателям, политики скорее будут **раскачивать лодку**, используя резкие формулировки, чем думать о последствиях своих речей для международных отношений». («Ведомости», 04.05.2007. «Россия и Запад: Хватит раскачивать лодку»)

«Администрация президента стремится ограничить по возможности выступления оппозиции: ни к чему **раскачивать лодку** в стране, особенно в период экономического кризиса». («Известия», 12.02.2009)

«В Брюсселе российская делегация **хлопнула дверью**, покинув зал заседаний». (1-й телеканал, передача «Однако», 26.03.2009.)

«Николя Саркози пригрозил **хлопнуть дверью** на саммите G20 в Лондоне». («Российская газета», 31.03.2009)

«В феврале в столице Катара Дохе на ежегодном форуме «США – Исламский мир» подрались два дипломата – американский и турецкий. Конфликт спровоцировал посол США в Катаре Джозеф Лебарон. Дипломаты сцепились, охрана их разняла, и посол США ушёл, **хлопнув дверью**». («Комсомольская правда», 20-27.05.2010)

«В ответ на множественные нарушения при проведении выборов парламентские фракции коммунистов, «Справедливой России» и либерально-демократической партии В. Жириновского в полном составе **хлопнули дверью** и покинули заседание Парламента». («Новые известия», 20.10.2009)

Яркость и эмоциональность фразеологических оборотов в газетных публикациях и материалах Интернета придают речи современных СМИ особую выразительность, подчёркивают актуальность предлагаемой информации. Появление новых фразеологизмов в речи молодых людей и массовое распространение их через СМИ и Интернет в эпоху глобализации представляется естественным и закономерным. Быстрый, практически мгновенный обмен информацией, синхронная, одновременная коммуникация характерна для общения в начале XXI века.

Несомненно, причиной быстрого вхождения новых фразеологизмов в информационное пространство русского языка являются современные средства массовой информации и Интернет, которые дают импульс к массовому употреблению неологизмов. Знание фразеологии изучаемого языка чрезвычайно важно для иностранцев, поскольку оно снимает языковые и культурные барьеры, возникающие в процессе межнациональной коммуникации и восприятия иностранной речи.

УДК 801.42+81'38=111

Белехова Л. И.

АРХЕТИПНЫЕ СЛОВЕСНЫЕ ОБРАЗЫ В АМЕРИКАНСКОЙ ПОЭЗИИ: ЛИНГВОКОГНИТИВНЫЙ АСПЕКТ

Исследование сосредоточено на раскрытии природы архетипного словесного поэтического образа в свете когнитивной лингвистики и выявлении лингвокогнитивных механизмов их формирования в поэтическом тексте. Особое внимание уделяется определению когнитивных операций идентификации и осмысления архетипных словесных образов в американской поэзии.

Ключевые слова: словесный поэтический образ, архетип, лингвокогнитивные механизмы, когнитивные операции.

Дослідження зосереджено на розкритті природи архетипного словесного образу в ракурсі лінгвокогнітивної парадигми та виявленню лінгвокогнітивних механізмів їхнього формування в поетичному тексті. Особливу увагу приділено визначенню когнітивних операцій ідентифікації й осмислення архетипних словесних образів в американській поезії.

Ключові слова: словесний поетичний образ, архетип, лінгвокогнітивні механізми, когнітивні операції.

The research focuses on revealing the nature of archetypal verbal image from a cognitive perspective and linguistic and cognitive mechanisms of their formation. It highlights cognitive operations that lead to identification and interpretation of archetypal verbal images in American poetry.

Key words: a verbal poetic image, archetype, linguistic and cognitive mechanisms, cognitive operations.

Статья является продолжением наших исследований, посвященных проблеме образности поэтического текста, раскрытию когнитивной природы словесных поэтических образов (далее СПО) и определению их типов и видов в американской поэзии [1, с. 46-49]. **Целью** данной работы является раскрытие лингвокогнитивных механизмов формирования и когнитивных операций выявления и осмысления **архетипных** словесных образов в стихотворных текстах американской поэзии.

Объектом исследования являются архетипные словесные образы американской поэзии XVII-XX столетий. **Предметом** изучения – лингвокогнитивные механизмы их формирования и выявления в стихотворном тексте.

В современной филологии архетипы как коллективное бессознательное изучались в области мифопоэтической подсистемы языковой картины мира как интенционалы праобразов, способные сохранять на протяжении столетий древнейшие пласты смыслов, прорастающие из глубин в современную культуру (А. А. Потебня, В. В. Иванов, В. Н. Топоров, Д. С. Лихачев, N. Frye), как маркеры мифопоэтической картины мира этноса и индивидуально-авторской поэтической речи (Е. М. Мелетинский, Н. В. Слухай, R. Boyer). В лингвистике внимание исследователей сосредоточено на реконструкции архетипных образов в художественных текстах различных культур, разработке методики их анализа (А. В. Тищенко, Н. В. Слухай, И. А. Голубовская), на способах вербального воплощения некоторых архетипов в тексте (В. Г. Даниленко, О. А. Петриченко, X. В. Старовойтова).

Терминологическая неопределенность понятия архетипного словесного образа, отсутствие комплексного подхода к его изучению предопределяют необходимость дальнейшего всестороннего анализа его природы с использованием новейших методов, ориентированных на проникновение в глубинные механизмы языкового творчества. **Актуальность** работы состоит в общей направленности современной лингвопоэтики на рассмотрение семантики художественного текста в плоскости ментальных процессов, что помогает уточнить характер взаимодействия между языком и мышлением, выяснить, как образ объективирует в словесных формах знание о мире и языке.

В **задачи** нашего исследования входят: уточнение понятий «коллективное бессознательное», «архетип», «архетипные образы» и «словесные архетипные образы», выявление инвентаря психологических и культурных архетипов в мировой культуре, определение формата представления знаний об архетипе. Теория концептуальной метафоры [3], методики анализа семантики текста [12], теория картирования [12; 11], разработанные в рамках когнитивной лингвистики, стимулировали исследования поэтической речи под новым углом зрения.

Уточнение понятий «коллективное бессознательное», «архетип» и «архетипные образы». Благодаря исследованиям в области психологии и нейрологии известно, что человек сознательно использует лишь 5% способности мозга, а 95% составляет бессознательное. Однако «коллективное бессознательное» К. Юнга – это не бездеятельное состояние сознания человека, а праформа сознания, способная воздействовать на внутренний мир человека [8, с. 102], это родовая память человечества, итог жизни рода, она присуща всем людям и есть основа индивидуальной психики и её культурного своеобразия, проявляющегося в архетипных образах [7, с. 122; 9, с. 148]. В когнитивной науке коллективное бессознательное понимается как когнитивное бессознательное [15, с. 10], предкатегориальная деятельность, возможность осуществления которой обусловлена наличием эмоциональных предзнаний, вызванных эмоциональным опытом человека, хранящегося в коллективном бессознательном [2, с. 224-226].

Архетип – это форма существования коллективного бессознательного [7, с. 121]. Он наполняется содержанием в сознании через соотнесение с мифологическими образами, символами, мотивами и сюжетами. Архетип сам по себе еще не является образом, это только эмоциональное предзнание, предконцептуальные имплицации, вызванные бессознательной реакцией первобытного человека на тайные силы природы, неспособностью человека объяснить причину эмоционального состояния, обусловленного окружающей

действительностью. Способами проявления архетипов являются мифы, легенды, сказки, поэзия [10, с. 18]. В этих культурных формах происходит шлифовка путанных и жутких образов, они трансформируются в темы, сюжеты, символы, всё более совершенные по форме всеобъемлющие по содержанию [5, с. 113-117]. Архетип становится образом на волшебной земле поэзии, одеваясь в словесные одежды, он материализуется.

Инвентарь психологических и культурных архетипов в мировой культуре. Анализ работ антропологического, литературоведческого, психологического, культурологического и лингвистического направлений исследования проблемы архетипов позволил очертить круг психологических архетипов как проявление коллективного бессознательного и выявить спектр культурных архетипов, созданных в процессе систематизации и схематизации культурного опыта. Они суть смыслообразы, запечатлевшие общие базисные с [4, с. 118]. К психологическим относятся архетипы Самости, Эго, Духа, Тени, Анимы и Анимуса, Матери, Воды, Воздуха, Земли, Света. Тьмы, Огня, Моря, Ориентации и Регенерации [2, с. 223-236]. Если список названных архетипов более или менее закрыт, то инвентарь культурных архетипов может пополняться. Среди культурных архетипов выделяют универсальные, обеспечивающие преемственность и единство общекультурного развития: Бог, Герой / Трикстер, Вечный странник, Мировое Дерево, Мировое Яйцо, Лабиринт и тому подобное, – и этнокультурные, выражающие и закрепляющие основополагающие свойства этноса как культурной целостности, определяющие особенности мировоззрения, характера художественного творчества и исторической судьбы народа. Так, в германской духовности К. Юнг выделяет архетипный образ Вотана как наиболее истинное выражение фундаментального качества, присущего немцам [8, с. 389]. Архетипом украинской души считают философию Сердца, что поясняется превалированием эмоций над разумом, интуиции над рациональностью.

Архетипный словесный образ в свете когнитивной лингвистики. В когнитивной лингвистике словесный образ трактуется как лингвокогнитивный текстовый конструкт, инкорпорирующий предконцептуальную, концептуальную и вербальную ипостаси [2, с. 16]. Концептуальная ипостась структурирована концептуальными схемами (метафорическими, метонимическими или оксюморонными), которые высвечивают лингвокогнитивные механизмы его формирования и обуславливают особенности его функционирования в художественном тексте. Предконцептуальная ипостась образа структурирована образ-схемами архетипов, лежащих в его основании. Вербальная ипостась словесного образа – это воплощение предконцептуальной и концептуальной структуры в словесную ткань художественного произведения путем различных лингвокогнитивных операций и процедур. СПО как трехмерная величина гибко изменяет свои контуры в зависимости от когнитивных и языковых операций, доминирующих в формировании образа, от вида поэтического мышления, предопределяющего характер и направление картирования. В когнитивной лингвистике картирование понимается как проецирование структур знания с одной концептосферы на другую, как аналоговое картирование признаков и свойств сущностей области источника на онтологически родственные сущности области цели [2, с. 178-206; 3, с. 292-294, 300; 12; 15, с. 555].

Помимо аналогового мы выделяем и другие виды картирования, разграничивая концептуальное (аналоговое, субститутивное, контрастное, нарративное) и языковое (конструктивно-творческое). Каждый вид картирования воплощает тот или иной вид поэтического мышления. Так, в основе *аналогового* (атрибутивного, релятивного и ситуативного) картирования лежит аналоговое поэтическое мышление, позволяющее проецировать признаки, отношения и события одной области образа на другую: «*The shoots green as paint and leaves like tongue*» (Logan). *Субститутивное* картирование понимается как замещение целого частью, одной структуры знания иной в ходе реализации ассоциативного поэтического мышления: «*There'll be many a dry eye at his funeral*» (Sandburg). Парадоксальное поэтическое мышление служит основой *контрастного* картирования [2, с. 188; 13], вследствие чего одна область знания сталкивается или перекрещивается с другой: «*My father moved through griefs of joy*» (Cummings). *Нарративное* картирование рассматривается как проецирование сюжета или мотива художественного произведения, исторического или быденного события жизни на содержание поэтического образа путем их переосмысления в ходе параболического или эссеистического поэтического мышления: «*She stared at him in a «Et-tu-Brutus» look*» (Snyder). И наконец, конструктивно-творческое картирование трактуется в работе как обыгрывание потенциальных синтагматических и парадигматических свойств языковых единиц путем их проецирования на семантико-синтаксическую структуру СПО: «*He sang his didn't and danced his did*» (Cummings).

Выявление видов картирования служит критерием разграничения типов образов. В образном пространстве американской поэзии мы выделяем старые: архетипные, стереотипные – и новые: идиотипные и кенотипные СПО (с древнегреческого: *idios* – новый, особый, *kainos* – новый, непривычный).

Архетипными считаются в работе СПО, отображающие мифопоэтическую картину в американской поэзии. Они классифицируются на **образы-сюжеты** и **образы-символы**, в которых путем нарративного картирования воплощаются мифологические, библейские и фольклорные знания о мире. Архетипные СПО-символы характеризуются **суггестивной** функцией. Последняя понимается нами как создание эмоционального напряжения, которое возникает в результате употребления амбивалентных символов, ведущих к замедлению обработки информации. Например, для осмысления СПО «*Life is just a bowl of cherries*» (Sandburg) – «*Жизнь – это просто чаша с вишнями*» – необходимо знание содержания символов в англосаксонской и скандинавской традициях, где *вишня*, также как и *яблоко*, символизируют *плоды познания добра и зла, дары*.

Архетипные словесные поэтические образы-сюжеты выполняют **познавательную-творческую** функцию, поскольку отображая мифопоэтическую картину мира, способствуют активизации фоновых, культурно-энциклопедических знаний. Например: «*Elija rode up into the sky in a chariot of fire*» (Sandburg) – «*Илья вознесся на небо в колеснице огня*».

Ядром архетипов является *мифологема*. Развертывание мифологемы осуществляется путем нарративного картирования через параболическое осмысление сюжетов, мотивов и символов, содержащиеся в Библии, мифах и шедеврах мировой культуры. Маркерами архетипных образов служат имена собственные и цитации из названных источников, используемые поэтами в качестве стилистического приема аллюзии. Так, в словесном образе: «*Mother Marie Theresa / Like Proserpina, who fell / Six months a year from earth to flower in hell*» (Lowell) – образ Матери Терезы создаётся при помощи аллюзии на архетипный сюжет о римской богине растительности Прозерпины, аналога греческой богини Персефоны, которая символизирует ежегодное возрождение природы, плодотворность, доброту и благотворительность. Нарративное картирование архетипного сюжета предполагает его проецирование на СПО как в неизменном, так и перефразированном виде. Так, например, Г. Лонгфеллоу пользуется прямой цитацией из Библии «*Life is real! Life is earnest! / And the grave is not its goal; / Dust thou art to dust returnest, / Was not spoken of the soul*» (Longfellow). А в СПО К.Сэндберга цитации из Библии адаптированы к современному английскому языку: «*Dust to dust, and ashes to ashes and then an old silence and a useless silence*» (Sandburg) и используются для создания иронии: «*In the poolrooms the young hear, «Ashes to ashes, dust to dust, If the women don't get you then the whisky must»*» (Sandburg).

Формат представления знаний об архетипе. Поскольку предконцептуальной основой словесного архетипического образа является архетип, для объяснения лингвокогнитивных механизмов формирования и осмысления таких образов в тексте необходимо построить модель репрезентации знаний, воплощаемых в них. В

основании этой модели лежит схемный образ или образ-схема, метаязыком описания которой служат семантические узлы, или слоты, содержащие информацию о физическом или эмоциональном опыте, структурных элементах и базовой логике [3, с. 272-274, 453-457; 15, с. 123]. С помощью слота «*физический опыт*» описывается телесный опыт человека, в результате которого признаки, свойства и качества предметов, явлений и событий становятся компонентами значений концепта и используются в номинативной деятельности. Слот «*эмоциональный опыт*» заполняется описанием лингвокогнитивных процедур активации эмоциогенного знания в формировании предконцептуальной структуры образа. Слот «*структурные элементы*» содержит набор концептуальных признаков, присущих базовому концепту и концептуальных импликаций, активируемых архетипами. В слоте «*базовая логика*» объясняется логика связей и отношений между концептуальными признаками концепта и физическим опытом человека.

Когнитивные операции по выявлению и осмыслению архетипных образов в поэтическом тексте. К таким операциям относим: 1) идентификацию архетипов по языковым сигналам в тексте. Сигналами активации архетипов в сознании читателя выступают слова-символы, аллюзии, имена собственные, различные типы стилистического приёма выдвигания, активизирующие процесс декодирования информации, вследствие деавтоматизации чтения, вызванного эффектом остранения [6, с. 187]; 2) когнитивные операции по реконструкции образ-схем архетипов направлены на выявление тех концептуальных импликаций архетипа, которые воплотились в семантике словесного образа, что, в свою очередь, требует активизации фоновых знаний читателя или же обращение к энциклопедическим источникам; 3) операции концептуальной интеграции применяются в ходе контекстуального и интерпретативного анализа семантики фрагментов текста с помощью методики реконструкции ментальных пространств Ж. Фоконьи и М. Тернера [11].

Итак, архетип как коллективное бессознательное еще не образ, а лишь его праформа, эмоциогенное предзнание, концептуальные импликации, вызванные бессознательной реакцией первобытного человека на тайные силы природы, его неспособностью понять причину эмоционального состояния, обусловленного окружающей средой. Постепенно эмоциональный опыт человека оформляется в виде обрядов, ритуалов, из которых и рождаются мифологические сюжеты, образы, символы. Актуализация архетипа в сознании человека связана с осознанием эмоционального опыта и его манифестацией в виде словесного выражения. Тот или иной психологический архетип лежит в основании любого словесного образа. Культурный архетип служит основой формирования архетипных словесных поэтических образов, в которых опредмечиваются знания о мифопоэтической картине мира. Раскрытие лингвокогнитивных механизмов формирования словесных архетипных образов осуществляется в работе путем концептуального анализа нарративного картирования структур знания о фрагментах мифопоэтической картины мира, сигналами которой служат цитации фольклорных источников, слова-символы, аллюзии, имена собственные. Интерпретация таких образов требует от читателя как фоновых, так и энциклопедических знаний о психологических и культурных архетипах.

Дальнейшей перспективой научного поиска может быть сопоставительное изучение когнитивных стилей поэтов различных литературно-стилевых направлений на основе определения приоритетного использования ими тех или иных архетипов, выявление культурологических особенностей СПО, способствующее очерчиванию культурно-ценностной картины мира в американской поэзии.

Источники и литература

- Белехова Л. И. Типология словесных поэтических образов в американской поэзии: лингвокогнитивный аспект / Л. И. Белехова // Культура народов Причерноморья: Научный журнал. – № 168, т. 1. – Симферополь: Межвузовский центр «Крым», 2009. – С. 46-49.
- Белехова Л. И. Словесный поэтический образ в историко-типологической перспективе: лингвокогнитивный аспект (на материале американской поэзии) / Лариса Ивановна Белехова. – Херсон: Айлант, 2002. – 368 с.
- Лакофф Дж. Женщины, огонь и опасные вещи: Что категории языка говорят нам о мышлении / Дж. Лакофф; [пер. с англ.]. – М.: Языки славянской культуры, 2000. – 789 с.
- Успенский Б. А. Поэтика композиции. Структура художественного текста и типы композиционной формы / Б. А. Успенский. – М.: Искусство, 1970. – 225 с.
- Фрай Н. Архетипный анализ: теория мифов / Нортоп Фрай // Слово. Знак. Дискурс: Антология світової літературно-критичної думки XX ст. – Львів: Літопис. – 1996. – С. 109 – 136.
- Шкловский В. Б. Гамбургский счет: Статьи, воспоминания, эссе / В. Б. Шкловский. – М.: Советский писатель, 1990. – 544 с.
- Юнг К. -Г. Архетипы и символ / К. -Г. Юнг. – М.: Renaissance, 1991. – 306 с.
- Юнг К. -Г. Душа и миф: Шесть архетипов: [пер. с англ.] / К. -Г. Юнг. – К.: Гос. библиотека Украины для юношества, 1996. – 324 с.
- Юнг К. Г. Сознание и бессознательное: Сборник: [пер. с англ.] / К. -Г. Юнг. – СПб.: Университетская книга, 1997. – 544 с.
- Campbell J. The Inner Reaches of Outer Space: Metaphor as Myth and as Religion / J Campbell. – N. Y., Toronto: Harper and Row Publishers, 1988. – 286 p.
- Fauconnier J. Turner M. Principles of conceptual integration / J. Fauconnier, M. Turner // Discourse and Cognition: Bridging the Gap: [ed. by J. R. Koenig]. – Stanford: CSLI Publications, 1998. – P. 269-283.
- Freeman M. Poetry and the scope of metaphor: Toward a cognitive theory of literature / M. Freeman // Metaphor and Metonymy at the Crossroads. A Cognitive Perspective. – Berlin, N.Y.: Mouton de Gruyter, 2000. – P. 253-283.
- Gibbs R. W., Jr. Process and products in making sense of tropes / R. W. Gibbs // Metaphor and Thought: [ed. by A. Ortony]. – Cambridge: Cambridge University Press, 1993. – P. 252-276.
- Kövecses Z. Metonymy: Developing a Cognitive Linguistic View / Z. Kövecses, G. Radden // Cognitive Linguistics. – 1998. – № 9-1. – P. 37-77.
- Lakoff G. Philosophy in the Flesh: The Embodied Mind and its Challenge to Western Thought / G. Lakoff, M. Johnson. – N. Y.: Basic Books, 1999. – 624 p.

УДК 398.22:81'373.21

Белогуб А. Л.

ПАНТЕОН СЛАВЯНСКИХ БОГОВ В ТОПОНИМИЧЕСКОЙ ЛЕКСИКЕ

В статье речь идет об образовании топонимов с помощью теонимов, имен славянских богов, а также показан процесс заимствования под влиянием духовной культуры славян этой топонимобразующей модели на другие континенты. Рассмотрение топонимов с точки зрения отражения в ней религиозно-мифологических представлений населения является новым направлением в лингвистической географии.

Ключевые слова: духовная культура, теонимы, топонимобразующая модель.

У статті мова йде про утворення топонімів за допомогою теонімів, імен слов'янських богів, а також розглядається процес запозичення під впливом духовної культури слов'ян цієї топонімотвірної моделі на інші континенти. Розгляд топонімічної лексики з точки зору відображення у ній релігійно-міфологічного уявлення населення є новим напрямком у лінгвістичній географії.

Ключові слова: духовна культура, топонімотвірна модель, теонім.

This article studies the formation of toponyms with the help of theonyms, i.e. the names of Slavic Gods; it also shows the process of their borrowing under the influence of the spiritual culture of the Slavs on other continents.

Key words: toponyms, theonyms, spiritual culture.

Интерес к мифологии как к раннему виду народного творчества, к теории происхождения мифов, к религиозно-мифологическим сюжетам и их героям, к литературным обработкам мифов, начиная с эпохи Возрождения и до настоящего времени, вызывает к жизни обширную научную литературу. По-видимому, изучение славянской языческой традиции было начато в XVI в. в работе, посвященной религии и истории славян, Симона Гранау (1526 г.). Изучением мифологических сюжетов занимались В. Г. Богораз, Д. К. Зеленин, М. Котляр, П. Лафарг, И. П. Минаев, С. И. Радциг, Э. Тэйлор, Д. Фрэнгер и др. В годы советской власти интерес к мифологии славян ослабевает; всплеск нового интереса к этой тематике приходится на 60-70 годы XX в. В 1997 г. в Софии выходит работа в двух томах «Веды славян» со статьями современных исследователей. Описанию мифологии и ее персонажей разных народов мира и в разные времена посвящена изданная в 90-е годы XX в. энциклопедия в двух томах «Мифы народов мира». Миф обычно рассматривается как важнейшее явление в культурной истории человечества. С другой стороны, мифология тесно связана с религией. Древнеславянская религиозность представлена в работах Б. Грекова, М. Котляра, Б. Рыбакова и др.

В работах некоторых авторов, напр. Котляра, наряду с именами славянских божеств упоминаются топонимы, восходящие к их именам, но до сих пор нет фундаментальных работ, рассматривающих топонимику с точки зрения отражения в ней всего пантеона славянских богов, поэтому рассмотрение этого вопроса является интересным и актуальным подходом к изучению современной топонимики межнационального социума.

Цель работы – показать влияние церковно-мифологических представлений населения на процессы топонимобразования.

Задача исследования – найти на карте мира географические названия, образованные под влиянием преимущественно христианских традиций.

Предметом исследования являются географические названия межнационального социума, в основе которых лежат теонимы, имена праславянских богов.

Фактический материал получен выборочным методом из «Атласа мира» и прилагаемых к нему физико-географических карт. Все топонимы приводятся в русской транскрипции, в том виде, в каком они даны в «Атласе мира».

Прародителем всего сущего считается Бог *Род*, который спал в «Золотом Яйце», а затем «силою Любви» раскалывает «свою темницу – яйцо Золотое» [1, с. 36]. Бог Род порождает все, «что мы зовем *Природой*» [1, с. 38]. Однако среди исследователей славянской мифологии нет единства взглядов на место Рода в пантеоне славянских богов. Его считают «праславянским божеством, предшественником Перуна» [2, с. 321]. Другие исследователи относят его к божествам «более низкого уровня»; Род в славянской мифологии воплощение рода, единства потомков одного предка [2, с. 384], коллектив кровных родственников, объединенных хозяйственными и пр. узами. Сам корень слова «Род» многозначен. В славянских языках «Род» означает «племя», «семья». К этому слову восходят сейчас многие корни русских слов: *народ*, *природа*, *родители*, *родник* и др. [1, с. 38] Слово Род было известно и древним европейцам, напр. англ. «*god*» значит «королевский скипетр», «власть» [1, с. 38], а сейчас означает «жезл», «прут», «стержень», «брус», «удочка», «рычаг» и т.д. И в своем новом значении это слово доживает до наших дней. Оно лежит в основе многих топонимов; некоторые из них выходят за пределы славянских стран. От имени праяукраинского бога Рода происходят летописные названия *Родень* и *Родуня*, ср. современные ойконимы *Роден* в Британии и Нидерландах, а также река *Роден* – в Британии, а также два одноименных города *Роденкирхен* в Германии.

Населенные пункты *Род* есть в Германии и Британии, а также за пределами Европы, в Пакистане, а река *Род* протекает на северо-западе Канады. Количество производных и сложных топонимов с первым компонентом *Род* – настолько велико, что перечислить их в рамках одной статьи невозможно, напр., вблизи Копенгагена находится населенный пункт *Родвод*, а города *Родберг* и *Родгейм* – в Германии, остров *Родиер* расположен в Финском Заливе, ср. компонент –шер на шведском и норвежском языках означает «риф», «шхеры». Штат и остров *Род-Айленд* лежат на юге США, а город *Родтаун* – на Виргинском острове, малые Антильские острова между Северной и Южной Америкой. Потребность в номинации новых поселений иммигрантов вызывает к жизни ряд топонимов, у которых одним из компонентов является имя славянского бога, а вторым – местный апеллятив, напр. -berg или -heim в Германии или -town в англоязычном культурном сообществе и др.

Имена богов – это память о носителях тех идей, что некогда волновали человечество. К высшему уровню славянских богов относятся два православных божества, чьи имена реконструируются как *Перун* и *Велес*. Однако до сих пор знаний о полном составе праславянских богов явно недостаточно. Пантеон богов 980 г. включает, например, таких богов, как Перун, Хорс, Велес, Дажьбог, Стрибог, Мокошь и др.

Известно, что *Перун* – одно из главных божеств восточных славян дохристианского времени, бог грома и молнии, дождя, почитался как земледельческий бог. Согласно мифам, бог Перун, обитающий на небе, преследует своего врага Велеса, живущего на земле. Победа завершается дождем, приносящим плодородие. Хотя Перун воплощает военную и хозяйственную функции, его имя, означающее «молния», не было использовано в номинативной функции, в топонимической лексике оно не представлено в настоящее время. С установлением христианства место Перуна в религиозных верованиях занимает «святой» Илья – Громовержец, а позже – Илья Муромец.

Что касается Велеса/Волоса, то эволюция его образа идет от властелина леса, до бога плодородия, защитника животных, покровителя купцов и торговли. Велеса/Волоса уважали на всех восточнославянских землях, память о нем сохраняется не только в славянской топонимике, но выходит за пределы славянских земель. Напр., город *Велес-Малага* находится в Испании в провинции Малага в 5 км от Средиземного моря; там же расположены города *Велес-Рубио* и *Велес-де-Бенаудалья* (вблизи Средиземного моря), а населенный пункт *Велес* есть в Колумбии, захваченной испанцами в XVI в. и названной ими Новая Гранада. Хотя в ходе войны за независимость, Колумбия была освобождена от испанского господства, но ее влияние на духовную жизнь страны проявляется в присвоении имени славянского божества городу в Южной Америке (в Колумбии).

Другое имя бога Велеса *Волос* оказывается в словообразовательном отношении намного продуктивнее, чем имя Велес. *Волос* – это город и порт в Греции, в Фессалии на берегу *Волосского* залива Эгейского моря. Населенный пункт *Волосовичи* находится в Белоруссии, *Волосьянка* – на полуострове Таймыр, а *Волосково* и *Волосово-Звягино* – в европейской части России, *Волосово* – в Ленинградской, Витебской обл. Река *Волосница* протекает в бассейнах реки Камы и Печоры.

С распространением христианства в X в. Велес/Волос в религиозном мифотворчестве уступает свое место святому Власию, очевидно, по созвучию имен. Языческие боги в народных верованиях становятся христианскими святыми, напр. *Власий*; его имя носят населенные пункты *Власово* в Костромской, Московской и Рязанской областях и *Власовка* – в Тверской обл., *Власиха* – под Барнаулом, ср. *Волосово* – *Власово* – *Волосково* – *Власовка* и т.п. Имя языческого божества Велес присваивается из-за возникшего у славян «двоеверия» еще долго (до начала XX в.) людям в виде имен собственных, ср. известного испанского писателя и драматурга звали Велес де Геваре (1570-1644). На Украине до сих пор существует тенденция давать детям имя Влас, имя христианского святого, или создавать фамилии, родовые наименования лиц, с помощью имени этого святого, ср. Власенко, Власов, напр.,

Власов А. В., известный советский архитектор или Власов А. К., русский математик, профессор Московского университета, Власов С.П. (1789-1821) русский физик и химик и т.д.

В славянских землях к югу от Дуная протекает река *Власина*, в названии которой также прослеживается след славянского святого Власия. «Данные о южнославянской мифологии скудны. Рано попав в сферу влияния древних цивилизаций славяне почти полностью утратили сведения о былом составе своего пантеона» [2, с. 454], однако гидроним *Власина* напоминает нам о верованиях славянского населения.

Бог Велес являет миру множество ликов. Старшим из всех почитался Велес Родович, сын бога Рода. «И по всему миру была радость великая, ибо родился спаситель» [1, с. 101-102], ср. рассказ о рождении Иисуса Христа в библейском повествовании.

Быстро войдя в силу, Велес на полуострове Таврида сразился с Коршуном, «который хотел пленить царевну Лебедь, *Азовушку*, дочь самого бога Сварога. Велес и Азовушка сыграли свадьбу и стали жить вместе во дворце на острове Буян на Азовском и Черном морях [1, с. 101-102].

Именем царевны Азовушки названы населенные пункты *Азово* в Башкирии и в Омской области, город *Азов* на берегу Таганрогского залива. С этим же корнем образованы ойконимы *Азовское* и *Приазовское*; на север от Азовского моря находится *Приазовская* возвышенность. Станица *Азовская* находится в России, на западном Кавказе, на север от Черного моря, а населенный пункт *Азовка* расположен в Казахстане. Ойконимы *Азов*, *Азово*, *Азовское*, *Азовская* образованы по одной топонимобразующей модели с разным, правда, суффиксальным оформлением, с дифференциацией по грамматическому признаку рода, а название населенного пункта *Новоазовское* образовано методом противопоставления нового и старого, ср. Новоайдар, Новоалександровка, Новоалексеевка, Новобатайск, Новобережное и др., с одной стороны, и Староказачье, Старомарьевка, Старосолдатское, Староюрьево и др., с другой стороны.

Лежащий в основе всех этих топонимов признак (имя царевны Азовушки) давно забыт нынешним поколением жителей Украины и России, а географические названия передаются из поколения в поколение уже без основообразующего признака, по традиции.

Кроме устного народного творчества и письменных памятников славянской культуры, имена Велеса и Азовушки широко представлены в топонимике, хотя признак (имя бога) лежащий в основе этих географических названий, давно утерян, за тысячелетие исчезает из памяти поколений.

У Велеса было много имен. Он рождался и умирал много раз. Он вновь возрождается уже под иным именем; несет людям Веру, разрушает чары Чернобога, приносящего людям зло и несчастье. Велес был и Доном, и Тавром, также Асилой, Астером, Асиром, давшее название Ассирии [1, с. 121]. Египтяне именовали его Осирисом. И Астер, и Асила, а также Азов имеют общий корень «ас», что значит «бог» [1, с. 122].

В связи с тем, что бог играл большую роль в жизни славян, это слово используется и для наименования города *Ас* в Бельгии и реки *Ас* во Франции. Число производных и сложных топонимов с компонентом *Ас* – довольно велико, напр., города *Асберг* и *Асбек* – в Германии, Рур, а также *Асбах* (Asbach) – в бассейне реки Рейн на западе Германии. Влияние славянской мифологии чувствуется даже в Азии, напр., Монголии, в Африке и пр. Напр., река *Асва* (ва-вода) протекает в Уганде, Африка, город *Асгад* находится в Монголии, мыс *Асвад* – в Саудовской Аравии впадает в Красное море и т.д., ср. топонимы со словом «бог» или «боже». Населенный пункт «*Бог*» находится в Таджикистане почти на границе с Афганистаном, где вместе с таджиками проживают узбеки, арабы, русские и украинцы и др. народы; славянская мифология и христианство преодолевают нормы мусульманского права (с некоторыми местными особенностями) и дают славянское название населенному пункту на юге страны.

В качестве еще одного примера можно привести ойконим *Дабох* (в сербском фольклоре Дабог), встречающийся сейчас в топонимической лексике Индии, где первый компонент «да-» означает в китайском языке «большой», а второй компонент, по-видимому, восходит к славянскому слову «бог».

Два населенных пункта *Боже* расположены во Франции. Существуют производные и сложные топонимы с компонентами «бог» и «боже», а также с именами этого же божества на других языках, напр. God, Gott. Даже имена богов в славянской мифологии включают в качестве одного из компонентов слово «бог», напр. *Огнебог*, т.е. бог Огня, *Дажьбог*, *Стрибог*, *Богумир*, *Белобог*, *Чернобог*, *Солнцебог* и др. Общеславянское слово «бог» было связано с обозначением доли, удачи, счастья, ср. богатый – имеющий долю, бога, и убогий – не имеющий доли, удачи, бога, ср. укр. небог – небога – несчастный.

Выбор между долей и недолей у балтийских славян связан с противопоставлением Белобога и Чернобога. Белобог дарует людям жизнь, плодородие, долголетие, а Чернобог приносит несчастье и даже смерть [2, с. 45], ср. противопоставление белый – черный и топонимы *Белобожница* – *Чернобай*, *Черново* и т.д. Жизнь многих людей везде была нелегкой, полная и в отдаленные от нас времена трагедий, горя, слез, разочарований и пр., независимо от национальной принадлежности жителей, их языка и религиозных воззрений. Поэтому они и дают своим населенным пунктам мрачные наименования.

Предпринятая нами попытка с помощью мифологических сюжетов показать влияние праславянской культуры на процесс образования географических названий, является интересным и перспективным подходом к изучению топонимической межнационального социума.

Источники и литература

1. Асов А. Боги славян и рождение Руси / Александр Асов. – М.: Вече, 2008. – 384 с.
2. Мифы народов мира. – М.: Советская энциклопедия, 1992. – Т. 2. – 717 с.

УДК 81'1=16+81' 373.2+81' 373.21

Белозуб А. І.

ІНТЕРТЕКСТУАЛЬНІСТЬ ЯК ТЕКСТОТВІРНИЙ ЗАСІБ ТВОРІВ Ю. ІЗДРИКА

В статті произведення Ю. Іздрика досліджуються в разрізі мовного вияву структурних ознак інтертекстуальності та її різновидів. Автором доведено, що інтертекстуальність є однією з невід'ємних ознак українського постмодернізму та виконує текстотвірну функцію.

Ключові слова: постмодернізм, інтертекстуальність, цитата, пародія.

У статті твори Ю. Іздрика досліджуються у розрізі мовного вияву структурних ознак інтертекстуальності та її різновидів. Автором доведено, що інтертекстуальність є однією з невід'ємних ознак українського постмодернізму та виконує текстотвірну функцію.

Ключові слова: постмодернізм, інтертекстуальність, цитата, пародія.

In given article Y.Izdrik's works are analysed in terms of linguistic manifestation of structural features of intertextuality and its types. The author proves that intertextuality is one of the integral characteristics of ukrainian post-modernism and carries out text-forming function.

Key words: post-modernism, intertextuality, quote, parody.

Сучасна лінгвістика тяжіє до проведення комплексних досліджень, що зумовило інтерес до вивчення інтертекстуальності. Проте інтертекстуальність ще не отримала повного висвітлення у роботах лінгвістів, найчастіше вона розглядається як універсальна текстова категорія та водночас основний принцип літератури постмодернізму.

Вивчення структури постмодерних текстів та виявів інтертекстуальності в них є на сьогодні актуальним питанням мовознавства. Метою цього дослідження є аналіз творів Ю. Іздрика у розрізі мовного вияву структурних ознак інтертекстуальності та її різновидів. Перед нами поставили наступні завдання: зробити огляд наукової літератури, присвяченої вивченню інтертекстуальності; провести аналіз творів Ю. Іздрика з метою вияву в них інтертекстуальності як однієї з невід'ємних ознак художніх текстів українського постмодернізму; проілюструвати різновиди інтертекстуальності прикладами з творів.

Біля витоків методологічних засад дослідження інтертекстуальності стоїть Ф. де Сосюр. У давній індоєвропейській поезії він виявив особливий принцип складання віршів за методом анаграм. Кожний поетичний текст у цих традиціях будується залежно від звукового складу ключового слова, найчастіше – імені бога (яке зазвичай не називається). Інші слова тексту підбираються таким чином, щоб у них з певною закономірністю повторювалися фонетики ключового слова. Теорія анаграм дозволяє наочно уявити, яким чином інший текст, прихована цитата організовують порядок елементів у тексті й здатні його модифікувати [3, с. 44–45].

Ці ідеї були використані й певною мірою переосмислені Ю. Кристевою, якій, зокрема, належить термін «інтертекстуальність» (1967 р.), що розуміється як взаємодія різних кодів, дискурсів чи голосів, які переплітаються в тексті. Дослідниця стверджує: «... будь-який текст будується як мозаїка цитат, будь-який текст є продуктом усмоктування й трансформації якого-небудь іншого тексту. Тим самим на місце поняття інтерсуб'єктивності стає поняття інтертекстуальності, і виявляється, що поетична мова піддається як мінімум подвійному прочитанню» [8, с. 99].

Ближчими до концепції Ю. Кристевої є погляди Р. Барта, Ж. Деріди, М. Фуко та ін. Зокрема, найпоширенішим визначенням поняття «інтертекст» стало тлумачення, що належить Р. Барту: «Кожний текст є інтертекстом. Інші тексти присутні в ньому на різних рівнях у більш чи менш знайомих формах... Кожний текст постає новою тканиною, зітканою зі старих цитат. Уривки культурних кодів, формул, ритмічних структур, фрагменти соціальних ідіом тощо – всі вони ввібрані текстом і перемішані в ньому, оскільки завжди до тексту й навколо нього існує мова. Як необхідна попередня умова для будь-якого тексту інтертекстуальність не може бути зведеною до проблеми джерел і впливів; вона – загальне поле анонімних формул, походження яких рідко можна виявити, підсвідомих або автоматичних цитат, поданих без лапок» [2, с. 417–418]. Таким чином автор перетворюється на порожній простір проекції інтертекстуальної гри.

Твердження, що історія й суспільство є тим, що може бути «прочитане» як текст, призвело до сприйняття людської культури як суцільного «інтертексту». Проголошена Р. Бартом «смерть автора», «смерть» індивідуального тексту в кінцевому рахунку спричинили «смерть» читача й отождествлення з текстом «неминучо цитатної» свідомості людини.

«Децентрування» суб'єкта, знищення меж поняття тексту і самого тексту, відрив знака від його референційного сигніфіката, здійснений Ж. Дерідою, звели усю комунікацію до вільної гри означників. Це породило картину «універсуму текстів», у якому окремі безособові тексти до незкінченності посилаються один на одного і на всі одразу.

Представники комунікативно-дискурсивного аналізу (наратології) вважають, що надто буквальне дотримання принципу інтертекстуальності в її філософському вимірі позбавляє сенсу будь-яку комунікацію. Зокрема Ж. Женет трактує інтертекстуальність більш звужено і конкретно, запропонувавши п'ятичленну класифікацію різних типів взаємодії текстів: 1) інтертекстуальність як «співприсутність» в одному тексті двох або більше текстів (цитата, алюзія, плагіат тощо); 2) паратекстуальність як відношення тексту до свого заголовку, післямови, епіграфа тощо; 3) метатекстуальність як коментар, критичне посилання на свій передтекст; 4) гіпертекстуальність як пародіювання одним текстом іншого; 5) архітекстуальність – жанровий зв'язок текстів. Ці основні класи інтертекстуальності дослідник поділяє на численні підкласи і типи й простежує їхні взаємозв'язки [4, с. 79–93].

Такий бурхливий розвиток теорії інтертекстуальності вплинув на художню практику, зокрема твори постмодерністів. Проте варто зазначити, постмодерністська інтертекстуальність принципово відрізняється від допостмодерністської. Можна виділити два основні критерії відмінності, виходячи з мети й завдань, яким інтертекстуальність підпорядкована, а саме розмивання категорії авторства і відмова від орієнтації на оригінальність.

Особливості міжтекстової взаємодії художніх текстів увиразнюються в порівнянні із взаємодією текстів наукового стилю. Комунікативно-прагматична специфіка наукової мови зумовлює інший характер мовного вираження міжтекстової взаємодії. У науковій комунікації неможливе існування прихованих, завуальованих натяків і має бути повна визначеність і однозначність у розрізненні свого й чужого знання. Тому в науковому викладі представлені тільки експліцитні та квазіекспліцитні маркери інтертекстуальності: цитати, виділені лапками або додатковими графічними засобами, непряма мова, фонові покликання, бібліографічний апарат, примітки, додатки і таке інше. Звертаючись до фонду вже створених текстів, суб'єкт пізнання знаходить у ньому імпульс для власної творчості, для створення нових текстів. Але в науковій комунікації, на відміну від художніх творів, переосмислення одного тексту іншим не може бути безмежним з огляду на понятійно-тематичні й логічні рамки конкретного наукового дослідження. І зовсім неможливим є повне перекодування претексту в новому тексті (наприклад пародіювання). Зовсім іншого характеру набуває інтертекстуальність у художній комунікації, де вона не має зазначених у взаємодії наукових текстів обмежень, бо дуже часто форма художнього тексту стає вираженням його змісту. Тому особливо важлива роль інтертекстуальності в структурі художньої оповіді, де вона служить важливим текстотвірним засобом [5, с. 114].

Цитати в постмодерністських творах організуються за принципом колажу, особливістю якого є те, що знаки-символи, знаки-коди літератури, філософії, художньої культури співіснують у ньому на правах повної рівності (гетерогенних елементів) і в кожному знакові-символі закладене не одне смислове значення. Колаж утворює безліч значеннєвих полів, активізація яких залежить від інтелектуального й творчого рівня читача. Саме багатомовність і множинність дослідники розглядають як умови справжньої новизни постмодерну.

У межах одного постмодерністського тексту відбувається не тільки перекодування різних стилів літератури, а й поєднання кодів, знаків різних мистецтв: інтертекстуальні відношення виявляються на рівні однорідних і різнорідних текстів.

Попри розбіжності у визначенні терміна «інтертекстуальність», на нашу думку, доцільно вживати термін «інтертекстуальність» саме у широкому сенсі, а термін «постмодерна інтертекстуальність» чи «інтертекстуальність постмодернізму» для позначення специфічної особливості (але не прийому) поезики постмодернізму, що набуває більш глибоких і додаткових смислів та інтерпретацій у порівнянні з інтертекстуальністю минулих століть, головним чином саме завдяки відкриттю цього явища. Тільки у добу постмодернізму письменники починають так свідомо і широко використовувати різні прийоми заради створення інтертекстуальності.

Джерелом інтертекстуальності як взаємодії смислороджувальних структур може бути культурний (у першу чергу літературно-художній) і соціально-історичний контексти. Інтертекстуальність може виявлятися у використанні прецедентних текстів – потенційно автономних смислових блоків мовленнєвого твору, які актуалізують значущу для автора фонову інформацію і апелюють до «культурної пам'яті» читача. Прецедентний текст як результат смислової компресії вихідного тексту і як форма його метонімічної заміни характеризується ознаками автосемантичності, дійсності до реінтерпретованості, тобто багаторазової повторюваності в інтертекстуальному ряду. У центрі уваги дослідників знаходяться переважно «культурознакові» прецедентні висловлювання, які спираються на спільність універсальних – соціальних, культурних або мовних – фонівих знань автора й читача. Так, у творах Ю. Іздрика знаходимо прецедентні тексти, наприклад: «... в палаті під номером, річ ясна шість» (6, с. 85). Така згадка твору А. Чехова «Палата № 6» подає читачеві характеристику тих людей, що в цій палаті перебувають.

У лінгвістичному дослідженні інтертекстуальності на перший план виходить комунікативний аспект тексту, тобто, яким чином адресат, здійснюючи інтертекстуальний акт, апелює до адресата. Найчастіше таке апелювання є грою з читачем, випробовуванням його інтелектуальних можливостей.

Проявами інтертекстуальності у творах письменників-постмодерністів на мовному рівні є: 1) заголовки та імена, що відсилають до іншого твору; 2) цитати (з атрибуцією чи без атрибуції) у складі тексту; 3) алюзії, ремінісценції; 4) епіграфи; 5) переказ чужого тексту, вміщений у новий твір; 6) пародіювання іншого тексту; 7) ритміко-синтаксичні паралелі і под.

Інтертекст постає на інтекстових внесеннях у структуру твору відомих хрестоматійних рядків поетичних творів Т. Шевченка: «З роками «каку-гаму-дай» перетворюється на «вірю-знаю-можемо», або на «drugs-sex-rock&roll», або на «поховайте та ставайте» (7, с. 188); С. Руданського: «Не мої, – кажу, – се ноги. Присягаю, на чим світ. Бо мої були в чоботях – а сі босі, без чобіт» (6, с. 128); Л. Глібова: «Що ж – кожному своє. Катюзі, як то кажуть, по заслугі» (6, с. 169); Ю. Андруховича: «А чоловік без цінка, як солдат без батьківщини, голій вася» (6, с. 55).

Проте частіше цитати з чужих творів у Ю. Іздрика зазнають змін, автор пародіює чужі тексти, намагається зруйнувати штампи традиційної, хрестоматійної української літератури: «білочко моя місячна, зоряна, ясна» (7, с. 231), «щоби не розплилися мислю по дермантінам» (7, с. 153), «О запах спирту, що без тебе я?!» (6, с. 55), «Плаче-тужить Стефанія вранці в Путивлі на вокзалі» (6, с. 60), «Співають, ідучи музеями ліхтарів та свічок, дівчата. І паничі у прірві жито жнуть. І скарабей, і богомоли, і хрущі – гудіння рівне, атональне» (7, с. 60). Письменникам-постмодерністам притаманна самоіронія, тому обіграванню підлягають не лише класичні твори, а й сучасні: «Маленький зелений чоловічок спочатку мені все розказав, потім намалював, потім пояснив, а потім з'їв і в голові кубельце звів, от достеменно, радісні мої птахові, живіть, плодяться, несіть яєчка овальних ілюзій» (7, с. 73) (пор. Ю. Андрухович вірш «Вольф Мессинг. Вигнання голубів»).

Особливим прийомом творення інтертекстуальності є референція. «Референція – у загальному розумінні – система зв'язків між актуалізованими у мовленні іменами або іменними групами та світом» [9, с. 271]. Референція у художніх творах може бути виражена 1) ім'ям автора певного твору: «Самостійно з передчуттям відсутності, з прохаськовим псом» (7, с. 228), «Описати мої натужні розмови з поліцаями, приниження і страх, безглузді прогулянки під вартою і по-кафкіанськи несподіване звільнення справді міг би хіба сухотник Франц» (6, с. 75). При цьому поряд можуть існувати справжні імена письменників і вигадані автором. Таки чином Ю. Іздрик перевіряє обізнаність читача: «а серед них були такі стітила, як Лишега, Процюк, Ципердюк, Анорусяк, Прозаяк, Любанський, Ірпинець, Бракне, Римарук, Лугосад, Віхта Сад, Камідян, Проскурня, Цибулько, Бригинець і Забужко» (6, с. 65); 2) назвою літературного угруповання: «Адже їхньою стихією було імітаторство, трікстество, бубабу, зрештою» (6, с. 50); 3) вказівкою на назву твору: «Так от це, замалим не Прохаськове відчуття присутності відіграло в моїх снах роль своєрідного морального імперативу, направляючи дії, коригуючи вчинки тощо» (7, с. 47), «є непрОсті, а є тяжОлі» (7, с. 179); 4) ім'ям літературного персонажа іншого твору: «...сіамського родича Маркуса Млинарського, який, у свою чергу, мовчить, запхавши в рот дрімбу – подарунок Моха» (6, с. 53).

Непоодинокими є випадки внутрішньої інтертекстуальності у творчості Ю. Іздрика: автор вводить у твори наскрізних персонажів (Горвіц, Воцтек) або вдається до покликань на свої ж твори: «...уже описано в АМтм» (7, с. 37), «Повезли собі б на Канари чи на Острів Крк» (6, с. 110).

Центральне місце в інтертекстуальному просторі творів Ю. Іздрика займають алюзії, що відсилають читача до творів масової культури (кіно, реклами, пісень): «Кіллер завжди самотній. Хіба що він подвійний Леон» (6, с. 124); «Хочеш, – каже вона, – яскравих апельсинів?// Хочеш – довгий лист від сина?// Хочеш – я підірву всі зорі, що заважають спати?» (6, с. 91); «віртуозного бойового володіння найківським гаслом «just job it» (7, с. 214).

Найцікавішим прийомом творення інтертекстуальності у творчому доробку Ю. Іздрика постає наслідування 1) усної народної творчості. Зокрема, автор наслідує голосіння: «Ой любчику ти наш, однолюбчику!// Ох, далеко ж ти залетів, ясен соколе,// птиць край моря побиваючи...» (6, с. 72), казки: «А в полі море, а в тім морі золотий камінь мохом покритий, а з того моху золота гілка росте, а на тій гілці гніздо золоте, а в тому гнізді цар Кумар сидить, ти цар Кумар, скликай свій гад лісовий...» (7, с. 231-232); 2) зразків радянської політичної лірики: «Слова лунають гордо й просто,// Надія світиться в очах –// Ми революціонери росту....» (7, с. 172); 3) творів сучасників: «Була тут «Столична», «Російська», зроблена в Києві «Московська», «Гайдамацька», «Оковита», «Соковита», «Бенкетна особлива», «Особливо бешикетна...» (6, с. 66) – пародіювання нескінченних рядів однорідних членів речення Ю. Андруховича.

Постмодерний текст характерний тим, «що, перейнятий майже виключно цитуванням, колажує, монтажує, паразитує на текстах попередників; абсолютизує гру заради гри, виключивши поза дискурс живу автентичну оповіді (нарративу), переживань і настроїв... заграє з масовою культурою, демонструючи несмак, вульгарність... руйнує ієрархію, підмінює поняття, позбавляє сенсу, розмиває межі, бере слова в лапки, хаотизує й без того хаотичне буття» [1, с. 15].

Отже, можемо констатувати, що інтертекстуальність у структурі художньої оповіді Ю. Іздрика постає важливим текстотвірним засобом. Перспективи розвитку розглянутої проблеми вбачаємо у глибинному аналізі інтертекстуальності на матеріалі прозових творів представників станіславського феномена. Це дасть можливість стверджувати, що інтер-текстуальність є основним засобом творення українського постмодерного дискурсу.

Джерела та література

1. Андрухович Ю. Повернення літератури / Ю. Андрухович // Повернення деміургів / Плерома 3'98. Мала українська енциклопедія актуальної літератури. – Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 1998. – С. 14-21.
2. Барт Р. От произведения к тексту / Р. Барт // Барт Р. Избранные работы: Семиотика. Поэтика. – М.: Прогресс, 1989. – С. 413-423, 417-418.
3. Бодрийяр Ж. Символический обмен и смерть / Жан Бодрийяр [пер. С. Н. Зенкип]. – М.: Добросвет, 2000. – 387 с.
4. Женетт Ж. Палимпсесты: литература во второй степени / Ж. Женетт // Фигуры: Работы по поэтике: в 2 т. – М.: Изд-во имени Сабашниковых, 1998. – С. 79-93.
5. Загнітко А. Лінгвістика тексту: Теорія і практикум / Анатолій Загнітко. – Донецьк: ТОВ «Юго-Восток, Лтд», 2007. – 313 с.

6. Издрик Ю. Подвійний Лоен: [роман] / Юрій Издрик. – Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2000. – 204 с.
7. Издрик Ю. Таке [збірка новел] / Юрій Издрик. – Харків: Вид-во «Клуб сімейного дозвілля», 2009. – 271 с.
8. Кристева Ю. Бахтин. Слово. Диалог и роман / Ю. Кристева // Вестник Московского ун-та. Сер. 9. Филология. – 1995. – № 1. – С. 97-124.
9. Штерн І. Вибрані топіки та лексикон сучасної лінгвістики: Енциклопедичний словник / І. Штерн. – К.: АртЕК, 1998. – 336 с.

УДК 81'22

Белоусов В. Н.

ЛИНГВОКУЛЬТУРНАЯ СПЕЦИФИКА НЕИСКОННОЙ РУССКОЙ РЕЧИ КАК ФАКТОР ФОРМИРОВАНИЯ НАЦИОНАЛЬНО-РЕГИОНАЛЬНЫХ ВАРИАНТОВ РУССКОГО ЯЗЫКА

В статье рассматриваются лингвистические особенности русского языка, функционирующего в многоязычном социуме. В результате контактирования с другими национальными языками в русском языке как родном и как неродном появляются специфические черты, качественный и количественный уровни которых дают достаточно оснований для постановки проблемы формирования локальных (региональных, национальных) вариантов русского языка.

Ключевые слова: русский язык, лингвистические особенности, функционирование, иноязычное окружение, вариант языка.

У статті розглядаються лінгвістичні особливості російської мови, що функціонувала у багатомовному соціумі. У результаті контакту з іншими національними мовами в російській мові як рідній, так і нерідній з'являються специфічні риси, якісний і кількісний рівні яких дають достатньо підстав для постановки проблеми формування локальних (регіональних, національних) варіантів російської мови.

Ключові слова: російська мова, лінгвістичні особливості, функціонування, іншомовне оточення, варіант мови.

The paper deals with some linguistic features of the Russian language in multilingual society. While in contact with other national languages the Russian language, both as native and nonnative, acquires an array of specific properties. Their quantitative analysis gives the scholar enough ground to raise the problem of formation of local (regional, national) variants of the Russian language.

Key words: the Russian language; linguistics properties; another language environment; language variant.

Функционирование русского языка как родного и как неродного в иноязычном окружении обуславливает развитие в нем целого ряда характерных устойчивых черт, совокупность которых со временем может приобрести даже статус узуальной нормы. Разработка и внедрение современных подходов к изучению феномена межкультурной коммуникации, в основе которых лежит классическая триада «этнос – язык – культура», обусловили необходимость описания новых языковых состояний в многонациональных государствах. Русский язык до сих пор не забыт в дальнем зарубежье, достаточно широко употребляется он в качестве родного и неродного и на большей части постсоветского пространства. Однако условия его употребления и изучения за пределами России в последние десятилетия претерпели серьезные изменения.

Разумеется, функционирование русского языка как родного в иноязычном окружении привело к развитию в нем целого ряда характерных устойчивых черт, совокупность которых со временем может приобрести даже статус узуальной нормы. Еще больше этих специфических черт, не представленных в национальном русском языке, фиксируется в русском как неродном.

Исследование реального функционирования русского языка как родного и неродного в иноязычном окружении неразрывно связано с его качественными характеристиками. Поэтому важной проблемой представляется изучение лингвокультурной специфики русской речи в условиях иноязычного окружения. Наряду с этим встают также и проблемы выявления и преодоления национально-культурного акцента, поскольку в зависимости от его качественных и количественных характеристик в межнациональном общении вполне реальны коммуникативные неудачи.

Количество иноязычных включений в русскую речь увеличивается, особенно интенсивно в последние десятилетия, поэтому ограничусь кратким анализом статьи киргизского автора А. А. Калдыбаевой «Роль *кыргызских* народных акынов и становление педагогической мысли в *Кыргызстане*» (так! *курсив мой* – Б. В.) в журнале «Полилог» (М., 2004, № 3). В статье, наряду с хорошо известными **акын, бай, мулла**, без каких бы то ни было указаний на значение употреблены слова **комуз, кадий, дастан, бий, курджун**; к ряду других – **насыаты, терме, улгу ырлар, санаты, нуска, айтыши** – даны пояснения, хотя и не всегда последовательно: в одном месте мы видим, что **терме** – это «собрание назидательных строф», в другом – «свободные импровизации», что, конечно же, не одно и то же.

При рассмотрении различных явлений в русском языке последнего десятилетия основным объектом академических исследований оказались лишь такие формы его существования, которые представлены в условиях «внутреннего» контекста (под «внутренним» контекстом понимается комплекс связей между подсистемами национального русского языка, их взаимное влияние, состав носителей и функции каждой из подсистем, некоторые тенденции, характеризующие их современное состояние и развитие). Контексту «внутреннему», естественно, противопоставлен контекст «внешний» – русский язык среди других языков народов России и стран ближнего и дальнего зарубежья. Русский язык, как и другие мировые языки, давно приобрел «внешний» контекст функционирования, который пока что не стал объектом столь же пристального внимания исследователей, как контекст «внутренний». Ни в одном научном издании, посвященном изучению состояния русского языка в разные периоды его существования, нет специальных разделов, описывающих историю и становление русского языка как средства международного и межнационального общения и вскрывающих его лингвистическую сущность.

Недостаточно изучена специфика когнитивного, прагматического и культурологического аспектов функционирования русского языка в иноязычном окружении. Это приводит к тому, что некоторые лингвисты предлагают различать «русский язык русских» и «русский язык нерусских». Такое противопоставление наносит безусловный вред не только разработке и внедрению новых подходов к изучению межкультурной коммуникации, в основе которых лежит диалог языков и культур, но и научным представлениям о соотношении внешних и внутренних факторов в развитии языка, о процессах взаимовлияния языков, их оценке и выработке стратегии в преодолении неизбежной вариативности языка, функционирующего во внешнем контексте.

Русский язык во внешнем контексте представлен достаточно широко. Характеризуя эту форму существования русского языка, многие лингвисты отмечают, что язык, используемый не на территории его исконного распространения, приобретает специфические черты, которые проявляются не только в его функционировании, но и в строевых, структурных компонентах. «...В русском языке, функционирующем в условиях «внешнего» контекста, происходят процессы, не представленные в русском языке «внутреннего» контекста. Наиболее активно они проявляются в лексической семантике, меньше – в грамматике, фонетике и интонации» [1. С. 3].

Хорошо известно, что выход русского языка за пределы этноса и употребление его в качестве средства межнационального общения привели к тому, что в неисконной русской речи билингва наличествуют специфические

черты в фонетике, лексике и грамматике. Природа этих отклонений разнообразна, а причины появления самые различные и часто взаимообусловлены. В ряду наиболее распространенных причин обычно называют либо недостаточное усвоение билингвом норм русского литературного языка, либо влияние на неисконную русскую речь родного языка билингва, либо первое и второе одновременно.

Казалось бы, говорить о специфике всех этих черт в неисконной русской речи, включая сюда же и национально-культурный акцент, можно только в том случае, если они отсутствуют в речи носителей русского языка как родного. Но здесь необходимо сделать одно важное замечание. Функционирование русского языка и как средства межнационального общения, и как родного в условиях диаспоры обуславливает развитие в нем таких устойчивых специфических черт, совокупность которых может поддерживаться не только теми, для кого русский язык не является родным, но и проживающими там же русскими или русскоязычными, для кого русский язык является родным. В результате некоторые из этих специфических черт, причем на разных уровнях – в фонетике, например аффриката [д'ж'] – в Азербайджане или среднее [л] в Эстонии, в грамматике, например управление глаголов, порядок слов, употребление союзов и, само собой разумеется, в лексике, например номинация некоторых специфических азербайджанских, армянских, грузинских, молдавских, казахских и т.д. реалий, – могут быть и в речи носителей русского языка как родного. Так, в русской речи русских в Эстонии, по наблюдениям И. Кюльмоя, очень широко представлены заимствования из эстонского языка: *редель* – «приставная лестница», из эст. *redel*; *люпсик* – «подойник», из эст. *lõpsik*; *кельки* – «сани», из эст. *kelk*; *келль* – «звонок», из эст. *kell*; *исик* – «отец», из эст. *isa* + рус. суффикс – *ик*; *лапсик* – «ребенок», из эст. *laps* + рус. суффикс – *ик*; *эстичка* – «преподаватель эстонского языка», из эст. *eesti keele õpetaja*; *мыллить* – «думать», из эст. *mõileta*; *максавать* – «платить», из эст. *maksma* [3. С. 85-89]. В русской речи русских, живущих в Литве, также широко представлены, по свидетельству Н. Авиной, заимствования из литовского языка: *валютя* – «уборщица», из лит. *valytoja*; *паскайта* – «лекция», из лит. *paskaita*; *ризка* – «приск», из лит. *rizika* [4. С. 100].

Однако обратимся к неисконной русской речи билингва и природе ее специфических черт. Наибольший интерес вызывают те из них, которые могут быть квалифицированы как национально-культурный акцент неисконной русской речи. Представляется, что коммуникативные неудачи чаще всего обусловлены именно национально-культурным акцентом, а не фонетическими и даже не грамматическими особенностями неисконной русской речи. Если проанализировать приведенные Л.П. Крысиным примеры варьирования русского языка в инонациональных условиях, то оказывается, что на поуровневой оси варьирования, в частности на фонетическом и морфологическом уровнях, не возникает ни полного, ни частичного непонимания: так, скажем, фарингальное [г] и [й] вместо соответственно [г] и [в] не приводит к коммуникативной неудаче, так же как и *кура*, *скоренько*, *сплять* вместо соответственно *курица*, *скоро*, *спят* [5. С. 117].

Варьирование же на национально-культурной оси действительно приводит к коммуникативной неудаче: употребление с инонациональными коннотациями слов *осел*, *змяя* (*Он работает как осел*; *Она умна словно змяя*) в неисконной русской речи вряд ли будут восприняты адекватно носителями русского языка как родного. В этом случае проявляется разное смысловое содержание в одних и тех же средствах номинации в русском литературном языке и в русском языке, функционирующем в иноязычном окружении.

Кажется вполне естественной необходимость определения предельно допустимого уровня (качественного и количественного) своеобразия неисконной русской речи, позволяющих квалифицировать рассматриваемое средство общения представителей разных этносов именно как русский язык, точнее, как одну из форм его существования, а не как некий пиджин. Во всяком случае, злоупотребление нигде не объясняемыми экзотизмами приводит к коммуникативным неудачам. В романе казахского писателя Алимжанова А. Т., «Стрела Махамбета» такая лексика представлена избыточно: *кушбег*, *мириаб*, *мираб*, *сарбаз*, *бий*, *зиндан*, *дувал*, *аба*, *жериб*, *дастархан*, *чигирь*, *закет*, *дервиш*, *созым*, *ак-сук*, *жетышек*, *тулензут*, *тулпар*, *хука*, *рабат*, *дутар*, *чанга*, *сарбаз* и многие другие.

Наблюдения последних десятилетий показывают, что в языке великой культуры, давно пустившем корни в большинстве стран СНГ и Балтии, значительно увеличилось количество и изменилось качество специфических черт, обусловленных прежде всего родным языком билингва. Нередко «нормы русской литературной речи в национальных регионах на современном этапе складываются весьма своеобразно и не могут быть определены только в категориях «правильное — неправильное...» Сдвиг в нормах оказался особенно ощутимым в последние годы: ориентация на национальный язык и формы его выражения проявляется в широком калькировании слов, их значений, словосочетаний, в отказе от адаптации грамматических форм и проч. Клишируясь и используя как стереотипы, они придают русскому языку иное стилистическое измерение. Это не орнамент, а структура содержания, обусловленная широкой интерференцией» [6. С. 132-133]. Иначе говоря, средствами русского языка передается инонациональная картина мира. Особенно широко это проявляется в речи как русской, так и говорящей на русском как неродном молодежи. Дело ведь не только в том, что в русской речи русского употреблена лексика из другого языка или говорящий на русском воспользовался словом из родного, не русского, языка. Весь комплекс коннотаций и ассоциативных связей, присущих этому слову, со временем может оказаться включенным в систему того языка, который функционирует в качестве русского в данном регионе.

Нередко основным местом изучения русского языка становится, условно говоря, базар – с его грамматикой, лексикой и образными выражениями, ограниченными и стереотипными речевыми ресурсами, которые лишь в той или иной мере удовлетворяют самые примитивные коммуникативные потребности. В этих условиях складывается все необходимое для формирования национальных (региональных или локальных) вариантов языка, который через некоторое время едва ли можно будет назвать русским. Процессы пиджинизации, о чем так много говорилось ранее в отечественной социолингвистике применительно к другим языкам, начинают интенсивно развиваться и в русском языке как родном и неродном, функционирующем в иноязычном окружении.

Предположение о формировании национальных вариантов русского языка, не получившее, мягко говоря, поддержки в СССР, в последние время весьма активно реанимируется. Серьезное, а точнее говоря, достигающее критического уровня в последние десятилетия увеличение количества специфических черт в русском языке, функционирующем в иноязычном окружении, вновь актуализирует проблему региональных вариантов русского языка. И для этого, учитывая современные условия функционирования и изучения русского языка как родного и неродного в большинстве стран СНГ и Балтии, оснований более чем достаточно.

Таким образом, можно совершенно определенно говорить уже не о потенциальном, а о фактическом формировании за пределами России неких языковых сущностей, имеющих отличия от национального русского языка на фонетическом, грамматическом, семантическом и лексическом уровнях.

Функционирование любого, в том числе и русского, языка в межкультурной коммуникации – процесс очень сложный и многоплановый, включающий в себя взаимодействие целого комплекса как лингвистических, так и экстралингвистических факторов: социальных, лингвистических, демографических, психолингвистических, этноязыковых и ряда других. Вряд ли целесообразно каким-либо образом иерархизировать эти факторы, многие из них взаимосвязаны и взаимообусловлены, все они играют свою роль в процессе становления языка межнациональ-

ного общения, однако и недооценка любого из них также неправомерна. Важно понять, что сохраняется эта функция русского языка благодаря прагматическим потребностям, среди которых важное место занимают возможность получения пока еще одного из лучших образований в мире и возможность приобщения к внесшим весомый вклад в мировую цивилизацию русской культуре и русскому искусству.

Отечественная теория и практика обучения языкам и культурам как родным, так и иностранным имеет богатейший опыт и традиции, насчитывающие десятилетия. Любой язык существует в национальной культуре носителей этого языка. И чтобы действительно знать родной язык или овладеть неродным языком, надо научиться понимать культуру, которая создана с помощью этого языка.

Источники и литература

1. Белоусов В. Н. Русский язык в межнациональном общении. Проблемы исследования и функционирования / В. Н. Белоусов, Э. А. Григорян, Т. Ю. Позднякова. – М., 2001. – 238 с.
2. Словарь современного русского литературного языка. – М.-Л., Издательство АН СССР, т. VIII, 1958. – 1468 с.
3. Кюльмоя И. О современном состоянии языка русской диаспоры в Эстонии. – Русские в Эстонии / И. О. Кюльмоя. – Таллинн, 2000. – 216 с.
4. Авина Н. Родной язык в иноязычном окружении / Н. Авина. – М.: Эллис. 2006. – 315 с.
5. Крысин Л. П. Социолингвистические аспекты изучения современного русского языка / Л. П. Крысин. – М.: Наука, 1989. – 188 с.
6. Грановская Л. М. О стилистических нормах русского языка в условиях азербайджанско-русского двуязычия (художественный текст и язык переводов). Русский язык и современность: Проблемы и перспективы развития русистики / Л. М. Грановская. – М.: Наука, 1991. – 378 с.

УДК 811.161.1'373.611

Белоусова Т. П.

СЛОВООБРАЗОВАТЕЛЬНОЕ ГНЕЗДО С ВЕРШИНОЙ-АНТРОПОНИМОМ ЮЛИЯ ВЛАДИМИРОВНА ТИМОШЕНКО

Статья посвящена деривационным связям трёхкомпонентного имени собственного и производных от него слов. Анализ осуществлён с позиций гнездовой организации, прогнозирующей деривационные потенции онима. Сделан акцент на социальной обусловленности и стилистических эффектах отантропонимных словообразовательных процессов.

Ключевые слова: антропоним, отантропонимное словообразование, гнездо.

Статтю присвячено дериваційним зв'язкам трикомпонентного власного імені та похідних від нього слів. Аналіз проведено з позицій гніздової організації, що прогнозує дериваційні потенції оніма. Акцент зроблено на соціальній обумовленості та стилістичних ефектах відантропонімічних словотвірних процесів.

Ключові слова: антропонім, відантропонімічний словотвір, гніздо.

The article deals with the derivational links of a three-component proper name and its derivatives. The analysis has been made from the point of view of family organizations which reveals the derivational potencies of onyms. The attention has been focused on social conditioning and stylistic effects of anthroponymical derivational process.

Key words: anthroponym, anthroponymical derivation, family.

Антропоцентризм языка, его направленность на отражение мира человека и человека в мире – отправная точка большинства современных лингвистических исследований, в том числе посвящённых деривационным процессам на базе имён собственных (антропонимов). Будучи воспроизводимыми устойчивыми словесными комплексами, они изменяются в русле закономерностей, присущих отфразеологическому словообразованию. В деривационном плане русский антропоним и фразеологизм сближают: неоднословность (имя, отчество, фамилия); разнообразие способов участия составляющих в оформлении производных; разветвлённая структура гнезда, включающего разнокорневые производные, набор типичных семантических мест и т. д. [1].

Имя собственное человека мы рассматриваем как некий стабильный словесный комплекс, допускающий незначительное варьирование в конкретных речевых ситуациях и способный мотивировать производные модификационно-го и мутационного характера. В данной статье ставим перед собой цель проанализировать структурно-семантические связи исходного антропонима и его производных в словообразовательном гнезде.

Исследователи проблем отонимного словообразования (Е. А. Земская, Н. Б. Гарбовская, В. И. Ильченко, И. А. Нефляшева, А. А. Стишов и мн. др.) справедливо утверждают, что деривационные процессы на базе значимых имён отражают их персонифицированное восприятие членами общества, «социальное самочувствие» народа. Выбор конкретных средств и способов вторичной номинации на базе антропонима свидетельствует о характере (знаке) оценки, выставляемой тому или иному политику, экономисту, культурному деятелю и т. д. Возрастание или угасание интереса к антропониму напрямую связано с изменением роли человека в жизни страны в каждый конкретный период её исторического развития.

Сегодня одним из актуальных для Украины имён остаётся *Юлия Владимировна Тимошенко*. Проигравшая президентскую гонку, лишённая премьерского кресла и депутатского мандата, *Вона*¹ по-прежнему занимает активную политическую позицию и призывает под свои знамёна «все демократические силы». Это побудило нас проследить деривационную историю её официального полного имени на страницах одного из самых известных в Украине изданий – еженедельника «2000» (тираж ок. 300 тыс. экземпляров) [5].

Оним состоит из трёх элементов: имени, отчества и фамилии. Наиболее репрезентативным его элементом является фамилия; имя ввиду повторяемости значительно реже становится базой деривации; отчество выступает в качестве производящего крайне редко.

На сегодня деривационное гнездо с вершиной *Юлия Владимировна Тимошенко* выглядит так:

Юлия	юл-ёк		Ю ЮТ Ю.В. ЮВТ Ю.В.Т.
	Т-юль-к(а)		
	крыс-Юля		
	Тигр/Юля Тигр/юля тигр/юля тигр/Юля оппозиц/юля	тигрюл-ин	
	Вит/Юля		
	юл-е-бот		
	юл-и(ть)		
	Маниловна		
Владимировна	Тимошенки		про-timoшенковский анти-timoшенковский timoшенковск-о-кравчуковский
	timoшенк-овец		
	timoшенк-ов/ск(ий)		
	timoшенничество		
Тимошенко			

Закономерности, действующие в отношении «обычных» номинаций, не нарушаются и в отношении актуальных. Так, имена популярных личностей довольно часто сокращаются до буквенных аббревиатур, в нашем случае – трёхбуквенных **ЮВТ** и **Ю.В.Т.**, двухбуквенных **ЮТ**, **Ю.В.**, однобуквенной **Ю**. Информативность подобных дериватов обычно зависит от популярности человека. Материалы публикаций в еженедельнике позволяют утверждать, что для номинации такого харизматичного политика, как Юлия Владимировна, вполне достаточно первой буквы её имени: *Страна неизлечимо больна, но как-то не хочется, чтобы хирургом была Ю., а в роли анестезиолога был бы Я(нукович)*» (2009, 52, F8)². Как видим, автор статьи вынужден «расшифровать» фамилию Виктора Фёдоровича, чего не делает с именем Юлия, хотя в данном контексте напрашивается ассоциация с другим известным **Ю** – Ющенко³. Тем более узнаваемы производные **ЮТ**, **Ю.В.**, **ЮВТ** и **Ю.В.Т.**: *Это ж какой дальновидный шаг: поддержать ЮТ вместе с Европой* (2010, 9, A6); *Это только Ю.В. могла считать, что «кинутые» ею конкуренты будут не мешать, а помогать и срочно объединятся вокруг неё, любимой* (2010, 13, F6); *У политики ЮВТ нет никакого внутреннего смыслового содержания. Если не считать, конечно, внутренним содержанием гламур и пиар* (2010, 7, A8); *Да восторжествует закон, столь горячо любимый Ю. В. Т. Пора возобновлять уголовные дела против премьера на Украине и в России* (2010, 9, F6).

Как известно, не все мотивирующие антропимы обладают постоянной коннотацией. Переосмысление роли личности в жизни общества неминуемо влечёт за собой изменение её восприятия – и, соответственно, характера смысловых приращений, кодируемых словообразовательным формантом; выбор дериватора свидетельствует об отношении создателя слова к персоналии.

Судя по производным, деятельность Юлии Владимировны Тимошенко как политика в последние годы получала диаметрально противоположные оценки, что отразилось даже на «коннотативной нагрузке» некоторых деривационных аффиксов. Так, производное **юлёк** сторонниками ЮВТ рассматривается как деминутив, несущий положительные коннотации; для противников это обобщённо-пренебрежительное и уничижительное название людей, поддерживающих экс-премьера: *К сожалению и удивлению, «юльков» с оловянными глазами здесь [на юго-востоке] предостаточно...* (2009, 43, F7). То же значение у слова **юлебот**: *«Юлеботов» ещё много. И это очень удручает... И всё же я надеюсь на благоразумие людей* (2009, 47, F7).

Особую группу производных составляют контаминанты. Широко известно имя **Тигрюля** (варианты **Тигрюля**, **тигрюля**, **тигрЮля**) с такой предысторией: Ялтинский зоопарк подарил ЮВТ тигрёнка-альбиноса, получившего кличку Тигрюля. Подарок символичен в нескольких смыслах: сделан в год Белого Тигра, имеет цвет партийной символики Блока Юлии Тимошенко и намекает на бойцовский характер его лидера. Деминутив, имеющий финаль - **юля**, проецировался на хозяйку тигрёнка; стала активно обыгрываться и его «звериная основа»: *После победы на выборах «Регионалы» охрану своему лидеру усилили... Очевидно, опасаются, чтоб обиженная Тигрюля не покусала* (2010, 6, A8).

В политическом дискурсе на первый план выступает функция социальной оценки, реализуемая разнообразными приёмами языковой игры. Среди них – трансформация узуальных фразеологизмов с участием антропонимных производных, в нашем случае – контаминанта Тигрюля. Например: *лезть к Тигрюле в клетку* (2010, 4, A8), ср.: лезть к тигру в клетку – «необоснованно рисковать»⁴; *ловля блох в тигрюлиной шерсти* (2010, 35, A2), ср.: спешка нужна (уместна) только при ловле блох – «излишняя поспешность неуместна»; *делить шкуру «неубитой Тигрюли»* (2010, 35, A2), ср.: делить шкуру неубитого медведя – «распределять прибыль от ещё не осуществлённого дела»; Украина – восточноевропейская *экономическая тигрюля* (2010, 8, A8), ср.: экономические тигры – «экономики стремительно развивающихся стран»; *отставной Тигрюли барабанщик* Юрий Луценко (2010, 10, A8), ср.: отставной козы барабанщик – человек, не заслуживающий никакого внимания, с которым не считаются⁵.

Подаренный тигрёнок-альбинос, тут же возвращённый в зоопарк (где и находится по сей день), стал информационным поводом для одного из пиар-ходов предвыборной кампании ЮВТ: изображением Тигрюли (одной или в паре с кандидатом в президенты) размещалось на календарях, биг-бордах, плакатах и даже школьных дневниках. Это привело к появлению у деривата переносных значений: «пиар-кампания» и «рекламная продукция»: *Юля... признала законное поражение. Не помогли ни Тигрюля, ни авантюристы, ни подкупы артистов* (2010, 9, F7); *Госпожа премьер-министр ...засыпала село своими «тигрюлями»* (2010, 6, F4).

Следующий контаминант, **крысЮля**, связываем с годом рождения Юлии Владимировны (1960-й по восточному календарю – год Крысы) и с теми негативными эмоциями, которые вызывает грызун у некоторых людей. Крыса Юля (очевидно, по аналогии с Тигрюлей) превратилась в **крысЮлю** (2010, 9, F6). Запущенная пиарщиками ЮВТ «зооконтаминация» понравилась, и на одном из концертов «Студии „95-й квартал”» прозвучал оним **Козюля** в контексте: *Юлия Владимировна уже готовится к следующим президентским выборам 2015 года – года Белой Козы*.

Как ироническая реакция на уход ЮВТ в оппозицию возник контаминант **оппозицЮля**, то есть «Юля в оппозиции» или «оппозиционная Юля»: *Поток сознания ОппозицЮли затерялся не только в законности или незаконности новой власти ..., но и в незаконности самих судей* (2010, 14, A1).

Создание деривата **ВитЮля** связано с попыткой шантажировать **Витю** Януковича непризнанием результатов президентских выборов: тот должен пойти на некоторые кадровые уступки **Юле**, иначе *президентом будет ВитЮля* (2010, 7, А2).

В описанных производных финальный элемент **-юля** ассоциируется не только с именем экс-премьер-министра, но и с суффиксом субъективной оценки, который в узусе придаёт оттенок ласкательности существительным – названиям живых существ. Двойная актуализация дериватов усиливает производимый ими стилистический эффект, особенно в контрастирующем контексте: *Тигрюля прыгнула на «донецкого волка»* (о напаках на Януковича, выходца из Донбасса) (2010, 7, А2); *Что же так возмутило нашу тигрЮлю, которая обещает стране установить «диктатуру закона»?* (2010, 2, А4).

Наконец, контаминант **Тюлька** благодаря «псевдосуффиксу» **-к-** и ассоциациям с «мелкой рыбой семейства сельдевых» приобрёл просторечный, даже грубый оттенок: *Если собрать все Тюлькины подвиги, то насобираем 10 пожизненных* (2010, 22, F6).

Единственный обнаруженный нами отымённый глагол **юлить** не уступает по экспрессивности существительным, так как неожиданно и причудливо соединяет в себе «имени и глагола силу» (М. В. Ломоносов). Слово имеет метафорическую мотивацию (юля → юл-и-ть) и в узусе означает «лукавить, хитрить, прибегая к уловкам» [3]. В публикации еженедельника оно семантизируется как «лукавить, хитрить подобно Юле»: *«У нас ещё есть премьер-министр в лице Юлии Владимировны», – добавил бютовец. Конечно, в премьерском кресле юлить... т. е. рулить – тоже не кисло* (2010, 8, А8). При создании деривата использована псевдомотивация, поддержанная включением псевдомотиватора в ближайший контекст: **Юля** → юл-и-ть.

Отчество сравнительно редко используется для именования политика: в СМИ преобладают номинации «премьер-министр Тимошенко», «Юлия Тимошенко» или просто «Тимошенко». Поэтому, а ещё в силу недостаточной информативности, отчество не стало продуктивной базой деривации. Единственное производное намекает на героя гоголевских «Мёртвых душ» и подаётся как непреднамеренно искажённое слово (описка) в сатирических статьях Критикана Политиканова (псевдоним сатирика): *Януковичу, видимо, стало завидно от столь масштабных прожектов Юлии Маниловны... виноват, Владимировны...* (2010, 4, А8); *Так не поднять ли Украине этот вопрос [о репарациях]? Особенно хорошо, полагаю, у Юлии Маниловны... виноват, Владимировны должно было получиться* (2010, 10, А8).

Наиболее продуктивной деривационной базой стала фамилия **Тимошенко**. Субстантивный сектор гнезда пополнили мотивированные нею личные существительные. Например, **timoшенковцы** – сторонники Тимошенко, её последователи, действующие в общем политическом пространстве с другими «овцами»: *Внутренняя оппозиция... быстро превратит безопозиционный парламент в посмеище: ведь «яценюковцы» и «юценковцы» будут сами пытаться не дать «timoшенковцам» прорваться...* (2009, 42, F8); *У них [власти] другое понятие о свободе слова и демократии. А ничего другого и не могло быть от «юценковцев» и «timoшенковцев»* (2009, 52, F8). В ряду схожих персон перечислены и **timoшенки**: *Кравчуки, луценки, юценки, timoшенки <...> Так вот, нет у нас пока такого человека, которому было бы обидно за Отчизну. И не смейте людей яценюками, гриценками, тигипками (всплыли под шумок!)* (2009, 46, F6).

Путём междусловного наложения Тимошенко + мошенничество образован дериват **timoшенничество**, окказиональность которого уже вызывает сомнения – так часто он повторяется на страницах еженедельника: *Нам всегда были чужды «оранжизм» и его составляющая – «timoшенничество»* (2010, 6, F4); *Несколько ловких движений рук, естественно, без всякого timoшенничества, И Йорик... т. е. Юрий Витальевич Луценко, опять во главе МВД* (2010, 5, А8).

От фамилии образованы также: прилагательное-наименование признака субъекта **timoшенковский**; наименование признака следования субъекту **protimoшенковский**; наименование признака, противоположного признаку субъекта, – **antitimoшенковский**. Первый дериват, соответствующий словообразовательным нормам, «самостоятельно» на страницах еженедельника пока не зафиксирован, зато отмечен как часть сложного прилагательного **timoшенковско-кравчуковский** (2010, 9, F7). На его основе созданы префиксальные производные, имеющие широкую сочетаемость. **Protimoшенковскими** названы сторонники спикера Литвина (2010, 4, А2), оппоненты Януковича (2009, 35, А6), пресса (2010, 4, В3); **antitimoшенковскими** – пакт между Ющенко и Януковичем (2010, 2, А2), большинство в Верховной раде (2010, 3, А2) и др.

Изучение пласта производной лексики, связанной с актуальным именем, весьма актуально перспективно, поскольку она образно и экспрессивно именует реалии, отражая их персонифицированное восприятие. Печатные издания, являясь «средоточием тех процессов, которые происходят в русском языке, в том числе в его словообразовании» [2, с. 133], предоставляют для анализа богатый материал. Деривационное гнездо с вершиной-онимом вызывает исследовательский интерес в силу своего прогностического характера; дальнейшее изучение может показать изменение описанной нами модели гнезда и её конкретного наполнения.

Примечания

1. Номинация *Вона* возникла в связи с пиар-кампанией Юлии Владимировны, основанной на слогане «Вони заважають (нічого не роблять, крадуть и т. д.) – вона працює».
2. В скобках указываем год, номер еженедельника, буквенное обозначение блока и номер страницы в блоке.
3. Этот оним сокращался до **ВАЮ**, **ЮВА**, **Юц**, **Юц-ко**; однобуквенная номинация в «2000» не отмечена.
4. Здесь и далее значения фразеологизмов приведены по: [4], [5].
5. Дериват создан с наложением конечного **-о** основы на суффикс **-овец**.

Источники и литература

1. Белоусова Т. П. Деривационные связи фразеологизма и его производных / Т. П. Белоусова // Слово. Фраза. Текст: сб. науч. статей к 60-летию проф. М. А. Алексеева. – М., 2002. – С. 47–55.
2. Валгина Н. С. Активные процессы в современном русском языке: [учеб. пособ.] / Н. С. Валгина. – М.: Логос, 2001. – 304 с.
3. Ефремова Т. Ф. Новый словарь русского языка. Толково-словообразовательный: в 2 т. / Т. Ф. Ефремова. – [2-е изд., стер.]. – М.: Рус. яз., 2001. – Т. 1. – 1232 с.
4. Ефремова Т. Ф. Новый словарь русского языка. Толково-словообразовательный: в 2 т. / Т. Ф. Ефремова. – [2-е изд., стер.]. – М.: Рус. яз., 2001. – Т. 2. – 1088 с.
5. Фразеологический словарь русского языка / Л. А. Войнова, В. П. Жуков, А. И. Молотков, А. И. Фёдоров; под ред. А. И. Молоткова. – Изд. 4-е, стереотип. – М.: Рус. яз., 1986. – 543 с.
6. 2000: еженедельник / учр.: ЧП «Газетный комплекс «Интернет-Медиа»; автор проекта и главный редактор С. Кичигин. – К., 1999–2010. – № 1–512.

**АНГЛО-АМЕРИКАНСКИЕ ЗАИМСТВОВАНИЯ КАК ПРОЯВЛЕНИЕ ЯЗЫКОВОЙ ЭКСПАНСИИ
(НА ПРИМЕРЕ ЗАИМСТВОВАНИЙ С ФОРМАНТОМ -ING В РАЗНОСИСТЕМНЫХ ЯЗЫКАХ)**

Статья посвящена проблемам заимствования и ассимиляции формально и семантически сложных заимствований в разнотипных языках на примере англоязычных заимствований с формантом -ing в польском, французском, украинском и русском языках. Проведен анализ на фонетическом, морфо-семантическом, лексико-семантическом и словообразовательном уровнях.

Ключевые слова: англоязычное заимствование, формант, разнотипные языки.

Стаття присвячена проблемам запозичення і асиміляції формально та семантично складних запозичень у різномовних мовах на прикладах англійських запозичень з формантом -ing в польській, французькій, українській та російській мовах. Проведено аналіз на фонетичному, морфо-семантичному, лексико-семантичному та словотвірному рівнях.

Ключові слова: англійське запозичення, формант, різномовні мови.

The article is devoted to the problems of borrowing and assimilation of structural and semantic complex borrowing words with -ing forming element in different system languages on the examples of borrowings in Polish, French, Ukrainian and Russian languages. The analysis is done on the phonetic, morpho-semantic, lexico-semantic and word-building levels.

Key words: English borrowing, forming element, different system language.

Современный уровень развития многих национальных языковых систем характеризуется сильным влиянием английского языка и, в значительной мере, её американского варианта, что является логическим следствием высокого уровня информатизации общества, экономическим и культурным влиянием США и в целом, процессом глобализации. На языковом уровне это отражается на расширении видов заимствований и их концептов, а также на способах их отображения на языковом и речевом уровнях в разнотипных языках.

Заметной составляющей современного интернационального лексического фонда в языках с разной организацией лексических и грамматических значений выступают заимствования на -ing, прежде всего благодаря своей графемно-фонематической инновации, которая выделяет такие заимствования на фоне других иноязычных слов.

Целью статьи является установление необходимых и достаточных условий влияния языка-донора, при котором происходит интерференция заимствований не только на лексико-семантическом уровне, но и на морфо-грамматическом и словообразовательном языковых уровнях в разнотипных языках-реципиентах. Достижение настоящей цели предполагает решение следующих **задач**: показать качественный состав заимствований на -ing в разнотипных языках; подвергнуть комплексному лингвистическому анализу англоязычные заимствования с формантом -ing; проанализировать характер словообразовательной активности форманта -ing в разнотипных языках.

Весь состав вышеназванных заимствований можно разделить на две основные неравные по численности группы в таком порядке увеличения: заимствования на -ing неанглоязычного происхождения (из других германских языков, напр.: немецкого: *рислинг* (сорт винограда и вина), датского: *лан(д)стинг* (верхняя палата датского парламента), голландского: *элинг* (помещения для спортивных судов и инвентаря), норвежского: *оделстинг* (нижняя палата норвежского парламента) и др., а также из восточных языков, напр.: китайского: Beijing (англоязычное название столицы Китая – Пекин); кенджибилинг (название лекарств индонезийского происхождения), такие заимствования составляют группу экзотизмов и историзмов. Отдельную часть составляют фамилии на -ing англоязычного и неанглоязычного происхождения, напр.: Боинг Уильям (американский авиастроитель), Дюринг Евгений (немецкий философ), Флеминг Ян (английский писатель, автор книг про Джеймса Бонда), а также географические названия, напр.: Вайоминг (штат в США), Дарджилинг (город на севере Индии), Йенчепинг (город и порт в Швеции) и т. д.

Однако, большинство современных заимствований на -ing происходят именно из английского языка, и преимущественно из её англо-американского варианта. Доказательством последнего являются, как лексико-графические описания в словарях иноязычных слов, так и формально-семантический анализ неадаптированных англоязычных производных с формантом -ing, которые составляют 2/3 от общего числа заимствований и представлены нами в четырёх Приложениях по украинскому, русскому, польскому и французскому языкам нашего диссертационного исследования [1].

Особенно многочисленно заимствования на -ing представлены в терминологических подсистемах: экономической, технической, в подязыке электроники и вычислительной техники, в сфере спорта, а также в разных узкопрофессиональных сферах (музыка, парикмахерское искусство, косметология и т. д.). Встречаются подобные языковые факты и среди бытовой лексики. Объём кодифицированного и некодифицированного материала соотносится как 2/1.

Проблемам современного англоязычного заимствования посвящено немало научных работ, в которых эту проблему исследовали в аспектах: переноса заимствованных концептов (Н. А. Слободжанина); влияния заимствований на языковую картину мира языка-реципиента (В. П. Симонюк); лексико-тематическом (Г. А. Сергеева, Г. М. Коваленко, Л. М. Архипенко, А. Д. Олейник, С. А. Федоре и др.), структурно-семантическом (Н. О. Попова) и т. д. [2; 3].

Однако, заимствование структурно и семантически сложных языковых фактов (таких, как заимствование с формантом -ing) требует более полного и всестороннего анализа не только на лексико-тематическом уровне, но и морфо-грамматическом и словообразовательном. По отношению к такого типа заимствованиям необходимо применять прежде всего компонентный, морфемный и деривационный виды анализа, потому что производное оформленное как часть речи, а формант -ing воспринимается как словообразовательный элемент. В процессе заимствования англоязычные элементы с формантом -ing подвергались как фонетическим, так и морфо-семантическим, а также лексико-семантическим изменениям.

Фонетические изменения являются первым условием адаптации заимствования. Особенно это характерно для тех славянских языков, где используется кириллица, потому что заимствованное слово функционирует в неадаптированном виде, что графически отображается переключением кодов, то есть оно некоторое время может писаться латиницей.

Морфо-семантические изменения отображают как трансформацию морфемной структуры слова, так и грамматических категорий соответственно грамматическому строю языка, который заимствует, то есть: 1) морфемные и 2) семантико-грамматические изменения.

Сложные языковые факты заимствования необходимо исследовать также как и в исходном языке. Таким образом мы исследовали и заимствования на -ing в языках-реципиентах: с точки зрения их морфемного состава они подразделяются на три структурных типа; 1) *простой*, состоит из основы-мотиватора и форманта -ing;

2) *скложный*, чаще всего соответствует модели: префикс + основа-мотиватор + *-ing*; наиболее распространёнными префиксами являются: *auto-* (ауто-трейнинг), *de-* (де-маркетинг), *out-* (аут-сорсинг), *re-* (ре-билдинг), *up-* (ап-грейдинг), *under-* (анде-райтинг), *down-* («сводный счёт») и происходит от англ. *bill* – счёт; 3) *составной*, представляющий собою словосочетание либо состоит из двух основ (напр.: *рекрутинговое агентство*, *рекординговая студия*, *брейн-сторминг* и др.).

С точки зрения грамматики англоязычные заимствования на *-ing*, также как и в языке-источнике функционируют с основными категориальными признаками (предметности, процессности, признаковости), по которым происходит формирование частей речи, они разделяются на: **названия предметов** (конкретных: *смокинг*, *пудинг*, *элинг* или абстрактных: *пейджинг*, *бюджетинг*, *роуминг*); **названия процессов** (состояний, действий, и т.д., напр.: *прессинг*, *форсинг*, *спарринг*, *шокинг*); **наименование признака** (динамического или статичного, напр.: *холдинговая компания*).

Также и на **лексико-семантическом уровне** адаптация происходит соответственно степени прозрачности внутренней формы. Мы позволим себе предположить, что быстрее адаптируются слова, которые для большинства носителей национального языка могут быть мотивированными благодаря их знанию английского языка, то есть полномотивированными: **семантически прозрачные слова**. Особенно часто это происходит с теми заимствованиями, в состав которых входят широкоизвестные английские лексемы: *джиппинг* (путешествие на джипе), *фишинг* (незаконное выуживание информации из компьютерных сетей), *боссинг* (давление руководства на подчинённых). Аналогично процесс замедляется при **лексикализации**, когда для установления внутренней формы необходимо некоторое домысливание: (*стейдж-дайвинг* – прыжок актёра в зал к зрителям). Почти непонятным широкому кругу пользователей остаются слова, которые имеют значения образованные на основе **идиоматично-фразеологического** лексико-семантического варианта: *кайтинг* (морской вид спорта), *вейкбординг* (морской вид спорта), *локинг* (танец).

По нашему мнению, процесс адаптации англоязычных заимствований с формантом *-ing* в разносистемных языках ускоряется, когда новое заимствование уже имеет однокорневые соответствия в языке-реципиенте (напр.: рус. *тренер* → *тренироваться* → *тренинг*; *контроль* → *контролировать*, → *контролинг*; *краб* → *крабинг*; *грабить* → *грабинг* и т. д.). В таких случаях словообразовательное значение форманта *-ing* актуализуется. Оттенок значения передаётся непосредственно через него. Таким образом, словообразовательное значение заимствования определяется прежде всего благодаря форманту *-ing*, который приобретает в языках-реципиентах значение «название видов деятельности».

Про словообразовательную адаптацию свидетельствуют те производные, которые образуются на собственной языковой национальной почве. По нашему мнению, до момента сознательного выделения говорящим форманта *-ing* из состава англоязычного заимствованного производного, словообразовательное значение форманта остаётся непроявленным, но сохраняет свой словообразовательный потенциал как значение заимствованной модели.

Новообразования в языках-реципиентах происходят по двум типам: 1) «**аглоutinативным**», когда новое слово состоит из двух основ, последняя из которых с формантом *-ing* непосредственно «приклеивается» к предыдущей (рус. *крем-лифтинг*, *крем-пилинг*, *пресс-клиппинг*) и др.; 2) «**фузийным**», когда заимствуется уже сам способ словообразования и новые слова, как правило, окказионализмы, образуются на базе исконных морфемных составных, заимствуется только словообразовательный элемент, например суффикс *-ing* в совокупности его словообразовательных значений. Например: в рус. языке зафиксированы следующие языковые факты: *втюринг* («продажа некачественного товара») – от разговорного *втюрить*, *объегоринг* («обман») – от разговорного *объегорить*; *свалинг* («исчезновение») с «*бабками*» («с деньгами») – от жаргонного *свалить*; *жабинг* («неудачная косметическая операция» – *неудачный лифтинг*) – от существительного *жаба* в переносном значении, *гадалкинг* («шуточное название эзотерической практики») – от глагола *гадать*; *дебилинг* («неумное поведение») – от существительного *дебил*; *Дедморозинг* («корпоративные новогодние вечеринки») от фразеологизованного словосочетания *Дед Мороз*; «*Попинговый шлёпинг* как средство воспитания детей» (шуточное название книги несуществующего издательства «Блондинка»), «*Матросинг и кросинг*» (название статьи в журнале «Максим»), а также на уровне терминообразования, например: рос. *иказринг* («ИКР – идеальный конечный результат» – авторский термин русского тренера-консультанта Виталия Ильинского); в украинском языке в качестве новообразований зафиксированы: *автоскелешкрябінг* («тест-драйв внедорожного автомобиля») – телепередача «Парк автомобільного періоду»; А также *Луценкінг: технологія демократії?* (источник: сайт «Телекритика», автор – Остап Кривдик (дата: 12.05.2009) и шутливое объявление по радио: «Професійний клінінг. Фірма запрошує на роботу фахівців з «швабрінгу», «тряпкінгу» та «щьоткінгу». Во французском языке нами и другими специалистами зафиксирована новая лексема: *couponing* («покупка товаров со скидкой при условии предъявления «купона» – маркетинговый приём).

Универсальные типы заимствований с формантом *-ing*, в основе которых была англоязычная лексическая единица с формантом *-ing*, в контрастно-типологическом аспекте отображают явление лексико-грамматической интерференции. В зависимости от значения каждой отдельной языковой единицы в языке-доноре она: 1) может стать **эквивалентной** значению в языке-реципиенте, напр., новообразования от английских слов *pudding* (блюдо), *casting* (отбор актёров) существуют во всех исследованных нами языках; 2) находиться в отношениях **включения**, когда лексическая парадигма значений в языке-доноре шире, чем в языках-реципиентах, напр., английское слово *jogging* («подталкивание, бег с подпрыгиванием и т. д.») было заимствовано украинским, русским и польским языками только в значении «медленный тренировочный бег»; 3) **пересекаться значениями**, то есть соотноситься не с главным, а со второстепенным значением, напр.: английское *meeting* («любая встреча») заимствовано украинским и русским языками преимущественно в значении «политические собрания», а польским – «спортивные мероприятия», 4) в отношениях **безэквивалентности** находятся языковые единицы, которые прошли полную адаптацию, в том числе и на словообразовательном уровне, и заменили формант *-ing* на исконный суффикс или любой другой деривационный элемент, напр., англ. *scanning* → рус. *сканирование*; англ. *dubbing* → укр. *дублювання*; англ. *marketing* → франц. *marcheage*, *commercialisation*; англ./пол./укр./рус. *consulting firm* → франц. *la firm-conseil*; англ./пол./укр./рус. *billing* → франц. *facturation* и т. д.

Проведённое исследование позволяет нам сформулировать следующие **выводы**: 1) заимствования на *-ing* представлены в разносистемных языках неанглоязычными заимствованиями (из немецкого, датского, голландского, китайского и др. европейских и восточных языков) и англоязычными заимствованиями на *-ing*. В последних преобладают терминологические заимствования, но есть факты заимствования и бытовой лексики; 2) англоязычные заимствования на *-ing* структурно бывают простыми, сложными (с префиксами) и составными (сложные слова и словосочетания), грамматически относиться к наименованиям предметов, процессов, действий, состояний и обозначать качественный признак предмета, лексико-семантически быть семантически прозрачными, лексикализованными или идиоматичными; 3) в зависимости лексико-семантического значения англоязычный эквивалент и заимствования находиться в отношениях эквивалентности, безэквивалентности, включения и пересечения;

4) формант -ing имеет словообразовательное значение в русском, украинском и французском языках – «название вида деятельности».

Источники и литература

1. Білоусова В. В. Типологія формально-семантичних змін англо-американських запозичень з формантом -ing у різносистемних мовах: дис. ... кандидата філол. наук: 10.02.15 / Вікторія Валентинівна Білоусова. – Донецьк, 2009. – 184 с.
2. Сімонюк В. П. Мовна картина світу. Взаємодія мов / В. П. Сімонюк. – Харків: Основа, 1998. – 169 с.
3. Слобожанина Н. А. Англо-американизмы во французском языке Квебека (лингвопрагматический аспект): автореф. дис. на соиск. степени канд. філол. наук: спец. 10.02.19 «Теория языка» / Н. А. Слобожанина. – Саратов, 2008. – 23 с.

УДК 801.82.82311.9

Бесараб Т. П.

ОСОБЛИВОСТІ ДИСКУРСУ НАУКОВО-ФАНТАСТИЧНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

В статье рассматриваются проблемы и особенности дискурса научно-фантастической литературы, приводятся различные трактовки дискурса, которые закрепились за этим понятием. Определяются термины и понятия, с помощью которых создается научно-фантастический стиль.

Ключевые слова: дискурс, научно-фантастическая литература, трактовка дискурса.

У статті розглядаються проблеми та особливості дискурсу науково-фантастичної літератури, наводяться різноманітні трактовки дискурсу, які закріпилися за цим поняттям. Визначаються терміни та поняття, за допомогою яких створюється науково-фантастичний стиль.

Ключові слова: дискурс, науково-фантастична література, трактовка дискурсу.

The article deals with the problems and peculiarities of science fiction literature discourse, different interpretations of discourse are given. Terms and conceptions with the help of which science fiction style is created are determined.

Key words: discourse, science fiction literature, interpretation of discourse.

Постановка проблеми. Наприкінці ХХ сторіччя, зокрема в роботах Ж. Женетта, А. Ж. Греймаса та Ж. Курте, М. Фуко, Ж. Дерріда, Н. Ф. Алефіренко, М. Я. Димарського, Ю. Хабермаса, С. Павличко, І. Ільїна, М. Можейко, А. Усмановою та ін. за терміном «дискурс» закріпилося певне понятійне значення. Так, наприклад, А. Ж. Геймас і Ж. Курте, відзначаючи багатозначність поняття «дискурс», застосовуваного як у лінгвістичних, так і культурологічних дисциплінах, зауважують, що в деяких випадках його можуть використовувати як синонім «тексту», вживати «для позначення немовних семіотичних процесів (ригуал, кінофільм, мальований комікс розглядаються в такому випадку як дискурси або тексти)» [2, с. 488-489].

Щодо літературного дискурсу вони доходять висновку, що «розмаїтість форм у цій галузі настільки велика, що семіотика літератури виглядає швидше великим інвентарем дискурсних форм, ніж будь-якою однією синтаксичною структурою, що піддається визначенню: якщо є дискурси літератури, те немає якого-небудь одного «літературного дискурсу».

З іншого боку, якщо ж звернутися до прикладу з «жіночим оповіданням», додавши до нього такі семіотичні галузі, як «політичний дискурс», «релігійний дискурс» тощо, – то можна твердити, що існують глибинні організації змісту, які піддаються формулюванню у вигляді систем цінностей або «епістеме» (тобто як ієрархії на принципах комбінаторики), – ці аксіології здатні маніфестуватися в найрізноманітніших дискурсах» [2, с. 492-493]. Повертаючись до проблеми дискурсу в стилі, присвяченої наративності (розповідності), автори по суті дорівнюють дискурс і наративність у широкому сенсі слова й доходять висновку, що «виділення літературних форм, історичних оповідань або видів релігійного дискурсу, навіть якщо найчастіше такий підхід є суголосно інтуїтивним, показує нам, що існують «жанри» або «типи» дискурсу» [2, с. 503]. І нарешті, А. Ж. Греймас і Ж. Курте прямо визнають, що «із семіотичного погляду літературні тексти становлять конкретні маніфестації літератури дискурсу, які, у свою чергу, є одним із видів у загальній типології дискурсів» [2, с. 514-515].

Метою статті є визначення терміну «дискурс», а також аналіз дискурсу науково-фантастичної літератури.

Як властиву авторові певну систему письма, стилю, кола понять трактує дискурс і Ж. Дерріда. Для Ж. Женетта дискурс є свого роду еквівалентом стилю письменника. «Факт стилю, – пише він, – це не що інше, як дискурс» [3, с. 451]. Тобто в цьому випадку не стоїть питання про розрізнення дискурсу як висловлення й тексту як результату висловлювання. Йдеться про текст, відбитий у стилі. Тут же, аналізуючи інших дослідників мови, він робить висновок, що «можливості мови завжди знаходять втілення не в чому іншому, як у дискурсі – усному або письмовому, літературному й нелітературному» [3, с. 410]. У такому ж плані вживає поняття дискурсу і Ю. Хабермас у праці «Філософський дискурс модерну», де зокрема, він описує літературний, позалітературний дискурси і створення дискурсу літературної критики в ХІХ столітті [5, с. 199, 204-205].

Додамо й трактування цього поняття французькою школою «аналізу дискурсу». Один з її прихильників П. Серно в праці «Множинність і розмаїтість значень слова «дискурс» перераховує 8 його значень, запозичених із книги Д. Менгено «Аналіз дискурсу. Введення в архівні читання». І хоча його насамперед цікавлять відношення мови та ідеології, а поняття дискурсу він розглядає як можливість подолання важкого шляху між чисто лінгвістичним підходом, який ґрунтується на визнаному забутті історії, і підходом, що розчиняє мову в ідеології, проте окремі його судження є цікавими з методологічного погляду. Зокрема, заява про те, що в «аналізі дискурсу» досліджується сукупність проповідей або листівок у тому розумінні, у якому вони вказують у соціальному плані на певну ідентичність у процесі висловлення, окреслювану історично. Найчастіше дискурсна формація відповідає не одному-єдиному жанру, а поєднує кілька жанрів (листівки, маніфести, газетні статті...); дозволяє поширити подібне розуміння дискурсу на сукупність творів як одного письменника, так і певної групи, школи, течії. Саме в цьому плані вживають даний термін А. Ж. Греймас і Ж. Курте, описуючи жіночий або літературний дискурс, Ж. Дерріда – дискурс гуманітарних наук або дискурс Леві-Стросса, Ю. Хабермас – літературний дискурс і дискурс літературної критики.

Згідно з С. Павличко, дискурс, «насамперед, є мовою, яку розуміють як висловлення й, таким чином, включають до неї мовців або суб'єктів, які пишуть, а також слухачів або читачів, які є об'єктом дискурсу. Він може включати будь-яке висловлення як частину соціальної практики. Дискурси неоднорідні за своїм призначенням. Так, можна розрізняти дискурси поезії й прози, чоловічий і жіночий» [4, с. 21]. Близьким до поняття стилю вважає дискурс і Ільїн, який стверджує, що «можна говорити про «наукові дискурси» різних сфер знання: філософії, природничо-наукового мислення тощо, аж до «діалекту» – індивідуального стилю письменника».

Отже, термін «дискурс» може використовуватися як відбита в тексті властива певному авторові «манера розповідати оповідання» (Ж. Женетт) або, іншими словами, оповідальна манера, спосіб створення власного художнього світу, що містить специфічне коло проблемно-тематичних мотивів, сюжетоскладання, відбір

персонажів, набір характерної лексики. Тобто, дискурс – це синтез структурно-композиційної і мовної організації тексту, який несе специфічний ідейно-значеннєвий зміст.

Вигляд науково-фантастичного, звичайно ж, у першу чергу визначається його атмосферою, створюваною більш-менш широким, але неодмінним використанням спеціальної лексики, яка пов'язана з освоєнням космосу, космічними польотами, екстраполяцією в майбутнє, науковими відкриттями. Науково-фантастичні твори є маркованими подібною лексикою. Наприклад: астероїдний пояс, гравітатор, магнітний присосок, вихід у відкритий космос, роботехніка й маса інших термінів та нових понять, які безпосередньо стосуються атмосфери наукової фантастики.

Насамперед, час усіх історій, які розповідаються, – близьке або віддалене майбутнє.

Місце подій, які відбуваються, – Земля майбутнього, астероїди й планети: Вега, Сатурн, Юпітер, Венера, Церера, Арктур, Марс і менш відомі, такі, як Цефея, Денеба, Гаукін.

Поняття, які позначають реалії майбутнього. Можна виділити такі групи:

1. Терміни, які стосуються галузі освоєння космосу: зорельоти, стратолайнери, гіперзорельоти, штучне гравітаційне поле, гравітатор, скафандр, космічні обсерваторії, планетарний комп'ютер Мультивак, Галактичне братерство комп'ютерів, конвертори сонячної енергії, гіпербаза, гіперпростір, гіперстрибок, гіпердвигун, навігація зі скривленим простором і т. п.

2. Терміни, які стосуються наукових відкриттів і гіпотез майбутнього: телепортація; хроноскопія, тобто огляд минулого в його реальному плині, нейтриніка, мала гравітика; де інгібітор-активізатор пам'яті; флюорошар; візифон, вокалізатор, кубографія, модулятор поля Двері, що переносять людину в задане місце; ефект Шімельмайєра – вплив на мозок за допомогою германієвого реле; психозондування, психоревізія, субгуманоїдна психологія; генетикоаналізатори – прилади для виявлення загарбницьких інстинктів з метою їхньої нейтралізації; позитронний мозок, інтуїтивний робот, роботи-хірурги, роботехніка (оповідання про роботів); автоматомобіль; гіротаксі; динафойл – безшумний літальний апарат, який легко пересувається як по горизонталі, так і по вертикалі; флотронний двигун, екстратеролог, планетолог.

3. Терміни, які стосуються назв екзотичної зброї: променевий пістолет; енергомет; нейронний хлист; дезінтегратор; електронний пістолет; бластер.

Події, ситуації, конфлікти у всіх оповіданнях так чи інакше співвіднесені з подіями в космосі, із взаєминами інопланетян і землян, з науково-технічними відкриттями й пов'язаними з ними проблемами людини-машини. Сама тематика тут визначає напруженість і динамізм сюжетного розвитку.

У структурі художнього дискурсу позиція оповідача (наратора) грає ледь не ключову роль. Саме вона забезпечує ту точку або точки зору, які формують ідейно-значеннєвий, емоційний, психологічний та інший рівні художнього тексту. Від неї, вважає В. Е. Халізов, залежить «співвіднесеність і зміна носіїв мовлення, а також ракурсів бачення ними навколишніх і самих себе». На думку Б. А. Успенського, точка зору є «центральною проблемою композиції твору мистецтва» [5, с. 70], і вицлюювання точок зору (авторських позицій), у межах яких ведеться оповідання, а також виявлення відносин між ними, дозволяє описати структуру художнього тексту. Він виділяє чотири можливих рівні або плани прояву точок зору, умовно позначених їм, як «план ідеології», «план фразеології», «план просторово-часової характеристики» і «план психології» [5, с. 18]. Глибинною композиційною структурою твору й найменш доступним формалізованому дослідженню автор вважає ідеологічний або оцінний рівень, розуміючи під «оцінкою» загальну систему ідейного світосприймання. У змісті ж композиційному цей рівень може бути досліджений в аспекті виявлення використовуваних письменником (переважних) точок зору, відбитих у тексті, – «точка зору самого автора, явно або неявно представлена в творі, точка зору оповідача, яка не збігається з авторською, точка зору кого-небудь із діючих осіб тощо» [5, с. 22].

Недосконалість класифікації героїв, на яку звертав увагу ще М. М. Бахтін у своїй праці «Автор і герой в естетичній діяльності», відзначаючи, що «з приводу цього дотепер панує повний хаос в естетиці словесної творчості, і особливо в історії літератури», і підкріплюючи свою тезу перерахуванням широко існуючих у літературознавчій практиці таких понять, як позитивні й негативні герої, автобіографічні й об'єктивні, ідеалізовані й реалістичні, героїчні, сатиричні, гумористичні й іронічні, епічні, драматичні й ліричні тощо [1, с. 36], анітрохи не торкається феноменології його суджень про характер взаємин у художньому творі автора й героя й про принципову важливість героя (особливо головного) для естетичного освоєння дійсності.

На думку М. М. Бахтіна, автор і герой є «корелятивними моментами художнього цілого твору», але саме автор виступає «носієм напружено-активної єдності завершеного цілого, цілого героя й цілого твору» [1, с. 39]. Це обумовлено тим, що «кожний момент твору даний нам у реакції автора на нього, який обіймає як предмет, так і реакцію героя на нього (реакція на реакцію); у цьому сенсі автор інтонує кожну подробицю свого героя, кожну рису його, кожну подію його життя, кожний його вчинок, його думки, почуття, подібно тому як і в житті ми ціннісно реагуємо на кожний прояв людей навколо нас» [1, с. 32]. Але автора при цьому цікавить герой як втілення цільної особистості, різні вчинки (прояви) якої мають значення лише як моменти для характеристики цієї цілісності.

Персонаж, таким чином, стає формально-змістовним ціннісним центром художнього бачення, і чим ближче він до автора за своїми філолофсько-світоглядними і морально-етичними орієнтаціями, тим повніше він втілює авторський задум позитивного або головного героя. Специфічно естетична, а естетична об'єктивність, за М. М. Бахтіним, неодмінно містить й пізнавально-етичну, є реакція автора на ціле людини-героя, «яка збирає всі пізнавально-етичні визначення й оцінки й завершує їх у єдине конкретно-переконане, але й значеннєве ціле. Ця тотальна реакція на героя має принциповий і продуктивний, творчий характер» [1, с. 33]. Справедливість суджень М. М. Бахтіна про «продуктивний, творчий характер» авторської реакції на свого героя (своїх героїв) всебічно підтверджується в оповіданнях письменників-фантастів. Якщо виходити з того, що авторська реакція на героя (героїв) і навколишній його матеріально-тілесний світ формує всі оповідальні інстанції – від сюжету, персонажної системи й емоційної атмосфери до особливостей предметно-психологічної реальності й мовлення, то, безсумнівно, що вона не може не відбитися на виборі фігури оповідача й форм його прояву у вигляді широкозастосовуваного в літературознавчій практиці поняття точки зору. Популяризації її сприяли структурно-семіотичні дослідження московсько-тартуської школи, особливо книга Б. А. Успенського «Поетика композиції», і численні праці представників західної школи наратології про типи (точки зору) оповідання (роботи П. Лаббока, Н. Фрідмана, Е. Лайбфріда, В. Фюгера, Ф. К. Штанцеля, Я. Лінтвельта). Так, наприклад, П. Лаббок у книзі «Мистецтво прози» висуває ідею трьох наративних категорій: 1) показ/оповідання із двома модусами презентації «історії» – сцена й панорама; 2) «голос» – власне авторський і голос персонажа; 3) модус оповідання «картинний/драматичний», на основі яких він виводить чотири оповідальні форми: 1) панорамний огляд; 2) драматизований оповідач; 3) драматизована свідомість; 4) чиста драма.

Таким чином, можна відзначити, що всі класифікації при термінологічних розбіжностях (три наративних категорії й три базових ситуації Штанцеля – «аукторіальна», «персональна» (персонажна) і «Я – оповідальне»; дві основні оповідальні форми – гетеродієгетична й гомодієгетична та три наративних типи – аукторіальний

(абстрактно-авторський), акторіальний (тобто фактично персонажний) і нейтральний – у Лінтвельта), так чи інакше виходять із уявлення про наявність трьох оповідальних ситуацій – анонімний (імпліцитний) автор, персонажний оповідач і «Я – оповідач».

Фігура наратора «Я як герой (протагоніст)» «досить близька фігурі «Я як свідок», і в художній практиці вони можуть взаємно перетинатися й переходити одна в одну. Поряд з цим, фігура «Я як герой» має властивість, яка дозволяє повне, нічим і ніким не контрольоване висловлювання героя-оповідача, тобто немовби абсолютне саморозкриття й самопрояв у тій чи іншій заданій письменником «етичній події життя» [1, с. 40]. Тому будь-яка точка зору оповідача-героя, вся специфіка його дискурсу остаточно є запланованою формою всеосяжного авторського дискурсу, найбільш прийнятним для нього способом виявлення (маркування) ціннісно-естетичних орієнтирів художнього світу, який він творить.

Таким чином, можна дійти *висновку*, що вигляд науково-фантастичного дискурсу значною мірою визначається і його специфічною лексикою, пов'язаною з освоєнням космосу, космічними польотами, екстраполяцією в майбутнє й наукові відкриття. Всі оповідання письменників-фантастів маркіровані подібною лексикою. У своїх оповіданнях вони використовують масу нових термінів і понять, які безпосередньо стосуються атмосфери наукової фантастики. Насамперед – це просторово-часові поняття, які стосуються майбутнього: хронологія подій простирається від початку третього тисячоріччя до Часів вигаданої Галактичної Імперії й іде на десять трильйонів років уперед; місце походження подій у більшості випадків – трансформована й модифікована Земля майбутнього, астероїди, відомі й невідомі планети, комети, безмежний Космос.

Предметно-психологічна вірогідність досягається за рахунок широкого включення до дискурсу понять і термінів, яким належить характеризувати майбутнє: космічні пересування, зброя нової ери, нові наукові галузі й предмети побуту.

Перспективи подальшого розвитку проблеми. Наразі науково-фантастична література займає все більш помітне місце в сучасному літературно-художньому процесі. Втім, питання про статус науково-фантастичної літератури остаточно не вирішено й дотепер. Її дослідження є актуальним завданням, оскільки воно здатне зробити певний внесок у вирішення однієї з кардинальних проблем сучасного літературного процесу – проблем взаємовідношень і взаємозв'язків різних художньо-естетичних систем, зокрема науково-фантастичної й високої літератури.

Джерела та література

1. Бахтин М. М. Автор и герой: К философским основам гуманитарных наук / М. М. Бахтин. – СПб.: Азбука, 2000. – 336 с.
2. Грехнев В. А. Словесный образ и литературное произведение / В. А. Грехнев. – Нижний Новгород, 1997. – 216 с.
3. Кагарлицкий Ю. И. Что такое фантастика? / Ю. И. Кагарлицкий. – М.: Художественная литература., 1974. – 349 с.
4. Павличко С. Д. Дискурс модернізму в українській літературі / С. Д. Павличко. – 2-е вид. – К.: Либідь, 1999. – 447 с.
5. Тодоров Ц. Введение в фантастическую литературу / Ц. Тодоров. – М.: Дом Интеллектуальной книги, 1997. – 144 с.
6. Чернышова Т. А. Природа фантастики / Т. А. Чернышова. – Иркутск: Издательство Иркутского университета, 1984. – 336 с.

УДК 81'1 Б 74

Боговик О. А.

ПРЕДИКАТИ ЗНАННЯ З СЕМАНТИКОЮ «УПІЗНАВАТИ» В АНГЛІЙСЬКІЙ, УКРАЇНСЬКІЙ ТА РОСІЙСЬКІЙ МОВАХ

Стаття посвячена виділенню предикатів знання з общим значенням «узнавать». В статті проаналізовано використання даних предикатів в англійському, українському і російському мові; виявлені найбільш загальні і відмінні риси виділеної групи предикатів; встановлено зв'язок предикатів згаданої групи з іншими семантичними полями; застосовано комплекс теоретичних і емпіричних методів: аналіз, систематизація, узагальнення передового досвіду.

Ключевые слова: предикаты знания, семантическое поле, предикаты «узнавать», функционирование предикатов.

Стаття присвячена виокремленню предикатів знання із загальним значенням «упізнавати». У статті проаналізовано використання предикатів в англійській, українській та російській мовах; встановлено найбільш загальні і відмінні риси з поміж зазначених предикатів; визначено зв'язок предикатів згаданої групи з іншими семантичними полями; використано комплекс теоретичних та емпіричних методів: аналіз, систематизацію, узагальнення передового досвіду.

Ключові слова: предикати знання, семантичне поле, предикати «упізнавати», функціонування предикатів.

The present article is concerned with distinguishing of knowledge predicates that have the common meaning «to recognize». The article analyses the usage of these predicates in the English, Ukrainian and Russian languages. It clarifies the most common and distinctive features of these predicates, it establishes the connection of this group of predicates with other semantic fields. A complex of theoretic and empirical methods, analysis, systematization and best research practices were used in writing this article.

Key words: knowledge predicates, semantic field, predicates «to recognize», functioning of the predicates.

З поміж усіх частин мови найбагатшою стилістичною категорією є дієслово, адже лексична семантика дієслова є великою за обсягом і різноманітною щодо морфологічних категорій, значень, форм. Л. А. Булаховський зазначав, що «в таких мовах, як наша (українська), дієслово з виразно окресленими функціями забезпечує мовну чіткість процесу мислення і виразне відрізнєння думки в стадії формування – від думки готової, думки в стадії вироблення – від думки, одержаної пасивно» [1, с. 292]. Мовознавець В. Вундт, в свою чергу, стверджував, що поява дієслова «найбільша з революцій в історії мислення людськості» [2, с. 45]. На центральну позицію дієслова в структурі речення наголошували О. О. Потебня, О. М. Пешковський, Л. Теньєр, У. Чейф, С. Д. Кацнельсон та інші науковці. С. Д. Кацнельсон підкреслював: «У змістовому плані дієслівний предикат – це дещо більше, ніж просто лексичне значення. Виражаючи певне значення, він в той самий час містить в собі маєт майбутнього речення» [3, с. 36]. Таке твердження абсолютно суголосне з думкою О. М. Пешковського, що «речення без дієслова чи без предикативного слова не існує» [4, с. 91].

Питанням семантичної класифікації предикатів у різні часи займалися такі мовознавці, як: Г. О. Золотова, Л. М. Васильєв, Л. В. Щербя, З. Вендлер, У. Чейф, Т. В. Булігіна, О. Н. Селіверстова, Т. Д. Шабанова, Л. А. Львов, Г. Г. Сильницький, Т. Б. Алісова, В. В. Прокопов, Ю. Д. Апресян, Н. С. Авілова, І. Р. Вихованець, А. П. Загнітко та ін.

Широкий семантичний клас у сучасних англійській, українській та російській мовах представлений дієсловами знання із загальним значенням «упізнавати».

Об'єктом пропонованої розвідки виступають предикати знання із загальним значенням «упізнавати»; **мета** наукової розвідки полягає у виявленні та порівнянні функціонування зазначених предикатів в англійській, українській та російській мовах.

Для досягнення поставленої мети необхідно розв'язати такі **завдання**: 1) виокремити предикати знання із загальним значенням «упізнавати» у зіставних мовах; 2) з'ясувати найбільш загальні спільні та відмінні риси

з-поміж зазначених дієслівних предикатів; 3) визначити зв'язок предикатів аналізованої групи з іншими семантичними полями.

Дієслова знання пов'язані з полем інтелектуальної діяльності оскільки будь-яке знання так чи інакше зумовлене процесом мислення. Залежно від характеру інформації, що зберігається у свідомості або набувається, дієслова знання розподіляють на підгрупи, ядерні значення яких збігаються з відповідними значеннями дієслова «знати»: «мати (спеціальні) пізнання в якійсь області», «мати уявлення про пережиті почуття», «володіти практичними навичками реалізації будь-яких знань», «мати відомості повідомлені кимось», «бути знайомим з кимось або чимось» [3, с. 36]. Саме до останньої групи долучаються дієслова, які будуть розглядатися в запропонованій роботі.

Загального значення «упізнавати» у зіставних мовах набувають такі групи предикатів: *узнавати / упізнавати* (кого-що, про кого-що), *впізнавати, дізнаватися / дізнатися, згадувати / згадати, довідуватися / довідатися* (про кого-що), *вивідувати, впізнати, розпізнавати / розпізнати, визнавати / визнати, признавати / признати* (рідко), *вирізняти / вирізнити, відрізняти / відрізнити, визначати / визначувати* (рідко), *встановити / встановлювати* (в українській мові); *узнавать / узнать* (кого-що, о ком-чем), *опознавать / опознать, распознавать / распознать, признавать / признать, определять / определить, отличать / отличить, различать / различить, устанавливать / установить, выявлять, выявлять* (в російській); *to recognize, to know again, to spot, to identify, to distinguish, to discern, to discriminate* (в англійській). Домінантами пропонованих синонімічних рядів виступають предикати *узнавати / упізнавати* (в укр.), *узнавать / узнать* (в рос.), *to recognize* (в англ.). Саме вони є нейтральними щодо вживання в поданій семантиці і здатні замінити будь-яке дієслово із зазначених вище, а також вживатися у значенні «взнавати, згадувати когось або щось»: Якось упіймали з чобітьми зайшлого злодія, водили його по селу, й ніхто не хотів *упізнавати* свої чоботи, аби не ставати в позов, аби не впала з його рук на християнську душу кара... (Юрій Мушкетик); Мабуть, *упізнав*. Треба його не випустити (Юрій Мушкетик); Тільки цей голос і *упізнав* (Юрій Мушкетик); Сердце Таис взволнованно забилося. Она *узнала* Александра и Птолемея (Иван Ефремов); He didn't *recognize* me at first, just seeing a big brown envelope and some sort of face above it (Robert Penn Warren) – «Він не *упізнав* мене спочатку, лише дивився на великий коричневий конверт і якесь обличчя над ним».

Дієслова *впізнавати / впізнати, розпізнавати / розпізнати, визнавати / визнати, признавати / признати* (укр.); *опознавать / опознать, распознавать / распознать, признавать / признать* (рос.); *to spot, to identify* (англ.) в певних випадках також набувають семантичного значення «упізнавати»: Все сидить хлопчисько, або сунеться на луг, улізе в багно і обличчя його не *впізнаєш* (Улас Самчук); «А як же тепер того ворога *розпізнавати*, як ніхто не хреститься?», спитав Олекса (Зосим Дончук); Вельямінов розіслав своїх офіцерів, щоб вони під'юджували людей, аби ті не *визнавали* своєї старшини (Юрій Мушкетик); «Не *признаю*», сказав нарешті Шумило. «Не *признаю*. Тоді-с був такий отрокуватий, о довгім волосі, пикатенький, а...» (Іван Білик); А потім чувствую, смотрит он (Лепешкин) на меня, ну будто зовет, что ли. Хочет, чтобы *опознал* я его (Петр Краснов); Таис понравилась диковитая ливийка, и Салмаах, видимо, *распознала* в афинянке ту спокойную, покоряющую и добрую волю, к которой чувствительны животные, в особенности лошади (Иван Ефремов); «Я тут стараюсь, в Европах этих разных все пороги обила, невесту для тебя сыскивая, а ты свою сестрицу не *признаєшь*...» (Валентин Пикуль); The waitress brought a cup of coffee, which Sadie must have ordered when she came in before she *spotted* me (Robert Penn Warren) – «Офіціантка принесла чашку кави, яку Седі завжди замовляла коли приходила, перед тим як *впізнала* мене»; At his studio, they more readily *identified* one another by their ailments than by their painting (Philip Roth) «В його майстерні їм було набагато простіше *розпізнати* один одного за симптомами захворювання аніж за картинами». Аналізуючи подані приклади приходимо до висновку, що предикати *признавати / признати* (укр.); *признавать / признать* (рос.), *to identify* (англ.) мають значення «виявляти в комусь, чомусь що-небудь знайоме»; *впізнавати / впізнати, розпізнавати / розпізнати, визнавати / визнати* (укр.); *опознавать / опознать* (рос.); *to identify* (англ.) тлумачаться як «бачити кого-, що-небудь у його відмінностях від інших, помічати за якимись ознаками».

Український предикат *ідентифікувати* за вимовою дещо схожий на англійське дієслово *to identify* та вживається в українській сучасній літературній мові лише в одному значенні: «встановлювати збіг, схожість чого-небудь з чим-небудь, уподібнювати, ототожнювати»: Гете, властиве, не мішав революції і терору, та дивно, чому і д. Ганкевич *ідентифікує* їх (хіба війна і розбій, кара і тортури все одно?) (Леся Українка) [<http://icorp.ulif.org.ua/dictua/>]. Англійське *to identify* має подібне семантичне забарвлення: *identify interests with those of another* – «ототожнювати свої інтереси з інтересами іншої особи» (<http://www.multitran.ru/>). У розмовній мові цей предикат майже не вживається, а використовується як термін юридичної чи судової практики з семантикою «встановлювати чиюсь особу або причину чогось»: *identify the cases of breach of law* – «з'ясувати випадки порушення закону» (<http://www.multitran.ru/>).

Дієслова *встановити / встановлювати* (в українській мові), *установити / установить* (в російській) зазвичай використовуються як синоніми до *розпізнавати / розпізнати* (укр.), *опознавать / опознать* (рос.) із семантикою «встановлювати особу»: Что за учитель? Личность бы *установить* этого, с позволения сказать учителя, и привлечь за эксперименты над несовершеннолетними (Игорь Бунич); Вони обидва були такі старі, що важко було *розпізнати*, хто з них вчений, хто чорнороб [<http://icorp.ulif.org.ua/dictua/>].

В усному мовленні досить вживаним є предикат «розпізнати», тобто «побачити або впізнати те / того, про що / кого знав раніше»: «Ти що!», закричав Сивоок, ще й не добравши всього жаху події, не *розпізнавши* як слід Какори, і рвонув коня просто на з'яву й уперішив купця межі очі своїм ще важезним дубцем (Павло Загребельний). Щодо англійських дієслів *to spot* і *to identify* – вони є синонімами і відрізняються такими відтінками значень: *to identify* – «сказати, показати або довести хто / що ким / чим є насправді»; *to spot* – «виокремити когось / щось з ряду подібних»: I *identified* them by their red and white striped collar mark (Ernest Hemingway) – «Я *розпізнав* їх за червоно-білими відмітками на комірях», Then she *spotted* my back by the bar and came my way (Robert Penn Warren) – «Потім вона виокремила мою спину біля бару і пішла в моєму напрямку». Предикати *упізнати, узнавать, to recognize* вживаються з характерними відтінками значень: *вирізняти когось або щось за характерними рисами; відносити до певного класу. Такої самої семантики набувають дієслова: розпізнавати / розпізнати, визнавати / визнати, признавати / признати* (рідко), *визначати / визначувати* (рідко) (в українській); *распознавать / распознать, признавать / признать, определять / определить* (в російській); *to spot, to identify, to distinguish* (в англійській мові): Чому добро невіддільне від зла, одне народжує інше, одне маскується під друге, часом їх вельми важко *розпізнати*? (Юрій Мушкетик); Гроші я тримав при собі, і Пилип поклявся святим Миколою (чомусь *визнавав* з апостолів тільки його), що не забере їх у мене на горілку (Юрій Мушкетик); Другий (ратний) спитав: – Не *признаєш*, княже? (Іван Білик); Они переворачивали окровавленные трупы, стараясь *распознать* в лицах мертвецов знакомые черты мужа или сына (Антонин Ладинский); Спартанцы, видимо, *признали* Эгесихору наследницей своей героини, они несли ей цветы и наперебой звали в свои дома (Иван Ефремов); Взглядом врача он сразу *определил*, что перед ним лежит умирающий; но Супрамати никогда не узнал бы Лормейля в этом иссохшем скелете, обтянутом кожей, похожей на пергамент и изборожденной глубокими морщинами (Вера Крыжановская).

Предикати визначати і відрізняти / вирізняти (російські відповідники – определять, различать) тлумачаться наступним чином: *визначати* – виявляти, встановлювати сенс чогось, робити визначення; *вирізняти* – впізнавати за певними ознаками: Ще за мить сміялися всі четверо, але я одразу *вирізнив* Улянин сміх, хоч ніколи раніше не чув його... (Юрій Мушкетик); Однак спершу роззирнувся, подивися в темні, захвойдані дощами, запилені вузькі віконця церкви, й по тому, звідки падало світло, *визначив*, що вже полудень (Юрій Мушкетик); Птолемей ясно *розличал* Таис, но ничего не видел в отдалении (Иван Ефремов). В українській мові предикати *відрізняти* і *вирізняти* мають певне семантичне забарвлення. Так *вирізняти* вживається для виокремлення когось або чогось з групи: Серед корінних киян *вирізняються* ті, хто народився і виріс у центрі міста (Марія Гримич), а *відрізняти* тлумачиться як «робити кого-, що-небудь несхожим на інших якимись рисами, ознаками», тобто відрізняти одного від іншого.

Англійське дієслово *to distinguish* тлумачиться як «гарно бачити, чути, розуміти різницю»: *She could distinguish nothing but a volume of sound that rose and fell* (Margaret Mitchell) – «Вона не могла розчути нічого окрім звуку голосів, які ставали то гучніше, то тихіше.» Щодо англійського *to discern*, він набуває значення *to see, or to make out through any of the senses || to perceive with the mind* (New Webster Dictionary and Thesaurus) – «розглядати, або відрізняти шляхом розпізнання || відрізнятися розумом»: *discern good and bad* – «відрізняти добре від злого» (<http://www.multitran.ru/>).

Англійські дієслова *to discriminate, to separate, to differentiate* за семантикою наближаються до українських *відрізняти, вирізняти*, але мають певні забарвлення: *to discriminate* – *to observe or make distinctions || to distinguish (one thing) from another || to discriminate good from bad* – «спостерігати або робити відмінності || відрізняти (одну річ) від іншої || відрізняти добре від поганого»; *to separate* – *to distinguish between, you can't separate the rights and wrongs of the case* – «розрізняти з-поміж, ви не можете відокремити правду від вигадок у цій справі»; *to differentiate* – *to constitute the difference between || to distinguish between* – визначати різницю з поміж || розрізняти між (тлумачення подані у New Webster Dictionary and Thesaurus).

Отже, предикати знання із загальним значенням «упізнавати» мають тісний зв'язок з полем пам'яті. Адже серед синонімічного ряду проаналізованих дієслів трапляються такі, які приймають значення «згадувати» та еквівалентні до нього. З'ясовано, що серед досліджуваної групи виокремлюються три підгрупи предикатів. До першої віднесено дієслова, які набувають відтінку значення *взнати когось або згадати про місце та час зустрічі*; до другої – *упізнати когось за рисами характеру або зовнішності*; до третьої – *знаходити спільні риси когось / чогось з кимось / чимось*.

Проблема аналізу предикатів знання та їхнього функціонування в семантико-синтаксичній структурі речення залишається актуальною й перспективною для подальшого опрацювання.

Джерела та література

1. Булаховський Л. А. Розвиток мови. Лекція XIV. Основи мовознавства / Л. А. Булаховський. – Харків, 1928-1929. – С. 292.
2. Васильев Л. М. Семантика русского глагола: учеб. пособие для слушателей фак. повышения квалификации / Л. М. Васильев. – М.: Высш. школа, 1981. – 184 с.
3. Мацько Л. І. Стилістика української мови: підручник / Л. І. Мацько, О. М. Сидоренко, О. М. Мацько; За ред. Л. І. Мацько. – К.: Вища шк., 2003. – 462 с.
4. Пешковский А. М. Русский синтаксис в научном освещении. – 7-е изд. / А. М. Пешковский. – М.: Учпедгиз, 1956. – 511 с.
5. Український лінгвістичний портал [Електронний ресурс] / Словники України on-line. Режим доступу до сайту: <http://corp.ulif.org.ua/dictua/img/title/dictua.gif>
6. Мультимовний проект. – [електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.multitran.ru/>
7. New Webster Dictionary and Thesaurus of the English Language. – Printed and Manufactured in the United States of America, 1993. – 1149 p.
8. Білик І. І. Меч Арєя: роман / І. І. Білик. – К.: Радянський письменник, 1972. – 402 с.
9. Буніч І. Л. Быль беспредела, или Синдром Николая II / И. Л. Бунич. – СПб.: ОБЛИК, 1995. – 379 с.
10. Гримич М. В. Егоїст: роман / М. В. Гримич. – К.: Дуліби, 2006. – 319 с.
11. Дончук З. Утрачений ранок: роман / З. Дончук. – Філадельфія, 1969. – 516 с.
12. Ефремов И. А. Таис Афинская / И. А. Ефремов. – К.: Стимул, 1993. – 432 с.
13. Загребельний П. А. Диво: роман / П. А. Загребельний. – Харків: Фоліо, 2006. – 638 с.
14. Краснов П. Н. От Двуглавого Орла к красному знамени: в 2 кн. / П. Н. Краснов. – М.: Айрис-пресс, 2005. – Кн. 1. – 592 с.
15. Крыжановская В. И. Маги / В. И. Крыжановская. – СПб.: Товарищество, 1916. – Кн. 2. – 462 с.
16. Ладинский А. П. Анна Ярославна – королева Франции / А. П. Ладинский. – Минск: Мастацкая литература, 1987. – 589 с.
17. Мушкетик Ю. М. Гетьманський скарб / Ю. М. Мушкетик. – К.: Спалах ЛТД, 1993. – 430 с.
18. Пикуль В. С. Фаворит. Книга первая. Его императрица: роман-хроника / В. С. Пикуль. – М.: ООО «Издательский дом «Вече», ООО «Издательство АСТ», 2007. – 512 с.
19. Самчук У. Марія: Куди тече річка / У. Самчук. – К.: Наук. думка, 2001. – 416 с.
20. Hemingway Ernest. A Farewell to Arms / Ernest Hemingway. – Berlin: Arrow, 1994. – 294 p.
21. Mitchell M. Gone with the Wind / Margaret Mitchell. – NY: MacMillan Publishing Company, 1964. – 833 p.
22. Roth Ph. Everyman / Philip Roth. – NY: Vintage, 2006. – 192 p.
23. Warren R. P. All the King's Men / Robert Penn Warren. – Moscow: «Progress» Publishers, 1979. – 448 p.

УДК 811.112.2:82

Боднар О. М.

МОРФОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ НІМЕЦЬКОЇ ФАХОВОЇ МОВИ ЕКОЛОГІЇ

Стаття посвящена виявленню морфологических особенностей немецкого специального языка экологии как одного из наименее исследованных в лингвистике языков профессиональных сфер деятельности. Автор проводит комплексный анализ немецкоязычных специальных текстов из экологии на морфологическом уровне, определяет частотность употребления грамматических категорий отдельных частей речи.

Ключевые слова: специальный язык экологии, морфологические особенности.

Стаття присвячена виявленню морфологічних особливостей німецької фахової мови екології як однієї із найменш досліджених у лінгвістиці мов професійних сфер діяльності. Автор проводить комплексний аналіз німецькомовних фахових текстів з екології на морфологічному рівні, визначає частотність вживання граматичних категорій окремих частин мови.

Ключові слова: фахова мова екології, морфологічні особливості.

The article is devoted to the exposure of morphological features of the German professional language in ecology as one of the least researched in linguistics problem of languages of professional spheres of activity. The author of the article has conducted the complex analysis of the German texts with professional vocabulary in ecology at morphological level, has defined the frequency of use of grammatical categories of particular parts of speech.

Key words: professional language in ecology, morphological features.

Значну частину лексичного складу будь-якої мови складає фахова лексика і її значення постійно зростає. Тому закономірно, що мовознавці надають велике значення дослідженням у галузі термінології. Зарубіжні та лише окремі вітчизняні лінгвісти [2; 3; 4; 8; 1], проводять останнім часом комплексний аналіз термінів у складі фахових мов, що започаткувало новий напрям сучасного мовознавства – лінгвістика фахових мов.

Об'єктом дослідження фахових мов виступають особливості мови певної галузі науки. Під фаховою мовою розуміємо сукупність усіх мовних засобів, які застосовуються у професійно замкнутій сфері комунікації з метою забезпечення порозуміння між людьми, які працюють у цій сфері [6, с. 53]. Особливості фахових мов полягає у наявності спеціального, орієнтованого на потреби певного фаху набору лексичних одиниць, що мають плавні й гнучкі зв'язки із загальноновживаною лексикою, яка теж присутня у фаховій мові. З іншого боку, остання відрізняється специфічною частотою вживання певних граматичних, синтаксичних, стилістичних засобів [1, с. 28]. Одним із найважливіших завдань науки про фахові мови залишається виявлення граматичних особливостей фахових мов. Відомо, що специфіка фахових мов особливо чітко проявляється на лексичному рівні, оскільки тут кожна з них утворила більш або менш самостійну термінологію [7, с. 416]. У граматиці не існує специфічної фахової системи, тому особливості на даному рівні простежуються у кількісних та меншою мірою якісних відмінностях у порівнянні з граматиною загальноновживаною мовою [8, с. 71]. Слід зауважити, що на сьогодні відомою є тільки незначна кількість досліджень на рівні граматики фахових текстів [3; 6; 2]. У дослідженнях такого роду лінгвісти спираються на такі поняття як селекція (відбір) та зміна функції. При цьому під селекцією розуміють не тільки відбір певних конструкцій або форм наявних у системі мови при побудові тексту, але й частотність їх вживання у фаховій комунікації. Отже, мова йде радше про кількісні ознаки. Поняття зміна функції стосується якісної зміни граматичного значення чи категорії [7, с. 416]. Граматичні особливості фахових мов спостерігаємо як на морфологічному так і на синтаксичному рівні фахового тексту, а їх тлумачення у великій мірі залежить від функцій, які вони виконують у фаховій комунікації. Серед них слід виділити адекватне відношення до дійсності (виразність), адекватне відношення до реципієнта (зрозумілість), економія зображення (економія), а також вимога об'єктивності (анонімність).

Чітко виражена тенденція щодо відбору граматичних засобів простежуються на морфологічному рівні фахових мов [8, с. 76]. Специфіка фахових мов на рівні морфології вичерпується тільки перерахуванням найбільш вживаних граматичних категорій окремих частин мови, особливо дієслова та іменника. Характерною рисою фахових мов є чіткий розподіл частин мови у фахових текстах. Особлива увага приділяється іменнику, прикметнику та дієслову, як частинам мови з великою частотою вживання. Слід відзначити, що особливості фахової морфології тісно пов'язані із особливостями на рівні синтаксису. На думку Л. Гофмана, морфологічна селекція є безпосереднім наслідком синтаксичного відбору, тобто категорії та форми, які переважають у фахових текстах, допомагають реалізовувати синтаксичні функції, детерміновані тим чи іншим фахом [7, с. 424]. Селекція морфологічних парадигм сприяє не виразності фахових висловлювань, а скоріше їх анонімності [8, с. 76].

У лінгвістиці фахових мов описано багато різних мов професійних сфер діяльності, проте німецька мова екології вважається найменш дослідженою. Мета даної статті полягає у вивченні морфологічних особливостей німецької фахової мови екології. Об'єктом нашого дослідження виступають близько 5000 речень у текстах описативного, навчально-методичного та директивного характеру. Лінгвістичний аналіз дозволив виділити як суттєві відмінності так і спільні риси різних типів фахових текстів з екології.

Найчастотнішими щодо частиномовного вживання виявилися іменники та прикметники. Вони складають у середньому 51% від загальної кількості слів, наприклад, *industrielle Abwässer* (промислові стічні води), *ökologischer Landbau* (екологічне землеробство), *chemische Reinigung* (хімічне очищення). Це можна пояснити, згідно Л. Гофмана, прагненням фахової комунікації до точної номінації фахових понять, предметів та процесів [7, с. 424]. Частка дієслів складає не більше ніж 17% у всіх видах фахових текстів. Такий низький відсоток пов'язаний із тенденцією дієслів до номіналізації та можливістю утворення сталих виразів, тобто групи «функціональне дієслово + іменник», наприклад, *reinigen – die Reinigung* (очищення), *verschmutzen – die Verschmutzung* (забруднення), *schützen – der Schutz* (захист); *in Gang setzen* (розпочати), *eine Abkühlung erfahren* (охолоджуватися), *Unterstützung erfahren* (підтримуватися). Відносно не висока частотність вживання дієслів у фахових текстах екології зумовлена з синтаксичної точки зору тим, що вони обмежені функцією присудка, тоді як іменники (відповідно поширенні прикметниками чи дієприкметниками) можуть виступати у ролі підмета, додатка, означення чи обставини [7, с. 425]. Сукупна кількість всіх інших частин мови (займенників, прийменників та ін.) не перевищує 32%.

Морфологічні особливості фахової мови екології простежуємо у межах граматичних категорій іменника: особи, числа та відмінку. Із стилістичних міркувань у всіх текстах з екологічною тематикою уникають вживання першої особи однини. Це, зумовлено, в першу чергу, вимогою до об'єктивності, яка підкреслює загальноновживаність фахових висловлювань [8, с. 76]. Замінними формами натомість виступають неозначено-особовий займенник *man* та безособовий займенник *es*, наприклад, *den nicht zu überschätzenden Wert des Waldes als Grundwasserspeicher erkannte man erst im 19. Jahrhundert* [9, с. 132] або *es ist ein Trugschluss, dass das Wirtschaftswachstum allen zugute kommt* [9, с. 198]. Частим є також використання займенника *wir* та дієслівних форм у множині, наприклад, *wir brauchen in Deutschland einen drastischen Umbau der Energieversorgung* [10].

Щодо категорії відмінка в екологічних текстах, то спостерігаємо домінування давального та знахідного відмінків (від 27% до 31%), що в свою чергу пов'язано із їх частим вживанням у ролі додатка та обставини, наприклад, *würden die Abwässer direkt in einen Bach oder kleinen Fluss geleitet, würden sich Flora und Fauna in der Abwasserfahne völlig ändern* [9, с. 153]. Відносно поширеним є використання називного відмінка (від 10% до 32%) у функції підмета та іменної частини складеного іменного присудка, наприклад, *der Klimawandel ist kein rein wissenschaftliches Droszenario mehr, sondern längst erschreckende Realität* [10]. Значно рідше (від 10% до 19%) у фахових текстах з екології використовується родовий відмінок у ролі неузгодженого означення, що спричинено у свою чергу вимогою фахової комунікації до мовної економії, наприклад, *der landwirtschaftliche Wert des Bodens wird mit der Bodenzahl im Ackerschätzrahmen angegeben* [9, с. 89].

У прикметників відмінкове вживання збігається з результатами, які зафіксовані в іменників, оскільки 91% прикметників вживаються як узгоджене означення, наприклад, *biologische Kläranlage, über häusliche, landwirtschaftliche, gewerbliche Abwässer, in jedem natürlichem Ökosystem*.

Морфологічна специфіка фахової мови екології проявляється і в межах дієслівних категорій: способу, часу, стану.

У всіх досліджених текстах переважає дійсний спосіб (близько 95%), наприклад, *die ökologische und ökonomische Krise unterbricht den Bann nach schnelleren, stärkeren und größeren Autos* [12]. Таке домінантне використання можна пояснити тим, що фахова мова передає інформацію про реально існуючі предмети та процеси. Наказовий спосіб майже не використовується, тільки у навчальному посібнику знаходимо його у формі *siehe Bild 3, siehe Tabelle 2*. Часові форми умовного способу, зокрема Imperfekt Konjunktiv та Konditionalis I, наявні, переважно, у

текстах науково-популярної літератури, наприклад, *würden alle Menschen so leben wie ich, müssten uns 3.9 Planeten zur Verfügung stehen* [11].

Найбільш уживаною часовою формою в усіх фахових текстах є теперішній час (від 73% до 90%), наприклад, *eine Übernutzung der Ökosysteme ist sehr schlimm für die Zukunft* [12]. Простий минулий час використовується у текстах описового характеру (15%), менш представлений він у навчальному посібнику (9%) та нормативних документах (5%), наприклад, *bei der Umfrage auf www. Umweltbildung. at kam heraus, dass ich verantwortlich bin für den Ausstoß von 13. 6 t CO2 pro Jahr* [11]. Нами зафіксовано лише поодинокі випадки вживання майбутнього часу у досліджених видах тексту, наприклад, *um die notwendige CO2 – Reduktion zu erreichen, werden auf die einzelnen Haushalte ... Grundlegende Veränderungen zukommen* [10].

Щодо вживання активного і пасивного стану дієслова, то вищою частотою вживання у всіх типах текстів (від 64% до 88%) відзначається активний стан, проте число пасивних конструкцій є також відносно високим (від 12% до 36%). Кількість пасивних конструкцій різниться в залежності від видів фахового тексту, при цьому перевага надається пасивним формам теперішнього часу, наприклад, *die Abwässer aus Gewerbe und Industrie sind sehr unterschiedlich zusammengesetzt und werden hier nicht behandelt* [9, с. 149]. У нормативній документації широко використовується інфінітив пасив у поєднанні з модальними дієсловами, наприклад, *ohne die Einführung konkreter Maßnahmen können die CO2 – Emissionen bis 2020 jedoch nicht ausreichend reduziert werden* [10]. Пасивні конструкції служать передусім для анонімізації акту фахової екологічної комунікації.

Отже, аналіз морфологічних особливостей фахової мови екології засвідчив, що іменники та прикметники у фахових текстах складають 51% загальної кількості частин мови, оскільки вони не тільки добре задовольняють потреби фахової номінації, але й відрізняються багатобарвистістю. Найуживанішими відмінками у фахових текстах екології є давальний та знахідний. Значення дієслів у фаховому тексті зменшується (17%), спостерігаємо тенденцію заміни дієслів віддієслівними іменниками та сталими виразами. Найбільш поширеною часовою формою дієслова виявився теперішній час дійсного способу.

Джерела та література

1. Кияк Т. Р. Теорія і практика перекладу (німецька мова) / Т. Р. Кияк, А. М. Науменко, О. Д. Огуй. – Вінниця: Нова книга, 2006. – 586 с.
2. Fluck H. Fachsprachen: Einführung und Bibliographie / Fluck H. – Tübingen, 1996. – 359 S.
3. von Hahn W. Fachkommunikation. Entwicklung – Linguistische Konzepte- Betriebliche Beispiele / von Hahn W. – Berlin – New York, 1983. – 285 S.
4. Hoffmann L. Anwendungsmöglichkeiten und bisherige Anwendung von linguistischen Methoden in der Fachsprachenforschung / L. Hoffmann // Fachsprachen. Ein internationales Handbuch zur Fachsprachenforschung und Terminologiewissenschaft. – Berlin – 4. New York, 1998. – S. 249-268.
5. Hoffmann L. Anwendungsmöglichkeiten und bisherige Anwendung von statistischen Methoden in der Fachsprachenforschung / L. Hoffmann // Fachsprachen. Ein internationales Handbuch zur Fachsprachenforschung und Terminologiewissenschaft. – Berlin – New York, 1998. – S. 241-248.
6. Hoffmann L. Kommunikationsmittel Fachsprache / L. Hoffmann. – 2 Auflage. – Tübingen, 1985. – S. 85.
7. Hoffmann L. Syntaktische und morphologische Eigenschaften von Fachsprachen / L. Hoffmann // Fachsprachen. Ein internationales Handbuch zur Fachsprachenforschung und Terminologiewissenschaft. – Berlin – New York, 1998. – S. 416-427.
8. Roelcke T. Fachsprachen / T. Roelcke – Berlin: Erich Schmidt Verlag GmbH, 2005. – 250 S.
9. Taschen Atlas. Ökologie. / [Redaktion: S. Einsporn, F. Hohm, N. Schramm] – Gotha: 2005, – 206 S.
10. Deutscher Bundestag [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://dip21.bundestag.de>.
11. Mein ökologischer Fußabdruck [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://muu-franziska.blogspot.com>.
12. Ökologische Motoren [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://muu-franziska.blogspot.com>.

УДК 811.161'373.21

Бойко Н. А.

ОТРАЖЕНИЕ ГЕОГРАФИЧЕСКОГО ПРОСТРАНСТВА В СЛАВЯНСКИХ ДЕГИДРОНИМНЫХ ОЙКОНИМАХ

Проблема отражения географического пространства и пространственных отношений рассматривается в аспекте общей теории номинации языковых единиц. Определяются базовые параметры для описания организации пространства по славянским дегидронимным ойконимам. Являясь частью ойконимической системы, они данного типа имеют как общесистемные, так и специфические признаки, обусловленные особенностями топонимического обоснования географических названий.

Ключевые слова: апеллятив, ойконим, оним, проприатив, проприальная номинация.

Проблема відображення географічного простору і просторових відношень розглядається в аспекті загальної теорії номінації мовних одиниць. Визначаються базові параметри для опису організації простору по слов'янським дегідронімічним ойконімам. Відгідронімічні пропріативи є частиною ойконімічної системи, тому мають як загальносистемні ознаки, так і специфічні ознаки, які зумовлені особливостями топонімічного обґрунтування географічних назв цього типу онімів.

Ключові слова: апелятив, ойконім, онім, пропріатив, пропріальна номінація.

The author examined the problem of linguistic representation of space and spatial relations from the position of general theory of nomination. Basic structures in expressions for space are defined. The names of settlements are formed in toponymic system. This type of proper names as the members of toponymic system have their specific properties based on peculiarity of proper's name nomination.

Key words: common noun, the proper name, toponym, oikonim, proper's name nomination.

Проблема восприятия географического пространства является одной из наиболее актуальных в современных лингвистических и культурологических исследованиях, потому что «понятие географического пространства принадлежит к одной из форм пространственного конструирования мира в сознании человека. Возникая в определенных исторических условиях, оно получает различные контуры в зависимости от характера общих моделей мира, частью которых оно является» [4, с. 407]. Топонимический материал в данном аспекте изучается недостаточно. Проблема ориентации по правой и левой стороне вызвала дискуссию [7; 12], проблема отражения географической ориентации частично затрагивалась Э. М. Мурзаевым [6]. В монографии Е. Л. Березович «Русская топонимия в этнолингвистическом аспекте: Пространство и человек» (2009 г.) уделено особое внимание проблеме реконструкции системы народных представлений о пространстве. Автор осуществляет этнолингвистический анализ русской топонимии территории Русского Севера. [1]

Дегидронимные ойконимы в рамках проблемы отражения географического пространства еще не были предметом специального изучения. Данная лакуна тем более досадна, что концепция пространства (места) является базовой для топонимической концептосферы.

Дегидронимные ойконимы, как производные от водных объектов, представлены в языковых пространствах Восточной, Западной и Южной Славий. Они имеют свою специфику номинации, которая заключается в том, что:

а) название одного объекта (ойконима) объясняется через название другого объекта (гидронима); б) линии топонимических номинаций, которые идут от географической и социальной среды, тесно переплетаются; в) переходя в иной ряд, имя приобретает лексическую и морфологическую специфику, типичную для своего окружения.

Дегидронимные проприативы как «отдельные элементы действительности» [5, с. 228] имеют свои мотивы наименования. Основное направление реализации связи слова с означаемой реальией базируется на обобщениях наивных у реалий признаков. Именно по ним определяется название означаемого объекта.

Ойконом (название населенного пункта) отражает знание о фрагменте географического пространства. Это знание опредмечивается во внутренней форме названия, поэтому для его объяснения необходимо выявить исходный апеллатив.

Вопросы этнокультурной интерпретации первичной мотивации слова успешно решаются современными этимологами, по словам О. Н. Трубачева, «сравнительно-историческое языкознание, этимология, построенная на них реконструкция, в общем давно работают с концепцией антропоцентричности древней (в частности) славянской культуры и языковой картины мира» [13, с. 20].

Номинация как лингвистическое явление, имеющее определенную ментальную основу, происходит непрерывно и в разных условиях. Б. Серебренников считает, что технические приемы номинации общие для всех языков мира [10]. Однако каждая языковая система имеет свои особенности, обусловленные способами мыслительной деятельности народа, а особенности языкового типа не влияют на характер номинации. Поэтому не следует отождествлять технические приемы номинации с семантическим смыслом слов [14, с. 155, 169-170].

Каждый оным возникает как результат познавательно-номинативной деятельности человека, что находит свое отражение в семантической структуре и во внешней оболочке слова. Поэтому существует различие между первичной фазой существования номинативных единиц и современным состоянием их функционирования. Утрату мотивации наименования можно считать конечной стадией ономастического процесса.

Онимическая номинация реализуется путем присвоения единичным объектам наименований, которые индивидуализируют, выделяют эти объекты из ряда подобных. По мнению Н. Ковалевой, принцип топонимной номинации – это явление, которое обуславливается не языковыми факторами, а классом, особенностями и реальными связями самого такого объекта, а также социально-экономическими и политическими условиями [3, с. 11]. Принципы топонимных наименований, возникшие под влиянием указанных факторов, действуют независимо от сознания людей и в определенном смысле являются нормой, которая из многочисленных признаков реалии выбирает для наименований определенные признаки, которые соответствуют ей. Разным топонимическим системам свойственны и разные принципы номинации. Славянские дегидронимные ойконимы как особый класс онимов образуются путем трансонимизации, онимизации и деривации. Трансонимизация и онимизация – это два процесса образования имен собственных, не связанных с деривацией [11, с. 48].

Основным пространственным параметром в ойконимии является параметр – «локализация объекта», который позволяет определить точку зрения номинатора по отношению к пространственным объектам. Дегидронимные ойконимы, отличающиеся языковой привязкой к водному объекту (реке, озеру и т. д.), предполагают объективацию и вынесение точки отсчета вовне, что соответствует современной научной гидрографической системе. Условно дегидронимные наименования населенных пунктов можно разделить на две группы: 1) ойконимы, производные от гидрографических терминов (река, озеро, ручей, ключ, родник, устье, лука, плесо и др.); 2) ойконимы, образованные от гидронимов (г. *Витебск* ← р. *Витьба*, н. п. *Задонск* ← р. *Дон*, г. *Хорол* ← р. *Хорол*).

Такое выделение двух групп в пределах данной подсистемы онимической системы обусловлено разными средствами объективации номинационного признака. Если объектом, относительно которого осуществлялась номинация, выступала река, то, обычно, используется ее название, причем преобладают процессы деривации. Одним из технических способов номинации дегидронимических ойконимов является словосложение, довольно распространенное в некоторых языках.

Имена собственные как вторичные наименования по отношению к апеллативам имеют свою специфику, которая заключается в особенностях проприальной номинации: при назывании онимов именуемый объект мыслится не как представитель класса (хотя он, безусловно, входит в один из классов объективной действительности), а как единственный в своей данности. Онимы как идентифицирующие языковые знаки представляют собой как бы точку соприкосновения лингвистического и экстралингвистического планов.

Рассмотрим типы пространственных отношений, являющиеся отличительными свойствами локализации объекта. Например, для выражения абсолютного признака – расположение ойконима в верховьях или низовьях рек – используются наименования с основами *верх-(верхний), верш-(вершина) – низ-/ниж-(нижний), усть-*. Существуют также наименования населенных пунктов, которые выражают относительный признак – расположение объекта выше или ниже другого объекта по течению реки. Ср.: г. *Верхотурье* находится ниже г. *Нижняя Тура*. Город *Верхотурье* находится выше по течению р. *Тура*, чем г. *Туринск* [9, с. 95].

Пространственный параметр «локализация объекта» наблюдается в топонимах, которые носят описательный характер. Для географических наименований такого типа характерны предложные конструкции. Называемый объект, как правило, меньше по размерам и менее значим, чем объект, по которому происходит наименование [2, с. 134]. Это названия небольших поселений: деревень, погостов, починков. Например: н.п. *На Воche*, н. п. *Над Долгим Плесом*, н. п. *Над Быстрицей Рекой*, н. п. *Подле речку Шаховку*, н. п. *По речке Березовой*, н. п. *При речке Черной*, н. п. *У Мосту* и т. п. В зависимости от предлога предложные конструкции формируют различные ойконимные модели. Данный тип онимов представлен в ойконимическом пространстве Восточной Славии.

Предложные конструкции представляют собою застывшие отрезки текста, синтагмы, которые выполняют номинативную роль, но они не получают для этого специального оформления [8, с. 91]. Данные модели именований неудобны для именования и употребления. В дальнейшем они заменялись однословными образованиями. Переходя в префиксальные однословные образования, они получают морфологические показатели, типичные для определенной топонимобразующей модели, обусловленные спецификой топонимной системы региона.

Дегидронимные ойконимы отражают два типа пространственных отношений: 1) располагаться по какой-либо линии; 2) находиться вблизи, рядом с чем-либо, далеко от чего-либо.

Влияние различных факторов, участвующих в процессе номинации населенных пунктов, реализуется в разных типах ойконимов. Основными видами наименований в славянской ойконимии являются простые (одночленные) названия и синтаксические номинативные единицы (лексикализированные словосочетания). Ойконимы являются наименованиями географических объектов, созданных человеком, поэтому в них выражаются отношения и связи между реалиями действительности и человеком. Данные онимы можно рассматривать как варианты отражения реально существующих явлений, свойств географических реалий и как выражение явлений, свойств, связей, существование которых зависит от субъекта номинации.

Расположение (место) одного объекта относительно другого – один из важнейших номинационных признаков в пределах ойконимии. Эта универсальная константа топонимической картины мира была унаследована с древних времен ойконимическими системами Восточной, Западной, Южной Славий. Этот принцип учитывает определенные традиции, образцы, способы номинации предыдущих эпох, т. е. действует под влиянием определенной модели имитационности в каждом конкретном языке.

В то же время, учитывая, что ойконимы – это названия реалий, созданные человеком, то согласно механизму восприятия человеком географического пространства для ойконимного наименования использовалась языковая единица в статусе топонимического апеллятива, которая отражает определенное (конкретное) местоположение ойконима. Например, наименования поселений с основой **brod* (н.п. *Брод, Бродец, Броды*) говорят о нахождении населенного пункта у брода, ойконим *Луцк*, села *Луки, Луцки* свидетельствуют о локализации поселения на излучине реки, названия с основой *Усть-* – о расположении поселения при устье реки, *Верх-* – о расположении поселения у истока реки и т. д.

Особенности мотивации данного типа онимов обусловлены общей тенденцией топонимической номинации, которая свойственна преимущественно народам индоевропейской языковой семьи. Сущность данной тенденции заключается в том, что топонимия народов с древней оседлой культурой ориентирована на рельеф и ландшафт и на хозяйственное использование. Однако специфика самого географического восприятия объекта с течением времени меняется. Мотивы ойконимной номинации в значительной степени являются универсальными, не зависящими от национальных и социально-экономических факторов. Не случайно на территориях Восточной, Западной, Южной Славий есть модели наименований с суффиксами *-ськь*, *-ѣ*, *-ичи* и др., с префиксами *за-*, *по-*, *под-*, *при-*, *над-* и др. Легкоузнаваемые ойконимы как часть ойконимической системы имеют свои способы и средства номинации. Специфика номинации данной подсистемы заключается в учете статических признаков, формирующих наименования гидрообъектов и их взаимодействий со средствами и способами номинации ойконимической системы. Этим обуславливается развитие определенных типов образования онимов, отличающихся наличием специфических топоформантов, формирующих модели наименований, имеющие малое наполнение.

Проблема отражения географического пространства, представленного в ойконимиконе, имеет свои особенности. Оно определяется спецификой его отражения в языке, набором семантических полей, конструированием моделей слов и т.д. Информация о взаимодействии человека и пространственных реалий, репрезентированная в ойконимиконе, является существенной для характеристики особенностей освоения человеком географического пространства.

Источники и литература

1. Березович Е. Л. Русская топонимия в этнолингвистическом аспекте: Пространство и человек / Е. Л. Березович. – М.: Книжный дом «ЛИБРОКОМ», 2009. – 328 с.
2. Ковалева Н. Б. К вопросу о принципах номинации в топонимике / Н. Б. Ковалева // Ученые записки Уральского государственного университета. № 144. Серия. филологическая. Выпуск 18. Вопросы топониматики. – № 5. – Свердловск, 1971. – С. 133-135.
3. Ковалева Н. Принципы номинации топонимов бассейна р. Ини / Н. Ковалева // Вопросы русского языка и его говоров. – Томск, 1976. – В. 2. – С. 11-17.
4. Лотман Ю. М. Избранные работы: В 3 т. / Ю. М. Лотман. – Таллин, 1992. Т. 1: Статьи по семиотике и типологии культуры. – 580 с.
5. Матезиус В. О системном грамматическом анализе / В. Матезиус // Пражский лингвистический кружок. – М., 1967. – С. 228-238.
6. Мурзаев Э. М. Географическая ориентация и ее отражение в топонимии / Э. М. Мурзаев // Известия РАН. Сер. географ. – 1993. – № 4. – С. 173-198.
7. Мурзаев Э. М. Реальные имена в исторической и современной географии / Э. М. Мурзаев // Топонимия России. – М., 1993. – 237 с.
8. Подольская Н. В. Типовые восточнославянские топоосновы / Н. В. Подольская. – М., 1988. – 216 с.
9. Поспелов Е. М. Географические названия мира: Топонимический словарь / Е. М. Поспелов. – М.: Русские словари, Астрель, Аст, 2002. – 512 с.
10. Серебренников Б. А. Номинация и проблема выбора / Б. А. Серебренников // Языковая номинация. Общие вопросы. – М., 1977. – С. 112-127.
11. Теория и методика ономастических исследований. – М., 1986. – 255 с.
12. Толстой Н. И. Избранные труды / Н. И. Толстой. – М., 1997. Т. 1: Славянская лексикология и семасиология. – С. 407-438.
13. Трубаев О. Н. Славянская филология и сравнительность: От съезда к съезду / О. Н. Трубаев // Вопросы языкознания. – М.: Наука, 1998. – № 3. – С. 3-25.
14. Языковая номинация: Общие вопросы. – М.: Наука, 1977. – 247 с.

УДК 81'1= 16+81'373.21

Бордюк Л. В.

БАГАТОВИМІРНІСТЬ КОНЦЕПТУ ПОЗИТИВНОГО МИСЛЕННЯ В СУЧАСНІЙ АМЕРИКАНСЬКІЙ КУЛЬТУРІ

В статье исследуются особенности вербализации концепта позитивного мышления как одной из идеологических составляющих современной американской культуры, как национально-специфического способа восприятия и видения мира (world view). Предметом исследования являются языковые способы экспликации концепта позитивного мышления в различных проявлениях современной американской культуры.

Ключевые слова: лингвокультурология, американская культура, концепт позитивного мышления, вербализация.

У статті досліджуються особливості вербалізації концепту позитивного мислення як однієї із ідеологічних підвалин сучасної американської культури, як національно-специфічного способу сприйняття та бачення світу (world view). Предметом дослідження є мовні засоби експлікації концепту позитивного мислення у різноманітних проявах сучасної американської культури.

Ключові слова: лінгвокультурологія, американська культура, концепт позитивного мислення, вербалізація.

Specific features of verbalization of the positive thinking concept as one of the ideological values, attitudes, and ways of world view in modern American culture have been analyzed in the paper presented. Linguistic means of explication of the positive thinking concept have been studied in various manifestations of modern American culture.

Key words: linquo-cultural studies, American culture, the concept of positive thinking, verbalization.

Незважаючи на неоднозначність сприйняття американської культури у найширшому розумінні слова, їй належить особлива роль у світовому співтоваристві, що зумовлено статусом США як супердержави. Як відомо, культуру нації репрезентують не тільки статичні продукти чи форми, а й динамічний процес самого життя – living and being in the world [13], історично зумовлені і певним чином «запрограмовані» зразки, моделі колективної поведінки. Сучасна американська культура є об'єктом численних лінгвокультурологічних та етнолінгвістичних досліджень. Питання вербалізації національно-специфічних концептів сучасного американського суспільства становлять особливий інтерес [1; 3; 5; 6; 7]. У даній статті розглядаються лексико-семантичні засоби вербалізації концепту позитивного мислення та ставлення (ПМ) positive thinking до оточуючого світу як однієї з

фундаментальних складових американської культури. Позитивне мислення є ментальним проявом; це ставлення, яке стимулює та породжує думки, слова та образи, пов'язані із успіхом, досягненням, зростанням, покращанням тощо [10; 15]. Позитивне мислення спрямоване на бачення яскравої сторони життя та очікування гарного, успішного, приємного розвитку подій. ПМ зміцнює мотивацію людини, рівень енергійності та дієвості, оскільки люди з позитивним складом мислення (а *positive frame of mind*) зосереджуються на думках про можливості, перспективи, зростання, досягнення, а, отже, успіх і, безумовно, радість від цього. Саме така ментально-вольова природа характеризує ідеологію американської нації. Саме таке ставлення до життя притаманне американському національному менталітету, оскільки *оптимізм* є базовою моральною настановою до практичної та духовної діяльності.

Об'єктом даного дослідження є особливості мовної актуалізації позитивного мислення та ставлення як однієї із ідеологічних підвалин сучасної американської культури, як національно-специфічного способу сприйняття та бачення світу (*world view*). Предметом дослідження є мовні засоби експлікації позитивного мислення і ставлення у різноманітних проявах сучасної американської культури: у повсякденному житті, бізнесі, ділових стосунках, академічному середовищі тощо.

Концепт ПМ є ментальним, «соціопсихічним утворенням у колективній свідомості» [7], оскільки він є невід'ємною рисою національного американського характеру. Розглянемо семантичну структуру слова *позитивний/positive* за допомогою аналізу словникових дефініцій [12]. Отже, лексема *positive* виконує своєрідну роль гіпероніма у наступній парадигмі семантично споріднених значень:

Optimistic; confident; hopeful; buoyant; sanguine; forward-looking; beneficial; effective; useful; practical; helpful; progressive; productive; worthwhile; constructive; pragmatic; efficacious; favorable; encouraging; enthusiastic; good; approving; reassuring; supportive; corroborative; affirmative; certain; sure; convinced; confident; satisfied; assured; free from doubt; definite; real; clear; firm; direct; active; actual; decisive; clear-cut; perfect; right; good; promising; pleasing; encouraging; welcome; favorable; heartening.

Longman Dictionary of English Language and Culture [11] одне із визначень слова *positive* подає із позначкою *apprec.*(схвально) : *leading to practical action, constructive*. У свою чергу, *конструктивний/constructive*, означає спрямований на покращення, вдосконалення (*helping to improve* [11]; *useful, productive, positive, practical, valuable, profitable, worthwhile* [12]).

На наш погляд, смисловою домінантою у переліку парадигми позитивно маркованих значень є лексема *конструктивний/constructive*, що власне становить ядро концептуального поля ПМ, а сильною, об'єднавчою, акцентованою семою є *намір діяти плідно, зі знаком плюс, спрямованість до покращення, вдосконалення*. Саме така сема, спільна для усіх проявів парадигматичного ряду, на думку Воркачева С. Г., виконує роль «скрепу» [3]. Концепт позитивного мислення – це концентроване вираження національної ідеї позитивного, **конструктивного**, ставлення до життя (*positive attitude to life*).

Лексичні засоби вербалізації концепту позитивного мислення в американській культурі є своєрідними асоціативними векторами, що розходяться від ядра поля концепту, та утворюють лексико-семантичну парадигму позитивного мислення. Це лексичні одиниці з яскраво вираженою позитивною семантикою успіху (*success*), щастя (*happiness*), радості (*joy, smile, laughter*), надії (*hope*), можливостей (*opportunity*), оптимізму (*optimism*), мотивації (*motivation*), досягнення (*achievement, accomplishment*), перемоги (*winning*), почуття гумору (*sense of humor*) очікування приємного, нового – неодмінно кращого (*expecting something new*). Ряд наступних лексичних номінацій з менш яскраво вираженою, проте акцентованою семою позитивного належать до концептуального поля позитивного мислення: толерантність (*tolerance*), компроміс (*compromise*), комплімент (*compliment*), подяка (*acknowledgement*), вдячність (*gratitude, thanks*), політична коректність (*political correctness*) за принципом ефемізації (*chronologically advanced, senior* замість *стара людина; physically challenged* замість *неповносправні люди*).

Лексико-семантичні засоби вираження позитивного мислення та ставлення вирізняються позитивною конотативною ознакою цінності, вартісності. Вони широко представлені іменниками, дієсловами, прикметниками, колокаціями та усталеними комунікативними формулами-настановами:

Іменники: *success, increase, optimism, opportunity, chance, advancement, motivation, winner, happiness, joy, smile, satisfaction, pleasure, progress, benevolence, confidence, expectation, love, compassion, compliment, tolerance, understanding, enthusiasm, encouragement, synergy, assistance, support, efficiency, rapport, accomplishment, benefit, advantage*

Прикметники: *happy, optimistic, hopeful, buoyant, effective, beneficial, constructive, productive, enthusiastic, buoyant; encouraging, progressive, approving, clear, supportive, corroborative, perfect, right, good, correct, promising, forward looking, smooth, high, easy, satisfied, friendly, motivated, confident, humorous/ worthwhile*

Дієслова: *cope with; succeed; advance; hope; expect; improve; encourage; manage; try; praise; welcome; cooperate*

Колокації: *do one's best; make the best of something; look for the good; the best case scenario; caring and sharing; a second chance; a second opinion*

Прагматично-комунікативні формули: *Always have a plan B; Keep smiling; Praise other people; Say a compliment; Make a list of accomplishments*

Антонімічна парадигма ментально-психічної категорії ставлення Positive vs Negative

Концепт позитивного мислення актуалізується як інтегральна складова антонімічної парадигми лексики, що фіксує «відмінності всередині однієї й тієї самої сутності» [8, р. 244]. У нашому дослідженні це ментально-психічна категорія **ставлення/attitude**, що представлена дихотомією двох кардинально протилежних векторів мислення і соціальної поведінки, а саме аксіологією **позитивний – негативний (positive vs negative)**. Зокрема, *optimism – pessimism; happy – sad, depressed, bored; hopeful – frustrated; excited – nervous, anxious; the best case scenario – the worst case scenario; to manage – to fail; to win – to lose etc.* Як зазначають американські дослідники, США притаманна загальна тенденція інтерпретувати світ у термінах дихотомії: *true – false; right – wrong; good – evil, ugly – beautiful* [14, р. 29; 9, р. 123]

Позитивно маркований вектор даної парадигми можна значно розширити шляхом нейтралізації або послаблення, пом'якшення оцінної конотації негативно маркованих лексем. Переконливим прикладом слугують поради щодо подолання стресу (*50 Ways to Cope with Stress*), які можна розглядати як мисленнєві зразки (*patterns of thought*) та соціопрагматичні моделі поведінки:

Stop a bad habit; **avoid** negative people; **avoid** conflicts; **quit** trying «to fix» other people; be prepared for rain; **do not hesitate** to ask questions; **do not give up**; look at problems like challenges – **not drama**; **turn disadvantage into advantage**.

У наступних усталених комунікативних формулах – **no discrimination** of any kind – **no** race, sex or religion **discrimination**; call us **without** any **hesitation**; It's **not** you that I **forgot** – I just missed the date (надпис на вітальній картці) etc. – негативна семантика виділених лексичних одиниць нівелюється заперечною часткою **no/not** та

прийменником **without**. Як бачимо, ефект нейтралізації негативної конотації досягається за рахунок засобів лексичної та граматичної семантики.

Для створення позитивної атмосфери, позитивного настрою, можна не лише нейтралізувати чи послабити ефект негативних елементів у контексті, але й посилити дію позитивно забарвлених мовних номінацій, наприклад:

Smile more; foster the positive psychological growth of students; a second chance; second best choice.

Розмаїття лексико-семантичних засобів вербалізації концепту позитивного мислення в американській мовній картині світу підтверджує тезу про те, що наявність великої кількості номінацій того чи іншого концепту свідчить про номінативну насиченість(густину) концепту [5, с. 111], а отже його значимість у концептосфері даної культури. Застосовуючи термінологію А. Вежбицької [2], доцільно розглядати концепт позитивного мислення як «культурно-зумовлений» американський сценарій.

Джерела та література

1. Белова А. Д. Вербалізація відображення концептосфери етносу / А. Д. Белова // Мовні та концептуальні картини світу. – 2001. – № 5. – С. 15-22.
2. Вежбицкая А. Культурно-обусловленные сценарии: новый подход к изучению межкультурной коммуникации / А. Вежбицкая // Жанры речи. Саратов, 1999. – 2009. – С. 121-123. – Вып. 2. – М., 1999.
3. Воркачев С. Г. Лингвокультурология, языковая личность, концепт: становление антропоцентрической парадигмы в языкознании / С. Г. Воркачев // Филологические науки. – 2001. – № 1. – С. 64-72.
4. Воркачев С. Г. Культурный компонент и значение / С. Г. Воркачев // Труды Кубанского государственного технологического университета. Сер. Гуманитарные науки, Т. 17, вып. 2. – Краснодар, 2003. – С. 53-68.
5. Карасик В. И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс / В. И. Карасик. – М., 2004.
6. Карпова К. С. Вербалізація національно-специфічних концептів американського суспільства XX – початку XXI століття: дис. кан. наук: 10.02.04 / Карпова Катерина Сергіївна. – К., 2008. – 17 с.
7. Кубрякова Е. С. Концепт / Е. С. Кубрякова // Краткий словарь когнитивных терминов. – М.: МГУ. – 1996. – С. 90-93.
8. Новиков Л. А. Семантика русского языка. – М., 1982. – 272 с.
9. Gudynkust W., & Kim, Y. Communicating with strangers: An approach to intercultural communication / W. Gudynkust, & Y. Kim // New York: Random House. – 1984. – 286 p.
10. McGuire W. The nature of attitudes and attitude change / W. McGuire // G.Lindsey and E. Aronson(eds). Handbook of Social Psychology. – 2nd ed., vol. 3. – Reading, Mass.:Addison-Wesley, 1969. – 432 p.
11. Longman Dictionary of English Language and Culture. – Longman, 2000. – 548 p.
12. Oxford Compact Thesaurus. ed.by M.Waite. – Oxford University Press, 2001. – 725 p.
13. Robinson G. Second language acquisition, linguistics and pedagogy: the state-of-the art./G.Robinson// Proceedings of the Georgetown roundtable on languages & linguistics. – Washington, D.C.: Georgetown University Press. – 1991. – P. 114-122.
14. Stewart E. C. American cultural pattern: A cross-cultural perspective / E. C. Stewart. – Chicago: Intercultural; Network, 1972. – 327 p.
15. www.successconsciousness.com/positivethinking-articles.htm.

УДК 81' 33

Борзенко С. Г., Бабаєва Л. В., Цьох Л. Й.

ФРЕЙМОВИЙ ПІДХІД ДО УКРАЇНСЬКОЇ КУЛЬТУРНО-МОВНОЇ ТРАДИЦІЇ

В статье используется когнитивный подход к анализу культурно значимых концептов в украинской культурно-языковой традиции с целью дальнейшей разработки методов и принципов в преподавании иностранных языков и переводческой деятельности.

Ключевые слова: фрейм, концепт, ментальное пространство.

У статті застосовується когнітивний підхід до аналізу культурно значимих концептів в українській культурній традиції з метою подальшої розробки нових методів та принципів у перекладацькій діяльності та викладанні іноземних мов.

Ключові слова: фрейм, концепт, ментальний простір.

In the article the cognitive approach to the analysis of meaningful concepts in Ukrainian cultural tradition is used with the purpose of subsequent development of new methods and principles of translating activity and teaching of foreign languages.

Key words: frame, concept, mental space.

Українська культурно-мовна традиція – це основа духовності народу, підґрунтя існування нації. У процесі свого розвитку вона накопичує, зберігає і віддзеркалює факти та явища культури народу.

У мовній картині світу українців факти і явища культури концентруються в ключових концептах нації. Ці концепти несуть важливі повідомлення з глибин минулого у сучасний світ, збагачуючись і розвиваючись.

У наукових студіях кінця XX століття характерним для досліджень мовних явищ, структур та процесів у різних галузях мовознавства стає когнітивний підхід.

Когнітивна семантика – це перспективна галузь когнітивної лінгвістики, яка дозволяє розробляти нові підходи і до перекладацької діяльності, і до викладання іноземних мов.

Відомий сучасний лінгвіст О. Селіванова в своїх потужних доробках «Термінологічній енциклопедії» та «Сучасній лінгвістиці» звертає увагу на проблеми ментального простору як одного із аспектів когнітивної семантики. Автор вищезазначених праць дає визначення поняття «ментального простору» як «гіпотетичного середовища мислення й концептуалізації, яке відображає уявний стан, але актуалізується в умовах пізнавальної взаємодії суб'єкта зі світом...» [10, с. 385-387].

Термін ментальний простір належить Ж. Фоконьє. Його концепція когнітивної семантики викладена у праці «Mental Spaces» (1985 р.). Дослідження Ж. Фоконьє ґрунтується на наукових працях Дж. Лакоффа,

Ч. Філмора, У. Світсера. До ментальних просторів він відносить наше розуміння реальності, вигадані ситуації, події, змальовані у творах літератури й мистецтва, гіпотетичні ситуації, сфери абстрактних категорій у різних галузях. Ж. Фоконьє вбачає головну відмінність ментальних просторів від інших ситуаційних моделей у концептуальності перших [13].

Згідно з Дж. Лакоффом, ментальні простори структуруються когнітивними моделями: образно-схематичними, пропозиційними, метафоричними, метонімічними, символічними [4, с. 12-52].

Ч. Філмор називав ментальні простори фреймами. Він розглядає фрейми як когнітивні структури, знання яких визначається концептами, репрезентованими словами [12, с. 52-92].

Українську культурно-мовну традицію можна вважати ментальними просторами, які взаємодіють з ментальними просторами інших культурно-мовних традицій. Це є важливим фактором для розробки нових методів та принципів у перекладацькій діяльності та викладанні іноземних мов, а викладацька й перекладацька діяльності у світлі когнітивних наук дозволяють по-новому дивитись на проблеми міжкультурної комунікації.

Серед досліджень української культурно-мовної традиції можна виокремити праці Р. Кіся та О. Левченко. Вони здійснювали свої дослідження в когнітивному аспекті, але більшу частину своєї праці Р. Кісь присвятив мовній

картині світу чукотського народу [4], а монографія О. Левченко в цілому розглядала українську, російську, білоруську та інші фразеологічні картини світу [8].

Дослідження відомих лінгвістів та етнологів – Тищенко О., Буслаєва Ф., Воропая О., Гнатиюк В., Дмитренко М., Забужко О., Кіся Р., Кононенко О., Левченко О. підготували підґрунтя для потужної наукової роботи, присвяченої концептуальній та мовній картинам світу української нації.

У контексті дослідження мовної картини світу українців, на наш погляд, доречно було б розглянути українську мовно-культурну традицію як певні ментальні простори, насичені концептами. Українська мовно-культурна традиція виникла у процесі дискурсивної діяльності й віддзеркалює уявлення людей про світ у процесі пізнавального процесу. Якщо, за Ч. Філмором, ментальні простори – це фрейми, то ми можемо виокремити ряд фреймів, тобто ментальних просторів в українській культурно-мовній традиції: «символіка рослин» – концепт «дерево» (верба, калина, тополя...); «символіка вишивки» – концепт «рушник»; «культура побуту» – концепт «хата» та інші.

Фреймова семантика досліджувалась М. Мінським, Ч. Філмором, Р. Ленекером, Ю. Карауловим, С. Жаботинською, О. Селівановою, У. Карпенко-Івановою та іншими лінгвістами. О. Селіванова вважає фреймовий підхід доволі перспективним, погоджуючись з Г. Г. Гіздатовим, що фреймова модель є гнучкою й узгодженою із психологічними концепціями пам'яті й експериментальними психофізичними даними [2].

У сучасній лінгвістиці фрейм визначається по-різному. У нашому випадку – це одиниця знань, яка організована навколо концепту і містить у собі дані про суттєве, типові і можливі для цього концепту в рамках певної культури [3, с. 12-40]. Фрейм – це модель культурно зумовленого, канонізованого знання, яке є загальним хоча б для частини суспільства.

Отже, фрейми містять в собі основні концепти тієї чи іншої культурно-мовної традиції, і тому доречно було б до аналізу концептів застосувати когнітивний і культурологічний підходи. Ці підходи об'єднують два основних напрямки інтерпретації концепту: феномен лінгвокультурології і – когнітивної лінгвістики.

Ю. С. Степанов пропонує план аналізу концепту, об'єднуючи два підходи:

- Передісторія концепту за даними етимології;
- Найновіші визначення, еволюційні синонімічні ряди, синхронні семіотичні ряди в культурі – парадигми або стилі;

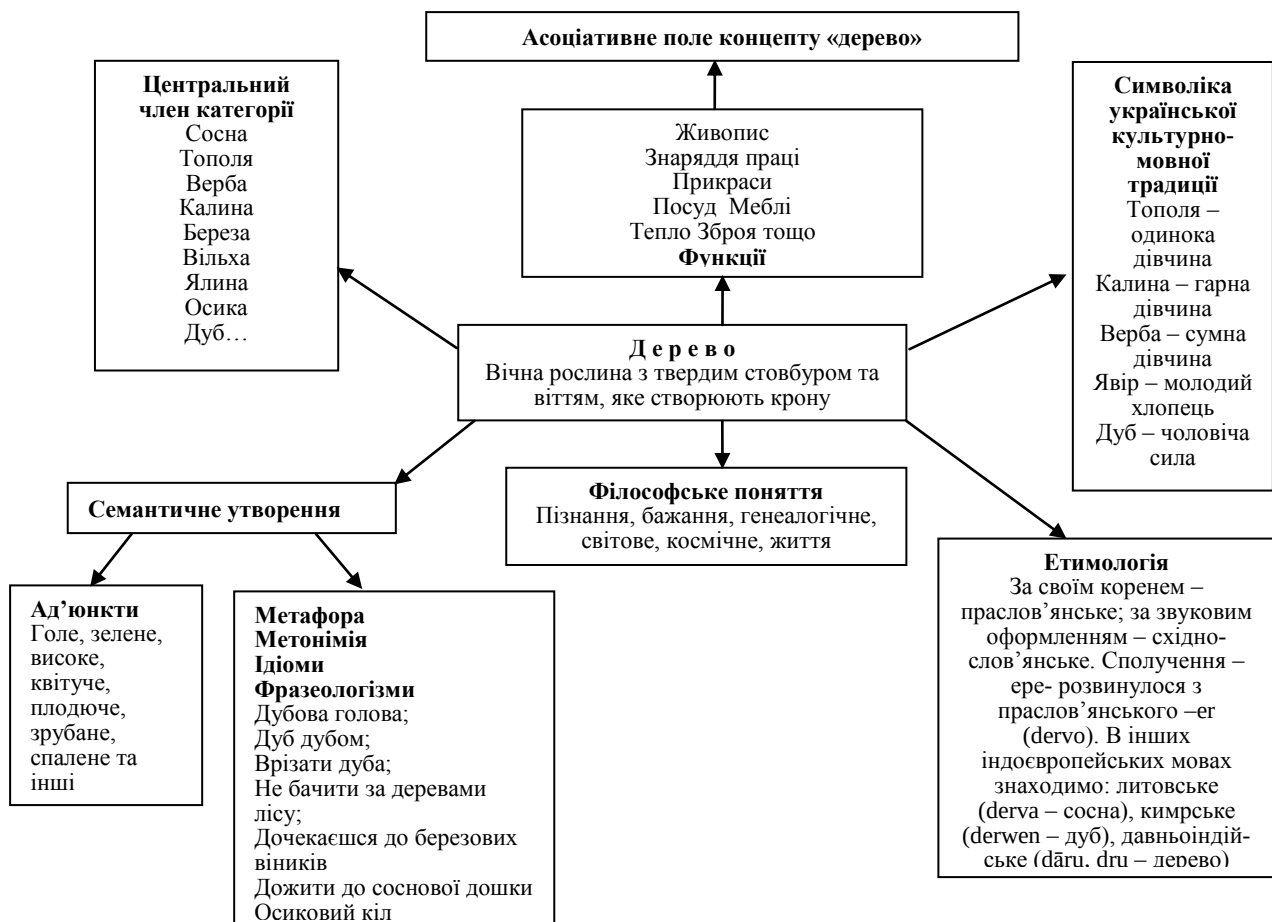
- заключне визначення [11, с. 75].

В. А. Маслова аналізує концепти за такою схемою:

- визначення референтної ситуації, до якої належить даний концепт;
- словникова дефініція (ядро концепту);
- етимологія концепту;
- поетичні, наукові, філософські та інші контексти, ідіоми, фразеологізми тощо;
- зіставлення одержаних результатів з ключовим поняттям (ядром) [9, с. 40-47].

За схемами Кубрякової О. С., концепт постає перед нами як багатовимірне утворення, яке містить у собі понятійно-диференційні, конотативні, образні, оцінні, асоціативні характеристики [6, с. 371-377].

Спіраючись на попередні дослідження, зупинимось на фреймі «символіка рослин», зокрема, концепті «дерево»¹. Подаємо у схемі асоціативне поле концепту. Схема досить яскраво демонструє фреймовий підхід до аналізу концепту.

В асоціативному полі концепту «дерево» нас цікавитиме символічний аспект і поетичний контекст.

Тополя – це символ жінки, який функціонує в ліричних творах, обрядових піснях. В українській ліриці тополя символізує жінку: «*Отак тая чорнобровая плакала, спивала... і на диво серед поля тополею стала*» (Т. Г. Шевченко «Тополя»). Також тополя – це символ самотності. Наприклад, *одинок як тополя, як тополя, що край поля* – «одинок жінка». Окрім того, актуалізовано уявлення про дерево: *висока, струнка: «Висока, як тополя»* – «висока та худа людина».

В народних піснях з тополею порівнюється красива, струнка дівчина або заміжня жінка. Рубання тополі, так само як і калини, символізує заручення та одруження дівчини:

Тонкая, высокая тополя // Чорная дівчина – то моя. // Тонкую высокую зрубая: // Чорную дівчину кохаю.

У першій половині XIX століття існував обряд водити тополлю, який виконувався на Зелені свята. Тополлю зображала вродлива дівчина, вбрана в стрічки, зелень та квіти. Її водили по селу у супроводі відповідних пісень:

Стояла тополя // Край чистого поля. // Стий, тополько, // Стий, не розвивайсь, // Буйному вітрону // Не піддавайсь.

Калина в українській культурі має розвинуту позитивну, міфологічну за походженням, символіку. Найдавніші міфологічні уявлення про рослину збереглися в замовляннях, де калину персоніфіковано: «*Калиновим мостом шло три сестри: Калина, Малина та Шипшина...*» Калина пов'язана з весільним та поховальним обрядами. Ці обряди за міфологічними уявленнями є переходом в інший світ.

М. Костомаров наводить такий приклад української весільної пісні:

Де ти, калино, росла, // Щось така красна, // Тонка та висока, // Листом широка ? // – У лузі при криниці, // При студеній водиці. [5].

У ліриці калина асоціюється з дівчиною: «*Посадили над козаком Явір та ялину, а в головах у дівчини Червону калину...*» (Т. Г. Шевченко). Калина – це символ зрілості дівчини, тому червона калина бере участь у весільному ритуалі, де вона символізує собою дівочу чистоту.

Окрім цього, червона калина – це символ крові, пролитої на війні, чому і стала символом воїнів. Вони завжди вшановують її. Також символіка калини пов'язана з фольклорною символікою: *українська дівчина чорнява та рум'яна, як калина; гарна, як калина, червона як калина.*

З давніх давен оспівують калину у думах, піснях, складають про неї легенди, вірші, приказки, афоризми тощо. Бо калина – споконвічний яскравий символ України, вірна супутниця людини від народження до останніх днів; не було, здається, хатини в Україні, біля якої б вона не кущувала. Жодна рослина не опоектизована так ніжно і трепетно у літературі, як калина.

А ще калина – символ боротьби українського народу за свою національну незалежність. В цьому символі – глибокий зміст: це духовний світ українців, їхня спадщина, яка означає потяг до рідної землі, свого берега, своїх традицій.

Ой у лузі червона калина похилилася, // Чогось наша славна Україна зажурилася. // А ми тую червону калину піднімемо, // А ми нашу славу Україну, гей, гей, розвеселимо!

Символіка **верби** в українській мовній картині світу неоднозначна. З одного боку, як зауважують дослідники, *верба* – це символ зростання, вона першою оживає навесні, ніби дає початок усьому живому. Лірична фольклорна поезія розвинула другу символічну лінію – «*плакучої верби*» (сум, жалоба) і поєднала з жіночою лінією. Наприклад, «*Тихо, журливо кива головою, Віттям плакуча верба*» (Леся Українка). Подібна символіка верби притаманна багатьом культурам (російська, білоруська).

Верба завжди символізувала дівчину. Розлоге, похилене вербове гілля найчастіше асоціювалось зі смутком, жалем: *Висока верба, висока верба // Широкий лист пускає. // Велика любов, тяжка розлука // Серденько крає.*

Вербом, освятиною у Вербну неділю, вдарили дітей, приказуючи: «Будь великий, як верба, а здоровий, як вода, а багатий, як земля». Вважалося, що там, де вербиця, там здорова водиця. До речі, на Харківщині існував звичай запалювати гілочку верби і обкурювати нею хворих на лихоманку.

Процес глобалізації у сучасному світі вимагає вирішення проблем, поставлених життям: вступати в міжкультурну комунікацію безпосередньо й опосередковано: перекласти, вивчення мов тощо. У цьому контексті дослідження культурно-мовної традиції українського народу дуже актуально. Українці в світі вивчають свою культурну спадщину, вивчають рідну мову, намагаючись зберегти надбання сивої давнини, актуалізувати їх у сучасному житті.

Дослідження культурно-мовної традиції українського народу, концептуальної картини світу дають можливість створювати різного роду словники: тлумачні, фразеологічні, символів, синонімічні, асоціативні та інші. До речі, в 2009 році вийшов з друку «Словник українських асоціативних норм» Світлани Мартинек.

Когнітивний підхід, зокрема фреймовий, до української культурно-мовної традиції – це підхід сучасний і дуже плідний. Він дозволяє у викладанні іноземних мов і перекладацькій діяльності кожен лексичну одиницю розглядати як концепт у ментальному просторі, і розглядати ментальні простори у взаємозв'язку, в єдиній концептуальній картині світу [1].

Джерела та література

1. Борзенко С. Г. Текстова діяльність: когнітивні стратегії / С. Г. Борзенко, Л. В. Бабасва. – Львів: Сполом, 2008. – 172 с.
2. Гиздатов Г. Г. Когнитивные модели в речевой деятельности / Г. Г. Гиздатов. – Алмааты, 1997. – 176 с.
3. Дейк Т. А. Ван. Фреймы знаний и понимание речевых актов // Язык. Познание. Коммуникация / Ван Т. А. Дейк – М.: Прогресс, 1989. – 251 с.
4. Кісь Р. Мова, думка і культурна реальність (від Олександра Потебні до гіпотези мовного релятивізму) / Р. Кісь. – Львів: Літопис, 2002. – 303 с.
5. Костомаров М. І. Слов'янська міфологія / М. І. Костомаров – К.: Либідь, 1994. – 200 с.
6. Кубрякова Е. С. Язык и знание. На пути получения знаний о языке: Части речи с когнитивной точки зрения. Роль языка в познании мира / Е. С. Кубрякова. – М.: Языки славянской культуры, 2004. – 555 с.
7. Лакофф Дж. Мышление в зеркале классификаторов // Новое в зарубежной лингвистике / Джордж Лакофф – М.: Прогресс 1988. – Вып. 23. – С. 12-51.
8. Левченко О. Фразеологічна символіка: лінгвокультурологічний аспект / Олена Левченко – Львів: ЛРІДУ НАДУ, 2005. – 352 с.
9. Маслова В. А. Когнитивная лингвистика: учебное пособие / В. А. Маслова – Минск: Тетра-Системс, 2004. – 250 с.
10. Селіванова О. Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми: підруч. [для студ. філологіч. спеціальностей] / Олена Селіванова – Полтава: Довкілля. – К., 2008. – 718 с.
11. Степанов Ю. С. Семиотика концептов // Семиотика: антология / [сост. Ю. Степанов]. – М.: Академич. Проект; Екатеринбург: Деловая книга, 2001. – 702 с.
12. Филмор Ч. Фреймы и семантика понимания // Новое в зарубежной лингвистике / Чарльз Филмор – М.: Прогресс. – Вып. 23. – 1988. – С. 52-92.
13. Fauconnier G. Mental Spaces. – Cambridge, 1994. – 187 p.

Примітка

Нами описані й інші концепти: рушник – фрейм «вишивка»; хата – фрейм «культура побуту», але об'єм статті не дозволяє охопити весь цей матеріал.

УДК 81' 373=111

Борисов О. О.

КРИТИКА РОЗУМІННЯ ТЕРМІНУ *КОНЦЕПТ* У СУЧАСНІЙ ЛІНГВІСТИЦІ

В статье проанализированы основные подходы к пониманию термина «концепт» в современной лингвистике. Указывается тот факт, что термин активно употребляется без должного понимания, без дифференциации понятий концепт, значение, смысл, понятие. Внимание акцентируется на динамическом характере концепта, который есть продуктом перцептивных, когнитивных и аффективных процессов сознания человека. Подчеркивается то, что концепт существует только как момент переживания им человеком.

Ключевые слова: концепт, динамика, знание, переживание знания.

В статті проаналізовано основні підходи до розуміння природи терміну «концепт» у сучасній лінгвістиці. Вказується на те, що термін активно вживається в наукових розвідках, в багатьох випадках, без належного розуміння його сутності; при цьому не встановлюється різниці між поняттями концепт, поняття, значення та смисл. Увага акцентується на динамічному характері концепту, який є продуктом перцептивних, когнітивних та афективних процесів свідомості. Наголошується на тому, що він існує тільки як момент переживання його людиною.

Ключові слова: концепт, динаміка, знання, переживання знання.

The main approaches to the term «concept» understanding in modern linguistics are analyzed. The fact that the term is used without its essence full comprehension together with no differentiation between the notion, meaning and sense is pointed out. The dynamic character of the concept which is the product of perception, cognition and emotion is accentuated. The fact of the concept's existence only as a moment of experiencing of some fragment of reality is underlined.

Key words: concept, knowledge, dynamics, knowledge experiencing.

Домінування когнітивної парадигми знання в її сучасних природних та гуманітарних проявах призвело до широкого використання, зокрема у різноманітних областях мовознавчих досліджень, терміну «концепт». Закономірна поява нового терміну [2, с. 10], на наш погляд, призвела до його зловживань: слово стало «модним» у 90-ті роки 20 століття, і, з того самого часу, використовується багатьма вітчизняними науковцями подекуди лише з метою бути «в ногу со временем», без належного розуміння його сутності; при цьому навіть не враховується можливість *неживання* терміну. Навіть наявність багаточисленних спроб диференціювати поняття *концепт*, *поняття*, *значення* та *смисл*, як сутностей, які стоять за словом, встановити методику їхнього аналізу та опису, і, як результат, – наявність нечітких смислових меж між ними, плутанина в їх синонімічному вживанні (концепт може прирівнюватися до значення чи смислу, навіть до імені-концепту [напр., 1, с. 185], поняття – до концепту чи значення і т. п.) тільки свідчить про те, що усі ці спроби здійснюються з однієї, гносеологічно та методологічно обмеженої, точки зору. Тож постає питання, наскільки правомірне є вживання у науковому дискурсі терміну «концепт»?

Бачимо, що викрита глибина проблеми потребує виходу за рамки даного теоретичного осмислення представленого поняття «концепта», обґрунтування його складної субстанціональної сутності, структури, функціонального призначення, постановки питання доречності його використання без нагальної необхідності та, як наслідок, можливе й логічне повернення до традиційного «*поняття*», яке є найбільш чітким й прозорим в інструментарії термінів лінгвістики та може «гідно замішувати» термін «концепт» (який, до речі, є транслітерацією англійської відповідності слову «поняття») у наукових розвідках сьогодення. Тож, **метою** вирішення назрілої, вельми **актуальної**, поставленої у статті проблеми, є гносеологічне та методологічне окреслення смислових меж визначення поняття «концепт». **Завданнями** роботи є короткий огляд отриманих в теорії та практиці лінгвістичних досліджень наявних знань щодо визначення терміну «концепт», встановлення його онтологічної та гносеологічної сутності, структури, взаємозв'язку з терміном «поняття».

Когнітивна лінгвістика – той напрям мовознавства, який продовжує активно розвиватися та визначати обличчя сучасної світової лінгвістичної науки. Від попередніх етапів вивчення взаємовідносин мови та мислення її відрізняють погляд на мову як загальний механізм або засіб отримання, зберігання, обробки, можливої переробки та вироблення знань. Отже, мова розглядається як своєрідне процедурне використання образів, пов'язаних з формуванням феномену знання [1, с. 181]. Інакше кажучи, слова «механізм», «отримання», «вироблення», «формування», «процедурне використання», які формують загальноприйняте розуміння мови у межах когнітивістики, свідчать про акцентування уваги на постійній *динаміці*, *нестатичній* природі, двох вказаних сутностей – *мови* та *знання*, які належать постійно *мінливій* (сутності) людської свідомості та мислення.

Тож, мова є як найважливішим засобом існування знання, яке кодується головним чином у мовній семантиці, так і одним із засобів доступу до свідомості людини: вивчаючи семантику природної мови, ми вивчаємо структуру мислення, його ментальні одиниці або *концепти*. Концепти зароджуються як одиниці універсального предметного коду (УПК), тобто як індивідуально-чуттєві образи, в основі яких лежить чуттєвий (конкретний) досвід, відмічений етнічною специфічністю. Сам образ складає ядро концепту, яке в процесі поглибленого пізнання об'єкту збагачується новими смисловими ознаками, в результаті чого обсяг його збільшується. Діахронічно ознаки можуть згасати, видозмінюватися, збагачуватися, тому концепт не має чітко детермінованих меж. Тим не менш, його компоненти – упорядковані: ядро (конкретне), інші шари (більш абстрактні) знаходяться в відносинах похідності. Образ схематизується у понятті як структурному елементі думки [1, с. 184-185; 8, с. 18-19; 2, с. 10]. Отже, уявлення, образ, поняття, концепт – основні етапи формування глобальної одиниці мисленнєвої діяльності, яке з необхідністю втілюється в семантичному фрагменті простору мови або значенні. Значення постає як частина концепту, закріпленої мовним знаком з метою здійснення комунікації. Інформаційний зміст концепту включає декілька секторів, які можуть репрезентуватися значеннями окремих лексем [8, с. 9].

Представимо декілька визначень сутності концепту, запропонованих вітчизняними спеціалістами в області лінгвоконцептології та когнітивної семасіології:

✓ дискретна, певним чином упорядкована, різносубстратна ментальна одиниця свідомості, яка формується як результат пізнавальної діяльності особистості та суспільства, у вигляді культурно детермінованого фрагмента знання про інтерпретований об'єкт дійсності [8, с. 34; 10, с. 3; 6, с. 16], яке втілює культурно зумовлені уявлення етносу про світ [7], який може опредметнюватись системою мовних засобів;

✓ репрезентант інформації – досвідно-енергетичного кванту, який надходить до свідомості людини у вигляді різного роду інформаційних енергем, з яких він формується [4, с. 51];

✓ об'єктивно існуюче в свідомості перцептивно-когнітивно-афективне утворення динамічного характеру [3];

✓деяка абстракція з ознаками поняття, етимології, сучасні асоціації, уявлення, оцінки, переживання, які супроводжують слово [9, с. 43];

✓операційна ментальна структура, яка відбиває значущий типізований фрагмент досвіду людини, яка включає комунікативно значущу інформацію, когнітивну пам'ять слова та прагматичний компонент [2, с. 65; 5, с. 3-16].

В усіх визначеннях акцентується належність концепту до свідомості, його ідеальна сутність, структурованість різнотипової змістовної складової, *динамічний* характер формування, збереження та існування. Тим не менш, у більшості вказаних дефініцій поняття «динамічний» носить чисто декларативний характер. Максимум, чого притримуються всі дослідники, це – визнання змінності семантики та структури концептів у процесах когнітивно-комунікативної діяльності людини. Так, К. Харді зауважує, що навіть при наявних виділенню *динаміки*, концепти залишаються безнадійно застиглими сутностями, що не може дозволити розглядати пізнання як живий, нескінченний, змінний процес [за: 3, с. 404].

Останні психолінгвістичні та нейролінгвістичні дослідження, як складові лінгвокогнітивних практик, дозволяють йти далі, значно поглиблюючи розуміння природи динамічності концепту та висвітлювати нові нюанси його існування. Концепт не може бути ані дефініцією, ані набором достатніх ознак, ані картинкою, і тому потрібно розрізняти: 1) *те, що лежить за словом*; 2) *можливий вербальний опис концепту* як наступний етап, тобто лише як знання, яке *виводиться* [3, с. 403]. Уточнимо: йдеться про (теоретичне) знання, яке виводиться внаслідок логіко-раціоналістичного аналізу семантики мовної одиниці. При цьому не враховується або не приділяється достатньо уваги *взаємодії розуму та тіла* у процесі вироблення (живого) знання, тобто з позиції того, що знання не буває строго абстрактним, а завжди пов'язано з сенсорно-афективними процесами, які відбуваються в людській свідомості. О. О. Залевська абсолютно правомірно виводить наступну дефініцію концепта, яка, до речі, часто наводиться у скороченому, «обрубленому» вигляді дослідниками, які на неї посилаються (див., напр., [8]): *концепт* – базове перцептивно-когнітивно-афективне утворення *динамічного* характеру, яке *функціонує спонтанно* в пізнавальній та комунікативній діяльності індивіда, та *підкоряється закономірностям психічного життя людини* і внаслідок цього відрізняється від понять та значень як продуктів наукового опису з позицій *лінгвістичної теорії* [3, с. 411].

В представленні даного визначення дослідниця спирається на дані, отримані нейропсихологією, нейролінгвістикою та психолінгвістикою. На їх основі, наприклад, радянський дослідник О. Р. Лурія справедливо стверджував, що за словом стоїть багатомірна система зв'язків – поняттєвих, звукових, ситуаційних. Її він визначав як певну *симультанну* структуру, в основі зв'язків між одиницями якої виокремлюються ознаки семантичні (які визначають віднесеність до реальності, мисленнєвих категорій), граматичні, фонетичні, які включають слово в *сітку багатомірних смислів* [3, с. 407]. К. Харді вводить термін «семантична констеляція» для позначення живої, динамічної, організованої, постійно змінної системи – сітки значень та пов'язаних з ними процесів, які перебігають у свідомості. Ментальні образи, відчуття, почуття, афективні та сенсомоторні процеси, ідеї – вилетені у дану семантичну сітку. Вербальна дефініція не здатна відобразити багатство живого, значущого досвіду, це – лише «збіднена» його семантична конденсація, адже не існує ізольованого значення: все має значення тільки по відношенню до інших значущих сутностей [3, с. 405]. Отже, нейронна основа концепту – активізація багатьох окремих нейронних ансамблів, розподілених по різним ділянкам мозку. Доступ до всіх цих ділянок здійснюється одночасно завдяки слову, і не більше того. Мова, її знаки – лише засіб виходу на таку систему, ключ, який відчиняє ворота пізнаного, але дуже невдалий засіб пересування по нескінченному, неосяжному, безмежному у координатах трьохмірного простору всесвіту свідомості.

Ще наприкінці 70 років 20 століття О. О. Залевська замислилась над можливістю або неможливістю наукового опису концепту як такого, поставив правомірне питання: чи здійснюється аналіз саме концептів або відбувається перехід на дослідження значень слів або на встановлення обсягу та змісту понять? Відповідаючи на це питання, вона відокремлює концепт індивідуальний, той, який належить особі (КОНЦЕПТ-інд) та концепт соціальний, інваріант, який функціонує у культурі етносу (КОНЦЕПТ-інв). Опис КОНЦЕПТ-інв у лінгвокогнітивних розвідках типово починається з дефініцій слів, наведених у лексикографічних джерелах, що свідчить, однак, лише про опис *значення слова або поняття*, що стоїть за ним, адже багато дефініцій мають вигляд визначення поняття, до того ж – наукового. Додавання текстів в якості досліджуваного матеріалу розширює поле обзору, але тим не менш зводить його до *мовної картини світу* (точніше – до тієї частини картини, яка знаходить відображення в словарях та текстах) [3, с. 410-411]. Висновок є очевидним: отриманим результатом аналізу мовного та мовленнєвого матеріалу є науковий КОНСТРУКТ, який, будучи вже обмеженим вказаними рамками, відбиває лише якусь частину того, що представлено КОНЦЕПТом-інд та КОНЦЕПТом-інв.

На наш погляд, сутність концепту полягає у наступному. Концепт є комплексною енергетичною одиницею ієрархічної динамічної смислової (семантичної) системи, яка постійно самоорганізується, поєднуючи продукти перцептивних, когнітивних та афективних процесів свідомості. Енергія концепту реалізується в його появі: концепт – не стільки факт, скільки – акт, акт пізнання або впізнання елементу фрагмента світу в задану одиницю часу, акт розуміння, інтерпретації. Концепти не існують, але кожен раз для окремого ситуативного випадку вони породжуються, формуються заново: їх існування – одночасна активізація багатьох смислових зв'язків свідомості. Концепт – «миттєвість» поєднання первинних, базових, більш елементарних (доконцептуальних) семантичних структур, які, у свою чергу, також розкладаються на найменші елементи, система яких також була енергетично породжена завдяки акту свідомості. Саме в такому контексті треба розуміти те положення, що концепти мають розпливчасті межі, можуть розширюватися, модифікуватися, зливатися, розкладатися на частини тощо. Вся концептосфера людини тому – це постійно, активно функціонуюча на різних рівнях ієрархії (поняттєвий як вищий і далі – через чуттєво-образний рівень відбиття світу до архетипових елементів свідомості) система семантичних дій, рухів, спрямованих на породження осмисленої реальності, що дозволяє індивідові кожну мікросекунду мати адекватну орієнтацію, принаймні, в просторі та часі. Запуск такої системи відбувається завдяки інформаційним квантам-імпульсам, що константно поступають до свідомості із зовнішнього чи внутрішнього середовища через тілесну оболонку індивіда.

Отже, зрозумілим є той факт, що концепт як інтегративна багатомірна симультанна структура підкорюється закономірностям психічного життя людини. Саме тому визначення представлено Ю. С. Степановим – «концепт – деяка абстракція з ознаками поняття, етимології, сучасні асоціації, уявлення, оцінки, переживання, які супроводжують слово... яка не тільки мислиться, але й *переживається*» є найбільш правильним з наведеної концепції розуміння терміну.

Ми поділяємо думку О. О. Залевської, що термін «концепт» повинен вживатися тільки в тому випадку, коли йдеться про концепт як надбання індивіда [3, с. 361]. Спроба його вивчення через науковий аналіз мовного матеріалу призводить до побудови конструкта концепту, його моделі, тобто відбувається його «редукція до логіко-раціоналістичних основ». Це призводить, з одного боку, до підміни номінацій та об'єктів, які номінуються (концепт та модель концепта), з іншого, до неправильних спроб встановити кореляцію між концептом, поняттям й значенням –

продуктів наукового опису з позицій **лінгвістичної** теорії – та методологічно окреслити шляхи їх аналізу. У протилежному випадку, дослідникам, які застосовують термін «концепт», потрібно зазначати, що це – інструмент аналізу, умовна дослідницька одиниця, яка спрямована на комплексне вивчення мови та свідомості. Індивідуальний концепт як надбання особистості чи інваріантний концепт, як функціонуюче в системі соціальних взаємодій етнокультури, є абстрактним за своєю суттю утворенням, принципово не можуть бути пізнаними як екстенсiонально, так і інтенсiонально до кінця. Однак, межі їх розуміння можуть бути значно розтягнутими за рахунок комплексного дослідження в системі різних наук природного та гуманітарного циклу. Перспективою є розмежування понять *значення* та *сміслу* у контексті та взаємозв'язку понять «концепт» та «поняття».

Джерела та література

1. Алефиренко Н. Ф. Современные проблемы науки о языке / Н. Ф. Алефиренко. – М.: Флинта: Наука, 2005. – 416 с.
2. Воркачев С. Г. Постулаты лингвоконцептологии / С. Г. Воркачев // Антология концептов. – М.: Гнозис, 2007. – С. 10-11.
3. Залевская А. А. Психолингвистические исследования. Слово. Текст / А. А. Залевская // М.: Гнозис, 2005. – 543 с.
4. Ковалёва Л. В. Фразеологизм в когнитивном аспекте / Л. В. Ковалёва // Гуманитаризация обучения и актуальные проблемы лингвистики: межвуз. сб. науч. тр. – Воронеж: Воронеж. гос. ун-т, 2001. – С. 51-55.
5. Карасик В. И. Культурные доминанты в языке / В. И. Карасик // Языковая личность: культурные концепты. – Волгоград-Архангельск: Волгоградский пед. университет им. А. С. Серафимовича, 1996. – С. 3-16.
6. Ляпин С. Х. Концептология: к становлению похода / Ляпин С. Х. // Вестник ОГУ. – 1997. – Вып. I. – С. 11-35.
7. Маслова В. А. Лингвокультурология / В. А. Маслова // М.: Издательский центр «Академия», 2001. – 208 с.
8. Попова З. Д., Когнитивная лингвистика. Лингвистика и межкультурная коммуникация / З. Д. Попова, И. А. Стернин. – М.: АСТ: Восток-Запад, 2007. – 314 с.
9. Степанов Ю. С. Концепт / Ю. С. Степанов // Словарь русской культуры: опыт исследования. – М.: Школа «Языки русской литературы». – 1997. – С. 43-83.
10. Fodor J. The Compositionality Papers / J. Fodor, E. Lepore // Oxford: Clarendon Press, 2002. – 212 p.

УДК 81'276.2

Бороденко Л. М.

ПРИЧИНИ ЗАПОЗИЧЕННЯ ІНШОМОВНИХ ЛЕКСЕМ У СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ (НА МАТЕРІАЛІ ТВОРІВ СУЧАСНИХ ПИСЬМЕННИКІВ)

В статті отражены основные экстралингвальные и интралингвальные причины заимствования иноязычных слов в слоях современного украинского языка, рассматривается поведение графически-орфографических иноязычий в лексике современного украинского языка.

Ключевые слова: иноязычные лексемы, язык-рецептор, эмфатический эффект, лексическая система.

У статті висвітлено основні екстралінгвальні та інтралінгвальні причини запозичення іношомовних слів у тканині сучасної української мови, розглядається поведінка графічно-орфографічних іношомовностей у лексиці сучасної української мови.

Ключові слова: іношомовні лексеми, мова-рецептор, емфатичний ефект, лексична система.

In the article the principal extralinguistics and intralinguistics reasons of borrowing of foreign words are in modern Ukrainian language, the considering of graphical and orthographical borrowing in the vocabulary of modern Ukrainian language.

Key words: foreign lexicon, receptor language, emphatically effect, vocabulary system.

Зміни, які відбуваються в нашій державі та суспільстві, мають не тільки внутрішньополітичний, але й значний міжнародний резонанс. Це виявилось в налагодженні більш міцних економічних та культурних зв'язків із країнами Заходу, що спричиняло збільшення та зміцнення ролі України на міжнародній арені.

Ці зміни та їх результати поступово відображаються і в лексиці сучасної української мови. Кінець ХХ – початок ХХІ століття позначився процесом інтенсивної взаємодії різних мов і формування загального словникового фонду. У безпосередньому зв'язку з цими процесами перебуває й питання про запозичену лексику [10, с. 106].

Саме лексика, «на відміну від інших мовних систем, менш чутливих і більш замкнених (напр. фонематичної або граматичної), безперечно, більш широка, складна, гнучка і рухлива» [15, с. 12], а отже, саме лексична система є більш відкритою для іношомовних елементів. У зв'язку з цим проблема запозичення іношомовних лексем на сьогоднішній день залишається актуальною.

Проблемам запозиченої лексики приділяли увагу Л. А. Булаховський, П. І. Горещкий, В. Й. Горобець, В. В. Жайво-ронок, М. А. Жовтобрюх, М. П. Кочерган, Л. І. Мацько, Л. С. Паламарчук, М. М. Пилинський, В. М. Русанівський, В. П. Сімонюк та ін.

Останнім часом проблемам проникнення та асиміляції іношомовної лексики присвячені дослідження Л. М. Архипенко [2005], Л. В. Гонтарук [2008], Н. С. Кобзар [2008], Р. І. Синишин [2007], В. М. Титаренко [2007] та ін.

Але, незважаючи на те, що питання причин запозичень та процеси запозичення неодноразово були об'єктом аналізу в українському мовознавстві, на сьогоднішній день постало завдання дослідження причин виникнення запозиченої лексики в тканині сучасної української мови у новому аспекті, в нових умовах.

Отже, метою пропонованої статті є аналіз причин запозичення іношомовних лексем у тканині сучасної української мови.

Традиційно виділяють зовнішні і внутрішні причини запозичень [Д. С. Лотте, О. Д. Пономарів, С. В. Семчинський, Е. Хауген, М. М. Шанський]. Зовнішні фактори відбивають зв'язки мови з різними аспектами людського існування та історії суспільства. Як приклад загальних зовнішніх причин розвитку мови наводять зв'язок історії мови з історією її носіїв, залежність історичного розвитку мови від територіальних, географічних умов її функціонування [А. І. Смирницький, С. В. Шевчук, Н. Г. Шкурятяна, Л. В. Щерба, І. П. Ющук].

До зовнішніх факторів розвитку мови належать соціально-історична, виробнича, культурна, естетична сфери дійсності, через які відбувається зв'язок історії мови з історією народу. Це ті імпульси, які йдуть з позамовного середовища і пов'язані з особливостями історії розвитку суспільства, переселенням, міграціями, об'єднанням і розпадом мовних колективів, прогресом культури і техніки [9, с. 220].

«З найдавніших часів носії різних мов спілкуються між собою: торгують, обмінюються культурними досягненнями, ведуть переговори. Внаслідок цього контактують різні мови, що призводить до запозичення» [5, с. 225].

На думку українського дослідника Л. Ю. Шевченка, «запозичення є результатами економічних, культурних, політичних контактів українського народу з іншими народами» [16, с. 137].

Є. В. Розен, вивчаючи взаємозв'язок позамовних факторів і запозичень, наголошує на тому, що будь-які зміни у світі матеріальних речей, суспільних установ, духовного життя людини потребують відповідних найменувань. Так виникають у мові нові слова – запозичення. Появу останніх у лексиці можна вважати «свідченням» екстралінгвальних змін, що відбулися або відбуваються [11, с. 22].

Серед позамовних факторів окремо виділяють психологічні – табу, прагнення до гіперболізації, іронії, бажання висловити суб'єктивні почуття [2, с. 97]. На розвиток мови впливають і зміни у складі носіїв загальноживаної мови. Важлива роль тут належить окремому носієві мови. Спочатку мовець вживає яку-небудь інновацію, далі це слово оцінюється, приймається або відхиляється іншими членами суспільства [17, с. 153].

Л. П. Крисін також виділяв соціально-психологічні причини і фактори запозичення: сприйняття всім колективом або його частиною іншомовного слова як престижнішого, «ученого», «красиво звучного», а також комунікативна актуальність поняття, що позначається іншомовним словом. Але слід підкреслити й певну значимість іншомовного слова не тільки в мові: по-перше, іншомовне слово пов'язане з книжною культурою, книжним стилем мови, з відповідною стилістичною забарвленістю; по-друге, внаслідок «непрозорості» форми іншомовного слова зміст його для багатьох мовців часто видається зашифрованим, незрозумілим; у той же час (по-третє) ця незрозумілість служить символом недоступної вченості, тому і мова, яка містить іншомовні слова, часто розцінюється як соціально престижна. Наприклад: слово *ексклюзивний* (замість виключний), яке набагато легше входить до будь-яких контекстів, ніж його український синонім [8, с. 58].

Серед суспільно-громадських причин входження запозичень в українську мову ми, спираючись на думку за Л. П. Щурячого, відносимо і «комунікативну актуальність поняття» і відповідного йому слова [див. за [8, с. 61]]. Якщо поняття зачіпає важливі сфери діяльності людини, то слово, що позначає це поняття, природно, стає загальнонародним, воно легко утворює похідні на українському ґрунті, стає об'єктом свідомого вживання і пов'язаних з цим обігравань і каламбурів. З часом актуальність слова може втрачатися і, навпаки, слово, запозичене на початку століття, може досягти піку свого вживання в кінці століття. Наприклад: *електорат, міністр, юстиція, рейд*.

Сучасний стан розвитку українського суспільства дозволяє нам говорити про перевагу соціально-психологічного фактору у процесі запозичень.

Крім того, можемо назвати й інші екстралінгвальні причини запозичення. Одним із основних факторів запозичення є вплив стилю американського життя, який пропагується ЗМІ, кінопрокатом, телебаченням, художньою літературою. Так, наприклад, сучасна українська література відзначається великою кількістю подібних запозичень (як адаптованих, так і неадаптованих): *Лазуровий берег*, соки «*fresh*», *піца з анчоусами, парфуми «Kenzo»* (І. Роздобудько «Ескорт у смерть»). – *Yes! – задоволено видихнула Марина* (І. Роздобудько «Ескорт у смерть»). *Це відбувалося під час таких заходів – презентацій, фуршетів, party* (І. Роздобудько «Переформулювання»). *Курили з ним і Стронціцького Растаман в vibration* (Т. Прохасько «Лексикон Таємних знань»).

З-поміж соціально-психологічних причин, що впливають на процес запозичення, можна назвати збільшення кількості людей в Україні, що знають і спілкуються англійською мовою. Великий потік тих, що виїжджають з країни, тривалий час живуть в англомовних країнах і повертаються назад, є причиною частого перемикання на англійську мову (так зване «перемикання коду»). Яскравим прикладом такого перемикання можуть слугувати твори сучасних українських письменників, наприклад: *Леді і джентльмени, пані та панове, forget it* (О. Забужко «Польові дослідження з українського сексу»). *Дівчинка та public person, а я від них тримаюся подалі*. (І. Карпа «Перламутрове порно»). *Але першою Етвиною вагітністю на третьому місяці від guess, who? – було*. (І. Карпа «Ганеша і Синкопа»). *А як жити з людиною, котра увесь час твердить – «No problem?»* (І. Роздобудько «Амулет Паскаля»).

Окремі лінгвісти підкреслюють, що у відповідному контексті англійське запозичення є престижнішим, ніж його український відповідник. Л. П. Крисін називає таке явище «підвищенням в ранзі»: слово, яке в мові-джерелі йменує звичайний об'єкт, в запозичуваній мові належить до об'єкта, в тому або іншому сенсі значнішому, престижнішому тощо. Так, на думку Л. П. Крисіна, в українській мові назву *shop* – магазин прикладаємо не до всякої крамниці, а лише до такої, яка продає престижні товари [8, с. 61].

Тому часто причиною основною запозичень на сучасному етапі є мода на окремі лексеми, сполучення слів і цілі фрази. Наприклад: *Найпотворнішим видавалося online спілкування з зіркою російського шоу-бізнесу* (І. Карпа «Фройд би плакав»). *Воістину, DV-камера із flash-картою – велетенське досягнення в психології* (І. Карпа «Фройд би плакав»). *Над моїм lap-topom небезпечно бігають мурахи* (І. Карпа «Перламутрове порно»). *Ваш рот починає скидатися на китайський CD-box* (І. Карпа «Фройд би плакав»). *Це заздалегідь видно, як телемагазинах чл Fashion-TV поряються в контейнері* (І. Карпа «Перламутрове порно»).

Початок ХХ століття може характеризуватися як епоха соціальної та мовної нестабільності. По-перше, прямий ефір на радіо і телебаченні через особливості розмовної мови часто є свідченням порушення багатьох мовних норм. Журналісти вживають не тільки іншомовні лексеми, але й іншомовні крилаті вирази. Наприклад: «У всьому цьому діянні відчувалася...той щемлячий американський *freedom*...» («Комсомольська правда», 05.08.2002 р.) «Напередодні 1 травня у скляних вітрин салону продавали автомобілі *high-class* «Бентлі»...» («Новини», 02.03.2003 р.). На цей факт звертав увагу О. Вайзе, який вважав пресу одним із головних джерел, які передають лексику із однієї мови в іншу [19, с. 236]. К. Мюллер з цього приводу зазначає, що «іноземне слово, що міститься у будь-якій іноземній газеті, яке, на його думку, висловлює нове поняття або витончено передає старе, може, за сприятливих умов, нав'язати це слово всій нації» [18, с. 10-12].

Активними носіями запозичень є також політики, оскільки на політичному олімпі оперування запозиченнями в мові політики розглядається як невід'ємна частина позитивного іміджу, наприклад: «*Хіба розпуск КПРС був конституційним? Ні, але він був легітимним...*» [Новий час. – № 40. – 1993. – С. 11]. «У нього стійкий *електорат*» [Комсомольська правда. – 28 квітня 2001 р. – С. 5].

До внутрішніх, або інтралінгвальних факторів належать ті, дія яких зумовлюється внутрішньомовними причинами. Так, Р. О. Будагов до інтралінгвальних чинників розвитку мови відносить універсальну тенденцію до економії мовних засобів, до регулярності, однотипності внутрішньомовних відношень, до експресивності, тобто розширення стилістично різних позначень з різними емоційно-експресивними значеннями [4, с. 234].

Е. Ріхтер основною причиною запозичення слів вважає необхідність у найменуванні речей і понять. Називаються й інші причини, відмінні за своїм характером, – мовні, соціальні, психічні, естетичні і т. ін., потреба в нових мовних формах, у розчленовуванні понять, у різноманітності засобів і в їх стислості та зрозумілості, в зручності й таке інше. Сам процес мовного запозичення розглядався вченим у нерозривному зв'язку з культурними та іншими контактами двох різних мовних суспільств і як частина, і як результат таких контактів [див. за [8, с. 12]].

М. О. Брейтер виділяє такі інтралінгвальні причини запозичень [3, с. 132-135].

1. Відсутність відповідного поняття в когнітивній базі мови-рецептора. Наприклад: *бедж, класифікатор, ноутбук* і його нові різновиди: *аудіобук і пауербук; органайзер, пейджер і твейджер, холстер, таймер, біпер, скремблер, інтерком, шредер, оверхед, плоттер, сканер, тюнер, тонер, в'юк* та інші.

2. Відсутність відповідного (точнішого) найменування (або його «програш» у мові-рецепторі): *(прайс-лист* (замість *перелік видів товарів та послуг*), *імідж* (замість *образ*) в конкуренції із запозиченням), *дайджест* (замість *стислий зміст*), *спічрайтер* (замість *спеціаліст із написання докладів, статей*), *спонсор* (замість *особа, яка фінансує проект*), *спрей* (замість *прилад для розприскування рідини*).

За підрахунками М. О. Брейтера, близько 15% новітніх іншомовних одиниць запозичуються у зв'язку з відсутністю відповідного найменування в мові-рецепторі. До них лінгвіст відносить: *детектор (валют), топ-модель, brand name, віртуальний, інвестор*.

Причина запозичення нерідко обумовлює функцію іншомовних лексем. У разі співіснування запозичення і раніше освоєного найменування функція іншомовностей полягає в позначенні західної реальії або стилістичному маркуванні тексту, а українські еквіваленти використовуються для опису української дійсності. Наприклад: «*Князь тьми*» – чистої води *хоррор*. «*Вій*» – перший російський фільм *жахів* [3, с. 134].

3. Забезпечення стилістичного (емфатичного) ефекту. Так, наприклад, рецензія на книгу «Світи Пола Андерсона» була названа «Аптека. Street. Ліхтар». Експресія цього заголовку пов'язана також з інтертекстовістю (натяк на блоківський рядок «*Ніч. Вулиця. Ліхтар. Аптека*»...). Емфатична функція може бути обумовлена і омофонією, що сполучає міжмовні сенси (Пор. ВІНАП – WIN UP). Ця функція розрахована на високий ступінь мовної компетенції тих, що говорять.

4. Вираз позитивних або негативних конотацій, якими не володіє еквівалентна одиниця в мові-рецепторі. Автор указує на те, що серед носіїв української мови поширене уявлення про те, що іноземні технології є прогресивнішими порівняно з українськими, іноземні банки надійніші, іноземні товари – вищої якості. Ця установка широко застосовується в рекламі, де іншомовності вживаються з метою актуалізації позитивних конотацій. Наприклад, *фірми auto-rental* замість «*прокат машин*», *крайний паб* замість *пивна* і таке інше.

У своїх дослідженнях Л. П. Крисін дотримується аналогічного погляду та виділяє такі інтралінгвальні причини запозичення [7, с. 112]:

- потреба в найменуванні нової речі, нового явища. Наприклад: *автобан* (нім.) – широка магістраль з високоякісним дорожнім покриттям для швидкісного руху автомобілів. Але це слово в сучасній мові застосовується переважно щодо західної дійсності, оскільки в Україні таких магістралей майже немає;

- необхідність спеціалізації понять – в тій або іншій сфері, для тієї чи іншої мети; іншомовні слова, виникнення яких обумовлене саме цими факторами, особливо поширені в спеціальних термінологіях. Наприклад: *візажист* (фр. візаж – обличчя) – дизайнер або художник з макіяжу, майстер косметичного та живописного прикрашання обличчя;

- тенденція, яка полягає в тому, що цілісний, не розчленований на окремі складові об'єкт і позначатися повинен «цілісно», нерозчленовано, а не поєднанням слів (якщо об'єкт поняття уявляє собою одне ціле, то мовці намагаються його позначити одним словом, а не словосполученням). У цьому випадку відбувається нібито заповнення однієї ячейки, якій відповідає певний сенс. Наприклад, спортивний термін *овертайм* (в англійській мові складається з двох слів *овер* – зверху та *тайм* – час) замінює зворот *додатковий час*, який має термінологічне значення – позначає певний відрізок часу, який надається командам для визначення переможця; *фреш* – свіжовичавлений сік і т. ін.

Внутрішньомовні процеси можуть бути пов'язані з породжувальною функцією мовлення. Окремі висловлювання на рівні мовлення, які не є фактами мови, можуть набувати стереотипності, відтворюваності, починають функціонувати як самостійні номінативні одиниці [6, с. 4-5].

«Внутрішнє джерело мовної еволюції – це суперечності, які виникають у лексичній системі через невідповідність між значеннями слова (сукупністю його семем) і його значеннєвістю (синтагматичними можливостями). Ці суперечності спричиняють виникнення низки протилежних тенденцій, взаємодії між якими сприяє постійний семантичний розвиток. При цьому під дією соціальних факторів одні діалектично пов'язані процеси виявляються сильніше, інші – слабше» [12, с. 63].

Аналогічне визначення причин запозичення можна зустріти в працях українських (С. П. Бевзенко, С. І. Дорошенко, Ю. О. Карпенко, М. П. Кочерган, О. Д. Пономарів, Л. Ю. Шевченко) і російських дослідників (П. О. Лекант, В. Н. Перетрухін, Д. Е. Розенталь, М. І. Фоміна, М. М. Шанський тощо).

Наші дослідження доводять, що на сучасному етапі традиційно значну частину іншомовностей складають лексеми, що виникли в українській мові як результат задоволення потреби в найменуванні нової речі або поняття. Так, наприклад, значна різноманітність косметики, невідомої раніше українському споживачу, стала причиною запозичення з англійської мови слів типу: *мейк-ап* (макіяж), *консилер* (олівець-коректор), *пілінг-крем* (крем, що прибирає верхній шар шкіри), *ліфтинг-крем* (крем, що підтягує шкіру), *вейніш-крем* (крем, що прибирає капілярні сітки) та інше. Номінативною необхідністю пояснюють запозичення іншомовних слів Л. П. Єфремов, Д. І. Ганич, І. С. Олійник, М. А. Жовтобрюх, Б. М. Кулик, А. П. Грищенко.

Отже, зовнішні причини запозичення іншомовних одиниць поєднуються з внутрішніми через соціально-психологічні. Ми вважаємо, що живе спілкування з іншими країнами у спортивній, культурній, науковій, торгівельній та політичній сферах сприяє обміну поглядами, думками, міркуваннями, відкриттями, а отже, і словами. Але тут слід ще раз підкреслити, що кожне запозичене слово має бути зрозумілим, логічно вмотивованим; легко вимовлятися мовцем і легко сприйматися слухачем; мати досконали звукову будову і певну словесну привабливість; відповідати естетичним канонам мовлення. Аналіз причин запозичення іншомовних лексем у сучасній українській мові має потужний потенціал, є актуальним завжди, оскільки розкриває безмежні можливості для наукової та навчальної діяльності, дозволяє прогнозувати розвиток лексичної системи української мови і корегувати цей розвиток за необхідності.

Джерела та література

1. Бодуэн де Куртене И. А. Избранные труды по общему языкознанию / И. А. Бодуэн де Куртене. – М.: Изд-во АН СССР, 1963. Т. 1. – 384 с.
2. Бородин М. А., Гак В. Г. К типологии и методике историко-семантических исследований / М. А. Бородин, В. Г. Гак. – Л.: Наука, 1979. – 232 с.
3. Брейтер М. А. Англицизмы в русском языке: история и перспективы: Пособие для иностранных студентов-русистов / М. А. Брейтер. – В.: Изд-во «Диалог», 1997. – 234 с.
4. Будагов Р. А. Что такое развитие и совершенствование языка? / Р. А. Будагов. – М.: Наука, 1977. – 264 с.
5. Карпенко Ю. О. Вступ до мовознавства / Ю. О. Карпенко. – К.: Вид. центр «Академія», 2006. – 336 с.
6. Котелова Н. З. Первый опыт лексикографического описания русских неологизмов / Н. З. Котелова // Новые слова и словари новых слов. – Л.: Наука, 1978. – С. 5-26.
7. Крисін Л. П. Іншомовні слова у сучасному житті / Л. П. Крисін // Російська мова кінця ХХ століття. – М., 1996. – 286 с.
8. Крысин Л. П. Иноязычные слова в современном русском языке / Л. П. Крысин. – М.: Просвещение, 1968. – 324 с.
9. Общее языкознание. Внутренняя структура языка / [ред. Б. А. Серебrenников]. – М.: Наука, 1972. – 441 с.
10. Протченко И. Ф. Лексика и словообразование русского языка советской эпохи / И. Ф. Протченко. – М.: Наука, 1985. – 349 с.
11. Розен Е. В. Новое в лексике немецкого языка / Е. В. Розен. – М.: Просвещение, 1971. – 175 с.
12. Русанівський В. М. Філософські питання мовознавства / В. М. Русанівський. – К.: Наук. думка, 1972. – 197 с.
13. Словник іншомовних слів / [ред.-упоряд. О. С. Мельничук]. – 2-ге вид., доп. – К.: УРС, 1985. – 367 с.
14. Словник української мови: в 11-ти т. / [ред.-упоряд. І. К. Білодід]. – К.: Наукова думка, 1970-1980.

- 15 Сорокин Ю. С. Развитие словарного состава русского литературного языка 30-90 годы XIX века / Ю. С. Сорокин. – М.; Л.: Наука, 1965. – 564 с.
16. СУМ. Довідник / Л. Ю. Шевченко, В. В. Різун, Ю. В. Лисенко / [ред.-упоряд. О. Д. Пономарів]. – К.: Либідь, 1996. – 320 с.
- 17 Языковая номинация. (Общие вопросы) / А. А. Уфимцева, Э. С. Азнаурова, В. Н. Телия и др. / [ред. Б. А. Серебренников, А. А. Уфимцева]. – М.: Наука, 1977. – 359 с.
18. Muller Chr. Zur methodik der Fremdwortkunde / Chr. Muller // Acta Jutlandica. – 1933. – В. 5. – S.10-12.
19. Weise O. Wortenlehnung und Wortschöpfung / O. Weise // Zeitschrift für Volkspsychologie und Sprachwissenschaft. – 1864. – Bd. III. – P. 219-236.

УДК 811.161.2'37

Браницька О. Ф.

ПОГЛЯДИ НА ПРОБЛЕМАТИКУ ДОСЛІДЖЕННЯ ФРАЗЕОЛОГІЧНИХ ОДИНИЦЬ З ОНОМАСТИЧНИМ КОМПОНЕНТОМ

В статті описані основні проблеми, характерні для дослідження ідиоматики в сучасній лінгвістиці. Предметом уваги статті є також фразеологічне значення, внутрішня форма фразеологізму.

В статті розглянуто символи прецедентних феноменів (прецедентні імена та вислови, прецедентні антропоніми).

Ключові слова: фразеологізми, фразеологічне значення, імена собствених, прецедентні антропоніми.

Стаття зосереджена на описі основних проблем, характерних для дослідження ідиоматики в сучасній лінгвістиці. Предметом уваги статті є також фразеологічне значення, внутрішня форма фразеологізму.

У статті розглянуто символи прецедентних феноменів (прецедентні імена та вислови – прецедентні антропоніми).

Ключові слова: фразеологізми, фразеологічне значення, власні імена, прецедентні антропоніми.

The article deals with the description on common problems typical for idiomatic study in modern linguistics. Phraseological meaning and inner form of the phraseologism are also viewed upon in this article. Symbols of precedent phenomena (precedent names and expressions- precedent anthroponyms) are investigated in the article.

Key words: phraseologisms, phraseological meaning, proper names, precedent anthroponyms.

Фразеологізми або ідіоматичні вирази, притаманні всім мовам світу, все більше привертають увагу дослідників у наш час, коли утвердження принципу антропоцентризму передбачає дослідження всіх аспектів мови в діяльнісному аспекті з орієнтацією на людину як основну постать мовленнєвої діяльності. Перші намагання включити у словники «фразеси та ідіоматизми», близькі до слів, містяться ще у працях М. В. Ломоносова. Витоки сучасних підходів до вивчення фразеології знаходимо у працях Ш. Баллі, О. О. Потебні, Ф. І. Буслаєва, Ф. Ф. Фортунатова, О. О. Шахматова, І. А. Бодуена де Куртене, О. В. Щерби, Є. Д. Поліванова, О. О. Селіванової, С. Н. Денисенко та ін. (за Н. Вежинович)

Одним із перших лінгвістів, який запропонував докладну характеристику фразеологічних одиниць, був Ш. Баллі, який вперше представив термін *phraseologie* у значенні «розділ стилістики, що вивчає зв'язані словосполучення». У російській лінгвістиці перша спроба вивчення стійких виразів належить академіку О. О. Шахматову, який досліджував різні типи синтаксичних сполучень під кутом зору їхньої розкладності. Дещо пізніше (в 1940-1970 рр.) проблеми теорії фразеології висвітлювалися у працях акад. В. В. Виноградова, Н. Н. Амосової, О. І. Смирницького, М. М. Шанського, О. І. Молоткова, О. С. Ахманової, О. В. Куніна, І. В. Арнольд та ін. учених. Саме в цей період, названий В. М. Телія класичним, відзначається намаганням зберегти основні погляди на суть і класифікацію фразеологізмів, висловлені В. В. Виноградовим [11, с. 54].

Фразеологізми виявляють суттєву відмінність як знаки мови. Особливості вторинності номінації, зокрема, виявляються в превалюванні кваліфікативної функції при називанні фрагмента дійсності; у відображенні не однієї, а кількох ознак; в обов'язковості вияву суб'єктивно-модальної інтенції мовця. Тому негативна чи позитивна оцінка тут залежить від того, з яких позицій виступає мовець. Знакова специфіка ФО виявляється також в образній основі номінації й у «прозорості» цих образів для певної лінгвокультурної спільності.

До невідкладних завдань фразеології як лінгвістичної дисципліни В. М. Телія відносить дослідження співвідношення об'єктивного й суб'єктивного факторів у значенні фразеологізмів, їхнє пристосування до комунікативних процесів, здатність виконувати номінативні завдання в ході організації висловлювання, включаючись у когнітивні процедури, що забезпечують розуміння, а також соціальні умови мовлення, що характеризують статус комунікантів і т. ін. [11, с. 56].

У зарубіжній лінгвістиці так і не склалися фразеологічна школа, оскільки лінгвісти, як правило, уникали вивчення ідиоматики. З тих пір, як В. фон Гумбольдт помітив, що для мови притаманні необмежені можливості при обмежених засобах, першочерговим завданням стало відкриття найбільш загальних моделей і правил лінгвістичних структур. Другою причиною того, що на ідіоми зверталось так мало уваги в зарубіжному мовознавстві, є те, що ідіоми не вписуються у схему мовного дослідження, запропоновану структурною лінгвістикою, в основі якої лежить теза про те, що великі сегменти мови складаються з менших, причому менші не можуть бути піддані подальшому аналізу. Ідіоми представляють собою складні комплекси, які, з одного боку, ведуть себе як прості форми, з іншого, – є синтаксичними структурами, які можуть бути піддані аналізу. Цим ідіоми дуже ускладнюють описову картину будь-якої мови. Питання, що є предметом наукових дискусій у межах сучасної фразеологічної теорії, не отримують однозначної відповіді через велику різноманітність мовного матеріалу, що належить до фразеологічних корпусів різних мов. Так, до сьогодні відсутня єдність думок між дослідниками в питанні про обсяг і межі фразеології, до якої вони зараховують тільки три перші типи: 1) ідіоми – «ядро» фразеологічного складу, оскільки тільки вони еквівалентні словам щодо виконання цілісної номінативної функції [11, с. 60]; 2) фразеологічні сполучення – фразеологізми з аналітичним типом значення, які безпосередньо взаємодіють своєю структурою з одиницями лексико-семантичної системи мови; 3) паремії – (прислів'я, приказки) з притаманним їм прямим і переносним значенням; 4) мовленнєві штампи; 5) різні типи кліше; 6) крилаті вирази. Більшість вітчизняних та зарубіжних вчених відзначають такі категоріальні властивості фразеологізмів: 1) ідіоматичність/немотивованість значення; 2) відтворюваність; 3) стійкість; 4) цілісність. Питання про місце й роль фразеологічних одиниць у системі мови було й залишається одним із найбільш дискусійних. До теперішнього часу фразеологами не вироблена єдина концепція з цієї проблеми, яка визначала б, до якого мовного рівня належать ці одиниці, чи утворюють вони свою.

Найважчим для розв'язання є сьогодні питання про фразеологічне значення. Серед дослідників сьогодні не склалися єдиної думки про суть фразеологічного значення. Підхід до визначення цього поняття цілком залежить від прийнятих дослідником критеріїв фразеологічності. Деякі дослідники вважають, що фразеологічні одиниці характеризуються лексичним значенням, хоча й відзначають його своєрідність (Н. М. Шанський, Молотков). В. В. Виноградов, М. Ф. Алефіренко, А. М. Мелерович та інші дослідники обстоюють позицію наявності

фразеологічного значення і вказують на специфіку якісної природи фразеологічної семантики порівняно з лексичною.

Проте більшість лінгвістів, допускаючи, що між фразеологічною одиницею і словом є багато спільного, підкреслюють, що фразеологічні одиниці мають власне фразеологічне значення, яке потрібно розглядати як особливий тип мовного значення (за В. Л. Архангельским, В. П. Жуковим, А. М. Мелерович). При цьому підкреслюється думка, про те, що фразеологізми, на відміну від слів, мають фразеологічне значення, що складається з образного представлення метафоричного, метонімічного або порівняльного типу, через яке називається денотат і наводиться його конотативна характеристика в сигніфікаті.

Фразеологічне значення має ряд відмінних від лексичного ознак: специфічна, неускладнена словотвірна семантика, в якій виділяється семантичний надлишок: наприклад, для називання періоду часу, в межах якого відбулася якась давня подія, можна використати слово *здавна* або ФО з *предку-віку*. Порівняно зі словом фразеологізм має семантичний конкретизатор «дуже». Ця відмінність говорить про вищий ступінь інтенсивності вияву ознаки в структурі фразеологічного значення.

Визначаючи фразеологічне значення як особливу семантичну категорію, лінгвокреативною основою учені називають, по-перше, діалектичну єдність асоціативно-образного (непрямого й похідного) відображення вторинної денотативної ситуації та фраземотворчої взаємодії різнорівневих одиниць первинного знакопозначення; по-друге, відносно цілісний зміст і спосіб роздільно оформленого функціонування фразеологічних одиниць; по-третє, генеруючим ідею засобом формування фразеологічного значення слугує внутрішня форма фразеологічних одиниць [12, с. 37].

У фразеології чи не найяскравіше відбивається досвід народу, своєрідність його світобачення, оскільки в ній найбільш чітко виявляються специфічні засоби відображення концептуальної картини світу.

Мова відображає певний спосіб сприйняття та концептуалізації світу. Значення, які в ній виражаються, складають деяку систему поглядів, свого роду колективну філософію, що нав'язується як обов'язкова усім носіям мови. Властивий мові спосіб концептуалізації дійсності частково універсальний, частково специфічний, так що носії різних мов можуть бачити світ по-різному, через призму своїх мов [1, с. 39]. У результаті взаємодії людини з навколишнім світом складається її уявлення про цей світ, формується певна модель світу (за Н. С. Лалаєн).

Гуманізація суспільства, утвердження пріоритету людини, очевидно, зумовила тенденцію до аналізу мовної картини світу через антропологічну призму. У зв'язку з цим неабиякий інтерес для дослідження становлять фразеологічні одиниці з назвами людей.

Упродовж останніх років спостерігається активізація мовознавчої діяльності в цьому напрямку, про що свідчать дисертаційні дослідження А. М. Кравчук, Н. С. Лалаєн, О. А. Мороз, О. В. Сафронової та ін. Подібні дослідження важливі як з мовознавчого боку, так і з загальнокультурного, оскільки мовна картина світу, у тому числі ФО як її компонент, містить риси народу – творця фразеології. Тому адекватне дослідження мови можливе лише при зверненні до людини-творця мови. Цим пояснюється цікавість до дослідження функціонування саме власних імен та назв у складі фразеологізмів.

Яскравими лексичними компонентами національно забарвлених ФО є власні імена. У власній назві закодована пам'ять століть, у ній закладена така велика інформація, яку сучасні методи дослідження ще не дозволяють виділити повною мірою [3, с. 76]. Онімія певної мови є відбитком культури та ідеології суспільства, тому виникає потреба в лінгвістичних дослідженнях власних назв у соціолінгвістичному, психолінгвістичному, функціональному й інших аспектах [2, с. 1]. Не дивно, що в працях з фразеології підкреслюється національна специфіка саме ономастичних одиниць: «Національно-культурний компонент властивий власним іменам, мабуть, навіть більшою мірою, ніж апелюючим» [4, с. 170]. Актуалізується поняття лінгвокультурної мотивації, під якою розуміється психоментальна операція встановлення образності фразеологізмів з онімним компонентом, яка ґрунтується на лінгвокультурній інформації, закодованій у символіці оніма. Джерелом лінгвокультурної інформації знімного компонента є соціум, історія, література та ін.

В ономастичному просторі будь-якої лінгвокультури можна виділити групу власних імен, що мають когнітивну й емоційну значимість, тобто прецедентні власні імена.

Основною частиною прецедентного ономастикона є прецедентні антропоніми. До них відносять імена й прізвища відомих історичних особистостей, діячів науки, мистецтва, культури. Залежно від роду занять носія ім'я в класі прецедентних антропонімів можна умовно виділити три групи: 1) відомих історичних особистостей, політики й державні діячі; 2) діячі мистецтва: письменники, поети, музиканти, режисери, актори, співаки; 3) учені й філософи [6, с. 10].

Цей клас характеризується нестабільністю свого складу. З одного боку, частина імен втрачає прецедентний статус і залишає цей клас. З іншого боку, він постійно поповнюється за рахунок імен з нових фільмів і художніх творів.

Значимість або культурно-історична цінність прецедентних власних імен відбивається в закріпленні за ними в рамках певної лінгвокультури асоціацій і ознак. Актуалізація ознак реалізується в дискурсі за принципом імплікаційних зв'язків – вживання імені викликає у свідомості пов'язані з ним ознаки. Найбільшою розмаїтістю ознак відрізняється імплікаціонал прецедентних антропонімів. Сфера сильних імплікацій формує ознаки, що характеризують діяльність (творчість) носія ім'я, продукт його діяльності (творчості), стиль, манеру творчості, подія, період часу, пов'язані з носієм ім'я, його характер або зовнішність [6, с. 15].

Використання прецедентних власних імен породжує три види тропів: метафору, порівняння й метонімію. Аналіз і опис механізму метафоричних перетворень прецедентних власних імен з урахуванням структури їхнього значення дає один можливий варіант їхнього семантичного перетворення: перенос імплікаційної ознаки вихідного значення в межі видової семи інтенціонала похідного значення прецедентного імені.

Серед метонімій прецедентних антропонімів виділяються 4 види: 1) діяч (його ім'я) – продукт його діяльності; 2) глава держави, країни, уряду, установи – держава, країна, установа, люди; 3) діяч – період часу; 4) транскатегоріальна метонімія.

Транскатегоріальна метонімія, базується на імплікаційному зв'язку між носієм ознаки й самою ознакою, і лежить в основі транспозиції власного імені в прикметник і розвитку в нього якісного значення, а також переходу в абстрактний іменик. Наприклад: *Darwin-Darvinism, Lenin-Leninism* і т.п. Метонімія відіграє важливу роль у семантиці фразеологічних одиниць із власним іменем, наприклад, *John Hancock, John Henry* – підпис (*American Heritage dictionary of idioms, 1997*) в американському англійському й *do a Melba, do a Farnham* – «зробити кілька вданих виступів перед завершенням кар'єри» (*Oxford idioms dictionary, 2005*) в австралійському англійському.

Порівняння і метафора є потенційно співвідносними у плані мисленнєвого процесу: порівняння базується на метафорі, а метафора входить до складу порівняльної конструкції, впливаючи певним чином на її семантику. Основними критеріями їх розмежування, на думку дослідників [7, с. 4-5], є: 1) порівняння має чітко окреслену структуру (основа порівняння, показник порівняльних відношень, образна основа порівняння) / метафора не підлягає

точному компонентному аналізу (загальне значення метафори ґрунтується на асоціаціях); 2) результатом порівняння не є єдиний семантичний комплекс / процес метафоризації передбачає виникнення нового семантичного значення. Зауважимо також, що метафора є лаконічною, вона скорочує висловлювання, тоді як порівняння поширює його. Метафора розкриває сутність предмета, виражаючи його постійну ознаку, а порівняння вказує на подібність одного об'єкта іншому незалежно від того, чи є вона постійною або рухомою, дійсною або уявною ознакою [8, с. 27].

Якщо при метафоризації різні характеристики співвідносяться з власною назвою або її похідними, вміщуються в одному словесному знаку, то при порівнянні характеристика та її носій представлені окремо, наприклад, *as curious as Paul Pry, like a Trojan, napa як Хома й Варвара*.

Загальновизнаною є думка про те, що фразеологічний корпус будь-якої мови являє собою найбільш самобутнє його явище не лише в плані системно-регулярної аномальності, а й у плані вираження фразеологізмами національної самобутності народу – носія мови (В. М. Телія).

Фразеологізми з назвами людей у лексичному наповненні відзначаються великим діапазоном сфер використання. Спостереження говорять про різноплановість характеристик, кваліфікованих названими ФО. Людина як еталон освоєння різних категорій буття дала поштовх до виникнення фразеологізмів, що функціонують для називання фрагментів як матеріального, так і нематеріального світу.

Глибший аналіз досліджуваних явищ, прецедентних антропонімів зокрема, плануємо здійснити в подальших наукових пошуках.

Джерела та література

1. Апресян Ю. Д. Избранные труды. Лексическая семантика. Т. 1. / Ю. Д. Апресян. – М.: Школа «Языки русской культуры», 1995. – 472 с.
2. Грушевська Ю. А. Власні назви в російському рекламному тексті: лінгвістичний і функціональний аспекти: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.02 «Російська мова» / Ю. А. Грушевська. – Дніпропетровськ, 2005. – 19 с.
3. Желєзняк І. М. Світоглядний код слов'янської антропонімної лексики / І. М. Желєзняк // Актуальні питання антропоніміки: 36. матеріалів наук. читань пам'яті Ю. К. Редька / під ред. І. В. Єфименко. – К., 2005. – С. 76-88.
4. Верещагин Е. М., Костомаров В. Г. Лингвострановедческая теория слова / Е. М. Верещагин, В. Г. Костомаров. – М.: Рус. яз., 1980. – 320 с.
5. Лалаян Н. С. Фразеологічні одиниці з ономастичним компонентом у сучасній німецькій мові: структурно-семантичний та функціональний аспекти: дис. ... канд. філ. наук: 10.02.04 / Лалаян Наталія Степанівна. – К., 2007. – 248 с.
6. Блинова Ю. А. Прецедентные имена собственные в немецком газетном дискурсе: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.04 «Германские языки» / Ю. А. Блинова. – Самара, 2007. – 22 с.
7. Найда А. М. Стійкі народні порівняння як об'єкт фразеології (семантичний і структурний аспекти): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / А. М. Найда. – Донецьк, 2002. – 19 с.
8. Арутюнова Н. Д. Метафора и дискурс / Общ. ред. Н. Д. Арутюновой, М. А. Журиной. – М.: Прогресс, 1990. – С. 5-33.
9. Балли Ш. Французская стилистика / Шарль Балли. – М., 1961. – 394 с.
10. Шахматов А. А. Синтаксис русской речи / А. А. Шахматов. – М., 1941. – 620 с.
11. Телія В. Н. Русская фразеология / В. П. Телія. – М.: Школа «Языки русской культуры», 1996. – 284 с.
12. Алефиренко Н. Ф. Фразеология в системе современного русского языка / Н. Ф. Алефиренко. – Волгоград, 1993. – 140 с.
13. Вежинович Н. Основні проблеми дослідження ідіоматики в сучасній лінгвістиці / Н. Вежинович // Лінгвістичні студії: 36. наук. праць. – 2007. – Випуск 15. – С. 339-346.
14. Кунин А. В. Англо-русский фразеологический словарь: Около 20 000 фразеологических единиц / А. В. Кунин. – 4-е изд., перераб. и доп. – М.: Русский язык, 1984. – 944 с.
15. Dictionary of Contemporary English. – Longman: Pearson Education Ltd., 2001. – 1668 p.

УДК 81'22

Букринская И. А., Кармакова О. Е.

К ВОПРОСУ О РЕГИОНАЛЬНЫХ ВАРИАНТАХ РУССКОГО ЛИТЕРАТУРНОГО ЯЗЫКА

В работе впервые исследуется речь интеллигенции провинциальных городков России, находящихся в диалектном окружении. Определяются диалектные черты, характеризующие региональные варианты литературного языка различных областей Центральной России.

Ключевые слова: литературный язык, диалектный признак, регионализмы.

У роботі вперше досліджується мова інтелігенції провінційних городків Росії, що знаходяться в діалектному оточенні. Визначаються діалектні риси, що характеризують регіональні варіанти літературної мови областей Центральної Росії.

Ключові слова: літературна мова, діалектна ознака, регіоналізми.

In this article the Spoken language of the inhabitants of provincial Russian towns is studied. The authors analyze the dialectal features characterizing regional adaptations of a literary language in different areas of Central Russia.

Key words: literary language, dialect sign, regionalism.

В связи с постоянным расширением исследований, посвященных языку города, бытованию русского языка на постсоветском пространстве, в современной лингвистике стало актуальным обсуждение проблем, связанных с вариантами русского литературного языка.

Изучение локально окрашенного литературного языка имеет давнюю традицию, ведущую начало от А. А. Шахматова. Аналитический обзор литературы по этому вопросу содержится в работе Р. Р. Гельгардта, который отмечает тенденцию к постоянной демократизации литературного языка и считает изучение языка города специальной задачей лингвистов. Автор ставит методологически важный вопрос о границах между диалектно окрашенным литературным языком и местными говорами, рассуждает о стилистической неоднородности, дифференцированности как литературной разговорной речи, так и диалектной, при этом делает вывод, что само понятие литературной нормы нужно рассматривать на фоне разнообразия «речевых стилей» [1]. Упомянутые в статье проблемы находят отражение в работах современных лингвистов, изучающих речь города: О. Б. Сиротининой, Л. А. Вербицкой, А. С. Герда, Л. В. Игнаткиной, Н. Ф. Литвачук, Т. И. Ерофеевой, Е. В. Ерофеевой, Л. А. Шкатовой, А. С. Штерн, М. Краузе и др. Объектом исследования в первую очередь становится речь жителей крупных городов, таких, как Вологда, Екатеринбург, Пермь, Саратов, Курск, Горький, Новосибирск, Ростов-на-Дону.

Традиционно в изучении языка города преобладали социологическое и лингвогеографическое направления, позднее актуальным становится описание коммуникативного и коммуникативно-культурологического аспектов. При этом речь населения небольших «уездных» городов практически не исследована, хотя она представляет несомненный интерес для лингвистов, так как все названные факторы: социальный, географический, коммуникативный, культурологический – находятся здесь в тесной связи и порой неотделимы друг от друга.

Именно поэтому мы обратились к анализу речи обитателей небольших городов и поселков городского типа, находящихся в диалектном окружении. В течение последних лет (2002-2010 г.) была записана речь жителей районных центров Европейской части России и белорусско-русского пограничья: г. Невеля Псковской области, г. Городка Витебской области Белоруссии, г. Любытина Новгородской области, г. Устюжны Вологодской области, г. Варнавина Нижегородской области. Наши информанты – в основном люди со средним специальным образованием: библиотекари, учителя младших классов, работники почтовых отделений, клубов, местная интеллигенция. Эти записи и послужили материалом для описания.

Результаты анализа показали, что в изучаемой среде преобладают два типа речи: региональный вариант литературного языка и смешанный тип. Региональный вариант литературного языка представлен в речи местной интеллигенции, людей, получивших высшее образование, и, несмотря на диалектное окружение, в ней сохраняется лишь небольшое количество наиболее устойчивые черт народных говоров.

Перечислим эти диалектные особенности. Так, для городов северного региона (Вологодская, Новгородская, Ярославская, Костромская, Нижегородская обл.) устойчивыми являются следующие фонетические признаки: в области вокализма – неполное оканье (сохранение *о* в 1-ом предударном слоге); еканье (произношение [э] в первом предударном слоге после мягких согласных); стяжение (утрата интервокального *ј* с последующим стяжением) в формах глаголов и прилагательных: *работат* (работает) *долго, варнавинска* (варнавинская) *барыня, крёсна* (кресная) *пришла*; в области консонантизма – отверждение губных согласных на конце слова в ограниченной лексике: *сем, восем, вглуб, церкоф*; упрощение групп согласных в конце слова: *жись, радость*. Интересный материал записан нами в Любытине, где помимо обычных северных черт (неполное оканье, еканье и т. д.) достаточно устойчиво фиксируется особый гласный на месте *ять*, имеющий дифтонгический характер: хл[иэ]б, св[иэ]т, д[иэ]лали, б[иэ]гали. Иногда диалектные черты, особенно оканье, жители малых городов оставляют в своей речи намеренно, чтобы сохранить своеобразие в другой речевой среде.

На юго-западе России (Смоленская, Курская, Брянская обл.) отмечается диссимилятивное аканье [трьваэ], [γ] фрикативный, имеющий глухую пару [х], а в г. Городке Витебской области Белоруссии (русско-белорусское пограничье) помимо перечисленных признаков в речи интеллигенции присутствует и шепелявое произношение мягких зубных [с'], [з']:[с'']ерый, [з'']емля.

Об устойчивости отдельных фонетических черт (оканье, диссимилятивное аканье, [γ] фрикативном, неоглушении губных) пишет и В.И.Трубинский, который связывает это с «коммуникативной безопасностью, безвредностью» подобных явлений, не влияющих на успешность понимания и общения.

Как неоднократно отмечалось многими исследователями, в региональном варианте литературного языка сохраняются *регионализмы* – региональная лексика, например в г. Невеле Псковской обл., г. Городке Витебской обл.: *аурест* 'крыжовник', *поречка* 'красная смородина', *лапина* 'заплата', *бурак* 'печка-голландка'; в пос. Варнаvine Нижегородской обл. – *година* 'день поминания св. Варнавы Ветлужского', *елоха* 'ольха' и т. д.

Естественно, возникает сомнение, допустимо ли считать вариантом литературного языка речь, в которой представлены перечисленные диалектные черты. Вопрос о статусе локально окрашенных типов литературной речи лингвистами решается по-разному. Он обсуждался на Международной конференции «Язык современного города» (Москва, 2008). Основные проблемы были сформулированы в докладе австрийского исследователя М. Краузе: главным она считает ответ на вопрос «Где находится лингвистическая граница, за которой мы уже не имеем дела с литературным языком, даже в устном его проявлении?» [2, с. 88].

Важнейшим критерием при разграничении регионального варианта литературного языка и смешанных типов речи является, на наш взгляд, отсутствие грамматических диалектизмов. Многие из них затрудняют коммуникацию и имеют яркую стилистическую окраску, именно поэтому не сохраняются в речи местной интеллигенции.

Другой тип речи, распространенный в малых городах, мы называем смешанным, трактуя его как близкий к региональному варианту ЛЯ с вкраплениями грамматических диалектных и просторечных черт. Он функционирует в среде, где нарушается связь с традиционной крестьянской культурой и происходит отход от диалекта. По нашим материалам, подобная форма речи характеризует в большей степени мужчин. И это естественно: их образ жизни предполагает большую мобильность (служба в армии, отъезд на заработки), в связи с чем диалект естественно разрушается. Но в то же время мужчины в меньшей степени следят за тем, используют ли они престижный вариант речи, главным для них является успешность коммуникации, поэтому они не стремятся полностью овладеть ЛЯ, даже достигая определенного положения на социальной лестнице.

Мы записали речь трех представителей семьи Владимировых (запись 2002 г., пос. Варнаvino Нижегородской обл.), у пожилых сестер, Александры (1908 г. рождения, учительница младших классов) и Марии (1920 г. рождения, бухгалтер), имеющих среднее специальное образование, почти нет диалектных черт, сохранилось лишь стяжение в формах прилагательных, а у их брата Владимира (1916 г. рождения), также получившего среднее специальное образование, в речи шире представлены диалектные черты: неполное оканье, еканье, стяжение – *сделаши, цело мученье*, упрощение групп согласных на конце слова – *жись, радость*, отсутствие оглушения в слабой позиции в конце слова – хл[э]б, ну[д], Пр. п. сущ. 3 скл. с окончанием -е – *на лошаде*; диалектная форма местоимения в Тв. п. с *ней*, просторечные обороты – *вперед войны, пошел в обратный ход* и др.

Социальной базой для смешанного типа являются чаще всего пенсионеры, в речи которых с годами увеличивается число диалектных форм, и они порой переходят на материнский язык. Это люди, получившие среднее или высшее образование, овладевшие литературным языком или региональным вариантом ЛЯ, а в старости частично восстановившие родной говор. О подобном явлении (языковой регресс) писали Ф. Л. Скитова и Т. С. Коготкова.

Очень интересным информантом для изучения явился Анатолий Иванович Лушиков, (1924 г. рождения, запись 2004 г., г. Городок, Витебской обл.), который закончил заочное отделение филфака в Минске, долго работал в средних классах школы, где преподавал русский язык и литературу (а также другие предметы по мере необходимости), до учебы некоторое время жил и работал сварщиком в больших городах: Москве, Киеве, Минске. За время нашей беседы, длившейся около двух часов, продемонстрировал разные типы речи, причем переход от одного типа к другому зависел от темы и степени официальности разговора. При знакомстве с нами он использовал литературную речь, постепенно перешел на региональный юго-западный вариант литературного языка: стал употреблять γ-фрикативный и твердые губные согласные на конце слова: *сем, восем, вглуб*, когда вспоминал детские годы и оккупацию, количество диалектных черт увеличивалось, и он переходил на смешанный тип речи: появляется [т'] в формах глаголов 3 л. ед. и мн. числа: *идеть, идуть*; начальный *ј*: *јетит*, постфикс -си: *пронесли*, совпадение Д. и Т. п. во мн. числе: *к домам, за домам*, твердый -ш на месте литературного [ш']: *сваршык*. Иногда встречается окончание -ы в П. п. у сущ. 1 скл.: *учился в школы*. Однако все диалектные формы употребляются непосредственно и полного возврата к диалекту нет: отсутствует билабиальный *w, y* (неслоговой, шепелявые *с, з*, характерные для данного региона. Надо заметить, что лексика у информанта литературная, включающая книжные обороты и канцеляризмы: *изъян в образовании, все время давал ученикам писать сочинения, чтобы развивали свои мыслительные способности, избегал очковитательства, переводить двоечников – это подрыв среднего*

образования. Он до сих пор много читает, причем серьезную литературу: классическую, философскую, мало общается с окружающими. Анализ речи Лушикова показывает, что между смешанным типом речи и региональным вариантом ЛЯ нет резкой границы, она размыта.

Таким образом, в малых городах России и ближнего пограничья, которые живут в диалектном окружении, представители местной интеллигенции говорят на региональном варианте ЛЯ. Он характеризуется наличием наиболее устойчивых фонетических диалектных черт, не затрудняющих коммуникацию, а также некоторым количеством региональной лексики. Между региональным вариантом литературного языка и диалектом существуют переходные (смешанные) формы речи, с большим или меньшим количеством диалектных черт, где, кроме фонетических, присутствуют и грамматические диалектизмы, между ними нет непроницаемой границы.

Источники и литература

1. Гельгардт Р. Р. О литературном языке в географической проекции / Р. Р. Гельгардт // ВЯ. – 1959. – № 3. – С. 95-101.
2. Краузе М. Язык города в свете концепции региолекта / М. Краузе // Язык современного города. Тезисы докладов международной конференции Восьмые Шмелевские чтения. – М., 2008. – С. 86-89.

УДК 821.111 (73)

Буняк Г. В.

СПЕЦИФИКА ЦИТАТНИХ БЛОКІВ У КОРПУСІ ТЕКСТІВ-АНОТАЦІЙ АНГЛОМОВНИХ НАУКОВИХ ПУБЛІКАЦІЙ

Тексты-аннотаций англоязычных научных публикаций являются вторичными гибридными текстами. Тексты-аннотаций конденсируют содержание научных публикаций и одновременно рекламируют их. Реализация рекламной функции обеспечивается за счет добавления к гибридным текстам-аннотаций «чужой мысли», а именно цитат, содержащих отзывы авторитетных источников и классифицируемых по функциональным типам.

Ключевые слова: текст-анотация, гибридный текст, цитатный блок, прагматический тип.

Тексти-анотаций англomовних наукових публікацій є вторинними гібридними текстами. Тексти-анотаций конденсують наукові публікації та одночасно рекламують їх. Реалізація рекламної функції забезпечується додаванням до гібридних текстів-анотаций «чужої думки», а саме цитат, що містять в собі відгуки з авторитетних джерел та розрізняються за функціональними типами.

Ключові слова: текст-анотация, гібридний текст, цитатний блок, прагматичний тип.

Text induced annotations are secondary hybrid texts. They condense scholarly publications and at the same time advertise them. Advertising function is achieved by adding to text induced annotations of «another's thought», citation, which consists of positive reviews by well-known scholars and can be classified depending on the functions it performs.

Key words: text induced annotation, hybrid text, citation unit, pragmatic type.

Всякий, кто берет на себя труд осведомлять публику о том, что содержится в новых сочинениях затевает трудную и очень сложную работу, при которой приходится докладывать не об обыкновенных вещах и не просто об общих местах, но схватывать то новое и существенное, что заключается в произведениях...
(М. Ломоносов)

Тексти-анотаций англomовних наукових публікацій – широкорозповсюджений жанр, без якого нині важко уявити обіг сучасної наукової інформації. Цей вид комунікації реалізується у вигляді коротких текстів, що передають у сконденсованому вигляді їх зміст або головні ідеї [1, с. 260]. Роль анотаций невинно зростає: якщо в останній третині минулого століття вони з'являлися лише в окремих журналах, то нині їх використання стало стандартною рисою наукових періодичних видань [2, с. 40]. Окрім того, тексти-анотаций стали довшими, а їх глобальна організація – складнішою та різноманітнішою.

Метою цієї статті є встановлення засобів реалізації рекламної функції текстів-анотаций англomовних наукових публікацій. Досягнення поставленої мети передбачає вирішення таких конкретних **завдань**: уточнити зміст поняття «гібридний текст», окреслити основні функції текстів-анотаций, визначити прагматичні типи цитатних блоків рекламних текстів-анотаций англomовних наукових публікацій. **Матеріалом** дослідження послуговували тексти-анотаций сучасних англomовних наукових публікацій, взятих з каталогів лінгвістичних видань (Cambridge University Press 2002, Continuum Language and Linguistics 2007-2008, Routledge Critical Thinkers 2001).

Основними характеристиками текстів-анотаций англomовних наукових публікацій вважається сконденсованість, що проявляється в скомпресованому викладі основного змісту наукової публікації, та об'єктивність, зумовлена передачею лише основного змісту первинного тексту без додаткових характеристик [3, с. 45]. Проте, для активізації читачьких емоційних реакцій, спрямованих на зацікавлення читача, тексти-анотаций повинні також рекламувати первинний текст [1, с. 263]. Отже, функціонально анотация в літературі умовно поділяють на два типи – інформативні, що вказують на проведене дослідження і наводять його головні результати, та рекламні, що готують читачів до сприйняття основного тексту і допомагають вирішити, чи варто читати саму публікацію [1, с. 264]. Звичайно, можуть існувати і проміжні типи, тобто інформативно-рекламні анотаций. Окрім того, навіть в інформативних анотациях, які прагнуть до більшої об'єктивності, часто наявні оцінність та модальність.

Спільне виконання текстами-анотаций функцій інформування та рекламування приводить до набуття ними рис поліфункціонального тексту. Такий специфічний текст називають «гібридним» [4, с. 76]. Отже, анотация англomовних наукових публікацій можна визначити як гібридні.

Виконання текстом-анотация рекламної функції передбачає введення додаткової інформації, що рекламує наукову публікацію. Аналіз рекламних анотаций показав, що для гібридних текстів-анотаций найбільш характерним є додавання до тексту «чужої думки», а саме цитат, що містять в собі відгуки з авторитетних джерел на публікацію чи її автора [5, с. 45].

Цитатний блок в текстах-анотаций характеризується окремим оформленням та нелінійним розміщенням відносно основного тексту. Подібне розміщення дозволяє візуально виокремити таку структурну одиницю й повернути до неї увагу читача.

У якості джерел цитування в текстах-анотаций англomовних наукових публікацій виступають, головним чином, спеціалізовані періодичні видання з проблематики наукового дослідження чи авторитетні газети та журнали – 69% цитат мають посилання на видавництво: *the Guardian, the Independent, the Times Literary Supplement, Choice, Library Journal, History Today* т. і. [9, с. 7].

Наступним джерелом цитування (31%) в текстах-анотаций виступають спеціалісти за фахом анованого видання [6, с. 58]. Соціальний і професійний статуси цих особистостей підтверджуються:

1) вказівками на навчальні заклади, з якими дані фахівці співпрацюють: *Jeremy C. Stein, Harvard University; Oswyn Murray, Oxford University* [8, с. 14];

2) згадуванням установи й посади співробітника, чиї висловлювання використовуються у якості цитати: *Dr. Simon Brog, Senior Lecturer, University of Leeds, UK* [9, с. 4];

3) шляхом інформаційного посилання, що пояснює науковий статус автора у сфері відповідної дослідницької тематики: «*With many scholarly articles on women's writing [...] to her credit, Mary Waldron brings her excellent abilities to a unifying critical interpretation*» [8, с. 34].

Більшість проаналізованих цитат мають повну форму і є частинами текста-рецензії без скорочень. Але 29% цитат мають редуковану форму й підлягають скороченню, щоб максимально повно і в той самий час лаконічно прорекламувати анотовану продукцію: «*This is a real book, not written by a spin doctor [...] read it and worry [...] read it and hope!*» [10, с. 14]. Необхідно також зазначити, що в наведеному прикладі редукована цитата виступає і як стилістичний засіб підвищення динаміки висловлювання, що робить його максимально зручним для читання і сприйняття.

За Черкуною М. В., цитатні блоки в текстах-анотаціях англomовних наукових публікацій виконують референційну, інформативну та впізнавальну функції [7, с. 120]. За функціональною ознакою цитатні блоки можна розділити на **цитати-оцінки** та **цитати-пояснення** [7, с. 120].

Цитата-оцінка передає особисті враження цитованого автора про анотоване видання. Такий функціональний тип цитат становить 64% від загальної кількості цитатних блоків і пропонує позитивне враження про книгу, формуючи таким чином імідж видавництва: «*Brilliant, fascinating and persuasive. This book will stir significant debate*» [8, с. 6]. Як правило, в цитатах-оцінках немає інформації про видавництво, вона містить лише позитивні відгуки про книгу в цілому та її достоїнства. Більш ефективним є прийом складання відгуку про книгу шляхом згадування її автора в його наукових досягненнях: «*Trask achieves more than he promises in the introduction: his «user-friendly» book provides not only basic information, but will foster the reader's further interest in his area*» [10, с. 18].

У зв'язку з цим необхідно підкреслити велику міру значущості особистості автора наукового видавництва для реалізації прагматичної мети вторинного текста-анотації – інформування читачької аудиторії про новітні розробки в конкретній науковій сфері, а також спонукання адресата до певних дій – прочитання чи придбання книги. Можна зробити висновок, що довіра до автора книги, до його особистості і професійних якостей сприяє підвищенню авторитета друкованого видання і його популярності серед професіоналів.

Інший функціональний тип цитатних блоків – **цитати-пояснення**. Такі цитати включають інформацію про зміст анотованої публікації та сприяють реалізації інформативної та індикативної функцій: «*Well-argued. The definite response to Pinker's book and Chomskyan nativism in general. Makes a powerful case that linguistic nativism [...] risks looking to scientists in a hundred years like the search for phlogiston does to us now [...] claims that linguistic nativism is less a theory than a cult start looking plausible*» [9, с. 5]. Отже, цитати-пояснення є джерелами додаткової інформації про наукові публікації і сприяють максимальному інформаційному насиченню текстів-анотацій англomовних наукових публікацій, а також більш точно адресують публікації конкретному зацікавленому споживачу.

Основними функціями текстів-анотацій англomовних наукових публікацій, як зазначалось вище, є рекламування та інформування. Залежно від того, яка з функцій є основною для цитатного блоку, ми виокремлюємо такі прагматичні типи цитат: оцінно-інформативні; оцінно-експресивні; інформативні; спонукальні; персуазивно-аргументативні.

Найбільша кількість цитатних блоків (37%) реалізує **оцінно-інформативну модель**. Основним прагматичним завданням подібного типу цитування є закріплення фактологічної і емотивно-оцінної інформації про видання: «*As the Holocaust moves from living memory into the archival past, the responsibility for keeping its reality actual to our minds and its meaning uncorrupted passes from the hands of the chronicler and the memorialist into those of the historian. For such a telling, Inga Clendinnen, whose earlier works on the Spanish conquest of the Mayans and human sacrifice among the Aztecs have demonstrated her ability to investigate the extremities of cruelty without either exploiting their drama or explaining them away, is superbly equipped. Beautifully written and exactly felt, Reading the Holocaust is a major contribution to collective remembering and to the register of what happens*» [8, с. 35]. Зазначений прагматичний тип цитат є найбільш частотним тому, що він реалізує одночасно два ключових комунікативних завдання текстів-анотацій англomовних наукових публікацій – інформування та рекламування.

Наступним прагматичним типом цитування є **спонукальний тип**, що виражає пораду чи рекомендацію щодо придбання анотованого видання – 25% цитат відповідають цьому типу. Порада чи рекомендація виражаються шляхом цілого арсеналу лексико-граматичних засобів: *to be highly/enthusiastically recommended (for purchase), to be essential for somebody, to be an essential purchase, to be a necessary own, to be a must-read, must be seen as an absolute bargain, its acquisition should be a high priority, should acquire* т.і. Необхідно відмітити, що в цитатних блоках рекомендації для придбання анотованого видання іноді мають досить наполегливий характер: «*This is comprehensive, exhaustive, the product of ample research [...] a most interesting and instructive book which I recommend to all linguists [...] a must for any reader*» [9, с. 4]. В наведеному вище прикладі автор цитати спонукає не лише професіоналів, але й будь-якого читача придбати наукову публікацію. Заснована на інформації, забарвленій позитивними конотаціями, спонукальна цитата є сильним засобом впливу. Порада чи рекомендація, висловлені шановним друкованим виданням чи авторитетним в конкретній науково-практичній сфері суб'єктом, слугують для адресата аотації прямою вказівкою до дії, тобто до прочитання книги.

Оцінно-експресивний тип, представлений в 17% цитатних блоків, спрямований виключно на закріплення позитивного образу про видання, без підтримки оцінки фактичними відомостями про книгу: «*well-conceived and well-executed collection that deepens and enriches our understanding of Chekhov's drama*» [8, с. 35].

15% цитат реалізують **персуазивно-аргументативну прагматичну модель**. Такі цитатні блоки орієнтовані на вплив, що ґрунтується на логічних аргументах. Як правило, переваги конкретного видання аргументуються шляхом порівняння його з іншими, раніше виданими книгами з аналогічної проблематики: «*I read Pinker's book but it left me uncomfortable [...] Sampson's book was a refreshing «Occam's Razor» and I finished it feeling much more convinced of his side of the argument. It simply doesn't rely as much on assumption and scientific legerdemain*» [8, с. 5].

Засоби логічного переконання, що використовуються в цитатах зазначеного типу, характерні для наукової комунікації в цілому, оскільки вони сприяють чіткій композиційній структуризації тексту.

Найменш розповсюджений в текстах-анотаціях англomовних наукових публікацій (6%) є **інформативний тип цитування**. Установка на чисте інформування реалізується шляхом включення в цитатний блок додаткової об'єктивної інформації про видання: «*Marxism, Modernity, and Postcolonial Studies is indispensable for those interested in postcolonial studies, capitalism, questions of nation, race, anticolonial struggles, and the global capitalist system*» [8, с. 33].

Таким чином, проаналізувавши комплекс цитатних блоків текстів-анотацій англomовних наукових публікацій, можна зробити висновок про те, що цей структурний елемент є факультативною, але одночасно прагматично значущою одиницею структурної організації вторинного текста-анотації. Цитати, авторами яких виступають

авторитетні друковані видання масового і профільного характеру, а також представники професійного середовища, є джерелами конотативної інформації про ановану продукцію. В цитатних блоках міститься позитивний емоційний відгук про достоїнства конкретної книги та її автора. Така інформація дозволяє сформувати образ надійного, авторитетного видання, що відповідає сучасним науково-професійним вимогам і високо оцінюється науковою спільнотою. В прагматичному плані найчастотнішими є ті моделі організації направленої впливу, що містять позитивну оцінку анованої друкованої продукції, включаючи оцінно-інформативні та оцінно-експресивні цитати. В цілому, цитатні блоки в текстах-анотаціях англomовних наукових публікацій є основними засобами впливу на потенційного споживача шляхом навіювання уявлення про надійність, авторитетність та оригінальність конкретного видання.

Перспективи дослідження специфіки цитатних блоків текстів-анотацій англomовних наукових публікацій вбачаємо в фреймовому моделюванні їх семантики та у встановленні механізмів взаємодії між цитатами та текстами-анотаціями за фрактальною моделлю.

Джерела та література

1. Яхонтова Т. В. Лінгвістична генетика наукової комунікації: монографія / Яхонтова Т. В. – Львів: Видавничий центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2009. – 420 с.
2. Hyland K. English for academic purposes: An Advanced Resource Book / Hyland K. – Oxon: Routledge, 2006. – 344 p.
3. Лук'янець В. С. Науковий світогляд на зламі століть: Монографія / Лук'янець В. С., Кравченко О. М., Озадовська Л. В. – К.: Вид. ПАРАПАН, 2006. – 288 с.
4. Яворська С. М. Рецензія як тип тексту: дис. ... канд. філол. наук: 10.02.04 / Яворська Світлана Михайлівна. – Львів, 2000. – 175 с.
5. Ямчинская Т. И. Лингвистические особенности текстов рекламной аннотации современной англоязычной прозы: дис. ... канд. филол. наук: 10.02.04 / Ямчинская Татьяна Ивановна. – К., 1997. – 154 с.
6. Кудасова О. К. Лингво-стилистические особенности рецензии / О. К. Кудасова. – М.: Наука, 1983. – 186 с.
7. Черкунова М. В. Прагматические характеристики аннотаций научной и учебной литературы (на материале англоязычных изданий): дис. ... канд. филол. наук: 10.02.04 / Черкунова Марина Владимировна. – Самара, 2007. – 215 с.
8. Cambridge University Press, Language and Linguistics 2002.
9. Continuum Language and Linguistics 2007-2008.
10. Routledge Critical Thinkers 2001.

УДК 81'27

Burdina S. V.

THE ROLE OF STRUCTURAL AND NON-STRUCTURAL FACTORS IN LANGUAGE ALTERATION

В статье приводится обзор современных теорий билингвизма и мультилингвизма. Новизна данного социолингвистического исследования состоит в анализе данного лингвистического феномена на структурном и неструктурном уровнях, т. е. под влиянием лингвистических и экстралингвистических факторов. Экстралингвистические факторы раскрываются с точки зрения Модели Маркирования, Теории Коммуникационной Аккомодации и таких межсубъективных тактик как адекватность и различие, аутентичность и ненатуральность, авторизация и неправомерность. Раскрытие структурных лингвистических факторов включает в себя раскрытие таких понятий как: вставка, смена, конгруэнтная лексикализация, различие понятий *трансерсии* и *трансференции*, описание видов *трансференции*.

Ключевые слова: смена кодов, смешивание кодов, интерференция языков, трансференция, тактика отличия.

В статті надається огляд сучасних теорій білінгвізму та мультилінгвізму, які розглядають цей феномен на рівні структури мови а також під впливом не структурних екстралінгвістичних факторів. Такий аналіз на структурному та не структурному рівні складає новизну цього соціолінгвістичного дослідження. В статті розглядаються поняття трансерсії та трансференції, конверсії та відхилення, вставляння, зміни та конгруентної лексикалізації.

Ключові слова: зміна кодів, змішування кодів, інтерференція мов, трансференція, тактика відмінності.

This article provides an overview of current theories of bilingualism and multilingualism, which regard this phenomenon at the level of language structure as well as under the influence of non-structural or extra-linguistic factors. This analysis at structural and non-structural levels presents the novelty of this sociolinguistic research. The notions of transversion and transference, conversion and diversion, insertion, alternation, and congruent lexicalization are explained.

Key words: code-switching, code-mixing, language interference, transference, distinction tactics.

In modern communication people mix languages with apparent ease and intentional or unintentional marking of their bilingual or multilingual ability. Language alteration can also signify belonging to some social group. No wonder that bilingualism or multilingualism is in the focus of attention of many contemporary researchers. Researcher Weinreich points to the problem of major interest in linguistic interference, which is revealed in the interplay of *structural* and *non-structural* factors that promote or impede such interference. The structural factors are those which stem from the organization of linguistic forms into a definite system, different for every language and independent of non-linguistic experience and behaviour [11, p. 5]. The non-structural factors are explained by many theories, such as the Markedness Model, developed by researcher Carol Myers-Scotton, which emphasizes the rational motivations for code-switching [8] or the Communication Accommodation Theory (CAT), developed by professor Howard Giles, which seeks to explain the cognitive reasons for code-switching [5]. Researchers Mary Bucholtz and Kira Hall in their interactional analysis of language identities distinguish such theoretical concepts or tactics of intersubjectivity as: adequation, distinction, authentication, denaturalization, authorization, and illegitimation [3, p. 382]. At the structural level researcher Muysken distinguishes different code-mixing patterns: insertion, alternation, and congruent lexicalization [6]. Based on these positions this article aims at providing an overview of current research findings on both structural and non-structural factors influencing bilingual or multilingual practices.

First of all, the notion of 'identity' should be specified. It is a complex concept, which is non-fixed, non-rigid and always being (co-) constructed by individuals of themselves (or ascribed by others), or by people who share certain core values or perceive another group as having such values [10, p. 1]. Recently the term 'sociolinguistics of identity' has been introduced, which focuses on the ways in which people position or construct themselves and are positioned or constructed by others in socio-cultural situations through the instrumentality of language and with reference to all of those variables that are identity markers for each society in the speech of its members [10, p. 1]. Particularly the instrumentality of language or the role of structural factors in identity construction is in focus of our attention as well as the interplay of non-structural ones.

Considering the influence of non-structural factors the Markedness Model of Carol Myers-Scotton is very illustrative. It posits that language users are rational, and choose to speak a language that clearly marks their rights and obligations, relative to other speakers, in the conversation and its setting. When there is no clear, unmarked language choice, speakers practice code-switching to explore possible language choices [8]. Many sociolinguists, however, object to the Markedness Model's postulation that language-choice is entirely rational and Communication Accommodation Theory can be an alternative to the Markedness Model. According to this theory a person seeks either to emphasize or to minimize the social differences between him- or herself and the other person(s) in conversation. Professor Giles posits that when speakers seek

approval in a social situation they are likely to converge their speech with that of the other person speaking. This can include, but is not limited to, the language of choice, accent, dialect, and para-linguistic features used in the conversation. In contrast to convergence, speakers might also engage in divergent speech, with which an individual person emphasizes the social distance between him- or herself and other speakers by using speech with linguistic features characteristic of his or her own group [5]. **Joshua Fishman** proposes a domain-specific code-switching model later refined by Blom and **Gumperz** wherein bilingual speakers choose which code to speak depending on where they are and what they are discussing [9]. This theory is clearly illustrated by the language practice, when people code-switch simultaneously with entering another country or virtual community (e.g. *thank you all for the birthday greetings! danke schön! спасибо! дуже вдячна!*).

Researchers Mary Bucholtz and Kira Hall have developed a framework for describing the social relations established through semiotic processes, which they called *tactics of intersubjectivity*. These are the relations created through identity work. The word *tactics* is used to invoke the local, situated, and often improvised quality of the everyday practices through which individuals, though restricted in their freedom to act by externally imposed constraints, accomplish their social goals. The term *intersubjectivity* is meant to highlight the place of agency and interactional negotiation in the formation of identity. Within this framework they propose three different pairs of tactics: adequation and distinction, authentication and denaturalization, and authorization and illegitimation. Each of these tactics foregrounds a different use to which identity may be put: the establishment of relations of similarity and difference, of genuineness and artifice, and of legitimacy and disempowerment vis-a-vis some reference group or individual. They thus pertain to three different but interrelated concepts central to identity: markedness, essentialism, and institutional power [3, 383]. Thus we have considered some fundamental theories and frameworks, which deal with non-structural factors. The framework suggested by Mary Bucholtz and Kira Hall appears to be one of the most comprehensive as it comprises diverse non-structural factors influencing language alteration.

Considering the influence of structural factors the major issue is the level of language competence that can be achieved in two or more languages. The controversy on whether 'code-mixing' is an indicator of a high or a low level of bilingualism is resolved by researcher Pieter Muysken by alluding to the different code-mixing patterns: insertion, alternation, and congruent lexicalization:

1) *insertion* of material (lexical items or entire constituents) from one language into a structure from the other language, usually in a nested ABA structure (A and B designating the two languages);

2) *alternation* between structures from languages, when two languages remain relatively separate, a switched string is preceded and followed by elements not structurally related to the other language;

3) *congruent lexicalization* of shared grammatical structures with material from different lexical inventories. The two languages share a grammatical structure which can be filled lexically with elements from each language and there is planning in both languages simultaneously. This type may characterize dialect-standard mixing or mixing between closely related languages [7, p. 229-230].

This classification is a real breakthrough in the understanding of how speakers mix languages. The following example illustrates how the attempt to maintain the corresponding level in both languages is achieved – not through word by words translation but through available lexical means (e.g. truly unsurpassed, my favorite from ... not immaculate, c гнильдой, человеческое).

Another structural approach to bilingualism is through the notions of *transversion* and *transference*. Transversion includes both intra- and interclausal (or sentential) switching. It enables us to express 'crossing over' to the other language rather than alternating *between* the languages. Transference takes place at different levels: *lexical* – the transference of lexemes; *morphological* – of a morphological pattern (e.g. the generalization of the plural -s); *semantic* transference – the transference of meanings from words in one language to words in another with some morphemic or semantic correspondence; *syntactic* transference – the transference of syntactic rules; *lexicosyntactic* transference – the transference of one or more lexemes and the syntactic constructions; *semanticsyntactic* transference – the transference of meanings and the syntactic construction of the whole syntagmatic unit (idiomatic expression); *phonological* transference – the addition or deletion of phonemes because of the phonetic structure of the other language; *phonic* transference – the transference of phones from language to language; *graphemic* transference – the transference of English phoneme-grapheme relations (e.g. ie for ei); *prosodic* transference – the transference of intonation; *tonemic* transference – the transference of tones or the absence of tones from another language; *pragmatic* transference – the transference of pragmatic patterns (e.g. informal forms of address in situations where the formal forms would normally be required; discourse markers, such as *well*) [4, p. 76 -79]. It is important to note that 'lexical transference' is for the transference of individual lexical items and 'multiple transference' for the transference of whole stretches of speech, beyond the single lexeme from one language to the other [4, p. 74-79]. This detailed approach to analysing language interference at various levels is very helpful for understanding the nature of bilingualism.

To conclude our analysis of structural and non-structural factors influencing language alteration it should be noted again that some scholars differentiate between 'code-mixing' and 'code-switching' on contextual criteria, i.e. 'code-switching' marks a change in the social situation [4, p. 71]. Auer distinguishes between 'code-switching', where there is an alternation between languages or a preference for one language or another with a meaning discernable through sequencing, and code-mixing (the community's code), where there is no such alternation or preference in the community [1]. Some researchers express misgivings about the isolation of some 'code-switching' research from language change and other language contact phenomena [4]. Myers-Scotton has argued that borrowing as well as 'code-switching' shows both complete and incomplete grammatical integrating but that there may be a quantitative difference [8, p. 180]. Schatz's summary shows that monolinguals or bilingual can 'borrow' but only bilinguals 'code-switch'. 'integration' and 'frequency' are the main criteria to establish 'borrowing' [4, p. 71 -73]. Linguists have made significant effort toward defining the difference between *borrowing* (loanword usage) and *code-switching*; generally, borrowing occurs in the **lexicon**, while code-switching occurs at either the **syntax** level or the utterance-construction level. To emphasize the interrelation of structural and non-structural factors in language alteration the analyst Peter Auer suggests that code-switching does not simply reflect social situations, but that it is a means to create social situations [1]. This analysis stresses that both structural and non-structural factors enable profound understanding of language alteration phenomenon. As language plays a central role in proclaiming and interpreting identity, for further research it will be useful to determine the place of identity in a variety of social contexts, including language classrooms.

Spring and literature

1. Auer P. Code-Switching in Conversation: language, interaction and identity / Peter Auer. – London: Routledge. – 2002. – 355 p.
2. Bucholtz M., Hall K. Finding identity: Theory and data / Mary Bucholtz, Kira Hall – Journal of Cross-Cultural and Interlanguage Communication. – April, 2008. – Vol. 27, Issue 1-2. – P. 151-163.
3. Bucholtz M., Hall K. Language and identity / Mary Bucholtz, Kira Hall – A companion to linguistic anthropology – Alessandro Duranti. – Blackwell Publishing. – 2006. – P. 369-394.
4. Clyne M. Dynamics of Language Contact / Michael Clyne. – Cambridge University Press. – 2003. – P. 273.
5. Giles H., Coupland J., Coupland N. Contexts of accommodation: developments in applied sociolinguistics / Howard Giles, Justine Coupland, Nikolas Coupland. – Cambridge University Press. – 1991. – 321 p.
6. Muysken P. Bilingual Speech: A Typology of Code-Mixing / Pieter Muysken. – Cambridge University Press. – 2005. – 324 p.

7. Muysken P. Bilingualism and migration / Fazal Rizvi. – Discourse: Studies in the Cultural Politics of Education. – September, 2009. – Vol. 30, No. 3. – P. 253-268.
8. Myers-Scotton C. Multiple voices: an introduction to bilingualism / Carol Myers-Scotton. – Blackwell Publishing: Language Arts & Disciplines. – 2006. – 457 p.
9. Nguyen T. The sociolinguistic Dimension of Code Switching / Thuy Nguyen. – Grin Verlag. – 2009. – 68 p.
10. Omoniyi T., White G. Sociolinguistics of Identity / Tope Omoniyi, Goodith White. – Continuum, London. – 2006. – 250 p.
11. Weinreich U. Languages in contact. Findings and Problems / Uriel Weinreich. – Mouton&Co. Publishers, The Hague, the Netherlands. – 1967. – 149 p.

УДК 801

Бушев А. Б.

ЛИНГВОДИДАКТИКА СЛЕНГА

Доклад посвящен проблемам использования и лексикографического описания субстандартных, сленговых, вульгарных и obscene единиц. Материал освещает социолингвистическую роль этих явлений в русском и английском языках и их отражаемость словарями и их роль в репертуаре развитой языковой личности.

Ключевые слова: субстандарт, вульгаризмы, сленг, языковая игра, языковая личность, лексикография.

Доповід присвячена проблемам використання і лексикографічного опису субстандартних, сленгових, вульгарних і obscene одиниць. Матеріал освітлює соціолінгвістичну роль цих явищ в російській і англійській мовах та їх відбиваність словниками і їх роль в репертуарі розвиненої мовної особи.

Ключові слова: субстандарт, вульгаризми, сленг, мовна гра, мовна особа, лексикографія.

The article is dedicated to the usage and lexicographical description of substandard, slang, vulgar and obscene lexical phenomena in English and in Russian as the tendency in linguistics, especially characteristic of recent years. The material sheds light upon sociolinguistic function of these phenomena and their reflection in dictionaries. The idea is to achieve in teaching and studying the level of competence typical of well-formed Sprachenpersoenlichkeit with capacities in all registers and genres.

Key words: substandard units, slang, vulgarisms, puns, Sprachpersoenlichkeit, lexicography.

Одной из наиболее явных тенденций последних лет является интерес к субстандарту, аргю, жаргонам, сленгу, вульгаризмам – в общем-то, маргинальным явлениям в лингвистике. Большая ошибка – думать, что в принципе можно употреблять в устной речи только кодифицированные средства – некодифицированные в ней обязательно присутствуют. Из печати в последние годы вышли соответствующие словари – фразеологические работы, американизмы, сленга, бранных слов, общего жаргона, разговорного языка [2; 3; 6-11; 13; 14]. Языком улицы, толпы заговорила сама литература. Да что там говорить, персонажи пишут.

Причин тут несколько. Впрочем, описание причин не есть предмет нашего исследования. Одной из причин проявляемого интереса является чрезвычайная информативность и благодатность материала для интересных наблюдений и выводов языковеда – жаргонизмов, сленга как отражающих определенные социальные явления, их способности отражать языковую игру (каламбурные трансформации), конвенцию, интертекстуальность, лингвоцентризм современного молодежного жаргона. Налицо и экспансия криминального аргю. Плюс произошла деинституализация табу. Половодье русской разговорной стихии достигло полного раскрепощения и матизации современной русской литературы, печати, речевого обихода. Количество авторов, оскорбившихся матерщиной и исследователей матрецины возрастает. Все это уже давно преодолело «издательское целомудрие». Как остроумно замечают составители словарей, постепенно стал одерживать верх сам реальный речевой узус. Налицо и апологетика мата, его лечебного значения, его альтернативности, его языковой игры.

Зыбкое образование представляют собой разговорная речь, сленг, вульгарная и нецензурная лексика. Неофициальная обстановка общения связана со сниженной тематикой разговора, с тем, что используются запретные табуированные темы и области применения слов, контекста общения, перевод в высказывании. Это тем более относится к разговорным и сленговым словам и выражениям, которые отличаются неточностью, размытостью значения, предназначены для общения между людьми в неофициальной обстановке. Сленг начал изучать Г. А. Судзиловский. Последние годы принесли чрезвычайно интересные работы [4].

Сленг – показатель статуса человека, часто человека малообразованного, противопоставляющего себя истеблишменту. Сленг, как и жаргон, это способ ограничить число собеседников, способ общения между «своими». Сленг находится в самом конце возможных средств речевого общения: он расположен за пределами обычной непринужденной и разговорной речи, там, где язык становится слишком острыми вульгарным, чересчур новаторским и неудобоваримым в разговоре с незнакомыми людьми.

К неформальному языку относятся разговорность, сленг, вульгаризм, брань. Основные социолингвистические принципы, касающиеся языковых слоев и стилей, употребление ненормативных грамматических форм и табуированной лексики или важность соответствующего языкового стиля в ситуации, возможные негативные последствия употребления брани находятся в центре внимания социолингвистических исследований маргинальной лексики [1]. Интерес вызывают различные и социолекты – языки неформалов или жаргонные слова, идиомы, пословицы, отражающие реалии и идеологемы советского времени [9].

Существует многочисленная литература по взаимоотношению сленга (профессионального или социального жаргона), общего жаргона, аргю (сниженного языка уголовников), кента. Жаргоны, по меткому выражению В. М. Жирмунского, паразитируют на языке.

В лингводидактическом ключе необходимо понимать, что основу профессионального языка составляет не только терминология, но и профессиональный говор и жаргонизмы. Пренебрежение профессиональным просторечьем, жаргоном приводит к переводческим просчетам при установке на устную коммуникацию.

Механизмы образования сленгизмов различны, но часто это метафоризация (семасиологический способ). Эти явления проливают свет на механизмы достижения снисхожденности, отрицательной коннотации, сами механизмы оценочности лексики. Приведем примеры из жаргона антикварных дилеров:

Астрономия – невозможные к обсуждению цены на произведения искусства

Английская разводка – вымогательство под видом отрицательной экспертизы за границей.

Мешки – коллекционеры

Шерсть (уважит.) – крупные собиратели или уважаемые эксперты

Прошерстить – проехаться по провинциям

Опустить – заставить снизить цену. Вполне разговорное, не уничижительное выражение

Фуфло, фуфлогон – подделка, художник, изготавливающий подделки. За такое выражение можно весьма серьезно пострадать.

Втюхать – выгодно продать

Доска – икона

Новьё (уничтожительно) – новодельные иконы или мебель

Сделать – отстрелять

Подмазать – 1. Сфальсифицировать подпись на полотне. 2. Дать взятку музейному эксперту

Завернуть – отказать в положительной экспертизе

Зарихтовать – придать произведению «продажный» вид

Нарухать – обмануть

Стукнуть по горбу – осадить, поставить на место. Применяется преимущественно к малолетним и неопытным дилерам.

Скользнуть – случайно услышать, увидеть

Собратся – организовать выставку

Бумаги – музейные экспертизы

Клевета – отрицательная музейная экспертиза

Петровы (уничтожительно) – (по имени скандально нечистоплотного эксперта) – эксперты, готовые все что угодно подтвердить ради денежного вознаграждения

Крысятники – блокадные коллекционеры. Например братья Ржевские, бывшие снабженцы, собравшие великолепную коллекцию русского искусства, обменивая Машковых и Айвазовских за полбуханки хлеба.

Старуха – смерть

Показательные примеры из лингводидактического изучения военного сленга, многочисленны работы по изучению сленга военнослужащих, поскольку явственна специальная роль такого языка. Известно изучение арготизмов. Проводится обсуждение жаргона компьютерщиков. Фиксируется пласта молодежной лексики [11]. Показательно выделение пласта лексики, которая вошла в категорию «общий жаргон» [6]. Известен пласт лексики, которая вошла в категорию «просторечье».

С изучением вышеуказанных феноменов коррелирует и исследуемый нами феномен **коллоквиальности (разговорности)** речи, которая есть несомненно одна из наиболее сложных способностей, подлежащих освоению языковой личности. Она особенно актуальна при установке на работу в условиях устной коммуникации, неформальное общение. Разговорная речь – разновидность устной литературной речи, обслуживающая повседневное обиходно-бытовое общение и выполняющая функции общения и воздействия. Как форма существования литературного языка разговорная речь характеризуется основными его признаками (наддиалектностью, устойчивостью, нормативностью, многофункциональностью).

В филологии сравнительно давно изучается взаимодействие разговорной речи с разговорным типом письменно-литературного языка в художественных произведениях (А. Н. Островский, Н. С. Лесков, В. М. Шукшин, М. М. Зощенко, М. П. Астафьев, А. И. Солженицын, А. А. Галич, С. Д. Довлатов), где речь разговорная «олитературивается» (В. В. Виноградов).

Неподготовленность, линейный характер, непосредственный характер речевого акта – параметры, отчетливо выделяющие разговорность. Коллоквиальность проявляется на лексическо-стилистическом и синтаксическо-стилистическом уровне. Особенности коллоквиального синтаксиса посвящены работы Ю. М. Скребнева: описательная и сокращенная номинация, парцелляция, присоединение, антиципация, добавление темы-уточнителя, прерванные структуры, вопросно-ответные единства, повторы, стяжения, перифразы.

Естественность и спонтанность общения и перевода предполагает свободное и активное владение жанрами устной речи, предполагающими коллоквиальность. Неформальные жанры, спонтанная бытовая, разговорная, сниженная речь являются собой предмет интереса в этой связи [12, с. 245].

Одно дело, скажем, язык науки и совсем другое – обыденная разговорная речь. Велико вторжение в разговорный язык общего жаргона (термин и понятие разрабатывались Е. А. Земской в связи с созданием соответствующего словаря на материале русской разговорной речи). Трюизмом стала мысль о том, что при помощи языковой игры, сленга национальный язык пытается защититься от своей всеобщности в ее обедненной прагматической интернациональной версии.

О лексическом уровне хорошо написал М. В. Панов: «Не раз в печати появлялись жалобы, что лексикографы обижают слова: ставят около них пометы «разговорное», «просторечное» и т. д. Несправедливы эти жалобы. Такие приметы не дискриминируют слова. Посмотрим в словаре, у каких слов стоит помета «разговорное»: *ворочать* (делами), *ворчун*, *восвояси*, *вперевой*, *впихнуть*, *впросонках*, *впрямь*, *впустую*, *временами* (иногда), *всласть*, *всплакнуть*, *вспомянуть*, *встряска*, *всухомятку*, *выволочка*, *газировка*, *гибель* (много), *глазастый*, *глядь*, *гм*, *гнильца*, *говорун*, *голубчик*, *гора* (много), *грохнуться*, *грошовый*, *грузнеть*, *ни гу-гу*, *гуртом*, *давай* (он давай кричать), *давенько*. Прекрасные слова. Помета разг. их не порочит. Помета предупреждает: лицо, с которым вы в строго официальных отношениях, не называйте голубчиком, не предлагайте ему куда-нибудь его впихнуть, не сообщайте ему, что он долговязый и временами ворчун... В официальных бумагах не употребляйте слова глядь, всласть, восвояси, грошовый... Ведь разумные советы». Но это, отметим, не диалектизмы и не жаргонизмы.

Аналогично просторечье английское и американское, хотя язык этот и более кодифицированный [7; 8; 13-15].

Просторечие вместе с народными говорами и жаргонами составляет устную некодифицированную сферу общенациональной речевой коммуникации – общепонятный народно-разговорный наддиалектный язык. Известна проблема литературного просторечия – служащего границей литературного языка с народно-разговорным языком особого стилистического пласта слов, фразеологизмов, форм, оборотов речи, объединяемых яркой экспрессивной окраской «сниженности», грубоватости, фамильярности. Недаром сленг называется поэзией обыденного языка. Наряду с просторечными словами входят и диалектизмы и жаргонизмы, утратившие свою локальную и социально ограниченную прикреплённость.

Исследования вышеуказанных феноменов позволяют отчетливо видеть новый ракурс языковедения – перевыражение социальности в языке и формирование языком социальности и культуры. **Социоллингвистика** – наука о функционировании языка в обществе – обогатилась за последние годы новыми достижениями. Стремительно меняется общество. Научная дисциплина, развивающаяся на стыке языкознания, социологии, социальной психологии и этнографии и изучающая широкий спектр проблем, связанных с социальной природой языка, его общественными функциями, механизмом действия социальных факторов на язык, ролью языка в жизни общества продолжает оставаться актуальной.

В качестве актуализации в речи может выступать сниженность языка. Характерно, что на арготизированном языке заговорил новый кинематограф: *базар*, *крутой мочилово*, *брателло*, *грохнул*. Важна только уместность такого языкового знака.

Характерный молодежный сленг большинством слушателей воспринимается как оригинальное стилистическое явление: *стебаться*, *приколист*, *зажигать*, *колбаситься*, *препод*, *гасилово*, *стипуха*.

Трюизмом стала мысль о том, что при помощи языковой игры, сленга например, английский язык пытается защититься от своей всеобщности в ее обедненной прагматической интернациональной версии. Социологи спорят, и считают, что в современном русском обширное заимствование прежде всего арготизмов – результат социальных процессов (криминализация) и пропаганды этой языковой нормы.

Обращает на себя внимание проблема замусоренности речи тюремными арготизмами и роль уголовного жаргона в новоязе. Как разговаривать с представителями финансовых структур, М. Арбатову однажды инструктировал один генерал:

«Когда пойдешь разговаривать с крутыми, объясняй им так: «За вами – синие, за нами – спецна. Вы – в семье, мы – в семье. Ну зачем двум семьям ссориться из-за какой-то депутатской корочки? Я ни слова не поняла, но стонала от удовольствия».

В современном повседневном языке россиян характерны широкое заимствование элементов рекламы, слоганов, политического новояза. Возрастает личностное начало в речи, активнее взаимодействуют книжная и разговорная речь, наличествует языковая игра («Любишь кататься – катайся на фиг»), юмор (о серьезных вещах говорим с улыбкой), карнавализация, при этом не экономится понимание (из подтекста игру необходимо понимать), наличествуют элементы коллективного языкового сознания (презентемы, логоэпистемы, лингвокультуры, фигуры знания, интертексты). Вот как шутит современный русский язык:

У Клары клиринг, а у Лизы лизинг.

Деньги не пахнут, потому что их отмывают.

Для сегодняшнего состояния языка, вырвавшегося из-под спуда запретов и нормирования, характерным оказалось жонглирование прецедентными текстами (логоэпистемами), карнавализация, творческое начало. Творческое начало проявляется в создании иронических неологизмов: *катастрошка, лжурналист, популизатор, прихватизация, Садовое кольцо, мэриози, карма*. Характерна снисходительность языка к чужим словам, перестраиваемым при помощи норм родного языка: *видик, сидюшник, бмвушка, Емеля*. Лингвоцентризм присущ даже жаргону как отражение рефлексии над языком; лингвокреативность присуща даже неологизмам: *аська, батоны, винды, варез, винт, доска, ламер, юзер, мать, мастдай(mustdie), оффтопик, пень, писюк, прокси, рулез, сидюк*.

Политическая риторика тоже играет с прецедентными текстами массовой культуры – появляются бушизмы, фразы, делающие запоминающиеся выступления первых лиц России, ярких публичных карнавальных политиков. Грубость на отечественном телевидении («У кого нет миллиарда – пусть идет в ж***. Ну все, главное слово прозвучало»), запоминающиеся фразы (*лягу на рельсы; Начать, процесс пошел, раздай, мочить в сортире, жевать сопли*) можно также рассматривать как стремление к актуализации. Сюда же стоит относить и более сложные речевые фигуры. Так, лидер политической партии, тоскующей о былом, демонстрирует следующий каламбур (**pun**): «Раньше и жаловаться можно было – РАЙком, а теперь АДминистрация».

В лингводидактическом отношении представляется интересным изучение особенностей речи социальных страт по материалам кино. Приведем для примера фильм Тэйлора Хэкфорда «Рэй» история всемирно известного исполнителя блюзов, – негра, лишённого зрения – Рэя Чарльза. Тема фильма рассматривается как тема преодоления – Чэй Чарльз борется с наркотиками, с собой, с расизмом. Фильм представляет единицы коллоквиального языкового материала.

Показательны особенности коллоквиальной речи негров:

Always remember your promise to me – never let nobody or nothing turn you into no cripple. Say daddio, what axe you play? Hey, Ray Robinson, when am I gonna hear you play, baby? This ain't tobacco, man. Bamma ain't bad – yeah, i'd say he saved our asses. You dig it. Man, we're gonna to be late. Give me some skin. Hey, no way he's not gonna put some blind man on the road. Let's not do nothing stupid – I ain't stupid. Ray I ain't never seen you do nothing like that, man. Never. Ray what you gonna do, man? Where you been? Where them other fools? We ain't got no time for no tears. Ain't nobody gonna have no pity on you? The blind sensation don't like the money I'm trying to pay him. You know what. You kidding me, man. I'll talk to whoever I damn well please and it sure as hell ain't you.

Показательны особенности языка наркоманов:

Feel junkie itch. He is totally hooked. Heroin is a felony – It ain't like I'm dealing it, man.

Иной пример. Современный читатель англоязычной литературы уже не может замолчать имя Ирвина Уолша – автора книг «На игле», «Клей», «Кислотный дом»... Критики продолжают настаивать, что в героях Ирвина Уолша есть среди грязи какая-то чистота. Конечно, поспешим согласиться с ними.

Вот наркоман – герой книги «Клей» Ирвина Уолша так описывает себя:

I'm a mess: the dirty, minging clothes, the shaved head (too much dust and dirt in the desert for the locks) and the smell of me: rancid chemical discharge mixing with the earth of the new World. Sweat and muck streaks across my face. the air hostess looks at a well-manicured cabin steward who catches sight of me and rolls his eyes. The poor cunt sitting next to me is arching his body as far away as he can. I'm in no fit state to fly.

Ah agree wi that auld Kant Immanuel and the Last Cannibals; the phenomenal and the noumenal are the same thing, but each person can only see the phenomenal, through our ain perspectives.

Рефреном идут нехитрые истины, передающиеся людьми социальной среды типа ливерпульского битловского рабочего люда: «Never trust a teetotaler, be yourself».

Отчего-то всю книгу сопровождает такая звукопись – прием показать, что их речь далеко RP (этакое «Мы гимназиев не кончали»). Ведь речь в Англии – четкий указатель социального статуса.

YOU'VE NIVIR BEEN ANY USE, CARL, NAE USE TAE NAE CUNT

YE CANNAE KID US, MATE, WE KEN YE. WE KIN SMELL YIR FAER, TASTE YIR FEAR

WE KNOW FOR THE USELESS CRAPPIN, COWARDLY PIECE OF SHITE YOU ARE

YE DIDNAE WANT TAE WORK, YIR COMMIE FAITHER DIDNAE WANT TAE WORK

Выражаясь языком науки о языке – лингвистики, обращает на себя внимание необычная звукопись социолекта современного ирландца мидл-класса автором.

Итак, выше рассмотрены задачи и возможности обучения коллоквиальному естественному вербальному поведению, дана характеристика языковых средств коллоквиальности, показана необходимость системного изучения коллоквиальности в том числе в новых фактурах речи для формирования языковой личности переводчика.

Указанные примеры подводят нас к мысли о важной роли субстандарта в коммуникации успешной языковой личности.

Источники и литература

1. Бушев А. Б. Наука о языке и вульгаризация речи в СМИ / А. Б. Бушев // Российская наука и СМИ. Сб. статей. Под ред. Ю. Ю. Черного. – М., 2004. – С. 121-129.

2. Краткий словарь американского сленга и разговорных выражений / Сост. Бушуев А. В. и др. – Смоленск, 1997. – 321 с.
3. Глазунов С. А. Новый англо-русский словарь современной разговорной лексики / С. А. Глазунов. – М., 1998. – 1209 с.
4. Глухова М. А. Метафоризация в арг. АКД / М. А. Глухова. – Тверь, 2003. – 217 с.
5. Голденков М. А. Активный английский / М. А. Голденков. – М., 2000. – 264 с.
6. Земская Е. А. и соавт. Словарь общего жаргона / Е. А. Земская. – М., 2000. – 856 с.
7. Матюшенков В. С. Словарь английского сленга. Особенности употребления сленга в Северной Америке, Великобритании и Австралии / В. С. Матюшенков. – М., 2002. – 942 с.
8. Матюшенков В. С. Англо-русский словарь особенностей английского языка в Северной Америке, Великобритании и Австралии / В. С. Матюшенков. – М., 2002. – 671 с.
9. Мокиенко В. М. Толковый словарь языка Совдепии / В. М. Мокиенко. – СПб., 1998. – 353 с.
10. Мокиенко В. М., Никитина Т. Г. Словарь русской брани. – СПб, 2003.
11. Никитина Т. Г. Словарь молодежного сленга / Т. Г. Никитина. – СПб., 2002. – 234 с.
12. Скребнев Ю. М. Стилистика английского языка / Ю. М. Скребнев. – М., 1994. – 257 с.
13. Словарь современного сленга Тони Торна. – М., 2000. – 1018 с.
14. Англо-русский толковый словарь американского разговорного языка / Составитель R. M. Harmon. – М., 1999. – 983 с.
15. Longman Dictionary of American English, 1997. – 749 p.

УДК 811.111'42:165.194:159.942

Биценко Т. О.

МОВНЕ ВИРАЖЕННЯ НЕГАТИВНИХ ЕМОЦІЙ В АНГЛІЙСЬКОМУ ДИСКУРСІ

Статья посвящена анализу языковых средств выражения негативных эмоций в английском дискурсе. Впервые негативные эмоции представлены в виде формул, смоделированы прототипические сценарии их реализации, а также проанализированы особенности их выражения в английском дискурсе.

Ключевые слова: прототипический сценарий, негативные эмоции, английский дискурс.

Стаття присвячена аналізу мовних засобів вираження негативних емоцій в англійському дискурсі. Уперше негативні емоції представлені у вигляді формул, змодельований прототиповий сценарій їх реалізації, а також проаналізовані особливості їх вираження в англійському дискурсі.

Ключові слова: прототиповий сценарій, негативні емоції, англійський дискурс.

The article focuses on the analysis of verbal means, expressing negative emotions in the English discourse. For the first time negative emotions are presented by formulae, the prototypical script of their realization is modeled, the peculiarities of its expression in the English discourse are analyzed as well.

Key words: prototypical script, negative emotions, English discourse.

Останнім часом у когнітивній лінгвістиці приділяється особлива увага проблемі вербалізації емоцій. Закладено теоретичні підстави визначення базових емоцій з використанням семантичних примітивів [3], а також із застосуванням теорії метафори та фреймового представлення вербалізації емоцій [1; 5; 7; 8] та ін. Встановлено когнітивний характер категорії емотивності, виділені емоційні концепти, проте їх тлумачення вимагає подальшого уточнення. Дана стаття присвячена аналізу мовних засобів вираження негативних емоцій. Її метою є моделювання прототипового сценарію вербалізації негативних емоцій, а також аналіз особливостей їх вираження в англійській дискурсі.

Емоції – одне зі складних явищ, яке є предметом численних дискусій в рамках різних наукових дисциплін, оскільки є єдністю фізіологічних, психологічних, когнітивних і соціальних чинників. Так, емоції є причиною фізіологічних змін організму людини, вони безпосередньо впливають на його психіку, а також мотивують його поведінку і вчинки, що обумовлюється когнітивними чинниками (минулим досвідом, пам'яттю, оцінкою ситуації), які лежать в їх основі. Крім того, емоції схильні до впливу соціальних чинників, регулюючих їх експресію (зовнішній прояв) і соціальні контакти.

Емоції реалізуються в мові і свідомості певного лінгвокультурного суспільства, лексикон емоцій в різних культурах має свої типологічні характеристики: емоції культурно і соціально детерміновані [4]. Тому з евристичної точки зору для аналізу вербалізації негативних емоцій в англійському дискурсі не менш важливе рішення питання про те, наскільки науково обгрунтовано і коректно дослідник здатний інтерпретувати емоції в іншомовній культурі.

Вивчаючи ментальні основи емоцій в міжкультурному плані, представники сучасної когнітивної антропології підкреслюють універсальну основу людської психіки і єдину уроджену природу концепту особи (ще Арістотель допускав універсальність емоцій, яка витікає з єдиної і загальної природи людини і її неконтрольованої психіки).

У різних культурах існують свої норми і стереотипи прояву емоцій: вони заохочуються або пригнічуються в мовній поведінці. «Правила прояву» емоцій, що існують в кожній культурі можуть вимагати заборони або маскування одних виражень і, навпаки, частого прояву інших [4].

Згідно з «інтерактивним інтеркультурним підходом» можливе порівняння дискурсів носіїв різних культур і мов. Доведена можливість проведення об'єктивного аналізу темпорально дистантної міжкультурної комунікації і отримання науково достовірних даних [2]. Все сказане свідчить про можливість проведення дослідження іншомовного (в даному випадку англійського) емотивного дискурсу і отримання достовірних результатів при комплексному обліку його лінгвістичних і екстралінгвістичних аспектів.

Емоції визначаються як «реакції людини на два внутрішніх і зовнішніх подразників, що мають яскраво виражене суб'єктивне забарвлення і що охоплюють всі види чутливості і переживань» і пов'язаних з «задоволенням (позитивні) або незадоволенням (негативні емоції) різних потреб організму» [4].

Застосування когнітивного підходу до виявлення механізму виникнення і характеру прояву емоцій дає можливість визначити, що позитивне емоційне переживання виникає, коли прогнози і очікування людини знаходять підтвердження, а когнітивні уявлення (знання) матеріалізуються, утілюються в життя. Негативні емоції з'являються в той момент, коли між очікуваними і реальними результатами діяльності є невідповідність, розбіжність або дисонанс. Як правило, людина прагне позбавитися когнітивного дисонансу, оскільки переживає його суб'єктивно як дискомфорт [4].

На виникнення емоцій великий вплив мають минулий досвід людини і оцінка ним ситуації, що переживається, з позиції актуальних для нього інтересів і потреб.

Залежно від культурних і соціальних особливостей того або іншого суспільства по-різному реалізується «експресія емоцій» – параметр, що дозволяє кодифікувати, пригнічувати, приховувати або імітувати (симулювати) емоції.

Наприклад, жінку обурило поведінка її знайомого, проте, вона зробила зусилля, для того, щоб подавити дану емоцію:

«Well,» she said, her annoyance rising, «well, I must say» – Then she halted, calming down.

Зв'язок системи емоцій з мовною системою простежується не тільки в тому, що мова слугує засобом вираження емоцій, але і в тому, що, як наголошувалося вище, мовний вираз (експресія) емоцій може привести до їх переживання. Це можливо тільки при словесній експресії емоцій [4].

Отже, необхідно розглянути, яким чином здійснюється вербальне вираження негативних емоцій в англійському дискурсі.

Система взаємин між емоціями і мовою, яка обслуговує емоційне спілкування, надзвичайно складна: людина не здатна точно вербалізувати свої емоції, багато з них взагалі не мають спеціалізованих засобів мовленнєвого вираження. Дійсний мир емоцій і їх вербалізоване віддзеркалення не співпадають. Наголошується також, що в мовних значеннях як інформації про ознаки об'єкту, що позначається, зі світу «Дійсне» не може бути «живої» емоції: емоційна реакція мовця / слухача може бути описана в значенні тільки як випробувана емоція, тобто як відчуття [5].

Засоби вербалізації емоцій належать різним рівням мови [1]. Важливість лексичного рівня вираження емоцій важко переоцінити: емоції людини стають відчутними завдяки слову. У даному аналізі беремо до уваги і здатність слова викликати емоцію.

При всій суперечності трактувань поняття емоційності, експресивності і оціночності серед лексичних одиниць традиційно виділяють круг «емоційної лексики», протиставляючи їй так звану «нейтральну» [1].

Англіцям не властиво «віддаватися» відчуттям. Культура змушує їх *«be glad, а не rejoice, be sad, але не pine, і be angry скоріше, ніж fume чи rage»* і т. д. [3]. Емоції, що позначаються емоційними дієсловами, на відміну від тих, що передаються емоційними прикметниками, виявляються в діях, причому, як правило, таких, які доступні зовнішньому спостереженню [там само]. Про «західні» мови взагалі і англійську зокрема говорять і як про вкрай зосереджені на емоціях і як про виключно багаті термінами, що виражають емоції (на думку дослідників-антропологів, це є результатом західного індивідуалізму і схильності до інтроспекції [3]).

В цілому до емоційної лексики відносимо слова або лексико-семантичні варіанти, які несуть інформацію про емоційне відношення мовця до дійсності. У даному дослідженні виходимо з того, що теоретично кожне слово в певних контекстах може стати носієм емоційного «заряду». У нашому розумінні емоційно забарвлена лексика – це слова, які мають емотивність (або потенційно емотивні – їх емотивність розкривається в певному контексті), тобто слова, які слугують для передачі емоційного стану мовця і що мають певну впливову силу на слухача.

Виходячи зі всього вищепереліченого, представляється можливим емоційно забарвлену лексику розглядати в трьох ракурсах: 1) морфологічному, 2) лексико-семантичному і 3) стилістичному. До класу емоційно забарвлених слів відносимо:

- лексику, що містить суфікси суб'єктивної оцінки (*fatty, sleepy*) і негативні префікси, а також лексику, утворену шляхом словоскладення (*loudmouthed, crazy-looking, gimlet-eyed*);

- лексику, що називає емоції (*hate, shame*); емоційно-оцінну лексику (*hated, hateful, mad (madness), ashamed, shameful, fool, wretch (wretched)*); вигуки (*Oh!*);

- лайливі слова, божбу (*damn (damned), devil, hell, ass, bitch, fuckin', dammit God, Lord*) [2].

Емоції виражаються в мові не тільки за допомогою емоційної забарвленої лексики. На фонетичному рівні емоції передаються за допомогою особливих інтонацій, а також наголосу.

На морфологічному рівні найбільш продуктивним з типів словотворення як засобу реалізації емотивності є афіксація. Існують емоційно маркіровані афікси, які слугують для вираження позитивних або негативних емоцій. Такі суфікси, як *-ling, -let, -kin, -nik, -y, -monger, -(k)ard, -(a)ster, -o, -ish, -ie, -eer, -ese, -itis* можуть додавати слову негативне забарвлення [2], як і негативні префікси (*il-, im-, in-, ir-, un-, dis-*):

«Hulloa, fatty»

Спосіб словоскладення також є одним із засобів виразу емотивності, наприклад *banana-head, cut-throat* і т. д.

На рівні синтаксису основним показником емотивності є оклична структура речення:

«Damn you! I cried out, «there's something wrong about Miss Rachel – and you have been hiding it from me all this time!»

«What an idiot you are, Anne McKenna!»

Існують також певні синтаксичні конструкції, які передають емотивність в мові. Для емотивного дискурсу характерні номинативні речення, що мають як оповідну, так і окличну структуру. Встановлено, що чим сильніше емоція, яка виражається, тим менше слів уживається у вислові. Відсутність семантично надмірних компонентів в таких реченнях передає вищий ступінь концентрації емоцій. Найбільш типовими моделями номинативних речень в англійській мові є: *N., N. pl., Adj. N.. N. of N; What (Adj.) N.; Some N.; Such (Adj.) N.; The (this, that, these, those) N.*

What a nose!

Idiot!

Еліптичні речення в більшості випадків також викликані великою емоційністю живого мовлення:

«And we can wait there –»

«Wait. What for? For that nice husband, no doubt».

Незакінчені речення, або апозіопезис, є показником високого ступеня емотивності, оскільки раптовий обрив речення може бути викликаний напливом відчуттів або коливанням і нерішучістю:

«I wish you'd remember that in this house – so long as you choose to honor it with your company, Captain – I'm the master, and that name, and that – that – that you – that – I say»

Переривиста структура речення вказує на хвилювання мовця, оскільки відомо, що «емоції руйнують синтаксичну структуру фрази або тексту» [5]:

«You didn't try – you didn't – I was a fool – I won't believe he could – he ever could!»

Для емотивних речень характерна інверсія його членів. Особливе емотивне виділення певного члена речення здійснюється винесенням його на місце, не властиве йому в нейтральному стилі, наприклад:

«A furious man is Ellis Duckworth!»

Тим самим емоційні синтаксичні конструкції передають емоційну інформацію.

Показником емотивності речення слугує і наявність усіляких повторів (простого контактного, розширеного, кільця, повтору-підхоплення, ланцюгового. Велика кількість повторів пояснюється тим, що «при надлишку емоцій зменшується можливість контролювати свій мовленнєвий потік, знижується можливість мовного самомоделювання» [5]. Існує також думка, що кількість повторів в реченні відповідає кількості емоційних імпульсів:

«You are cruel, cruel indeed!»

«I will not be toyed with by this young – «his eyes finally settled on Perdy's cleavage as if he'd found the word he was searching for – this young strumpet».

«You didn't try – you didn't – I was a fool – I won't believe he could – he ever could!»

Емоційне забарвлення реченню додають такі стилістичні прийоми, як метафори, епітети, порівняння і ін.:

«As far as the rest are concerned, I'm the family maverick, like Uncle Ben».

«He has a loose tongue; he babbles like a jack-sparrow».

«You sound like a gun moll in a bad gangster picture».

Крім того, емоції можуть виражатися і у непрямий спосіб:

– риторичними питаннями

«Who's gonna stop me, **baby**? You?»

«Are you such a wimp?» she asked herself.

– питальними конструкціями з *What / who / when / which / how* з маркерами емотивності і питаннями-переспросами, що не вимагають відповіді.

«The mystery is – **what the devil** has she hidden in the tin case?»

«You're unbelievable. All this time **you've kept me** at arm's length –»

«**I've kept you** –?»

Необхідно пам'ятати, що емотивне висловлення може викликати емоцію у відповідь. Тому, потрібно досить обережно використовувати емотивно забарвлену лексику та інші маркери емотивності для того, щоб не спровокувати слухача на агресивні дії. Крім того, не слід відповідати на емотивне висловлення відповідним проявом власних емоцій. Тобто, обізнаність з вербальними маркерами вираження емоцій у мовленні дасть можливість зрозуміти емоційний стан мовця та попередити виникнення конфліктної ситуації.

Перспективою для подальшого дослідження є аналогічний аналіз вербалізації інших емоцій, а також вивчення механізмів формування інтенції та реалізації різноманітних емоцій.

Джерела та література

1. Апресян Ю. Д. Эмоциональная система / Юрий Дереникович Апресян. – М.: Шк. «Яз. рус. культуры», 1995. – 500 с. – (Избранные труды; т. 2).
2. Быченко Т. А. Историческая динамика экспрессивов негативной эмоциональности в английском дискурсе XVI-XX вв.: дис. ... канд. филол. наук: 10.02.04 / Быченко Татьяна Александровна. – Харьков, 2003. – 210 с.
3. Вежицкая А. Язык, культура, познание / Анна Вежицкая; [пер. с англ.]. – М.: Рус. словари, 1996. – 416 с.
4. Изард К. Е. Психология эмоций / Кэррол Э. Изард; [пер. с англ. А. Татлыбаева]. – СПб.; М.; Х.; Минск: Питер, 2002. – 460 с.
5. Лингвопсихология как раздел когнитивной лингвистики, или Где эмоция – там и когниция / [Демьянков В. З., Воронин Л. В., Сергеева Д. В., Сергеев А. И.]. – М.; Воронеж: Воронеж. гос. ун-т, 2002. – 360 с. (РАН. Ин-т языкознания) (С любовью к языку: сб. науч. тр.: посвящается Елене Самойловне Кубряковой).
6. Шевченко И. С. Историческая динамика прагматики предложения: английское вопросительное предложение XVI-XX вв. / Ирина Семеновна Шевченко. – Харьков: Константа, 1998. – 168 с. – (Монография).
7. Kövecses Z. Emotion concepts. / Z. Kövecses. – New York: Springer-Verlag, 1990. – 344 p.
8. Lakoff G., Kövecses Z. The cognitive model of anger inherent in American English / G. Lakoff, Z. Kövecses. – Cambridge: CUP, 1987. – 225 p. (Cultural models in language and thought).

УДК 811.111+81'342

Валігура О. Р.

ЗАКОНОМІРНОСТІ ТА ОСОБЛИВОСТІ ВИЯВУ ФОНЕТИЧНОЇ ІНТЕРФЕРЕНЦІЇ В АНГЛІЙСЬКОМУ МОВЛЕННІ УКРАЇНЦІВ

Проблема фонетической интерференции рассматривается в рамках когнитивно-дискурсивного и синергетического подходов. Описывается влияние когнитивных механизмов сознания говорящего на специфику взаимодействия компонентов фонетической системы в интерферированной речи. Установлены основные признаки порождаемой украинскими билингвами интерферированной фонетической системы английской речи путем сопоставительного анализа английского эталонного произношения и интерферированной речи носителей украинского языка.

Ключевые слова: фонетическая интерференция, билингв, когнитивные механизмы.

Проблема фонетичної інтерференції розглядається в межах когнітивно-дискурсивного та синергетичного підходів. Описано вплив когнітивних механізмів свідомості мовця на специфіку взаємодії компонентів фонетичної системи в інтерферованому мовленні. Виокремлено основні ознаки породжуваної українцями інтерферованої фонетичної системи англійського мовлення на сегментному й надсегментному рівнях шляхом зіставного аналізу англійського вимовного еталону та інтерферованого мовлення українських білінгвів.

Ключові слова: фонетична інтерференція, білінгв, когнітивні механізми.

The author examined the problem of the phonetic interference within the framework of cognitive and discourse paradigm. The influence of the speaker's cognitive mechanisms on the interaction between the components of phonetic system in interfered speech is outlined. Principal features of interfered phonetic system of English speech generated by Ukrainians on both segmental and suprasegmental levels are established via the comparative analysis of the English pronunciation standard and the Ukrainian bilinguals' interfered speech.

Key words: phonetic interference, a bilingual, cognitive mechanisms.

У сучасному глобалізованому світі суттєво розвиваються і розширюються міжрегіональні і міжнаціональні контакти і, відповідно, зростає кількість міжкультурних і міжмовних контактів, що супроводжуються явищем мовної інтерференції на фонетичному, лексичному, граматичному рівнях. Ці інтерференції, що постають актуальним предметом лінгвістичних досліджень, у першу чергу торкаються англійської мови як мови міжнародного спілкування, якою розмовляють не лише британці чи американці, а й сотні інших народів, у тому числі й українці.

У зв'язку з цим низка сучасних лінгвістичних досліджень (див, напр., [1; 2; 6; 7; 8]) орієнтується на вивчення національної специфіки й подібностей/відмінностей взаємодіючих систем англійської й української мов, де ключовим виступає, поза сумнівом, фонетико-просодичний рівень. У руслі цих актуальних наукових розвідок міжмовної та міжкультурної взаємодії здійснено наше дослідження, спрямоване на виявлення лінгвокогнітивних і комунікативних особливостей фонетичної інтерференції в англійському мовленні українців.

Метою цієї статті є теоретичне узагальнення закономірностей та особливостей прояву фонетичної інтерференції шляхом установлення специфіки породження інтерферованої фонетичної системи англійського мовлення українців.

Сформована у дослідженні комплексна методологічна парадигма, побудована з урахуванням взаємодії основних положень лінгвокогнітивного й комунікативного підходів, дозволяє у теоретичному й експериментальному планах розглядати *фонетичну інтерференцію* як складне когнітивно-дискурсивне та культурно-комунікативне явище, що виникає в іншомовному мисленні і мовленні білінгва у формі певної сукупності фонетичних ознак, ступінь вияву яких залежить від ментальних, психологічних, соціальних і культурних чинників.

Механізм виникнення фонетичної інтерференції зумовлюється проникненням одиниць фонетичного рівня первинної мови у вторинну, яке призводить до відхилення від норм їхньої актуалізації, породжуючи вимовний акцент за рахунок домінуючого впливу артикуляційних і структурних особливостей первинної мови. *Вимовний акцент* як результат фонетичної інтерференції виникає внаслідок несвідомого переносу білінгом фонетичних

концептів-прототипів первинної мови в структуру вторинної, а ступінь його вияву залежить не лише від відмінностей артикуляційних баз досліджуваних мов, особливостей фонетичної системи первинної мови білінгвів, а й від когнітивних чинників, таких як менталітет, знання та мовна здатність людини.

Системне узагальнення результатів експериментального дослідження показало, що породження вимовного акценту як наслідку фонетичної інтерференції на сегментному та надсегментному рівнях ґрунтується на несвідомому перенесенні в структуру вторинної мови стійких закономірностей оформлення найтипівіших фоноконцептів-прототипів рідної мови [4, с. 49]. *Фонетичний концепт-прототип* є за своєю суттю фонетичною моделлю певного елементу мовлення, який набуває ознак специфічного, сформованого внаслідок конкретного комунікативного досвіду базового ментального утворення, що містить змістовий мінімум знання, здатний у формі звукового перцептивного образу або символу зберігатися в довгостроковій пам'яті двомовної особистості.

Результати з'ясування основних властивостей розумово-мовленнєвої діяльності білінгва свідчать, що процеси породження інтерферованого мовлення мають явно стохастичний характер. Найбільш адекватним методологічним засобом їх теоретичного дослідження слід вважати *синергетичний* підхід, який дозволяє розглядати процес породження інтерферованого мовлення як складну відкриту систему, що знаходиться в невірноваженому стані з притаманною їй здатністю до самоорганізації [3, с. 359-365; 9, 29-52]. За таких обставин параметрами порядку, що визначають особливості перебігу хаотичних процесів породження інтерферованого мовлення слугують первинномовна та іншомовна компетенції білінгва.

Відповідно до обґрунтованих у праці стохастичних моделей породження інтерферованого мовлення відхилення у вимові білінгва від структури і норм вторинної мови генеруються у конкретних сферах його духовного буття: екзистенціальній, ментальній, трансцендентній. Під *сферою екзистенціального буття* білінгва прийнято [5, с. 89] розуміти все, що має відношення до унікальної неповторності внутрішнього людського буття, відчуття індивідом своєї приналежності до вищого і не може бути відтворено мовою понять. Акти екзистенціального буття людини розгортаються у сфері його позасвідомого і ґрунтуються на емоційному мисленні, рушійною силою якого є психофізіологічна енергія особистості.

У *ментальній сфері білінгва* відбувається взаємодія глибинних рівнів колективної й індивідуальної свідомості, які визначають хід його думок та специфіку почуттів, що ґрунтуються на позасвідомих мисленнєвих установках, а також на його навичках певної поведінки й емоційної готовності до сприйняття та пізнання оточуючого світу. *Трансцендентне буття білінгва*, що відбувається в сфері його підсвідомого, ґрунтується на раціональному мисленні, креативні наслідки якого свідомість індивіда здатна трансформувати в певні абстрактні поняття. Для цього свідомість використовує результати біологічного інстинктивно-емоційного досвіду індивіда (продукт екзистенціального буття), генетико-культурну інформацію (продукт ментального буття) та соціокультурне знання (продукт трансцендентного буття).

За цих умов джерелом породження похибок, що виявляються на рівні фонемної й інтонаційної інтерференції під час продукування білінгом висловлень вторинною мовою, слугує сфера його позасвідомого екзистенціального буття з притаманним їй емоційним типом мислення.

Особливістю вияву *фонемної* інтерференції є те, що її синтагматичний різновид зароджується у ментальній сфері підсвідомості індивіда на ґрунті емо-раціонального мислення, у той час як джерелом зародження її парадигматичного різновиду слугує трансцендентна сфера підсвідомості з відповідним механізмом раціонального мислення. На відміну від цього характерною ознакою *інтонаційної* інтерференції слугує зародження і синтагматичного, і парадигматичного її різновидів у трансцендентній сфері підсвідомості духовного буття мовця внаслідок зсувів механізму раціонального мислення.

Експериментально встановленими специфічними ознаками інваріанту різних ступенів *фонемної інтерференції* в англійському мовленні українських білінгвів, зароджуваної на ментальному і трансцендентному рівнях духовного буття мовця внаслідок складної динамічної взаємодії емо-раціонального та емоціонального мислення та актуалізованої під час вимови, є: 1) часткова або повна відсутність англійського артикуляційного укладу в англійському мовленні українців; 2) заміщення англійських голосних і приголосних звуків українськими; 3) нерозрізнення комбінаторних і позиційних алофонів англійських голосних і приголосних; 4) надання англійському звукові диференційних ознак певного українського звука; 5) недотримання модифікацій голосних і приголосних у зв'язному англійському мовленні українців; 6) реінтерпретація українськими мовцями англійських звуків через неузгодженість роботи мозку та органів мовлення у процесі їхньої підготовки до продукування англійських звуків; 7) невідповідність артикуляційних жестів в англійському інтерферованому мовленні українців вимовному стандарту англійської мови; 8) відсутність ненаголошеного вокалізму в англійській вимові українських білінгвів; 9) поява епентичних (вставних) голосних в англійських звукокомплексах через відсутність знань українськими мовцями фонотактичних правил англійської мови.

За даними аудитивного аналізу найчастотнішими виявами інваріанту *інтонаційної інтерференції* в англійському мовленні українських білінгвів, зароджуваної на трансцендентному рівні духовного буття мовця на ґрунті раціонального мислення й експериментально зафіксованої під час вимови методом перцептивного аналізу, є: 1) некоректне членування мовленнєвого потоку на інтонаційні групи (більше, ніж чотири ритмогрупи в кожній); 2) порушення в дистрибуції фразового наголосу в інтоногрупах-синтагмах; 3) висока рекурентність актуалізації початку й завершення інтоногруп і термінального тону в зонах середньо-підвищеного й високого тонального рівнів; 4) відсутність модифікацій темпу і гучності для виділення комунікативних центрів англійських висловлень та маркування основної й додаткової інформації, що міститься в інтоногрупі чи висловленні; 5) неадекватна передача смислу й емоційно-прагматичного потенціалу висловлення; 6) загальне сповільнення темпу мовлення, зумовлене великою кількістю слів в інтоногрупі й відсутністю редукції ненаголошеного вокалізму.

Установлені експериментальним шляхом вияви фонетичної інтерференції та вимовного акценту в англійському мовленні українців дозволили виокремити такий комплекс фонетичних порушень: на *сегментному* рівні – порушення типового укладу артикуляційних органів в обох мовах, ігнорування особливостей вимови голосних і приголосних у різних фонетичних оточеннях, відхилення від норм і вимог коартикуляції. При цьому встановлено порушення, зафіксовані у вимові диктора на сегментному рівні у системі приголосних та голосних, з них помилки, спричинені порушеннями у роботі органів мовлення й недостатньою відпрацьованістю звука (інтерференція на алофонічному рівні), та помилки ментального рівня (інтерференція на рівні фонетичних репрезентацій). На *надсегментному* рівні виокремлено: некоректність членування мовленнєвого потоку на смислові групи, неадекватну дистрибуцію фразового наголосу, некоректність просодичного оформлення смислового центру інтонаційної групи-синтагми, некоректність виділення просодичними засобами найважливішого інформаційного центру у смисловій структурі текстів.

Таким чином, розроблена комплексна методика аналізу інтерферованого мовлення дозволила висвітлити специфіку взаємодії когнітивних інтерферуючих і мовних інтерферованих елементів у фонетичній системі англійського мовлення українських білінгвів, встановити її основні (універсальні та специфічні) ознаки на

сегментному й надсегментному рівнях. Проведене дослідження інтерферованого мовлення українців дало змогу отримати нові прикладні дані для виявлення феномену фонетичної інтерференції в англійському мовленні українців, а також зробити внесок у розвиток міжмовних і міжкультурних студій в Україні.

Викладені у праці теоретичні й методологічні основи дослідження фонетичної інтерференції в англійському мовленні українців на засадах лінгвокогнітивного й комунікативного підходів до розгляду цього явища відкривають значні перспективи для поглиблення теоретичних уявлень про фонетичну інтерференцію як прояв білінгвізму.

До *перспективних* напрямів подальшого лінгвістичного пошуку шляхів вирішення аналізованої проблеми слід віднести: з'ясування лінгвокогнітивних особливостей формування міжмовних кодових перемикачів у мовленні білінгва; виявлення впливу мовної картини світу на іншомовний акцент білінгва; дослідження особливостей процесів кодування смислу в інтерферованому мовленні білінгвів; встановлення специфіки сприйняття еталонного мовлення білінгвами та інтерферованого мовлення носіями мови. Виходячи із зростаючої ролі англійської мови як засобу міжкультурного спілкування, перспективним також убачається дослідження фонетичної інтерференції з урахуванням етноспецифічного та лінгвокультурологічного аспектів.

Джерела та література

1. Валігура О. Р. Лінгвокогнітивні і комунікативні основи фонетичної інтерференції (експериментально-фонетичне дослідження англійського мовлення українців): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. філол. наук: спец. 10.02.04 «Германські мови», спец. 10.02.15 «Загальне мовознавство» / О. Р. Валігура. – К., 2010. – 32 с.
2. Валігура О. Р. Фонетична інтерференція в англійському мовленні українських білінгвів: Монографія / О. Р. Валігура. – Тернопіль: Підручники і посібники, 2008. – 288 с.
3. Калита А. А. Метод комплексної енергетичної оцінки процесу просодичного оформлення мовлення / А. А. Калита, Л. І. Тараненко // Наукові записки Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка. Серія: Філологічні науки (мовознавство). – 2009. – Вип. 81 (1). – С. 359-365.
4. Калита А. А. Фоноконцепт як категорія когнітивної фонетики / А. А. Калита // Матеріали за 4-а міжнародна научна практична конференція «Будеце проблемите на световната наука – 2008». – София: «Бял ГРАД–БГ» ООД, 2008. – Т. 13. Филологични науки. – С. 48-49.
5. Клименюк А. В. Модели концептосферы и механизмов когнитивного мышления индивида / А. В. Клименюк // Наукові записки Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка. Серія: Філологічні науки (мовознавство). – 2009. – Вип. 81 (3). – С. 88-104.
6. Корольова Т. М. Типологія інтонації модальності мовлення (на матеріалі англійської та української мов) / Т. М. Корольова // Мовознавство. – 2006. – № 5. – С. 100-103.
7. Кочубей В. Ю. Особливості вимовного акценту в англійському мовленні українців: фонемний та фонетичний аспекти: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.04 «Германські мови» / В. Ю. Кочубей. – К., 2006. – 20 с.
8. Шнуровська Л. В. Соціокультурні особливості просодичної інтерференції в усному англійському дискурсі (експериментально-фонетичне дослідження): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.04 «Германські мови» / Л. В. Шнуровська. – К., 2010. – 23 с.
9. Kecskes I. Synergetic Concepts in the Bilingual Mind / Istvan Kecskes // Cognitive aspects of bilingualism. – Dordrecht, the Netherlands: Springer, 2007. – P. 29-62.

УДК 811.161.2'37

Ваніна Г. В.

КОГНІТИВНА МЕТАФОРА ЯК СПОСІБ ВИРАЖЕННЯ ОБРАЗНИХ ХАРАКТЕРИСТИК КОНЦЕПТУ PR/ПІАР/ПІААР

Образные характеристики в структуре концепта рассматриваются в аспекте общей теории когнитивной метафоры. Определяются принципы использования различных типов метафоры для исследования абстрактных концептов.

Ключевые слова: когнитивная метафора, концепт, образные характеристики, вторичное номинирование.

Образні характеристики в структурі концепту розглядаються в аспекті загальної теорії когнітивної метафори. Визначаються принципи використання різних типів метафори для дослідження абстрактних концептів.

Ключові слова: когнітивна метафора, концепт, образні характеристики, вторинна номінація.

Figurative features in the structure of concept are examined in the aspect of general theory of cognitive metaphor. Principles of the usage of different types of metaphor are determined for research of abstract concepts.

Key words: cognitive metaphor, concept, figurative features, second nomination.

Когнітивне моделювання значення номінативних одиниць мови відкриває доступ до дослідження закономірностей людського мислення й дозволяє встановити специфіку концептуальної та мовної картин світу певної лінгвокультури. У лінгвістичні номінативні одиниці виконують як первинну функцію, тобто актуалізують понятійну інформацію, так і вторинну, яка реалізує образну інформацію. Образне перенесення зароджується у творчому мовленнєвому акті на основі вже наявної мовної єдності. Реалізація вторинної образної інформації здійснюється на підґрунті метафоризації.

На сучасному етапі розвитку науки метафора вийшла за межі риторики та лінгвістики і перемістилась у сферу суміжних із лінгвістикою дисциплін – теорії пізнання, когнітивної психології, логіки. Феномен метафори, природа й механізми утворення якого залишаються до цього часу не повністю розкритими, осмислюється тепер по-новому, з урахуванням когнітивного підходу до аналізу мовних явищ. Тому увага до вивчення метафори як способу представлення образних ознак концепту залишається **актуальною**.

Метою статті є дослідження ролі когнітивної метафори у вираженні образних характеристик концепту PR/ПІАР/ПІААР, які входять до його структури.

Досягнення поставленої мети передбачає вирішення наступних **завдань**: 1) проаналізувати передумови дослідження когнітивної метафори у структурі концепту PR/ПІАР/ПІААР; 2) визначити типи метафор, що використовуються для представлення образних характеристик досліджуваного концепту.

Як об'єкт лінгвістичного дослідження метафора викликала зацікавленість різних зарубіжних учених: М. Блек, А. Вежбицька, Д. Девідсон, М. Джонсон, Дж. Лакофф, Дж. Сьорль, А. Річардс, Р. Раскелл, Р. Гіббс, Е. Маккормак, С. Левін, А. Ченкі, Дж. Міллер та ін.; учених російської лінгвістичної школи: Н. Арутюнова, А. Баранов, Ю. Караулов, О. Кубрякова, В. Гак, В. Телія, О. Чудинов, В. Петров, І. Кобозева, Є. Опарина, Л. Чернейко, С. Гусев, М. Нікітін, Г. Склярєвська та ін.; та українських мовознавців, таких як В. Вовк, О. Тараненко, О. Потебня, О. Колесник, М. Федченко, Ю. Тимошенко, А. Мартинюк та інші. Увага до метафори з боку когнітивної науки пов'язана з тим, що вона відбиває базовий когнітивний процес застосування старих, добре відомих знань до структуризації та осмислення нових, менш знайомих, або більш абстрактних понять.

Традиційне бачення метафори ґрунтується на її розумінні, ще з часів Аристотеля, як поетичної фігури, в якій відбувається взаємодія двох лексичних значень з метою створення поетичного образу. На думку когнітивістів,

зокрема Дж. Лакоффа, метафори – не поетичні, а звичайні повсякденні висловлювання, які не завжди вживаються заради певного стилістичного ефекту [11, с. 206]. Такі висловлювання структурують наші дії та думки. Вони "живі" в найбільш фундаментальному сенсі – це метафори, за якими ми живемо [12, с. 55]. Американський дослідник Р. Гіббс розширює значення метафор і вважає, що вони не лише є підґрунтям для щоденної думки, але й мають продовження в науковій теорії та практиці у значній кількості дисциплін і забезпечують основу розуміння культури певного етносу. Повсякденне мислення є настільки метафоричним, що метафору можна назвати первинним способом мислення [10, с. 122].

Розуміння метафори як базового механізму мислення йде ще від філософів, зокрема таких, як Е. Кассієр, М. Блек, А. Річардс, Х. Ортега-і-Гассет. Так, останній розглядає метафору як засіб мислення й зауважує, що «метафора слугує не тільки найменуванню, але й мисленню. Вона потрібна нам не лише для того, щоб, завдяки отриманому найменуванню, зробити нашу думку доступною для інших людей; вона необхідна нам самим для того, щоб об'єкт став доступним для нашої думки. Метафора не лише засіб вираження, метафора – ще й важливе знаряддя мислення» [7, с. 71]. Виникаючи в мові постійно, метафори є «наймогутнішим засобом формування нових концептів, тобто відображення в мовній формі нового знання про світ – емпіричного, теоретичного або художнього освоєння дійсності. А це означає, що в метафорі простежується саме зародження думки та її втілення у мові» [9, с. 81]. Подібні спостереження ще раз підтверджують той факт, що мова й мислення, будучи двома самостійними сферами, залишаються тісно пов'язаними між собою.

Серед численних теорій метафори можна виділити два головних підходи до вивчення цього феномена: лінгвістичний і когнітивний. Лінгвістичний підхід аналізує явище метафори з точки зору мовної форми (перенос імені на невласливий йому денотат). Його прихильники трактують метафору як засіб прикрашення мовлення та реалізації поетичної функції мови (теорія започаткована ще Аристотелем).

Узагальнюючи тлумачення метафори прибічниками теорії концептуальної метафори, можна стверджувати, що такий підхід розглядає метафору як когнітивну операцію образного моделювання та відображення дійсності, що визначає дві понятійні сфери (сферу джерела метафоричної експансії та сферу мети) і проєкцію однієї концептуальної сфери на іншу. Тобто, створюється концептуальна метафора на асоціативно-образній основі та усвідомлюється носіями мови як семантично двопланове утворення: перенесення поняття та його структури з однієї галузі життєвого досвіду на іншу. Це явище формується не в мові, а в мисленні – людина інтерпретує одну ментальну сутність у термінах іншого концепту, більш конкретного. Таким чином, метафора є когнітивно-дискурсивним явищем, у якому відображаються результати взаємодії певних ментальних (зіставлення двох і більше референтів) і мовленнєвих процесів. У структурі концептуальної метафори прийнято виділяти концептуальний референт (поняття, що метафоризується), концептуальний корелят (поняття, яке використовується для порівняння) та основу (спільну ознаку, притаманну двом зіставленим поняттям). Звернення до концептуальної метафори є доцільним при аналізі абстрактних понять, одним з яких є феномен піар-діяльності, який у дослідженні розглядається у форматі концепту PR/ПІАР/ПІІАР.

Абстрактність важливих для людини та її діяльності концептів викликає необхідність використовувати для їхньої концептуалізації більш чітко організовані, доступні розумінню концепти. Саме таке осмислення явищ одного плану в термінах явищ іншого плану і спричиняє поширення метафори в концептуальних структурах мислення [12, с. 72]. Подібний зміст явищ детермінує головну функцію когнітивної метафори, яка полягає в позначенні складних розумових просторів, що безпосередньо не дані індивіду в чуттєвому сприйнятті, через інші об'єкти [3, с. 55]. Метафора відкриває індивідуальну сутність предмета, «заперечує приналежність предмета до того класу, до складу якого він насправді входить, і утверджує його відповідність категорії, до якої він не може бути віднесеним на раціональній підставі» [1, с. 17]. Окрім уподібнення об'єктів, що є підставою когнітивного механізму метафоризації, провідною характеристикою метафори також є її антропоцентрична природа, що виявлена у виборі як корелятив ототожнення безпосередньо сприйманих і легко вицлюваних у просторі об'єктів, з якими індивід стикається в повсякденній практичній діяльності [6, с. 66-67].

Залежно від того, який об'єкт соціального досвіду ідентифікується за допомогою метафоризації, В. Телія виділяє три базових функціональних типи метафор, що складають образне підґрунтя образних слів і словосполучень. Це такі: *ідентифікуюча* метафора, спрямована на позначення фрагментів позамовної дійсності, безпосередньо даних індивіду в чуттєвому сприйнятті; *концептуальна* метафора, результатом якої є найменування абстрактних об'єктів; *образна*, що ґрунтується на гештальті й орієнтована не стільки на позначення, скільки на кваліфікацію означуваного, в результаті чого здатна спричинити образно-естетичний вплив на реципієнта, формуючи його ціннісні уявлення про світ [8, с. 141-154].

У дослідженні розглянуто тільки *концептуальну* та *образну* метафори, тому що піар-діяльність, відображена концептом PR/ПІАР/ПІІАР, відноситься до абстрактних понять і не сприймається індивідом безпосередньо.

Функція концептуальної метафори полягає в описанні феномена, спрямована на заповнення номінативних лакун. Такі метафори сприймаються звично, оскільки через образність одиниця мови не виконує пряму номінативну функцію, ці метафори позбавлені експресивності.

За трактуванням Дж. Лакоффа та М. Джонсона, метафори такого типу відносять до *конвенціональних* і тлумачать як такі, що формують понятійну систему людини, базуючись на повторюваних «систематичних кореляціях між явищами, зафіксованими в нашому досвіді» [12, с. 211]. Ці метафори реалізуються в постійній мовленнєво-розумовій діяльності. *Конвенціональні* метафори протиставляються *образним*, які представляють «нове розуміння нашого досвіду» [12, с. 61], надають «нового смислу нашому минулому, нашій повсякденній діяльності» [12, с. 139].

Ураховуючи те, що будь-яка метафора є способом реалізації дійсності, погоджуємося з А. Мартинюк у тому, що більш доцільно вживати стосовно дескриптивних метафор термін *конвенціональні*, а не *концептуальні*, бо він більшою мірою відображає їхню специфіку й дозволяє протиставити їх образним на підставі відсутності/присутності у структурі їхнього значення «живого образу» [5, с. 40]. Таку термінологію використовуємо стосовно виділених метафор у структурі концепту PR/ПІАР/ПІІАР.

Класифікація Дж. Лакоффа та М. Джонсона поділяє конвенціональні метафори на *орієнтаційні*, що «надають концепту просторової орієнтації» [12, с. 14]; *онтологічні*, що є «способом сприйняття подій, діяльності, емоцій, ідей тощо, як матеріальних сутностей і речей» [12, с. 25]; *структурні*, які «дають можливість використовувати одне високо структуроване поняття для структурування іншого» [12, с. 61].

Конвенціональні метафори відображаються словосполученнями із зв'язаним значенням одного з компонентів, що сформовані на основі імені концепту. У здійсненому дослідженні предметом опису та аналізу є *структурні* та *онтологічні* метафори. Більшість з них слід віднести до *онтологічних* метафор. Наприклад, *Cyrus PR machine*; *мотор піар-атаки*; *міжнародний піар без гальм* концептуалізує піар як артефакт-механізм; *a PR hatchet man*; *PR приобред статус необхідного інструмента* – як артефакт-інструмент; *PR vehicles for the state* – як транспортний засіб; *PR arm of the government*, *poor PR instincts*; *піар-хвост* – як частину тіла живої істоти, її

властивості; *PR storm, PR avalanche; пиар-поток, ливень пиара; пиарницька хвиля* – як природне явище; *the power of PR; сила пиара; могутній піар – як об'єкт, наділений владою, силою; PR brush, public relations asteroid, PR flange bulbs; пиар-канат – як артефакт, фізично сприйманий об'єкт тощо.*

Порівняно з конвенціональною метафорою, функція образної полягає не стільки в позначенні об'єкта, скільки у створенні прагматичного ефекту у вигляді емоційно-оцінної реакції мовця на образ, якому уподібнений цей феномен [5, с. 40]. Стимулом такої емоційної реакції слугує гештальт, що бере участь у формуванні метафори. *Гештальт* розуміємо як особливий вид концептуальної структури, цілісний образ, що сполучає в собі чуттєве й раціональне в єдності та цілісності, як результат нерозчленованого сприйняття ситуації, вищий рівень абстракції, недискретне, неструктуроване знання [2, с. 38], яке існує поза категоріальними межами природної мови, але відтворюване за допомогою мовних засобів.

Саме присутність гештальтів відрізняє конвенціональні метафори від образних, в основу яких покладено не абстрактне уявлення про фізичний об'єкт, об'єкт володіння/бажання, артефакт тощо, а 'живий' образ-гештальт як синтез чуттєвого сприйняття й раціонального знання про конкретний предмет – «*Лівий блок*» *отримає пробоїну* (руйнування планів, пошкодження іміджу); *телебачення збере хорошиш врожай* (отримає певні результати своєї роботи); *уряд гайнує у самоволку* (самовільне припинення роботи) тощо.

Образні метафори поділяємо на основі класифікації гештальтів А. Мартинюк [4, с. 121]. Отже, виокремлюємо образні метафори, що ґрунтуються на предметному, подієвому та абстрактному гештальтах.

Предметний гештальт усвідомлюється у вигляді перцептивно сприйнятого образу та є джерелом онтологічної метафори.

Подієвий гештальт переважно концептуалізує дії/стан, відсилаючи до цілої ситуації.

Абстрактний заснований на умовивідному знанні чи уявленні про феномен, якому уподібнено піар.

Подієвий образ та абстрактне уявлення становлять джерело *структурної* метафори, оскільки вони «дозволяють концептуалізувати суб'єктів/об'єктів одних доменів у термінах інших доменів на підґрунті образу ситуації» [5, с. 40]. Коли основою абстрактного уявлення є просторові орієнтири, воно формує *орієнтаційну* метафору.

Таким чином, образні ознаки концепту PR/ПІАР/ПІІАР в американській, українській та російській лінгвокультурах репрезентовані образно мотивованими словами та словосполученнями, структура значення яких містить конвенціональні (ґрунтуються на узагальненому, абстрактному уявленні) або образні (основа – «живий», цілісний образ-гештальт) метафори. Ці типи метафор класифікуємо на орієнтаційні, онтологічні та структурні. Передумовами дослідження концептуальної метафори у структурі концепту PR/ПІАР/ПІІАР стали такі загальні властивості цього лінгвістичного феномена:

- концептуальна метафора є ментальною операцією, відображаючи особливості сприйняття абстрактних категорій;

- метафора позначає складні розумові простори, що безпосередньо не дані індивіду у чуттєвому сприйнятті, через інші об'єкти;

- концептуальна метафора допомагає створити додаткову інформацію про якість явища без безпосереднього звернення до нього;

- метафори полегшують інтерпретацію дискурсу, що дозволяє досягнути сутності явища, розглянути їх зв'язки з іншими явищами в динаміці.

Отримані результати в перспективі можуть бути використані для представлення метафоричних моделей у структурі концепту PR/ПІАР/ПІІАР, а також для дослідження інших абстрактних понять.

Джерела та література

1. Арутюнова Н. Д. Язык и мир человека / Н. Д. Арутюнова. – М.: Языки русской культуры, 1999. – 896 с.
2. Болдырев Н. Н. Когнитивная семантика / Н. Н. Болдырев. – Тамбов: Из-во Тамбовского университета, 2001. – 123 с.
3. Кубрякова Е. С., Демьянков В. З., Панкрац Ю. Г., Лузина Л. Г. Краткий словарь когнитивных терминов / Е. С. Кубрякова, В. З. Демьянков, Ю. Г. Панкрац, Л. Г. Лузина. – М.: МГУ, 1997. – 245 с.
4. Мартинюк А. П. Конструювання гендеру в англomовному дискурсі / А. П. Мартинюк. – Харків: Константа, 2004. – 292 с.
5. Мартинюк А. П. Метафора у структурі значення англomовних вторинних номінацій чоловічої та жіночої референції / А. П. Мартинюк // Нова філологія. Зб. наук. праць. – Запоріжжя: ЗНУ, 2007. – № 27. – С. 36-41.
6. Опарина Е. О. Концептуальная метафора / Е. О. Опарина // Метафора в языке и тексте. – М.: Наука, 1988. – С. 65-77.
7. Ортега-и-Гассет Х. Две великие метафоры: Пер. с исп. / Х. Ортега-и-Гассет // Теория метафоры. – М.: Прогресс. – 1990. – С. 68-81.
8. Телия В. М. Русская фразеология: семантический, прагматический и лингво-культурологический аспекты / В. М. Телия. – М.: Школа «Языки русской культуры», 1996. – 288 с.
9. Телия В. Н. Коннотативный аспект семантики номинативных единиц / В. М. Телия. – М.: Наука, 1986. – 142 с.
10. Gibbs R.W. Taking Metaphor out of our Heads and Putting it into the Cultural World // Metaphor in Cognitive Linguistics. Selected papers from the fifth International Cognitive Linguistics Conference / ed. by Gibbs R.W. – Amsterdam / Philadelphia: John Benjamins Publishing Company. – 1997. – P. 145 – 166.
11. Lakoff G. The Contemporary Theory of Metaphor / G. Lakoff // Metaphor and Thought / Ed. by A. Ortony. – Cambridge: Cambridge University Press, 1993. – P. 202 – 251.
12. Lakoff G., Johnson M. Metaphors We Live By / G. Lakoff. – Chicago, L.: The University of Chicago Press, 1980. – 242 p.

УДК 81' 373.46

Варинська А. М., Полупанова Н. В.

ТЕРМІНОСФЕРА МОВИ СПЕЦІАЛЬНОСТІ МОРСЬКОЇ ГАЛУЗІ

Исследуются вопросы развития терминологической системы морской отрасли. Анализ морской терминологии позволяет определить основные закономерности ее становления, что является необходимым условием упорядочения современной терминологии для достижения ее логической и лингвистической системности, прогнозирования тенденции развития.

Ключевые слова: термины морской отрасли, язык специальности.

Досліджуються питання розбудови термінологічної системи морської галузі. Аналіз морської термінології дозволяє виявити основні закономірності її становлення, що є необхідною умовою упорядкування сучасної термінології для досягнення її логічної та лінгвістичної системності, прогнозування тенденції розвитку.

Ключові слова: терміни морської галузі, мова спеціальності.

The development of system of maritime terminology is investigated.

The analysis of maritime terminology makes it possible to define principles of its development that is a necessary condition of regulation of modern terminology. To achieve its logical and linguistic system, to forecast the trends of development.

Key words: maritime terminology, language of speciality.

Важливим завданням сучасного вищого технічного навчального закладу є формування інтелектуальної еліти суспільства. Першим кроком на шляху до його розв'язання у будь-якій галузі є забезпечення належного рівня мовної компетенції майбутніх фахівців, від якого безпосередньо залежить канал зв'язку міжособистісних стосунків, пов'язаний як із вербальним кодуванням, так і з декодуванням здобутої інформації. Це дає підстави стверджувати, що структурна організація мовленнєвої діяльності набуває особливого значення у сучасному навчальному процесі.

Підвищення мовної компетенції спеціалістів пов'язано з новими напрямками у вивченні мови на різних рівнях.

Мета роботи полягає у дослідженні морської термінології, що зумовлено потребою забезпечення інтеграції України як незалежної морської держави у світову спільноту. «Проблема власної термінологічної бази відразу ж загострюється й вимагає свого кардинального розв'язання» [3, с. 3]. Перед термінологами постають питання, що стосуються глибокого та всебічного дослідження терміносистеми морської галузі.

Мета дослідження зумовила постановку таких завдань:

- аналіз процесу формування термінів;
- виявлення основних закономірностей їх становлення;
- упорядкування сучасної термінології для досягнення її логічної та лінгвістичної системності, прогнозування тенденції розвитку.

Об'єктом нашого дослідження було обрано терміносферу фахового мовлення морської галузі, що визначається насамперед взаємодією наукового і ділового стилів мови, вживання мовних засобів (фахових термінів) високого ступеня стандартизації, точністю формулювань. Тому цілком природно, що наукові терміни перебувають в центрі уваги науковців В. П. Даниленко, В. М. Лейчика, О. О. Тараненка, Т. І. Кочан, Г. П. Мацюк та ін.

Розбудова термінологічних систем – складна і важлива справа. Якщо ще в першій половині XIX століття мовознавці розглядали терміни як периферію словникового складу, то зараз ставлення до них кардинально змінилось: за підрахунками різних фахівців, 80-90% усієї нової лексики, яка з'являється в розвинутих мовах, – це терміни та інші спеціальні лексичні одиниці.

Дослідження структурно-семантичних особливостей термінів особливо *актуальне* для упорядкування наукової мови, що буде сприяти підвищенню мовної освіченості студентів.

Терміни як засоби позначення спеціальних понять несуть у своїй змістовій структурі ознаки і спеціальних і логічних понять. У зв'язку з цим можна зробити висновок, що відбувається нашарування ознак логічного поняття на змістову структуру терміна. Таким чином, термін є складним багатошаровим утворенням.

Прагнення наукового стилю до точності виявляється на рівні лексики у тому, що значне місце в ній становить наукова термінологія. На сучасному етапі творення і функціонування української морської термінології нові терміни вводяться в мову на чітких наукових засадах. У загальноновживаній лексиці формування та реалізація норми є сполученням свідомого і стихійного; в галузі термінології ступінь свідомості в уніфікації (упорядкуванні, стандартизації сукупності термінів) вище, що і дозволяє, на думку Даниленко В. П., говорити про професійний варіант мовної норми. При цьому під час створення терміносистеми «останні включають у свій склад і свідомо відібрані лінгвістичні одиниці природної мови, і деяку кількість штучно створених лексичних одиниць (їх створюють для того, щоб зайняти місце природних мовних знаків, яких не вистачає). Це символі-слова, моделі-слова, «ланцюгові утворення», знаки-символи» [2, с. 123]. Усі зазначені лексичні одиниці потребують докладного дослідження, зокрема в морській галузі.

В основу аналізу взято заголовні одиниці (600), представлені у «Російсько-українському словнику морської термінології» (Торшина Л. М., Полупанова Н. В., Варинська А. М. та ін.).

Статистичні дані, що має наука, дозволяють стверджувати, що склад лексики морської справи відзначається значною своєрідністю. Назвемо лише основні шари її стратифікаційної моделі: а) загальноновживані слова (наприклад, умови, час, призначення, пристрій і т. ін.), б) загальноноспеціальна нетермінологічна лексика в цілому (напр., карта, процес, поверхня, плавання тощо), в) загальноноспеціальна термінологія, що регулярно використовується широким колом спеціалістів (напр., акваторія, глибина, безпека та ін.), г) загальногалузева термінологія спільна для ряду суміжних галузей наук (напр., компас, споруда, стоянка тощо), д) термінологія даної окремої сфери (напр., гавань, кінгстон, дрейф та ін.), в якій багато запозичених термінів (рейс – нім., лоція – голл., шельф – англ., шхери – шведськ., лиман – грецьк.) і термінів з ряду суміжних наукових дисциплін.

За семантикою терміни об'єднуються в тематичні групи:

- 1) назви частин архітектурної будови судна: палуба, відсік, корпус та ін.;
- 2) назви морехідних якостей судна: вантажомісткість, запас плавучості, непотоплюваність;
- 3) назви механізмів, обладнання та основних виробничих комплексів судна: баластна суднова система, гідропривід, повітроохолоджувач та ін.;
- 4) назви умов плавання, морських небезпек та засобів навігаційного обладнання морських шляхів: фарватер, гавань, глибини, течії, буй, маяк та ін.;
- 5) назви технічних засобів судноводіння: компас, секстан, лот та ін.;
- 6) назви, пов'язані з астрономією: зірка, схід, захід, азимут, світло (небесне) та ін.

Основна одиниця словника – словосполучення, утворене заповненням однієї з синтаксичних позицій при заголовній одиниці, яке відповідає критерію змістової завершеності і називає якусь реалію.

З усіх видів термінів у морській терміносистемі найбільш продуктивними є двокомпонентні сполучення (44%) та слова-терміни (41%). Непопоширеними виявилися полікомпонентні словосполучення. Пояснюється це явище тим, що людський менталітет іде шляхом економії розумових зусиль, використовуючи для назви нових понять та реалій ті моделі утворення термінологічних словосполучень, які містять меншу кількість компонентів (у нашому випадку 2 компоненти).

Стабільне зростання продуктивності синтаксичної деривації в морській термінології зумовлене складністю морських понять, тенденцією до створення однозначних термінів. Головне слово у структурі складеного найменування передає категоріальне поняття, а залежне слово вказує на конкретні особливості дій, предметів, властивостей. Наприклад: *лінійне судноплавство, клас судна, митна територія, загальна аварія, вільний перевізник, страховий сертифікат*. У багатокомпонентних словосполученнях залежна частина репрезентує складну ономазіологічну ознаку, яка виражає кілька суттєвих характеристик поняття. Наприклад: *перша відкрита вода, фрахтовий тоннажний ринок*.

Процес утворення термінів підпорядковується законам мовної синтагматики. Позамовний фактор прагнення до точнішого відображення складного поняття, до уточнення диференційних ознак у формальній частині термінів – зумовлює більшу вживаність складних найменувань в українській морській термінології.

Дослідження показало, що терміни-словосполучення, як правило, будуються на основі іменника. Відповідно, більшість двослівних термінів-словосполучень виявляються атрибутивними сполученнями, які складаються з означуваного слова та того, що виступає в атрибутивній функції. Означення може бути виражене різними частинами

мови: прикметниками, прислівниками, іменниками у присвійному та загальному відмінку, а також іменниками з прийменниками.

Серед різноманітних моделей утворення досліджуваних лексичних одиниць виділяються такі – «прикметник + іменник»: *вахтова служба, база постачання, морське агентування, берегова лінія, морське дно*; «іменник + іменник»: *тоннаж флоту, обгін суден, право підпису, сертифікат якості*. Вихідним словом для їх творення є іменник. Тричленні конструкції термінів мають відповідні структури: «прикметник + прикметник + іменник» – *питомий вантажний обсяг; морська арбітражна комісія, загальне морське підприємство, санітарні митні правила*; «прикметник + іменник + іменник»: *природне зменшення вантажів, тарифна номенклатура вантажів, пакетне перевезення вантажів*; «іменник + іменник + іменник» – *бюджет часу флоту, терміни зберігання вантажів, договір купівлі-продажу, договір фрахтування судна*.

Термінологічні словосполучення не піддаються членуванню без деформації семантико-синтаксичної єдності. При введенні до їх складу нового слова або при пропущенні якогось члена вони цілком змінюють своє понятійне навантаження. Швидкий розвиток науки і техніки стає причиною швидкої зміни стійких понять та їх термінологічних позначень. Цим пояснюється мобільність термінологічних систем.

При розгляді структури термінів і термінів-слів по вертикалі у вигляді сукупності лексико-семантичних варіантів та по горизонталі, тобто як сукупності спільних і диференціальних компонентів окремих значень, у морській термінології виділяються певні групи термінів. Виходячи із функціонування термінів у певній царині науки й техніки і базуючись на класифікації наук за Б. М. Кедровим, морські терміни ми ділимо на три функціональні групи: унікальні, спільні і універсальні. Терміни «універсальні» та «спільні» даються услід за А. І. Мойсеевим [4, с. 314]. Найменування, які увійшли до складу морської термінології із інших областей науки й техніки, виділені в особливу групу. Вони називаються залученими термінами. Назва «залучені» запозичена у В. М. Лейчика [2, с. 18].

Групу унікальних термінів складають спеціальні найменування, співвідносні з поняттями лише однієї галузі науки чи техніки (на нашому матеріалі – царини морського транспорту).

Спільні терміни співвідносяться з поняттям наук чи галузей техніки у випадку, коли вивчаються близькі за своєю природою процеси та явища і має місце оперування рядом спільних понять.

Універсальні терміни функціонують у несуміжних галузях науки, техніки й різних сферах діяльності людей.

Залучені терміни – це терміни, запозичені в морську термінологію із якої-небудь галузі науки (фізика, хімія) чи техніки (суднобудування, будова судна).

Основу термінологічних словосполучень морської галузі становить питома лексика, що ввійшла в науковий обіг шляхом її демінування. Національна наука розвивається рідною мовою, і саме національна термінологіка використовується фахівцями для закріплення й відтворення наукових здобутків. Але становлення морської термінології – це не тільки національно-історична проблема, а й проблема інтернаціональна.

У спеціальній лексиці значне місце становлять запозичення. Їх використання пов'язане з прагненням до точності викладу:

– запозичення не пов'язані для носіїв української мови з будь-якими додатковими асоціаціями і тому однозначні;

– значна кількість запозичень має інтернаціональний характер і, таким чином, їх уживання у науковому стилі відображає тенденцію до міжнародної стандартизації мови науки.

Усі іншомовні слова можна поділити на дві групи: слова засвоєні і слова чужі. Слова засвоєні – це ті, що увійшли в мову давно, змінилися відповідно до її системи. Наприклад: *бушлат, капітан, док, якір, штурвал*. Термінами чужими називають ті слова, які увійшли в мову порівняно недавно, мають чужомовні прикмети і ще не змінилися під впливом мови реципієнта: *чартер, карго, менеджмент, коносамент, овертайм, диспаша, танкер, радар*.

Серед запозичених термінів виділяється пласт інтернаціоналізмів, тобто міжнародних термінів, які вживаються не менш ніж у трьох неспоріднених мовах і мають греко-латинську основу. Наприклад: *навігація, капітан, інженер, механік, танкер, радар*.

Засвоєння чужомовних елементів та міжмовні тенденції до їх появи збігалися з внутрішніми потребами і можливостями українського терміноутворення. «Інтернаціональне не протистоїть національному, а втілюється в ньому». Цим пояснюється той факт, що інтернаціоналізми термінологічних систем є одним із природних і вагомих шляхів їх самобутнього розвитку.

Внутрішні ресурси національної мови доповнюються зовнішніми у вигляді запозичень на різних рівнях мовної ієрархії, зокрема у складі термінологічних словосполучень. Запозичені терміни в національній термінології набувають певних особливостей у синтагматичному й парадигматичному аспектах. Лінійні контакти між мовними одиницями, зокрема запозиченим терміном на позначення родового поняття і власномовними одиницями, призводять до формування нової складеної номінації, яка комплексно відображає термінологічне значення через родово-видові відношення. Наприклад: *митна декларація, капітанська декларація, морський порт, безпечний порт, географічна ротація, географічний опціон, рік полісний*.

Структура термінів-словосполучень, утворених в українській термінології на основні запозиченого іменника, залежить від спроможності терміна повністю покривати відповідну частину поняттєвого поля морської термінології, бути адекватним за структурою структурі поняття. Склад термінологічних словосполучень залежить від багатьох суто лінгвістичних та екстралінгвістичних факторів, які впливають на їхню можливість збільшувати склад компонентів у відповідь на збільшення ознак для уточненої деталізованої номінації поняття. Наприклад: *фрахтовий ринок, фрахтовий тоннажний ринок, відкритий фрахтовий ринок; рейсовий чартер, бербоут чартер*.

Українська морська лексика останнім часом інтенсивно розвивається. Дослідження термінології як найбільш інформативної частини національної лексики є перспективним, оскільки з часом наука знаходить усе надійніші знаки, за допомогою яких вона відображає дійсність.

Джерела та література

1. Даниленко В. П. Русская терминология. Опыт лингвистического описания / В. П. Даниленко. – М.: Наука, 1977. – 246 с.
2. Лейчик В. М. Критерии разграничения простых многословных и составных терминов (терминологических сочетаний) / В. М. Лейчик // Научно-техническая конференция 22-26 февр. 1971 г. Секция теории и методики преподавания иностр. языков: рефераты докладов. – М.: МГПИИЯ, 1971. – С. 18.
3. Лейчик В. М. Проблемы отечественного терминоведения в конце XX века / В. М. Лейчик // Вопросы филологии: научный журнал. – М., 2000. – № 2 (5). – С. 20-30.
4. Моисеев А. И. Специальные термины и языковая непрерывность / А. И. Моисеев // Семиотические проблемы языка науки, терминологии и информатики. – М.: МГУ, 1971. – С. 314.
5. Тараненко О. О. Лінгвістичні проблеми української термінології на сучасному етапі / О. О. Тараненко // Українська термінологія і сучасність: Матеріали II Всеукраїнської наукової конференції. – К. 1997. – С. 3-10.
6. Російсько-український словник морської термінології / Л. М. Торшина, Н. В. Полупанова, А. М. Варинська та ін. – К.: Видавничий дім «KM Academia», 2000. – 282 с.

ФУНКЦІОНАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ КОНЦЕПТУ «ЧЕСТЬ» У ТРАДИЦІЙНІЙ ТА ЮРИДИЧНІЙ КОМУНІКАЦІЇ

В статті досліджуються функціональні та структурно-семантичні особливості концепта «честь». Проведен аналіз поліфонії смислів та визначень концепта «честь» на рівні історичної обумовленості.

Ключевые слова: концепт, семантика, фразема, синонимы, функционирование.

У статті досліджуються функціональні та структурно-семантичні особливості концепту «честь». Проведений аналіз поліфонії смислів на рівні історичної обумовленості.

Ключові слова: концепт, семантика, фразема, синоніми, функціонування.

The article investigates the functional and structural-semantic features of the concept «honour». It was carried out the analysis of the polyphony of senses and definitions of the concept «honour» at the level of the historical conditionality.

Key words: concept, semantic phrase unit, synonyms, function.

Світоглядні уявлення та ціннісні орієнтації суспільства маніфестуються насамперед у мові, в культурно значимих концептах. Історія багатьох концептів юриспруденції дає змогу встановити зв'язок правових уявлень з деякими вихідними конкретними уявленнями, на підставі яких й формуються правові форми їх експлікації у текстах.

Проблема віддзеркалення у мові понять і категорій морально-етичної сфери належить до числа ключових питань мовознавства. Її розгляд вимагає комплексного підходу, тому що знаходиться на межі філософії, культурології, правознавства тощо.

Лексика права використовує пріоритетні в житті людської спільноти поняття. Зароджуючись на ранніх етапах існування соціуму, право виокремлюється з синкретичного міфолого-ритуального комплексу і з часом оформлюється в окрему систему уявлень і понять, які регулюють практично всі сторони суспільного життя. З часом ці уявлення поширюються на сферу духовного життя людини і на основі правових складаються морально-етичні поняття.

Об'єктом нашого дослідження було обрано *концепт «честь»*, який посідає важливе місце у концептосфері універсальних загальнолюдських цінностей.

Аналіз «культурно-специфічних концептів» займає важливе місце у працях А. Вежицької, Ю. Степанова, Є. Кубрякової, О. Селіванової, Т. Космеди та ін. Цікавими є окремі спостереження О. Суховій, М. Фабіан, О. Чмир щодо лексики морально-етичної сфери. Проте дослідження науковців висвітлюють, з одного боку, значущі фундаментальні питання, з іншого, окремі часткові питання концептуалізації картини світу. Специфіка функціонування концепту «честь» в українській мові і, зокрема, в юридичній комунікації ще не була предметом цілісного дослідження, що й обумовлює *актуальність* пропонованої статті, може сприяти розробці питання якості правничої мови.

Мета роботи полягає у дослідженні функціональних спроможностей семантично-поліфонічного культурно значимого концепту «честь».

Мета дослідження зумовила постановку таких *завдань*:

- 1) відтворити історію функціонування концепту «честь»;
- 2) визначити і описати його провідні культурно-значимі складові;
- 3) з'ясувати залежність смислового навантаження поняття від сфери функціонування.

Поняття «честь» завжди відігравало суттєву роль у сфері повсякденної моралі («слово честі», «військова честь», «дівоча честь», «честь родини» і т. ін.); правознавства («честь і гідність фізичної особи», «приниження честі і гідності фізичної особи»); політики («честь і гідність країни», «честь і гідність президента»), але через його нечітку визначеність воно містило не співвідносні смислові навантаження, не мало точної дефініції. Наприклад, у словнику Б. Д. Грінченка *честь* визначається через «честь» [9, с. 460]. А у словнику Ф. А. Брокгауза і І. А. Ефрона слово *честь* вважається складним для визначення, «трудно поддающимся формулировке». На думку автора статті військова честь – «вещь, стоящая за словом, необходима как условие бытия военных, всеми осознается, а сущность почти не улавливается» [6].

Нині Конституція України (стаття 3) визнає «честь» найвищою соціальною цінністю» [1]. А Цивільний кодекс України (стаття 297) надає кожному «право на повагу до його гідності і честі», підкреслює, що «гідність та честь фізичної особи є недоторканими» і що «фізична особа має право звернутися до суду з позовом про захист її гідності та честі» [3, с. 111], але не тлумачить зміст базових понять. Відчуваючи потребу чітких формулювань у галузі права, уряд 27 лютого 2009 р. прийняв Постанову «Про судову практику у справах про захист гідності та честі фізичної особи, а також ділової репутації фізичної та юридичної особи», де у статті 4 наголошується, що «чинне законодавство не містить визначення понять гідності, честі чи ділової репутації, оскільки вони є морально-етичними категоріями й одночасно особистими немайновими правами», а далі зазначається, що «з честю пов'язується позитивна соціальна оцінка особи в очах оточуючих, яка ґрунтується на відповідності її діянь (поведінки) загальноприйнятим уявленнями про добро і зло» [2]. Отже, знову надається визначення поняття через ціннісні орієнтації суспільства. У зв'язку з цим, вважається за потрібне почати з опанування первинних лейтмотивних складових концепту «честь».

Концепт «честь» має глибокі корені, про які можна говорити на підставі даних, що дають найстаріші зразки писемного мовлення. У різні історичні епохи поняття «честь» існувало і описувало вельми різноманітні, але зрештою схожі фактори, які визначали або регулювали поведінку особи.

Свідомство цього можна знайти у «Слові о плъку Игоревѣ», коли «храбрыя плъкы Игоревы» виступають проти половців «ишучи себе **чти**, а князю славѣ» [10, с. 25]. Концепти «чти» («честі») в контексті «Слова» дорівнюється поняттям військової честі, захисту рідної землі: «Оже ны (нам) будеть не бившися возворотитися, то соромъ ны будеть пуше и смерти» [10, с. 9].

У XVII ст. поняття честі, пошани, слави отримують більш детальне тлумачення. У цей період семантичне поле концепту *честь* пов'язане із значенням «шанувати», «прославляти» і представлене рядом фразеологічних сполук. О. О. Суховій, досліджуючи мовні ознаки стосунків між людьми засобами фразеології у казаннях Варлаама Ясинського, зупиняється на позначеннях честі і пошани [11, с. 71-72]. На підставі її спостережень можна класифікувати певні значення зазначеного концепту.

Перша група містить фраземи зі значенням *зазнавати пошани*. Розглянемо їх детальніше. Фраземи цієї групи походять з: 1) юридично-ділової сфери: *дарами и высокими чест(ь)ми почтенными быти* – зазнати великих почестей; *зна(й)довалася [вѣ] чести* (варіанти: *пребываетъ [вѣ] чести, на чести возносится*) – була шанованою (для порівняння російський варіант: *в чести быть у кого, где*). Дещо відмінну семантику мають фраземи *застановляючися за чест(ь) та стоить [о] чест(ь) и славу* – захищає честь і гідність. У сучасній мові на граматичному рівні відбулася заміна *виступати (стати, постояти і т. ін.) за честь чю, кого, чого* – захищати гідність кого-, чого-небудь. 2) військової сфери: *процѣшту(т) лягры* – когось ушанують, хтось зазнає почестей;

напо(л)ня(т) славою нбса – прославлять, вшанують. Номінативний характер мають сполуки *нетлґнная слава* – неземна небесна слава; *чест(ь) и славу* – вияв глибокої пошани. Сучасне активно вживане бінарне фразеологічне утворення *честь і хвала (шана, слава) кому, чому* уживається як заклик віддати належне гідності і досягненням кого-, чого-небудь. Для вираження шани вживалася також сполука *во че(ст)*, яка збереглася в сучасній мові для вираження поваги, для підтвердження визнання: *на (в) честь чю, кого, чого*.

Друга група репрезентується фраземами **вияву пошани**. Статус людини у суспільстві усвідомлювався на рівні вияву поваги або зневаги до неї. У давніх формах людської спільності вияв пошани часто супроводжувався згинанням тіла у поклоні, що візуально демонструвало власну нижчість. Ця традиція, втративши мотивацію, збереглася у фразеології: *поклонь о(т)давали* – шанували вклоняючись. Її варіанти зафіксовані у таких сполуках: *воздают поклонение; поклонь воздавати; нагороди воздати*; сучасна форма *віддавати (віддати) поклін (уклін) кому, чому* – вклонятися; *о імені поклонитися* – вшанує; *на поклоніє [провади(т)]* – веде когось для вшанування іншої особи, здебільшого в сучасній мові вживається сполука з іншими суб'єктно-об'єктивними відношеннями: *іти (іти, їхати) з поклоном (на поклін) до кого* – виявляти своїм приходом відданість, покірність і т. ін. кому-небудь.

Третя група фіксує фраземи зі **значенням честі і пошани**. Значення пошани передається компонентом *похвальна пісня*, що є виявом давньої традиції прославляти людей або події в піснях: *по(х)вальную пґсн(ь) воздадѣм* – прославимо. У сучасній мові лексема *пісня* у зазначеному звороті втрапилася: *віддавати (віддати) хвалу кому, чому; (по(х)вальную пґсн(ь) розсилаючи)* – хвалити кого-, що-небудь. Зазначимо, що фраземи можуть мати і протилежне суб'єктно-об'єктне значення: *поклонь о(т)бґрати* – *мґеть поклонь*.

Сучасна лінгвоментальність не тільки продовжує використовувати поняття «честі» на рівні стереотипів, але й додає нові відтінки значень.

Концепт *честь* є поліфункціональним. У словниках [4; 5; 7; 8] він характеризується значеннями, в яких розкриваються морально-етичні соціально обумовлені відносини: почуття поваги; те, що дає право на шану, повагу, визнання; знак уваги, пошани, виявлений кому-небудь; солідність; серйозність; рішучість; спокій; шаноблива форма звертання, шаноблива форма прощання з ким-небудь; сукупність вищих моральних принципів, якими людина керується у своїй громадській і особистій поведінці; громадська, професійна і т. ін. гідність людини; добра, незаплямована репутація, авторитет людини, її чесне ім'я; невинність, цнотливість; пошана, визнання кого-, чого-небудь; той, хто (те, що) є характеристикою величчя, гордості якого-небудь місця, середовища.

Крім зазначених значень іменник *честь* формує ряди фразеологічних словосполучень, які дозволяють глибше розкрити його семантику: *багато (забагато) честі* – хто-небудь не вартий уваги, високої оцінки; *берести (оберігати, боронити) честь* – дотримуватися морально-етичних правил гідності, боротися, захищати гідність кого-, чого-небудь; *клястися своєю честю* присягатися власною гідністю, запевняючи кого-небудь в чесності своїх дій, вчинків; *мати честь (за честь)* – бути гідним щось зробити; *на (в) честь* – робити, створювати що-небудь і т. ін. на знак поваги, пошани, в пам'ять про когось, щось; *немає ні честі, ні совісті* про людину, яка не має ні честі, ні сумління; *поле честі* характеризує поле битви, військове поприще; *пора [вже] і честь знати (треба [вже] й честь[і] міру, совість] знати)* – час кінчати що-небудь, їхати звідкись; *робити (зробити) честь* означає виявляти повагу, пошану до кого-, чого-небудь; *робити (зробити) честь*: а) бути чією-небудь прикрасою, гордістю; б) виявлятися нарівні з неабиякими можливостями, здібностями кого-небудь; *слово честі (чесне слово)* словесна формула для запевнення в істинності, правдивості сказаного; *справа честі* – те, що визначає гідність особи, колективу; *суд честі* – громадський суд, який розглядає справи, пов'язані з приниженням гідності людини, оскільки вони несумісні з високими моральними принципами; *уважати за честь* – визнавати почесним для себе; *честь і місце* – ввічливе запрошення сісти, зайняти місце по достоїнству; *честь і слава (хвала, шана)* позначає заклик віддати належне гідності й досягненням певного народу, трудового колективу; *честь мундира* – удавана гідність особи як представника певної організації; *честь честю* – як і належить, гідно, чесно.

Доцільно також зазначити, що «семантична єдність слова полягає не лише в наявності в ньому спільного значення – сигніфіката, тією чи іншою мірою підпорядковуючого собі окремі значення, але й у зв'язку цих окремих значень одне з одним, закріпленості їх за одним і тим самим словом. Характер та специфіка полісемічної структури слова *честь* вказують на те, що вживання слова у різних словосполученнях не руйнує його семантичної єдності й тотожності звукової форми, а лише виявляє додаткові семантичні відтінки цього слова» [13, с. 22].

Етико-антропологічний зміст концепту «честь» визначається мінливістю в межах однієї соціокультурної цілісності і розкривається через систему смисложиттєвих концептів, які втілюють багатозаровість смислового поля.

На рівні синонімічної парадигми честь презентується:

- як духовна константа: «честь – святість», «честь – Божа Благодать», «честь – віра», «честь – милість»;
- як вимір істинності: «честь – правда», «честь – істина», «честь – справедливість», звертання до суддів, які уособлюють справедливість, – «Ваша честь»;
- як особистісний вимір (самоповага, самоусвідомлення) як претензія на ту чи іншу міру поваги до своєї особистості: «честь – совість», «честь – гідність», «честь – слава», «честь члена сім'ї», «честь людини взагалі»;
- у межах поняття «корпоративний зміст честі»: «честь – репутація», «честь – авторитет», «честь – престиж», «честь фахівця», «честь будь-якої соціокультурної спільноти».

Концепти, що відбиваються у словах *правда, справедливість, честь, сумління* і часто зустрічаються в мовленнєвій практиці юристів, детермінуються суспільними нормами, ситуативно обумовленим характером, національними особливостями. Вони характеризують певний вид суспільних відносин і є формою моральної свідомості суспільства. Найбільш актуальними визначаються особистісна форма честі (самотворення, самодисципліна, самовиховання, раціональне самообмеження), громадянська форма честі (масова честь проявляє себе у ситуаціях не персоналізованої образи будь-якої соціальної групи, наприклад, росіян, мусульман та ін., коли під загрозу ставиться їх національна гідність чи релігійна приналежність). Словесне навантаження зазначених мовних одиниць ґрунтується на визнанні у якості конститутивного компонента значення важливого соціального факту, що визначається домінуючим у поглядах членів суспільства. Їх особливістю є розгляд сущого з позицій належного, тобто у формуванні ставлення до того, що є, порівняно з тим, що повинно бути. Ці поняття, як зазначає Л. О. Чернейко, «виконують функцію регуляторів поведінки кожного в інтересах усіх (переклад наш – А. В.)» [12, с. 121]. І якщо *честь, ділова репутація* є формою зовнішньої регуляції поведінки, то *сумління* є формою внутрішньої регуляції.

Таким чином, у різні історичні епохи феномен «честь» не мав однотайного визначення. Для нього характерними є поліфонічність змістів і визначень, складна динамічна структура та ієрархія смислів, що нашаровувалися у процесі функціонування у повсякденному та юридичному вжитку. Динаміка полягає у рухомості ієрархії смислів і досягається сполучуваністю слів та асоціативно-смысловим наповненням концепту на підставі виділення провідної, суттєвої риси з орієнтацією на абсолютні, універсальні та тимчасові виміри. У кожному конкретному контексті (життєдіяльності людини, індивідуальних вчинків; життєвотворчих орієнтирів) концепт «честь» набуває специфічного забарвлення і виконує роль понятійного орієнтиру та визначає поведінку людей.

Проведені спостереження не є вичерпними, вони відкривають перспективу подальшого дослідження функціонування ціннісних домінант.

Джерела та література

1. Конституція України: прийнята 28 червня 1996 р. [Електронний ресурс] / Відомості Верховної Ради України. – Офіц. вид. – 1996. – № 30. – С. 141. – Режим доступу до сайту: <http://legal.com.ua/document/kodeks>.
2. Про судову практику у справах про захист гідності та честі юридичної особи, а також ділової репутації фізичної та юридичної особи: Постанова Верховної Ради України від 27 лютого 2009 р. [Електронний ресурс] / Офіційний сайт Верховної Ради України – Режим доступу до сайту: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi>
3. Цивільний кодекс України: за станом на 20 січня 2010 р. – Харків: ТОВ «Одисей», 2010. – 432 с. – (Серія Закони України).
4. Великий тлумачний словник сучасної української мови / [укл. і голов. ред. В. Т. Бусел]. – К., Ірпінь: ВТФ «Перун», 2003. – 1440 с.
5. Даль В. Толковый словарь живого великорусского языка: в 4 т. / В. Даль. – М.: Русс. яз, 1991. – Т. 4. – 1991. – 683 с.
6. Брокгауз Ф. А. и Ефрон И. А. Энциклопедический словарь: В 86-и т. [Электронный ресурс] / Под ред. И. Е. Андреевского, К. К. Арсеньева, Ф. Ф. Петрушевского. – С.-Петербург, 1890 – 1907. – Режим доступа: <http://www.vehi.net/brokgauz/index.html>
7. Новий тлумачний словник української мови: у 4 т. / [уклад. В. Яременко, О. Сліпущко]. – К.: Аконті, 1999. – Т. 4. – 1999. – 941 с.
8. Олійник І. С. Українсько-російський і російсько-український фразеологічний тлумачний словник / І. С. Олійник, М. М. Сидоренко. – Харків: Прапор, 1997. – 462 с.
9. Словник української мови / [упорядкув. з додат. власного матеріалу Борис Грінченко]. – К.: Київська Старина, 1909. – Т. 3. – 1909. – 563 с.
10. Слово о полку Игореве: Древнерусский текст / [подготовка текста Л. А. Дмитриев]. – М.: Худож. лит., 1987. – 360 с.
11. Суховій О. О. Людина як суспільна істота у фразеології проповідницького жанру / О. О. Суховій // *Ukrayinistika na prahu noveho stoletia a tisicileti: problem jazyka, literatury a kultury: 1 Olomoucke symposium ukrajiniistu: sbornik hrisevku*. – Olomouc: Univerzita Palackeho Olomouci, 2001. – С. 66-73.
12. Чернейко Л. О. Лингвофилософский анализ абстрактного имени / Л. О. Чернейко. – М.: Изд-во МГУ, 1997. – 320 с.
13. Фабіан М. П. Етикетна лексика в українській, англійській та угорській мовах / М. П. Фабіан. – Ужгород: ІВА, 1998. – 256 с.

УДК 81'37.811.111

Василенко Д. В.

ВІЙСЬКОВА ЛЕКСИКА ЯК СКЛАДОВИЙ КОМПОНЕНТ ЛЕКСИЧНОЇ СИСТЕМИ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ

В статье рассматривается сущность понятия «военная лексическая подсистема», устанавливается ее состав (военная терминология и субстандартная лексика) и структурная организация, основанная на принципе поля (ядро и периферия). Выделяются тематические группы военной лексики, связанные с войной как общественно-политическим явлением, ее сущностью – вооруженной борьбой, главным способом ее ведения – вооруженными силами.

Ключевые слова: военная лексика, военные термины и сленг, тематические группы военной лексики

У статті розглянуто сутність поняття «військова лексична підсистема», встановлюється її склад (військова термінологія і субстандартна лексика) і структурна організація, побудована за принципом поля (ядро та периферія). Виокремлюються тематичні групи військової лексики, пов'язані з війною як суспільно-політичним явищем, її сутністю – збройною боротьбою, головним способом її ведення – збройними силами.

Ключові слова: військова лексика, військові терміни та сленг, тематичні групи військової лексики.

The article deals with the problem of the English military lexicon structure. The military terms and slang under analysis are classified into some thematic groups related to war as a socio-political phenomenon, its essence, military struggle, and the main way of its waging, the military forces. The interaction of different types of military vocabulary is revealed in the article.

Key words: military lexicon, military terms and slang, thematic groups.

Фахова підмова, зокрема військова, є особливою формою існування мови, що має професійну спрямованість. Її найбільш рухомим компонентом є лексична підсистема, що має польовий характер, тобто її структура організована за принципом поля, в якому є центр із його ядром (термінологія) і периферія (субстандартна лексика). Військова лексика є сукупністю мовних одиниць, що поєднуються спільним змістом і відображають понятійну, предметну та функціональну схожість явищ, які вони позначають.

Питання складу військової лексики не є остаточно вирішеним. Воно розглядається в лінгвістиці з різних точок зору, що і зумовлює *актуальність* дослідження військової лексики. *Наша мета* полягає у встановленні основних компонентів англійського військового лексикону, уточненні таких понять, як військовий термін, сленгізм, жаргонізм, виокремлення тематичних груп військової лексики. *Об'єктом* дослідження є англійська військова лексика ХХ – початку ХХІ століття. *Матеріалом* дослідження слугують військові терміни і сленгізми, отримані шляхом суцільної вибірки і зафіксовані лексикографічними *джерелами* – словниками військової термінології і військового сленгу.

Більшість науковців відносять до військової лексики слова та словосполучення, які передають специфічні військові поняття, а також слова, що вживаються у межах збройних сил. Так, в основі класифікації військової лексики Г. А. Судзіловського є принцип використання лексичних одиниць у мові військових, згідно з яким лексика розподіляється за такими складовими елементами: 1) військова термінологія, що охоплює всю сукупність різних військових термінів; 2) емоційно забарвлені елементи військової лексики, які є, як правило, стилістичними синонімами відповідних військових термінів.

У військовій термінології дослідником виокремлюється група офіційних статутних термінів та група нестатутних термінів, що вживаються у розмовному мовленні в армії, а також у деяких видах військової літератури (головним чином, у публіцистиці). Різні категорії емоційно забарвленої військової лексики, що об'єднуються в англо-американській науковій літературі поняттям «сленг» (неофіційний нестандартний вокабуляр), Г. Судзіловський відносить до розмовної лексики, яка має позитивне емоційне забарвлення, або до просторічної лексики, що характеризується негативним емоційним забарвленням [8]. Такий розподіл лексичних одиниць є характерним для русистики. Лінгвісти зазначають, що прийнятний стосовно англійської мови розподіл на стандартні та нестандартні форми її існування є мало прийнятним щодо російської мови [9, с. 80]. Тому можливо говорити лише про схожі за функціями та складом лексичні групи в інших національних мовах, зокрема, в англійській.

Під військовим терміном розуміють «спеціальне найменування, яке має просту або складну формальну структуру (словосполучення), що співвідноситься з певним поняттям із сфери військової справи (військової науки, техніки, життєдіяльності військ і так інше), в семантичній структурі якого є сема «військовий», «бойовий» [4, с. 48].

Ми поділяємо думку тих науковців, які відносять до складу спеціальної лексики терміни, номені і оніми [9, с. 33]. Співвідношення терміна та номена є дискусійним питанням, оскільки одні вчені, зокрема, О. В. Суперанська, Н. В. Подольська, Н. В. Васильєва [9], протиставляють ці поняття, інші, наприклад, О. С. Ахманова, вважають таке розмежування не чітким тому, що будь-який номенклатурний знак може стати терміном [2, с. 509].

Під номенклатурою розуміють сукупність спеціальних назв, які вживаються в певній галузі; назв об'єктів даної галузі, що співвідносяться з певними поняттями та актуалізують предметні зв'язки [2, с. 509]. Лінгвісти виокремлюють технічні та комерційні номени [9, с. 35]. Номенклатурні одиниці військової сфери представлені словесними знаками, символами у вигляді окремих літер, цифр, графічних знаків, комбінаціями слів і символів, що слугують для найменування окремих видів військової зброї і техніки, відображення їх розмірів, особливостей конструкції, приналежності до певних моделей тощо: *FA-18* – «американський літак-винишувач», *Javelin* – «британська ракета класу «земля-повітря».

Оніми, що належать до військової терміносистеми, є власними назвами (словами або сполуками), які служать для виокремлення названих ними об'єктів серед інших об'єктів, їх індивідуалізації та ідентифікації. Значення онімів співвідноситься з певним референтом (людиною, твариною, живою або неживою істотою). У військовій терміносистемі оніми, переважно, є назвами військових підрозділів, техніки, військових операцій: *Desert Storm* – «операція «Буря в пустелі».

Різновидами військової лексики є слова та фразеологізми, які не належать до літературної мови, вживаються, головним чином, в усному мовленні військових і утворюють різні соціально-функціональні класи слів, які складаються з неоднорідних за своєю функціональною характеристикою лексичних одиниць. Мовознавці вживають різні терміни для їх найменування: професіоналізми, жаргонізми, сленг (розмовна лексика, просторіччя). Усі ці лексичні одиниці поєднуються на основі одного функціонально-семантичного критерію: вони характеризують сферу неофіційного професійного спілкування військових.

Існування проблеми класифікації субстандартної лексики зумовлюється складними зв'язками слів, їх різноманітними інтра- та екстралінгвальними характеристиками. Дискусійними є питання об'єднання або розмежування термінологічної та професійної лексики, приналежності професіоналізмів до стандартної або субстандартної лексики. Існує декілька поглядів на співвідношення понять «термінологія» та «професійна лексика». Перший з них ототожнює ці поняття [10]. Другий – їх розділяє [5]. Згідно з третьою точкою зору, ці лексичні пласти мають спільну частину і компоненти, що не збігаються [11, с. 86]. Зіставлення існуючих дефініцій дає можливість виокремити основні характеристики професійної лексики. До них належить певна невідповідність норм вживання слова або словосполучення; функціонально-стильова обмеженість вживання; наявність емоційно-експресивних конотацій професіоналізмів. Поділяючи думку науковців, які проводять демаркаційну лінію між термінами та професіоналізмами, вважаємо, що професіоналізми являють собою специфічні найменування певної професійної сфери, і є емоційно забарвленими відповідниками термінів.

Проблема диференціації термінологічної лексики та професіоналізмів ускладнюється існуючими спробами членування професійної лексики на ряд підрозділів, до яких належать жаргонізми. Існують різні трактування жаргонізмів та їх комунікативного статусу. Так, на думку А. Н. Кожина, професійні жаргони є спеціальним мовним середовищем, обмеженим рамками певної професії і розташованим між термінологічною лексикою та загальнолітературним просторіччям [6]. Проте така трактовка жаргонів не дає уявлення про межі розподілу термінів, жаргонізмів та просторіччя. М. В. Арапов під жаргоном розуміє різновид мовлення, що використовується, головним чином, в усному спілкуванні окремою відносно стійкою соціальною групою, яка об'єднує людей за фаховою ознакою (жаргон програмістів), положенням у суспільстві (жаргон російського дворянства XIX століття), інтересами (жаргон філателістів) або віком (жаргон молоді) [1, с. 151]. Однак, така важлива характеристика жаргонізмів, як ненормативність, не знаходить відбиття у цьому визначенні.

На наш погляд, більш чітку дефініцію жаргонної лексики надає В. В. Балабін, який вважає жаргоном «мову порівняно невеликих соціально-професійних груп суспільства, що складається з лексико-фразеологічних одиниць – жаргонізмів і характеризується функціонально-стилістичною обмеженістю, ненормативністю та зниженістю» [3, с. 37]. У складі жаргону він виділяє професійні жаргонізми, синонім поняття «професіоналізми», і групові та соціальні жаргони, наприклад, *ree* – «пайка, порція». Беручи до уваги складність відмежування професіоналізмів від жаргонізмів, відсутність чітких критеріїв розрізнення даних лексичних одиниць, вважаємо недоцільним виокремлення військових жаргонізмів з лексичного прошарку військових професіоналізмів, під якими розуміють слова та словосполучення, що вживаються військовими фахівцями у сфері їх професійної діяльності, слугують розмовними еквівалентами військових термінів, характеризуються обмеженою сферою використання та мають експресивний характер, наприклад, *country buster* – «ядерна зброя» (відповідний військовий термін – *blockbuster*).

У багатьох наукових працях стосовно англomовного жаргону вживається термін «сленг». Незважаючи на наявність значної кількості досліджень у галузі сленгу, цей шар лексики також залишається явищем, що визначається неоднозначно. Єдиного підходу в лінгвістиці стосовно визначення поняття «сленг» не існує. Погляди лінгвістів щодо питання «сленгу» узагальнює В. В. Балабін: «Сленг – це нелітературна (інтердіалектна, напівдіалектна, неформальна, субстандартна, професійна) мова. Сленг – це фамільярний стиль мови у спеціальній галузі. Сленг – це розмовний варіант професійного мовлення; жаргон. Сленг – це групова говірка. Сленг – це лексичний шар / пласт розмовного мовлення. Сленг – це варіант лексичних норм. Сленг – це нелітературна / субстандартна емоційнозабарвлена лексика» [3, с. 23].

До проблемних питань, пов'язаних з поняттям «сленг» належать види сленгу та його склад, проблема розмежування сленгу та інших типів нелітературного мовлення. Під військовим сленгом слід розуміти ненормативну, стилістично знижену і функціонально обмежену мову військовослужбовців, що виконує комунікативну та емоційно-експресивну мовленнєву функції, до складу якої входять військові сленгові лексичні і фразеологічні одиниці. Вважаємо термін «військовий сленг» найбільш широким поняттям у порівнянні з іншими категоріями субстандартної лексики, а також таким, що відповідає англomовній лексикографічній традиції, тому у подальшому вживаємо терміни «військовий сленг», «військові сленгізми» та «військова субстандартна лексика» як синонімічні поняття.

Слова та словосполучення, що передають поняття, пов'язані з війною як суспільно-політичним явищем, її сутністю – збройною боротьбою, головним засобом її ведення – збройними силами, і які вживаються у мові військових, належать до термінологічної і нетермінологічної лексики, що розподіляється за певними тематичними групами, під якими розуміються лексичні та фразеологічні одиниці, що поєднуються однією ситуацією або однією темою, і для яких зв'язок між значеннями, тобто загальна ідентифікуюча (ядерна) сема (*Archi-Semgruppe*), не є обов'язковими. Відношення між елементами тематичної групи зумовлені екстралінгвальними чинниками, а вона є сукупністю матеріальних та ідеальних денотатів, що позначаються словесними знаками. Тематична група характеризується різнотипними відношеннями між її членами або їх відсутністю. Форма упорядкування денотатів, що складають тематичну групу, є перерахування. Назвою (ім'ям) тематичної групи є слово [7, с. 219]. В англomовній військовій лексиці виокремлюються такі тематичні групи: 1) керівництво, управління військами – *control, direction: (high command, ASCOM (Army Service Command), Army Digitization Office)*; 2) військовослужбовці – *soldiers, combatants: (air craftsman, paratrooper, amphibious forces, warfighter)*; 3) зброя – *weapons: (fragmentation bomb, M-1 Rifle (The Garand), antipersonnel mine, atomic bomb, hydrogen bomb, ballistic missile, neutron bomb, bio-technical*

weapons); 4) військова техніка – *military equipment: (rocket airplane, hunter-killer satellite, stealth fighter, unmanned aerial vehicle (UAV))*; 5) укріплення, споруди – *fortification: (airdrome, bomb shelter, Anderson shelter, life-support area)*; 6) боротьба, бій, військові дії – *struggle, fight, battle: (counterattack, dogfight, carpet bombing, precision bombing, massive retaliation, decapitation strike, digitized battlefield)*; 7) агресія, насильницькі дії – *aggression, violence: (shell shock, war crime, body count, KHA (Killed in Hostile Action), post-traumatic stress disorder, Gulf War syndrome)*; 8) поразка – *defeat: (strategic retreat, S-day (surrender day), B.D.A. (Bomb Damage Assessment))*; 9) перемога – *victory: (Victory Medal, Purple Heart, T-V day (total victory day), engaging a target)*; 10) цивільний сектор під час війни – *the civilian sector of a nation at war: (defeatist, home front, bombee, nuclearist, survivalist, hawk, pronuclear, chicken hawk, collateral damage, PONTI (Person of no Tactical Importance))*.

Таким чином, основними компонентами англомовної військової лексики є військова спеціальна лексика (термінологія і номенклатура) та військова субстандартна лексика, або сленг. Їх основні тематичні групи пов'язані з війною, її сутністю та способом її ведення. Взаємодія різних груп військової лексики є предметом подальшого дослідження.

Джерела та література

1. Арапов М. В. Сленг // Большой энциклопедический словарь / Гл. ред. В. Н. Ярцева. – М.: Большая российская энциклопедия, 1998. – С. 461.
2. Ахманова О. С. Терминология лингвистическая // Лингвистический энциклопедический словарь / Гл. ред. В. Н. Ярцева. – М.: Сов. энциклопедия, 1990. – С. 509.
3. Балабін В. В. Сучасний американський військовий сленг як проблема перекладу / Віктор Володимирович Балабін. – К.: Логос, 2002. – 300 с.
4. Гарбовский Н. Сопоставительная стилистика профессиональной речи (на материале русского и французского языков) / Николай Гарбовский. – М.: Наука, 1988. – С. 48-49.
5. Калинин А. Лексика русского языка / Александр Калинин. – М.: Наука, 1978. – 150 с.
6. Кожин А. Лексико-стилистические процессы в русском языке периода Великой Отечественной войны / Александр Кожин. – М.: Наука, 1985. – С. 7-8.
7. Левицкий В. В. Семасиология / Виктор Васильевич Левицкий. – Винница: Nova книга, 2006. – 512 с.
8. Судзиловский Г. Сленг – что это такое? Английская просторечная военная лексика / Г. Судзиловский. – М.: Воениздат, 1973. – 182 с.
9. Суперанская А. В. Общая терминология: Вопросы теории / Александра Суперанская, Наталия Подольская, Наталия Васильева. – М.: Наука, 1989. – 246 с.
9. Шанский Н. М. Лексикология современного русского языка / Николай Михайлович Шанский. – М.: Просвещение, 1972. – 327 с.
10. Шелов С. Д. Терминология, профессиональная лексика и профессионализмы (К проблеме классификации специальной лексики) / С. Д. Шелов // Вопросы языкознания. – 1984. – № 5. – С. 76-87.

УДК 81'373=111

Васильева О. Г., Веретяк І. М.

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ ОКСЮМОРОНУ (НА МАТЕРІАЛІ СУЧАСНОЇ АНГЛОМОВНОЇ ПУБЛІЦИСТИКИ)

Стаття посвящена изучению особенностей концептуальной структуры значения оксюморонной конструкции в современном английском языке. Выявлены и описаны типы семантических и структурных деформаций их фреймовой структуры, среди которых заполнение существующих слотов фрейма непрототипичной информацией, добавление слота и конкуренция слотов.

Ключевые слова: оксюморонная конструкция, фрейм, слот.

Стаття присвячена дослідженню особливостей концептуальної структури значення оксюморонної конструкції у сучасній англійській мові. Встановлені та описані типи семантичних та структурних деформацій їхньої фреймової структури, серед яких заповнення існуючих слотів непрототиповою інформацією, додавання слоту та конкуренція слотів.

Ключові слова: оксюморонна конструкція, фрейм, слот.

The article deals with investigation of the peculiarities of oxymoron construction meaning in Present-Day English. The types of semantic and structural violation of their frame structure were revealed and described. Among them the author distinguishes filling the existing slots with non-prototypical information, slot addition and slots competition.

Key words: oxymoron construction, frame, slot.

Займаючи центральне місце у Всесвіті, людина завжди була головним об'єктом, на який спрямовувалися пошуки дослідників у різних сферах науки. І не дивно, бо саме людина акумулює в собі весь досвід минулих поколінь, стереотипи та оказіональні моделі поведінки, що реалізуються під час спілкування. При цьому, мова займає важливу роль медіатора у міжособових та міжкультурних відносинах, відображаючи та вербалізуючи ті процеси, що мають місце як у концептуальній картині світу народу в цілому, так і окремої людини.

Пропонована розвідка має нв *меті* пояснення концептуальних основ семантики оксюморонних конструкцій (ОК) у сучасній англійській мові. Зазначена проблема знаходиться у фокусі сучасних когнітивно орієнтованих лінгвістичних досліджень, спрямованих на виявлення розумових структур, що репрезентуються різномірними мовними засобами та зумовлюють специфіку останніх. У цьому контексті набуває *актуальності* встановлення семантичних особливостей оксюморонних одиниць, яке спирається на специфіку відповідних концептуальних структур та когнітивних моделей.

Об'єктом даної статті виступили ОК, виявлені у текстах сучасної англомовної публіцистики. Предметом обрано особливості концептуальної семантики цих англомовних ОК.

Оксюморонний смисл виразу – результат поєднання суперечливих понять, за якого складові отриманої конструкції поняттєво не знищують і не нівелюють одна одну, а зберігаються у повному обсязі, відображаючи принципово нове явище чи новий стан. Причому, оксюморон будується на узвичаєній лінгвостільності метакультурній традиції осмислення слів та понять, коли смисл визначається всім багатством існуючих у свідомості зв'язків і враховує побічний почуттєвий тон слів, понять, елементів свідомості. Це поєднання «працює» не на первинних прямих значеннях слів, а враховує певну культуру мислення, яка склалася і відображає певний стереотип сприйняття дійсності. Зазначене пояснює той факт, що на концептуальному рівні ОК відрізняються специфікою своєї концептуальної структури, яку у межах даної статті аналізуємо із застосуванням фреймової семантики.

Фрейми є особливими уніфікованими конструкціями знання, зв'язаними схематизаціями досвіду [3, с. 54], структурами даних для представлення стереотипних ситуацій [11, с. 355]. Формально фрейм представляють у вигляді багаторівневої структури, що складається з вузлів (слотів) та відношень між ними. Вершинні вузли вміщують прототипову інформацію, «зняту» з різних концептуальних площин – онтологічної, аксіологічної та модальної, а також лінгвопрагматичної [2, с. 5-6], що вважається завжди вірною для даної ситуації.

Специфічним для ОК є те, що частина інформації, яку фіксує її значення, не є прототиповою, характерною для даної ситуації. Вона чітко протиставляється очікуваній, та інколи загальноприйнятим нормам сполучення різних площин інформації. Зазначений процес порушення прототипової будови та заповнення слотів фрейму трактуємо як деформацію.

Шляхом аналізу, було виділено декілька видів деформації, що обумовлюють особливості концептуальної структури оксюморонних одиниць:

1. Заповнення існуючих слотів фреймової структури ОК непрототиповою інформацією, яке може відбуватися в різних типах фреймів (використовуємо термінологію С. А. Жаботинської), як от:

– **деформація предметного фрейму** стосується нехарактерного заповнення різних слотів, яке залежить від шляху формування суперечливої думки та суб'єктивного ставлення до конкретного явища дійсності. Можливість непрототипового заповнення демонструють різні види слотів, зокрема:

а) атрибутивний слот. Таке заповнення непрототиповою інформацією зустрічається доволі часто серед ОК. Це спричинено тим, що на структурному рівні модель «Adj+N» є найчастотнішою моделлю ОК [див.: 7]. Саме тому, в багатьох вчених сформувалася стійка асоціація, що оксюморон може бути представлений тільки бінарним атрибутивним словосполученням. Прикладом може слугувати словосполучення: *poshest / luxurious prison* «найшикарніша / розкішна в'язниця» (18).

Під час сприйняття даного словосполучення, у свідомості реципієнта відбувається дисонанс, розбіжність між усталеним представленням умов, що панують (і мають панувати) у сучасних в'язницях (слот TAKE: *decrepit and depressing* «неохайна, стара та гнітюча») (4) і тими, які акцентує дана ОК (*luxurious* «найшикарніша, розкішна»).

Крім того, активуються зв'язки з концептом СПРАВЕДЛИВІСТЬ: злочинців, зазвичай, не забезпечують гарними умовами життя з метою сприяння їх покаяттю, переосмисленню своєї поведінки, тим паче, що за порушення закону, за нанесення збитку соціуму, за позбавлення людей певних благ, злочинець повинен відчувати і сам їх нестачу. На противагу цьому, аналізоване словосполучення вказує на факт, що злочинців саджають у *розкішну* в'язницю, чим нівелюється прототипове ставлення уряду до порушників правопорядку – ОК викликає у свідомості читача нерозуміння, через яке додатково виникає напруження між інформацією в атрибутивному слоті концептуальної структури значення ОК та когнітивним контекстом (пресупозицією), що активується лексемою *jail* «в'язниця». Таке напруження, меншою чи більшою мірою, присутнє при розумінні будь-якого оксюморону, виступаючи каталізатором процесу розшифровки вторинного смислу інтерпретованого виразу;

б) кількісний слот, заповнюючись непрототиповою інформацією, відображає зміни у кількісному сприйнятті людиною визначених предметів і явищ повсякденної дійсності. Наприклад, у реченні, *third best pick up artist* «*третій найкращий майстер зі знайомства з дівчатами*» (6), оксюморонність виникає між прототиповою кількістю, закладеною у компонент *the best* «найкращий» та іншим компонентом ОК: *third* «третій».

За тлумачним словником, *the best is the thing or person which is most suitable, advantageous, desirable, attractive, etc.* «*рід чи людина, яка є найбільш придатною, вигідною, бажаною, привабливою тощо*» Поряд з *найкращим* стоїть числівник *третій*, який не узгоджується з формою *the best* «найкращий», оскільки концептуальні компоненти *одиночність* та *множинність* прототипово не активізуються в одній і тій самій концептуальній структурі одночасно;

в) локативний слот у концептуальній базі ОК містить інформацію про незвичайне місцезнаходження об'єкта. Наприклад, словосполучення *hanging gardens* «*підвішені сади*» (19) подає інформацію про те, що сад (*garden* «сад» – an *area of land* (ділянка землі) *that is open to the public, sometimes part of a park*) [8, с. 584] розміщений у повітрі, що суперечить прототиповим уявленням людини про навколишній світ;

г) Категорія оцінки є лінгвокультурною категорією, семантика елементів якої детермінується судженням про цінність, закріпленим у певній культурі [1]. У лексичній системі англійської мови виокремлюється значний пласт одиниць, семантика яких відбиває взаємозв'язок гносеологічних категорій субстанції, процесуальності й ознаки з тим фрагментом усвідомлюваної мовною спільнотою дійсності, що пов'язаний з уявленням про цінності за ознакою «добрий / поганий». **Аксіологічний слот** концептуальної структури значення ОК містить інформацію щодо схвалення, чи навпаки, засудження поданої ідеї. Цей слот заповнюється такою інформацією, яка активує протиріччя між загально сформованим розумінням природи об'єкта, та індивідуальним авторським сприйняттям, на чому контраст і будується. Так, речення *Depression is good for us* «*Депресія йде на нам користь*» (5) стає оксюморонним завдяки конфлікту між прототиповим розумінням депресії, яку завжди асоціюють із чимось темним, небажаним, чого треба уникати, та її незвичайною оцінкою характеристикою. Словник тлумачить депресію наступним чином: *a medical condition that makes you very unhappy and anxious and often prevents you from living a normal life* «*хворобливий стан пригніченості, пригнічення, скорботи*» [8, с. 372]. Емоції, згадані у визначенні депресії – *пригніченість, пригнічення, скорбота* – відносяться до негативних, що і стало причиною внесення людьми цього стану до шкідливих та несприятливих для свого існування. Людина стає ніби заручником депресії, яка оточує її, впливає на її емоційний світ, і є причиною її пригніченості, нервовості та скорботи. Характерна оцінка даної ситуації є негативною, на противагу тій, яка подана в ОК.

– **деформація акціоного фрейму** є результатом осягнення людиною відхилення від норми у сфері діяльності та взаємодії з оточенням. Наприклад, у реченні *Police handcuff runaway goat* «*поліція закувала втеклого цапа в наручники*» (12) заповнення непрототиповою інформацією відбувається на рівні семантичної ролі

а) інструмента. Аналізуючи ОК, ми розуміємо, що інструмент, використаний для затримання пацієнта нехарактерний саме для цього контексту мовлення, бо за словником дієслово *to handcuff*, тлумачиться як *to put handcuffs on somebody* «*одягати на когось наручники*» [8, с. 644], тобто цей інструмент використовується по відношенню до людини, його використання по відношенню до тварини є непрототиповим;

б) інформаційний слот *спосіб дії* демонструє шлях виконання агенсом деякої діяльності / дії. Прикладом може слугувати наступне речення: *Man marries his dead fiancée* «*Чоловік одружується на своїй мертвій нареченій*» (9). Суперечність доречного та ситуативного способу дії об'єкта відразу помітна: дієслово *to bury* «*ховати в могилу*» (бо саме так чинять з мертвими людьми) замінюється на *to marry* «*одружуватися*», що є результатом непрототипового заповнення слоту способу дії;

– **деформація посесивного фрейму** може полягати **а)** у збереженні інформації про нехарактерний **вміст** деякого контейнеру: *Swimmers dive into a pool of acid* «*Плавці нирають в басейн з кислотою*» (16). Дисонанс виникає при почутті останнього слова речення, коли замість очікуваного *water* «*вода*», зустрічаємо *acid* «*кислота*», яка позначає рідину небезпечну для життя;

б) партонімічний фрейм відображає взаємовідношення частини і цілого, а тому його деформація полягає у заміненні прототипової інформації слоту *частина* нехарактерною відносно *цілого*.

Наприклад, в реченні *Meet the stork with the wooden leg* «*Зустрічайте лелеку з протезом*» (10) нехарактерною є інформація про протез, що зазвичай входить до концепту ЛЮДИНА, а не ПТАХ. На концептуальному рівні відбувається протиставлення характерного уявлення про тварин, їх існування, та нехарактерної частини птаха. При

цьому, речення не є абсурдним – у ньому, власне, йдеться про нову галузь ветеринарії, знання про яку ще не закріпилися в суспільній картині світу.

2. Додавання слотів з непрототиповою інформацією. Окрім заповнення вже існуючих слотів фрейму непрототиповою інформацією, у концептуальній структурі оксюморону може відбуватися *додавання* нових слотів з нехарактерною для даного концепту інформацією. Таким чином, відбувається не тільки змістовна, але й структурна деформація. Прикладом цього процесу може слугувати словосполучення *supermarket chapel* «*капличка в супермаркеті*» (15). Згадана ОК репрезентує паронімічний фрейм, що фіксує відношення цілого (*supermarket*) до його нехарактерної частини (*chapel*). За словником, *supermarket is a very large shop that sells food, drinks, and things that people need regularly in their homes* «*магазин самообслуговування, що торгує товарами повсякденного попиту*» [8, с. 1442]. Незвичність такого поєднання обумовлюється різною функціональною спрямованістю названих в ОК об'єктів: супермаркет призначений для продажу речей, тобто для отримання матеріального прибутку, вигоди, а капличка (*a small church in which Christians pray and have religious services* «*невеличка споруда без вітара для відправ і молитов*» [8, с. 225]), – для духовних здобутків. Отже, саме завдяки додаванню нехарактерного слоту, який суперечить загальноприйнятим очікуванням, чи прототипу, окресленого суспільними нормами, створюється оксюморонність даного словосполучення.

3. Конкуренція слотів відбувається при одночасній актуалізації несуміжної інформації, що заповнює однорідні слоти в різних типах фреймів. В аналізованій вибірці виявлення наступні види конкуренції:

а) конкуренція *атрибутивних* слотів: *Slow dating is the new speed dating* «*Поступово сплановані побачення – новий вид швидких зустрічань*» (14) (див. рис. 1):

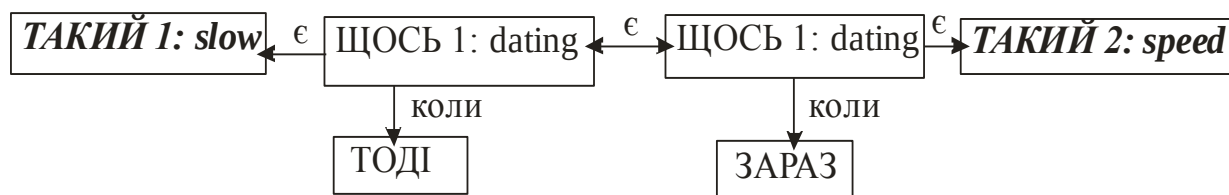

Рис. 1. Фреймова структура значення оксюморонної конструкції
Slow dating is the new speed dating

У запропонованому реченні ми бачимо, що один і той самий процес зустрічань характеризується протилежними ознаками, а саме: *slow* «*повільний*» та *speed* «*швидкий*». На рівні свідомості інформація, що заповнює атрибутивні слоти концептуальної структури значення ОК, починає конкурувати між собою, за рахунок чого створюється напруження і утворюється оксюморонне поєднання;

б) конкуренція *темпоральних* слотів, що заповнюються суперечливою інформацією про дати, часові рамки, періоди визначених ситуацій. В оксюморонних словосполученнях зазначений час, чи періодична повторюваність у часі не співпадає зі стереотипною інформацією, закладеною в актуалізованому концепті. Одним з прикладів може бути словосполучення *constant change* «*постійна зміна*» (13), семантичним центром якого є іменник *change* «*зміна*», який несе в собі інформацію про щось нестабільне, непостійне, плінне. Коли ж поряд з ним з'являється те слово, яке нормативно пов'язане з чимось незмінним, сталим, відразу виникає дисонанс через конкуренцію інформації. Ми бачимо, як щось тимчасове є таким, що відбувається завжди, тобто є постійним. На цьому протиріччі *changeable* – *constant* (змінне – *постійне*) відбувається конкуренція темпоральних слотів.

в) конкуренція *кількісних* слотів: *opportunistic serial monogamy* «*випадкова періодична моногамія*» (17). У словосполученнях такого типу суперечність виникає не тільки між новою, непрототиповою інформацією та характерною для даного концепту, а й між інформацією, закладеною в кількісні слоти. За тлумачним словником, *monogamy is the custom of being married to only one husband or wife* «*форма шлюбу, за якої кожен може бути одруженим одночасно тільки з однією особою іншої статі*» [8, с. 919]. Ця традиція передбачає, що подружжя буде жити в моногамії все життя і тільки з одним партнером, вона не накладає ніяких періодичних рамок на їхнє спільне проживання. До того ж рішення про вступ до шлюбу є продуманим, виваженим, а не випадковим, що імпліцитно вказує на поспішність, легковажність вчинку. Саме ця антонімічність «*один раз – багато*» (плюс «*продумано – випадково*») і викликає конкурентність слотів фрейму.

Таким чином, семантична ускладненість ОК впливає з різного роду деформованості їх концептуальних структур. При цьому, деформація є результатом когнітивних процесів, що протікають у свідомості людини під час осмислення суперечливих фрагментів дійсності. Одним з таких процесів є когнітивна метафора, що бере участь у формуванні концептуальних структур значення ОК. Зазначене обумовлює необхідність подальшого вивчення проблеми концептуальної семантики оксюморону у напрямку виявлення тих когнітивних процесів свідомості, які беруть участь у формуванні концептуального субстрату семантики одиниць вторинної номінації.

Джерела та література

1. Бессонова О. Л. Оцінний тезаурус англійської мови: когнітивний і гендерний аспекти: дис. д-ра філол. наук: 10.02.04 / О. Л. Бессонова. – Донецьк, 2003 / <http://disser.com.ua/content/31371.html>
2. Жаботинская С. А. Когнитивные и номинативные аспекты класса числительных (на материале современного английского языка) / С. А. Жаботинская. – М.: ИЯ РАН, 1992. – 216 с.
3. Филлмор Ч. Фреймы и семантика понимания: Пер. с англ. / Ч. Филлмор // Новое в зарубежной лингвистике. – М.: Прогресс, 1988. – Вып. 23: Когнитивные аспекты языка. – С. 52-92.
4. Calypso Productions. Prison Conditions // <http://homepage.eircom.net/~calypso/prison/cond.html>.
5. Cheer up, being depressed can be good for you // Daily Express // <http://www.express.co.uk/posts/view/80077/Cheer-up%2C-being-depressed-can-be-good-for-you/>.
6. Date your ideal woman: Top 10 seduction tips by dating expert Adam Lyons // Mirror. – Режим доступа: <http://www.mirror.co.uk/life-style/sex-health/2009/01/15/date-your-ideal-woman-top-10-seduction-tips-by-dating-expert-adam-lyons-video-115875-21041344/>.
7. Eckler R. Oxymoronology. Word Ways. – Режим доступа: http://www.fun-with-words.com/oxym_oxymoronology.html.
8. Macmillan English Dictionary / Ed. by M. Rundell. – Fifth edition. – Oxford: Bloomsbury Publishing Plc., 2002. – 1692 p.
9. Married cop Michael Todd having five affairs when he died, says report // Mirror. – Режим доступа: <http://www.mirror.co.uk/news/top-stories/2009/01/24/married-cop-michael-todd-having-five-affairs-when-he-died-says-report-115875-21066074/>.
10. Meet the stork with the wooden leg // Daily Express. – Режим доступа: <http://www.express.co.uk/posts/view/142454/Meet-the-stork-with-the-wooden-leg/>.
11. Minsky M. Frame-system theory // Thinking: Readings in Cognitive Science. – Cambridge: Cambridge University Press, 1983. – P. 355-376.

12. Police handcuff runaway goat // Daily Express. – Режим доступа: <http://www.express.co.uk/posts/view/142235/Funny-news%3A-Police-handcuff-runaway-goat/>
13. Sally wants in on the Strict action // Daily Express. – Режим доступа: <http://www.express.co.uk/posts/view/23516/Sally-wants-in-on-the-Strict-action>.
14. Slow dating is the new speed dating // Daily Express. – Режим доступа: <http://www.express.co.uk/posts/view/80481/Slow-dating-is-the-new-speed-dating>.
15. Sunday wor-shop for supermarket customers // Daily Express. – Режим доступа: <http://www.express.co.uk/posts/view/78462/Sunday-wor-shop-for-supermarket-customers/>.
16. Swimmers dive into a pool of acid // Daily Express. – Режим доступа: <http://www.express.co.uk/posts/view/80747/Swimmers-dive-into-a-pool-of-acid>.
17. The sex hormone that makes women cheat // Daily Express. – Режим доступа: <http://www.express.co.uk/posts/view/79926/The-sex-hormone-that-makes-women-cheat/>.
18. The world's poshest prison to open in Norway // Daily Express. – Режим доступа: <http://www.express.co.uk/posts/view/161533/The-world's-poshest-prison-to-open-in-Norway/>.
19. Welcome to the hanging gardens of... Paddington // Daily Express. – Режим доступа: <http://www.express.co.uk/posts/view/80817/Welcome-to-the-hanging-gardens-of...-Paddington/>.

УДК 811.161.2'246.2'272

Велика А. О.

БІЛІНГВАЛЬНА ПОВЕДІНКА СТУДЕНТІВ (НА МАТЕРІАЛІ СОЦІОЛІНГВІСТИЧНОГО ОПИТУВАННЯ)

Статья посвящена проблеме языковой ситуации в высших учебных заведениях Одесской области. Данное исследование основано на анкетировании, которое проводилось среди студентов. Особое внимание уделено изучению билингвизма как одной из важных проблем юга Украины.

Ключевые слова: социолингвистика, языковая ситуация, билингвизм, диглоссия.

Стаття присвячена проблемі мовної ситуації у вищих навчальних закладах Одещини. Дане дослідження базується на анкетуванні, проведеному серед студентів. Значну увагу приділено вивченню білінгвізму як однієї з важливих проблем Півдня України.

Ключові слова: соціолінгвістика, мовна ситуація, білінгвізм, диглосія.

The present article is dedicated to a problem of linguistic situation in the Universities in Odessa region. The present research is based on the questionnaire, which was held among students. The most proper attention is paid to Ukrainian-Russian bilingualism as the one of the most important problems in Odessa region.

Key words: sociolinguistics, linguistic situation, bilingualism, diglossia.

Одним із актуальних і надзвичайно важливих питань в Україні стає вивчення мовної ситуації і розв'язання проблем, пов'язаних з українсько-російською двомовністю. Адже мовне питання є не лише лінгвістичним, а й і соціальним, політичним, культурним. Мова є джерелом формування нації і певного етнопогляду, що містить такі складові частини, які наявні в усіх представників певної нації. Саме ця проблематика складає предмет нашого дослідження.

Особливої уваги потребує вивчення мовної поведінки молоді, оскільки молодь – це та соціальна група, яка визначатиме мовну ситуацію, можливі її зміни у майбутньому. Нас також цікавить реальний стан мовної ситуації у представників виконавчої влади та аналіз отриманих результатів.

Об'єктом дослідження було вивчення стану, поширеності, укоріненості української мови серед студентів, ставлення їх до української мови в умовах конкуренції з російською, виявлення точок зору нового покоління громадян щодо перспектив розвитку і поширення сфер вживання української мови. Адже мова як один із провідних державотворчих чинників вимагає серйозної уваги і є об'єктом вивчення не тільки для науковців (лінгвістів, соціолінгвістів, етнолінгвістів), а також і всієї національно свідомої громадськості, і тому, на нашу думку, вкрай важливим є як вивчення реальної мовної ситуації на теренах України, так і планування заходів, що можуть сприяти покращенню цієї ситуації, виправленню асиметрії, яка штучним шляхом виникла в нашому регіоні. Тому ми вважаємо, що актуальність даного дослідження зумовлена громадським інтересом до сучасного мовного життя в Україні та науковою необхідністю виявлення значущих чинників, що впливають на мовну поведінку людини в умовах білінгвізму. Об'єктивне встановлення ендогенних та екзогенних факторів, які обумовлюють формування того чи іншого типу мовної поведінки молоді, дослідження її мотивації дадуть змогу виявити шляхи досягнення бажаних змін у мовній поведінці молоді, піднесення престижу української мови у молодіжному середовищі. Це, в свою чергу, за умов продуманої та цілеспрямованої мовної політики в державі в цілому дозволить досягти позитивних зрушень у мовній ситуації. На сьогодні проблема українсько-російської двомовності, зокрема мовної поведінки особистості в умовах білінгвізму, є недостатньо розробленою, оскільки на етапі радянської соціолінгвістики подібні дослідження мали більш ідеологічний, аніж науковий характер, вони відображали мовну політику СРСР. Однак у роботах визначних учених, присвячених дослідженню проблем білінгвізму, є немало цінних ідей і теоретичних узагальнень. Роботи вчених С. Верещакіна, Ю. Жлуктенка, С. Семчинського, Л. Щербі сприяли цілісному осмисленню даної проблеми, з'ясування основних аспектів її вивчення (лінгвістичного, психологічного, соціолінгвістичного, психолінгвістичного). Окремі роботи цього дослідження стосувалися аналізу мовних ситуацій в зарубіжних країнах (Л. Нікольський, Т. Крючкова, О. Швейцер). Вагомий внесок у розробку білінгвістики зробили зарубіжні дослідники Р. Белл, У. Вайнрайх, Ч. Фергюсон, Дж. Фішман. Роботи цих вчених стосувалися понятійного апарату проблеми двомовності, теорії диглосії, впливу білінгвізму на інтелектуальний розвиток особистості, мовної поведінки білінгвів. При розробці теоретичних і прикладних засад українсько-російської двомовності, функціонування української мови у XX столітті важливе значення мають дослідження Л. Масенко, О. Ткаченко, Ю. Шевельова, Н. Шумарової та ін. Досліджено окремі аспекти білінгвізму, наприклад, у молодіжному середовищі м. Києва проводила дослідження Т. Бурда, спроба мікросоціолінгвістичного аналізу малої групи належить Н. Шовгун. Досвід мовних політик інших країн у зв'язку з потребою його застосування при розв'язанні мовних проблем вивчали Б. Ажнюк, Ю. Жлуктенко, Л. Лазаренко, О. Чередищенко.

Мета роботи полягає у проведенні аналізу білінгвальної поведінки студентів та у визначенні тенденцій поширення української мови як основного засобу комунікації в усіх сферах життя студентів.

Білінгвізм є складним та багатогранним явищем, яке вивчається з різних аспектів: лінгвістичному, психологічному та соціолінгвістичному.

Існує багато класифікацій білінгвізму. За Л. В. Щербою, двомовність може бути:

- чистою – це тоді, коли між мовами, якими володіє білінгв, не встановлюється ніяких порівнянь, ніяких паралелей і переклад з однієї мови на іншу неможливий або дуже важкий;

• змішаною – це тоді, коли друга мова засвоюється через першу і на основі її, і завжди зазнає впливів з боку першої [4].

С. В. Семчинський розрізняє такі види:

• *чистий*, або *ідеальний*, *білінгвізм*, коли мовні механізми в свідомості двомовця співіснують без будь-якого зв'язку;

• *координативний білінгвізм*, коли дві різних мови використовуються двомовцем у двох різних ситуаціях і між ними встановлюються певні відповідності, які за сприятливих умов ведуть до інтерференції, що можливі в обох напрямках;

• *субординативний білінгвізм*, коли знання двомовцем обох мовних систем неоднакові і коли суспільні моменти сприяють переважному використанню однієї мови за рахунок іншої, при цьому білінгвізм і інтерференційні явища мають лише один напрямок [3].

О. О. Селіванова поділяє білінгвізм за статусом дій на:

• *рецептивний*, який дає змогу приблизно розуміти другу мову;

• *репродуктивний*, що уможливорює сприйняття й переказ текстів другою мовою;

• *продуктивний*, який зумовлює не лише перше і друге, а й продукування мовлення другою мовою [2].

Т. М. Бурда класифікує білінгвізм за долученням індивіда до іншої культури:

• *Монокультурний білінгвізм*. Спостерігається у випадках, коли індивід засвоїв другу мову з утилітарною метою (наприклад, щоб отримати необхідну інформацію цією мовою, вести дослідження з теоретичних проблем тощо). Це передбачає обмежене володіння другою мовою, нерідко лише рецептивне, і співвідноситься, як правило, лише з індивідуальною двомовністю.

• *Бікультурний білінгвізм*. Найчастіше притаманний людям, які з різних «причин» змушені засвоювати, крім рідної, ще й другу, домінуючу в певному суспільстві, мову. Це може здійснюватися з метою інтеграції в інше культурно-мовне середовище. У залежності від рівня засвоєння іншої культури при бікультурному білінгвізмі розрізняємо *часткову* і *масову* двомовність [1].

Матеріал нашого дослідження становить проведене соціолінгвістичне анкетування у вищих навчальних закладах Одещини. Перспективи розвитку мовної ситуації визначаються позицією інтелектуальної та державної еліти. З огляду на це, важливо визначити мовні орієнтири молоді, її мовне середовище. Було проведено анкетування в Одеському національному університеті ім. І. І. Мечникова та Одеському державному медичному університеті.

В анкетуванні взяли участь 170 особи віком від 17 до 26 років. Серед них: чоловіків 16% і 84% жінок. Така мала кількість чоловіків обумовлюється професійною направленістю.

За національністю більшість респондентів: українці (84%), росіяни (8%), болгари (5%), гагаузи (2%), вірмени (1%), поляки (1%), молдавани (1%). Ми маємо більш-менш сталу картину національної самоідентифікації наших респондентів. Хоча цей ВНЗ знаходиться в Одесі, але наші респонденти представляють різні регіони України за місцем проживання: Одеса (35%), Одеська обл. (42%), Миколаївська обл. (9%), Вінницька обл. (4%), Львівська, Херсонська, Кіровоградська обл. (2%), Київська, Донецька, Дніпропетровська, Івано-Франківська (1%)

Проаналізувавши отриману завдяки анкетуванню інформацію, спробуємо прокоментувати її, визначити модули розвитку особистісних бачень, суб'єктивних уподобань наших респондентів.

питання	українська	російська	українська та російська
Якою є мова спілкування у вашому закладі?	6%	23%	71%

71% респондентів визначили, що українська та російська мови є мовами спілкування у їхньому ВНЗ, 23% – російська мови, а тільки 6% – українська. Мовний режим у даних вищих навчальних закладах засвідчує, що існує проблема двомовності.

питання	українська	російська	немає різниці
Яка мова для Вас легша для сприймання спеціальної літератури?	46%	23%	31%

Можна вважати, що саме українська мова у 46% респондентів є легшою для сприймання спеціальної літератури, вдвічі менше (23%) краще сприймають російську мову, а 31% зазначили, що вони вільно користуються обома мовами під час навчання.

питання	українська	російська	українська та російська
Якою мовою ви звичайно спілкуєтесь на перерві?	9%	71%	20%

На перерві респонденти звичайно спілкуються 71 % респондентів російською, 20% респондентів українською та російською, 9% – українською мовою. Можна констатувати, що більшість респондентів обирають російську мови при неформальному спілкуванні.

питання	українська	російська	українська та російська
Якою мовою ви звертаєтесь до викладачів?	33%	34%	33%
Якою вони вам відповідають?	31%	35%	34%

На запитання щодо мови спілкування між студентами та викладачами ми отримали рівноцінні у кількісному відношенні відповіді, а саме: українська – 33%, російська – 34%, українська та російська мови – 33%. Можемо зробити висновок, що ще передчасно говорити про сформоване україномовне мовне середовище у вищих навчальних закладах Одеси.

питання	Виключно українською	Виключно російською	Однаковою мірою українською і російською
Якою мовою ви звикли думати?	15%	52%	33%

Половина респондентів (52%) звикли думати російською мовою, трохи менше (33%) думають як російською, так і українською мовами, що свідчить про білінгвальну ментальну діяльність наших респондентів, а тільки 15% – українською.

питання	так	ні
Чи існує для Вас проблема перекладу термінів з російської на українську мову і навпаки?	64%	36%

Більше половини респондентів (64%) мають проблеми з перекладом термінів з російської на українську мови і навпаки. Це ще раз підтверджує прогалини в термінологій системі української мови.

Отже, результатом нашого дослідження є усвідомлення того, що зараз ще немає підстав говорити про те, що україномовне середовище сформувалось, але все ж таки, за даними анкетування, можна стверджувати, що молодь свідомо того, що така проблема існує, і намагається зробити все, щоби мова титульної нації посіла належне місце.

Джерела та література

1. Бурда Т. М. Мовна поведінка особистості в умовах українсько-російського білінгвізму: молодіжне середовище Києва: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.01 «Українська мова» / Т. М. Бурда. – К., 2002. – 22 с.
2. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія / О. О. Селіванова. – Полтава: Довкілля – К., 2006. – 716 с.
3. Семчинський С. В. Семантична інтерференція мов. На матеріалі слов'яно-східнороманських мовних контактів / Станіслав Володимирович Семчинський. – К.: Вища школа, 1974. – 256 с.
4. Щерба Л. В. Языковая система и речевая деятельность / Л. В. Щерба. – Л.: Наука, 1974. – С. 313-318.

УДК 811.113.2'42'23 – 055.2

Велика І. О.

НАРАТИВНА СПЕЦИФІКА ДОСЛІДЖЕННЯ РЕКЛАМНОГО ДИСКУРСУ

Рекламный дискурс рассматривается с точки зрения вербализации гендерного фактора. Для проведения филологического анализа рекламы используется нарративное описание дискурса. В статье обосновывается целесообразность интегрированного включения понятий гендерной лингвистики и нарративного анализа в исследовательское поле дискурсологии. Анализ рекламного сообщения продемонстрировал пример организации нарративной логики одного из типов гендерной идентичности.

Ключевые слова: гендер, нарратив, рекламный дискурс, рекламное сообщение.

Рекламний дискурс розглядається з точки зору вербалізації гендерного фактору. Для проведення філологічного аналізу реклами використовується наративний опис дискурсу. У статті обґрунтовується доречність інтегрованого включення понять гендерної лінгвістики і наративного аналізу у дослідницьке поле дискурсології. Аналіз рекламного повідомлення продемонстрував приклад організації наративної логіки одного з типів гендерної ідентичності.

Ключові слова: гендер, наратив, рекламний дискурс, рекламне повідомлення.

Advertising discourse is considered from the point of view of the gender factor verbalization. For carrying out of philological analysis of advertising is used the narrative description of discourse. In the article is substantiated the reasonability of the integrated inclusion of gender linguistics notions and narrative analysis into research field of discourse theory. The analysis of advertising message demonstrated the example of narrative logic organization of one gender identity type.

Key words: gender, narrative, advertising discourse, advertising message.

Сучасні лінгвістичні дослідження гендерного фактору у мові репрезентують собою складну будову різноманітних наукових ідеологій та шкіл. Для цілісного уявлення про мовну ідентичність гендерних особистостей слід критично усвідомлювати лінгвофілософські, філологічні та міждисциплінарні розбіжності у підходах до дискурсивного аналізу гендерно-маркованих висловлювань. На сьогоднішній день увагу вчених привертає така надзвичайно актуальна проблема, як дослідження гендерного фактору в рекламному дискурсі. Останнім часом в Україні і закордоном з'явилося багато студій, які так чи інакше торкають дану сферу. Чимало сказано стосовно гендерних стереотипів у рекламі, за допомогою яких вона створюється; про рекламні образи і прийоми, на які спираються творці рекламних повідомлень. При цьому могутнім знаряддям створення реклами будь-якого типу є гендерні технології.

Складність вищезазначених завдань ставить перед сучасними лінгвістами низку проблем, які пов'язані з конструюванням гендеру мовними і позамовними засобами. Це стає можливим унаслідок відсутності чіткої методологічної і термінологічної бази, яка могла б забезпечити об'єктивність і цілісність відповідних досліджень.

Метою нашої статті є презентація наративного способу організації рекламного дискурсу, який висвітлює важливий тип мовної діяльності – розповідати про гендерні взаємовідносини.

Згідно до мети дослідження висувуються **наступні задачі**:

– виокремити наративну специфіку рекламного дискурсу і довести правомірність застосування наративних методів у дискурсивному аналізі рекламних текстів;

– здійснити наративний аналіз рекламного повідомлення з гендерним компонентом.

У нашому дослідженні під категорією гендер ми будимо розуміти певний гендерний конструкт, що якнайкраще виражає сутність вербалізації гендеру за допомогою вербальних і невербальних засобів у рекламному дискурсі з точки зору лінгвістики. Для дослідження гендерного фактору поняття «наратив» широко використовується у різних наукових сферах – соціології, літературознавстві, семіотиці, лінгвістиці. Вивченням даного міждисциплінарного поняття займалися такі вчені як Ж. Курте, Р. Барт, В. Лабов, Е. Бенвеніст, А. Греймас.

Найбільш широке розуміння поняття «наратив» пропонує Р. Барт, що висловлює стосовно таким широким такі думки: «Не перерахувати всіх існуючих на світі оповідань. Перш за все, дивує сама багатоманітність оповідних жанрів, що, в свою чергу, можуть втілюватись у самих різних субстанціях Вести оповідання можна на природній мові, як письмово, так і усно. Можна вести оповідання за допомогою рухомих або нерухомих зображень. Можна звернутись до мови жестів, а можна й синтезувати всі ці субстанції» [1, с. 312-334]. Але, поруч із таким широким трактуванням даного феномена, існує й точка зору щодо трактування наративу в якості письмового тексту, що фіксує словесну форму. Протилежної до точки зору Р. Барта думки дотримується лінгвіст Є. Падучева. Занадто широке трактування поняття «наратив», на нашу думку, не дає можливість виробити чітку методику філологічного дослідження і розмиває межі даного поняття. Багато вчених обмежуються загальними дефініціями цього феномену,

але всіх з них підкреслюють актуальність його дослідження (Ж. Дельоз, Ж. Лока, А. Шюц, Ф. Кермоуд, М. Фуко, Е. Дюркгейм, А. Романов, І. Кальвіно, А. Карр, Е. Бевеніст, Р. Харре, П. Рікер, А. Тойнбі, І. Михайлова та інші).

Тем не менш, з нашої точки зору, такі узагальнення можуть бути використані для аналізу різних дискурсивних типів. Ми дотримуємось тлумачення поняття «нарратив» О. Ткачука. Він пише: «Наративом є розповідь декількох або однієї реальної чи ірреальної події, які повідомляються наратором або нараторами одному або декільком адресатам (наратованим)» [4, с. 73].

Використання термінології з галузі наративного аналізу тексту є також доречним для демонстрації прагматичної направленості рекламного тексту, що досягається шляхом виділення цінносно-орієнтованих характеристик рекламних образів.

Наратив завжди має у своїй основі двох учасників комунікації – наратора (адресанта) і наратованого (адресата), який має сприйняти певну інформацію належним, заздалегідь запрограмованим чином. Важливим у структурі наративу також є те, що тільки наратор має уявлення про фінал, кінцеву мету повідомлення, тобто тільки він має можливість зрозуміти, до чого конкретно веде дана інформація. Адресат наративу, навпаки, отримує певну інформацію, але його мисленням і сприйняттям керує адресант. Саме у цьому і полягає головна сутність даного поняття.

Головною метою наративу в рекламному тексті є «пропускання через себе» певної інформації адресатом-покупцем в залежності від конкретних вимог і цілей, що поставлені наратором-автором повідомлення.

З метою реалізації головної інтенції наративу і пристосування його до мінливих тенденцій розвитку ринку, адресант повідомлення має необхідність спиратись на більш стабільну за своєю природою сутність – знання і досвід індивіда, що є головними орієнтирами його життєдіяльності, тими категоріями, яким він довіряє [2]. Саме психоемоційний досвід людини є тією сферою підсвідомого, на яку вона орієнтується, тим, від чого вона відштовхується у соціальному житті.

Говорячи про доречність використання терміну «нарратив» при аналізі рекламного дискурсу, слід звернутися також до такої спільної риси наративу і рекламного повідомлення як інтенційності, що характеризує себе як властивість психічного феномену спрямовувати увагу мовця на предметність, у рекламі – на рекламний образ та його якості. У цьому контексті процитуємо Р. Барта: «Якщо кожне зображення несе у собі ті або інші знаки, то, безумовно, що у рекламному зображенні вони є особливо повноважними; такі знаки зроблені таким чином, щоб їх неможливо було не прочитати; рекламне зображення є відвертим, по крайній мірі, максимально виразним» [1, с. 312-334]. Отже, за своєю сутністю і структурою наратив є доречним терміном для лінгвістичного аналізу реклами. У нашому дослідженні під наративом рекламного дискурсу ми розуміємо певну оповідну структуру, що передається від наратора (автора рекламного повідомлення) наратованим (цільовій групі) з метою сприйняття і усвідомлення останніми інформації про певний товар і послуги за допомогою вербальних і невербальних засобів.

Наші думки відносно легітимності застосування термінології наративного аналізу в дослідженні рекламного дискурсу підтверджуються словами Є. Падучевої про те, що основна задача сучасної лінгвістики полягає у тому, щоб виявити особливості інтерпретації і вживання певних мовних елементів у наративі [3, с. 198]. Отже, гендер, а точніше його вербальна презентація, є, по-суті елементом, певним компонентом рекламного наративу.

Про сумісність понять гендерної лінгвістики та наративного аналізу текстів говорять представники американської лінгвістичної школи. Так, Д. Джейн і С. Агарвал висувають думку про те, що «час, простір, структура і гендер є тільки деякими з категорій, що визначають наратив» [7]. Таким чином вищезгадані автори вважають гендер лише компонентом, певною категорією, що визначає наратив і входить до його складу [5].

Отже, гендерна ідентичність конструюється наративно і тому гендерний кодировці тексту приділяється значна роль. Так, вчені З. Ніберле і Е. Штровік стверджують, що гендер обов'язково конструюється наративно, а мова про статі при цьому є постійною умовою для організації оповідання [8]. Більш того, можемо стверджувати, що інтеграція понять гендерної лінгвістики та наративного аналізу текстів є цілком правомірною для дослідження гендерних уявлень в рекламному дискурсі та його наративної структури.

Звернемося до аналізу наративу в рекламному дискурсі, який представлено як рекламне повідомлення про каву Tchibo. Метою цього повідомлення є презентація продукту. Отже, експліцитною метою наратора (рекламодавця) є створення позитивного образу кави Tchibo для збільшення її продажу. Імпліцитно ж метою наратора є позиціонування даної кави як ексклюзивного продукту, який дарує насолоду, спокій і відпочинок. Інакше кажучи, наратор має усвідомлювати, що обрав каву Tchibo він купує собі палітру позитивних емоцій у сьогоденні повному стресів житті. Це спрямовано насамперед на жіночу аудиторію, тому що жінки є стереотипно більш емоційними і невірніваженими ніж чоловіки. Слід відмітити, що такий рекламний хід і ставка саме на емоційну сферу є дуже вдалою у нашому випадку. Дане рекламне повідомлення надруковане у журналі «Brigitte» та розраховане виключно на жіночу аудиторію з її типовими жіночими проблемами і інтересами [6, S. 4]. Паралінгвістичні особливості цього рекламного тексту відображено у розміщенні цього тексту крупним планом.

В основі зображення даного рекламного повідомлення є гендерна тематика. Так, у центрі ілюстрації ми бачимо гарну молоду жінку, що тримає у руках чашку з кавою Tchibo. Жінка має задоволений вигляд і мрійливо прикриває очі, що свідчить про надзвичайний смак і аромат напою, що рекламується. Вибір образу жінки у даному контексті не є випадковим. По-перше, жіноче обличчя і тіло є надзвичайно потужним ай-стопером рекламного простору. По-друге, зображення молодої і гарної жінки завжди позитивно сприймається не тільки чоловічою аудиторією, але й жіночою. Не останню роль в рекламному зображенні відіграють і кольори, які є типово жіночими з точки зору психологічних уявлень про гендерну кольорову палітру. Фон рекламного зображення є пастельним, контури предметів нечіткими, розмитими. Отже, зображення як частина даного рекламного наративу відповідає стереотипному уявленню про жіночність, яка створюється за допомогою об'єкту зображення і кольорової гами. Внизу зображення ми бачимо і сам продукт рекламування – дві пакки кави Tchibo з різним смаком.

Не можна залишати поза увагою й вербальні елементи наративу в рекламі, що є у нашому випадку не менш виразними, ніж зображення. Вербальна складова рекламного повідомлення виражена наступними елементами: «*Samtig-feine Tchibo Löffel-Crema für einzigartigen Genuss. Das gibt es nur bei Tchibo.*» – «Ніжна мов оксамит ложка кави Tchibo-Crema для неповторної насолоди. Таке можна отримати тільки з Tchibo». Звертаючись до аналізу лексичних одиниць рекламного повідомлення, можна стверджувати, що такі слова як «ніжний», «оксамит», «неповторний», «насолада» семантично доповнюють картину фемінно спрямованої реклами, що створена за допомогою жіночих елементів і для самих жінок. Цікавим також є акцентуація на ексклюзивності кави даної торгівельної марки, яка апелює до бажання кожної жінки мати щось краще за інших і бути кращою, тобто – прагнути до ексклюзивності і витонченості.

Отже, наративна методологія дослідження рекламних повідомлень дає можливість виокремити такі його риси як інтенційність, передача певної інформації від адресанта адресату, наявність підтексту повідомлення, що є прихованим за основною інформацією рекламного тексту.

Інтеграція понять гендерної лінгвістики та наративного аналізу тексту відкриває нові перспективи досліджень рекламного дискурсу, а саме:

- дослідження властивостей наративів рекламного дискурсу – стереотипи фемінності/маскулінності, на яких базуються наративи;
- вивчення принципів конструювання наративів в рекламних текстах в залежності від типів нараторів та їхньої аудиторії.

Джерела та література

1. Барт Р. Драма, поема, роман / Роланд Барт // Называть вещи своими именами. Программные выступления мастеров западноевропейской литературы XX века. – М.: Прогресс, 1986. – 418 с.
2. Михайлова И. В. Нарративный конструкт открытого вербального типа [Электронный ресурс] / И. В. Михайлова. – Режим доступа: http://tverlingua.by.ru/archive/017/2_17.pdf
3. Падучева Е. В. Семантические исследования. Семантика времени и вида в русском языке. Семантика нарратива: [монография] / Елена Викторовна Падучева. – М.: Языки русской культуры, 1996. – 419 с.
4. Ткачук О. Наратологічний словник / О. Ткачук. – Тернопіль, 2002. – 173 с.
5. Alidou, Ousseina. Gender, Narrative Space and Modern Hausa Literature. [Електронний ресурс] / Alidou, Ousseina. – Режим доступу: Project MUSE – Research in African Literatures – Gender, Narrative Space, and Modern Hausa Literature.mht
6. Brigitte: Magazin für Frauen. – Deutschland, 2009. – № 17/29.7.2009. – 180 S.
7. Jasbir Jain, Supriya Agarwal. Gender and Narrative. [Електронний ресурс] / Jasbir Jain, Supriya Agarwal. – Режим доступу: Gender and Narrative (Hardcover) by Jasbir Jain (Author) and Supriya Agarwal (Author).mht
8. Sigfrid Nieberle, Elisabeth Strowick. Narration und Geschlecht. [Електронний ресурс] / Sigfrid Nieberle, Elisabeth Strowick. – Режим доступу: www.amazon.de/Narration-Geschlecht-Texte-Medien-Episteme/dp/3412356050

УДК 81'255: 81'36 (=111: =161.2)

Вергуш А. В., Волошина Е. Е.

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ МУЛЬТИМЕДИЙНЫХ ТЕХНОЛОГИЙ ПРИ ОБУЧЕНИИ ИНОСТРАННОМУ ЯЗЫКУ

Статья посвящена исследованию современных мультимедийных технологий и их применению на занятиях по иностранному языку в высшей школе. Автор подчеркивает, что внедрение компьютеров, интерактивных досок и проекторов в учебный процесс – основной путь реализации коммуникативности, интерактивности и индивидуализации обучения.

Ключевые слова: мультимедия, интернет, интерактивность, коммуникативность, аутентичность.

Стаття присвячена дослідженню сучасних мультимедійних технологій і їх застосуванню на заняттях з іноземної мови у вищій школі. Автор підкреслює, що впровадження комп'ютерів, інтерактивних дощок і проекторів у навчальний процес – основний шлях реалізації комунікативності, інтерактивності й індивідуалізації навчання.

Ключові слова: мультимедія, Інтернет, інтерактивність, комунікативність, автентичність.

The article deals with the analysis of various modern multimedia techniques application and their role in teaching English in high school. The author emphasizes the idea of communicative, interactive and individual approaches while using computers, interactive whiteboards and projectors.

Key words: multimedia, Internet, interactive, communication, authenticity.

Один из важных проблемных вопросов современной методики – это создание искусственной иноязычной среды в процессе обучения иностранным языкам. С ним в первую очередь связана реализация массового обучения двумя из четырех основных видов речевой деятельности: аудированием и говорением. Для достижения этой цели используются технические средства обучения.

Актуальность работы обусловлена тем, что современный этап развития техники характеризуется переходом к созданию многофункциональных учебных комплексов и компьютерных обучающих систем. Такие комплексы и системы обладают универсальными дидактическими возможностями: они позволяют вести обучение в диалоговом режиме с учетом индивидуальных возможностей обучаемых, обеспечивать дистанционное обучение с использованием современных технологий.

В процессе обучения иностранным языкам в современном высшем учебном заведении широко используют мультимедийные средства обучения, например, компьютеры, интерактивные доски и проекторы. Они обеспечивают зрительную информацию, которая в ходе обучения может выполнять самые разные функции:

- 1) служить опорой для понимания речевой структуры;
- 2) быть связующим звеном между смысловой и звуковой сторонами слова и таким образом облегчать запоминание;
- 3) проецировать на экран различные ситуации для обучения говорению и грамматике;
- 4) исполнять роль обратной связи в форме ключей.

Объектом исследования является обучение студентов иностранному языку при помощи мультимедийных технологий.

Предмет исследования – способы и методы обучения иностранному языку с помощью современных технических средств.

Целью исследования является теоретическое обоснование и проверка методики обучения иностранному языку с помощью технических средств обучения.

Одним из наиболее революционных достижений за последние десятилетия, которое значительно повлияло на образовательный процесс во всем мире, стало создание всемирной компьютерной сети, получившей название Интернет, что буквально означает «международная сеть». Использование кибернетического пространства в учебных целях является абсолютно новым направлением общей дидактики и частной методики, так как происходящие изменения затрагивают все стороны учебного процесса, начиная от выбора приемов и стиля работы, заканчивая изменением требований к академическому уровню студентов.

Содержательная основа массовой компьютеризации образования, безусловно, связана с тем, что современный компьютер представляет собой эффективное средство оптимизации условий умственного труда вообще, в любом его проявлении. Р. Вильямс и К. Макли в своей статье отмечают: «Есть одна особенность компьютера, которая раскрывается при использовании его как устройства для обучения других, и как помощника в приобретении знаний, это его неодушевленность. Машина может «дружелюбно» общаться с пользователем и в какие-то моменты «поддерживать» его, однако она никогда не проявит признаков раздражительности и не даст почувствовать, что ей стало скучно. В этом смысле применение компьютеров является, возможно, наиболее полезным при индивидуализации определенных аспектов преподавания» [цит. по. 1, с. 25].

Основная цель обучения иностранному языку в высшем учебном заведении – формирование коммуникативной компетенции. Коммуникативный подход подразумевает обучение общению и формирование способности к

межкультурному взаимодействию, что является основой функционирования Интернета. Вне общения Интернет не имеет смысла – это международное многонациональное общество, чья жизнедеятельность основана на электронном общении миллионов людей во всем мире, говорящих одновременно – самый гигантский по размерам и количеству участников разговор, который когда-либо происходил. Включаясь в него на уроке иностранного языка, мы создаем модель реального общения.

Первостепенное значение придается пониманию, передаче содержания и выражению смысла, что мотивирует изучение структуры и словаря иностранного языка, которые служат этой цели. Таким образом, внимание студентов концентрируется на использовании форм, нежели на них самих, и обучение грамматике осуществляется косвенным образом, в непосредственном общении, исключая чистое изучение грамматических правил.

Компьютер лоялен к разнообразию ответов: он не сопровождает работу обучаемых комментариями, что развивает их самостоятельность и создает благоприятную социально-психологическую атмосферу на занятии, придавая им уверенность в себе, а также является немаловажным фактором для развития их индивидуальности.

Развитие образования в наши дни органично связано с повышением уровня его информационного потенциала. Эта характерная черта во многом определяет как направление эволюции самого образования, так и будущее всего общества. «Для наиболее успешного ориентирования в мировом информационном пространстве необходимо овладение учащимися информационной культурой, а также компьютерно-экранной культурой, поскольку приоритет в поиске информации все больше и больше отдается Интернету» [2, с. 45].

Овладение коммуникативной и межкультурной компетенцией невозможно без практики общения, и использование ресурсов Интернет на занятии по иностранному языку в этом смысле просто незаменимо: виртуальная среда позволяет выйти за временные и пространственные рамки, предоставляя ее пользователям возможность аутентичного общения с реальными собеседниками на актуальные для обеих сторон темы. Однако нельзя забывать о том, что Интернет – лишь вспомогательное техническое средство обучения, и для достижения оптимальных результатов необходимо грамотно интегрировать его использование в процесс преподавания.

Например, сайт компании Lucent Technologies, ее подразделение Bell Labs позволяет услышать, как звучит любая фраза на иностранном языке. Здесь разработан синтезатор речи, который превращает печатный текст в звук. На сайте можно выбрать один из пяти языков – английский, немецкий, французский, итальянский, испанский. Затем нужно вписать в окошко что-нибудь на выбранном языке. Через несколько секунд написанное будет произнесено пусть и несколько механическим, но все же голосом. То есть озвучить можно любую фразу из учебника или любого другого пособия, и особенно подойдут онлайн-новые пособия, откуда можно запросто копировать куски текста, не утруждая себя перепечатыванием. Все произнесенное можно не просто прослушать, но и сохранить у себя на диске, чтобы при необходимости вернуться к прослушиванию, не заходя в Интернет.

Практически все значимые газеты в мире имеют свои web-страницы. Очень полезны подобные ресурсы при обучении студентов экономических специальностей, так как предоставляют свежайшую информацию делового мира на аутентичном английском языке (например, <http://www.economist.com/>, www.businessweek.com/, <http://www.economywatch.com/> и т. д.)

Можно предложить студентам работать по двое или по трое, исследовать предложенные преподавателем статьи, составить аннотации и высказать свое личное мнение по данной теме. Преимущество такой работы заключается в полной вовлеченности всей группы в сочетании с дифференциацией заданий, согласно уровню владения иностранным языком. В дополнение к работе над навыками чтения и говорения, можно пополнять словарный запас. Возможно приобретение новых грамматических навыков, если соответствующие грамматические явления встретились в статьях.

Здесь целесообразно использование интерактивной доски, представив на ней текст исходной статьи с выделенной лексикой по специальности и новым грамматическим материалом. Результатом такой работы может стать создание своей странички, посвященной одному конкретному событию, где необходимо попытаться дать нейтральное видение проблемы, основываясь на анализе информации различных новостных агентств. Здесь же необходимо указать гиперссылки на источники.

Помимо формального языкового опыта, приобретенного при помощи телекоммуникаций, нельзя отрицать и развитие межкультурной компетенции. Более того, можно смело утверждать, что на сегодняшний день использование ресурсов Интернет, в т. ч. e-mail – наиболее эффективный и доступный способ овладения межкультурной грамотностью в условиях реального общения.

В настоящее время приоритет отдается коммуникативности, интерактивности, аутентичности общения, изучению языка в культурном контексте, автономности и гуманизации обучения. Данные принципы делают возможным развитие межкультурной компетенции как компонента коммуникативной способности.

Конечной целью обучения иностранным языкам является свободное ориентирование в иноязычной среде и умение адекватно реагировать в различных ситуациях, то есть общению. Новые взгляды на результат обучения способствуют появлению новых технологий. Сегодня новые методики с использованием мультимедийных технологий противопоставляются традиционному обучению иностранным языкам. Понятие традиционный ассоциируется в первую очередь с заучиванием правил и выполнением языковых упражнений, то есть с разговорами о языке вместо общения на языке. Чтобы научить общению на иностранном языке, нужно создать реальные, настоящие жизненные ситуации (т. е. то, что называется принципом аутентичности общения), которые будут стимулировать изучение материала и вырабатывать адекватное поведение. Необходимо готовить студентов к активному участию в процессе иноязычного общения нужно в соответствующих условиях, созданных в аудитории. Это и определяет сущность коммуникативного подхода, который заключается в том, что процесс обучения является моделью процесса общения.

Таким образом, при работе с мультимедийными технологиями меняется и роль преподавателя. Отношения со студентами строятся на принципах сотрудничества и совместного творчества. В этих условиях неизбежен пересмотр сложившихся сегодня организационных форм учебной работы: увеличение самостоятельной индивидуальной и групповой работы учащихся, увеличение объема практических и творческих работ поискового и исследовательского характера, часто используется проектная форма обучения. Проект предполагает самостоятельную исследовательскую работу студентов, в процессе которой ведется поиск способа решения некоторой комплексной многоуровневой задачи. Интерактивность не просто создает реальные ситуации из жизни, но и заставляет студентов адекватно реагировать на них посредством иностранного языка. И когда это начинает получаться, можно говорить о языковой компетенции. Пусть даже при наличии ошибок. Главное умение спонтанно, гармонично реагировать на высказывания других, выражая свою точку зрения, подстраиваясь и перестраиваясь на ходу, наблюдать и копировать использование языка, навыки, образцы поведения партнеров; извлекать новые значения проблем во время их совместного обсуждения.

Источники и литература

1. Захарова И. Г. Информационные технологии в образовании: Учебное пособие для студ. высших педагогических учебных заведений / И. Г. Захарова. – М.: Издательский центр «Академия», 2005. – 192 с.
2. Зубов А. В. Информационные технологии в лингвистике / А. В. Зубов, И. И. Зубова. – М.: Academia, 2004. – 270 с.

УДК 81'367.3'112.2'161.2

Верезубенко М. М.

ОСОБЛИВОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ ТРИМІСНИХ ВЕРБАТИВІВ У СЕМАНТИКО-СИНТАКСИЧНІЙ СТРУКТУРІ РЕЧЕНЬ З ІТЕРАТИВНИМИ ПРЕДИКАТНИМИ СИНТАКСЕМАМИ

В статье рассмотрены особенности формирования синтаксических конструкций с тривалентными предикатными синтаксемами в немецком и украинском языках, выделены ЛСГ глаголов, которые выражают потенцию формирования тривалентных образований, установлены пути итеративизации упомянутых предикатных синтаксем, описаны общие и отличительные характерные черты проанализированного явления в немецком и украинском языках.

Ключевые слова: синтаксическая конструкция, предикатная синтаксема, итеративная семантика, валентная рамка, тривалентные глаголы.

У статті розглянуто особливості творення синтаксичних конструкцій з тривалентними предикатними синтаксемами у німецькій та українській мовах, виокремлено ЛСГ дієслів, що виявляють потенцію формувати тривалентні утворення, встановлено шляхи ітеративізації згаданих предикатних синтаксем, описано спільні та відмінні характерні риси аналізованого явища у німецькій та українській мовах.

Ключові слова: синтаксична конструкція, предикатна синтаксема, ітеративна семантика, валентна рамка, тривалентні дієслова.

The article is devoted to the peculiarities of the formation of the syntactic constructions with three-valence predicates in German and Ukrainian. The lexical-semantic verbal group with the ability to form three-valence sentences is singled out. The ways of iterativization of the mentioned types of predicates are identified by the author. Common and distinguishing features of the analyzed phenomenon in German and Ukrainian are described in the article.

Key words: syntactic construction, sentence, iterative semantics, valence frame, three-valence verbs.

Проблема дослідження структурної будови синтаксичних утворень уже протягом тривалого часу ставала об'єктом палких дискусій на теренах вітчизняного та зарубіжного мовознавства [1; 2; 3; 4; 5; 6; 7; 8]. Незважаючи на значні напрацювання у цій площині, усе ще залишається чимало нез'ясованих питань.

Об'єктом розгляду пропонованої статті виступають дієслівні лексеми тривалентного характеру із власне-ітеративною семантикою, а також ті, що набувають цього значення шляхом вторинної предикації. Метою дослідження є зіставний аналіз синтаксичних конструкцій німецької та української мов із предикатною синтаксемою ітеративної семантики, що виявляють потенцію відкривати три вільні позиції. Реалізація цієї мети передбачає розв'язання таких завдань: 1) розглянути особливості творення синтаксичних конструкцій з тривалентними предикатними синтаксемами у німецькій та українській мовах; 2) виокремити ЛСГ дієслів, що виявляють потенцію формувати тримісні утворення; 3) встановити шляхи ітеративізації згаданих предикатних синтаксем; 4) описати спільні та відмінні характерні риси аналізованого явища у німецькій та українській мовах.

Переважаюча більшість синтаксичних утворень будь-якої мови утворюється за тією чи тією схемою. У лінгвістичних студіях поширеною є думка, що «схематичними конструкціями можна вважати ті, які мають багатократний вияв свого уживання. Одноразове чи дворазове вживання тієї чи тієї конструкції не має відчутного впливу на загальну структурну картину мови, тому вони до уваги не беруться» [5, с. 681]. Зокрема у німецькій мові виділяють наступні структурні типи чотириккомпонентних речень: 1) Subjekt (S) + Prädikat (P) + Dativobjekt (O_D) + Akkusativobjekt (O_A) *Manchmal wünschte ich es mir, manchmal fürchtete ich mich davor* (R. Kaiser) 'Інколи я бажала собі цього, а часом боялася'; 2) S + P + O_A + Genitivobjekt (O_G) *Der Aufgabe entledigte ich mich glänzend* (Ch. Wolf) 'Я блискуче впорався з цим завданням'; 3) S + P + O_A + Präpositionalobjekt (O_P) *Vater warf ihn oft ins Wasser* (B. Kellermann) 'Батько часто кидав його у воду'; 4) S + P + O_A + Adverbialbestimmung des Raums: *Er nahm seine Akte und stellte sie wieder an ihren Platz* (H. Kant) 'Він взяв свої документи і потім знову поставив їх на своє місце'; 5) S + P + O_A + O_A; 6) S + P + D + O_P *Mack war in grosser Eile, verabschiedete sich von Karl, klopfte ihm auf die Wange, wenn er mit seinem Reiten besonders zufrieden war* (F. Kafka) 'Мак поспішав, прощався з Карлом, поплескував йому по щоці, якщо він був особливо задоволений його успіхами у верховій їзді'; 7) S + P + O_P + O_P; 8) S + P + O_A + O_P. *Nur zuweilen nahm er die Pfeife aus dem Mund* (B. Kellermann) 'Лише інколи він виймав люльку з рота' [5, с. 687-708], [6, с. 70-71].

В українській мові з-поміж чотириккомпонентних конструкцій тривалентних дієслів виділяють такі: 1) суб'єкт (називний) (C_N) + предикат (П) + об'єкт (знахідний) (O_З) + адресат (давальний) (A_D): *Петро зрідка кидав короткі фрази розпоряджень своїм людям* (І. Багрянний); 2) C_N + П + O_З + адресат (родовий + прийменник) *Ми не раз домагалися лікаря для Ягольського, і завжди нас усіх карано, та й тільки* (І. Багрянний); 3) C_N + П + O_З + інструменталь (орудний) *Розглядаюче мати напареці рукою* (І. Багрянний) [1, с. 289-291].

З позиції семантики до тривалентних зараховують вербативи зі значенням: 1) «давати» чи «брати», «повідомляти», «замовчувати»: *geben* 'давати', *schicken* 'дарувати', *vertrauen* 'довіряти', *abkaufen* 'купляти, скуповувати, викуповувати', *empfehlen* 'рекомендувати', *mitteilen* 'повідомляти', *zutrauen* 'вважати кого-небудь здібним на що-небудь' «Ja», *sagte Robinson, «ich kaufe mir fast jeden Tag irgend etwas»* (F. Kafka) «Так», сказав Робінзон, «я майже щодня щось купую собі»; 2) судової сфери: *anklagen* 'звинувачувати', *berauben* 'пограбувати', *bezichtigen* 'звинувачувати', *entbinden* 'звільняти', *entheben* 'звільняти, позбавляти', *überführen* 'викривати, виявляти', *verdächtigen* 'підозрювати', *versichern* 'перекопувати, завіряти' *Nie, nie werde ich Dich anklagen* (S. Zweig) 'Ніколи, ніколи я не буду тебе звинувачувати'; 3) дієслова дії, що спрямовані на когось чи щось у просторі: *stellen* 'ставити', *legen* 'класти', *nähen* 'шити', *ziehen* 'тягнути', *bergen* 'ховати, приховувати, переховувати', *verstecken* 'ховати, приховувати, переховувати' *Sicher hat er die Frage heute schon hundert Mal gestellt* (R. Kaiser) 'Напевне це запитання він ставив сьогодні уже разів сто'; 4) забезпечення кого-небудь або щось чимось: *versehen* 'забезпечувати, запасатися', *verschaffen* 'діставати, набувати', *bewaffnen* 'озброювати', *bekleiden* 'одягати, оббивати, покривати', *besiegeln* 'скріплювати печаткою', *markieren* 'відмічати, помічати', *punktieren* 'пунктирувати, крапкувати', *vergolden* 'позолочувати, прикрашати', *verdecken* 'маскувати, приховувати', *bebauen* 'забудовувати', *federn* 'набивати (подушку)', *überziehen* 'обтягувати, натягувати, покривати, одягати', *locken* 'заманювати', *ölen* 'промаслювати, змазувати маслом' *Da sind Sie der Mann, der mir immer zusätzliche Arbeit verschafft* (H. Kant) 'То це ви той чоловік, що постійно підшукує мені додаткову роботу'; 5) дія над зовнішністю: *schminken* 'підфарбовувати, гримувати', *rasieren* 'голити', *scheren* 'стригти, різати', *kämmen* 'зачісувати', *scheiteln* 'зачісувати на проділ', *streichen* 'гладити', *fixieren* 'фіксувати' *Ihr Haar hing ihr von den Seiten ein wenig lose in Stirn und Wange, und sie strich es immer wieder zurück*

(F.Kafka) 'Її волосся звисало на чоло і щоки і вона раз по раз загладжувала його назад'; 6) вербатииви із семантикою «терти», «чистити»: *reiben* 'терти', *scheuern* 'терти, мити', *schrubben* 'чистити, терти шваброю', *bohnern* 'натирати воском', *putzen* 'чистити, прикрашати', *säubern* 'чистити, мити, прибирати', *fegen* 'чистити, мести' *Dort blieb er hocken und rieb sich die Hände, immer wieder, mit einer sonderbar müden, greisen Bewegung, als fröre er und hätte nicht mehr die Kraft, sich wirklich zu wärmen* (E. M. Remarque) 'Він продовжував сидіти навпочіпки і весь час потирав руки такими змореними рухами, наче він мерз і у нього не було бисше сил по-справжньому зігрітись'; 7) дієслова зі значенням «писати»: *schreiben* 'писати', *kritzeln* 'царапати, писати нерозбірливо', *unterstreichen* 'підкреслювати', *notieren* 'записувати', *registrieren* 'реєструвати', *buchen* 'помічати відмічати', *zeichnen* 'малювати, креслити', *vermerken* 'відмічати', *beschreiben* 'описувати' *Nun lag Karl ganze Nächte lang, Watte in den Ohren, unten auf seinem Bett im Schlafsaal, las das Buch und kritzelte die Aufgaben in ein Heftchen mit einer Füllfeder* (F. Kafka) 'Отже цілими ночами Карл лежав внизу на своєму ліжку, заткнувши вуха ватою, читав книжку і занотовував ручкою завдання у записничок' [5, с. 688-693], [2, с. 83-85]. На думку С. М. Кібардіної «перераховані дієслова зводяться до двох валентнісних структур: суб'єкт – інструмент/ засіб – об'єкт та суб'єкт – об'єкт I – об'єкт II» [2, с. 85].

В українській мові до тривалентних зараховують дієслова, які позначають: 1) активну дію, що виконує суб'єкт (в'язати, жати, бомбардувати, зв'язувати, боронити, зборювати, боронувати, брати, привчати, копати тощо). *А Родим ще й до того, щовесни привчав* Сивоока саджати бодай один пруттик (П. Загребельний); *А може, тому, що Мадрид без уяву бомбардували* (Ю. Покальчук); *Все своє життя він зборював* ворогів силою (П. Загребельний); *Копали* ночами і днями (Ю. Покальчук); 2) давання (адресувати, видавати, виділяти, виплачувати, висилати, віддавати, жертвувати, вручати, давати, дарувати, дати, довірити, завдавати, нагороджувати, передавати тощо). *Коли випаде так, що під час занять з дівчатами буде Віра Костянтинівна, улюблена викладачка, то юні медички свою увагу більше віддаватимуть* їй (О. Гончар); *Їм щомісяця давали посилки з продуктами* (П. Загребельний); *Сам імператор дарував* визначним гостям шати (П. Загребельний); *Сивоок четвертину своєї платні жертвував* на будівлю (П. Загребельний); 3) повідомлення (вибюкувати, виказувати, диктувати, нарозказувати, нашіптувати, передікати, розказувати, розповідати). *Але від того не сповнилася любов'ю до Володимира і кожному з синів, ще той і не розумів нічого, вже нашіптувала* про свою зневагу, про свій біль (П. Загребельний); *Журина втішала* дитину, *щодня розповідала* їй, як ведеться дружинникам, як прилаштувалася вона, *аби не нудзувати* (П. Загребельний); *Він розповідав* братам і матері цікаві речі (І. Багрянний); 4) називання (величати, звати, іменувати, кликати, називати, найменувати, наректи, обізвати, перейменувати, перейменовувати, прозивати). *«Хохли» тигрів живцем ловлять! – перекривляла уїдливо та зневажливо тих «панів», тих, що зуть Наталку з її родом «хохлами»* (І. Багрянний); *Абатиса Адельгейда називала* Євпраксію княжною (П. Загребельний); *Відподі я кликав* її *Марією-Терезою* (Ю. Покальчук); 5) вимірювання (вимірювати, відмірювати, замірювати, обмірювати, перемірювати, поперемирювати). *Отак вони й перемірювали* острівця власними ногами (П. Загребельний); *Тоді нав'язав на тій мотузочці з поміччю інженера вузлик і заходився перемірювати* стіну (І. Багрянний) [4, с. 106-110; 71-73].

На переконання А. П. Загнітка тривалентні вербатииви варто поділяти на такі лексико-семантичні групи: 1) покриття одного об'єкта іншим (асфальтувати, білити, вимастити, вимостити, закопувати, заливати, покрити, накривати, прикривати тощо) *Папа Урбан прикривав* свої цілі найвищими святощами (П. Загребельний); 2) цілісне покриття об'єкта (бинтувати, загортати, кутати, обвивати, обв'язувати, обмотувати, обплітати, пеленати, перевивати, повивати тощо) *Часто сизувата імла повивала* ліси й гори (П. Загребельний); 3) вилучення об'єкта певним знаряддям (корчувати, косити, мести, мити, витирати); 4) нанесення удару (ударяти, колоти, стукати, товкти, плескати). *Диригент ставав за пульт у незмінному фракку, постукував* паличкою, закликаючи до уваги й зосередженості (П. Загребельний); *Роман кілька разів товкнув* його під бік (І. Багрянний); *Андрій поплескував* матір ніжно по спині (І. Багрянний) 5) зміну об'єкта певним засобом (витирати, зализувати, заливати, обварювати, ополіскувати, промітати, прополювати, просіювати, розчищати, умивати, цідити, чистити). *Колись це малим виліплював* Ярослав з хлібного м'якиша неоковирних коників і пташок (П. Загребельний); *Часом нишком витирав* очі мозолистим кулаком (І. Багрянний); 6) перетворення об'єкта певним знаряддям (копати/ перекопати, обкопувати, рити, підкопувати, розгрібати, розривати, розкопувати) *Цілий рік він колунав* її (землю) пальцями, *розтирав* на долоні, *нюхав, брав на язик, чмокав губами, і водянисті очі його блищали радісним виблиском* (О. Довженко); 7) обробка об'єкта певним знаряддям (боронувати, волочити, гріти, виковувати, дезінфікувати, смажити, запікати, молотити, нагрівати, начісувати, обточувати, обпилювати, пресувати, фасувати). *Для золотої смальти снісарі виковували* тонюсінки листочки золота (П. Загребельний); 8) пошкодження предмета певним знаряддям (виכולювати, виоптувати, з'їдати, скопувати, зіпсувати, ламати, підрубувати, прогризати, продавлювати, проколювати, прокушувати, проламувати, протирати, проточувати, роздавлювати, розтирати, розтоптувати) *Цілий рік він колунав* її (землю) пальцями, *розтирав* на долоні, *нюхав, брав на язик, чмокав губами, і водянисті очі його блищали радісним виблиском* (О. Довженко) [1, с. 292-295].

Переважаю більшість тривалентних дієслів становлять лексичні одиниці, які вказують на необхідність докласти зусиль для досягнення результату *nähen* 'шити', *reiben* 'терти', *schrubben* 'чистити, терти шваброю' та *в'язати, передавати, перемірювати, розчищати*. Семантика цих дієслів виявляється у множинному виконанні тих самих дій, проте не тільки це свідчить про їхній ітеративний вияв. Аспектуальна семантика предикатних синтаксем залежить передусім від контексту, найближчого оточення непередикатних учасників та самої форми синтаксичного утворення, а для української мови характерним є також вид дієслова, який конкретизує одиничний або множинний вияв дії, пор.: *Абатиса Адельгейда називала* Євпраксію княжною (НДВ) – *Абатиса Адельгейда назвала* Євпраксію княжною (ДВ). Окремо на увагу заслуговують вербатииви з префіксом *пере-*, що вказує на вторинне, повторне виконання ситуації. У німецькій мові тотожні їм дієслова з префіксом *nach-*: *nachmessen* 'переміряти'. Останні виражають ітеративний склад дії, незалежно від структури речення та його учасників.

На ґрунті аналізу фактичного матеріалу німецької та української мов можна стверджувати, що тривалентні дієслова представлені у обох досліджуваних мовах великою кількістю лексичних одиниць. У переважній більшості випадків вони вимагають конструкцій, до яких входять суб'єкт, як виконавець дії, об'єкт, на який спрямовано діяльність суб'єкта та інструменталь, виражений засобом, яким суб'єкт впливає на об'єкт.

Джерела та література

1. Загнітко А. П. Теоретична граматики української мови. Морфологія / А. П. Загнітко. – Донецьк: Дон ДУ, 1996. – 437 с.
2. Кибардина С. М. Валентностные свойства немецкого глагола. Уч. Пособие / С. М. Кибардина. – Л.: Ленинград. гос. пед. ин-т им. А. И. Герцена, 1985. – 109 с.
3. Кибардина С. М. Основы теории валентности / С. М. Кибардина. – Вологда: Вологодск. гос. пед. ин-т, 1979. – 55 с.
4. Масицька Т. Є. Граматична структура дієслівної валентності / Т. Є. Масицька. – Луцьк: Ред.-вид. відд. Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 1998. – 208 с.
5. Duden. Grammatik der deutschen Gegenwartssprache: In 12 B. – Mannheim, Leipzig, Wien, Zürich: Dudenverlag, 2002. – B. 4. – 1103 S.
6. Helbig G. Wörterbuch zur Valenz und Distribution deutscher Verben / G. Helbig, W. Schenkel. – Leipzig: VEB Bibliographisches Institut, 1969. – 311 S.

7. Helbig G. Zur Theorie der Satzmodelle / G. Helbig // Biuletyn fonograficzny. – Poznań: Poznańskie towarzystwo przyjaciół nauk wydział filologiczno-filozoficzny komisja językoznawcza. – Poznań, 1971. – № 1. – S. 51-71.
8. Schumacher H. VALBU – Valenzwörterbuch deutscher Verben / H. Schumacher, J. Kubczak, R. Schmidt. – Tübingen: Narr, 2004. – 1040 S.

УДК 81-13

Вецкур Т. А.

СТРАТЕГІЇ ТА ТАКТИКИ МОРАЛІСТИЧНОГО ПОВЧАЛЬНОГО ДИСКУРСУ

В статье представлен анализ стратегий и тактик моралистического поучительного дискурса на основании методов прагмалингвистики, элементов социалингвального подхода и лексико-синтаксического анализа высказываний. В результате исследования были определены следующие стратегии: оценная, персуазивная и стратегия доминирования. Автор представляет характеристики средств языковой реализации стратегий и сопроводительных невербальных элементов.

Ключевые слова: поучение, дискурс, стратегия, тактика, оценка, персуазивность, доминирование.

У статті представлено аналіз стратегій та тактик моралістичного повчального дискурсу з використанням методів прагмалінгвістики, елементів соціолінгвального підходу та лексико-синтаксичного аналізу висловлень. У результаті дослідження було встановлено такі стратегії: оцінна, персуазивна та стратегія домінування. Автор характеризує засоби мовної реалізації стратегій та супровідні невербальні елементи.

Ключові слова: повчання, дискурс, стратегія, тактика, оцінка, персуазивність, домінування.

The paper is devoted to the analysis of moralistic didactic discourse using methods of pragmalinguistics, elements of sociolinguistic approach and lexico-syntactic analysis of the utterances. As a result the following strategies were defined: evaluative, persuasive and dominating. The author presents characteristics of the language means that realize such strategies and focuses on the accompanying non-verbal elements.

Key words: didacticism, discourse, strategy, tactics, evaluation, persuasiveness, dominance.

На сучасному етапі розвитку лінгвістики комунікативні явища посідають провідне місце у парадигмі наукових досліджень. Одним із таких явищ є дискурс, який широко трактується як текст у ситуації реального спілкування. Дослідники тяжіють до функціонального підходу вивчення дискурсу, адже таким чином його структурні особливості розглядаються не як абстрактні логічні схеми, а як мовна реалізація задуму мовця, доповнена невербальними та контекстуальними елементами.

Вперше проблемі вивчення дискурсивних тактик та стратегій було приділено увагу у працях Т. ван Дейка [9], де було окреслене поняття «стратегія», визначені види стратегій та їх складові елементи – комунікативні кроки. Також цій проблемі присвячені розвідки Макарова М. Л. [5], який зосереджував увагу на характерних ознаках комунікативних стратегій, Іссерс О. С. [3], у працях якої представлена усестороння характеристика стратегій та тактик російської мови, Фадєєвої О. В. [6], яка проводила аналіз стратегій та тактик у рамках конфліктного дискурсу, а також Данилової Н. К. [2], розробки якої зосереджені навколо проявів суб'єкта у дискурсі.

Незважаючи на велику кількість лінгвістичних розробок проблеми дискурсивних стратегій та тактик, багато питань все ще лишаються поза увагою дослідників. Зокрема, недостатньо висвітленою лишається проблема стратегій та тактик певних дискурсивних утворень. Мета нашої статті – визначити та проаналізувати комунікативні стратегії та тактики моралістичного повчального дискурсу. Реалізація зазначеної мети передбачає розв'язання певних завдань:

- визначити поняття «моралістичний повчальний дискурс»;
- на основі ілюстративного матеріалу встановити основні комунікативні стратегії такого дискурсу;
- виокремити комунікативні тактики, які використовуються мовцем для реалізації зазначених стратегій;
- встановити мовні засоби, які слугують для вираження комунікативних тактик, а також невербальні супровідні елементи.

Моралістичний повчальний дискурс – це таке комунікативне утворення, яке має на меті передачу реципієнту моральних правил та установок, а також корекцію девіантної поведінки особи, яка не відповідає моральним стандартам, прийнятим у певній соціальній групі.

Комунікативна стратегія розглядається нами як дискурсивна стратегія, яка представлена Т. ван Дейком як (попередньо) визначений план здійснення послідовності кроків, які забезпечують оптимальний кінцевий результат за наявних цілей користувачів мови та доступних когнітивних ресурсів (час, увага, знання, зацікавленість тощо) [9, с. 33].

Іссерс О. С. трактує послідовність кроків як комплекс мовленнєвих дій, які спрямовані на досягнення комунікативних цілей [3, с. 54]. Також дослідники наголошують на тому, що стратегії мають відношення до вибору [2, с. 66], тобто для досягнення однієї і тієї ж самої цілі мовець може обирати різні стратегії залежно від комунікативної ситуації та особистості співрозмовника.

Головними ознаками комунікативної стратегії є гнучкість та динаміка, адже в процесі спілкування стратегія підлягає постійному коригуванню, безпосередньо залежить від мовленнєвих дій опонента та від контексту дискурсу, який постійно поповнюється та оновлюється [5, с. 194].

Комунікативні стратегії та тактики корелюють таким чином: стратегія в кінцевому результаті співвідноситься з глобальною прагматичною метою комуніканта, яка знаходиться поза мовленнєвою діяльністю, а тактика ведення дискурсу має справу з мовними цілями й описує конкретні мовленнєві дії на певному етапі комунікації [6, с. 10].

У результаті аналізу ілюстративного матеріалу нами встановлено три основні стратегії моралістичного повчального дискурсу – оцінна, персуазивна та стратегія домінування. Кожній стратегії відповідає набір певних комунікативних тактик.

Оцінна стратегія – це певним чином організована модель або структура висловлень, які мають оцінний характер та вказують на ставлення мовця до предмета оцінки. З огляду на характер оцінки ми виділяємо два різновиди оцінної стратегії у моралістичному повчальному дискурсі: схвалення (позитивна оцінка) та критика (негативна оцінка). Нами було виявлено, що у моралістичному повчальному дискурсі стратегія схвалення реалізується за допомогою тактик наближення та підвищення статусу адресата, а стратегія критики – за допомогою тактик засудження, таврування та мітігації.

Схвалення – один із найбільш дієвих регуляторів людської поведінки. Це явище тлумачиться як установка, що виражає позитивне ставлення до іншої людини [1, с. 62]. Нижченаведений приклад показує дію механізму позитивного оцінного висловлення у моралістичному повчальному дискурсі.

He picked up a topcoat and moved to the door. He seemed about to go, then turned back. Almost diffidently he asked, «Do you mind if I give you some advice?»

Coleman shook his head. «Please do.»

«You're young.» Pearson said. «You're full of spice and vinegar – that's good. You know your stuff too. You're up to date – you know things that I never did, never will now. Take my advice and try to keep it that way. It'll be tough to do; make no mistake about it» [7, с. 284].

Запропонований фрагмент містить наступні оцінні засоби: лексеми та сталі вислови з позитивним оцінним забарвленням – *young, full of spice and vinegar, good, up to date*, повтори та паралельні конструкції.

Тактика підвищення статусу адресата може бути реалізована за рахунок лексично-семантичного компонента або посилюватися протиставленням статусу адресата (підвищеного) та статусу мовця (навмисне заниженого). У даному фрагменті протиставлення побудоване на антонімії: *young – old, up to date – falling behind* та антитезі: *you know things that I never did, never will now*.

Стратегію схвалення обирає мовець, який прихильно ставиться до адресата, прагне до конструктивної розмови та зацікавлений у результативному повчанні.

Стратегія критики ґрунтується на використанні негативно-оцінних висловлень. Коли мовець вдається до стратегії критики у моралістичному повчальному дискурсі, він використовує тактики засудження, таврування та мітігації. Ми вважаємо таврування неаргументованою та безпеліційною негативною оцінкою. Така оцінка є певним порушенням загальноприйнятих норм комунікації. Однак у більшості випадків мовець намагається пом'якшити негативне оцінне висловлення, тобто використати тактику мітігації, за допомогою наступних прийомів: фрагментарна оцінка, її дистанціювання від співрозмовника та евфемістичне вираження негативною оцінкою. Наприклад:

/.../ «You think he belongs to you because you want to belong to him. Hagar, don't. It's a **bad** word, «belong.» Especially when you put it with somebody you love. Love shouldn't be like that... He spoke to her as he would to a very young child. «You can't own a human being. You can't lose what you don't own. ...» He stopped. She did not move or give any sign that she had heard him [13, с. 330].

Негативну характеристику отримують не власне вчинки або переконання адресата, а певний елемент об'єктивної реальності. Надаючи негативну оцінку лексичній одиниці *belong*, мовець намагається не вразити почуття адресата, прагне зробити своє повчання м'яким та дієвим.

Розглянемо ще один приклад:

«And you don't – don't you feel **funny** about it? I mean, about Kent?»

«Yes,» Anne says. With some relief, she knows that it is true. «I feel **very funny** about it. But I'm still going to do it.» And then, when Louisa does not say anything, Anne says aggressively, «So you don't need to think of Kent and me as the ideal couple» [12, с. 41].

Замість використання слів з експліцитною негативною оцінною семантикою, мовець використовує лексеми нейтрального або позитивного забарвлення. Тема розмови двоюрідних сестер – подружня зрада однієї з них. Звісно, такий вчинок вимагає негайного осуду з погляду суспільної моралі, отже й різко негативною оцінкою. Проте, намагаючись не образити сестру, замість загально оцінної лексеми *bad* Луїза використовує психологічну сенсорну оцінку *funny*.

Тактика засудження завжди присутня при використанні стратегії критики, оскільки негативна оцінка автоматично означає осуд того явища чи предмета, який отримав таку оцінку.

Персуазивна стратегія – це певним чином організована модель або структура висловлень, які покликані змінити погляди, переконання або моральні установки адресата. Мовець пропонує адресату певну модель поведінки і намагається довести її доцільність та переваги за допомогою такої стратегії. Для реалізації персуазивної стратегії мовець обирає тактики повтору, асоціації та компонування.

Ми поділяємо твердження про те, що персуазивна стратегія, або спроба переконати співрозмовника, реалізується особливою системою аргументації [10, с. 231]. Персуазивна стратегія покликана змінити когнітивну сферу особистості, в той час як аргументативна схема виступає інструментом спонування. Виділяють три аргументативних типи: симптоматичне переконання (ґрунтується на відношеннях між знаками), переконання за допомогою порівняння та казуальне переконання (ґрунтується на відношенні «причина-наслідок») [10, с. 233]. Нами було встановлено, що аргументація за допомогою порівняння притаманна тактиці асоціації, а симптоматичне та казуальне переконання – тактиці компонування.

Наприклад:

No one had ever heard the Don utter a naked threat, no one had ever seen him in an uncontrollable rage. It was unthinkable. And so he tried to teach Sonny his own disciplines. He claimed that **there was no greater natural advantage in life than having an enemy overestimate your faults, unless it was to have a friend underestimate your virtues** [14].

У наведеному фрагменті мовець використовує тактики асоціації та компонування для мовленнєвого втілення стратегії підсилення. Завдяки контекстній імпліцитній асоціації повчання підкріплюється силою власного прикладу мовця. Тактика компонування полягає у використанні певних структур, які підсилюють слова, образи, рухи та жести. Такими мовними структурами у наведеному прикладі виступають антитеза та емфатична конструкція з прикметником у вищому ступені порівняння – *there was no greater natural advantage in life than ...*

Щодо використаних аргументативних типів, то спостерігається імпліцитне переконання за допомогою порівняння – з контексту відомо, що син порівнює себе з батьком та намагається наслідувати його, а також експліцитне казуальне переконання – запропонована модель поведінки (причина) → переваги у житті (наслідок).

Статусно-рольові відмінності комунікантів визначають стратегію домінування у моралістичному повчальному дискурсі. Дослідники відзначають, що вертикальна площина міжособистісних відносин визначається в поняттях «влада» та «домінування» [8, с. 268]. Стратегію домінування кваліфікують як авторитарну стратегію, яка характеризується здійсненням адресантом психологічного тиску на партнерів по комунікації і супроводжуються порушенням принципу ввічливості та комунікативних максим [4, с. 6].

Почуття домінантності включає такі елементи як самовпевненість, самооцінка, високий ступінь самоповаги, усвідомлення або відчуття власної «вищості», сила характеру, почуття впевненості стосовно інших людей тощо. Саме така особистість буде вдаватися до домінування з абсолютно різними співрозмовниками та у переважній більшості ситуацій.

Аналіз ілюстративного матеріалу засвідчив, що для реалізації стратегії домінування мовець обирає тактики демонстрації статусу, погрози або висміювання. З метою підсилення впливу на адресата зазначені тактики можуть поєднуватися. Наприклад:

«Oh, hello, darling, guess what?» Mum.

«'What?» I said, miserably.

«I'm taking you to have your colours done. And **don't keep saying, «what», please, darling. Color Me Beautiful. I'm sick to death** of you wandering round in all these **dingy** slurries and fogs. **You look like something out of Chairman Mao.**»

«Mum. I can't really talk, I'm expecting ...»

«Now come along, Bridget. **I don't want any silliness,**» she said in her **Genghis-Khan-at-height-of-evil voice** [11].

Стратегія домінування матері знаходить свою реалізацію у тактиках демонстрації власного статусу та висміювання співрозмовника. Демонстрація власного статусу відбувається, насамперед, за рахунок фонаційного компонента висловлення – *Genghis-Khan-at-height-of-evil voice*. Мовними засобами втілення тактики демонстрації власного статусу є прямі заперечні імперативи – *don't keep saying, «what»*, імпліцитні імперативи з елементами негативної часткової оцінки – *I don't want any silliness*.

Тактика висміювання побудована на гіперболізованому емоційному висловленні *I'm sick to death*, частково оцінній лексемі *dingy*, яка виражає сенсорну оцінку та іронічному дерогативному порівнянні *You look like something out of Chairman Mao*.

Стратегія домінування розглядається нами як конфронтаційна комунікативна стратегія, яка призводить до комунікативних невдач та перешкоджає успішній реалізації повчання.

Стратегії моралістичного повчального дискурсу знаходять своє втілення у відповідних тактиках. Комунікативні тактики найчастіше марковані лексико-семантичними елементами, синтаксичними структурами, стилістичними прийомами та особливостями послідовності реплік комунікантів. Подальші перспективи даного дослідження вбачаємо у розгляді взаємозв'язку комунікативної ситуації та обраної стратегії чи тактики.

Джерела та література

1. Бигунова Н. А. Речевой акт поощрения в современном английском языке / Н. А. Бигунова // Культура народов Причерноморья. – № 142. – Т. 1. – Симферополь: Межвузовский центр «Крым», 2008. – С. 62-64.
2. Данилова Н. К. «Знаки субъекта» в дискурсе / Н. К. Данилова. – Самара: Самарский университет, 2001. – 225 с.
3. Иссерс О. С. Коммуникативные стратегии и тактики русской речи / О. С. Иссерс. – М.: КомКнига, 2006. – 288 с.
4. Крючкова П. Г. Авторитарный дискурс: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.04. «Германські мови» / П. Г. Крючкова. – К., 2003. – 18 с.
5. Макаров М. Л. Основы теории дискурса / М. Л. Макаров. – М.: ИТДГК «Гнозис», 2003. – 280 с.
6. Фадеева О. В. Стратегії й тактики конфліктного дискурсу (на мат. суч. англ. мови): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.04. «Германські мови» / О. В. Фадеева. – К., 2000. – 18 с.
7. Хейли А. Окончательный диагноз: Книга для чтения на английском языке / А. Хейли. – СПб.: Антология, 2004. – 288 с.
8. Burgoon, Judee K., Hoobler, Gregory D. Nonverbal Signals / Judee K. Burgoon, Gregory D. Hoobler // Handbook of interpersonal communication / ed. by Mark L. Knapp, John A. Daily. – 3rd ed. – London: Sage Publications, Inc., 2002. – P. 240-299.
9. Dijk, Teun A. van. Strategic Discourse Comprehension / Teun A. van Dijk // Linguistica Testuale. Atti del XV congresso internazionale di studi: Genova, 8-10 maggio, 1981. – 31-62 p.
10. Eemeren, Frans F. van, Kruiger, Tjark. Identifying argumentation schemes / Frans F. van Eemeren, Tjark Kruiger // Рациональность и семиотика дискурса: Сб. научных трудов. – К.: Наукова думка, 1994. – С. 239-241. – (АН Украины, Ін-т філософії).
11. Fielding, Helen. Bridget Jones's Diary / Helen Fielding. – Режим доступу до книги: <http://www.franklang.ru>.
12. Klass, Perri. Recombinations / Perri Klass. – New York: First Plume Printing, 1991. – 283 p.
13. Morrison, Toni. Song of Solomon / Toni Morrison. – London: David Campbell Publishers Ltd., 1995. – 363 p.
14. Puso, Mario. The Godfather / Mario Puso. – Режим доступу до книги: <http://www.franklang.ru>.

УДК 811. 161. 2

Вікторіна О. М.

МАТЕРІАЛИ ДО СЛОВНИКА ФРАЗЕОЛІЗМІВ КІРОВОГРАДЩИНИ (ЕНТОМОФРАЗЕОЛОГІЗМИ)

Стаття продовжує цикл публікацій автора, присвячених фразеологізмам степних і суміжних говірок Середнього Дніпро-Бужського междуріччя. В ній зібрано і систематизовано матеріал для «Словаря фразеологізмів Кіровоградської області». Подано 86 ентомофразеологізмів з існуючими фонетичними, морфологічними, лексическими дублетами, полісемією. Все вони не зафіксовані в «Словаре фразеологізмів українського мови». Охарактеризовані основні принципи структури лексикографічних статей.

Ключевые слова: степные и смежные говоры Среднего Днѣпро-Бужского междуречья, фразеологизм, ентомофразеологизм, лексикографическая статья, паспортизация.

Стаття продовжує цикл публікацій автора, присвячених фразеологізмам степових і суміжних говірок Середнього Дніпро-Бужського междуріччя. У розвідці зібрано і систематизовано матеріал для «Словника фразеологізмів Кіровоградщини». Подано 86 ентомофразеологізмів з наявними фонетичними, морфологічними, лексическими дублетами, полісемією. Всі вони відсутні у «Словнику фразеологізмів української мови». Охарактеризовано основні принципи структури лексикографічних статей.

Ключові слова: степові і суміжні говірки Дніпро-Бужського междуріччя, фразеологізм, ентомофразеологізм, лексикографічна стаття, паспортизація.

The article goes on the author's publications deals with the phraseology in the steppe and sociable dialects of the Dnipro-Buz'kiy interfluv. The material for the «Phraseological vocabulary of the Kirovohrad region» is collected and systematized in the article. Eighty-six entomophraseologisms with some phonetical, morphological, lexical dublets, polysemy that are absent in the «Ukrainian Phraseological vocabulary» were analyzed in the article under consideration.

The main structure principles of the lexicographic articles were defined.

Key words: steppe and sociable dialects of the Dnipro-Buz'kiy interfluv, phraseology, entomophraseologism, lexicographic article, passport system.

Протягом останніх років активізувалося дослідження фразеологізмів українських говірок різних етнічно-мовних територій. Фразеографічний опис західнополіських говірок представлено у працях Г. Аркушина (Аркушин), поліських – Г. Доброльози (Доброльоза1, Доброльоза2), лемківських Східної Словаччини – Н. Вархола та А. Івченка (ВархІвч), східнополіських – Т. Доленка (Доленко), західнополіських – Н. Коваленко (Коваленко), східнословобожанських і степових говірок Донбасу – В. Ужченка і Д. Ужченка (ФСГД), нижньонадніпрянських – В. Чабаненка (Чабаненко) та ін.

Проте в українській діалектології відсутні цілісні дослідження фразеологізмів у степових і суміжних говірках Середнього Дніпро-Бужського междуріччя. Говіркові особливості мешканців цієї території опрацьовували на матеріалі географічної лексики Т. Громко, В. Лучик, Т. Поляруш [3 та ін.], (СНГТК), а медичної – О. Вікторіна [2 та ін.], (Вікторіна1). Як їхня складова частина фіксувалися і фразеологічні одиниці. Нещодавно вийшов друком авторський матеріал, який присвячено безпосередньо цим мовним знакам досліджуваної території (Вікторіна2, Вікторіна3).

Українські мовознавці неодноразово обирали діалектні ентомофразеологізми як об'єктом окремих досліджень, так і у складі зоофразеологізмів [4; 5; 6; 7 та ін.].

Мета пропонованої розвідки – зафіксувати і лексикографічно зберегти розмаїття ентомофразеологізмів у степових і суміжних говірках Дніпро-Бужського междуріччя (на матеріалі Кіровоградщини) з наявними фонетичними, морфологічними, лексическими дублетами, полісемією.

Під терміном *фразеологізм* розуміємо «нарізно оформлений, але семантично цілісний і синтаксично неподільний мовний знак» [1, с. 770].

Лексикографічна стаття має таку структуру: 1) ентомокомпонент; 2) фразема; 3) її семантика (при наявності декількох значень усі зафіксовано окремо з відповідною нумерацією і паспортизацією); 4) скорочена назва населеного пункту, де її зафіксовано; 5) якщо фразеологізм зафіксовано у більшості досліджуваних населених пунктів, то замість їх переліку вказано ремарку «весь ареал». У статтях з аналогічним значенням з метою уникнення повтору однакового матеріалу уведено систему посилань: у випадку повної синонімії значення вказано лише у тому фразеологізмі, який за алфавітом зафіксовано першим, а в інших застосовано ремарку «т. с., що...».

До пропонованого матеріалу не увійшли фраземи, наявні у «Словнику фразеологізмів української мови» (СФУМ).

БАБОЧКИ *Бабоч'ки л'їтайут'* 'мерехтять в очах' (м. Пмч Нвк р-ну; м. Крв).
На *хуг'ір бабочок ло'вить* 1) 'йди геть' (с. Ктр Длн р-ну; с. П. Брд Дбрв р-ну; сс. Трс, Кзр Нвг р-ну; м. Крв; сс. Пдл, Трл Олв р-ну; м. Ббр Ббр р-ну); 2) 'відповідь на «куди ти йдеш?»', коли не хочуть признаватися' (м. Крв).

БДЖОЛИ *Як бджоли ку'сайут'* 'різкий біль' (с. Бзн Гїв р-ну).
Мертв'ї бджоли 1) 'немає нікого, тиша' (м. Крв); 2) 'нічого не говорить' (сс. Пдл, Трл Олв р-ну; м. Крв); 3) 'п'яний' (с. Трс Нвг р-ну).

Мертв'ї бджоли не" гудут' 1) 'т. с., що мертв'ї бджоли 1' (м. Пмч Нвк р-ну; м. Олдр Олдр р-ну; сс. Пдл, Трл, смт Олв Олв р-ну; м. Знм Знм р-ну); 2) 'т. с., що мертв'ї бджоли 2' (с. Пдл Олв р-ну; м. Крв); 3) 'якщо вже щось зроблено, то цього не змінеш' (смт Олв Олв р-ну); 4) 'нічого не розуміти' (с. Трс Нвг р-ну); 5) 'п'яний' (с. Млп Нвк р-ну; с. П. Брд Дбрв р-ну; смт Нвг Нвг р-ну; м. Гїв Гїв р-ну; м. Крв).

Мертв'ї бджоли не" гудут' / а йак'шчо гудут' / то тихо-тихо 'т. с., що мертв'ї бджоли не" гудут' 4' (с. Млп Нвк р-ну; сс. Пдл, Трл Олв р-ну; м. Крв).

Мертв'ї бджоли не" гудут' і меду не" нос'ат' 'сильно п'яний' (смт Смл Млв р-ну).
Наче бджоли поку'сали 'зовнішній вигляд людини, частини тіла якої опухли, стали брезкими внаслідок хвороби, надмірного вживання алкогольних напоїв тощо' (сс. Пдл, Лбм, смт Олв Олв р-ну; сс. Щсл, Шрв Олі р-ну; с. Трп, м. Знм Знм р-ну; с. Кзр Нвг р-ну; с. Адж, м. Крв Крв р-ну; смт Влш Влш р-ну).

БЛОХА *Блох'а ў ска'фандр'ї* 'дуже худа, низька на зріст людина' (с. Ктр Длн р-ну).
Вид'елуєц'а йак бло'ха на гре"б'ін'ц'ї 'безпідставно пишатися, гордитися чимось' (с. Трс Нвг р-ну; м. Крв; с. Ктр Длн р-ну; с. Трл Олв р-ну; м. Знм Знм р-ну).

Скаче йак бло'ха на гре"б'ін'ц'ї 1) 'дуже рухлива людина' (сс. Пдл, Трл Олв р-ну; м. Крв; с. Вкн Гїв р-ну); 2) 'т. с., що вид'е луйец'а йак бло'ха на гре"б'ін'ц'ї' (м. Крв).

Скаче / йак бло'ха на скowo'родк'ї 'галасує, бешкетує (про дитину)' (м. Крв).
Хитре йак бло'ха 'дуже хитра людина' (с. Трс Нвг р-ну; с. Пдл Олв р-ну).
Хитре йак бло'ха / ўк'усе і ўте"че 'т. с., що хитре йак бло'ха' (с. Пдл Олв р-ну).
БЛОХИ 3 бло'хами 'вередлива, примхлива людина' (смт Нвг Нвг р-ну; с. Пдл Олв р-ну).
Набр'ає'а / йак со'бака бл'іх 1) 'має багато боргів' (с. Трс Нвг р-ну; м. Гїв Гїв р-ну; м. Олдр Олдр р-ну; м. Крв; с. Кзр Знм р-ну); 2) 'напився' (м. Крв; с. Вкн Гїв р-ну); 3) 'має велику кількість чогось' (м. Пмч Нвк р-ну; м. Крв; м. Олдр Олдр р-ну); 4) 'багато роботи' (с. П. Брд Дбрв р-ну; с. Трл Олв р-ну; м. Пмч Нвк р-ну; м. Крв).

Наче блохи ку'сайут' 'людина не сидить спокійно: крутиться, чухається тощо' (смт Нвг Нвг р-ну; с. Пдл Олв р-ну).

ВОША *Бо'йц'а / йак воша ко'жуха* 'не боїться' (с. Пнк Нвм р-ну; смт Олв Олв р-ну).
Йак це"р'коуна воша 'дуже бідна людина' (с. Дмт Знм р-ну).
Крутиц'а йак воша на гре"б'ін'ц'ї 1) 'т. с., що скаче йа бло'ха на гре"б'ін'ц'ї 1' (с. Пнк Нвм р-ну; с. Бвт Олв р-ну; с. Млп Нвк р-ну); 2) 'має багато справ' (с. Трс Нвг р-ну).
Ле"дача йак воша 'дуже ледачий' (м. Крв; с. Ктр Длн р-ну).
Хитрий йак воша 'т. с., що хитре йак бло'ха' (с. Ктр Длн р-ну).
ВОШІ *Гр'їхи мо'їі р'іднесе"н'к'ї / а вош'ї йак б'їб* 'бідна, злиденна, але з хвосточками, гордовита людина' (с. Пнк Нвм р-ну).

ГЛИСТ *Глист у ска'фандр'ї* 'дуже худа людина' (весь ареал).
Модний глист 'гарна, але дуже худа людина' (м. Крв; с. Ктр Длн р-ну).
Худіі йак глист 'т. с., що глист у ска'фандр'ї' (весь ареал).
ГЛИСТА *Глис'та в юбморок'е* 'т. с., що глист у ска'фандр'ї' (с. Трл Олв р-ну; м. Крв).
Глис'та в об'мотках 'т. с., що глист у ска'фандр'ї' (с. Трл Олв р-ну; м. Крв).
ГЛИСТИ *Виве"ди глис'ти і ти та'ким буде"ш* 'відповідь повної людини на зауваження щодо її ваги худій' (м. Пмч Нвк р-ну; с. Ктр Длн р-ну; м. Гїв Гїв р-ну; с. Пдл, смт Олв Олв р-ну; м. Крв; м. Ббр Ббр р-ну).

Добрий ти х'лопе"ц' / йаг'би не" г'листи 'поганий' (м. Крв).
То ў тебе г'листи 1) 'відповідь людині, яка хвалиться скинутою вагою' (с. Пдл, смт Олв Олв р-ну); 2) 'відповідь людині, яка хвалиться скинутою вагою' (с. Млп Млв р-ну).

ЖУК *Як жук-п'ер'ел'есн'ік* 1) 'людина, яка часто змінює місце перебування (ходить без діла до сусідів тощо)' (м. Олдр Олдр р-ну); 2) 'догоджати одночасно різним за поглядами сторонам' (с. Кзр Нвг р-ну; м. Крв).

Хитрий жук 'т. с., що хитре йак бло'ха' (сс. Пдл, Трл Олв р-ну; м. Ббр Ббр р-ну).
Хитрий йак жук 'т. с., що хитре йак бло'ха' (с. Трс Нвг р-ну; с. Тшк Дбрв р-ну; м. Олдр Олдр р-ну; м. Крв).
КОМАР *Як ко'мар ўку'сиў* 'мати поганий настрій, вередувати' (м. Олдр Олдр р-ну; с. Ктр Длн р-ну; с. Млп Нвк р-ну; с. Ост Нвм р-ну).

Як ко'мар-крово'пиўц'а 'людина, яка безжально використовує інших' (с. Пдл, Олв р-ну; м. Ббр Ббр р-ну; м. Крв).

Як на кома'р'ї с'ала 'зовсім немає' (с. Пдл Олв р-ну; м. Ббр Ббр р-ну; м. Крв).
Пиш'чит' йак ко'мар 'людина розмовляє тоненьким голоском' (с. Пдл Олв р-ну).
Приче"пиўс'а йак ко'мар 'дуже набридлива людина' (с. Пдл Олв р-ну; м. Крв).
Шо не" ко'мар' / то і с'ила 'навіть невелика допомога має позитивне значення' (м. Крв; с. Кзр Знм р-ну; с. Пдл, смт Олв Олв р-ну; с. Млп Нвк р-ну).

КОМАХА *Хоч здо'рова голо'ва ў До'махи /та м'їзкіў йак у ко'махи обр.,* 'не дуже розумна жінка' (с. П. Тшл Млв р-ну; с. Івнг Олв р-ну; смт Нвг Нвг р-ну).

КОНИКИ *Коники ст'ройіти* 'вередувати' (с. Пдл Олв р-ну; м. Олдр Олдр р-ну).

МЕТЕЛИКИ *Ме"телики л'їтайут'* 'т. с., що бабоч'ки л'їтайут' (с. Млп Нвк р-ну).

МУХА *Бе"з п'я'ти йак муха ст'р'їлку отку'сила* 'відповідь людини без годинника на запитання «Котра година?»' (с. Пдл Олв р-ну; м. Крв).

Бе"з п'я'ти йак муха ст'р'їлку отку'сила і п'ят' ми'нут йак шу'каєм 'т. с., що бе"з п'я'ти йак муха ст'р'їлку отку'сила' (с. Пдл Олв р-ну; м. Крв).

За ко'п'їку муху ў 'пол'ї заган'а 'дуже жадна людина' (с. Пдл Олв р-ну; с. Ктр Длн р-ну).

З 'мухойу ў голов'і 'дурнуватий' (с. Тшк Дбрв р-ну; м. Крв; м. Ббр Ббр р-ну).
 З 'мухойу ў нос'і 'дуже емоційна, нерівноважена, нервова людина' (с. Млп Нвк р-ну).
 За три рубл'а 'муху ў 'пол'і зага'нає' т. с., за ко'п'ітку 'муху ў 'пол'і зага'на' (м. Крв).
 Йак 'муха ў слиў'ках 'гарні умови життя' (м. Крв).
 Йак о'с'ін':а 'муха' 'повільна, флегматична людина' (с. Трс Нвг р-ну; м. Крв).
 Іде 'муха на по'садку жарт., 'відповідь на питання чи хто йде' (с. Пдл Олв р-ну).
 'Муха ў 'рота залє'тит' 'зауваження людині, яка позіхає' (с. Трс, Кзр Нвг р-ну; смт В. Вск Млв р-ну; с. Тшк Дбрв р-ну; м. Крв; с. Вкн, м. Гйв Гйв р-ну; с. Ктр Длн р-ну).
 Шче і 'муха не' сид'іла 'абсолютно нова річ' (с. Пдл Олв р-ну; м. Крв).
 МУХИ ў руках 'мухи копо'ша:а' 'з рук випадають речі' (с. Ктр Длн р-ну).
 Зл'ітайуц':а йак 'мухи на см'ітник' 'постійно відвідують певне місце' (с. Ост Нвм р-ну; м. Олдр Олдр р-ну; с. Ктр Длн р-ну).
 'Мухи ў нос'і' т. с., що йак о'с'ін':а 'муха' (м. Крв).
 'Мухи м'іж 'пал'ц'ами' т. с., що ў руках 'мухи копо'ша:а' (с. Ктр Длн р-ну; м. Крв; м. Гйв Гйв р-ну).
 Те'пло / те'мно і 'мух'і не' ку'сайут' т. с., що йак 'муха ў слиў'ках' (с. Тшк Дбрв р-ну).
 Т'ікає йак собака од мух 'уникати чогось або когось' (с. Тшк Дбрв р-ну).
 Т'іл'ки мух 'коло с'раки га'н'ат' 'щось маленьке або погане' (с. Пдл Олв р-ну).
 ПАВУК Наку'риўс'а йак па'вук 'сильно накурився' (весь ареал).
 Нат'аг'нуўс'а йак па'вук 'т. с., що наку'риўс'а йак па'вук' (с. Пдл Олв р-ну).
 Шче па'вук у 'рота зал'ізе' т. с., що 'муха ў 'рота залє'тит' (м. Крв).
 П'ЯВКИ Моў 'пйаўки за 'серце с:ут' 'тяжкий психічний стан людини, яка страждає від горя, неприємностей тощо' (весь ареал).
 'Пйаўкойу с:е за 'душу' т. с., що моў 'пйаўки за 'серце с:уть' (весь ареал).
 СКОРПІОН Йак скорп'іон 'дуже зла людина' (м. Олдр Олдр р-ну).
 ТАРАКАН Ў холод'іл'нику по'в'існўс'а тара'кан 'абсолютно відсутня їжа' (м. Крв).
 Жи'вучий йак тара'кан 'дуже живучий' (с. Трс Нвг р-ну; м. Крв).
 Йак тара'кан 'неприємна людина' (м. Олдр Олдр р-ну).
 ТАРАКАНИ Ў гла'зах з'в'озди / з'начит' тара'кани отм'е'чайут' т. с., що з 'мухойу ў голов'і' (м. Крв).
 Дур'ний / аж тара'кани поза'водилис'а 'дуже дурний' (м. Гйв Гйв р-ну).
 З тара'канами ў голов'і' т. с., що з 'мухойу ў голов'і' (м. Крв).
 Тара'кани аж з вух вигл'ада'ють' т. с., що дур'ний / аж тара'кани поза'водилис'а' (смт Кмп Кмп р-ну; м. Крв).
 Тара'кани ў голов'і' т. с., що з 'мухойу ў голов'і' (весь ареал).
 У ўс'іх своїй тара'кани 'кожен має свої дивацтва' (м. Пмч Нвк р-ну; м. Крв).
 У 'кожного ў голов'і своїй тара'кани' т. с., що у ўс'іх своїй тара'кани' (с. Трс Нвг р-ну; смт Дбрв Дбрв р-ну).
 У 'кожного своїй тара'кани' т. с., що у ўс'іх своїй тара'кани' (м. Крв; с. Трл Олв р-ну).
 ТРУТЕНЬ До роботи йак т'руте'н' т. с., що ле'дача йак 'воша' (с. Пдл Олв р-ну).
 Ле'дачий йак т'руте'н' т. с., що ле'дача йак 'воша' (м. Крв; с. Пдл Олв р-ну).
 Ле'жит' йак т'руте'н' т. с., що ле'дача йак 'воша' (м. Крв; с. Пдл Олв р-ну).
 УЛІТКА 'Розуму йак в у'л'ітк'і' т. с., що з 'мухойу ў голов'і' (с. Трс Нвг р-ну).
 ЧЕРВ'ЯКИ знев., П'іти че'рвйа'чк'іў году'вати 'умерти' (весь ареал).
 ЧЕРВ'ЯЧОК За'в'іс'а че'рвйа'чок 'людина багато їсть, але не поправляється' (с. Трс Нвг р-ну; м. Крв).
 Че'рвйа'чок к'руте' 'людина хоче їсти' (с. Трс Нвг р-ну; с. Ктр Длн р-ну; м. Ббр Ббр р-ну).
 Че'рвйа'чок со'се' т. с., що че'рвйа'чок к'руте' (с. Трс Нвг р-ну).
 Отже, протягом останніх десятиліть дослідники активно працюють над збором і аналізом фразеологізмів у різних діалектах української мови. Але у степових і суміжних говірках Середнього Дніпро-Бузького межиріччя вони досліджувалися спорадично. Пропонується працю містити 86 фразем, відсутніх у «Словнику фразеологізмів української мови». Проведене дослідження сприяло збору та систематизації значного за обсягом матеріалу, який у подальшому можна використовувати при укладанні «Словника фразеологізмів Кіровоградщини».

Перспективним убачаємо подальший збір і дослідження як зоофразеологізмів, зокрема ентомофразеологізмів, так й інших у зазначених говірках.

СПИСОК НАЗВ ОБСТЕЖЕНИХ НАСЕЛЕНИХ ПУНКТИВ ТА ЇХНІХ УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

с. Аджамка Кіровоградського р-ну – с. Адж Крв р-ну; м. Бобринець Бобринецького р-ну – м. Ббр Ббр р-ну; с. Бовтишка Олександрівського р-ну – с. Бвт Олв р-ну; с. Бузниковате Вільшанського р-ну – с. Бзн Гйв р-ну; смт Велика Виска Маловисківського р-ну – смт В. Вск Млв р-ну; с. Вікнина Гайворонського р-ну – с. Вкн Гйв р-ну; смт Вільшанка Вільшанського р-ну – смт Влш Влш р-ну; м. Гайворон Гайворонського р-ну – м. Гйв Гйв р-ну; с. Дмитрівка Знам'янського р-ну – с. Дмт Знм р-ну; смт Добровеличківка Добровеличківського р-ну – смт Дбрв Дбрв р-ну; с. Єградківка Знам'янського р-ну – с. Єгр Знм р-ну; с. Єлисаветградка Олександрівського р-ну – с. Єлс Олв р-ну; м. Знам'янка Знам'янського р-ну – м. Знм Знм р-ну; с. Івангород Олександрівського р-ну – с. Івнг Олв р-ну; с. Казарня Знам'янського р-ну – с. Кзр Знм р-ну; с. Каніж Новомиргородського р-ну – с. Кнж Нвм р-ну; с. Кленове Голованіський р-ну – с. Клн Глв р-ну; с. Катеринівка Долинського р-ну – с. Ктр Длн р-ну; м. Кіровоград – м. Крв; с. Козирівка Новгородківського р-ну – с. Кзр Нвг р-ну; смт Компаніївка Компаніївського р-ну – смт Кмп Кмп р-ну; с. Любомирка Олександрівського р-ну – с. Лбм Олв р-ну; с. Малопомічна Новоукраїнського р-ну – с. Млп Нвк р-ну; с. Млинок Онуфріївського р-ну – с. Млн Онф р-ну; смт Новгородка Новгородківського р-ну – смт Нвг Нвг р-ну; м. Олександрія Олександрійського р-ну – м. Олдр Олдр р-ну; с. Оситняжка Новомиргородського р-ну – с. Ост Нвм р-ну; смт Павлиш Онуфріївського р-ну – смт Пвл Онф р-ну; с. Пенькіно Новомиргородського р-ну – с. Пнк Нвм р-ну; с. Підлісне Олександрівського р-ну – с. Пдл Олв р-ну; с. Піщаний Брід Добровеличківського р-ну – с. П. Брд Дбрв р-ну; с. Плетений Ташлик Маловисківського р-ну – с. П. Тшл Млв р-ну; м. Помічна Новоукраїнського р-ну – м. Пмч Нвк р-ну; смт Смолине Маловисківського р-ну – смт Смл Млв р-ну; с. Тарасівка Новгородківського р-ну – с. Трс Нвг р-ну; с. Тишківка Добровеличківського р-ну – с. Тшк Дбрв р-ну; с. Трепівка Знам'янського р-ну – с. Трп Знм р-ну; с. Трилеси Олександрівського р-ну – с. Трл Олв р-ну; с. Турія Новомиргородського р-ну – с. Тр Нвм р-ну; с. Шаровка Олександрійського р-ну – с. Шрв Олі р-ну; с. Щасливе Олександрійського р-ну – с. Щсл Олі р-ну.

Джерела та література

1. Алефіренко М. Ф. Фразеологізм / М. Ф. Алефіренко // Українська мова: Енциклопедія / редкол. В. М. Русанівський (співголова), О. О. Тараненко (співголова), М. П. Зяблюк та ін. – 2-ге вид., випр. і доп. – К.: Вид-во «Укр. енцикл.» ім. М. П. Бажана, 2004. – С. 770-772.

2. Вікторіна О. М. Лексика народної медицини і лікувальної магії у степових говірках Дніпро-Бузького межиріччя: у 2-х т.: дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 / Вікторіна Олена Миколаївна. – Кіровоград, 2009. – 611 с.
3. Громко Т. В. Семантичні особливості народної географічної термінології Центральної України / Т. В. Громко. – Кіровоград, 2000. – 172 с.
4. Ужченко Д. В. Семантика українських зоофразеологізмів в етнокультурному висвітленні: дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 / Ужченко Дмитро Вікторович. – Луганськ, 2000. – 248 с.
5. Чирук Л. Ентомологічна лексика у західнополіській фраземіці / Л. Чирук // Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства: зб. наук. праць. Українська діалектна лексика як об'єкт словникарства та лінгвогеографії. До 100-річчя М. А. Грицака / відп. ред. І. В. Сабадош. – Ужгород, 2008. – Вип. 12. – С. 111-112.
6. Шевченко Н. Внутрішній світ людини в зоофразеологізмах (на матеріалі східно-слобожанських і східностепових говірок Донбасу) / Н. Шевченко // Вісник Прикарпатського національного університету ім. В. Стефаника. Серія: Філологія. – Івано-Франківськ: Видавничо-дизайнерський відділ ЦІТ, 2007. – Вип. XV-XVIII. – С. 637-640.
7. Шевченко Н. Категорія якості дії і стану людини у фіто- та зоофразеологізмах східно-слобожанських та східностепових говірок / Н. Шевченко // Діалектологічні студії. 7: Традиції і модерн / відп. ред. П. Гриценко, Н. Хобзей. – Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАНУ, 2008. – С. 141-152.
8. Аркушин – Аркушин Г. Сказав, як два зв'язав: Народні вислови та загадки із Західного Полісся і західної частини Волині [уклад.: Г. Л. Аркушин]. – Луцьк-Люблін, 2003. («Фразеологія». – С. 76-133).
9. Вархлівч – Вархол Н. Фразеологічний словник лемківських говірок Східної Словаччини [уклад.: Н. Вархол, А. Івченко]. – Братислава, 1990. – 160 с.
10. Вікторіна1 – Вікторіна О. М. Словник лексики та фразеології народної медицини й лікувальної магії Кіровоградщини [уклад.: О. М. Вікторіна]. – Кіровоград: Центрально-Українське вид-во, 2006. – 436 с.
11. Вікторіна2 – Вікторіна О. М. Матеріали до фразеологічного словника Кіровоградщини (фітофразеологізми) / О. М. Вікторіна // Наукові записки. – Серія: філологічні науки (мовознавство): у 5 ч. – Кіровоград: РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2010. – Вип. 89. – Ч. 3. – С. 31-36.
12. Вікторіна3 – Вікторіна О. М. Матеріали до фразеологічного словника Кіровоградщини (соматичні фразеологізми) / О. М. Вікторіна // Мовознавчий вісник: зб. наук. праць / МОУ України. Черкаський національний університет ім. Б. Хмельницького / відп. ред. Г. І. Мартинова. – Черкаси, 2010. Вип. 11. – С. 59-66.
13. Добролюбожа1 – Добролюбожа Г. Ідеографічний словник поліських народних порівнянь з компоративними об'єктами – назвами тварин [уклад.: Г. Добролюбожа]. – К., 1997. – 53 с.
14. Добролюбожа2 – Добролюбожа Г. Красне слово – як золотий ключ: Постійні народні порівняння в говірках Середнього Полісся та суміжних територій [уклад.: Г. Добролюбожа]. – Житомир, 2003. – 160 с.
15. Доленко – Доленко Т. М. Матеріали для словаря диалектных фразеологизмов Подолья / Т. М. Доленко // Вопросы фразеологии: Тр. Сам ГУ, 1975. – Вип. 272. – № 8. – С. 131-142.
16. Коваленко – Коваленко Н. Лексикографічний опис фразем західнополіських говірок / Н. Коваленко // Діалектологічні студії. 4: Школи, постаті, проблеми / відп. ред. П. Гриценко, Н. Хобзей. – Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2004. – С. 379-391.
17. СНГТК – Громко Т. В. Словник народних географічних термінів Кіровоградщини [уклад.: Т. В. Громко, В. В. Лучик, Т. І. Поляруш]. – К., – Кіровоград: РВГЦ КДПУ, 1999. – 224 с.
18. ФСГД – Ужченко В. Д. Фразеологічний словник східно-слобожанських і степових говірок Донбасу [уклад.: В. Д. Ужченко, Д. В. Ужченко]. – Луганськ: Альма-матер, 2005. – 348 с.
19. СФУМ – Словник фразеологізмів української мови [уклад.: В. М. Білоноженко та ін.]. – К.: Наук. думка, 2008. – 1104 с.
- Чабаненко – Чабаненко В. А. Фразеологічний словник говірок Нижньої Наддніпрянщини [уклад. В. А. Чабаненко]. – Запоріжжя, 2001. – 200 с.

УДК 801'612:811.111

Власик Н. В.

СИНТАГМАТИЧНИЙ РИТМ ТА ЙОГО ГЕНДЕРНА СПЕЦИФІКАЦІЯ (НА МАТЕРІАЛІ ДИСКУРСУ MASS-MEDIA)

Стаття посвячена проблемі синтагматического ритма інформаційно-смыслового поля представленного дискурса mass-media с учетом гендерной дихотомии. Выявлено специфику акцентно-ритмической модели реализаций «прогноза погоды». Поданы статистические данные по результатам перцептивного анализа.

Ключевые слова: «прогноз погоды», синтагматический ритм, гендерная дихотомия, семантический ритм.

Стаття присвячена проблемі синтагматичного ритму інформаційно-смыслового простору визначеного дискурсу mass-media з урахуванням гендерної дихотомії. Виокремлено специфіку акцентно-ритмічної моделі реалізації «прогнозу погоди». Подано статистичні показники за результатами перцептивного аналізу.

Ключові слова: «прогноз погоди», синтагматичний ритм, гендерна дихотомія, семантичний ритм.

The article reveals the syntagmatic alternation of semantic quants in the «weather forecast» information continuum within the framework of gender varieties. The data obtained expose the rhythm model perceptual specifics.

Key words: «weather forecast», syntagmatic rhythm, gender dichotomy, semantic rhythm.

На сучасному етапі дослідження механізмів продукування дискурсу, провідне місце посідає ритмізація мовленнєвого задуму, що обумовлює продукування дискурсу певної жанрової належності. Спостереження за багаторівневою ритмічною стратифікацією та динамічним структуруванням дискурсу як макромовленнєвої події є перспективним на думку багатьох лінгвістів [6, 7, 8]. Слід зазначити, що на особливу увагу заслуговує феномен фонетичного (надсегментного) ритму, оскільки просодичне оформлення дискурсу забезпечує цілісність його сприйняття [4]. На сьогодні неможливо уявити будь-яке мовленнєве дослідження без всебічного вивчення мовної варіативності, пов'язаної із різноманітними соціальними ознаками, без вирішення завдань соціальної стратифікації мовлення, де гендер, зокрема, відіграє значну роль [5].

Мовленнєвий ритм, у нашому розумінні, визначається як «періодичність схожих та порівняних мовних явищ й розглядається як загально мовна система», що імпліцитно закладена у мові та проявляється в ритмічних стереотипах мовлення. Ритм як поліфункціональне явище, окрім провідної організуючої функції, на думку багатьох лінгвістів, здатен передавати різноманітні смислові відтінки значення, комунікативну спрямованість дискурсу, таким чином брати участь у формуванні смислу висловлювання, що досягається взаємодією засобів супрасегментного рівня із засобами інших мовних рівнів. Слід зазначити, що саме просодичний ритм, який є динамічним комплексом, спроможний відтворити регламентовану взаємодію ознакових просодичних параметрів, здебільшого робить явища схожими та порівняними. Як сприймана властивість мовлення ритм має певну фізіологічну основу, пов'язану з сенсом висловлювання [1]. Він виступає оптимізатором глибинних семантичних відношень тексту, одним із можливих шляхів виходу глибинного смислу на поверхню самої структури.

У межах цієї статті, що є фрагментом комплексного дослідження ритмічної організації дискурсу mass-media, представлено певні розвідки у виявленні специфіки синтагматичного ритму у процесі делімітації мовленнєвого континууму з урахуванням гендерної дихотомії. У нашому розумінні, базовою ознакою дискурсу mass-media є його

націленість на вторинного адресата, який не є у полі зору, тому адекватне сприйняття тексту адресатом залежить від його подачі комунікантом, де просодична актуалізація інформаційного простору відіграє провідну роль.

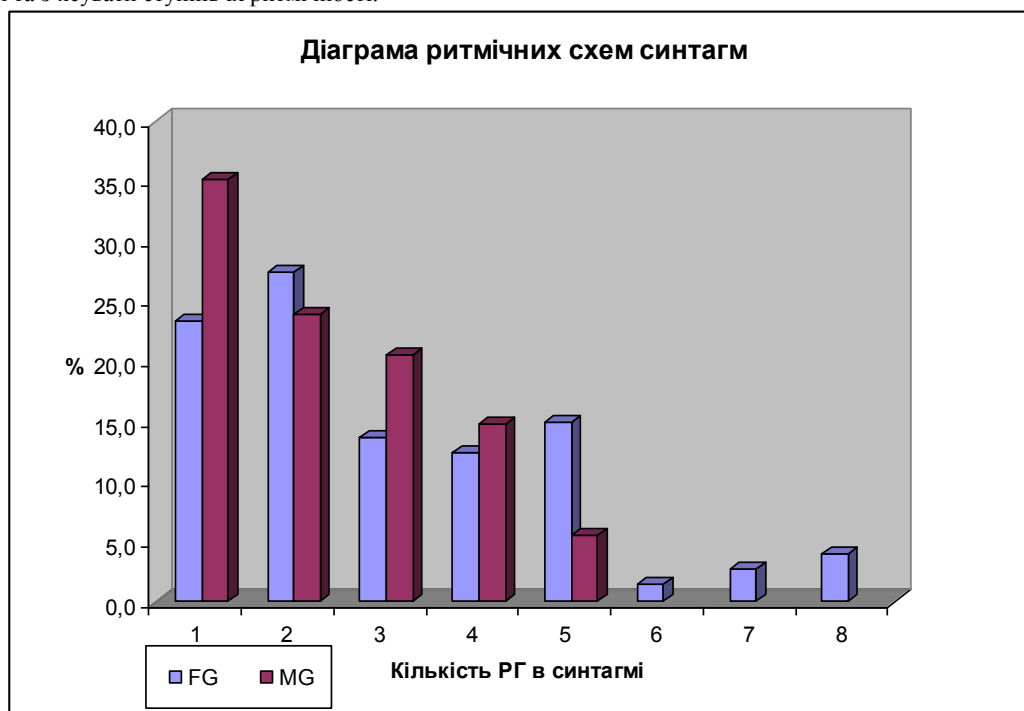
Гендерна диференціація, на думку багатьох лінгвістів, «відображається в мовленнєвій поведінці суб'єктів соціуму» [10]. Слід зазначити, що особистісно-соціальні особливості мовців жіночої та чоловічої статі є значущими, тому що вони визначають манеру спілкування, специфіку композиції та комплекс вербальних засобів.

Корпус експериментально-фонетичного аналізу складають зразки теледискурсу – «прогноз погоди», представлені чоловічим (MG) та жіночим (WG) голосом. Загальна тривалість експериментального матеріалу – 30 хвилин. Експериментальний матеріал, продюкований носіями англійської мови Великої Британії, проаналізовано на перцептивному рівні.

На матеріалі текстів різної стильової направленості відомими лінгвістами на підставі різних критеріїв було доведено домінуючу роль синтагми в ритмічній організації дискурсу різних жанрів [3; 6; 9]. Слід зазначити, що синтагма розглядається лінгвістами як одиниця смислового і формального плану одночасно, а здатність утворювати інтонаційно-смислову єдність розглядається як одна з основних її властивостей. Синтагма передбачає наявність однієї або декількох ритмічних груп, що виражають відносно закінчене смислове ціле, яке можуть вичленувати аудиторії при прослуховуванні, а також на рівні акустичного експерименту [6]. Комбінаторика наголошених складів, що створює акцентну структуру вербального контексту, є основою ритмічної схеми синтагми як базового блоку смислового поля.

Нам видається доцільною класифікація синтагми на домінуючі, тобто ті, що передають ключову інформацію, та рецесивні, що несуть надлишкову інформацію. Треба зазначити, що домінуючі синтагми, чергуючись із рецесивними, характеризуються контрастом ритмічної організації і спостерігається певна співвіднесеність між характером змін мовленнєвого ритму й реалізації інформаційної структури мовлення в логіко-комунікативному плані [2].

Експериментально-фонетичний аналіз на перцептивному рівні дозволяє виявити акцентно-складовий каркас синтагм та з'ясувати ступінь їх ритмічності.

Кількість РГ у синтагмі коливається від одного до восьми. Але більш ретельний аналіз показав, що обсяг переважної більшості синтагм коливається в певних межах: вони містять від одного до п'яти наголошених складів, що є інваріантною характеристикою дискурсу. Значна розчленованість мовленнєвого потоку пояснюється прагненням мовця забезпечити краще розуміння при слуховому сприйнятті, ефективність якого погіршується при збільшенні довжини. Але можна прослідити певні варіативні ознаки. Кількість синтагм, у яких превалює одна РГ у чоловічих репрезентаціях (35%) є значно більшою ніж у жіночих (24%). Наявність синтагм з шістьма, сім'ю та вісьма РГ у жіночих репрезентаціях свідчить про менш високу динаміку розгортання інформаційно-смислового поля.

Дискурс сприймається як ритмічний, якщо йому не притаманна характеристика чергування синтагм «контраст більше двох». Контрастними вважаються такі синтагми, довжина яких складає певний інтервал повторюваності й перевищує дві РГ. Вони порушують ритм, що полягає у числовому відхиленні від ізометричності, яке виражає коефіцієнт ритмічності. Чим менше значення коефіцієнту ритмічності, тим вище ритмічна ефективність дискурсу [3].

Наприклад (позначка «/» вказує на межі синтагм, жирним курсивом позначені наголошені склади):

MG

The weather from there will bring some wet weather across / Tasmania/ A lot of clouds over Victoria / and / South Australia/ One or two showers /coast southern and along most parts of Western Australia / But generally further North on the coast of Australia it'll be/ fine and / sunny / through the weekend /

Послідовність синтагм виглядає так (цифрами позначено кількість РГ в синтагмі):

4 2 2 1 2 3 4 4 1 1 1

№ 1 2 3 4 5 6 7 8 9 10

Число відхилень від абсолютної синтагматичної ритмічності дорівнює 1 (пара № 8), що відповідає коефіцієнту ритмічності 0,1.

5 3 1 3 2 4 2 1 2 3

FG

5 5 5 4 3 2 3

8 2 5 6 3 8 3

№	1	2	3	4	5	6

MG

in **Bangla**des**h** /
(амфібрахій)

110

У жіночих репрезентаціях також помітно певну кореляцію між акцентно-складовою динамікою синтагм та ритмо-ізотопними ланцюжками вербального контексту.

FG

- домінувальна

Lots of showers for the next couple of days. In fact Southern China sees yet

(хорей + дактиль + хорей +

more wet weather /

+ хорей + хорей)

- рецесивна

throughout Wednesday and Thursday /

(+ хорей)

- домінувальна

We will see some showers developing in Rio de Janeiro by Thursday as well /

(+ хорей + +амфібрахій+ ямб)

(BBC World News, 2008)

Згідно із результатами дослідження дистрибуції домінувальних та рецесивних синтагм, дискурсу «прогноз погоди» притаманне чергування домінувальних та рецесивних синтагм, що створює певну смислову динаміку вербального контексту, яка є основою комунікативно релевантних зон інформаційного простору. Рецесивні синтагми – це своєрідний інтервал між домінувальними смисловими квантами, який сприяє забезпеченню градуальності розгортання інформаційно-смислового простору дискурсу. Співвідношення домінувальних і рецесивних синтагм створює смислову стратифікацію дискурсу, що обумовлює ефективне донесення інформації.

Таким чином, результати проведеного дослідження відносно синтагматичного ритму свідчать про певну варіативність, зумовлену гендерною специфікою реалізації цієї жанрової моделі mass-media. Синтагматична площина варіантних реалізацій виокремлює особливості співвідношення домінувальних та рецесивних синтагм, що створює певну ритмічну модель реалізації «прогнозу погоди». Наявність кореляції акцентного рельєфу синтагми з її логіко-смисловим потенціалом сприяє досягненню бажаного перлокутивного ефекту презентацій.

Перспективою подальшого дослідження може стати вияв особливостей функціонування просодичних підсистем гендерних реалізацій у контексті представленого жанру mass-media.

Джерела та література

1. Дубинко С. А. Фоностилистическая дифференциация акцентно-ритмических структур английской фразы (экспериментально-фонетическое исследование на материале совр. англ. яз.): автореф. дис. на соиск. науч. степени канд. филол. наук: спец. 10.02.04 «Германские языки» / С. А. Дубинко. – Минск, 1982. – 21 с.
2. Ельзина Н. С. Соотношение ритмического и информативного компонентов в английской спонтанной монологической речи / Н. С. Ельзина // Изучение динамического аспекта сегментных и супraseгментных единиц звучащего текста. – К., 1988. – С. 70-74.
3. Иванова-Лукиянова Г. Н. Ритмическая организация прозы / Г. Н. Иванова-Лукиянова // Пространственно-временная и ритмическая организация текста. – М., 1986. – № 265. – С. 92-105.
4. Калита А. А. Просодичная организация озвученного текста / Алла Андріївна Калита // Наукові записки. – № 89. – Часть 4. – Кировоград, 2010. – С. 273-275.
5. Петренко А. Д. Социофонетическая вариативность современного немецкого языка в Германии / Александр Демьянович Петренко. – К.: Рідна мова, 1998. – 254 с.
6. Потапов В. В. Языковая специфика структурно-компонентной актуализации ритма речи / Всеволод Викторович Потапов // Вопросы языковедения. – 1993. – № 5. – С. 83-97.
7. Потапова Р.К., Потапов В.В. Проблемы ритма немецкой звучащей речи / Родмонга Кондратьевна Потапова, Всеволод Викторович Потапов // Вопросы языковедения. – 2001. – № 6. – С. 104-122.
8. Прокопенко С.В. Смысловая функция ритма в тексте (исследование на материале художественных прозаических текстов немецкого и русского языков): дис. ... канд. филол. наук: 10.02.19, 10.02.21 / Прокопенко Светлана Васильевна. – М., 1995. – 258 с.
9. Шевченко Т. И. Ритмико-темпоральная организация синтагмы в английской речи: типология и вариативность / Татьяна Ивановна Шевченко // Пространственно-временная и ритмическая организация текста. – М., 1986. – № 293. – С. 109-116.
10. Штакіна Л. О. Гендерна дихотомія як фактор просодичного акценту / Людмила Олександрівна Штакіна // Актуальні проблеми менталінгвістики: матеріали VI Міжнародної наукової конференції. – Черкаси, 2009. – С. 154-156.

УДК 811.81/82

Волкова С. В.

ЛІНГВОКОГНІТИВНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ ФОЛЬКЛОРНИХ ТЕКСТІВ ІНДІАНЦІВ ПІВНІЧНОЇ АМЕРИКИ

Лингвокогнитивные характеристики фольклорных текстов индейцев Северной Америки раскрываются на основе концептуального анализа текстового материала, что предусматривает реконструкцию доминантных концептов, актуализированных в мифах и легендах индейцев, а также концептуальных метафор, лежащих в основе фольклорных образов.

Ключевые слова: концептуальный анализ, концепт, концептуальная метафора, фольклорный образ.

Лінгвокогнітивні характеристики фольклорних текстів індіанців Північної Америки розкриваються на основі концептуального аналізу текстового матеріалу, що передбачає реконструкцію домінантних концептів, актуалізованих у міфах та легендах індіанців, а також концептуальних метафор, що є підґрунтям фольклорних образів.

Ключові слова: концептуальний аналіз, концепт, концептуальна метафора, фольклорний образ.

Linguistic-cognitive characteristics of Northern American Indian's folklore are revealed on the basis of conceptual analysis that is aimed at reconstruction of dominant concepts, embodied in the myths and legends of Indians, and also conceptual metaphors, which attract the nature of folklore images.

Key words: conceptual analysis, concept, conceptual metaphor, folklore image.

У сучасній лінгвістиці поняття «фольклор» розуміється як частина народної культури і тлумачиться як колективна, заснована на традиціях, творчість груп чи індивідів, зумовлена надіями і сподіваннями спільноти на адекватне вираження її культурної та соціальної самобутності, а фольклорні зразки та цінності передаються як усно, так і письмово [7, с. 538].

Дослідження теоретичних проблем фольклору пов'язано з науковими доробками Ф. І. Буслаєва, О. М. Веселовського, О. О. Потебні, В. Я. Проппа, а також ретельними пошуками в цій області багатьох їх послідовників. Звернення до фольклорних джерел, вивчення їх лінгвокогнітивних характеристик вважається на сьогоднішній день актуальним для лінгвістичних досліджень. У фокусі наукових інтересів постають питання антропоцентризму, урахування людського фактору як частини комунікативних процесів (О. М. Ільченко, О. І. Лещенко), проблеми національної та культурної специфіки (Д. І. Руденко, І. Я. Харитонova, Л. А. Іванова), дослідження мовного гумору фольклорних творів (S. Attardo, L. C. Harvey, J. Palmer, A. C. Архипова, А. В. Карасик, А. П. Мартинюк, М. С. Петренко та ін.), вивчення мовної картини світу в малих жанрах англійського фольклору (О. С. Птушка, О. І. Лещенко, Н. Ф. Еремеева), американської народної сміхової культури (В. І. Оленева, З. В. Новицька).

Сам американський фольклор досліджено не так глибоко, як, скажімо, англійський. Він, історично, достатньо молодий. Але, незважаючи на юність американського фольклору, його спадщина багата різними жанрами: міфами (myths); легендами (legends); баладами (ballads); чарівними казками (fairy tales); небилицями (tall tales); жартами (jokes); анекдотами (anecdotes). У силу історичного розвитку американський фольклор поділяють на: фольклор аборигенних жителів Америки, афроамериканський фольклор та фольклор мандрівників [8, с. 141].

У межах однієї роботи неможливо проаналізувати й надати лінгвістичну оцінку фольклорним текстам кожного з зазначених етапів, тому ми зосередимо увагу на поетиці фольклорних текстів індіанців і будемо розглядати фольклор індіанців Північної Америки як художню систему з її особливими поетичними засобами, образами, символами, пейзажами.

З огляду на це метою нашого дослідження стало виявити лінгвокогнітивні характеристики фольклорних текстів індіанців Північної Америки.

Розкриття лінгвокогнітивних характеристик досліджуваних текстів передбачає аналіз концептів, які втілено в міфах та легендах індіанців, та концептуальних метафор, що є підґрунтям фольклорних образів. Звідси у завдання статті входить концептуальний аналіз словесних образів, образів-символів і реконструкція домінантних концептів, що актуалізовані у семантиці фольклорних текстів.

У розв'язанні поставлених завдань ми будемо оперувати поняттям «поетика». За Л. І. Белеховою ми розуміємо поетику як розділ філологічної науки, що вивчає закономірності художнього мовлення, способи образного освоєння дійсності [1, с. 62]. Поетика є об'єктом як літературознавчих, так і мовознавчих досліджень.

Літературознавство розглядає поетику як науку про систему засобів вираження в літературному творі. Розрізняють поетику загальну («макропоетика»), часткову (мікропоетика) й історичну [7, с. 786]. Мета загальної поетики – скласти повний систематизований репертуар прийомів, що охоплюють звукову, словесну й образну побудову тексту. Часткова поетика дозволяє побудувати «модель» – індивідуальну систему естетично дієвих засобів твору. У центрі дослідження часткової поетики стоїть композиція твору, тобто взаємне співвідношення всіх естетично значущих елементів твору (композиція фонетична, метрична, стилістична, образно-сюжетна і загальна). Історична поетика вивчає еволюцію окремих поетичних прийомів та їхніх систем у порівняльно-історичному літературознавстві, виявляючи загальні ознаки поетичних систем різних культур і підводячи їх до загального джерела чи до універсальних закономірностей людської свідомості. Історична поетика досліджує жанр у широкому розумінні, від художньої словесності в цілому до таких її різновидів, як елегія, трагедія, повість, психологічний роман тощо.

У мовознавстві поетика тлумачиться як наука про теорію образу. З огляду на різні підходи до аналізу художнього образу у сучасній лінгвістиці виділяють історичну поетику (О. М. Веселовський, Є. М. Мелетинський), лінгвістичну (О. О. Потебня), структурну (Ю. М. Лотман), семантичну та когнітивну (Р. Цур, О. П. Воробйова, Л. І. Белехова).

З огляду на мету та завдання у фокусі нашого дослідження знаходиться американський фольклор, а саме поетика фольклорних текстів індіанців Північної Америки. У зв'язку з цим зосередимо увагу на поняттях «фольклор» та «поетика фольклору».

У науковому обігу термін «фольклор» представлено як особливу царину національної культури і як галузь філологічної науки. З огляду на різні підходи до визначення поняття «фольклор», як зазначає О. С. Киченко, окреслилися дві основні дослідницькі традиції [5, с. 10]. Представники першої намагаються надати «універсального» тлумачення цьому терміну. Так, до фольклору відносять не тільки явища духовної, а також всю сукупність форм матеріальної культури (Л. І. Ємельянов, А. Ван Геннеп та ін.). Прихильники другої традиції, навпаки, наполягають на принциповому обмеженні поняття «фольклор» винятково для явищ духовної культури, переважно усної народної творчості (В. Я. Пропп, Л. М. Віноградова та ін.). Ураховуючи різні точки зору відзначимо, що суть фольклору виявляється як словесна народна поетична творчість, що виражена сукупністю різних вербальних видів і форм та підпорядкована особливим незмінним внутрішнім законам, які коріняться у глибоку давнину й міцно входять у культурну традицію того чи іншого народу. Його характерні ознаки – усність, традиційність, безпосередність народності, варіантність, поєднання слова з художніми елементами інших видів мистецтва, безпосередність контакту творця (виконавця) зі слухачем, нарешті, колективність створення і розповсюдження [6, с. 234].

Сьогодні формулювання поняття «американський фольклор» є однією з найважливіших теоретичних проблем фольклористики та літературознавства. Фольклорна традиція будь-якого народу взаємодіє з найрізноманітнішими культурними сферами. Соціальна природа й утилітарна функція фольклору перетинають його в різні моменти руху з міфологією та літературою, етнографією та історією, мовою та психологією. Фольклор складається з текстів, що перекладаються будь-якою мовою і можуть вивчатися окремо від культури, що їх спричинила. Текст може сприйматися буквально як оповідання про події, що розповідаються. Якщо він виконує роль знаку або метафори він перетворюється на вимисел, вигадку.

Необхідно враховувати той факт, що культуру можна сприймати як набір реплікаторів, негенетичний спосіб передачі інформації, або як сукупність знакових систем. Однак культура є ще й умовою виживання, організованою діяльністю. Знак може не мати подібності з означуваним, інформація, що передається, буває різною, але далеко не будь-який вид діяльності може приймати вільні форми [2, с. 171].

Тому у дослідженні міфів та легенд індіанців Північної Америки ми вирізняємо макропоетику – властивість фольклорних текстів взагалі, та мікропоетику як властивість окремого явища тексту (символу, пейзажу, еталону, образу), що реалізується засобом певних прийомів.

Спираючись на наукові пошуки американських дослідників Я. Брунванди, Р. Дорсона, зазначимо, що формування системи художніх прийомів уснопоетичної творчості індіанців Північної Америки відбувалося відповідно до специфіки життєвого устрою, міфологічних та стихійно-матеріалістичних уявлень, породжених досвідом розвитку ранніх етносів [10], [11].

Одним із таких прийомів є «природна» образність [3, с. 133]. Життєдіяльність індіанських племен традиційно була пов'язана з навколишнім середовищем. Тому важливо простежити, як «природна» образність у

процесі творчої діяльності ставала частиною художньої системи фольклорних творів. Так, наприклад, власні імена складались шляхом поєднання назв яких-небудь предметів або явищ природи; у художньому творі такі імена мали метафоричний характер. Із 58 досліджуваних індіанських легенд близько 20 носять імена, запозичені у природи («Grizzly Bear and Raven», «Coyote and Eagle Visit the Land of the Dead», «Coyote Takes Water from the Frogs», «How the Deer Got His Horns», «Antelope», «Deer», «Fox», «Buzzard» тощо) [9].

Символіку чотирьох сторін світу покладено в основу вживання «магічного» числа «4» засобом чотирикратного повтору, прийому, широко розповсюдженого у фольклорних творах Північної Америки. Так, стосовно міфологічного змісту культу чотирьох сторін світу в лінгвістичних дослідженнях відмічається, що кожному з географічних напрямів відповідає певний ряд символів [3, с. 135]. Наприклад, степові племена (поуні) співвідносять південь-схід з вербою, вовком, хмарою, червоним кольором. У фольклорі подібне смислове наповнення може зберігатися, але воно відходить на задній план: чотирикратний повтор пов'язується з магічною функцією, з поняттям мінімальної магічної завершеності висловлювання, що забезпечує його дієвість. Можуть повторюватися як словосполучення, так і окремі рядки і навіть цілі епізоди, при цьому чотирикратний повтор передбачає розвиток сюжету: «*So Raven sang, «Hey-yo, hin-no-way-yo, Hey-yo, hin-no-way-yo,» four times. Four times he brushed his large wing feathers over the Grizzly Bear's back, pulled a dark shadow off, and threw it in the fire.*» («Grizzly Bear and Raven») [9, p. 55].

Тема боротьби з природою у фольклорі індіанців Північної Америки вирішується не стільки мотивами протистояння з нею, скільки мотивами пошуку магічних засобів впливу на природу (пошук чудових дарів, надбання талісманів, уподібнення духам тварин тощо). На шляху такого пошуку в легендах індіанців героями постають *Nature, the Great Creator, the Earth, the very Beginning* («Creation of the Animal People»).

Мотив надбання талісманів складає основну частину змісту фольклорних творів індіанців. Так, за допомогою чудової верби герої виготовляють чарівну палицю, схожу за формою зі спиною риби і за допомогою цього чарівного засобу перемагають зло.

Мотив уподібнення різним тваринам є одним із найпоширеніших у фольклорі індіанців. У ряді легенд першопредки довго мандрують і протягом всього свого шляху вони звертаються до духів із проханням допомогти дітям знайти своє «обличчя», а також засоби, за допомогою яких осейджи «можуть стати безсмертними». В легенді «Coyote and Eagle Visit the Land of the Dead» самі духи мандрують у пошуку повернення до людського життя, а закінчується вона такими словами: «*So Coyote made the law that after people have died they shall never come back to life again. If he had not opened the basket and let the spirits out, the dead would have come to life every spring when the new leaves come to life and the flowers begin to bloom; and that is also why today the living humans and the dead are not supposed to be together.*». Койот – один із міфічних символів для індіанців. У фольклорі його представлено Творцем і Трікстером, який водночас є магічним, могутнім і мудрим. Сама легенда «Coyote and Eagle Visit the Land of the Dead» – досить антагоністична, в ній актуалізується опозиція: *Dead : : Light*. Царство смерті є світлом і зображається воно за допомогою «світлик» стилістичних засобів, в основі яких лежать концептуальні метафори *DEATH IS FINAL POINT OF LIFE'S JOURNEY; DEATH IS THE END OF HUMAN'S EXISTENCE*: «*Inside the large lodge he saw that everything was beautiful, and there were many, many spirits. They were dressed in the best ceremonial regalia, beautifully decorated with shells and Elk's teeth. Their faces were painted and they wore feathers in their hair. The Moon, hanging above, filled the big lodge with a special spiritual light. Near it stood Frog, who has watched over the Moon ever since it jumped into it a long time ago. He made sure that the Moon gave light to everyone. The entire scene was very mystical.*» Роль духа-покровителя відводиться й іншим тваринам і птахам – залежно від того, який із родів племені складає легенду.

Фольклору індіанців властиві особливі прийоми характеристики персонажів. Все, що відбувається з героєм, приймає епічний характер. Це досягається шляхом гіперболізації (переселення племен – масштабне дійство), «стягнення» просторового часу: «*many winters ago*» (зима означає рік).

Прийом гіперболізації є характерним для опису героїв. У фольклорних текстах індіанців за допомогою нього, як правило, зображаються тварини. Вибір тварин відбувається не випадково. Він є символічним. У будь-якій художній системі, тим більш у такій універсальній, як фольклор, чільне місце посідають образи-символи. Але у поезії фольклору вони є особливо важливими ще й тому, що часто виконують роль образних кодів ментальності народу, показників його ціннісних позицій, орієнтирів тощо. Як відомо, механізм виникнення художніх символів – процес тривалий і багатоступеневий. Мотивація його ґрунтується на тому, що «багато предметів, з якими мовці близько і безпосередньо стикаються, мають певну властивість, що сприймається як їхня постійна й особлива ознака. Завдяки цьому співвідношення предмета й ознаки інколи настільки змінюються, що предмет стає символом властивості, вираженої його ознакою» [4, с. 79]. Так, дику тварину – буйвола/бізона (*Buffalo / Bison*) – представлено в міфах як істоту, що наділена вищою владою, тобто сильнішою за людину: «*The Buffalo is a good sign, a strong power, and a special messenger of strength and survival to the Plains tribes. The very essence of the Plains culture, their survival, their religion, their way of life, and the basis of their spirituality was predicted upon the Buffalo.*» Із наведеного прикладу ми розуміємо, що у світорозумінні індіанців тварина – сильна істота. Стилiстичні засоби, представлені в даному уривку вербалізують концепт СИЛА, що є домінуючим в основі концептуальної метафори *ANIMAL IS POWER*. Таким чином, робимо висновок, що Буйвіл – позитивний символ. Крім того тварина, наділена силою і владою, є спасінням племен. В образі буйвола втілено культуру, релігію, спосіб життя, основу ментальності індіанців.

Дослідження фольклорних текстів індіанців на когнітивному рівні дозволяє виявити той факт, що серед інших домінує концепт *POWER (СИЛА)*. Як відмічає у своїй роботі американський дослідник Bobby Lake-Thom: «*The concept of «power» was a significant part of the learning process. Myth served as a form of theory while ritual provided one with the opportunity to experience, synthesize, and internalize power. Our ancestors realized that the world was a Great Mystery, and could not be easily explained. It was complicated and very powerful. In order to survive, adapt, and succeed in life, one had to have power of one's own; a supernatural power such as one of the «relations» in Nature, an ancestral ghost, a special spirit guide, or a creation of one's imaginary quilt.*» [9, с. 49]. Підтвердженням такої думки слугують чисельні приклади з індіанських легенд: «*A long time ago, in the Beginning, Raven was helping the Great Spirit create the world. He had the power to change streams, replace trees, and spread things around ...*» («Grizzly Bear and raven»); «*In the meantime, he was trying to check out Coyote's weapons and power.*» («Coyote and Wolverine»); «*He must have used his power on her, because she left with the big Snake*» («The Woman Who Feared Snakes») [12].

Отже, аналіз семантики фольклорних текстів індіанців дозволив виявити, що створення словесних образів, образів-символів відбувається на основі принципів антропоцентризму та антропокосмізму. Концептуальний аналіз текстового матеріалу фольклору індіанців уможливив визначення концептів (ВЛАДА, ПРИРОДА, ТВАРИНА) та концептуальних метафор (*DEATH IS THE END OF HUMAN'S EXISTENCE, ANIMAL IS POWER*), що актуалізують особливості менталітету індіанців, їх світосприйняття, являють основу розуміння індіанцями того, що життя після смерті не має, а тварина має надлюдську владу і наділена вищою силою. Перспективою дослідження є аналіз лінгвокогнітивних особливостей балад і казок індіанців Північної Америки.

Джерела та література

1. Белехова Л. І. Глосарій з когнітивної поетики: Науково-методичний посібник / Л. І. Белехова. – Херсон: Айлант, 2004. – 124 с.
2. Березкин Ю. Е. Мифы заселяют Америку: Ареальное распределение фольклорных мотивов и ранние миграции в Новый Свет / Ю. Е. Березкин. – М.: ОГИ, 2007. – 360 с.
3. Ващенко А. В. Историко-эпический фольклор северо-американских индейцев. Типология и поэтика / А. В. Ващенко. – М.: Наука, 1989. – 240 с.
4. Зорівчак Р. П. Реалія і переклад: На матеріалі англomовних перекладів української прози / Р. П. Зорівчак. – Львів: Вид-во Львівськ. держ. ун-ту, 1989. – С. 79.
5. Киченко А. С. Введение в теорию фольклора: Учебное пособие по спецкурсу / О. С. Киченко. – Черкассы, 1998. – 176 с.
6. Литературный энциклопедический словарь [ред. В. М. Кожевникова]. – М.: Советская энциклопедия, 1987. – 750 с.
7. Литературная энциклопедия терминов и понятий [ред. М. Л. Гаспарова, С. И. Кормилова та ін.]. – М.: НПК «Интелван», 2001. – 1595 с.
8. Encyclopedia of American Folklore [ed. by Linda S. Watts]. – New York: Checkmark Books, 1996. – 430 p.
9. Bobby Lake-Thorn. Spirits of the Earth: a Guide to Native American Nature Symbols, Stories, and Ceremonies / Bobby Lake-Thorn. – New York: A Plume Book, 1997. – 199 p.
10. Brunvand J. H. The Study of American Folklore. An Introduction / J. H. Brunvand. – New York: W.W. Norton and Company, Inc., 1968. – 301 p.
11. Richard M. Dorson. American Folklore / Richard M. Dorson. – Chicago: The University of Chicago Press, 1959. – 300 p.
12. Tom Thomas. Folk-Lore and Legends. North American Indian / Tom Thomas. – N.Y.: Black Oyster Publishing Company, 2009. – 103 p.

УДК 81'373:811.111

Волкова Т. Я.

СЛОВСОЧЕТАНИЕ КАК ТЕРМИНОЛОГИЧЕСКАЯ ЕДИНИЦА АНГЛИЙСКОЙ ЛИТЕРАТУРОВЕДЧЕСКОЙ ТЕРМИНОЛОГИИ

Статья посвящена исследованию продуктивности и структурно-грамматических типов терминологических словосочетаний (ТС) в терминосистеме английского литературоведения. Показано, что ТС составляют значительную часть (43,9%) английской литературоведческой терминологии. Описаны структурно-грамматические типы и модели ТС. Проанализирована плотность семантической связи между компонентами ТС разных структурных типов и моделей.

Ключевые слова: терминосистема, терминологическое словосочетание, структурно-грамматический тип, фразеологическая единица

Стаття присвячена дослідженню продуктивності та структурно-граматичних типів термінологічних словосполучень (ТС) в терміносистемі англійського літературознавства. Показано, що ТС складають значну частину (43,9%) англійської літературознавчої термінології. Описано структурно-граматичні типи та моделі ТС. Проаналізовано щільність семантичного зв'язку між компонентами ТС різних структурних типів і моделей.

Ключові слова: терміносистема, термінологічне словосполучення, структурно-граматичний тип, фразеологічна одиниця

The paper is devoted to the investigation of productivity and structural and grammatical types of terminological word-combinations (TW) in the terminosystem of English literary criticism. It has been shown that TWs make up a considerable part (43,9%) of English literary criticism terminology. The structural and grammatical types and models of TWs have been described. The tightness of semantic bond between the components of various structural types and models of TWs has been revealed.

Key words: terminosystem, terminological word-combination, structural and grammatical type, phraseological unit

Словосочетания, или составные термины являются распространенным способом номинации специальных понятий в различных терминосистемах [1; 7].

Исследователи отмечают широкие возможности терминологических словосочетаний (ТС) в передаче различных значений и преимущества составных терминов в способности передать принадлежность к классификационному ряду по сравнению с производными словами [4 и др.]. М. В. Верещака выделяет наиболее существенные признаки ТС и группирует их в два блока: семантический и структурный, считая важнейшим из этих признаков семантическую целостность [2, с. 50].

Однако, семантическая целостность по-разному понимается различными исследователями. По мнению А. Н. Кожина, семантическая неделимость непосредственно составляющих – это не арифметическое выражение слагаемых, а иное образование, отличающееся структурно-семантическим единством частей высказывания и известной индифференциальностью к лексическому значению сочетающихся слов [6, с. 74]. Р. Ю. Кобрин, напротив, выводит целостность значения ТС из суммы значений его компонентов [5, с. 9]. Н.В. Левун разделяет все ТС на два типа: неразложимые ТС фразеологического характера и ТС, в которых сохраняется самостоятельность каждого из компонентов, при этом второй способ считает более продуктивным [8]. В. Л. Выговский настаивает на фразеологической природе ТС [3]. В. Н. Прохорова полагает, что ТС принципиально не отличаются от фразеологических единиц (ФЕ) общелитературного языка [9, с. 286].

Вслед за В. Н. Прохоровой, мы полагаем, что основное отличие ТС от ФЕ заключается в том, что устойчивость ТС обусловлена терминологической функцией, которую выполняет данная единица в пределах терминополья. При этом плотность семантической связи между компонентами ТС может быть различной, как и у словосочетаний общелитературного языка.

Целью данного исследования является установление степени продуктивности ТС как способа терминообразования и раскрытие структурно-грамматических и семантических особенностей ТС в терминосистеме английского литературоведения.

Достижение поставленной цели предполагает решение следующих задач:

- 1) определение продуктивности словосочетания как средства номинации литературоведческих понятий в изучаемой терминосистеме;
- 2) описание структурно-грамматических типов и моделей ТС в терминологии английского литературоведения;
- 3) установление степени семантической целостности ТС в исследуемой терминосистеме.

В терминосистеме английского литературоведения ТС представлены 956 ед. из общего числа терминологических единиц (ТЕ) 2180 ед. и составляют значительную часть (43,9 %) ТЕ в этой терминосистеме.

ТС, зарегистрированные в англоязычных словарях литературоведческой терминологии [10; 11; 12; 13], по количеству составляющих их компонентов можно разделить на двухкомпонентные (886 ед. или 92,7% всех рассматриваемых ТС) и трехкомпонентные (70 ед. или 7,3%).

Двухкомпонентные ТС. Как видно из приведенных данных, двухкомпонентные ТС обладают заметным количественным преимуществом по сравнению с другими структурными типами ТС в исследуемой терминосистеме. По способу выражения компонентов все структурные типы двухкомпонентных ТС в терминосистеме английского литературоведения можно сгруппировать следующим образом:

- 1) адъективно-субстантивные: A+N; PI+N; PII+N; N's+N;
- 2) субстантивно-субстантивные: N+N; NprepN;
- 3) глагольно-субстантивные: V+N.

Как показывает материал исследования, для английской литературоведческой терминологии наиболее характерными являются двухкомпонентные ТС адъективно-субстантивной и субстантивно-субстантивной моделей, при этом самой продуктивной моделью является конструкция A+N (514 ед. или 58% двухкомпонентных ТС): *deep image* 'глубокий образ'; *New Comedy* 'Новая комедия'.

Среди прилагательных, выступающих в качестве первого компонента модели A+N, можно выделить следующие группы:

1) отонимные прилагательные (96 ед.): а) образованные от антропонимов – фамилий известных писателей и других известных исторических личностей (69 ед.), например: *Chaucerian stanza* 'Чосеровская строфа', *Homeric epithet* 'Гомеровский эпитет'; б) образованные от этнонимов (27 ед.), например: *French forms* 'французские метрические формы', *Irish Renaissance* 'ирландское Возрождение', *Italian sonnet* 'итальянский сонет';

2) качественные и относительные прилагательные общелитературного языка (418 ед.), например: *figurative language* 'образный язык', *dumb show* 'немая сцена, пантомима', *free verse* 'верлибр', *full rhyme* 'полная рифма'.

Именно прилагательные второй группы образуют с определяемыми существительными самые тесные сочетания, отличающиеся цельностью номинации, фиксированностью значения и стабильным характером участвующих в них элементов, что приближает такие ТС к фразеологическим единицам. Например: *black humour* 'черный юмор'; *blank verse* 'белый стих', *dead metaphor* 'стертая метафора', *heroic line* 'ямбический пентаметр', *short story* 'рассказ'.

Значения этих ТС нельзя вывести из сложения значений их компонентов; они обозначают цельные понятия, применяемые при литературоведческом анализе художественного произведения. Однако, их количество незначительно (16 ед. или 3,8% этой группы). У остальных ТС этой модели связи между компонентами более свободные, например: *antecedent action* 'предшествующее действие'; *confessional novel* 'роман-исповедь'.

Другой тип адъективно-субстантивной модели – конструкции PI+N, PII+N, в которых в качестве первого (атрибутивного) компонента выступают причастия настоящего и прошедшего времени.

Причастие настоящего времени, выступая в функции определения, выражает признак, качество, присущее предмету, например: *ascending rhythm* 'восходящий ритм', *beginning rhyme* 'начальная рифма'.

Если в функции определения выступает причастие прошедшего времени, то оно выражает качество или состояние как результат действия, выраженного глагольной основой, от которой оно образовано, например: *mixed metaphor* 'смешанная метафора', *broken rhyme* 'ломаная рифма', *closed couplet* 'закрытый куплет'.

Модель N's+N представлена в материале исследования всего двумя ТС: *Freytag's pyramid* 'пирамида Фрейтага' и *Hammond's meter* 'метр Хаммонда'.

С помощью двухкомпонентных ТС, построенных по адъективно-субстантивной модели, выражаются:

1) понятия о различных литературных формах, жанрах, периодах, например: *musical comedy* 'музыкальная комедия', *chivalric romance* 'рыцарский роман', *Elizabethan drama* 'Елизаветинская драма';

2) понятия, связанные со стихосложением, например: *double rhyme* 'двойная рифма', *end-stopped line* 'строка, представляющая собой законченный смысловой отрезок', *masculine ending* 'окончание строки ударным слогом';

3) понятия о концепциях и категориях, которые являются инструментами анализа в литературной критике, например: *shaped poem*: 'стихотворение, форма которого на бумаге представляет изображение его предмета', *objective correlative* 'внешнее проявление внутреннего состояния', *automatic writing* 'метод письма на основе подсознания'.

Другая модель, широко представленная среди двухкомпонентных ТС – это субстантивно-субстантивная модель. В ней выделяются два типа: N+N и NprepN (NconjN). Например: *apron stage* 'часть сцены, выступающая перед аркой просцениума', *story-within-a-story* 'рассказ в рассказе', *cloak-and-dagger* '«плащ и кинжал», романтическая мелодрама с интригой'. Наиболее частотным в этой модели является тип N+N (248 ед. или 28% двухкомпонентных ТС). В этой группе также можно выделить подгруппу с онимидами в функции определения, например: *Burns stanza* 'строфа Бёрнса', *Oxford movement* 'Оксфордское движение', и др. Определяемые существительные в этой группе часто те же, что и в адъективно-субстантивной модели: *book*, *story*, *rhyme*, *verse*, *play*, *drama*, *stanza*, *meter* и некоторые другие, обозначающие основные литературоведческие понятия; при этом определяющие и определяемые существительные никогда не меняются местами.

У ТС, образованных по модели N+N, связь между компонентами не столь тесна, как в модели A+N. Следует отметить наличие большого количества ТС, в которых отражены родо-видовые отношения, например: *history play*, *morality play*, *miracle play*; *eye rhyme*, *cockney rhyme*, и др.

Предложная модель NprepN и ее вариант NconjN не относится к частотным (62 ед. или 7%). В подавляющем большинстве случаев связь между существительными в этих конструкциях выражена предлогом *of*: *anxiety of influence* 'боязнь влияния (поэтической традиции)', *crown of sonnets* 'венок сонетов', *Age of Reason* 'век разума' (XVII-XVIII вв.). Встречаются также предлоги *in*, *within*: *theater-in-the-round* 'круглый театр' (со сценой или ареной в центре зала), *story-within-a-story* 'рассказ в рассказе'. В этой группе также преобладают ТС, выражающие родо-видовые отношения, например: *comedy of humours*, *comedy of manners*, *comedy of intrigue*, *comedy of character*.

Примечательно, что в эту группу входят ТС, обозначающие литературоведческие понятия с высокой степенью абстракции, такие, как *stream-of-consciousness* 'поток сознания'. Именно в этой модели связь между компонентами ТС наиболее тесна.

Структурная модель V+N представлена в исследуемом материале всего двумя ТС: *curtail sonnet* 'укороченный сонет' и *run-on line* 'строка, имеющая перенос, анжамбеман'.

Трехкомпонентные ТС в терминосистеме английского литературоведения составляют значительно меньшую часть (70 ед., или 7,3%).

Наиболее частотны для них модели A+N+N (14 ед., 20 %) (*strong-stress meter*), A+A+N (11 ед., 15,7%) (*free indirect style*) и N+N+N (15 ед., 21,4 %) (*kitchen sink drama*).

Плотность семантической связи между компонентами трехкомпонентных ТС различна: как правило, два компонента из трех соединены более тесной связью и связаны с третьим компонентом в одно целое. Например, в случае *kitchen sink drama* семантическая связь между *kitchen* и *sink* теснее, чем между *sink* и *drama* или *kitchen* и *drama*. Исходя из этого, трехкомпонентное ТС в исследуемом материале можно рассматривать как результат развития (наращивания) соответствующего двухкомпонентного ТС. Например, *transformational line ending*, исходя из плотности связи между компонентами, можно рассматривать как наращивание двухкомпонентного ТС *line ending* путем прибавления к нему дифференциального признака *transformational*. В некоторых случаях более тесная связь между компонентами отмечается графически соединением более близких компонентов через дефис: *silver-fork novel*, *strong-stress meter*, *tail-rhyme stanza* и др.

Среди трехкомпонентных ТС встречаются предложные модели (12 ед., 17,1%): *process of metaphor-making* 'процесс создания метафор', *four meanings of a poem* 'четыре смысла поэтического произведения'. Связь между компонентами этих ТС не столь прочна, как у двухкомпонентных ТС. С нашей точки зрения, эти ТС ближе к свободным словосочетаниям, чем к фразеологическим единицам.

Другие модели трехкомпонентных ТС представляют собой различные комбинации атрибутивных отношений компонентов: *closed-field composition* (PI+N+N), *willing suspension of disbelief* (PI+N+prep+N), *comedy of common sense* (N+prep+A+N), *fill-in-the-blanks poem* (VprepN+N) и др. (18 ед., 25,8%).

Проведенное исследование дает возможность сделать следующие выводы:

1. ТС является продуктивной терминологической единицей в терминосистеме английского литературоведения, составляя значительную часть (43,9 %) ее терминов. Словосочетание позволяет литературоведу, с одной стороны, конкретизировать обобщенные понятия литературоведения, а с другой стороны, отразить индивидуальное видение терминируемого понятия.

2. Наиболее частотными являются двухкомпонентные ТС (92,7%), которые, с одной стороны, являются достаточно компактными языковыми единицами, и с другой стороны, способны передавать литературоведческие понятия различной степени сложности. Среди двухкомпонентных ТС самой продуктивной является модель A+N, в соответствии с которой построены 58% всех двухкомпонентных ТС (886 ед.) в терминосистеме английского литературоведения.

3. ТС в терминосистеме английского литературоведения характеризуются разной степенью смысловой разложимости и спаянности компонентов – от свободного словосочетания до фразеологической единицы. Наиболее тесная семантическая связь компонентов характерна для двухкомпонентных ТС моделей A+N и NprepN, обозначающих понятия и категории литературоведческого анализа художественного произведения. Менее тесная связь между компонентами является отличительным признаком двухкомпонентных ТС различных моделей, в которых главное слово обозначает родовое понятие, а адъюнкт служит наименованием разновидности этого понятия. Семантические связи между компонентами трех- и многокомпонентных ТС более сложные и характеризуются различной плотностью между разными компонентами.

Источники и литература

1. Белоусова А. Р. Субстантивные терминологические словосочетания в языке английской научной литературы: дис. ... канд. филол. наук: 10.02.04 / Белоусова А. Р. – М., 1988. – 147 с.
2. Верещака М. В. Основные признаки составных терминов / М. В. Верещака // Лингвистические исследования. – М., 1983. – С. 49-58.
3. Виговский В. Л. Фразеологизация словосполучень як джерело омографії / В. Г. Виговський. – Житомир, 1998. – 44 с.
4. Даниленко В. П. Русская терминология / В. П. Даниленко. – М.: Наука, 1977. – 246 с.
5. Кобрин Р. Ю. Опыт лингвистического анализа терминологии: автореф. дис. на соискание науч. степени канд. филол. наук: спец. 10.02.19 «Теория языкознания» / Р. Ю. Кобрин. – Горький, 1969. – 21 с.
6. Кожин А. Н. О характере отношений в терминированных устойчивых выражениях / А. Н. Кожин // Ученые записки МОПИ, Т. 160. – Русский язык. – Вып. 11, 1966. – С. 74.
7. Кусков М. И. Сочетаемость существительных в составных наименованиях терминологического характера в современном английском языке: дис. ... канд. филол. наук: 10.02.04 / М. И. Кусков. – Минск, 1986. – 183 с.
8. Левун Н. В. Про способи творення термінів-словосполучень (на матеріалі термінології художньої кераміки) / Н. В. Левун // Теорія та прагматика термінологічної лексики: Республіканська науково-методична конференція: тези доповідей – К., 1991. – С. 49-50.
9. Прохорова В. Н. О фразеологической природе составных терминов / В. Н. Прохорова // Исследование по славянской филологии. – М.: Изд-во МГУ, 1974. – С. 282-286.
10. Baldick C. The Concise Oxford Dictionary of Literary Terms / Baldick C. – Oxford: New York: Oxford Univ. Press, 1990. – 246 p.
11. Beckson K., Ganz A. Literary Terms: A Dictionary / Beckson K., Ganz A. – New York: The Noonday Press, 1989. – 308 p.
12. Frye N. The Harper Handbook to Literature / Frye N. – New York etc.: Harper Row, cop. 1985. – 563 p.
13. Myers J. E., Simms M. The Longman Dictionary of Poetic Terms / Myers J. E., Simms M. – New York; London: Longman, cop. 1989. – 366 p.

УДК 811. 112. 2` 37

Володіна Т. С.

СИСТЕМА ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНИХ ВАРІАНТІВ ВІДСУБСТАНТИВНОГО ПОЛІСЕМАНТА СУЧАСНОЇ НІМЕЦЬКОЇ МОВИ

Системный подход к изучению семантики полисемических производных лексических единиц стал источником целого ряда спорных вопросов, которые требуют определения или уточнения. В статье производится попытка анализа и определения системы лексико-семантических вариантов полисемичных отыменных глаголов современного немецкого языка.

Ключевые слова: лексико-семантический вариант, полисемант, отыменный глагол, семантическая структура.

Системний підхід до вивчення семантики полісемічних похідних лексичних одиниць спричинив цілий ряд спірних питань, які потребують визначення або уточнення. У статті робиться спроба проаналізувати та визначити систему лексико-семантичних варіантів полісемічних відсубстантивних дієслів сучасної німецької мови.

Ключові слова: лексико-семантичний варіант, полісемант, відсубстантивне дієслово, семантична структура.

Polisymantic lexical items have a range of co-questions which are investigated on the semantic level and required some definitions. The article is devoted to the system of lexico-semantic variants of denominative verbs in Modern German Language.

Key words: lexico-semantic variant, polysemantic word, denominative verb, semantic structure.

Метою статті є аналіз семантичної структури полісемічних відсубстантивних дієслів сучасної німецької мови, а також розкриття поняття семантичної деривації.

Актуальність обраної теми дослідження зумовлена недостатньою вивченістю семантичних властивостей полісемічних відсубстантивних дієслів, необхідністю уточнення визначення семантичної структури дериватів сучасної німецької мови.

Об'єктом дослідження даної статті обрані полісемічні відсубстантивні дієслова сучасної німецької мови.

Лексичне значення є складовою лексичних одиниць, серед яких можна виділити два види: основна одиниця – слово і елементарна одиниця – *лексико-семантичний варіант слова* (ЛСВ) або слово в одному з його лексичних значень. Термін лексико-семантичний варіант слова позначає такий двосторонній мовний знак, який складає єдність звучання та значення, зберігаючи незмінним лексичне значення в межах властивої йому парадигми та системи синтаксичних зв'язків [1, с. 7-49].

Лексико-семантичне варіювання пов'язане з проблемою тотожності слова. Лексико-семантичний варіант являє собою двосторонню одиницю, формальну сторону якої складає звукова форма слова, а змістову сторону – одне із значень даного слова, визначення певного класу предметів. Лексико-семантичний варіант – це сукупність

граматичних форм, співвіднесених з одним певним значенням. Одне із можливих визначень слова можна представити як сукупність тотожних за формою і внутрішньо взаємопов'язаних ЛСВ.

Під семантичною структурою слова розуміють структурну сукупність ЛСВ слова, які перебувають в епідігматичних відношеннях семантичної деривації, наприклад, дієслово *aus+fisch+en* (від іменника *der Fisch*): 1) *виловлювати рибу (у водоймищі)*; 2) *закінчувати риболовецький сезон*; 3) *перен. знімати вершки, брати собі кращу частину*; 4) *бібл. виловлювати людські душі*. Всі чотири значення цього дієслова пов'язані між собою та перебувають у епідігматичних відношеннях стосовно одне одного. Значення і відтінки цього дієслова мають у своїй структурі загальний експліцитний компонент, представлений дієсловом «ловити». Розвиток значень цього дієслова йшов шляхом від конкретного (перше значення) до абстрактного (див. значення 3, 4).

План вираження слова та вся система ЛСВ називається лексемою, план їх змісту – тобто їх елементарне значення, що реалізується в контексті – семемою, яка має комунікативний соціальний характер. Тому лексико-семантичний варіант слова як елементарна одиниця є єдністю лексеми і семеми, а слово як основна одиниця є єдністю лексеми і співвідносних з останньою взаємопов'язаних семем, інакше кажучи, слово являє собою структуру, в якій тотожні за формою лексеми співвідносяться з відповідними пов'язаними між собою семемами. Лексема і семема мають властивість членуватися: лексема – на морфеми (одиниці плану вираження), семема – на семи, тобто одиниці семантичного рівня, за допомогою яких описується подібність і відмінність співвідносних лексичних одиниць. Існування лексико-семантичних варіантів полісемічного відсубстантивного дієслова сучасної німецької мови передбачає, що вони є не ізольованими, а взаємопов'язаними сутностями, що корелюють між собою і складають своєрідну єдність. Системний взаємозв'язок різних ЛСВ одного слова в межах його тотожності утворюють основу його семантичної структури, яка може бути визначена як упорядкована кількість ЛСВ цього слова.

Поняття семантичної структури застосовується тільки до багатозначних слів, оскільки семантична структура за своєю сутністю є структурою ЛСВ. Єдину семантичну основу слова складає ряд чинників, що забезпечує смислову єдність слова. До таких чинників можна віднести: семантичний стрижень, семантичне ядро, семантичний центр, спільне поняття, спільне значення ЛСВ, формально-функціональну спільність ЛСВ, співвідношення ЛСВ і основного значення. Кожен чинник окремо має слабку підставу слугувати узагальнюючим моментом, тому вважаємо, що семантична тотожність слова забезпечується наявністю спільного значення всіх ЛСВ, при цьому спільне значення може бути визначене як: узагальнення значень ЛСВ слова; прояв спільного поняття, вираженого словом; щось постійне, інваріантне у різних реалізаціях слова.

Семантична структура слова не залишається незмінною. Із зникненням деяких значень та появою інших змінюється співвідношення між значеннями слова, «первинні» значення ряду слів витісняються «переносними», значення окремих слів, котрі на даному етапі сприймаються як «переносні» (і відповідно позначаються у сучасних тлумачних словниках) можуть виявитися «первинними» з історичної точки зору. У семантичній структурі слова ЛСВ пов'язані за змістом. Сукупність цих зв'язків утворює схему семантичної структури слова. Кожне значення у такій схемі характеризується з двох боків: 1) за змістом та 2) за статусом у системі номінативних засобів мови. Змістова характеристика ЛСВ стосується структури властивих йому семантичних ознак, прагматичного або прагмаконотативного значення, притаманне даному лексико-семантичному варіанту. Мовний статус ЛСВ визначається співвідносними характеристиками лексико-семантичного варіанта як елемента системи номінативних засобів мови. Семантичну структуру слова можна визначити як схему змістових зв'язків між ЛСВ сукупно з їх статусними характеристиками [2, с. 36]. Змістові зв'язки ЛСВ утворюють схему, каркас семантичної структури слова.

З'ясувавши ці зв'язки, можна зобразити семантичну структуру слова графічно (див. рис. 1):

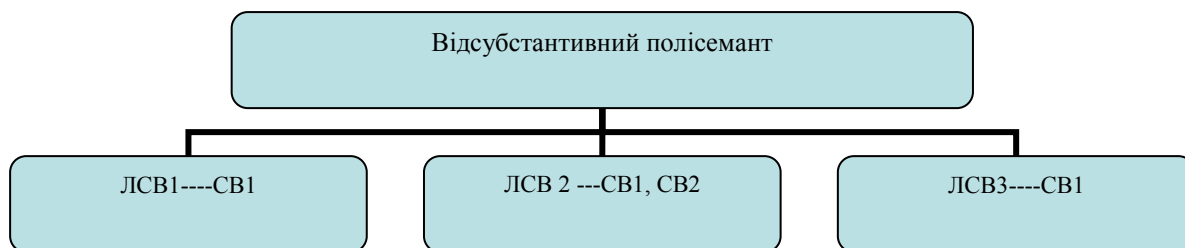

Рис. 1. Семантична структура відсубстантивного полісеманта

У даній схемі ЛСВ визначаються за допомогою словника, а СВ реалізуються у контексті, вони контекстуально або ситуативно зумовлені. Щоб визначити семантичну структуру слова, необхідно виявити всі значення слова; визначити диференційні ознаки, за якими ці значення протиставляються; простежити порядок внутрішнього зв'язку і підпорядкування лексико-семантичних варіантів та встановити, якими мовними засобами здійснюється внутрішньослівне розмежування семантики слова [3, с. 126]. Наприклад, у дієслові *zer+trümmer+n*: 1) *руйнувати, перетворювати на розвалини; ламати, зносити*; 2) *розбивати ворога, роздробляти, роздавлювати*; 3) *ядер. розщеплювати, дробити, збивати (яйця)*; 4) *перен. руйнувати комусь плани, життя*; 5) *ламатися (на шматки), рушитися, перетворитися на розвалини*; 6) *(sich) роздроблятися, розбиватися* чітко простежуються 6 лексико-семантичних варіантів та семантичні варіанти або слововживання: «*Man kann (ein Haus, eine Tomate, die Feinde, das Leben des Menschen) zertrümmern*» – «Можна зруйнувати будинок, розчавити томат, розбити ворога, життя іншої людини».

Різні ЛСВ нерівноцінні за їх мовним статусом. Для адекватного представлення семантичної структури слова недостатньо окреслити каркас змістових зв'язків, охарактеризувати ЛСВ за їх мовною потенцією, за сукупністю функціональних, системних та кількісних ознак, за властивими їм прагматичними конотаціями, функціонально-стильовим розподілом, парадигматичними зв'язками в лексико-семантичній системі, синтагматичними зв'язками в системі мови та кількісними показниками у мовленні, за такими ознаками, як емоційно-експресивний зміст, міра ідеомаїчності, номінативності, зв'язаності словозначення та інше [4, с. 47-48].

На основі структурного розкладання значень на атомарні складові систему значення лексико-семантичного варіанта можна розглядати як складну єдність сем, семантичних ознак, множини структурованих мовою елементів

відображеної дійсності, що не має кореляту у плані вираження [5, с. 43]. Поєднання семантичних ознак проявляється у мові як образні уявлення прототипового екземпляра певного класу [6, с. 105-132]. Контекст накладає на систему значення певний відбиток, внаслідок чого семема стає понятійним ядром у вигляді сем та контекстуальних елементів. Семи у системі значення подвійно структуровані – за рівнем своєї абстрагованості та своїм диференційним спрямуванням, за яким вони можуть розмежовувати семими будь-якого полісеманта. Зразком різного рівня узагальнення є розмежування на родові та на класові семи: предмет, процес, ознака; відношення, які піддаються подальшому членуванню: живе – істота – людина – тварина. Сукупне значення слова становить конфігурацію організованих сем, а структура значення (у нашому розумінні – система) – структурований пучок сем із неї [7, с. 188-196].

Семантична структура багатозначного слова виявляється досить складною, оскільки вона утворюється з різного типу сем: загальних (категоріальних), інтегральних, диференційних та потенційних. Загальні семантичні ознаки семи об'єднують слова в єдину семантичну групу [8, с. 105], наприклад, **der Tisch** «стіл» – **tischen**: ЛСВ1 *накривати на стіл*; ЛСВ2 *готувати стіл для прийому їжі*; ЛСВ3 *сидіти за столом під час прийому їжі* – **ab+tisch+en**: ЛСВ1 *прибирати зі столу після прийому їжі* – **auf+tisch+en**: ЛСВ1 *подавати на стіл, ставити щось на стіл*; ЛСВ2 *перен. розповідати казки*; **der Bruder** «брат, монах, тип, суб'єкт, банда, компанія, однодумець, приятель» – **ver+brüder+n**: ЛСВ1 *брататися, об'єднуватися*; ЛСВ2 *переходити на «ти» під час розмови*; ЛСВ3 *пити на брудершафт з кимось*; **die Brühe** «бульон, соус, відвар, рідка фарба, помої, навоз» – **brühen** «варити, кип'ятити, опарити когось кип'ятком» – **auf+brühe+n** «заварити чай, каву» – **ein+brühe+n** «кип'ятити білизну» – **be+brühe+n** «обварити когось» – **über+brühe+n** *2опарити, обварити кип'ятком* – **ver+brühe+n** «*опарити*2. Між собою ці слова можуть розрізнятися за допомогою різних диференційних семантичних ознак, наприклад, префіксів: **brücken** «наводити міст»; **auf+brücke+n** «будувати міст над чимось-над будинком, або дорогою»; **be+brücke+n** «*благитовувати мостом*»; **über+brücke+n** «будувати міст над річкою, тех. шунтувати, перен. долати бар'єри». Щодо потенційних сем, то вони в лексичному значенні присутні латентно і проявляються лише тоді, коли стають диференційними при утворенні нових значень.

Наприклад, у дієслові **an+linse+n**: «дивитися наполегливо на когось» семантична ознака «кришталік (ока)» є потенційною, а при утворенні похідного на основі переноса значення ця сема стає диференційною, слово має значення «*пускати бісиків, підморгувати (відносно людини)*». Значення ЛСВ як би перетинаються один з одним, частково співпадаючи і частково розрізняючись. При перетині лексико-семантичні варіанти слова мають загальну семантичну частину і специфічні компоненти, за якими вони протиставляються. Такі значення утворюють семантично еквіполентну опозицію, де є загальний, інтегральний компонент, але в кожному із них є диференційна складова, це можна зобразити таким чином (див. табл.).

Якщо правильно є думка, що статус ЛСВ оцінюється за сукупністю ознак, не за однією, а одночасно за декількома, то цілком природним є положення, що у семантичних структурах різних слів міра надання переваги ЛСВ та яскравість прояву головного значення варіює у широкому діапазоні: від помітної переваги одного значення над іншим до повної рівності ЛСВ, коли ні тому, ні іншому не можна віддати помітної переваги. При наявності головного значення воно виявляється щоразу з різною яскравістю, так само як різноманітною є «затемнення» неголовних значень.

Семантичну структуру відсубстантивного полісеманта ми розглядаємо за двома напрямками як: 1) термін «семантична структура слова» і 2) визначення семантичної структури. Стосовно терміна «семантична структура слова» у мовознавстві не існує єдиної думки. Термін *семантична структура слова* слід вживати: як структуру похідного слова [9, с. 46-53]; як структурну сукупність ЛСВ слова, як їх систему, де останні перебувають в епідигматичних відношеннях [10, с. 106]; як сукупність притаманних багатозначному слову узуальних значень, упорядкованих відношеннями семантичної деривації [2, с. 123].

Питання визначення семантичної структури слова як упорядкованої (такої, що виявляє системний взаємозв'язок своїх елементів та складає велику кількість лексико-семантичних варіантів того самого слова) не отримало свого вирішення і розуміється неоднозначно [11, с. 72]. Тому поширений у сучасній лінгвістиці термін «семантична структура слова» є багатозначним. Ним позначають як метамовні, так і мовні одиниці, як сукупність найменших односторонніх одиниць змісту слова, так і результат складання двосторонніх одиниць, що утворюють похідні й непохідні слова. [12, с. 67].

Перетин ЛСВ у структурі відсубстантивного полісеманта сучасної німецької мови

Полісемант	ЛСВ №	Інтегральна ознака	Диференційна ознака №
ab+brausen	1) бушувати, шуміти	щось виконувати із шумом (для всіх ЛСВ) – загальний семантичний компонент	1) про море, ліс
	2) сичати, пінитися		2) про лимонад, море
	3) кипіти, вирувати		3) про пристрасті
	4) мчатися, проноситися		4) із шумом про автомобіль, потяг
	5) голосно дуги, фиркати		5) про людину, тварину
	6) закисати, бродити		6) про пиво, квас, спиртні напої
	7) (sich) приймати душ		7) про людину

Отже, визначення семантичної структури відсубстантивного полісеманта як результат послідовного варіювання його лексичної семантики більш адекватно відображує статус синхронної та діяхронної тотожності слова, репрезентуючи цей процес у його динаміці. Семантична структура багатозначного слова виявляється досить складною, оскільки вона утворюється з різного типу сем. Лексико-семантичні варіанти полісемічного відсубстантивного дієслова сучасної німецької мови є не ізольованими, а взаємопов'язаними сутностями, що корелюють між собою і складають єдність.

Джерела та література

1. Аспекты лексического значения. – Воронеж: изд-во ВГУ, 1982. – С. 7-49.
2. Никитин М. В. Лексическое значение в слове и словосочетании / Михаил Васильевич Никитин. – Владимир: Владимирский гос. пед. ин-т, 1974. – С. 36.
3. Кочерган М. П. Слово і контекст / Михайло Петрович Кочерган. – Львів, 1980. – С. 126.
4. Никитин М. В. Основы лингвистической теории значения / Михаил Васильевич Никитин. – М.: Высшая школа, 1988. – С. 47-48.
5. Арнольд И. В. Основы научных исследований в лингвистике / Ирина Владимировна Арнольд. – М.: Высшая школа, 1991. – С. 43.
6. Kleiber G. Polysemie, transfers de sens et metonymie integree / Georg Kleiber. – In: Folia linguistica 29, 1995. – P. 105-132.
7. Володіна Т. С. До поняття семантичного варіювання в системі німецької мови / Т. С. Володіна // Наука та сучасність: зб. наук. праць / редкол.: М. І. Шкіль (голова) [та інші]. – К.: НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2005. – Том 49. – С. 188-196.
8. Семчинський С. В. Загальне мовознавство / Станіслав Володимирович Семчинський. – К.: Вища школа, 1988. – С. 105.
9. Шестеркина Н. В. Каузальный тип связи между понятиями как основа метонимического переноса значений // Лексическая и синтаксическая семантика: межвузовский сборник научных трудов / Н. В. Шестеркина. – Саранск, 1989. – С. 46-53.
10. Огуй О. Д. Системно-квантитативні аспекти полісемії в німецькій мові (синхронія, діакронія та панхронія): дис. ... д-ра філол. наук: 10.02.04 / Огуй Олександр Дмитрович. – Чернівці, 1999. – С. 106.
11. Беляевская Е. Г. Семантика слова / Елена Георгиевна Беляевская. – М.: Высшая школа, 1987. – С. 72.
12. Аспекты семантических исследований // отв. ред. Н. Д. Арутюнова, А. А. Уфимцева. – М.: Наука, 1980. – С. 67.

УДК 659.123+659.131.2+629.33

Ворначев А. А.

ТИПОЛОГІЗАЦІЯ ЗАГОЛОВКІВ АНГЛОМОВНОЇ РЕКЛАМИ АВТОМОБІЛІВ ЗА ПРАГМАТИЧНИМ ЕФЕКТОМ

Автор классифицирует заголовки англоязычной рекламы автомобилей по нескольким типам согласно их прагматическому эффекту, а именно: автосемантические заголовки-информемы, автосемантические заголовки-прагмемы, синсемантические заголовки-прагмемы, автосинсемантические заголовки-информемы, автосинсемантические заголовки-прагмемы. Каждый из этих типов по-своему влияет на заинтересованность адресата в дальнейшем прочтении рекламного текста, и его положительное отношение к рекламируемому товару.

Ключевые слова: автосеманτικότητα, синсеманτικότητα, автосинсеманτικότητα, прагмема, информема.

У статті автор класифікує заголовки англomовної реклами автомобілів на декілька типів відповідно до їхнього прагматичного ефекту, а саме: автосемантичні заголовки-інформеми, автосемантичні заголовки-прагмеми, синсемантичні заголовки-прагмеми, автосинсемантичні заголовки-інформеми, автосинсемантичні заголовки-прагмеми. Кожен з цих типів по-своєму впливає на зацікавленість адресата у подальшому прочитанні рекламного тексту, а також на його позитивне ставлення до рекламованого товару.

Ключові слова: автосемантичність, синсемантичність, автосинсемантичність, прагмема, інформема.

In the article the author gives certain types of English car advertisements' headlines according to their pragmatic effect, just: autosemantic headlines-informemas, autosemantic headlines-pragmemas, synsemantic headlines-pragmemas, autosynsemantic headlines-informemas, autosynsemantic headlines-pragmemas. Each of the types causes a particular influence on a recipient being interested in further reading of an advertisement text and his positive attitude to the item advertised.

Key words: autosemantic, synsemantic, autosynsemantic, pragma, informema.

У наші дні реклама являє собою особливий вид масової комунікативної діяльності, об'єктом впливу якої є споживач. На даний час масова комунікація існує в усній (радіо, телебачення) і писемній (преса) сферах. Але, і в тому, і в іншому випадках одиницею комунікації є текст, котрий організується з метою досягнення максимального впливу на реципієнта. Тому, у ході дослідження рекламної комунікації основна увага повинна бути направлена на одиницю спілкування – рекламний текст – та його прагматичну функцію.

Розв'язання проблеми рекламного тексту було започатковано у дослідженнях багатьох вітчизняних і зарубіжних вчених, які розглядали структурні, семантичні, жанрові, стилістичні й комунікативні особливості рекламної мови й тексту: Д. Е. Розенталь, Х. Кафтанджияев; А. Кромптон, О. В. Медведева, Р. Скильський, Г. О. Абрамова, Гурська Н. А., Шатін Ю. В., Goddard A., Green G., Bovee C. L., Arens W. F. Та ін. Але, наша стаття присвячена саме дослідженню заголовків текстів англomовної реклами автомобілів та їхній типологізації з точки зору прагматичного ефекту, який досягається для залучення споживача у прочитання основного тексту реклами і подальшого впливу на його вибір у придбанні тієї чи іншої марки авто. Для досягнення цієї мети треба вирішити певні завдання, а саме: 1) виявити, які рівні прагматичного ефекту існують у тексті; 2) розглянути рекламний заголовок як передтекст у світлі положень цих рівнів; 3) описати типи заголовків за прагматичним ефектом.

Н. Д. Марова в роботі «Прагматика й перспектива тексту» [3, с. 160-161] зазначає, що прагматичний ефект – явище неоднорідне й має багаторівневу структуру: 1) прагматика виражень, або інакше, **екфрастична** прагматика (від грецьк.: виражати, висловлювати); 2) прагматика призначень, або інакше, **проноетична** прагматика (від грецьк.: передбачати, заздалегідь думати, заздалегідь осягати, передбачати); 3) прагматика забезпечення успішності мовленнєвого акту, або інакше, **епітихічна** прагматика (від грецьк.: той, що досяг мети, успішний). Виходячи з того, що заголовок реклами є передтекстом, ми визначили, що для досягнення прагматичного ефекту, він має пройти ці три рівні.

На першому, екфрастичному, рівні заголовок являє собою особливе висловлення, здійснюване автором для впливу на адресата. Тут реалізується первинна взаємодія між адресантом і адресатом, у нашому дослідженні – між рекламою й реципієнтом. Здійсненню цієї взаємодії сприяє семантична пресупозиція. Автор, обмірковуючи заголовок, перебуває в очікуванні того, що в адресата є деякі загальні «відомості про світ», що частина пропонованої інформації вже відома адресатові.

На другому, проноетичному, рівні заголовок призначений викликати в адресата певну дію – прочитання основного тексту реклами. На цьому рівні в системі «заголовок – текст» і діє категорія прагматичного ефекту, в якому заголовок як мовленнєва одиниця може вступати у виразні зв'язки з текстом, внаслідок чого виникають стилістичні ефекти невинновданого сподівання й посиленого сподівання. Однак логіка пізнання виразної системи певного твору повинна відповідати логіці руху протилежностей, які й складають єдине ціле. Тому, посиленому сподіванню логічно і реально слід протиставити сподівання ослаблене, а ефекту невинновданого сподівання – ефект виправданого, підтвердженого сподівання. Зміст рекламного заголовка прогнозується реципієнтом таким чином, що може створити як посилене, так і ослаблене сподівання з його боку, причому, посилене сподівання засноване на прояві бажання до прочитання основного рекламного тексту, а ослаблене іноді призводить до того, що рекламу або не читають взагалі, або просто проглядають. При цьому, тут діє прагматичний ефект невинновданого або виправданого сподівання. Так, якщо адресат не може точно зрозуміти зміст заголовка, то звертається до основного рекламного тексту. Якщо його прогноз частково або повністю підтверджується, то в цьому випадку діє ефект виправданого сподівання. Але прогноз адресата щодо цього або іншого заголовка може й не підтвердитися. Це виникає, коли за назвою він складає уявлення про зміст основного тексту, а подальший виклад спростовує цю думку,

оскільки в основному тексті мова йде зовсім про інше. У такому разі виникає ефект невинного сподівання. Категорія прагматичного ефекту в заголовках реклами автомобілів може діяти й таким чином, що ефект виправданого сподівання супроводжується ефектом невинного сподівання. Це – синкретичні випадки, використання яких у рекламі сприяє підвищенню виразності тексту й впливу на адресата.

Третій, епітихійний, рівень пов'язаний із безпосереднім впливом на адресата. Тому виникає додаткове завдання в тому, щоб дати заголовок реклами: вплинути на емоційну сферу реципієнта й викликати в ньому позитивне ставлення до того, про що буде сказано в основному тексті. Ефективність рекламного заголовка з погляду мовленнєвого впливу, ступінь і характер прагматичного ефекту рекламного заголовка як мовленнєвого висловлення в конкретному мовленнєвому акті, в значній мірі залежить від сприйняття, розуміння, трактування висловлення адресатом. Один і той самий рекламний заголовок може справляти різний прагматичний ефект на різних інтерпретаторів-адресатів і навіть на того ж самого інтерпретатора в різних ситуаціях. При породженні мовленнєвого прагматичного метою той, хто створює його, прогнозує прагматичний ефект породжуваного мовленнєвого висловлення. Це можливо за двох умов: якщо у самій системі мови є засоби, що мають прагматичні властивості, можуть справляти прагматичний ефект і якщо адресант (так само, як і адресат) володіє цими мовними засобами.

Таким чином, якщо категорія прагматичного ефекту в заголовках пов'язана із впливом на емоційно-вольову сферу психіки людини, то заголовок як прагмалінгвістична одиниця є **прагмемою**; якщо категорія прагматичного ефекту пов'язана лише з повідомленням інформативного змісту (виконує інтелектуально-інформативну функцію), то він є **інформемою** [1; 2].

У рекламі автомобілів уживаються заголовки, що не тільки впливають на реципієнта (заголовки-прагмеми), а й заголовки, що просто інформують реципієнта (заголовки-інформеми), причому як у тих, так і в інших діє той або інший тип прагматичного ефекту.

Рекламний заголовок як передтекст може виконувати різні функції, в основі яких лежить принцип подвійної природи заголовка, що дає змогу розглядати його автосемантично (окремо від тексту) і синсемантично (стосовно тексту). Це уможливорює виділити такі типи заголовків: **автосемантичні, синсемантичні, автосинсемантичні**.

Автосемантичні рекламні заголовки. Автосемантичні заголовки – це заголовки, які повністю зрозумілі адресатові: йому ясно, про що буде йти мова в рекламі автомобіля. Ці заголовки представлені заголовками-інформемами й заголовками-прагмемами. У них діє тільки ефект виправданого сподівання, оскільки первісна інформація, отримана після його прочитання, в усіх істотних моментах підтверджується в основному рекламному тексті.

Автосемантичні заголовки-інформеми. Автосемантичні заголовки-інформеми являють собою групу заголовків, основна функція яких пов'язана з інформуванням адресата. У них використовуються тільки стилістично нейтральні слова, причому адресатові зрозуміло, чому саме присвячена реклама. Наприклад:

- *Introducing high performance technology that's also good for the environment;*
- *Yaris Colour Collection;*
- *Anatomy of a genius. The foot;*
- *The aluminium XJ. De-pressurized cabin;*
- *The new Chrysler Crossfire.*

Автосемантичні заголовки-прагмеми. Автосемантичні заголовки-прагмеми являють собою групу заголовків, функції яких пов'язані як з інформуванням, так і з впливом на адресата. Вони повністю зрозумілі, але використання в них стилістично забарвлених слів, стилістичних прийомів (підкреслені в прикладах) робить їх такими, що й інформують, й впливають одночасно. Наприклад:

- *Intuitive climate control. The great equalizer;*
- *Based on an original idea by the Wright brothers;*
- *Enough technology to be geeky. Enough style to avoid it;*
- *The luxury car that treats life like the greatest luxury of all. The all-new Volvo S80;*
- *Performance that doesn't cost the earth;*
- *Ingeniously designed to help protect the things that need protecting.*

Серед них можна виокремити питальні заголовки-прагмеми. Вони містять питання й характеризуються певною цілеспрямованістю висловлення, що впливає на емоційно-вольову сферу людини, інформуючи, по суті, адресата відносно того, про що піде мова в рекламі:

- *Why stop just because the road has?;*
- *Eventually it all boils down to: do I want a car, or do I want a Porsche?*

Синсемантичні заголовки. Особливе місце в дослідженні займають синсемантичні заголовки. У них відсутній який-небудь прогноз із приводу змісту основного рекламного тексту. Синсемантичні заголовки представлені тільки заголовками-прагмемами, основна функція яких пов'язана з впливом на емоційно-вольову сферу адресата. Для цього використовуються стилістично забарвлені слова, стилістичні прийоми або засоби експресивного синтаксису.

Синсемантичні заголовки-прагмеми Синсемантичні заголовки-прагмеми повністю незрозумілі адресатові. Щоб зрозуміти зміст такого заголовка, потрібно звернутися до основного тексту реклами, тому ефект виправданого або виправданого сподівання тут не діє. Наприклад:

- *The road will never be the same;*
- *Oh, the joys of solitary confinement;*
- *You've covered the outlets, the cabinets are latched and nothing exists less than 3 feet above the floor;*
- *We wholeheartedly support your love affair;*
- *Your life will never be the same;*
- *The more kids you have, the more practical it becomes;*

З усіх цих заголовків неможливо довідатися, про що буде йти мова у рекламі, і тільки прочитавши основний текст, розуміємо, що перший заголовок мав на увазі оснащення рекламованого автомобіля спеціальною сучасною системою легкого керування повним приводом, яка допоможе впоратися з автомобілем на будь-якому дорожньому покритті й на найбільш звивистих ділянках дороги. Про рекламу, що названа другим прикладом заголовка також не можна скласти прогнозу. Після прочитання основного тексту виявляється, що реклама присвячена комфортабельності й вишуканості салону автомобіля, який обладнаний усім необхідним, щоб водієві було приємно в ньому перебувати й не втомлюватися в дорозі і т. д.

Автосинсемантичні заголовки. Автосинсемантичні заголовки займають проміжне положення між автосемантичними й синсемантичними рекламними заголовками. Вони належать до тієї групи заголовків, які зрозумілі адресатові частково. Частково зрозумілі автосинсемантичні рекламні заголовки представлені заголовками-інформемами й заголовками-прагмемами, в яких діє ефект виправданого сподівання.

Автосинсемантичні заголовки-інформеми. Основні функції таких заголовків – інформативні, але тому що

в них міститься лише частина інформації, адресат повинен звернутися до основного тексту реклами, щоб зрозуміти цю інформацію в деталях. Звичайно, що в подібних заголовках уживаються тільки стилістично нейтральні слова й діє ефект виправданого сподівання, оскільки інформація, яка надана в заголовку, доповнюється й конкретизується рекламою. Їх можна представити наступними прикладами:

- *Sunshine for everyone;*
- *Smoother. Roomier. More powerful;*
- *Earth Day, every day. From the cleanest car company on the planet;*
- *Reservations for seven now available.*

Так, перший заголовок інтригує реципієнта тим, яким чином сонячне світло пов'язане з автомобілем і змушує познайомитися з основним текстом реклами, з якого стає зрозумілим, що в автомобіля прозорий панорамний дах, через який проникає велика кількість світла, що візуально розширює простір салону. Другий заголовок змушує реципієнта дізнатися із основного тексту, яким чином проявляються заявлені в ньому характеристики стосовно автомобіля і т. д.

Автосинсемантичні заголовки-прагмеми. Частково зрозумілими автосинсемантичними заголовками-прагмемами є такі, основні функції яких – це вплив. Вони почасти зрозумілі адресатові, а завдяки використанню в них стилістично забарвлених слів, стилістичних прийомів або засобів експресивного синтаксису, діють інтригуючи. У таких заголовках також реалізується ефект виправданого сподівання, оскільки інформація, яку подано в них, доповнюється й конкретизується рекламним текстом. Наприклад, заголовок *Sometimes the road ahead is paved with anything but good intentions* є частково зрозумілим (у рекламі мова йде про непередбачені випадки, що пов'язані з дорогою) і привертає увагу своєю незвичайністю (цей заголовок є трансформованим фразеологізмом *The road to hell is paved with good intentions*), що змушує реципієнта звернутися до основного тексту реклами, який вносить повну ясність стосовно змісту. Виявляється, що рекламується оснащення автомобіля необхідною технологією, котра підвищує його прохідність у складних шляхових або взагалі позашляхових умовах. Інші подібні заголовки:

- *If it didn't have all-wheel drive, It'd be like any other car that does 0 to 60 in 5.8 seconds;*
- *Find out why those little monkeys they shot into space were always smiling;*
- *If you're tough enough, every road seems flat;*
- *Park. Wait for applause to die down. Unfasten seatbelt;*
- *Try taking your eyes off the all-new Mazda 5;*
- *Haul some concrete. Move some lumber. save the world;*
- *You might just become a car potato. It's what makes a Subaru, a Subaru.*

Як окремий, варто виокремити **комбінаторний тип** заголовків, що складається з комбінації вищевикладених типів. Цей прийом використовується з метою підвищення привернення уваги адресата до реклами, оскільки різні прагматичні ефекти, доповнюючи одне одного мають більший вплив. Наприклад, заголовок *The turbocharged Volkswagen Jetta GLI. One small victory at a time* складається з двох частин, перша з яких є автосемантичним заголовком-прагмою, тому що тут діє ефект виправданого сподівання, пов'язаний з інформуванням та з впливом на адресата завдяки стилістично забарвленому слову *turbocharged*, що є спеціальним технічним терміном; а друга частина є синсемантичним заголовком-прагмою, оскільки він незрозумілий адресатові, для чого йому потрібно звернутися до основного тексту. Схожа ситуація спостерігається й у такому заголовку: *The new Infiniti QX56. Ready to move?* Тут перша частина є автосемантичним заголовком-інформемою, а друга – питальним автосемантичним заголовком-прагмою. Наступний заголовок *Sports car or luxury car? Let your senses be the judge* також складається із двох типів, перший з яких є питальним автосемантичним заголовком-прагмою, а другий – автосинсемантичним заголовком-прагмою, оскільки він частково зрозумілий адресатові: інформація, подана в заголовку, доповнюється й конкретизується рекламним текстом.

Таким чином, заголовки реклами автомобілів у світлі положень текстової лінгвістики відповідно до їхнього прагматичного ефекту можна типологізувати на автосемантичні заголовки-інформеми, автосемантичні заголовки-прагмеми, синсемантичні заголовки-прагмеми, автосинсемантичні заголовки-інформеми, автосинсемантичні заголовки-прагмеми. Кожний із цих типів містить у собі особливості, які спрямовані на привернення уваги реципієнта до реклами.

Джерела та література

1. Киселёва Л. А. Язык как средство воздействия: лекции спецкурса / Л. А. Киселёва. – Л.: Ленингр. гос. пед. ин-т им. А. И. Герцена, 1971. – 60 с.
2. Киселёва Л. А. Вопросы теории речевого воздействия / Л. А. Киселёва. – Л.: Изд-во ЛГУ, 1978. – 160 с.
3. Марова Н. Д. Прагматика и перспектива текста / Н. Д. Марова // Прагматика и стилистика текста: сб. ст. – Алма-Ата, 1988. – С. 160-169.

УДК 811.111-11: 821-1(73)(=414/=45)

Воробей Н. В.

МЕТОДИКА ДОСЛІДЖЕННЯ ЕТНОКУЛЬТУРНОЇ КАРТИНИ СВІТУ В АФРО-АМЕРИКАНСЬКІЙ ПОЕЗІЇ

В статье раскрывается специфика методики инференционного анализа семантики поэтического текста, направленной на реконструкцию этнокультурной картины мира в афро-американской поэзии.

Ключевые слова: значение, смысл, архетип, концептуальная схема.

У статті розкривається специфіка методики інференційного аналізу семантики поетичного тексту, спрямованої на реконструкцію етнокультурної картини світу в афро-американській поезії.

Ключові слова: значення, смисл, архетип, концептуальна схема.

The article focuses on the peculiarities of the methods of inference analysis of poetic text semantics aimed at reconstruction of the ethnocultural picture of the world in African American poetry.

Key words: meaning, semantics, archetype, conceptual scheme.

На сучасному етапі розвитку наукової парадигми видається недостатнім зосереджуватися на вивченні тільки композиційно-змістових чи мовностилістичних особливостей художніх текстів. Розробка способів експлікації концептуального змісту літературних творів із застосуванням методологічних настанов і теоретичних засад когнітивної лінгвістики, концептології, когнітивної поетики, лінгвокультурології тощо належить до актуальних і новаторських завдань сучасного мовознавства, лінгвопоетики зокрема, оскільки дозволяє глибше розкрити ідіостилю митців слова з урахуванням співвідношення етнокультурного та індивідуально-авторського в тезаурусі творчої особистості, а також особливостей реалізації картини світу в художньому творі [9, с. 199].

Мета статті – розкрити специфіку методики інференційного аналізу семантики поетичного тексту, спрямованої на реконструкцію етнокультурної картини світу в афро-американській поезії.

Досягнення мети передбачає вирішення таких завдань: 1) обґрунтувати своєрідність методики інференційного аналізу, застосованої до реконструкції етнокультурної картини світу в афро-американській поезії; 2) описати поетапну обробку інформації, актуалізованої в текстах афро-американської поезії.

Перспективними виявляються дослідження текстів афро-американської поезії в руслі когнітивної поетики.

Інформаційний план тексту є тією областю, що привертає дослідників різних напрямів науки. Предметом дослідження стає встановлення механізмів, способів кодування, збереження, трансляції безперервного потоку інформації зовнішнього й внутрішнього світа з мінімальними втратами та, відповідно, розуміння за допомогою дискретних одиниць тексту; виявлення когнітивних чинників розуміння тексту та механізми виявлення глибинних смислів [3; 5; 7]. Текст є інформаційно навантаженим, багатомірним, багатопросторовим, у якому нашаровуються смисли та складність якого передбачає активну участь читача у декодуванні. Для реконструкції смислу тексту не є достатнім лінійна його обробка, для розуміння необхідно застосувати створений культурою смисловий простір, без якого розуміння стає обмеженим лише верхівкою айсберга, натомість величезне навантаження падає саме на її підводну частину – на приховані смисли, імпліцитне. Саме «занурення» (погружение) слів в культуру більш повно виявляє їх мовну й немовну семантику, уможливує більш глибоке поникнення у суть культурних цінностей та розуміння національної специфіки [4, с. 48].

Інформація може передаватися двома способами: явно (відкрито) або приховано (замасковано). Відповідно смисл повідомлень може бути експліцитним або імпліцитним. Експліцитний (лат. *explicite* – явний, виражений) смисл (інформація) – явний, виражений смисл, який сприймається комунікантами із значень мовних одиниць. Імпліцитний (лат. *implicito* – неявний) смисл (інформація) – неявний, прихований смисл, який виводиться читачем із значень мовних одиниць під впливом конкретної ситуації та контексту спілкування [1; 2; 11].

Лінгвокультурема акумулює як мовне уявлення («форму думки»), так і «позамовне, культурне середовище» (ситуацію, реальність). Ось чому слово-сигнал неодмінно пробуджує в людині, яка знає мову, особливу культурну комунікацію, не тільки значення як натяк [10], але і всю сукупність «культурного ореолу» [4; 14]. Така комунікація визначається свідомим наміром адресанта повідомити дещо адресату і з тією ж свідомою готовністю останнього сприйняти це повідомлення, що здійснюється за допомогою знаків-сигналів [14, с. 77-79, 138-144]. Лінгвокультурема інкорпорує сегменти не лише мови (мовного значення), а й культури (позамовного культурного смисла), репрезентовані відповідним мовним знаком [4, с. 49].

Мовний знак як один зі складників лінгвокультурами, тобто її форма, сигналізує не тільки її «поверхнєве», мовне значення, але й «глибинний» зміст (смысл) як факт (елемент, сегмент) культури [4, с. 49]. Сприйняття глибокого лінгвокультурологічного смисла уможливує повне усвідомлення реальності, а не просто знання «мовного ярлика», що вимагає подальшого когнітивного розшифрування та знання реального «спілкування» з предметом [там само, с. 50].

Формою виявлення імпліцитних значень є експліцитне значення разом із значимим фоном його реалізації. Фонові знання є та імпліцитна інформація, спільна для співрозмовників, що додається до змісту вербального повідомлення й дає змогу оптимізувати його сприйняття й розуміння. Це фонові знання загальнолюдські, регіональні, країнознавчі, соціальні, професійні [12, с. 636]. Загалом, фонові знання як затекстові представлені знаннями про дійсність, культуру, буття, енциклопедичними знаннями тощо.

Афро-американські поетичні тексти навантажені культурними смислами, що відображають досвід темношкірого етносу, здобутого в американському суспільстві. Складність, нагромадженість текстів культурно значущою інформацією обумовлює застосування у роботі комплексної методики з вилучення етнокультурних смислів.

Вицленування, витягування етнокультурних смислів здійснюється шляхом застосування комплексної методики, що інтегрує різні прийоми, процедури та операції, – **методики інференційного аналізу семантики поетичного тексту**. Методика включає низку когнітивних операцій і процедур, спрямованих на пошук та пояснення особливостей етнокультурного осмислення світоустрою (сукупність уявлень, образів, вірувань), що інкорпоровані у художній семантиці поетичних текстів. Така методика передбачає поетапну обробку інформації, актуалізованої в тексті. Оскільки кожний словесно-поетичний образ вимагає застосування різних операцій по вилученню смислу з трьох іпостасей – передконцептуальної, концептуальної та вербальної, у яких втілені різні типи знань. Йдеться про операції на рівні як концептуальної структури, так і вербальної, тобто на текстовому, словесному, так і концептуальному (передкатегоріальна за Р. Цуром і категоріальна діяльність за І. Гальперінім) здійснюються для осмислення і витягування передконцептуальних (імпліцитних), концептуальних і семантичних ознак номінативних одиниць, що формують (створюють) словесно-поетичний образ.

Перший етап включає низку когнітивних операцій *архетипного аналізу*. 1) Вилучення, визначення арсеналу імплікативних концептуальних ознак архетипу, активованого культурно навантаженою лексичною одиницею поетичного тексту. Саме культурно навантажені лексичні одиниці забезпечують розпізнання архетипного значення. Активізація архетипу – це позасвідоме, автоматична ментальна операція, зумовлена емоційним передзнанням. Сигналом концептуальних імплікацій слугує висунута (*salient, foregrounded*) номінативна одиниця. Визначення імплікативної ознаки архетипу здійснюється шляхом словникового пошуку («археологія смислу» за М. Фуко [14]). Аналіз словникових статей у лексикографічних джерелах здійснюється з метою виявлення внутрішньої форми слова, енциклопедичного знання та фонових знань. Так, наприклад, у словесно-поетичному образі

*I am Kōjo. In West Afrika Kōjo
means Unconquerable. My parents
named me the seventh day from my birth
in Black spirit, Black faith, Black communion.
I am Kōjo. I am A Black.
And I Capitalize my name.*

(Brooks, 46)

ефект очуднення, створений вживанням власного ім'я *Kōjo*, має африканське походження, несе для нас імпліцитний смисл, тому уповільнює читання і процес інтерпретації («*delayed categorization*» R. Tsur). Шляхом словникового пошуку етимологічного значення номінативної одиниці *Kōjo* виявляємо, що *Kōjo* (від *Cudjoe* – чоловіче ім'я, що означає «Monday» – «понеділок» [15, с. 85]) є аканська назва народу в Гані та означає «народжений у понеділок» [18]. В африканській культурі понеділок означає мирний, спокійний день [17], тобто має позитивну етнічну конотацію. Утруднення археології смислу полягає у зміні або модифікації імені (наявність варіантів *Kodjo, Kōjo, Jojo* [16]), що пов'язано із забобонами, згідно з якими знання справжнього імені людини застосовується у чорній магії для здійснення певних ритуалів знищення чи нашкодження людині (звідси табу на промову справжнього імені). У XIX столітті африканські назви днів утратили свої значення, але афро-американці

продовжували давати своїм дітям ці ім'я [15, с. 86-89]. Можливо, саме тому в наведеному вище словесно-поетичному образі ім'я *Kojo* набуває додаткового значення *непереможний*, підкріплене ще й висловленням *In West Afrika Kojo / means Unconquerable*. Наступний уривок поетичного тексту *My parents / named me the seventh day from my birth / in Black spirit, Black faith, Black communion* актуалізує фрагмент міфопоетичної картини світу афро-американської культури, що має глибокі витoki з африканської міфології. Традиція давати значиме ім'я дитині на сьомий день від його народження корінється у багатьох культурах світу [13]. До того ж позитивна конотація чорного кольору, виражена номінативною одиницею *Black spirit, Black faith, Black communion*, зумовлена кольором шкіри темношкірої людини, яка, в свою чергу, вірить в існування богів, духів подібного кольору. Тому чорний дух, чорна віра, чорна спільнота є тим, що несе добробут та є рідною за походженням. Таким чином, лексична одиниця *Black* у складі наведеного вище словесно-поетичного образу набуває етнокультурного смислу «рідний», згідно з традиціями і віруваннями африканського народу.

Другий етап – *поетико-когнітивний аналіз* (запропонований В. Г. Ніконовою), який є комплексним, оскільки інкорпорує кілька методів і методик дослідження. Аналіз мовного матеріалу передбачає застосування методів дескриптивного, інтерпретаційно-текстового, семантичного, компонентного й концептуального аналізу, а також процедур та прийомів логіко-семантичного, лексикографічного опису й елементи кількісних підрахунків отриманих даних. Слідом за В. Г. Ніконовою, в роботі застосування методики поетико-когнітивного аналізу передбачає проведення дослідження у напрямку *концепт – концептуальна схема – смисл*, від розгляду функціонування мовних одиниць у поетичних текстах до реконструкції релевантних структур авторської свідомості та виявлення концептуальних пріоритетів афро-американських поетів. Поетико-когнітивний аналіз спрямований на реконструкцію концептуальних схем (метафоричної, метонімічної, параболічної), що лежать в основі формування різних видів словесних поетичних образів. Так, наприклад, у словесно-поетичному образі «*I am a black Pierrot*» (Hughes, с. 66) онім *Pierrot* активує у свідомості знання про казкового персонажа О. М. Толстого «Пригоди Буратино». П'єро (від фр. *Pierrot*, зменшувальна форма імені П'єр) є одним з персонажів французького народного ярмаркового театру. Цей персонаж виник в середині XVII століття. Виконавець ролі П'єро виступав без маски, з обличчям, обрисам мук, носив широку селянську сорочку. В характері П'єро домінують риси печального кохання, невдалого суперника Арлекіно. Отже, очевидним є протиставлення П'єро Арлекіну (невдачі – вдачі, печалі – радості). Аналіз словникових дефініцій, енциклопедичних та довідкових джерел дозволив виявити концептуальні імплікації оніма *Pierrot*: *печаль, невдача, страждання, слабкість, відчуженість, нещастя*, що є складниками концепту *SORROW / ПЕЧАЛЬ*. У наведеному вище словесно-поетичному образі номінативна одиниця *Pierrot* має атрибутивну ознаку, виражену лексичною одиницею *black*, яка вказує на приналежність персонажу до раси темношкірих людей, що протиставляє його як представника цієї раси до раси білих людей в особі Арлекіно, який є улюбленцем долі, спільноти. Отже, основою словесно-поетичного образу «*I am a black Pierrot*» є концептуальна схема ЛЮДИНА (ТЕМНОШКІРА) Є СТРАЖДАННЯ, ПЕЧАЛЬ, ВІДЧУЖЕНІСТЬ. Осмислення темношкірої людини здійснюється через концептуальний образ театрального персонажу, який є білошкірим, припудреним мукою. Отже семантичний і концептуальний аналіз наведеного вище словесно-поетичного образу дозволив вилучити етнокультурний смисл – темношкіра людина є слабкою, пригніченою та гнобленою в американському суспільстві.

Третій етап передбачає застосування *методу інференції* (що охоплює контекстуальний та інтерпретаційно-текстовий аналізи), спрямованого на обробку, пояснення опрацьованих знань, отриманих в результаті попередніх пошуків. О. О. Проценко вважає, що в основі концептуальних метафор лежать когнітивні механізми поетичного переосмислення, розроблені Дж. Лакоффом і М. Тернером, такі як *нароцування* (elaborating), *поєднання* (combination), *розширення* (extension) [20, с. 67-72], *перегляд* (переклад О. П. Воробйової від «questioning» З. Ковечеса) [19]. Слідом за Л. І. Белеховою вважаємо, що лінгвокогнітивний аналіз словесних поетичних образів афро-американської поезії передбачає виявлення лінгвокогнітивних операцій *конкретизації, спеціалізації, модифікації* та лінгвокогнітивні процедури *розширення, узагальнення, перспективізації*, задіяні у формуванні концептуальної та вербальної іпостасі образів [3, с. 206-209]. Дослідження прийомів перетворення базових концептуальних метафор у поетичному тексті, а також їх систематизація уможливило визначення особливостей когнітивного стилю поета, специфіки формування словесних поетичних образів. У дослідженні концептуального простору трагічного в п'єсах Шекспіра В. Г. Ніконовою виявлено окрім наведених вище прийомів лінгвокогнітивні механізми *звуження* (restriction), *покращання* (amelioration) й *погіршення* (degradation) базових концептуальних метафор [8]. У контексті нашої роботи лінгвокогнітивний аналіз формування словесно-поетичних образів в афро-американській поезії виявив додаткову лінгвокогнітивну процедуру осмислення словесно-поетичних образів – *пейорацію* (rejection). У роботі нами виявлені мовні операції *компресії* та *редукції* мовленнєвих форм у текстах афро-американської поезії, що створюють конденсацію етнокультурних смислів.

Специфіка текстів афро-американської поезії, на наш погляд, зумовлюють необхідність застосування у роботі комплексної методики дослідження етнокультурної картини світу. Перспективою подальшої роботи є виявлення специфіки формування етнокультурних смислів в афроамериканській поезії.

Джерела та література

1. Бацевич Ф. С. Основи комунікативної лінгвістики / Ф. С. Бацевич. – К.: Академія, 2004. – 344 с.
2. Безугла Л. Р. Когнітивно-прагматичні характеристики імпліцитних смислів у німецькомовному дискурсі: автореф. дис... д-ра наук: 10.02.04 – Германські мови / Безугла Лілія Ростиславівна. – К., 2009. – 28 с.
3. Белехова Л. І. Образний простір американської поезії: лінгвокогнітивний аспект: дис. ... доктора. філол. наук: 10.02.04 / Белехова Лариса Іванівна. – К., 2002. – 516 с.
4. Вороб'єв В. В. Лінгвокультурологія: монографія / В. В. Вороб'єв. – М.: Изд-во РУДН, 2008. – 336 с.
5. Вороб'єва О. П. Семантичне пространство художественного текста: інтерпретація мира или мир інтерпретацій? / О. П. Вороб'єва // Категоризація мира: пространство и время: матеріали науч. конф. – М.: Диалог-МГУ, 1997. – С. 39-40.
6. Гальперин И. Р. Текст как объект лингвистического исследования / И. Р. Гальперин. – [5-е изд., стереотип.]. – М.: КомКнига, 2007. – 144 с.
7. Молчанова Г. Г. Семантика художественного текста: импlicative аспекты коммуникации / Г. Г. Молчанова. – Ташкент: Фан, 1988. – 163 с.
8. Ніконова В. Г. Концептуальний простір трагічного в п'єсах Шекспіра: поетико-когнітивний аналіз: дис. ... докт. філол. наук: 10.02.04 / Ніконова Віра Григорівна. – К.: КНЛУ, 2008. – 558 с.
9. Ніконова В. Г. Поетико-когнітивний аналіз драматичного тексту: художній концепт / В. Г. Ніконова, 2008б. – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/portal/Natural/Vdpu/Movozn/2008_14/article/37.pdf.
10. Потебня А. А. Полное собрание трудов: мысль и язык / А. А. Потебня; [подготовка текста Ю. С. Рассказова, О. А. Сычева]. – М.: Лабиринт, 1999. – 300 с.
11. Проценко О. О. Імплікативний простір американської поезії XX століття: лінгвокогнітивний аспект [Текст]: автореферат ... канд. філол. наук, спец.: 10.02.04 – Германські мови / О. О. Проценко. – Харків: Харківський нац. ун-т ім. В. Н. Каразіна, 2010. – 20 с.
12. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія / О. О. Селіванова. – Полтава: Довкілля-К, 2006. – 716 с.

13. Системы личных имен. – М.: Главная редакция восточной литературы издательства «Наука», 1989. – 383 с.
14. Фуко М. Слова и вещи. Археология гуманитарных наук / М. Фуко; [пер. с фр. В. П. Визгина, Н. С. Автономовой]. – СПб.: А-сид, 1994. – 406 с.
15. Africanisms in American Culture: Blacks in the Diaspora / ed. by J. E. Holloway. – [2nd ed.]. – Bloomington: Indiana University Press, 2005. – 448 p.
16. Akan names [Электронный ресурс] // WIKIPEDIA: The Free Encyclopedia. – Режим доступа: <http://www.scn.org/rdi/kw-40.htm>.
17. Bartle P. F. W. Forty Days; The Akan Calendar / P. F. W. Bartle // Africa: Journal of the International African Institute. – Edinburgh: Edinburgh University Press, 1978. – January, Vol. 48 (1). – P. 80-84. – Режим доступа: <http://www.scn.org/rdi/kw-40.htm>.
18. Kojo [Электронный ресурс] // WIKIPEDIA: The Free Encyclopedia. – Режим доступа: http://en.wikipedia.org/wiki/Kojo_Nnamdi.
19. Kövesces Z. Metaphor. A Practical Introduction / Z. Kövesces. – Oxford: Oxford University Press, 2002. – 285 p.
20. Lakoff G. More than Cool Reason: A Field Guide to Poetic Metaphor / G. Lakoff, M. Turner. – Chicago; L.: The University of Chicago Press, 1989. – 230 p.
21. Tsur R. Aspects of Cognitive Poetics [Электронный ресурс] / R. Tsur. – Режим доступа: <http://www2.bc.edu/~richard/lcb/fea/tsur/cogpoetics.html>.
22. Brooks – Brooks G. Selected Poems / G. Brooks // Every Shut Eye Ain't Asleep: An Anthology of Poetry by African Americans Since 1945 / ed. by: Michael S. Harper and Anthony Walton. – Boston: Little, Brown and Company, 1994. – P. 30-59.
23. Hughes – Selected Poems of Langston Hughes. – [1st Vintage classics ed.]. – New York: Vintage Books, a division of Random House, Inc., 1990. – 297 p.

УДК 4:801.5

Воробьева И. В.

РЕАЛИЗАЦИЯ ПРИНЦИПА НАГЛЯДНОСТИ ПРИ ОБУЧЕНИИ РУССКОМУ ЯЗЫКУ И КУЛЬТУРЕ РЕЧИ УЧАЩИХСЯ ВУЗОВ ТЕХНИЧЕСКОГО ПРОФИЛЯ

Статья посвящена проблеме применения визуальной наглядности при обучении культуре речи студентов технических специальностей. Предлагаются конкретные приемы работы на ориентировочной стадии учебной деятельности. Выделяется дополнительная функция учебной наглядности – визуальная репродукция.

Ключевые слова: методика, наглядность, презентация, визуальная репродукция.

Стаття присвячена проблемі застосування візуальної наочності при навчанні культурі мови студентів технічних спеціальностей. Пропонуються конкретні прийоми роботи на орієнтовній стадії навчальної діяльності. Виділяється додаткова функція навчальної наочності - візуальна репродукція.

Ключові слова: методика, наочність, презентація, візуальна репродукція.

The paper concerns the problem of application of visual presentation at training technical specialty students to the standard of speech. Concrete working methods at a rough stage of educational activities are offered. Additional function of educational presentation – a visual reproduction – is allocated.

Key words: technique, presentation, a visual reproduction.

Недостаточный уровень владения родным языком абитуриентов, поступающих в технические вузы общеизвестен и является серьезной проблемой при освоении российскими студентами технических специальностей материалов Федеральной программы по русскому языку и культуре речи, особенно при ограниченном количестве учебных часов, выделенных для ее реализации. Это стимулирует преподавателей-словесников к поиску новых приемов работы с данным контингентом учащихся. Одним из таких приемов, на наш взгляд, может быть использование творческих возможностей самих студентов, когда они сами представляют абстрактные правила орфографии и пунктуации в виде образных примеров.

Современным студентам неинтересно «зубрить скучные правила», тем более что при обмене информацией в Интернете, на их взгляд, не обязательно знать нормы орфографии и пунктуации. Однако стоит ли сетовать на такие реалии современности, как склонность части молодежи к комиксам и клипам и ужасаться «наступлению цивилизации картинок», если существует возможность использовать эти картинки для обучения? Принцип наглядности издавна с успехом применяется в педагогике, однако средства образной наглядности при обучении родному языку применяются нечасто и в основном в функции презентации.

Цель данной статьи – предложить для повышения грамотности студентов технического вуза некоторые приемы использования средств образной наглядности.

О наглядности в обучении говорили еще гуманисты эпохи Возрождения, но они понимали наглядность только как зрительное восприятие вещей и явлений [3]. Свое теоретическое обоснование принцип наглядности получил благодаря работам Я.А.Коменского, который утверждал, что «ничего нет в интеллекте, чего бы не было прежде в ощущениях» [8].

Современная дидактика, рассматривая наглядность как один из основных принципов педагогики, основной задачей ее в учебном процессе считает развитие мышления учащихся на базе чувственно-наглядных впечатлений, активизацию аналитических сторон их восприятия, а также установление связи между конкретным и абстрактным в процессе обучения [3].

Средства наглядности широко применяются при обучении русскому языку как иностранному. Задача этих средств заключается в том, чтобы научить восприятию и продуцированию речи, т.е. обеспечить общение на русском языке. Чтобы научить речевой деятельности, необходимо дать обучающимся определенные образцы, ориентиры этой деятельности, которая по традиции используется в обществе..., научить правильной, культурной речи» [6, с. 8]. В процессе обучения грамматике визуальная наглядность используется для ориентировки учащихся в грамматической системе изучаемого языка и формировании грамматических навыков.

При решении данных методических задач основными видами наглядности являются: образная (картинная) и необразная (схемы, структурные модели) визуальная наглядность, а также слуховая. Чаще всего средства визуальной наглядности используются для облегчения ориентировки учащихся в системе словоизменений и в системах пространственно-временных, причинно-следственных отношений, выраженных при помощи служебных слов и синтаксических конструкций изучаемого языка [4].

Повседневные ситуации, изображенные на картинках, иллюстрируют употребление определенной конструкции или формы, что позволяет в большей степени избежать специальной лингвистической терминологии, трудных для иностранных студентов-нефилологов абстрактных формулировок при ограниченной сетке часов. Такие картинные справочники привлекаются в качестве дополнительного материала к любому основному учебнику русского языка [5; 7].

Как в учебниках, так и в раздаточных материалах преобладает наглядность в своей презентующей функции на ориентировочной стадии учебной деятельности (восприятие, осознание, понимание). Значительно реже находит свое применение наглядность в опорно-продуцирующей функции на исполнительской стадии учебной деятельности.

Обычно она представлена условными ситуативными рисунками или грамматическими схемами, по которым студенты создают собственное высказывание.

Не подлежит сомнению, что визуальные (невербальные) средства, язык которых не обладает в отличие от вербального языка жесткой нормативной связью между знаком и его значением, создают широкие возможности для личностного, индивидуального, творческого восприятия объекта и при дидактически целесообразном их использовании могут послужить одним из важнейших факторов, способствующих оптимизации процесса обучения.

Известно, что большую часть информации человек получает посредством зрения, кроме того, образное мышление всегда отличало жителей России, поэтому правила грамматики, проиллюстрированные в учебниках русского языка, лучше запоминались учащимися. Кроме того, «визуальная культура становится существенной составляющей профессионального облика большого числа профессий [2, с. 164], в том числе и обучающихся языку, поэтому преподаватели русского языка и культуры речи вполне могут активно использовать внетекстовые формы передачи учебного материала.

Исходя из этого, кафедрой «Русский язык» Московского государственного университета путей сообщений предложен и опробован следующий метод работы, основанный на использовании творческих возможностей самих студентов.

В шести учебных группах университета (111 человек) после проверки стартового диктанта студенты получили задание: проиллюстрировать те правила русской грамматики, на которые они сделали ошибки (или любые другие правила).

Представленные сюжеты должны были отображать употребление определенных грамматических конструкций и форм, актуальных для учащихся. В качестве образца учащимся были представлены материалы, иллюстрирующие примеры на конкретное грамматическое правило (рисунок или схема). Некоторые студенты представили не один, а два или три сюжета. Всего 212 сюжетов.

Данный способ закрепления учебного материала был использован с целью повышения интереса студентов к родной грамматике. Поскольку, во-первых, при выборе конкретного правила и яркого примера на него студенты просматривают НЕСКОЛЬКО правил и примеров, определяя, годятся ли они для картинки; во-вторых, создание зрительного образа способствует лучшему осознанию избранного грамматического правила и закреплению его в памяти. Предполагалось, что, подключив образное мышление и собственные творческие способности, студенты смогут достичь лучшего понимания заинтересовавших их правил.

Не все студенты умеют хорошо рисовать, но этого от них и не требовалось. В том случае, когда сюжет рисунка был заимствован, но перерисован собственноручно, задание считалось выполненным, поскольку такая работа помогла учащемуся закрепить этот образ в сознании. Конечно, это менее ценно, чем собственный сюжет. Не принимались лишь рисунки, заимствованные из Интернета, без творческой доработки. Некоторые учащиеся представили коллаж из фотографий с примерами на избранное правило.

В результате проведенного эксперимента были получены следующие результаты: 53,3% сюжетов относились к орфографии и пунктуации и не имели замечаний. При этом некоторым студентам было лень искать интересные и оригинальные решения для примеров на сложные правила, и они сдали рисунки, на которых были изображены *лыжиИ, мышиИ и камышиИ*. В то же время был представлен рисунок обезьяны с зажигалкой среди автомобильных покрышек, снабженный надписью: «*Жирная шиппанье оживленно транжирила шиллинги, разжигая зажигалкой шипованную шину, шипя: ЖИ, ШИ пиши с И!*». 4,7% были составлены неверно, например: рисунок, изображающий двух змей (одна из которых была в фате и с накрашенными губами) имел подпись «*Уж замуж невтерпех*». 4,2% не имели прямого отношения к правилу или примерам на него (например: небрежный карандашный рисунок кирпича был снабжен следующим текстом: «*Даже кирпич знает, что НЕ с глаголами пишется раздельно!*»). 7,5% представляли собой прекрасно выполненные рисунки, по которым было просто переписано из учебника грамматическое правило. 8% составили рисунки на такие понятия, как синонимы, антонимы, паронимы, а также очевидные для русских значения некоторых предлогов и приставок, прямо не связанные с орфографией и пунктуацией.

При оценке сданных рисунков попутно решалась и воспитательная задача, в частности, не принимались рисунки с некорректными сюжетами, например, с надписью «*жИд*».

На некоторых представленных учащимися картинках изображены изолированные предметы или действия вне ситуативного контекста, но наибольший интерес представляли ситуативно-композиционные, где изображен комплекс предметов и действий, объединенных темой, единством места и времени.

Студентами были использованы самые разнообразные виды средств визуальной наглядности: условные рисунки, репродукции картин, фотографии, серии сюжетных рисунков и фотографий.

Что касается функции созданных иллюстраций, то они, безусловно, выполняют **опорно-производящую** функцию, т.к. представляют наглядность, созданную самими студентами, которые перекодировали языковые явления в невербальные образы. Однако функционировать они на **ориентировочной стадии учебной деятельности**, помогая лучше осознать учебный материал (Ср. с традиционными условными ситуативными рисунками и грамматическими схемами, используемыми как опора для построения собственного высказывания, т. е. вербализации содержания рисунка, применяемыми на исполнительской стадии учебной деятельности). Назовем такую функцию наглядности **визуальной репродукцией**.

Проверка работы над ошибками стартового диктанта показала, что студенты на те грамматические правила, которые были проиллюстрированы ими, НЕ ОШИБАЛИСЬ. Кроме того, при разборе и оценке рисунков на уроке они показывали друг другу свои произведения, закрепляя яркие образы в сознании.

Таким образом, приложив труд и фантазию, студенты не только лучше освоили избранный ими учебный материал, но и помогли своим товарищам зрительно представить наиболее значимые явления русской грамматики.

На материале сделанных студентами рисунков было создано учебное пособие, включающее также тексты правил орфографии и пунктуации, актуальные для учащихся, где иллюстрации выступают как визуальные компоненты обучения в традиционной презентующей функции на ориентировочной стадии учебной деятельности [1]. Практика обучения показала, что пособие отражает мировоззрение современных студентов и воспринимается ими с большим интересом.

По нашему мнению, при небольшом объеме учебных часов дисциплины «Русский язык и культура речи» в техническом вузе данный метод повышения грамотности студентов весьма продуктивен, т. к.:

- 1) выполняет сразу две функции: презентующую и опорно-производящую (в качестве **визуальной репродукции**);
- 2) повышает интерес к грамматике родного языка;
- 3) подключает образное мышление и собственные творческие способности учащихся, что способствует лучшему осознанию избранного грамматического явления и закреплению его в памяти;

- 4) увеличивает объем обрабатываемого учебного материала, т.к. при выборе конкретного яркого примера студенты просматривают несколько правил и примеров, определяя, годятся ли они для картинки;
- 5) в процессе разбора и оценки рисунков на уроке студенты показывали друг другу свои произведения, закрепляя яркие образы в сознании своих товарищей по учебной группе;
- 6) активизирует воображение будущих инженеров;
- 7) может служить основой для воспитательной беседы;
- 8) самостоятельно созданные сюжеты отражают мировоззрение современной молодежи, поэтому воспринимаются лучше, чем традиционные иллюстрации в учебной литературе.

Источники и литература

1. Воробьева И. В. Образы русской грамматики глазами студентов МИИТ / И. В. Воробьева. – М.: МИИТ, 2009. – 68 с.
2. Зуев Д. Д. Школьный учебник / Д. Д. Зуев. – М.: Педагогика, 1983. – 239 с.
3. История педагогики. – М.: Просвещение, 1981. – 367 с.
4. Леонтьев А. А. Психологические основы наглядности в учебнике русского языка для иностранцев / А. А. Леонтьев. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1973. – 178 с. – (Аудиовизуальные пособия и психологические основы наглядности в учебниках русского языка. Доклады советской делегации на II конгрессе МАРПЯЛ).
5. Малышев Г. Г. Русская грамматика в картинках для начинающих / Г. Г. Малышев. – СПб.: Златоуст, 2006. – 304 с.
6. Мисири Г. С. Использование наглядности на начальном этапе обучения русскому языку / Г. С. Мисири. – М.: Русский язык, 1981. – 137 с.
7. Пехливанова К. И. Грамматика русского языка в иллюстрациях / К. И. Пехливанова, Н. Н. Лебедева. – М.: Русский язык, 1989. – 352 с.
8. Щукин А. Н. Методика преподавания русского языка как иностранного / А. Н. Щукин. – М.: Высшая школа, 2003. – 334 с.

УДК 81'42

Габидуллина А. Р., Сырова О. В.

ПРИЕМЫ АДАПТАЦИИ НАУЧНОГО ТЕКСТА К УЧЕБНО-ПЕДАГОГИЧЕСКОЙ СИТУАЦИИ

Цель статьи – показать основные приемы адаптации научного текста к учебно-педагогической ситуации. Проанализированы основные способы снижения абстрактности научного текста. Исследование проводится на примере тексты «понятие об объекте».

Ключевые слова: адаптация, учебный текст, парафраз.

Мета статті – показати основні способи адаптації наукового тексту до навчально-педагогічної ситуації. Проаналізовані основні засоби зниження абстрактності наукового тексту. Дослідження проводиться на прикладі тексты «поняття про об'єкт».

Ключові слова: адаптація, навчальний текст, парафраз.

The aim of the article – to show basic methods of adaptation of the since text to the teaching-pedagogical situation. Fundamental ways of lowering of since text's abstract have been analysed. The investigation is conducted on the example of textema «notion about the object».

Key words: adaptation, teaching text, paraphrasis.

Цель статьи – показать основные приемы адаптации научного текста к учебно-педагогической ситуации. Объект изучения – учебно-педагогический дискурс. Предмет – способы парафразирования учебного текста.

«Учитель выступает в роли переводчика с языка науки на язык обыденного сознания учащегося» [1, с. 199]. В качестве первичного текста для учителя выступают, во-первых, научные произведения; во-вторых, методические разработки; в-третьих, речевые произведения из других сфер общения, выступающие как дидактический материал к учебному занятию. Кроме того, первичными для педагога могут стать результаты речемыслительной деятельности школьника: сочинения, изложения, диктанты, устные ответы и пр., на основе которых тот может судить об индивидуальном тезаурусе учащегося, оценивать, изменять его и создавать собственный вторичный текст-рецензию или отзыв.

Научные тексты в процессе подготовки учителя к занятию подвергаются адаптации. Под адаптацией имеется в виду приспособление некоторого исходного текста, делающее его доступным аудитории («вторичному адресату»), на которую данный текст не был первоначально рассчитан [5]. В основе адаптации лежит процесс популяризации знания, включающий ряд процедур обработки текстов, нацеленных на облегчение их восприятия и понимания реципиентами. Этот процесс сопровождается смысловым переходом из одной реальности (как правило, теоретической) в другую (реальность обыденного сознания). Для этого учитель должен найти способ снизить до минимума уровень абстрактности в научном тексте и дать возможность школьнику представить учебный материал в образной ассоциативной форме, т. е. в той форме мышления, которая является для него обыденной. Приемы адаптации научного текста в учебно-педагогической ситуации обусловлены функциональными особенностями учебно-педагогической ситуации: коммуникативной целью учителя (разъяснить учебный материал так, чтобы он был воспринят), возрастными особенностями учащихся (природой восприятия и мышления), а также индивидуально-творческой природой самого учителя.

Главная трудность для педагога – объяснить научное понятие. Существуют три главных принципа адаптированного изложения научного текста. Первый из них – это лексико-семантический перевод – переложение излагаемой проблемы со специального языка на язык адресата. Данный принцип осуществляется с помощью развернутого истолкования трудных для адресата терминов, через характеристику сложных понятий на основании их сравнения с хорошо известными. Второй – это конкретизация абстрактного понятия и положения – принцип, в основу которого положена идея общеизвестности примера. Иллюстративность и словесное моделирование – основные разновидности этого принципа. Третий принцип – художественность изложения, т. е. стремление автора вызвать интерес адресата, показать значительность, необычность явления, создать занимательность изложения. Осуществляется с помощью аналогии, контраста, образности [3].

Покажем основные приемы адаптации на примере тексты «понятие об объекте»: лексико-семантическая аналогия, вольное определение, словообразовательная мотивация, пояснение, подтверждение, корректировка, уточнение, дополнение, толкование, интерпретация ответа учащегося, этимологическая справка, историко-хронологическая справка и др.

Лексико-семантическая аналогия – передача смысла того или иного понятия с использованием хорошо знакомых адресату слов или, по крайней мере, слов, более известных адресату, нежели вводимый термин. Это чистый случай лексико-семантического перевода. По структурным признакам лексико-семантический аналог может быть простым (слово) и составным (перифраза); по расположению относительно термина – препозитивным и постпозитивным.

Аналогия – это создание словесно-образной наглядности, основу которой составляет какая-то картина, эпизод, факт, событие из пережитого детьми жизненного опыта. Конкретная картина – ключ к пониманию учебного материала. Понимание обеспечивается и тем, что благодаря этому приему новые знания органично структурируются в сознании учащегося, создавая единую картину мира. В результате угадывания в незнакомом знакомого у слушателя создается впечатление «открытия», «сотворчества в процессе познания». Объяснение с привлечением аналогии разворачивается как два микротекста: первый – с опорой на образ, хорошо знакомую картину (это и есть аналогия), второй – суть изучаемого явления: Речевые средства перехода *вот так и, точно так и, образ так же и научное явление, подобно этому, аналогично этому*. Аналогии способны проникать в самую суть речевой функции лингвистического явления: *«Как много самых разных букетов цветов окружает нас! Одни хороши на рояле, а другие – на дачном подоконнике. Синонимы как букет цветов: один из них хорош в разговорной речи, другой более уместен в книжной. Незаменимы аналогии при раскрытии закономерностей научных явлений, разъяснении функциональной разницы между понятиями, например между словом и предложением: «Если взять одну бусинку, то ее можно зажать в кулаке, можно положить на ладошку и рассматривать, но вот надеть для украшения можно только ожерелье из бусинок – бусы. С похожим явлением мы встречаемся в языке. Одно слово само по себе не выражает какую-то мысль. Но если несколько слов объединить по смыслу, то получится предложение. Предложение выражает законченную мысль, с его помощью можно эту мысль сообщить или обратиться с помощью предложения с вопросом и получить ответ»*. В качестве аналогии могут использоваться уже знакомые детям языковые категории, например именительный падеж и косвенные падежи – для более полного усвоения разницы между прямой и косвенной речью: *«Мы с вами недавно встречались со словом «косвенный». Один именительный падеж называется прямо, а остальные падежи косвенные – это не начальная форма слова, а косвенной ее называют. Так и чужую речь мы можем передать косвенно, и называется она в таком случае косвенной речью»* (урок на тему «Прямая речь»). Изобретая аналогии, учитель проявляет свое индивидуальное видение предмета. Создавая словесный образ, он прибегает к явлениям из области других наук, искусства, окружающей действительности.

Вольное определение. Количество, объем, содержание терминов в учебно-научном тексте, как правило, находятся на грани восприимчивости адресатом. Вслед за напряжением необходима разрядка, способствующая усвоению и запоминанию терминов. Используя «вольное определение», учитель помогает школьнику лучше осознать смысловую структуру объяснения. Чередуя информационно значимые и информационно вспомогательные фрагменты, он создает оптимальные условия для мыслительной деятельности адресата, направляя ее на более полное и точное понимание рассматриваемого понятия. Этот способ объяснения представляет собой синтез двух принципов популярного изложения: лексико-семантический перевод + принцип художественности. Классическое определение, или классическая дефиниция, состоит из двух частей: а) указание на более или менее обширный класс предметов, т. е. выделение родового понятия; б) указание на такие признаки (видовые отличия), посредством которых понятие отличается от всех остальных. В отличие от классического, в «вольном определении» имеет место описательный характер квалификации: *Изгои – люди, из-за несчастного случая или другим причинам потерявшие права своего состояния, сбившиеся с житейского пути, по которому шли их отцы*. Черты классической дефиниции: родо-видовые отношения (*изгои – люди*) и дифференциальные признаки (*потерявшие права, сбившиеся с пути*). Черты «вольного определения»: описательный характер дефиниции (*по несчастию или другим причинам, по которому шли их отцы*) [2, с. 212-217].

Словообразовательная мотивация позволяет адресанту акцентировать внимание аудитории на внутренней форме слова на данном этапе развития языка. Учитель дважды объясняет неизвестное – через содержание и через форму, тем самым увеличивая степень адекватной интерпретации термина адресатом. Этот способ объяснения опирается на принцип лексико-семантического перевода: *Выбирая написание Н и НН в суффиксе прилагательного, вы прежде всего должны определить, какое оно: отглагольное, т. е. образованное от глагола, или отыменное, т. е. образованное от имени существительного*.

Пояснение, подтверждение, корректировка, уточнение, дополнение, толкование, интерпретация ответа учащегося и т. п. – это логические приемы, с помощью которых предмет определяется не вполне, а лишь в одном каком-то отношении и с определенной целью: *Какова композиция (построение) басни? Иными словами, из каких частей она состоит?*.

Этимологическая справка применяется учителем в тех случаях, когда термин уже знаком аудитории. Этот весьма специфический способ объяснения (своеобразно иллюстрирует принцип лексико-семантического перевода) вносит в текст объяснения элемент занимательности, позволяет восстановить первоначальную структуру слова, раскрыть изменения в процессе развития языка и показать аудитории рассматриваемое понятие под иным углом зрения. Критерий занимательности влияет на данный способ объяснения ($A \rightarrow B$, где A – термин, стрелка – процесс объяснения, B – результат, доступность термина адресату) и изменяет траекторию его движения. В итоге этимологическая справка может быть представлена так: $A \rightarrow C \rightarrow B$, где C – этап обогащения изложения, стимулирующий интеллектуальный интерес аудитории: *Напоминаю, что слово КВАРТИРА пишется в первом слове с буквой А. Оно образовано от латинского кварта – «четвертый». Квартира – кварта – «четвертая часть». Кстати, отгадайте загадку: Хохотун Егорка / Взялся за уборку. / По квартире в пляс пошел, / Оглянулся – чистый пол*.

Историко-хронологическая справка как способ объяснения термина, опирающийся на принцип конкретизации, дает возможность автору на сравнительно небольшом текстовом пространстве показать адресату масштабность, строгую последовательность и историческую значимость рассматриваемых понятий: *Слово «хлеб» первоначально обозначало хлебное растение, злак, затем – пищевой продукт из муки (прежде всего калач), затем – любой хлеб и, наконец, пропитание, средство к существованию (жить на чужих хлебах)*.

Помимо состава и структуры названных выше способов объяснения, важны также особенности сочетания и взаимопроникновения этих способов. Различные способы объяснения – это забота учителя об адресате как равноправном участнике коммуникативного акта, прогнозирование и учет его смысловой позиции как важнейшей составляющей диалогического единства. Интересно, что, используя объяснение как способ, дополняющий определение, преподаватель отнюдь не упрощает изложение, не создает примитивный текст. Объяснительный фрагмент как бы расщепляется, обогащается и той или иной своей стороной (функциональным значением) выступает в конкретной речевой разновидности.

Для того, чтобы сделать процесс усвоения знаний доступным и привлечь внимание учащихся, учитель нередко диалогизирует объяснительную речь. Этому служат такие приемы, как риторический вопрос, риторическое восклицание, введение вымышленной речи, цитация, повтор и др.

Риторический вопрос в речи учителя – это фигура выделения ключевых моментов речи. Он помогает учителю структурировать вопросно-ответный ход объяснения материала по теме. Приведем фрагмент объяснения (тема «Прямая речь»): *Почему это прямая речь? Потому что она принадлежит герою. А на что указывают слова автора? Они*

указывают на то, кому принадлежит прямая речь. Вспомните, как мы читали слова автора? Более нейтральным голосом. А прямую речь? Читая прямую речь, мы старались выразить эмоциональное состояние героя.

Риторическое восклицание – фигура особого эмоционального утверждения или отрицания, служащая для побуждения слушающих разделить мнение говорящего. С его помощью учитель выражает эмоциональное отношение к предмету речи, к тому, как ученики воспринимают материал. Риторическое восклицание и риторический вопрос часто сочетаются: *Ах! Сколько хлопот из-за этих чередующихся гласных! То они зависят от ударения, то от суффикса, то от значения всего слова!* (урок «Гласные в корне слова «-мак-, -мок-»).

Введение вымышленной речи – это фигура, по структуре напоминающая предложения с прямой и косвенной речью. Говорящий вводит в свою речь высказывания других лиц, в том числе и собеседников. Чтобы оживить общение, показать уважение к мнению собеседников, их знаниям о предмете речи, отношении к нему, к их затруднениям или сомнениям, учитель вводит в свое объяснение предполагаемую речь учащихся: *«Подумаешь, – можете сказать вы, – найти для звука какой-то значок! Что тут так долго думать?»* А вот пример использования этого приема на уроке по теме «Антонимы»: *Обратимся к самому термину «антонимы». Вы наверняка скажете: «Да, этот термин нам что-то напоминает! Что-то похожее мы уже встречали!»*.

Ссылка на авторитетное мнение (цитирование, изложение чьего-либо мнения) позволяет учителю подкрепить свою позицию, подтвердить значимость предмета речи, создать эмоциональный фон общения: *Смотрите, вид – совершенный, несовершенный, время – прошедшее, настоящее – это ведь признаки глагола, а изменение по родам и падежам свойственно именам прилагательным. Еще Михаил Васильевич Ломоносов говорил: «Причастие соединяет глагола и прилагательного силу»* (урок по теме «Причастие»). Изречение известного ученого, смысл которого передан учителем, позволяет учителю кратко и выразительно подытожить сказанное о причастии.

Повтор – риторическая фигура, состоящая в повторении отдельного отрезка речи с целью его выделения и, следовательно, наилучшего запоминания. Повторяются, как правило, наиболее значимые – ключевые – слова, словосочетания, предложения. Выделяют несколько разновидностей повторов.

- Повтор как воспроизведение речевого отрезка в том же виде, в каком он был произнесен первоначально, например: *Понятно, что такое прямая речь? Понятно, что такое прямая речь? Прямая речь – это слова, принадлежащие какому-нибудь лицу и передаваемые от его имени, какому-нибудь лицу и передаваемые от его имени* (урок на тему «Прямая речь»).

- Повтор-актуализатор – воспроизведение речевого отрезка в той же лексико-синтаксической форме, но иной – более яркой – интонационной модуляции. Выделение с помощью повтора-актуализатора способствует акцентированию внимания на важном: *Грамматическая основа предложения может состоять из одного слова, но не всегда при этом предложение может быть неполным. Не всегда* (урок на тему «Неполные предложения»).

- Повтор-модулятор – воспроизведения речевого отрезка в видоизмененной лексико-синтаксической и интонационной форме. Приведенные ниже примеры иллюстрируют, как в повторяемых речевых отрезках изменяется порядок слов, некоторые слова заменяются синонимическими, изменяется интонационное оформление: *Итак, когда мы передаем чужую речь приблизительно, только смысл чужой речи передаем, мы говорим, что мы пользуемся речью косвенной, косвенной речью пользуемся* (урок по теме «Прямая речь»). *«У имени существительного род – морфологический признак постоянный, а у прилагательного – непостоянный. У имени существительного по-сто-ян-ный* (урок по теме «Имя существительное как часть речи») [4, с. 119].

Таким образом, мы можем утверждать, что большинство текстов, порождаемых учителем на учебном занятии, это вторичные тексты-парафразы.

Источники и литература

1. Габидуллина А. Р. Учебно-педагогический дискурс: монография / А. Р. Габидуллина. – Горловка: ГГПИИЯ, 2009. – 292 с.
2. Дронова Г. Е. Способы объяснения термина в академической лекции / Г. Е. Дронова // Известия Уральского государственного университета. – 2005. – № 39. – С. 207-220.
3. Одинцов В. В. Речевые формы популяризации / В. В. Одинцов. – М.: Знание, 1982. – 79 с.
4. Филиппова О. В. Индивидуальный стиль речи учителя как категория педагогической риторики / О. В. Филиппова. – М.: Прометей, 2001. – 146 с.
5. Хухуни Г. Т. Межкультурная адаптация художественного текста / Г. Т. Хухуни. – М.: Прометей, 2003. – 141 с.

УДК 811.16

Гаврилова Е. В.

СОПОСТАВЛЕНИЕ СТИЛЕЙ РУССКОГО И УКРАИНСКОГО ЯЗЫКОВ

Рассмотрены некоторые общие и отличительные черты русского и украинского литературных языков в разные периоды развития и их влияние друг на друга. Определены трудности сопоставительного изучения близкородственных языков.

Ключевые слова: литературный язык, стиль, сопоставительный анализ, лексическая система.

Розглянуті деякі загальні і відмінні риси російської і української літературних мов в різні періоди розвитку і їх вплив одна на одну. Визначені труднощі зіставного вивчення близькородствених мов.

Ключові слова: літературна мова, стиль, порівняльний аналіз, лексична система.

Some general distinguish features of and Russian and Ukrainian literary languages in different periods of development and their influencing on each other are considered. Difficulties of comparative study of closely-related languages are shown.

Key words: literary language, style, comparable analysis lexical system.

Статья посвящена сопоставительному изучению стилей русского и украинского языков, что является целью исследования. Актуальным является возрастающий интерес к вопросам лексических, синтаксических и стилистических средств нехудожественных стилей, которые затрагиваются в статье.

Каждый литературный язык, отражая разноплановую деятельность человека, представляет собой сложную систему средств общения: он существует в виде функционально-стилевых разновидностей, которым свойственны стилистически значимые средства, проявляющие способность к взаимодействию друг с другом. Высказывание Ф. П. Филина о том, что «русский литературный язык, сам неоднородный в своем составе, теснейшим образом связан с различными разновидностями русского национального языка, воздействует на них и сам испытывает их влияние. В результате этого влияния он не только пополняется новыми средствами выражения, но и обогащается стилистически, повышает вариантность своих элементов, получая возможность обозначать одно и то же явление разными словами и формами» [6, с. 11]. Это высказывание в одинаковой мере относится и к современному состоянию украинского литературного языка.

Сложный процесс взаимодействия языковых средств в различных сферах общения, в типизированных актах речевой деятельности приводит к расширению выразительных возможностей литературного языка, накоплению

элементов нового качества, присущего употреблению слов, выражений, синтаксических построений при реализации того или иного содержания, – интеллектуально-чувственного, эмоционально-оценочного, чувственно-волевого, образно-мыслительного. Стилистически значимые наслоения, закрепляющиеся за речевыразительными средствами при изменении характера их употребления, содействуют расширению, обогащению стилистического фонда литературного языка, накоплению новых, дополнительных оттенков как в семантике слов, так и в использовании грамматических форм.

В качестве исходного положения в сопоставительном исследовании функциональных разновидностей и типов русского литературного языка принимается выдвинутое В. В. Виноградовым следующее определение понятия функционального стиля: «Стиль – это общественно осознанная и функционально обусловленная, внутренне объединенная совокупность приемов употребления, отбора и сочетания средств речевого общения в сфере того или иного общенародного, общенационального языка, соотносительная с другими такими же способами выражения, которые служат для иных целей, выполняют иные функции в речевой общественной практике данного народа» [4, с. 73].

В русском и украинском языкознании уже создан ряд фундаментальных работ, посвященных исследованию стилистических систем каждого из этих близкородственных языков в отдельности. Это прежде всего труды по стилистике Л. В. Щербы, В. В. Виноградова, Г. О. Винокура, И. К. Белодеда, Г. П. Ижакевича, М. Г. Булаховского и др.

Определяя цель и задачи лингвистической стилистики, В. В. Виноградов подчеркивал, что стилистика общенародного, национального языка охватывает все стороны языка (звуковой строй, грамматику, словарь и фразеологию) с точки зрения «функциональной дифференциации, соотношения и взаимодействия близких, соотносительных, параллельных или синонимических средств выражения более или менее однородного значения, а также с точки зрения соответствия экспрессивных красок и оттенков разных речевых явлений; ...стилистика рассматривает эти явления с точки зрения их связи с отдельными формами речевого общения или с отдельными общественно разграниченными типами и разновидностями речи. Вот поэтому от стилистики неотделимо учение о так называемых функциональных разновидностях или типах речи, характерных для того или иного языка в разные периоды его исторического развития» [4, с. 66].

Процесс формирования национальных литературных языков на народной основе характеризовался многими в основном общими чертами, к которым относятся традиции использования в разных жанрах и стилях письменности нескольких разновидностей литературной речи (славяно-русской и славяно-украинской, книжной, народно-разговорной), все более широкое обращение к народноразговорным источникам, ставшим исторической основой формирования русского и украинского национальных литературных языков. Однако в этом историческом процессе, естественно, обнаруживаются черты, специфические для каждого из восточнославянских литературных языков.

Если русский литературный язык донационального периода, перерастая в национальный и все более сближаясь с народноразговорным, превращает старославянский язык в источник лексических и морфемных заимствований, то в украинском языке процесс демократизации завершается тем, что народноразговорный источник становится широкой основой национального литературного языка.

В то время как русский литературный язык в процессе своего формирования базировался преимущественно на системе среднего стиля, воспринимая в то же время большое количество элементов живой разговорной речи, основу украинского литературного языка во времена И. Котляревского составляет система структур стиля, базирующегося на народноразговорной основе, на который постепенно напластовываются как в стилистическом, так и в структурном планах компоненты преимущественно среднего стиля.

Система функциональных стилей русского литературного языка, в частности стили научный, официально-деловой и публицистический, исторически сформировалась ранее, чем соответствующая система стилей украинского языка. Поэтому русский литературный язык во многом создавал образцы, в соответствии с которыми формировались основные направления функционально-стилевого развития украинского литературного языка, создавая собственный национальный колорит. Тем самым русский язык становится источником обогащения украинского языка. Однако и украинский язык, со своей стороны, обогащает русский. Украинское лексическое воздействие исследователи отмечают в поэтической речи в XVIII в.: *шукати, красна, червонный, кохати* и др. Большое количество украинизмов в творчестве Н. В. Гоголя.

Трудности сопоставительного изучения близкородственных языков заключаются не столько в том, что кроме общих черт каждый из языков имеет и свои специфические черты, сколько в том, что эти особенности не всегда находятся на поверхности того или иного явления, не всегда легко вычлениаются из общего для близкородственных языков фонда и зачастую обнаружить эту специфику удастся лишь путем тщательного лингвистического анализа, осуществляемого нередко с привлечением данных из истории языков, диалектологии или других источников. Если в сфере фонетической, лексической и грамматической систем выделение специфических черт не представляет особых трудностей, то в области семантико-стилистических отношений оно требует значительных усилий и специфической методики изучения.

Сопоставительное изучение однотипных функциональных стилей, русского и украинского языков обнаруживает наибольшую близость лексических, синтаксических и собственно стилистических средств так называемых нехудожественных стилей – научного, официально-делового и публицистического (за исключением художественно-публицистической его разновидности). Это объясняется рядом причин как исторического, так и современного развития русского и украинского языков и интенсивными процессами их контактирования. Синтаксис научного и вообще рассудочного языка, как отмечает Л. А. Булаховский, издавна имеет общеевропейский характер: «В новейшие времена синтаксис советской публицистики формировался во всех советских республиках под сильным влиянием русского языка по образцу классических произведений Ленина... по образцам статей «Правды» и т. д.» [2, с. 17].

Большое количество общих терминов в лексических системах восточнославянских языков объясняется также тем, что производственная и др. терминология в украинском языке в значительной своей части создается под воздействием русского языка. «Идеологически близкое и однородное социалистическое содержание, писал В. В. Виноградов, – неизбежно приводит к семантическим и стилистическим соответствиям, к смысловой общности в системах родственных языков» [3, с. 19].

В настоящее время в восточнославянских литературных языках есть немало образцов научной речи и художественных произведений с ярко выраженной художественно-образной, язык которых насыщен той или иной научной, профессиональной терминологией, не производящей впечатления «постороннего предмета», а являющейся нормальным, общим для всех стилей компонентом национального литературного языка в данный период его развития. Сравним: рус. «*Помню, злее, чем обычно, крутил баранку водитель*» (Ф. Овчаренко) – укр. «*Його волохаті круглі руки міцно тримають баранку руля*» (О. Довженко). Или «– *Наборная касса, – сказал ротмистр, – типографский шрифт. – Видите? – Он берет из ячейки свинцовую литеру*» (К. Федин) – рус., «*Зимно-холодний метал наче вислизав з рук, не хоче кластися літеру до літери*» (В. Еллан) – укр.

Таким образом, наличие общих процессов и тенденций характеризует современный этап развития как нехудожественных, так и в известной мере художественных стилей русского и украинского языков. Общие процессы являются преобладающими для нехудожественных стилей, например, научного, где особенно важен процесс унификации терминологии, в то время как в художественных стилях более отчетливо выступают черты дифференциальные, национально-специфические. Вместе с тем тщательный сопоставительный анализ совокупности приемов употребления, отбора и сочетания средств речевого общения в сфере нехудожественных стилей восточнославянских языков, помимо общих, вскрывает специфические черты. Эта специфика обусловлена различием исторических, социальных условий и времени формирования научного, делового и публицистического стилей в русском и украинском языках.

Источники и литература

1. Співвідношення стилів української літературної мови в порівнянні з іншими східнослов'янськими в період творення національних літературних мов / Білодід І. К., Іжакевич Г. П., Франко З. Т. – К.: Вид-во АН УРСР, 1963. – 40 с.
2. Булаховський Л. А. Виникнення української мови та її положення серед інших / Леонід Арсенійович Булаховський. – К.: Рад. школа, 1948. – 28 с.
3. Виноградов В. В. Основные вопросы изучения современных славянских литературных языков / В. В. Виноградов // Вести Моск. ун-та. – 1949. – № 7. – Вып. 3. – С. 19-38. – (Сер. обществ. наук).
4. Виноградов В. В. Итоги обсуждения вопросов стилистики / В. В. Виноградов // Вопросы языкознания. – 1955. – № 1. – С. 60-87.
5. Проблемы сопоставительной стилистики восточно-славянских языков / [Кононенко В. И., Ижакевич Г. П., Брицын В. М., Лагутина А. В., Пивторак Г. П.]. – К.: Наукова думка, 1982. – 336 с.
6. Филин Ф. П. О структуре современного русского литературного языка / В. В. Виноградов // Вопросы языкознания. – 1973. – № 2. – С. 3-12.

УДК 811.111–26:42

Гармаш О. Л.

ЛІНГВОКОГНІТИВНЕ ВИСВІТЛЕННЯ СИСТЕМНИХ ХАРАКТЕРИСТИК АФІКСАЛЬНОГО ФОНДУ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ

Данная статья посвящена трактовке аффиксальной подсистемы английского языка путем экстраполяции на нее параметров и признаков общей теории систем, которые соотносятся с универсальными философскими категориями с лингвокогнитивной точки зрения.

Ключевые слова: системность, параметры, аффикс, аффиксальная подсистема.

Дана стаття присвячена трактуванню аффіксальної підсистеми англійської мови шляхом екстраполяції на неї параметрів та ознак загальної теорії систем, що сягають універсальних філософських категорій з лінгвокогнітивної точки зору.

Ключові слова: системність, параметри, афікс, афіксальна підсистема.

The article is dedicated to the interpretation of the affixal subsystem of English by extrapolation on it parameters and signs of general systems theory which correlate with universal philosophical categories from the lingvo-cognitive point of view.

Key words: system, parameters, affix, affixal subsystem.

Мова, як дзеркало ментальної та матеріальної культури народу та основний засіб спілкування її носіїв – результат тривалого історичного розвитку суспільства. Вона перебуває в постійному русі, водночас зберігаючи ознаки іманентної стабільності та цілісності. За історією мовних знаків, як відомо, простежується життя та історія народу, його зв'язки з іншими культурами.

Тенденція до взаємопроникнення та взаємодоповнення різних галузей наукового знання – одна з визначальних тенденцій нового століття в науковій сфері. Антропоцентрична орієнтація сучасної лінгвістики детермінує інтерес дослідників до проблеми взаємозв'язку мови і культури – двох взаємодетермінованих системних утворень, що характеризують існування певного соціуму. Наразі лінгвісти-когнітологи ставлять собі за головну мету аналізувати мову та мовні феномени у нерозривному зв'язку зі всіма ментальними процесами, що відбуваються в людському розумі у процесі обробки інформації (Н. Н. Болдырев, Л. С. Выготский, Ю. С. Степанов, Е. С. Кубрякова, В. И. Карасик, Р. Лангакер, В. А. Маслова, Э. Р. Мустафинова, Е. В. Рахилина, И. А. Стернин, Дж. Лакофф, М. Джонсон, Р. М. Фрумкина, Н. Хомский).

На сучасному етапі розвитку наукового знання про дериватологію спостерігається необхідність систематизувати знання про словотвірні процеси в англійській мові на нових концептуальних засадах. Проте, такie глибоке й об'єктивне дослідження неможливе без проєкції на проблему аффіксального словотвору. Метою нашої роботи постає осмислення системності процесів аффіксальної деривації крізь призму лінгвокогнітивної парадигми. Вказана мета обумовлює завдання, що полягає у окресленні принципів антропо- та, відповідно, концептоцентризму в контексті трактування аффіксальної підсистеми англійської мови шляхом екстраполяції на неї параметрів та ознак загальної теорії систем, що сягають універсальних філософських категорій.

Сучасний етап розвитку лінгвістики характеризується тенденцією розгляду явищ і процесів у сукупності їх взаємозв'язків. Мова розглядається не тільки як унікальний об'єкт, що вивчається в ізоляції, а і як засіб доступу до всіх ментальних процесів у людській свідомості, які визначають власне буття даної людини та її місце в суспільстві [6, с. 9]. Принципи антропоцентризму та методологізма, що характеризують сучасну загальнонаукову парадигму, призводять до актуалізації междисциплинарності і поліаспектності лінгвістичних досліджень, оскільки декларують необхідність зв'язку наукових досліджень з актуальними проблемами суспільства.

Останнім часом увагу лінгвістів привертають корелятивні зв'язки між мовою, культурою і ментальністю носіїв. Мовні одиниці досліджуються в аспекті їх культурної детермінованості, специфічності, здатності слугувати ключем до розуміння відповідної культури [1; 2; 5; 11]. У полі зору дослідників знаходяться переважно такі лінгвосоціокультурні ситуації, у яких певна мовна система обслуговує єдину етнічну / національну культуру.

Саме тому актуальним напрямком розвитку сучасного мовознавства є вивчення когнітивних структур свідомості людини шляхом аналізу їхнього мовного відбиття (Р. Водак, Дж. Лакофф, Т. ван Дейк, З. Кевечеш, Е. Гоутлі та ін.). Когнітивна лінгвістика постає перед нами як «галузь мовознавства, яка вивчає мову як засіб отримання, зберігання, переробки й використання знань, спрямована на дослідження способів концептуалізації й категоризації певною мовою світу дійсності та внутрішнього рефлексивного досвіду» [10, с. 365].

Більшість учених при визначенні когнітивістики беруть за основу тезу, згідно якої вона є вченням про системи репрезентації знань й опрацювання інформації, що надходить людині різними каналами [4, с. 82]. Етноспецифічність концептуальних структур не підлягає сумніву, їх семантико-понятійна база головним чином експлікує загальнокультурний ментальний досвід. Дослідники вважають, що «когнітологи схильні підкреслювати ментальні

витоки концепту і пов'язувати їх з уявленням про ті смисли, якими оперує представник певного лінгвокультурного колективу в процесі своєї мисленнєво-мовленнєвої активності у вигляді «квантів» знання» [9, с. 53].

Відображення в англійській мові об'єктивної реальності пов'язане з явищами осмислення, номінації та категоризації нових явищ, формуванням певного часового зрізу «мовної картини світу». Остання трактується дослідниками як сукупність уявлень, що склалися історично у повсякденній свідомості народу і відобразилася у мові. Це свого роду колективна філософія, система поглядів, з одного боку, універсальна, а з іншого, національно-специфічна [8, с. 115].

Серед актуальних питань мовознавчих студій слід також відзначити спосіб відображення світу у свідомості людини та роль вербальних засобів у цьому процесі. Так, «зміна гуманітарних парадигм у суспільствознавчих науках у цілому і, зокрема, у лінгвістиці зумовила фокусування уваги вчених-філологів на феномені *homo loquens* – людини, що виступає суб'єктом породження та сприйняття мовних повідомлень» [3, с. 25]. Проте, неможливо робити висновки відносно еволюційного розвитку мовної системи без урахування тих змін, які відбувались в англійській мові раніше, і тих, які відбуваються і ній зараз.

Як зазначають дослідники, когнітивні структури у нашій свідомості пов'язуються з нашими перцептивними механізмами прямо або опосередковано, вони, частково перцептивно зумовлені, тобто залежать від *соціального* досвіду. До того ж самі значення мовних одиниць не знаходяться у свідомості тільки одного, конкретного індивідуума. Вони виводяться із концептуальних схем, що знаходяться та працюють усередині свідомості всіх носіїв цієї мови разом з семантичною особливістю тієї структури, в якій вона використовується. У цьому зв'язку відзначимо роль семантики (значення мовних одиниць), особливостей їх номінативної структури, а, отже, когнітивних структур, які вони представляють, із бажанням комунікантів найбільш повно відобразити в своїй свідомості існуючий світ і максимально адекватно його відобразити у процесі спілкування [7, с. 7].

Вивчення мовних явищ з урахуванням їх системного статусу, зв'язків та підпорядкування стає все більш очевидною необхідністю й відкриває нові можливості для глибокого та всебічного розуміння феномена людської мови. Ми пропонуємо нове розуміння системності досліджуваного об'єкта, в якому на зміну іманентному вираженню мовних фактів приходить когнітивний аспект, що дозволяє досягнути глибинності антропоцентричної сутності мовної мегасистеми.

В сучасному англomовному світі, де головну увагу привертає зростання напруги соціально-політичного життя носіїв мови та максимізація швидкості життєвого ритму виникає цілком логічне прагнення людей передавати максимальну кількість інформації за мінімальною кількістю часу. При цьому головною вимогою постає реалізація процесу економії у фізичному, часо-просторовому, матеріальному та мовному планах.

Розвиток інформаційних технологій забезпечує економію антропних зусиль екстралінгвального характеру, в той час як інтралінгвальна економія виражається в тенденції до спрощення структури (економізації) мовних засобів, що представляють собою константи різних рівнів мовної системи. Сказане підтверджується, з одного боку все більшою актуалізацією різних способів перетворення (скорочення) структури вже існуючих в мові одиниць номінації лексичного та лексико-синтаксичного типів; з іншого – зростанням продуктивності такого способу творення нових лексем як афіксація. Цей факт зумовлюється значною семантичною навантаженістю таких мінімальних у формальному вираженні мовних одиниць, як афікси.

Інтерес лінгвістів до проявів антропоцентричності в мові, що зумовлює збільшення кількості досліджень в галузі концептології зумовив появу різноманітних спроб систематизувати та структурувати концепти. На сучасному етапі розвитку когнітивної лінгвістики можна говорити про існування декількох уже сформованих напрямів у дослідженні й вивченні концептів: – семантико-когнітивний, що досліджує співвідношення семантичних процесів із когнітивними. Аналізується семантика мовних одиниць для конструювання змісту концепту (М. М. Болдирев, З. Д. Попова, Й. А. Стернін, О. С. Кубрякова); – культурологічний, що розглядає концепти як елементи культури, використовуючи дані різних наук при цьому мова виступає як одне з джерел знань про концепти (Ю. М. Степанов). Історикокультурологічний варіант цього напрямку включає наукові праці В. В. Колесова, М. В. Черепанова, Н. М. Орлової, Н. В. Гришиної та ін.); – лінгвокультурологічний, що досліджує концепти, реалізовані в мовних одиницях, як складові національної лінгвокультури. Аналізується зв'язок концептів як одиниць колективної свідомості з національними цінностями та національними особливостями цієї культури (Н. Д. Арутюнова, Л. Ю. Буянова, С. Г. Воркачев, В. І. Карасик, С. М. Кравцов, М. О. Красавский, С. Х. Ляпин, Г. Г. Слишкін, Ю. С. Степанов); – логічний, що аналізує концепти логічними методами, вибудовуючи онтологічні схеми структурування концептів, які представлені лексичними чи граматичними одиницями (Г. Вежбицька, О. О. Селіванова, С. А. Жаботинська, Н. Д. Арутюнова, Р. І. Павільоніс); – філософсько-семіологічний, що вивчає когнітивні засади знаковості (О. В. Кравченко); – лінгвопсихологічний, що розглядає концепт як елемент психічних ресурсів людини (М. І. Жинкін, О. О. Залевська, С. Є. Нікітіна, Р. М. Фрумкіна); – когнітивно-дискурсивний, що досліджує актуалізацію концептів у дискурсі через мовні одиниці різних рівнів (А. Д. Белова, А. П. Мартинюк, О. І. Морозова, А. П. Чудінов); – когнітивно-поетичний, що вивчає способи вербальної реалізації концептів у художніх текстах (Л. І. Белехова, О. П. Воробйова, О. М. Кагановська).

Як свідчить наведений нижче матеріал, невід'ємними головними факторами лінгвокогнітивного аналізу, які визначають динамізм розвитку мовних підсистем, є проникливість, відкритість та мінливість. Постійний і безперервний розвиток лексичного та афіксального арсеналів англійської мови, їх кількісні та якісні зміни значно посилюються в періоди трансформацій у соціально-політичному житті носіїв мови.

Кожен етап розвитку англomовного суспільства безперечно, відбивається у афіксальному складі як у дзеркалі. Ця особливість зумовлює найбільш експліцитне виявлення однієї з найважливіших властивостей афіксального фонду – динамізму. Як правило, зміни в інших мовних підсистемах відбуваються впродовж тривалого часу, і тому не завжди доступні для безпосереднього спостереження. Проте у словниковому складі англійської мови взагалі, та в афіксальному словотворі зокрема, ці зміни відбуваються досить швидко. Нові тенденції в ментальних процесах носіїв мови зумовлюють невідкладну появу нових мовних засобів, зокрема й словотвірних елементів.

Постійна «рухливість» усіх підсистем англійської мови й зумовлює доцільність виведення системних характеристик афіксальної ланки мовної системи. Саме антропоцентричність словникового складу англійської мови в цілому та морфологічного складу зокрема зумовлює його можливість кожної миті в повному обсязі відповідати конкретному стану розвитку суспільства.

Слід наголосити на тому, що морфологічна підсистема являє собою ту частину мовної мегасистеми, яка визначається якнайбільшою орієнтованістю до соціальних факторів і піддається індивідуальному впливу. Зміни у її складі є наслідком не тільки зовнішніх впливів, а й дії більш глибоких, прихованих внутрішніх процесів. У цьому зв'язку зазначимо, що зовнішні впливи (соціальні фактори) цілком визначають інтралінгвальні процеси, у тому числі й динамізм розвитку фонду афіксальних елементів в англійській мові.

Загальна теорія систем оперує такою категорією системного опису, як *системні параметри*, що являють собою більш конкретні системні ознаки, які відбивають різноманітні вияви суттєвих характеристик об'єкту

дослідження. Взявши за основу дані загальної теорії систем про системні параметри, ми версифікували їх адекватність стосовно дослідження афіксальної словотвору англійської мови. Отже, надалі розглянемо як саме афіксальний склад англійської мови може бути характеризований за параметрами системності, що виділяються в рамках загальної теорії систем.

Одним із найголовніших параметрів є параметр структурної багатовимірності. На наш погляд, афіксальний фонд сучасної англійської мови є структурно багатовимірною системою, оскільки саме в ньому функціонують дериваційні морфеми, що різняться за своїми характеристиками у позиційному плані (префікси *-ability, -able, -age, -ation, -eteria, -ing, -ish, -ism, -ist, -ization, -ize, -less, -ness* та суфікси *anti-, aqua-, astro-, bio-, cryo-, dial-, dis-, eco-, Euro-, extra-, flexi-, hyper-, immuno-, inter-, macro-, maxi-, micro-, phyto-, super-, ultra-* та ін); рівневному (морфологічного рівня *anti-, co-, de-, non-, post-, pre-, ne-, sub-, in-, -on, -ase, -sol, -nik* та лексико-морфологічного рівня *-athon, -gate, -gram, -intensive, -friendly, -manship, -oriented, -a/oholic, -speak, -watcher, -wide*); функціональному плані (словотворчі *mega-, -free, -able, -friendly*, та граматичні *-ee, -ing, -or, -ian, -ant, -ent, -ance, -ence, -ion -ation, -tion* та ін), у плані похідності (власномовні *-oholic, -gate, -rama, -nik* та запозичені *acro-, bio-, xeno-, micro-, euro-, tele-*). Крім того, не можна нівелювати прагматичні характеристики афіксів, оскільки вони вказують на сферу вживання афіксів.

Надалі, серед параметрів слід виділити параметр упорядкованості. Ми вважаємо, що афіксальний фонд як неодмінна складова мовної системи взагалі, належить до упорядкованих систем, оскільки включає набір афіксальних моделей як автономного так і зв'язаного характеру за якими в ній виникають конкретні утворення, що вербалізують певну ментальну інформацію і укладаються у афіксальну концептосистему. За свідченням лінгвістів, концепт постає структурним елементом концептосфери, яку визначають як об'єктивно існуючу сукупність вербально позначених і вербально не позначених, національно маркованих ментальних одиниць лінгвокультури, упорядкованих за принципом системності та організованих на засадах множинності, цілісності, зв'язку і структурованості [9, с. 209]. Проте, слід пам'ятати, що структура концептосистеми постійно зазнає змін як кількісного так і якісного характеру.

Третім параметром виступає опосередкованість досліджуваного об'єкта-системи. На нашу думку, афіксальні морфеми як найбільш універсальні одиниці мовної системи безумовно можуть характеризуватися опосередкованістю, оскільки являють собою конструкції мовних одиниць більш високого рівня – лексичних одиниць.

Наступним параметром системності є регенеративність, тобто здатність системи відновлювати елементи й відношення між ними. Афіксальна ланка англійської мови характеризується цією здатністю, оскільки в ній можуть відбуватися процеси відтворення тих одиниць, що вже впродовж тривалого часу майже не функціонували в системі взагалі, чи значно зменшили останнім часом свою активність. Прикладом цьому може послугувати випадок із елементом *-dom*, який вже давно припинив існування у функції слова, проте, останнім часом виконує роль досить продуктивного словотворчого елементу (*biohackerdom, anorakdom, corporatedom couch-potatodom, geekdom, gurudom, hackerdom, moguldom, multimillionairedom, thrillerdom, transgenderdom*).

Параметр регулятивності виражається також і в можливості утворення нових семантичних варіантів тих афіксів, які давно вийшли з ужитку, а також виділення афіксальних елементів із застарілих слів. Крім того, регенеративністю, на нашу думку, можна також уважати і факт набуття певною афіксальною одиницею мовної системи так званої «активності», під якою ми розуміємо її здатність до значного збільшення кількості випадків її участі у процесах творення афіксальних дериватів. У цьому аспекті слід згадати і високу продуктивність таких «старих» афіксів іншомовного походження, як *-able, -ism, -ist*. (*askable parent, braggables, chewable liquor, FOI-able; ableism, fattyism, geneism, heterosexism, smokeism, sexism, ageism, voicism; activationists, 'actorvist, checkbook environmentalists* та ін.)

Можна виділити й такий параметр системності афіксального фонду як кластерність. З лінгвокогнітивної точки зору цей параметр можна інтерпретувати як структурну організацію афіксальної концептосистеми англійської мови, оскільки морфеми відрізняються за своєю квалітативною вагою, укладаючись за принципом зростання в найбільш значущі кластери інформації.

Окрім цього, морфологічна підсистема, як і мова в цілому, також належить до цілковито надійних систем за параметром цілковитої надійності, оскільки повною мірою задовольняє потребу англословного суспільства у афіксальних засобах спілкування та зберігає свій характер навіть при вилученні певної кількості елементів. При цьому слід відмітити, що вилучення та поповнення мовних знаків афіксального типу відбувається постійно і є природною рисою розвитку афіксального фонду англійської мови. Ці процеси реалізуються за рахунок деактуалізації та/або неконкурентоздатності певних афіксальних одиниць (у випадку вилучення). В свою чергу поповнення детермінують процеси традиційної та рівневої морфологізації, хибної морфологізації, актуалізації, запозичення.

Афіксальний фонд англійської мови також відповідає параметру елементарності, оскільки, з одного боку, являють собою конституенти англословної меґасистеми; з іншого – самі складаються з фонем – одиниць фонемного рівня мови, чим підкреслюється здатність афіксальних елементів до членування на більш дрібні складові.

Морфологічна підсистема англійської мови характеризується й параметром детермінованості, оскільки одні її елементи визначають появу інших. Однак не можна розглядати її детермінованість без урахування діалектичної взаємодії всіх мовних підсистем та ергономічності мовного мультiversumu в цілому. Так, наприклад, синтаксичні конструкції сприяють появі нових лексичних одиниць (шляхом еліпсу), а ті, у свою чергу, визначають появу одиниць морфологічного рівня – нових словотвірних елементів, як у випадку із словотворчим елементом *loads-a-*.

Виходячи із загальних параметрів системності, можна стверджувати про багатозаровість та гетерогенність афіксальної підсистеми англійської мови як за якістю елементів, що її структурують, так і за їх взаємовідношеннями. Це виявляється у складній організації системи та в існуванні розгалуженої мережі концептосистемних зв'язків і відношень.

На наш погляд, афіксальний фонд англійської мови можна віднести до вторинних систем за параметром первинності / вторинності, оскільки він співвідноситься з усіма елементами мови, яка, в свою чергу, також належить до вторинних систем, оскільки складається з ментально-вербальних тобто ідеально-матеріальних одиниць, що відбивають через свідомість індивідів-носіїв мови зовнішню дійсність.

Унікальність афіксальної ланки також зумовлена і тим, що продуктом її функціонування є здатна до подальшої репродукції (як у змістовному, так і у форматичному плані) одиниця спілкування. Зовнішньо-лінгвальна дійсність визначає центральне місце афіксальної морфеми в мові, оскільки зв'язок людини зі світом та антропоорієнтованим середовищем значною мірою опосередковано морфемами. Саме одиниця морфологічного рівня є універсальною за характером і унікальною за обсягом функцій, що виконує в мові.

Крім викладених вище параметрів, вчені оперують також параметром стабільності. Вважаємо, що саме до афіксального фонду англійської мови було б більш доцільно застосувати параметр «динамічної стійкості». Можливість віднесення афіксальної ланки до стійких систем зумовлена тим, що в ній припускаються ті або інші перетворення без ефекту руйнування.

Завдяки наявності параметра стійкості за будь-яких змін в ній зберігаються загальні принципи її будови і організації. Крім того, вона переходить на новий виток еволюційної спіралі, збільшується функціональне

навантаження цілої низки її складових, внаслідок чого ускладнюється мережа її взаємозв'язків в спектрі всього словникового складу англійської мови.

Параметр частковості / повноти виявляється у афіксальному середовищі неоднозначно. З одного боку, воно є повною системою, оскільки системотвірні відношення встановлюються в ній за всіма властивостями співвідносних об'єктів, проте з погляду номенклатурної завершеності постає питання повноти системи внаслідок її відкритості для постійної появи нових одиниць (дериваційних елементів та моделей). Найбільшим ступенем новизни володіють нові афіксальні елементи *cyber-*, *-on*, *-ase*, *-sol*, *-nik*, *-manship*, *eco-*, *mini-*, *taxi-*, *ur-*, *mega-*, *cine-*, *-oholic*, *gate-*, *-watcher*, *dial-a-*, *flexi-*, *apres-* та ін.

На нашу думку жодна система, яка має реальні функціональні властивості, не може характеризуватися параметром повноти з діахронічної точки зору, оскільки це, відповідно, заперечує можливості її розвитку та вдосконалення, тим самим взагалі заперечуючи потенційні можливості її подальшого існування. Проте, у плані синхронії афіксальна підсистема цілком може характеризуватися параметром повноти саме тому, що задовольняє потреби носіїв мови у мовних одиницях афіксального типу.

Арсенал афіксальних морфем належить до варіативних систем за параметром варіативності, оскільки його одиниці при входженні до різноманітних комбінацій можуть відрізнитися наявністю супутніх ознак без втрати своєї totoжності. Так, наприклад, поява нового семантичного варіанта словотвірної морфеми у світлі комунікативно-прагматичної парадигми може бути розглянута як результат рівневої варіативності слова.

Іншим параметром системності вважається однорідність / різнорідність функціонування. Стосовно афіксальної підсистеми вважаємо більш вдалим вживання терміна «полі функціональність» замість «різнорідність функціонування». Її поліфункціональність виявляється перш за все в тому, що «кінцевим продуктом» афіксальної деривації подекуди виступають не лише лексичні мовні одиниці, а й складні словотвірні елементи, такі як *dot.com*, *dot.biz* та ін.

Отже, для афіксальної підсистеми англійської мови характерна відкритість, тобто незамкненість і безмежність. Склад афіксального фонду можна визначити як великий набір конститuentів та моделей, який ніколи не відповідатиме параметру статичності, оскільки постійно поповнюватиметься новими словотвірними та граматичними елементами. Нові афіксальні морфеми, у свою чергу, беруть участь у виконанні таких функцій, як комунікативна, експлікативна, регулятивна, когнітивна, гностична, кумулятивна. Є очевидним, що тільки морфема може виконувати таку кількість мовних функцій.

Афіксальний склад англійської мови є чутливим до змін в інформаційному соціально-культурному просторі, на якому відбивається дія інтеграційних, глобалізаційних процесів у світі. У змісті нових афіксальних елементів знаходять своє відображення нові фрагменти концептуалізації дійсності, зокрема, це стосується тих словотвірних одиниць, які увійшли в мовну практику в кінці ХХ ст. Отже, афіксальний склад можна вважати своєрідною призмою сучасної англійської мови, яка дозволяє збільшити знання про процеси мапування англосмовної картини світу.

У тематичних групах афіксального складу англійської мови міститься значна частина інформаційного запасу нації, причому проведення дослідження їх постійного переструктурування в синхронії та діахронії свідчатиме про характерні явища еволюції цієї ланки літературної англійської мови, що становить перспективи подальших наукових розвідок у цьому плані.

Джерела та література

1. Вежицкая А. Понимание культур через посредство ключевых слов / А. Вежицкая; пер. с англ. А. Д. Шмелева. – М.: Языки славянской культуры, 2001. – 288 с.
2. Голубовская И. А. Этнические особенности языковых картин мира: [монография] / И. А. Голубовская – К.: Издательско-полиграфический центр «Киевский университет», 2002. – 293 с.
3. Голубовська І. О. Мовна особистість як лінгвокультурний феномен / І. А. Голубовська // *Studia linguistica*. – Збірник наукових праць КНУ ім. Т. Шевченка Випуск 1. – Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2008. – С. 25.
4. Загнітко А. П. Теорія сучасного синтаксису: Монографія. – Донецьк: ДонНУ, 2006. – 37 с.
5. Зализняк А. А. Ключевые идеи русской языковой картины мира / А. А. Зализняк, И. Б. Левонтина, А. Д. Шмелев. – М.: Языки славянской культуры, 2005. – 524 с.
6. Кубрякова Е. С. Язык и знание: На пути получения знаний о языке: Части речи с когнитивной точки зрения. Роль языка в познании мира. [монография] / Кубрякова Е. С. – М.: Языки славянской культуры, 2004. – 560 с.
7. Левицький А. Е. Роль категоріальної семантики у забезпеченні функціонування номінативних одиниць сучасної англійської мови // *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка*. – Вип. 17. – Житомир, 2004. – С. 66-70.
8. Левицький В. В. Семасіологія / В. В. Левицький. – Вінниця: Нова Книга, 2006. – 512 с.
9. Приходько А. М. Концепти і концептосистеми у когнітивно-дискурсивній парадигмі лінгвістики. [монография] / Приходько А. М. – Запоріжжя: Прем'єр, 2008. – 332 с.
10. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми: Підручник. – Полтава: Довкілля-К, 2008. – 712 с.
11. Шмелев А. Д. Русская языковая модель мира: Материалы к словарю / А. Д. Шмелев. – М.: Языки славянской культуры, 2002. – 224 с.

УДК 81'373

Геревич В. В.

РОЛЬ СТЕРЕОТИПУ І КАТЕГОРІЇ «СВІЙ – ЧУЖИЙ»

Стаття посвящена дослідженню особливостей функціонування і смислового наповнення категорії «свій – чужой». Ключеві слова: стереотип, опозиція, категорія.

Стаття присвячена дослідженню особливостей функціонування і змістовного наповнення категорії «свій – чужий». Ключові слова: стереотип, опозиція, категорія.

The article is devoted to research the peculiarities of function and meaning filling in opposition «one's own – stranger». Key words: stereotype, opposition, category.

Етнічний стереотип – це система уявлень про представників іншого етносу, його моральний рівень, звичаї, традиції, його роль в історії людства та історії стосунків двох етносів. Він формується протягом століть, у процесі спілкування етносів, віддзеркалюючи особливості вдачі іншого етносу, а може бути наслідком і етнічної упередженості. У такому разі він адекватніше характеризує сутність етносу – «оцінювача», ніж об'єкт його оцінки.

Проблеми висвітлення категорії «свій – чужий» приділяється значна увага в сучасних лінгвістичних студіях. У зв'язку зі спробою цивілізованого вирішення багатьох політичних і соціальних конфліктів, в основі яких закладений стереотип сприйняття інших культурних цінностей як чогось протилежного своєму «правильному розумінню». Серед численних досліджень учених, присвячених розвитку мовної картини світу, можна назвати роботи О. Ф. Лосева, М. М. Бахтіна, Е. Бенвеніста, Е. М. Верещагіна, Ю. С. Степанова, С. С. Аверінцева. Однак

багато проблемних питань залишаються за межами інтересів учених. Загальний зміст категорії «своє – чуже» можна визначити так: те, що належить (не належить) особі або групі осіб загалом, і те, що їй стосується (не стосується). Лексичними засобами вираження цієї категорії є займенники та прислівники («своє» – я, ми, мій, наш, цей, тут; «чуже»: ти, ви, вони, твій, той, ваш, їхній).

Людина – це найскладніша з усіх відомих істот. Однією з провідних на сьогодні є точка зору, згідно з якою, найголовнішою ознакою людини, яка відрізняється від усіх інших живих істот, є все-таки те, що вона істота суспільна. Належність до суспільства, включеність в його життя, по-перше, визначає в людині її соціальні якості, які відрізняють її від тварин, по-друге, впливає на її природні властивості, змінюючи їх. Вона завжди належить до якогось колективу, групи осіб, а отже відношення «своє – чуже» пронизує всі сфери її життя, будь-які міжособистісні стосунки і на будь-якому етапі здійснюється за цією категорією. Тому, незважаючи на те, що людина водночас є і природною, і соціальною, головним і визначальним для неї є все-таки її належність до суспільства, її соціальність. Семіотичний принцип розподілу на «своє – чуже» найяскравіше відображається в цій категорії саме як у комунікативній одиниці. Комунікативна семантика тут представлена набором сем. Актуалізація тієї чи іншої семи визначається національною належністю, сімейними стосунками, соціальним статусом, політичними переконаннями тощо (табл. 1).

Табл. 1

<i>свій</i>	<i>чужий</i>	<i>свій</i>	<i>чужий</i>
свій	не свій (чужий)	знайомий	незнайомий
рідний	чужий	сучасний	не сучасний
український	іноземний	близький	не близький

Суспільство – це не просто зібрання людей, а результат взаємодії між людьми, тобто ті зв'язки і стосунки між ними, які складаються у процесі їх спільної діяльності. Саме ці зв'язки і відносини знаходять свій прояв у діяльності людей. Тому діяльність, спілкування і свідомість слід розглядати як особистісні форми існування й прояву суспільних відносин. Це також означає, що сутність людини знаходить свій прояв і реалізується в її діяльності, спілкуванні з іншими людьми та в її свідомості.

Категорія «чуже» лежить в основі такого журналістського прийому, як пейоративне відчуження, яке в сучасному українському політичному дискурсі найчастіше використовується для негативної оцінки, характеристики, незгоди з опонентом тощо. Прийом пейоративного відчуження розширює сферу в комунікативній стратегії. Наприклад, в розповідях про іноземні держави протиставлення «свій – чужий» поступово відходить на задній план. Іноземні держави не пов'язуються з негативними поняттями. Найчастіше вони викликають позитивні асоціації, що суперечить тенденції «чуже – значить небезпечно, щось погане». Це має величезне значення, адже, якщо ми розуміємо своє, то намагаємось цінувати власне.

Мета роботи – продемонструвати, що концепти комунікації в цілому й стереотип «свій – чужий» протягом всієї історії людства визначають рівень взаємовідносин представників різних культур, що перебувають в одному мовному полі.

Розглядаючи проблеми комунікативної поведінки людей, завжди супроводжується певними труднощами, насамперед нерозумінням окремих елементів іншої, «чужої», культури. Проблема діалектики «свого-чужого» є надзвичайно актуальною у зв'язку з глобалізаційними процесами, які відбуваються у соціокультурному просторі та активним розвитком міжкультурної комунікації. «Чужа культура, – за словами М. М. Бахтіна – тільки в очах іншої культури розкриває себе глибше та повніше (але не у всій повноті, тому що прийдуть також інші культури які побачать і зрозуміють більше). Один смисл розкриває свої глибини, зустрівшись і зіткнувшись з іншим, чужим смислом: між ними починається начебто діалог, який долає замкнутість і однобічність цих смислів, цих культур [8; с. 33]. У повсякденному житті сучасної людини велику роль відіграють стереотипи й архетипи, пов'язані з неприйняттям особливостей поведінки людей інших національностей. Стереотип «свій – чужий», обумовлений космогонічним характером (Космос – Хаос), завжди визначав мовну картину світу доісторичної людини, представника античності, людини епохи середньовіччя, наших сучасників. Межі між «своїм» і «чужим» набувають змін у кожному епосі. «До кінця середньовіччя фундаментальна протилежність «свого» і «чужого» мала форми протиставлення – соціального, культурного й релігійного. Елліні і варвари як різні культурні спільності, християни і язичники як різні релігійні співтовариства. Новий час приніс принципові зміни в розумінні співвідношення «своїх» і «чужих». Сприйняття «іншого» стало іншим насамперед на підставі реального спілкування із цим «іншим» [2, с. 10].

Зауважимо, що на ранньому етапі людства мовне спілкування носило обмежений характер через нечисленність наявних слів і словосполучень. Мова включала мінімальний запас слів. Слова являли собою звукові символи, наповненість яких визначалася набором для різних ситуацій. «На ранніх стадіях мовної культури говорять тільки жанрами, не розрізняючи слів і пропозицій», – зауважує М. Бахтін [1, с. 550]. Правила поведінки діяли лише між «своїми» й не поширювались на «чужих». Одним із найважливіших культурних концептів, що сформували картину світу стародавньої людини, став набір бінарних опозицій: свій – чужий; мир – війна; небо – земля; добро – зло; життя – смерть; літо – зима; чоловічий – жіночий. Як відзначає В. Маслова, «питання про бінарні опозиції – це питання про універсальні властивості самої дійсності й універсальні закономірності її відображення в свідомості людини. А бінарна модель світу – загальна для людини психологічна риса» [6, с. 28].

Історія показує, що сприйняття «чужого» завжди мало містичне забарвлення, адже з найдавніших часів «чужий» завжди потенційно був ворогом, носієм шкідливої магії. І тільки згодом формуються етико-філософські позиції культурного діалогу як «форми вільного спілкування людей у силовому полі» [4, с. 660]. Практична необхідність змушує людей знаходити способи цивілізованого спілкування, хоча щоразу проблема «свій – чужий» набирає більшої актуальності, а «примирення» культур відбувається важче.

Категорія «свій – чужий» породжує нові проблеми на національному ґрунті. Стереотип проявляється у ворожому ставленні до представників іншої національності. Як відзначає Л. Копелев: «Немає у світі таких націоналістів, які не стверджували б, що саме їхньому народові властиві волелюбність, щиросердність, доброта, відвага, дотепність й інші чесноти, які вони вважають головними ознаками свого «національного характеру». І навпаки, немає таких націоналістів, які не приписували б іноплеменним супротивникам таких властивостей, як жорстокість, підступництво, мстивість і т. ін.» [3, с. 17].

Комунікативна категорія «чужого» зачіпає практично всі сторони комунікації і проявляється на всіх її рівнях: і в структурах висловлювань, і в текстовій організації і в комунікативній структурі дискурсу в цілому. Здатність зрозуміти «іншого», можливість діалогу між «своїми» і «чужими» – одна із найважливіших проблем в історії людства. Оскільки «кожне історичне пізнання – це завжди діалог сучасності й минулого, і в цьому сенсі пізнання «іншого»; тому в кожного, хто відмовляється від позитивістського уявлення про можливість адекватного «відтворення» минулого, неминуче загострюється інтерес до цього кола ідей» [5, с. 5]. У філософській антропології

проблема розглядається крізь призму ставлення людини до навколишнього світу, через її здатність визначити межі «свого» світу і тим самим прийняти наявність інших, «чужих світів». «Світ «свого», «своя» культура знаходять специфіку, своєрідність тільки в процесі усвідомлення чужої культури та в спілкуванні з нею» [там само].

У наш час категорії «свій – чужий» спричиняє появу ще одного соціального феномену – «мова ненависті». Проблема «мова ненависті» не нова. Вона бере свій початок в античності. У процесі розвитку людської цивілізації змінювалися лише умови і контекст феномену «мови ненависті». Особливої гостроти проблема «мова ненависті» набула на пострадянському просторі. Це зумовлено переходом в усіх відношеннях від системи соціально – налаштованого суспільства до системи ринкових відносин. У цьому зв'язку І. Мальковська відзначає: «Насамперед пішла соціальність у всіх своїх іпостасях: державній ідентичності (належність до соціальної держави – СРСР), національній ідентичності (приналежність до «нової історичної спільності» – радянського народу), колективній ідентичності (приналежність до трудового колективу), особистісній ідентичності (у соціальному плані персоніфікується із приналежністю до класу, прошарку, соціальної групи, партії тощо)» [7, с. 152]. Проблема категорії «свій – чужий» розглядається не тільки соціолінгвістикою. Але й стає одним із предметів вивчення філософії, соціології. Історії, політології.

Межі між «своїм» і «чужим» змінюються залежно від історичного контексту. В наш час проблема «свій – чужий» не вирішена, що демонструє соціальний феномен «мова ненависті», або «Hate speech». Своє і чуже в свідомості людини не є константою. Залежно від отриманого культурного досвіду, інтенсивності зовнішніх контактів змінюються не стільки розуміння «свого і чужого» як їх якісне забарвлення. Зіткнення з іншою культурою дозволяє людині переосмислити свій досвід, усвідомити витоки власної культури.

Джерела та література

1. Бахтин М. М. Собрание сочинений / М. М. Бахтин. – М.: В. Ш., 1997. – 680 с.
2. Образ «другого» в культуре: [Одиссей. Человек в истории]. – М.: Наука, 1994. – 550 с.
3. Копелев Л. З. «Чужие» / Лев Зиновьевич Копелев. – М.: Наука, 1994. – С. 8-18.
4. Библер В. С. Диалог культур / Владимир Соломонович Библер. – М.: В. Ш., 2001. – С. 600-601.
5. Владимирова Т. Е. Привлеченные в общении: Русский дискурс в межкультурной коммуникации / Т. Е. Владимирова. – М.: Ком Книга, 2007. – 304 с.
6. Копелев Л. З. «Чужие» / Лев Зиновьевич Копелев // Одиссей. Человек в истории. 1993. Образ «другого» в культуре. – М.: Наука, 1994. – С. 8-18.
7. Маслова В. А. Преданья старины глубокой в зеркале языка / Валентина Алексеевна Маслова. – Минск, 1997. – 230 с.
8. Мальковская И. А. Знак коммуникации: Дискурсивные матрицы / Ирина Алексеевна Мальковская. – М.: Издательство ЛКИ, 2008. – 240 с.
9. Леви-Стросс К. Первобытное мышление / К. Леви-Стросс. – М.: В. Ш., 1994. – 350 с.
10. Бахтин М. М. Эстетика словесного творчества / Михаил Михайлович Бахтин. – М.: В. Ш., 1979. – 247с.

УДК 811.

Главацкая Е. И.

ОППОЗИЦИЯ 'ЖЕНСКОЕ' – 'МУЖСКОЕ' В ПРОИЗВОДНОЙ ЛЕКСИКЕ ЛИЦА СОВРЕМЕННОГО РУССКОГО ЯЗЫКА

Статья представляет собой описание имён существительных со значением 'лицо женского пола', соотносительных по роду с именами существительными, обозначающими 'лицо мужского пола' в современном русском языке. Специальное внимание сосредоточено на установлении соотносительности производных с их мотиваторами, определении «вклада» семантики мотивирующих в смысловую структуру производных.

Ключевые слова: производная лексика; наименования лиц мужского и женского пола; мотиватор; семантический объём; семантическая соотносительность.

Стаття представляє собою опис іменників зі значенням 'особа жіночої статі', що співвідносяться за родом з іменниками, які називають особу чоловічої статі в сучасній російській мові. Спеціальну увагу зосереджено на встановленні семантичного співвідношення похідних з їхніми мотиваторами.

Ключові слова: похідна лексика; найменування осіб чоловічої та жіночої статі; мотиватор; семантичний об'єм; семантичне співвідношення.

The article represents the description of nouns with the meaning 'a person of female' in the modern Russian. The research is done in the synchronous plan from positions of semantic-grammatical word-formation. The special attention is concentrated to the semantic correlation with motivators.

Key words: derivative; the names of persons of male and female; motivator; semantic volume; semantic correlation.

Становление и интенсивное развитие гендерных исследований в лингвистике, как известно, приходится на последние десятилетия XX века, что связано со сменой научной парадигмы в гуманитарных науках под влиянием постмодернистской философии.

Одним из важнейших объектов гендерных исследований является лексикон естественного языка, его номинативная система.

Интерес к способам номинации лиц разного пола и к категории рода как таковой имеет глубокие корни: соотношение категории грамматического рода и категории *пол* рассматривалось в рамках морфологии, грамматики, лексикологии (Н. А. Янко-Триницкая, М. А. Кронгауз, А. В. Кирилина, А. М. Шахмайкин, В. А. Ефремов и др.). Однако до сих пор проблема образования существительных со значением лиц женского пола неоднозначно решается лингвистами. Большинство учёных придерживается традиционного взгляда, согласно которому названные дериваты являются производными от наименований лиц мужского пола (В. В. Виноградов, Е. А. Земская, В. Н. Немченко, И. С. Улукханов и др.).

Наше описание производной лексики со значением 'лицо женского пола' проведено в русле синхронного словообразования. Источником фактического материала (более двух тысяч единиц) послужили словари русского языка [1].

Предметом наблюдения в данной статье стали наименования со значением 'лицо женского пола', соотносительные по роду с именами существительными, обозначающими 'лицо мужского пола' современного русского языка. Цель – изучение и описание названных единиц, установление их соотносительности с мотиваторами, определение «вклада» семантики мотивирующих в смысловую структуру производных. Группа наименований со значением 'лицо женского пола', которые образуются самостоятельно, при отсутствии имён лиц мужского пола и сочетаемость возможности мотиваторов со словообразующими суффиксами были предметом нашего описания [2].

Семантическая соотносительность единиц мотивационных пар 'лицо женского пола' – 'лицо мужского пола' представлена тремя типами: а) семантические объёмы производного и мотиватора *равны*; б) семантический объём производного *уже* объёма мотиватора; в) семантический объём производного *шире* семантического объёма мотиватора [3].

Семантические отношения а-типа более всего выражены в моносемичных единицах пар: *студентка* ← *студент*, *спортсменка* ← *спортсмен*, *провизорша* ← *провизор*, а также: *легкоатлетка*, *либералка*, *мечтательница*, *строительница*, *счастливица*, *счётчица*, *халычица*, *шантажистка*, *шахматистка* и др. С соотношением 2:2 (когда семантика первого значения производного формируется на базе первого же значения мотиватора, а второе значение – на базе второго значения производящего (схематически такие отношения представим: 1←1, 2←2): *президентша* – разг. 1. *президент*. 2. Жена президента (*президент* – 1. Председатель, избранный для руководства обществом, объединением, научным учреждением. 2. Выбранный на определённый срок глава государства с республиканской формой правления); 1,2←1,2: *прокурорша* – 1. Женщина-прокурор. 2. Жена прокурора (*прокурор* – 1. Работник органов прокуратуры. 2. Государственный обвинитель в суде); 1,2←2: *императрица* – 1. Жена императора. 2. Титул монархини, а также лицо, носящее этот титул (*император* – 1. В Др. Риме: почётный титул полководца. 2. Титул некоторых монархов, а также лицо, носящее этот титул); 3:3 (1,2←1; 3←3): *барыня* – 1. *барин*. 2. Жена *барина*. 3. Презрительное к женщине, ведущей праздный образ жизни, пренебрегающей трудом (*барин* – 1. В России до 1917 г.: лицо, принадлежавшее к привилегированным слоям общества (преимущественно дворянин, помещик, чиновник). // Хозяин, господин (обычно в обращении простолюдинов. 2. Разг. О солидном (обычно богато одетом) человеке с важной походкой, степенными манерами. 3. Разг. О человеке, ведущем праздный образ жизни, не желающем трудиться или чрезмерно избалованном, изнеженном) и под.

Количественная характеристика смысловых отношений единиц мотивационных пар б-типа колеблется от 1:2 до 1:5 (100 ед.): *восприимчивость*, *всадница*, *гонимая*, *добычица*, *дружинница*, *затейница*, *идеалистка*, *искательница*, *кукольница*, *лошадница*, *лучница*, *наместница*, *оперативница*, *ремесленница*, *собачница* и т.д. Например, пары с семантической соотносительностью 1:2 (только второе значение мотиватора формирует семантику производного: 1←2): *командирша*: *А вы не командуйте здесь! Какие командиры приехали!* Осева, Вася Трубачёв и его товарищи (*командир* – 1. Начальник воинской части, подразделения, военного судна. 2. Разг. О том, кто любит приказывать, распоряжаться); *инспектриса* ← *инспектор* – 2. Педагог-помощник директора по воспитательной и учебной работе в мужских учебных заведениях дореволюционной России. Ср. ещё: 1:2 (1←1): *инспекторша* ← *инспектор* – 1. Должностное лицо, осуществляющее надзор и контроль за правильностью действий подведомственных органов и лиц в России до 1917 г.); 1:3 (1←1): *секретарша* ← *секретарь* – 1. Лицо, ведающее делопроизводством учреждения, организации, отдельного лица; 1:3 (1←2,3): *идеалистка* ← *идеалист* – 2. Тот, кто склонен идеализировать действительность, мечтатель, непрактичный человек. 3. Тот, кто всецело предан каким-л. высоким идеалам и руководствуется ими в своём поведении, жизни); 2:3 (1←1,2; 2←3): *казачка* – 1. Жена или дочь *казака*: *Две молодые казачки, дочери хозяина избы, накрыли стол белой скатертью*. Пушкин. Капитанская дочка (*казак* – 1. В русском гос-ве 15-17 вв.: вольный человек из бежавших на окраины государства крепостных крестьян, холопов и городской бедноты. 2. Представитель военного сословия, которое складывалось на окраинах Русского гос-ва в 15-17 вв. из этих вольных людей, а с 18 в. обязано было нести военную службу за льготное пользование земель (жители войсковых областей: Кубанской, Оренбургской, войска Донского и др. // Рядовой воинской части, состоящей из представителей этого сословия). 3. Уроженец некоторых областей СССР (бывших войсковых областей); 1:4 (все значения мотиватора участвуют в формировании семантики производного: 1←1,2,3,4): *рабыня* ← *раб* – 1. Человек, лишённый средств производства и являющийся полной собственностью своего господина-рабовладельца, представитель угнетённого класса при рабовладельческом строе. // Тот, кто является частной собственностью другого, имеющего право на его личность, труд и имущество; крепостной. 2. В России 18-19 вв.: о крепостных. 3. Тот, кто зависит от другого, кто лишён свободы действий в силу экономической эксплуатации, политической зависимости и т.п.; 1:4 (только одно значение мотиватора формирует семантику производного: 1←4): *комендантша* ← *комендант* – 4. Управляющий домом, принадлежащем какому-л. учреждению или занятым под учреждение; 1:4 (1←1,2,4): *героиня* ← *герой* – 1. Человек, совершивший подвиги мужества, доблести, самоотверженности. 2. Лицо, чем-л. отличившееся и привлекающее к себе внимание; являющееся для кого-л. предметом поклонения, восхищения, образцом для подражания. 4. Главное действующее лицо в романе, пьесе, фильме); 1:5 (1←2): *товарка*: *Сто рублей Василий дал товарищу, а с остальными уехал в другой город и там кутил с товарищами и товарками*. Л. Толстой (*товарищ* – 2. Человек, связанный с кем-л. по роду деятельности, занятий, месту службы, учёбы и т.п.) и др.

Значительно меньше производных, семантика которых *шире* семантического объёма производного (37 ед.), что подтверждает положение о том, что смысловая организация производных слов существенно отличается от семантической структуры мотиваторов. Различным может быть и объём значений [5, 123]. Смысловые отношения единиц мотивационных пар представлены парами 2:1, 3:2, 4:3: *англичанка*, *компаньонка*, *кормилица*, *королева*, *корзинница*, *лавочница*, *милочка*, *отказница*, *патронесса* и т.п. Например: 2:1: *сударка* – прост., устар. 1. Ласковое обращение к женщине, девочке. 2. Возлюблена, любовница: *Такие есть чиновники, Ты день у них кухаркою, А ночь у них сударкою*. Н. Некрасов (*сударь* – устар. Форма вежливого обращения к мужчине из привилегированных слоёв); *инженерша* – разг. 1. Жена инженера. 2. *Инженер* (*инженер* – специалист с высшим техническим образованием); *профессорша* – 1. Разг. Жена профессора: *Началось с беседы с профессориею, женою преподавателя Терновского, у которого я целый год слушал лекции*. Пирогов. 2. Женщина-профессор: *Ещё неделю назад старая профессорша в консультации подтвердила своё прежнее предположение о том, что у Дуняшки родится ребёночек некрупный и ко всему прочему – девочка*. Кочетов (*профессор* – учёное звание, присваиваемое наиболее квалифицированным преподавателям высших учебных заведений и научным сотрудникам научно-исследовательских учреждений, руководящим научно-исследовательской работой, а также лицо, носящее это звание); 3:2 (1,2←1; 3←2): *царица* – 1. *царь*. 2. Жена *царя*. 3. Та, что подчиняет окружающих своему влиянию или превосходит всех в каком-л. отношении (*царь* – 1. Титул монарха в некоторых странах, а также лицо, носившее этот титул. 2. Тот, кто подчиняет окружающих своему влиянию или превосходит всех в каком-л. отношении); 4:3 (1,2←1; 3←3 – немотивированное; 4←3): *королева* – 1. *король*. 2. Жена *короля*. 3. Разг. О женщине, выделяющейся своей красотой: *Когда Настенька вышла совсем одетая, он воскликнул: – Фу ты, какая королева!* Писемский, Тысяча душ. 4. Обладательница самых высоких достоинств в чём-л., лучшая среди других (в какой-л. области) (*король* – 1. Титул монарха в некоторых феодальных и буржуазных государствах, а также лицо, носящее этот титул. 2. Монополист в какой-л. отрасли промышленности или торговли. 3. Разг. О том, кто является первым, самым лучшим среди других, кто достиг совершенства в чём-л.) и т. д.

Е. И. Голованова, исследовавшая наименования лица по профессии, отмечает, что названия специалистов, главным образом, имеют форму мужского рода и обозначают лиц мужского и женского пола [4, 29]: *антрополог*, *анестезиолог*, *аудитор*, *биолог*, *гравёр* и др. Женские обозначения специалистов, по её наблюдениям, – носят, как правило, разговорно-обиходный характер: *адвокатесса*, *агрономша*, *биологиня*, *геологиня*, *медичка*, *филологиня*,

химичка и т. д.; среди профессиональных обозначений лиц женского пола, а именно – среди рабочих профессий активен суффикс *-щиц/-щиц-*: *вальцовщица, каменщица, клепащица, ламповщица, лакировщица, монтажница, сверловщица, стекольщица, стропальщица, точильщица* и под.

На рубеже веков в сфере наименований лиц женского пола наблюдается целый ряд активных процессов (появление новых слов; перегруппировка пластов активного и пассивного словаря; стилистические преобразования), которые характерны и для других лексических объединений и обусловлены в первую очередь внеязыковыми причинами [6, 87].

В последнее время появились новые области профессиональной востребованности женщин: бизнес (*менеджерша, предпринимательница, работодательница, фермерша*). Представительницы слабого пола продолжают осваивать «мужские» виды деятельности не только в профессиональном (*дальнобойщица, компьютерщица, охранница, телохранительница, юристка*), но и спортивном (*боксёрша, каратистка, триатлонистка*) и даже в криминальном мире (*террористка, смертница, шахидка*). Прекрасная половина человечества активно реализует себя и в традиционных для неё областях: в индустрии моды (*визажистка, маникюрша, парикмахерша, педикюрша*), воспитании детей и ведении домашнего хозяйства, в том числе в чужих семьях (*гувернантка, экономка*).

В заключение отметим, что все изменения в системе производных имён женского рода в современном русском языке демонстрируют изменение роли женщин в обществе. Социальный образ женщины многомерен, многообразен. Современная женщина ничуть не уступает мужчине (а в чём-то уже превзошла его).

Источники и литература

1. Большой толковый словарь русского языка / [под ред. Кузнецова С. А.]. – СПб., 2003 – 1 534 с.; Словарь русского языка в 4 тт. / [под ред. Евгеньевой А. П.]. – М.: Русский язык, 1981-1984; Словарь отфразеологической лексики современного русского языка / [сост. Алексеенко М. А., Белоусова Т. П., Литвинникова О. И.]. – М.: Азбуковник, 2003. – 400 с.
2. Главацкая Е. И. Производная лексика со значением 'лицо женского пола' в современном русском языке / Елена Ивановна Главацкая // Культура народов Причерноморья: науч. журнал: материалы I международного крымского конгресса [«Язык и мир»]. – № 168. – Т. 2. – Ялта, 2009. – С. 159-161.
3. Главацкая Е. И. Человек в современном русском словообразовании (субстантивная производная лексика 'лица'). Дисс. ... канд. филол. наук: 10.02.02 / Главацкая Елена Ивановна. – К., 2007. – 197 с.
4. Голованова Е. И. Женщина и мужчина через призму наименований лица по профессии // Язык. Система. Личность. – Екатеринбург, 2000. – С. 30.
5. Литвинникова О. И. Семантическая организация отыменных глаголов-компонентов художественного текста / Ольга Ивановна Литвинникова // 36. наук. праць Кам'янець-Подільського держ. ун-ту. Філологічні науки. Випуск 7. – Кам'янець-Подільський, 2003. – С. 123-127.
6. Морозова И. А. Активные процессы в сфере наименований лиц женского пола на рубеже XX-XXI вв. / Морозова И. А. // РЯШ. – 2009. – № 1. – С. 82-87.

Примечания

Семантизация изучаемых единиц дана по БТС [1].

Текстовые иллюстрации приведены по Словарю русского языка в 4 тт. [1].

УДК 811.161.2.371

Hnatiuk L.

ZASADY PODNIESIENIA EFEKTYWNOŚCI KOMUNIKACJI INTERPERSONALNEJ

На кануне 21 века академическая наука, занятая изучением языка, осознала, что изучаемый ею язык есть фактически некая научная абстракция, не имеющая прямого отношения к реальным процессам коммуникации, потому что вне поля зрения оставались те, для кого язык, собственно, существует. Поэтому, лингвистика последних десятилетий показывает неуклонный интерес к проблемам речевого взаимодействия, включая в научную парадигму тех, кто языком пользуется. Однако, наряду с исследованием правил, принципов, критериев успешного речевого взаимодействия, с помощью которых происходит кодирование и декодирование информации, учёные не посвящают достаточного внимания функциональным и прагматическим аспектам процесса целенаправленной речевой интеракции. Поэтому возникает необходимость более глубоко проанализировать прагматические и функционально-коммуникативные условия поднесения успешности межличностного общения.

В современной прагматике известны два, подробно описанные, ведущие принципы коммуникации, которые были представлены крупнейшими учеными, американским философом П. Грайсом и британским лингвистом Дж. Личом. Они и получили название по именам их основоположников.

Принцип кооперации Грайса – это единство четырех максим, которые направлены на подчинение коммуникативного акта определенным общим правилам рационального общения, как со стороны говорящего, так и со стороны слушающего.

Считается, что максими принципа кооперации апеллируют в основном к ситуациям формального речевого контакта, делового или научного. В повседневном речевом взаимодействии этих правил придерживаются не всегда. В таких случаях начинает действовать другой ведущий коммуникативный принцип, известный как принцип вежливости. Британский учёный Дж. Лич сформулировал принцип вежливости как совокупность ряда максим: максимы такта, максимы великодушия, максимы одобрения, максимы скромности, максимы согласия, максимы симпатии и другие.

В реальных ситуациях речевого контакта оба коммуникативные принципа взаимодействуют между собой, выполняя определённые функции: максимы принципа кооперации развёрнуты в сторону успешного совместного оперирования информацией, а принципа вежливости – в сторону взаиморасположения коммуникантов, обеспечения благоприятного фона для успешной реализации коммуникативных задач. Как и в границах одного принципа, так и между собой, максимы обеих принципов взаимодействуют. Доброжелательность (максима симпатии), например, часто является условием реализации других максим, и не только вежливости. Максимы формального общения едва ли можно осуществить в условиях недоброжелательного контакта.

С другой стороны, несмотря на то что максимы обеих групп взаимодействуют, в речевой практике встречаются случаи несогласованности максим: иногда невозможно выполнить одну максиму, не нарушая другой. Конфликты максим встречаются как внутри каждого с принципов, так и в их взаимодействии.

Предложенная статья в перспективе открывает возможности исследования взаимодействия коммуникативных принципов на материале косвенных речевых тактик, чтобы показать прагматические и функционально-коммуникативные условия поднесения успешности речевой интеракции именно в непрямых формулировках.

Ключевые слова: речевой акт, принцип вежливости, принцип кооперации, косвенные иллюзии, имплицатура дискурса.

Переднь 21 століття знаменується *прагматичним поворотом* у лінгвістиці, результатом якого став акцент на прагматичних чинниках використання мови. Стало зрозумілим, що уявлення дослідників про мову як самодостатню систему знаків, яку потрібно вивчати саму в собі, втратили актуальність. У статті розглядається, що необхідною умовою ефективного міжособистісного спілкування є знання і дотримання принципів, правил, постулатів спілкування, а також норм етикету.

Ключові слова: мовленнєвий акт, принцип увічливості, принцип кооперації, стратегія натяку, імплікатура дискурсу.

On the eve of 21st century there occurs the change of the scientific paradigm: the functional-communicative approach in the language usage has become more evident and popular, i. e. the study of the use and meaning of utterances to their situations, i. e. more

effective use of language in its most general sense. The article presents and confirms that we cannot really understand the nature of human communication itself unless we understand general principles of pragmatics which explain how means of language are used in communication by a speaker in order to produce a desirable effect in the mind of hearer.

Key words: speech act, the politeness principle, the cooperative principle, hinting strategy, conversational implicature.

W ciągu ostatnich lat dużo słyszymy o komunikacji międzyludzkiej, zwłaszcza zaś o sposobach podniesienia skuteczności komunikacji interpersonalnej, a wszystko to się dzieje za sprawą zmiany paradygmatu naukowego. Nowe podejście funkcjonalno – komunikacyjne przekonująco potwierdza, że tak naprawdę nie jesteśmy w stanie zrozumieć istoty komunikacji międzyludzkiej, jeśli nie będziemy rozumieć podstawowych zasad pragmatyki komunikacyjnej, które wyjaśniają, w jaki sposób środki języka mówionego mają być wykorzystywane przez nadawcę w celu osiągnięcia zaplanowanego efektu w świadomości adresata.

Zainteresowanie pragmatyką komunikacyjną jest dziś bardzo popularne, jednak jeszcze 40 lub 50 lat temu pragmatyką jako nauką zajmowano się rzadko lub wcale. W latach 60. XX wieku w nauce o komunikacji zwrócono uwagę na model sytuacji pragmatycznej. Twórcą nowego naukowego podejścia do istoty komunikacji był brytyjski filozof John Austin, który w swojej słynnej książce «How to Do Things with Words» (w tłumaczeniu na język polski «Jak działać słowami») jako pierwszy sformułował teorię działania komunikacyjnego. Nie należy przy tym zapominać, że problem *słowa jako czynności* badał dużo wcześniej filozof Wittgenstein w teorii «Gier językowych».

W sensie ogólnym pragmatyka ma do czynienia z problemem odróżniania języka jako *langue* od języka jako *parole*. Jeśli w przypadku *langue* tradycyjnie badamy «Co oznacza X?», to w podejściu komunikacyjno – pragmatycznym ustalamy «Co miałeś na myśli, mówiąc X?». Sens wypowiedzi w pragmatyce komunikacyjnej badany jest przez wielu wybitnych językoznawców w odniesieniu do użytkownika języka w przeciwieństwie do postrzegania języka jako zasobu wyrazów bez uwzględnienia konkretnej sytuacji, nadawców oraz odbiorców.

Wcześniej nie zwracano szczególnej uwagi na najważniejszy element komunikacji efektywnej – aktywne poszukiwanie najtrafniejszych, innymi słowy, najbardziej zrozumiałych sposobów wyrażania swych intencji i aktywne rozpoznawanie intencji zawartych w wypowiedziach rozmówcy, z równoczesnym śledzeniem wymogów sytuacji. W powyższym artykule zwrócono szczególną uwagę na modele sytuacji komunikacji interpersonalnej w świetle osiągnięcia zaplanowanych celów z wykorzystaniem środków skutecznej komunikacji zarówno bezpośrednich, jak i pośrednich, a ponadto na praktyczny aspekt, innowacyjność, a jednocześnie i główny cel zaproponowanego badania.

Sytuacja rozmowy interpersonalnej jest najbardziej podstawowym sposobem komunikowania się ludzi. Wydaje się, że rozmawianie, prowadzenie konwersacji jest zachowaniem banalnym, oczywistym. Tymczasem bliższa analiza wskazuje coś całkiem przeciwnego – prowadzenie rozmowy skutecznej wymaga aktywizacji pragmatycznych zasad komunikacji efektywnej. Począwszy od lat siedemdziesiątych, okazało się, że studia nad językiem ograniczone do abstrakcyjnych analiz gramatycznych zdań i badania realności psychologicznej rozumienia i produkowania takich zdań nie dają pełnego wglądu w rzeczywiste posługiwanie się językiem w konkretnych sytuacjach mówienia.

Nawiązując do idei komunikacji skutecznej, wybitny brytyjski lingwista G. Leech stwierdza: «Podczas konwersacji rozmówcy odczuwają nadrzędne pragnienie porozumienia się i starannie dopasowują swoje zachowania do wymogów sytuacji» [Leech 1983, 6]. Mówiąc inaczej, rozmówcy wykraczają poza dostarczane teksty, uwzględniając szerszy kontekst interpretacyjny. Jak dalece różni się znaczenie konwencjonalne wypowiedzi od znaczenia konwersacyjnego, bada pragmatyka komunikacyjna.

Niemal w każdej sytuacji komunikacyjnej działa zasada kontekstowej interpretacji wypowiedzianych tekstów. Czasem wymaga to jedynie znajomości sytuacji, w której przebiega rozmowa, jednak innym razem zmusza do znacznego wysiłku intelektualnego, by właściwie uchwycić myśl rozmówcy. Najistotniejsze w podejściu pragmatycznym do procesu komunikacji jest rozumienie jej jako aktywnej współpracy mówcy i słuchacza w ramach konkretnej sytuacji komunikacyjnej.

Od jakich głównych czynników zależy jakość procesu komunikacyjnego, jego płynny przebieg i porozumienie się rozmówców lub – przeciwnie – zakłócenie i brak porozumienia?

Obecnie pojęcie kompetencji komunikacyjnej i pragmatycznej odwołuje się do zasady dialogu kooperatywnego amerykańskiego badacza procesów komunikacyjnych, filozofa – logika Grice'a, który zasadę komunikacji skutecznej ujmuje w sposób następujący: «nadrzędną zasadą komunikacji efektywnej jest reguła kooperacji, zobowiązująca rozmówców do realizacji własnych wkładów w tworzenie wymiany w odpowiednim momencie przy jednoczesnej akceptacji celu i kierunku konwersacji» [Grice 1978, 2].

Zasada kooperacji Grice'a opiera się na czterech regułach, tak zwanych *maksymach*, których waga ujawnia się zwłaszcza wtedy, kiedy są łamane.

Zasada jakości: Realizować swój przekaz komunikacyjny zgodnie z prawdą, a więc nie mówić tego, co jest fałszywe, do czego nie mamy przekonania lub co nie jest wystarczająco uzasadnione.

Reguła ilości: Realizować swój wkład tak, by był rozbudowany zgodnie z wymogami bieżących celów wymiany. Nie być bardziej szczegółowym, niż jest to wymagane.

Zasada relewancji, inaczej odpowiedniości: Mówić rzeczy związane z aktualnym przebiegiem rozmowy.

Zasada sposobu: Być zrozumianym przez rozmówcę, a to oznacza:

– Unikać wypowiedzi wieloznacznych, nie poddających się interpretacji.

– Mówić rzeczowo, krótko, bez przesadnego rozwijania tematów,

– Mówić w sposób uporządkowany, systematyczny.

Podsumowując, właściwy sposób pełnienia roli mówcy w świetle komunikacji efektywnej polega na tym, by mówić szczerze (zasada jakości), na temat (zasada odpowiedniości), jasno, rzeczowo (zasada sposobu) oraz przekazywać odpowiednią ilość informacji, nie za dużą, ale i nie za małą w stosunku do wymagań (zasada ilości).

Jednak w powszechnej praktyce wyżej wymienione zasady komunikacji efektywnej często są łamane.

Na przykład:

(1) Mówiąc: *No, świetnie, naprawdę idealnie to zepsułeś!*, nadawca stosuje ironię i tym samym łamie zasadę jakości.

(2) Zwracając się do dziecka: *Jesteś już lodowaty* zamiast *Musimy już iść do domu*, mówca nie przestrzega zasady odpowiedniości.

(3) Sugerując: *Czemu nie wybierasz tego?*, a nie używając słowa *garnituru*, interlokutor łamie zasadę ilości.

(4) Z kolei odpowiadając w sposób pośredni na pytanie: *Czemu się jeszcze nie ubrałeś?*

- *Bo odrabiałem lekcje* (co literalnie oznacza *Byłem zajęty*), rozmówca narusza zasadę sposobu.

Model sytuacji pragmatycznej uwzględnia możliwość łamania zasad Grice'a w tak zwanej teorii implikatur. Owa teoria zakłada, że podstawowym czynnikiem w wymianie komunikacyjnej jest tworzenie niekonwencjonalnych znaczeń wypowiedzi, których sens opiera się na pozajęzykowej wiedzy rozmówców i bieżącym kontekście sytuacyjnym.

Implikatury można ogólnie podzielić na logiczne, innymi słowy implikacje, rozumiane jako uprawnione wnioski płynące z analizy tekstu, i na implikatury specyficzne, wykraczające poza bezpośredni tekst wypowiedzenia. Z kolei implikatury specyficzne dzieli się na konwencjonalne, czyli standardowe i konwersacyjne. Implikatury konwencjonalne, to

typowe inferencje nie wymagające znajomości konkretnego kontekstu, by były odczytane prawidłowo na wzór wypowiedzi: *Czy mógłbyś otworzyć okno?* lub *Czy możesz podać sól?* (zawierają komunikacyjny sens prośby, a nie pytania o fizycznych predyspozycjach do wykonywania danej czynności).

Implikatury zaś konwersacyjne wymagają znajomości konkretnego kontekstu sytuacyjnego, podobnie jak w następujących pośrednich aktach komunikacyjnych:

(1) *Mama zwraca się do dziecka z brudnymi rękami: Popatrz, jakie czyste masz ręce!*

zamiast powiedzieć wprost: *Jakie masz brudne ręce!*

(2) *Pracodawca zwraca się do nowego pracownika w celu skarcenia go za niedbale przygotowane sprawozdanie: Jakie cudowne sprawozdanie przygotował pan dla mnie!* zamiast powiedzieć bezpośrednio: *Jakie złe sprawozdanie pan sporządził!*

Inne zasady kooperatywne też mogą być nieprzebrane. Następująca sytuacja ilustruje naruszenie zasady odpowiedniości.

(3) *Dwaj studenci rozmawiają o jednym z wykładowców:*

A: *Czy profesor Kowalski zawsze przeprowadza test w przeddzień wakacji?*

B: *Czy słońce zawsze wstaje na wschodzie?*

Implikatura ta jest aktualizowana dzięki zawartej w dialogu presupozycji pragmatycznej: *słońce zawsze wstaje na wschodzie*. I, podobnie jak wyżej omówiona presupozycja, jest prawdziwa, niezmienny również jest fakt dotyczący profesora Kowalskiego.

Warto w tym miejscu zaznaczyć, że reguły gramatyczne i logiczne nie zawsze są wystarczające w komunikacji interpersonalnej – w tym cały zagadkowy status zjawiska, które w tej chwili omawiamy.

Kluczowym czynnikiem w podniesieniu skuteczności komunikacji interpersonalnej okazuje się zastosowanie zasady uprzejmości. Wychodząc z założenia, iż komunikacja interpersonalna jest zjawiskiem społecznym (a nie tylko językowym), brytyjski lingwista

G. Leech rozbudował i sprecyzował zagadnienie podejścia Grice'a do dialogu kooperatywnego, a także uzmysłowił, że zasady efektywnego dialogu interpersonalnego wymagają, by znaczenia wypowiedzi były możliwe do zaakceptowania przez odbiorcę i formułowane w sposób nie wywołujący nieprzyjemnych stanów uczuciowych. W związku z powyższym zaproponowane zostały następujące reguły uprzejmego kontaktu interpersonalnego [Leech 1983, 131-139]:

Aprobaty: Wymaga, by uczestnicy dialogu interpersonalnego wyrażali wzajemną życzliwość i akceptację zarówno swoich wypowiedzi, jak i samego kontaktu między nimi, jak również zadowolenie z przebiegu rozmowy.

Skromności: Wymaga unikania otwartego wskazywania na swoje silne strony, sukcesy, chwalenia siebie w taki sposób, by mogło to wywołać poczucie niższości u odbiorcy.

Zgodności: Wymaga wyrażenia aprobaty dla stanowiska partnera, zgody na zawarte w jego wypowiedziach opinie konsekwentnie, kiedy tylko jest to możliwe. Odmowa jest łamaniem tej zasady i wymaga usprawiedliwienia.

Współdziałania: Wymaga wyrażenia dobrej woli kontynuowania konwersacji i poszukiwania najwłaściwszych sposobów organizacji swego wkładu w tę konwersację, podobnie jak w maksymach kooperacji Grice'a.

Reguła Polyanny: Wymaga, by unikać – jeśli tylko jest to możliwe – podejmowania tematów przykrych dla rozmówcy, takich, które mogą spowodować u niego nieprzyjemne skojarzenia i smutek, konstruując wypowiedzi pośrednie na wzór: *Przykro mi z powodu twojego teścia* zamiast relacji bezpośredniej *Przykro mi z powodu śmierci twojego teścia*.

Spośród wszystkich tych reguł najważniejsza wydaje się być zasada współdziałania, gdyż determinuje ona istnienie porozumiewania się oraz warunkuje wszystkie inne zasady komunikacji efektywnej.

Przedstawione zasady komunikacji efektywnej są niezbędne w celu poprawnego przebiegu dialogu interpersonalnego, bowiem ich łamanie doprowadzić może do różnego rodzaju kryzysów interpersonalnych.

Zaproponowany artykuł o zasadach podniesienia efektywności komunikacji interpersonalnej otwiera również szerokie perspektywy badań pośrednich aktów mowy, w szczególności wypowiedzi ironicznych, które w świetle zasad komunikacji efektywnej z powodzeniem mogą być stosowane przez mówcę w celu stosowania zasady uprzejmości i tym samym osiągnięcia zaplanowanego efektu perlokucyjnego w świadomości odbiorcy komunikatu.

Źródła i literatura

1. Grice H. Implicature and Literary Interpretation: Background and Preface. Twentieth Annual Meeting // www.phil.uni-grice.html
2. Grice H. Presupposition and Conversational Implicature / H. Grice // *Radical Pragmatics*. Ed. by P. Cole and J. Morgan. – New York: Academic Press, 1978. – P. 2-83
3. Hnatiuk L. Implicit Negation in Irony in the Conditions of Interpersonal Communication / L. Hnatiuk // *Magazyn naukowy «Kultura narodów przy Morzu Czarnym»* – Wydanie N168, Tom 1. – Symferopol, Krym: Tawryjski Uniwersytet Narodowy, 2009. – Str. 166 – 168.
4. Hnatiuk L. How to Do Things with Words to Achieve more Effectiveness in Communication / L. Hnatiuk // *Filologia wschodniosłowiańska*. – Wydanie N 14. – Horłówka: Wydawnictwo Horłowskiego Państwowego Instytutu Języków Obcych, 2009. – Str. 25-34.
5. Knox N. The Word «Irony» and its Context / Knox N. – Durham (N.C.): Duke University Press, 1961. – 258p.
6. Łaguna P. Ironia jako postawa i jako wyraz (z zagadnień teoretycznych ironii) / Łaguna P. – Kraków: Wydawnictwo Literackie Kraków-Wrocław, 1984. – 91s.
7. Leech G. Principles of Pragmatics / Leech G. – London: Longman, 1983. – 250p.
8. Searle J. Indirect Speech Acts / J. Searle // *Syntax and Semantics. Speech Acts*. Ed. by P. Cole and J. Morgan. – New York: Academic Press, 1975. – Vol.3 – P.59– 82.
9. Tanaka N. The Pragmatics of Uncertainty / N. Tanaka // *Pragmatics and Language Learning*. Ed. Bouton L. – 1996. – № 7. – P. 119-141.

УДК 811.161.1'367

Голикова О. Н.

НОМИНАТИВНЫЕ И ИНФИНИТИВНЫЕ РЯДЫ КАК ОСНОВА «ЭФФЕКТОВ ВЫРАЗИТЕЛЬНОСТИ» В ДНЕВНИКАХ И ЧЕРНОВИКАХ

В статье описаны особые выразительные эффекты, которые возникают в тексте черновиков и дневников на синтаксической основе номинативных, а также инфинитивных рядов. Рассматривается выразительный потенциал номинативных и инфинитивных рядов в соответствии с теорией А. К. Жолковского и Ю. К. Щеглова.

Ключевые слова: номинативный ряд, инфинитивный ряд, выразительный эффект, дневник, черновик.

В статті описано особливі виразні ефекти, що виникають в тексті чорнеток і щоденників на синтаксичній основі номінативних, а також інфінітивних рядів. Розглядається виразний потенціал номінативних та інфінітивних рядів відповідно до теорії А. К. Жолковського і Ю. К. Щеглова.

Ключові слова: номінативний ряд, інфінітивний ряд, виразний ефект, щоденник, чорнетка.

The article deals with the special expressive effects created on the syntactic ground of nominative and infinitive rows in diaries and drafts. The expressive potential of nominative and infinitive rows according to the theory of Zholkovsky and Scheglov is under analysis.

Key words: nominative row, infinitive row, expressive effect, diary, drafts.

К однородным грамматическим рядам относятся последовательности морфологически и/или синтаксически однородных языковых единиц, объединенных композиционной ролью и связанных с определенным приемом построения текста. Эти ряды описаны в работах А. И. Горшкова, М. Ф. Лужковской, О. Н. Панченко, Е. А. Скоробогатовой, Е. Н. Ширяева и других ученых. Среди однородных грамматических рядов, характерных для художественного текста, мы выделяем номинативные и инфинитивные ряды.

Под *номинативным рядом* (далее – НР) мы понимаем последовательность морфологически и/или синтаксически однородных номинативов, объединенных композиционной ролью и связанных с определенным приемом построения текста. Например:

А потом... Купе. Деревня. Много снега, леса.

Святки. Замороженные ночи и крещенская луна.

Домик. Нежно и уютно. Упоение без оглядки.

Валентина безрассудна! Валентина влюблена!

(И. Северянин);

«Подарочки!.. Подарочки!.. Знакомым ребятишкам подарочки!.. А я... а у меня, милостивый государь, в настоящую минуту мои ребятишки с голоду дома поддыхают... Подарочки!.. А у жены молоко пропало, и грудной ребенок целый день не ел... Подарочки!..» (А. Куприн).

Под *инфинитивным рядом* (далее – ИР) мы понимаем последовательность инфинитивов, объединенных композиционной ролью и связанных с определенным приемом построения текста. Например:

Необходимо для сердца перелом:

Догнать... Вернуть... Сказать кому-то слово...

И жутко Вам, что все уже в былом,

А в будущем не видно и былого...

(И. Северянин);

«Да-с, слушать. Распустить по домам. Приказать выпасться, и распустить без оружия, а завтра чтобы явились в семь часов. Распустить, и мало этого: мелкими партиями, а не взводными ящиками, и без погон, чтобы не привлекать внимания зевак своим великолепием» (М. Булгаков).

Достаточно часто именно однородные грамматические ряды играют ключевую роль в создании образности текста (см. об этом: [3], [4]).

Среди множества лингвистических теорий, анализирующих инструментарий художественного текста, выделяется «поэтика выразительности» А. К. Жолковского и Ю. К. Щеглова. Речь идет о «систематическом исследовании технических способов, которыми автор вовлекает воображение читателя в процесс создания конфигуративных значений» [2, с. 21].

Актуальной задачей при описании однородных грамматических рядов в художественном тексте мы считаем рассмотрение тех «выразительных эффектов», которые они потенциально способны создать. Выделение типичных «выразительных эффектов», синтаксической основой которых являются НР и ИР, позволит дать связное и единообразное объяснение существенным чертам ряда художественных текстов.

Цель нашей работы – выявить функции НР и ИР в создании стилистики дневниковых и черновых записей, опираясь при этом на грамматическую природу описываемых языковых единиц.

«Поэтика выразительности» как разновидность структурной поэтики развилась во многом на основе работ С. М. Эйзенштейна. Следуя логике режиссера, А. К. Жолковский и Ю. К. Щеглов называют «приемами выразительности» «технические операции, осуществляющие переход от темы к изображениям» [там же]. Ученые обращают внимание на то, что «некоторые комбинации приемов выразительности, применяемые к сходным тематическим элементам, многократно воспроизводятся в разных произведениях» [там же, с. 23]. Опираясь на морфологию сказки В. Я. Проппа, А. К. Жолковский и Ю. К. Щеглов считают, что в таком случае возникают «стандартные мотивы более или менее пропповского типа» [там же]. Порождающий подход к тематике мыслится учеными как «Пропп, помноженный на Эйзенштейна», приемы выразительности – «как инструмент, отвечающий одновременно за разнообразие и за художественную эффективность этих текстов» [там же]. Один или несколько приемов выразительности создает особое устойчивое представление у целевой аудитории (в нашем случае – у читателя), которое исследователи называют «выразительными эффектами» [там же, с. 31]. Среди них Жолковский и Щеглов выделяют, например, такие: *сила, энергия / спокойствие, вялость; прозрачность / непроницаемость; легкость / тяжесть; естественность / искусственность; гармония / хаос; экономия / излишество*.

Характерными чертами дневниковых записей и авторских черновых заметок являются многогранность, неопределенность, хаотичность, логические пропуски, отклонения от общепринятой формы выражения. Следует помнить, что в случае с черновыми или дневниковыми записями речь идет, прежде всего, об автокоммуникации. Хотя часто дневники и черновики писателей становятся объектом чтения других адресатов. Это тексты, написанные автором «для себя», следовательно, не обработанные в расчете на восприятие читателя. В них не редки логические пропуски, смысловые разрывы и даже несоблюдение грамматических правил языка. Все это усложняет процесс чтения таких текстов.

Основываясь на теории Жолковского и Щеглова, мы выделяем в текстах дневников и черновиков свойственные им «выразительные эффекты». Мы хотели бы рассмотреть те «выразительные эффекты», которые создаются в дневниках и черновиках на синтаксической основе НР и ИР, на материале текстов Сергея Потимкова.

Художественное творчество писателей эпохи постмодерна (в том числе дневники и черновики) отличает наличие языковой игры. Авторы таких текстов, будучи профессиональными литераторами, владеют правилами языковой игры и прекрасно понимают условность всяческих норм. В арсенале игры есть множество средств: игра с пространством и временем, игра с текстовыми структурами и языковыми единицами на всех уровнях текста, игра с философскими идеями. В результате могут возникать неологизмы или окказионализмы. Развитие языковой игры часто происходит на синтаксической основе НР. Например:

И самые страшные мысли рождаются тоже в этой комнате. Ассаб.

Особый отдел. Особисты. Для меня они были – Ассабистами [5, с. 337]; *Читал Шкловского. «Мы не знаем судьбы слов, среди которых живем».* Виктор Шкловский. *Вектор. Школа* [там же, с. 344]; *«Гиперболюид инженера Гарина» -- «Целлулоид инженера Цыбина»* [там же, с. 469]; *Буквы родились из растений. Арабская вязь. Флора азбуки* [там же, с. 471].

Языковую игру как способ коммуникации рассматривали Е. А. Земская, В. Г. Костомаров, В. З. Санников и др. С точки зрения американского логика Г. Грайса, успешная коммуникация возможна при соблюдении 4 факторов: информативности, истинности, релевантности и четкости [1]. В случае игры словами четкость в определенной степени теряется. Появляется несколько вариантов понимания одного высказывания или оно становится непонятным. Процесс коммуникации не исчезает, но усложняется. Для понимания смысла следует произвести одну или несколько логических операций, а после выбрать требуемый смысл и осознать его. Думается, изначально автор

играет словом сам с собой, уходя в глубины собственного подсознания, стремясь пробудить неведомые грани своего «Я». Адресат такой языковой игры – сам автор. Тем не менее, она происходит по законам языковой игры в литературном художественном тексте.

Так в дневниковых и черновых записях на основе рассматриваемых нами рядов возникает *эффект смысловой непрозрачности*.

Довольно часто автор фиксирует лишь смысловые центры происходящего, называя главное. Так возникают НР (*Страстность или бесстрастность, репортаж или вторжение в реальность, фиксация сути или изменение сути* [5, с. 348]) или ИР (*Я и сам чувствовал это: бросить все, зачеркнуть прошлое, начать новое* [там же]). Особенностью таких текстов является то, что внешняя сдержанность изложения – форма ряда, особый ритм синтаксического членения передают предельное напряжение чувств и эмоций. Возникает выразительный эффект *эмоциональной силы, энергии изложения мыслей*.

В случае, когда на синтаксической основе НР или ИР автор выстраивает план будущего речевого произведения (текста устного или письменного) и фиксирует его в своих черновых или дневниковых записях, а также в случае, когда разделам своих записей автор присваивает названия (часто это имена существительные, образующие своего рода ряд), возникает выразительный *эффект систематизации*. Например, черновой набросок так называемой «присяги Коменданта», составленный С. Потимковым, включает в себя перечень обязанностей. Этот перечень оформлен последовательностью инфинитивов, которые составляют ИР:

Я, Сергей Потимков, принимая на себя обязанности телевизионного Коменданта Города, клянусь: руководствоваться в своих действиях и словах только законом совести и ответственности перед телезрителями, хранить верность традициям и духу Города, при любых обстоятельствах отстаивать интересы сограждан, свободу сильных, защищенность слабых, равенство всех перед законом [5, с. 191].

Мы считаем, что, описывая дневниковые и черновые тексты, неуместно говорить о выразительном *эффекте искусственности речи*. Поскольку здесь речь идет в основном о спонтанной речи, «речи для себя», часто о фиксации внутренней речи. То, что является неестественным для обыденной коммуникации, очень уместно в рамках таких текстов. Выражение мыслей посредством НР или ИР, которые позволяют воплотить в лаконичной форме достаточно емкое содержание, кажется вполне закономерным. Мы считаем, что в этом случае мы наблюдаем самовыражение автора в естественном проявлении.

Например: *Хотелось мощно прыгнуть и – взлететь! А там хоть гибель, втайне я-то верил, что не погибну, а, взлетев, буду принадлежать уже другому миру. Хотелось удивить толпу, пробежаться по круглым ступенькам голов – раз!-два!-три! – прыжок и взрыв сердца!!!* [5, с. 340].

Само предназначение такого рода записей подразумевает свободу языковой личности во всех проявлениях. Если, например, в художественной прозе ряды сверхмаксимальной длины требуют определенных средств блокировки, поскольку для внимания читателя такое количество смысловых единиц является избыточным, то в дневниках и черновиках автор выстраивает текст в удобной для собственного внимания и сознания форме.

В ходе данного исследования мы пришли к выводу, что НР и ИР обладают выразительным потенциалом, в силу которого они способны к порождению определенного круга выразительных эффектов в текстах черновиков и дневников. Установлено, что на синтаксической основе указанных единиц в дневниковых и черновых записях С. Потимкова создаются следующие выразительные эффекты: *эффект смысловой непрозрачности*, а также *эффект эмоциональной силы, энергии изложения мыслей и эффект систематизации*.

Перспективой исследования является выявление других возможных «выразительных эффектов», связанных с функционированием НР и ИР в художественных текстах разного типа.

Источники и литература

1. Грайс Г. П. Логика и речевое общение / Г. П. Грайс // НЗЛ. Вып. 16. – М., 1985. – С. 222-223.
2. Жолковский А. К., Щеглов Ю. К. Работы по поэтике выразительности. Инвариант – Тема – Приемы – Текст / Предисловие М. Л. Гаспарова / А. К. Жолковский, Ю. К. Щеглов. – М.: ЛО Издат. группа «Прогресс», 1996. – 344 с.
3. Ковтунова И. И. Поэтический синтаксис / Ирина Ильинична Ковтунова. – М.: Наука, 1986. – 206 с.
4. Панченко О. Н. Номинативные и инфинитивные ряды в стихотворной речи. Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата филологических наук / О. Н. Панченко. – М., 1981. – 15 с.
5. Потимков С. Ю. Профессия: Потимков / С. Ю. Потимков. – Харьков: Фолио, 2008. – 476 с.

УДК 378.02:372.8

Головина Л. И.

ПОДГОТОВКА УЧИТЕЛЯ НАЧАЛЬНЫХ КЛАССОВ К РАБОТЕ В УСЛОВИЯХ ВЛИЯНИЯ НА РЕЧЬ УЧАЩИХСЯ ЮЖНОРУССКИХ ГОВОРОВ

Проблемы методической подготовки учителя начальных классов к работе в диалектных условиях, приёмы исправления и предупреждения ошибок учащихся, связанных с влиянием на их речь местных говоров. Использование материалов словарей в работе учителя.

Ключевые слова: южнорусские говоры, фонетические и морфологические черты, подготовка учителя, предупреждение и исправление диалектных ошибок.

Проблеми методичного підготовки вчителів початкової школи до викладання у діалектних умовах, заходи запобігнення та виправлення дитячих помилок що пов'язані з впливом місцевої говірки. Використання матеріалів із словників в роботі вчителя.

Ключові слова: південно-російська говірка, фонетичні та морфологічні риси, підготовки вчителя, до роботи щодо запобігання та виправлення діалектних помилок.

Problems of methodical training of a primary school teacher to work in dialect conditions, ways of correction and warning pupils' mistakes connected with local sounds of talking upon their speech. Using dictionaries in teacher's work.

Key words: southrussian sounds of talking, phonetic and morphological features, teacher's training, warning and correction pupils' mistakes.

В условиях подготовки учителя начальных классов с высшим образованием необходимо расширить знания студентов по русскому языку и методике его преподавания. В учебном плане для будущих учителей начальных классов нет курса русской диалектологии, они не занимаются изучением местных говоров, как это делают студенты филологического факультета. Между тем учителя начальных классов должны хорошо знать особенности местных говоров и уметь вести работу по исправлению и, самое главное, по предупреждению диалектных ошибок. Крупные специалисты писали о необходимости знания диалекта, особенно учителями сельской школы. Говоря о языковой подготовке учителя начальных классов, М. Р. Львов отмечает, что одним из критериев необходимых знаний и

умений студентов является «учёт условия языковой среды, тех языковых явлений, которым подвергается школьник» [2, с. 52].

Общеизвестно, что влияние народных говоров больше сказывается на учащихся младших классов и в дошкольном возрасте, и «не учитывать этого в начальном обучении является ошибкой» [2, с. 52].

Ещё в 30-х годах XX века высказывалось мнение, что диалекты отмирают под влиянием литературного языка. Однако в настоящее время, в начале XXI века, мы вынуждены констатировать, что диалектная речь живуча и черты местных говоров оказывают влияние на речь учащихся. Не только в сельской, но и в городской школе в тетрадах учащихся и в устной речи наблюдаются диалектные черты, работа над которыми требует специальной подготовки учителя.

Чтение спецкурса «Работа учителя начальных классов в условиях влияния южнорусских говоров» в некоторой мере восполняет пробелы в знаниях студентов. Им даются сведения об основных чертах южнорусских говоров, об ошибках учащихся, относящихся к диалектным, методика работы по исправлению и, главное, по предупреждению этих ошибок.

В первую очередь студентам объясняются основные фонетические и морфологические черты местных говоров, сочетающих особенности Восточной (Рязанской) и Курско-Орловской групп говоров [1, с. 4].

Среди характерных фонетических черт рассматриваются явления: аканье, яканье, смягчение звука [к] под влиянием предшествующих мягких согласных, произношение долгих твёрдых шипящих, [γ] фрикативное и оглушение в [х], замена корневого ударного гласного [а] гласным [о] в личных формах глаголов, замена звука [ф] звуком [х] или сочетанием [хв] или [кв], а также обратная замена и др.

В тетрадах учащихся встречаются ошибки, связанные с влиянием вышеупомянутых черт местных говоров: *горадской, принясли, снех, ковта, посодит, заплотим, принесть* и другие.

Под влиянием морфологических черт южнорусских говоров у учащихся наблюдается смешение имён существительных среднего рода с существительными женского рода (*красная солнышка, красивая платья, новая расстания*), окончание *-е* в родительном падеже 1-го склонения (*от сестре, у стене*), окончание *-е* в дательном и предложном падеже 3-го склонения (*к пече, в грязе, на лошаде*), в косвенных падежах местоимений (*от тебе, сибе, к мине*), в глагольных формах на *-ти* употребляется *-ть* (*принесть, зацвеств*) и др.

Усвоив хорошо черты местного диалекта и причины ошибок учащихся, связанных с влиянием говоров, будущие учителя начальных классов готовятся проводить работу по предупреждению и исправлению диалектных ошибок. Не отступая от требований программы по русскому языку, для усиления работы по усвоению норм литературного произношения и правописания, студенты готовят дополнительные материалы, упражнения по отдельным фонетическим и грамматическим темам к своим урокам для предупреждения диалектных ошибок.

Остановимся на некоторых особенностях южнорусских говоров и методике работы по предупреждению диалектных ошибок в устной и письменной речи учащихся.

Самой яркой чертой южан является произношение *г* как фрикативного [γ] в отличие от литературного [г] взрывного. Взрывное [г] свойственно не только литературному языку, но и многим говорам других регионов России. По звуку [γ] в речи узнают южан.

Парные по звонкости – глухости [г] – [к] одинаковы по месту и способу произношения. При образовании этих звуков «задняя часть спинки языка смыкается с мягким нёбом; шум образуется в момент мгновенного размыкания сомкнутых органов речи струёй выдыхаемого воздуха» [1, с. 81].

Южанам с диалектными чертами в речи свойственно [г] фрикативное, щелевое, длительное. Во время сближения «задней части спинки языка с мягким нёбом между ними образуется щель, шум образуется благодаря трению выдыхаемого воздуха о края сближенных органов речи» [1, с. 81].

В украинском и белорусском языках на месте *г* произносится звук, акустически близкий южнорусскому фрикативному [γ], но имеющий несколько иное образование – фарингальное. Такой звук, называемый также придыхательным, обозначается обычно в фонетике знаком [h]: *но[h]а, [h]ород*. «Фарингальный звук [h] на месте *г* в литературном русском языке произносится в междометиях *ага, ого, эге, гоп, гопля...* в звукоподражательном слове [h]ав-[h]ав и некоторых других» [1, с. 82].

Фрикативный [γ] – это звонкая пара к звуку [х]. Поэтому каждый говорящий на русском литературном языке может произнести южнорусское [γ], так как в его речи есть звук [х]. Если произнести звук [х] с голосом, то получится южнорусское [γ].

Исходя из того, что пары звуков по звонкости – глухости являются одинаковыми по способу и месту артикуляции, можно легче и быстрее научить говорить [г] взрывное, идя от глухой его пары, т. е. звука [к], поскольку звук этот у носителей южнорусских говоров есть. Многократно произнося звук [к], почувствовав, где и как он образуется, а затем добавив голос, мы получим такой же взрывной мгновенный, только звонкий [г]. Экспериментально этот приём нашёл своё подтверждение в работе с учащимися и студентами. Основным же методом обучения [г] взрывному остаётся метод имитации. Учитель может попарно произносить звонкий и глухой звуки несколько раз, учащийся повторяет. Если у ученика не получается смычки при произношении [г], надо объяснить особенности артикуляции звуков [г] и [к], в отличие от диалектной пары [γ] – [х]: *сне[γ]а, сне[х]*. Литературная пара звуков является мгновенной, взрывной, а диалектная – длительной, щелевой, проходной. Учащиеся, как правило, знают, чем отличаются звонкие от глухих, а одинаковость по артикуляции им часто не объясняется.

Отработку произношения [г] взрывного следует практиковать в индивидуальной работе с учащимися, у которых с детства есть только [γ] фрикативный, подбирая слова со звуком [г] в различной позиции: в начале, в середине и на конце слов.

Материалы учебников по русскому языку не рассчитаны на особенности работы учителя в условиях влияния на речь учащихся южных или северных говоров. Часто учителю необходимо использовать дополнительный языковой материал для выработки навыков литературного произношения. Например, в учебниках мало слов с буквой *г* для работы в условиях южнорусских говоров. А между тем слов на букву *г* с большой употребительностью в речи в русском языке много.

Пользуясь «Частотным словарём», можно отобрать слова разных частей речи с высокой употребительностью и использовать их как на уроке, так и в индивидуальной работе с учащимися [7]. Например, из наиболее частотных имён существительных являются: *год, глаз, голос, город, газ, газета, герой, гектар, голова, глава, гора, горе, государство, глубина, генерал, господа, гость, граница, господь, грудь, группа, губа* и др. Наиболее употребительными именами прилагательными являются: *главный, глубокий, глупый, горячий, голубой, горный, готовый, гражданский, громадный, густой* и др. Из частотных глаголов можно назвать следующие: *говорить, глядеть, готовить, гулять*. Частотные наречия: *где, глубоко, гораздо, громко, горячо, где-то*.

Данные группы слов следует использовать в словарной работе при изучении частей речи. Студентам даются задания подготовить фрагменты уроков с использованием данных групп лексики.

Ещё более устойчивой чертой южнорусских говоров является произнесение на месте буквы *з* на конце слов не литературного звука [к], а звука [х]: *сло[х], сапо[х]* и др. Не только сельские жители, но и многие горожане, учащиеся городских школ и студенты, усвоив [г] взрывное, произносят звук [х] на конце слов при оглушении *з*. Хотя данная черта очень устойчива, учащихся можно довольно быстро обучить оглушать *з* в [к]. Здесь достаточно указания на то, что на конце слов следует оглушать *з* в [к], т. к. звук [к] у всех носителей говоров есть.

Учащимся следует давать группы слов для отработки правильного произношения. Они должны запомнить, что на конце слов *з* оглушается в звук [к] только в одном слове *бо[х]*, произношение звука [к] в этом слове является нарушением нормы.

Для индивидуальной работы с учащимися студенты готовят карточки с заданиями «Произноси на конце звук [к] в словах: *шаг, снег, слог, берег, творог, порог, юг, сапог, лук, пирог* и др.». Для того чтобы быстро найти слова, оканчивающиеся на букву *з*, следует использовать «Обратный словарь русского языка» [4; 5].

Слов с буквой *з* на конце слова в словаре Ожегова более ста [6]. Многие из них довольно употребительны в речи. В начальных классах лучше давать эти слова по группам. Например, для работы с синонимами и антонимами использовать слова: *друг, недруг, враг*. К наиболее употребительным на уроках русского языка словам относятся: *слог, предлог, итог (урока)*. Учитель должен постоянно следить за произношением и не только исправлять ошибочное [х] на конце, но и заставлять учащихся повторять правильный вариант.

Для усвоения верного произношения звука [к] на конце слов и для повышения культуры речи учащихся даются группы слов с одинаковыми концовками, но с разным ударением. Например, слова, оканчивающиеся на ударный элемент *-лог*: *диалог, монолог, каталог, предлог, эпilog, некролог*. Для обогащения словарно-семантического запаса значения малоизвестных слов поясняются и даются примеры употребления их в речи. В противовес даётся группа слов с безударным *-лог*, обозначающих профессию (специальность): *геолог, зоолог, метеоролог, рентгенолог, стоматолог* и др. Эти слова имеют ударение на слоге перед *-лог*. К группе слов, обозначающих название специальности, относятся и слова с *-рг-* на конце. Учащимся могут быть предложены вопросы: «Кто делает операции?» (хирург); «Кто делает металл из руды?» (металлург); «Кто пишет пьесы, драмы?» (драматург).

Среди слов, оканчивающихся на *з*, есть группы однокоренных, в которых ученики выделяют корень, отрабатывают правильное произношение: *бег, забег, набег, разбег, побег, пробег*. Или другая группа однокоренных слов: *круг, полукруг, вокруг, округ*. Кроме наречия *вокруг*, надо дать наречия *вмиг* и *вдруг*, с которыми следует составлять предложения (как, впрочем, и с другими словами) для их активизации в речи.

Для организации самостоятельной работы студенты готовят карточки с заданиями для учащихся, используя слова со звуком [г] в начале слов, в середине, на конце, а также со словами, оканчивающимися на *з* в отдельных грамматических формах. Например, группы имён существительных на *-га*, на конце которых в родительном падеже множественного числа произносится [к]: *ног, дорог, бумаг, серёг, коcherёг, телег, коряг* и др.

При изучении глаголов в прошедшем времени используют группы слов на *-г*: *лёт, жёт, стриг, стерёт, моет, запряг*. Учащимся можно дать задание на образование глаголов с приставками, и тогда эта группа слов увеличится до нескольких десятков. С некоторыми словами составляются словосочетания и предложения.

Используя материалы толкового, обратного, словообразовательного, частотного и других словарей, можно составить много упражнений с заданиями для выработки навыков правильного произношения, написания и употребления слов, а, следовательно, для повышения культуры устной и письменной речи учащихся.

Так, показав студентам, как можно целенаправленно отбирать дополнительный языковой материал с учётом употребительности в речи и затем использовать его на уроках русского языка, мы готовим будущих учителей начальных классов к работе в условиях влияния местных говоров на речь учащихся.

Источники и литература

1. Аванесов Р. И. Русское литературное произношение: Уч. пособие для студ. пед. ин-тов / Р. И. Аванесов. – 5-е изд., перераб. и доп. – М.: Просвещение, 1972. – 357 с.
2. Головин В. Г. Говоры Липецкой области. Пособие по краеведению: Уч. пособие / В. Г. Головин, Л. И. Головина, Е. А. Провоторова. – Воронеж, 1987. – 271 с.
3. Львов М. Р. Содержание языковой подготовки учителя начальных классов / М. Р. Львов // Начальная школа. – 1988. – № 1. – С. 50-54.
4. Обратный словарь русского языка. – М.: Сов. энциклопедия, 1974. – 824 с.
5. Обратный словарь русского языка: Ок. 29000 слов. – СПб.: Авалон; Азбука-классика, 2006. – 416 с.
6. Ожегов С. И. Толковый словарь русского языка: 80000 слов и фразеол. выражений / С. И. Ожегов, Н. Ю. Шведова; РАН. Ин-т рус. яз. им. В. В. Виноградова. – 4-е изд., доп. – М.: Азбуковник, 1997. – 944 с.
7. Частотный словарь русского языка / [под ред. Л. Н. Засориной]. – М.: Русский язык, 1977. – 936 с.

УДК УДК 811.111'373.72

Головня А. В.

ОСОБЛИВОСТІ ПЕРЕДАЧІ КУЛЬТУРНОГО КОМПОНЕНТА ПОРІВНЯННЯ ПРИ ПЕРЕКЛАДІ ПРОЗОВИХ ТВОРІВ РЕДЬЯРДА КІПЛІНГА

В данной статье рассматриваются проблемы перевода сравнения как средства передачи этнокультурных особенностей и национальной ментальности двух народов.

Ключевые слова: сравнение, перевод, культура, культурные особенности, интерпретация.

У даній статті розглядаються проблеми перекладу порівняння як засобу передачі етнокультурних особливостей і національної ментальності двох народів.

Ключові слова: порівняння, переклад, культура, культурні особливості, інтерпретація.

In the article there are discussed the problems of translation of the comparison as the means of rendering of the ethnocultural peculiarities and national mentality of two nations.

Key words: comparison, translation, culture, cultural peculiarities, interpretation.

Порівняння є елементом оцінної діяльності з одного боку, і універсальним способом переосмислення значення слів з іншого. За допомогою цього мовностилістичного засобу виражається національно-культурна специфіка ментальності й характеру будь-якого етносу. І оскільки кожна нація має своє уявлення про дійсність та навколишній світ, сприймаючи оточуюче середовище відмінно від інших націй, порівняння віддзеркалюють світ кожного етносу по-різному, відображаючи культурний компонент, притаманний певному народу.

У творчості Редьярда Кіплінга відбувається перехід від фактографічного освоєння конкретних життєвих ситуацій до символічного та міфопоетичного відтворення дійсності, простежується виразний шлях від реалій до

міфу і символу з їхнім світоглядним універсалізмом. Порівняння як ніщо інше відображає авторський світогляд, його культуру та національний компонент.

Дослідження способів передачі порівняння з англійської на українську мову визначається вагомою роллю, яку оцінює відіграв в семантиці порівняння та сучасними вимогами до перекладів художньої прози, коли йдеться не лише про передачу змісту оригіналу, а й про оптимальне відтворення емоційно-експресивної оцінки, інформативності, образності вислову тощо.

Мова Редьярда Кіплінга відзначається образним характером. Цьому сприяє широке використання метафори та метонімії. Використовуючи їх, автор виражає основні поняття, що важливі для його картини світу. Будь-яке з цих особливостей має різні прояви, і лише при їхньому метафоричному зображенні є можливість передати нюанси, що у своїй сукупності становлять важливі поняття, закладені у свідомості певного національно-культурного угруповання.

Особливий інтерес становлять, так звані «образні порівняння», більшість з яких не співпадають в різних мовах. Те, що представники однієї культури виділяють і підкреслюють одні властивості тварин, а представники іншої культури – інші властивості, нерідко пояснюється «міфологічним контекстом»: властивості, якими наділені тварини в казках, міфах, легендах, билинах однієї культури закріплені в свідомості носіїв даної культури, і та або інша ознака згодом асоціюється з конкретною твариною.

Тому, до основних проблем перекладу стійких порівнянь відносяться наступні:

1. Приналежність порівнянь англійської і української мов до різних стилістичних пластів лексики;
2. Національна специфіка образу порівняння;
3. Різні асоціації, експресивність і оцінка, ув'язнені в образі порівняння;
4. Втрата фонетичних ефонічних засобів.

Образність є однією з найважливіших характеристик стійких порівнянь. Найменше проблем виникає з універсальними для української і англійської культур порівняннями. Але ця група є вельми нечисленною унаслідок значної розбіжності внутрішньоструктурних ознак англійської і української мов.

Найскладніше перекладати порівняння, що містять національно-специфічний образ, який може бути або 1) незнайомий культурі перекладу, або 2) інакше інтерпретуватися. Такі міжкультурні ускладнення вимагають особливого розгляду і вироблення спеціальної стратегії з подолання труднощів при перекладі.

До національно-специфічних відносяться, по-перше, порівняння, образи яких характеризуються яскраво-вираженим національним колоритом (*as cunning as Tabagui, to dance like Mor the Peacock*), і, по-друге, порівняння, образи яких схожі на рівні плану виразу, але розрізняються по своєму змістовному наповненню і асоціаціям (*as scared as a rabbit, to work like a horse, as cross as a bear*).

What would the Jungle think if I, the Black Panther, curled myself up like Sahi the Porcupine, and howled? [4, с. 39].

Що подумали б Джунглі, як би я, чорна пантера, почала вихилатись, немов який-небудь Сагі, дикобраз, та ще й вила при цьому? [1, с. 35].

У випадку з реаліями проблема очевидна, і перекладач вибирає стратегію для її вирішення (калькує образ, вдається до описового перекладу або супроводжує реалію лінгвокультурологічним коментарем). Випадки ж, коли образи на рівні плану виразу співпадають, але володіють різним асоціативним і оцінним потенціалом, представляють найбільші труднощі, оскільки не ідентифікуються як проблемні.

Переклад вважається адекватним і еквівалентним, якщо перекладачеві вдається зберегти не тільки фактичну, але і експресивну, емоційну, оцінну інформацію, тобто передати як денотативне, так і конотативне значення слова або виразу.

Mowgli in the grass began to shake as though he had the fever [4, с. 317].

Мауглі сидючи у траві, затремтів, наче в лихоманці [1, с. 164].

При передачі оцінки та експресивності порівняння можна скористатися наступним алгоритмом: 1) Визначити, який з компонентів конотації виконує домінуючу функцію в тексті і виявити функцію порівняння в тексті (іронія, посилення, створення образності). 2) Відповідно до цієї функції і за допомогою засобів мови перекладача підібрати оптимальний для даної ситуації спосіб перекладу.

Переклад залежить від ряду чинників, що визначають рішення перекладача у кожному конкретному випадку. При передачі порівняння враховується його тип (стійке, авторське або перетворене автором мовне порівняння) і стилістичні характеристики (образність, оцінка і експресія).

Умови і закономірності перекладу на українську мову багато в чому визначаються схожістю і відмінностями 1) у структурі і принципі побудови порівняльного обороту, 2) у емоційно-оцінних асоціаціях порівнянь в мові оригіналу і мові перекладу, 3) у соціально-культурних перевагах вживання. На переклад впливає як вузький контекст (на рівні пропозиції), так і ширший контекст (на рівні абзацу або навіть всього тексту твору).

Приклади перекладу порівнянь повним еквівалентом є скоріше винятком, ніж правилом в силу не тільки мовних, структурних особливостей мов, але і їх культурних, соціальних, оцінних відмінностей.

Як у англійській, так і в українській мові лев є уособленням сміливості і хоробрості (порівняємо: «powerful», «impressive» or «brave» і «сильний», «могутній», «хоробрий»). Порівняння співпадають також на стилістичному рівні, будучи книжними. На цій підставі переклад можна вважати повним еквівалентом.

Якщо образні основи української та англійської мов різняться, перекладачі, як правило, використовують аналог для передачі інформаційного потенціалу порівняння:

Still ran Dingo – Yellow-Dog Dingo – hungrier and hungrier, grinning like a horse-collar [3, с. 60].

Бо за ним гнався та гнався Дінго, рудий пес Дінго все голодніший та голодніший, що роззявив пащу, схожу на темний порожній льох [2, с. 65].

В цьому прикладі перекладач не залишає авторське порівняння пащі з сідлом, а застосовує аналог, порівнюючи пащу з темним льохом. Такий варіант є досить влучним, він експресивний та інформативний для українського реципієнта.

Наступний приклад демонструє нам застосування такого перекладацького прийому як опущення:

For he hopped like a cricket; like a pea in a saucer or a new rubber ball on a nursery floor [3, с. 61].

Бо той скакав, мов суха горошина у горщику, мов новий гумовий м'ячик у дитячій кімнаті [2, с. 65].

В даному випадку перекладач опустив порівняння *he hopped like a cricket*. Насправді, переклавши це словосполучення еквівалентним *стрибав мов цвіркунчик*, перекладач не спотворив би зміст і не порушив образності тексту. Навпаки, таке порівняння дуже близьке українцям і носить експресивний характер. Тому, на нашу думку, в цій ситуації такий метод не є цілком виправданим.

З метою пояснення порівняння, котре не має в українській мові на еквіваленту ні аналогу та не може бути перекладено дослівно, перекладачу слід вдаватися до описового перекладу:

Jungle-fashion, he slept out the rest of that night and all the next day, for his instincts, which never wholly slept, warned him there was nothing to fear [4, с. 320].

За звичаями Джунглі, Мауглі проспав решту ночі і весь наступний день; його інстинкт, що повністю ніколи не засинав, підказував, що в цій хаті нічого боятися [1, с. 167].

Такий переклад є влучним і чітко передає зміст англійського словосполучення.

Калькування як перекладацький прийом використовується тоді, коли образ порівняння зрозумілий носіям культури перекладу. Це стосується порівнянь, що містять в своєму складі терміни спорідненості, природні явища, а також міфологічні образи, знайомі обоим культурам.

The Butterfly's Wife looked at Balkis, and saw the most beautiful Queen's eyes shining like deep pools with starlight on them [3, с. 149].

Метелиха поглянула на Балкіс і побачила, що очі в красуні султанши сяють, немов глибокі чисті озера, в яких відбиваються зорі [2, с. 43].

Використання калькування як прийому виправдано тоді, коли інформація, що передається порівнянням еквівалентна на семантичному, емоційному, стилістичному рівнях. Проте, як випливає з аналізу прикладів, перекладачі часто зловживають калькуванням, використовуючи його навіть тоді, коли воно недоречне в українському тексті: володіє іншим асоціативним потенціалом, пов'язано з приписуванням образу порівняння інших властивостей і якостей:

He could see the charcoal-burners huddled in a knot, old Buldeo's gun-barrel waving like a banana-leaf, to every point of the compass at once [4, с. 194].

Хлопчик бачив, як усі вуглярі збилися до купи, як рушниця старого Бульдео затремтіла мов банановий лист, і завертілася то в один, то в другий бік [1, с. 95].

В цьому випадку було б доречніше використати не калькування, а метод аналогу і ввести в текст перекладу порівняння з українським культурним компонентом, наприклад: *затремтіла мов кленовий лист*.

Розглянемо наступне порівняння, переклад якого призвів до спотворення експресивного значення висловлювання.

He did this, Best Beloved, to show that his heart was as white as the birch-bark and that he meant no harm [3, с. 82].

Цим він хотів сказати, серденько моє, що в душі у нього немає нічого лихого і що серце його чисте, як біла березова кора [2, с. 105].

Порівнюючи серце з білою корою берези, автор твору хотів підкреслити його невинність та чистоту. Проте для українського читача таке порівняння не є експресивним і викликає відчуття чужорідності. Адже концепт берези ми використовуємо для позначення струнності. тому, в цьому випадку доречніше було б використати такі порівняння як *чистий мов сльоза, кришталь, невинний мов усмішка немовляти* тощо.

I must if you insist on looking like a sun-flower against a tarred fence [3, с. 39].

Та, мабуть, доведеться, якщо ти й далі скидатимешся на соняшник під почорнілим тином [2, с. 30].

У вищезазначеному порівнянні перекладач також зберіг авторське порівняння, проте, це не призвело до спотворення образності, оскільки соняшник під тином присутній асоціативній картині українського читача.

Важливою закономірністю при використанні калькування є не тільки наявність відповідного образу в мові перекладу. В процесі аналізу прикладів були виявлені випадки, коли українська мова не володіла необхідним порівнянням, але калькування органічно вписувалося в український текст, не викликаючи відчуття чужорідності і неприйнятності. Такі випадки стосуються, перш за все, тих понять, які близькі або схожі в обох культурах.

В наступному прикладі перекладачу, нажаль, не вдалося передати образ таким чином, щоб у читача не виникало відчуття чужорідності:

You show up in this dark place like a mustard-plaster on a sack of coals [3, с. 38].

Але тебе в цьому місці видно, як жовтий гірчичник на сніг вугляра [2, с. 28].

You show up in this dark place like a bar of soap in a coal-scuttle [3, с. 38].

Адже тебе в цьому місці видно, як брусок мила у відерці з вугіллями [2, с. 28].

І хоча поняття *мило* та *вугілля* є рідними в українській мові, проте вживання цих лексем разом у порівнянні викликає відчуття неприйнятності. Таки порівняння не є емоційно-експресивним в українській мові. Загалом, такі авторські порівняння становлять великі труднощі для перекладача, проте, вдаватися до калькування в такому разі, слід дуже обережно. Адже, в першу чергу потрібно передати саме емоційність та експресивність образу. В даному випадку можливе перетворення авторського порівняння. Можливо, було б доречніше, якби перекладач переклав своїм порівнянням, яке б не лише передало початковий образ, але й було б близьким для української культури. Наприклад: *видно, як червоний мак посеред ступи* тощо.

Використання аналога при перекладі характерний для таких порівнянь, образна основа яких відрізняється в англійській і українській мовах. Такий спосіб перекладу продуктивний в тих випадках, коли початковий образ не здатний викликати у читача тих асоціацій, які виникають у англомовного читача, і вимагає заміни з об'єктивних причин.

Отже, ефективність передачі порівняння як інформаційно насиченої одиниці залежить від того, якою мірою переклад зберігає закладену в початковому тексті інформацію: 1) об'єктивну, або наочно-логічну, таку, що відображає якийсь фрагмент реальної дійсності; 2) експресивну, емоційну і естетичну (здатність порівняння викликати у читача певні відчуття і емоції через яскраву образність, що лежить в основі порівняння), 3) стилістичну (співвіднесення порівняння до того або іншого функціонального стилю або підстилю).

Джерела та література

1. Кіплінг Редьярд. Мауглі. / Джозеф Редьярд Кіплінг; [пер. з англ. В. Й. Прокопчук та інш]. – К.: Веселка, 1979. – 272 с. – (Наші джерела).
2. Кіплінг Редьярд. Як і чому: Казки. для мол. шкіл. віку / Джозеф Редьярд Кіплінг; [пер. з англ. Л. Т. Солонька]. – К.: Веселка, 1984. – 128 с. – (Наші джерела).
3. Rudyard Kipling. Just So Stories / Joseph Rudyard Kipling – N.Y.: Penguin Books, 1994. – 160 p.
4. Rudyard Kipling. The Jungle Books / Joseph Rudyard Kipling – N.Y.: Penguin Books, 1994. – 335 p.

НАЦІОНАЛЬНА СПЕЦИФІКА АНТРОПОНІМНОЇ МОДЕЛІ СВІТУ (НА ПРИКЛАДІ УКРАЇНСЬКИХ ТА НІМЕЦЬКИХ ПРИЗВИЩ)

Проблема национальной специфики антропонимической модели мира рассматривается на основе сравнительной характеристики принципов фамильной номинации в украинском и немецком языках, а именно сравнивается лексико-семантическая база производных основ и формы словообразования украинских и немецких фамилий Закарпаття.

Ключевые слова: антропоним, фамилия, языковая картина мира.

Проблема національної специфіки антропонімної моделі світу розглядається на основі порівняльної характеристики принципів прізвищової номінації в українській та німецькій мовах, зокрема порівнюється лексико-семантична база твірних основ та форми словотвору українських та німецьких прізвищ Закарпаття.

Ключові слова: антропонім, прізвище, мовна картина світу.

The problem of the national specificity of the anthroponymic model of the world is examined on the basis of the comparative description of the principles of the surname nomination in Ukrainian and German languages. What is being compared in particular are the basis of the formative stems and the forms of word-formation of Ukrainian and German surnames of Transcarpathia.

Key words: anthroponym, a surname, language picture of the world

Антропоніми як мовна система являють собою цікавий матеріал для знайомства з особливостями національного характеру, вони є відображенням картини світу кожного окремого народу, оскільки містять національну специфіку світобачення та світорозуміння. Сприйняття світу є однією з важливих складових національної моделі світу. Як зазначає Чучка П. П., в антропоніми народ закладає своє світосприйняття, свої погляди на кожного індивіда в колективі чи в навколишньому середовищі [3, с. 6-7]. Не можна нехтувати даними антропонімії при вивченні багатьох історичних та демографічних проблем, серед яких і етнічна належність народу, і його національна свідомість [5, с. 535]. В антропонімах закладено багату інформацію про умови життя народу, його історію, побут, місце проживання, емоційно-образне сприйняття навколишнього світу. Таким чином, тут доречно говорити про антропонімну модель світу, розуміючи під цим національно-мовну картину світу певного народу.

Вивчення взаємозв'язку мови та національної культури викликає все більший інтерес у мовознавців. Антропоцентричний підхід до вивчення антропонімів дозволяє виокремити спільне та різне у характеристиках ставлення представників різних етносів до навколишнього світу. На необхідності вивчення мови в тісному зв'язку з людським чинником наголошували вже В. фон Гумбольдт та О. Потебня.

Мовознавчі студії сьогодення відзначаються спрямованістю на вивчення відображення картини світу у мові, на порівняння цього відображення у різних національних мовах. Проте у вітчизняному мовознавстві ще не розглядалося питання про спільне та національно специфічне в антропонімічних системах українців та німців і порівняння принципів прізвищової номінації зокрема. У зв'язку з цим постає *мета* нашої статті – здійснити порівняльний аналіз принципів прізвищової номінації в українській та німецькій мовах. Джерелом фактичного мовного матеріалу послужив історико-етимологічний словник «Прізвища закарпатських українців» Чучки П. П. [4] та дисертаційне дослідження Головчак Н. І. «Німецькі прізвища Закарпаття» [1].

Ми обрали *предметом* нашої статті порівняльний аналіз принципів і словотворчих типів номінації на прикладі українських та німецьких прізвищ, оскільки вважаємо таке дослідження актуальним, тому що «у номінації проявляється відмінність психології народів» [5, с. 180], без ґрунтового вивчення принципів та способів антропонімічної номінації людини неможливе розуміння національної самобутності народу, оскільки «національно-мовна відмінність прізвищ виявляється у принципах та способах називання, а ще повніше – у засобах вираження зв'язків спорідненості між членами роду» [4, с. 14].

Простежуючи національну специфіку принципів надання людині прізвища в українців та німців, ми опираємося на той факт, що «...у прізвищах представлені 2 плани: лексичний (значення основи) та структурний (характер кінцевого елемента, кількість складів і т. п.). Усе це цілком індивідуальне для кожної мови» [5, с. 391]. Таким чином, у цій статті ми порівняли семантику твірних основ українських та німецьких прізвищ Закарпаття та їх словотворчі типи, що дозволило нам виділити спільне та національно специфічне у порівнюваних антропонімічних системах. Ми прийшли до висновку, що прізвищам притаманні універсальні ознаки, типові і для українських і для німецьких, і, в той же час, національно специфічні, які властиві тільки антропонімам конкретної мови. Розглянемо це на конкретних прикладах.

Лінгвістичний розгляд українських та німецьких прізвищ Закарпаття показує, що вони різняться одне від одного ономастично, зокрема, принципами номінації.

Щодо українських прізвищ Закарпаття, то Чучка П. П. виділяє:

- 1) прізвища, у основі яких лежать імена – майже 40%;
- 2) прізвища, у основі яких лежать апелятиви – понад 35%;
- 3) прізвища, у основі яких лежать топоніми – близько 6%.

В той же час результати семантичного аналізу твірних основ німецьких прізвищ Закарпаття свідчать про те, що у складі німецьких прізвищ також є:

- 1) прізвища, у основі яких лежать апелятиви – близько 65%;
- 2) прізвища, у основі яких лежать імена – близько 22%;
- 3) прізвища, у основі яких лежать топоніми – близько 13% [1, с. 62].

Наведені цифри свідчать про тотожність принципів прізвищової номінації і в українців, і у німців: за основу беруться апелятивні позначення особи (їх лексико-семантична класифікація наводиться нижче), імена батьків і інших родичів та позначення місця походження. У наукових працях мовознавців Караулова Ю., Маслової В., Озалецької О., Уфімцевої Н. та інших акцентується на тому, що тотожність семантичних процесів у мовних системах пояснюється законами асоціації світосприйняття. Спільне в прізвищевих системах пояснюємо тотожністю цих двох народів у багатьох його проявах, що, безперечно, наклало свій відбиток і на національні особливості світогляду та ментального характеру. «...оскільки кожна мова обов'язково пов'язана з певним етносом, то відмінність між мовами є відмінністю між поглядами на світ, бо представники різних етносів бачать світ по-різному. Скільки мов, стільки світобачень» [2, с. 45].

Попри тотожність у виборі принципу номінації, надання прізвища людині серед українців і серед німців містить специфічні і своєрідні характеристики. Зокрема, тотожні принципи прізвищового найменування людини відзначаються різною продуктивністю на антропонімному рівні у цих двох народів. В українському прізвищотворенні домінуючим є принцип номінації людини за іменем батька (матері), діда (баби), інших родичів, в той час як у німців найпродуктивнішим є принцип номінації від апелятивних основ. Ми пояснюємо це національним характером відображення світосприйняття народу, віддзеркаленням його ментальності, способу життя, духовного

бачення світу. Окрім того, домінування принципу найменування особи за родом професійної діяльності у німців пояснюємо також часовим фактором становлення німецьких прізвищ, а це 12-14 ст. – період розквіту ремісничого життя з його добре розвинутими ремісничими цехами, широкою спеціалізацією і поділом праці [1, с. 71].

Цікавим і показовим з точки зору національних особливостей прізвищевої номінації є аналіз семантичних розрядів прізвищ-апелативів. Так, щодо лексико-семантичної класифікації твірних основ українських прізвищ Закарпаття, то Чучка П. П. виділяє: 1) назви осіб за зовнішнім виглядом та внутрішніми рисами (3,5%); 2) назви осіб за родом діяльності (2,4%); 3) назви предметів (1,4%); 4) назви осіб за їх територіальним походженням (1,3%); 5) назви істот, крім людей (1,1%); 6) назви осіб за їх етнічною ознакою (0,6%); 7) назви рослин (0,6%); 8) назви осіб за їх соціальним станом (0,5%); 9) назви страв і напоїв (0,4%); 10) назви анатомічні (0,3%); 11) назви осіб за спорідненістю та свояцтвом (0,2%); 12) назви абстракцій (0,2%); 13) назви осіб за ідеологічною та релігійною належністю (0,2%); 14) назви речовин (0,1%); 15) назви одягу та взуття (0,1%); 16) назви явищ природи (0,04%) [5, с. 367].

В той час лексико-семантична класифікація твірних основ німецьких прізвищ Закарпаття свідчить про такий кількісний розподіл прізвищ, утворених від апелативів: 1) назви осіб за професією, родом занять (21,9%); 2) назви за внутрішніми та зовнішніми ознаками (10,8%); 3) назви за територіальною ознакою місця проживання (7%); 4) назви знарядь праці, побутових предметів та їх частин (5,1%); 5) назви тварин (4%); 6) назви рослин (3,1%); 7) назви абстракцій (2,8%); 8) назви рельєфу, різновидів ландшафту і шляхів сполучень (2,5%); 9) назви осіб за етнічною приналежністю (1,75%); 10) назви одягу, взуття і прикрас (1,4%); 11) анатомічні назви (1,35%); 12) назви явищ природи і різних часових понять (1,08%); 13) назви осіб за соціальним становищем (0,8%); 14) назви осіб за родинними зв'язками (0,67%); 15) назви видів їжі та продуктів харчування (0,67%).

При порівнянні продуктивності різних лексико-семантичних груп на прізвищевому рівні виявилось, що в українській антропонімії найчастіше обирається принцип номінації особи за її зовнішнім виглядом чи внутрішніми рисами, водночас у німецькій антропонімії серед апелативних основ переважає принцип номінації за професією або ж іншим родом занять. Є відмінності і в частотності вживання інших принципів номінації, наприклад, найменування позначенням рослин чи абстракцій і інші. Такий факт і є свідченням національної самотності, яка властива антропонімії номінації кожного окремого народу.

Щодо порівняльного аналізу структурно-словотворчих типів українського та німецького прізвищетворення, то тут також простежуються спільні та відмінні характеристики.

Визначаючи частку різних словотворчих типів українських прізвищ Закарпаття, Чучка П. П. виділяє морфологічні утворення (46, 1%), семантичні утворення (32,5%) та синтаксичні утворення (0,2%). Окрім цих типів вказує також на прізвища спірні щодо способу творення та невідомого способу творення [5, с. 382].

Серед структурно-словотворчих типів німецьких прізвищ Закарпаття ми виділяємо наступні: семантичні утворення (82%), суфіксальні (14,3%), флективні (0,5%) та композитні (2,26%), а також прізвища, утворені із словосполучень стягненням основ (0,05%) та прийменниково-суфіксальним способом (0,05%) [1, с. 63].

Порівняльний аналіз структурно-словотворчих типів українських та німецьких прізвищ Закарпаття свідчить, що вони мають спільні і національно специфічні особливості. В обидвох мовах спільним є морфологічний та семантичний спосіб прізвищетворення. Проте у німецькомовному просторі існувало більше словотворчих типів прізвищ, окремі з них, як флективний чи прийменниково-суфіксальний не зафіксовані серед українських антропонімів взагалі. Але українським прізвищам властива значно більша і багатша група прізвищетворчих морфем. Згідно даних Чучки П. П. «загальна кількість родичівських формантів, які брали безпосередню участь в оформленні прізвищ морфологічного способу творення, сягає 30» [4, с. 26]. А в німецькій антропонімії у ролі прізвищетворчих суфіксів виступають усього 13 [1, с. 63]. Саме цими чинниками мотивуємо те, що в українській антропонімії домінуючим є морфологічний спосіб творення, а в німецькій – семантичний. У цьому також полягає національна специфіка принципів номінації, в той час як в українців за допомогою патронічних формантів підкреслюють на приналежність до певного роду (сім'ї), у німців такий родинний зв'язок у семантичних утвореннях не простежується. Серед українських прізвищ поширеними є матронімічні утворення за допомогою ряду суфіксів, в той час як у німців цей спосіб творення прізвищ є непродуктивним і малопоширеним, що також є свідченням відображення національного світобачення, зокрема, місця і ролі жінки в суспільстві. Припускаємо, що в німецькомовному просторі часу становлення прізвищ правовий та соціальний статус жінки був дуже обмеженим. Виокремлені специфічні національні ознаки українського та німецького прізвищетворення відображають національний характер цих двох народів, їх ментальність, моральні традиції. Зауважимо при цьому такі характерні риси українця, як тісний родинний зв'язок, шана до батька й матері і з іншого боку – прагматичність, стриманість у поведінці, прагнення дітей до досягненню повноліття до самостійного життя у німців.

Висновки. Таким чином, українська та німецька антропонімії системи мають ряд спільних характеристик, які, все таки, не є цілком тотожними, що вважаємо логічним з огляду на національно-соціокультурну специфіку цих народів. До спільних характеристик українського та німецького прізвищетворення відносно однакові принципи номінації, до національно специфічних – їх різну продуктивність у прізвищетворенні. До специфічно українських принципів номінації у нашому випадку відносимо матронімічні утворення, які не властиві системі німецьких прізвищ. Спільними є окремі словотворчі типи українських та німецьких прізвищ, відмінними – частка словотворчих формантів.

Перспективу подальших досліджень вбачаємо у порівняльному дослідженні семантики твірних основ українських та німецьких прізвищ, виявленні мотивів номінації у цих двох мовах, що дозволяє конкретизувати національну специфіку мовної картини світу.

Джерела та література

1. Головач Н. І. Німецькі прізвища Закарпаття: дис. канд. філол. наук: спец. 10.02.04 «Германські мови» / Н. І. Головач. – Ужгород, 2003. – 193 с.
2. Мірченко М. Когнітивно-лінгвістичний аспект картини світу та рівні категорійності / М. Мірченко // Лінгвалізація світу: теоретичний та методичний аспекти. Збірник матеріалів Міжнародної наукової конференції. – Черкаси: Брама-Україна, 2007. – С. 45.
3. Чучка П. П. Антропонімія Закарпаття (вступ та імена) [конспект лекцій] / П. Чучка. – Ужгород: Вид-во УжДУ, 1970. – 103 с.
4. Чучка П. П. Прізвища закарпатських українців. Історико-етимологічний словник / П. П. Чучка. – Львів: Вид-во «Світ», 2005. – 702 с.
5. Чучка П. П. Антропонімія Закарпаття [монографія] / П. П. Чучка. – Ужгород: Вид-во «Папірус», 2008. – 672 с.

ЗАСОБИ ЕВФЕМІЇ ЯК ІНДИКАТОРИ СТРАТЕГІЇ ДИСКРИМІНАЦІЇ У НІМЕЦЬКОМОВНОМУ ПУБЛІЦИСТИЧНОМУ ДИСКУРСІ

Стаття посвячена изучению средств эвфемии как индикаторов стратегии дискриминации в немецкоязычном публицистическом дискурсе на материале современной прессы. Рассматриваются функции эвфемизмов и дисфемизмов, а также процесс эвфемизации с когнитивной точки зрения, выясняется сущность тактик эвфемизации и дисфемизации на примере дискриминирующих высказываний, выделяются два вида эвфемии – актантная (эвфемистический перифраз одного из актантов пропозиции) и предикативная (эвфемистический перифраз предикации).

Ключевые слова: эвфемия, эвфемизм, дисфемизм, тактика, стратегия, дискриминация.

Стаття присвячена вивченню засобів евфемії як індикаторів стратегії дискримінації у німецькомовному публіцистичному дискурсі на матеріалі сучасної преси. Розглядаються функції евфемізмів і дисфемізмів та процес евфемізації з когнітивної точки зору, з'ясовується сутність тактик евфемізації та дисфемізації на прикладі дискримінуючих висловлень, виділяються два види евфемії – актантна (евфемістичний перифраз одного із актантів пропозиції) та предикативна (евфемістичний перифраз предикації).

Ключові слова: евфемія, евфемізм, дисфемізм, тактика, стратегія, дискримінація.

The article is devoted to the study of euphemy means as markers of the discrimination strategy in German publicistic discourse on the material of the modern press. Functions of euphemisms and dysphemisms as well as the process of euphemisation from the cognitive point of view are being studied, the essence of euphemisation and dysphemisation tactics by the example of discriminating utterances is being examined, two types of euphemy – actant (euphemistical periphrasis of one of the proposition actants) and predicative (euphemistical periphrasis of the predication) are being emphasized.

Key words: euphemy, euphemism, dysphemism, tactic, strategy, discrimination.

Об'єктом лінгвістичних досліджень останніх десятиліть все частіше постає людина як носій мови, що зумовлює бурхливий розвиток когнітивно-дискурсивної парадигми в лінгвістиці. Мова вивчається не як стала система, а як засіб вираження найрізноманітніших людських інтенцій, а також скрізь призму її функціонування у дискурсах різних типів.

В умовах поширення певних упереджень щодо іноземців у німецькомовній лінгвокультурній спільноті особливої актуальності набуває звернення до мовних аспектів дискримінації та расизму. У зв'язку з особливостями менталітету німців та інших представників німецькомовної спільноти вираження негативного ставлення до іноземців навряд чи може відбуватися відкрито, тому застосовуються певні імпліцитні мовні засоби, які підпорядковані стратегії дискримінації. Аналіз німецькомовної преси свідчить, що вагому їх долю складають засоби евфемії, які слугують для реалізації тактик евфемізації та дисфемізації.

Попри те, що евфемізми як засоби вторинної номінації денотату викликають жвавий інтерес лінгвістів вже на протязі багатьох десятиліть, що зумовлено значним підвищенням уваги до проблем функціонування мови через призму людських стосунків, природу евфемістичних перетворень ще не до кінця з'ясовано, недостатньо розроблені окремі аспекти евфемії, зокрема, не вивчалось застосування евфемізмів як засобу вираження стратегії дискримінації, а також їх функціонування у різних різновидах дискурсу упередження. Все це обумовлює актуальність нашого дослідження, виконаного у руслі прагмалінгвістики.

Об'єктом дослідження є евфемістичні висловлення, які аналізуються на предмет їх здатності виступати індикаторами стратегії дискримінації у публіцистичному дискурсі за допомогою методів інтерпретаційного, контекстуального, перифрастичного та інтенційного аналізу. Матеріалом дослідження є тексти політичної та суспільно-економічної тематики, надруковані у сучасній німецькомовній пресі.

Мета дослідження полягає у встановленні функцій і різновидів евфемістичних засобів реалізації стратегії дискримінації у німецькомовному публіцистичному дискурсі.

Вслід за Л.Н. Саакяном вважаємо за доцільне розмежувати поняття «евфемія», «евфемізм» та «евфемізація» у такий спосіб: хоча ці терміни утворюють тріаду, основним поняттям є «евфемія», яка є адаптивною мовною стратегією особливого типу, сутність якої зводиться до перетворення змісту у форму. Евфемізація – це мовний інструмент створення евфемізму та процес насичення мови евфемізмами [10, с. 1].

Слово «евфемізм» походить від грецького *euphemismos* («говорю ввічливо») та у сучасній лінгвістиці означає пом'якшуюче вираження того, що здається мовцю нетактовним, непристойним та грубим відносно слухача, не відповідає цілі спілкування і може призвести до комунікативної невдачі. Коріння цього явища йдуть ще у часи Древньої Греції, адже ще Квінтіліан вважав, що неприємне можна бути стримано виразами [2, с. 694]. Проте, не існує єдиного або загальноприйнятого тлумачення цього поняття. Наведемо декілька визначень:

- К. Аллан і К. Беррідж: «вираз, що використовується як альтернатива іншому виразу з метою запобігти можливій втраті обличчя: або мовця, або аудиторії, або якоїсь третьої сторони» [13, с. 23];

- І. Р. Гальперін: «евфемізм – це слово чи фраза, які використовуються для заміни неприємного слова чи виразу на відносно більш прийнятне» [15, с. 173];

- Л. П. Крисін: «евфемістична заміна застосовується з метою уникнути комунікативних конфліктів і невдач, не створювати у співрозмовника відчуття комунікативного» [3, с. 391];

- Дж. Лоуренс: «евфемізм – та форма слів, яка (з різних причин) виражає ідею у пом'якшеному, завуальованому або більш шанобливому вигляді. При цьому ця пом'якшеність є іноді тільки удаваною» [16, с. 81];

- Р. Рада: «евфемізм – це переописування (*Umbeschreibung*), тобто перифраз, який замінює той чи інший знак шляхом його описування в інший спосіб» [18, с. 62].

- С. Люхтенберг: Евфемізми – такі описуючі слова та вирази, які, хоча і передають значення виразу *A*, але за допомогою відмінного від *A* знаку [17, с. 21].

У цих визначеннях розрізняються евфемізми як лексичні засоби пом'якшення та як процес перефразування задля пом'якшення негативного впливу на слухача. Таким чином, доцільним вважаємо розмежовувати евфемізми як лексичні засоби номінації денотатів, які здаються мовцеві непристойними, з метою пом'якшення перлокутивного ефекту, та евфемізацію як тактику використання таких засобів у мовленні.

Суть дисфемізму є ідентичною, але з протилежним знаком, тобто слово чи фраза, що є описуванням якогось явища, стану речей, людини тощо, акцентує їх негативні якості задля формування відповідного ставлення до них. Таким чином, евфемізми та дисфемізми є двома протилежними сторонами одного явища, які слугують реалізації протилежних намірів мовця: за допомогою евфемізмів приховується правда щодо негативних сторін денотату, а за допомогою дисфемізмів формується сприйняття денотату як небажаного та підозрілого. На позначення гіпероніму деякі вчені пропонують термін «ікс-фемізм» [13].

Функції евфемізмів можна звести до двох основних, а саме:

- пом'якшення грубого та неприємного з метою збереження принципу ввічливості та запобігання негативної реакції слухача;

- маскування дійсності, її вуалювання, відволікання від негативних сторін з певною метою, що може включати першу функцію, а може не бути пов'язаним із принципом ввічливості.

Існує декілька класифікацій евфемізмів за різними критеріями. Зокрема, Л. П. Крисін застосовує критерій їхнього приватного чи соціального характеру [3], а Б. А. Ларін додає такий клас, як евфемізми на рівні національної літературної мови [4]. В. П. Москвін поділяє евфемізми за їх функціональним критерієм [6, с. 356].

Явище евфемізації співвідноситься з такими явищами, як «дезінформація», «криптолалія», «меліорація» [7]. В. П. Москвін протиставляє евфемію та дезінформацію на підставі комунікативної мети. Метою евфемії є пом'якшення виразу (наприклад, *corpulent* замість *dick*), натомість метою дезінформації є брехня та введення в оману (*Tschernobyl Unfall* замість *Tschernobyl Katastrophe*) [5, с. 61].

Евфемізми, що функціонують у політичних текстах, деякі вчені називають політичними евфемізмами та виділяють їх в окрему групу [3; 15; 16]. Саме у політичному дискурсі евфемізми можуть повною мірою реалізувати усі свої функції. Перш за все, це функція дотримання принципу політичної коректності [8; 11]. Проте, евфемізми можуть реалізовувати й іншу прагматичну функцію, а саме – створювати «фальшиву дійсність» як наслідок акцентування уваги на необхідних елементах та відволікання від інших, негативних. Дисфемізми, навпаки, притіняють позитивну і збільшують негативну складову. У такий спосіб вони виконують функцію маніпулятивного впливу на реципієнта [1]. Погоджуючись з І. В. Решетаровою у тому, що ЗМІ виступають ідеальним середовищем для формування світогляду великої кількості людей [9, с. 204], а суспільно-політична тематика є домінуючою у дискурсі масмедіа, вважаємо, що потенціал впливу евфемізмів на свідомість реципієнта є дуже високим. Саме евфемізми та дисфемізми є одним із найважливіших засобів відтворення «фальшивої дійсності» [9, с. 205].

Проте, слід зазначити, що якогось окремого пласту слів-евфемізмів не існує. Будь-який евфемістичний вираз може бути стилістично нейтральним, тобто немаркованим, в якому іншому контексті. Для розпізнавання евфемізму потрібні деякі екстралінгвістичні чинники, зокрема, ідеологія [9, с. 204], певний настрій реципієнта, фонові знання, контекст тощо, оскільки деякі тексти суспільно-політичного характеру можуть на перший погляд здаватися зовсім нейтральними, простою передачею фактів. Але якщо придивитися уважніше та проаналізувати мовні засоби, що були використані автором того чи іншого тексту для передачі певної інформації, об'єктивність останньої можна часто поставити під сумнів.

Евфемізми, що застосовуються у публіцистичному дискурсі, можуть слугувати стратегії дискримінації, під якою розуміємо категоріальний погляд на людину з точки зору національності та її негативне оцінювання [19, с. 13]. Категоріальний погляд – це мовне «посилання» на людину за допомогою соціальних категорій, наприклад: «єврей», «турок», «циган» та ін. У цьому випадку людина, про яку йдеться, сприймається не як окремий індивідуум, а як носій певної соціальної категорії.

Поряд із категоризацією, мінімальною семантичною складовою соціальної дискримінації є оцінювання. Зазвичай, оцінювання представників певної національності відбувається за допомогою виразів з негативною конотацією. Для категоризації та оцінювання мовців застосовує різноманітні тактики, у тому числі, тактику евфемізації.

Поняття тактики визначається у зв'язку з поняттям стратегії. Якщо стратегія – це мета, то тактика – це засіб досягнення цієї мети. Аналізований матеріал свідчить, що для досягнення мети дискримінувати людину як представника тієї чи іншої національності можуть застосовуватися тактики евфемізації та дисфемізації, які реалізуються за допомогою певних мовних засобів.

Для позначення мовних засобів, що вказують на наявність стратегії дискримінації у німецькомовному дискурсі, ми користуємося терміном «індикатор», який був уведений у прагмалінгвістику Дж. Л. Остіном (*indicating device*) [14, с. 74]. Важливо підкреслити, що індикатор не повинен встановлювати однозначне або навіть оборотне однозначне відношення між виразом і змістом. Термін «індикатор» розуміється як «вказівка», а не як «однозначна ознака», тобто зв'язок між індикатором і феноменом не є ні однозначним, ні зворотно однозначним [19, с. 100].

До реалізації стратегії дискримінації більше здатні дисфемістичні висловлення, ніж евфемістичні. Зокрема, на позначення *Einwanderer* знаходимо такі дисфемістичні заміни, як *Wirtschaftsflüchtlinge*, *Klimaflüchtlinge*; замість *Migrationspolitik* – *Ausländer-herein-Politik* та ін. На позначення окремих національностей також існують певні дисфемізми: *Froschfresser* (= *Franzosen*), *Sauerkrauts* (= *Deutsche*), а за допомогою таких евфемістичних виразів, як *Recht auf Faulheit*, *missbrauchtes Gastrecht*, *importierte Kriminalität*, акцентуються такі якості певних іноземців, як лінощі, відмова від інтеграції у суспільство, та їх причетність до підвищення рівня злочинності у країні, яка їх колись люб'язно прийняла. Вирази *Entwicklungsländer*, *Schwellenländer*, *dritte Welt* акцентують недорозвинений рівень економіки.

З когнітивної точки зору, процес евфемізації у спрощеному вигляді можна представити у такий спосіб: при створенні евфемізму на позначення того чи іншого явища відбувається трансформація негативних сем цього явища у нейтральні або навіть позитивні, (наприклад, насильство, злочин, бідність тощо), що перетворює їх з інтенціоналу значення вихідного слова на імплікаціонал його евфемістичного варіанту. Позитивні семи у той самий час трансформуються із імплікаціоналу вихідного значення в інтенціонал евфемізму [12, с. 160].

Виділяємо два типи тактики евфемізації, яка використовується для реалізації стратегії дискримінації, а саме – актантна (коли процесу евфемії підлягає певний актант пропозиції), та предикативна (коли процесу евфемії підлягає предикація). Актантна евфемізація застосовується у номінативних виразах: *ausländischer Mitbürger* замість *Ausländer*, *Wohnpark*, *ethnische Nische* замість *Ghetto*, *Ethnische Säuberung* замість *Völkermord*, *Gastarbeiter*, *ausländische Kollegen* замість *Fremdarbeiter*, *Menschen mit Migrationshintergrund* замість *Einwanderer*, *Aussiedler*, *Asylbewerber*, *Rückführung in das Heimatland*, *Aufenthaltsbeendende Maßnahmen* замість *Abschiebung*, *Ausreisezentrum* замість *Abschiebehaftanstalt*, *Dunkelhäutiger*, *Farbiger*, *Schwarzer* замість *Neger*, *Afrikaner*.

Предикативна евфемізація має місце у випадках, коли перифразується предикація пропозиції висловлення. Це стосується як тактики евфемізації, так і тактики дисфемізації. Наступний дискурсивний фрагмент ілюструє тактику евфемізації: *Russland ist nicht mehr die Sowjetunion, aber es ist auch kein voll demokratisches Land* (Kurrier, 2.10.09, S. 4).

Тактика дисфемізації представлена у наступному дискурсивному фрагменті, де іноземцям дорікається у тому, що значна частина бюджетних коштів йде на їх утримання: *Asylantenfamilien, die noch keinen Cent in das österreichische Steuersystem eingezahlt haben, kassieren 13.150 Euro jährlich an Steuergeldern und als Draufgabe Miete, Strom, Gas, Heizung, Fernsehen, Hygieneartikel zum Nulltarif* (Kronenzeitung, 03.02.2010, Nr. 17875).

Дослідження дозволяє зробити висновок, що за допомогою мовних засобів евфемії у публіцистичному дискурсі вдається сформувати бажаний (найчастіше – негативний) образ іноземців в очах читачів, і таким чином моделювати їх свідомість.

До перспектив дослідження відносимо систематизацію евфемістичних висловлень, що реалізують стратегію дискримінації, за змістовим та формальним критеріями.

Джерела та література

1. Борисова Е. Г. Импліцитна інформація в рекламі і пропаганді / Е. Г. Борисова, Ю. К. Пирогова // Импліцитність в мові і мові. – М.: Язика російської культури, 1999. – С. 145-151.
2. Ковшова М. Л. Эвфемизм как речевой акт: к постановке вопроса / М. Л. Ковшова // Горизонты современной лингвистики: Традиции и новаторство; отв. ред. Н. К. Рябцева. – М.: Языки славянских культур, 2009. – С. 694-702.
3. Крысин Л. П. Эвфемизмы в современной русской речи / Л. П. Крысин // Русский язык конца XX столетия (1985-1995). – М.: Языки русской культуры, 1996. – С. 384-408.
4. Ларин Б. А. Об эвфемизмах // Проблемы языкознания / Б. А. Ларин. – Л.: ЛГУ, 1961. – (Учен. зап. Ленингр. ун-та, № 301: Сер. филол. наук: Вып. 60. – С. 110-124.
5. Москвин В. П. Эвфемизмы: системные связи, функции и способы образования / В. П. Москвин // Вопросы языкознания. – 2001. – № 3. – С. 58-70.
5. Москвин В. П. Стилистика русского языка. Теоретический курс / В. П. Москвин. – Ростов н/Д.: Феникс, 2006. – 630 с.
6. Мухамедьянова Г. Н. Эвфемия в общественно-политической лексике: На материале современного немецкого, русского и башкирского языков: Дис. ... канд. филол. наук: 10.02.20 / Гульшат Насибулловна Мухамедьянова. – Уфа, 2005. – 194 с.
7. Обвинцева О. В. Политическая эвфемия: предметно-понятийные сферы употребления / О. В. Обвинцева // VI Царскосельские чтения: мат-лы междунар. научно-практ. конф., Санкт-Петербург, 23-24 апреля 2002 г.. – СПб.: Лен. гос. обл. ун-т, 2002. – С. 178-180.
8. Решетарова И. В. Маніпулятивні можливості засобів евфемії / І. В. Решетарова // Культура народів Причорномор'я. – 2009. – № 168. – Т. 2. – С. 203-205.
9. Саакян Л. Н. Эвфемия как прагмалингвистическая категория в дискурсивной практике непрямого речевого убеждения: автореф. дисс. ... канд. филол. наук: 10.02.01 / Л. Н. Саакян. – М., 2010. – 23 с.
10. Тер-Минасова С. Г. Язык и межкультурная коммуникация / С. Г. Тер-Минасова. – М.: Слово, 2000. – 262 с.
11. Шейгал Е. И. Эвфемизация в политическом дискурсе / Е. И. Шейгал // Языковая личность: проблемы креативной семантики. – Волгоград: Перемена, 2000. – С. 158-171.
12. Allan K., Burrige K. Euphemism and Dysphemism Language used as shield and weapon / K. Allan, K. Burrige. – Oxford: University Press, 1991. – 245 p.
13. Austin J.L. How to do things with words / J. L. Austin. – Cambridge/Mass.: Harvard Univ. Press, 1962. – 166 p.
14. Galperin I.R. Styhstics / I. R. Galperin. – М.: VisSaja Skola, 1981. – 373 p.
15. Lawrence J. Unmentionable and other euphemisms / J. Lawrence. – London: Gentry Books, 1973. – 84 p.
16. Luchtenberg S. Euphemismen im heutigen Deutsch. Mit einem Beitrag zu Deutsch als Fremdsprache / S. Luchtenberg. – Fr. am M.: Peter Lang, 1985. – 299 S.
17. Rada R. Tabus und Euphemismen in der deutschen Gegenwartssprache: Mit besonderer Berücksichtigung der Eigenschaften von Euphemismen / R. Rada. – Budapest: Akad. Kiadó, 2001. – 212 S.
18. Wagner F. Implizite sprachliche Diskriminierung als Sprechakt. Lexikalische Indikatoren impliziter Diskriminierung in Medientexten / F. Wagner. – Tübingen: Narr, 2001. – 180 S.

УДК 821.111(71)

Гончаренко О. В.

ІРОНІЯ У ЗОБРАЖЕННІ ПОВСЯКДЕННОСТІ (НА ПРИКЛАДІ РОМАНІВ ДУГЛАСА КУПЛЕНДА)

В романах сучасного канадського письменника Дугласа Купленда «Нормальних сімей не буває», «Ей, Нострадамус!» і «Елеанор Рігбі» розглядається іронія як форма сприйняття життєвого світу і засіб зображення повсякденності. В аспекті естетики постмодернізму іронія в художньому тексті виступає не тільки як троп, а перш за все як основна «ментальна операція».

Ключові слова: іронія, повсякденність, онтологічний модус буття, іронічна терпимість.

В романах сучасного канадського письменника Дугласа Купленда «Нормальних сімей не буває», «Ей, Нострадамус!» та «Елеанор Рігбі» розглядається іронія як форма сприйняття життєвого світу і засіб зображення повсякденності. В аспекті естетики постмодернізму іронія в художньому тексті виступає не лише як троп, а насамперед як основна «ментальна операція».

Ключові слова: іронія, повсякденність, онтологічний модус буття, іронічна терпимість.

The author distinguishes irony as a form of lifeworld perception and a figure of everyday life depiction in the novels of modern Canadian writer Douglas Coupland «All families are psychotic», «Hey, Nostradamus!» and «Eleanor Rigby». Based on postmodern aesthetics irony is viewed in the text not only as a trope but first of all as the main mental operation.

Key words: irony, everyday-life, ontological modus of being, ironical patience.

Дуглас Купленд є одним з найуспішніших письменників сучасності, його романи були перекладені 35 мовами у більшості країн світу. Позиція письменника, який жваво цікавиться проблемами сучасності, робить його автором, надзвичайно привабливим для найбільш широкої читачької аудиторії.

Критики називають Купленда Селінджером та Керуаком наших днів, досвідченим спостерігачем та соціологом, голосом, літописцем, оракулом свого покоління, обличчям цілої епохи, натхненним фразером, гуру популярної культури, а також першим письменником, який дослідив буденну, повсякденну, приземлену реальність середнього класу.

Унікальність творчого доробку Купленда полягає у майстерному поєднанні найболючіших питань сьогодення та камерних проблем звичайної середньостатистичної родини.

За словами С. Кузнєцова, «у своїх творах Купленд знову й знову використовує хід, який приносить йому світову славу: торкаючись тем, які хвилюють Америку, він показує себе перш за все досвідченим спостерігачем, який підмічає найдрібніші деталі у поведінці своїх сучасників» [4, с.107].

Актуальність статті полягає у загальній зацікавленості сучасного літературознавства творчістю Дугласа Купленда та злободенністю порушених у його романах питань.

У критичному дискурсі творчість Купленда представлена фрагментарно, переважно у вигляді журнальних статей, біографій, рецензій. Незважаючи на те, що іронія одноостійно визнається критиками однією з найсуттєвіших ознак художнього світу Купленда, у жодному з критичних відгуків не була проаналізована її природа.

Отже, мета представленої статті полягає у дослідженні іронії в романах Дугласа Купленда «Нормальних сімей не буває», «Ей, Нострадамус!» та «Елеанор Рігбі», зокрема її природи та функцій у художньому тексті.

У ХХ столітті виникає відмінна від сократівської та романтичної іронії, іронія постмодерністська. Вона має всеохоплюючий характер і полягає у ставленні до дійсності: «життя – це гра, не варто її приймати серйозно», «не думай про майбутнє, живи теперішнім». Іронія є атрибутивним способом сучасного мислення. Така позиція є найбільш комфортною для існування у сучасному світі, людина позбавляється від напруги пограничного вибору та жаху перед особистісним визначенням. Отже, поняття іронії поступово еволюціонує від стилістичного прийому до онтологічного статусу буття.

Таким чином, іронія – риса, взагалі притаманна постмодерністському світогляду, а у творах Купленда стає найкращим засобом для відтворення проблем сучасності. Насамперед, іронічною є позиція автора. Показуючи недосконалість та абсурдність світобудови, автор не судить і не дає оцінки. З удаваною безтурботною він лише

споглядає як на персонажів, так і весь абсурд та хаос, що їх оточує. Ставлення автора до зображуваних героїв також іронічне і в жодному разі не вороже, не нав'язливе, без моралізаторства та докорів.

Дуглас Коупленд вважає іронію одним з своїх найефективніших письменницьких засобів, вона допомагає йому, по-перше, встановити суспільні суперечності. А по-друге, письменник має змогу подивитись на зображувані події збоку, з певної дистанції, углядіти те, чого герої усвідомити не здатні, адже повністю поглинуті повсякденним життям. Можна говорити про іронічний модус творчості письменника. «Іронія – це спосіб мислення, це моя лінза», – говорить Коупленд.

З іншого боку, іронія виступає онтологічним модусом буття зображуваних героїв. Адже романи Коупленда початку ХХІ століття «Нормальних сімей не буває», «Гей, Нострадамус!», «Елеанор Рігбі» можна вважати оптимістичними книгами. Хоча герої як і раніше стверджують, що історія зрадила їх, вони навчилися дивитися на світ іронічно, пристосовуватися до будь-яких умов існування. Іронію Коупленд називає бронєю, яка захищає героїв від розчарування та нездійснених сподівань. На думку письменника, вписатися в цей світ можна лише не сприймаючи його занадто серйозно – це дозволяє добитися в ньому комфортного існування. Тому іронічний погляд на життя дозволяє постійно відновлювати необхідну рівновагу.

Наприклад, героїня роману «Елеанор Рігбі», яка втомилася сумувати, нарешті змирилася з повсякденним життям, усвідомивши, що мало що залежить від неї в цьому світі. Самоіронія також присутня, завжди болюче для кожної жінки питання про власну зовнішність вона переносить у іронічну площину: *«Я обладаю неисправимо незаметной внешностью. Когда я родилась, доктор, державший на руках перепачканный беснующийся комочек, взглянул на него и тут же спросил медсестру: «А по телевизору сегодня ничего нет?» Родители посмотрели меня и сказали: «Ну и пусть», а затем принялись обсуждать, в какой цвет обить диван в гостиной. Да уж, в каждой шутке только доля шутки»* [3, с. 15].

Героїня іронізує навіть з приводу власної самотності: *«Меня зовут Лиз Данн. Я правша, мои волосы ярко-рыжие и кудрявые, замуж я ни разу не выходила. Не исключено, что храплю, а может, и нет (не было в моей жизни человека, у которого об этом спросить)»* [4, с. 3].

Отже, «пливи за течією і не думай про зайве!» – лозунг героїв Коупленда. Якщо вже неможливо змінити дійсність, треба змінити власне ставлення до неї на іронічне. Такий підхід допомагає героям остаточно не втратити здоровий глузд і триматися на плаву у неспокійному коловороті життя. Герої впевнені, що все минеться, все пройде саме собою, все болюче загойться. Легковажне ставлення героїв до життя схвалюється автором. За таке ставлення вони скоріш заохочуються, аніж караються. Приклад – роман «Нормальних сімей не буває», в якому сім'я Драммондів виліковується від Сніду.

Також в романах широко представлена іронія вербальна. Як відомо, основою іронії як стилістичної фігури є протиріччя і невідповідність: між бажаним і дійсним, між ідеальним і реальним, між сутністю і її проявом.

Одним з прикладів такої невідповідності у романах Д. Коупленда є розходження між очікуваним і дійсним в результаті несподіваного для читача порівняння. У художній літературі порівняння, як правило, є піднесеними та урочистими. Але варто не забувати, що Коупленд – не романтик, який порівнює очі коханої з лісними озерами, а письменник-постмодерніст, який урівнює високе та низьке, а тому естетизує повсякденні речі і явища, порівнюючи їх з не менш приземленими і буденними:

«Она была неискоренима, как запах жареной ветчины воскресным утром» [3, с. 155];

«Сердце Уэйда разбилось, как яйцо о кухонный пол» [1, с. 221];

«Девчонки из нашей обеденной группы говорили про рай с такой же беспечностью, как про краски для волос» [2, с. 43];

«А из школы посыпались ученики, как леденцы из коробки» [2, с. 139];

«Лицо Брайана озарилось, словно Дженет разрешила ему слизать шоколадное суфле сразу с обоих венчиков миксера» [1, с. 56].

Надмірна деталізація повсякденних реалій також сприяє іронічному забарвленню оповіді:

«Вести ее к нужному выходу для пересадки на другой самолет было все равно, что катить тележку с воздушными шариками в ветреную погоду» [2, с. 172];

«Он сидел, молча закипая, как выведенный из себя докучливым клиентом конторский служащий, лицо — сплошные морщины и складки, точно пережаренная отбивная» [3, с. 54];

Крім того, на вербальному рівні іронія може виникати на основі інших тропів, наприклад, гіперболи, зевгми, антитези.

Гіперболічне перебільшення створює іронічний ефект в результаті невідповідності ситуації та очікувань героїв:

«Мне показалось, она сейчас всю сигарету одной затяжкой выкурит.

– О-хо-хо, да. – Облако выпущенного дыма напоминало взрыв «Челленджера» [3, с. 7];

«– Простоя хотела, чтобы вы познакомились несколько...»

– Как именно?

– Иначе.

Я представила себе, как поднимается занавес, грохочут фанфары, по сигналу выпускают стаю белых голубей, и рампа мигает тысячами пульсирующих лампочек» [3, с. 30].

Зевгма створює іронічний ефект завдяки використанню двох різних за смисловим навантаженням слів по відношенню до одного й того самого слова:

«Уэйду было слышно, как она плачет, а Хелена оказывает ей поддержку морально и с помощью салфеток» [1, с. 136];

«Меняется: я вам – коктейль, вы мне – откровенность, – сказал Флориан» [1, с. 305].

Іронічно лунають і слова, які за допомогою антитези відбивають суперечності життя, створюючи таким чином саркастичний ефект:

«Хороши сыновья. Вам бы ее цветами осыпать, а вы ее только расстраиваете» [1, с. 75];

«Солнце озаряет нашу жизнь, а такие типы — омрачают» [1, с. 194].

Окрім тропів, іронічний ефект на вербальному рівні досягається поєднанням різних стилів мовлення, а також низького стилю та високої теми. Адже, торкаючись у кожному романі екзистенційної проблематики, Коупленд висловлює своє бачення мовою повсякденності та масової культури.

Поряд з іронією вербальною, у романах зустрічається ситуативна іронія. Наприклад, в романі «Нормальних сімей не буває» виникає ситуація невідповідності між відповіддю героя та очікуваннями співрозмовника. Героїня несподівано для свого співрозмовника і для читача змінює тему розмови, іронічно перевівши розповідь про себе на тему їжі:

«– Ну, а ты, Ники? Расскажи нам о себе.

– Ничего особенного. Я простая девчонка из среднего класса, которая слишком долго ждала, чтобы принять какие-нибудь важные жизненные решения, а те, которые принимала, чаще всего были не фонтан.

– Например?

– Например, я чертовски проголодалась» [1, с. 107].

В іншій ситуації з роману іронічна невідповідність виникає у тексті між тим, що герой говорить у діалозі із співрозмовником та тим, що він насправді думає в той момент. Шляхом зміни шрифту Коупленд представляє читачеві обидва варіанти, адже текст, виділений курсивом, є відображенням реальних думок героя і дозволяє наочно спостерігати існуюче протиріччя. Наприклад, в діалозі між героїнею роману «Нормальних сімей не буває» та її зятем, якого вона недолюблює:

«– Доброго ранку, Дженет. Погожий день.

Дякую, що запитав. Ну ось, відразу почав свої балачки про погоду – вислови, як завжди, скажімо прямо, неоригінальні – і ця його нездоланна життєрадісність.

– Так, доброго ранку, Хауї» [1, с. 50].

Таким чином, Коупленд іронічно доводить, що у повсякденному спілкуванні людині дуже часто доводиться говорити зовсім не те, що вона думає насправді.

Іронізує Коупленд і стосовно реклами. Письменник шляхом різкого переходу від однієї дії героя до іншої доводить, наскільки швидко і несподівано для себе людина може скоритися закликам реклами:

«Джеремі безжалостно атаковал ничего не подозревающую жертву... Через полчаса Уильям уже хралел на моей постели, Джеремі продал огромную двуспальную кровать» [3, с. 58].

Для читача цей перехід є також несподіваним, тому контраст між очікуванням та прочитаним викликає усмішку. Отже, Коупленд досягає іронічного ефекту шляхом різкого прискорення сюжету.

Таким чином, у художньому світі романів Дугласа Коупленда іронію можна назвати екзистенційною характеристикою людини. Як стверджує сам письменник, «іронія – занадто багатий засіб, щоб його ігнорувати». Саме іронія допомагає письменнику зображати життя таким, як воно є, з усіма його суперечностями, єдністю та боротьбою протилежностей. Водночас, вона дозволяє письменнику подивитись на людину і світ з певної дистанції, піднятися над власними страхами та неспокоєм. А це допомагає людині відчувати себе вільно і комфортно у повсякденному житті. Крім того, Коупленд розглядає іронію у сучасному світі як свого роду «іронічну терпимість» (термін Г. Белля), яка дозволяє миритися з будь-якими умовами і життєвими негараздами та пристосовуватися до них.

Іронія і як своєрідна форма ставлення до дійсності взагалі, і як домінанта творчого методу, і як троп виділяє письменника, обумовлює оригінальність його романів, надаючи їм неповторного забарвлення, визначає атмосферу, в якій існують персонажі його творів.

Джерела та література

1. Коупленд Д. Нормальных семей не бывает: [роман] / Дуглас Коупленд; [пер. с англ. В. Симонова]. – СПб.: Симпозиум, 2004. – 368 с.
2. Коупленд Д. Эй, Нострадамус!: [роман] / Дуглас Коупленд; [пер. с англ. А. Азова]. – М.: АСТ МОСКВА: Транзиткнига, 2005. – 285, [3] с. – (Альтернатива).
3. Коупленд Д. Элеанор Ригби: [роман] / Дуглас Коупленд; [пер. с англ. М. Казанской]. – М.: АСТ МОСКВА: Транзиткнига, 2006. – 252, [4] с. – (Монохром).
4. Кузнецов С. Певцы неизвестного поколения / С. Кузнецов // Иностранная литература. – 1998. – № 3. – С. 99-107.

УДК 811.161.2:81'367.3

Горголюк Н. Г.

ДО ПРОБЛЕМИ КОМУНІКАТИВНОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ БІНОМІНАТИВНИХ ТАВТОЛОГІЧНИХ КОНСТРУКЦІЙ

В статье проанализировано особенности коммуникативной организации биноминативных тавтологических конструкций, определено проблематику и типы коммуникативных моделей, критерии актуального членения предложений с тавтологическими компонентами.

Ключевые слова: коммуникативная организация, биноминативные тавтологические конструкции, тема, рема.

У статті проаналізовано особливості комунікативної організації біномінативних тавтологічних конструкцій, окреслено проблематику та визначено типи комунікативних моделей, схарактеризовано чинники, на яких ґрунтується актуальне членування речень із тавтологією головних членів.

Ключові слова: комунікативна організація, біномінативні тавтологічні конструкції, тема, рема.

In the present article the peculiarities of the binominative tautological constructions communicative organization are analyzed, different types of the communicative models are determined. The cases, on which the actual division of the sentences with the principal parts tautology is based, are characterized.

Key words: communicative organization, binominative tautological constructions, theme, rheme.

Комунікативний синтаксис як окрема галузь лінгвістики є важливою складовою комунікативної граматики.

Динаміка синтаксичних одиниць, їхнє безпосереднє функціонування в мовленні стали об'єктом зацікавлення лінгвістів ще в 60-70 рр. ХХ ст. Відомими є напрацювання зарубіжних та вітчизняних учених у галузі мовленнєвих актів, у розробці питання про діяльнісний характер мови (Дж. Остін, М. М. Бахтін, В. А. Белошапкова, І. Р. Вихованець, Н. В. Гуїванюк та ін.). У працях українського дослідника Ф. Бацевича визначено місце комунікативної лінгвістики у структурі сучасного мовознавства. Однак у царині комунікативного синтаксису й дотепер залишилося чимало лакун.

Комунікативний синтаксис репрезентує систему реальних одиниць, які реалізують комунікативні настанови мовців безпосередньо у мовленнєвій діяльності. Центральною у комунікативній граматиці, на думку Н. В. Гуїванюк, є «проблема про основну одиницю спілкування – речення (висловлення)» [4, с. 368]. Виконуючи комунікативно-синтаксичну функцію в тексті, речення є носієм так званого актуального членування (інші терміни: комунікативне членування, функціональна перспектива, контекстуальне членування, ремо-тематичне членування та ін.).

Об'єктом нашого дослідження слугують біномінативні тавтологічні конструкції, які входять до реченнєвого репертуару української мови як дифузні структурно-семантичні моделі. Комунікативна організація таких речень відрізняється від актуального членування класичних двоскладних конструкцій й досі не була предметом ґрунтовного аналізу.

Комунікативна організація речення є відображенням призначення речення, його комунікативної значущості. Комунікативна організація повинна відповісти на питання – навіщо передається ця інформація і в яких умовах (у якій ситуації) спілкування. Один із основних принципів спілкування, який отримав назву принципу кооперації, полягає в тому, що учасники мовленнєвої комунікації мають спільну мету – досягнути взаєморозуміння. Із цього

принципу П. Грайс, американський логік, вивів універсальні постулати комунікації, правила ефективного спілкування.

Постулати діляться на чотири групи: постулати інформативності, постулати істинності, постулат релевантності, постулат зрозумілості висловлювання. Комунікативні постулати дають змогу мовцеві вкладати, а слухачеві отримувати з висловлювання більше інформації, ніж її містить саме висловлювання.

Особливий інтерес з погляду порушення певних постулатів викликають речення з тавтологією головних членів.

З формального боку – це ідеальні конструкції. Однак такі речення в логічному аспекті – це чиста тавтологія, логічна помилка. І. Кант указував, що такі конструкції є порожніми або безрезультатними, тому що вони є «марними і неживими». Щодо конструкції *Людина є людина* він писав: «Якщо я про людину не можу сказати більше, ніж те, що вона – людина, то я нічого більше і не знаю про неї» [6, с. 585]. Парадоксальним називають висловлення, яке не приписує об'єкту якоїсь властивості, а повідомляє про тотожність об'єкта А об'єкту В також філософи (о. Павло Флоренський,

Л. С. Франк) [12, с. 33]. Тож у тавтологічних конструкціях порушено постулат інформативності. Це спонукає слухача шукати інший спосіб їх розуміння, який виявляється в додаткових неявних компонентах, котрі входять у значення слова. Для слова *закон* це щось на зразок 'його треба виконувати'. Однак такі речення трапляються часто, особливо в розмовному синтаксисі: в них «знайшла своєрідне відбиття типова для розмовності взагалі – «приблизність», відмова від конкретного, уточненого, вдоволення найзагальнішими, глибинними відношеннями приблизності» [5, с. 149]. Т. О. Туліна деталізує роль тавтологічних висловлень у мовленнєвому процесі, які «втілюють загальну тенденцію до компресії мовлення і свідчать про той високий щабель інтелектуального розвитку мовців, коли вони можуть не лише оперувати відомими поняттями, а й членувати їх у разі необхідності усталеним у мові засобом» [11, с. 145].

Широке використання речень з тавтологією головних членів свідчить про те, що цей алогізм не є випадковим, він зводиться мовою в окрему систему, при використанні у мовленні ці конструкції характеризуються додатковими мовленнєвими смислами. Інтерпретуючи тавтологічне висловлення, адресат мовлення певною мірою переосмислює його, і висловлення, яке є неінформативним на рівні того, що сказано, стає інформативним «на рівні того, що імплікується» [3, с. 229]. Н. Д. Шмельов зазначає, що «...необхідність шукати небуквальну інтерпретацію висловлення природно пояснити комунікативною недостатністю буквального осмислення» [12, с. 34].

Комунікативна організація речення ґрунтується, за В. А. Белошапковою, на таких моментах: 1) актуальне членування речення; тема і рема; 2) відношення актуального членування до формальної і смислової організації речення; 3) засоби вираження актуального членування; порядок слів та інтонація; частки і особливі синтаксичні конструкції; 4) типи висловлювань; 5) нейтральний порядок слів і 6) речення і висловлення (зокрема, виділено чотири основні типи висловлень за характером вміщеної в них інформації: загальноінформативні; частковоінформативні; загальноверифікативні, в яких актуальна інформація не є новим повідомленням, а реакцією на думку співрозмовника, верифікацію чи корекцію цієї думки, та часткововерифікативні) [8, с. 506].

Актуальне членування біномінативних тавтологічних конструкцій значною мірою залежить від семантики таких речень, оскільки інші мовні засоби «не працюють».

Незважаючи на різноманітність підходів щодо опису таких конструкцій, виділяють три основних погляди на семантику цих речень:

- 1) конструкції, побудовані за моделлю «предмет і його ознака»;
- 2) конструкції, які базуються на значенні власне тотожності, тобто відношення тотожності не ускладнені відтінками інших значень;
- 3) багатозначні конструкції, семантика яких з'ясовується у контексті.

Мовленнєві відрізки, в яких оточення тавтологічного висловлення не сприяє виявленню відмінностей, Т. О. Туліна називає «чистою» тавтологією, у якій «акцентується безпосереднє, пряме значення» для підкреслення тотожності предмета самому собі, нагадування його характерних властивостей [11, с. 247]. Так званий підтекст, який є власне семантичним інваріантом таких речень, незважаючи на всю їхню лексичну різноманітність, один: *Обов'язок є обов'язок* (Усн. мовл.) (а не щось інше); *Канон є канон* («Літературна Україна»). Конструкції, наділені загальномовною афористичністю часто повторюються у мовленні і не потребують пояснення: *Мати є мати; Діти є діти; Студенти є студенти* та ін. Загальне значення цих речень таке: усі маніфестації Х-а загалом однакові, і немає підстав чекати від цієї маніфестації чогось іншого [12, с. 35]. У комунікативному фокусі перебуває ідея (і власне, показник) тотожності. І тема, і рема – побудовані за схожим семантичним канонам – не несуть нової інформації, новим в реченнях тотожності є саме це відношення [2, с. 206].

У комунікативному аспекті будь-яке висловлення, що є вербальним вираженням смислу, знаходиться в безпосередній залежності як від адресанта мовлення, так і від адресата, від типу контактування і стосунків між ними, від мети і ситуації спілкування, від теми висловлення. Н. П. Сусов зазначає, що будь-який акт комунікації – це мовленнєва дія заради впливу мовця на слухача, заради взаємодії мовця і слухача в процесі предметно-практичної і теоретично-пізнавальної діяльності [10, с. 8].

Порівняємо речення, які взяті з різних текстів чи почуті в різних ситуаціях, і, відповідно, які належать різним суб'єктам мовлення: *Життя є життя; Життя – це робота* (Н. Рибак); *Життя – це божевільне ралі* (Л. Костенко). *Життя – це обирання реп'яхів, Що пазурами уп'ялися в душу* (Л. Костенко). *Життя – як вокзал (як це?): Хтось приїжджає, Хтось від'їжджає* (Л. Костенко). *Життя – це і усмішка, і сльози ці солоні. І кров, і барикади, і музика Бізе* (Л. Костенко). *У житті як на довгій ниві* (Народна творчість); *У ньому й сенс* (Усн. мовл.). Як бачимо, тому самому денотату в цих висловленнях надано різний комплекс ознак, який встановлюють мовці. Перше ім'я в структурі речення – своєрідний сигнал, який викликає в адресата мовлення певне уявлення. «Це є ніби спроба звернути увагу слухача на таке слово і спонукати розуміти саме так, як розуміє мовець» [7, с. 257]. Мовець, з одного боку, апелює до мовного досвіду слухача, до його емпіричних знань про предмет або поняття, з іншого – дає тлумачення поняттєвого змісту слова через вказування на тотожність поняття самому собі. Друге ім'я в реченнях зразка *Життя є життя* є життєвий зміною свій референційний статус і характеризується семантичним зрушенням, співвідносячись із певною ситуацією. Його семантичне перетворення долає суперечність між граматичною семантикою речення і лексичною тотожністю його слів. Щоб «присотувати» значення предиката до типової семантики схеми, друге ім'я в структурі «перебудовує» своє значення. У позиції предиката в семантиці іменника на перший план виступає одна семантична ознака, часто периферійна або навіть асоціативна, предметне значення імені послаблюється: *Хлопці є хлопці. Вороги всього сущого* (І. Сенченко). Другий компонент (іменник) «із імені предмета стає іменем його властивостей» [1, с. 66]. Семантика відношення тотожності модифікується контекстуальною чи ситуативною невизначеною ознаковістю другого компонента. Такі конструкції репрезентують синкретичну семантичну модель речень, у якій поєднуються відношення тотожності й характеристики. У комунікативному фокусі окрім відношення тотожності перебуває і семантична ознака, яка експлікується в контексті або ситуації.

Особливий інтерес викликає функціонування в цих реченнях власних назв. Власні назви виконують номінативну функцію щодо об'єктів та наділені властивістю одиничної (сингулярної) референції, незалежної від умов комунікації. Власні назви не мають значення в мові, якщо не зважати на таке загальне значення, як віднесеність об'єкта до тієї чи іншої категорії – людей (інколи з деталізацією статі, припустимої національності та ін.), міст, котів та ін.: зазвичай така категоризація так чи інакше зрозуміла навіть для того, хто не знає денотата імені. Референція власних назв ґрунтується на їх смислі, а не позамовних знаннях мовців.

Суттєвим для власних імен є саме те, що вони слугують засобом згадування об'єкта, не приписуючи йому якихось властивостей (метамовна властивість «має певне ім'я», яке А. Черч включає в смисл власного імені, входить в концепт об'єкта тільки в нестандартній ситуації наявності у об'єкта кількох імен). Однак, у деяких контекстах розуміння смислу речення обов'язково вимагає звернення до позамовних знань про предмет, який позначений певним іменем: так, висловлення *Остан Вишня є Остан Вишня* залишається незрозумілим для людини, яка нічого не знає про особистість письменника, його творчість. Висловлення *Тягнибок є Тягнибок* залишається незрозумілим для людини, яка не цікавиться політикою в Україні, або й може призвести до комунікативної невдачі поза конситуацією (якщо в адресата кілька знайомих із таким прізвиськом). Нам часто доводилося бути свідками таких мовленнєвих ситуацій або й брати участь у них: – *Ти про якого Сашка розповідаєш? Про брата чи племінника? Або – Про котрого із Зінченків повідомили? Про політика чи спортивного коментатора? Щоб висловлювання досягло своєї мети, необхідно виконати деякі умови успішності мовленнєвого акту. Для аналізованих конструкцій необхідними умовами є позамовні знання про предмет і контекст чи ситуація. Якщо зазначені умови не виконуються, то комунікативні інтенції мовця зазнають невдачі.*

Вживання власної назви дозволяє слухачеві ідентифікувати індивіда і пов'язати його з тією інформацією, якою слухач володів раніше. Власна назва не характеризує об'єкт, не повідомляє про нього нічого істинного чи хибного. Вона не перекладається і не перефразується. Її зміст визначається в логіці як *individual*, чи *particular*. «Власні назви є носіями двох сумісних функцій: вони позначають, по-перше, індивідів, по-друге, індивідів, які ще й не схожі з іншими індивідами» [9, с. 88]. Власні назви встановлюють одиничну референцію, але у таких висловленнях другий компонент стає нереферентним, вказує на властивість суб'єкта: 1. *Але Соїка є Соїка! Не було, мабуть, за сойківської пам'яті такого випадку, щоб хтось із Сойків задурився в «білій челяді», щоб оженився з кохання...* 2. *Але Соїка є Соїка! По хвилі вже стряхається він від химерного привида віків...* 3. *Але Соїка є Соїка! Нема такої сили, щоб змінила його рішення.* 4. *Але Соїка є Соїка: Соїка хотів бути, він мусив бути, силами всіх богів цього світу мусив бути!* 5. *Соїка є Соїка. Розгін і сила його ідей вимірюється хитаннями його поточного прибутку.* 6. *А проте тут і там: Соїка є Соїка. Коли є мова про всесвітнє: світ є для Сойки тільки великі Колодуби, міжпланетні простори – це велика Збруч-річка, на якій управляється дохідне печкарське ремесло...* (С. Тудор).

Як бачимо із контексту, письменник щоразу виділяє якусь одну рису, характерну індивідові, причому щоразу іншу. Ознаки, які приписуються суб'єкту, осмислюються як обов'язково властиві цій особі, характерні властивості, які відрізняють її від інших. Отже, власні назви є засобом оцінки, і характеризуються цілим комплексом ознак, релевантних для мовця, які експлікуються у правому чи лівому контексті.

Тож комунікативна організація біномінативних тавтологічних конструкцій значною мірою залежить від логіко-семантичних відношень. За умови превалювання відношення тотожності співвідношення теми і реми в таких реченнях суттєво відрізняється від звичайних речень. Схематично комунікативну модель можна зобразити так: $X=Y$ (X, Y – тема, знак рівності (=) – рема). У синкретичних семантичних моделях речень у комунікативному фокусі окрім відношення тотожності перебуває і семантична ознака, яка експлікується в контексті або ситуації.

Актуальне членування біномінативних тавтологічних конструкцій відіграє значну роль для семантико-синтаксичної інтерпретації речень такого зразка та відкриває нові перспективи в дослідженні комунікативної семантики речення.

Джерела та література

1. Арутюнова Н. Д. О номинативном аспекте предложения / Н. Д. Арутюнова // Вопросы языкознания. – 1971. – № 6. – С. 63-73.
2. Арутюнова Н. Д. Предложение и его смысл: Логико-семантические проблемы / Н. Д. Арутюнова. – 3-е изд., стер. – М.: Едиториал УРСС, 2003. – 383 с.; 22 см. – (Лингвистическое наследие XX века). – Предм. указ.: с. 379-381.
3. Грайс Г. П. Логика и речевое общение / Г. П. Грайс // Новое в зарубежной лингвистике [Текст]. Вып. 16: Лингвистическая прагматика / Сост. и вступ. ст. Н. Д. Арутюновой и Е. В. Падучевой; Общ. ред. Е. В. Падучевой. – М.: Прогресс, 1985. – С. 217-237.
4. Гуиванюк Н. В. Слово – Речення – Текст: Вибр. праці / Н. В. Гуиванюк. – Чернівці: Чернівецький нац. ун-т, 2009. – 664 с. – ISBN 976-966-423-063-3.
5. Девкин В. Д. Немецкая разговорная речь [Текст]: синтаксис и лексика / В. Д. Девкин – М.: Междунар. отношения, 1979. – 256 с. – 1 р.
6. Кондаков Н. И. Логический словарь-справочник [Текст] / Н. И. Кондаков; Акад. наук СССР, Ин-т философии. – 2-е изд., испр. и доп. – М.: Наука, 1975. – 720 с.
7. Пешковский А. М. Русский синтаксис в научном освещении / А. М. Пешковский. – 8-е изд. – М.: «Языки славянской культуры», 2001. – 451 с. – ISBN 5-94457-019-9.
8. Современный русский язык [Текст]: [Учебник для филол. спец. ун-тов / В. А. Белошапкова, Е. А. Земская, И. Г. Милославский, М. В. Панов]; Под ред. В. А. Белошапковой. – М.: Высш. шк., 1981. – 560 с. – Библиогр. в конце глав. – 1.50; 54.00= р.
9. Степанов Ю. С. Имена. Предикаты. Предложения: семиологическая грамматика / Ю. С. Степанов. – 2-е изд. – М.: Едиториал УРСС, 2002. – 360 с.; 20 см. – ISBN 5-354-00085-8.
10. Сусов Н. П. Деятельность, сознание, дискурс и языковая система / Н. П. Сусов // Языковое общение: процессы и единицы: Межвузовский сборник научных трудов / Калинин. гос. ун-т; [Редкол.: И. П. Сусов (отв. ред.) и др.]; Калининский государственный университет. – Калинин: Калининский университет, 1988. – С. 7-13.
11. Тулина Т. А. Типы предложений с тавтологией главных членов в русском языке / Т. А. Тулина // Исследования по современному русскому языку: Сборник статей, посвященный памяти проф. Е. М. Галкиной-Федорук. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1970. – С. 241-257.
12. Шмелёв Н. Д. Парадоксы идентификации / Н. Д. Шмелёв // Логический анализ языка [Текст]: противоречивость и аномальность текста / АН СССР, Ин-т языкознания; Отв.ред. Н. Д. Арутюнова. – М.: Наука, 1990. – Вып. 3. – С. 33-51.

ДИНАМІКА РОЗВИТКУ КОНЦЕПТОПОЛЯ POLICY В СУЧАСНІЙ АНГЛОМОВНІЙ КАРТИНІ СВІТУ

Стаття посвящена изучению динамики развития концептополя POLICY в современной англоязычной картине мира в рамках когнитивного подхода лингвистических исследований. В результате компонентного и логического анализа, с учетом социолингвистических параметров, построена многоуровневая схема соответствующего концептополя в рамках концептосферы POLITICS.

Ключевые слова: концепт, концептополе, языковая картина мира.

Статтю присвячено вивченню динаміки розвитку концептополя POLICY в сучасній англomовній картині світу в рамках когнітивного підходу лінгвістичних досліджень. В результаті компонентного та логічного аналізу, з урахуванням соціолінгвістичних параметрів, побудовано багаторівневу схему відповідного концептополя в рамках концептосфери POLITICS.

Ключові слова: концепт, концептополе, мовна картина світу, категоризація.

The article is dedicated to the analysis of the dynamics of POLICY conceptual field in modern English world view within cognitive linguistic approach. As the result of component and logical analysis, with taking into account sociolinguistic parameters, a multilayer scheme was build.

Key words: concept, conceptual field, categorization, modern English world view.

Людина як суб'єкт мовленнєвої діяльності є носієм певної системи поглядів, думок про об'єктивну дійсність. Ця система в різних науках має свою назву – концептуальна система світу (в логіці [1]), образ світу (в нейрофізіологічних, психологічних дослідженнях [2; 3]). У лінгвістичних дослідженнях прийнята деїнація «картина світу». Поняття картини світу відносять до числа фундаментальних, таких, що відбивають специфіку людини та її буття, взаємовідносин зі світом, найважливіші умови її існування у світі [4].

Метою наукової розвідки є студіювання динаміки розвитку концептополя POLICY в сучасній англomовній картині світу. **Об'єктом** дослідження виступає концептополе POLICY в сучасній англomовній картині світу. **Предметом** вивчення є параметризація розвитку даного концептополя в сучасній англomовній картині світу.

Картина світу як глобальний образ світу створюється людиною під час її духовної та матеріальної активності, причому сама людина виступає і спостерігачем, що порівнює світ із собою, і активним учасником зміни дійсності в процесі когніції [5, с. 42]. Як стійкий продукт діяльності соціуму щодо накопичення культурного досвіду світорозуміння, картина світу постійно доповнюється новими знаннями про світ, отриманими в процесі суб'єктивної діяльності її носія. Як динамічні утворення, картини світу проходять усі стадії розвитку – зародження, становлення, стабільний стан, розпад і знищення. Як ідеальний об'єкт, образ світу має «матеріальну» (знакову) форму – схематику, онтологічну схему, що задається на основі вихідної категоріальної парадигми, у рамках якої здійснюється пізнання [4, с. 46-69].

У сучасних когнітивних дослідженнях мови позиціонується думка про те, що картина світу подана у двох формах існування: у вигляді концептуальної картини світу (далі ККС), сформованої змістом концептів та існуючої у вигляді мови думки (*mentalese*, *lingua mentalis*) значною мірою завдяки загальнолюдській здатності до концептуалізації, і мовної картини світу (далі МКС), яка вербалізується за допомогою природних мов [6, с. 19].

Концептуальна картина світу багатша за мовну, оскільки в її створенні беруть участь різні типи мислення, у тому числі й невербальні. Одиницею ККС виступає концепт – базова одиниця ментальної репрезентації, що зберігається в пам'яті носіїв мови у вербально означеній формі. У ККС концепт є дискретною одиницею колективної свідомості, що відбиває предмет реального або ідеального світу, «відгуком» готової мовної одиниці у свідомості людини [7], «квантом» знання, схопленого знаком [8, с. 90].

Концепт, як одиниця концептуальної картини світу є, у термінах С. А. Аскольдова, пізнавальним концептом, що замінює предмети і конкретні уявлення у свідомості людини і «намічає розгортання аналітичного або синтетичного судження, гіпотези про природу або сутність об'єкта, заміщеного концептом»; пізнавальний концепт – це потенція, зародковий, імовірний акт відносно можливих операцій над конкретностями [9, с. 35].

Концептуальний корпус мови не є однорідним, тому питання систематизації її об'єктів є одним із найважливіших у сучасних наукових лінгвістичних розвідках. У своєму дослідженні, ми спираємось на теорію систематизації, запропановану А. М. Приходько, згідно якої «Об'єктивно існуюча сукупність вербально позначених та вербально не позначених, національно маркованих ментальних одиниць лінгвокультури, упорядкованих за принципом системності та організованих на засадах множинності, цілісності, зв'язку і структурованості є концептосферою» [10, с. 209].

Всі ментальні одиниці концептосфери упорядковуються у вигляді ділянок-підсистем, що формуються за принципами структури, зв'язку та ієрархії. Найбільш дискретною одиницею виступає концептосфера, а найменш дискретною – концепт, системний зв'язок між якими встановлюється через концептополе. Концептополя виникають як симбіоз граматико-лексичних і функціонально-понятійних полів і тому вивчати їх треба як певне інтегроване ціле. Іноді назви концепту і КП можуть співпадати. Але попри це концепти і концептополя різняться своїм об'єктом і характером складових. Виходячи з того, що концепт не має чітких меж і жорсткої структури, слід погодитися з тим, що він існує в ментальному світі людини як «жмут понять, уявлень, знань, асоціацій, переживань, який супроводжує слово» [11, с. 603].

КП побудоване за принципом «матрьошки», в якій кожна складова повторює в основному функції, структуру і форму цілого. Системою вважають таке інтегроване ціле, чий істотні властивості формуються шляхом взаємозв'язку частин. Системна організація будь якого об'єкту чи явища передбачає виділення таксонів вищого і нижчого переходу, які існують за принципом вкладеності одних до складу інших. Відносно КП можна вести мову про такі таксони як «мегаконцепт», «макроконцепт», «гіперконцепт», «мезоконцепт» і «(ката)концепт» [10, с. 219].

Швидкий темп життя, процеси глобалізації призводять до мінливості концептуальних картин світу, та як результат відбуваються системні зрушення у структурі концептів та їхніх систем, основною рисою яких стає динамічність. Із системи концептів усуваються ті, що втратили свою актуальність для колективної, або індивідуальної свідомості, вводяться нові одиниці, в тому числі і ті, що засвоєні не через емпіричний досвід, а через мову.

Отже коректно говорити про те, що в результаті соціальних процесів розвитку суспільства, з'являються когнітивні одиниці, що потребують вербалізації, або наповнюють новим смислом вже існуючі мовні одиниці. У будь-якому разі, ці процеси відбиваються в мові. З метою дослідити напрямки динаміки концептополя POLICY в англomовній картині світу, ми проаналізували інноваційний корпус англійської мови відповідного концептополя в рамках концептосфери POLITICS.

Концептосфера POLITICS підпорядковує собі, за результатами наших спостережень, концептополя POLITY та POLICY. Якщо концептополе POLITY представляє категоризовану політичну структуру держави та ієрархічний

устрій влади, то концептополе POLICY містить у собі всі елементи категоризованого та концептуалізованого досвіду, що стосується політичного життя в динаміці: персони, засоби отримання влади та реалізації політичних стратегій, цільову аудиторію політичних дій. Пропонуємо багаторівневу схему концептополя POLICY, де найвищий рівень представлено макроконцептом POLICY.

Таблиця 1

МакроК	Гіперконцепт	Мезоконцепт	(Ката)концепт
POLICY	POLITICAL UNIT	POLITICAL IDENTITY	
		PARTY	
	POLITICAL AFFAIRS	INTERNAL AFFAIRS	
		FOREIGN AFFAIRS	
		POLITICAL CONVICTIONS	
	POLITICAL METHODS	ELECTION	VOTER
			CONTENDER
			ELECTIONEERING
			PR TECHNOLOGIES
	SOCIAL POLICY	MEDIA	

Макроконцепт POLICY конститується гіперконцептами POLITICAL UNIT, POLITICAL AFFAIRS, POLITICAL METHODS, SOCIAL POLICY. Саме на цьому рівні можна виділити поняттєві домени, що найбільш динамічно змінюють свою структуру. Це зумовлено бурхливою життєвою діяльністю у зазначених царинах. Людська свідомість продовжує концептуалізацію у цій сфері, осмислює хто діє (POLITICAL UNIT), що робить (POLITICAL AFFAIRS), яким чином (POLITICAL METHODS), де саме (SOCIAL POLICY), вибудовуючи відповідні фреймові патерни вебалізації.

Гіперконцепт POLITICAL UNIT залучає мезоконцепти POLITICAL IDENTITY та PARTY. Зрозуміло, що під пильне око суспільства потрапляють перші обличчя держави, політичні угруповання та осередки, як представники влади, як інтелігенція, як персони, від яких залежить добробут населення. Виділяються особисті якості, що найчастіше притаманні представникам політичного світу, з'являються нові стереотипи постатей, що знаходять своє місце в концептуальній картині світу і вербалізуються в мові.

В тісному зв'язку із гіперконцептом POLITICAL UNIT знаходиться гіперконцепт POLITICAL AFFAIRS, що актуалізується мезоконцептами INTERNAL AFFAIRS, FOREIGN AFFAIRS, POLITICAL CONVICTIONS. Щоденно населення моніторить справи держави на всіх рівнях, поведінку політичних діячів та володарів влади, замислюється над їхніми висловами, знайомиться з переконаннями, дає оцінку подіям. Ці процеси актуальні та безперервні, тому й розвиток вищезазначених концептополей безупинний.

Питому вагу в концептуальній картині світу має гіперконцепт POLITICAL METHODS. Громада постійно спостерігає за подіями, не завжди отриманий результат виправдовує застосовані методи. Найбільш негативним в плані застосованих методів є виборний процес. Мезоконцепт ELECTION стрімко поповнює смислове навантаження, шукає засоби вираження у мові, яскраво реалізується в катаконцептах VOTER, CONTENDER, ELECTIONEERING, PR TECHNOLOGIES.

Слід зазначити, що мезоконцепт ELECTION ядром своєї структури відноситься до мезоконцепту POLITY, як задекларований шлях до політичних інституцій. Проте, активний розвиток спостерігається на периферії цього домену, з точки зору способу досягнення влади, маніпуляцій засобами, взаємодій учасників. Таким чином, ми вважаємо справедливим віднесення периферії мезоконцепту ELECTION до мезоконцепту POLICY.

Політична діяльність має на меті впливати на життєдіяльність громади у різних її царинах. Зі збільшенням впливу засобів масової інформації на суспільну думку, зростає політичне втручання в цю сферу. Крім того, MEDIA є інструментом політичної гри, виборчих процесів. Верифікація гіперконцепту SOCIAL POLICY мезоконцептом MEDIA відповідає дійсності. Крім того мезоконцепт MEDIA на рівні периферії структури актуалізує мезоконцепт ELECTION.

Таким чином, запропонована схема концептополя POLICY відображає сучасні суспільно-політичні в англомовному (зокрема, американському) суспільстві, процеси та їхню концептуалізацію сьогодення. Проте дослідження не є вичерпним і потребує подальшої розробки, а саме опису засобів вербалізації названих концептів концептополя POLICY всіх рівнів.

Джерела та література

1. Павленіс Р. Проблема смысла: современный логико-философский анализ языка / Роландас Павленіс. – М.: Мысль, 1983. – 286 с.
2. Зинченко В. П. От генезиса ощущений к образу мира // А. Н. Леонтьев и современная психология: [сб. статей памяти А. Н. Леонтьева / ред. А. В. Запорожец и др.] / Владимир Петрович Зинченко. – М.: МГУ, 1983. – С. 141-149.
3. Леонтьев А. Н. Образ мира / А. Н. Леонтьев // Избранные психологические произведения. – М.: Педагогика, 1983. – С. 251-261.
4. Постовалова В. И. Картина мира в жизнедеятельности человека // Роль человеческого фактора в языке: язык и картина мира / [Б. А. Серебренников, Е. С. Кубрякова, В. И. Постовалова и др. / Общ. ред. Б. А. Серебренников] / Валентина Ильинична Постовалова. – М.: Наука, 1988. – С. 8-107.
5. Бондаренко Е. В. Картина світу і дискурс: реалізація дуальної природи людини // Дискурс як когнітивно-комунікативний феномен: монографія / [Л. Р. Безугла, Е. В. Бондаренко, П. М. Донець та ін.]; під заг. ред. І. С. Шевченко / Євгенія Валеріївна Бондаренко. – Харків: Константа, 2005. – С. 36-64.
6. Белова А. Д. Языковые картины мира в рамках когнитивно-дискурсивной парадигмы / А. Д. Белова // Культура народов Причерноморья. – 2002. – № 29. – С. 17-23.
7. Бабушкин А. П. Перевод художественного произведения как культурная адаптация картины мира / Анатолий Павлович Бабушкин, Марина Тихоновна Жукова // Язык, коммуникация и социальная среда. – Воронеж, 2001. – Вып. 1. – С. 28-33.
8. Кубрякова Е. С. Концепт // Краткий словарь когнитивных терминов / [Е. С. Кубрякова, В. З. Демьянков, Ю. Г. Панкрац, Л. Г. Лузина; общ. ред. Е. С. Кубрякова] / Елена Самойловна Кубрякова. – М., 1996. – С. 90-93.
9. Аскольдов-Алексеев С. А. Концепт и слово / С. А. Аскольдов-Алексеев // Русская речь. Новая Серия. – 1928. – Вып. 2. – С. 28-44.
10. Приходько А. М. Концепт і концептосистеми в когнітивно-дискурсивній парадигмі лінгвістики / А. М. Приходько. – Запоріжжя, 2008. – 332 с.
11. Степанов Ю. С. Семиотика концептов / Ю. С. Степанов // Антология «Семиотика». – М.: Наука, 2001. – С. 603-612.

ОТРАЖЕНИЕ ДРЕВНЕАНГЛИЙСКОЙ ПОЭТИЧЕСКОЙ КАРТИНЫ МИРА В ПОЭТИЧЕСКОМ СЛОВЕ

В статье реконструируется древнеанглийская поэтическая картина мира на основе ономаσιологического исследования древнеанглийской поэтической лексики. Исследуются особенности выражения концептов древнеанглийскими поэтами, способы обозначения объектов поэтическим словом.

Ключевые слова: поэтическая картина мира, древнеанглийская поэтическая лексика, ономаσιологические разряды слов.

В статті реконструється давньоанглійська поетична картина світу на основі ономасіологічного дослідження давньоанглійської поетичної лексики. Досліджуються особливості висловлення концептів давньоанглійськими поетами, засоби позначення об'єктів поетичним словом.

Ключові слова: поетична картина світу, давньоанглійська поетична лексика, ономасіологічні розряди слів.

The article reconstructs the Old English poetic picture of the world on the basis of onomasiological analysis of Old English poetic diction. The peculiarities of verbalizing various concepts in Old English poetry and means of designating objects by poetic words are studied. Key words: poetic picture of the world, Old English poetic diction, onomasiological word-groups.

Древнеанглийская поэтическая картина мира в последние десятилетия неоднократно привлекала внимание исследователей. Значительный вклад в её изучение внесли О. А. Смирницкая и Н. И. Гвоздецкая. Отдельные концептосферы в поэтической картине мира англосаксов анализировали Ю. С. Григорьева, К. В. Ярцева, Е. А. Карпова, Т. И. Колесникова, О. В. Дудченко. Эти языковеды в русле когнитивной лингвистики с помощью комплексной методики, включающей метод анализа словарных дефиниций, концептуальный, контекстуальный и этимологический анализ, исследовали сравнительно небольшие концептосферы, вербализованные несколькими десятками как общеупотребительных, так и употребившихся только в поэзии слов.

В основе данной работы лежит иной подход: делается попытка реконструкции древнеанглийской поэтической картины мира на основе выделения ономаσιологических разрядов в системе поэтической лексики, понимаемой как лексика, сфера употребления которой ограничена поэзией. Объектом исследования служит весь корпус древнеанглийских поэтизмов. Основные методы исследования – статистический, позволяющий выделить ключевые концепты поэтической картины мира, метод анализа словарных дефиниций и аналитический (выявление структурных и семантических особенностей номинативных единиц). Такой подход позволяет уже на уровне слова, без привлечения текстового материала, составить представление о приоритетах поэзии англосаксов, о том, как они представляли себе тот или иной объект, что подчёркивали в нём.

Первый этап исследования позволил выявить количественные параметры древнеанглийской поэтической картины мира [3, с. 183-186]. На втором этапе изучались особенности выражения понятий древнеанглийскими поэтами, выявлялись модели обозначения объектов поэтическим словом. Цель настоящей работы – дать общую характеристику древнеанглийской поэтической картины мира в единстве качественных и количественных особенностей.

Богатство древнеанглийской поэтической лексики, насчитывающей около 4,5 тыс. слов, создавалось в значительной степени, особенно в сфере имени, благодаря обилию сложных поэтизмов (3087 поэтизмов – композиты). Многие из них представляли собой слова-формулы для обозначения определённых реалий. Компоненты композитов варьировались, т. е. замещались близкими в семантическом отношении элементами при сохранении значения сложного слова. Поэтические композиты сводились к нескольким основным типам:

1) синонимические сближения (сочетание двух близких по значению компонентов); 2) композиты с усилительным первым компонентом; 3) сложения с избыточным первым компонентом (украшающим эпитетом); 4) перифрастические наименования, основанные на метафоре и метонимии; 5) описательные сложные слова, в которых первый компонент акцентирует характерную черту объекта, обозначаемого вторым, базовым, компонентом. Для изучения поэтической картины мира и поэтического сознания англосаксов особый интерес представляют две последние группы слов, поскольку в первой из них проявились особенности образного мышления древних поэтов (метафора и метонимия в древнеанглийском языке являются примером перехода от более примитивного, первобытно-образного мышления к сознательному художественному приёму), а изучение второй группы слов позволяет выявить особенности некоторых изображаемых предметов, качеств, действий, даёт возможность определить, на что обращали внимание поэты, что представлялось им важным и достойным упоминания.

Древнеанглийские поэтизмы – это языковое выражение картины мира, созданной в древнеанглийской поэзии. Эта картина вмещала в себя пропущенный через поэтическое сознание окружающий мир и мир религиозных представлений.

Древнеанглийская поэзия густо населена людьми. Ономаσιологический класс «Общество» – самый многочисленный в составе поэтической лексики (свыше 2900 слов). Человек для скопов – это носитель жизни и души (gāstberend, sāwolberend, feorhberend), житель мира, земли, моря (woruldbūend, eorðbūend, grundbūend, sundbūende), имеющий язык, речь (reordberend). Люди в древнеанглийской поэтической картине мира связаны кровно-родственными связями, важнейшими связями раннего общества. Упоминаются, прежде всего, родственники мужского пола, зачастую потомки, сыновья. Дочери (и вообще женщины) занимают гораздо меньшее место в поэтической картине мира. Женщина может быть героиней поэмы, но лишь в редких случаях её обозначению служат специальные поэтизмы. Общее количество поэтических слов, обозначающих женщин (7), юношей (8) и детей (6), более чем вдвое уступает количеству поэтических обозначений мужчины.

Мужчина-воин, герой, вождь, дружина – главные действующие лица героической поэзии. В религиозной поэзии их место занимают герои библейских легенд, мученики за веру, преломленные через призму героического мировосприятия, наделенные качествами воинов-дружинников и зачастую обозначаемые теми же словами, что и персонажи героического эпоса. Героям противопостоят чудовища, драконы, захватчики, неверные, Сатана и т. д. Воин, в представлении поэтов, – это герой войны и дружины (gūðwiga, beadurinc, heaðurinc, hererinc, hildeþreca, wīgþreca, gūðbeama), обладатель оружия: меча, копья, брони, щита (sweordþreca, sweordwīgend, æscwiga, byrnwiga, randwiga, scildþreca), кузнец битвы (wīgsmið), волк войны и убийства (hildewulf, wælwulf) и т. д. Вождь в древнеанглийской поэзии – повелитель (ealdorwisa, bēotmæg, oferwealdend), защитник (helm, eðelweard, lēodegebyrga), даритель богатств (brytta, goldgiefra, goldwine), советчик, судья (ealdorðema, magoræswa), начало, источник (fruma, ordfruma), герой (bealdor, frumgār – последнее слово буквально означает «первое копье»), товарищ (folcgesið, winedryhten). Бог – это вождь, повелитель, король (hēahfrēa «высший повелитель», liffrēa «повелитель жизни», sigedryhten «победоносный вождь», hēahcūning «высший король», tīrfruma, ðryðcūning и wuldorcūning «король славы», sweglcūning и godorcūning «небесный король», sōðcūning «король истины» и др.), обладатель всего (eallwealda), хранитель небес (heofonweard), источник жизни (liffruma), отец славы (wuldorfæder), могущественная сила (mægenðrymm), судья (dēmend, sigedēma, heofondēma), даритель жизни и души (feorhgifa) и т. д. Параллели между

обозначениями вождя и Бога вполне объяснимы, поскольку, во-первых, земные отношения проецируются на небо, а, во-вторых, язык поэтических стереотипов, выражающих христианские понятия, лишь формируется, и поэт вынужден черпать слова из единственного известного ему поэтического языка – языка героического эпоса. В обозначениях Бога явственно проявляется дуализм древнеанглийской поэтической картины мира, сосуществование в ней архаических представлений и сменяющих их христианских.

Воин-герой в поэтической картине мира не одинок. Он принадлежит народу и сражается в составе дружины. Показательно, что многие поэтизмы, обозначающие группы людей, совмещают в своей семантике значения «люди, народ» и «войско» (hwærf, cōrdor, dryht). Это естественно, поскольку в современном древнеанглийском поэтам обществе войском был весь народ, вернее, всё мужское население. Такое положение характерно и для других древних языков [6]. При характеристике групп людей в поэтических композициях часто подчёркиваются их большое количество (eormencynn, sīdfolc), могущество (mægenfolc), способность одерживать победы (sigefolc, sigedðod, sigetūdor).

Несмотря на то, что в англосаксонском обществе существовали разные виды профессиональной деятельности, в поэтическую картину мира вошли лишь некоторые из них: ростовничество (mānsceatt), изготовление золотых изделий (goldsmiðu), врачевание (læsecynn), разные виды стражи: береговая (ægweard), корабельная (bātweard), стража моста (brycgweard), ночная (nihtweard). Основные же профессии в поэзии – мореплаватель и, конечно, воин. Мореплаватель, каким он предстаёт в поэтическом слове, – это человек моря (brimman, særing), морестранник, мореход, морем идущий (merefara, brimlīdend, ēalīdend, merelīdende), плывущий по морю (ægflota), играющий в море (farodlācende), странник (fērend), корабельщик (lida, lidmann), идущий, плывущий на корабле (scipfērend). В большей части этих обозначений мореплаватель связывается с морем, в остальных – с кораблём.

Основные действия героев поэзии – странствия, празднества, пиры и битвы. Странствие часто является морским (sæfor, wægfar, yðlād, sæsið). Оно может быть долгим (wīdlāst и wīdsīð), весёлым (gamenwāð), пешим (fēdegang), тяжёлым (eārfoðsīð и carsīð), опасным (gryresīð). Празднества – это веселая игра (hyhtplega), людское веселье (mandgēam), веселье в зале (seledrēam), пир, праздник-еда (symbelgereord). Во время пира, по представлению древних германцев, между сотрапезниками устанавливались дружеские связи, изживалась вражда. [4, с. 242-243]. Война, изображённая в поэтизмах (их насчитывается около 70), – это атака, натиск, напор (gūðdracu, wīgdracu, hildræs, beaduræs, и т. д.), вражда (orlegnīð, herenīð, ecghete), удары (wælsliht), убийство (gūdscear, inwitscear), встреча, собрание (gūðgemōt, handgemōt), игра (beadulāc, headulāc, gūðplega, wīgplega), грохот, столкновение (cumbolgehnāst), горе, печаль (gūðcearu), труд, работа (beaduweorc, orlegweorc). Скоп видит сверкание мечей (sweordlēoma) и направленные воинами на противника копья (gāmmitting), слышит треск щитов (lindcroda).

Время, в котором разворачивается действие, – это время ссылки или беды (wræcfæc), мора (wōldæg), страданий (geswīncdagas, earfoðdæg, earfoðdrag, orlegstund, dræchwīl), ужасное время (gryrehwīl). Смерть (главным образом, насильственная), болезнь, усталость, изображаются в поэтическом слове чаще, чем жизнь и здоровье; печаль и горе – чаще, чем радость.

Смерть, в представлении поэтов, – это движение, странствие, уход (bealusīð и lādsīð «несчастье/боль-странствие», nēosīð «труп-странствие», hinsīð, hingang, ellorsīð «уход в другое место»; отметим, что представление о смерти как ночном странствии является очень древним [7, с. 30]), несчастье, мучение (ealdorbealu, swealmbealu), конец жизни (endelif), закон жизни (ealdorlegu), разрушение тела (lichryre), приговор судьбы (metodsceaft). Часто смерть в поэтическом слове представляется как отделение, разъединение: отделение жизни (feorhgedāl, ealdorgedāl), разделение при смерти, смертью (dēaðgedāl), мирное отделение (frīðgedāl), принудительное, необходимое отделение (nūðgedāl), разъединение души и тела (gāstgedāl, sāwolgedāl). Изображение смерти как отделения души от тела встречается в эпосе разных народов [7].

После смерти герой попадает в могилу – ложе, постель (dēaðbedd «ложе смерти», gærsbedd «травяное ложе», landrest «земляное ложе»), земляной дом (eordærn, foldærn, moldærn), могильный дом (græfhūs), темное место (hoðma, heolstorcofa, heolstorloca), жилище смерти (dēaðræced).

Окружающий героев мир, в котором разворачивается действие, – это земля, древняя (ærworuld, ealdgeweorc) и обширная (brytengrund, brytenwongas, sīdland, wīdland, eormengrund), населенная людьми (lēodgeard, lēodmearc, gumfīce), но главный объект, изображаемый поэтами, – море, представляемое как морская пучина (meregrund) и морская крепость (sæfasten, lagufasten), водный ужас (wæterbrōga, flōdegas) и водная стена (holmweall, sæweall), течение волн (yðfaru, wægfaru, strēamfaru) и смешение волн (yðgebland, ēargebland), море китов (hrānmere) и поток чудовищ (fifelstrēam), дорога лебедей (swanrād) и путь тюленей (seolhpæð). По морю плывут суда – морские корабли (sæbāt, merebāt), морские пловуны (wægflota, hærnflota, yðlida), морские дома (merehūs, yðhof, holmærn), деревянные крепости (ðellfasten, wūdufasten), морские кони (brimhengest, wæghengest, yðmearh, lagumearh), яростно несущиеся по морю (brimdyssa, meredyssa). На небе, этой небесной крыше (heofonhrōf, heofonwealf), в небесных объятиях (sweglbōsm), светит солнце – светоч неба, дня, моря (heofoncandel, dægacandel, merēcandel), драгоценный камень славы (wuldorgimm), знак (хорошей) погоды (wedertācen). Пейзаж чаще гористый, скалистый, чем равнинный (поэтизмы для обозначения гор, утёсов, скалистых крутых берегов и для обозначения равнин и долин соотносятся, как 40:6). Растения редко изображаются поэтическим словом. Животный мир поэзии – птицы, главным образом, птицы битвы, а также звери, обитатели моря – рыбы и кит. Предметный мир повествования – это дворцы, пиршественные палаты, убранство которых описывается с помощью специальных поэтизмов, обозначающих скамьи, пиршественные кубки, корабли и оружие (покрытые орнаментом и драгоценностями прочные мечи; копья, броня, щиты).

Из физических свойств окружающего мира поэтов привлекают звуки. Прежде всего, это звуки битвы (hildewoma, hildeswēg, wīgcyrm, herēcirm, herewōp, hereswēg), а также звуки веселья на пиру, за пиршественной скамьёй (bencswēg), треск огня (fyrgebræc), голос вод (wæterstefn), небесный гром (heofonwōma), свет, блеск, тепло, холод. В древнеанглийской поэтической картине мира невелико число тональных, оттеночных слов (rēadfah «красный», flintgræg «серый как кремь», fyrswært «чёрный от огня»). Это объясняется особенностями восприятия цвета в древности. Если в современных языках в цветообозначениях доминирует тон, оттенок, то в древности и раннем средневековье преобладало обозначение степени яркости, интенсивности цвета [8, р. 246-249]. В древнеанглийской поэзии много слов, обозначающих яркость, блеск, сияние, и они придают изображаемому зрительную выразительность. Поэтические обозначения цвета, света, блеска, темноты тесно связаны и переплетены. В древнеанглийской поэзии распространены сложные поэтизмы, образованные соединением компонентов, обозначающих блеск и сияние, с компонентами, обозначающими небо и солнце: heofonbeorht и swegltorht «небесно-светлый, сияющий», sunbeorht и sunscēne «солнцесияющий», heofonlēoht и heofonlēoma «небесный свет». Показательно, что большинство поэтических обозначений солнца изображают его как яркий, сверкающий объект (gimm – ср. непозитическое значение этого слова «драгоценный камень», композит wuldorgimm «драгоценный камень славы, т. е. солнце»), как светоч, свечу (frīdcandel «свеча мира», heofoncandel «свеча неба», merēcandel «свеча моря»,

dægscandel «дневная свеча» и т. д.). Блеск, свет, мерцание являются одной из важнейших черт огня, привлекающих внимание древнеанглийских поэтов, что отражено в словах *fýrlēoht*, *fýrlēoma*, *brýnelēoma* «свет, блеск огня». Среди древнеанглийских поэтизмов встречается прилагательные *swegltorht* «солнцегорящий» и *goldtorht* «золотогорящий». Во всех этих словах нашел отражение древний комплекс представлений «солнце – золото – огонь – свет – тьма», который, как показывают специальные исследования, встречается в эпосе разных народов [5]. Некоторые народы древности (греки, инки, скандинавы) верили, что золото происходит от солнца, а серебро – от луны [1]. Золото могло гореть и светить. В раннем эпосе европейских и азиатских народов солнце непосредственно взаимодействует с богами, а символика золота охватывает всё мироздание, в более позднем солнце утрачивает свое иерархическое положение, а золото становится критерием ценности, престижа и красоты [5, с. 18-19]. В древнеанглийских поэтизмах нашли отражение как более архаические представления (*goldbeorht*, *goldtorht* «золотогорящий»), так и более поздние (*goldmādm* «золотое сокровище», *goldspēdig* «богатый золотом», *goldgiefa* «золотопопатель, т. е. вождь»). Свет и тьма рано получили моральные характеристики добра и зла, что отражается в библейских легендах. Этот символический комплекс получил распространение и в героической поэзии, так как она отвечала требованиям контрастного изображения героев и их врагов. Значения света, блеска и красоты сочетаются в целом ряде древнеанглийских поэтизмов: *hlēortorht* «светлолицый, т. е. красивый», *sunwlitig* «прекрасный от солнечного света», *hlwbeorht* «прекрасный, лучистый» и близкие ему по значению *wlitetorht*, *wlitebeorht* и *wlitescene*. Светлый – значит красивый, а красивый – значит хороший. Внешние и внутренние достоинства были тесно связаны, едины. Такая же связь наблюдается и в других древних языках. Темнота ассоциируется с печалью в древнеанглийском поэтизме *sweorcendferhð* «тёмный душой, мрачный, печальный». Чаще всего в поэтизмах темнота, тьма связывается с ночью (*nighthelm* и *nihtscūa* «ночные тени», *nighglōm* «мрак ночи»), могилой (*hodma* означает могилу в «Беовульф» и темноту в «Христе»), заточением (*hlīnscūwa* «темнота заточения»).

Проведенный анализ показывает, что поэтическая лексика является богатейшим источником информации для реконструкции поэтической картины мира англосаксов. В ней отпечатались представления поэтов о важнейших для них элементах поэтического мироздания, а также – опосредованно – определённые черты раннего германского общества. Можно заключить, что поэтическая картина мира – это выраженная языковыми средствами особая форма видения и отражения мира, которая выступает как альтернатива миру действительному, будучи связанной с ним и отталкиваясь от него.

Древнеанглийская поэзия относится к тем видам словесного искусства, которые сложились как результат выбора определённой области отступлений от жизненного стандарта. Внимание в ней обращено на объекты, которые выделяются своими качествами по сравнению с привычными. Так, в объектах нерукотворного мира часто подчёркивается большой размер (поэтизмы, обозначающие большой размер, численно преобладают над обозначениями малого размера), значительная высота (целый ряд поэтизмов обозначает высоту, крутизну, высокие предметы, но отсутствуют поэтические обозначения чего-либо низкого, невысокого). Звуки чаще всего резкие, громкие, цвета интенсивные, блестящие. Многие качества интенсифицируются: не просто холодный, а холодный, как лед, снег, иней, вечнохолодный. В пейзаже предпочтение отдаётся объектам, впечатляющим своей силой, мощью (море), высотой и крутизной (скалы, крутые берега). В изображении событий на передний план выходят те из них, которые имеют огромное значение для целого племени (войны), являются кульминацией чьей-либо жизни (войны, изгнания, разлука с близкими, столкновения с могущественными силами). Чрезвычайно перспективным представляется сопоставление древнеанглийской поэтической картины мира с древнеанглийской картиной мира, реконструированной на основе анализа письменных памятников разных жанров, а также древнеанглийской поэтической картины мира с поэтическими картинами мира других древних языков.

Источники и литература

1. Аверинцев С. С. Золото в системе символов ранневизантийской культуры / С. С. Аверинцев // Византия. Южные славяне и Древняя Русь. Западная Европа: (искусство и культура). – М.: Наука, 1973. – С. 43–52.
2. Гречухина И. Д. Древнеанглийская поэтическая лексика: автореф. дис. на соиск. уч. степени канд. филол. наук: спец. 10.02.04 «Германские языки» / И. Д. Гречухина. – К., 1990 – 17 с.
3. Гречухина И. Д. Ономастические разряды поэтической лексики как отражение древнеанглийской поэтической картины мира: (количественные параметры) / И. Д. Гречухина // Культура народов Причерноморья. – Симферополь, 2009. – № 168. – Т. 1. – С. 183-186.
4. Гуревич А. Я. Категории средневековой культуры / А. Я. Гуревич. – М.: Искусство, 1984. – 350 с.
5. Робинсон А. Н. «Слово о полку Игореве» среди поэтических шедевров средневековья / А. Н. Робинсон // «Слово о полку Игореве»: (комплексные исследования). – М.: Наука, 1988. – С. 3-15.
6. Сороколетов Ф. П. История военной лексики в русском языке: (XI-XVII вв.) / Ф. П. Сороколетов. – Л.: Наука, 1970. – 384 с.
7. Фрейденберг О. М. Миф и литература древности / О. М. Фрейденберг. – М.: Наука, 1978. – 605 с.
8. Lerner L. D. Colour Words in Anglo-Saxon / L. D. Lerner // The Modern Language Review. – London, 1951. – Vol. 6. – No 2. – P. 246-249.

УДК 811.111 – 342

Grygoryan N. R.

BILINGUALISM AS A SOCIO-CULTURAL PHENOMENON OF THE SOCIETY

В фокусе настоящего исследования находится такой социальный феномен как **билингвизм**. Необходимость изучения роли и влияния билингвизма на современное общество обусловлено тем, что геополитические процессы, спровоцированные переделом мира, поиском национальной идентичности, заставляют взглянуть на многие существующие проблемы в обществе по-новому. Одним из таких явлений является **билингвизм**. Социология определяет билингвизм как использование двух или более языков с равной долей легитимности на рабочем месте или в учебном заведении. Блумфильд и Фишман определяют билингвизм как сосуществование двух языков в рамках одного языкового (речевого) коллектива, использующего эти языки в различных коммуникативных сферах, в зависимости от социальной ситуации и других параметров коммуникативного акта. Оба языка, обслуживая единый коллектив, образуют единую социально-коммуникативную систему и находятся в функциональной дополнителности друг к другу. Билингвизм часто также определяется как культурное сосуществование в рамках одного государства отдельных этносов, крайне отличающихся своей самобытностью, традициями, а самое главное, языками. В странах с устоявшимися свободами данное явление приобрело «узаконенную» форму в виде признания нескольких языков государственными. Проблемам билингвизма уделяют в наше время большое внимание. Он является предметом исследования не только филологов, но и социологов, политологов. Многовекторность и многоплановость данного феномена приводит к своеобразному дуализму: одни признают за билингвизмом право на функционирование двух языков в рамках одного социума, другие, отрицая это явление, говорят о диалектальной основе государственного языка. В результате билингвизм приобретает характеристики противоречивого «признанного» явления, глубоко рефлексивного, мировоззренчески сформированного и внутренне обоснованного феномена в форме личностной философии и жизненной позиции индивида. В данных условиях присутствует и единое мнение: билингвизм представляет собой реальное социальное течение, претендующее на символическую, внешнюю сферу культурной толерантности. В данной статье автор определяет сущность билингвизма и показывает, что данный феномен является определяющим социокультурным фактором идентичности общества. В ходе исследования автор раскрывает

сущность билингвизма с точки зрения его социальной значимости для коммуникативной личности и анализирует социальные проблемы современного общества, спровоцированные билингвизмом.

Ключевые слова: билингвизм, социум, нация, язык, подход.

У цій статті авторка детально пояснює таке поняття як білінгвізм та розглядає різні підходи до вивчення цього феномену. Авторка також звертає увагу на процеси розвитку суспільства, пов'язані з білінгвізмом та його роллю в житті суспільства, а також показує, яку саме роль грає цей феномен в контексті існування сучасного соціуму.

Ключові слова: білінгвізм, соціум, нація, мова, підхід.

In the given article the author gives a detailed explanation of such a notion as bilingualism and reveals different approaches to its studying. Also she pays key attention to the processes of society development connected with bilingualism and its role in the society life. The article shows what exactly role this phenomenon plays within the context of contemporary society.

Key words: bilingualism, society, nation, language, approach.

This study aims at describing the relations among language, culture and society. In this article the author examines descriptive typologies and structural functionalism in the development of studies of bilingualism in culture and society.

Bilingualism, i.e. competence in more than one language, can be thought at either an individual or social level. Some citizens in a society with more than one official language may be monolingual or some citizens in a society having one official language may be bilingual or even multilingual. An answer for the question who a bilingual is, has long been a matter of discussion. There are different arguments among linguists on what bilingualism is. Thus for Bloomfield [2, p. 56] 'native-like control of two languages' can be taken as the criterion for bilingualism. Kroskrity mentions that when he observes a speaker of one language producing complete meaningful utterances in the other language, he can call him a 'bilingual' [8, p. 7]. Diebold gives a minimal definition of bilingualism by using the term 'incipient bilingualism' to characterize the initial stages of contact between two languages [3]. And, according to Mackey, a person might have no productive control over a language, but be able to understand utterances in it. In such instances he uses the term 'semibilingualism', other linguists generally speak of 'passive' or 'receptive' types of bilingualism [9, p. 16].

Due to several factors like politics, natural disaster, religion, culture, economy, education and technology, or just because of their own preference, people speaking different languages come into contact in settings where they are treated as bilingual or multilingual. However, beside a number of factors such as age, sex, intelligence, memory, language attitude and motivation, the language use of a bilingual or multilingual involves different factors such as **degree** (the level of the languages that an individual uses), **function** (for what he uses his languages, what role his languages have played in his total pattern of behaviour), **alternation** (to what extent he alternates between his languages, how he changes from one language to the other, and under what conditions) and **interference** (how well the bilingual keeps his languages apart, to what extent he fuses them together, how one of his languages influences his use of the other) [11, p. 27]. These distinctions are mostly made depending on bilingual individuals and it is hard to measure bilingualism and determine the type of individual bilingualism when masses of people are considered. However, there is another distinction on the social level as well: 'elitist bilingualism' (or **elite** bilingualism) [4, p. 83] and 'folk bilingualism' [10]. **Elitist** bilingualism has been described as «the privilege of middle-class, well-educated members of most societies», whereas **folk** bilingualism results from «the conditions of ethnic groups within a single state who have to become bilingual involuntarily, in order to survive. The distinction is a crucial one, as it shows that whilst the first group uses the education system which they control to seek bilingualism, the second group has bilingualism foisted upon it by an education system which is controlled by others.

Depending on different definitions of bilingualism, a great number of sociolinguistic researches have been carried out focusing on diglossia, language choice [5], social mechanisms in bilinguals' interactions [6], code-switching patterns observed in the language use of bilinguals [1], language acquisition processes of bilingual children [9], mental processes of bilinguals in terms of psycholinguistics [7], processes used in bilinguals' speeches and attitudes towards languages used by bilinguals [12].

From an ethnolinguistic perspective, earlier ideas about the boundedness of cultures were accompanied by ideas about the boundedness of the languages that were supposed to go with them. Bilingualism was an obvious affront to this idea, and one that was going to require explanation. Initial explanations, as per the dominant explanatory frameworks of the time, were primarily *structural-functional*. The most influential approaches came on the one hand from Weinreich [12], Mackey [9], Ferguson [5], Fishman [6] and Gumperz [7]. The first set of authors approached bilingualism from the perspective of an analysis of the ways in which different languages, or language varieties, might correspond to different social functions. Weinreich was among the first to examine bilingualism in terms of a related set of forms and functions, in an attempt to describe the different linguistic manifestations of bilingualism as they might relate to different structural and functional distributions of linguistic varieties in a community [12]. Mackey's work on typologies of bilingualism followed in this vein [9]. Both were concerned with what might be termed a «languages in contact» approach, in which the focus remained on relations between or among linguistic systems, albeit in connection with their social distribution.

Ferguson's concept of **diglossia** famously pointed to the ways in which even different varieties of one language could be assigned different functions within a hierarchy of prestige and status, with the «high» language conventionally involving more institutionalized functions connected to the distribution and definition of valued resources, and the «low» language connected to everyday life and relations of solidarity among marginalized segments of the population [5]. The concept seemed applicable to situations where the linguistic varieties in question were conventionally thought of as different languages altogether. Fishman extended this concept to broader ways of conceptualizing functional differentiation across **domains**, with an understanding that domains were primarily connected to social activities (often institutionalized: religion, work, education, the family, and so on) which might or might not be equally prestigious or otherwise connected to power and status differences [6]. Fishman's work laid the foundations for much subsequent work concerned with the measurement, statistically or through other means, of the scope of functions associated with specific language varieties, understood as a reflection of the extent to which a language had a social basis for reproduction.

Put differently, a *structural-functional approach* is based on the notion that the normative condition is one language, understood as a whole, bounded system, and which corresponds to a community, also understood as a whole, bounded system. This monolingual norm, associated with ideologies of the nation, and eventually of the nation-state, has been the dominant one influencing studies of bilingualism. Many of these over the past forty years or so have been devoted to measuring deviation from the norm as an index of assimilation, or of language loss or endangerment, whether seen from a linguistic, demographic, sociological or social psychological perspective. Many of these have also been inscribed, explicitly or implicitly, in political movements for linguistic minority autonomy, or more recently in movements for the protection of minority languages within a concept of linguistic ecology, which defends linguistic diversity as an inherently positive thing [8].

There are more examples of such studies, so let us mention a few categories: (1) studies of the «linguistic vitality» of minority communities, designed to measure the extent to which the community is likely to be able to reproduce itself as a bounded community in which bilingualism is possible as long as it is kept in clear functional distribution with the minority language; (2) studies of assimilation based on census returns measuring shifts of numbers of minority language speakers over

time; (3) survey based studies of functional distribution of languages by domain in specific communities, where the lack of a «full» range is understood as a deficit to be repaired (the concept of a «full range» of domains is associated with «normalization,» that is, extending the range of uses of a minority language to cover the full range of functions existing in society; and (4) studies of the linguistic manifestations of language contact as associated with structural analyses of the social conditions of that contact, as a means of discovering what kinds of social structures are linked to what effects on linguistic structure. Within this range of types of study, particular attention has been paid to the role of legal institutions in providing an infrastructure for the production or reproduction of specific visions of bilingualism and bilingual communities and to the role of education in actually engaging in the process of production and reproduction of bilinguals. Some attention has been paid to language practices and socialization in bilingual families, to bilingualism in the workplace and to the link between bilingualism and income-earning (that is, to the value of bilingualism on the job market), but very little to institutions such as religion or health.

The *structural-functional paradigm* has been extremely productive, allowing in particular the development of a discourse regarding the relative advantages or disadvantages of specific forms of bilingualism for specific groups. It has, however, remained resolutely committed to a paradigm in which languages are understood as whole, bounded systems, associated, moreover, with whole, bounded communities. The constant emergence of traces of different languages in the speech of individual bilinguals goes against the expectation that languages will neatly correspond to separate domains, and stay put where they are meant to stay put.

Unlike structural-functional approaches which were concerned with large-scale social patterns, *interactionists* have been concerned with the manifestations of bilingualism in social interaction. Now, some of this work has been functionalist in inspiration, insofar as it gave rise to a long series of studies aimed at typologies of functions of bilingual practices, notably of ‘code-switching’, in interaction [7]. Blom and Gumperz formulated an initial, influential distinction, between **situational and metaphorical code-switching**, which attempted to capture not only the ways that domain analysis could account for distribution of languages, but also the messy ways in which bilinguals imported linguistic resources across domain boundaries [1]. The assumption was that **domain-based distribution** was central to the attribution of meaning to linguistic varieties, and that **conventional situational or domain distribution** could then serve as a meaning-making resource for bilingual speakers across domains. Cultural meaning, in terms of the substantive understanding of identities and social relations (what it means to belong to specific groups, to engage in specific language practices), is understood to flow from political economic relations. While in the long run the distinction between situational and metaphorical code-switching proved to be inadequate as a full account, it did introduce into the debate some essential ideas, notably those concerned with looking at bilingual speakers as social actors engaged in the practice of making meaning, and those concerned with conversation, or discourse, itself, as a site for meaning-making.

Interactionist approaches to bilingualism started exploring more directly the ways in which bilingual resources could be involved in the construction of social meaning, both in terms of the construction of social categories (primarily those connected to ethnolinguistic identity, but also those connected to local social roles, such as speaker and addressee), and in terms of the contextualization of talk [8]. Bilingual resources in interaction or performance are particularly rich sources for the exploration of voicing and footing, that is, ways in which speakers signal stances and perspectives on their own utterances as well as on those of others, and are available as windows onto interaction processes of learning. Beyond such general sociolinguistic concerns, though, such phenomena illustrate the permeability of boundaries, whether between languages or sociolinguistic domains. They also point to the impossibility of direct associations between language and identity, and rather to the complex, often ambiguous and multiple nature of all these concepts. They also raise the question of the creative use of linguistic resources for aesthetic purposes, or more broadly in the construction of cultural meanings which may lie far afield from the political economic bases of the distribution of linguistic resources [3].

Thus in the course of our research we arrived at some conclusions. The concept of bilingualism is applied not only to characterize a person who can understand two languages. It is used to describe the linguistic conditions of the society. Taken into consideration the social aspect of bilingualism, the studying of this phenomenon is based on the exploration of functioning of two or several languages on the territory of one state, their relationship and distribution of public functions among languages.

All this provides a means for reorienting studies of language, community and identity, and hence of bilingualism. What emerges now is a sense of bilingualism as only one perspective on a more complex set of practices which draw on linguistic resources which have been conventionally thought of as belonging to separate linguistic systems, because of our own dominant ideologies of language, but which may more fruitfully be understood as sets of resources called into play by social actors, under social and historical conditions which both constrain and make possible the social reproduction of existing conventions and relations, as well as the production of new ones.

Sources and literature

1. Blom J., Gumperz J. J. Social Meaning in Linguistic Structure: Code-switching in Norway / J. Blom, J. J. Gumperz // [edited by J. J. Gumperz and D. Hymes; Directions in Sociolinguistics]. – New York: Holt, Rinehart and Winston, 1972. – Pp. 407-434.
2. Bloomfield L. Language / L. Bloomfield. – New York: Holt, 1933. – 290 pp.
3. Diebold A. R. Incipient bilingualism / A. R. Diebold // [edited by Hymes D; Language in Culture and Society]. – NY: Harper and Row, 1964. – Pp. 495-511.
4. Edwards J. Language, Society and Identity / J. Edwards. – Oxford: Basil Blackwell, 1985. – 245 pp.
5. Ferguson C. A. Diglossia / C. A. Ferguson // Word. – № 15. – 1959. – Pp. 325-340.
6. Fishman J. A. Bilingualism with and without Diglossia; Diglossia with and without bilingualism / J. A. Fishman // Journal of Social Issues. – № 23 (2). – 1967. – Pp. 29 – 38.
7. Gumperz J. Discourse Strategies / J. Gumperz. – USA: UP of Cambridge, 1982. – 240 pp.
8. Kroskrity P. Regimes of language: ideologies, politics, and identities / P. Kroskrity. – Santa Fe: School of American Research Press, 2000. – 416 pp.
9. Mackey W. The description of bilingualism / W. Mackey // [edited by L. Wei; Bilingualism Reader]. – UK: Routledge, 1962. – Pp. 26-54.
10. Romaine S. Bilingualism / Suzanne Romaine. – Oxford: Basil Blackwell, 1989. – 384 pp.
11. Wei L. The Bilingualism Reader / Li Wei. – UK: Routledge, 2000. – 541 pp.
12. Weinreich U. Languages in contact / Uriel Weinreich. – New York: Linguistics Circle of New York, 1953. – 381 pp.

ИСТОРИЧЕСКИЙ АСПЕКТ В ИССЛЕДОВАНИИ ГЛОТТАЛЬНОГО ПРИСТУПА ГЛАСНЫХ (НА МАТЕРИАЛЕ НЕМЕЦКОГО ЯЗЫКА)

Статья посвящена вопросу появления в немецком языке глоттального приступа гласных, споры о статусе которого не утихают до сегодняшнего дня. Данная проблема является актуальной для современного немецкого произносительного стандарта, в рамках которого обнаружена высокая степень вариативности реализации глоттального приступа.

Ключевые слова: глоттальный приступ гласных, произносительный стандарт, вариативность, система немецкого вокализма, статус приступа.

Статтю присвячено питанню появи у німецькій мові глоттального приступу голосних, спори про статус якого не вщухають до сьогодні. Обговорювана проблема є надзвичайно актуальною для сучасного німецького вимовного стандарту, в межах якого виявлено високий ступінь варіативності реалізації глоттального приступу.

Ключові слова: глоттальний приступ голосних, вимовний стандарт, варіативність, система німецького вокалізму, статус приступу.

The article is focused on the systemic research of realization und functioning of a specific feature of the German vowel system – the glottal stop that reveals a high degree of variation in the realization within both the limits of a codified norm and sounding speech of broadcasters. The peculiarities of its realization between the components of biphonemic combinations of vowels are least investigated and therefore require further detailed analysis. Wide variation in realization of the junctural vowels glottal stop is established both in words of German origin and borrowings that demonstrate the constant changes of the German vowel system.

Key words: glottal stop of vowels, standard German, variation, German vowel system, status of the glottal stop.

Общеизвестным является факт развития языка, в частности его фонетической системы. Изменение выражается на установившихся отношениях её единиц, приводит к видоизменениям артикуляторно-акустических характеристик звуков, а также слогов и других речевых единиц. Использование результатов диахронии при фонетическом описании языка позволяет выявить такие особенности звуковых единиц и их сочетаний в речи, которые невозможны при существующем статистическом подходе. Как отмечает Л. Р. Зиндер, артикуляционная база «обусловлена исторически», характеризует фонетическую систему данного языка в целом и «оказывает существенное влияние на направление его фонетической эволюции» [1, с. 35].

В предлагаемой статье рассматривается вопрос возникновения глоттального приступа гласных – уникального фонетического явления немецкой артикуляционной базы, споры о статусе которого не утихают до сегодняшнего дня. Под глоттальным приступом гласных (*Glottisschlageinsatz. Coup de glotte*) понимается непосредственное начало колебаний голосовых связок после предшествующего раскрытия голосовой щели, включая созданный при этом акустический эффект. С артикуляторной точки зрения данный вид приступа представляет собой такое состояние гортани, при котором голосовые связки полностью сведены и напряжены.

В то краткое время, когда связки сомкнуты, подвязочное давление существенно возрастает, и при раскрытии смычки воздушный поток «разбрасывает» связки, производя своего рода взрыв. Акустически коррелирует данного способа голосообразования состоит в нерегулярных по амплитуде, а также длительности и форме периодов голосовых колебаниях.

Точных доказательств употребления глоттального приступа в древнегерманский или индогерманский периоды нет, так как данное явление не имеет обозначения на письме. В то же время С. Левин пишет: «Der noch in den modernen germanischen Sprachen vertretene Kehlkopfverschlusslaut ist ein aus dem Indogermanischen erlebter Lagyngal», тем самым указывая на то, что гортанный звук (глоттальный приступ) существовал уже в индогерманский период [6, с. 233]. Некоторые учёные утверждают, что можно доказать существование глоттального приступа в ранневерхненемецком языке на основании того факта, что при аллитерации друг с другом аллитерировались совершенно разные гласные. Предпосылкой этого служило, как полагают, употребление гортанной смычки, которая предшествовала всем инициальным гласным. Скептически к этому вопросу подходят Л. Зюттерлин [9, с. 51] и О. фон Есперсен [4, с. 78]. Предполагается, что в древнеанглийском языке употребление глоттального приступа имеет подобную основу; утрата данного явления в современном английском языке приписывается влиянию французского.

Л. Л. Хаммерих пишет о том, что непридыхательный приступ гласных (*der ungehauchte Vokaleinsatz, lax glide*) функционировал в качестве аллитерирующего элемента при произнесении гласных в германской поэзии, выступая фонологической оппозицией к придыхательному приступу (*der gehauchte Einsatz, tense glide*) [3, с. 108].

Немецкий анатом К. Л. Меркель выделяет восемь типов гласных, допускающих варьирование: [u], [o], [a], [oe], [y], [e], [i]. Описание позиций органов при образовании этих восьми гласных автор в соответствии со своим принципом предвзвешивает подробным обсуждением четырёх способов начала гласного: 1) с сильным придыханием: [h] или *spiritus asper*; 2) со слабым придыханием (*leiser Hauch*), которое он отождествляет с начальным [h] во французском *homme* и со *spiritus lenis* (который, таким образом, в отличие от мнения большинства фонетистов, не соответствует артикуляции [ɰ]); 3) с гортанной смычкой (*fester Glottisschluss*) и 4) со сближением связок таким образом, что появляется скрипучий (*knarrend*) звук, длящийся одну четверть – одну треть секунды; автор сравнивает его с арабским айном (в настоящее время айн определяют как фарингальный щелевой). Этим четырьмя приступам соответствуют четыре отступа: 1) без особого звука, что соотносится со вторым приступом; 2) с быстрым разведением связок, так что возникает придыхание, аналогичное первому приступу, но более слабое; 3) при суженной голосовой щели, так что происходят редкие колебания связок, аналогично четвёртому приступу, и 4) отступ со смыканием голосовых связок, что соотносимо с третьим приступом, а в арабском обозначается знаком «гамза»; в других же языках это глат – зияние (термин *Knacklaut* не употребляется) [7].

В своём труде 1880 года Ф. Техмер много места уделяет строению гортани, возможным различным положениям голосовых связок и исследованиям их действия с помощью ларингоскопа. В классификации гласных автор выделяет зависимость последних от действия голосовых связок: 1) глухие (*gehauchte*), 2) шепотные (*geflüsterte*), 3) звонкие (*stimmhafte*) и 4) со скрипучим голосом (*knarrstimmhafte*) [10].

Первая инструментальная регистрация различных видов приступа была осуществлена при помощи кимографии. Эти записи были сделаны при помощи пишущей капсулы (С. Скрипчур, С. Штрейм, Г. Панконцелли-Кальция, Г. Гутсман), гортанного самописца (О. Эссен), «пламени Кёнига» (Марбе), аппарата Франка (С. Зеemann). Несмотря на то, что начиная с 1930-х годов учёные вместо механических способов стали всё чаще использовать электроакустические методы, кимографические съёмки находят применение также и в более позднее время.

Все кимограммы дают принципиально одинаковые результаты: придыхательный приступ характеризуется быстро возрастающей кривой, при этом колебания начинаются только после достижения её вершины. При глоттальном приступе кривая поднимается очень быстро, и колебания начинаются преждевременно, уже во время

возрастания кривой. При мягком приступе кривая характеризуется медленным и незначительным возрастанием; по сравнению с двумя другими видами приступа колебания начинаются позже и являются значительно более слабыми.

Большие преимущества по сравнению с механическими способами измерения представляют электроакустические методы. Осциллографические записи приступов гласных обнаружены уже в 1932 году; при этом они не являются предметом специальных исследований.

Л. Барчинский и В. Высотский используют для регистрации приступа гласных катодовые трубки (Kathodenstrahlröhre) Брауна. В качестве испытуемого выступает обученный певец (Л. Барчинский), который поёт четыре вида приступа: мягкий (*weicher Einsatz*), придыхательный (*gehauchter Einsatz*), твёрдый (*fester Einsatz*) и крепкий (*harter Einsatz*) приступы [2, с. 111].

В частности, исследователи устанавливают: при сжатом приступе общая картина характеризуется неравномерностью, и затухание колебаний незначительно по сравнению с другими видами приступа. Амплитуда колебаний сначала возрастает выше намеченной меры, а затем снижается к конечному показателю. С увеличением амплитуды связано также возрастание частоты, максимум которой составляет одну четвёртую. Нерегулярности в картине звучания при этом виде приступа имеют место в случае «спазматически интонируемого гласного».

Придыхательный, мягкий и глоттальный приступы характеризуются равномерными рисунками кривых. Процессы установления колебаний отличаются друг от друга в основном продолжительностью. Они являются самыми краткими при глоттальном приступе, самыми длительными при придыхательном приступе. Во всех трёх случаях Л. Барчинский и В. Высотский наблюдают определённую равномерность возрастания частоты и амплитуды. При глоттальном приступе с самого начала присутствует типичный профиль периодов, т. е. данный вид приступа характеризуется определённой звуковой картиной [2, с. 116].

Для В. Тренделенбурга, исследующего приступы гласных, на первом месте стоят процессы, происходящие в гортани. Своей задачей автор ставит выявление причин разных форм, которые имеют вокальный период в определённые отрезки времени. В отличие от Л. Барчинского и В. Высотского, своё исследование В. Тренделенбург проводит при участии большого количества испытуемых и включает кроме певческого голоса (*Singstimme*) также речевой голос (*Sprechstimme*). В 1935 году учёный сообщает об исследованиях гортани телёнка: при одновременном регистрировании кривой воздушного потока и деятельности голосовой щели автор смог установить, что в течение одного периода «наибольшая амплитуда колебаний высокой форманты совпадает с моментом наибольшего открытия голосовой щели». Эту группу наибольшего колебания формант В. Тренделенбург называет «начальной группой» (*Anfangsgruppe*), которая делится на две части, причём вторая совпадает непосредственно с моментом смыкания голосовой щели. Так как кривая колебаний воздуха, полученная при эксперименте над гортанью телёнка, имеет большое сходство с осциллограммами человеческих звуков голоса, учёный сделал предположение, что деятельность голосовых связок должна выражаться подобным образом в течение периодов. Доказательством этого служат также исследования форм приступа с глоттальным приступом; при его реализации начало фонации должно соответствовать открытию голосовой щели.

В. Тренделенбург исследует также на певческом голосе крепкий приступ (*harter Vokaleinsatz*) и т. н. «островытакиваемый приступ» (*scharf-gestoßener Vokaleinsatz*). Учёный ограничивается осциллограммами с начальными гласными [а] и [е], поскольку в этих случаях, по его мнению, исследуемый феномен наблюдается лучше всего; термином «островытакиваемый приступ» учёный обозначает «стакато особо острой формы». При данном виде приступа толчок воздуха способствует резкому выдыханию при плотно закрытой голосовой щели, так что в ней «происходит настоящий взрыв».

Под *крепким приступом* В. Тренделенбург понимает наиболее внезапное начало гласного без особого воздушного толчка при выдохе; раскрытие смычки происходит прежде всего из-за ослабления силы смыкания голосовой щели. Можно было бы предположить, что данным термином автор обозначает глоттальный приступ, а термином *острый* – патологический приступ, однако осциллограммы показывают, что *острый приступ* также имеет признаки глоттального приступа.

Осциллограммы острых приступов начинаются у В. Тренделенбурга уже упомянутой начальной группой, которой предшествует краткий предколебательный период. В своих последующих работах учёный доказал, что участок с наибольшими формантными колебаниями свидетельствует о начале периода. Он также исследует приступы гласных, произнесённые под ударением (*betont-gesprochene Vokaleinsätze*), картина кривой которых отличается существенно большей нерегулярностью, чем при пропетых (*gesungene*) гласных; подобная картина, однако, является типичной для всех гласных в начале произнесения. Особенностью «ударных» приступов является глубокое образование звуков голоса (*tiefe Stimmklangbildung*) в начале произнесения. Первый или даже первые два периода в два раза длиннее, чем все последующие периоды. Возрастание частоты происходит во всех случаях резко, внезапно [11, с. 128].

Необходимо отметить, что удлинение вокального периода в два, три, четыре раза при использовании глоттального приступа упоминается позднее также Л. Кайзер, которая исследовала речевые голоса 216 голландских студентов и которая подтверждает факты, предоставленные осциллограммами. Объяснение данному процессу даёт в 1954 году Ван ден Берг на основании миоэластической теории голосообразования. Упомянутое выше удлинение начальных периодов возникает, по его данным, тогда, когда нет достаточного баланса между субглоттальным воздушным давлением и движением голосовых связок, как это происходит при плохо подготовленном глоттальном взрыве. В так наз. «благоприятный» момент 1, когда голосовые связки могут открыться или открываются, не выходит достаточно воздуха, и необходимо подождать второго или третьего «благоприятного» момента; таким образом период удваивается, утраивается и т. д.

Начальная группа проявляется, согласно В. Тренделенбергу, чётче всего при особо низком основном тоне, ибо при более высоком положении время смыкания голосовой щели так абсолютно или относительно кратко, что возбуждённые во время открытия глоттиса колебания после его закрытия до последующего его открытия не успевают затухнуть; по этой причине здесь нельзя выделить начальную группу.

В. Тренделенбург расценивает начало вокальной кривой с начальной группой (прежде всего при низких голосах) как знак для *внезапного приступа*, как это происходит при глоттальном. Объяснение появления начальной группы, которая отчётливо выделяется внезапно сильным снижением амплитуды внутри периодов, автор видит в том, что «происходящий в момент открытия глоттиса толчок воздуха вызывает сильные колебания формант, которые после закрытия голосовой щели резко становятся меньше». Более детальных различий между физиологически приемлемым и патологическим началом голосообразования учёный не проводит [11, с. 350-351].

Дальнейшие осциллографические исследования приступов гласных находим у Р. Шиллинга, на основании которых учёный делает следующие выводы:

1. Дофонационный период, состоящий из так наз. «преддрожания» и «предпериодов», которые не обладают ярко выраженным вокальным профилем и не имеют в качестве периодов чётких границ, при мягком приступе самый

долгий. Его длительность уменьшается по следующей схеме: *мягкий приступ – придыхательный приступ – глоттальный приступ – патологический приступ*. С увеличением силы голоса он будет становиться короче.

2. Для «ядра», т. е. «отрезка типичных, следующих друг за другом периодов, проявляющих чёткий вокальный период, равных и разделённых между собой», Р. Шиллинг регистрирует течение высоты тона и обнаруживает, что при всех видах приступа, за исключением глоттального приступа, в начале он повышается: при мягком и придыхательном приступах умеренно, при патологическом сильно.

3. Относительно силы звука учёный фиксирует различную амплитуду колебаний реже всего при мягком приступе, чаще всего при крепком приступе. Амплитудный максимум достигается при реализации глоттального приступа, в первой трети, при придыхательном в середине кривой; при мягком приступе наблюдаются две вершины и две плоскости [8].

В. Г. Таранец пишет, что появление глоттального приступа является результатом большой силы произнесения немецкого начального ударного гласного. Сильный характер гласного, появившегося на одном из этапов развития немецкого языка, привел к тому, что в случае отсутствия прикрытого согласного он стал произноситься с большой силой, что породило глоттальный приступ, которого нет в языках «консонантно-сильного» типа [1, с. 39].

Изучение исторического аспекта в исследовании функционирования глоттального приступа немецкого языка показывает, что данное явление упоминается многими учёными при описании физиологической стороны голосообразования, строения и функций гортани. В XIX веке К. М. Рапп называет глоттальный приступ первичным согласным (Urkonsonant), предшествующим начальным гласным, и возводит его употребление перед инициальным гласным в универсальный закон немецкого языка.

Источники и литература

1. Таранец В. Г. Диахронический аспект в фонетическом описании языков / В. Г. Таранец // *Діахронія мови* (збірка статей). – Одеса: Друкарський дім, 2008. – 232 с.
2. Barczinski L. Stimmeinsätze in oszillographischer Darstellung / L. Barczinski, W. Wisotzky // *Arch. néerl. Phonet. exp.*, 1934. – Н. 10. – С. 110-120.
3. Hammerich L. Laryngeal before sonant / L. L. Hammerich // *HFM. Kopenhagen: Munksgaard*, 1948. – № 31 (3). – P. 15-18.
4. Jespersen O. *Lehrbuch der Phonetik* / O. Jespersen. – Teubner, Leipzig/Berlin, 1926. – 259 S.
5. Kaiser L. Biological and statistical research concerning the speech of 216 Dutch students / L. Kaiser // *Arch. néerl. Phonét. exp.* – 1940. – № 16. – P. 77-136.
6. Levin S. The glottal stop in the Germanic languages and its Indo-European source / S. Levin // *LG.* – 1984. – № 3. – P. 233-235.
7. Merkel C. L. *Physiologie der menschlichen Sprache (physiologische Laetik)* / C. L. Merkel. – Leipzig: Wigand, 1866. – 185 S.
8. Schilling R. Über Stimmeinsätze / R. Schilling // *Proc. 3rd int. Congr. Phonetic Sci.* – Ghent, 1939. – P. 178-183.
9. Sütterlin L. *Die Lehre von der Lautbildung* (3., verb. Aufl.) / L. Sütterlin. Leipzig: Quelle & Meyer, 1924. – 176 S.
10. Techmer F. Zur Lautschrift mittels lateinischer Buchstaben und artikulatorischer Nebenzeichen / F. Techmer // *Internationale Zeitschrift für allgemeine Sprachwissenschaft.* – 1888. – Bd.4. – S. 160-337.
11. Trendelenburg F. Technical development of phonetics / F. Trendelenburg // *Manual of phonetics.* – Amsterdam, 1957. – 173 s.

УДК 81'2

Гронская Н. Э.

К ВОПРОСУ О ПОЛИЛИНГВИЗМЕ

Проблемы влияния глобализации на мировую лингвистическую ситуацию по-прежнему остаются актуальными, несмотря на достаточно устоявшуюся ситуацию функционирования глобального английского. Однако, говоря о существовании полилингвизма и доминировании Global English, эксперты оставляют без внимания специфику «лингвистического неравенства», характерную для современного этапа, и лингвистическое ранжирование уровней вербальной коммуникации.

Ключевые слова: глобализация, полилингвизм, языковое сосуществование, глобальные и неглобальные языки

Проблеми впливу глобалізації на світову лінгвістичну ситуацію як і раніше залишаються актуальними, не дивлячись на достатньо сталу ситуацію функціонування глобального англійського. Проте, кажучи про існування полілінгвізму і домінування Global English, експерти залишають без уваги специфіку «лінгвістичної нерівності», характерну для сучасного етапу, і лінгвістичне ранжування рівнів вербальної комунікації.

Ключові слова: глобалізація, полілінгвізм, мовне співіснування, глобальні і неглобальні мови.

Influence of Globalization on the world linguistic situation and modern languages still remains in agenda in spite of quite stable situation of Global English functioning. Although speaking about polylinguism and Global English domination experts pay less attention to the phenomena of modern «linguistic inequality» and linguistic levels of verbal communication.

Key words: globalization, polylinguism, linguistic coexistence, Global and non Global languages.

Вряд ли кому-либо придет в голову отрицать воздействие процессов глобализации на функционирование современных языков. Мировая интеграция активно осваивает не только сферы экономики и политики, но и все чаще и активнее вторгается в культурную и языковую области, заставляя ученых прогнозировать существенные изменения на лингвистической карте мира в обозримом будущем. Универсализация и определенная стандартизация реальности как некий маркер глобализационных преобразований, очевидно, не могут быть экстраполированы на сферу языкового функционирования в силу специфики самой коммуникативной системы и условий ее существования/воспроизводимости. И хотя любая интеграция (в истории немало тому примеров) влекла за собой некие языковые превращения (койнз, субстрат, суперстрат и пр.), а глобализация явно стремится к гомогенизации коммуникативных практик, к универсализации языкового общения, тем не менее, сводить все существующее языковое многообразие к некоему единому универсальному глобальному языку (даже в будущем) представляется упрощением. Анализируя глобализацию с лингвистической точки зрения, следует подчеркнуть принципиальное отличие процессов в языковой сфере от интеграционных процессов в финансовой и торгово-экономической сферах, ведущих к формированию единого глобального экономического пространства. В случае с языками мы имеем дело с процедурой распределения сфер коммуникативных практик между активно функционирующими языками (в данном случае – функционирующие языки находятся в отношениях своего рода дополнительной дистрибуции).

Таким образом, глобализация затрагивает саму суть существования языков и ведет не только к доминированию глобального языка, но и к дифференциации сфер использования различных языков, изменяя привычные языковые функции. Распределение языков носит уровневый характер и выглядит следующим образом:

- ✓ уровень внутриэтнического (обычно внутригосударственного или межгосударственного) общения;
- ✓ уровень межэтнического общения (внутригосударственного или межгосударственного);
- ✓ уровень глобального общения.

Отметим отдельно, что глобализация формирует новые типы глобальных коммуникативных практик: мировая наука, международный бизнес, международное образование, где соответственно доминирующую роль

играет глобальный язык (Global English). В рамках этой логики целесообразно отметить спорность термина **полилингвизм**, активно применяемого для обозначения современной языковой ситуации. И хотя «неглобальные» языки функционируют в основном на «своих» территориях, обслуживая локальное общение и довольно редко оказывают влияние на другие языки, конфронтация между Global English и остальными языками существует, даже если этим языкам не грозит исчезновение. Все это делает языковую ситуацию более сложной и уязвимой для региональных языков – такую ситуацию можно назвать полилингвальной лишь условно, поскольку полилингвизм предполагает сосуществование языков и их сбалансированность при функционировании. Традиционно этот термин определяет социолингвистическую ситуацию как «многоязычие, употребление нескольких языков в пределах определенной социальной общности (прежде всего государства); употребление индивидуумом (группой людей) нескольких языков, каждый из которых выбирается в соответствии с конкретной коммуникативной ситуацией» [1]. Представляется целесообразным использовать в данном случае авторский термин **глобаллингвизм**, понимая под последним ситуацию, когда в социуме функционируют несколько языков при обязательном использовании глобального английского языка в глобальных речевых практиках. Самоочевидно, что внутренняя форма термина **полилингвизм** не позволяет акцентировать внимание на непереносимости использования Global English в речевых практиках уровня глобального общения.

Итак, верхним коммуникативным регистром является уровень глобальных коммуникативных практик с доминированием глобального английского языка. Понятно, что отношение к языку, функционирующему на этом уровне, различное. Глобальный язык считают универсальным средством коммуникации, воплощающим в реальность мечты человечества о едином языке общения (Эсперанто, Воляпюк и другие искусственные языки были созданы именно с этой целью). Однако доминантное функционирование Global English логично и неизбежно ведет к исчезновению языкового многообразия, представляет угрозу самому существованию других языков (даже не миноритарных) [2; 3; 4]. Поскольку язык существует только функционируя, отсутствие коммуникативного пространства автоматически делает ненужным и невостребованным само коммуникативное средство. Датский ученый Роберт Филлипсон пишет в своих работах о наступлении эры «лингвистического империализма» [5], используя историко-политологический образ для отображения абсолютизации доминирования одного языка над всеми другими. Кенийскому литератору Нгуи более близкой оказывается «физиологическая» образность термина, и он называет сложившуюся ситуацию «лингвистическим канныбализмом» [6]. Таким образом, одни исследователи видят в Global English средство объединения людей в мировое сообщество, другие – инструмент для уничтожения остальных языков (а вместе с ними и культуры, традиций, обычаев этих народов).

Объективно же ситуация выглядит следующим образом: неглобальные языки имеют свою «среду обитания», «свои владения»; а английский язык доминирует в основном в области международных, экономических и частично культурных отношений, оказывая гораздо меньшее влияние в «домашних» владениях других языков. На наших глазах Global English стал важнейшим инструментом международного академического и профессионального общения, языком науки и бизнеса.

Оценивать объективный процесс превращения английского языка в средство международной коммуникации по априорному превосходству как положительный или отрицательный – занятие неблагодарное. Очевидно, именно поэтому среди ученых нет единой точки зрения на это явление, хотя человечество давно мечтало о создании всемирного языка. Похоже, что действительность опережает наши ожидания.

Очевидно, что язык (мировой или миноритарный) способен стабильно функционировать, если у него достаточное количество носителей, привлекательный имидж (политический, экономический, культурологический), часто выражающийся через «престижность/непрестижность» языка, соответствующий статус (со всеми сопутствующими ресурсами на данном языке: образование, издательское дело, культура и т. д.)

Специалисты утверждают, что на каждом уровне коммуникативного общения (международном, государственном, региональном) основными чертами современной социолингвистической ситуации являются:

(1) лингвистическая ассимиляция в пользу доминирующего языка (особенно увеличивающаяся в информационной сфере и СМИ) vs. возросший интерес к национальным языкам в некоторых регионах;

(2) угроза исчезновения национальных (региональных и большей частью автохтонных) языков, беспокоящая не только носителей языков, но и лингвистов [2; 3; 4].

Следует ли из вышесказанного, что население Европы вскоре станет монолингвистичным и, следовательно, родные языки постепенно отомрут? Основания для беспокойства, несомненно, есть. Так, все чаще в лингвистических кругах говорят об экологии языков, употребляя такие «говорящие» метафоры, как смерть языков, гибель языков, endangered languages, extinction of living languages. Ученые бьют тревогу, призывая сохранять живые языки и описывать исчезающие (иллюстрацией тому является «Красная книга языков России», изданная в 1994 году).

В целом, наблюдаемые процессы демонстрируют все более специфическую дифференциацию языков в функциональном отношении. Целеположенность и устойчивость глобаллингвистических ситуаций поддерживают процесс перехода монолингвизма (одноязычия) через стадию полилингвизма (дву/многоязычия) в состояние глобаллингвизма, при котором владение Global English является необходимым и достаточным условием успешного осуществления глобального общения.

Прогнозировать дальнейшее развитие событий в глобальной языковой сфере достаточно сложно в связи с прямыми и несинхронными корреляциями между языком и развитием общества.

Заметим, что глобаллингвизм, по нашему мнению, имеет еще один очень важный признак – владение, помимо английского и родного языков, еще одним или несколькими иностранными, в том числе редкими, так называемыми экзотическими.

В интервью газете «The Australian» глава кафедры Европейских языков (Macquarie University) Гай Ньюман утверждает, что «скоро несомненно будет владеть только английским языком, несмотря на то, что он по-прежнему является универсальным языком бизнеса» [7]. Беседуя с выпускниками своего университета, Ньюман приходит к выводу, что работодатели требуют знание второго или даже третьего иностранного языка, поскольку крупные компании, как правило, интернациональны.

Таким образом, рассмотренная в данном материале мировая лингвистическая ситуация демонстрирует устойчивую тенденцию, позволяющую усомниться в адекватности используемого термина **полилингвизм** по отношению к описываемому феномену. Термин **глобаллингвизм** представляется более прозрачным и соответствующим реальному положению дел. Особо стоит отметить, что, на наш взгляд, глобаллингвизм – это не только владение глобальным и родным языком (или несколькими языками), это еще и освоение языкового пространства иных народов.

Источники и литература

1. Яценко Н. Е. Толковый словарь обществоведческих терминов / Н. Е. Яценко – М.: Знание, 1999. – 272 с.

2. Brutt-Griffler J. World English: A Study of its development / J. Brutt-Griffler. – Cleveland, Buffalo, Toronto, Sydney: Multilingual Matters LTD, 2002. – 326 p.
3. Crystal D. Language Death / D. Crystal – Cambridge: Cambridge University Press, 2000. – 380 p.
4. Crystal D. English as a global language / D. Crystal. – Cambridge; N.Y.: Cambridge University Press, 1997. – 312 p.
5. Phillipson, R. Linguistic Imperialism / R. Phillipson. – Oxford; Toronto: Oxford University Press, 1992. – 325 p.
6. Ngugi, wa Thiong'o. Moving the centre. The struggle for cultural freedoms / Thiong'o wa Ngugi. – London: James Currey; Nairobi: EAEF, Portsmouth, NH: Heinemann, 1993. – 265 p.
7. Richardson J. Strong language for the globalization front / J. Richardson // The Australian, 2002. – 13 November.

УДК 82.0

Груколенко Е. В.

ИННОВАЦИОННЫЕ ПОДХОДЫ К ИЗУЧЕНИЮ БИОГРАФИИ ПОЭТА В ШКОЛЕ (НА ПРИМЕРЕ УРОКОВ ПО ТВОРЧЕСТВУ Н. С. ГУМИЛЕВА В 11 КЛАССЕ СРЕДНЕЙ ШКОЛЫ)

В статье предложен вариант преподавания биографии поэта на уроках литературы в 11 классе: образ поэта через призму произведений других авторов.

Ключевые слова: Николай Гумилев, преподавание биографии, стихотворение, лирический герой, образ поэта.

У статті запропоновано варіант викладання біографії поета на уроках літератури в 11 класі: образ поета крізь призму творів інших авторів.

Ключові слова: Микола Гумільов, викладання біографії, вірш, ліричний герой, образ поета.

This article suggests the way of teaching the biography of the poet at the literary classes in grade eleven: the image of the poet through the prism of works by other authors.

Key words: Nicolay Gumilev, teaching the biography, the poem, lyrical hero, the image of the poet.

В программах по литературе для 11 класса средней школы на изучение творчества Николая Степановича Гумилева отводится всего два часа. Исходя из этого, хочется предложить коллегам-учителям вариант проведения подобных уроков. (Сразу оговорюсь, что данный подход к изучению творчества поэта применим к любому автору, чье творчество изучается в рамках программы по литературе в старших классах).

В ранней юности возникает острая потребность в поиске смысла жизни, в мировоззрении как системе знаний, объясняющих окружающий мир. Учет характера таких потребностей необходим при работе на уроках, связанных с биографией писателя или поэта. Ведь именно такие уроки способствуют удовлетворению индивидуальных познавательных потребностей учащихся.

Как же может и должно быть организовано биографическое повествование на уроке литературы? Какую встречу с поэтом мы можем организовать для наших учеников на уроках? Если представить себе варианты знакомства с поэтом, которые мы используем, то получим перечень, который начинается с узнавания имени, а завершается развёрнутым повествованием о жизни и творчестве. Такое повествование может быть очень обстоятельным, поскольку учитель располагает богатейшим материалом многих жизнеописаний и разнообразных сведений, полезных для уроков литературы.

Многие жанры биографического повествования нам привычны и закреплены практикой: жизнеописание или история жизненного и творческого пути; краткая история жизни и творчества; краткий очерк жизни и творчества; слово о писателе; краткая биографическая справка; эпизод или эпизоды биографии. Но мы ограничены поиском таких вариантов, которые были бы целесообразны на уроке литературы конкретно в 11 классе.

А если рассмотреть биографию поэта совершенно под другим углом? Попробовать начать знакомство с автором с того, что представить учащимся поэтические произведения, в которых этот автор сам фигурирует в качестве... *лирического героя*? Одиннадцатиклассникам знакомо понятие «лирический герой». На протяжении многих лет оно постоянно возникало на уроках литературы, когда изучалось творчество определенного поэта: был ли это М. Ю. Лермонтов или В. В. Маяковский, мы всегда пытались выделить черты лирического героя стихотворений определенного автора. Здесь уместно напомнить учащимся, что впервые термин «лирический герой» введен Ю. Тыняновым в 1921 году применительно к лирике А. Блока. Тынянов определял лирического героя как образ поэта или легенду о нем, окружающую его и в каком-то смысле предшествующую поэзии [6, с. 118].

В лирике, в отличие от эпического рода литературы, субъективное начало всегда преобладает над объективным, поэтому личность автора лирических произведений неизбежно привлекает к себе внимание читателей, биография поэта обрастает легендами, а после смерти (особенно трагической) – превращается в миф. А читателю всегда было свойственно отождествлять поэта с его лирическим героем.

Большой корпус стихотворений, посвященных поэту, может пробудить у учеников интерес к его биографии. Опытный создатель биографий, Андре Моруа утверждает: «После писателя «остаётся легенда и удивительное мифическое существо, которое я называю «персонажем». Персонаж – это облик человека, такой, каким он видится другим людям сегодня или в прошлом. Он многолик. Два различных, иногда противоречивых и даже враждебных друг другу персонажа могут пережить нас, оставаясь в памяти друзей и врагов, и продолжить после смерти своё противостояние, в котором победит наша истинная личность» [4, с. 411].

Начинается занятие со знакомства учеников с несколькими (на выбор учителя) стихотворениями различных поэтов XX века, рисующими яркий образ Н. С. Гумилева. Здесь можно предложить следующие произведения:

- А. Ахматова «Он любил три вещи на свете», «В ремешках пенал и книги были...»;
- И. Северянин «Путь конкистадора в горах остер...»;
- Елисавета Дмитриева «Памяти Анатолия Гранта»;
- Владимир Набоков «Расстрел», «Ульдаборг»;
- Вера Лурье «Осень»;
- Арсений Несмелов «Ты грозно умер, смерть предугадав...»;
- Ида Наппельбаум «Ты правишь сурово, сурово и прямо...».

Кроме вышеназванных авторов, можно использовать также стихотворения Осипа Мандельштама, Ирины Одоевцевой, Георгия Иванова, Даниила Андреева, Владимира Корнилова, Вадима Гарднера, Михаила Дудина, Марианны Колосовой. Можно использовать несколько стихотворений последних лет, размещаемых постоянно на сайте Гумилев ру. (Существенную помощь при подготовке этой темы может оказать книга «**Образ Гумилева в советской и эмигрантской поэзии**» [5]).

Ученикам предлагается проанализировать эти стихотворения и выделить в них детали портрета, черты характера лирического героя. При этом *фамилия поэта, которому посвящены эти стихотворения, учителем не называется!*

Здесь учитель должен сказать о том, что одни стихотворения – произведения авторов, знавших героя лично, другие – относятся к творчеству авторов, принадлежавших к последующим поколениям, которые не знали поэта лично, а представляли его себе только по его стихотворениям и воспоминаниям современников. Интересно выявить в процессе совместного обсуждения различия в образе поэта в тех и в других стихотворениях.

Результаты беседы и обсуждения могут быть занесены учениками в тетрадь в виде таблицы. Это потребует от школьников умения обобщать, делать выводы, сравнивать. Затем учащимся предлагается определить, какому же поэту посвящены стихотворения, которые были проанализированы.

Так как уроки, посвященные изучению творчества Н. Гумилева, предполагается проводить уже после изучения школьниками эпохи Серебряного века, то найти ответ (при определенной подготовке) им будет не трудно. Когда ответ дан, обсуждается и вспоминается то, что помнят и знают учащиеся о жизни и творчестве Н. С. Гумилева.

Получается, что мы в течение этого урока смогли с учащимися прорисовать несколькими штрихами детали портрета Николая Гумилева и реконструировать некоторые вехи его биографии, – и все это мы сделали, создав *обобщенный образ поэта Николая Гумилева*, увиденный нами через призму произведений других авторов. Ни одного произведения самого Н. С. Гумилева на данном уроке не прозвучало.

Таким образом, мы создали на уроке *ситуацию пробуждения интереса учащихся к произведениям и деталям биографии конкретного поэта*, используя для этого стихотворения других авторов. При этом нужно напомнить учащимся, что во всех стихотворениях, рисующих нам образ поэта Гумилева, нашли отражение черты его индивидуального стиля; все эти стихотворения пронизаны аллюзиями и реминисценциями из произведений Н. С. Гумилева (иногда встречается и прямое цитирование). Например, во всех стихах, написанных после смерти Николая Гумилева – невыразимая боль утраты. И во всех стихах – ни доли сомнения в том, что Гумилев погиб так, как подобает офицеру, воину, не уронив своей воинской чести, встретил смерть лицом к лицу. Арсений Несмелов даже сравнивает Гумилева с Лермонтовым:

Ты грозно умер, смерть предугадав, –

О это лермонтовское прозренье! – [5, с. 142].

В словах «смерть предугадав» Арсений Несмелов апеллирует к стихотворению самого Николая Степановича «Я и Вы», в котором он провидит свою смерть:

И умру я не на постели,

При нотариусе и враче,

А в какой-нибудь дикой щели,

Утонувшей в густом плюще [1: Т. 1, с. 212].

В конце урока учащимся предлагается дома познакомиться с отдельными произведениями Н. С. Гумилева и попробовать самостоятельно выделить черты лирического героя, возникающего в его собственных стихотворениях. Также можно предложить учащимся письменно ответить на вопрос, в чем они видят разницу между лирическим героем стихотворений Гумилева и поэтом Гумилевым, выступающим в роли лирического героя чужих стихотворений (это можно оформить в виде сравнительной таблицы).

Следующий урок может быть построен в форме аналитической беседы. Главная задача урока – подробно проанализировать эволюцию лирического героя Н. С. Гумилева, начиная с ранних сборников («*Путь конкистадоров*», «*Романтические цветы*», «*Жемчуга*») до последнего сборника «*Огненный столп*».

Для этого каждый из учащихся, получивших на предыдущем уроке индивидуальное задание, знакомит товарищей с одним из этапов творчества Н. С. Гумилева, особое внимание обращая на лирического героя его стихотворений. Здесь же возможно кратко проанализировать несколько стихотворений (по одному на каждый период):

Сборник «*Путь конкистадоров*» – «Как конкистадор в панцире...»;

сборник «*Романтические цветы*» – «Жи́раф»;

сборник «*Жемчуга*» – «Капитаны»;

сборник «*Чужое небо*» – «На море»;

сборник «*Колчан*» – «Пятистопные ямбы»;

сборник «*Огненный столп*» – «Шестое чувство».

Далее в тетрадь заносятся основные черты лирического героя стихотворений Н. Гумилева (герой-романтик, человек «пути», отважный воин, пылкий влюбленный, читатель книг, философ, провидец). Нужно обратить внимание учащихся на то, как менялся образ поэта в стихотворениях Н. С. Гумилева: от застенчивого подростка – до поэта, умудренного опытом, путешественника, воина; от маски конкистадора – к поэту– провидцу и визионеру.

В конце урока необходимо подвести учеников к выводу о том, *почему именно Николай Гумилев стал лирическим героем такого большого корпуса произведений*. Ведь еще Тынянов высказал мысль, что в образе лирического героя выражаются не только чаяния автора: этот образ включает в себе черты обобщенного человека своей эпохи. Позднее, развивая это тыняновское положение, Л. Я. Гинзбург писала об образе лирического героя: «...лирический поэт может создать его потому только, что обобщенный прообраз современника уже существует в общественном сознании, уже узнается читателем. Так поколение 1830-х годов узнавало демонического героя Лермонтова, поколение 1860-х – некрасовского интеллигента-разночинца» [2, 16].

В наши дни Николай Гумилев – один из самых читаемых и популярных поэтов в России, что нельзя объяснить лишь модой или включением его творчества в школьную программу, хотя и эти моменты играли определенную роль в конце 80 – начале 90-х годов. Главный секрет его успеха – в том обаянии благородства сильной личности и мужественной поэзии, дефицит которых ныне очевиден.

Известны слова Б. Лившица, охарактеризовавшего Гумилева как человека «не отличавшего литературных убеждений от личной биографии» [3, 161]. И эту личную биографию Гумилев по кирпичикам выстроил сам, проявив при этом недюжинную волю, и превратился из застенчивого подростка в поэта, провозгласившего создание нового направления в поэзии. Николай Оцуп, ученик Николая Степановича, защитивший уже в эмиграции докторскую диссертацию о творчестве Гумилева, в стихотворении «Современникам» характеризует его так:

Оттого я люблю Гумилева,

Что ошибки и страсти влача,

Был он рыцарем света и слова

И что вера его горяча [5, 156].

В этих четырех строках и проявление чувства – «люблю», и оценка исследователя («что ошибки и страсти влача»), то есть Н. Гумилев оценивается как живой человек, увлекающийся, страстный, совершающий ошибки; и, как итоговая характеристика, как то, что характеризует человека, выделяет его из общей массы – «был он рыцарем света и слова И что вера его горяча». Получается трижды рыцарь:

– рыцарь веры

– рыцарь света

– рыцарь слова

Или, говоря по-другому, тот, кто верит в свет Слова, в то, что слово – от Бога.

Как пишет Вадим Крейд, «Николай Гумилев считал, что работа духа состоит в том, чтобы личность воссоединилась с ее вселенским истоком. Устремление к высшим доступным человеку уровням сознания составляло сущность его поэзии. Вот почему в двадцать первом столетии это один из самых вдохновляющих образов русского поэта. Этот образ устремлено создавался им самим, а посмертно был завершен другими – и его спутниками, и поэтами, лично Н. Гумилева не знавшими» [5; 6].

Основываясь на своем многолетнем опыте преподавания литературы в старших классах, могу сделать вывод, что Николай Гумилев – один из наиболее читаемых подростками поэтов, а вариант проведения уроков по его творчеству, предложенный в данной статье поможет повысить мотивацию учащихся к изучению поэзии, к вдумчивому, внимательному, глубокому прочтению стихотворений.

Источники и литература

1. Гумилев Н. С. Сочинения в 3 томах / Н. С. Гумилев // Вступ. ст., сост., примеч. Н. А. Богомолова. – М.: Худож. лит., 1991. – 845 с.
2. Гинзбург Л. Я. О лирике / Л. Я. Гинзбург. – Л., 1974. – 481 с.
3. Лифшиц Б. К. Полутораглазый стрелец / Б. К. Лифшиц // Николай Гумилев в воспоминаниях современников. – Вся Москва, 1990. – С. 53-81.
4. Моруа А. Мемуары / А. Моруа. – М., 1999. – 327 с.
5. Образ Гумилева в советской и эмигрантской поэзии / Сост., предисл., коммент. В. П. Крейда. – М.: Молодая гвардия, 2004. – 446 с.
6. Тынянов Ю. Н. Блок / Ю. Н. Тынянов // Поэтика. История литературы. Кино. – М., 1977. – С. 26-58.

УДК 811. 111. – 811. 161, 42 + 255.4

Гураль М. И.

ОТРАЖЕНИЕ НАЦИОНАЛЬНОГО КОЛОРИТА В ОРИГИНАЛЬНОМ И ПЕРЕВОДНОМ ТЕКСТАХ

Проблема воссоздания национального колорита в переводном тексте рассматривается с позиции культурологического аспекта перевода. Национально маркированная лексика неоднородна по своему составу, это слова-реалии, собственные имена, обращения, фраземы, символы, которые создают трудности для адекватного перевода художественного текста.

Ключевые слова: безэквивалентная лексика, слова-реалии, непереводаемость, культурологический аспект.

Проблема відтворення національного колориту в перекладному тексті розглядається з позиції культурологічного аспекту перекладу. Національно маркована лексика неоднорідна за своїм складом, це слова-реалії, власні назви, звертання, фразеологізми, символи, які і створюють труднощі для адекватного перекладу художнього тексту.

Ключові слова: безеквівалентна лексика, слова-реалії, неперекладність, культурологічний аспект.

The problem of recreation of national colourit in the translated text is examined from position of cultural aspect of translation. The nationally marked vocabulary is unhomogeneous on the composition, it is words-realities, proper names, appeals, frasersms, symbols which present problems for adequate artistic text translation.

Key words: without equivalents' vocabulary, words-realities, untranslatableness, cultural aspect

При переводе художественного произведения в отличие от оригинального произведения возникает проблема не художественного воссоздания окружающей действительности, а проблема отражения художественной действительности оригинала. Для переводчика необходимы знания страны, языка, быта народа, жизни и творчества автора произведения, которого он собирается переводить. Поэтому, по справедливому замечанию Т. Казаковой, художественный перевод предполагает «творческое преобразование литературного подлинника не только в соответствии с литературными нормами, но и с использованием всех необходимых выразительных возможностей переводящего языка, сопровождаемого культурологически оправданной трансформацией литературных особенностей оригинала и той эмоционально-эстетической информации, которая присуща подлиннику как вторичной знаковой системе» [5, с. 10-11].

Сохранить национальное своеобразие оригинала в переводе – задача чрезвычайно сложная. Она осуществляется не только, а возможно, и не столько за счет разных приёмов передачи фоновой информации средствами переводного языка, сколько творческим воссозданием всего идейно-художественного содержания произведения, передачей мировосприятия автора, его стиля, манеры письма средствами родного языка.

Проблема воссоздания национального колорита в переводном тексте, его национального духа давно находится в центре внимания теоретиков и практиков перевода (А. Федоров, Л. Бархударов, К. Чуковский, И. Кашкин, В. С. Виноградов, М. Рыльский, О. Кундзич, В. Коптилов, Р. Зоривчак, С. Влахов, С. Флорин, И. Левый, А. Попович, А. Лилова и др.), поскольку именно в переводе как в особом виде человеческой деятельности пересекаются собственно лингвистические, этнопсихоллингвистические и социальнокультурные аспекты языковых коррелятов.

Отражение национально-культурной специфики оригинала непосредственно связано с выбором способов и приемов передачи национально-культурного компонента единиц разных языковых уровней – безэквивалентной и фоновно-коннотативной лексики, словообразовательных средств, синтаксических структур и т. д.

Лексические единицы, передающие национальный колорит оригинала, составляют достаточно большой и разнородный пласт: они обозначают все то, что характерно для культур, быта, традиций каждого народа на протяжении разных исторических эпох. В эту группу, как правило, входят языковые средства выражения реалий, ономастическая и частично диалектная лексика, единицы для передачи обращений, символов, цвета и т. п.

Цель данной статьи – очертить основные аспекты перевода национально маркированной лексики, сосредоточив внимание на способах и особенностях ее отражения в переводном тексте с позиции сохранения национальной специфики языковой картины мира автора оригинального текста и придания переводному тексту индивидуальности переводчика как транслятора художественного произведения.

Проблема воссоздания национальных реалий издавна была предметом споров теоретиков перевода, в частности, существует мнение о непереводаемости таких лексем, их так и называют «безэквивалентная лексика». Однако, как свидетельствует переводческая практика, в переводных текстах национально маркированная лексика имеет определенные соответствия, что свидетельствует о потенциальной возможности передавать специфически национальное и посредством переводного языка. Кроме того, сами переводы, обогащая изобразительные возможности целевого языка, содействуют усвоению элементов иноязычной культуры, их внедрению в новый национально-культурный контекст.

Традиционно всю безэквивалентную лексику можно разделить на две группы: 1) собственные имена (наименования лиц, географические наименования, названия учреждений, организаций, газет и т. п.); 2) слова-

реалии, обозначающие разного рода предметы быта, материальной и духовной культуры, присущие только одному народу.

Согласно дефиниции «Толкового переводоведческого словаря», реалии – это: 1) слова или выражения, обозначающие предметы, понятия, ситуации, не существующие в практическом опыте людей, говорящих на другом языке; 2) разнообразные факторы, изучаемые внешней лингвистикой и переводоведением, такие, как государственное устройство данной страны, история и культура данного народа, языковые контакты носителей данного языка и т. п. с точки зрения их отражения в данном языке; 3) предметы материальной культуры, служащие основой для номинативного значения слова; 4) слова, обозначающие национально-специфические особенности языка и быта [6, с. 178].

Существует несколько классификаций слов-реалий, среди наиболее заслуживающих внимание – классификации Р. Зоривчак, В. С. Виноградова и С. Влахова и С. Флорина. Именно последняя принята большинством практических исследователей перевода, особенно когда предметом анализа становятся тексты оригинала и перевода с близкородственных языков. Среди реалий болгарские ученые различают бытовые реалии, этнографические и мифологические, реалии мира природы, реалии государственно-административного уклада и общественной жизни (актуальные и исторические), ономастические реалии, ассоциативные реалии [1]. Как правило, такие лексемы, попадая в канву художественного произведения, придают тексту определенный колорит, характеризуют литературных героев, либо отражают авторское видение, авторскую позицию, поэтому перед переводчиком стоит непростая задача – найти нужный точный эквивалент, либо использовать перифрастический оборот (с помощью описательной конструкции объяснить значение реалии), но при этом соблюдать меру, дабы не перегрузить текст непонятными читателю-реципиенту словами. Примером удачного воспроизведения слов-реалий может служить перевод исторического романа буковинского писателя М. Ивасюка «Баллада о всаднике на белом коне», выполненный московским переводчиком Натальей Роговой. Вполне естественно, что большая часть реалий – это бытовые реалии, обозначающие предметы быта, одежду, наименование еды и напитков, видов деятельности, денежных единиц и т. п. Как например: *...коли завів брали в облогу подвір'я, хату, клуні й стайні* [3, с. 5] // *... когда бураны осадили двор, хату, риги и конюшни* [4, с. 5]; *Юрашко лів на сардачину й заснув* [3, с. 20] // *Юрашко лег на сардак (верхнее теплое, обычно суконное платье буковинских крестьян) и уснул* [4, с. 20]; *Виспівували сопілки, тиндікали цимбали, гуділи бубони – сільські музики покваліво, аби сорому собі не наробити, бо це, видно, має бути неабияке свято* [3, с. 167] // *Пели сопилки, звенели цимбалы, гудели бубны – сельские музыканты поспешно налаживали инструменты, чтобы не ударить лицом в грязь: как видно, предстоял большой праздник* [4, с. 143]; *Що везете? – спитав маїталіра, який підморгнув йому ...* [3, с. 6] // *Что везете? – спросил он возницу, который подмигнул ему...* [4, с. 7]; *Григорка знов поволокли в світлицю, де взнався під найдками стил: з паскою, ковбасою, полумисками зі студенцем, пишицею з маком і медом, збаном конторського вина* [3, с. 74] // *Грозгорка опять поволокли по коридору и втащили в светлицу, где от кушаний ломился стол. Тут была пасха, колбаса, стояли полумиски со студнем и пишицей, приправленный русскому с маком и медом, жбан конторского вина* [4, с. 54]. При общей прагматической установке на русскоязычного читателя автор-переводчик использует в основном прием калькирования, однако допускает некоторые неточности, как например, в последнем примере, в частности, лексему «паска» воспроизводит как «пасха». Но, как известно, паска – атрибут праздника Воскрешения Христова, каравай, испеченный по особому рецепту, соответствующий русскому «кулич». А словом Пасха в украинском языке обозначают наименование этого светлого праздника, синоним «Великдень»; не совсем уместно и передавать лексему «полумисок» (глубокая тарелка) калькой, целесообразней было бы использовать прием генерализации и употребить лексему с более общим значением «тарелка».

В художественных произведениях часто используется большое количество реальных и вымышленных собственных имен, часто таких, которые имеют специфическую, чисто национальную окраску, поэтому в переводном тексте собственные имена не только выполняют функции наименования лиц или объекта, но и выступают такими немногими словами, форма которых указывает на национальное происхождение персонажа. Таким образом, собственные имена способствуют сохранению в переводе национального колорита оригинала. Так, в упомянутом романе М. Ивасюка «Баллада о всаднике на белом коне» собственные имена буковинцев несут значительную стилистическую нагрузку. Переводчик Н. Рогова сумела сберечь эти формы, используя их в канве художественного перевода так же, как и в оригинале, в уменьшительно-ласкательной форме: *Настуся, Петрик, Юрашко, Григорко, Тодорко, Василько, Миронко, Штефанко, Иванко и т. д.*

Отразить в переводе национальный колорит оригинала – это не означает приспособить культурологично окрашенную лексику к читателю языка-реципиента, заменив национально маркированную единицу языка-оригинала маркированной лексемой переводного языка, особенно когда речь идет о переводах близкородственных литератур, ведь такая замена может привести к смысловым и содержательным неточностям, а в итоге – к неадекватному переводу. Как например, М.Старицкий, известный мастер перевода, чудесно передававший тональность поэзии Н. Некрасова, считал возможным при переводе приспособить эту поэзию к украинскому быту, украинской природе, а поэтому Некрасовские строки (*Иван Богатырского сложения Здоровенный был детинушка* в переводе Старицкого приобретают такой вид: *Був Михайло не козак – орел. Як дубочок ріс прямесенько. У Некрасова герой поэмы русский: И вились у Иванушки Русы кудри как шелковые. Старицкий соответственно украинской народной поэтике делает его чернобровым: *Красували в чорнобрового Пишині кучері шовкові*. Чтобы приблизить поэзию Н. Некрасова к родному фольклору, М. Старицкий позволил себе превратить березу (отметим – это символ России) в липу (не тополь или калину как символы Украины): *Береза в лесу без вершины* в украинском переводе *Як липа без верху у лузі*. Понятно, что от подобной интерпретации художественного текста страдает и авторский замысел, и сама текстовая структура оригинала, да и читатель получает искаженную информацию. Замена таких реалий в условиях художественного текста оказывается не вполне адекватной, поскольку не способна передавать те ассоциативные нагрузки, которые сопровождает аналог в исходном тексте, с учетом которого лексема оригинала может считаться своего рода культурной реалией.*

Реалии такого типа не столько соотносимы с реальной действительностью, сколько с национально-культурной оценкой ее элементов и, по сути, создают культурно-оценочную картину мира, в которой предметы, знакомые разным культурам, сопровождаются разной эмоционально-ассоциативной окраской для носителей этих культур. Поэтому к переводу национально маркированных лексем следует подходить творчески и с определенной осторожностью.

Фразеологический и шире – паремиологический фонд языка в наибольшей степени отражает особенности мировосприятия его носителей, обусловленные национальной культурой. Анализ этого фонда позволяет выявить систему символов и эталонов национальной культуры, исследовать систему ее кодов, специфику аксиологии и т. д. Фразеологизмы наиболее наглядно отражают национальный образ мира, запечатленный в языке, им детерминированный и в нем закрепляемый [2, с. 193]. В них воплощается «опредмечивание» общих понятий, имена

которых, выступая в устойчивых сочетаниях, оказываются метафорически и метонимически связанными с конкретными лицами или вещами, поддаются «материализации» в речи.

Таким образом, фразеология является источником изучения культурных особенностей и национального мировоззрения, что дает основания выдвинуть гипотезу: в большинстве устойчивых сочетаний находятся этнические пласты, вобравшие в себя особенности национальной культуры. Именно этот факт и вызывает интерес у исследователей перевода, ведь фраземы как носители национального колорита, вызывают сложность в их отражении в переводном тексте. Фразеологизмы, в составе которых антропонимы, представляют особенно колоритный пласт каждой национальной фразеологической системы: *Кожен Іван має свій лан; Бідному Савці нема долі ні на печі, ні на лавці; Мели Іване, доки вітру стане; Мели Емеля – твоя неделя; Кудя Макар телят не гонял*. Эмоционально-оценочный характер антропонимов выступает через форму имени, то есть словообразовательную модель, передающую фамильярность, например: *Переливається як Терешко сироваткою; З Богом Парасю; Не зівай, Хомко, не на ярмарок; Филкина грамота; Тришкин кафтан* и т. п. Образцы с антропонимами часто имеют воспитательный момент, например, *Який Сава, така й слава* – слава человека зависит от ее внешних черт. Нередко фраземы такого типа рифмованны: *Кирило, набий мені барило; Опанас свині пас; Пилип до стіни прилип*. Антропонимы часто отражают определенные народные эстетические вкусы, идеалы, символы, лежащие в основе духа народа, поэтому переводчик должен знать тонкости идиоматики языка, культурные традиции и ассоциации, которые они могут вызывать у носителей языка, с тем, чтобы при переводе не допускать неточностей, приводящих к неадекватному воссозданию художественного образа или информативности текста.

Понятно, что разные языковые уровни и единицы, принадлежащие этим уровням, владеют разной степенью культурного «наслоения» и культурной обусловленности. Разные авторы обращают внимание на определенные тематические группы лексем, национально маркированных, выясняют, какая лексика вызывает наибольшие трудности при переводе с позиций культурологического аспекта перевода. Среди них можно выделить такие, которые составляют ядерную группу языковых средств сохранения при трансляции культурной информации, они являются основными в формировании национального, а значит и языкового сознания. К такой группе слов мы причисляем безэквивалентную лексику в широком понимании – слова-реалии и собственные имена, – абстрактные имена, указывающие на ключевые концепты национальной культуры, формы обращений, определенный пласт диалектной лексики и, конечно, идиоматические выражения. Именно эти группы слов выступают национальными маркерами в художественном тексте, они являются наиболее эмоционально, стилистически и ассоциативно окрашенными в горизонтальной структуре текста, а зачастую и важными для глубинного контекста (особенно когда речь идет о словах-символах или смысловых доминантах). Такая группа лексем неоднократно была объектом специальных исследований, однако на сегодняшний день она еще не решена и требует определенных наблюдений, тем более при сравнении текстов художественной литературы с близкородственных языков.

Источники и литература

1. Влахов С. Непереводимое в переводе / [под ред. Вл. Россельса] / С. Влахов, С. Флорин. – М.: Международные отношения, 1980. – 352 с.
2. Гудков Д. Б. Теория и практика межкультурной коммуникации / Дмитрий Борисович Гудков. – М.: ИДТГК: «Гнозис», 2003. – 288 с.
3. Михайло. Балада про вершника на білому коні: [роман] / Михайло Івасюк. – Чернівці: Видавничий дім «Букрек», 2007. – 296 с.
4. Івасюк М. Г. Баллада о всаднике на белом коне: [романы] / Михаил Григорьевич Ивасюк; [авторизованный пер. с укр. Н. Роговой]. – М.: Советский писатель, 1988. – 448 с.
5. Казакова Т. А. Художественный перевод. Теория и практика / Тамара Анатольевна Казакова. – СПб.: ООО «Инъязиздат», 2006. – 544 с. – (Специальная литература по иностранным языкам).
6. Нелюбин Л. Л. Толковый переводоведческий словарь / Л. Л. Нелюбин. – 3-е изд., перераб. – М.: Флинта: Наука, 2003. – 320 с.

УДК [811.111'373.7+811.161.2'373.7]

Гурбанська С. О.

ОКАЗІОНАЛЬНА ЕЛІПТИЧНІСТЬ СТІЙКИХ ВИСЛОВЛЮВАНЬ В АНГЛІЙСЬКИХ ТА УКРАЇНСЬКИХ ХУДОЖНІХ ТЕКСТАХ ХХ СТОЛІТТЯ

В статье рассматривается окказиональная эллиптичность как один из типов окказиональных трансформаций устойчивых выражений; определяются типологические закономерности окказиональных изменений в семантической структуре трансформированных устойчивых выражений в английских и украинских художественных текстах XX в.; прослеживаются новые тенденции в динамике фразеологических фондов английского и украинского языков.

Ключевые слова: окказиональные устойчивые выражения, окказиональные трансформации устойчивых выражений, окказиональный эллипсис устойчивых выражений, семантическая структура устойчивых выражений.

У статті розглядається оказіональна еліптичність як один із типів оказіональних трансформацій стійких висловлювань; визначаються типологічні закономірності оказіональних змін у семантичній структурі трансформованих стійких висловлювань в англійських та українських художніх текстах ХХ ст.; простежуються нові тенденції в динаміці фразеологічних фондів англійської та української мов.

Ключові слова: оказіональні стійкі висловлювання, оказіональні трансформації стійких висловлювань, оказіональний еліпсис стійких висловлювань, семантична структура стійких висловлювань.

The article focuses on occasional ellipsis as one of the types of occasional transformations of set expressions; typological regularities of occasional alterations in semantic structure of transformed set expressions in English and Ukrainian fiction of the XXth century are defined; new tendencies in the development of English and Ukrainian phraseological systems are determined.

Key words: occasional set expressions, occasional transformations of set expressions, occasional ellipsis of set expressions, semantic structure of set expressions.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із науковими та практичними завданнями. Наукові праці [1; 4; 7; 12; 13; 17; 18; 19] з проблеми співвідношення мовних одиниць та контексту вказують на природню зумовлену багатоаспектність можливих шляхів виявлення ролі контексту у з'ясуванні питань функціонування стійких висловлювань (далі СВ) у художньому тексті, у тлумаченні їхнього значення та пояснення характеру оказіональних змін, яких вони зазнають при введенні у мовну тканину художнього твору. «Перетворення значення і форми фразеологічних одиниць є найбільш поширеними в художньому мовленні. Потрапляючи до складу художнього тексту як особливої структурно-семантичної єдності, фразеологічні одиниці змінюються в експресивно-емоційному та смислово-плані, що зумовлюється світоглядом і стилем автора, ідейно-художнім змістом твору» [1, с. 189].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Останніми десятиріччями активно ведуться дослідження структурно-семантичних властивостей СВ та виділення на цій основі головних типів трансформацій СВ при

функціонуванні в мові художніх творів [4; 7; 13; 19]. Узуальний та оказіональний аспекти текстового функціонування СВ досліджувалися на матеріалі лише однієї лінгвокультури [1; 17; 18], тому на часі є виявлення змін у структурі та семантиці оказіональних СВ, порівняно з узуальними, у неблизькоспоріднених мовах. Методика зіставлення способів і засобів оказіональних змін семантичної структури еліптованих СВ в англійських та українських художніх текстах ХХ ст. (W. S. Maughan, R. Aldington, W. Golding, G. Orwell, A. Powell, V. Woolf, D. H. Lawrence, Є. П. Гуцало, Г. М. Тютюнник, О. Ф. Чорногуз, М. І. Кравчук, А. А. Дімаров, В. П. Підмогильний, І. М. Чендей) апробується вперше і потребує подальшої розробки та вдосконалення.

Метою статті є виявлення оказіональних змін у семантичній структурі еліптованих СВ в англійських та українських художніх текстах ХХ ст.

Поставлена мета передбачає вирішення таких **завдань**:

- виявити типологічні закономірності оказіональних змін у семантичній структурі еліптованих СВ в англійських та українських художніх текстах ХХ ст.;
- простежити нові тенденції в динаміці фразеологічних фондів англійської та української мов;
- окреслити фразеосемантичні групи, характерні для оказіональної еліптичності СВ (на матеріалі англійських та українських художніх текстів ХХ ст.).

Наукові результати. Еліпсис (від грец. *elleipsis* – опущення, випадіння) є одним із типів оказіональних трансформацій СВ [12; 17], «викликаний пошуками письменника потрібної стилістичної виразності: лаконізму, динамізму, посилення експресивності висловлювання» [19, с. 121]. Еліпсис полягає в опущенні (редукції) одного/кількох компонентів традиційних СВ [7; 12], які легко відтворюються в контекстуальних умовах або мовленнєвій ситуації [11]. При цьому еліптовані СВ зберігають зв'язок із семантикою узуальних [18, с. 107-108], оскільки для еліпсиса характерною є «незмінність співвідношення з позамовною дійсністю як нередукованого, так і редукованого фразеологічних варіантів» [7, с. 165]. Пояснюється це тим, що в еліптованих СВ завжди конденсуються елементи їхніх генетичних джерел, тому як би змінені одиниці в семантичному плані не віддалялися від первинних сполук, смисловий зв'язок між ними в тій чи іншій мірі зберігається [12, с. 37]. Еліптовані форми фразеологізмів завжди виконують *ремінісцентну* [18, с. 108] (*сигнально-ремінісцентну* [13, с. 142]) функцію – відтворюють у свідомості читачів значення загальнонародних СВ. Відтак традиційність, відомість та популярність фразеологізмів серед широкого кола носіїв мови є головними умовами, що уможливають використання еліпсиса [4].

Лінгвістичну основу еліптування СВ становить перерозподіл їхньої семантики на окремі компоненти. Екстра-лінгвістичною передумовою для еліпсиса традиційних одиниць є ситуація, момент мовлення. Редукція компонентного складу є можливою для загальнонародних СВ усіх структурних типів, проте необхідною умовою є збереження семантично стрижневих компонентів. Лише у такому разі еліптовані СВ передають значення узуальних одиниць, проте з мінімальною витратою слів та часу [19, с. 116]. «Семантично опорні слова» [12, с. 38], так звані «семантично стрижневі компоненти» СВ [19, с. 116], концентрують весь фразеологічний зміст та значення, у зв'язку з чим інші компоненти стають надлишковими і, відповідно, усуваються. При цьому для мови не байдуже, які компоненти репрезентують СВ [8, с. 12]. Кількісне спрощення структури стійких сполук зумовлює якісне ускладнення: редукція компонентного складу СВ порушує зв'язок компонентів із загальною семою чи загальним значенням, а тому смислова структура ускладнюється, оскільки втрата деяких мовних знаків перешкоджає виведенню цілого із компонентів [6, с. 114-115].

Погляди науковців [1; 12; 13; 18; 19] щодо змін у семантиці еліптованих СВ, порівняно з традиційними, різняться. Так, А. Г. Назарян [12, с. 37-38] розглядає еліптовані СВ як семантично перетворені. Поділяє цей погляд і Л. Ф. Щербачук [19, с. 116], вважаючи, що пропуск компонентів узуальних СВ є можливим за умови збереження в еліптованих одиницях загальноприйнятої семантики. При цьому дослідниця вказує, що певні семантичні зрушення в еліптованих СВ все ж таки спостерігаються. Протилежною є думка [1, с. 190-191], що при використанні СВ в еліптованій формі зміни в їхній семантиці не відбуваються, оскільки редукції зазнають зазвичай добре відомі компоненти, які не містять головного семантичного навантаження. Як наслідок, фразеологічне значення цих одиниць зберігається, натомість зміни відбуваються виключно на рівні зовнішньої форми.

Поширене положення [1; 13; 19], що в еліптованих СВ зберігається вся смислова місткість традиційних одиниць, на нашу думку, є досить суперечливим, оскільки наведені дослідниками приклади демонструють зворотнє. Так, М. Ф. Алефіренко та Л. Г. Золотих [1, с. 190] розглядають еліптоване СВ *тишъ да гладъ*, вжите у контексті *...на страницах газетъ тишъ да гладъ...* (В. Войнович) як трансформоване від загальнонародного *тишъ да гладъ да божья благодать*, вважаючи його незмінним у семантичному плані. Однак очевидно є імплікаціоналізація словникової семантики в оказіональній одиниці, оскільки редукована лексема *благодать* хоча і є добре відомим та, відповідно, легко відтворюваним компонентом кодифікованого СВ, проте й має не менше семантичне навантаження у загальному значенні узуальної одиниці, порівняно з лексемами *тишъ* та *гладъ*. Вочевидь, учені стрижневими вважають виключно останні два компонента, необгрунтовано ігноруючи значення редукції субстантивного компонента – лексично місткого слова *благодать* (і *божья* зокрема) у перетворенні словникової семантики загальнонародного СВ.

Слід зазначити, що вчені [12; 13] хоча й стверджують, що еліптовані СВ зазнають семантичних перетворень, проте не вказують яких саме. Дослідниками виокремлені лише інтенції такого типу оказіональних трансформацій: уникнення тавтологічного повторення у вузькому контексті; досягнення лаконічності при збереженні всієї повноти фразеологічного змісту; компресія в атрибутивній функції [2, с. 12-13]; підкреслення напруженості ситуації [17, с. 255]; надання оповіді інтонацій живої (розмовної) мови; створення уявлення недосказаності, творчого пошуку; більш чітке виявлення інтенсивності експресивних сем у стилістичному значенні фразеологізмів [19, с. 121]; надання висловлюванню більшої розмовності, виразної динамічності, лаконізму, жвавості, збільшення емоційно-експресивної тональності та сконцентрованості [13, с. 141-142].

У досліджуваних роботах більш-менш обгрунтований аналіз оказіональних змін у семантичній структурі еліптованих СВ здійснено Л. Ф. Щербачук [19, с. 118] на прикладі з українського художнього тексту: *З такого, по-моєму, скоріше щось путнє вийде аніж з якогось тихаря-присотування. Горішок? Ну й що? Хіба це погано?* [ЛВ, с. 335]. Дослідниця вважає, що, опустивши початковий атрибутивний компонент *міцний* кодифікованого СВ *міцний горішок* 'людина зі складним характером' [СФУМ, с. 161] як семантичний надлишок, автор образно виділяє найбільш характерну ознаку – *твердість*, посилюючи у такий спосіб емоційно-експресивний вплив на читача [19, с. 118]. Проте такий аналіз українського оказіонального СВ вважаємо недостатньо вичерпним. Тут варто віднайти мотивацію оказіональної еліптичності за допомогою розгляду субстантивного компонента *горішок* [ВТССУМ, с. 254], семантична структура якого містить значення 'міцний' та 'твердий'. Символіка *горіха*, на думку дослідниці О. П. Левченко [9, с. 247], є багатозначною (зокрема *міцний* є реальним атрибутом плоду). У словнику зафіксовано й СВ *твердий горішок* 'про складну справу або про людину зі складним характером' [ВТССУМ, с. 254]. Тож розгляду потребують обидва можливі редуковані атрибутивні компоненти *міцний* [ВТССУМ, с. 680] та *твердий* [ВТССУМ, с. 1434], оскільки їхня семантична структура відіграє важливу роль у виведенні загального значення традиційного

СВ *міцний (твердий) як горіх* і є свідченням того, що самі атрибутиви *міцний* та *твердий* є семантично опорними компонентами загальнонародної одиниці. Відтак їхню редукцію у контекстуальних умовах визначаємо як причину зворотньої інтенціоналізації словникової семантики українського узуального СВ.

Відтак, зважаючи на те, що еліптичність не зумовлює семантичне перетворення СВ у випадках збереження семантично опорних слів та легкого відтворення опущених компонентів у контексті та свідомості читачів [12, с. 38], при дослідженні змін у семантиці okazіональних СВ ефективним є аналіз компонентного складу узуальних одиниць, зокрема, визначення їхніх семантично стрижневих компонентів.

Загальноприйнятим є розрізнення двох способів еліпсису: *еліпсис-скорочення* (опущення одного/кількох крайніх компонентів СВ) та *еліпсис-стиснення* (опущення одного/кількох центральних компонентів СВ) [13; 19]. У процесі зіставлення англійських та українських okazіональних СВ, вжитих у художніх текстах ХХ ст., визначено 2 спільні способи okazіональної еліптичності: 1) еліпсис-скорочення та 2) еліпсис-стиснення. Виявлені способи okazіональної еліптичності СВ є в однаковій мірі характерними і для англійських, і для українських художніх текстів ХХ ст. (див. табл. 1).

Таблиця 1

Кількісно-якісна характеристика АОСВ та УОСВ у типі okazіональної еліптичності СВ
(АОСВ – 117 одиниць, УОСВ – 114 одиниць від загальної вибірки по 1500 одиниць у кожній мові)

Способи ОЕЛСВ	Всього		Зміни семантики СВ					
	A O C B	У O C B	I		IM		3I	
	117	114	A O C B	У O C B	A O C B	У O C B	A O C B	У O C B
Okazіональний еліпсис-скорочення СВ	76	82	38	44	17	23	21	15
Okazіональний еліпсис-стиснення СВ	41	32	19	16	15	12	7	4

Скорочення: СВ – стійкі висловлювання, АОСВ – англійські okazіональні стійкі висловлювання, УОСВ – українські okazіональні стійкі висловлювання, ОЕЛСВ – okazіональна еліптичність стійких висловлювань, I – інтенціоналізація, IM – імплікаціоналізація, 3I – зворотня інтенціоналізація.

1. *Еліпсис-скорочення* як спосіб okazіональної еліптичності СВ є характерним і для англійських, і для українських художніх текстів ХХ ст. При цьому традиційна семантика англійських та українських загальнонародних одиниць зазнає здебільшого інтенціоналізації, рідше – імплікаціоналізації або зворотньої інтенціоналізації (див. табл. 1). Приклад інтен-сіоналізованої семантики еліптованих одиниць демонструє українське okazіональне СВ *по руках*, вжите у контексті *...приказуючи веселою скоромовкою: «Двадцять камінців по тридцять копійок – це два карбованці. Та п'ять по сорок – руб сорок... Бери – і по руках!»* [ТВ, с. 128]. Семантика еліптованого СВ (від узуального *бити (ударити) по руках* 'рукостисканням виражати згоду в чому-небудь, домовленість про щось' [УРРУФТС, с. 14]) є інтенсіоналізованою, що виявляється в актуалізації значення 'хаотичної домовленості' та 'нерівноцінної угоди'. Це простежується при визначенні образності аналізованої одиниці через соматизм *руках*: *руки* є кінцівками в антропоморфній моделі Всесвіту, символізуючи периферію, царство Хаосу, на відміну від Середини: пор. і.-е. *kant-* 'side, edge, corner' [10, с. 158-161]. Скорочення початкового вербного компонента *бити (ударити)* продиктоване інтенцією надати висловлюванню лаконічності та пожвавлення, підкреслити напруженість ситуації через мовлення героя. На передній план виходить вияв психічної напруги та збудження персонажа у конкретній ситуації.

2. *Еліпсис-стиснення*. При такому способі okazіональної еліптичності в англійських та українських прикладах теж відмічаємо здебільшого інтенсіоналізовану, рідше – імплікаціоналізовану або зворотню інтенсіоналізовану семантику еліптованих СВ (див. табл. 1). Так, у синтаксичній конструкції *I can't overcome my desire, but I hate it; it imprisons my spirit; I look forward to the time when I shall be free from all desire and can give myself without hindrance to my work* [MS, с. 200] семантика англійського okazіонального СВ *without hindrance* (від узуального *without let or hindrance* 'зразу, негайно, без зупинки, без перешкод; як по маслу' [АУФС, с. 1019]) є зворотню інтенсіоналізованою, зважаючи на редукцію центрального компонента *let*, що, як і лексема *hindrance*, містить семи 'перешкода' та 'завада'. Мотивація okazіонального перетворення зумовлена авторською інтенцією уникнути використання архаїзму *let*, зокрема, лаконізувати фразеологічну семантику СВ.

Висновки та перспективи подальших розвідок. Okazіональна еліптичність як тип okazіональних трансформацій СВ базується на здатності читачів співвідносити трансформовані одиниці із загальнонародними. Спрощення компонентної структури узуальних СВ при функціонуванні у художніх текстах продиктоване інтенціями митців надати висловлюванню лаконізму, динамічності, сконцентрованості, напруженості тощо, а самим СВ – інтенсіоналізованою, імплікаціоналізованою або зворотню інтенсіоналізованою семантикою.

Okazіональна еліптичність характерна для одиниць на позначення як фізіологічно-інтелектуального, так і психологічно-вольового станів людини у зіставлених мовах.

Перспективними аспектами дослідження є вивчення подальших етапів фразеологізації та соціалізації okazіональних СВ в англійській та українській мовах.

Джерела та література

1. Алефиренко Н. Ф. Проблемы фразеологического значения и смысла (в аспекте межуровневого взаимодействия) / Н. Ф. Алефиренко, Л. Г. Золотых. – Астрахань: Изд-во Астрах. гос. пед. ун-та, 2000. – 220 с.
2. Анисимова З. Н. К вопросу о семантической членности фразеологической единицы / З. Н. Анисимова // Вопросы фразеологии: сб. науч. трудов. – М.: Моск. гос. пед. ин-т иностр. яз. им. Мориса Тореза, 1978. – Вып. 131. – С. 3-15.
3. АУФС – Англо-український фразеологічний словник / [уклад. Баранцев К. Т.]. – К.: Радянська шк., 1968. – 1052 с.
4. Білоноженко В. М. Функціонування та лексикографічна розробка українських фразеологізмів / В. М. Білоноженко, І. С. Гнатюк. – К.: Наукова думка, 1989. – 156 с.
5. ВТССУМ – Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і доповн.) / [уклад. і гол. ред. Бусел В. Т.]. – К.: Ірпінь: ВТФ «Перун», 2005. – 1728 с.

6. Гаврин С. Г. Фразеология современного русского языка (в аспекте теории отражения): учеб. пособ. по спецкурсу для филологов / Сергей Георгиевич Гаврин. – Пермь: Изд-во Перм. гос. пед. ин-та, 1974. – 269 с.
7. Кунин А. В. Курс фразеологии современного английского языка: учеб. [для ин-тов и фак. иностр. яз.] / Александр Владимирович Кунин. – 2-е изд., перераб. – М.: Высшая шк.; Дубна: Изд. центр «Феникс», 1996. – 381 с.
8. Ларін Б. О. Про народну фразеологію / Б. О. Ларін // Українська мова в школі. – 1959. – № 5. – С. 30-36.
9. Левченко О. П. Фразеологічна символіка: лінгвокультурологічний аспект / Ольга Петрівна Левченко. – Львів: ЛРІДУ НАДУ, 2005. – 352 с.
10. Маковский М. М. Язык – миф – культура. Символы жизни и жизнь символов / Марк Михайлович Маковский. – М.: Изд-во «Русские словари», 1996. – 330 с.
11. Мокиенко В. М. Славянская фразеология: учеб. пособ. для вуз. по спец. «Рус. яз. и лит.» / Валерий Михайлович Мокиенко. – 2-е изд., испр. и дополн. – М.: Высшая шк., 1989. – 287 с.
12. Назарян А. Г. История развития французской фразеологии: учеб. пособ. для ин-тов и фак. иностр. яз. / Арманд Грантович Назарян. – М.: Высшая шк., 1981. – 189 с.
13. Супрун А. П. Семантико-стилістичні особливості фразеологічних одиниць (на матеріалі поетичних творів Максима Рильського): дис. ... кандидата філол. наук : 10.02.01 / Супрун Алла Петрівна. – Миколаїв, 1999. – 302 с.
14. СФУМ – Словник фразеологізмів української мови / [уклад. В. М. Білоноженко та ін.]. – К.: Наукова думка, 2003. – 1104 с.
15. ТВ – Тютюнник Г. М. Твори / Григорій Михайлович Тютюнник. – К.: Молодь, 1984. – Кн. I: Оповідання. – 328 с.
16. УРРУФТС – Олійник І. С. Українсько-російський і російсько-український фразеологічний тлумачний словник / І. С. Олійник, М. М. Сидоренко. – К.: Радянська шк., 1991. – 400 с.
17. Устенко Н. Семантико-стилістичні особливості функціонування фразеологізмів у мові художніх творів В. Винниченка / Наталія Устенко // Наукові записки: зб. наук. ст. Серія «Філологічні науки (літературознавство, мовознавство)». – Кіровоград: РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2005. – Вип. 62. – Ч. 1. – С. 251–256.
18. Шадрин Н. Л. Структурно-семантические речевые преобразования фразеологических единиц / Н. Л. Шадрин // Актуальные проблемы лексикологии и словообразования. – Новосибирск: Изд-во при НГУ, 1974. – Вып. 3. – С. 106–109.
19. Щербачук Л. Ф. Загальномова та індивідуально-авторська фразеологія в художніх текстах (на матеріалі творів О. Гончара): дис. ... кандидата філол. наук: 10.02.01 / Щербачук Лідія Федорівна. – Сімферополь, 2000. – 211 с.
20. MS – Maugham W. S. The Moon and Sixpence / William Somerset Maugham. – М.: Изд-во «АБС». – 260 с.

УДК 811.161.2'373.612.2

Гуцуляк Т. Є.

МЕТАФОРИЧНИЙ РОЗВИТОК ДІЄСЛІВНОЇ ЛЕКСИКИ НА ПОЗНАЧЕННЯ ГОСПОДАРСЬКИХ ПОНЯТЬ У МОВНІЙ КАРТИНІ СВІТУ УКРАЇНЦІВ

Аналіз метафорических выражений, которые основываются на глагольной лексике, связанной с хозяйственной деятельностью человека, дал возможность выделить продуктивные для украинской языковой картины мира метафорические модели: хозяйственная деятельность → природные явления и стихии; хозяйственная деятельность → поведение и внутреннее состояние человека. В пределах названных моделей метафорическое развитие наблюдаем в глаголах таких сфер хозяйственной деятельности, как обработка земли, уход за посевами, кузнечество, ткачество, обработка дерева.

Ключевые слова: метафора, метафорическая модель, языковая картина мира, национально-культурный компонент значения.

Аналіз метафоричних висловів, що ґрунтуються на дієслівній лексиці, пов'язаній з господарською діяльністю людини, дав змогу виділити продуктивні для української мовної картини світу метафоричні моделі: господарська діяльність → природні явища і стихії; господарська діяльність → поведінка і внутрішній стан людини. У межах названих моделей метафоричного розвитку набули дієслова таких сфер господарської діяльності, як оброботка землі, догляд за посівами, ковальство, ткацтво, обробка деревини.

Ключові слова: метафора, метафорична модель, мовна картина світу, національно-культурний компонент значення.

The analysis of metaphorical expressions, which are based on a verbal vocabulary, related to economic activity of man, enabled to distinguish productive for the Ukrainian language picture of the world metaphorical models: economic activity the natural phenomena and elements; economic activity is behavior and internal state of human. Within the limits of the adopted models of metaphorical development we look after in the verbs of such spheres of economic activity, as cultivating soil, care of sowing, blacksmith, weaving, treatment of tree.

Key words: metaphor, metaphorical model, language picture of the world, national cultural component.

Одним із найбільш актуальних питань сучасного мовознавства є вивчення взаємозв'язків мовної і концептуальної картин світу. Опираючись на базові теоретичні положення В. фон Гумбольдта, Е. Сепіра, Б. Ворфа, пізніше О. Потебні про співвідношення мови і мислення, сучасні дослідники головну увагу зосереджують на висвітленні зв'язків між мовою та культурою і в такий спосіб визначають особливості національно-мовної картини світу (праці А. Вежбицької, А. Гладкової, А. Шмельова, Ж. Соколовської, В. Жайворонка, Р. Кіся, Л. Лисиченко, Н. Сукаленко та інших).

Картину світу (образ світу, бачення світу, модель світу) А. Гуревич розглядає, як головне поняття історії ментальностей. На його думку, картина світу – це уявлення про соціальний і природний універсум, які притаманні для певної цивілізації на якомусь із етапів її розвитку. Ці уявлення охоплюють найрізноманітніші сторони дійсності і виражають ту її інтерпретацію, яка сформувалася у процесі різнобічної соціальної практики людей – носіїв певного типу культури [3, с. 154]. Відповідно Т. Радбіль розглядає мовну картину світу (МКС) як корелят до поняття «менталітет» і пропонує таке її розуміння: «МКС – це цілісний пізнавальний і ціннісно орієнтований образ світу, який задає модель мовленнєвої поведінки, відображаючись у мовній семантиці різних рівнів» [15, с. 148]. Одним із важливих засобів створення мовної картини світу є метафора, тому метафору розглядають як модель (схему) вербалізації понять, що узгоджується з основними цінностями певної культури, відображає та зберігає їх [8; 9].

Саме метафора є своєрідною «картиною світу», неоднаковою у носіїв різних культур чи однієї й тієї ж культури на певних історичних проміжках [10, с. 16]. Таким чином, метафора виступає моделлю генези мовно-мисленнєвої діяльності людини, «структура, форма й наповнення цієї моделі змінюються залежно від характеру культурного контексту її функціонування» [12, с. 181], тобто метафора постає виразником національних особливостей МКС.

Предметом нашого зацікавлення послужили дієслівні метафори української мови, що сформувалися на основі лексики на позначення господарської діяльності українців. За спостереженнями етнографів, з найдавніших часів український народ розвинув найрізноманітніші способи ведення господарства. Так у праці Ф. Вовка «Студії з української етнографії та антропології» описано такі традиційні (а деякі вже й забуті) в наш час сфери народного побуту: мисливство, рибальство, скотарство, хліборобство, гончарство, ковальство, обробка рослинних матеріалів, рубання та заготівля дерева, теслярське ремесло, стельмахівство, бондарство, ткацтво, кушнірство, обробка вовни та інші ремесла [2, с. 39-75]. На думку Р. Кіся, структура діяльності етносу чинить вплив на особливості мовного моделювання дійсності в рамках етнолінгвістичної спільноти [6, с. 181]. Отож, система традиційних способів життєдіяльності етносу, середовище, де проживає народ, його соціально-психологічні особливості формують так зване етнокультурне тло (у Р. Кіся – етнокультурний фон), що закріплюється в мовній семантиці як етнокультурний

компонент змісту мовних одиниць і найяскравіше виражається на лексико-семантичному та фразеологічному мовних рівнях. Зокрема, давній побут, трудові процеси селянського життя послужили вагомим джерелом формування великого пласту фразеологічних одиниць української та інших слов'янських мов: наприклад, *прясти на тонку, три чисниці до смерті* – ткацьке й прядильне ремесло; *не святі горшки ліплять* – гончарська справа; *брати в леицата, обценьками обхопити, дати гарту* – ковальство; *не твоє мелеться, попасти на жорна* – млинарство та інші [Детальніше див.: 13, с. 339-351].

Не менш продуктивним господарська лексика використовується у процесах метафоризації, і це явище не є випадковим. Адже метафора як концептуальна одиниця існує в людській свідомості як образ-схема, ментальна модель, що виникає внаслідок когнітивних процесів (операцій), пов'язаних із сприйняттям однієї понятійної сфери через зв'язок з іншою понятійною сферою.

Такий лінгвокогнітивний аспект дослідження метафори представлений низкою праць передусім як зарубіжних, так і вітчизняних авторів (Дж. Лакоффа, М. Джонсона, Е. Мак-Кормака, В. Гака, Н. Арутюнової, А. Баранова, Ю. Караулова, Н. Сукаленко, В. Теля, Д. Колесник, Ю. Кравцової та інших).

Як правило, асоціативно-образні зв'язки, що лежать в основі виникнення метафоричних моделей, не є випадковими. Особливе, подекуди креативне, бачення (сприйняття) ситуації формується на базі нашого фізичного і культурного досвіду (як індивідуального, так і колективного); на основі асоціативних зв'язків, що зберігаються в людській пам'яті як архетипні образи (за К. Юнгом), тобто є успадкованими, вродженими (за Ч. Філлмором) і характеризуються тим, що природно і неминуче виникають у процесі когнітивного розвитку кожної людини [14, с. 65]. Це підтверджується й думкою О. Потебні про те, що саме навколишній світ, мисливський та землеробський побут виступав для людини «джерелом її поетичних утворів, з нього людина брала свої знання і саме він давав людині матеріал для створення символів і художніх образів» [11, с. 35-36]. «Землеробські метафори» (за термінологією В. Адріанової-Перетц [1, с. 59-70], наприклад: *сіяти смерть, смерть косить, віяти душу од тіла* та ін.) є однією з найдавніших груп метафор, які активно функціонують і в оригінальних текстах давньоукраїнської літератури (наприклад, у «Слові о полку Ігоревім»), і в Книгах Святого Письма, і в народнопоетичних творах; такий тип метафор засвідчують і тексти художньої літератури XIX-XX ст., а також вони закріпилися в семантичній системі мови як переносні значення слів чи образні вживання і фіксуються «Словником української мови» [Детальніше див.: 5]. Центральною частиною метафоричних утворень, що розвинулися на основі господарської лексики (не тільки землеробської, а й ковальської, ткацької, теслярської та ін.) є дієслівні метафори.

Метою пропонованого дослідження є проаналізувати метафоричні вислови, що ґрунтуються на дієслівній лексиці, пов'язаній з господарською діяльністю людини, встановивши при цьому метафоричні моделі, що відображають особливості світосприйняття українців. Беручи до уваги когнітивну теорію метафори Дж. Лакоффа й М. Джонсона, погляди А. Чудінова та інших дослідників, під *метафоричною моделлю* у широкому значенні розуміємо схему зв'язків між інформаційними блоками в пам'яті людини (перенесення інформації з області-джерела в область-ціль), яка водночас є схемою вербалізації понять, що входять до цих блоків. Ю. Кравцова пропонує семантико-когнітивний підхід до тлумачення терміна *метафорична модель* – це схема вербалізації корелятивних в асоціативному плані понять, яка включає вихідну й нову ідеографічні сфери та семантико-когнітивний формант, що слугує основою їхньої подібності [7, с. 398].

Матеріалом для дослідження послужили метафоричні вислови, дібрані з текстів художньої літератури XIX-XX ст. та матеріали «Словника української мови» в 11-ти томах.

Аналіз фактичного матеріалу засвідчив різний спектр асоціативно-образних зв'язків між понятійною сферою, що стосується господарської діяльності людини, та іншими понятійними сферами. Узагальнюючи ці зв'язки, виділяємо такі метафоричні моделі: *господарська діяльність* → *природні явища і стихії*; *господарська діяльність* → *поведінка і внутрішній стан людини*. Ці моделі представлені найбільшою кількістю метафоричних висловів, порівняно з тими, що відображають менш продуктивні зв'язки: *господарська діяльність* → *зовнішній вигляд людини*; *господарська діяльність* → *процес мовлення*; *господарська діяльність* → *смерть*.

У межах продуктивних моделей простежуємо розвиток переносних значень і вживань у значній кількості дієслів, пов'язаних з різними сферами господарської діяльності. Особливо варто зазначити, що синтагматичні зв'язки дієслова призводять і до метафоризації іменників – назв предметів побуту, що пов'язані із виконанням певних процесів.

Розглянемо найбільш продуктивні метафоричні моделі та їх лексико-семантичне наповнення в процесі мовної реалізації.

***Господарська діяльність* → *природні явища і стихії*.**

Асоціативно-образне сприйняття природних явищ та стихій відбувається через зв'язок з різними видами господарської діяльності – із процесами і діями, що закріпилися у ткацтві, ковальстві; у роботі, пов'язаній із доглядом за посівами та обробіткою зерна; доглядом за худобою; обробкою деревини. Такий своєрідний антропоморфний спосіб сприйняття довкілля є одним з найдавніших і сягає на думку дослідників, зокрема митрополита Іларіона, ще дохристиянських часів: «Найрізніші уособлення й одухотворення широко відомі в нашій (та й світовій) поетичній мові, – тут уся природа жива, і в цілому ще й тепер це вважається найвищим поетичним стилем. ...це йде з дохристиянських часів, чого доказом служить «Слово» 1187-го року, написане власне таким стилем. І цікаво, що всім такий стиль подобається, і всі його добре розуміють і відчують серцем...» [4, с. 15].

У межах названої моделі в мові формується комплекс назв, що образно позначають особливе сприйняття явищ природи: розташування та світіння небесних світил – сонця, місяця, зірок; інтенсивність опадів – дощу, снігу; вияв температурних показників – спеки, морозу; зміну пір року та ін. У метафоричних висловах простежуємо різні типи дієслівних метафор щодо їхнього закріплення в лексико-семантичній системі української мови: чимала кількість зафіксована в СУМ як переносне значення слова чи його образне частотне вживання, проте натрапляємо й на утворення індивідуально-авторських метафор.

Розглянемо формування дієслівних метафор у межах названої моделі відповідно до джерела метафоризації – лексико-тематичних груп слів, пов'язаних з конкретною сферою господарської діяльності.

Лексика на позначення ткацької роботи.

Прясти – *Індивідуально-авторське вживання слова*. *Не спалося. Осінній місяць прях* Останні чари літа в здицавілім Старезнім парку [Малан., с. 384].

Снувати – *Образно. *Місяць снує золотисту основу* (М. Стельмах); 5. *перен.* Переміщуватися в просторі (про хмари, дим і т. ін.). *По вулиці ще снувала ранкова мла* (О. Донченко) [СУМ, 9, с. 429].

Сукати (сукатися) – *Образно. *Вона не чула, як підвода рушила. Все стояла, закривши обличчя руками. Сукався й сукався дощ у тисячі веретен* (О. Гончар) [СУМ, 9, с. 830-831].

Ткати – *Образно. *Надворі шелестіли листом дрімотні осики, і місяць крізь віття ткав* у клуні на долівці якісь химерні *узори* (А. Головка) [СУМ, 10, с. 152].

Лексика на позначення ковальської роботи.

Кувати – Індивідуально-авторське вживання слова. *Сонце із золота кує ясну зброю, Вітер он рветься, як лицар до бою* [Черкас., с. 69].

Перекувати – *Образно. ... *холод починає перекувати листя на бронзу* [СУМ, 6, с. 199].

Скувати 3. *перен.* Позбавляти можливості рухатися або обмежувати дії; заважати, перешкоджати легкості, свободі рухів. *Спека ще не скоує рук, ще не розіллялася доокіл* (Є. Гуцало); 6. *перен.* Робити твердим, заморожуючи; вкривати льодом. *Морози вже дуже скували Дніпро* [СУМ, 9, с. 290].

Лексика на позначення догляду за посівами та обробітку зерна.

Висіяти – Індивідуально-авторське вживання слова. *Вже зорі висіiali мак. Дорога спить над ставом очеретяним* [Кост., с. 95].

Орати – Індивідуально-авторське вживання слова. *Коли місяць запряг небо, засіяне зорями, Й сошиником своїм Землю орав...* [Фальк., с. 138].

Сіяти (сіятися) – *Образно. *Небо сіє дрібненький дощик на густе сито* (М. Коцюбинський) [СУМ, 9, с. 236-237].

Лексика на позначення догляду за худобою.

Відпрягати – Індивідуально-авторське вживання слова. *Від воза місяць відпрягають. Широке, конопляне небо...* [Ант., с. 119].

Запрягати – Індивідуально-авторське вживання слова. *Запряжи сонце до теліги, назустріч виїду весні* [Ант., с. 112].

Лексика на позначення обробки дерева.

Стругати – 3. *перен.* Віяти з великою силою (про вітер, завірюху і т. ін.) [СУМ, 9, с. 788]. *А вечір довгий, хуртовина струже* [Кост., с. 5].

Підстругувати – Індивідуально-авторське вживання слова. *Потоки біжать нестримно стрімголов додолу, вижолоблюють гірські кременисті груди та й підстругують дорогу, що на худих гірських ребрах звисає враз...* [Черемш., 1, с. 82].

Господарська діяльність → поведінка і внутрішній стан людини

У межах цієї метафоричної моделі простежуємо функціонування таких метафоричних висловів, що передусім наділені негативними конотаціями та позначають негативне ставлення до інших людей (напр.: *запрягати* – змушувати багато працювати); користування чиймись здобутками (*доїти*); приховування негативних почуттів, підступні дії проти когось (*кувати, копати, пиляти* та ін.). Відповідно в процес метафоризації потрапляє дієслівна лексика, що пов'язана з різними господарськими справами, але найчастіше з доглядом за худобою.

Лексика на позначення догляду за худобою.

Запрягати – *Образно. *Людей запрягають в тяжкі ярма* (Т. Шевченко).

2. *перен., розм.* Примушувати багато працювати, виконувати важку або тривалу роботу. *Я все була у роботі та роботі: коли не гусей пасла, то шила; коли не шила, то пряла; стала підростати – до печі запрягли* (П. Мирний) [СУМ, 3, с. 282].

Попускати віжки – послаблювати керівництво чим-небудь [СУМ, 7, с. 240]. **Індивідуально-авторське вживання** – втрачати контроль над своїми почуттями: *Дивилися на розгублену, нещасну, тоненьку великооку дівчину, вже не чули, що вона мовить, попустили віжки своїй п'яній нестримності, сміялися, хихотили, реготали...* [Загреб., с. 528].

Доїти – 2. *перен., розм.* Необмежено користуватися чийми-небудь матеріальними засобами; здобувати від кого-небудь матеріальну допомогу. *– А на біса їй тепер Галаган? ... Прижила ж від нього дитину, та й доїть тепер дурня старого* (А. Головка) [СУМ, 2, с. 350].

Лексика на позначення догляду за посівами та обробітку зерна.

Вижати – Індивідуально-авторське вживання слова. *Хоч журба вижала її душу, та не змогла вижати любові ні до Данила, ні до людей* [Стельм., 6, с. 275].

Сіяти – Викликати у людей яке-небудь почуття, створювати певний настрій. *А може ж, воно [дитя] миле було та втішне? А може ж воно щастя сіяло доокіла і радість?* (Г. Хоткевич) [СУМ, 9, с. 236]. Порівняймо також і фразеологічні вислови *сіяти недобру славу* (вісті), *паніку, розбрат, розумне, добре, вічне*.

Лексика на позначення ковальської роботи.

Кувати – *Образно. *Один на другого кують кайдани в серці* (Т. Шевченко). 3. *перен.* Створювати що-небудь, досягати чогось наполегливою працею, зусиллями. *Сиджу на чужині, і Кую свою долю* (С. Руданський) [СУМ, 4, с. 382-383]. У текстах художньої літератури простежуємо трансформацію фразеологічного вислову *кувати лихо* – підступно діяти проти когось, завдавати комусь горя: *– Жарко? Буде вам ще жаркіш, – поглядає спідлоба на вишку Шаміль. – Мали б подумати, яку тут ненависть куєте* [Гонч., 4, с. 355].

У(в)клепати – 2. *перен., розм.* Вплутувати в яку-небудь справу. [Теофіл:] *Скажи ж ти сам, від кого Круста міг про те дізнатися, що «давній друг Руфінового батька вернувся з Галлії»? По сих ознаках знайшли мене й забрали. А раби Руфінового дому вже докраю мене вклепали* (Леся Українка) [СУМ, 1, с. 698].

Індивідуально-авторське вживання слова. *Та що з того, коли батько як що собі у голову уклепають, то хоть би сам бог радив, то не допоможеш!* [Фед., 2, с. 301].

Лексика на позначення обробітку землі.

Копати – 4. *проти кого, перен., розм.* Підступно, таємно діяти на шкоду кому-небудь. *Як розсердиться [Панас], то вже злий буде хто й зна поки і все проти того чоловіка копатиме* (Б. Грінченко) [СУМ, 4, с. 279].

Лексика на позначення обробки дерева.

Пиляти – *перен., розм.* Безперервно дошкуляти кому-небудь причіпками, повчаннями, дорікати [СУМ, 6, с. 503]. *Ви, любетка, не пиліт мого серця, бо я вже спилений. Єк-сми свою газдиню поклав на лавицю, то моя мірка перевершена, більше ані писнути не сьмію* [Черемш., 1, с. 67].

Проаналізований фактичний матеріал засвідчує, що метафора, виконуючи моделюючу функцію, поєднує асоціативно-образними зв'язками такі понятійні сфери, які у свідомості носіїв мови є культурно-значимими, – це сфери традиційного ведення господарства і навколишнього світу, що оточує людину; її внутрішні переживання й поведінка в суспільстві. Мовне вираження розглянутих метафоричних моделей відображає особливості формування образної системи та лексичного складу української мови, зокрема розвиток та закріплення переносних значень та образних вживань лексики на позначення таких господарських справ, як обробіток землі, догляд за посівами, ковальство, ткацтво, обробка деревини. Метафори такого типу є передусім ознакою розмовного мовлення, надаючи йому експресивності, образності. Попри те простежуємо проникнення «господарських» метафор і в поетичну сферу.

Джерела та література

1. Андрианова-Перетц В. Очерки поэтического стиля Древней Руси / В. П. Андрианова-Перетц. – М.-Л.: Изд-во АН СССР, 1947. – 188 с.

2. Вовк Х. Студії з української етнографії та антропології / Хведір Кіндратович Вовк. – К.: Мистецтво, 1995. – 336 с.
3. Гуревич А. Вопросы культуры в изучении исторической поэтики / А. Гуревич // Историческая поэтика. Итоги и перспективы изучения. – М.: Наука, 1986. – С. 153-167.
4. Іларіон, митрополит. Дохристиянські вірування українського народу / Митрополит Іларіон. – К.: Обереги, 1991. – 424 с.
5. Кіс-Гуцуляк Т. Образні засоби «Слова о полку Ігоревім» у лінгвокультурному аспекті / Тетяна Кіс-Гуцуляк // Матеріали V конгресу Міжнародної асоціації україністів. Мовознавство: зб. наук. статей / [упоряд.: Н. Гуїванюк, В. Бузинська, Н. Руснак, Л. Ткач]. – Чернівці: Рута, 2003. – С. 423-427.
6. Кісь Р. Мова, думка, реальність (від Олександра Потебні до гіпотези мовного релятивізму) / Роман Кісь. – Львів: Літопис, 2002. – 304 с.
7. Кравцова Ю. Моделирование в лингвометафорологии / Ю. В. Кравцова // Культура народов Причерноморья: научный журнал. – Симферополь, 2009. – № 168. – Т. 1. – С. 396-398.
8. Лакофф Дж. Метафоры, которыми мы живём / Дж. Лакофф, М. Джонсон // Язык и моделирование социального взаимодействия: сб. ст. – М.: Прогресс, 1987. – С. 127-173.
9. Мак-Кормак Э. Когнитивная теория метафоры: пер. с англ. / Э. Мак-Кормак // Теория метафоры. – М.: Прогресс, 1990. – С. 358-387.
10. Маковский М. Сравнительный словарь мифологической символики в индоевропейских языках: образ мира и миры образов / М. Маковский. – М.: Гуманитарный издательский центр ВЛАДОСТ, 1996. – 416 с.
11. Олександр Опанасович Потебня. Ювілейний збірник до 125-річчя з дня народження. – К.: Вид-во Акад. Наук УРСР, 1962. – 112 с.
12. Свйбллова О. Метафоризация как способ репрезентации художественной картины мира / О. Свйбллова // Художественное творчество. Вопросы комплексного изучения, 1984. – Л.: Наука, 1986. – С. 178-184.
13. Ужченко В. Фразеологія сучасної української мови: навч. посіб. / Віктор Ужченко, Дмитро Ужченко. – К.: Знання, 2007. – 494 с.
14. Филлмор Ч. Фреймы и семантика понимания / Ч. Филлмор // Новое в зарубежной лингвистике: сб. ст. – Вып. XXIII: Когнитивные аспекты языка. – М.: Прогресс, 1988. – С. 52-98.
15. Человеческий фактор в языке: Языковые механизмы экспрессивности. – М.: Наука, 1991. – 214 с.

Ант.	Антонич Б.-І. Поезії / Богдан-Ігор Антонич. – К.: Радянський письменник, 1988. – 454 с.
Гонч.	Гончар О. Твори: В 4-х т. / Олесь Гончар. – К.: Держлітвидав, 1959–1960.
Загреб.	Загребельний П. Диво: Роман / Павло Загребельний. – К.: Дніпро, 1982. – 623 с.
Кост.	Поезія: Ліна Костенко, Олександр Олесь, Василь Симоненко, Василь Стус. – 2-ге вид., доп. – К.: Наукова думка, 1999. – 272 с.
Малан.	Маланюк Є. Поезії / Євген Маланюк. – Львів: УП ім. Івана Федорова; «Фенікс Лтд», 1992. – 686 с.
Стельм.	Стельмах М. Твори: В 7-и т. / Михайло Стельмах. – К.: Дніпро, 1983–1984.
СУМ	Словник української мови: В 11-ти т. – К.: Наукова думка, 1970-1980.
Фальк.	Фальківський Д. Поезії / Дмитро Фальківський. – К.: Радянський письменник, 1989. – 157 с.
Фед.	Федькович Ю. Твори: В 2-х т. / Юрій Федькович. – К.: Дніпро, 1984.
Черемш.	Марко Черемшина. Твори: В 2-х т. / Марко Черемшина – К.: Наукова думка, 1974.
Черкас.	Черкасенко С. Твори: В 2-х т. / Спиридон Черкасенко. – К.: Дніпро, 1991.

УДК 32: 316.28 (477) + 81'373.612.2

Даниленко О. В.

МЕТАФОРА КАК ЭЛЕМЕНТ ТЕКСТА ПРОГРАММНОГО ДОКУМЕНТА В ПОЛИТИЧЕСКОМ ДИСКУРСЕ УКРАИНЫ

В работе рассматривается специфика функционирования метафор в текстах программ украинских политических партий в диахроническом аспекте (период парламентских предвыборных кампаний с 1998-го по 2007-ой год). Исследование выявляет интересные изменения кодифицирующей структуры программного документа и рассматривает метафору, как одно из основных средств ее диверсификации.

Ключевые слова: предвыборный дискурс, метафора, программный документ, диверсификация.

У роботі розглядається специфіка функціонування метафор в текстах програм українських політичних партій в динамічному аспекті (період парламентських передвиборчих кампаній з 1998-го по 2007-ий рік). Дослідження розглядає метафору як один з основних засобів її диверсифікації.

Ключові слова: передвиборчий дискурс, метафора, програмний документ, диверсифікація.

The present paper analyses the functioning of metaphors in the political parties' programmes in the diachronic aspect (the research covers the period of parliamentary election campaigns which took place in 1998-2007 years). The paper regards metaphor as one of the leading means of political party programme structure diversification.

Key words: election campaign, political party programme, metaphor, diversification.

Изучение языковой ситуации, сложившейся на рубеже веков в пост-советских странах находится сегодня в центре внимания современной социолингвистики. Ведущие отечественные лингвисты отмечают, что, несмотря на существование ряда негативных факторов, современные литературные языки этих стран интенсивно развиваются, удачно адаптируются к условиям переходного периода, к активным изменениям в социуме, интенсивно идет процесс либерализации норм (Е. А. Земская, Г. А. Золотова, Ю. Н. Караулов, Л. П. Крысин и др.), которой в большей мере подвержены такие сферы литературного общения, как политическая коммуникация и язык СМИ.

Украина, страна с активной политической доминантой социального развития наиболее ярко проявляет эти тенденции. Современный партийный дискурс на Украине демонстрирует мощную динамику, отражающую глубокие изменения социальной и политической ситуации. Результатом этих процессов являются и серьезные изменения в структуре, коммуникативно-прагматических и собственно языковых характеристиках программных документов политических партий Украины. Процесс диверсификации политического дискурса в период парламентских выборов на Украине в 1994-2007 гг. в наибольшей степени проявляется в программах политических партий. Это – явное свидетельство значимости данных изменений.

Программные документы партий отражают многие параметры социолингвистической ситуации. Главная задача кодификации основных положений и императив реализуются в контексте взаимодействия таких прагматических факторов как учет «фактора адресата», ожиданий целевой аудитории, что определяет в первую очередь выбор языка программного документа (русского или украинского).

В последнее время четко прослеживается установка на вариативность форм, разнообразие языковых средств, диверсификацию стилистической нормы в рамках общего процесса динамичного развития функциональных стилей украинского языка, которые являются закономерным результатом активной языковой политики двух последних десятилетий.

Возрастающая вариативность, диверсификация политдикурса, обогащение новыми эффективными средствами экспрессивности и образности объясняется необходимостью создать «противовес» растущему политическому нигилизму и «абсентизму» электората, определенной психологической «усталости» восприятия многократно используемых политтехнологий.

Хорошей иллюстрацией данного процесса является широкое употребление образных стилистических средств, в частности метафоры, в тексте кодифицирующего документа (программы политической партии), элемента чуждого структуре документа и, по сути, иноязычного. Тем не менее, употребление метафорических номинаций в программных документах составило в 1998 г. 56% (17 программ политических партий из 30), в 2002 г. 33% (11 из 33); в 2006 г. 64,4% (29 из 45) и в 2007 г. 45% (9 из 20). Приведенная статистика свидетельствует о сформировавшихся тенденциях лабильности норм функционального стиля и жанровой формы текста и активном введении метафоры как в высшей степени эффективного приема концептуализации и воздействия в одну из наиболее жестких жанровых форм политдискурса – в текст политической программы.

В исследовании метафоры в современной науке представлены два основных направления – семантическое и когнитивное. С позиций первого, механизм и результат метафорического переноса описывается в терминах концепции значения, в рамках второго – основную роль играет «знание» [2, с. 135]

Продуктивной для анализа политические метафоры представляет теория метафорического моделирования действительности – относительно новое научное направление, активно развивающееся в рамках когнитивной лингвистики конца XX века (Ф. Джонсон-Лэрд 1988, Дж. Лакофф, М. Джонсон 1987, 1990; А. Н. Баранов, Ю. Н. Караулов 1991; Е. С. Кубрякова 1999; В. В. Петров 1990, Е. В. Рахилина 1998; Ю. Б. Феденева 1998; А. П. Чудинов 2000, 2001 и др.).

Соответственно, выделяется и анализируется концептуальная метафора – способ мышления и путь к преобразованию политической картины мира в сознании адресата (это не просто троп, призванный украсить речь и сделать сообщение более доходчивым). Политическая метафора является концептуализацией важных аспектов социальной жизни страны и обнаруживающей глубокие связи с архетипами этнического сознания украинского народа, следовательно анализ метафоры должен опираться на комплекс факторов, влияющих на ее формирование и восприятие [3]

В современной лингвистической и философской литературе термин «метафора» имеет различные интерпретации: метафора как слово с переносным значением; метафора – как вид тропеизма, метафора – как фигура речи, троп, образный стилистический прием. При всем разнообразии толкований метафоры все они восходят к аристотелевскому классическому определению метафоры как тропа, образующегося в результате употребления слов в переносном значении по принципу сходства денотатов (референтов) и их функций [1].

Метафора моделирует синестезирующий образ проявляющий субъективизм и иррациональность восприятия, закрепленные в ментальной репрезентации, основанной на традиционной когнитивной схеме переноса, основанного на сходстве. Метафора является универсальной когнитивной моделью познания и концептуализации мира, которая является основой семантического развития, то есть движения от одного значения к другому в рамках семантической структуры слова.

Анализ специфики функционирования метафор в текстах программ политических партий в диахроническом аспекте (период парламентских предвыборных кампаний с 1998-го по 2007-ой год.) выявляет интересные изменения структуры программного документа. Материал анализа составляет корпус предвыборных программных документов (128 программ), опубликованных на сайтах партий в период четырех парламентских кампаний, проходивших на Украине с 1998-го по 2007-ой год.

Проанализированные метафоры программных документов актуализируют два основных референта: *Украина* и *Партия*. Они актуализируются через сопряженные концепты, моделируемые метафорами.

Референт Украина представлен ключевым частотным рядом:

• **дом, семья, родственники** – *Дружити домами з усіма ближніми і дальніми сусідами! Україна – наш єдиний рідний дім, в якому своя правда, і сила, і воля! (виборчий блок політичних партій «Партія Праці та Ліберальна партія – РАЗОМ!» – 1998 г.); – У нашому спільному домі – рідній Україні має вічно панувати міжнаціональний мир, взаємна повага та злагода! (Партія Мусульман України – 1998 г.); – Україна – гідний партнер і добрий сусід. (Передвиборна програма «Блоку Демократичних партій – НЕП – 1998 г.)*

Метафорические образы апеллируют к глубинным образам архитипического сознания любой культуры и в сложные времена, которые переживает в настоящее время страна, поднимает тот пласт ценностей, который является базовым, незыблемым.

Динамические концепты движения, развития актуализируют целевой концепт программного документа и тем самым моделируют образ партии. Он представлен следующими понятийными рядами:

• **путь, движение по пути, порог, рубеж:**

Ми (...) об'єднались для того, щоб демократичним (парламентським) шляхом зупинити сповзання України в прірву повного розпаду та загибелі українського народу як нації і вивести її на чільне місце людської цивілізації ... (Передвиборча програма виборчого блоку «Вперед, Україно!»); – Ні вліво, ні вправо, а тільки вперед! – ШЛЯХ ДО ЄВРОПИ (название программы) (Передвиборна програма виборчого блоку «ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ВИБІР УКРАЇНИ» – 1998 г.); – Україна має пройти власний шлях. Ми знаємо, як пройти цей шлях і готові пройти його разом з українським народом, частиною якого є ми – Народний Рух України. (Народний рух України – 1998г.); – ДЕСЯТЬ КРОКІВ НДП (название программы) – Десять років іде Україна шляхом незалежності, шукаючи свою долю. (ПЕРЕДВИБОРНА ПРОГРАМА ВИБОРЧОГО БЛОКУ ПОЛІТИЧНИХ ПАРТІЙ «ЄДНІСТЬ» – 2002 г.); – Ми стоїмо на пероні глухого провінційного полустанку і дивимось, як нас невпинно минають останні вагони яскраво освітленого святкового поїзду під назвою «Європа». Ми привітно махаємо, але ніхто і не думає зупинитися і чіпляти старий і брудний вагон «Україна». (СОЦІАЛ-ДЕМОКРАТИЧНА П. У. – 2002) – В цих умовах більшість наших співгромадян розуміє, що Україна зайшла у глухий історичний кут. (ПЕРЕДВИБОРНА ПРОГРАМА виборчого блоку «ЗУБР» – 2002 г.); – П'ятнадцять років Україну намагаються зіштовхнути з того історичного шляху, по якому вона йшла сторіччями. (Блок Наталії Вітренко «Народна опозиція» – 2006 г.)

Чрезвычайно интересны в этом плане концепты:

• **прорыв** – *Настав час виконання унікальної Мисії України. (...) Ця місія України не може бути виконана еволюційно. Потрібен інтелектуально усвідомлений якісний ривок – УКРАЇНСЬКИЙ ПРОРИВ. – КОНСТИТУЦІЙНИЙ ПРОРИВ (12 прорывов – 12 пунктов программы) (Передвиборча програма Блоку Юлії Тимошенко – УКРАЇНСЬКИЙ ПРОРИВ – 2007 г.)*

• **строительство**

– *Соціалізм, який будували в колишньому СРСР, – міф, соціалізм, який будують держави Європи, – реальність.*

– *За роки втрат і випробувань ми зробили головне – Держава Україна визнана всіма, і вже не виникає питань щодо нашої належності до світової демократії. Заклавши фундамент, ми зобов'язані швидко звести Свій Дім, Свою Державу. (Передвиборча платформа Всеукраїнської партії «Нова сила» – 2002 г.)*

– *Саме представники цієї формації здатні стати будівничими нової епохи – епохи успіху і процвітання, успішних реформ та успішних людей, консолідації української нації.* (Партія «Відродження» – 2006)

• **Агресія і війна(борьба)**

– *Ми, патріоти України, виступаємо за єдину неподільну державу і не дозволимо розірвати Україну на шматки за етнічними чи релігійними ознаками;* (Блок «Патріоти України» – 2006 г.)

– *Україна все глибше втягується у системну тривалу кризу, яка стала наслідком війни за владу, розв'язаної «помаранчевим» та «біло-синім» політичними таборами.* (ПЕРЕДВИБОРЧА ПРОГРАМА виборчого блоку Людмили Супрун – «Український регіональний актив» – 2007 г.)

– *Український закон із решета стане бронєю – ми це гарантуємо!* (ПЕРЕДВИБОРЧА ПРОГРАМА виборчого блоку політичних партій «КУЧМА» – 2007 г.)

Интересными также представляются следующие ряды:

• **болезнь** – *Скорочення безробіття, відновлення та створення нових робочих місць на засадах: – структурної реанімації «лежачих» державних і прискореного розвитку малих та середніх недержавних підприємств..* (виборчий блок політичних партій «Партія Праці та Ліберальна партія – РАЗОМ!» – 1998 г.); – *Весь державний організм уражений корупцією.* (Виборчий блок «СЛОН – Соціально-ліберальне об'єднання» – 1998 г.); – *Тільки спільними зусиллями ми забезпечимо одужання нашої країни, нову якість життя українського народу* (ПЕРЕДВИБОРЧА ПРОГРАМА виборчого блоку Людмили Супрун – «Український регіональний актив» – 2007 г.)

• **части человеческого тела(антропометрическая метафора)**

– *Комуністична партія України – партія трудящих: робітників, селян, трудової інтелігенції, яка не зрадила власного народу, – вважає, що хоча Україна поставлена на коліна, але у неї ще є достатньо сил і волі, аби піднятися на повен зріст, скинути з шиї народу своє і чужоземне панство, зупинити системну кризу та запобігти загальнонаціональній катастрофі, яка невблаганно насувається.* (Передвиборча програма Комуністичної партії України – 1998 г.)

Роль этих метафорических образов очевидна – сузить, сконцентрировать восприятие в рамках субъективно-личностного опыта, первичного физиологического ощущения и восприятия, апеллируя к самым насущным и глубинным пластам человеческой психики.

Явно оценочный характер носят следующие моделируемые метафорой ряды:

• **грязь, могильник, свалка, болото** (один из ключевых рядов)

• – *Ніхто не хоче, щоб Україна була звалищем ядерних відходів та всякого іншого екологічно шкідливого сміття. Але не менш небезпечно, щоб Україна стала звалищем псевдокультури, так званого ширвжитку, власне антикультури. Погано, коли людина – в болоті, але ще гірше, коли болото – в людині.* (Партія Мусульман України – 1998 г.); – *Ми категорично проти перетворення України на могильник ядерних відходів Європи.* (Блок Наталії Вітренко «Народна опозиція» – 2006 г.);

• **игра и спорт** – *Україну в світі ніхто не чекав. Вона не вкладається ні в які міжнародні розклади. Якщо Україна буде грати з Сильними за їхніми правилами, вона програє. Для того, щоб виграти, Україна мусить грати проти правил.* (партія УНА – 1998 г.)

• **технократические концепты** – *Ми не віримо в пенсії держави – тому що ми вже давно утримуємо наших батьків самі, на власні кошти. І свята цінність родини для нас полягає в тому, щоб діти та онуки утримували своїх батьків, з душею – а не розраховуючи на бездушну «державну машину».* (Передвиборча програма виборчого блоку політичних партій «Команда Озимого Покоління» – 2002 г.) – *Ми вважаємо, що суттєвим важелем підйому економіки України, локомотивом її руху до рівня високорозвинених країн світу має стати транспортна система України.* (Партія «Відродження» – 2006).

• **оппозиция партнер-враг**

Ми категорично проти вступу до НАТО! Це перетворить Україну на ворога Росії і Білорусії. (Блок Наталії Вітренко «Народна опозиція» – 2006 г.)

– *категорична відмова від вступу України до НАТО, адже приєднання до НАТО зруйнує вітчизняний ВПК та зупинить пов'язані з ним наукові дослідження, перетворить Росію із стратегічного партнера на потенційного ворога України, збудує на кордоні з Росією нездоланну стіну;* (Виборчий блок політичних партій «Опозиційний блок НЕ ТАК!» – 2006 г.)

Несомненно, концептуальний аналіз метафорического моделювання в програмному документі виявляє, що метафора строїться на звичних образах, не являючись унікальними. Це характерно для політичного дискурсу в цілому. Її функції традиційно розглядаються як експресивно-оценочні. В проаналізованому матеріалі вони, на перший погляд, також являються основними.

Но, как показывает анализ и сопоставление концептуальных рядов, понятийные ряды, выстраиваемые в метафорических моделях актуализируют многие сугубо значимые социально-культурные концепты, большая часть которых принадлежит архетипам этнического сознания – дом, родственники, соседи, дорога и др. Значимыми именно в плане концептуализации в современной политической обстановке представляются концепты движения и развития, борьбы – *путь, прорыв, война*, которые актуализируют динамические образы самой партии.

Таким образом, метафора наряду с сугубо оценочными функциями, очевидными в таком понятийном ряду как *мусор свалка, могильник* и т. д. оказывается мощным средством концептуализации программного документа, в частности, целевых установок и центральных наиболее значимых понятий – Украина, развитие, борьба.

Анализ материала выявляет и интересную закономерность развития политического дискурса – диверсификацию структуры программного документа, в котором средством концептуализации и, соответственно, кодификации выступает метафора. Это существенно изменяет представление о кодифицирующем программном документе, который традиционно использует иные языковые средства кодификации.

Вкрапление метафоры в политический дискурс не является абсолютно новым явлением. Однако ее функции обычно ограничивались экспресивно-оценочными и не затрагивали текстов жесткой структуры, каковым является кодифицирующий документ. Данный процесс свидетельствует о существенной либерализации норм политического дискурса и жанровой формы, существенной лабильности и динамике функционально-стилевого развития.

Интересно и то, как реализован потенциал метафоры в политическом дискурсе. Традиционно метафора анализируется в качестве образного средства, стилистического экспрессивного приема. Использование метафоры в качестве средства концептуализации явно иллюстрируется ее эффективностью и возможности возобновления и закрепления в сознании реципиентов определенной моделируемой концептосферы.

Источники и литература

1. Опарина Е. О. Концептуальная метафора / Е. О. Опарина // Метафора в языке и тексте; Под общ. ред. Телия В. Н. – М.: Наука, 1988. – 176 с.
2. Петров В. В. Метафора: от семантических представлений к когнитивному анализу / В. В. Петров // Вопросы языкознания. – 1990. – № 3. – С. 135–146.
3. Ряпосова А. Б. Метафорические модели с агрессивным прагматическим потенциалом в политическом нарративе «Российские федеральные выборы (1999–2000 гг.)»: дисс. ... канд. филол. наук: 10.02.01 «Русский язык» / А. Б. Ряпосова. – Екб., 2002. – 201 с.

УДК 31'1=16+81'373.2=81'373.21

Дасько А. А.

ОТ ИМЕНИ К МЫСЛИ, ИЛИ ПОНИМАНИЕ ЧУЖОЙ РЕЧИ С ПОМОЩЬЮ ФУНКЦИОНАЛЬНО-СМЫСЛОВОГО КАЛИБРОВАНИЯ

Проблемы понимания чужой речи в межличностной и межкультурной коммуникации с помощью функционально-смыслового калибрования рассматриваются на модели понимания чужой речи ребёнком в процессе освоения родного языка. Калибрование рассматривается как метод, облегчающий понимание чужой речи от слова к дискурсу.

Ключевые слова: чужая речь, смысл, калибрование, понимание.

Проблеми розуміння чужої мови в між особовій та міжкультурній комунікації за допомогою функціонально-смыслового калібрування розглядаються на моделі розуміння чужої мови дитиною в процесі освоєння рідної мови. Калібрування розглядаються як метод, полегшуючий розуміння чужої мови від слова до дискурсу.

Ключові слова: чужа мова, смисл, розуміння, калібрування.

In the present paper the problems of other's speech in interpersonal and intercultural communication with the help of functional-sense calibration are viewed on the model of understanding of other's speech by a child during the learning of the mother-tongue. Calibration is a method which makes understanding of other's speech easier from word to discourse.

Key words: other's speech, sense, understanding, calibration.

Интегративные процессы в развитии культуры человеческого общества требуют постоянного совершенствования межличностной и межкультурной коммуникации. Актуальнейшие вопросы современной лингвистики связаны с обеспечением эффективного и успешного межличностного общения в пределах одной лингвокультурной области и во взаимодействии представителей различных лингвокультурных областей.

Необходимым условием эффективного и успешного общения является взаимопонимание коммуникантов. Для обеспечения взаимопонимания недостаточно знания и владения лексико-грамматической системой чужого языка, необходимо освоить семантическую целостность и овладеть семиотической системой языка, на котором происходит общение. Практика обучения иностранному языку и русскому как иностранному только лишь на уровне освоения грамматической системы далеко не всегда обеспечивает успешную коммуникацию, хотя является неотъемлемой составляющей при изучении чужого языка.

Особенности речевой коммуникации с представителями единой для коммуникантов лингвокультурной области всегда раньше осваиваются, чем особенности коммуникации с представителями иной лингвокультурной принадлежности. И в первом и во втором случае в основе коммуникации речевой акт, где адресанту принадлежит собственная речь, а к адресату направляется чужая речь. Для успешной коммуникации важен процесс понимания чужой речи. Отметим, что понятие *чужая речь* трактуется в узком и в широком значении.

Чужая речь – обобщённое обозначение высказываний другого лица, включённых в авторский текст [4, с. 399]. Такое определение чужой речи справедливо для формального вычленения речи другого человека в авторском письменном или устном тексте. Речь другого человека, монолог или реплика диалога, обращённые к собеседнику, для адресата речи также являются не собственной, т. е. чужой речью. В дальнейшем мы будем употреблять понятие *чужая речь* как обозначение любого речевого действия адресанта по отношению к адресату в коммуникативном акте.

Для более глубокого понимания механизмов восприятия смыслов и понимания чужой речи в системе чужого языка **моделью наблюдения определим освоение чужой речи ребёнком**, который, по определению, не владеет никаким языком и постигает будущий родной язык через чужую речь, обращённую к нему в процессе межличностного взаимодействия.

Не имеющий речевого навыка ребёнок, не владеющий языком, которым обеспечена речь, обращённая к нему, некоторым образом постигает лексико-грамматическую систему любого уровня сложности. Одновременно с получением речевого навыка и постижением языка формируются и развиваются речемыслительные способности ребёнка.

Речемыслительные механизмы восприятия, понимания, интерпретации чужой речи, активизированные через естественное обучение языку в самом раннем возрасте, продолжают аналогично действовать и в дальнейшем. Таким образом, как ребёнок научается любому языку посредством получения речевых навыков в лингвокультурном пространстве семьи, а в дальнейшем в лингвокультурном пространстве социума, так и взрослый для обеспечения понимания в межличностном и межкультурном общении научается чужому языку через восприятие чужой речи в лингвокультурном пространстве носителей языка.

Механизм усвоения родной речи в раннем детском возрасте является естественным психомыслительным механизмом и применим к процессу освоения чужой речи на родном или неродном языке. Психомыслительный механизм освоения чужой речи, формируемый в раннем детстве, тождественен механизму усвоения чужой речи и чужого языка в любом возрасте. Поэтому рассматривать процесс освоения языка от обретения первичного речевого навыка до понимания чужой речи можно как на примере освоения родного языка, так и на примере усвоения иностранного языка.

Слова *освоить* и *усвоить* имеют общий корень *-свой-* и общую сему *собственность*. Это указывает на то, что *освоение* и *усвоение* чужой речи позволяет сделать чужую речь и чужой язык своим не только на уровне знания грамматики языковой системы, но и на уровне свободного владения и варьирования семантикой языка, привести собственные речемыслительные возможности в соответствие возможностям выражения чужого языка и речи.

При освоении чужой речи необходимым условием является полное и правильное понимание значений и смыслов, заключённых в чужой речи. Фрагментарное понимание чужой речи ведёт к искажениям значений и смыслов по принципу игры в «испорченный телефон», когда фонетическая неполноценность восприятия порождает искажённую интерпретацию и последующее искажение первоначальной фонетической оболочки и, как следствие, утрату смысла исходного слова. Подобный процесс наблюдается при восприятии, понимании и интерпретации чужой речи. Как правило, неосознанное отношение к восприятию и пониманию порождает фрагментарно-ассоциативную искажённую интерпретацию. Часто это происходит потому, что человек слышит и воспринимает то,

что наиболее значимо для него, упуская из поля восприятия истинный смысл речи говорящего. Выражения «не цепляйся к словам» и «ты слышишь то, что хочешь, а не то, что тебе говорят», закрепившиеся как устойчивые реакции в конфликтных диалогах, подтверждают масштабность явления «испорченного телефона» в межличностной коммуникации.

Слово *понимание* имеет общую сему со словами *иметь, взять, брать*. Для того чтобы сделать что-либо своим, нужно уметь это взять. В применении к речевой коммуникации освоение, усвоение обеспечивается пониманием.

С целью осознанного восприятия и полноты понимания смыслов чужой речи, возможно применять *принцип калибрования*, который состоит в пошаговом осмысленном, осознанном усвоении единиц информации, заключённых в чужой речи.

Речь, обращённая к слушателю, состоит из слов. **Слово** – *основная семантическая единица языка, которая служит для наименования элементов действительности: предметов, процессов, свойств. Слова закрепляют в памяти и передают в речи знания и опыт людей. С позиций отражения мысли слово – это часть предложения, которая соотносится с предметом мысли как обобщённым отражением определённого участка действительности* [4, с. 311]. Понимание чужой речи начинается с понимания значений и смыслов слов из которых эта речь составлена. Слово по мысли Ю. С. Степанова предполагает «...Некую цельную ситуацию, в который «говорение» предполагает «слушание» и наоборот, «круговорот речи» или даже нечто более общее – «круговорот общения» [5, с. 355].

Речь обращена к слушателю с уверенностью или надеждой, что она будет понятна и понята. Понимание речи невозможно без знания значений и смыслов слов, составляющих речь. Совокупность лексических и семантических значений слов, включённых в речь, составляют её смысловое значение, в идеале соответствующее мысли говорящего. А. Р. Лурия отмечал, что слово не только замещает вещь, но и анализирует вещь, а также, обозначая предмет, слово выделяет в нём соответствующие свойства, ставит его внутренние отношения к другим предметам, относит его к известным категориям [3].

Понимание заключается не только в понимании смыслов речи, но и в понимании личности говорящего через смыслы его речи. Речь вне человека не существует, это неотъемлемая часть личности. Чтобы обеспечить межличностное понимание, необходимо учиться обеспечивать максимально полное и адекватное понимание чужой речи.

Понимание чужой речи начинается со знания имён – значения и смыслов слов. Именно с освоения словарного запаса начинается усвоение языка ребёнком. Родители или другие старшие люди многократно называют предметы, действия, признаки, явления, процессы – все составляющие окружающего мира. Наименовывают мир, наполняют его именами, которыми обозначается всё в человеческом представлении о мире. Чаще всего первые слова, которые ребёнок произносит, – это существительные наиболее часто слышимые ребёнком, актуализованные посредством чужой речи сущности мира, состав действующих лиц картины мира.

Чужая речь на первой ступени калибровки также воспринимается и понимается через восприятие и понимание наименований предметов речи с помощью существительных. Значимость имени для создания картины мира грамматически расширяется за счёт явления субстантивации. Существительные же служат активной базой для образования других частей речи.

Каждое слово в контексте приобретает эмоционально-экспрессивную окраску. В устной речи слово наделяется интонационной составляющей и сопровождается невербальными знаками. Невербальные знаки могут совпадать со значением и смыслом слова, подтверждая и усиливая его значимость для говорящего и слушающего, или противоречить значению и смыслу слов, обнаруживая их лживость.

Первый этап калибрования чужой речи – это наблюдение за словами, сопоставительный анализ их характеристик: значения слова, его смысла, эмоционально-экспрессивной окраски, невербального сопровождения и сопоставление значений слов с параллельными невербальными знаками.

Второй этап калибрования – это распознавание и оценка функционально-смыслового типа чужой речи.

Функционально-смысловыми типами речи являются *описание, повествование и рассуждение*. В спонтанной естественной речи функционально-смысловые типы речи не имеют чётких жанрово-стилистических разграничений, но от этого они не утрачивают свою значимость для функционально-смыслового калибрования.

Описание – естественное, искусственное и динамическое и *повествование* отражают действительность с помощью выделения значимых для говорящего качественных, функциональных признаков и изменений во времени и пространстве. Являются отражательными функционально-смысловыми типами речи. Используя различные виды описания и повествования говорящий выделяет из всего многообразия смыслов те, которые значимы для его собственного восприятия мира, для его понимания и обеспечения коммуникативной цели в речевом общении.

Проанализировав в чужой речи признаки, зафиксированные в описании, и зафиксированные в повествовании действия, можно понять какова качественная и динамическая актуализация предмета речи говорящего. Важно, насколько полно и объективно излагаются эти признаки. Полнота изложения зависит от способности воспринимать многообразие внешних проявлений отображаемого в речи предмета. Качества предмета и специфика его действий во времени и пространстве – это уже характер, тип существования предмета в мире. В данном случае в языковом и ментальном мире говорящего. Скудость мышления, как следствие, бедность речи позволяют выделить лишь основной визуальный, кинестетический или аудиальный признак предмета. Развитая система восприятия, творческое мышление, развитая богатая речь позволяют создать наиболее сложносоставный образ предмета.

В модели освоения речи ребёнком раннего возраста за наименованием мира следует выделение его качественных и функциональных признаков – описание мира. Визуальные, кинестетические и аудиальные признаки позволяют идентифицировать предмет среди множества других предметов, определить его относительность.

Два разных человека охарактеризуют один и тот же предмет речи не абсолютно тождественно, в зависимости либо от сформированного чужой речью отношения, либо в результате опыта взаимодействия с предметом и сформировавшегося в таком взаимодействии собственного отношения к предмету речи. Отношение порождает субъективное восприятие и отражение в речи – оценку.

Постигая мир через чужое слово и собственный опыт, ребёнок чётко выражает предпочтения к сформированному благоприятному для него образу предмета, или отторжение к негативно воздействующему образу.

Оценка – неотъемлемый элемент *размышления*. Оценка позволяет утвердить относительность предмета речи к другим предметам картины мира говорящего. Объективный признак личностной безотносительности, составляющий основу описания и повествования, замещается субъективным признаком оценочного отношения.

Способность рассуждать – высшая способность мыслительной деятельности человека. Рассуждение может быть о конкретном, т. е. о том, что существует в предметном мире, и об абстрактном, т. е. умопостигаемом, о том, что существует в неосознаваемом и невидимом условном воображаемом мире. Способность к рассуждению, к конкретному и абстрактному мышлению – необходимая способность учёных и людей, находящихся в духовном движении.

Модель постижения мира ребёнком вслед за *наименованием, описанием и повествованием* включает *рассуждение*. Ребёнок учится простейшим классификациям на основе сопоставления общих признаков, свойств или действий предмета. Научается оценивать относительность предметов, явлений, ситуаций, то есть постигает относительность мира через мыслительную и языковую оценку.

Наблюдение за чужой речью, с применением калибрования и анализ её с целью понимания, позволяет определить особенности наименований, употребляемых автором речи, а также какой функционально-смысловой тип речи осознанно преобладает или бессознательно свойственен речи говорящего.

Особенности употреблённых существительных позволяют выстроить предметную картину мира говорящего, а слушающему с целью понимания условно поместить себя в выстроенную в чужой речи картину мира. Степень детализации и выразительности описания свидетельствует о развитости внимания и способности речевого отображения действительности, а также о качественных особенностях чужой картины мира. Степень подробности отображения действия в повествовании свидетельствует о понимании говорящим речевой ситуации, знании законов жанра, а также о правильной оценке логической, этической и эстетической значимости информации для слушающего. Направленность действия в чужой речи позволит понимать векторность и свойства целеполагания адресанта. Предмет рассуждения обнаруживает сферу и уровень интересов говорящего. Композиционная выразительность и доказательность рассуждения – свидетельство логичности и последовательности ментального действия.

О каждом из этапов калибрования следует говорить более подробно, подкрепляя сказанное результатами лингвистических экспериментов, что, надеемся, будет сделано в наших дальнейших исследованиях.

Третий этап калибрования – дискурсивное наблюдение за чужой речью, возможен к применению лишь при длительной коммуникации и многократно повторяющихся типовых, например этикетных, и разнообразных речевых актах. *Дискурс* – в широком понимании – процесс речи, протяженный во времени и пространстве в совокупности с нетекстовыми параметрами и факторами – событиями, условиями, ситуациями, прагматическими, социокультурными, психологическими и другими факторами, оказывающими влияние на образование речи. *...Сегодня уже невозможно представить себе язык, речь и дискурс как отдельные, замкнутые в себе системы, поэтому они воспринимаются как целостное триединство* [1, с. 18].

Наблюдение за дискурсом чужой речи даёт возможность составить наиболее полный портрет языковой личности [2]. Языковая личность обладает фундаментальными личностными и культурологическими аксиологическими базами, составляющими фундамент нравственности и морали. Ценностные ориентиры и константы, моральные принципы, отражающиеся в речи, составляют точки духовного соединения и объединения участников межличностной и межкультурной коммуникации. В целом же межкультурная коммуникация составляет общечеловеческий межкультурный дискурс. Эффективное формирование общего межкультурного дискурса возможно только на основе понимания, сознательного уважения и взаимного приятия аксиологического лингвокультурного кода коммуникантов.

Калибрование – пошаговый анализ чужой речи с целью понимания смыслов речи и личностной аксиологической ориентированности говорящего – представляется эффективным для применения в процессе понимания чужой речи, а также в процессе обучения чужому языку. Процесс калибрования как свойственный человеку психомыслительный процесс, сформированный в ходе естественного возрастного развития мозга и становления психики, является закреплённой способностью психомыслительной деятельности. Эта способность может быть использована в различных сферах человеческой деятельности, в том числе и как основа методов понимания и изучения чужой речи, необходимого в процессе межличностной и межкультурной коммуникации.

Источники и литература

1. Владимирова Т. Е. Призванные в общение: Русский дискурс в межкультурной коммуникации / Т. Е. Владимирова. – М.: URSS, 2010. – 304 с.
2. Караулов Ю. Н. Русский язык и языковая личность / Ю. Н. Караулов. – М.: Изд-во КомКнига, 2006. – 264 с.
3. Лурия А. Р. Язык и сознание. Под ред. Е. Д. Хомской / А. Р. Лурия. – М.: Изд. Московского университета, 1979. – 320 с.
4. Матвеева Т. В. Учебный словарь: русский язык, культура речи, стилистика, риторика. / Т. В. Матвеева. – М.: Флинта: Наука, 2003. – 432 с.
5. Степанов Ю. С. Константы: Словарь русской культуры / Ю. С. Степанов. – М.: Академический Проект, 2001. – 990 с.

УДК 811.161.1'255.4

Дашенко О. И.

ВОСПРОИЗВЕДЕНИЕ СЛОВ-РЕАЛИЙ В ПЕРЕВОДНОМ ХУДОЖЕСТВЕННОМ ТЕКСТЕ

В настоящей статье на материале подлинных повестей И.Франко и их переводов на русский язык анализируются слова-реалии; устанавливаются основные способы перевода лексических единиц, содержащих фоновую информацию; описываются способы не совсем адекватного перевода.

Ключевые слова: слова-реалии, фоновая информация, колорит.

У даній статті на матеріалі автентичних повістей І. Франка та їх перекладів російською мовою проаналізовано слова-реалії; встановлено основні способи перекладу лексичних одиниць, що містять фонову інформацію; описано способи не цілком адекватного перекладу.

Ключові слова: слова-реалії, фонові інформація, колорит.

In the real article on material of authentic stories I.Franka and their translating into the russian language words-realities are analysed; the basic methods of translation of lexical units, containing base-line information are set; the methods of not quite adequate translation are described.

Key words: words-realities, base-line information, colourit.

В контексте общей проблематики национально-культурной специфики языка и речевой деятельности в общем особенную **актуальность** в теории и практике переводоведения приобретает вопрос о переводе реалий в художественном тексте, ибо это сложное и сугубо творческое занятие.

К проблеме воспроизведения реалий в переводе обращались такие исследователи, как А. Швейцер, А. Фёдоров, И. Кашкин, Н. Любимов, В. Виноградов, С. Флорин, Р. Зоривчак и др.

Объектом данного исследования являются оригинальные и переводные тексты И.Франко с целью извлечения и сопоставления слов-реалий.

Цель исследования состоит в анализе реалий как компонента социально-исторического и национально-культурного контекста и установлении способов перевода слов-реалий в повестях И. Франко на русский язык.

В настоящее время существует несколько определений понятия «реалия», однако, на наш взгляд, наиболее полной является дефиниция С. Влахова и С. Флорина, которые считают, что реалии – это слова и словосочетания

народного языка, обозначающие наименования предметов, понятий, явлений, характерных для определённой культуры, быта или общественно-исторических особенностей народа, нации, страны, которые, таким образом, являются носителями национального, местного или исторического колорита [2, с. 238]. Точных соответствий в других языках такие слова не имеют, а поэтому не могут быть переведены на общих основаниях, они требуют особого подхода. Реалии относятся к лексическим единицам, передающим фоновую информацию.

Сохранить национальное своеобразие подлинника в переводе – задача особой трудности. Поэтому нельзя не согласиться с мнением А. Швейцера, который писал: «В процессе перевода происходит не только сопоставление разных языковых систем, но и столкновение разных культур и даже цивилизаций. Этот аспект перевода выступает рельефно при переводе реалий» [9, с. 36].

Национальный колорит – это особенный национальный отпечаток, оставленный на настоящем художественном произведении. Это феномен большой сложности, существенная, необходимая часть содержания произведения, его формы. Чтобы литература воспринималась как явление самобытное, необходимо чтобы она была национальной не только по форме, но и имела что-то национальное в содержании, в частности, в ментальности героев. Действительно национальное – это часто что-то и очень тонкое, и весомое и – одновременно – трудно осязаемое, уловимое.

Для переводчика воспроизведение национального колорита – это одна из сложнейших проблем. Воспринимая оригинал как целостную художественную систему, переводчик пытается создать равноценное литературное произведение и выразить в нём отражённые в подлиннике национальные формы жизни, психологию народа и его культуру. И. Кашкин справедливо утверждал, что ощущение чужеземности в переводе достигается не внешней формальной экзотикой, «не поверхностным копированием чужезычия, а путём глубоко понятой и чутко переданной сути, в которой заключена национальная особенность оригинала...» [3, с. 141]. Мнение И. Кашкина разделяет Н. Любимов: «Национальный колорит достигается точным воспроизведением портретной живописи подлинника, воспроизведением бытовых особенностей, уклада жизни, интерьера... пейзажа данной страны во всей его характеристике... народных обрядов, поверий и т. д.» [4, с. 243].

Поэтому переводчик, сталкиваясь со словом, называющим реалию, должен ответить, как справедливо заметили С. Влахов и С. Флорин, по крайней мере на два вопроса: называет ли слово реалию в данном тексте, и если да, то следует ли это слово «брать взаймы»? Переводчику не следует поддаваться гипнозу иноязычного мира и видеть за каждым словом реалию. «Необходимо помнить, что, употребляя слово-реалию, писатель не всегда подчёркивает, не обязательно выявляет им сущность самой реалии, т. е. не акцентирует внимание читателя на отличие от других предметов того же рода» [1, с. 117].

Для детального изучения особенностей перевода слов-реалий мы избрали повести Ивана Франко «Захар Беркут» (перевод Е. Карабана) и «Борислав сміється» (перевод М. Мазолькова), в которых ярко и экспрессивно отражена национальная специфика быта и колорит украинского народа.

Существуют различные классификации способов перевода слов-реалий. Мы, вслед за В. С. Виноградовым, выделяем четыре наиболее распространённых способа: транскрипция (транслитерация), гипо-гиперонимический перевод, уподобление, перифрастический (описательный) перевод.

1. Транскрипция (транслитерация)

Що давно тихо тут було, не чути ніякого голосу, крім вівчарської трембіти дець на далекий полонині або рику дикого тура чи оленя в гущавинах... [7, с. 23].

Когда-то тихо тут было, не услышишь ни звука, кроме пастушеской трембиты на каком-нибудь дальнем горном пастбище да рёва дикого тура или оленя в чащобе [8, с. 263].

Реалию трембіта – «духовий музичний інструмент – дерев'яна труба, зроблена зі смерекового дерева, обвита березовою корою» [5, с.188] переводчик оправданно транскрибирует, чтобы сохранить национальный колорит в наименовании музыкального инструмента. Таким образом, в русском контексте это слово «с налётом чужеземности» приобретает коннотацию необычности, оригинальности.

Тухольські пасемці і собі готовились, гострячи ножі та тесаки, обуваючи міцні журботі постолі... [7, с. 220].

Тухольские охотники готовились в свою очередь, оттачивая ножи и тесаки, обуываясь в тесные постолы из зубровой кожи... [8, с. 267].

Чтобы сохранить этнографическую реалию, переводчик воспользовался транскрипцией. Однако необходимо заметить, что «міцні постолі» и «тесные постолы» это не одно и то же. По-видимому, постолы у охотников были крепкими, добротными, а не тесными.

П'ю я, в шинку гамір, – а ту... [7, с. 111].

Пью я, в шинке крик, гам и вдруг рядом... [8, с. 135].

В данном случае переводчик транскрибировал реалию, но использовал и ссылку, в которой указал её значение – **кабак**, хотя реалия **шинок** зафиксирована толковыми словарями русского языка.

2. Гипо-гиперонимический перевод

Для этого способа перевода характерно установление отношения эквивалентности между словом подлинника, передающим видовое понятие, и словом в языке перевода, называющим соответствующее родовое понятие, или наоборот.

На стрімкім пригірку, відділенім від інших страшними дебрями, порослім густо величезними буками та смереками, покритім ломами й обвалищами дерев [7, с. 219].

На крутом взгорье, отделённом от других страшными дебрями, густо поросшем громадными деревьями, покрытом буреломом и валежником... [8, с. 265].

Три старці йшли повільно. Перед кожним дворичем вони зупинялись і викликали голосно хазяїв по ім'ю, а коли той або хто-небудь із жильців обійстя явився, вони говорили: Завтра на копу! – і йшли даліше... «На копу скликають, на раду громадську, – сказав Максим» [7, с. 235].

Старцы шли медленно. Перед каждым двором они останавливались и выкликали громко имя хозяина, а когда хозяин или кто-нибудь из обитателей усадьбы являлся на зов, они говорили: – Завтра на сход! – и шли дальше... «На сход сзывают, на совет общины» [8, с. 284].

Копа – «збори сільської громади для розв'язання судових та громадських справ» [5, с. 887]. Переводчик историческую реалию **копа** заменяет гиперонимом **сход**. Эти две лексемы близки в стилистическом и хронологическом планах, но лучше бы было в дынном случае употребить транскрипцию. Тогда реалия сохранила бы необычность самого явления и имплицитно сему «темпоральность».

3. Уподобление

Этот переводческий приём очень близок к предыдущему. Разница между ними заключается в том, что уподобляемые слова скорее называют понятия, находящиеся в соподчинении к родовому понятию, а не в отношениях подчинённое и подчиняющее понятие, как в гипо-гиперонимическом способе.

Тухольські паселіці ї собі готовились... складаючи в невеличкі дорожні **бесаги** печене м'ясо, **паляниці**, сир... [7, с. 220].

Реалия **паляница** – «хлібина з пшеничного борошна, замішаного певним чином – буханець» [5, с. 523].

Коврига – «большой круглый хлеб; каравай» [6, с. 241].

Перед кожним **дворищем** вони зупинялися і викликали голосно хазяїв по ім'ю, а коли хто-небудь із жильців **обійстя** явився... [7, с. 235].

Реалии **дворище**, **обійстя** – «садиба, двір» [7, с. 396] удачно переведені нейтральними поняттями **двор**, **усадиба**.

Попухлі з голоду діти мужицькі, голі та сині, цілими чередами лазили по **толоках** та сіножаттях, шукаючи кваску... [7, с. 94].

Переводчик употребил нейтральное соответствие, хотя русские словари фиксируют слово **толока** – «поле... используемое для выпаса скота...» [6, с. 695].

4. Перифрастический (описательный) перевод

Подобный перевод предусматривает установление соответствий между словом оригинала и словосочетанием перевода, объединяющим его смысл.

Що давно ліси густі, непрохідні закривали майже весь її простір, окрім високих **полонин**, сходили в долину аж над самі ріки... [7, с. 216].

Реалію **полонина** передано описательним способом, но утрачено національний колорит і експресивність. Червень місяць добігав уже до кінця. Починалася **кововиця** [7, с. 94].

...проворкотів він, немов сам до себе, і знов сів натикати свою **черепаньку** [7, с. 66].

Сей та той перейде один-півтора перекося, кине косу на землю, зітхне важко-важко та й лягає на вогуку холодну **кошеницю**... [7, с. 95].

Используя этот способ, переводчик адекватно передаёт значение реалий, но иногда исчезает очарование ассоциаций, вызываемых словами-реалиями в оригинале.

Выводы. Сопоставительный анализ реалий свидетельствует о том, что сохранить национальный колорит оригинала в переводе – задача сложная. Она выполняется не только за счёт различных приёмов передачи фоновой информации средствами переводящего языка, но и творческим воссозданием всего идейно-художественного содержания произведения. Изучение переводов в этом направлении позволит уточнить как классификацию лексических единиц, содержащих фоновую информацию, так и отдельные теоретические положения, касающихся слов-реалий.

Источники и литература

1. Виноградов В. С. Перевод: Общие и лексические вопросы: Учебное пособие. – 3-е изд. – М.: КДУ, 2006. – 240 с.
2. Влахов С. И., Флорин С. П. Непереводимое в переводе / под ред. Вл. Россельса / С. Влахов, С. Флорин. – М.: Международные отношения, 1980. – 352 с.
3. Кашкин И. А. Для читателя современника: статьи и исследования / И. Кашкин. – М.: Советский писатель, 1968. – 192 с.
4. Любимов Н. М. Перевод – искусство. – 2-е изд. доп. / Н. М. Любимов. – М.: Советская Россия, 1982. – 127 с.
5. Новый тлумачний словник української мови: У 3-х томах / Уклад.: Яремко В. В., Сліпушко О. М. // Василь Васильович Яремко, Оксана Миколаївна Сліпушко. – К.: Аконті, 2004. – 1521 с.
6. Ожегов С. И. Словарь русского языка / Ожегов Сергей Иванович / под ред. И. К. Засоновой, Л. Н. Комаровой // Около 53000 слов. Изд. 8-е, стереотип. М.: Советская энциклопедия, 1970. – 900 с.
7. Франко І. Я. Борислав сміється. Захар Беркут: Повісті (Вступ стаття А. І. Скоця; Худож. І. М. Крислач. – Львів: Каменяр, 1990. – 352 с., 1 арк. портр. – (Шкільна бібліотека).
8. Франко І. Я. Избранные сочинения / И. Я. Франко / Предисл. Ю. Кобылецкого; примеч. Н. Вишневский. – К.: Дніпро, 1983. – 472 с. ил. – (Школьная библиотека).
9. Швейцер А. Д. Теория перевода: статус, проблемы, аспекты / отв. ред. В. Н. Ярцева; АН СССР, Институт языкознания / А. Д. Швейцер. – М.: Наука, 1988. – 214 с.

УДК 81-2

Дель Гаудио С.

УРОВНИ ИНТЕРФЕРЕНЦИИ РУССКОГО ЯЗЫКА В УКРАИНЕ

В данной статье, в отличие от предыдущих публикаций, посвященных вариативности русского языка в Украине, автор вводит понятие «уровни интерференции», предлагает обоснование такого подхода в отношении русского и украинского языков, рассматривает важные аспекты данной интерференции на конкретных примерах. По мнению автора, важно четко различать общую *вариативность* русского языка в Украине и более специфические *уровни языковой интерференции в русской устной и письменной речи*.

Ключевые слова: вариативность русского языка в Украине; уровни интерференции; национальный вариант русского языка Украины; языковая смесь; суржик.

Автор, на відміну від попередніх публікацій, присвячених *варіативності російської мови в Україні*, розглядає поняття «*рівні мовної інтерференції*», пропонує обґрунтування такого підходу до російської й української мов, а також аналізує важливі аспекти інтерференції на конкретних прикладах. На думку автора, важливо розрізняти загальну *варіативність російської мови в Україні* і *рівні мовної інтерференції української в російському усному та писемному мовленні*.

Ключові слова: *варіативність російської мови в Україні; рівні мовної інтерференції; варіант російської мови; мовна суміш; суржик*.

This article, differently from former contributions, devoted to the description of variation of the Russian spoken in Ukraine, aims at presenting and discussing such a specific phenomenon as '*levels of language interference*'. At the same time a differentiation between a generic *Russian variety* of Ukraine and more specific levels of *Ukrainian interference* into the oral and written Russian discourse is introduced. Some important aspects of this interference being analyzed; they are based on the typical examples of speech patterns used by the average Russian-speaking Ukrainian.

Key words: Russian variety; levels of interference; national variant of Russian in Ukraine; language mix; suržyk.

В предыдущих публикациях [1] мы обсуждали спорный вопрос: справедливо ли говорить о «национальном» варианте русского языка в Украине [2]; также анализировали характерные лингвистические черты *вариативности* русского языка в Украине [3; 4]. Анализ взаимодействия двух языков (украинского и русского) и вариативности русского языка в Украине непосредственно касался также проблемы суржика.

В данной статье, мы введем понятие «уровни интерференции» и предложим обоснование такого подхода в отношении русского и украинского языков, а также рассмотрим важные аспекты данной интерференции на конкретных примерах.

На настоящем этапе, на наш взгляд, следует различать *вариативность* русского языка в Украине и *уровни языковой интерференции*. Безусловно, существует ряд характерных лингвистических черт (признаков), которые, как правило, ассоциируются с речью среднестатистического русскоязычного украинца и которые мы просто именуем *вариативность* или *вариант* русского языка Украины. Некоторые типичные лингвистические особенности этого варианта русского языка, уже описанные нами [3], могут быть представлены следующим образом:

Фонетика

а) ударение на первом слоге по аналогии с украинской языковой нормой, например, украинский вариант русского языка «звонит» – укр. язык «дзвонить» и станд. рус. – «звонит», с ударением на втором слоге;

б) более ограниченное «аканье»;

в) произношение фонемы /з/ как гортанного/заднеязычного звука, вместо стандартного русского варианта /г/;

г) фонетическая реализация русского союза «что/чтобы», как «шо/шобы» [шоб]. Здесь следует отметить, что подобное упрощение иногда обнаруживается также в стандартном украинском языке: «що» > «шо» и является идиосинкразической чертой суржика¹.

В морфосинтаксисе – ярко выраженная вариация в употреблении и управлении предлогами.

В лексикологии – заметна тенденция использования украинских слов (реалий) и фразеологических единиц в качестве синонимов стандартных русских слов. Вероятно, некоторые украинизмы воспринимаются как более подходящие для выражения определенных эмоций, внутренней картины мира или как специфическая денотация. Например, слово «хата» вместо «дом»; слово «держав» употребляется чаще, чем его синоним «государство», «рада» вместо «дума», «иду на збори» вместо «иду на собрание» и т. д.

Данный уровень вариативности, со временем (и теоретически), мог бы стать «национальным» вариантом русскоязычного населения Украины. Однако, для осуществления этого процесса необходимо, во-первых, чтобы украинские носители русского языка осознали существование этого варианта; во-вторых, чтобы большинство носителей украинского варианта русского языка признали его, сначала на устном уровне, а затем начали допускать и употреблять его в письменной литературной форме. Подобный подход характеризовал формирование различных вариантов английского языка на мировом уровне.

Однако, в определении социолингвистической ситуации Украины необходимо рассматривать взаимодействие разных источников интерференции, вследствие исторически сложившихся языковых контактов между русским, украинским и другим языками на территории современной Украины и сосуществование неофициальных языковых систем, таких как суржик.

Мы исключили гипотезу русского суржика (то есть суржик на основе русского языка²), как теоретически предположил М. Флаера [6, с. 115-116]. После анализа языкового материала, иллюстрирующего речь необразованных русскоговорящих респондентов³, мы пришли к выводу, что не правильно говорить о суржике на основе русского языка и что нельзя рассматривать его как отдельную, автономную языковую систему. Совершенно другой вопрос – следующий: играет ли прототип суржика (на украинской основе) роль в создании вариации русского языка Украины, как предполагают некоторые лингвисты [7, с. 652]. Ответить на последний вопрос не просто. Прежде всего, на наш взгляд, необходимо провести четкую границу между обыкновенной интерференцией и феноменом языковой смеси.

Другими словами, можно предположить степень интерференции со стороны украинского языка (и его социальных и территориальных диалектов) на разговорную русскую речь, с одной стороны, а с другой, проникновение новых реалий украинского происхождения, обозначающих понятия, типичные для независимой Украины, такие как, например, «хата» вместо «дом»; «держав» употребляется чаще, чем его синоним «государство»; «рада» вместо «дума»; «иду на збори» вместо «иду на собрание» и т. д.

На самом деле, становление независимой Украины ускорило процесс дивергенции (отклонения) от русского стандартного языка (России) и этому способствовало широкое использование украинизмов в русском языке Украины, особенно в его устном варианте, хотя и письменные формы не свободны от интерференции.

Следовательно, если мы рассматриваем полную социолингвистическую картину страны, необходимо различать разные слои с неодинаковыми оттенками интерференции, (как следствие постоянного языкового контакта между русским и украинским языками) и общие черты *украинского варианта* русского языка.

Собранный языковой материал позволяет представить степени интерференции следующим образом:

1. Ненормативное ударение: баран > род. падеж баранà;

2. Частица **та** вместо **да**: **Та** ты шо?; отметим, что характерная черта украинского варианта русского языка – это фонетическая реализация русского союза «что/чтобы», как «шо/шобы» [шоб]. Следует добавить, что подобное упрощение иногда обнаруживается также в стандартном украинском языке: «що» > «шо» и является идиосинкразической для суржика.

3. Грамматические украинизмы, например склонение существительных среднего рода на **-о**: улица Франкa вместо Франкo; разговорное обращение с употреблением украинского звательного падежа: **друже** вместо друг;

4. Ограниченное употребление кратких форм прилагательных в предикативной позиции по отношению с русским стандартным языком;

В глаголах – неправильное употребления префикса, например: *одеваю на себя* вместо нормативного *надеваю на себя*. Можно интерпретировать это отклонение от нормы русского языка как влияние украинского «одяг», «одягати», «одягати на себе». Отметим далее семантическое изменение (искажение) в употреблении некоторых глаголов, например *ложитъ* вместо *класть*; *справлять* день рождения вместо *отмечать* день рождения; ненормативное спряжение следующих глаголов:

Говорят	Норма
Мы <i>хочем</i> (по аналогии с украинским «ми хочемо»); ты <i>хотишь</i>	Мы <i>хотим</i> Ты <i>хочешь</i>
Я <i>ложу</i> ; мы <i>лджим</i> ; вы <i>лджите</i> ; ты <i>лджишь</i> ; Я <i>слаживаю</i> все вместе	Я <i>кладу</i> ; мы <i>кладем</i> ; вы <i>кладете</i> ; ты <i>кладешь</i> ; Я <i>складываю</i> все вместе

5. Нарушения норм синтаксического управления глаголов:

Говорят и пишут	Норма
Нам нужен Президент, который бы думал за нас	Нам нужен Президент, который бы думал о нас
Я говорю за весь Киев; говорить за что-то/кого-то	Я говорю обо всем Киеве; о чем-то; о ком-то
Скучать за кем-то	Скучать по кому-то
Жить на Украине	Жить в Украине
Они смеялись с меня	Они смеялись надо мной
Спросить за кого-то/за что-то	Спросить о ком-то/про что-то

5. Нарушения норм синтаксического управления предлогов:

<i>Этот реферат за своим содержанием лучше предыдущего</i>	по своему содержанию
<i>В плане учтены мероприятия на улучшение ситуации</i>	по улучшению
<i>Производство сократилось через нехватку сырья</i>	из-за нехватки
<i>Того дня я был на занятиях.</i>	в тот день
<i>Я сделаю это другим разом.</i>	в другой раз
<i>Хотел тебя спросить за Таню.</i>	о Тане
<i>Мы ездили на свадьбу до брата.</i>	к брату
<i>Мы долго шли дорогой.</i>	по дороге
<i>Протяжением всего года я не болел.</i>	на протяжении
<i>Справки с любых вопросов можно получить в регистратуре</i>	по любым вопросам

Анализ **синтаксического калькирования** требует направленного полевого исследования, поскольку трудно провести линию между чистой интерференцией украинского языка в русский и специфическим вариантом русского языка Украины. Поэтому на начальном этапе, отражением которого является данная статья, мы будем ограничивать приведенные примеры следующими: «или ты знаешь кого-то из них?» ср.: ст. русск. «знаешь ли ты...?». Это – очевидная калька украинского вопросительного предложения: «Чи ти знаєш...?». Подобный пример отмечен в энциклопедии украинского языка [8, с. 773] «я не знаю, **или** он жив, по аналогии с украинской фразой «я не знаю, чи він живий».

В лексике, кроме упомянутых выше лексем украинского происхождения, характерных или общих для варианта русского языка Украины характеризующихся общего уровня *вариативности* русского языка в Украине, можно обнаружить многочисленные примеры реалий-украинской безэквивалентной лексики. Например, в обозначении этнографических понятий, отметим такие слова как *вечеря*, *колядки* (на Рождество), *рушник* (свадебный) и т. д. В социально-политической лексике: *тризуб* вместо *трезубец*; *территориальная громада* и т. д. На основе слова *державна* образовались следующие дериваты: *держав-ник*; *держав-ни-чеськ-ий* и т. д.

В заключение подчеркнем, что точное определение степени вариативности русского языка в Украине и уровней интерференции на данном этапе не представляется возможным. Также трудно утверждать, что существует «национальный» вариант русского языка Украины. Аргументированный ответ на эти вопросы будет возможен лишь вследствие всестороннего (полевого) социолингвистического исследования, в результате системного сопоставления лингвистических данных в соответствии с определенными лингвистическими параметрами. Поэтому на данном этапе корректнее говорить о *вариативности* в целом или, точнее, об *уровнях интерференции* украинского в русский язык Украины.

Источники и литература

1. Дель Гаудио С. Об украинском варианте русского языка: спорные вопросы // 2010----
2. Рудяков А. Н. Георусистика и национальные варианты русского языка // Культура Народов Причерноморья. – Симферополь: 2009. – № 168. – Т. 1. – С. 7-10.
3. Del Gaudio S. Вариативность русского языка в Украине // Przegląd Wschodnioeuropejski. – Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie: 2010 (в печати).
4. Дель Гаудио С. О вариативности русского языка на Украине // Известия РАН. – 2010. – № 6 (в печати)
4. Del Gaudio S. On the Nature of Suržyk: a Double Perspective. München-Berlin-Wien, 2010.
5. Flier M. «Suržyk: The Rules of Engagement» // Harvard Ukrainian Studies XXII: 1998. – Pp. 113-136.
6. Дорофеев Ю. В. О развитии вариантных форм русского языка в Украине. (Тезисы) // Русский язык: исторические судьбы и современность. Труды и материалы. – М.: 2010. – С. 651-652.
7. Українська мова. Енциклопедія. – К., 2007.

Примечание

¹ Подробнее, см. далее.

² К вопросу существует ли русский суржик, до настоящего времени можно было наблюдать два подхода: 1) его отрицание и 2) его теоретическое допущение. Постановка проблемы связана со значением и научным определением термина «суржик», который, как выяснилось, не имеет научного происхождения. Только после того, как лингвисты согласятся с тем, что подразумевается под «суржи́ком», будут решены многие дефиниционные аспекты. Напомним, что мы предложили семантическое ограничение данного термина и ввели понятие «прототип» суржика, означающего смешанный украинско-русский язык на основе украинского диалектного субстрата [5, с. 42].

³ См.: Del Gaudio [5, с. 245]

УДК 81'37

Дідик О. В.

ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНА ІНТЕРПРЕТАЦІЯ СЛОВА *Familie*

Даная стаття присвячена дослідженню семантичного потенціалу німецького слова *Familie*. Новизна роботи состоит в определении лексико-семантичної структури даного слова, словообразовательної проєкції та семантичних варіантів.

Ключові слова: *Familie*, лексико-семантична структура, семантична проєкція, семантичний варіант.

Дана стаття присвячена дослідженню семантичного потенціалу німецького слова *Familie*. Новизна роботи полягає у визначенні лексико-семантичної структури даного слова, словотвірної проєкції та семантичних варіантів.

Ключові слова: *Familie*, лексико-семантична структура, семантична проєкція, семантичний варіант.

This article is dedicated to the research of sematic potential of the German word *Familie*. Novelty of the work lies definition of the lexical and semantic structure of the word researched, word-formative projection and semantic variants.

Key words: *Familie*, lexical and semantic structure, semantic projection, semantic variant.

Семантична проекція слова відображена в його семантичній структурі на певному етапі розвитку мови. Дослідження семантичного простору слова на окремих зрізах дозволяє спостерігати зміни в його структурі, спричинені екстралінгвальними чинниками та внутрішньомовними умовами на тлі загальної протяжності простору. Словотвірна проекція представлена наявними похідними від аналізованого слова, синтагматична – найтипівішими позиціями сполучуваності слова, етимологічна – основою, що вмотивувала семантику аналізованого мовного знака.

Семантичну проекцію слова **Familie** виявляємо за допомогою аналізу різних словникових статей. Досліджуване слово відображується в німецькій мові лексемою **Familie** із певним термінологічним потенціалом. Семантичні компоненти слова **Familie** варіюються в залежності від наукової парадигми, в якій воно існує, від історичної епохи, від індивідуальних уявлень окремих носіїв мови тощо. Дослідження семантичного простору слова **Familie** на конкретних синхронних зрізах дозволяє говорити про його поступове розширення. Етимологічний словник німецької мови Фрідріха Клуге (Friedrich Kluge) визначає слово **Familie** як Gemeinschaft der Verwandten (спільність родичів) та подає наступну етимологію: im 16. Jh. entlehnt aus gleichbedeutend l. familia zu l. famulus m. «Diener» (запозичене в 16 столітті від латинського familia – домашнє господарство, від лат. famulus – слуга). Мотив такого найменування пояснюється патріархальною системою. Кровно споріднені родичі, прислуга та раби підпорядковуються одному господарю (лат. dominus). У вузькому сенсі це слово означало батьків та дітей, у ширшому – усіх родичів, рід; усіх осіб, які підпорядковуються голові родини, включаючи прислугу. З розвитком суспільства поняття Hausgenossenschaft набуває під впливом певних соціальних змін сучасного значення. [4].

Deutsches Wörterbuch Герхарда Вайра (Gerhard Wahrig) інтерпретує слово **Familie** як Eltern u. Kinder (батьки та діти); Geschlecht, Sippe, alle Verwandten (рід, кровна спорідненість, всі родичі); {Bot.; Zool.} natürl. Gruppe aus nächstverwandten Gattungen {бот.; зоол.} природна група споріднених видів [3].

У словнику DUDEN – Deutsches Universalwörterbuch подано такі тлумачення слова **Familie** [2]: **1. a)** aus einem Elternpaar od. einem Elternteil u. mindestens einem Kind bestehende [Lebens]gemeinschaft (сумісне життя батьків або одного з батьків та щонайменше однієї дитини); eine vierköpfige, große, intakte, kinderreiche F.; F. Meyer ist verheiratet; eine F. gründen; haben Sie F.? (haben Sie einen Partner, eine Partnerin u. Kinder?); **R** das kommt in den besten -n vor (це може з кожним статись, не так вже і погано); **b)** Gruppe aller miteinander [bluts]verwandten Personen; Sippe (група всіх кровних родичів; рідня): eine alte, adlige, reiche F.; (iron.) eine feine, schöne F.; in eine F. einheiraten; aus guter F. stammen; das liegt in der F. (ist ihre Eigenart). **2.** (Biol.) systematische Einheit, Kategorie, in der näher miteinander verwandte Gattungen tierischer od. pflanzlicher Lebewesen zusammengefasst sind ((біол.) систематична єдність, категорія споріднених видів рослин та тварин). **3.** Gesamtheit, Serie von ähnlich gebauten technischen Geräten [eines Herstellers] mit gleichem od. verwandtem System (сукупність, серія схожих за технічними параметрами приладів (одного виробника) з однаковою чи спорідненою системою).

В словнику Der Sprach-Brockhaus знаходимо схожі пояснення зі словником DUDEN [1]: **1.** In der Regel Mann, Frau, Kinder (як правило чоловік, жінка та діти): Familienvater; er will eine F. gründen, heiraten; geordnete Familienverhältnisse; eine Feier im engsten Familienkreis; im Schoß der F.; Familienzusammenführung; Großfamilie; Kleinfamilie. **2.** Geschlecht, Sippe (рід, рідня): er stammt aus alter, guter F.; es bleibt in der F.; das liegt bei uns in der F.; Familienähnlichkeit; Familienbesitz; Familiengruft; Adelsfamilien. **3.** Biol./Zool. systematische Einheit (біологічна чи зоологічна систематична єдність).

Слово **Familie** використовується також в інших сферах [2; 3; 6]:

1) у біології: споріднені роди рослин або тварин, які об'єднані в систематичні єдності: Pflanzenfamilie der Liliengewächse, Familie der Hunde, Familie der Katzen; **2)** соціології: Lebensunterhalt einer Familie, Mitglied der kaiserlichen Familie, Angehöriger einer Familie, Einkommen der Familie; **3)** кримінології: в організованій злочинності в деяких субкультурах позначення банди (особливо в італо-американців у США, мафія): Die Familie Bonanno ist eine der Fünf Familien der Cosa Nostra von New York City / Die Leone-Familie ist eine mächtige italienisch-amerikanische Mafia-Organisation / Gambino-Familie / New Yorker Mafia-Familie; **4)** в математиці: поняття з теорії множин: eine Familie ist die Indizierungsinterpretation einer Funktion mit einer speziellen Notation, bei der kein spezielles Funktionssymbol wie bei der Abbildungsnotation benutzt wird / für die Menge der mit der Indexmenge I indizierten Familien, deren Mitglieder alle in A liegen, schreibt man A^I / Familien mit endlichen Indexmengen...; **5)** в астрономії: скупчення астероїдів зі схожими орбітами: die Asteroiden-Familie, Hirayama-Familien (in der Astronomie Gruppen von Asteroiden, die sich auf ähnlichen Bahnen um die Sonne bewegen); **6)** у політиці: die Familien-Partei Deutschlands / Bundesministerium für Familie, Senioren, Frauen und Jugend.

Отже, спостерігається поступове розростання значення лексеми на основі перенесення окремих ознак як базової схеми на інше середовище, зокрема, тваринний, рослинний світ, технічну сферу, галузь суспільно-політичних відносин. Базовими поняттєвими ознаками постають «єдність», «сукупність», «спорідненість», «належність до кола». Морфологічно належить слово **Familie** до familiär, Familiarität. Семантичну структуру слова **Familie** складають **семи**: родина, сім'я, рідня, клан, рід, сімейство, родинний.

Як зазначалося, синтагматична проекція семантичного простору окремої лексеми представлена найтипівішими позиціями сполучуваності слова. Сполучуваність є суттєвим мовним показником значення слова, оскільки, як справедливо вказує Ж. Вандрієс, «контекст очищує слово від його колишніх значень, нагромаджених пам'яттю і створює йому його «актуальне» значення» [7, с. 13]. З метою інтерпретації лексичної одиниці **Familie** доцільно розглянути прикметникову сполучуваність, що найяскравіше виявляє особливості семантичної структури лексеми, а також вказує на специфічні риси явищ дійсності, позначених цією лексемою. Матеріалом для розробки класифікації потенційних елементів сполучуваності аналізованої одиниці послужили словникові статті. Вони подають такі варіанти вживання сполучуваності досліджуваної лексеми з прикметниками, характеризуючи це поняття з різних точок зору [1; 2; 3; 6]:

- **склад родини:** eine vierköpfige, sechsköpfige, achtköpfige, große, kinderreiche Familie; eine starke Familie – велика родина; eine weitverzweigte Familie – велика родина; династія з багатьма боковими лініями;
- **походження:** eine edle, adlige, ehrbare, ansehnliche Familie; aus achtbarer Familie – з достойної родини; з порядної родини; er ist aus guter Familie – він з хорошої родини;
- **матеріальний добробут:** eine reiche, arme, dürftige Familie; aus einer armen Familie – з бідної родини;
- **приналежність:** eine befreundete Familie – родина (наших) друзів; die benachbarte Familie – родина сусіда; eine bekannte Familie – знайома родина;
- **моральні якості:** eine einige Familie – дружна родина; eine ehrliche Familie – честна родина;
- **фізичний стан:** eine gesunde Familie – здорова родина; multiple Familien – багатократні родини (більше ніж з одним хворим);
- **духовний стан:** eine glückliche Familie – щаслива родина;
- **єдність:** die ganze Familie war zu Hause – вся родина була дома;

- **соціальне розмежування:** *nichtsegregierende Familien* – несегрегруючі родини; *segregierende Familien* – сегрегруючі родини;

Для німецької мови найпоширенішим способом словотворення є композиція, тому все те, що має відношення до родини, досить часто виражено композитами. В словникових статтях знаходимо чималу кількість композитів утворених з допомогою слова **Familie** [1, 2, 3, 5, 6]:

- **приналежність до родини:** *Familienangehörige(r)*, *-anhang*, *-anschluss*, *-bande*, *-gemeinschaft*, *-haupt*, *-kreis*, *-mitghelfender*, *-oberhaupt*, *-vater*, *-verband*, *-vorstand*;
- **родинні заходи:** *Familienausflug*, *-feier*, *-fest*;
- **сімейні стосунки:** *Familienbeziehungen*, *-bruch*, *-konstellation*, *-leben*, *-planung*, *-sinn*, *-stand*, *-verhältnisse* (aus geordneten, zerrütteten Familienverhältnisse kommen), *-stiftung*, *-zusammenführung*, *-zerwürfnis*, *-zuwachs*;
- **майно:** *Familienbetrieb*, *-besitz*, *-brauerei*, *-budget*, *-einkommen*, *-fideikommiss*, *-habe*, *-haushalt*, *-sitz*, *-stiftung*, *-vermögen*, *-wirtschaft*;
- **ділова та банківська справа:** *Familienbeihilfe*, *-geld*, *-ermäßigung*, *-lastenausgleich*, *-versicherung*, *zulage*, *zuschlag*;
- **соціальна характеристика:** *Arbeiterfamilie*, *Arzt-*, *Offiziers-*, *Bettlerfamilie*, *Groß-*, *Klein-*;
- **туристична сфера:** *Familienenerholung*, *-ferienort*, *-heimfahrten*, *-zimmer*;
- **юриспруденція:** *Familienberatungsstelle*, *-beleidigung*, *-buch*, *-ehre*, *-diebstahl*, *-erziehung*, *erziehungspflicht*, *-förderung*, *-gericht*, *-gesetz*, *-gesetzbuch*, *-güterrecht*, *-hilfe*, *-konflikt*, *-minister*, *-name*, *-papiere*, *-politik*, *-rat*, *-recht*, *-rechtssache*, *-stammbuch*, *-stands-fälschung*, *-sterbegeld*, *-stück*, *-system*, *-unterhalt*, *-unterhaltsberechtigter*, *unterschlagung*, *-unterstützung*.

Близькими до слова **Familie** в значенні родини та родинних зв'язків з точки зору лексико-семантичного наповнення є такі одиниці: *Angehörigen*, *Anhang*, *Familiengemeinschaft*, *Familienkreis*, *Geschlecht*, *Haus*, *Mischpoke*, *Sippe*, *Stamm*, *Weib und Kind* → *Frau und Kinder*, *Verwandten*, *Verwandschaft*. Потенційно до лексико-семантичних варіантів належать також слова, що можуть уживатися як контекстуальні синоніми до слова **Familie** на рівні індивідуальної мовної картини світу окремого мовця, такі як *Clan*, *Geblüt*, *das junge Paar*, *die Meinen*, *die Meinigen*, *Familienbande*, *Generation*, *Gemeinschaft*, *Gruppe*, *meine Leute*, *Sippschaft*.

Отже, слово **Familie** в свідомості декількох поколінь німців – це родина. Для позначення поняття родини та родинних зв'язків слово **Familie** має в німецькій мові низку лексико-семантичних варіантів: *Angehörigen*, *Anhang*, *Clan*, *Familienkreis*, *Geschlecht*, *Haus*, *Mischpoke*, *Sippe*, *Verwandschaft*, usw. У словосполученнях із прикметниками досліджуване слово виявляє чимале розмаїття вживання, охоплюючи різні аспекти. Словотвірна проекція слова **Familie** виражена в німецькій мові чималою кількістю композитів в різних галузях: *Familienehre*, *-fest*, *-gesetz*, *-habe*, *-mitglied*, *-recht*, *-sitz*, *-zuwachs* usw.

Подальша перспектива дослідження німецького слова **Familie** полягає у вивченні етимології даного слова та вживання його в різних сферах життєдіяльності людини.

Джерела та література

1. Der Sprach-Brockhaus: dt. Bildwörterbuch von A-Z. – 9., u. erw. Aufl. – Wiesbaden: Brockhaus, 1984. – 843 s.
2. Duden – Deutsches Universalwörterbuch, 6. Aufl. Mannheim 2006 [CD-ROM].
3. Gerhard Wahrig: Deutsches Wörterbuch. – München: Mosaik Verlag, 1986. – 426 s.
4. Kluge, Friedrich: Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache. Unter Mithilfe von Max Bürgisser u. Bernd Gregor. 22. Aufl. – Berlin; New York: de Gruyter, 1989. – 325 s.
5. Renate Rathmayr: PONS Fachwörterbuch Marktwirtschaft. Deutsch-russischer Wörterbuch, russisch-deutscher Glossar. – K.: Methodika, 2004. – 432 s.
6. Електронний словник ABBYY Lingvo 12, 2006 ABBYY Software.
7. Кочерган М. П. Слово і контекст (лексична сполучуваність і значення слова) / М. П. Кочерган – Львів: Вид-во при Львів. держ. ун-ті видавничого об'єднання «Вища школа», 1980. – 182 с. – Бібліогр.: С. 166-182

УДК 81'282.4

Дорофеев Ю. В.

О «ПРАВИЛЬНОСТИ» И «НЕПРАВИЛЬНОСТИ» ВАРИАНТНЫХ ФОРМ ЯЗЫКА

В статье рассматривается проблема языкового варьирования с позиций современной лингвистики. Определяется степень субъективности понятия «норма» и аргументируется невозможность опоры на критерии правильности/неправильности при анализе вариантов форм языка.

Ключевые слова: вариант языка, норма, узус, изменчивость языка, вариант языка.

У статті розглянуто проблему мовного варіювання з позиції сучасної лінгвістики. Визначається ступінь суб'єктивності поняття «норма» та аргументується неможливість опоры на критерії правильності/неправильності при аналізі варіантних форм мови.

Ключові слова: варіант мови, норма, узус, мінливість мови, варіант мови.

In article the problem of a language variation from positions of modern linguistics is considered. Degree of subjectivity of concept «norm» is defined and the impossibility of a support on criterion correctness/abnormality is given reason at the analysis of alternative forms of language.

Key words: a language variant, norm, usage, variability of language.

Закономерности языкового варьирования часто рассматриваются относительно представлений о том, что каждый язык функционирует на основе четко зафиксированных норм, отступление от которых не только не желательно, но и влечет за собой разрушительные последствия для языка. Результатом этого становится резко отрицательная оценка всех процессов, отражающих развитие языков на современном этапе, и, в частности, русского языка: «Те изменения, которые наблюдаются последние 10-15 лет в русском литературном языке, приводят к расшатыванию сложившихся литературных норм, к явному понижению уровня речевой культуры носителей литературного языка» [2, с. 87]. Характеризуя, данную ситуацию, Ю. Н. Караулов отмечал: «Вариативность нормы может достигать широких пределов и восприниматься иногда болезненно гипертрофированно, в связи с чем появляются трагические сетования по поводу засорения и порчи родного языка» [7, с. 156]. Очевидно, в этом случае исследователи придерживаются консервативной точки зрения, согласно которой изменения языка обязательно предполагают его «ухудшение». И при этом забывают, что **все** языки (без исключений!) подвержены изменению. Этот непреложный эмпирический факт объясняется целым рядом обстоятельств, которые неоднократно обсуждались в соответствующей научной литературе. И «Нас ни в коей мере не должно расстраивать то, что языки изменяются в разных направлениях. Можно считать, что все живые языки являются по своей природе

эффективными и жизнеспособными системами общения, обслуживающими многочисленные и разнообразные нужды обществ, которые ими используются. По мере изменения этих нужд изменяются и языки, тем самым приспосабливаясь к новым условиям» [10, с. 60]. Поэтому рассуждения об изменениях в языке как «порче» не должны проникать в лингвистику.

В связи с этим представляется необходимым коренным образом пересмотреть укрепившееся представление о правильности кодифицированной (гомогенной) нормы и неправильности вариативных форм языка. Причиной этого ошибочного представления А. Д. Швейцер называет прежде всего то, «что во многих работах изучения языка подменялось изучением кодифицированного литературного языка, что приводило не только к смешению понятий «литературная норма» и «языковая норма», но и к неразграничению понятий «норма» и «кодификация нормы» [20, с. 101]. Помимо этого следует отметить, что в традиционной грамматике предполагалось, что только одна из форм языка – устного и письменного. Вследствие этого грамматисты видели свою задачу в том, чтобы сохранить эту форму языка от «порчи» [10, с. 59-60]. Однако «Главная задача лингвиста заключается в описании того, как люди говорят и пишут на своем языке, а не в предписывании того, как они должны говорить и писать» [10, с. 60] и научное исследование базируется на том, что ученый с равным вниманием и беспристрастностью определяет «генеральную линию развития того или иного феномена и отклонения от нее, нормирующие закономерности системы и асистемные ошибки говорящих, повторяющиеся, неизменно воспроизводимое и его нарушения, новации» [7, с. 261]. Ведь все значащие изменения, происходящие в языке, проявляются в виде индивидуальных отступлений от нормы, а «Язык существует лишь постольку, поскольку им пользуются, говорят на нем, воспринимают его, пишут на нем и читают» [19, с. 143-144].

В связи со всем сказанным мы полагаем необходимым рассмотреть проблему языковой нормы не в аспекте культуры речи или практической стилистики, а с позиции общих закономерностей языковых изменений, частным случаем которых является языковое варьирование.

Достижение данной цели предполагает решение следующих задач:

- анализ понятия «языковая норма»;
- установление отношений между нормой и языковым изменением;
- характеристика понятия «норма» в аспекте проблемы языкового варьирования.

Под языковой нормой принято понимать «Совокупность наиболее устойчивых традиционных реализаций языковой системы, отобранных и закрепленных в процессе общественной коммуникации» [18, с. 337]. Однако, несмотря на общепринятость подобного определения, в связи с понятием нормы существует немало неясных, а порой и противоречивых суждений.

Во-первых, «до сих пор отсутствует четкая дифференциация понятий «языковая норма» и «литературная норма». В результате понятие нормы нередко ассоциируется лишь с литературным языком, тогда как другие компоненты национального языка, в том числе территориальные и социальные диалекты, объявляются «ненормированными» [20, с. 101].

Во-вторых, «Между литературной нормой и реальным употреблением языка всегда имеются большие или меньшие расхождения, степень которых зависит от исторического этапа развития общества, его социальной структуры, а также от особенностей языковой ситуации» [18, с. 337]. Вследствие этого противостояние тенденции к устойчивости, обеспечивающей стабильность языковой системы, с тенденцией к заполнению в речи лакун, запрограммированных самой системой «часто разрешается в пользу говорящего, который в той или иной степени осознанно стремится творчески использовать возможности системы, нарушая нормы» [15, с. 8].

В этом случае отступления от норм рассматриваются как функционально обусловленные и намеренные (например, в поэзии). Такое варьирование нормы противопоставляется другому типу нарушений, любопытные образцы которых приводятся в монографии Т. В. Бульгиной и А. Д. Шмелева: *Все время Таня любит Серёжу; Моя кузина часто владеет приёмами каратэ; Мой брат иногда ненавидит лицемерие* [3, с. 79]. Однако в этих случаях можно констатировать, что «Всякая попытка сформулировать критерий «правильности» в виде постоянных, стабильно действующих правил и признаков наталкивается на проблему ускользающей переменности условий, в которых такой критерий приходится применять. В конечном счете оказывается, что нет такого, на первый взгляд заведомо «неправильного» выражения, которое не стало бы естественным и приемлемым, и нет такого «правильного» выражения, которое не оказалось бы странным и неприемлемым при определенных условиях» [5, с. 311-312]. Нарушения норм лексической и грамматической сочетаемости в живой речи происходят постоянно, однако это не означает, что их следует выводить за пределы общерусского языкового типа [7, с. 148].

В-третьих, «У разговорной речи есть свои нормы, особенностью которых является их некодифицированный характер и большая вариативность по сравнению с нормами кодифицированного литературного языка» [20, с. 101]. Помимо этого следует учитывать, что «говорящий может не знать традиционной нормы; или в этой норме может отсутствовать необходимая в ему в данном случае модель, и тогда он строит свои высказывания в соответствии с возможностями системы, как это делают дети» [8, с. 52]. Возможно, причина появления массовых инноваций в современной речи, которые связываются обычно с усилением личностного, творческого начала, «которое может проявляться и как осмысление нормы, и как в той или иной степени осознанное ее преодоление, и как экспериментирование с языком» [15, с. 41] восходит к более прозаическим истокам: необходимости наиболее четко и доступно выразить свою мысль в конкретной ситуации. И поэтому нередко говорящие или пишущие идут по пути максимального «упрощения», например, в Интернет-коммуникации, которая сегодня рассматривается как своеобразная субкультура, имеющая свои закономерности развития, в том числе и в речевой сфере.

На основе данных рассуждений можно сделать вывод, что «если под нормой иметь в виду коллективно осознанные правила выбора языковых средств, лежащие в основе речевых реализаций языковой системы, то без таких правил не может обойтись ни одна языковая система или подсистема, в том числе и диалектная» [20, с. 101]. Поэтому закономерной представляется оценка нормы как некоего «фильтра», распределяющего возможности системы по конкретным речевым актам в зависимости от конкретных (типовых) ситуаций [1, с. 10]. То есть не следует забывать, что языковая система – это «система возможностей, координат, которые указывают открытые и закрытые» пути в речи, «понятной» данному коллективу» [8, с. 36-37], а ограничения, принятые в данном обществе и данной культуре носят исключительно условный характер.

Итак, само по себе понятие нормы не может быть основой для неприятия каких-либо языковых явлений, поскольку норма представляет собой характерную для данной эпохи традицию использования языковых средств. Однако это использование приобретает вневременной характер когда подвергается кодификации, то есть фиксации норм литературного языка в специально предназначенных для этого источниках [4, с. 247]. Исследователи отмечают, что, «Хотя кодификация во всей совокупности кодифицирующих источников отражает норму литературного языка, она обычно не бывает полностью адекватна ей... основным принципам кодификации следует признать сочетание разумного лингвистического консерватизма и толерантности по отношению к языковым позициям» [4, с. 247] и что

«гибкая, жизнеспособная кодификация внимательна не только к языку классиков, но и к живому современному языку, к тому новому, что возникает в нем сегодня. Это означает, что разумная кодификация не претендует на свою окончательность» [11, с. 241]. Однако на практике мы нередко сталкиваемся с тем, что кодифицированные нормы возводятся в ранг непреложных правил, предписывающих носителям языка определенное речевое поведение. Такой нормативный подход к языковым фактам В. А. Звегинцев характеризует следующим образом: «Не следует думать, что предписывающий подход ... изжил себя и в лучшем случае представляет интерес лишь как дежурная тема для «Литературной газеты», но не для исследовательских институтов достаточно высокого ранга. Он по-прежнему занимает привилегированное положение. Так, Институт русского языка АН СССР выпустил (третью по счету) академическую грамматику русского языка. Уже при ее подготовке вот как определяли руководители этой большой и ответственной работы основные принципы, из которых будут исходить авторы новой грамматики: «Русская грамматика строится как грамматика нормативная, при этом норма определяется как... общественно осознанная и предписываемая всему обществу система языковых регламентаций (Шведова). И понимание нормы формулировалось затем почти что на языке уголовного кодекса: «Носители литературной нормы не могут не подчиняться норме... Общество предписывает ее (норму) своим носителям как категорию обязательную. Нарушения нормы остро воспринимаются обществом, фиксируются им и осуждаются». А если все же происходят отклонения от предписаний академической грамматики и возникают «употребления ненормативные», то они «требуют фиксации и запретительных характеристик». Читая эти строки, ощущаешь чувство незаконченности: им явно не хватает перечисления мер пресечения уклонению от нормы. Им почему-то не нашлось места и при реализации изложенной выше программы [6, с. 25].

В связи с этим следует отметить, что кодификация обычно представляется объективной, поскольку осуществляется на основе следующих критериев нормативности: «1) соответствие языкового факта системе языка и тенденциям его развития, 2) функциональная мотивированность появления и бытования языковой единицы с данным значением и функцией. 3) узуальность языковой единицы, ее массовая воспроизводимость в литературных текстах, включая разговорную речь образованных людей, 4) позитивная оценка языкового факта, его общественное одобрение, в чем особая роль принадлежит наиболее авторитетным в культурном отношении членам языкового коллектива» [4, с. 247]. Но здесь возникает вопрос: кто будет определять соответствие того или иного речевого факта данным критериям? Несомненно, что «Определяя в известной мере состав языковых средств, образующих норму языка, а также воспринимая языковые вкусы говорящих, общество тем самым воздействует на их языковую практику» [11, с. 244]. Однако является очевидным и то, что в этой языковой практике большую роль играют и личностные установки, требующие своего выражения и не находящие его в системе кодифицированных норм.

Чтобы в некоторой степени разрешить данное противоречие, лингвисты обращаются к практике использования тех или иных языковых средств (узусу) [21]. В 20 веке отношение к узусу становилось все более терпимым. Так, отмечается, что «Противоречия между нормой и узусом характерны только для литературных (кодифицированных) языков. В диалектах и разговорной, корпоративной речи узус является единственным регулятором употребления языковых единиц. Узус воспринимается как традиция, обычай» [21, с. 723-724]. И следует помнить, что «для говорящих современный язык – это не только совокупность уже реализованных форм и моделей, которые надлежит употреблять как таковые (*норма*), но также и техника, позволяющая выйти за пределы уже реализованного, т.е. «система возможностей» [8, с. 197].

Как же можно рассматривать узус? В своем докладе А. Мустайоки предложил три варианта решения этой проблемы: игнорировать узус (что, очевидно, невозможно), рассматривать как дополнительный источник норм или же принять за основу норм современного языка [12].

И здесь мы подходим вплотную к проблеме языкового варьирования, поскольку тот или иной вариант (форма) реализации национального языка, кроме литературного, базируется исключительно на узусе и фактически противоречит кодифицированной норме. И мы должны признать, что критерий «правильно/неправильно» утрачивает свою актуальность для большинства форм языка.

Не вызывает сомнений, что произношение или значение говорящего в определенном смысле противопоставлено конвенциональному значению как отходящее от некоторых общепринятых в данном языковом сообществе норм и правил интерпретации знаков. «Но нормы и правила есть всего лишь отражение некоего совокупного обобщенного опыта, а не предписанные кем-то установления директивного порядка, которые не должны нарушаться» [9, с. 129]. При этом «Большинство минимальных искажений, остающихся в рамках нормы и не имеющих никакой функциональной значимости, не только не распространяется, но не имеет даже каких-либо шансов быть замеченными» [8, с. 58]. Тем не менее по-прежнему можно услышать, что для отдельного языка главным является вопрос о правильности и неправильности языкового употребления. Но А. М. Пешковский, говоря о нормативной точке зрения на язык, отмечал: «объективных критериев для суждения о том, что «правильно» и что «неправильно», нет» [14, с. 292]. Этой же позиции придерживался Д. Лайонз: «Следует уяснить, что никаких абсолютных стандартов чистоты и правильности в языке нет ... Утверждение, что некая языковая форма правильна или неправильна только потому, что она не совпадает с какой-либо другой формой, принимаемой явно или неявно за образец, – это не более чем тавтология. Каждая особая языковая форма, которая встречается в некотором социальном или местном диалекте, подчиняется специфическим критериям чистоты и правильности, присущим именно этому диалекту. Осознание и принятие этого положения открывает путь для правильного подхода к описанию языка» [10, с. 59-60].

Языковые нормы представляются в определенный исторический момент идеалом, отличительной чертой которого «является его поразительный консерватизм, равного которому мы не встречаем ни в какой области духа. Из всех идеалов – это единственный идеал, который целиком лежит позади. «Правильной» всегда представляется речь старших поколений, предшествовавших литературных школ... Нормой признается то, что было, и отчасти то, что есть, но отнюдь не то, что будет» [14, с. 293].

Следует оговориться, что выступая против точки зрения на изменения языка как его ухудшение, я тем самым вовсе не утверждаю, что они «улучшают» язык. Главным должно быть понимание того, что в основе критерия оценки языкового изменения лежит понимание языка как социально и функционально обусловленного орудия. То есть варьирование норм или языковые изменения вовсе «не отменяют ни самого факта существования системы правил, ни необходимости и полезности их кодификации. Не следует только думать, что правила шахматной игры – это и есть шахматная игра, то есть что суть последней состоит в «применении» – пусть сколь угодно сложном и разнообразном – кодифицированной системы правил» [5, с. 47].

И все же в современном языкознании нормативному подходу уделяется преимущественное внимание. И это понятно, поскольку это лингвистика общегосударственной и общенациональной служб, имеющая свои и временные и пространственные координаты. Но когда все предписания диктуются внелингвистическими соображениями, ссылаться на законы языка, которые утверждаются некими жрецами от лингвистической науки, неуместно [6, с. 26].

Очевидны преимущества единого литературного языка в области государственного управления и образования. Однако, как указывает Д. Лайонз, необходимо при этом учитывать «два важных положения: во-первых, литературный язык сам по себе подвержен изменению; во-вторых, исходной основой литературного языка служит какой-либо социальный или местный диалект и литературная норма сама по себе не является ни более правильной, ни более чистой, чем речь любой другой социальной группы или области» [10, с. 60]. Но часто приходится слышать, что территориальный или социальный диалект, а также иные формы языка – это отступления от стандартной нормы, во многих случаях даже ее искажение. С исторической точки зрения такой подход неправилен, «поскольку подавляющее большинство так называемых диалектов – это просто регулярно развивавшиеся в разных направлениях более ранние формы речи, предшествовавшие засвидетельствованному языку» [19, с. 217], или же новые формы, которые последуют за этими языками.

Истории всех национальных языков Европы похожи. «По тем или иным причинам культурного характера внутри языкового сообщества, раздробленного на большое число диалектов, один из местных диалектов принимается в качестве предпочтительной или желательной формы речи» [19, с. 218]. Но если похожа история становления, то должны обнаруживаться сходства и в дальнейшем развитии. При этом несомненно, что «Для того чтобы отдать себе отчет в направлении общего движения языка, мы, разумеется, должны обращаться к никем не контролируемой речи народной массы» [19, с. 145]. И с этой позиции группы территориальных, социальных, региональных, национальных вариантов одного языка следует воспринимать как «проявление в социализованной форме универсальной тенденции к индивидуальному варьированию речи» [19, с. 217], поскольку именно таковы основные направления развития любого европейского языка, получившего достаточно большое распространение на необязательно единой территории.

Однако когда лингвисты рассматривают пиджины или национальные варианты языков, в основе которых английский, испанский, французский языки, они согласны с таким подходом. По отношению же к славянским языкам в большей или меньшей степени принимается существование территориальных диалектов, да и то как второстепенных форм реализации национального языка. Но что делать в этой ситуации с таким явлением как русские пиджины [13]? Или с интерферируемыми формами языка (например, украинско-русский суржик)? Следует ли отказать им в праве на существование, несмотря на то, что они существуют, отрицать их значимость для носителей языка, несмотря на то, что они выполняют определенные функции? Наконец, почему речевое общение в Интернете признается частью особой субкультуры и все чаще становится предметом исследования, а изменения в русском языке, носящие закономерный характер и подчеркивающие мировое распространение русского языка, вызывают неприятие? Нормативный подход дает на эти вопросы однозначный ответ, основанный на представлении о правильности/неправильности речевых фактов. Но этот ответ вступает в явное противоречие с закономерностями развития языка. А попытки обосновать иной подход к вариативности таких языков как русский или украинский [16; 17] и, соответственно, по-иному ответить на поставленные вопросы наталкиваются в большинстве случаев не только на непонимание, но и на открытое пренебрежение.

Представленные рассуждения позволяют сделать ряд выводов.

Изменения в языке всегда начинаются и развиваются как «сдвиг» нормы. Это не означает, что любое нарушение нормы ведет к изменению. Чтобы норма могла трансформироваться, нужно чтобы это было функционально обусловлено или чтобы норма была неизвестна говорящим. При этом «сдвиги» нормы не должны препятствовать функционированию языка, то есть взаимопониманию.

«Степень нормированности языка, а главное, характер нормативно-стилистического уклада языка по-человечески интересны – как языковая результирующая социально-культурной истории народа» [11, с. 131]. Но при этом для лингвиста варьирование языковых единиц в процессах речевой деятельности есть «нормальный способ существования языка и одновременно основа и микромир последующих исторических макроизменений, по которым и ведется отсчет развития языка» [7, с. 260].

Живой язык нельзя ограничить рамками нормативных предписаний, поскольку такие ограничения по сути являются запретом на его развитие. Инновационные процессы, отвечающие потребностям общества, протекают в языке независимо от согласия или несогласия с ними. Как классифицировать подобные новообразования и возможно ли оценивать их как «правильные» или «неправильные»? Как мы указывали выше, по мнению А. М. Пешковского, Д. Лайонза, В. А. Звегинцева и многих других ученых, здесь нет объективных критериев. И вряд ли судьбу новообразований смогут решать составители грамматик и словарей. Ведь «установление норм лингвистического поведения членов данного языкового коллектива – и в настоящем и, надо думать, в ближайшем будущем – на основании данных описаний означает не только оценку современного нам человека и его языкового поведения мерками прошлого, но и неизбежный выход из предписываемого круга признанных «правильными» единиц языка, так как достаточно полное и добросовестное описание, для которого не существует категорий «правильного» и «неправильного», не вправе обойти своим вниманием и всякого рода «употребления ненормативные» [6, с. 25-26].

Источники и литература

1. Алефиренко Н. Ф. Современные проблемы науки о языке: Учебное пособие / Н. Ф. Алефиренко. – М.: Флинта: Наука. 2005. – 416 с.
2. Бельчиков Ю. А. Основные тенденции развития стилистической структуры русского литературного языка «после Пушкина» до конца XX столетия / Ю. А. Бельчиков // Василию Ивановичу Абаеву 100 лет: Сб. ст. по иранистике, общему языкознанию, евразийским культурам. – М.: Языки русской культуры, 2001. – С. 87-94.
3. Булыгина Т. В. Языковая концептуализация мира (на материале русской грамматики) / Т. В. Булыгина, А. Д. Шмелёв. – М.: Школа «Языки русской культуры», 1997. – 576 с.
4. Виноградов С. И. Кодификация / С. И. Виноградов // Культура русской речи: Энциклопедический словарь-справочник / под ред. Л. Ю. Иванова, А. П. Сковородникова, Е. Н. Ширяева и др. – М.: Флинта: Наука, 2003. – С. 246-248
5. Гаспаров Б. М. Язык, память, образ. Лингвистика языкового существования / Б. М. Гаспаров. – М.: Новое литературное обозрение, 1996. – 352 с.
6. Звегинцев В. А. Мысли о лингвистике / В. А. Звегинцев / Предисл. В. М. Алпатов. Изд. 2-е. – М.: Издательство ЛКИ, 2008. – 336 с.
7. Караулов Ю. Н. Русский язык и языковая личность / Ю. Н. Караулов. – Изд. 5-е, стереотипное – М.: КомКнига, 2006. – 264 с.
8. Косериу Э. Синхрония, диахрония и история (проблема языкового изменения) / Э. Косериу. – 2-е изд., стереотипное – М.: Эдиториал УРСС, 2001. – 204 с.
9. Кравченко А. В. Знак, значение, знание. Очерк когнитивной философии языка / А. В. Кравченко. – Иркутск: Издание ОГУП «Иркутская областная типография № 1», 2001. – 261 с.
10. Лайонз Д. Введение в теоретическую лингвистику: Пер. англ. / Д. Лайонз. – М.: Прогресс, 1978. – 544 с.
11. Мечковская Н. Б. Общее языкознание. Структурная и социальная типология языков / Н. Б. Мечковская. – 6-е изд. – М.: Флинта: Наука, 2008. – 312 с.
12. Мустайоки А. Что могут дать лингвистические корпуса описанию русского языка? / А. Мустайоки // Русский язык: исторические судьбы и современность: IV Международный конгресс исследователей русского языка: Труды и материалы. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 2010. – С. 230-231.

13. Перехвальская Е. В. Русские пиджины / Е. В. Перехвальская. – СПб: Алетей, 2008. – 363 с.
14. Пешковский А. М. Объективная и нормативная точки зрения на язык / А. М. Пешковский // В. А. Звегинцев. История языкознания XIX–XX веков в очерках и извлечениях. Часть 2. – М.: Просвещение, 1965. – С. 288–299.
15. Ремчукова Е. Н. Креативный потенциал русской грамматики / Е. Н. Ремчукова. – М.: Изд-во РУДН, 2005. – 329 с.
16. Рудяков А. Н. Георусистика и русофония / А. Н. Рудяков // Лингводидактика. Социоллингвистика. Языки мира. К 90-летию со дня рождения академика И. Ф. Протченко / Учреждение Российской академии наук Институт языкознания РАН. – М.: Сов. писатель, 2008. – С. 115–128.
17. Рудяков А. Н. Георусистика и национальные варианты русского языка / А. Н. Рудяков // «Культура народов Причерноморья». – Симферополь, 2009. – № 168, т. 1. – С. 7–10.
18. Семенов Н. Н. Норма языковая / Н. Н. Семенов // Языкознание. Большой энциклопедический словарь. – 2-е изд. – М.: Большая Российская энциклопедия, 2000. – С. 337–338.
19. Сепир Э. Избранные труды по языкознанию и культурологии: Пер. с англ. / Э. Сепир / Общ. ред. и вступ. ст. А. Е. Кибрика. – 2-е изд. – М.: Издательская группа «Прогресс», 2002. – 656 с. – (Филологи мира).
20. Швейцер А. Д. Современная социоллингвистика: Теория, проблемы, методы / А. Д. Швейцер. – Изд. 2-е. – М.: Книжный дом «ЛИБРОКОМ», 2009. – 176 с.
21. Шмелёва Т. В. Узус / Т. В. Шмелёва // Культура русской речи: Энциклопедический словарь-справочник / под ред. Л. Ю. Иванова, А. П. Сковородникова, Е. Н. Ширяева и др. – М.: Флинта: Наука, 2003. – С. 723–724.

УДК 811.111'374

Драбовська В. А.

АСПЕКТИ ЛЕКСИКОГРАФІЧНОЇ РЕПРЕЗЕНТАЦІЇ ЛІНГВОКУЛЬТУРЕМ В АМЕРИКАНСЬКОМУ ВАРІАНТІ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ

В статті аналізуються існуючі теоретичні основи для диференціації культурно-окрашеної лексики. Предложено рекомендації щодо аспектів лексикографічної репрезентації такої лексики в учебном толковом лингвокультурологическом словаре американского варианта английского языка.

Ключевые слова: лингвокультурология, культурно-значимая информация, лингвокультурема, учебный толковый лингвокультурологический словарь.

У статті аналізуються наявні теоретичні підстави для диференціації культурно-забарвленої лексики. Запропоновано рекомендації щодо аспектів лексикографічної репрезентації лінгвокультурем у навчальному тлумачному лінгвокультурологічному словнику американського варіанта англійської мови.

Ключові слова: лінгвокультурологія, культурно-значима інформація, лінгвокультурема, навчальний тлумачний лінгвокультурологічний словник

The article deals with current theoretical bases for culture-specific lexemes' differentiation. The given recommendations refer to aspects of their lexicographic representation in a learner's explanatory American English linguocultural dictionary.

Key words: linguocultural studies, culture-significant information, culture-specific lexeme, learner's explanatory linguocultural dictionary.

Властиві кожному народу специфічні реалії культури, побуту, середовища, яким в іншій культурі відповідають повні або часткові прогалини, знаходять відображення в мові перш за все у вигляді культурно-специфічних слів, які відображають минулий досвід нації стосовно дій і роздумів про різні речі певними способами та характерний для певного мовного колективу спосіб життя й мислення [4, с. 19]. Лексикографія як практична діяльність змушена розв'язувати суперечливі проблеми мовознавства, навіть якщо відсутній загальноприйнятий метод розв'язання цих питань [1]. Відсутність у сучасній лінгвістиці об'єктивних критеріїв відбору культурно-забарвленої лексики до тлумачного лінгвокультурологічного довідника та ефективної системи її опису тільки підтверджує те, що це питання залишається відкритим до дискусій і, зокрема, потребує практичного рішення.

Мета статті – виявити наявні теоретичні й практичні підстави для диференціації та класифікації культурно-забарвленої лексики певної мови для подальшого ефективного їх застосування у моделі навчального тлумачного лінгвокультурологічного словника американського варіанта англійської мови.

Головним завданням лінгвокультурологічних досліджень є встановлення адекватних мовних засобів, що виражають ту чи іншу культурну одиницю в дискурсі, й основних прагматичних функцій апеляції до цієї культурної одиниці в різних ситуаціях спілкування [12, с. 8]. Культурно-специфічні лексичні одиниці в лінгвокультурології (далі – ЛК) називають «лінгвокультуремами»; вони концентровано виражають особливості семантики мови і потребують для свого розпредметнення поєднання лінгвістичних та лінгвокраїнознавчих, тобто «фонових» знань. Лінгвокультуреми прийнято ділити на такі, в яких культурно-значима інформація зосереджена в денотативному й конотативному аспектах значення [13, с. 235], тобто на денотативні й конотативні реалії. Перші не мають відповідностей в інших мовах або через відсутність у суспільній практиці цієї соціокультурної спільноти відповідних реалій, або через відсутність лексичних одиниць, що позначають ці реалії. Під другими мають на увазі слова, що відрізняються за своїми емоційно-естетичними асоціаціями, закріпленими за ознаками предмета, позначеним словом, і відображають ціннісну орієнтацію колективу [10, с. 95].

Виділяючи у словниковому складі будь-якої мови основні шари лексики, що найяскравіше виражають національну своєрідність культури, дослідники пропонують різні класифікації цих мовних одиниць. Так, А. С. Бухонкіна підрозділяє лінгвокультуреми на: 1) культурами-реалії (мовні реалії, що мають суто національний артефакт, присутній лише в одній культурі); 2) денотативні культурами – мовні знаки, у яких культурно-значима інформація не представлена у значенні слова, а розбіжності між культурами не знаходять вираження у мовній формі; 3) сигніфікативні культурами – мовні знаки, у яких детонат наявний у двох культурах, а характер культурно-значимої інформації, що міститься у сигніфікатах, є різний у двох мовах; 4) конотативні культурами – мовні знаки, предметно-понятійне ядро яких збігається у двох мовах, однак характер культурно-значимої інформації, що міститься у конотативному компоненті значення, є різним; 5) символіко-предметні культурами – мовні знаки, що мають у певному суспільстві деякий культурно-символічний зміст і несуть, таким чином, важливу інформацію про особливості бачення світу певною лінгвокультурою [3]. Серед зазначених типів культурем конотативні реалії є найважчими для виявлення, тому що звичайні слова в різних національних варіантах мови можуть мати додаткові значення, зумовлені національно-культурними чинниками, пов'язаними з традиціями й фольклором народу-носія мови, і саме тому лінгвокультурологічний словник має звертати на них особливу увагу користувача, адекватно описуючи їхню семантику.

В. А. Маслова виділяє декілька предметів лінгвокультурологічних досліджень, а саме: 1) безеквівалентну лексику і лакуни, що є предметом лінгвокраїнознавства; 2) міфологізовані мовні одиниці (архетипи і міфологеми, обряди й повір'я, ритуали і звичаї); 3) пареміологічний фонд мови; 4) фразеологічний фонд мови; 5) еталони, стереотипи, символи; 6) метафори і образи мови; 7) стилістичний склад мов; 8) мовленнєву поведінку; 9) сферу

мовленнєвого етикету. Вказані сутності є, на думку дослідниці, найбільш «культуроносними», і тому підлягають дослідженню у першу чергу [9, с. 37]. Продовжуючи цю думку, додамо, що вказані тут і вище аспекти диференціації лексики під кутом зору відображуваної нею культури підлягають адекватному висвітленню у навчальному тлумачному лінгвокультурологічному словнику.

Серед усієї різноманітності категорій культури М.Г. Лебедько особливо наголошує на: 1) цінностях, які лежать в основі дій і вчинків людини (напр., для *AmE* це: *individualism, privacy, materialism* тощо); 2) стереотипах і національному характері; 3) контекстній орієнтації культури; 4) сприйнятті часу (монокронні й поліхронні культури) [6]. Ф. Харіс і Р. Моран виділяють такі категорії культури, як: 1) почуття самотності та простору; 2) одяг і зовнішній вигляд; 3) їжа і звички, з нею пов'язані; 4) сприйняття часу; 5) будь-які ставлення людей і суспільства; 6) цінності й норми; 7) вірування і ставлення до надприродного; 8) розумові процеси і навчання; 9) навички роботи [16].

Якщо культурно-орієнтовану лексику в цілому розглядати як складник міжкультурного спілкування, то можна виділити декілька підходів до способів її функціонування. Так, К. Крамш розглядає міжкультурну комунікацію з точки зору: 1) сучасності; 2) історичної перспективи; 3) «уявлення» нації (наприклад, Лондон у культурному уявленні його жителів асоціюється з Шекспіром і Діккенсом, а Меморіал Лінкольна у Вашингтоні має додаткове значення у зв'язку з Мартіном Лютером Кінгом [17, с. 8].

Відповідно до «вертикальної типологізації» культурного складника дослідники виділяють *культуру* (макрокультуру), *субкультуру* (мікрокультуру) та *ідіокультуру* [5; 8; 7]. Субкультура обмежується етнічними або расовими групами чи соціальними класами і має багато спільного з домінуючою культурою, водночас наділеною й деякими унікальними рисами. *Ідіокультура* є сукупністю культурних і когнітивних особливостей, що відображають індивідуальне варіювання в комунікативній поведінці індивіда, що протиставляється домінуючій культурі як окреме загальному. Крім того, В. А. Маслова виділяє *етнічні* й *національні* культури, а також *метакультуру*. Перші – створювані окремим народом, другі – нацією. Остання є найбільшим утворенням, що об'єднує різні народи, як, наприклад, християнська чи ісламська метакультура [9].

Викладене вище дозволяє диференціювати культурно-забарвлену лексику в корпусі тлумачного словника: 1) за сукупністю культурних образів, успадкованих із попередніх поколінь, переконаннями сучасності та міфологічного мислення; 2) шляхом віднесення її до метакультури, яка найчастіше репрезентує безпосередній зв'язок із релігійними поглядами, макрокультури, що відображає узагальний менталітет нації, і субкультури. Однак, оскільки метою створення лінгвокультурологічного словника є усвідомлене вживання користувачем культурно-забарвлених лексем у процесі міжкультурного спілкування, то такий принцип опрацювання лексичного корпусу словника виявиться для нього не зовсім зрозумілим і недостатнім.

М. В. Бурлакова на основі наявних теоретичних праць [9; 11] запропонувала ефективну модель класифікації культурно-орієнтованої лексики британського варіанта англійської мови згідно п'ятих планів функціонування слів: *антропоцентричного* (опис фізіології, психології, характеристик якостей людини, ознак расової належності); *етнокультурного* (народно-поетичний узус, традиції побуту, повір'їв, обрядів, свят); *плану світосприйняття* (зразки-еталони, стереотипи); *соціокультурного* (соціальне становище, рівень життя, суспільно-економічні реалії); *політичного* (політичні відносини, партійна належність, політичні реалії) [2]. Під таку класифікацію підпадають всі групи лексики, що містять у семантиці національно-культурний компонент, і, відповідно, її можна використати й для класифікації лексики американського варіанта англійської мови.

Крім планів функціонування слів у лексичній системі національних варіантів мов дослідники виділяють сфери максимальної концентрації національно-маркованих диференційних елементів. Наприклад, в *AmE* виділяють національно-марковані елементи, що відображають особливості: 1) історичного розвитку американського суспільства; 2) соціально-політичного життя; 3) економічних умов; 4) географічного середовища; 5) матеріальної та духовної культури; 6) побуту, звичаїв, традицій американців [10, с. 108]. Така диференціація дозволяє формувати словникову макроструктуру за принципом ідеографічного словника, і для користувача вона є більш звичною. Однак, на нашу думку, діапазон таких сфер концентрації може бути суттєво розширений.

Деякі дослідники у теперішній час уже пропонують користувачам практичні результати найсучасніших досліджень ЛК. Одним із яскравих лексикографічних зразків сучасності є словник «*Bridge Two*» лексики британського та американського варіантів англійської мови угорського лінгвіста З. Ковесеша [18]. До корпусу словника ввійшла загальноновживана, розмовна й сленгова лексика обох варіантів, деякі культурні реалії, загальновідомі аббревіатури, поговірки, а також ідіоматичні й розмовні вирази. У словнику присутні як загальновідомі еквіваленти (*flat* (*BrE*) – *apartment* (*AmE*); *lucerne* (*BrE*) – *alfalfa* (*AmE*)), так і денотативні й конотативні реалії (*muffin*, *Foggy Bottom*, *Pulitzer Prize*, (*AmE*), а також мовленнєві звороти, притаманні лише одній з лінгвокультур, напр.: *publish or perish*, *pop quiz* (*AmE*) та ін. На рівні мікроструктури кожна лексема супроводжується спрощеним тлумаченням та лінгвокультурологічною приміткою (напр., лексема *muffin* супроводжується приміткою [FOOD AND DRINK]). Усього автор пропонує 33 примітки, які позначають різні категорії, напр.: ACTION, ANIMALS, BODY, CRIME, CAR, HEALTH, MONEY, PLANTS, SHOPPING, TRAVEL, VIOLENCE, WORK та ін.

Аналіз лексем словника виявив, що зазначені категорії позначають сферу функціонування лексем, однак один і той самий маркер позначає як план вираження, так і план змісту лексеми, напр., лексема *zapper* супроводжується приміткою [ENTERTAINMENT], зворот *'take something with a grain of salt'* – приміткою [BEHAVIOUR], зворот *'get one's panties in a bunch/ruffle'* має позначку [EMOTION], маркер [PEOPLE] супроводжує такі лексеми, як *WASP*, *wetback* і зворот *'get too big for one's britches'*. На нашу думку, це є не зовсім вдалий підхід до угруповання лексики, оскільки в деяких випадках примітки дещо дезорієнтують користувача.

Приклад зазначеного словника [18] дає підстави включити до макроструктури навчального лінгвокультурологічного словника лексику, що характеризується як стійкістю й відтворюваністю в мовленні, так і культурною специфікою, – наприклад, таку, за допомогою якої можна пояснити правила невербальної поведінки (*smiling, nodding*), або розтлумачити основи комунікативної етики (*greetings, parting, apologies*). Тим більше, що така тенденція уже простежується у найновітніших словниках серії *Longman* і *MacMillan* [19, 20] в окремих підрозділах мегаструктури та додаткових тлумачних блоках рівня мікроструктури.

Щодо інших аспектів культурно орієнтованої лексики, які можуть отримати тлумачення в лінгвокультурологічному словнику, то тут можна виділити: 1) емоції, оскільки емоційна компетенція поширюється тільки на вихованців своєї культури, а в середині інших культур цих знань потрібно спеціально навчати як зовнішніх» [15, с. 92]; 2) національну символіку деяких кольорів, що дозволить інтерпретувати естетичні зразки національного світогляду; 3) інформативно-регуляторську лексику, що відображає правила громадської поведінки, яка є дуже важливою сферою впливу і робить людину впізнаваним представником певного суспільства [14, с. 128]. Не викликає сумніву той факт, що лише невелика частина лексики, яка відображає перелічені категорії, знаходить системне й адекватне відображення у загальних тлумачних або спеціалізованих лінгвокраїнознавчих словниках.

На основі проведеного аналізу теоретичних праць ми пропонуємо таку модель лінгвокультурологічного словника. Крім власне денотативних і конотативних реалій культури він повинен обов'язково містити в собі:

1) номінації, що відображають особливості світогляду; 2) цінності й пов'язані з ними риси національного характеру мовного колективу; 3) поширені стереотипи свідомості; 4) дані про вербальні й невербальні правила суспільної поведінки; 5) дані про естетичні пристрасті соціуму.

У межах мікроструктури модельованого словника повинна отримувати висвітлення інформація про співвіднесення одиниць із певним планом функціонування і з ментальністю комунікантів з позиції національної специфіки комунікації. Такий підхід передбачає диференціацію лексики згідно культурних категорій, у яких функціонують лексеми, та належності заголовної одиниці цінностям, стереотипам і символам певного соціуму. Така репрезентація лексики дозволить його користувачам оперувати дрібнішими, ситуативно-зумовленими мовними різновидами, отримати детальну характеристику їхніх якостей у зв'язку з ментальністю мовців і попередити у процесі міжкультурної комунікації як мовний так і культурний бар'єр.

Джерела та література

1. Берков В. П. Вопросы двуязычной лексикографии: (словник) / В. П. Берков. – Л.: Изд-во Ленингр. ун-та, 1973. – 191 с.
2. Бурлакова М. В. Культурно-ориентированная лексика британского варианта английского языка (лексикографическая разработка): дисс. ... канд. филол. наук. 10.02.04 / Бурлакова Мария Вячеславовна. – Иваново, 2004. – 227 с.
3. Бухонкина А. С. Типология культур и их асимметрий в языках разного типа // Романо-германская филология / А. С. Бухонкина. – Саратов, 2002. – С. 66-72.
4. Вежицкая А. Понимание культур через посредство ключевых концептов / А. Вежицкая. – М.: Языки славянской культуры, 2001. – 146 с.
5. Караулов Ю. Н. Язык и личность / Ю. Н. Караулов. – М., 1989. – 216 с.
6. Лебедько М. Г. Культурные преграды: преодоление трудностей межкультурного общения. Монография / М. Г. Лебедько. – Владивосток, 1999. – 196 с.
7. Лебедько М. Г. Когнитивные аспекты взаимодействия языка и культуры: сопоставления американской и русской темпоральных концептосфер. Автореф. дисс. ... д. ф. н.: 10.02.20 / М. Г. Лебедько. – М., 2002. – 44 с.
8. Леонтьев А. А. Основы психолингвистики / А. А. Леонтьев. – М.: Смысл, 1997. – 287 с.
9. Маслова В. А. Лингвокультурология. Учеб. пособие для студ. вузов / В. А. Маслова. – М.: Академия, 2001. – 208 с.
10. Ощепкова В. В. Язык и культура Великобритании, США, Канады, Австралии, Новой Зеландии / В. В. Ощепкова. – М./СПб.: ГЛОССА/КАРО, 2006. – 226 с.
11. Решетникова Е. А. Национально-культурный компонент семантики цветообозначений в русском и английском языках (в диахронии): дисс. ... канд. филол. наук: 10.02.19 / Решетникова Елена Анатольевна. – Саратов, 2001. – 217 с.
12. Слышкин Г. Г. От текста к символу: лингвокультурные концепты прецедентных текстов в сознании и дискурсе / Г. Г. Слышкин. – М.: Academia, 2000. – 128 с.
13. Телия В. Н. Русская фразеология: семантические, прагматические и лингвокультурологические аспекты / В. Н. Телия. – М.: Школа «Языки русской культуры», 1996. – 288 с.
14. Тер-Минасова С. Г. Язык и межкультурная коммуникация: Учеб. пособие / С. Г. Тер-Минасова. – М.: Слово/Slovo, 2000. – 264 с.
15. Шаховский В. И. Эмоция как межкультурный референт // Коммуникация: теория и практика в различных социальных контекстах. Материалы международной научно-практической конференции «Коммуникация-2002». Ч. 1 / В. И. Шаховский. – Пятигорск, 2002. – С. 92-94
16. Harris P., Moran R. Managing Cultural Differences. – London, 1993. – 402 p.
17. Kramsch C. Language and Culture / C. Kramsch. – Oxford University Press, 1998. – 134 p.

Словники

18. Kövescses Z. Bridge Two. British-American. American-British Dictionary. – Budapest, 2008. – 464 p.
19. Longman Dictionary of Contemporary English for Advanced Learners. New Edition. Pearson Education Limited. – Harlow, 2009. – 2082 p.
20. Macmillan English Dictionary for Advanced Learners. New Edition. – Oxford, 2007. – 1760 p.

УДК 811.111'367.32

Дрібнюк В. Т.

ЗАПЕРЕЧЕННЯ ЯК ВИЯВ НЕГАТИВНОЇ ОЦІНКИ (НА ОСНОВІ РОМАНУ ЕНТОНІ БЕРГЕСА «МЕХАНІЧНИЙ АПЕЛЬСИН»)

Стаття посвящена рассмотрению коммуникативно-прагматических особенностей отрицания в современной англоязычной диалогической речи. Новизна работы заключается в раскрытии негативного отношения говорящего к собеседникам или жизненным обстоятельствам. Доказано, что негативная оценка проявляется в отрицании определенных данных, мысли оппонента, жизненных ситуаций, общественных традиций, норм поведения и т. п.

Ключевые слова: отрицание, негативная оценка, интеракция, прагматическая цель.

Стаття присвячена розгляду комунікативно-прагматичних особливостей заперечення в сучасному англomовному діалогічному мовленні. Новизна роботи полягає у розкритті негативного ставлення мовця до співрозмовників чи життєвих обставин. Доведено, що негативна оцінка виявляє себе у запереченні певних даних, думки опонента, життєвих ситуацій, суспільних традицій, норм поведінки тощо.

Ключові слова: заперечення, негативна оцінка, інтеракція, прагматична мета.

The article deals with communicative and pragmatic peculiarities of negation on the basis of modern English dialogic speech. The novelty of the research lies in the exploring of the speaker's negative attitude to other communicant or circumstances. It is proved that a negative estimation is expressed in the negation of specific data, an opponent's thought, some everyday situations, social traditions, behavior norms etc.

Key words: negation, negative estimation, interaction, pragmatic aim.

Об'єктом дослідження виступає мовленнєвий акт заперечення, який виявляє себе у формі негативної оцінки мовця щодо предмету мовлення у діалогічному мовленні персонажів художнього роману Ентоні Бергеса «Механічний апельсин»; **предметом** – засоби вираження негативної оцінки. Дослідження проводиться на матеріалі роману Е. Бергеса «Механічний апельсин» (Anthony Burgess «A Clockwork Orange» [8]). **Мета** роботи полягає у встановленні мовних засобів, які слугують для вираження негативної оцінки мовця та інтерпретації цих засобів в аспекті структури, семантики та прагматики. **Завдання** полягає у визначенні прагматичного наповнення заперечних конструкцій.

Актуальність дослідження зумовлена тим, що проблема дослідження заперечення на прагматичному рівні перебуває у руслі сучасної лінгвістики.

Емоції виражають почуття людини та є психічним відображенням розуміння мовцем певних явищ і ситуацій, вони є частиною соціального досвіду мовця, який накопичується і зберігається у свідомості. Емоції як одна із форм відбиття мовцем навколишнього середовища зумовлені його внутрішніми потребами, мотивацією та особливостями мовної ситуації.

Комуніканти, виражаючи свої емоції, кодують чи декодують їх за допомогою певних одиниць. Кожна комунікативна ситуація, під час якої виражаються емоції, здатна викликати позитивне чи негативне сприйняття [1, с. 202].

Негативна оцінка – це негативне ціннісне відношення, яке реалізується у людському суспільстві [2]. На основі наших спостережень можна додати, що значення оцінки складається з контекстуальних значень її компонентів, які вступають у різні смислові відношення між собою, що дає підставу вважати її суцільно прагматичною категорією.

Для досягнення прагматичної мети мовець змушений орієнтуватися на адресата у виборі мовного матеріалу та побудові повідомлення. Враховуючи всі свої знання про співрозмовника, його соціальну роль, компетентність, сприйняття, зацікавленість у спілкуванні, адресат відповідно будує висловлювання так, щоб досягнути певного ефекту [5, с. 283].

Зміст висловлювань негативної оцінки реалізується в імпліцитній та експліцитній формах.

Адресантні висловлювання з негативною самооцінкою існують у формі внутрішнього мовлення. Прагматична спрямованість таких висловлювань буває автореферентною (негативна самооцінка) та експресивною (вплив на емоційно-психологічний стан адресанта і слухача). [5, с. 284]. Отже, заперечення виражає негативне ставлення мовця до дійсності.

Longman Dictionary of Contemporary English трактує **заперечення** як «something made to have no effect or be the opposite of what it should be; when someone says no or disagrees» [9].

Merriam-Webster's Dictionary визначає **заперечення** як «1) the action or logical operation of negating or making negative; 2) a negative statement, judgment, or doctrine, especially a logical proposition formed by asserting the falsity of a given proposition; 3) something that is the absence of something actual; 4) something considered the opposite of something regarded as positive» [10].

Отже, заперечення – це заява про незгоду чи невизнання існування певних фактів.

Для вираження заперечення використовуються певні засоби, серед яких можна зазначити антонімічні групи слів – пари слів з протилежними значеннями, де для кожного позитивного явища існує його пара з негативним значенням. Наприклад, у романі Е. Бергеса «Механічний апельсин» використано антоніми для вираження як негативної, так і позитивної оцінки.

«End of the line, yes,» said P.R. Deltoid again. He looked at me with very cold glazzies like I had become a thing and was no more a bleeding very tired battered chelloveck. «I suppose I'll have to be in court tomorrow.»

«It wasn't me, brother, sir,» I said, a malenky bit weepy.

«Speak up for me, sir, for I'm not so bad» [8, с. 55].

Антонім *bad* використовується для заперечення вини персонажа: доведення його правоти і невинності. Тут має місце позитивне ставлення персонажа до самого себе, відсутність самокритики, використання заперечення для зазначення позитивної самооцінки.

Серед лексем, які вказують на заперечне значення слова, в залежності від місця знаходження афікса, розрізняють:

1. Заперечний префікс (*un-, in-, im-, ir-, non-, dis-, mis-*)

Happy – unhappy, ability – inability, mobile – immobile, religious – irreligious, effective – noneffective, concerted – disconcerted, fortune – misfortune.

Систематизація заперечень в романі Е. Бергеса «Механічний апельсин» показала часте використання запереченого префікса.

I didn't like the look of Dim: he looked dirty and untidy, like a veck who'd been in a fight, which he had been, of course, but you should never look as though you have been. His cravat was like someone had trampled on it, his maskie had been pulled off and he had floor-dirt on his litso, so we got him in an alleyway and tidied him up a malenky bit, soaking our tashtooks in spit to cheest the dirt off [8, с. 129].

За допомогою слів *dirty and untidy* автор висловлює гидливе ставлення до зовнішнього вигляду персонажа.

«I could almost believe,» said F. Alexander, showing his stained zoobies, his glazzies mad. «But such things are impossible. For, by Christ, if he were I'd tear him. I'd split him, by God, yes, yes, so I would» [8, с. 133].

Персонаж заперечує можливу ситуацію, виявляючи при цьому глибоку ненависть до іншої людини. Типова реакція для персонажа-підлітка.

I had no weapon, though. I was allowed no britva here, and I had been shaved every other day by a fat bald-headed veck who came to my bed before breakfast, two white-coated bratchnies standing by to viddy I was a good non-violent malchick [8, с. 96].

Заперечення будь-якої небезпеки з боку персонажа автор виражає словом *non-violent*.

One veshch I could never stand was that. I could never stand to see a moodge all filthy and rolling and burping and drunk, whatever his age might be, but more especially when he was real starry like this one was. He was sort of flattened to the wall and his platties were a disgrace, all creased and untidy and covered in cal and mud and filth and stuff [8, с. 10].

Опис зовнішності, у якому вживається слово *disgrace*, підсилює негативне ставлення до персонажу, ганьбу, яку викликає його зовнішній вигляд.

2. Заперечний суфікс (*-less*)

Hair – hairless

You could viddy that poor old Dim, the dim didn't quite pony all that, but he said nothing for fear of being called gloopy and a domeless wonderboy [8, с. 7].

При описі негативного ставлення до іншого персонажа, автор вживає слово *domeless*, що означає «безголовий». Вживанням цього слова автор хотів зазначити відсутність здорового глузду у персонажа.

Серед заперечних часток у кількісному вимірі частотною є *not*. Іншим, не менш часто вживаним заперечним засобом, є частка *no*.

Dim not ever having much of an idea of things and being, beyond all shadow of a doubting thomas, the dimmest of we four [8, с. 2].

Чітке змалювання відсутності живого розуму персонажу здійснене за допомогою заперечення *not ever having much of an idea*.

До заперечень належать заперечні займенники: *no one, nobody, none, nothing*; заперечні прислівники: *never, nowhere, nohow*; заперечні сполучники: *neither ... nor..., neither, nor*.

I came to one of these tea-and-coffee mestos, brothers, and I could viddy through the long, long window that it was full of very dull lewdies, like ordinary, who had these very patient and expressionless litsos and would do no harm to no one, all sitting there and govoreeting like quietly and peeting away at their nice harmless chai and coffee [8, с. 152].

Ситуація, в якій персонаж-підліток дає опис кафе, переповнене звичайними людьми, сповнена його негативного ставлення до простого люду, самозвеличення та зневаги до інших. Чітка ситуація прояву юнацького максималізму.

Oh, **nobody** can prove anything about anybody, as usual. But I'm warning you, little Alex, being a good friend to you as always, the one man in this sick and sore community who wants to save you from yourself [8, с. 152].

У даному прикладі автор заперечує факт доведення неправоти персонажа та підкреслює бажання іншого персонажа допомогти йому.

We paid our fares nice and polite and waited gentlemanly and quiet on the platform, old Dim fillying with the slot machines, his carmans being full of small malenky coin, and ready if need be to distribute chocbars to the poor and starving, though there was **none** such about, and then the old espresso rapido came lumbering in and we climbed aboard, the train looking to be near empty [8, с. 19].

Опис пустої вулиці підсилений заперечною конструкцією *there was none*.

«Oh,» said poor old Dim, smotting over Pete's shoulder and going too far, like he always did, «it says here what he done to her, and there's a picture and all. «Why,» he said, «you're **nothing** but a filthy-minded old skitebird» [8, с. 5].

Вияв негативного сприйняття іншого персонажу підсилений сполученням слів, яке містить заперечення *you're nothing but*.

One veshch I could **never** stand was that. I could never stand to see a moodge all filthy and rolling and burping and drunk, whatever his age might be, but more especially when he was real starry like this one was [8, с. 10].

Заперечення як вияв негативної оцінки персонажем вживається в даному прикладі.

Заперечні конструкції типу *I don't think, I don't suppose, I don't know, I don't believe* виражають сумнів та невпевненість у фактах, про які йдеться мова.

«I don't know what it's called, sir,» I said. «All I know is that it gets you out quickly and makes sure that you don't get in again» [8, с. 66].

Заперечна конструкція, вжита у даній ситуації, виражає некомпетентність персонажа у певних фактах, про які йдеться мова.

Інтонація є експресивно-іронічним вираження заперечення.

Відповідна інтонація може включати іронію, іронічний сміх, запитання (яке сприйматиметься як заперечення).

Then I said: «To what do I owe the extreme pleasure? [8, с. 28].

Персонаж вкладає чимало іронії в дане висловлювання і насправді заперечує свою приємність у спілкуванні з іншим персонажем, з яким у нього немає найменшого бажання спілкуватися.

Отже, в соціально-психологічному романі Е. Бергеса «Механічний апельсин» вживається низка заперечень як вияв негативної оцінки, а саме: заперечення інформації, непогодження з думкою іншого персонажа, протест проти певних життєвих норм поведінки, неприйняття суспільних традицій, нехтування законами, небажання вірити в існуючу дійсність та жити за законами. Виявлено експресивність заперечних висловлень, а також специфічність лексичних одиниць, що пов'язано з підсиленням негативного ставлення мовця до опонентів чи життєвих ситуацій.

Теоретична та практична значущість даного дослідження полягає в інтерпретації лексичних одиниць як засобів вираження негативної оцінки на матеріалі мовлення підлітків в англомовному романі Е. Бергеса «Механічний апельсин».

Подальше дослідження питання може бути спрямоване на поглиблення знань щодо розуміння мовленнєвої дії підлітків.

Джерела та література

1. Бондаренко В. Н. Отрицание, как логико-грамматическая категория / В. Н. Бондаренко. – М.: Наука, 1983. – 199 с.
2. Вендина Т. И. Семантика оценки и ее манифестация средствами словообразования / Т. И. Вендина. – М., 1987. – С. 41-42. – (Славяноведение; № 4).
3. Вольф Е. М. Функциональная семантика оценки / Е. М. Вольф. – М.: Наука, 1985. – 228 с.
4. Комина М. А. Систематика коммуникативно-прагматических типов высказываний / М. А. Комина [ред. Стриженко А. А.]. – Барнаул, 1983. – С. 93-101. – (Прагматические аспекты функционирования языка).
5. Кузенко Г. М. Емотивні висловлювання негативної оцінки адресата і адресанта у комунікативній ситуації ревностів / Г. М. Кузенко. – Хмельницький: ХНУ, 2007. – С. 282-285. – (Актуальні проблеми філології та перекладознавства: зб. наук. праць; ч. I; вип. 3).
6. Мамедов Б. Р. Категория отрицания в современном английском языке / Б. Р. Мамедов. – Баку: АГУ им. С. М. Кирова, 1967. – 19 с.
7. Шаповал А. Експліцитність й імпліцитність лінгвальної представленості емоцій (на матеріалі англомовного дискурсу) / А. Шаповал. – Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2007. – С. 201-203. – (Сучасні проблеми лінгвістичних досліджень і методика викладання іноземних мов професійного спілкування у вищій школі: зб. наук. праць. Лінгвістика. Лексична семантика. Фразеологія; ч. 1).
8. Anthony Burgess. A Clockwork Orange [Електронний ресурс] / Anthony Burgess. – 156 p. – Режим доступу до роману: <http://webreading.ru>.
9. Longman Dictionary of Contemporary English (The Living Dictionary) + Innovative CD-Rom. – London, 2003. – 1950 p.
10. New Webster's Dictionary and Thesaurus of the English Language. – Danbury: Lexicon Publications, Inc., 1993. – 1149 p.

УДК 811.111=871.11

Дроздов А. В.

ПРОИСХОЖДЕНИЕ КОНСТРУКЦИИ (HAVE) DONE + ИНФИНИТИВ / ПРИЧАСТИЕ II В КАРИБСКОМ ВАРИАНТЕ АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА

Конструкция have done +Инфинитив проникает из британского английского 16 века в американский английский 19 века и карибский английский 20 века в качестве реликта. Показано становление конструкции Have done+ Причастие II в качестве инновации в карибском английском.

Ключевые слова: конструкция, вариант, инновация, реликт.

Конструкция Have done + інфінітив проникає з британської англійської 16 с. в американську англійську 19 с. та карибську англійську 20 с. в якості релікта. Показано становлення конструкції Have done + дісприкметник II в якості інновації у карибській англійській.

Ключові слова: конструкція, варіант, інновація, релікт.

The construction Have done + Infinitive from the 16th c. British English comes to the 19th c. American English and the 20th c. Caribbean English as an archaism. The article shows the formation of Have done + Participle II construction as an innovation in Caribbean English.

Key words: construction, variant, innovation, archaism.

Данная статья посвящена выяснению статуса конструкции *have done* + *Инфинитив* / *Причастие II* в карибском варианте английского языка (далее СКА). При этом мы рассматриваем взаимоотношения СКА с другими территориальными вариантами английского языка, в которых имеется рассматриваемая конструкция.

Актуальность данного исследования объясняется возрастающим интересом к проблемам пространственной вариативности английского языка, недостаточной изученностью территориального варьирования английского языка в развивающихся странах Карибского бассейна и механизмов формирования вариантных языковых систем.

Объектом исследования является английский язык стран Карибского бассейна конца 20 – начала 21 века.

Предметом исследования является конструкция *have done* + *Инфинитив* / *Причастие II* в британском, американском и карибском вариантах английского языка.

Цель данного исследования – выявить статус конструкции *have done* + *Инфинитив* / *Причастие II* в современном карибском варианте английского языка.

Достижению данной цели подчинено решение следующих задач:

1) выяснить статус конструкции *have done* + *Инфинитив* / *Причастие II* в британском и американском вариантах английского языка: является она архаичной или инновационной чертой в вышеуказанных территориальных вариантах английского языка;

2) показать пути проникновения рассматриваемой конструкции в карибский вариант английского языка;

3) установить отнесение конструкции *have done* + *Инфинитив* / *Причастие II* к инновационным или архаичным чертам карибского варианта английского языка.

Задачи исследования и специфика материала обусловили применение таких методов и приемов лингвистического анализа как метод словарных дефиниций, сопоставительный метод, метод контекстуального анализа.

В качестве материала исследования были взяты словари карибского, американского [6] и британского [4] вариантов английского языка.

В процессе исторического развития языка совершается постоянная перестройка отдельных звеньев его системы. Новые явления возникают путем преобразования старого материала на основе старых моделей. Однако появление новых конструкций не приводит к мгновенному исчезновению старых образов. В результате в одной временной плоскости существуют языковые явления различной хронологической данности, что может привести к появлению архаизмов [2, с. 119].

Американскому варианту английского языка, по мнению Дж. Дилларда [5, р. 219], одного из сторонников теории креольского происхождения АМА, характерна особая модель перфекта типа *done* + *Причастие II* с опущением глагола *have*. Это модель – *have done* + *Причастие II*, происхождение которой Дж. Диллард связывает с влиянием субстрата африканских языков. Дж. Диллард считает, что данная модель перфекта восходит к креолизованному варианту английского языка, основанному на пиджине в его португальском варианте, где имелось слово *kaba*, связанное с испанской конструкцией *acabo de comer* т. е. *I have just eaten*. Дж. Диллард считает, что негры – рабы привезли в Америку именно форму *kaba*, которая соответствует английскому *done* в форме перфекта в южных негритянских и даже южных белых диалектах. А южноамериканское употребление *done* в диалектах белых американцев является более поздним и представляет собой замену (релексификацию) данной формы при сохранении португальского синтаксиса данной структуры перфекта. Иными словами, Дж. Диллард считает, что структура *I have done eaten / gone*, свойственная речи американцев южных штатов, была калькирована по модели португальской конструкции.

Критикуя концепцию Дж. Дилларда, укажем на некоторые ее неувязки. Обратим внимание на то, что конструкция *have done gone* не калькирована по модели португальской / испанской конструкции. Ведь в испанской конструкции *acabo de comer* (досл.: закончить есть) имеется инфинитив *comer*, а в американской – причастие II. Идея законченности, полноты протекания действия в данной конструкции в испанском языке получается под влиянием лексического значения слова *acabo* ‘закончил’. Оно лексически обусловлено. А в конструкции *have done gone* значение законченности действия структурно обусловлено. Таким образом, весьма сомнительно утверждение Дж. Дилларда о происхождении конструкции *have done gone* из африканского субстрата через посредство португальского языка. Это добавочный довод, в соответствии с которым правомерно заключить, что данная конструкция пришла в американский вариант английского языка из шотландского и североанглийских диалектов.

Мы считаем, что данная структура характерна для субстандартной речи американцев-южан и не свойственна литературному АМА. Приведем некоторые американские примеры употребления данной структуры перфекта из Большого оксфордского словаря. Словарная статья данного словаря, в которой рассматривается лексема *done* [4, р. 461], начинается с важной пометы, в которой говорится о том, что «*done*, used in USA dial. (chiefly Southern) as a perfective auxiliary in the sense «already», «completely» [4, р. 461]. «*done* используется в американских диалектах (преимущественно южных) в качестве вспомогательного глагола для образования перфекта или как наречие со значением *already* (уже), *completely* (полностью)». Например:

1836. *He had done gone three hours ago. I had done got the lick and I was satisfied.* 1853. *Of Alabama origin is that funny expression «done gone», «done done» implying «entirely gone» and «entirely done».* 1854. *I have done let my best horse and nigger go off with a man from the free states.* 1938. *You could not see «em. They» ve done left here, just like the Injuns.* 1887. *You done had supper? – she asked.* 1917. *I done told Burke I was going to prove myself* [4, р. 461].

Приведем еще некоторые примеры из словаря [6]:

1955, William Faulkner. March 5, Saturday Evening Post. *Old Eagle had done already took off.* ‘Старый орел уже взлетел’.

1982. William Styron. This quiet dust and other things. ... *her voice, which had all the sad languor of the upper Pamunkey River.* «*The Japanese,*» *she said, «they done bombed Pearl Harbour.»* [6, р.361] ... ‘в ее голосе была вся томность верхней части реки Паманки Ривер. «Японцы бомбили Пирл-Харбор» – сказала она’.

1983, Sept. Carlton Haney, quoted in Bluegrass Unlimited. *...and you play the same thing, then it ain't great no more. It's done been played* [6, р. 362]. ‘...и ты играешь одно и то же произведение. Тогда оно больше не является великим. Его уже исполняли’.

Проведенное исследование показало, что употребление модели *done* + *Причастие II* в АМА характерно в первую очередь для субстандартного английского языка, представленного речью малообразованных и неграмотных американцев.

На происхождение данной структуры в АМА из английского языка Великобритании (БРА) указывает то, что подобные морфологические построения встречаются в Большом оксфордском словаре. В нем отмечается, что форма *done* употребляется «as auxiliary of other parts of the verb. The 16 th c. Scottish poets extended the periphrastic use to the Inf. and Pples: e.g. *doande proclaime* = *proclaiming*, *done discuss* = *discussed* [4, р.906]. Из этой словарной пометы следует, что «перфектные формы с *done* были употребительны на севере Англии и у шотландских поэтов XVI века. Именно они способствовали тому, что данная модель стала употребляться с инфинитивом и причастиями, например: *doande proclaim* = *proclaiming*, *done discuss*’.

1508. Dunbar. Lament for Makaris. 49. *He has done petuously devour the noble Chaucer, of Makaris flour.* 1520. – Thistle and Rose 24. *The lark has done the mirry day proclame.* [64, p. 906]. 'Жаворонок объявил о наступлении радостного дня'. 1578. Scot. poems 16 th. 11 189. *And many other false abusion the Paip has done invent* [4, p.906]. 'И много других ложных оскорблений придумал Пейп'.

Следует заметить, что для всех примеров употребления *done* в модели перфекта в британском варианте английского языка, приведенных из Большого оксфордского словаря, характерно то, что в данных примерах проиллюстрировано наличие инфинитива и причастия I [*doande* = ср. – англ. *doing*] в модели перфекта, но нет причастия II.

Наличие причастия II в модели перфекта с *done* видно в американских примерах, взятых из Большого оксфордского словаря. Таким образом, формы рассматриваемого типа представляют собой явление архаичное, но проявившее признаки инновационного развития в АМА по сравнению с БрА. Ведь в АМА в модели перфекта с *done* употребляется не только инфинитив и причастие I, что было характерно для БрА, но и причастие II.

Наличие причастия II (*have done* + Причастие II) в модели перфекта с вспомогательным *done* в АМА представляет собой дальнейшее развитие модели перфекта в Америке, хотя ее употребление в американском английском характерно для субстандартного английского языка неграмотных американцев. Можно заключить, что в американском варианте английского языка конструкция *have done* + Инфинитив является реликтовой, корни которой восходят к британскому английскому XVI века. С другой стороны конструкция в АМА *have done* + Причастие II является американской инновацией.

Таким образом, даже с чисто экстралингвистической точки зрения – датировка первых примеров употребления вспомогательного *done* в модели перфекта у шотландских поэтов 1508 годом (до появления англоязычной Америки), говорит в пользу того, что американские формы перфекта с *done* являются заимствованными из БрА. Отдавать предпочтение влиянию африканских языков на формирование американского английского нет оснований. Неправомерность «африканской гипотезы», сформулированной Дж. Диллардом, доказывается и чисто лингвистическими факторами (в рассматриваемом случае – в системе глагола, а именно: употреблением *done* в перфекте).

Одним из различительных признаков карибского варианта английского языка (СКА) является употребление *done* в перфекте. Речь идет о конструкции (*have*) *done* + Инфинитив / Причастие II. Опираясь на словарь [3], рассмотрим те ЛСВ лексемы *done*, которые имеют отношение к вышеприведенной конструкции. Сначала рассмотрим использование данной конструкции с инфинитивом.

ЛСВ 5. aspectual marker of completion of an action (+vb) (CarA) [AF – Cr]. В сочетании с последующим глаголом употребляется в качестве аспектуального маркера завершения действия [антиофиц., креольск.] *Have/had finished*+ (vb) – ing. 'Заканчивать'. Например:

Calvin mother do a real good job, and when she done pack the things, she tie up the two valises [3, p. 199]. 'Мать Келвина делает по-настоящему хорошее дело. Когда она закончила упаковывать вещи, она перевязала оба чемодана'.

ЛСВ 7. aspectual marker of an established state or condition (CarA) [AF–Cr]. [Антиофиц., креольск.]. Употребляется в качестве аспектуального маркера установившегося состояния или условия. [Обозначает, что условие, называемое глаголом или его комплементом, не может быть изменено и не вызывает никаких сомнений]. Вот пример ее употребления:

Well you know how he done love his rum already, so Saturday afternoon is rum-shop time [3, p. 199]. 'Ты ведь знаешь, как он полюбил ром, а по субботам после обеда как раз время разрешенной продажи рома'.

Перейдем к рассмотрению употреблений данной конструкции с причастием II.

ЛСВ 8.3 *done gone* (vbl adj phr) (post posed) (Antg) (с прилагательным или причастием вторым в постпозиции в составе словосочетания) [AF- Joc] [антиофиц., шуточн.]. (*Be/have*) *gone beyond recall*. 'Безнадёжно утрачен'. Например:

Although it is a case of trying to lock the barn when the cow done gone, the authorities will have to hire two watchmen [3, p. 199]. 'Хотя это тот случай, когда пытаются замыкать амбар после того, как коровы безнадежно утрачены, властям придется нанять двух сторожей'.

Итак, в СКА в приведенных примерах форма *done* употребляется в конструкции с инфинитивом и причастием II.

Не исключено, что БрА мог поддержать становление модели перфекта с *done* в карибском варианте английского языка. Ведь БрА обладал большим социальным престижем даже к концу XVI века: его литературная кодифицированная норма уже сложилась. Маловероятно, чтобы карибский пиджин или креольский английский карибов мог сопротивляться давлению социально престижного британского английского литературного языка.

По нашему мнению шотландские диалекты оказали большее влияние на становление модели перфекта с *done* в карибском варианте английского языка, чем африканский субстрат. Дело в том, что шотландцы составляли значительную часть населения Карибских островов. Так например, в Тринидаде, который англичане захватили в 1797 году, «население представляло собой мешанину из англичан, шотландцев, ирландцев, валлийцев, немцев, швейцарцев, американцев и французов» [1, с. 221]. «Более половины всех белых относились к «белым беднякам» потомкам высланных из Англии на Барбадос в конце XVII-XVIII вв. по религиозным и политическим мотивам англичан и шотландцев. Позже часть из них перебралась на Гренаду и Южные Гренадины» [1, с. 258-259]. «На малые острова Вест-Индии высылали повстанцев из Англии, Шотландии и Ирландии...» [1, с. 267]. «В 1632 г. появились английские колонии на Монтсеррате, Антигуа, Барбуде. На Монтсеррат было переселено много ирландцев-католиков с Сент-Китса. На Монтсеррат и впоследствии продолжали переселяться ирландцы, шотландцы, англичане» [1, с. 268-269].

Как уже отмечалось ранее, указанная перфектная конструкция встречалась в северных английских и шотландских диалектах еще в XVI веке. Первая цитата из Большого оксфордского словаря, иллюстрирующая употребление перфектной конструкции с *done*, относится к 1508 г. Хронологически более оправдано объяснять наличие перфектных форм *have done* + Инфинитив в карибском английском как явление, развившееся под влиянием шотландских диалектов. Следовательно, это явление реликтовое, архаичное в карибском варианте английского языка.

Что касается происхождения конструкции *have done* + Причастие II в карибском варианте английского языка, в этом случае, вероятно, имело место влияние креольских диалектов. В словаре [3, p. 198] дается этимологическая помета по поводу возникновения перфектной конструкции *have done* + Причастие II: – [AF- Cr]. Из этой пометы становится понятным, что данная конструкция в СКА креольская по происхождению. Употребляется она в антиофициальном регистре. Таким образом, конструкция *have done* + Причастие II в карибском варианте английского языка представляет собой инновацию креольского происхождения.

На основании данного исследования сформулируем некоторые выводы:

1. В соответствии с утверждением Большого оксфордского словаря первые примеры употребления конструкции *have done* + *Инфинитив* зарегистрированы в британском варианте английского языка у шотландских поэтов в 1508 г., т. е. до появления англоязычной Америки. Следовательно, данная конструкция представляется британской инновацией.

2. В качестве архаизма конструкция *have done* + *Инфинитив* была трансплантирована в американский вариант английского языка из Великобритании через посредство речи шотландцев. В американском варианте английского языка ее употребление характерно для субстандартной речи американцев-южан.

3. Начиная с 19 века, в американском варианте английского языка появляются примеры употребления конструкции *have done* + *Причастие II*. Представляется целесообразным рассматривать данную конструкцию в качестве американской инновации.

4. В карибском варианте английского языка употребления конструкции *have done* + *Инфинитив* представляется архаичной чертой, заимствованной из британского варианта английского языка под влиянием шотландцев, эмигрировавших в США.

5. Конструкция *have done* + *Причастие II* в карибском варианте английского языка развивается автохтонно под влиянием карибских креольских диалектов.

Источники и литература.

1. Нитобург Э. Л. Этнические процессы в странах Карибского моря / Э. Л. Нитобург. – М.: Наука, 1982. – 225 с.
2. Ярцева В. Н. Развитие национального литературного английского языка / В. Н. Ярцева. – М.: Наука, 1969. – 286 с.
3. Allsopp R. Dictionary of Caribbean English Usage / R. Allsopp. – OUP, 1993. – 697 p.
4. Compact Oxford English Dictionary [Prepared by J.A. Simpson and E.S.C. Weiner]. – Clarendon Press, 1993. – 2572 p.
5. Dillard J.L. All-American English / J. L. Dillard. – N.Y., Random House, 1976. – 369 p.
6. Webster's Dictionary of English Usage. – Lebanon: Librairie du Liban Publishers., 1993. – 978 p.

УДК 81'373.237.001.4:796.332=13

Дубяк М. Б.

КОГНИТИВНА МЕТАФОРА ЯК ДЖЕРЕЛО НОМІНАЦІЇ У ФУТБОЛІ (НА МАТЕРІАЛІ ФРАНЦУЗЬКОЇ ТА ІСПАНСЬКОЇ МОВ)

Когнитивна метафора – один из продуктивных способов номинации в терминологии футбола. Однако, механизм создания метафоры остается одной из ключевых проблем когнитивной лингвистики. Когнитивная метафора рассматривается как одна из форм концептуализации действительности. Благодаря метафорическим ассоциациям в поисках новых терминов лексика футбола активно взаимодействует с рядом других профессиональных сфер.

Ключевые слова: терминология, терминологическая номинация, футбол, когнитивная метафора, метафоризация.

Когнітивна метафора є одним із продуктивних засобів номінації у термінології футболу. Утім, механізм творення метафори залишається однією з ключових проблем когнітивної лінгвістики. Когнітивна метафора розглядається як одна із форм концептуалізації дійсності. Завдяки метафоричним асоціаціям у пошуках нових термінів лексика футболу активно взаємодіє із низкою інших професійних сфер.

Ключові слова: термінологія, термінологічна номінація, футбол, когнітивна метафора, метафоризація.

Cognitive metaphor is one of productive methods of nomination in football terminology. However, the mechanism of generating metaphor remains one of key problems in cognitive linguistics. Cognitive metaphor is viewed as a form of conceptualization of reality. Due to metaphorical associations football terminology interacts with the row of other professional fields for creating new terms.

Key words: terminology, terminological nomination, football, cognitive metaphor, metaphORIZATION.

Кожна терміносистема пов'язана з різними сферами діяльності людини і має свої особливості. Одним із механізмів збагачення терміносистем, як відомо, є метафоризація. Проте сам механізм творення метафор досі залишається однією з ключових проблем когнітивної лінгвістики. На думку низки когнітологів, терміни-метафори виникають на основі подібності об'єктів, що належать до різних концептуальних галузей. У процесах термінологічної номінації футбол активно взаємодіє з різними сферами, що отримало підтвердження у запозиченнях лексичних одиниць з низки сфер. Термінологізація дозволяє також інтерпретувати футбольні реалії крізь призму інших сфер людської діяльності.

У даній статті ми ставимо за мету дослідити функціонування когнітивної метафори як активного засобу творення нових семантичних референтів у термінології футболу. Метафора пронизує все наше повсякденне життя і присутня не лише в мові, але і в мисленні та дії. Такі відомі лінгвісти, як Дж. Лакофф, М. Джонсон, Е. Маккормак, А. Н. Баранов, Е. С. Кубрякова, В. Н. Манакин та інші розглядають метафору як спосіб пізнання, структурування знання, оцінки і пояснення світу [2; 3; 4; 5]. Е. С. Кубрякова називає метафору «когнітивним процесом, який виражає і формує нові поняття і без якого неможливо отримати нове знання» [2]. За своїм джерелом когнітивна метафора відповідає здатності людини вловлювати і створювати схожість між різними класами об'єктів. Когнітивна метафора – це одна із форм концептуалізації дійсності. Потреба у метафорі виникає тоді, коли людина прагне при найменуванні встановити певні відносини між тим фрагментом дійсності, якому хоче дати назву й тим, з яким його порівнює [3]. Метафоризація – це процес перенесення знань із сфери-джерела у сферу-ціль. Сфера-джерело – це структура знань, яка є основою для когнітивного відображення у процесі формування метафори. Сфера-ціль – це структура знання, яка є кінцевим пунктом когнітивного відображення у процесі формування метафори. Сутність метафоризації полягає у відображенні когнітивного простору джерела у когнітивному просторі цілі. Е. Маккормак називає метафору пізнавальним процесом. З одного боку, метафора передбачає наявність схожості між властивостями її семантичних референтів, оскільки вона має їх розуміти, а з іншого боку – виявляти відмінності між ними, адже метафора покликана створити нове значення [5]. Дж. Лакофф і М. Джонсон описали когнітивну метафору як перетин знань про одну концептуальну сферу в іншій сфері [4]. Відтак, метафори є містком від знайомого до незнайомого, від очевидного до менш очевидного. Когнітивна метафора забезпечує концептуалізацію невивченого об'єкту за аналогією з системою понять, що вже склалася.

Спостерігаючи одне і те ж явище чи об'єкт, різні люди отримують нетотожну інформацію, оскільки структури свідомості цих людей можуть бути неоднаковими. Відмінні уявлення про одні і ті ж реалії можуть виникати і у свідомості різних народів. До прикладу, для того, щоб замінити англійський термін «goalkeeper» іспанським еквівалентом було використано іспанську одиницю *portero (m)*, що у загальноновживаній лексиці означає «*хвищяр, порт'є*». Його ж корелят у французькій мові утворено за іншою асоціацією: для позначення воротаря вжито одиницю *gardien (m)*, що у загальноновживаній лексиці виступає зі значенням «*охоронець*».

При переході загальноновживаного слова у футбольну сферу в результаті метафоричного перенесення відбувається звуження та спеціалізація його значення. Концептуальна структура доповнюється конкретизуючими ознаками, що й закріплюються у дефініції терміна у тлумачному словнику.

Так, *фр. frappe (f) (удар)* у загальноновживаній лексиці визначається як «коротка і сильна дія, безпосередньо спрямована на когось, різкий поштовх».

У терміносистемі футболу наступна дефініція: «технічний прийом гри з м'ячем, який виконується відповідно до правил футболу: поштовх, який дозволено виконувати по м'ячу всіма частинами тіла, крім рук».

Як бачимо, в дефініції отримали репрезентацію такі додаткові ознаки концепту: 1) вказівка на майстерність (технічний прийом); 2) конкретний об'єкт дії (м'яч); 3) обмеження рамками правил (дозволено виконувати); 4) віднесення до виду спорту (футбол).

Ми здійснили спробу проаналізувати процес проникнення у футбольну лексику термінів із різних спеціальних сфер: військової, сфери мистецтва, права, тощо. Запозичення термінів із цих сфер зумовлене схожістю футбольної діяльності із кожною з них. До активного використання метафори спонукають також експресивність та креативність спортивних журналістів і футбольних коментаторів з одного боку, та потреба чергувати уже зафіксовані терміни з новими позначеннями для уникнення монотонності і тавтології у футбольних текстах та репортажах з іншого.

З військовою сферою футбольну пов'язує характер змагань та боротьби та прагнення до перемоги. У даному випадку ми зустрічаємось з цікавим явищем – із вихідної сфери запозичені не окремі терміни, а ціла мікросистема лексичних одиниць. Футбольний поєдинок осмислюється через військові дії, оскільки мета учасників у цих двох сферах – досягти перемоги над суперниками. Модель військових дій та футбольного поєдинку передбачає наявність партнерів і суперників, а також набір визначених техніко-тактичних дій, необхідних для ведення бою. Зазначимо, що футбольна діяльність бере початки із військової сфери, адже першими учасниками спортивних змагань були саме вояки. Спортивні виправи розглядали як тренування чи розминку перед справжнім боєм. Відтак, саме у спорті, а зокрема у футболі, людство знайшло реалізації у потребі змагань.

Із військової термінології у футбольну перейшла низка найменувань діячів. Так, в іспанській для позначення нападників у футболі використовуються одиниці *artillero (m)* і *pistolero (m)*. Терміни *фр. capitaine (m)*, *ісп. capitán (m)* у футбольній лексиці позначають капітана команди.

Із військової у футбольну лексику перейшли наступні одиниці:

фр. défense (f), *ісп. defensa (f)* – захист команди;

фр. alignement (m), *ісп. alineación (f)* – розташування гравців на полі;

фр. contre-attaque (f), *ісп. contraataque (f)* – контратака;

Із військової сфери зачислена і низка найменувань дій.

фр. tirer, *ісп. tirar* – завдавати удару по воротах;

фр. attaquer, *ісп. atacar* – атакувати;

Терміни, запозичені із військової сфери шляхом метафоризації, набули поширення у досліджуваній лексиці, оскільки футбол є динамічним видом спорту. Зазначимо, що спортивні оглядачі та футбольні коментатори часто застосовують метафоричні засоби з використанням військової лексики, аби експресивно змалювати події, що відбуваються на футбольному полі.

Терміни *фр. aile (m)*, *ісп. ala (f)* у військовій лексиці означають «фланг атаки». Відтак, шляхом метафоризації за схожістю поняття футбольна терміносистема запозичила це слово, аби позначити фланг поля. У футбольній лексиці французької мови ця одиниця володіє дериваційним потенціалом. Так, похідна одиниця *ailier (m)* означає «фланговий нападник, вінгер».

Однак футбол не обмежується характеристикою змагань. Його також розглядають як мистецтво, оскільки це – видовищний вид спорту. Хід футбольного поєдинку – творчий процес, який вимагає не лише механічних дій, майстерності, а й натхнення і творчості. Цим і зумовлені численні запозичення із театральної термінології:

фр. debut (m), *ісп. debut (m)* – дебют, перший виступ;

фр. debuter, *ісп. debutar* – дебютувати.

Низка термінів є міжгалузевими і функціонують і у театральній, і у футбольній лексиці. Очевидно, що футбольне поле є схожим за формою та розташуванням відносно глядачів, до театральної сцени. Як на футбольному полі, так і на театральній сцені розгортаються події, які зачаровують публіку технічними діями гравців чи віртуозною грою акторів та інтригою. Футболістами керує тренер, а акторами – режисер. Саме тому, в усному мовленні футбольних коментаторів та журналістів доволі часто можна почути слова та вирази із театральної лексики, які використовують для опису подій, що відбуваються на футбольному полі.

ісп. bailar con la pelota – мати високий рівень техніки володіння м'ячем;

ісп. hacer teatro – демонстративно падати.

Ще одна сфера, із якої футбол запозичив значну кількість термінів – юриспруденція. Правнича лексика дала футбольній цілу низку спеціальних одиниць. Ці запозичення можна мотивувати тим, що проведення футбольних змагань та поєдинків є чітко регламентованим і вимагає наявності осіб, які стежать за дотриманням правил. Для позначення цих діячів у сфері футболу і використали спеціальні одиниці із правничої лексики:

фр. arbitre (m), *ісп. árbitro (m)* – футбольний арбітр;

фр. juge de ligne (m), *ісп. árbitro de línea (m)* – боковий арбітр;

У футболі існують також правила і штрафні санкції за їх порушення. Адже недотримання правил гри зробило би неможливим існування футболу.

фр. coup de réparation (m), *ісп. tiro penal (m)* – пенальті;

Сфера будівництва теж дала футболу чимало термінів. Адже у футболі, за допомогою певних технічних та тактичних дій гравці повинні «сконструювати атаку» (*ісп. construir un ataque*), аби забити гол. А це створює асоціації із сферою будівництва, де кінцевим результатом є зведення будівлі. Одна з найбільш видовищних технічних дій футболістів позначається одиницями *ісп. pared (f) (стіна)* і *ісп. túnel (m) (тунель)*.

ісп. pared (m) – стінка; дія, якою футболіст віддає передачу партнеру і забігає за спину опонента, щоб отримати від нього пас у відповідь;

ісп. túnel (m) – дія, якою гравець прокидає м'яч поміж ніг суперника, що дозволяє йому швидко обіграти опонента.

У французькій мові термін із будівельної лексики *tur (m) (стіна)* отримав інше значення у сфері футболу, аніж в іспанській мові.

фр. mur (m) – стінка гравців при пробитті штрафного удару;

У загальній лексиці французьке слово *verrouiller* означає «закривати на замок». У футболі цю лексему використали для позначення захисних дій.

фр. verrouilleur (m) – останній захисник, ліберо;

фр. verrou (m) – захисника тактика гри.

У лексиці футболу функціонують також численні терміни, перенесені із таких наук як зоологія та біологія. Пізнаючи нові реалії та освоюючи нові сфери, людина завжди звертається до своїх знань про навколишній світ, про тварини та рослини, і шляхом метафоризації позначає невідомі раніше для себе об'єкти чи явища.

ісп. cola de vaca (f) – вид обманного руху у футболі;

ісп. perla (f) – «зірка» команди, найкращий гравець;

фр. banane (f) – 1) кручений удар; 2) гол, забитий з кутового удару;

фр. renard des surfaces (m) – нападник, який забиває багато голів з близької відстані, з меж воратарського майданчика.

Французький футбольний термін *coquille (f)* (захисний щиток) теж утворився шляхом метафоричного перенесення. У повсякденному мовленні одиниця «*coquille*» означає «панцер слимака, шкарлупа», що і стало предметом асоціацій із захисною функцією щитка. Термінологізація *фр. crampons / ісп. crampones* (шип на бутсах) теж відбулась через метафоризацію. У загальноновживаній лексиці ця лексична одиниця має значення «шип».

У футбольній лексиці використовуються й одиниці зі сфери енергетики. Так, із негативною конотацією вживається наступний вираз:

Ісп. calentar banquillo, фр. chauffer le banc – «гріти лавку для запасних гравців», тобто не грати у стартовому складі команди.

Антропоморфозна метафоризація теж послужила для творення футбольних термінів:

Ісп. olfato de gol – голське відчуття;

Ісп. visión de juego – бачення гри;

А вболівальників ФК «Барселона» називають «*cules*» (від каталонського слова, що у загальноновживаній лексиці означає «сідниця»). Це пов'язано із тим, що уже колишній стадіон «Барселони» був сконструйований таким чином, що з вулиці було видно сідниці глядачів, які сиділи на трибунах.

Відзначимо також наступні сфери, які хоча незначно, але все ж посприяли збагаченню футбольної лексики:

Сфера освіти: *ісп. director de juego* – плеймейкер;

Геометрія: *ісп. esférico* – м'яч (названий за його круглою формою);

Мода: *ісп. tijera, фр. siceau (m)* – «ножиці» (удар через себе);

Взаємодія футбольної сфери з іншими професійними сферами є дуже продуктивною. Футбольна лексика запозичує з інших сфер як окремі лексичні одиниці, так і подекуди – мікросистеми термінів. У такий спосіб у футбольній лексиці представлені терміни із багатьох сфер діяльності людини: військової сфери, права, мистецтва, сфери транспорту, медицини, та інших. У зв'язку з цим футбольну термінологію можна охарактеризувати як відкриту, динамічну систему, яка перебуває у процесі постійного розвитку. Аналіз запозичень з інших сфер дає можливість виявити ті її риси, які на перший погляд є непомітними. Окрім того, футбольну сферу можна осмислити через призму інших сфер діяльності людини.

Когнітивна метафора посідає важливе місце у формуванні нових терміносистем при необхідності позначення нових реалій. Метафоризація є когнітивним механізмом терміноутворення у спеціальній лексиці футболу романських мов. Як у іспанській мові, так і у французькій термінологіка футболу широко використовує терміни, утворенні шляхом метафоризації. Когнітивна метафора акумулює ознаки попереднього і нового знання. Відтак, когнітивна метафора забезпечує концептуалізацію невивченого об'єкту за аналогією з уже укладеною системою понять.

Джерела та література

1. Дудецкая С. Метафоризация как способ терминологизации (на материале английской терминологии черепно-челюстно-лицевой хирургии и стоматологии) / С. Дудецкая. – Самара, 2007. – 240 с.
2. Кубрякова Е. С. и др. Краткий словарь когнитивных терминов / Е. С. Кубрякова. – М.: МГУ, 1996. – 245 с.
3. Кубрякова Е. С. Язык и знание: На пути становления знаний о языке: Части речи с когнитивной точки зрения. Роль языка в познании мира / Е. С. Кубрякова. – М.: Языки славянской культуры, 2004. – 550 с.
4. Лакофф Д. Метафоры, которыми мы живем [Текст] / Д. Лакофф, М. Джонсон // Теория метафоры / пер. под ред. Н. Д. Арутюновой, М. А. Журиной; вступ. ст., сост. Н. Д. Арутюновой. – М.: Прогресс, 1990. – С. 387–415.
5. Маккормак Э. Когнитивная теория метафоры / Э. Маккормак // Теория метафоры. – М., 1990. – С. 358–386.
6. Fauconnier J. Methods and generalizations. In: Cognitive Linguistics (см. № 8), pp. 95–128.

УДК 811.111'42:36

Дудоладова А. В., Дудоладова О. В.

ПРОЯВИ СУБ'ЄКТИВНОЇ МОДАЛЬНОСТІ У СУЧАСНОМУ БРИТАНСЬКОМУ ПУБЛІЦИСТИЧНОМУ ДИСКУРСІ

Данная статья посвящена анализу проявлений категории субъективной модальности в современном британском публицистическом дискурсе как отражении общей антропоцентричности современной лингвистики. Описательный метод в сочетании с элементами категориального и контекстного методов анализа позволили выделить 5 уровней вербализации субъективной модальности на материале передовиц «качественных» и «популярных» британских газет.

Ключевые слова: модальность, субъективная модальность, публицистический дискурс.

Дана стаття присвячена аналізу проявів категорії суб'єктивної модальності у сучасному британському публіцистичному дискурсі як відображенні загальної антропоцентричності сучасної лінгвістики. Описовий метод у поєднанні з елементами категорійного та контекстного методів аналізу дозволив виокремити 5 рівнів вербалізації суб'єктивної модальності на матеріалі передовиць «якісних» та «популярних» британських газет.

Ключові слова: модальність, суб'єктивна модальність, публіцистичний дискурс.

The present article is focused on the analysis of the category of subjective modality in modern British publicistic discourse as a reflection of the general anthropocentrism of modern linguistics. The descriptive, categorial and contextual methods of analysis allowed to distinguish 5 levels of verbalizing subjective modality in editorials of British quality and popular newspapers.

Key words: modality, subjective modality, publicistic discourse.

Дане дослідження присвячено аналізу проявів категорії суб'єктивної модальності у сучасному публіцистичному дискурсі, який який розуміємо як «інституціоналізовану мовленнєвомисленнєву діяльність, що здійснюється в межах друкованих засобів масової інформації та має два плани: лінгвальний та лінгвокогнітивний, які реалізуються в основній формі та продукті цієї діяльності – тексті» [1, с. 7].

Об'єктом нашого дослідження постають мовні одиниці, які вербалізують категорію суб'єктивної модальності з огляду на її семантико-прагматичну сутність та лінгвістичні та екстралінгвістичні чинники, що

зумовлюють її смислове (інформаційно-значуще) навантаження. Предметом наукового вивчення є модальне забарвлення мовних одиниць у сучасному публіцистичному дискурсі.

Мета дослідження полягає в аналізі способів вербалізації суб'єктивної модальності у сучасному британському публіцистичному дискурсі.

Матеріалом дослідження виступили передові статті британських періодичних видань (якісних: The Times, The Guardian, The Independent, The Daily Telegraph; та табloidів: The Daily Express, The Sun, The Daily Mail, The Daily Star) загальним обсягом 1 008 200 друкованих знаків.

Передовиця зображує події, найбільш актуальні для даного соціуму, і має найбільший вплив на читача. Особливості мови та стилю цього мовного жанру визначаються його призначенням: «Передовиця – керуючий, направляючий виступ газети, що ставить собі широкі задачі та проблеми, які вказують на шляхи їх вирішення» [4, с. 23].

Публіцистика – це безпосереднє звернення автора до читача, тому що автор говорить від власного імені, риси його особистості віддзеркалюються в мові. Мова публіцистики є одношаровою, в ній представлені лише авторська мова (можливі і вислови персонажів), в чому полягає її характерна виразність. І тут поняття «автор» можна звести до пучка відносин, де головними виступають відношення до дійсності і тісно пов'язане з ним відношення до тексту (мовлення) [4, с. 57].

Відношення до дійсності передбачає цілий спектр граней, сторін, категорії автора, серед яких визначальним є значення дихотомії «автор – людина соціальна» – «автор – людина приватна» [3, с. 123].

Важлива роль категорії автора як «людини-соціальної» проявляється в тому, що вона визначає не тільки стиль конкретних текстів, але й стиль епохи. З іншого боку, виражаючи соціальні або групові інтереси, публіцист говорить від свого імені, проявляє себе як людина приватна, тобто така, що має такі ж інтереси, як і його читачі, не цурається земних потреб і т.п.

Спільна дія названих граней в структурі категорії автора виражається в оцінному або безоцінному відношенню до дійсності, кожне з яких формує типи автора, узагальнених на Рис. 1 [4, с. 125].

Звісно, ця схема зображує лише крайні позиції, окреслює головне, істотне і не в змозі охопити всю багатогранність публіцистичної творчості. У дійсності відбувається постійна, безперервна взаємодія між гранями автора, які в чистому вигляді не зустрічаються.

Рис. 1. Структура категорії автора

У публіцистиці можна виділити два основних типи оцінок, використовуваних авторами у своїх текстах: відкрита і прихована. Відкрита оцінка – це явне, часто полемічне ствердження авторської позиції за допомогою пейоративних або, навпаки, меліоративних номінацій [3, с. 128]. Сьогодні відкрита оцінка характеризує в головним чином опозиційну публіцистику. У «якісній» же пресі сьогодні для формування суспільної думки використовується прихована оцінка, здатна «ненав'язливо нав'язати» адресатові задані висновки.

Найбільш чітко суб'єктивна модальність проявляється на лексико-семантичному рівні. Лексичні ознаки публіцистики визначаються головним для неї принципом оцінки, а також тим, що цей принцип виражається у різкому розмежуванні позитивного і негативного та у відповідному розподілі мовних засобів на позитивно оцінні та негативно оцінні [3, с. 15].

Позитивна та негативна оцінки складають основу емоційності журналістського тексту, що прийнято поділяти на три групи явищ з області почуттів: емоційні реакції, стани і відносини [4, с. 23]. Звичайний шлях розвитку оцінної лексики починається з набуття лексичними одиницями у контекстному вживанні модальнооцінного забарвлення, після чого утворюється оцінка (позитивна або негативна) усієї події.

На лексико-семантичному рівні вербалізації суб'єктивної модальності виділяємо п'ять груп: «Іменники», «Прикметники + прислівники», «Дієслова (метафоричні вживання)», «Модальні конструкції» та «Вставні слова, слово-сполучення і пропозиції».

Найбільш різноманітна група «Іменники» характеризується переважно негативним забарвленням:

(1) «*The four-page statement pledged co-operation on issues ranging from the war in Afghanistan to reining in Iran's nuclear ambition*» [T 02.04.09].

(2) «*Mr Sarkozy's chest-beating appeared to be aimed at a domestic audience*» [DT 02.04.09].

У другому прикладі йдеться про поведінку президента Франції, відносно якого вживається лексема «chest-beating», що показує зневагу до нього, порівнюючи його тим самим із горилами, для яких така поведінка є типовою. Статистичні дані про вживання оцінних іменників можна узагальнити у вигляді таблиці (див. Таблиця 1).

Таблиця 1. Середня вживаність оцінних іменників

Газети	Позитивна оцінки	Негативна оцінка	Сер. вжив. (на 1000с)
Якісна преса	Sympathy with ordinary people, restoring trust, a public outcry, political activists, , protesters, rays of hope, etc.	allegations of expenses, wife's assistant, mis-steps, public revulsion, top claimant, a storm of controversy, the culture of suing, inevitable meltdown of the economy, ripping-off, chaos, etc.	15
Сер. вжив. (на 1000 слів)	5	10	
Таблоїди	Unexpected boost, initiative, groundwork, debt of gratitude, Radiance, renaissance, Rosebud etc.	Kiss of life, «big chequebook», bodyblow, chaos, «Financial Fools», crisis, great depression, renegade, etc.	17
Сер. вжив. (на 1000 слів)	4	13	

Таким чином, ми бачимо, що «якісні» газети використовують менше іменників, що несуть модальне значення та, на відміну від таблоїдів, рідше вживають негативно забарвлені слова, хоча загальна характеристика преси – негативна (10 іменників на 1000 в «якісній» пресі і 13 іменників на 1000 в таблоїдах). Це пояснюється тим, які проблеми висувуються на перший план в таблоїдах та в «якісній» пресі.

Стосовно вживання журналістами метафор для вираження своєї точки зору, зазначимо, що сучасна когнітивна лінгвістика вважає метафору не тропом, що служить для прикраси мови і створення художнього образу, а формою людського мислення. У комунікативній діяльності, як пише А.П. Чудінов, метафора – «важливий засіб впливу на інтелект, почуття і волю адресата» [5, с. 11]. Таким чином, лінгвістичний аналіз метафор дозволяє огляти як індивідуальну (авторську), так і групову, національну самосвідомість.

(3) «*The latest embarrassing episode, revealed exclusively in yesterday's Sunday Express, is seen by many as the final nail in her political coffin*» [DE. 30.03.2009].

У прикладі 3 метафора (*the final nail in her political coffin* – останній цвях в її політичний кар'єрі) яскраво зображує подальшу кар'єру учасниці скандалу, а структура «*is seen by many*» є експліцитно узагальненою, хоча під нею автор ховає і свою точку зору (порівн. *And also by me*).

У переважній більшості статей автори представляють точки зору учасників подій прямою мовою (цитатами) або непрямою мовою:

(4) «*His fellow Tory Philip Davies said: «Claiming that her sister's back bedroom is her main home is one thing, but this could push her over the cliff»*» [DE. 30.03.2009].

(5) «*Angus Robertson, the Scottish National Party's leader at Westminster, said: «The ongoing allegations of expenses irregularities left the Home Secretary's credibility in tatters and present real questions over her future as a senior minister»*» [DE. 30.03.2009].

У прикладах 4 та 5 метафоричні вирази «*push smb over the cliff*» (скинути з кручі) та «*leave in tatters*» (залишити розбитим вщент) надають негативну оцінку діям референта, натакаючи на відставку. Автор(и) статті тим самим одночасно погоджуються із висновками, не вказуючи свого відношення, але приховано впливаючи на читача, який інтенсивніше сприймає метафори.

Категорія суб'єктивної модальності реалізується також за допомогою лексичних стратегій, однією з яких є *постановка слова (словосполучення) у лапки* [2, с. 101]. Таким чином, автор, з одного боку, виділяє в тексті чужу мову, а з іншого, не приймає змісту того, що викладається, відмежовується від нього:

(6) «*He [Sarkozy] wants to style himself as a «pioneer» of a new moral capitalism, rowing back on the free market promises that brought him to power*» [Gu 31.03.09].

Так у прикладі (6), журналіст ставить у лапки слово «піонер» для того, щоб показати своє незадоволення роллю, яку намагається взяти на себе президент Франції Ніколя Саркозі, та непослідовністю у його політиці.

(7) «*On a visit to the central French town of Chatelleraut to promote his economic recovery policies, Mr Sarkozy said there was «no choice» but for the summit to get results*» [DT 31.03.09].

У прикладі 7, цитуючи президента Франції та виділяючи «*no choice*», журналіст іронізує на його словами, виражає негативне та підозріле відношення до президента Франції, підкреслюючи, що від самого президента нічого не залежало.

(8) «*But it was not just films that were claimed for at the Red ditch house. Despite earning £141,866 a year, Ms Smith claimed for a £550 «designer» kitchen sink, £1,000 for the purchase and fitting of a tiled fireplace from an antique reclamation yard, £1,370 for decorating the hall and stairway, £500 for a new shower, £9.98 for a camellia plant and 88p for a bath plug*» [DE 30.03.09].

У прикладі 8 журналіст ставить у лапки слово «*designer*», що є прикметником до іменника «*kitchen sink*», таким чином вказуючи як своє, так і народне обурення та незадоволення стосовно бажання Місіс Сміт мати дизайнерську раковину на кухні за £550 за кошти платників податків

В усіх наведених прикладах постановкою лапки виражається авторське неприйняття тих точок зору, що позначені в кожному з виділених слів (словосполучень).

Іншою лексичною стратегією, що функціонально еквівалентна першій, є постановка слів *what he called, what he described, what he believes* і т.п. перед тими лексичними одиницями, що не перетинаються із авторською позицією.

(9) «*Mr Brown received an ovation from fellow leaders as the summit closed. Dominique Strauss-Kahn, IMF managing director, hailed what he called «the most co-ordinated stimulus ever»*» [T 03.04.09].

Тут журналіст не погоджується з думкою директора Міжнародного валютного фонду (МВФ), бо невідомо, куди будуть направлені отримані цим органом кошти і ким вони будуть координуватися.

(10) «President Obama has been very open in sort of saying what he believes the causes of this crisis are and that some of them rest in the weakness of the regulatory environment in our own country, our gaps in regulation» [DT. 31.03.09].

У прикладі 10 автор буквально сміється з Президента Б. Обами та його бачень причин світової кризи.

(11) «A group of 4,000 were penned in by officers who cordoned off surrounding streets amid what Scotland Yard called «increasing levels of violence». At least one officer was injured as RBS became a flashpoint for what had been peaceful protests» [DM 01.04.09].

У вищезазначеному прикладі розповідається про величезні масові демонстрації, що призвели до розбою місцевих будівель, і журналіст, цитуючи Скотланд Ярді, показує неправдивість його свідчень.

В усіх випадках конвергенція лексичних стратегій підсилює авторську відстороненість від чужої точки зору. Іменники переважно демонструють негативне забарвлення завдяки конотативному навантаженню лексем, що обираються авторами статей.

У подальших роботах ми розглянемо приклади реалізації суб'єктивної модальності в інших виділених нами групах лексико-семантичного рівня.

Джерела та література

1. Дудолодова О. В. Динаміка мовної репрезентації гендера в англійському публіцистичному дискурсі (друга половина XX ст. – початок XXI ст.): Автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.04 / ХНУ ім. В. Н. Карабіна / О. В. Дудолодова. – Харків, 2003. – 20 с.
2. Ле Э. Лингвистический анализ политического дискурса: язык статей о чеченской войне в американской прессе / Э. Ле. – Полис. – 2001. – № 2. – С. 93-112.
3. Миронова Н. Н. Дискурс-анализ оценочной семантики / Н. Н. Миронова. – М.: «НВИ»–«Тезаурус», 1997. – 158 с.
4. Солганик Г. Я. Лексика газеты (функциональный аспект) / Г. Я. Солганик. – М.: Высш. шк., 1981. – 112 с.
5. Чудинов А. П. Россия в метафорическом зеркале: Когнитивное исследование политической метафоры (1991-2000): монография / Уральский гос. пед. ун-т / А. П. Чудинов. – Екатеринбург, 2001. – 238 с.

УДК 811.161.2'27

Дьолог О. С.

АНГЛІЦИЗМИ ТА ОСОБЛИВОСТІ ЇХ ЗАСВОЄННЯ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ

Автор исследует проблему английских заимствований в современном украинском языке. В статье рассмотрены теоретические аспекты заимствования на социолингвистическом и коммуникативном уровнях.

Ключевые слова: языковая интерференция, билингвизм, социальный подход, заимствование.

Автор досліджує проблему англійських запозичень у сучасній українській мові. У статті розглянуто теоретичні аспекти запозичення на соціолінгвістичному та комунікативному рівнях.

Ключові слова: мовна інтерференція, білінгвізм, соціальний підхід, запозичення.

The author examined the problems of english loanword in the modern Ukrainian language. Theoretical aspects of adoption in sociolinguistical and communicative approaches are considered in the paper.

Key words: language interference, bilingualism, social approach, loanword.

Лексичний склад будь-якої мови перебуває під значним впливом позамовної дійсності та найвиразніше відбиває динаміку розвитку мови, який, у свою чергу, є процесом об'єктивним, зумовленим загальним поступом людства. Когнітивна діяльність, з якою пов'язане лінгвальне освоєння дійсності, формування глобального інформаційного простору, тенденція до світової інтеграції суспільних та економічних процесів постійно збагачують словниковий склад мов, зокрема – сучасної української мови. Одну з її динамічних лексичних підсистем становлять запозичення.

З кінця XX століття починається процес кількісного зростання в українській мові запозиченої лексики. Причиною цього стали позамовні чинники: суспільно-політичні, економічні перетворення в Україні, відкритість та інтеграція в міжнародні культурні та інформаційні сфери. Триває такий процес і сьогодні. Ось чому дослідження англіцизмів та особливостей їхнього засвоєння в сучасній українській мові є актуальним.

Складні процеси в сучасній українській лексико-семантичній системі, пов'язані з інтенсивним надходженням запозичень, переважно – з англійської мови, закономірно отримують неоднозначні оцінки українців: з одного боку, дослідники відзначають певне збагачення мови, наближення за допомогою асимільованих іншомовних запозичень до світових досягнень у суспільно-політичній, економічній, управлінській, торговельній тощо сферах, з іншого боку, виявляється переважання та засмічення рідної мови чужими лексемами часто навіть за наявності власне українських відповідників.

Українські мовознавці (І. Огієнко, С. Семчинський, Ю. Жлуктенко, О. Муромцева, В. Акуленко, О. Пономарів, В. Русанівський та інші) досліджували запозичення іншомовної лексики взагалі або ж стосовно різних періодів розвитку української мови. В останні десятиліття вивчення запозичень з англійської мови активізувалося в україністиці (Ю. Безрукава, О. Бершов, Л. Кислюк, А. Наумовець), проте дослідження відбуваються відповідно до тематичних лексичних груп, переважно – термінології.

На сучасному етапі розвитку української літературної мови, коли її лексична система перебуває під інтенсивним чужомовним впливом, актуальною є потреба в комплексних дослідженнях численних новітніх англіцизмів. Ось чому дана стаття присвячена аналізу засвоєння англіцизмів у сучасній українській мові в лексико-семантичному аспекті.

Часто новітні англіцизми ще не встигли стати лексикографічно зафіксованими, але фактично вже ввійшли в повсякденне життя і функціонують в українському мовленні. Це відбувається через інтенсифікацію англо-американського впливу, зокрема через засоби масової інформації, рекламу, розширення культурних, наукових та економічних зв'язків з англійськими державами, що зумовлює різке зростання нових знань про реалії закордонної дійсності, англійські назви яких не мають прямих українських відповідників і, отже, є лакунарними для української мови.

Процес об'єктивного поповнення лексичного складу української мови запозиченнями в сучасний період відбувається надзвичайно швидко та інтенсивно, так що нові реалії приходять до нашої дійсності вже з існуючими англо-американськими назвами, закріпленими за ними в англійській мові, не встигаючи отримати найменування на національній українській основі. Таким чином, українська мова за умови нагальної номінативної потреби та відсутності адекватного часу запропонувати власну назву для новітніх явищ, процесів, предметів змушена запозичувати, засвоювати та вводити у свою лексичну систему іншомовні назви, які прийшли з англійської мови.

Слова іншомовного походження, як правило, засвоюються, насамперед, фонетично і граматично, тобто підпорядковуються законам фонетики, граматики і словотвору мови-реципієнта.

Асиміляція новітніх лексичних англіцизмів відбувається різною мірою та в різному ступені. Певні назви отримують граматичні значення, властиві українській мові, наприклад, у повному чи неповному обсязі граматичні значення роду й числа: *п'яр* – чол. рід (*чорний п'яр*), *бізнесвумен* – жін. рід (*відома бізнесвумен*), *євро* – сер. рід (*стабільне евро*), *мас-медіа* – множина (*українські мас-медіа*), *степ-аеробіка* – жін. рід (*популярна степ-аеробіка*), *імідж-мейкер* – чол. рід (*запрошений імідж-мейкер*) тощо.

Також неоднаково запозичені слова включаються в дериваційні процеси, проте за допомогою українських словотвірних засобів часто формуються нові деривати. Наприклад, *п'яр* – *п'ярити*, *п'ярники*, *самоп'яритись*; *зомбі* – *зомбований*; *мультимедіа* – *мультимедійний*; *дисконт* – *дисконтний*; *лізинг* – *лізинговий*, *спонсор* – *спонсорський*, *спонсорувати* тощо.

Традиційно вважається, що характерною рисою недавніх запозичень є збереження ними невідмінюваності або незвичного для української мови сполучення звуків. Утім у переважній більшості випадків новітні англіцизми не демонструють згаданої відсутності відмінюваності. Трапляються лише окремі приклади подібної неасимільованості (*ківі*, *сафарі*, *євро*, *грин-кард*, *караоке*, *кантрі*, *прайвесі*, *сек'юриті*, *барбекю* тощо).

Інколи спостерігається паралельне вживання англіцизмів та українських відповідників-кальок (*грин-кард* – *зелена карта*, *мас-медіа* – *засоби масової інформації*). Подібні абсолютні синоніми не є характерними в будь-якій мові, оскільки означають ідентичні поняття. Тому, скоріше за все, одна із форм повинна поступово витіснитись іншою.

Запозичення англійських слів українською мовою є складним і багатограним процесом, який відбувається в результаті контактів української та англійської мовних систем, що спричиняє їхню взаємодію. Процес запозичення – це невід'ємна частина об'єктивного процесу розвитку мови, що зумовлений суспільним поступом. Когнітивна спрямованість мовного освоєння дійсності сприяє постійним змінам у мові, зокрема й насамперед – у її лексичному складі.

Запозичення англіцизмів включає неоднократне застосування англійських слів на рівні мовлення, входження їх у лексико-семантичну систему української мови та подальше засвоєння згідно із законами мови-реципієнта.

Асиміляція англійських слів на українському ґрунті є об'єктивним закономірним процесом фонетичного, морфологічного, лексико-семантичного перетворення за внутрішніми законами розвитку української мови.

У мовознавстві в межах запозичень спеціально розрізняють іншомовні та запозичені слова. Під терміном *іншомовні слова* розуміються слова з іноземних мов, що не засвоєні повністю мовою, яка їх запозичила, що усвідомлюються мовцям як чужорідні та зберігають ознаки свого походження. Це виявляється у їхній формі та в семантиці (більшій чи меншій ступінь незасвоєності мовою, у яку вони ввійшли; можливість збереження вихідної графіки на письмі; наявність незвичних звукосполучень; невідмінюваність частини іншомовних слів, яка, проте, може поступово втрачатися). Ступінь засвоєння іншомовних слів може бути різним. Іншомовні слова, цілком засвоєні мовою, що їх запозичила, вважають запозиченими словами; вони не сприймаються мовцями-реципієнтами як чужорідний елемент і не потребують пояснень щодо форми і значення (наприклад, англіцизми *футбол*, *спорт*, *бокс*, *баскетбол*).

Слід, однак, відзначити, що в українській мові, як і в інших мовах світу, при запозиченні іншомовних слів відбувається безперервний процес їх засвоєння, через що нерідко дуже важко провести чітку межу між ними й запозиченими словами. Отже, ця відмежованість є в деяких випадках суб'єктивною і віднесеність таких слів або до іншомовних, або до запозичених залежить від численних позамовних чинників.

Про певну суб'єктивність розділення на іншомовні та запозичені слова серед англіцизмів свідчить, зокрема, включення в словники іншомовних слів таких лексичних одиниць, які наводяться в інших джерелах як запозичені англіцизми (наприклад, *футбол*, *волейбол*, *тролейбус*, *боксер*, *бар*, *біфитекс*, *джинси*, *долар*, *кетчуп*, *комп'ютер*, *ковбой*, *ксерокс*, *кросворд*, *крекер*, *поні*, *револьвер*, *пепсі-кола* тощо). На наш погляд, наведені слова не потребують спеціальних пояснень, вони у переважній більшості набули граматичних ознак, властивих українській мові (рід, число, відмінювання).

Цілком імовірно, що це і є однією зі специфічних рис сучасного періоду запозичення англіцизмів, який характеризується, з одного боку, найінтенсивнішим за всі часи розвитку української мови всебічним екстралінгвальним та лінгвальним англо-американським впливом та, з іншого боку, надзвичайним прискоренням інформаційних процесів за участю глобалізації впливу мас-медіа та реклами також небаченої інтенсивності за всі попередні історичні періоди.

Поєднання дії двох зазначених факторів, додавання певної магії, привабливості навіюваних рекламою зразків, у яких застосовують часто незрозумілі іншомовні слова, що пов'язуються з успіхом, модою, позитивними ефектами тощо, не залишають українській мові достатньо часу, щоб заповнити власномовними назвами лакуни, які з'являються внаслідок запозичення реалій, новітніх для нашої дійсності. Такі реалії, запозичувані з англо-американської дійсності, не мають назви в українській мові і запозичуються разом з їх англійськими найменуваннями.

Часто повторювані у спілкуванні, у засобах масової інформації такі іноземні слова значно швидше, ніж це відбувалось у попередні історичні періоди, засвоюються мовцями і набувають статусу запозичених, а потім і засвоєних.

Трапляються «тимчасові» запозичення, які okazіонально, на певний час з'являються в українській мові, не досягаючи загальномовного поширення і, як правило, не стають надбанням загальнонародної мови. Їх можна розглядати як запозичення із «замкненим часовим циклом» [3, с. 86]. До таких лексичних одиниць можуть бути віднесені слова, які були відкинуті мовним колективом або не одержали подальшого поширення внаслідок рідкісного застосування чи зникнення із використання позначуваних ними об'єктів (наприклад, назви, пов'язані з валютами країн Євросоюзу, що нещодавно вийшли з обігу, – *євродолари*, *єкю*, *євроактиви* тощо).

Нині динаміка розвитку української мови та її норм визначається не сферою художнього стилю, як це було у попередні періоди, а сферою засобів масової інформації. Таку специфіку можна пояснити широтою інформаційного простору засобів масової інформації для впровадження в життя номінативної діяльності, яка є засобом мовного освоєння результатів когнітивних процесів. У засобах масової інформації є, з одного боку, найшвидший, з іншого – постійний контакт із широкими колами мовців. Через посередництво засобів масової інформації активно популяризуються нові слова, зокрема чужомовні запозичення (на нинішньому етапі – переважно, англіцизми), які у такий спосіб перевіряються, відбираються і закріплюються в загальному вжитку чи, навпаки, зникають із нього.

Зазвичай у мові залишаються ті запозичення, виникнення і застосування яких зумовлено суспільною потребою. Таким чином, у результаті номінативної діяльності, зокрема номінації на основі запозичених з англійської мови назв нових для української дійсності реалій, відбувається приведення мови на її номінативно-лексичному рівні (мовної картини свту) у синхронну відповідність до її поняттєвої картини.

Відомо, що засвоєння (адаптація) мовою, зокрема українською, чужомовних запозичень передбачає набування ними звукових, морфологічних і семантичних рис слів мови-реципієнта. Тому, у нашому випадку,

запозичені англійські лексеми підкоряються звуковим (фонетичним і орфоепічним), графічним, граматичним і семантичним законам української мови.

У процесі фонетичного та орфоепічного засвоєння запозичені слова здобувають українське звукове оформлення. Фонетично засвоєне слово набуває письмової фіксації, тобто асимілюється до графічної та правописної систем української мови. Граматичне засвоєння передбачає включення запозичення в морфологічну (морфемну, частиниомовну та категоріальну), синтаксичну та словотвірну систему мови-реципієнта.

Семантичне засвоєння передбачає входження запозиченого слова до лексико-семантичної системи мови-реципієнта, включення його до синонімічних та антонімічних зв'язків, лексико-семантичних груп.

Лексичне засвоєння здійснюється лише тоді, коли слово називає річ чи явище, властиве українській дійсності.

Отже, освоєння запозичень відбувається на різних рівнях мовної системи, серед яких лексико-семантичний та словотвірний є вищими ступенями асиміляції лексичних запозичень, а графічна, фонетична та морфемна освоєність становлять їх підґрунтя. Дане дослідження лише зазначає рівні різних аспектів освоєння новітніх англіцизмів у сучасній українській мові. Кожен із аспектів заслуговує на подальше ретельне вивчення в україністиці. Таке вивчення дасть можливість розрізнити англіцизми на ті, що збагачують лексичний склад української мови, і ті, що, навпаки, засмічують. Подальше вивчення проблеми запозичення англіцизмів дозволить робити прогнози про подальшу долю іншомовних елементів у сучасній українській мові.

Джерела та література

1. Акуленко В. В. Українська мова в європейському контексті (проблеми розвитку мовленнєвої комунікації) / В. В. Акуленко // Мовознавство. – 2001. – № 2. – С. 91-97.
2. Белоусова В. Проблема кодифікації англо-американських запозичень на -ing (на матеріалі віддієслівних іменників) / В. Белоусова // Українська термінологія і сучасність: Зб. наук. праць. – К., 1998. – С. 116-119.
3. Голдованський Я. А. Лексичні англіцизми як етимологічна група в системі мови-реципієнта / Я. А. Голдованський // Мовознавство. – 1997. – № 2. – С. 86-90.
4. Кислюк Л. П. Нові англійські запозичення і термінологія / Л. П. Кислюк // Українська термінологія. – Львів, 2006. – С. 229-236.

УДК 811.111'42

Дзякова Е. Ю.

ОСОБЕННОСТИ ПОЛИКОДОВОГО ТЕКСТА В WEB-РЕКЛАМЕ БРИТАНСКИХ УНИВЕРСИТЕТОВ

В работе обсуждаются некоторые аспекты функционирования поликодового текста в веб-рекламе британских университетов. В фокусе обсуждения находятся традиционные риторические средства, а также средства визуальной риторики, используемые авторами сайтов британских университетов для создания позитивного образа данного университета.

Ключевые слова: поликодовый текст, реклама, имидж, видеориторика, авторитетность.

У роботі обговорюються деякі аспекти функціонування полікодового тексту у веб-рекламі британських університетів. У фокусі обговорення знаходяться традиційні риторичні засоби, а також засоби візуальної риторики, використовувані авторами сайтів британських університетів для створення позитивного образу даного університету.

Ключові слова: полікодовий текст, реклама, імідж, видеориторика, авторитетність.

The paper discusses several aspects of polycode text functioning in web-advertisements of British universities. The article is focused on traditional rhetoric devices as well as visual rhetoric devices used on the web-sites of British universities in order to create a positive image of the university.

Key words: polycode text, advertising, image, videorhetoric, authority.

Проблема жизни текста привлекает к себе всё более пристальное внимание современных учёных. Особый интерес вызывает его принципиальная полиинтерпретируемость [3; 10]. Как отмечает Роллан Барт, множественность осуществляемых смыслов есть не просто допустимая, но неустраняемая характеристика текста [3, с. 417-419]. Принимая во внимание такую многоаспектность феномена текста, мы придерживаемся его семиотического понимания как любой последовательности знаковых единиц (вербальных и невербальных), основными свойствами которой являются смысл, связность и цельность.

В связи с этим, вполне объясним тот особый интерес, который проявляет современная лингвистика к невербальным средствам коммуникации, или так называемой «визуальной информации». В последние годы значительно возросло количество исследований, посвященных не традиционной лингвистике текста, а лингвистике семиотически осложненного, «нетрадиционного», видеовербального, составного, поликодового, креолизованного текста. Изучению данной проблематики посвятили свои работы такие исследователи, как Е. Е. Анисимова, В. М. Березин, Л. С. Большакова, Н. С. Валгина, М. Б. Ворошилова, Л. В. Гришаева, О. Л. Каменская и др.

Креолизация текстов, создаётся путём привнесения в текст многообразных визуальных средств. Вербальные и невербальные (иконические) средства передачи информации взаимодействуют друг с другом, обеспечивая целостность и связность текста, его коммуникативный эффект [1; 5].

Как справедливо отмечают исследователи, рост интереса к проблеме визуализации обусловлен самими требованиями современной коммуникации, процессы компьютеризации расширяют возможности в сфере массовой информации и визуальный образ становится ключевым элементом коммуникации [4; 6; 8].

Контент-анализ рекламных текстов дискурса сферы образовательных услуг Великобритании показал, что высшие учебные заведения все чаще обращаются к поликодовым текстам. Каждый университет Великобритании имеет свой сайт в глобальной сети Интернет, что способствует более широкому использованию разнообразных средств визуализации и созданию поликодового гипертекста. **Поликодовый текст** – есть средство создания смысла, пограничное между способами, присущими электронному и печатному текстам. Такой текст построен на соединении в едином знаковом пространстве семиотически гетерогенных составляющих – вербального текста в устной или письменной форме, изображения, а также знаков иной природы. Поликодовый текст противопоставляется **монокодовому тексту**, а также **дикодовому тексту** (примером которого является креолизованный текст) [4, с. 8].

Веб-сайт британского университета рассматривается нами как поликодовый текст, поскольку является мультимедийным образованием, сочетающим в себе компоненты, принадлежащие к разным знаковым структурам – вербальной (письменно зафиксированной и реже, дублирующей её устной), иконической и мелодической. Вербальная часть ориентирована на изображение и отсылает к нему, а изображение выступает в качестве обязательного элемента текста. Изображение и слово на страницах веб-сайтов британских университетов не является простой суммой знаков; их значения интегрируются и образуют сложно построенный смысл.

Методом сплошной выборки нами были изучены 104 Интернет-сайта, принадлежащих британским университетам. Проведённое исследование позволяет сделать вывод о том, что поликодовый текст веб-сайта

британского университета воплощает в себе черты рекламного, образовательного, медийного и электронного дискурса (интернет-дискурса) и является контаминацией различных стилей, жанров и разновидностей речи. Так, можно выделить такие признаки рекламного дискурса, как наличие рекламного намерения, манипулятивность, позитивная самопрезентация; такие признаки интернет-дискурса, как интерактивность, доступность и скорость получения информации, электронный канал общения, гипертекстуальность, креолизованность и др. Кроме того, присутствуют различные черты, характерные для газетно-публицистического, научного и разговорного стилей речи. Однако, несмотря на кажущуюся эклектичность и разноплановость составляющих в композиции сайта, проведённый анализ позволяет сделать вывод о том, что все располагаемые там материалы подчинены одной стратегической цели, а именно, созданию и/или поддержанию положительного имиджа университета. Ведь, как утверждал Умберто Эко, даже сам по себе набор сообщений и их расположение несут в себе имплицитное суждение [9, с. 86].

Для реализации данной задачи авторы рекламы прибегают к определённым стратегиям коммуникативного воздействия, под которыми понимается выбор, структурирование и подача в рекламном сообщении (как в его вербальной, так и невербальной части) информации о рекламируемом объекте [7].

Важнейшими факторами, определяющими выбор той или иной стратегии, являются: коммуникативные цели и задачи, характерные для рекламного дискурса, тип рекламируемого объекта, социодемографические и психографические особенности адресата, предполагаемые канал распространения и условия восприятия рекламной информации, ориентация адресата на манипулятивный или неманипулятивный тип коммуникации [8, с. 389].

Стратегии подразделяются на следующие типы:

1) позиционирующие стратегии, т. е. стратегии, формирующие восприятие рекламируемого объекта (более частный случай данной стратегии представляет собой стратегии дифференциации и ценностно-ориентированные стратегии);

2) оптимизирующие стратегии, т. е. стратегии, направленные на оптимизацию воздействия рекламного сообщения, на преодоление неблагоприятных условий коммуникации [8, с. 389].

Дифференциация имиджа заключается в создании образа организации и/или её продуктов, отличающихся в лучшую сторону от конкурентов, за счёт наличия определённого УТП (уникального торгового преимущества). Можно также выделить стратегии, ориентированные на убеждение и на внушение.

Для реализации данных стратегий рекламисты прибегают к целому арсеналу риторических приёмов на всех уровнях; адаптируют к своим нуждам и используют огромный духовный, эстетический и символический багаж, который накопился в процессе всего развития культуры. Так, с целью создания позитивного образа британского университета авторы прибегают, к категории авторитетности, которая выражается, преимущественно, в дискурсивных маркерах типа вводных фраз, ссылок, вставных текстов, цитат и т. п. Данные маркеры в основном указывают на авторитетность источника информации. Ведь ещё Аристотель говорил, что «Оратор может убедить слушателей в том, в чём хочет их убедить, когда из его речи они вынесут убеждение, что он – человек, которому можно верить» [2, с. 73]. Например, *Oxford has retained its place as the UK's best university, according to the Guardian's annual guide*.

С целью убеждения и придания сообщению большей авторитетности авторы прибегают к прецедентным феноменам (ПФ). Прецедентные феномены становятся не только эмоциональными символами, но и задают определённую систему ценностных ориентаций, являя собой определённые эталоны для сравнения. Среди национальных прецедентных имён на страницах сайтов британских университетов чаще встречаются Шекспир, Брунелл, Дарвин, представители королевской семьи, короли и королевы прошлого. Топонимы тоже, как правило, национальны. В конкретных вербализациях они актуализируют признаки «социальный статус», «престижность/непрестижность», «мода», «финансовое положение», «благополучие», «успешность / неуспешность». Топонимы актуализируют стереотипную информацию о тех или иных городах, которая принята в данном лингвокультурном сообществе, повышая тем самым престиж расположенного в нём университета. Например, *MIDDLESEX is LONDON*. Данный пример представляет собой двойную метонимию, имеющую своей целью идентификацию, соотнесение университета со столицей, при котором устанавливается отношение тождества между ними.

Используются также и интернациональные ПФ. Ярким примером является апелляция к авторитету Олимпийского движения: *Special to Bath are its Olympic standard sports facilities. [...] Many UK and international athletes have chosen to train full time at these facilities*. В качестве примеров, содержащих интернациональные ПФ, можно также привести следующие подписи под фотографиями: *Our local Hollywood Star* и *Nobel Laureate. Medal previously given to Einstein awarded to Sir Martin Evans*.

Что касается других риторических приёмов, то особый интерес для нас представляет видеориторика, а именно риторика визуальных образов, разработкой конвенций которой занимались такие учёные, как Роллан Барт в его «Риторике образа» и Умберто Эко в «Отсутствующей структуре».

У. Эко указывает на то, что использование риторических фигур (тропов) преследует прежде всего эстетические цели. «Эстетическая ценность риторического образа делает сообщение если не убедительным, то, по крайней мере, запоминающимся. Тропы часто используются как средство убеждения и эмоционального воздействия, привлекая внимание и освежая восприятие, делая более «информативной» аргументацию, которая в ином случае была бы стертой и невыразительной» [10, с. 179]. Среди видеотропов особенно часто встречаются визуальные метафоры, метонимии, сравнения, гиперболы и литоты. Словесный регистр используется по преимуществу для привязки сообщения, потому что визуальный образ часто оказывается двусмысленным и может толковаться по-разному. Приведём примеры визуальных метафор, используемых на сайтах британских университетов.

Первый пример взят с сайта Bournemouth University, центральным изобразительным элементом на главной странице которого является фотография гор на фоне голубого неба. Символическое содержание этого снимка эксплицируется для адресата при помощи надписи *Take your career to new heights*. Таким образом, фотография красивого пейзажа превращается в метафору – эффективное средство воздействия на эмоциональную сферу адресата, а центральный визуальный элемент выполняет эстетическую, символическую и аттрактивную функции. Следует отметить, что мотив высоты характерен для рекламного дискурса данной сферы – на метафорическом уровне достижения человека представляются в виде восхождения на вершину или полёта ввысь: например, изображение воздушного шарика, сопровождающееся подписью «*Reach new heights with a postgraduate qualification*». Мотив неба, полёта часто используется в рекламе британских университетов, как символ высоких устремлений, личностного роста, перспективного будущего. Этот мотив передаётся, вербальными, невербальными (фотография) средствами, а также при помощи приёмов языковой и графической игры. Таким образом, можно сделать вывод о том, что в подобных случаях авторы сайта используют аргументы и предпосылки, кодифицированные и уже устоявшиеся в данных формах. Реклама говорит на привычном для потребителя языке, используя определённый код, уже сложившуюся систему. Гора, лестница, небо, воздушный шар – устоявшиеся символы подъёма, наполненные богатым ассоциативным содержанием и соотносящиеся с определённой идеологией.

Авторы сайта используют также иконические знаки, которые соотносятся со специфической идеологией университетской жизни. К таким знакам, которые неотделимы от своих идеологических коннотаций, относится, например, изображение магистерской шапочки.

Объём данной статьи не позволяет проиллюстрировать все особенности функционирования поликодового текста в интернет-рекламе сферы высшего образования Великобритании. Интерес для дальнейшего исследования представляет более глубокое изучение коммуникативных возможностей элементов поликодового текста, принадлежащих разным семиотическим системам, а также рассмотрение и систематизация всех средств риторической аргументации, в том числе и визуальной, которые функционируют в пространстве поликодового текста веб-сайта британского университета.

Источники и литература

1. Анисимова Е. Е. Лингвистика текста и межкультурная коммуникация: На материале креолизованных текстов / Е. Е. Анисимова. – М.: Академия, 2003, – 122 с.
2. Аристотель. Этика. Политика. Риторика. Поэтика. Категории / Аристотель. – М.: Литература, 1998. – 1392 с. – (Классическая философская мысль).
3. Барт Р. Избранные работы: Семиотика. Поэтика / Роллан Барт. – М.: Издательская группа «Прогресс», «Универс», 1994. – 616 с.
4. Большакова Л. С. Метафора в англоязычном поликодовом тексте (на материале британских и американских музыкальных видеоклипов): автореферат дис. канд. Филологических наук: 10.02.04 / Любовь Сергеевна Большакова; Сам. гос. пед. ун-т; науч. Рук. Е. Б. Борисова. – Самара, 2008. – 23 с.
5. Валгина Н. С. Теория текста [Электронный ресурс]: учеб. пос. / Н. С. Валгина. – МГПУ. – 2002. – Режим доступа: <http://www.hi-edu.ru>
6. Ворошилова М. Б. Креолизованный текст: аспекты изучения // Политическая лингвистика. – 2006. – № 20. – С. 180-189.
7. Пирогова Ю. К. Стратегии коммуникативного воздействия в рекламе: опыт типологизации [Электронный ресурс] / Ю. К. Пирогова. – Режим доступа: <http://www.psycho.ru>.
8. Теория и практика рекламы: учебник для студентов, обучающихся по специальности 030601 – «Журналистика» (специализация «Реклама и публич. релейшнз») / [Е. М. Бебчук и др.]; под ред. В. В. Тулупова – СПб.: Изд-во Михайлова В. А., – 2006. – 526 с.
9. Эко У. О прессе // Пять эссе на темы поэтики / Умберто Эко. – СПб., 2000. – С. 86.

УДК 811.111'373

Евтушенко С. В.

ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА В АВСТРАЛИИ (НА МАТЕРИАЛЕ ГЛАГОЛЬНОЙ ЛЕКСИКИ)

Данная статья посвящена лексико-семантическим особенностям глаголов английского языка в Австралии, взятым из Австралийского национального словаря, 1988. В нашем исследовании мы выделяем следующие основные тематические группы (ТГ) австралийских глаголов, которые относятся к: сфере преступности (24%), сфере хозяйственной деятельности (23%), обиходно-бытовой сфере (5%).

Ключевые слова: английский язык, Австралия, глагол, культура.

Дана стаття присвячена лексико-семантичним особливостям дієслів англійської мови в Австралії, узятим з Австралійського національного словника, 1988. У нашому дослідженні ми виділяємо наступні основні тематичні групи (ТГ) австралійських дієслів, які відносяться до: сфери злочинності (24%), сфери господарської діяльності (23%), повсякденно-побутової сфери (5%).

Ключові слова: англійська мова, Австралія, дієслово, культура.

The lexical-semantic features of English in Australia (based on verbal vocabulary) (2 articles).

This article deals with lexical-semantic features of Australian verbs, taken from the Australian National Dictionary, 1988. In our study we distinguish the following main thematic groups (TG) of Australian verbs: criminal activity (24%), economical activity (23%), everyday life (15%).

Key words: English, Australia, verb, culture.

Сегодня необходимость сочетать изучение иностранного языка с ознакомлением с культурой народа – носителя языка, является общепризнанной. Язык является важнейшим средством человеческого общения, орудием передачи мысли. Одновременно язык выступает в качестве зеркала национальной культуры, ее хранителя: языковые единицы фиксируют содержание, которое восходит в той или иной мере к условиям жизни народа-носителя языка.

В любом языке важна и интересна национально-культурная семантика языка, то есть те языковые явления, которые отражают, фиксируют и передают от поколения к поколению особенности природы, экономики, общественного устройства, фольклора, художественной литературы, искусства, науки, быта и обычаев народа.

Интерес к образу жизни других народов существует издавна. Люди всегда стремились познать особенности быта и жизни другого народа. Особый интерес представляют языки, обслуживающие более чем одну культуру. Национальные варианты, например варианты английского языка, представляют ценнейший материал для изучения в них культуры, особенностей развития народов Великобритании, США, Австралии и др. На фоне расширяющегося влияния американского английского, национальные особенности культур приобретают особое значение. С их помощью каждый вариант обосновывает свою уникальность и право на самостоятельное языковое развитие.

В нашем исследовании мы сделаем попытку показать, в чем и как проявляется национальное своеобразие австралийского варианта английского языка на материале глагольной лексики, а также установить, в каких тематических областях наиболее сконцентрированы глаголы в рассматриваемом варианте.

Целью настоящей статьи является исследование глаголов австралийского варианта английского языка с точки зрения отражения в них национального своеобразия, истории, культуры, традиционного образа жизни народа – носителя языка.

Актуальность исследования в первую очередь связана с существующей в научном обществе потребностью более глубокого рассмотрения явления языковой вариативности английского языка, так как исследование дает возможность выявить общие тенденции изменений в языке в определенных социальных условиях, а также изучить специфику отражения национального менталитета в языковых явлениях.

Специфика словарного состава австралийского варианта создается присутствием в нем лексических единиц-австрализмов, которые содержат в своем значении культурный компонент. Как отмечают современные исследователи [1, с. 159; 2, с. 16], специфическая австралийская лексика тяготеет к сферам максимальной концентрации австрализмов, отражающих тенденции социокультурного развития австралийского общества. Эта лексика связана с наиболее существенными сторонами жизни страны, новыми названиями, которые были даны ранними поселенцами уникальным особенностям пейзажа, и его местных флоры и фауны.

Г. А. Орлов, один из исследователей АиЕ, выделяет несколько тематических групп, к которым тяготеет австралийский элемент в лексике АиЕ: 1) названия страны; городов, штатов; 2) ественно-географическая среда;

3) флора и фауна; 4) образ жизни (люди, обычаи, спорт); 5) внутренняя часть страны (вместе с постройками на ней); 6) сельское хозяйство (особенно овцеводство); 7) характеристика аборигенов и их образа жизни [1, с. 100].

В связи с этим представляет интерес попытка описания глагольной лексики AuE по так называемым тематическим группам, сферам максимальной концентрации австрализмов.

Материалом исследования послужили 364 австралийских глагола, выделенных путем сплошной выборки из словаря *The Australian National Dictionary: A Dictionary of Australianisms on Historical Principles*/ Ed. by W. S. Ramson, 1988 (в дальнейшем именуемом AND-1988).

Глаголы, австралийского английского можно подразделить на следующие тематические группы:

1. Обиходно-бытовая сфера (15%). Образ жизни и быт австралийцев связан с особенностями климата и рельефа Австралии. Заметное место в любом языке занимает лексика, относящаяся к быту данного народа. В ней, как ни в какой другой ее части, получают сконцентрированное отражение наиболее важные реалии быта, работы, кухни и т. д. австралийцев: *to dry-shell* (<f. *dry-shell* n.) – собирать раковины при отливе; *to graft* (<f. *graft* n.) – усиленно выполнять работу любого рода; *to shell-open* – (f. <a *shell-opening* n.) – открывать жемчужные раковины; *to civilize* – навязать аборигенам образ жизни, им чуждый, *to australize* – превращаться в австралийца по характеру.

Отдельного рассмотрения заслуживают глаголы, связанные с образом жизни, бытом, культурой, обычаями коренного населения Австралии – аборигенов: *to boomerang* – возвращаться подобно бумерангу (<f. *boomerang* n.); *to wallaby* – путешествовать по стране (<f. *wallaby* n.); *to corroboree* – исполнять танцевальную церемонию аборигенов (<f. *corroboree* n.); *to cooe* – окликать (<f. *cooe* n.); *to waddy* – бить или убивать (животное) палкой из дерева (<f. *waddy* n.).

2. Сфера преступности (24%). В нее входят глаголы, обозначающие различные преступные действия и правонарушения. Эта сфера связана с историей формирования австралийской нации, социальным составом колонистов, а также условиями их жизни: *to watch-house* – временно содержать под стражей в караульном помещении (<f. *watch-house* n.); *to vag* – арестовывать за бродяжничество (<f. *vag* n.); *to tip* – давать взятку (<f. *tin* n.); *to absent* (о заключенном) – уклоняться от тюремного заключения (<f. *absent* n.); *to gam* – действовать как сообщник мошенника (<f. *gam* n.); *to gammon* – обманывать, мошенничать (<f. *gammon* n.); *to gammon* – обмануть, мошенничать (<f. *gammon* n.); *to crim* – вовлекать в криминальную деятельность, воровать. (<f. *crim* n.)

3. Сфера хозяйственной деятельности (23%).

Специфика австралийского образа жизни отражается в словах, связанных с такими важными для Австралии отраслями хозяйства как сельское хозяйство и животноводство (особенно овцеводство): *to paddock* – держать (скот) в загоне, огороженном участке (<f. *paddock* n.); *to bullock* – трудиться как бык (<f. *bullock* n.), *to barber* – стричь (овцу) (<f. *barber* n.); *to stock-keep* – разводить скот (<f. *stock-keeper*); *to overland* – перегонять скот по суше на большие расстояния (<f. *to land* v.); *to undress* – стричь овцу (<f. *to dress* v.).

4. Сфера досуга, спорт (10%). В связи с тем, что 80% населения Австралии живёт на побережье, пляжный досуг стал неотъемлемой частью знаменитого непринужденного образа жизни и одним из самых популярных видов отдыха. Пляжи определяют австралийский образ жизни. *to spell* – отдыхать (<f. *spell* n.); *to sunbathe* – загорать (<f. *sun-bake* n.); *to shivoo* – праздновать (<f. *shivoo* n.); *to spine-bash* – отдыхать, спать (<f. *spine-bash*).

Спорт играет важную роль в австралийском образе жизни. Особенностью австралийского образа жизни является увлечение водными видами спорта, сёрфингом. Сёрфинг в Австралии это не спорт, а скорее образ жизни *to surf* (<f. *surf* n.) – заниматься сёрфингом; *to body-surf* (back-formation <f. *body-surfer* n.) – кататься на гребне волны без доски (имитируя движения, характерные при сёрфинге); *to surf-bathe* (back-formation <f. *surf-bathing* n.) – скользить на прибойной волне.

Австралийский национальный футбол (смесь регби и «американского футбола») – лидер национального австралийского футбола. Этот футбол неизвестен всему остальному миру. Очень динамичная и хаотичная игра имеет огромный свод условностей и правил: *to handball*, *to handpass* – подавать мяч ударом кулака (<f. *handpass* n.); *to stab* – выполнить передачу (<f. *stab* n.).

5. Сфера промышленной деятельности (8%). Глаголы данной группы связаны с горнодобывающей и особенно золотодобывающей промышленностью в годы «золотой лихорадки» 50-х и 60-х гг. XIX в. (%) *to cradle* – мыть золотиносный песок в лотке для промывки (<f. *cradle* n.); *to reef* – добывать золотиносный кварц (<f. *reef* n.); *to nugget* – искать и добывать самородки золота (<f. *nugget* n.); *to speck* – искать на поверхности золото или опалы (<f. *speck* n.).

6. Сфера движения, передвижения человека (7%). Большие расстояния – основное препятствие, которое приходилось преодолевать экономике Австралии. Для жителей не был характерен оседлый образ жизни. Напротив, они путешествовали по стране пешком или верхом в поисках работы, более приемлемых условий жизни, крупных золотых приисков во времена «золотой лихорадки» или просто в поисках приключений: *to bush* – уйти в буш, совершить экспедицию в неизвестную страну (<f. *bush* n.); *to scrub* – путешествовать через скраб (<f. *scrub* n.); *to scrub-dash* – продираться через скраб (<f. *scrub-dash* n.); *to dink* – везти (пассажира) на велосипеде или на лошади (<f. *dink* n.); *to footwalk* – путешествовать пешком (<f. *foot walk* n.); *to sand-grope* (back-formation f. < *sand-groper* n.) – ходить по в мягкому песку; *bushwalk* – гулять пешком – (<f. back-formation from *bushwhacker*).

7. Сфера социальной жизни, человеческих взаимоотношений (6%). В нее входят глаголы, обозначающие межличностные отношения и эмоционально-психологическое состояние человека: *to clobber* – подружиться (<f. *clobber* n.); *to wowse* (<f. *wowser* n.) – вести себя по пуритански, строго; *to rap* – хвастаться преувеличенно (<f. *rap* n.); *to squib* – уклоняться от трудности или ответственности от страха или трусости (<f. *squib* n.); *to stickybeak* – любопытствовать, совать нос в чужие дела (<f. *stickybeak* n.).

Также в нее входят глаголы, обозначающие выяснение отношений, разборки: *to barney* – спорить (<f. *barney* n.); *to stoush* – ударять, бить, пороть, (человека) (<f. *stoush* n.).

8. Сфера животного мира Австралии (4%). Сфера животного мира Австралии вследствие ее изолированности от других континентов разнообразна и своеобразна: *to moroke* – имитировать голос совы (<f. *moroke* n.); *to mutton-bird* – ловить тонкоклювых буревестников для еды (<f. *mutton-bird* n.); *to opossum* – охотиться на опоссумов (<f. *opossum* n.); *to kangaroo* – прыгать наподобие кенгуру, вести машину рывками (<f. *kangaroo* n.); *to dingo* – вести себя трусливо, предавать (<f. *dingo* n.); *to crayfish* – пить (как рак) (<f. *crayfish* n.).

9. Сфера экономики (3%). В нее входят глаголы, связанные с финансовой деятельностью: *to ante-up* – (давать (деньги) вперед как долевого взноса в общие расходы) (<f. *ante-up*, n); *to stoorn* – разорить (человека) в финансовом отношении (<f. *sturner* n.); *to bludge* – жить за чужой счет, нахлебничать, сидеть на (чьей-л.) шее (<f. *bludger* n.).

Подводя итог целесообразно подчеркнуть, что в анализируемом материале наиболее приоритетными областями, в которых сконцентрированы глаголы австралийского варианта современного английского языка, являются: сфера преступности (24%), сфера хозяйственной деятельности (23%), обиходно-бытовая сфера (15%), сфера досуга, спорт (10%).

Таким образом, распределение глагольных лексических единиц в различных областях австралийской социокультуры происходит с учетом ценностных приоритетов современного австралийского общества и является результатом взаимодействия языковой и культурной картин мира.

Мы полагаем, что результаты нашего исследования могут послужить этапом к более масштабному исследованию и помочь определить направление развития лексической системы австралийского варианта английского языка в целом.

Источники и литература

1. Орлов Г. А. Современный английский язык в Австралии / Г. А. Орлов. – М.: Высшая школа, 1978. – 172 с.
2. Eagleson R. D. The Nature and Study of Australian English / R. D. Eagleson // Journal of English Linguistics. – 1967. – № 1. – Р. 11-27.
3. Эко У. Отсутствующая структура. Введение в семиологию // Умберто Эко, ТОО ТК «Петрополис». – 1998. – 432 с.
4. Сайты 104 университетов Великобритании [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.ac.uk>.

УДК 811.111'373+ 811.11'367.4

Сторова О. І.

ФЕНОМЕН ІНДЕФІНІТНОЇ КВАНТИТАТИВНОСТІ У КЛАСІ СЛУЖБОВИХ ЧАСТИН МОВИ

Центральним вопросом статьи является корреляция языковых категорий количества и детерминации, а также их вербализация в англоязычном тексте. Фокусируется внимание на функционировании служебных лексем в составе синтаксиса в качестве языковых маркеров субкатегории неопределенного количества, осмысливается их лексическая и контекстуальная семантика.

Ключевые слова: квантитативность, индефинитизм, служебные части речи, синтаксиса.

Центральною проблемою у статті виступає питання кореляції мовних категорій кількості та детермінації, а також їх вербалізація у англomовному тексті. Фокусується увага на функціонуванні службових лексем у складі синтаксису у якості мовних маркерів субкатегорії невизначеної кількості, осмислюється їх лексична та контекстуальна семантика.

Ключові слова: квантитативність, індефінітизм, службові частини мови, синтаксиса.

The core subject of the article is the problem of correlation of the language categories of quantity and determination as well as their realization in the English text. Attention is being focused on the operation of functional lexemes as the parts of syntaxemes serving for language marking of the subcategory of the indefinite quantity. Their lexical and contextual semantics are being under analysis.

Key words: quantitateness, indefinitism, functionals, syntaxeme.

Частини мови виникають у наслідок розвитку людської когніції шляхом тривалої генералізації сформованих концептів. Традиційно пошуки лінгвістів концентруються довкола лексем, що входять до класу самостійних частин мови, а службові частини мови, хоча й є невід'ємним елементом мовної системи, продовжують трактуватися як факультативні засоби мови. **Об'єктом** дослідження у статті виступають лексеми англійської мови, що входять до розряду службових частин мов; **предметом** – виявлення та осмислення їх потенцій до позначення індефінітно-кількісної семантики. **Актуальність** теми зумовлена тенденціям сучасної лінгвістики до вивчення системно-функціонального буття мовних одиниць, а також – малодослідженістю у філологічних студіях питань вербалізації субкатегорії невизначеної кількості лексемами даного типу.

У рамках загального мовознавства проблема чіткої таксономії частин мов залишається і досі невирішеною. Гетерогенним принципом у підході до класифікації частин мов керувалися у своїх працях Л. Б. Щерба, В. В. Виноградов, В. М. Жирмунський, В. Г. Адмони, В. І. Кодухов, О. С. Кубрякова та ін. Виділяють чотири основних категоріальні принципи: семантичний, синтаксичний, морфологічний та словотворчий, проте лише комплексний критерій дає можливість здійснити всебічну класифікацію слів. У нашій роботі ми будемо дотримуватися таксономії службових частин мови, запропонованої проф. Корунцем І. В. До службових частин мови він відносить артикль, сполучники, прийменники, модальні слова та вирази, частки, вигукі [3, с. 196].

Питання вербалізації кількості, зокрема субкатегорії невизначеної кількості, на матеріалі різносистемних мов вивчала низка вітчизняних та зарубіжних учених (В. В. Акуленко, Л. Г. Акуленко, Д. Болінджер, С. О. Жаботинська, А. М. Полянський, Н. І. Чернюк, Л. Д. Чеснокова, С. О. Швачко та ін.). На часі актуальним залишається питання категоризації невизначеної кількості на інтра- та інтерлінгвальних параметрах, зокрема, – на частиномовних векторах. Мовна категорія кількості представлена комплексом різнорівневих маркерів, чия семантична наповнення співвідноситься з логічним поняттям про кількість. Серед мовних засобів позначення кількості виокремлюються актуалізатори точної і неточної (приблизної та невизначеної) кількості. Під індефінітною (невизначеною) кількістю розуміється кількість, що не підлягає числовому визначенню (підрахунку або вимірюванню) і вербалізується одиницями відповідної семантики.

У рамках категорії детермінації *артиклі* виступають граматичними маркерами визначеності/невизначеності, проте у складі ряду синтаксисів вони сугестують невизначено-кількісну семантику.

Модель *the+noun_{coll}* представляє собою синтаксему із загальним значенням сукупності та збірності, напр. *There's nothing surer: The rich get rich and the poor get children* [11, с. 78]. Зазвичай субстантивовані прикметники, що зустрічаються у рамках цієї синтаксеми, не уточнюються контекстом та ситуацією, а несуть у собі сему невизначено-кількісної генералізації. Навпаки, вживання цієї моделі для позначення сукупності членів родини хоча й граматично семантизує кількісний індефінітизм, зазвичай є кількісно-детермінованим ситуативно або контекстуально, напр. *The Simpsons is an American animated television sitcom created by Matt Groening for the Fox Broadcasting Company. The series is a satirical parody of a working-class American lifestyle epitomized by its eponymous family, which consists of Homer, Marge, Bart, Lisa, and Maggie* [12]. Модель *the+noun_{sg}* демонструє вживання визначеного артикля з метою ситуативної імплікації генералізованого, родового поняття, напр. *The Australian Dingo is a domestic dog which has adapted to life as a wild dog* [10], а модель *the+noun_{pl}* навпаки, ситуативно партикуляризує, напр. *Indeed, the Committee of the Thames Angler's Association did recommend its adoption about two years ago, but some of the older members opposed it* [2, с. 254]. Таким чином, у наведеному прикладі із загального числа членів комітету виділяється група, членство якої триває довше, ніж у інших – *the older members*, проте не коштується їх точне або приблизне число.

У синтаксемних моделях *the+adj_{comp} ... the+adj_{comp} та the+adj_{sup}* проявляється градаційна семантика прояву ознаки: з точки зору кількості – на векторах збільшення/зменшення, з точки зору якості – на векторах покращення/погіршення, напр. *I want him to take to blue as a background, with white or cream for relief; but, there! the less taste a person has in dress, the more obstinate he always seems to be* [2, с. 94].

Синтаксеми з елементом субстантивного квантифікатора типу *a+Qnoun₁* імплікують значення множинності взагалі, напр. *There are a certain number of riverside roughs who ...* [2, с. 107]. *It took us an immense amount of screaming and roaring to wake him up ...* [2, с. 218]. Моделі типу *a/the+Qnoun₂* представляють собою семно-

репрезентативні лексеми зі значенням «полюсної» індефінітної квантитативності – «багато» – «мало», напр. *Three or four miles up stream is a trifle, early in the morning, but it is a weary pull at the end of a long day* [2, с. 132]. *But the majority of people are so intensely lazy and timid, that ...* [2, с. 107].

У своїх поглядах на проблему статусу та функціонування службових слів В.Я. Плоткін за наявності конекції як одного з засобів синтаксичного зв'язку у синтагмах та речення виділяє групу *слів-конекторів*, які функціонально поділяються на *координати* та *субординати* (*предикатні* та *прийменні*) [4, с. 90, 166-169].

Англійські *сполучникові конектори* функціонують у синтаксисі для утворення паратаксичних комплексів. Сурядність як вид синтаксичного зв'язку передбачає сполучення, як мінімум, двох елементів у рамках однієї ситуативної моделі. У складі координативних конекторів можна виділити наступні підгрупи з різним ступенем вираженості семантики невизначеної кількості.

Копулятивні та диз'юнктивні кон'юнктиви типу *and, (n)either ... (n)or ..., both ... and, as well as* акумулюють граматичну семантику наявності денотатів у кількості більше одного. Кількісна семантика при цьому або ж уточнюється контекстом чи ситуацією, або за допомогою інших мовних засобів маніфестує свою невизначеність. Наприклад, вживання сполучника *and* при переліку дій актанта чітко передає інтенцію автора та створює враження нескінченного числа хаотичних дій, які виконує актант для того, щоб повісити картину: *And then he would lift up the picture, and drop it, and it would come out of the frame, and he would try to save the glass, and cut himself; and then he would spring round the room, looking for his handkerchief. He could not find his handkerchief, because it was in the pocket of the coat he had taken off, and he did not know where he had put the coat, and all the house had to leave off looking for his tools, and start looking for his coat; while he would dance round and hinder them* [2, с. 36].

Адверсативні кон'юнктиви типу *but, still, yet* за природою протиставляють ситуативній наявності об'єктів у якійсь кількості інші об'єкти невизначеної кількості. Так, у наступному прикладі сполучник *yet* експлікує наявність більшого набору характерних ознак: *... all made a sunny picture, so bright but calm, so full of life, and yet so peaceful, that, early in the day though it was, I felt myself being dreamily lulled off into a musing fit* [2, с. 77]. Результативні та каузальні сполучники корелюють з поняттям темпоральної послідовності дій, але не несуть у собі семи невизначеної квантифікації. Якщо причини та наслідки у кожній комунікативній ситуації підлягають квантифікації (їх кількість може трактуватися як точна або неточна), то їх послідовність має завжди детермінований порядок слідування.

Кон'юнктиви-субординати, що експлікують невизначено-кількісну семантику, поділяються на три групи. Перша група конекторів корелює з категорією континуальної темпоральності та представлена англійськими лексемами типу *since, till, as long as, while*. Друга група – підклас допустових субординатів типу *though, although, as, even though*, які передбачають існування у комунікативному просторі більше ніж одного референта. Сполучники типу *however, wherever, whatever* експлікують семантику вибору з необмеженої кількості денотатів. Остання група – компаративні сполучники типу *as...as, not so... as, than, as if*, що маркують однаковий кількісно-якісний прояв ознаки. Ці субординати виступають у мовленні маркерами суб'єктивно-кількісної евалюації: завдяки ним людина маніфестує відхилення явищ та процесів навколишньої дійсності від норми власного сприйняття у той чи інший бік, напр. *... and Montmorency and I stood there and waited, both as good as gold* [2, с. 140]. *I said I thought I should like it better than the other house ...* [2, с. 174].

У рамках польового підходу до вивчення мовного матеріалу необхідно пам'ятати, що окрім ядра частини мови – тобто слів, в яких найбільш повно представлені конституючі дану частину мови граматичні та лексичні властивості [5, с. 103], існує й периферійний сектор частин мови, що акумулює слова, які лише частково проявляють зазначені властивості. Так, деякі *прийменники* англійської мови демонструють відсутність чіткого окреслених кордонів зі сполучниками (напр. *He is bigger than me/I am*) та адвербами (напр. *to look up a word/ the hill*).

Серед прийменників із семантикою кількісної індефінітності виокремлюються темпоральні, локальні та консесивні конектори. Темпоральні препозитиви типу *during, since, until, from*, які експлікують акційну невизначено-кількісну континуальність, що може контекстуально уточнюватися. Серед просторових прийменникових лексем англійської мови чітко виділяються кількісно-опозиційні лексеми *between* та *among*. Лексема *between* співвідноситься з двома референтами, а лексеми *among(st), amid(st), within* та препозитивна група *in the middle of* – з множиною більше двох одиниць [6, с. 9]. Консесивні конектори представлені у англійській мові одиницями типу *despite, in spite of, notwithstanding* та «маргінальним» [8, с. 661] препозитивом *instead of*, які передбачають множинну наявність позначуваних денотатів. Невизначено-кількісна семантика цих лексем може підкреслюватися на текстовому рівні мовними одиницями відповідної семантики, напр. *... when, in spite of everything we could manoeuvre to the contrary, ...* [2, с. 83]. *But, notwithstanding all this, and try as I would, ...* [2, с. 96].

Англійські прийменники невизначено-кількісної семантики також представлені класом придієслівних лексем зі значеннями «направленості на підвищення/пониження» (напр. *to run/jump up, to rise up, to go/fall down, to take off*), «перевищення/недобору до норми» (напр. *to go over, all / drop behind, go under*), «спустошення кількості» (напр. *to run out, to be over, to be off*).

Під терміном «*частка*» розуміють розряд незмінних слів, що беруть участь у вираженні форм окремих морфологічних категорій та передають комунікативний статус висловлювання, а також виражають відношення висловлювання та/або мовця до оточуючого контексту [7, с. 579]. У такому розумінні частки на передній план виходить кількісно-якісна семантика оцінки. Семантичне буття невизначено-кількісно-якісних відношень представлене опозиціями «багато/достатньо/мало», «добре/нейтрально/погано».

Серед часток з семантикою невизначеної кількості виділяються: 1) емпатичні частки типу *absolutely, exactly, precisely*, що виражають найвищий ступінь відповідності нормативним вимогам; 2) підсилювальні частки типу *just, even, simply, only* що номінують димінутивність, вказують на кількісну неповноту, приблизність; 3) інтерогативні частки типу *well, really, no, why, why not*, що семантизують недостатність кількісного-якісного прояву переконливості, запевнення, аргументативності. Приєднувальні частки *also, too, (n)either* маніфестують семантику збільшення, додавання, проте, зазвичай, проявляють себе у контексті в рамках кількісно точних характеристик, напр. контекст *Cæsar, of course, had a little place at Walton – ... Also Queen Elizabeth, she was there, too* [2, с. 119] експлікує точну кількість актантів – «два».

Модальні слова та словосполучення слугують у мовленні для вираження модальності, тобто для репрезентації ставлення мовця до об'єкта, явища, події, про які йдеться у висловлюванні [3, с. 257]. Модальні частки демонструють у реченні той чи інший ступінь прояву відношення мовця. Великий ступінь прояву впевності, бажання, радості вербалізується в англійській мові лексемами типу *certainly, of course, surely, no doubt, happily, luckily*. Невпевненість, недостатність аргументації, малий ступінь віри або можливості маніфестується одиницями типу *maybe, perhaps, probably, possibly*.

Вигуки становлять собою шар виключно суб'єктивних мовних знаків, що слугують для вираження емоційно-вольових реакцій суб'єкта. Виражаючи емоції, настрої, вольові спонукання вигуки не позначають і не називають їх [1, с. 611]. Про кількісне наповнення семантики вигуку можна говорити лише з точки зору ступеня прояву тієї чи іншої реакції індивідуума на явища навколишньої дійсності. У мовленні ступінь прояву реакції може позначатися 1)

фонетично (інтонація, висота голосу, довжина звуків) та 2) графічно. Нариклад, інтонаційне подовження звуків, що може виражатися графічним повтором відповідних звуком літер, передає семантику континуальності, невпевненості у своїх знаннях, вагання, роздумувань, що може бути проілюстровано відповідями на питання *What the doctor says (and what he really means): HMMMMMMMM. Since he hasn't the faintest idea of what to do, he is trying to appear thoughtful while hoping the nurse will interrupt* [9, с. 239] або *Welllllll, what have we here? ... Since he hasn't the foggiest notion of what it is, the Doctor is hoping you will give him a clue* [9, с. 239].

У наступному прикладі *Wilson shook his head. His eyes narrowed and his mouth winded slightly with the ghost of a superior «Hm!»* [11, с. 127] для вираження емоційного стану вжитий знак оклику, який свідчить про невисокий ступінь невдоволення через відсутність додаткових графічних маркерів підвищення ступеня, а також контекстуальне оточення: *winded slightly with the ghost of ...* Контекстуальне оточення модифікує міру та варіативність емоцій. Так, вигук *oh* за різної ситуації може позначати вищий ступінь роздратованості та обурення, напр. *«Hi! Confound you, you dunder-headed idiots! Hi! stop! Oh you – !»* [2, с. 127]; може слугувати проявом різного ступеня інших емоцій напр. *«Oh, that is nice,» says the hostess* [2, с. 109] або ... *Oh! it was grand* [2, с. 233].

Невизначено-кількісний параметр передається на лексичному рівні через лексеми, що позначають звуки, характерні для тієї чи іншої тварини, напр. *oink, oink!, bow-wow! cock-a-doodle-doo! moo!* Шляхами експлікації індефінітно-кількісної семантики стають подовження звуків та повтор.

Аналіз словникового та емпіричного матеріалу сприяє констатації наявності невизначено-кількісної семантики притаманної лексемам, що входять до класу службових частин мов. Ступінь прояву квантитативного індефінітизму неоднорідний, часто модифікований відповідним контекстом. Категорія кількості, що вербалізується у межах несамостійних класів мовних одиниць, корелює з категоріями якості, градуальності та емотивності. Експлікація індефінітної семантики має місце на векторах кількості, якості та оцінки.

Джерела та література

1. Виноградов В. В. Русский язык (Грамматическое учение о слове) / Под. ред. Г. А. Золотовой / В. В. Виноградов. – 4-е изд. – М.: Русский язык, 2001. – 720 с.
2. Джером К. Джером. Трое в лодке. Роман. На англ. яз. / Комментарий М. В. Дьякова / Джером К. Джером. – М.: Издательство «Менеджер», 2005. – 288 с.
3. Корунець І. В. Порівняльна типологія англійської та української мов. Навчальний посібник / І. В. Корунець. – Вінниця: Нова Книга, 2003. – 464 с.
4. Плоткин В. Я. Строй английского языка: Учеб. пособие для ин-тов и фак. иностр. яз. / В. Я. Плоткин. – М.: Высшая школа, 1989. – 239 с.
5. Смирницкий А. И. Морфология английского языка / А. И. Смирницкий. – М.: Из-во лит-ры на иностр. яз., 1959. – 440 с.
6. Швачко С. О. Квантитативні одиниці англійської мови: перекладацькі аспекти: Посібник / С. О. Швачко. – Вінниця: Нова книга, 2008. – 128 с.
7. Языкознание. Большой энциклопедический словарь / Гл. ред. В. Н. Ярцева. – 2-е изд. – М.: Большая Российская энциклопедия, 1998. – 686 с.
8. A comprehensive grammar of the English language / [Quirk R., S. Greenbaum G. Leech, J. Svartvik]. – London and New York: Longman Inc., 1985. – 1779 p.
9. An Encyclopedia of Humor / [compiled and written by] Lowell D. Streiker. – Peabody, Massachusetts: Hendrickson Publishers, 1998. – 416 p.
10. Dingo [Електронний ресурс] // Wikipedia – The Free Encyclopedia – Режим доступу: <http://en.wikipedia.org/wiki/Dingo>
11. Fitzgerald F. S. The Great Gatsby. – New York: NuVision Pubns, 2008. – 144 p.
12. The Simpsons [Електронний ресурс] // Wikipedia – The Free Encyclopedia – Режим доступу: http://en.wikipedia.org/wiki/The_Simpsons.

УДК 811. 161. 2:81

Смельянова Є. С.

ФОНЕТИКО-ГРАФІЧНЕ ОСВОЄННЯ ГАЛЛІЦИЗМІВ ЯК СКЛАДОВОЇ ТЕРМІНОЛОГІЧНОГО СЛОВНИКА СУЧАСНОГО СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА

Рассмотрены особенности фонографической передачи галлицизмов в современной украинской сельскохозяйственной терминологии, выделены характерные явления процесса. Проведен сопоставительный анализ фонологических систем украинского и французского языков. Исследованы процессы взаимовлияния графического и звукового оформления галлицизмов.

Ключевые слова: украинская сельскохозяйственная терминология, галлицизм, фонетико-графическая передача.

Розглянуто особливості фонографічного відтворення галліцизмів у сучасній українській сільськогосподарській термінології. Проведено зіставлення фонологічних систем української та французької мов. Досліджено взаємодію графічного і звукового оформлення галліцизмів, виділено характерні явища фонографічної асиміляції запозичень з французької мови.

Ключові слова: українська сільськогосподарська термінологія, галліцизм, фонетико-графічна передача.

The article is devoted to studying the phonetic and graphic peculiarities of Gallicisms in contemporary Ukrainian agricultural terminology system. A contrastive analysis of Ukrainian and French phonologic systems has been done. The mutual influence of graphic and sound Gallicisms presentation in Ukrainian terminology is researched.

Key words: Ukrainian agricultural terminology, Gallicism, phonetic and graphic rendering.

Проблеми міжмовної взаємодії набули особливого значення в сучасну епоху глобалізації інформаційного простору, взаємінтеграції в економіці, науці та виробництві, що неминуче пов'язане з кількісним зростанням і якісним удосконаленням сільськогосподарської термінології та вживанням у ній термінів іншомовного походження. Перед суспільною практикою постійно стоять питання забезпечення мовним кодом понять із певних сфер науки і виробництва, що зумовлює необхідність багатоаспектного дослідження формування та функціонування терміносистем.

Аналіз мовознавчої літератури показав, що проблемам фонографічної адаптації галліцизмів у сучасній українській термінології приділяється недостатньо уваги. Окремі питання залучалися до аналізу в роботах М.Наконечного, Н.Тоцької, І. Муромцева, В. Сімонок, Л. Чурсіної, Ю. Карпенка, І. Бойчука та ін. Незважаючи на велику наукову цінність цих робіт, потреба в дослідженні особливостей фонографічної адаптації запозичень з французької мови в сучасній українській термінології не втрачає своєї актуальності.

Метою нашої статті є аналіз фонографічної адаптації галліцизмів сучасної української сільськогосподарської термінології. Вибір для аналізу термінології сільського господарства зумовлений тим, що саме ця термінологія займає особливе місце між науковою, технічною та загальноживаною лексикою, що знаходяться у постійних взаємообумовлених зв'язках. Актуальність впливає також з того, що українська сільськогосподарська термінологія формує вагомий ланку загального господарсько-економічного понятійного апарату, постійно взаємодіючи з побутовою лексикою.

У процесі фонетико-графічного освоєння відбувається повне або часткове пристосування французької графіки, орфографії та вимови до української. На відтворення французьких звуків українською мовою впливають різні чинники, що відзначається багатьма дослідниками запозичень (С. Семчинський, В. Акуленко, Ю. Жлуктенко, Ю. Сорокін, Л. Крисін, О. Муромцева, С. Гриньов, А. Мартіне, А. Соважо, П. Гіро та ін.): поширення певної кількості слів усним або письмовим шляхом; дія закону аналогії на основі існування структурно подібних слів з буквальною вимовою; традиції вимови та написання, які змінювались у різні часи; роль мови-посередника; сила дії українських законів вимови окремих графічних знаків в окресленому звуковому середовищі або в певній позиції; відсутність цілого ряду іншомовних фонем та звукосполучень, які замінюються в українській мові відповідними, близькими за вимовою фонемами та звукосполученнями.

Дослідження фонографічного відтворення галліцизмів у сільськогосподарській термінології сучасної української мови здійснено на основі теорії фонем, зіставлення фонемних систем української та французької мов, з урахуванням їхньої графіки та орфографії. При аналізі спираємося на праці таких лінгвістів, як Л. Щерба, М. Наконечний, В. Перебийніс, Н. Тоцька, М. Жовтобрюх, О. Реформатський, Н. Трубецької, М. Калініевич, Ю. Карпенко, Л. Варнан, М. Грамон, М. Леон, П. Фуше та ін. Базою спостережень над способами фонетичного освоєння стали вокальні та консонантні субституції.

Фонологічна система сучасної української мови є консонантною: кількість приголосних фонем тут значно перевищує кількість голосних фонем. Фонологічна система французької мови, навпроти, є вокалічною. У кількісному відношенні в українській мові голосних фонем утричі менше, ніж у французькій (6:17). З якісного боку українські голосні відрізняються відсутністю: носових фонем, довготи кінцевих фонем відкритого складу, протиставлення «закритості» та «відкритості» і т. п. Ці розбіжності не мають фонематичного значення в українській мові і тому, на нашу думку, не можуть суттєво вплинути на відтворення французьких голосних в українській мові. Спільними універсальними ознаками як українських, так і французьких голосних є три конститутивні ознаки: ряд, підняття, лабіалізація.

Приголосних фонем у кількісному відношенні в українській мові майже вдвічі більше (32 : 17). Якісна різниця полягає в подвійній перевазі в українській мові шумних (23 : 12), глухих (12 : 6) і – найголовніше – в опозиції м'яких та твердих фонем. Ця остання розбіжність має в українській мові фонематичне значення і, на нашу думку, не може ігноруватися при відтворенні галліцизмів. В українській мові кореляції за твердістю-м'якістю та глухістю-дзвінкістю охоплюють значну частину консонантизму. Французька система приголосних фонем не має таких опозицій, тому що випадки чергування глухих із дзвінкими та навпаки виняткові [2, с. 24]. Спільними універсальними ознаками як українських, так і французьких приголосних, є такі конститутивні ознаки: місце творення, спосіб творення та участь голосу.

Зіставляючи системи фонем обох мов за вищевказаними ознаками, доходимо висновку про існування фонологічно коректних відповідників. Французькі приголосні фонемі / p, b, t, d, m, n, k, g, f, v, s, z, r / передаються відповідно українськими фонемами /п, б, т, д, м, н, к, г, ф, в, с, з, р/, хоча перші характеризуються більшою напруженістю. Ці українські фонемі виступають в запозиченнях на місці приголосних, що у французьких словах знаходяться в позиції перед всіма голосними, крім /y/ та /i/, що субститується українською мовою як /i/, перед іншими приголосними та на кінці слова.

Згідно зі правилами української фонологічної системи тверді приголосні в позиції перед /i/ замінюються на парні м'які українські або пом'якшені варіанти губних приголосних, наприклад: *fixation*, /fi/xation – /ф'і/ксація, фіксація; *fumigation*, fu/mi/gation – фу/м'і/гація; *fumіcaція*; *minéralisation*, /mi/ néralisation – /м' і/нералізація, мінералізація. Попередні приголосні фонемі (крім губних) також пом'якшуються при субституції українською мовою французької фонемі /y/. Фонема високого піднесення та переднього ряду /y/ (графічне вираження – *и, ü*) не має близьких аналогів в українській мові, тому її передача відбувається в більшості випадків обов'язковим заміненням попередньої французької твердої приголосної фонемі на м'яку українську та голосної фонемі високого піднесення /y/. Наприклад: *allure*, all/y/re – а/л'у/р, алур; *durable*, d/y/rable – /д'у/рабль, дюрабль. В українській мові губні б, п, в, ф, м стверділи в більшості позицій, у яких вони колись були м'якими. Це знайшло відображення і при субституції французької фонемі /y/: *fusariose*, f/y/sariose – /фу/заріоз, фузаріоз; *manipulateur*, mani/p/y/lateur – маніп/у/лятор, маніпулятор; *muscadine*, m/y/scadine – м/у/скардина, мускардина. Однак пробіски пом'якшення цих приголосних перед голосними а, у тут усе ж зберігаються, що є характерним саме для лексем іншомовного походження [3, с. 39-40]. Це, за нашою думкою, і спричинює варіативність у деяких номенах французького походження, наприклад: *Muscadelle*, M/y/scadelle – /м'у/скадель, /му/скадель, Мюскадель, Мускадель.

Як відомо, «орфографічні норми, пов'язані з адаптованими на українському мовному ґрунті словами іншомовного походження, значною мірою зумовлюються тенденцією до відтворення живого звучання. Разом з тим існує кілька типових випадків диференціації орфограм залежно від протиставлення загальних і власних назв, фонетичного оточення, початкової або кінцевої позиції у слові» [5, с. 94]. Кількома правилами, що випливають з особливостей живого мовлення, регулюється вживання *и* та *і* у словах іншомовного походження. Передача фонемі /i/ українською /и/ пояснюється дією орфоепічних та орфографічних норм мови-реципієнта, точніше так званого «правила дев'ятки», за яким у запозичених загальних назвах після приголосних *д, т, з, с, ц, р, ж, ч, ш* перед наступним приголосним пишеться та вимовляється *и*, а не *і*, наприклад: *basilic*, bas/i/l/i/c – баз/и/л'і/к, базилік; *pastérisation*, pastér/i/sation – пастер/и/зація, пастеризація; *sidération*, s/i/dération – с/и/депація, сидерація. Але в цілому ряді лексем французький /i/ передається українським /і/, наприклад: *calibrer*, cal/i/brer – кал'і/брувати, калібрувати; *filtre*, f/i/ltre – ф'і/льтр, фільтр; *palissade*, pal/i/ssade – пал'і/сад, палісад. У цьому разі передача французької /i/ відбивається також на зміні приголосних, де замість твердих з'являються неіснуючі у французькій мові м'які приголосні фонемі. Тут також діють норми українського правопису та орфоепії, за якими в словах іншомовного походження після б, п, в, ф, м, г, к, х, л, н перед наступним приголосним пишеться та вимовляється *і*, а не *и*. Напівпом'якшена вимова перед наступним [і] губних [п'], [б'], [ф'], [в'], [м'] є одним з найхарактерніших виявів явища акомодатії приголосних до сусідніх голосних.

Передача подвоєних французьких приголосних однією відбулася також значною мірою під впливом українського живого звучання та правопису, за правилами якого у загальних назвах іншомовного походження приголосні не подвоюються, за винятком кількох слів, зокрема галліцизма *тонна*. Однак, слід зауважити, що в більшості французьких слів поява подвоєних приголосних зумовлюється не вимовою, а орфографією [2, с. 26; 7, с. 51]. Тому цілком природною є послідовність у відтворенні подвоєння приголосних, що відбиваються українською мовою як відповідні короткі звуки. Наприклад: *esparcette*, *esparce/t* – еспарце/т/, еспарцет; *fouirage*, fou/v/age – фу/р/аж, фураж; *patisson*, pati/s/on – пати/с/он, памісон.

Порівняльний аналіз систем фонем французької та української мов показує, що більшість (22) українських фонем має еквіваленти у французькій мові (відповідно до загальних характеристик). Звичайно, у французькій мові існують також фонемі (16), що не мають відповідних аналогів у системі фонем сучасної української літературної мови. «Всюди, де в чужій мові ми чуємо звукове утворення, що чуже рідній для нас мові, ми схильні розцінювати

його як сполучення звуків і розглядати його як реалізацію групи фонем рідної для нас мови» [6, с. 72]. Невластиві для української системи французькі фонери в процесі освоєння замінюються такими голосними та приголосними мови-реципієнта, що передають звучання французьких фонем приблизно.

В українській мові назальність у системі звуків притаманна лише приголосним *м* та *н*. Згідно з цим, французькі носові голосні отримують в українській фонологічній системі багатогономну трактовку: голосні фонери /a/, /o/, /e/ виступають у сполученнях із приголосними /м/, /н/. Використання *н* чи *м* залежить тут – як у французькій орфографії – від якості наступного приголосного: перед губними з'являється *м*. Наприклад: *cornichon* – *корніш/он/*, *corinthon*; *topinambour* – *топін/ам/бур*, *topinambur*; *plantage* – *пл/ан/таж*, *плантаж*; *renverse* – *р/ан/верс*, *ранверс*. Наявність звукосполучення /ам/, /ан/ перед приголосними є однією з основних фонетичних рис для слів французького походження в українській мові [4, с. 139].

Передача звуків французької мови українською імплікується також певними афіксами. Наприклад, субституція французької фонери /s/ має в українській мові 5 варіантів: /с/, /с'/, /ц/, /ц'/, /з/. За своїми ознаками ці фонери мають спільні параметри (передньоязикові зубні приголосні). Але існують і суттєві відмінності: відсутність у фонетичній системі французької мови м'якого /с'/ та африкатів /ц/, /ц'/. У більшості позиційних сполучень приголосних *s* або *c*, що згідно з нормами французької фонологічної системи передають фонему /s/, вона субститується українською /с/ : *bosquet*, *bo/s/quet* – *бо/с/кет*, *bosket*; *estragon*, *e/s/tragon* – *е/с/трагон*, *естрагон*; *Précoce*, *Préco/s* – *Преко/с/*, *Преко/с*. Простежується послідовність у відтворенні фонери /s/ в суфіксі –*tion*, де вона завжди передається українською /ц'/: *décantation*, *décanta/s/ion* – *деканта/ц'/ія*, *декантація*; *dératisation*, *dératisa/s/ion* – *депатуза/ц'/ія*, *депатузація*; *étiolation*, *étiola/s/ion* – *етіоля/ц'/ія*, *етіоляція*. Також спостерігається регулярність у передачі французької /s/ фонемою /ц/ в іменниках, що закінчуються на – *cette*, /s/ette : *esparcette*, *espar/s/ette* – *еспар/ц/ем*, *еспарцет*; *pincette*, *pin/s/ette* – *пін/ц/ем*, *пінцет*.

Підсумовуючи треба сказати, що для процесу фонетичної субституції галліцизмів в українській сільськогосподарській термінології характерні такі явища, як: 1) проста субституція, наприклад, передача /u/ українською /y/ (*courtine*, *c/u/rtine* – *к/у/ртина*, *куртина*); французької /e/ українською /e/ (*étalon*, *e/talon* – *е/малон*, *еталон*); 2) звукова конвергенція, наприклад, передача довгих та коротких голосних (*arcose*, *arc/o:/se* – *арк/о/зи*, *аркози*; *Reine-Claude*, *Reine-Cl/o* /de- *Ренкл/о/д*, *Ренклод*); 3) звукова дивергенція, наприклад, передача сонанта /j/ українськими /й/ та /л'/ (*volière*, *vol/j/ère* – *воль/й/ера*, *воль/є/ра*; *vanille*, *vanil/j/* – *вані/л'/*, *ваніль*); голосної /i/ відповідниками /і/ та /н/ (*basilic*, *bas/i/l/i/c* – *баз/и/л'/і/к*, *базилік*). Для графічної асиміляції галліцизмів в сучасній українській сільськогосподарській термінології характерні наступні різновиди: 1) трансфонація; 2) транслітерація; 3) змішаний варіант. Такий вид графічної асиміляції як трансфонація є найбільш характерним. Звуковий образ термінів французького походження пристосовується до фонетичних законів української мови, тому більшість звуків галліцизмів – це звичайні українські фонери або їхні комбінаторні та позиційні варіанти. Основну роль у фонетичному освоєнні відіграє артикуляторно-акустична близькість французьких та відповідних українських фонем. Фонетична система української мови має, у більшості випадків, фонери-аналоги (22 із 38) французьких фонем, які можуть забезпечити близьке відтворення фонетичного образу французької лексеми. Спільність фонем української та французької мови є відносною, але достатньою для регулярної субституції. У випадку, коли українська фонетична система не має таких фонем – аналогів (16 із 38), французькі фонери субститууються такими відповідниками української мови, що передають звучання фонем наближено. В цілому процеси та результати фонографічного освоєння галліцизмів у сучасній українській сільськогосподарській термінології відповідають загальним тенденціям і нормам загальнолітературної мови.

Проведене дослідження дає підстави стверджувати, що освоєння галліцизмів у сучасній українській термінології – це складний взаємозумовлений процес. Проте стаття висвітлює лише окремі аспекти проблеми. Існує необхідність подальших досліджень у даному напрямку, зокрема, морфолого-дериваційного аспекту освоєння галліцизмів в сучасній українській літературній мові.

Джерела та література

1. Бойчук І. В. Адаптація французьких онімів в українській та російській мовах: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10. 02. 15 «Загальне мовознавство» / І. В. Бойчук. – Донецьк, 2002. – 20 с.
2. Калиниевич М. М. Займствовани из французского языка в современном русском литературном языке в свете фонологической и морфологической систем / М. М. Калиниевич. – Познань, 1978. – 71 с.
3. Карпенко Ю. Ю. Фонетика і фонологія сучасної української мови // Відп. ред. М. М. Фашенко; Одес. держ. ун-т ім. І. І. Мечникова / Ю. Ю. Карпенко. – Одеса: Чорномор'я, 1996. – 144 с.
4. Сучасна українська літературна мова. Вступ. Фонетика // За заг. ред. І. К. Білодіда. – К.: Наукова думка, 1969. – 434 с.
5. Сучасна українська літературна мова / [А. П. Грищенко, Л. І. Мацько, М. Я. Плющ та ін.]; за ред. А. П. Грищенка. – [2-е вид.]. – К.: Вища школа, 1997. – 493 с.
6. Трубецкой Н. Основы фонологии / Н. Трубецкой. – М.: Наука, 1960. – 98 с.
7. Gramont M. Traité pratique de prononciation française / Gramont M. – Paris: PUF, 1991. – 75 p.
8. Malmberg B. La phonétique / Malmberg B. – Paris: PUF, 1984. – 126 p.

УДК 811.111

Ємельянова О. В.

КОНСТРУКТИВНІ ОЗНАКИ МОВЛЕННЕВОГО ЖАНРУ ПРОГНОЗУ

Стаття посвячена аналізу речевого жанру фінансового прогнозу. Виделяються конструктивні признаи речевого жанру фінансового прогнозу, а именно: коммуникативная цель, концепция автора и адресата, событийное содержание, параметр языкового воплощения. Предлагается определение речевого жанра фінансового прогнозу, а также анализ его структурной организации.

Ключевые слова: речевой жанр, фінансовый прогноз, адресант, адресат.

Стаття присвячена аналізу мовленнєвого жанру фінансового прогнозу. Виокремлено конструктивні ознаки мовленнєвого жанру фінансового прогнозу, а саме: комунікативну мету, концепцію автора та адресата, подійний зміст, параметр мовного втілення. Запропоновано визначення мовленнєвого жанру фінансового прогнозу, а також проаналізовано його структурну організацію.

Ключові слова: мовленнєвий жанр, фінансовий прогноз, адресант, адресат.

The article deals with the analysis of the speech genre of financial forecast. The constructive features of the speech genre of financial forecast such as: the communicative objective, the author's and addressee's concept, event content, language implementation parameter are pointed out. The definition of the speech genre of financial forecast and the analysis of its structural organization are offered.

Key words: speech genre, financial forecast, addresser, addressee.

Методологічною основою багатьох сучасних жанрових концепцій виступає широковідома теорія мовленнєвих жанрів видатного філософа та літературознавця М. М. Бахтіна [1]. Багато вітчизняних та зарубіжних науковців зосереджують свою увагу на дослідженні мовленнєвих жанрів [3; 4]. У той же час ми звернули увагу на той факт, що вивчення мовленнєвого жанру прогнозу, а саме – фінансового, залишається поза увагою мовознавців, що і обумовлює актуальність даної роботи. Мета дослідження полягає у виділенні конструктивних ознак та особливостей мовленнєвого жанру прогнозу (фінансового).

Слід зазначити, що мовленнєвий жанр прогнозу як політичного, так і фінансового набув значної популярності протягом останніх років. Невпевненість у майбутньому, прагнення випередити можливий негативний розвиток подій, очікування змін на краще спонукає все більше людей звертатися до прогнозу.

Т. В. Шмельова [3] виявила сім ознак, які дозволяють виділяти окремі жанри. Саме за цими ознаками ми виділяємо фінансовий прогноз як жанр.

1. Першою і пріоритетною ознакою дослідниці вважає комунікативну мету. У фінансовому прогнозі вона полягає у повідомленні основних тенденцій фондового, валютного ринків, ринку нерухомості і т. і., а також у наданні певних рекомендацій для різних верст населення стосовно того, як краще розпорядитися своїми заощадженнями, майном.

2. Наступна ознака – це образ автора: авторами серйозних фінансових прогнозів виступають досвідчені фінансисти, експерти, науковці. В той же час досить поширеними і популярними є фінансові астропрогнози, авторами яких є астрологи.

3. Образ адресата представлений аудиторією, на яку орієнтоване видання, що друкує фінансовий прогноз; як правило, це представники ділового кола. Однак, беручи до уваги все більшу зацікавленість пересічних громадян у подібного роду прогнозах, спостерігається орієнтація на адресата-нефахівця.

4. Подійний зміст фінансового прогнозу має футуральну та перфектну перспективу.

5. та 6. Комунікативне минуле та комунікативне майбутнє як дві симетричні ознаки не знаходять прояву у мовленнєвому жанрі прогнозу, оскільки продукування даного мовленнєвого жанру корелює з соціальними, а не мовленнєвими передумовами.

7. Параметр мовного втілення – мовне оформлення мовленнєвого жанру, спосіб, яким він доходить до адресата, реалізується у ряді структурно-семантичних характеристик, що дають нам змогу розглядати жанр фінансового прогнозу як окремий жанр.

Беручи за основу дефініцію мовленнєвого жанру, запропоновану Ф. С. Бацевичем [2, с. 160], ми визначаємо мовленнєвий жанр прогнозу, а саме – фінансового як тематично, композиційно й стилістично усталені типи повідомлень – носіїв мовленнєвих актів, що за задумом автора мають на меті представити обґрунтовані судження про можливий стан фінансового ринку майбутнього з можливим наданням рекомендацій чи порад щодо фінансових операцій, маючи за орієнтир конкретну модель адресата.

Аналіз фактичного матеріалу дозволив виокремити особливі лексичні риси фінансового прогнозу:

1) активне використання лексики, що має негативні конотації, а саме прикметників типу:

– *чорний*, пор.: *чорний четвер*; *чорна п'ятниця*;

– *depressing*, пор.: *A depressing period for property traders will begin from 2009 onward and the country's real estate market will drop more than 50%*;

– *weak*, пор.: *Weak trend will continue on Friday*.

2) найвищого ступеня порівняння прикметника *bad*, пор.: *2009 will be the worst year for the Euro as it will fall more than 12% and could fall to 1,14 against the US Dollar*;

3) прикметника *major*, пор.: *major changes, major currencies, major markets. We strongly recommend taking sell position in all major markets late Friday*;

4) фразеологізмів для надання інформації більшої виразності, пор.:

The president of the European Central Bank keeps a close eye on potential risks.

Мовленнєвий жанр фінансового прогнозу характеризується періодичністю. У економіці існує класифікація прогнозів, згідно з якою виокремлюють короткострокові (до 1 року), середньострокові (до 5 років) та довгострокові (більш ніж 5 років) прогнози. З лексичної точки зору фінансовим прогнозам притаманне зазначення часових відрізків, на які зорієнтовано прогноз.

Пор.: *Несмотря на все потрясения 2008 г. мировой финансовый кризис начинается 12-13 октября 2009 г., с усилением в ноябре 2009 г. Роковое падение акций произойдет 9-11 февраля 2010 г. с выходом на поверхность всего масштаба кризиса 26 февраля 2010 г. (пятница).*

Today and tomorrow is very crucial for gold, silver and all metals because these are the most positive days.

Спираючись на аналіз досліджуваного матеріалу, нами з'ясовано, що композиційна структура мовленнєвого жанру прогнозу може бути представлена як лише однією частиною, де адресату пропонується судження стосовно можливого стану та тенденцій розвитку фінансового ринку майбутнього, так і двома складовими, де поряд з оглядом майбутньої перспективи надаються рекомендації чи поради щодо поточних чи перспективних фінансових трансакцій.

Аналізуючи фінансовий прогноз, де виокремлюються дві складові, слід зазначити, що перша частина виконує функцію інформування та характеризується певною стилістичною нейтральністю. Для позначення подій майбутнього найбільш уживаними є дієслова майбутнього часу.

Пор.: *Эти дни будут отмечены дальнейшим падением доллара США; произойдет обвал на американском фондовом рынке.*

Soon the European Union will become China's largest export market. There will be a short, medium and long term bear cycle. There will be an alarming gap between supply and demand, and this will result in a global crisis.

У прогнозі можливість здійснення події передається через активне уживання модальних дієслів. Пор.: *могут носить роковой характер; 25 января 2008 года может стать «черной пятницей» для американского фондового рынка. 31 мая 2010 года может стать «черным понедельником».*

Реалізація функції інформування спирається на зв'язок між причиною та наслідком.

Пор.: *It is therefore crucial in the current scenario to have an idea of how the future trend of currencies will unfold. When confidence is lost in currency, all the «good money» flees to other currencies thought to be more secure. No one backs a loser in the high-stakes game of global finance.*

Корпус досліджуваного матеріалу свідчить, що реалізація функції інформування корелює з функцією впливу. Остання реалізується за допомогою:

а) наказового способу:

Пор.: *Don't let complacency lull you to sleep when it comes to world events. Ignore most experts advice about the Dollar because their predictions will be wrong. Buy the US Dollar. Don't buy even when you see lower prices.*

б) модальних дієслів:

Pop.: China is one of the major creditors that hold this (American) debt. This can work as long as America is the major market for goods made in China. Western economies have a real problem that could lead to some major corrections, thus impacting jobs, income and growth in America and Great Britain. You should keep in mind that the overall trend will be weak.

Для мовленнєвого жанру фінансового прогнозу характерним є активне уживання кліше. Автори прогнозів звертаються до мовленнєвих штампів як до найбільш «зручних» знаків для вираження певного мовного змісту, що мають експресивне та образне навантаження.

Pop.: Возможна небольшая переоценка ценностей, вызванная тем, что маятник может качнуться в другую сторону; будет поставлен новый рекорд обесценивания доллара.

This is a life time opportunity to sell this currency.

Для більшої виразності автори фінансових прогнозів звертаються до риторичних прийомів мови. Наприклад, активним є уживання як простого, так і синонімічного повтору.

Pop.: Этот период будет отягощен кризисом ликвидности, кризисом банков, падением мировых цен на нефть, кризисом на рынке недвижимости.

The Euro will begin giving negative signs from the middle of February, and a bear market will begin from the middle of March.

З метою підсилення експресії синонімічні ряди можуть розташовуватися за принципом зростання певної ознаки. Даний прийом називається градацією. Аналіз матеріалу свідчить, що для мовленнєвого жанру фінансового прогнозу характерним є підсилення негативних ознак.

Pop.: ...системы будь-то фондовый рынок или социальные процессы, теряют равновесие, оказываются в зоне риска, стагнируют и умирают ...

Синтаксичний паралелізм з однаковими синтаксичними відношеннями між компонентами також характерний для текстів прогнозів.

Pop.: Именно в этом году деньги утратят привычную ценность, а недвижимость резко обесценится.

Автори фінансових прогнозів використовують вставні конструкції у значенні додаткових пояснень, зауважень. Дані конструкції, як правило, позбавлені експресії.

Pop.: There will be some downward trends in between, which is part of the natural pattern, but it will be positive overall.

Досить часто адресату ставлять питання, які апелюють до його / її фінансових інтересів та вимагають ретельного обмірковування.

Pop.: Even if you neither had a subprime mortgage nor work in the industry, could this crisis affect you?

Прагнучи звернути особливу увагу адресата на певну важливу інформацію у тексті фінансового прогнозу автори використовують графічні засоби, а саме: курсив, жирний шрифт.

Pop.: By 2050, expanding at current rates and adjusted for inflation, the whole medical program is expected to cost \$ 2.6 trillion. That is the size of the entire federal budget today.

Результати проведеного дослідження свідчать, що мовленнєвий жанр фінансового прогнозу має певні конструктивні ознаки, а саме: комунікативну мету, концепцію автора та адресата, подійний зміст, параметр мовного втілення. Перспективним вважаємо подальше ґрунтовне дослідження мовленнєвого жанру фінансового прогнозу в аспекті комунікативних стратегій, задіяних автором.

Джерела і література

1. Бахтин М. М. Эстетика словесного творчества / М. М. Бахтин. – М.: Искусство, 1979. – 421 с.
2. Бацевич Ф. С. Основы коммуникативной лингвистики / Ф. С. Бацевич. – К.: Видавничий центр «Академія», 2004. – 344 с.
3. Шмелева Т. В. Модель речевого жанра / Т. В. Шмелева // Жанры речи: Сборник научных статей. – Саратов: Изд-во ГосУНЦ «Колледж», 1999. – С. 88-98.
4. Яхонтова Т. В. Теорія мовленнєвих жанрів М. М. Бахтіна в сучасному філологічному контексті / Т. В. Яхонтова // Вісник СумДУ. Серія Філологічні науки. – Суми: Вид-во СумДУ. – № 4 (50)'. – 2003. – С. 247-251.
5. Рю С. Ю. Мировой финансовый и экономический кризис / С. Ю. Рю. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.nekr-hedfund.ru/index.php?option=com_content&view=article&id=155:2010-02-06-11-14-55&catid=41:2009-12-08-21-4013&Itemid=82.
6. Mahendra Sharma. Dollar Index and Currency trend [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.mahendraprophecy.com/>

УДК 811.111'373.22

Єнікєєва С. М.

КОЕВОЛЮЦІЯ ЛЕКСИЧНОЇ ТА СЛОВОТВІРНОЇ ЕНДОСИСТЕМ В СУЧАСНІЙ АНГЛІЙСЬКІЙ МОВІ

Статья посвящена рассмотрению принципов коэволюции самых сложных и динамичных эндосистем языка – лексической и словообразовательной. Путём анализа их системных связей, исследования источников, путей и способов их обогащения установлены механизмы их кооперативного функционирования и развития.

Ключевые слова: эндосистема, коэволюция, трансуровень, вербокреация аффиксализация, аффиксоид.

Статтю присвячено розгляду принципів коеволюції найбільш складних і динамічних ендосистем мови – лексичної та словотвірної. Шляхом аналізу їх системних зв'язків, дослідження джерел, шляхів і способів їх збагачення встановлено механізми їх кооперативного функціонування і розвитку.

Ключові слова: ендосистема, коеволюція, трансрівень, вербокреація афіксація, афіксоїд.

The article deals with the principles of co-evolution of the most complicated and dynamic language endosystems, those are lexical and word-building ones. On the ground of analyses of their systemic links, ways and sources of their enrichment there ascertained the mechanisms of these endosystems' cooperation and development.

Key words: endosystem, co-evolution, trans-level, verbocreation, affixalization, affixoid.

Відносно стабільності і рівноважності мовної системи, її здатність залишатися ефективним засобом комунікації можна, на наш погляд, пояснити нерівномірністю темпів та інтенсивності розвитку її окремих рівнів. Кожний рівень мовної суперсистеми має свої власні кількісні та якісні параметри. Кількісно рівні мовної суперсистеми (як її окремі ендосистеми) відмінні за обсягом інвентаря конститuentів, за ступенем складності внутрішньосистемних зв'язків між ними. Якісно рівні мови розрізняються між собою за характером зв'язку їх конститuentів з одиницями мислення, за ступенем їх піддатності впливу різних екстралінгвальних та внутрішньомовних факторів тобто за ступенем відкритості.

За одностайним визнанням науковців, найчисленнішою за кількістю конститuentів і найбільш динамічною у її функціональних та еволюційних проявах є лексична ендосистема. Проте, на наш погляд, сучасні лінгвісти недостатньо уваги приділяють дослідженню її взаємозв'язків зі словотвірною ендосистемою, у той час, як саме остання, головним чином, забезпечує розиток і збагачення словникового складу мови, спричинює кількісні і якісні

зміни у мовному лексиконі. Саме тому актуальності набуває науковий аналіз механізмів взаємодії цих когерентних ендосистем.

У нашій статті ми ставимо за мету виявлення та дослідження механізмів коеволюції лексичної та словотвірної ендосистем, аналіз яких ми маємо намір здійснити на матеріалі сучасної англійської мови. Для досягнення поставленої мети ми плануємо виконати такі завдання: визначити характер системних відносин між лексичною та словотвірною ендосистемами, які встановлюються у процесі породження одиниць вторинної номінації; виявити залежність між збагаченням словникового складу мови і розвитком системи словотвору; встановити роль лексикону мови як джерела формування нових словотворчих засобів.

На наше переконання, поглибленню розуміння принципів організації мовної суперсистеми та її ендосистем, усвідомленню сутності лінгвокреативних та еволюційних процесів, сприяє синергетика – нова наукова парадигма, новий трансдисциплінарний напрям досліджень, метою якого є пізнання загальних принципів, що лежать в основі процесів самоорганізації у системах різної природи [1, с. 79; 5, с. 99]. Системне вивчення процесів, у яких «спільні дії окремих частин обумовлюють узгоджену поведінку цілого» [4, с. 108], сприяє встановленню механізмів, які допомагають мовній системі еволюціонувати, зберігаючи свою відносну стабільність. Лексична й словотвірна ендосистеми як найбільш відкриті, динамічні, нерівноважні складові мовної суперсистеми відіграють провідну роль у визначенні ходу її еволюції.

Відомо, що розвиток будь-якої національної мови виявляється, насамперед, у збагаченні та удосконаленні її словникового складу. Формування нових лексичних одиниць значною мірою залежить від вербокреативної потенції мови, від багатства інвентаря словотворчих засобів та досконалості механізмів словотворення. Науковці зазначають, що кількісні зміни в словниковому складі сучасної англійської мови, яка переживає справжній «неологічний бум», супроводжуються якісними змінами в шляхах, способах і засобах його збагачення [2, с. 4; 3, с. 4]. Саме тому актуальним стає дослідження механізмів, що забезпечують здатність мовної системи в цілому та її лексичної і словотвірної ендосистем зокрема протистояти екстралінгвальним викликам, зберігаючи при цьому свою аутентичність.

Характер зв'язку, що існує між лексичною і словотвірною ендосистемами мови, зумовлюється багатомірністю та багатовекторністю відносин між їх конституентами. У цьому зв'язку слід звернути увагу на своєрідність будови системи словотвору, на його трансформаційну природу. Відмінність словотвору від інших, базових, ендосистем мови зумовлена різномірним характером конституентів, що слугують його генеративною базою, динамічним характером трансформаційних механізмів, які власне і формують його структуру, функціонально спрямованістю усієї системи на «породження» лексичної інновації.

Таким чином, словотвірна система набуває трансрівневого характеру, оскільки її генеративну базу для здійснення вербокреативних актів складають конституенти різних рівнів мовної системи (морфеми, лексеми, словосполучення і речення), роль трансформатора виконують механізми словотворення та словоперетворення, а ресивером є лексична ендосистема мови. Отже, зв'язок словотвору з лексичною ендосистемою виявляється і на рівні його генеративної бази і на рівні ресивера.

Відомо, що збагачення словникового складу мови відбувається, головним чином, шляхом словотворення – формування абсолютно нових у плані вираження і у плані зміста лексичних одиниць, і словоперетворення – формальної або семантичної модифікації вже існуючих у мові лексем. Саме у випадку словоперетворення базою для здійснення дериваційного акту слугують лексичні одиниці. Прикладами похідних слів, вихідною одиницею для створення яких були лексеми, можуть слугувати скорочення, синтаксичні та семантичні деривати.

У результаті скорочення твірна лексема може зазнати зміни форми знакового експонента при повному збереженні її зміста. У сучасній англійській мові функціонує чимало лексичних одиниць, створених у результаті редукції повної форми твірного слова, які є повноцінними одиницями мовного лексикону, співіснуючи зі своїми багатоскладовими корелятами на правах їхніх субститутів (синонімів). Скорочена лексема може випереджати за своєю дистрибуцією свій багато-компонентний корелят (наприклад, *doc*, *exam*, *lab*) або навіть витіснити його із вжитку, як, наприклад, сталося із редукованими лексемами *bus* (від *omnibus*), *phone* (від *telephone*), *flu* (від *influenza*).

Так, шляхом збереження початкового складу (апокопи) були створені такі лексеми: *ad* ← *advertisement*, *con* ← *conservative*, *doc* ← *doctor*, *ed* ← *education*, *exec* ← *executive*, *lab* ← *laboratory*, *limo* ← *limousine*, *oft* ← *often*, *porn* ← *pornography*, *pro* ← *professional*, *teen* ← *teenager*, *vet* ← *veteran*. Менш численною є група лексикалізованих скорочень, створених шляхом збереження кінцевого елемента вихідної лексеми при опущенні початкового (афреза), наприклад, *phone* ← *telehome*, *copter* ← *helicopter*, *zine* ← *magazine*. Щодо скорочень, створених шляхом відсікання початкового та кінцевого елементів вихідного багатоскладового слова (наприклад, *flu* ← *influenza*, *fridge* ← *refrigerator*), то кількість їх незначна, і тому цей різновид редукції навряд чи можна вважати продуктивним.

Словоперетворення може відбуватися і шляхом модифікації зміста лінгвального знака при повному збереженні його форми. Так, у результаті семантичної деривації або конверсії твірні лексеми можуть перетворюватися на якісно нові лінгвальні одиниці.

Розглядаючи семантичну деривацію як спосіб вторинної номінації, слід зауважити, що використання вже існуючої лексеми для найменування нового об'єкта дійсності обумовлене певними асоціативними зв'язками між різними референтами. Науковцями було встановлено різні механізми семантичної модифікації: звуження і розширення значення, розвиток від більш конкретного до більш абстрактного і, навпаки, додавання і опущення семантичних компонентів і т. ін. Але найбільш продуктивними механізмами формування нових лексико-семантичних варіантів слів вважають метафору та метонімію. Так, метафора оперує образно-асоціативною подібністю, що притаманна лише цьому механізму модифікації значення. Образ, що лежить в основі метафори, являє собою ознаку або ряд ознак, релевантних для створення нового значення, і які слугують посередниками між вихідним та метафоричним значеннями.

Так, наприклад, нове значення слова *mover* – «компанія, чиї акції купуються та продаються у великій кількості», сформувалося на базі головної ознаки вихідного значення «той, що призводить до руху». Семантична мотивованість метафори у слові *footprint* «місце, яке займає комп'ютер на столі» ґрунтується на асоціації між слідом, що залишає ступня людини та слідом від комп'ютера. Новий лексико-семантичний варіант слова *suit* «людина, особливо менеджер, яка працює в офісі та зобов'язана завжди бути у костюмі» сформувався на основі метонімії – суміжності предметів (людина – її одяг).

До речі, полісемантична лексема *suit* мала також значення «набір, сервіз», на базі якого шляхом звуження, спеціалізації семантики вихідного слова сформувався ще один лексико-семантичний варіант «набір комп'ютерних програм». Таким чином, на базі двох лексико-семантичних варіантів слова *suit* шляхом застосування різних механізмів семантичної деривації було створено ще два нових значення.

Окрім семантичної деривації ще одним способом словотвору, що здійснюється на базі вже існуючих у мові лексем, є конверсія. Особливістю конверсії як способу вербокреації є те, що і генеративною базою формування похідної лексеми, і своєрідним її «споживачем» виступає лексичний рівень мови. Словотворчий акт здійснюється

через застосування механізмів морфолого-синтаксичної та семантичної модифікації. Через відсутність морфологічних показників частин мови в англійській мові похідна лексична одиниця, що утворюється в результаті конверсії, декларує свій новий статус через зміну узусуально закріплених парадигматичних відносин і синтаксичних функцій на нові, системно не закріплені. Інакше кажучи, конверсія пов'язана зі зміною функціональних характеристик слова при повному збереженні його плану вираження.

Конверсійні процеси, що відбуваються у сучасній англійській мові, мають ряд особливостей. Домінуючим різновидом конверсії залишається, як і у попередні роки, вербалізація іменників (за моделлю $N \rightarrow V$): *blog – to blog, e-mail – to e-mail, mall-test – to mall-test, spin-doctor – to spin-doctor, timeshare – to timeshare, videoconference – to videoconference*. Зазначимо також, що твірною базою для конверсії в англійській мові останнім часом слугують не лише прості слова, але і композити (наприклад, *to benchmark, to bottleneck, to back-burner, to cashflow, to homeschool*), словосполучення (*to fast track, to flip flop, to own goal, to road kill*), складноскорочені слова (*to e-mail, to eurospeak*), аббревіатури і акроніми (*to VCR, to yuppie*). Як свідчать наші спостереження, конверсії здебільшого підлягають неологізми попередніх років.

Як відомо, метою будь-якого вербокреативного акту є створення нової номінативної одиниці, тобто одиниці лексичного рівня. Поповнюючи словниковий склад мови, нова лексема не лише кількісно збагачує його, але й, вступаючи у парадигматичні відносини з іншими одиницями цього рівня, спричинює якісну перебудову структури лексичної макросистеми. Слід зазначити, що похідне слово одночасно входить і до складу словотвірної (як продукт дериваційного акту) і лексичної (як номінативна одиниця) макросистем. Як одиниця словотвору дериват входить до складу словотвірних мікросистем (рядів, ланцюжків, гнізд, алігатур), які у певним чином організованій сукупності формують словотвірну макросистему. Ті ж самі похідні слова разом з непохідними, вступаючи у парадигматичні зв'язки на лексичному рівні, формують мікросистеми номінативних одиниць (наприклад, лексико-семантичні класи слів, синонімічні ряди, антонімічні пари тощо), які в упорядкованій сукупності утворюють лексичну макросистему. Таким чином, похідне слово як узлова одиниця інтегрує мікросистеми зазначених рівнів мови у єдиний функціональний механізм.

Кооперація словотвірної та лексичної макросистем виявляється тут через пряму залежність еволюційних процесів, що відбуваються у межах мікросистем лексичного рівня, від стану і розвитку мікросистем словотвірного рівня. Так, у наслідок формування нового лексико-семантичного варіанта слова (в результаті здійснення відповідного дериваційного акту) на лексичному рівні можна спостерігати формування або розширення мікросистеми семантичних варіантів лексичної одиниці. А утворення афіксального деривата спричинює зміни не лише у мікросистемах словотвірного ряду і словотвірного гнізда, але й одночасно викликає необхідність реорганізації мікросистем у межах лексичного рівня в наслідок включення неологізма до складу лексико-семантичних класів, синонімічних рядів тощо.

Словотвірна система сучасної англійської мови має достатньо ресурсів та можливостей для формування лексичних інновацій, що задовольняють зростаючі номінативним потребам носіїв мови. Проте відкритість цієї ендосистеми, її трансрівнева організація, ієрархічна будова, нерівноважність і нелінійність зумовлюють її подальший розвиток. Як вже зазначалося, у процесі створення лексичних інновацій відбувається удосконалення механізмів вербокреації, формування нових, переважно комплексних, способів словотвору, збагачення арсеналу словотвірних засобів.

У сучасній англійській мові можна спостерігати чимало прикладів створення лексичних інновацій шляхами і способами, які не відповідають існуючій у мові традиції. Так, наприкінці XX – початку XXI століть було створено низку лексичних інновацій, способи формування яких не відповідають існуючій в англійській мові традиції, наприклад: аббревіатури з цифровим елементом, який є омофоном певного слова (*b4, B2B, B2C, B2C2B, sk8*); аббревіатури з ребусним елементом (*CYL8R, DDo\$, G7, G8, G20, VB6*); слова, створені шляхом складання афіксоїдів (*bionomics, cyberati, cybernaut, eco-friendly, Eurocrat, Eurospeak, infonaut, megazine, technozine, technospeak*). Такі «випадкові відхилення» можуть у подальшому призвести до формування нових способів вербокреації, нових словотвірних засобів.

Розглядаючи коеволюційні процеси, що відбуваються в словотвірній та лексичній ендосистемах, слід відзначити роль останньої у формуванні нових словотвірних засобів. Між зазначеними ендосистемами існує не лише прямий але й зворотній зв'язок. Іншими словами, базою для формування лексичних одиниць за звичай слугують словотвірні засоби, проте самі лексеми можуть стати джерелом для створення словотвірних елементів.

У сучасній англійській мові формування нових словотвірних елементів (афіксоїдів) здійснюється, по-перше, шляхом афіксалізації компонента композита і, по-друге, – шляхом афіксалізації фрагмента слова. Унаслідок афіксалізації лексичних одиниць, що входили до складу композитів було створено такі афіксоїди, як: **-abuse** (*sex-abuse, child-abuse, alcohol-abuse, heroin-abuse, drug-abuse*); **-aid** (*live-aid, sport-aid, school-aid*); **-babble** (*psychobabble, astrobabble, ecobabble, Eurobabble, technobabble*); **-compatible** (*downward-compatible, upward-compatible, plug-compatible*); **-based** (*clan-based, community-based, China-based, faith-based, urban-based, euro-based, insurance-based, Internet-based, Islam-based, oil-based, overseas-based, space-based*); **-free** (*bug-free, cost-free, risk-free, tax-free, GE-free, sanctions-free, tax-free*); **-friendly** (*computer-friendly, environmentally-friendly, eater-friendly*); **-intensive** (*calorie-intensive, capital-intensive, energy-intensive, labour-intensive, research-intensive*); **-line** (*AIDSline, chatline, childline, guide-line*); **-person** (*business-person, chairperson, spokesperson*); **-something** (*twenty-something, thirty-something, forty-something*); **-speak** (*agentspeak, autospeak, cabbie-speak, ecospeak, eurospeak*); **-style** (*American-style, Bordeaux-style, bug-style, French-style, September11-style, '60's-style, western-style*); **-watcher** (*Detroit-watcher, China-watcher, human rights-watcher*); **-wise** (*experience-wise, money-wise*).

Ефективним механізмом формування афіксальних елементів є утворення серії неологізмів за зразком конкретного складного слова. Незмінний компонент у складі нових слів виступає у типізованому, узагальненому значенні, функціонально уподібнюючись повноцінному афіксу. Ступінь семантичного «зсуву» словотвірних елементів у порівнянні із вільними корелятами залежить від їх продуктивності, тобто здатності давати новоутворення, серійності, а також частоти вживання похідних з даним елементом у мовленні. Чим більше узагальнено значення словотвірного елементу, тим більш активну участь він бере в утворенні нових похідних слів. Висока частотність вживання таких похідних сприяє закріпленню тієї чи іншої моделі у свідомості носіїв мови, утворенню нових слів за аналогією і подальшому узагальненню семантики форманта.

Іншим шляхом формування нових словотвірних елементів на базі лексичних одиниць є афіксалізація фрагментів слів. Утворення цілої низки слів за участю скороченого варіанту (як правило апокопи) певної лексеми або утворення серії слів за аналогією до телескопізму, у яких незмінно відтворюється один з його редукованих компонентів, може призвести до переходу цього фрагмента до розряду словотвірних формантів. Шляхом скорочення одиниць словникового складу було створено такі афіксоїди, як **agri-** (*<agriculture*), **cyber-** (*<cybernetics*), **compu-** (*<computer*), **e-** (*<electronic*), **eco-** (*<ecology*), **Euro** (*<European*), **info-/ i-** (*<information*), **narco-** (*<narcotic*), **petro-** (*<petroleum*), **techno-** (*<technology*).

Слід зазначити, що доволі часто афіксоїди формуються на базі фрагментів слів іншомовного походження. Цей процес як правило пов'язаний з явищем народної етимології. Виділення частин слів і подальше їх функціонування як словотворчих елементів, як правило, відбувається в результаті хибних асоціацій, «хибної етимології». Класичним прикладом може слугувати виділення словотворчого елемента **-burger** зі складу запозиченого з німецької мови слова **hamburger**. Під дією феномену «народної етимології» (folk etymology) це слово було розділено на два сегменти, пеший з яких помилково асоціювався з англійським словом **ham** – «яловичина», а другий – **burger**, тлумачився як «бутербрød», тобто фактично увібрав семантику всього вихідного слова. В результаті створення за зразком лексеми **hamburger** цілої серії слів, що позначають різні види бутербродів: **beefburger**, **cheeseburger**, **chickenburger**, **deerburger**, **fishburger**, **sausageburger**, – елемент **-burger** закріпився у свідомості носіїв англійської мови як словотворчий формант.

Слід зауважити, що базою для створення таких формантів може слугувати не лише окреме слово, а ціла низка слів зі схожою морфемною структурою. Так, наприклад, словотворчий елемент **-crat** був виділений зі складу цілого ряду запозичених лексем: **aristocrat**, **autocrat**, **bureaucrat**, які з етимологічної точки зору є складними словами, в яких другий компонент **crat** (від грецького слова **kratos** – «сила») означає високопосадовця певної соціальної групи. Словотворчий елемент **-naut** також сформувався на базі цілого ряду однотипних запозичених лексем: **aeronaut**, **astronaut**, **cosmonaut**.

Важливо підкреслити, що умови для афіксалізації фрагментів лексем можуть також бути створені телескопією. Телескопія є не тільки способом утворення нових лексичних одиниць, але також може служити джерелом формування нових словотворчих засобів. Деякі елементи, що входять до архітекτονіки телескопічних утворень, можуть розпочати функціонування у мові в якості словотворчих морфем, поступово еволюціонуючи в афіксоїди, а з часом – і в повноцінні афікси.

Завдяки високій частоті використання елементів телескопічних утворень у групі структурно однотипних лексичних одиниць, у них розвивається узагальнене значення афікса. Так, наприклад, використання елемента **-erati** для утворення цілої низки телескопічних одиниць: **chatterati**, **culturati**, **digerati**, **geekerati**, **jazzerati**, **numeratori**, **slopperati**, **technorati**, створених за аналогією до телескопічного слова **glitterati** (**glitter** + **literati**), сприяло формуванню узагальненого, типізованого значення елемента **-erati** «люди, відомі у певній сфері».

Окрім вищерозглянутих, шляхом афіксалізації фрагментів слів були створені такі словотворчі елементи, як: **-abilia** < **memorabilia**, **-aholic** < **alcoholic**, **-athon** < **marathon**, **-azzi** < **paparazzi**, **-cade** < **cavalcade**, **-cracy** < **aristocracy**, **autocracy**, **-gate** < **Watergate**, **-nomics** < **economics**, **-preneur** < **entrepreneur**, **-tel** < **hotel**, **-zine** < **magazine**.

Підводячи підсумок, слід зазначити, що процеси коеволюції лексичної і словотвірної ендосистем зумовлені архітектонікою їх зв'язків, відкритістю та нерівноважністю на всіх рівнях їх організації (від мікро- до макорівнів), синхронністю динаміки змін конститuentів цих рівнів, їх функціональною взаємообумовленістю, когерентністю. Обидві макросистеми демонструють здатність до саморегуляції та самоорганізації шляхом обміну і перерозподілу своїх матеріальних ресурсів. Перспективним напрямком наших подальших студій вважаємо подальше дослідження принципів коеволюції мовних ендосистем у межах синергетичної парадигми.

Джерела та література

1. Буданов В. Г. О методологии синергетики / В. Г. Буданов // Вопросы философии. – 2006. – № 5. – С. 79-94.
2. Зацный Ю. А. Новая общественно-политическая лексика и фразеология английского языка / Ю. А. Зацный, В. Н. Бутов. – Запорожье: ЗГУ, 2000. – 200 с.
3. Зацный Ю. А. Мова і суспільство: збагачення словникового складу сучасної англійської мови / Ю. А. Зацный, Т. О. Пахомова. – Запоріжжя: Запорізький державний університет, 2001. – 243 с.
4. Капра Ф. Паутина жизни. Новое научное понимание живых систем / Ф. Капра. – К.: София; М.: София, 2003. – 336 с.
4. Князева Е. Н. Саморефлексивная синергетика / Е. Н. Князева // Вопросы философии. – 2001. – № 10. – С. 99-113.

УДК: 801.321.1

Еремін А. Н.

ФАКТОР СУБЪЕКТА В СЕМАНТИКЕ СЛОВА В ТОЛКОВОМ СЛОВАРЕ

В работе описываются формы субъективной подачи лексических значений в толковых словарях русского языка. Отмечается, что среди оснований субъективных деформаций лексических значений может быть сложившаяся лексикографическая практика, социальный конформизм составителей словаря, а также его заблуждения.

Ключевые слова: лексическая семантика, лексикография.

У роботі описуються форми суб'єктивної подачі лексичних значень у тлумачних словниках російської мови. Відзначається, що серед основних суб'єктивних деформаций лексичних значень може бути сформована лексикографічна практика, соціальний конформізм упорядника, а також його помилки.

Ключові слова: лексична семантика, лексикографія.

The paper describes the forms of subjective delivery of lexical meanings in dictionaries of the Russian language. It is pointed out that among the most frequent subjective deformations of lexical meanings may be the established lexicographic practice, social conformism of a dictionary compiler, as well as his misconceptions.

Key words: lexical semantics, lexicography

Объектом наших наблюдений является присутствие субъекта в семантике слов в толковых словарях литературного языка.

Под субъектом понимается составитель словаря как частное и вместе с тем официальное воплощение неких общих языковых знаний носителя литературного языка.

В. Г. Гак, обобщая наблюдения лингвистов в области теории лексического значения, пишет следующее: «Лексическое значение – содержание слова, отображающее в сознании и закрепляющее в нем представление о предмете, свойстве, процессе, явлении и пр. Л.з. – продукт мыслительной деятельности человека, оно носит обобщенный характер. Обычно Л.з. сопоставляется с понятием. Лежащее в основе Л.з. понятие имеет более или менее четкое ядро и нечеткую периферию... Л.з. представляет сложную структуру, определяемую общими семиотическими отношениями словесного знака: его семантикой, прагматикой, синтактикой» [9, с. 213].

Л. А. Новиков в учебнике по семантике для вузов в качестве иллюстрации содержания лексического значения приводит «семантический треугольник Огдена – Ричардса», также трапецию с углами: «знак – значение – понятие – предмет», в которых не отмечен субъект, создавший лексическое значение и пользующийся им [13, с. 90-91].

Д. Н. Шмелев писал: «Значение слова – отражение в слове того или иного явления действительности (предмета, качества, отношения, действия, процесса)» [14, с. 58].

В этих определениях, как и в определениях других отечественных лингвистов, субъект, представляющий лексическое значение в толковом словаре, либо остается в тени, либо не учитывается вовсе.

Получается, что значение слова пусть и создано субъектом, но все же отражает внеязыковую реальность вне намерений и интересов этого субъекта.

Думается, что в определение лексического значения слова должны быть внесены коррективы.

К примеру, такие: *лексическое значение слова – субъективное, творческое, интерпретирующее отражение в сознании субъекта фрагмента внеязыковой действительности, включающее культуру нередко интересы субъекта.*

Конечно, в семантике разных групп лексики интерес субъекта представлен по-разному. В слове *дерево* – меньше, а в слове *рабовладелец* – больше.

Мы рассмотрим единицы языка, а не речи: в последней интерес субъекта выражается чаще, также и внеязыковыми способами: мимикой, интонацией, жестами и др.

Толковые словари литературного языка – официальные документы, отражающие состояние лексикона определенного периода, в том числе и с позиции господствующей в обществе идеологии. Составители толковых словарей если не принадлежат, то примыкают по своему социальному статусу к господствующему классу.

В целом, на представлении материала в словаре сказывается комплекс причин, обуславливающих нередко не совсем объективную подачу материала: господствующая в обществе идеология, научные взгляды составителя словаря, его заблуждения, уровень развития лексикографической теории и др.

«Мы видим все вещи сквозь человеческую голову и не можем отрезать этой головы; а между тем все же сохраняет силу вопрос: что осталось бы от мира, если отрезать голову?» [11, с. 26].

На практике присутствие субъекта в словаре может быть представлено: наличием/отсутствием слова, специфическим ракурсом его подачи, наличием/отсутствием того или иного значения, иерархией значений и др.

Объем данной статьи позволяет рассмотреть некоторые аспекты обозначенной проблемы.

1. Влияние господствующей общественной идеологии.

Ее присутствие может быть иллюстрировано характером подачи значений, а также наличием или отсутствием слова (значения) в словаре.

Сравни в связи с этим толкование слово *господин* и особенно иллюстрацию к нему в словаре Д. Н. Ушакова:

Господин. При фамилии или звании – форма вежливого упоминания или обращения (к лицу из господствующих классов; на письме обычно обозначается сокращенно «г.» или «г-н.»; дорев.). – *Господин* профессор.

В 90-е годы прошлого века политика нашего государства сводилась к общему лозунгу: «Назад в будущее!». Были реанимированы экономические основы капитализма.

Стали реанимировать и идеологию капитализма, что нашло отражение и в толковых словарях.

Шведова *Господин*. 4. Официальное, а также вежливое обращение к мужчине (обычно перед именем, званием, должностью); вообще упоминание о таком лице. *Г. министр! Г. полковник* (в старой русской армии). *По данному вопросу обратитесь к господину Петрову!*

Совершенно очевидно, что отмеченное в словаре Н. Ю. Шведовой 4 значение слово *господин* не может быть реанимировано в полном объеме в современных условиях (например, в ситуациях естественного общения).

Трудно представить, к примеру, что в современной России ученик обращается к учителю: «*Господин учитель...*». По крайней мере, этого не может быть уж потому, что сегодняшний учитель может оказаться просто нищим в сравнении с учеником.

Идеологически заданным, комичным является обращение Н. С. Михалкова к президенту В. В. Путину: «Ваше Высокопревосходительство господин президент...» [8, с. 171].

В настоящее время не более чем нелепость могут бытовать такие обращения, как *господин слесарь, госпожа дворник, госпожа воспитатель* и др.

Ушаков *Равенство*. 2. Такое положение людей в обществе, при котором они находятся в одинаковом отношении к средствам производства всего общества.

Шведова *Равенство*. 2. Положение людей в обществе, обеспечивающее их одинаковое отношение к закону, одинаковые политические и гражданские права, равноправие.

Всем известно, что такого равенства в России не было и нет, и не стоит плодить мифологемы.

Так, полтора века назад в толковом словаре 1847 года «нет никакого социального равенства», дано лишь одно значение:

Равенство. Одинаковость в свойствах, в величине, достоинстве и т. п.

К слову *равнять* в этом словаре дается такой красноречивый пример: – Бедного с богатым, слабого с сильным *не равнять*.

Очевидно, это значение в современном толковом словаре должно быть таким: *Равенство*. 2. Декларируемое властью (государством) положение людей в обществе, обеспечивающее их одинаковое отношение к закону, одинаковые политические и гражданские права, равноправие.

Это снимает возможный упрек в адрес составителя словаря в социальном конформизме и отвечает требованию объективности.

Сравни в связи со сказанным замечание М. Штирнера: «Так, значит, вы признаете, что добро – не что иное, как закон, а нравственность – не что иное, как лояльность? ... Но оно [преклонение перед законом], сверх того, и более тираническое, и более возмутительное, чем прежнее ханжество. Ибо прежде требовался только *поступок*, теперь же для вас важен и *образ мыслей*; вы считаете, что закон нужно носить в себе и что наиболее приверженный велениям закона – и наиболее нравственный человек» [15, с. 49].

В. И. Даль, человек воцерковленный, объясняет значение слова *безбожие* только как воображаемое состояние.

Ср.: *Безбожие*. Воображаемое состояние кого или чего при отсутствии Бога, божества...

По идеологическим причинам составители толкового словаря 1847 года не включают в него слово *рабовладелец* ни по отношению к древним рабовладельческим обществам, ни в переносном значении: его нет вообще.

Хотя слово *раб* есть.

Ср.: словарь 1847: *Раб*. 1. Слуга, состоящий в полной власти своего господина.

Есть оно и В. Даля: *Раб*. Невольник, крепостной; человек, обращенный в собственность ближнего своего, состоящий в полной власти его... Встарь были различные степени рабов: *холоп, смерд, кабальный...* *Рабами* писались сами, в унижении своем, безусловно преданные кому слуги...

Также: – Три тяжкие доли имела судьба, И первая доля: с *рабом* повенчаться, Вторая – быть матерью сына *раба*, А третья – до гроба *рабу* покоряться, И все эти грозные доли легли На женщину русской земли (Н. А. Некрасов. Мороз, Красный нос).

Релятивная пара: *рабовладелец – раб* в словаре 1847 г. реализована ущербно и в противоречии с действительностью.

Любопытна в этом отношении фраза В. Набокова: «Дед Антона Павловича Чехова был *рабом* – за 3500 рублей выкупил он себя и свою семью. Отец был мелким лавочником» [12, с. 219].

2. Влияние научных взглядов составителя словаря.

В отечественной лингвистике нередко стала традиционной точка зрения, согласно которой толковый словарь должен избегать энциклопедических толкований. Тем не менее в словарях толкования конкретно-предметной лексики часто представлены именно энциклопедическими сведениями, но очень краткими, что приводит к неинформативности толкования.

Ср.: МАС *Сельдь*. Морская промысловая рыба, водящаяся в Северных частях Атлантического и Тихого океанов (употребляется в пищу главным образом в соленом и копченом виде).

МАС *Иваси*. Небольшая дальневосточная рыба семейства сельдевых, обычно консервируемая как сардины.

Можно предполагать, что человек, не видевший отмеченные объекты, не отличит *иваси* от *сельди*, а *сельдь* от многих других *океанических рыб*.

Слова *сардинелла* нет ни в МАС, ни в ОШ. Оно есть в словаре под ред. С. А. Кузнецова, где оно толкуется совершенно неинформативно:

Сардинелла. Океаническая промысловая рыба.

В связи с данной проблемой высказываются разные точки зрения: одна из них – давать так, как есть, а более полную информацию смотреть в энциклопедическом словаре. Другая точка зрения: разрабатывать и давать более полные энциклопедические толкования, включая в них (если есть) национально-культурные и иные коннотации [в частности: 10, с. 113 и след.].

Мы придерживаемся второй позиции.

3. Отражение незнаний или заблуждений составителя словаря (или какой-то общественной группы лиц).

Семантика слова (значения) дается через призму сознания составителя

словаря – образованного представителя интеллигенции, поэтому значения иного социального подъязыка могут даваться неточно.

Так, в ОШ: *Отбрезаться*. Прост. Бранясь, споря, ответить на нападки, упреки.

В реальном просторечии значение данного глагола шире. Оно равно значению слова *отговориться* «уклониться от чего-н., ссылаясь на какие-то обстоятельства». – Посылали в командировку, еле *отбрезался*.

Да и слово *брезать* имеет в просторечии кроме значения '*врать*' и значение '*говорить, рассказывать*'. – Девки вчера на рынке *брезали* что-то про коммунальные (платежи), да я не поняла...

Примером неких общих заблуждений является толкование слов *проституция*, *адюльтер* в словаре под ред. Д. Н. Ушакова.

Ср.: *Адюльтер*. 1. В буржуазном обществе – любовная связь вне своей семьи, супружеская неверность.

Там же: *Проституция*. Явление, порожденное эксплуататорским строем, – продажа женщинами своего тела с целью добычи средств к существованию.

Очевидно, что *адюльтер* и *проституция* связаны не только с присутствием в мире социального неравенства.

Наконец, как отражение борьбы за равенство полов, у нас сложилась такая словарная практика, когда половые (гендерные) отличия не фиксируются или отмечаются недостаточно.

Так, словари не указывают, что *бравый* – это только он, а *точены* ножки только у нее.

Ср.: Шведова *Точеный*. 3. Перен. С правильными, красивыми, четко очерченными линиями (о чертах лица, фигуре). – *Точеный* профиль.

Таким образом, присутствие субъекта в семантике словарного слова совершенно очевидно. И это присутствие разнообразно и имеет основанием разные причины.

Источники и литература

1. Большой толковый словарь русского языка. [Автор и руководитель проекта, составитель, главный редактор С. А. Кузнецов] / РАН. Ин-т лингвистических исследований. – СПб.: Норинт, 1998. – 1535 с.
2. Даль В. И. Толковый словарь живого великорусского языка / В. И. Даль. – М.: Русский язык, 1981 – 1982
3. Ожегов С. И. Толковый словарь русского языка: 80 000 слов и фразеологических выражений / Российская АН; Российский фонд культуры. – 3-е изд., стереотип / С. И. Ожегов и Н. Ю. Шведова. – М.: АЗБ, 1996. – 928 с.
4. Словарь церковнославянского и русского языка / Составленный Вторым отделением Императорской Академии Наук. – Санкт-Петербург, 1847. – Т. 1-4.
5. Словарь русского языка: В 4 т. / АН СССР. Ин-т рус. яз. Под ред. А. П. Евгеньевой. – 2-е изд., испр. и доп. – М.: Русский язык, 1981-1984.
6. Толковый словарь русского языка / Составили: Г. О. Винокур, проф. Б.А. Ларин, С. И. Ожегов, Б. В. Томашевский. Под ред. Д. Н. Ушакова. Т. 1-4. – М.: Советская энциклопедия, 1935-1940
7. Толковый словарь русского языка с включением сведений о происхождении слов / РАН. Институт русского языка им. В. В. Виноградова. Отв. ред. Н. Ю. Шведова. – М.: Азбуковник, 2008. – 1175 с.
8. Айсакова Е. А. Социальная и социокультурная дифференциация обращений в современном русском языке: дисс. канд. фил. наук: спец. 10.02.01 – русский язык / Е. А. Айсакова. – М., 2008. – 198 с.
9. Гак В. Г. Лексическое значение // Русский язык. Энциклопедия. – 2-е изд., переработанное и дополненное. Главный редактор Ю. Н. Караулов. / В. Г. Гак. – М.: Дрофа, 1997. – 213 с.
10. Крысин Л. П. Слово в современных текстах и словарях: Очерки о русской лексике и лексикографии / Л. П. Крысин. – М.: Знак. – 320 с. – (Studia philologica).
11. Ницше Ф. По ту сторону добра и зла: Сочинения / Ф. Ницше. – М.: Эксмо, Харьков: Фолио. – 2008. – 848 с. – (Антология мысли).
12. Набоков В. В. Лекции по русской литературе / В. В. Набоков. – М.: Независимая газета, 1996. – 440 с.
13. Новиков Л. А. Семантика русского языка: Учеб. пособие / Л. А. Новиков. – М.: Высш. школа, 1982. – 272 с.
14. Шмелев Д. Н. Современный русский язык. Лексика: Учебное пособие для студентов пед. институтов по специальности «Рус. яз. и литература» / Д. Н. Шмелев. – М.: Просвещение, 1997. – 335 с.
15. Штирнер Макс. Единственный и его собственность / Макс Штирнер. – Харьков: Основа, 1994.

КОГНИТИВНЫЙ АСПЕКТ НОМИНАЦИИ ЛЕКАРСТВЕННЫХ СРЕДСТВ

В статье анализируются когнитивный аспект наименований лекарственных средств, прослеживаются словообразовательные модели, обеспечивающие прозрачность их семантики, рассматриваются проблемы оптимизации процесса специальной коммуникации.

Ключевые слова: номенклатура, когнитивный аспект, лекарственное средство, словообразовательная модель.

В статті аналізуються когнітивний аспект найменувань лікарських засобів, простежуються словотворчі моделі, що забезпечують прозорість їх семантики, розглядаються проблеми оптимізації процесу спеціальної комунікації.

Ключові слова: номенклатура, когнітивний аспект, лікарський засіб, словотворча модель.

The cognitive aspect of nomination of medicines is analyzed in the article; we describe word-building models which provide translucidity of its semantics, we examine the problems of optimisation of special communication.

Key words: nomenclature, cognitive aspect, medicines, word-building model.

В настоящее время значительно возрастает значимость лекарственных средств в нашей жизни. В связи с созданием новых лекарственных средств увеличивается потребность в номинации, что вызывает лингвистический интерес к этому лексическому классу. Медицинские номенклатуры представляют собой специальный класс научно-технической лексики, которая предназначена для того, чтобы нести определенную информацию, связанную с объективной характеристикой медицинских товаров. Эта информация носит дивекторный характер, так как она в равной степени ориентирована как на врача и фармацевта, так и на широкого потребителя.

Именно дивекторный характер формирует определенный тип партнера коммуникации, и в поисках идеального адекватного партнера коммуникации создатели номенклатурных названий используют различные языковые средства, делающие когнисферу номенклатурных названий более емкой и информативной, доходчивой и, вместе с тем, наукообразной.

Названия фармацевтической продукции – номенклатуры или товарные знаки, являются выразителями определенных фрагментов национальной языковой картины мира как отражение научно-практического опыта. Для того, чтобы эта информация достигла широкого потребителя, создатели номенклатур преследуют первоочередную цель – привлечь внимание к определенному типу фармацевтической продукции, сделать так, чтобы данный товар стал узнаваемым и востребованным. Понимание смыслового составляющего номенклатуры зависит от когнитивного опыта и лингвистической компетенции индивида. Поэтому при структурировании словесных товарных знаков (СТЗ) необходимо учитывать предшествующий когнитивный опыт участников акта коммуникации – лингвистический, общекультурный, медицинский. Очень важно, чтобы в «осколках» номенклатуры можно было вычленить ее составляющие и включить их в активную практику. Все это определяет актуальность исследования когнитивного аспекта номинации лекарственных средств.

Целью исследования является проанализировать словообразовательный аспект СТЗ в связи с их мотивационными и когнитивными интенциями. Анализ позволит выявить когнитивные уровни мотивационных характеристик наименований лекарственных средств.

В отечественном и зарубежном языкознании накоплен значительный теоретический и экспериментальный материал по проблеме номинации в медицинской терминологии (Дубровина Л. В., Ткачева Л. Б., Беженарь Г. И.). Проблемы номинации лекарственных средств рассматривались в работах отечественных и зарубежных исследователей в разных аспектах – лингвистическом (Березникова Р. Е.), лингвострановедческом (Соболева Т. А.) и др. Однако когнитивный аспект номинации лекарственных средств не являлся предметом специального исследования.

Материалом для исследования послужили номенклатурные названия лекарственных средств и медицинских товаров, отобранные из современных словарей и справочников по фармакопее. Всего было проанализировано более тысячи лексических единиц СТЗ.

СТЗ являются искусственными словами, образованными из национального или интернационального языкового материала (фонем, морфем, словоформ), и которые используются для обозначения и идентификации серийно выпускаемых медицинских товаров. [1, с. 5]. Они представляют собой лексический пласт, открытый для проникновения новых лексических единиц.

Терминообразование является заведомо целенаправленным процессом. Появление новых терминов и номенклатур определено как логосом, так и лексисом: необходимость в той или иной номенклатуре мотивируется сферой логоса, развитием научного знания, а конкретный облик номенклатуры определяется не только лингвистическими факторами (архитектоника номенклатуры, семантическая прозрачность, эфоничность), но и экстралингвистическими факторами – коммерческими (товарные марки), экономическими (линейность структуры), психологическими и др.

Для создания СТЗ используют многочисленные языковые средства и словообразовательные типы, которые с разных сторон воспроизводят действительность и по-разному влияют на структуру мышления потребителя.

С прагматической точки зрения номенклатурные названия лекарственных средств являются, в первую очередь, экономными общедоступными для понимания широких слоев населения вариантами научных названий медицинских препаратов. Поэтому изначально в названиях лекарственных средств заложен синтез информации – общенаучной, медицинской, интеллектуальной, культурологической и др. Такой синтез возможен при использовании аббревиации (её отдельных структурных типов – комбинированный, сложносокращенный, усеченный и др). Общеизвестно, что одним из неоспоримых преимуществ аббревиатурного способа терминования является то, что он способствует оптимизации и компрессии процесса специальной коммуникации: при минимальной затрате языковых средств получение максимальной информации. Так возникают номенклатуры *оэрсин*, *децепин*, *аевит*, *амбен*, *броаст*, которые словообразовательно восходят к аббревиации и репрезентируют различные структурные типы аббревиатур.

При этом компрессия информации должна происходить лишь до той черты, после которой данная номенклатура становится закодированным непонятным и малоинформативным сообщением.

И хотя условия существования рекламного текста требуют краткости, лаконичности и исключают возможности полной подачи информации, однако именно слоговый тип сокращений позволяет вложить максимум информации в короткую по линейной протяженности номенклатуру: *амитетравит*, *капсувит*.

Изначально названия лекарственных средств должны нести научную информацию, связанную с симптомами заболевания, способами их лечения. Поэтому в их структуре много научных слов, которые вызывают доверие у потребителя: *мемори* (средство для лечения памяти), *пребенвит* (витамины для беременных), *ульколан* (ulcus – язва + колит), *холензим* (энзим – фермент + chole – желчь). Эти названия выполняют научно-медицинскую роль, однако,

удовлетворяя потребностям медиков, они не всегда понятны широкому потребителю. Поэтому в частотных научных отрезках появляются уже не только распространенные научные термины-элементы и префиксы латинского и греческого происхождения, но и общепотребительные: АНТИ, АН (против) – *антастман*. В результате этого создается понятная структурная модель, которая позволяет прогнозировать значение, поскольку она вписывается в уже знакомую модель – АНТИ + основа + ин или ол (как привычный финальный компонент-константа фармацевтических препаратов – *аспирин, анальгин*) – *антисклерин, антиспазмол, ПОЛИ* (многочисленный) – *поливитамин*, КОНТРА (против) – *контратуморис*, ПОСТ (после) – *пост-инсулин*.

И если еще несколько десятилетий тому назад существовала традиция при номинации лекарственных средств давать два названия – строго научное, отражающее химический состав, химическую формулу, свойства, форму выпуска и др., и непосредственно коммерческое, каждый из которых имели свою адресность – фармацевт, врач, с одной стороны, и потребитель, с другой стороны, то в последнее время прослеживается синтез научной и ненаучной информации, что продиктовано целью привлечения внимания широкого потребителя. Так, встретив название *гриппаут*, сразу становится ясно, что это эффективное лекарство для быстрого снятия симптомов гриппа и простуды. Информация о том, что это комбинированный препарат, содержащий парацетамол, фенилэфрина гидрохлорид, хлорфенирамин малеат и кофеин, обозначена в описывающей части аннотации. В названии *энерлив* просматривается слово энергия, а фрагмент, лив понятен врачу – печень.

При номинации лекарственных средств используют много экспрессивных и эмоциональных элементов, что обусловлено прагматической направленностью этих лексических единиц. СТЗ призваны эмоционально воздействовать на весь широкий спектр чувствительных и информационных каналов сознания человека – зрительных, слуховых, интеллектуальных и др. и формировать на этой базе позитивный образ – нерасчлененный целостный образ путем аналогизации с другими предметными сферами.

Такая структура СТЗ помимо создания позитивного психологического восприятия и проведения комплексных ассоциаций способствует дальнейшему укреплению номенклатуры в сознании потребителя и соответственно укреплению ее на фармацевтическом рынке.

Так называемое психологическое препарирование СТЗ включает создание эффекта благополучия, эффективности лекарства. Этот эффект создается за счет элементов ГИПЕР, СУПЕР, МАКСИ (сверх, выше) – *гиперсан* (эффективное средство против гипертонии), *супрадин* (придающий сверхсилы), *макситон* (максимально повышающий тонус при гипотонии), *гастромакс* (максимальная помощь желудку); САН (санация, лечение) в препозиции – *санартрит*, и постпозиции – *миелосан, лейкосан*; БИО (жизнь) – *биолакт*; НОВО, НЕО – *новокаин, новолигрофен, новопассит*; ЭКС, ЕКС (преувеличение, необычность свойств, исключение) – *тусупрэкс, табекс* (при никотиномании); УЛЬТРА (превосходство, сверх) – *ультрабиолакт*, ВИТ (жизнь) – *витогенат*; НОРМ – *панзинорм, тонорм, простатанорм*, ФОРТЕ – *синефорте*. Таким образом, прослеживается некоторая тенденция, при которой наблюдается сдвиг строго научной номинации в сторону менее научной – экспрессивной.

Семантика СТЗ включает элементы культурно-познавательной информации, которая делает эти номенклатуры мотивированными, поскольку они репродуцируют информационную картину, связанную не с простым кодированием информации, а с активным отношением к жизненному опыту индивида, несут определенную информацию, указывающую на:

- состав лекарства – *асфен* (ацетилсалициловая кислота + фенацетин), *аскофен* (ацетилсалициловая кислота + кофеин + фенацетин);
- свойства лекарства – *седалгин* (оказывает седативное анальгезирующее действие);
- состав и свойства – *валоседан* (валокордин с седативным эффектом);
- состав и форму выпуска – *ингакамф* (карманный ингалятор, в состав которого входит камфара), *альгитор* (в форме пористых стерильных листьев);
- применение – *гастропом* (помощь при гастрите), *магнитер* (магнитотерапия), *фарингосепт* (при инфекционном процессе в носоглотке, имеет антисептическое действие);
- фирму или лабораторию-изготовитель – *ципробай* (ципрофлоксацин производства фирмы Байер), *Хомвиокорин, Хомвиотензин* (препараты немецкой фирмы ХОМВИОРА), *ФИБС* (биостимулятор института Филатова).

Наука давно уже стала интернациональным явлением, так как ни одна современная область знания не может плодотворно и комплексно развиваться без взаимодействия со специалистами других стран. Чаще всего языковым материалом для создания СТЗ служат классические языки – латинский и греческий. Но сегодня возникают комбинированные названия, состоящие из национальных и иноязычных элементов:

- русского и английского языков: *горпилс* (от горло + pills – таблетки; леденцовые таблетки для лечения катарральных явлений, ларингита, фарингита);
 - английского и латинского – *рапидол* от rapid (быстро) + dolor (боль).
- Ряд названий транслитерируется из других языков:
- английского – *мотилиум* (motility – моторика желудка), *псориклин* (clean – очищение);
 - французского – *Бом Бенге* (baume – бальзам);
 - латинского – *муколтин* (mucus – слизь), *вундэхил* (wound + рана, echinococcus – эхинококк), *гутталакс* (gutta – капля, laxatio – расслабление).

Благодаря этому взаимодействию возникает некая понятийная общность, которая включает форманты, структурные элементы, а также полные номенклатурные названия лекарственных средств.

При номинации лекарственных средств прослеживается специфика опыта народа, его культура, традиции, обычаи. В названиях увековечиваются имена известных ученых, исследователей, медиков – *Бехтеран* (Бехтерев), *модонар* (Паркинсон), *тризуб* (лекарство созданное тремя Зубицкими).

Таким образом, структура СТЗ апеллирует к когнитивному опыту участника процесса коммуникации. Она формирует, с одной стороны, научные ассоциации, ориентированные на подготовленного потребителя, закладывая информацию, для понимания которой необходимо иметь определенный общий или специальный уровень знаний, и, с другой стороны, ассоциации, ориентированные на неподготовленного потребителя, которые являются более эмоциональными и аффективными.

В создании СТЗ моделирование играет большую роль, может быть даже гораздо более значительную, чем при создании терминов, так как когда новое понятие обнаруживает общее с тем, что уже известно из прежнего опыта, т.е. репрезентирует какую-то модель – аналог определенного фрагмента действительности, выступающий в более упрощенном виде и отражающий наиболее существенные свойства моделируемого объекта, это понятие выделяется и закрепляется, и тем выше вероятность активизации данного слова (в нашем случае – медицинского товара) из ряда подобных.

Когниосфера СТЗ имеет широкий спектр, который простирается от глубоко научного уровня, до экспрессивно-эмоционального. Большая часть СТЗ является коммерческими искусственными номенами, в их

структуре прослеживается фантазия их создателей, которые стремятся воплотить в названии максимально полезную информацию. В них заложены огромные потенциальные возможности оптимизации процесса специальной коммуникации. В них много еще неупорядоченного, аффективного, что противоречит законам терминологии. Поэтому создание моделей СТЗ, которые позволяют вероятностно прогнозировать семантику будущей номенклатуры и повысят коммуникативную пригодность номенклатур, является довольно актуальной проблемой, что и определило направление наших дальнейших исследований.

Источник и литература

1. Соболева Т. А. Элементы медицинского лингвострановедения в преподавании французского языка / Т. А. Соболева. – Ростов-на-Дону, 1979. – С. 29.

УДК 81'42:811.111

Ерліхман А. М.

СИНТАКСИЧНІ ЗАСОБИ ІМПЛІЦИТНОГО ВИРАЖЕННЯ КАТЕГОРІЇ ОЦІНКИ (НА МАТЕРІАЛІ СУЧАСНОЇ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ)

Статья посвящена рассмотрению категории оценки в художественном дискурсе и ее проявлений на синтаксическом уровне. Синтаксические средства могут имплицитно усиливают оценку, что позволяет построить дифференцированную шкалу оценки. Методы: дескриптивный анализ, моделирование.

Ключевые слова: категория оценки, шкала оценки, оценочное значение, имплицитность

Стаття присвячена розгляду категорії оцінки у художньому дискурсі та її проявів на синтаксичному рівні. Синтаксичні засоби можуть імплицитно підсилюють оцінку, що дозволяє побудувати диференційовану шкалу оцінки. Методи: дескриптивний аналіз, моделювання.

Ключові слова: категорія оцінки, шкала оцінки, оцінне значення, імплицитність

The article is dedicated to analysis of the category of evaluation in literary discourse and its realization on the syntactical level. Syntactical means can intensify the evaluation implicitly and this allows to build the scale of evaluation. The methods: descriptive analysis, modeling.

Key words: category of evaluation, scale of evaluation, evaluation meaning, implicitness

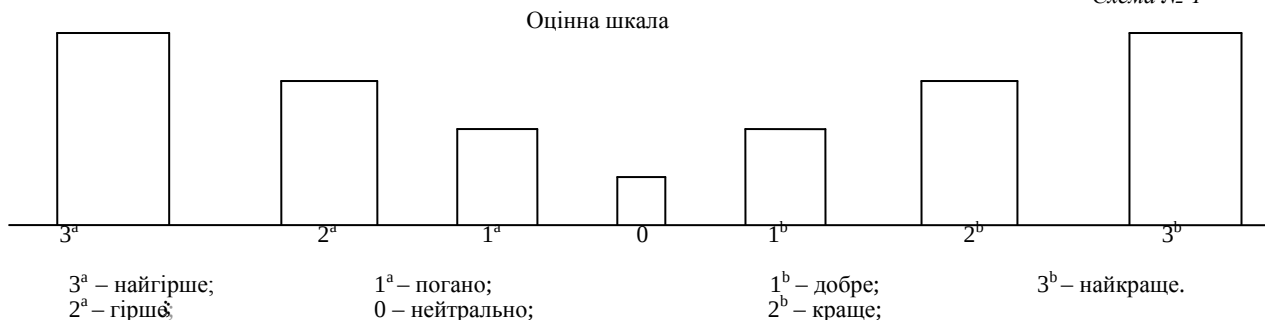
В останні десятиліття епіцентр вивчення лінгвістики перемістився і в полі зору опинилась людина, її можливості сприймати та концептуалізувати інформацію, система цінностей, вірувань, традицій, асоціації та досвід, які набувають вираження у мові. Інакше кажучи, мова наділена антропоцентричною природою, тобто відображає ставлення людини до усього, що її оточує. Говорячи про антропоцентричність мови, не можна оминати питання аксіології, або категорії оцінки, яка відображає різні аспекти взаємодії людини та навколишньої дійсності. «Пізнавальний акт як фрагмент мисленнєвої діяльності людини вже за своєю природою містить оцінний момент ... який являє собою «оцінку» у найширшому розумінні» [3, с. 142]. Питання категорії оцінки залишаються об'єктом лінгвістичних дискусій, що зумовлено складністю вирішення цього питання, зокрема засобів вираження на різних мовних рівнях, структури, класифікації, що зумовило актуальність написання цієї статті.

Феномен оцінки та способи її реалізації вже не раз опинялись у центрі лінгвістичних досліджень вітчизняних (А. А. Бурячка, В. Д. Ужченко, Т. А. Космеди, М. В. Русанівського) та зарубіжних (Н. Д. Арутюнної, О. М. Вольф, В. В. Виноградова, В. Н. Телія, Н. І. Формановського, R. Hare, N. Chomsky, R. Perry) мовознавців, які дають різні трактування цього поняття. У словнику лінгвістичних термінів поняття «оцінка» тлумачиться як судження мовця, його ставлення – схвалення чи несхвалення, бажання, заохочення та ін., як одна з основних частин стилістичної конотації. Т. А. Космеда [4] подає визначення оцінки, враховуючи семантичні (мовні засоби), синтаксичні (оцінний модус) та прагматичні (функціональність) характеристики.

Мета статті полягає у дослідженні синтаксичних засобів категорії оцінки у драматургічному творі. У відповідності з метою ставляться наступні **завдання**:

- ✓ визначити роль оцінки в інтерпретації художнього твору;
- ✓ побудувати шкалу оцінки;
- ✓ проаналізувати основні синтаксичні засоби її реалізації.

Категорія оцінки є невід'ємною ознакою тексту, яка посідає вагомe місце серед інших категорій. Текст – це взаємодія автора та читача, у якій реалізуються оцінні відношення та відбувається суб'єктивно-об'єктивний процес оцінювання. А. А. Симонян стверджує [6, с. 114], що будь-яка форма мовного вираження несе на собі відбиток оцінювання, але постає питання, виражене це оцінювання експліцитно чи імплицитно, адже «у вивченні оцінної номінації вирішальне значення мають категорії експліцитного, імплицитного змісту, смислу тексту» [5, с. 8]. У тексті оцінка реалізує прагматичну та функціонально-комунікативну спрямованість, яка залежить від інформативності мовних одиниць та інтерпретації їх читачем. Т. А. Космеда зазначає, що оцінка «створює у тексті інтенціональний контекст, «текст у тексті», тобто оцінка є певним «модусом» означення ситуації, може характеризуватись різними модульностями [4, с. 289]. Дискусійним залишається питання шкали оцінки, її градування та плану вираження. О. М. Вольф зазначає, що оцінна шкала зазвичай виражається імплицитно [2, с. 47], найпоширенішою у лінгвістиці є трикомпонентна шкала: «добрий – середній, нейтральний – поганий», а інші ознаки зростають у бік двох полюсів – «хорошого» або «поганого». Тобто питання кількості градуальних компонентів оцінної шкали у сучасній лінгвістиці залишається відкритим, як і питання про те, виражається шкала експліцитно чи імплицитно. На нашу думку, доцільно виділити такий тип оцінної шкали, який мав би ще й другорядні її компоненти, а не обмежуватись явищами зростання або зменшення оцінного ставлення у бік оцінних полюсів. Шкала складається з таких основних компонентів як «найгірше – гірше – погано – нейтрально – добре – краще – найкраще», в процесі дослідження вона ще буде диференціюватись та удосконалюватись. Наведену оцінну шкалу можна зобразити за допомогою такої схеми:

Одними з імпліцитних синтаксичних засобів вираження категорії оцінки є:

1) розділові речення, з-поміж яких можна виділити дві групи:

а) розділові речення, які в двох частинах містять ствердження, тобто відсутнє заперечення у першій або другій частині. Такі речення виконують функцію підсилення оцінного ставлення та імпліцитно виражають оцінку, яка вже не буде стосуватися 1^a, 0, 1^b, а буде зростати вправо чи вліво по шкалі (див. схему № 1). Інакше кажучи, такі типи розділових речень сприяють інтенсифікації оцінки та, як правило, висловлюють упевненість суб'єкта оцінки, яка може імпліцитно набувати позитивного або негативного значення у контексті твору. Наприклад:

*Tallboys. Did you indeed? You consider yourself an impressive person, eh? You **think** you carry about with you the atmosphere of the British Empire, **do you?***

Meek. No, sir. I know the country. I can speak the dialects a little. [7, с. 268] (негативна оцінка – 2^a). До цього ж типу оцінки можна віднести наступний приклад:

Sweetie. We might have been if we could have depended on you for a good time. But how could I marry an army chaplain with nothing but his pay and an atheist for his father?

*Aubrey. So that **was** the calculation, Sweetie, **was it?*** [7, с. 304] Розділові речення такого типу можуть виражати також позитивне ставлення суб'єкта та стосуватися 2^b згідно зі шкалою оцінки. Наприклад:

The young lady. Waiting for somebody to shew some signs of knowing that I have been invited here.

*The womanservant. Oh, **you're** invited, **are you?*** [7, с. 141];

б) розділові речення, які містять заперечення у другій частині, але частка *not* відокремлюється від допоміжного дієслова та ставиться після займенника. Такі речення, як і речення попереднього типу, характеризуються наявністю відчуття впевненості, але мають тільки негативну конотацію, яка є більш емоційно сильнішою, тому вони належать до ступеня 3^a. Наприклад: *You are acquainted with the Articles of War, **are you not?*** [7, с. 210]; *Well, that is a form of invention, **is it not?*** [7, с. 175];

2) тема – рема. Актуальне членування речення передбачає його поділ на дві частини: тему, яка є вихідною точкою, основою та рему – нову інформацію, яка повідомляється. За допомогою певних граматичних та синтаксичних засобів відбувається переміщення теми та реми, що сприяє імпліцитній актуалізації оцінного значення. До таких синтаксичних засобів належать:

а) допоміжне слово *do*, яке вживається у стверджувальних реченнях та може формувати оцінне ставлення у зоні «+» або «-» (ступені 3^a, 3^b). Наприклад: *It **does** hurt me so* [7, с. 252], *They **do** use it* [7, с. 174]. Використовуючи допоміжне слово *do*, дієслова імпліцитно набувають негативної семантики та виражають негативну оцінку. *It does hurt* та *they do use* будуть ремою, *me so* та *it* – темою. Порівняймо з реченнями *It hurts me* та *They use it* де структура буде мати протилежну форму: тема – рема;

б) конструкція *it is + суб'єкт оцінки*, яка виводить на перший план рему та формує позитивне або негативне оцінне значення суб'єкта оцінки. Наприклад: *But **it is very clever of you** to have found me out* [7, с. 259]; ***It is I** who must ask your forgiveness* [7, с. 274]; ***It's your soul** that's hurting you, Bill, and not me* [7, с. 56]; *Just as much as **it is your duty** to submit to your husband* [7, с. 83]. За шкалою оцінки така конструкція виражає оцінку 2^a або 2^b ступеня;

в) конструкції *the first (second, etc) thing + іменник, займенник + дієслово, it is that, that's what* та інші також виводять рему на перший план, тим самим формують оцінне ставлення до суб'єкта, або об'єкта, який знаходиться у цій конструкції (2^a, або 2^b ступінь). Наприклад: *When a woman starts making a row, **the first thing she does** is to open her mouth* [7, с. 254]; *Go on with the dream, Pops: **the nicest part of it is that** I am in love with you* [7, с. 259]; ***That is what makes him** so dangerous to me* [7, с. 79].

Рема може маркуватись не тільки додатковими засобами, але й контекстом твору, який сприяє зміні теми на рему та формує імпліцитні оцінні конотації тих компонентів, які опинились у межах реми. Наприклад:

*Lady Britomart. <...> You must learn to face life seriously, Stephen. I really cannot bear the whole burden of our family affairs any longer. **You must advise me: you must assume the responsibility*** [7, с. 20]. З контексту стає зрозуміло, що *you* є ремою, яка виражає негативне ставлення до суб'єкта – неможливість героя взяти на себе відповідальність у зв'язку з певними рисами характеру (1^a, 1^b ступені);

3) відокремлюючі члени речення відіграють дуже важливу роль у підсиленні ступеня оцінки. У реченні вони мають експліцитне значення, але виражають імпліцитний смисл за конкретних умов та набувають контекстологічної оцінки. Наприклад: *And you expect me, **sick as I am**, to stay here alone with you!* [7, с. 254] – негативна оцінка ситуації; *My own rank – **not that I would presume on it for a moment** – is, if you ask Burke or Debrett, higher than your own* [7, с. 261] – позитивна оцінка об'єкта; *Sweetie would be a woman of the highest position but for the unfortunate fact that her parents, **though united in the sight of Heaven**, were not legally married* [7, с. 261] – відокремлюючі члени надають реченню позитивної оцінної конотації, незважаючи на негативне значення усього речення. Вона підсилюється словом *though*; *And I tell you again – **the two of you** – you can take a week's notice* [7, с. 279] – формується негативне оцінне значення, виражається презирливе ставлення; *But I may tell you that my infatuation for Popsy, **which I now see was what really nerved me to this astonishing breakaway, has been**, so far, quite innocent* [7, с. 281] – оцінка зі знаком «-» підсилюється другим відокремленням *has been*, яке призводить до посилення оцінки у лівий бік по шкалі.

Відокремлюючі члени речення доповнюють головне, надаючи йому певного відтінку значення, а інколи змінюючи його повністю. Вони можуть виражати негативну або позитивну оцінку, створювати емоційні та оцінні конотації, що сприяють зростанню або спаду оцінки, яку можна віднести до таких ступенів як: «гірше», «найгірше», «краще», «найкраще»;

4) вставні слова та конструкції належать до тих слів-оцінок, які несуть у собі оцінну семантику та підсилюють оцінку, виражену експліцитно у художньому контексті. Наприклад:

Lady Britomart. Nonsense! My poor boy, did you think I was angry with you?
Stephen. What is it, then, mother? [7, с. 20] – негативна оцінка;
Mrs Hushabye. Why not, pettinks? Very few young women can resist Hector. I couldn't when I was your age. He is really rather splendid, you know.

Ellie. Splendid! Yes: splendid looking, of course [7, с. 159] – вставне слово виконує у цьому реченні дві функції: воно підсилює позитивну оцінку зовнішності об'єкта, але змінює оцінку його особистості у негативний бік.

Вставні слова та конструкції можуть змінювати значення речення, яке може набути антонімічного семантичного значення. Наприклад: *Stephen. I was **certainly** rather taken aback when I heard they were engaged. Cusins is a very nice fellow, **certainly**: nobody would ever guess that he was born in Australia; but* – [7, с. 22] У цьому прикладі відбувається протиставлення оцінок «+» та «-», виражених одним словом *certainly*, яке у першому випадку має оцінку «добре», а в другому стає контекстуальною «погано»;

5) подвійне заперечення є яскраво вираженням засобом підсилення оцінки, коли мовець виражає свою впевненість, завдяки чому збільшується інформативність повідомлення. Такий тип заперечення може виражати як оцінку «+», так і оцінку «-», але буде належати до найвищого ступеня вираження категорії оцінки – 3^a та 3^b. Наприклад:

*Lady Britomart. <...> Children **did not dislike** him; and he took advantage of it to put the wickedest ideas into their heads and make them quite unmanagable. I **did not dislike** him myself: very far from it; but nothing can bridge over moral disagreement*

[7, с. 26] – негативна оцінка об'єкта;

*Lady Britomart. I **will not be disobeyed** by everybody. Adolphus: sit down. Charles you may go* [7, с. 39] – негативна оцінка суб'єкта;

Bill. I'm no music hall wrestler. Can he box?

Shirley. Yes: an you cant.

*Bill. Wot! I **cant**, **cant** I? wots that you say?* [7, с. 47] – позитивна оцінка суб'єкта;

6) дихотомія асиндетон – полісиндетон. Постійне повторення сполучника спричиняє інтенсифікацію оцінки, як правило, у зону «-», експресію емоційного ставлення, у той час як відсутність сполучників може посилювати позитивну оцінку. У цьому випадку самі сполучники позбавлені семантики оцінки, але за певного контексту можуть її підсилювати (2^a, 2^b ступені). Порівняймо: *So have no fear of exposure, darling; and do you, Sweetie, **lie and lie, and lie** until your imagination bursts* [с. 277] та *That's the worst of being a man of business: you are always **thinking, thinking, thinking*** [7, с. 178]. У першому випадку виражається негативна оцінка дій об'єкта, а у другому – позитивна оцінка дій суб'єкта;

7) використання запитальної конструкції речення у ствердженні. Такий прийом зазвичай виражає негативну оцінку, мовець ніби запитує себе, але у той самий час вже сам знає відповідь (ступінь 2^a). Наприклад: ***Am I to understand** that you are husband and wife* [7, с. 304], ***Had I not done** so he would have cut me down* [7, с. 317].

У сучасній лінгвістиці все більше часу приділяється суб'єктивним факторам у мові, у тому числі й категорії оцінки, яка у художньому творі має різні прояви, які функціонально та прагматично пов'язані між собою. Аксиологічне значення є важливою складовою художнього стилю, яке має різнорівневий характер. Ефективним засобом вираження оцінки є синтаксичні засоби, які виражають емоційно-оцінні відношення та можуть виконувати функцію інтенсифікації, або деінтенсифікації, що впливає на диференціацію шкали оцінки. Ця галузь знань ще вимагає подальшого доопрацювання системних характеристик оцінки, виділення лінгвістичних та екстралінгвістичних засобів її вираження на різних рівнях. Недостатньо розробленими залишаються когнітивні та прагматичні особливості її створення та усвідомлення, функціонування у мовленні та художньому дискурсі. Категорія оцінки вимагає поглибленого вивчення її ролі в інтерпретації тексту та апробації на широкому фактичному матеріалі.

Джерела та література

1. Ахманова О. С. Словарь лингвистических терминов / О. С. Ахманова. – М.: Советская Энциклопедия, 1969. – 608 с.
2. Вольф Е. М. Функциональная семантика оценки / Е. М. Вольф. – М.: Эдиториал УРСС, 2002. – 280 с.
3. Колшанский Г. В. Соотношение субъективных и объективных факторов в языке / Г. В. Колшанский. – М.: Наука, 1975. – 231 с.
4. Космеда Т. А. Аксиологичні аспекти прагмалінгвістики: формування і розвиток категорії оцінки / Т. А. Космеда. – Львів: ЛНУ ім. Івана Франка, 2000. – 350 с.
5. Островська О. М. Лінгвостилістичні засоби реалізації категорії оцінки (на матеріалі американської художньої прози): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10. 02. 04 – «Германські мови» / О. М. Островська. – Львів, 2001. – 20 с.
6. Симонян А. А. Оценочность с точки зрения коммуникативных стратегий (на материале сенатских слушаний США) / А. А. Симонян // Вестник Моск. ун-та. Сер. 19. Лингвистика и межкультурная коммуникация. – М., 2009. – № 1. – С. 114-123.
7. Shaw B. Four Plays / B. Shaw. – Moscow: Foreign Languages Publishing House, 1952. – 355 p.

УДК 81'1=808.51:347.781.8

Єрмоленко А. Е.

МАНІПУЛЯТИВНИЙ ПОТЕНЦІАЛ АНГЛОМОВНОГО СУДОВОГО ДИСКУРСУ

В статье рассматривается феномен манипуляции сознанием, который реализуется в рамках англоязычного судебного дискурса. Анализируется англо-американская судебная система и выявляется ее манипулятивный потенциал. На примерах стенограмм резонансных англоязычных судебных процессов рассматриваются манипулятивные приемы, также анализируется влияние личности манипулятора на процесс речевого воздействия.

Ключевые слова: манипуляция, дискурс, текст, стратегия, коммуникация.

У статті розглядається феномен маніпуляції свідомістю, котрий реалізується в рамках англomовного судового дискурсу. Аналізується англо-американська судова система та виявляється її маніпулятивний потенціал. На прикладах стенограм резонансних англomовних судових процесів розглядаються маніпулятивні прийоми, також аналізується вплив особистості маніпулятора на процес мовленнєвого впливу.

Ключові слова: маніпуляція, дискурс, текст, стратегія, комунікація.

The article deals with the phenomenon of manipulating consciousness that is manifested within the English-speaking legal discourse. The English-American legal system is analyzed and its manipulative potential is revealed. Using the examples of the excerpts from the published tape scripts of the resonant trials. The article also deals with the manipulative methods and the influence of the personality of a manipulator on the process of verbal influence.

Key words: manipulation, discourse, text, strategy, communication.

В наукових дослідженнях ХХ століття актуалізувались такі поняття як несвідоме, первинна установка, масова свідомість, що стали поштовхом звернення науки до вивчення феномена вербального впливу. Спочатку вербальне

навіювання стало об'єктом виключно психологічних досліджень та саме в рамках психології перейшло з області інтуїтивного знання у сферу аналітичних методик маніпуляції свідомістю. Вивченню феномену маніпуляції присвятили свої роботи класики російської нейропсихології В. М. Бехтерев, І. П. Павлов, психологи Г. А. Гончаров, С. Ю. Мишляев, О. М. Свядощ. Власні маніпулятивні системи розробили зарубіжні психотерапевти-практики К. та С. Андреас, Р. Бендлер, Дж. Гріндер, М. Еріксон. Науковий інтерес до текстів, здатних впливати на реципієнтів, та до «вольової мови» виявили такі вчені як Ж. Вандрієс, В. фон Гумбольдт, О. С. Бархударов, Н. В. Крушевський, В. Вундт, Р. Роллан, Л. П. Якубинський, Е. Сепір, К. Бюлер, С. Д. Поліванов. Ціла низка сучасних російських лінгвістів – І. Ю. Черепанова, О. О. Романов, Л. Н. Мурзін, філософ-палеопсихолог Б. Ф. Поршнев – розглядають феномен вербального впливу в якості ключової теми науки про мову. Об'єктом лінгвістичного дослідження вербальна маніпуляція стала тільки протягом останніх десятиліть минулого століття, в момент зміни загальнонаукової парадигми, коли мовна особистість та її глибинні прагматичні та когнітивні структури виявились в центрі уваги лінгвістів. Інтерес до людського фактора в мові ініціював детальне вивчення вербального впливу в контексті суспільно важливих дискурсів – засобів масової інформації, реклами, політики, судочинства. На сучасному етапі до дослідження вербальної маніпуляції залучені як прагмалінгвістика, семіотика, так і психолінгвістика. Ще у 70-х роках ХХ століття Б. Ф. Поршнев говорив про те, що загальна теорія мови, психолінгвістика, психологія, фізіологія мови не приділяють маніпуляції істотної уваги, хоча, можна стверджувати, що саме це і є центральною темою всієї науки про мову, мовленнєву діяльність, мовлення. Вчений вважав, що у ХХ столітті експериментування з феноменом вербального впливу було монополією медицини (психіатрії та фізіології вищої нервової діяльності людини), тому наукове пізнання цього феномену, «цього атома, або, цього атомного ядра із прихованими в ньому силами та енергіями проходить повільно та лишається однобоким, утилітарним, бідним», в той час як саме вербальна маніпуляція відкриває нові горизонти лінгвістичної науки.

Розглядаючи вербальну маніпуляцію як об'єкт дослідження лінгвістичної науки, можна відмітити деякі елементи аналізу даного явища у 80-х роках минулого століття, проте такий аналіз торкався в основному проблем номінації (Д. Болінджер, Х. Вайнріх). Нова хвиля інтересу до теми маніпуляції свідомістю була неминучою і викликаною потребами сучасного суспільства, зокрема політичним курсом США на початку ХХІ століття та його відображенням сучасними засобами масової інформації (І. О. Алексєєва, О. К. Павлова, М. Ю. Палажченко, О. А. Скидченко, О. С. Фоменко). Також актуальними є сьогодні дослідження окремих аспектів вербального впливу на свідомість та поведінку людини (М. Я. Блох, Л. Войтасик, О. Н. Зав'ялова, В. В. Знаков, Е. Лассан, О. Н. Мажар, О. І. Морозова, М. В. Новикова-Грунд, В. В. Прутичкова).

Об'єктом даного дослідження є мова та її маніпулятивна функція, предметом – використання маніпуляції в межах судового дискурсу. Це дослідження є особливо важливим саме в контексті судового дискурсу, який є соціально важливою сферою здійснення вербальної маніпуляції.

Метою даного дослідження є визначення феномену маніпуляції та маніпулятивних стратегій і тактик, а також виявити механізми їх реалізації в контексті судового дискурсу. Мета визначає низку завдань:

1. Визначити поняття вербальної маніпуляції.
2. Виявити маніпулятивний потенціал судового дискурсу.
3. На прикладі проілюструвати реалізацію маніпулятивного наміру в рамках англословного судового дискурсу.
4. Проаналізувати вплив особистості маніпулятора на процес мовленнєвого впливу.

У статті «Сила та насильство слова» Р. Г. Апресян писав, що мова породжується життям, проте під час вживання мова відривається від життя та починає створювати його: «Слова, сповнені думкою, володіють змістом, відмінним від тої дійсності, що їх породила. Думки та мова самі по собі задають особливе царство. Дійсність стає відображенням мови. Строго говорячи, у світі розрізнених інтересів немає тої «природної мови», якою може говорити дійсність. Дійсність створюється мовою, якою користуються люди» [цит. За 3, с. 20]. І справді, все – і моральні, етичні, юридичні норми, економічні, політичні, дипломатичні відношення – існують доти, доки їх конститує мова. Саме мова моделює соціальну взаємодію та служить інструментом соціальної влади, оскільки використання мови передбачає здійснення влади. Надзвичайно великою є роль мови у формуванні оцінок та переконань. За визначенням Т. ван Дейка, дія кожного мовленнєвого акту полягає у навмисному втручанні в систему знань, переконань, намірів, бажань та оцінок слухача [2]. Мова нав'язує певне бачення речей в силу того, що вона є основою мовної картини світу. Кожна природна мова відображає певний спосіб сприйняття та організації світу. Виражені в ній значення складаються в певну єдину систему поглядів, свого роду колективну філософію, що називається в якості обов'язкової всім носіям мови. Використовуючи мову маніпулятивно, спотворюючи та видозмінюючи мовні моделі, здійснюючи на них цілеспрямований коректуючий вплив, ми, відповідно, можемо моделювати картини світу окремих індивідів, груп або навіть всього суспільства.

Використання маніпуляції свідомістю в соціально важливих типах дискурсу стало досить популярним та ефективним прийомом нав'язування масам думку певної домінуючої спільноти. Маніпуляція – це прихований вплив на співбесідника проти його волі. Це вид психологічного впливу, майстерне виконання якого призводить до прихованого збудження у іншого намірів, що не співпадають з його актуально існуючими бажаннями. Це означає, що підпасти під вплив маніпуляції людина може тільки в тому випадку, коли вона стає її співучасником, співавтором. Маніпуляція є успішною тільки тоді, коли людина під впливом отриманих сигналів змінює свої цілі, переконання, думки, настрої і починає діяти за новою програмою, вигідною для продуцента маніпуляції. Маніпуляція – це не насильство, а спокуса, за визначенням Кара-Мурзи [4, с. 35]. У кожному типі дискурсу маніпуляція має свої особливі властивості, що зумовлено наявністю чи відсутністю маніпулятивного потенціалу у різних видів дискурсу. Так, англословний судовий дискурс володіє неабияким маніпулятивним потенціалом, адже ґрунтується на англо-американській судовій системі, характерною особливістю якої є прерогатива прецедента, а також той факт, що судові рішення виносяться присяжними. Одним з вимог, що пред'являються присяжним, є вміння читати й писати англійською, а також відсутність юридичної освіти. Вже сама назва судових справ «King/Queen/Crown/State/People against» («король/королева/корона/штат/народ проти...») є маніпулятивною, оскільки протиставляють добropорядних жителів країни та підсудного ще до того, як провини останнього буде доведено. Адвокати та прокурори – професійні комунікатори, правильно реалізовувати маніпулятивний намір їм допомагає риторика, мистецтво красномовства, а також соціологічний фактор. Соціологами Музафером Шеріфом, Соломоном Ашом, Річардом Крачвільдом, Стенлі Мілграмом та ін. в різні роки були проведені експерименти, результати яких показали, що в групі загальний рівень конформізму збільшується, та в ситуації, коли людина стоїть перед вибором власної самодостатності та підкоренню думкам інших, вона обирає останнє [1]. Та й у вступних або заключних промовах сторонам дозволяється наводити аргументи у довільному порядку, також варто взяти до уваги той факт, що під час судового процесу всі його учасники мають справу із інтерпретацією подій, а не їх відтворенням. Отже, усі вищенаведені факти свідчать про те, що англословний судовий дискурс має маніпулятивний потенціал, а сама процедура судового засідання та прийняття судового рішення сприяє успішній реалізації вербального впливу.

Розгляньмо приклади. Справа О. Джея Сімпсона. Ця справа є досить відомою, оскільки її герой, відомий американський футболіст О. Джей Сімпсон був звинувачений у вбивстві власної дружини та її коханця у 1995 році.

Прокурор штату Каліфорнія Марсія Кларк розпочала свій кінцевий аргумент словами подяки присяжним, які так довго слухали справу і не мали змогу працювати, бачитись чи спілкуватись з рідними, були практично відрізнаними від навколишнього світу. Така маніпулятивна стратегія приваблює симпатії присяжних, підкреслює їхню важливість: «...I'm sorry if I say things that you don't need to hear or I explain things that are already clear to you. Please bear with me because I am not a mind reader and I don't know. First I want to take the opportunity to thank you and I want to thank you from the bottom of my heart. You have been through so much. You have made a tremendous sacrifice. You haven't seen your children enough, you haven't seen your family enough, you haven't seen your loved ones enough, and all of this in the name of justice and the service of justice. Your dedication and your selflessness are truly beyond the pale. No one can say that any jury has sacrificed more for the cause of justice than you have, and I want you to know sincerely from my heart I appreciate it.»

Знаючи властивість людини співставляти почуте чи побачене з власним досвідом, прокурор закликає присяжних саме до цього, маніпулюючи доказами – слідами крові підсудного в квартирі: «Using your life experience, stop and think about the blood at Rockingham just for a moment. Sure people get their fingers cut. May not happen every day, but it happens. It's happened to me. I'm sure it's happened to you. And I don't know whether anybody's ever gotten their finger cut on a cell phone. That might be a little bit more of a rare occurrence, but the thing is, when we do – when we cut ourselves and we drip blood, what do we do? We clean it up. You drip blood around the bathroom, you drip blood in your kitchen, you drip blood in the foyer, you get a napkin, you clean it up. It's just natural – it's something that you wouldn't even think about doing, but you would do it. Now, in all the months that you've been sequestered, how many blood trails have you left in your rooms from the bathroom to the hallway? How many times in your life have you left a trail of blood around your house or your apartment and not cleaned it up?»

Крістофер Дарден, що працював у справі разом із прокурором Кларк, апелював до емоцій присяжних, знову і знову коментуючи фотографії загиблої до та після смерті, вказуючи на шрами, тілесні пошкодження та порівнюючи посмертні фото із прижиттєвими. Звичайно, така маніпулятивна стратегія викликає у присяжних потік невдоволення, жаху чи агресії. І на лаві підсудних знаходиться той, на кого можна спрямувати цей потік: «See the small cut to the right side from where we are on the right side of her upper lip? Look at the swollen left cheek. Look at the scar, the scratch, the bruise on the right side of her forehead. You see that? You've seen other pictures of her. You saw a picture of her when she was alive and smiling».

Проте треба віддати належне адвокату містера Сімпсона Джонні Уочрану, відомому афроамериканському адвокату, що захищав багатьох знаменитостей, включаючи Майкла Джексона. Адвокат використовував расову дискримінацію в якості аргументу і в результаті виграв процес незважаючи на майже чотириста одиниць доказів проти О. Джея Сімпсона: «Have you ever in your life been falsely accused of something? Have you ever been falsely accused? Ever had to sit there and take it and watch the proceedings and wait and wait and wait, all the while knowing that you didn't do it? All you could do during such a process is to really maintain your dignity; isn't that correct? Knowing that you were innocent, but maintaining your dignity and remembering always that all you're left with after a crisis is your conduct during.» Адвокат теж апелює до життєвого досвіду присяжних та прямо до них звертається, що є в принципі забороненим, проте не карається суворо. Така маніпулятивна стратегія є надзвичайно ефективною в поєднанні з темою расової ненависті, яку використав Кочран, оскільки непомітно та ненав'язливо «підводить» присяжних до співчуття до дискримінованого підсудного [5].

Справа Захарії Муссауї, що був звинувачений у організації теракту 11 вересня 2001 року в Нью-Йорку. Владаю штату в 2006 році, підсудний був засуджений до довічного ув'язнення. Захисник Захарії почав свою промову досить незвично. Він визнав те, що підсудний брехав щодо своєї непричасності до терактів, та спробував показати його мотивацію. Такий цікавий маніпулятивний хід зробив свою справу, адже Муссауї відбуває довічне покарання замість смертної кари, яку досить часто присуджують у штаті Вірджинія, де відбувалось слухання: «In the first part of the trial we will prove to you why Moussaoui lied and what effect those lies had. We will prove that he lied intentionally so his co-conspirators, his al Qaeda brothers, could go forward with their murderous plot. And, ladies and gentlemen, you will see there is really no dispute about that. He has admitted that. He has told us that's why he did it, and the other evidence will bear it out.»

Державний обвинувач, Роберт Спенсер, використав безвідмовних маніпулятивний хід – візуалізацію трагедії. Він змусив присяжних відчувати весь жах її та викликав у підсвідомості запитання: «Який звір міг таке скоїти?» – і одразу вказав на підсудного: «September 11th, 2001 dawned clear, crisp and blue in the northeast United States. In lower Manhattan in the Twin Towers of the World Trade Center, workers sat down at their desks tending to e-mail and phone messages from the previous days. In the Pentagon in Arlington, Virginia, military and civilian personnel sat in briefings, were focused on the paperwork. In those clear blue skies over New York, over Virginia, and over Pennsylvania, in two American Airlines jets and in two United Airlines jets, weary travelers sipped their coffee and read their morning papers as flight attendants made their first rounds. And in fire and police stations all over New York City, the bravest among us reported for work. It started as an utterly normal day, but a day that started so normally and with such promise, soon became a day of abject horror. By morning's end, 2,972 people were slaughtered in cold blood.»[5]

Подібні маніпулятивні прийоми допомагають ефективній реалізації мовленнєвого впливу під час судового засідання. Та надзвичайно цікавим для дослідження є також питання мовної особистості в рамках англomовного судового дискурсу, адже вік, соціальний статус та стать безумовно впливають на вибір тих чи інших маніпулятивних стратегій та технік їх виконання, а відтак й на ефективність маніпуляції. Спостереження свідчать, що чоловіки-адвокати є більш вправними у мовленнєвому впливові, ніж жінки, попри загальну впевненість у тому, що жінки – природжені маніпулятори. Вибір маніпулятивної стратегії залежить від характеру маніпулятора. Як відомо, жінки є більш емоційними, ніж чоловіки, тому схильні обирати таку стратегію, що апелювала б до почуттів присяжних, викликала співчуття. Чоловіки ж, будучи більш холонокровними, можуть в якості маніпулятивних прийомів використати образи жертви, рятівника або агресора, викликаючи відповідні емоції та думки у присяжних. в маніпулятивних цілях вони також можуть використати логічні ланцюги.

З вищеописаного можна зробити висновок, що маніпуляція свідомістю є надзвичайно актуальним феноменом для сучасного суспільства та найбільш ефективно реалізується в рамках суспільно важливих дискурсів. Аналіз англomовного судового дискурсу показує, що англо-американська судова система в основі своїй має певний маніпулятивний потенціал, що дає змогу сторонам використовувати весь арсенал маніпулятивних стратегій під час судових засідань. Найефективнішими маніпуляторами в суді є чоловіки, оскільки їх емоційна та ментальна організація дозволяє їм ефективніше, ніж жінки, використовувати маніпулятивні стратегії і техніки.

Джерела та література

1. Аронсон Э. Психологические законы поведения человека в социуме: [Пер. с англ.] / Эллиот Аронсон, Тим Уилсон, Робин Эйкерт. – Санкт-Петербург: Нева: прайм-ЕВРОЗНАК. – М.: ОЛМА-ПРЕСС, 2002. – 558 с.

2. Дейк Т. ван Язык. Познание. Коммуникация / Тойн Ван Дейк [Пер. с англ.] / Сост. В. В. Петрова; Под ред. В. И. Герасимова; Вступ. ст. Ю. Н. Караулова и В. В. Петрова. – М.: Прогресс, 1989. – 310 с.
3. Доценко Е. Л. Психология манипуляции: феномены, механизмы и защита / Е. Л. Доценко. – М., 1996. – 334 с.
4. Кара-Мурза С. Г. Манипуляция сознанием / С. Г. Кара-Мурза. – М., 2000. – 535 с.
5. Linder D. O. Famous Trials / Douglas O. Linder. – University of Missouri-Kansas City (UMKC) School of Law, [Электронный ресурс]. – Режим доступа до сайту: umkc.edu/famous-trials.

УДК 81'366.58+81'367.355:81'38

Єршова Н. В.

ОСОБЛИВОСТІ ВИДО-ЧАСОВИХ ПАРАМЕТРІВ СКЛАДНОГО РЕЧЕННЯ У ХУДОЖНЬОМУ ТЕКСТІ

В статье рассмотрены особенности видо-временных параметров сложного предложения в художественном тексте, определено их влияние на семантику предложения.

Ключевые слова: видо-временная организация, сложное предложение.

У статті розглянуто особливості видо-часових параметрів складного речення у художньому тексті, визначено їх вплив на семантику речення.

Ключові слова: видо-часова організація, складне речення.

In the article has been considered the peculiarities of aspect-tenses characters of compound sentences in fiction text, has been defined influence to the meaning of sentence of them.

Key words: aspect-tense coordination, compound sentence.

В українському та зарубіжному мовознавстві приділено достатню увагу характеристиці видо-часової організації речення. Однак виконані наукові праці подають узагальнену картину реалізації аспектуальних значень і таксисних відношень у синтаксичних конструкціях; загальним фактичним матеріалом для аналізу слугують, як правило, синтаксичні конструкції з різних стилів або інших мов [1-5; 10-19]. Спираючись на загальноновизнані теоретичні положення сучасного синтаксису, ставимо за мету з'ясувати особливості видо-часових параметрів складного речення у художньому тексті.

У дослідженні структурно-семантичної організації речення чільне місце займають спостереження В. В. Виноградова, М. С. Поспелова, С. Ф. Бевзенка, В. В. Бабайцевої, О. В. Бондарка, І. Р. Вихованця, К. Г. Городенської, К. Ф. Шульжука, А. П. Загнітка, Г. О. Золотової та ін.

Значення складного речення зумовлюється багатьма чинниками, зокрема співвіднесеність модальних площин (видо-часовою взаємодією) [10, с. 141]. Із поняттям видо-часової організації речення тісно пов'язані поняття аспектуальності, темпоральності, таксису. З цього приводу М. І. Калько зауважив: «Відображаючи характер протікання дії у часі, аспектуальність разом із функціонально-семантичними полями темпоральності і таксису (...) виконують у мові спільну «глобальну» функцію – відображення категорії часу, як вияву об'єктивної позамовної дійсності» [12, с. 16-17].

Аспектуальна категорія займає центральне місце серед категорій, що слугують для відображення часу. У лінгвістичній літературі під поняттям «аспектуальність» розуміється «функціонально-семантичне поле, конституйоване взаємодіючими мовними засобами, об'єднаних спільністю семантичних функцій в області аспектуальних відношень...» [1, с. 76]. Семантика аспектуальних відношень дефінується у мовознавстві як характеристика протікання і розподілення дії у часі.

Вміщені у контексті аспектуальні ознаки накладаються на характеристику дії, що визначається видовою формою [1, с. 77]. Оскільки кожна видова форма має власну семантику, відповідно, функція однієї форми виду відрізняється від іншої форми аспектуальним контекстом. У межах складного речення взаємодія видових форм із певним аспектуальним смислом ґрунтується на засадах аспектуальних відношень.

У сучасній лінгвістиці питання специфіки доконаного і недоконаного виду (ДВ, НДВ) дієслова висвітлено у працях Ю. С. Маслова, в академічному виданні «Граматика-80», СУЛМІ за ред. А. П. Грищенка, у дослідженнях В. Е. Морозова, А. Г. Пазельської, І. Р. Вихованця, К. Г. Городенської тощо.

Вид, на думку Ю. С. Маслова, пов'язаний із поняттям часу, із внутрішньою темпоральною структурою, як вона розуміється мовцем [14, с. 46].

За твердженням О. В. Бондарка, «форма ДВ, ..., являє собою «сильну» форму з компактним явно вираженим єдиним значенням»; категоріальне ж значення форми НДВ «визначається відсутністю цілісності дії...» [1, с. 110].

Таким чином, «видова опозиція ґрунтується (...) на семантичній ознаці повної, цілісної / неповної, нецілісної реалізації процесуальної ознаки, типовими виявами якої бувають різноманітні дії та стани» [18, с. 408]. Характеризуючи видову опозицію дієслів засобами метафори, А. Г. Пазельська окреслює ДВ як «погляд на ситуацію зовні, що дозволяє побачити її межі; тоді як НДВ – це погляд зсередини, при якому навпаки, погано видно зовнішню межу, однак добре виділяється принаймні одна з фаз розвитку ситуації» [16, с. 74]. І. Р. Вихованець та К. Г. Городенська визначають видову кореляцію як «можливість мовця представити позначені дієсловами в позамовній дійсності дії та стани у двох виявах: або як цілісні, або як нецілісні» [3, с. 224].

Як зазначає О. В. Бондарко, форми виду з їх граматичним значенням, є там стрижнем, «який об'єднує згруповані навколо цих форм їх власні значення». Так, основним стрижневим значенням форми НДВ є процесність, яка передбачає конкретно-процесне значення, узагальнено-фактичне тощо. Значенням форми ДВ – «динамічний аористив», що рухає розвиток сюжету, і «результативний перфектив», що констатує зміни у дії [1, с. 105].

Категорія аспектуальності тісно взаємодіє з *категорією темпоральності*.

Під темпоральністю у лінгвістиці розуміють:

- «функціонально-семантичну категорію, що спирається на різноманітні морфологічні, лексичні, синтаксичні засоби вираження» [2, с. 76];

- «семантичну категорію, що відтворює сприйняття і осмислення людиною часу позначуваних ситуацій та їх елементів по відношенню до моменту мовлення мовця або іншої точки відліку» [19, с. 5];

- «функціонально-семантичну категорію, ядро якої становить морфологічна категорія часу, і в структурі якої перетинається (...) сукупність таких формально значущих елементів, що лежать поза дієслівною парадигмою, але утворюють функціонально-семантичне поле темпоральності» [15, с. 324].

Сучасні дослідники характеризуючи поняття «таксис» подають такі дефініції:

- «категорія таксису в першу чергу передає хронологічні співвідношення, але частково і відомі логічні зв'язки: (...) таксисні значення одночасності, передування і наступності можуть виникати при взаємодії видових форм дієслова» [14, с. 52];

- «...категорія, що формує власне функціонально-семантичне поле, ядром якого є вираження значень

одночасності / неодночасності у відношеннях між основною та другорядною предикацією поліпредикативного комплексу» [11, с. 10];

- «Таксис вказує на зв'язок двох (чи більше) ситуацій з точки зору їх одночасності / неодночасності» [12, с. 18].

Прийнято розрізняти залежний і незалежний таксис [13, с. 207-208].

При залежному таксисі має місце другорядна предикація: *Обійшовши поза тою, він ступив на город, що слався до колгоспного поля* [6]. На відміну від дієприслівника, що завжди має таксисне значення, дієприкметник набуває цієї семантики лише в контексті, у випадку функціонування як головного предиката. В українській мові часова категорія в дієприкметниках напівстерта, слабка, чітко виражається тільки в активному стані: *Розгублені, ми стояли на смугі піску й дивились, як собака віддаляється й віддаляється* [6].

При незалежному таксисі кожен із компонентів складної предикації характеризується відносною самостійністю: *Студент будагону зареготав так несподівано, що шофер спитав уражено: ...* [6].

Із семантико-синтаксичного боку дієслово є найосновнішим членом речення, оскільки «найбільш яскраво і повно відбиває ідею руху матерії у просторі і часі» [12, с. 54]. Кожна часова форма вказує на певний момент реалізації дії, тому у поєднанні з дієслівними формами виду речення набуває специфічної семантики, властивої тій чи іншій видо-часовій співвіднесеності.

Видові форми дієслова можуть уживатися у таких часових планах:

- ДВ + минулий чи майбутній (проста форма) час;
- НДВ + теперішній чи минулий, чи майбутній (складна і складена форми) час.

Питання видо-часової співвіднесеності дієслів та їх текстові функції окреслено у працях В. В. Виноградова, М. С. Поспелова, В. Б. Касевича, М. Я. Гловинської, у «Теорії функціональної граматики» (1990), дослідженнях Г. О. Золотової, у СУЛМі за ред. А. П. Грищенка (1993), «Теоретичній морфології української мови» (2004) тощо [4; 5; 11; 13; 17; 18].

Минулий час ДВ означає завершені дії або стани, результати яких існують у теперішньому або не пов'язані з ним; виражаються формами перфекта чи аориста [18, с. 426; 3, с. 253].

На думку В. В. Виноградова, «відтінки «перфектного» значення, що виражають результат або стан у теперішньому, ... явно переважають над аористичним значенням, що містить просту вказівку на факт у минулому» [4, с. 43]. Про наявність аористичної та перфектної семантики в межах минулого ДВ зазначав і М. С. Поспелов. Дослідник, зокрема наголошував, що саме аористичні форми «фіксують певні моменти минулого, (...) не встановлюючи безпосереднього зв'язку з теперішнім...» [17, с. 65]. Характеризуючи аористичні форми, В. Б. Касевич зауважив, що зони широко використовуються у розповідних реченнях [13, с. 54].

За твердженням авторів «Теорії функціональної граматики», минулий ДВ має «абстрактно-потенційне значення, вказує на здатність, вміння суб'єкта здійснювати дію...» [19, с. 112], «фіксує зміну стану, непередбаченого досягнення поставленої мети» [11, с. 15].

Наприклад, *Може, ви й забули, тільки ж отой золотоокий академік Йона Ісайович Корогли не забув* [7].

Форми **майбутнього часу ДВ** «найбільш вільно виражають значення передбачення дії у порівнянні з іншими способами вираження нього значення» [13, с. 206]. За твердженням М. Я. Гловинської, майбутній ДВ означає дію, що «досягне повного результату, або дію, що вже розпочато у момент мовлення і буде завершено у майбутньому» [5, с. 80]. Ця форма «забарвлена ознаками необхідної обов'язковості, що пояснюється самим змістом значення майбутнього» [19, с. 112], тісно пов'язана з моментом мовлення, може навіть його виражати, водночас виходячи за його межі...» [3, с. 254]: *– Охочих обернутись на орлів багато – на всіх, може, й не вистачить цієї героїської птиці* [6].

Основною семантикою співвіднесення **минулого часу і НДВ** є значення незавершеної тривалої або повторюваної дії, не пов'язаної із теперішнім.

На думку В. В. Виноградова, минулий час НДВ лише констатує віднесеність дії з видовим значенням протилежності або повторюваності до плану минулого, однак не встановлює ніякої перспективи у послідовному розвитку подій чи зміні дій, в їх часових відношеннях [4, с. 137]. За твердженням М. С. Поспелова, ця видо-часова форма «безпосередньо відтворює минуле як процес, не прикріплений до проміжку часу і не пов'язаний з яким-небудь моментом у теперішньому» [17, с. 56]. Дієслова аналізованої форми передають також «тривалі дії, стани, розчленовані або нерозчленовані, що відбулися ... до моменту мовлення» [3, с. 252]: *У вишині поміж зірок летів космічний супутник, наче то лялалась крапля живого срібла* [9].

Поєднання **майбутнього часу** із формою **НДВ** позначає, за твердженням М. Я. Гловинської, «дію у протіканні»: «дія із самого початку віднесена у майбутнє або розпочата в момент мовлення і буде далі продовжена» [5, с. 80].

Ця форма існує у двох формах: аналітичній і синтетичній, які є «рівнозначними у вираженні часової семантики» [3, с. 254; 18, с. 427-428]: *– Лежатиме в сухенькому пісочку як ш вода в домовину не затікатиме* [9].

Уживання **теперішнього часу** вказує на констатацію процесу, поступове розгортання дії. Її реалізація розтягнута у часі, процеси та стани «відбуваються одночасно з моментом повідомлення про них», а тому важко прогнозувати, коли процес закінчиться [3, с. 254]: *– Ми собі пораємось на буряхах, а нам усіх цих звірів показують* [9].

У структурі складного речення різні співвіднесення видових форм із певним часовим навантаженням утворюють фактичний (ДВ-ДВ), процесний (НДВ-НДВ) та змішаний (ДВ-НДВ, НДВ-ДВ) комплекси, в основу утворення яких покладено семантику сфер аспектуальних і таксисних відношень.

Сфера аспектуальних відношень у зазначених комплексах виражається «в універсальній семантичній ознаці аспектуальності – віднесеності до межі» [14, с. 45], що у дієслівних формах виду виступає як корелятивна: обмеженість / необмеженість дії.

Сфера таксисних відношень, семантика яких полягає в одночасному / неодночасному розгортанні дії, у фактичному, процесному та змішаному комплексах реалізується із позицій тривалості дії (основного значення форми НДВ). Відповідно, комплекси ДВ-ДВ, НДВ-НДВ виражають значення одночасності дії, НДВ-ДВ має семантику передування дії, ДВ-НДВ – значення наступності дії [1, с. 206]: **ДВ-ДВ**: *З приводу цієї події, що сталась у селі, появились усіякі мітки та версії* [9]; **НДВ-НДВ**: *– Їхав я на велосипеді на ферму – ти сидів* [6]; **НДВ-ДВ**: *Щоб ви думали – тієї ночі вовк не приснився...* [9]; **ДВ-НДВ**: *Тарапатий, здається, ось-ось скочить донизу – і я йду геть* [7].

Отже, видо-часова структура речення тісно пов'язана з реалізацією в ній категорій аспектуальності, темпоральності і таксису.

Під аспектуальністю у лінгвістичній науці розуміють функціонально-семантичне поле, компоненти якого об'єднані семантичною сферою аспектуальних відношень – характером протікання і розподілення дії у часі. Категорія аспектуальності реалізується у реченні через семантику та функції видових форм дієслова.

Категорію темпоральності у науковій літературі витлумачено як функціонально-семантичну категорію, що слугує для вираження часу за допомогою морфологічних, лексичних і синтаксичних засобів.

Семантична категорія таксису і сфера таксисних відношень пов'язана з передачею хронології виконання, реалізації дії або процесу.

Аспектуальна і таксисна семантика видо-часової структури речення визначається характером поєднання форм виду дієслова з певним часовим планом. У межах складного речення видо-часові співвіднесення утворюють фактичний, процесний і змішаний семантичний комплекси.

Джерела і література

1. Бондарко А. В. Принципы функциональной грамматики и вопросы аспектологии / А. В. Бондарко. – Л.: Наука, 1983. – 208 с.
2. Бузаров В. В. Изучение диалогической коммуникации – основные задачи коммуникативной грамматики / В. В. Бузаров // Вестник МГУ. Серия 9. Филология. – 2002. – № 1. – С. 148-152.
3. Вихованець І.Р. теоретична морфологія української мови: Академічна граматики української мови / І. Р. Вихованець, К. Г. Городенська; За ред. І. Вихованця. – К.: Унів. вид-во «Пульсари», 2004. – 400 с.
4. Виноградов В. В. Русский язык / В. В. Виноградов. – М. – Л., Учпедгиз, 1951. – 243 с.
5. Гловинская М. Я. Семантика, прагматика и стилистика видо-временных форм / М. Я. Гловинская // Грамматические исследования. Функционально-стилистический аспект. – М., 1989. – С. 151-224.
6. Гуцало Є. П. Полювання з гонимим псом: Оповідання / Є. П. Гуцало. – К.: Рад. письменник, 1980. – 288 с.
7. Гуцало Є. П. Твори в 5-ти томах. Т. 2.: Повісті / Є. П. Гуцало. – К., 1997. – 456 с.
8. Гуцало Є. П. Твори в 5-ти томах. Т. 3.: Повісті. Роман / Є. П. Гуцало. – К., 1997. – 686 с.
9. Гуцало Є. П. Твори в 5-ти томах. Т. 4.: Романи / Є. П. Гуцало. – К., 1997. – 461 с.
10. Загнітко А. П. Український синтаксис: Науково-теоретичний і навчально-практичний комплекс: [навч. пос.] / А. П. Загнітко. – К.: Інститут змісту і методів навчання, Донецький держ. ун-т, 1996. – Ч. 2. – 658 с.
11. Золотова Г.А. Категории времени и вида с точки зрения текста / Г. А. Золотова // Вопросы языкознания. – 2002. – № 3. – С. 8-29.
12. Калько М. І. Аспектуальність і дієслівна полісемія: [монографія] / М. І. Калько. – Черкаси: «Брама» Вид. Вовчок О. Ю., 2002. – 144 с.
13. Касевич В. Б. Семантика. Синтаксис. Морфологія / В. Б. Касевич // ЛГУ им. А. А. Жданова. Восточный ф-т. – М.: Наука, 1988. – 309 с.
14. Маслов Ю. С. К основаним сопоставительной аспектологии / Ю. С. Маслов // Вопросы сопоставительной аспектологии. – Вып. 1. – Л., 1978. – С. 44-53.
15. Марченко М. В. Синтаксичні категорії речення: дис. ... д-ра філол. наук: 10.02.01 / Микола Васильович Мірченко – Луцьк, 2002. – 358 с.
16. Пазельская А. Г. Аспектуальность и русские предикатные имена / А. Г. Пазельская // Вопросы языкознания. – 2003. – № 4. – С. 72-90.
17. Поспелов Н. С. Мысли о русской грамматике: Избр. тр. / Сост. Е. А. Иванчикова; Отв. ред. Н. И. Толстой; АН СССР / Н. С. Поспелов. – М.: Наука, 1990. – 179 с.
18. Сучасна українська літературна мова / [А. П. Грищенко, Л. І. Мацько, М. Я. Плющ, Н. І. Тоцька]; за ред. А. П. Грищенка. [2-ге вид. перероб і доп.] – К.: Вища школа, 1997. – 493 с.
19. Теория функциональной грамматики: Темпоральность. Модальность / [Г. Г. Сильницкий, М. А. Шелякин, Е. Е. Корди и др.]; отв. ред. А. В. Бондарко. – Л.: Наука, 1990. – 264 с.

УДК 81

Жайворонок В. В.

КОНЦЕПТ «СВІТ» У ПОЕТИЧНІЙ МОВОТВОРЧОСТІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

Статья посвящена концептуальному образу «мир», который пронизывает всё поэтическое речетворчество Т. Шевченко. С одной стороны, это мир сакральный – мир Творца, с другой, – мир реальный, мир человека. Особое место в творчестве Кобзаря занимает близкий сердцу поэта мир родной земли – Украины. Символизм миров отражают многочисленные ассоциативные связи языковых единиц.

Ключевые слова: концепт, символ, сакральный / реальный мир, большой / малый мир, мир Бога / мир человека.

Стаття присвячена концептуальному образу «світ», який пронизує усьо поетичну мовленнєтворчість Т. Шевченка. С одного боку, це світ сакральний – світ Творця, з іншого, – світ реальний, світ людини. Особливе місце у творчості Кобзаря займає близький серцю поета світ рідної землі – України. Символізм світів віддзеркалюють численні асоціативні зв'язки мовних одиниць.

Ключові слова: концепт, символ, сакральний / реальний світ, великий / малий світ, світ Бога / світ Людини.

The article covers the conceptual image «World», running through all poetical speech-creative work of T. Shevchenko. On the one hand, this is supernatural world – the Creator's world, on the other hand, – real world, human world. The world of T. Shevchenko's native land – Ukraine – has a certain pride of place in his masterpiece. The numerous associative relations of language units reflect the symbolism of these worlds.

Key words: concept, symbol, supernatural vs. natural world, great vs. little world, God's world vs. human world.

О. О. Потєбня визначив три основні способи вираження символу за його співвідношенням з тим чи іншим предметом – порівняння, зіставлення і причинові відношення¹. Природа порівняння самозароджувальна. Саме на ньому часто й вибудовується поетична образність. Основою поетичної мовотворчості, за концепцією Г. Башляра², виступають природні першостихії, однією з яких є вогонь, що асоціюється зі світлом, отже й зі світом. Природна стихія світла у людській свідомості, в свою чергу, асоціюється з життям людини. З одного боку, *засвітити світло* – пробудити до життя, у Т. Шевченка: «Може вернеться [надія] з-за світа в пустку зимувати. Хоч всередині облість горілку хату. І витопить, і нагріє, і світло засвітить...»³. З другого боку, *згасання світла* асоціюється зі смертю: «Навіки, праведний, заснув. Горіло світло, погасало. Погасло...Мертвий мов здригнув». Синонімом до світла як променистої енергії вогню виступає застаріла лексема світ, коли кажуть *поки світу сонця*, тобто доки сонце світить, пор. у Т. Шевченка: «Місяцю мій ясний! З високого неба сховайся за гору, бо світу не треба». Світло (світ) пов'язані з народженням нового дня, зокрема у виразах *на світ займатися (благословлятися)* у значенні «світати», наприклад: «Вже на світ займалось, вийшов я з ножем в халяві». Світанок у народі називають *світ-зорю*, як у народній пісні: «Ой уставай, мій миленький, вже надворі світ-зоря; або у Т. Шевченка: «І світ настав...Ідуть молитися ченці за Гуса».

Як народження вогню *світло (світ)* оживлює «ясний світ животворящий», «світ Божий», «весь світ», тобто Всесвіт: «Не даєш на рай веселий, на світ Твій великий надивитись, намолитись». Великий світ Т. Шевченка постає перед нами в найрізноманітніших проявах – як сакральному («І світ Божий як Великдень»), так і реальному («Хоч годочок, хоч часочок на світ надивитись. Не довелося»).

На сакральне значення вказує асоціативний зв'язок світу й Бога як його творця. Божий світ – це й життєвий простір, у якому живе людина під покровительством Усвишнього («На всім світі Твоя правда, і воля, і слава») або який вона покидає навіки («Хоч коли-небудь, Боже милий! На світ твій виглянуть з могили»). Або ж це світло нового Божого дня («І дожить до світу Божого боялась»). Або ж це, нарешті, сам Бог-Усдержитель-Отець («О Боже мій, Світе! Що тут діять?») чи Пречиста Матір Божа («О світе наш незаходимий! О ти, Пречистая, в женах!»). Отже, людина обживає світ Божий і як Боже творіння вічно вдячна йому за все те краще, чим вона наділена від Бога («Боже! Боже! Дашь волю і розум на світі. Красу даєш, серце чисте»). Особливо виразною в мовотворчості Т. Шевченка постає бінарна опозиція *цей (сеї)/той світ* як протиставлення Божого світу потойбічному, так званим

засвітам, Божому Царству («Люблю тебе на сім світі, як на тім любила»). З цими світами тісно пов'язуються життя і смерть («Походимо, посидимо – на сей світ поглянем», «На той світ, друже мій, до Бога почимчикуєм спочивать»). Межі світів у Т. Шевченка майже прозорі («Може, пташкою прилине милий з того світа») і позначаються тісним зв'язком їхніх мешканців («А ви до мене на весілля з того світу прийшли?»), «Я вам з того світа, любі, усміхнусь»). Блаженство життя на цьому світі зіставляється з Раєм Небесним на тім світі («Благоденствіє їм на сім світі; на тім...Рай Небесний пошли»). Водночас сакральний світ у поета не завжди однозначний. З одного боку, потойбіччя співвідноситься з любов'ю («Не плач, не вопль, не скрежет зуба, – любов одвічну сугобу на той світ тихий принести»), з другого, – потойбічне райське життя повністю заперечується («Та якого раю на тім світі благаєте? Немає! Немає!»). Межі світів окреслюють також сталі словосполучення з-за світа («Може, вернеться з-за світа в пустку зимовати») і *край світа* («Той неситим оком за край світа зазирає»). Останнє є відгомном давньої віри людини в просторові межі видимого світу, співвідносного з горизонтом, який людина бачить, але сягнути його не може. Звідси вислів *на край світа*, тобто дуже далеко або будь-куди («Скажи ж мені, де мій милий? Край світа полину!»). Край світа асоціюється також із раєм, коли йдеться про щось недосяжне, нереальне («А тим часом пошукаю на край світа раю»). На противагу потойбічному раю постає пекло земного існування як окремої людини («Пекло йому на сім світі»), так і світу людей у цілому («Кров, пожари, всі зла на світі, війни, чвари, пекельних мук безкрайї ряд»). І все ж людина хоче жити («Тяжко жить на світі, а хочеться жить»), хоч тягар нелегкого життя й наводить на думку: «А може, їй легше буде на тім світі».

Шевченкова поетична мовотворчість багата передусім концептуальними зв'язками, які породжує реальний світ. Такий світ характеризується численними авторськими художніми означеннями (*широкий, ясний, тихий, незаходимий, вольний, лукавий, несповитий*), наприклад: «Він не знатиме, де дітись на сім широкім вольнім світі». Для людини – це передусім зовнішній світ, у якому вона живе («Хто вас щиро без матері привітає в світі? Сини мої! Орли мої!»). Цьому світові протистоїть внутрішній (ірреальний) світ з усіма його радощами й печалями («І прийняла [Марія] в живу душу світ незримий Твого розп'ятого сина»). Печалі сповнюють людину, коли вона самотня («Та нема де прихилитись в світі одиноким»), передусім коли не знаходить собі пари («Невесело на світі жить, коли нема кого любити»). Зовсім інша річ, коли людина може сказати: «Я не одинокий, є з ким в сіті жить». Самотність співвідноситься з чужиною, яку посиляє зла доля: «Один я на світі без роду, і доля – стеблина-билина на чужому полі». Доля для людини – це й краще суспільне життя («Подай [Господи] їм долю на сім світі і більш нічого не давай»), і особисте щастя («Люби, кого знаєш, та не смійся надо мною, як коли згадаєш, а я піду на край світа, на чужій сторонці найду кращу або згину»). Персоніфікована доля бродить по світу, кожен її шукає, але чи кожному судилася щаслива. Звідси риторичні вислови: «Єсть на світі доля, а хто її знає?», «Чи є ж таки на сім світі слухняная доля?». Людина звертається до вищої сили: «Благослови шукать долю на широкім світі», бо нещасливі пошуки призводять до гіркоти відчаю, розпачу: «Нема йому в світі долі, полинула в поле!» або ще: «А долі немає. Пішов козак світ за очі».

Реальний світ у мовотворчості Кобзаря має різновимірний характер. Це й малий світ рідної домівки, наявність якої свідчить про прихильність долі, а відсутність – про її химерність («Нема йому в світі хати, недоля жартує»). Водночас маємо великий світ, у якому живе людина на землі («Світ широкий. Людей чимало на землі»). З одного боку, віділлємо бінарну опозицію *світ-земля (земна куля)* («Той блукає за морями, світ пере ходжає, долі-доленьки шукає» або ще: «Прощай, світе, прощай, земле, неприязний краю»), з другого – асоціативну пару *світ-людське суспільство* («Умудрітесь, немудрії, хто світ оглядає, той і серце ваше знає»). У цілому ж простуємо чіткий асоціативний зв'язок *світ-людина*, що переростає в асоціативний ряд *світ людей-людина в світі-людина серед людей*. Шевченко акцентує увагу на людині передусім незахищеній. Або це сирота («Тяжко мені сиротою на сім світі жити»), або ж самітня людина на чужині («Світ Божий не милий. Нудно йому на чужині»), або ж вона нещаслива в коханні («Хто питає, привітає без милого в світі?») чи взагалі обділена щастям-долею («Безталанна я. Тяжко, тяжко в світі»). Людина в поетичному світі Шевченка передусім соціально незахищена («Мої голубки молодії, для кого в світі живете?»). Вона в розпачі від безвиході («Що мені на світі, сироті, робити?»), сповнена терпіння («Жить не хочеться на світі, а сам мусиш жити»), самовідсторонена від оточення («На світ Божий не дивлюся, ні до кого не горнуща»). І все ж безнадія від Шевченкових рядків не віє. Поет вірить у духовну силу людини («Отакій-то муж праведний був він на сім світі»), тому радить: «Любітесь, діточки, весною. На світі є кого любить» і навіть жартує: «Без ворогів можна в світі як-небудь прожити». В уяві поета світ (передусім рідний край) асоціюється, з одного боку, з волею, насамперед козацькою («Сини мої, гайдамаки! Світ широкий, воля – ідіть, сини, погуляйте»), а з другого, – з неволею («У тій неволі стало жаль, – що світ зав'язаний, закритий»). Шевченко сумує за світом вільної волі, який уявлено, пор.: «Світе ясний! Світе тихий! Світе вольний, несповитий! За що тебе, світе-брате, в своїй добрій, теплій хаті оковано-омурано». Не випадково поет знову вдається до риторики: «Єсть на світі воля, а хто її має?» або ще: «Чи довго ще на сім світі катан панувати?». Опозиція *світ-воля* семантично трансформується в пару світло-воля на противагу іншій опозиції тьма-неволя, бо поет твердо вірить: «І розвіє тьму неволі [Україна], світ правди засвітить»; пор. інші рядки, де Шевченко формулює свою громадянську місію проводиря: «Царям і людям напоказ на світ вас виведу надалі рядами довгими в кайданах». Опозиція *світ-воля-неволя* співвідноситься з іншою – *правда/кривда*, адже Божя воля тісно пов'язана з Божою правдою («І любити Твою [Бога] правду, і весь світ бачити»); пор. знову авторську риторичку: «Де ж той світ? І де та правда? Горе! Горе!». Пошуки світової правди автор пов'язує з уроками національної історії: «Розкажи, що діялось в світі, чия правда, чия кривда» або ще: «Спи, гетьмане, поки встане правда на сім світі». Поет вірить, що можна знайти відповідь на запитання, «як в світі жить, людей любить, за правду стат! За правду згинуть». Бо світ перевернувся: «Он яке твориться на сім світі! Яка правда у людей, мій сину», «Цар хоче весь світ полонити». Сучасний для поета світ – це тюрма, це «рик самодержавного владки», це Сибір – «несходиме» місце заслання вільнодумців. Як же домогтися того, щоб людина жила в світі любові, правди і добра, в світі «братолубія»? Відповіді Шевченко шукає в славному минулому України і вірить, «що оживе добра слава, слава України, і світ ясний, невичерпний тихо засіє». При цьому він допускає, що змінити світ на краще без вогню і крові буде непросто. Звідси символіка вогню-пожежі, втілена в рядках-зверненнях до долі: «А дай жити, серцем жити і людей любити, а коли ні...то проклинать і світ запалити!».

Для Шевченка рідний світ – це передусім Україна («Світе тихий, краю милий, моя Україно!»), яка панувала колись «на широкім світі». Поет переконаний: «Нема на світі України, немає другого Дніпра». Це край нашої козацької слави, яка «на всім світі стала», це велич козацьких столиць. З боєм поет констатує, що ця слава поступово гине, тому вигукує: «Чигирине, Чигирине, все на світі гине, і святая твоя слава».

Україна в поетичній мовотворчості Шевченка постає як великий світ – всесвіт («Слава тобі, Гамаліє, на весь світ великий, на весь світ великий, на всю Україну») і світ малий – рідна домівка («Вийшла з хати на світ дивуватись Яриночка»), близький душі краєвид («Чималий у яру ставок, зелений по горі садок. І верби, і тополі»). Великий сакральний світ, що асоціюється з рідною землею, Україною («Не даєш [Боже] на рай веселий, на світ Твій великий надивитись, намолитись») вступає в опозицію до малого сакрального світу – садка-райочка («Поставлю хату і кімнату, садок-райочок насажу»), українського села з обов'язковими вишневими садочками («Широкий села з

вишневими садочками і люде веселі»). Водночас малий світ обов'язкового присадибного садочка також асоціюється в уяві поета з рідною країною («А я дивлюся... і серцем лину в темний садочок на Україну»)⁴, а любя українцеві верба – з батьківською хатою («І досі сниться: під горою меж вербами та над водою біленька хаточка»). У цілому український світ рай постає в уяві поета передусім в образах типових національних реалій – широколистяних тополь («А кругом широколисті тополі, а там і ліс, і ліс, і поле»), куща калини біля криниці («Прийде до криниці, стане собі під калину, заспіває Г р и ц я»), вічнозеленого хрещатого барвінку («Барвінок цвів і зеленів, слався, розстилався»), прибережних верб над водою, місця традиційних побачень закоханих пар («Не стояла б до півночі з милим під вербою. Якби знала»).

Таким чином, у поетичній мовотворчості Т. Шевченка вимальовується концептуальний ланцюжок асоціативних мовних одиниць *світ* (сакральний і реальний) – *світло* (нового дня) – *Божий світ* (як творіння Бога і як оточення, в якому живе людина) – *цей/той світ* (сакральні світи людей і Царства Божого) – *край світа* (як межа світів) – *земля (земна куля)* – *людське суспільство* (світ людей) – *людина* (людина в світі, людина серед людей) – *воля/неволя (світло/тьма/темрява)* – *правда/кривда* (Божа правда/людська правда/кривда) – *Україна* (як рідний, милий сердцю край на противагу чужині, решті світу). Концепт *світ* у поетичній мовотворчості Т. Шевченка увиразнює також цілий ряд фразеологізованих сполучень. Його теж можна вибудувати за принципом асоціативних зв'язків фразеологічних одиниць: *[ніби] [на]родитися на світ* («ніби знову я на волю, на світ народився») – *пускати по світу* («Дівчину покритою по світу пускає») – *по світу блукати (волочитися, ходити)* («Чи я живу, чи доживаю, чи так по світу волочусь») – *світ за очі [іти]* («Піду собі світ за очі – що буде, те й буде») – *побачити світа* («Козацького наберешся та побачиш світа») – *[білим] світом нудити* («Сиротою білим світом нудить»). Цей ряд також засвідчує тісний зв'язок людини зі світом (вона народжується на світ, збагачує завдяки ньому власний досвід, як продуктивний, так і гіркий, шукає в ньому своє місце). Звичайно ж, людину передусім цікавить матеріальний бік її існування. Т. Шевченко як народний поет усіляко намагається увиразнити духовний стан людини в світі. Особливе місце з цієї метою він відводить біблійним духовним пророкам-предтечам, які *розійшлися по світу і рознесли по ньому любов і правду*. Там самим пересвідчуємося, що великий Кобзар видобуває з тканини мови константи культури (з одного боку, змісти понять, у даному разі поняття *світ*, а з другого, – концептуальні смисли слів чи виразів за їх асоціативними зв'язками). Поет подає це все так, що читач сприймає їх як продукти історико-культурної етносвідомості. Етнокультурні смисли мовних одиниць переростають у лінгвософію їхнього змісту. Сама мова є способом організації інформації про світ у найширшому розумінні цього поняття. Світ реалій переростає в світ слова, яке живе власним автономним життям. І це яскраво підтверджує віще й пророче поетичне слово Тараса Шевченка.

* Тут і далі ілюстрації з творів Т. Шевченка подаємо за виданням: Конкорданція поетичних творів Тараса Шевченка: в 4-х томах. – Нью-Йорк: Едмонтон: Торонто, 2001.

Примітка

¹ Потебня А. А. О некоторых символах в славянской поэзии / А. А. Потебня. – Харьков, 1914. – с.2-5.

² Башляр Г. Земля и грёзы о покое / Г. Башляр. – М.: Издательство гуманитарной литературы, 2001 (Французская философия XX века). – С. 99-101, 104, 110-111, 242.

³ Про концепт «воля» детальніше див.: Мойсієнко А. К. Слово в аперцепційній системі поетичного тексту: декодування Шевченкового вірша. – К., 2006. – С. 191-205.

⁴ Про концепт «сад» див.: Шевченко Л. І. Інтелектуальна еволюція української літературної мови: теорія аналізу. – К.: ВПЦ «Київський університет», 2001. – С. 286-295.

УДК 81'373.21

Жарикова М. В.

РАЗНОЯЗЫЧНЫЕ ЭЛЕМЕНТЫ В ТОПОНИМИИ ПРИАЗОВСКИХ ГРЕКОВ

В статье рассматривается взаимодействие урумских, румейских и славянских элементов в топонимии греков Приазовья. Гибридные топонимы приазовских греков исследуются главным образом на основе их фиксации во 2-й пол. XIX в. и в 60-80-е годы прошлого века.

Ключевые слова: гибридные топонимы, приазовские греки, апеллятив, ойконим

У статті розглядається взаємодія урумських, румейських і слов'янських елементів в топонімії греків Приазов'я. Гібридні топоніми приазовських греків досліджуються головним чином на основі їх фіксації в 2-ій полов. XIX ст. та в 60-80-і роки минулого століття.

Ключові слова: гібридні топоніми, приазовські греки, апелятив, ойконім

The article analyses the interaction of Urum, Rumei, and Slav elements in toponymy of Azov's Greeks. Hybrid toponyms of Azov's Greeks is investigated on the basis of their fixation in second XIX v. and in the 60-80 years last century.

Key words: hybrid toponims, Azov's Greeks, common noun, oikonym

Ономастическое наследство является неотъемлемым атрибутом лексической системы каждого национального языка. Необходимость его многоаспектного изучения обоснована в трудах многих исследователей: Е. С. Отина, А. А. Белецкого, М. В. Сергиевского, А. Н. Гаркавца, В. И. Григорович, В. А. Бушакова и др. Онимная лексика аккумулирует материальный, культурный, исторический опыт общественной среды, в котором она зарождается и функционирует. В связи с этим большое значение приобретает научное осмысление особенностей ономастикона всех народов, проживающих на территории Украины, в частности, малых этнических групп населения, для которых проблема сохранения культуры и языка особенно значима. Один из таких этносов – греки. Географические названия с румейскими и урумскими элементами привлекли к себе внимание только в 60-70-е годы прошлого столетия. Инициатором их изучения был профессор А. А. Белецкий. Значительное внимание гидронимам приазовских греков было уделено в работах профессора Е. С. Отина. Однако в настоящее время отсутствует обобщающее исследование по типологии всех известных урумо-румейских и урумо-румейско-славянских топонимических гибридов на юго-востоке Украины. В этом и состоит **актуальность и новизна** данной работы. **Цель** нашей статьи – исследовать и описать урумские, румейские и славянские элементы в топонимии греков Приазовья.

В южных районах Донецкой области в настоящее время компактно проживают потомки переселенных в Северное Приазовье в 1778-1779 гг. по решению Екатерины II крымских христиан, которые в научной литературе именуются по-разному: чаще всего «греками Приазовья», приазовскими греками. Здесь в 1779 г. был создан Мариупольский греческий уезд. На его территории между реками Берда и Мокрые Ялы на западе и Кальмиус на востоке были основаны 22 селения, включая город Мариуполь. Кроме греков, в переселении участвовали грузины, волохи и армяне. Согласно переписи 1781 г., в этих населенных пунктах проживало 14 483 чел. [4, с. 48]. Уже в 20-е

годы XIX в. греки, переселившиеся из Малой Азии во время греческой революции, основали еще два села – Анадоли и Бугас, жители которых говорили на понтийском диалекте [9, с. 56].

Еще до своего переселения в Северное Приазовье крымские христиане в языковом отношении были неоднородны. Большинство из них под влиянием крымскотатарского окружения стало почти полностью тюркоязычным, в их речи сохранилось немного греческих, или румейских, слов. Сами себя они называли урумами, а свой язык – урумским. Греки, которые сохранили свою исконную речь (хотя и с заметными следами урумского диалекта, одного из потомков языка половцев-кыпчаков), именовали себя ромеями, эллинами. В современной научной литературе предпочтение оказывается термину «румейский» или «таврорумейский диалект». М. В. Сергиевский считал его особым диалектом новогреческого языка, «создавшимся, несомненно, на базе северногреческих говоров, фонетические черты которых сохраняют все мариупольские говоры (уже устаревший термин – М. Ж.), но испытавший на себе сильнейшее воздействие татарской речи, которое придает ему совершенно своеобразный колорит и особенность» [8, с. 535]. В наше время таврорумейский диалект рассматривается как периферийный, находящийся вне зоны влияния новогреческого языка.

Существует пять говоров этого диалекта. Еще более дифференцирован румейский язык: А. Н. Гаркавец выделяет в нем четыре «опорных» говора с различными территориальными модификациями [3, с. 52]. В их основу он положил признак большего или меньшего наличия в них следов влияния турецкого языка, которые они получили еще в крымский период истории приазовских греков. Значительное количество тюркизмов в речи румеев профессор А. А. Белецкий объясняет как «результат этнического двуязычия, существовавшего у румеев в Крыму до их переселения на Украину» [1, с. 121]. Оно было вызвано тем, что греческое население юго-западного Крыма, где находился Бахчисарай, подверглось настолько сильному влиянию господствовавшей там «татарской среды», что даже после выселения в Приазовье «обособилось от «эллинов» по языку в отдельно основанных селах» [9, с. 57-58]. После переселения в Приазовье возникает также «румейско-русское и в меньшей степени румейско-украинское двуязычие» [1, с. 121]. Такого рода новое двуязычие в XIX-XX вв. сформировалось и у греков-урумов. Исследователи таврорумейского диалекта (среди них в первую очередь следует назвать Е. Ф. Журавлева, Таганрог – Салоники) отмечают интенсивное проникновение в него, по сравнению с состоянием говоров 70-х годов прошлого века, многих лексических славянизмов при сохранении у них фонетических и морфологических особенностей. В своем докладе в 1995 г. на научной конференции в Мариупольском гуманитарном институте Е. Ф. Журавлева отметила множество абсолютных синонимов, один из которых – заимствованное из русского языка слово, например: *trapés* – *stol*, *gráma* – *pís'mó*, *tóra* – *s'iuás*, *méra* – *d'en'* и др.

Тюркизированные таврорумейские говоры оставили след в гибридных румейско-крымскотатарских и румейско-урумских географических названиях в Крыму, возникших еще до переселения крымских христиан в Северное Приазовье. В. А. Бушаков приводит целый ряд таких топонимов, среди которых: балка *Вирсинь-Узень* (ср. новогреч. *везуз* 'родник', урум. *узен* 'речка'), скала *Гемата-Кая* (новогреч. бймб 'кровь', крымск.-тат. *кая* 'скала') и др. [2, с. 171].

Многочисленные факты гибридизации географических названий отмечаются в топонимии тех районов Донецкой области, где проживают потомки христиан-переселенцев. Все они возникли вследствие длительного взаимодействия звукового строя, лексики и грамматических средств языков и диалектов, участвовавших на протяжении более двух столетий в образовании топонимического пространства этого региона, – румейского, урумского, русского и украинского.

Гибридные топонимы приазовских греков представлены в целом ряде структурных и лексико-семантических разновидностей, многие из которых отсутствуют в микротопонимии Крыма и возникли в новых исторических, этнолингвистических и географических условиях.

Первую группу гибридных топонимов составляют географические имена, в которых объединились румейские и урумские черты. Ими являются элементы не только лексического (что чаще всего), но и грамматического характера. Многие из них представляют собой изафетные конструкции определительного типа с синтаксической связью примыкания, широко встречающиеся в тюркской топонимии и в синтаксисе тюркских языков. Это словосочетания, состоящие из двух существительных, первое из которых имеет форму именительного падежа и выполняет роль определения по отношению ко второму. Определяемой частью гибридных топонимов приазовских греков изафетного типа выступает урумский (реже румейский) географический апеллятив, определяющей – урумское или румейское существительное – имя нарицательное или оним. Яркой румейской чертой в таких топонимических гибридах выступает определенный член, нередко уже в разрушенном состоянии.

Гибридные топонимы изафетного типа имеют несколько разновидностей.

I. Урумское собственное имя [СИ] + румейский географический апеллятив [ГА], между которыми находится румейский определенный артикль [ОА] в форме родительного или другого падежа или остаток этих падежей, т. е. СИ + ОА + ГА: *Джавлэх-ту-нигэд* – родник у села Малый Янисоль, Володарский р-н (*Джавлах* – урумское СИ, *нигэд* – рум. ГА со значением 'родник' (буквой 'дельта' обозначен особый румейский звук, который произносится как звонкое английское *th* в слове *than*); *Джарты-ту-нигэд* – криница у села Малый Янисоль (*Джарты* – урум. прозвище, от *джарты* 'старый'); *Чалбаш-ту-нигэд* – балка у села Раздольное (Большая Каракуба), Старобешевский р-н (*Чалбаш* – урум. прозвище со значением 'седоголовый'); *Халмух-ту-нигэд* – родник в селе Заможное, Тельмановский р-н (урум. прозвище *Халмух* ← *халмұх* 'калмык') и др.

II. Румейское СИ + ОА (или без него) + урумский ГА: *Аврам-ту-джан* – бугор возле села Кременевка, Володарский р-н (урум. *джан* 'гора, склон горы', т. е. 'Аврамова гора'); *Кукос тарамá* – балка, лев. приток Мокрой Волновахи (рум. прозвище *Кукос* ← *кукос* 'кукушка', 'одинокый человек', урум. *тарамá* 'балка', т. е. 'Кукусова балка'); *Ламбу-ту-тугай* – место массовых гуляний у села Малый Янисоль, Володарский р-н (*Ламбу/Ламбо* – разговорный гипокористический вариант румейского личного имени *Ламбос*); *Чичá-т-хая* – место купания, Тельмановский р-н (*Чича* – антропоним, в основе которого лежит румейское слово *чичак/чичек/чечек* 'цветок').

III. Урумский апеллятив + румейский ГА с ОА между ними или без него: *Бабалá нигэдья* – несколько родников возле села Стыла, Старобешевский р-н (*бабала* – прилагательное от *бабá* 'отец'; рум. ГА имеет русскую флексию именит. пад. мн. ч. -ья; см. ниже еще: *Тымириц-та-хаячихья*); *Базары-ту-стрáта* – дорога (выезд) из села Бугас Волновахского р-на в сторону Мариуполя (*базары* – 'базарная', рум. *стрáта* – 'дорога').

IV. Румейский апеллятив + ОА + урумский ГА: *Аркды-та-убайда* – курган у села Малый Янисоль, Володарский р-н. В определяющей части этого названия отразился румейский апеллятив *аркудья* 'медведь', урумский ГА содержит флексию местного падежа -*да/-де*. Ср. также: *Пул тарамá* – балка, прав. приток Кальчика (рум. *пули* 'птица', урум. *тарамá* 'балка', т. е. «Птичья балка»).

Кроме изафетных структур, процесс урумо-румейской гибридизации затронул и немалое число топонимов, представляющих собой топонимизированные адективные словосочетания с прилагательными в первой части: *Архундыяс тарамá* – балка между поселком Старобешевое и селом Стыла (урум. *тарамá* 'балка'). Е. С. Отин

указывает еще на румейскую отпрозвищную фамилию в Старобешевском р-не *Архундия* ← рум. аркудъа ‘медведь’ [6, с. 22].

Небольшую группу составляют гибридные оронимы с румейским числительным *тэсэра* ‘четыре’: это степные курганы *Тэсэра убайра* возле поселка Сартана (северная часть Мариуполя) и *Тэсэра обадица* у села Малый Янисоль.

Существуют составные топонимы как изафетного, так и не изафетного типа, оба компонента которых – урумские, но между ними присутствует определенный румейский артикль. Среди них: *Дельмэ-ту-чухур* – впадина у села Красная Поляна, Великоновоселковский р-н (урум. причастная форма *дельме* – от глагольной основы *дел* – ‘продыравливать’ и ГА *чухур* ‘котловина’); *Сараф-ту-джап* – возвышенность у села Кременевка (урум. прозвище *Сараф* ← *сарáf* ‘меняла’, урум. *джап* ‘холм’); *Селивер-ту-джап* – возвышенность в селе Кременевка (*Селивер/Сельвер* – урумское и крымскотатарское личное имя); *Чуфут-та-убайда* – два бугра у села Красная Поляна. Последний топоним состоит из урумского этнонима или отэтнонимного прозвища *Чуфут*, которым урумы наделяли скупых людей (в его основе лежит аллелатив *чуфут* ‘еврей’) и урумского ГА *уба* ‘холм’ с румейским уменьшительным суффиксом.

Вторую группу топонимических гибридов составляют названия со следами урумо-славянского и румее-славянского двуязычия. Здесь также наблюдается разнообразие вариантов сочетаемости в разноструктурных топонимах лексических и грамматических элементов указанных языков и их диалектов.

I. Топонимические изафеты нескольких разновидностей:

А. Русское или украинское СИ + ОА (или без него) + урумский ГА. Выделяется группа названий с урумским ГА *тарамá* ‘балка’: *Антошка тарамá* – балка на окраине села Стыла; *Барсуки тарамá* – балка у села Кременевка (*Барсуки* – групповое прозвище); *Василь тарамá* – лев. приток Мокрой Волновахи; *Митько тарамá* – балка, лев. приток Кальчика; *Прохоров убá* – курган у села Милый Янисоль; *Катерина тарамá* – балка в поселке Сартана; *Шурка-т-хутра* – земельный участок возле села Кременевка и др.

Б. Русское СИ + глагольный топоним (в форме действит. причастия прош. времени с суффиксом *-ган*): *Семён чалган тарамá* – балка у села Белая Каменка (бывш. Ак Таш) в Тельмановском р-не (букв. ‘Семен косил’).

В. Урумская изафетная конструкция, в которой синтаксической связью примыкания связаны два славянских компонента – СИ и определяемое им слово: *Сталин мост* – место купания в селе Улаклы, Великоновоселковский р-н (*Сталин* – СИ из мемориальной части эргонима *колхоз имени Сталина*; мост находился на территории этого колхоза).

Г. Урумский топонимический изафет, определительной частью которого является славянское СИ + ОА + урумский ГА (может быть славянского происхождения, фонетически адаптированный в речи урумов): *Лёвку-т-бахча* – сад в селе Кременевка (урум. *бахча* ‘сад’); *Лёвку-т-хутра* – земельный участок в том же селе (урум. *хутра* ‘хутор’) и др.

III. Особый интерес вызывают топонимы-гибриды, в которых одновременно представлены урумские, румейские и славянские лексические и формальные элементы. В картотеке их более десятка. Среди них: *Джавлах-ту-хутра* – уже не существующий хутор возле села Малый Янисоль (урум. антропоним *Джавлах* + рум. ОА + ГА славянского происхождения *хутра*) и целый ряд других названий аналогичного состава с этим термином: *Гуржии-ту-хутра*, *Думбалка-ту-хутра*, *Чапни-т-хутра*, *Чучул-т-хутра*, *Дабл-т-хутра*, *Даглы-т-хутра* (урум. *даглы* ‘лесной’). Ср. также: *Остап-т-хая* – место купания на Кальмиусе, *Маикас тарамá* или *Маикас-ту-тарамá* – балка возле села Раздольное, Старобешевский р-н. Особо следует отметить принадлежащие этой группе названия, где наблюдается соединение разноязычных основ, аффиксов и флексий. Например: *Лёвку-та-джапья* – небольшие пригорки у села Кременевка (флексия им. пад. мн. ч. -ья в урумском ГА); *Тымириц-та-хаячихья* – скалистое место у села Мало-Янисоль (урум. антропоним *Темир* с румейским деминутивным суффиксом и русская флексия им. пад. мн. ч. -ья в урумском ГА *хаячих* ‘небольшая скала’); *Бабалá пигдья* – несколько родников на окраине Стылы (урум. антропоним *Бабала* + рум. ГА *пигад* ‘родник’ с той же русской флексией им. пад. мн. ч.) и др.

Нами рассмотрены гибридные топонимы приазовских греков главным образом на основе их фиксаций во второй половине XIX в. и в 60-80-е годы прошлого века. В перспективе – изучение их состояния, динамики изменений и функционирования в наше время.

Источники и литература

1. Белецкий А. А. Результаты двуязычия в говорах румейского языка на Украине (тюркизмы румейского языка) / А. А. Белецкий // Материалы конференции [«Актуальные вопросы современного языкознания и лингвистическое наследие Е. Д. Поливанова»]. – Самарканд, 1964. – Т. I. – С. 44-48.
2. Бушаков В. А. Лексичний склад історичної топонімії Криму / В. А. Бушаков. – К., 2003. – 228 с.
3. Гаркавец А. Н. О происхождении и классификации урумских говоров Северного Приазовья / А. Н. Гаркавец // Советская тюркология. – Баку, 1981. – № 2. – С. 46-58.
4. Калоеров С. А. О переселении греков в Приазовье и основании греческих населенных пунктов / С. А. Калоеров // Материалы по истории и культуре греков Украины. – Донецк: КАСИОПЕЯ, 1998. – № 1. – С. 44.
5. Отин Е. С. Каталог рек Северного Приазовья / Е. С. Отин // Повідомлення Української ономастичної комісії. – К.: НАНУ, 1974. – № 11. – С. 16-72; К.: НАНУ, 1975. – № 12. – С. 10-54.
6. Отин Е. С. Топонимия приазовских греков / Е. С. Отин. – Донецк, 2000. – 195 с.
7. Отин Е. С. Мовна взаємодія в топонімії населених пунктів, заснованих приазовськими греками / Е. С. Отин, Л. П. Борисова, К. В. Першина // Соціальні аспекти сучасної мовної дійсності в Північному Причорномор'ї: тези доповідей і повідомлень республіканської наукової конференції. – Запоріжжя, 1992. – С. 32-36.
8. Сергиевский М. В. Мариупольские греческие говоры / М. В. Сергиевский // Известия Академии наук СССР. – VIII серия. Отделение общественных наук. – М., 1934. – С. 533-587.
9. Соколов И. И. О языке греков Мариупольского и Сталинского округов / И. И. Соколов // Язык и культура. – Ленинград: ТГУ, 1930. – С. 49-76.

ДИСКУРС *DATING BOOKS* КАК ОСОБЫЙ ВИД ПСИХОТЕРАПЕВТИЧЕСКОГО ДИСКУРСА

В статье сделана первичная попытка дискурсивного анализа англоязычных книг типа «Помоги себе сам», а именно так называемых *Dating Books*. Рассмотрены основные характеристики адресата и адресанта данного вида дискурса, выделены некоторые структурные, семантические и синтаксические особенности организации текста.

Ключевые слова: психотерапевтический дискурс, совет, социально-коммуникативные практики, адресат, адресант.

В статті зроблено первинну спробу дискурсивного аналізу англomовних книжок типу «Допоможи собі сам», а саме так званих *Dating Books*. Розглянуто основні характерні риси адресата та адресанта цього виду дискурса, виділено певні структурні, семантичні та синтаксичні особливості організації тексту.

Ключові слова: психотерапевтичний дискурс, порада, соціально-комунікативні практики, адресат, адресант.

The article presents an initial attempt at the discourse analysis of a certain type of «Help Yourself» books, namely the so-called *Dating Books*, written in English. Under examination are the main characteristic features of the addressee and the addresser in the particular type of discourse as well as certain structural, semantic and syntactic peculiarities of its text organization.

Key words: psychotherapeutic discourse, advice, social-communicative practices, addressee, addresser.

Известно, что не существует аспектов речевой деятельности, которые были бы отделены от социального [6, с. 29]. С изменением социально-идеологических стереотипов в обществе постепенно меняется и его коммуникативный простор, возникает новая тематика общения. Еще в недалеком прошлом книги под названием «Как удачно выйти замуж», «Как флиртовать с мужчинами» казались бы нам немислимыми. В то же время, в англоязычном социуме подобные пособия уже давно весьма распространены. Заимствуя подобные тенденции, мы, следовательно, заимствуем и определенные коммуникативные и лингвокультурные стереотипы. Под стереотипом в данном случае мы подразумеваем особую форму восприятия окружающей действительности, определенным образом влияющую на содержание нашего сознания еще до того, как это содержание формируется в нашем сознании [7, с. 95].

Исходя из вышесказанного, считаем своевременным детальное изучение тех разновидностей дискурса, которые лишь появляются в нашем лингвокультурном и коммуникативном пространстве, что и определяет актуальность данного исследования. В фокусе нашего внимания – книги-пособия типа «Помоги себе сам», посвященные проблемам взаимоотношения полов, а именно, как установить, наладить и сохранить идеальные отношения между мужчиной и женщиной. Как было сказано выше, получившие широкое распространение в англоязычной культуре, эти книги относят к жанру «Dating books» (далее – DB). Этой статьей мы планируем начать всесторонний анализ дискурса DB. В отличие от русской и украинской лингвокультур, в которых, в связи с определенными изменениями в социуме и, как следствие, в идеологии и ментальности народа, такой дискурс лишь только зарождается как явление, в англоязычной лингвокультуре он имеет устойчивые традиции и определенные параметры. На начальном этапе такого исследования считаем необходимым рассмотреть основные структурные особенности англоязычного дискурса DB, его адресата и адресанта.

Понятие дискурса, как известно, двузначно. Под ним обычно понимают как деятельность, так и результат этой деятельности. Дискурс – это целенаправленное социальное действие и одновременно язык, используемый для такого действия. Он является сложным единством языка, речевых практик и экстралингвистических факторов [1, 4 и др.]. Если дискурс – это на определенном этапе продукт речевой деятельности, то в процессе дискурса анализа должны приниматься во внимание и сам текст, и условия его функционирования, то есть особенности взаимодействия между участниками данного коммуникативного события. Текст рассматривается как комплекс, построенный на основе целого ряда вербальных и невербальных кодов и представленный в виде определенной совокупности социально-ориентированных вербальной деятельности, феномена и функции [3, 5]. Как коммуникативная ситуация, дискурс включает в себя сознание коммуникантов, следовательно, создаваемый в процессе общения текст отражает фрагменты действительности, которые являются внешними по отношению к результату дискурса. В то же время, проходя через сознание коммуникантов, текст оказывает на него определенное влияние, изменяя определенные его фрагменты, формируя новые «кирпичики» в построении их картины мира. Таким образом, с одной стороны, дискурс всегда субъективен, с другой – в виде результата сам может восприниматься как объективная реальность.

Дискурс DB можно отнести к разновидности психотерапевтического дискурса. Собственно психотерапевтическое взаимодействие можно рассматривать как дискурсивную практику – специфическую форму использования языка для осуществления коммуникативного контакта, в процессе которого осуществляется влияние на клиента. Целью такого влияния является изменение определенных фрагментов сознания клиента. Психотерапевт, разумеется, не изменяет объективной действительности, но может изменить интерпретацию определенных фактов этой действительности, отношения к ним, взаимосвязь между ними. Психологическая помощь заключается именно в смене представлений клиента, что, в свою очередь, ведет к формированию у него более продуктивных и эффективных социальных стереотипов и установок [2].

В основе любого психотерапевтического дискурса лежит постулат о том, что большинство людей не способны проводить грань между субъективной психической и объективной, так сказать, «внешней» реальностями. Принимая за истинное то, что *мы* думаем и ощущаем, мы строим свой социальный опыт на наших собственных интерпретациях предыдущего социального опыта. Психотерапевт может изменить эти интерпретации именно в процессе реализации своей дискурсивной деятельности. Соответственно, такая дискурсивная деятельность имеет определенные особенности.

Относя дискурс DB к дискурсу психотерапии, мы имеем в виду, что он ориентирован, в первую очередь, на изменение субъективных представлений адресата об определенных фрагментах картины мира, а именно – о гендерно-маркированных стереотипах, коммуникативных практиках в четко обозначенных социальных ситуациях:

«Our communication skills directly relate to how successful we'll be in our marriages, families... and if we are serious about having meaningful, fulfilling, productive relationships, we can't afford inadequate communication skills. There's got to be a better way of connecting with others in our lives – a way that can guide us safely into the depths of love» [9, с. 15].

Таким образом, дискурс DB – это гендерно-ориентированный вид письменного психотерапевтического дискурса.

Адресат дискурса DB четко обозначен – это в первую очередь женщины (реже – мужчины), стремящиеся изменить свои социальную практику общения с противоположным полом, сделать ее более успешной. В большинстве случаев финальной целью такого изменения является создание устойчивых, продолжительных взаимоотношений, брак, семья:

«How many times have you heard someone say, 'She's nice, she's pretty, she's smart... why isn't she married? Were they talking about you, perhaps?» [10, с. 4].

Как и в любом психотерапевтическом дискурсе, необходимость изменений подразумевает наличие у адресата определенной проблемы. Источники этой проблемы могут быть как индивидуальными, так и социально-или культурно-обусловленными [2]. Дискурс DB направлен в первую очередь на решение последних, его воздействие должно вести к осознанию адресатом этнических стереотипов, норм социального контроля и ролевых стандартов поведения. В результате такого воздействия формируется «стереотип-идеал» женщины, которая не только является объектом внимания мужчин (*a Creature unlike any other* [10]), но и добивается в отношениях поставленной цели, а также «стереотип-идеал мужчины», достойного внимания женщины (*Mr. Right* [10]).

Адресант дискурса, то есть автор DB, всегда стремится к тому, чтобы его произведение воспринималось адресатом как можно менее критично, как некая «объективная реальность». Для этого автор обычно прибегает к достаточно агрессивным способам немедленного установления собственного авторитета над адресатом, заявляя «у вас, как и у многих других, есть проблема, однако мы знаем ответ, проверили его на собственном опыте и уже помогли тем, кто хотел нашей помощи»:

«...when we set out to write 'The Rules', we knew that we had an important message to share. We had seen them (the Rules) work time and time again in our own lives and an ever-widening circle of friends and relatives» [10, с. vii];

«A number of years ago, I sat down to talk to an attractive woman with tears streaming down her face... That night I began to understand a common difference between men and women... It isn't until we understand why males and females think and speak so differently that we will begin to maximize our communication» [10, с. 34-37].

Кроме того, рефреном на протяжении всего текста повторяется мысль «мы знаем, как нужно, потому что мы всегда успешны»:

«Lots of drinks were bought for me. I was invited... I parted company with dozens of Greeks bearing the promise that they would be sure to look for me» [8, с. 60-61].

Другим агрессивным способом постулирования собственного мнения как правильного и как способа решить вашу проблему является введение в текст значительного количества примеров успешности использования именно предлагаемых автором социально-коммуникативных практик. Так, могут включаться целые разделы типа «Success stories: women who followed The Rules and changed their lives!» [10, с. 255-269], причем в конце каждого примера-истории на семантическом уровне выделяется положительный результат именно данного метода:

«By following the Rules, she (Barbara) let Barry simply fall in love with her – and it's working. Barry recently took Barbara as his date to his best friend's wedding. As the bride and groom walked down the aisle, he whispered, 'I want the next wedding we go to to be ours'» [10, с. 261];

It was Steve's handwritten note – conveying an emotional word picture – that helped calm the waters and start their relationship back toward solid ground [9, с. 22].

Что касается собственно языковых особенностей, то еще одной агрессивной чертой дискурса DB является преобладающая императивность заголовков, то есть «Делай так» «Не делай этого», «Как сделать правильно», напр.: «Fill up your time before the date» [10, с. 54], «Don't go overboard» [10, с. 83], «Add feelings to facts» [9, с. 44], «How to act in front of his parents» [8, с. 99]. Воспринимая такой заголовок, как приказ, адресат, заинтересованный в получении оптимального результата (не хуже, чем у тех людей, на чьи примеры ссылается автор), и не подумает оспаривать правильность и целесообразность содержащейся в данном разделе информации, воспримет ее не только как совет, но и как рекомендацию, обязательную к исполнению.

В целом, дискурс DB – это психологический совет, целью которого является формирование у адресата определенных социальных гендерно-маркированных стереотипов, которые являются «правильными» с точки зрения автора и существующих в обществе ценностей, социально-культурных и поведенческих стандартов. В англоязычной культуре (предположительно, как и в украинской и русской) адресатом данного типа дискурса в большинстве случаев является женщина, а мужчина – объектом, однако может быть и наоборот. В упрощенном виде такой совет представляет собой следующую структуру **проблема – примеры – собственно совет – последствия**. Причем глобальная проблема формулируется экстралингвально, на уровне подсознания: «если вы выбрали для чтения данную книгу и готовы прислушаться к нашим рекомендациям, вы осознаете свои трудности в общении с противоположным полом и достижении порекоменданных конечных целей такого общения». На вербальном уровне представлены отдельные аспекты целостной проблемы:

Where to go on a date? [10, с. 49];

или *«Young men clearly have more difficulty communicating than young women»* [9, с. 39].

Далее приводится пример, чаще всего из жизни авторов или их знакомых:

«A...man once told me following our first date to the cinema, «Never go out with a guy if he wants to take you to the cinema for your first date. It means that he is only interested in one thing, and it isn't conversation» [10, с. 49];

«Not only did Norma leave me in the dust when it came to the number of words we spoke, but when we did talk, it seemed as if we were headed down two different roads. Let me illustrate what I mean...» [9, с. 39].

За этим обычно следует собственно совет: *«...Go for a picnic...This works best if you have a dog. If there is an uncomfortable pause in conversation, you can always start fussing with your canine»* [10, с. 49];

«By using the power of emotional word pictures to open his right brain, a man can move beyond 'facts' and begin to achieve total communication with a woman» [9, с. 44].

Очевидно, что авторы считают целесообразным заканчивать совет примером тех последствий, которые может иметь правильное и тщательное следование их рекомендациям (то есть собственно совету), или же наоборот, к чему может привести невыполнение рекомендаций:

«Years ago, Norma proved this point to me. She illustrated a concern in such a way that her words immediately moved from my head to my heart» [9, с. 44].

Продемонстрируем рассмотренную выше последовательность на целостном дискурсивном примере:

Заголовок (императив): *Don't Live With a Man*

Проблема: *To live together or not to live together?*

Пример(ы): *If you operate under the delusion that living together*

without a real commitment will somehow bring you closer together, you should know that many women tell us that their husbands proposed after they moved away from, not toward, their relationship.

Собственно совет: *If you are following The Rules, you can't possibly live with him.*

Последствия: *Living with him may prevent you from dating others and meeting someone you're crazy about, so how smart is it?* [10, с. 109-112].

Подводя итоги анализа, может сделать вывод о том, что дискурс DB является гендерно-ориентированным, причем адресатом такого дискурса является лицо, желающее более качественно строить свои отношения с противоположным полом, а в качестве объекта дискурса выступает именно противоположный пол. Адресант дискурса DB (автор) использует тактику агрессивных, обязательных к выполнению рекомендаций, действенность которых он подтверждает как на текстовом уровне, приводя значительное количество примеров-историй из жизни,

так и на семантическом (*It's working, she proved etc.*). Дискурс DB характеризуется определенной структурой, в основе которой лежит набор рекомендаций, каждая из которых представлена в виде последовательности проблема – пример(ы) – собственно совет – последствия следования/уклонения от выполнения рекомендаций.

Ближайшей перспективой исследования является анализ гендерно-маркированной лексической составляющей дискурса DB.

Источники и литература

1. Борботько В. Г. Элементы теории дискурса: [учебное пособие] / Борботько В. Г. – Грозный, 1989. – 113 с.
2. Калина Н. Ф. Основы психоанализа / Н. Ф. Калина // Электронная версия // Режим доступа: www.lib.ua-ru.net/content/7075.html.
3. Уханова-Шмыгова И. Ф. Дискурс анализ в контексте современных исследований / И. Ф. Уханова-Шмыгова // Методология исследования политического дискурса: Актуализация проблемы содержательного анализа общественно-политических текстов. Сборник научных трудов / [под. общ. ред. И. Ф. Ухановой-Шмыговой]. – Минск, 2002. – С.189-214.
4. Шевченко І. С. Дискурс як мисленнєво-комунікативна діяльність / І. С. Шевченко, О. І. Морозова // Дискурс як когнітивно-комунікативний феномен / Під загальн. ред. І. С. Шевченко: Монографія. – Харків: Константа, 2005. – С. 21-28.
5. Шейгал Е. И. Семантика политического дискурса / Е. И. Шейгал. – Волгоград, 2000. – 175 с.
6. Щерба Л. В. Языковая система и речевая деятельность / Л. В. Щерба. – Л.: Наука, 1974. – 428 с.
7. Lippman W. Public Opinion / W. Lippman. – N. Y., 1950. – 362 p.
8. Mandeville A. How to Chat-up Men / A. Mandeville. – Chichester: Summersdale Publishers, 1995. – 159 p.
9. Smalley G. The Language of Love / G. Smalley, J. Trent. – Sutherland: Albartoss Books, 1988. – 188 p.
10. Schneider S. The Complete Book of Rules / S. Schneider, E. Fein. – London: Element, 2003. – 288 p.

УДК 821.161.1.0

Жаткин Д. Н., Шешнева Т. Н., Шешнев С. Э.

ЛИНГВОСТИЛИСТИЧЕСКОЕ СВОЕОБРАЗИЕ «ПОЛИТИЧЕСКИХ» СТИХОТВОРЕНИЙ А. К. ТОЛСТОГО НА НЕМЕЦКОМ ЯЗЫКЕ

В статье осуществлен подробный анализ лингвостилистических особенностей и идейно-тематического содержания «политических» стихотворений А. К. Толстого на немецком языке: «Stolz schreiten einher die Preußen...», «Der zehnte Mann», «Einfache Geschichte». Проведенный анализ позволяет сделать вывод о том, что стихотворения на немецком языке являются отдельной, относительно самостоятельной частью литературного наследия замечательного русского писателя, в которой ему удалось добиться определённого уверенного успеха, а также на высоком уровне поэтического мастерства полноценно реализовать в немецкоязычных произведениях многочисленные оригинальные творческие идеи и находки.

Ключевые слова: билингвизм, лингвокультурология, лексика, стилистика, межкультурные контакты, русско-немецкие литературные связи.

У статті зроблено докладний аналіз лінгвостилістичних особливостей ті ідейно-тематичного змісту «політичних» віршів О. К. Толстого німецькою мовою: «Stolz schreiten einher die Preußen...», «Der zehnte Mann», «Einfache Geschichte». Проведений аналіз дозволяє зробити висновок про те, що вірші німецькою мовою є окремою, відносно самостійною частиною літературного спадку видатного російського письменника, в якому йому вдалося досягти певного впевненого успіху, а також на високому рівні поетичної майстерності повноцінно реалізувати в німецькомовних творах багато чисельні оригінальні творчі ідеї й знахідки.

Ключові слова: білінгвізм, лінгвокультурологія, лексика, стилістика, міжкультурні контакти, російсько-німецькі літературні зв'язки.

The article gives a detailed analysis of linguo-stylistic peculiarities and of ideological and thematic context of A. K. Tolstoy's «political» poems in German: «Stolz schreiten einher die Preußen...», «Der zehnte Mann», «Einfache Geschichte». The analysis allows to conclude that the poems in German represent a particular, quite standalone part of the remarkable Russian writer's heritage, where he managed to achieve some certain success, and realize multiple original creative ideas and findings at high level of poetic skill.

Key words: bilingualism, cultural research, vocabulary, stylistics, cross-cultural contacts, Russian-German literary connections.

Стихотворения А. К. Толстого на немецком языке представляют собой особое явление в творческом наследии русского писателя, так как несут в себе определённые специфические черты, отличающие их от русскоязычной поэзии. Эти особенности проявляются, в частности, в грамматическом построении фраз, выборе подходящих для правильного стихосложения немецких лексем, стилистическом своеобразии речевых оборотов и синтаксических конструкций, необходимых для адекватной интерпретации текста, ориентирующегося, прежде всего, на немецкого читателя и потому заключающего в себе понятные для немцев реалии и сигнификаты.

Поэтические произведения на немецком языке создавались немногими российскими писателями конца XVIII-XIX вв. В частности, определённый резонанс в русской литературе получили стихотворения живущих в России этнических немцев, таких как И. М. Борн, Е. Б. Кульман, Э. И. Губер и др. Кроме того, стихотворения на немецком языке создавались и отдельными отечественными классиками, известными поэтами, такими как И. И. Хемницер, В. А. Жуковский, В. К. Кюхельбекер, К. К. Павлова.

А. К. Толстой, в совершенстве знавший несколько европейских языков, но более всего любивший немецкий, был одним из тех русских писателей, кто создавал стихи на немецком языке. В настоящее время известно около двадцати немецкоязычных стихотворений А. К. Толстого. Они, как и в целом творчество А. К. Толстого являются разножанровыми и разностилевыми, – в этой связи можно назвать и лирические стихотворения сатирической направленности, и облечённые в поэтическую форму философские размышления.

Стихотворения на немецком языке не входили в прижизненные издания А. К. Толстого. Все они впервые публиковались после смерти писателя преимущественно по автографам сохранившихся писем к друзьям и коллегам, а также по черновым наброскам в записных книжках или по автографам в бумагах К. К. Павловой. Известно, что А. К. Толстой состоял с К. К. Павловой в продолжительной и плодотворной переписке, обменивался с ней своими мыслями о событиях общественной жизни и особенностях литературного процесса. К. К. Павлова посредством переводов знакомила немецкого читателя с произведениями А. К. Толстого, причём особый резонанс получили в Германии переводы драматических произведений – «Дон Жуана» и «Смерти Иоанна Грозного».

Среди стихотворений А. К. Толстого на немецком языке есть произведения с яркой окраской, сообщённой им автором, реально причастным к определённым моментам европейской истории и с интересом воспринимавшим общественную жизнь своего времени.

В стихотворении на немецком языке «Stolz schreiten einher die Preußen...» (1 октября 1869) А. К. Толстой эмоционально размышлял по поводу тревожной политической ситуации в Европе, спровоцированной Пруссией, готовившейся к войне с Францией. «Хорошо разбираясь в европейских делах, Толстой видел экспансионистские устремления Пруссии, с воодушевлением смотревшей на Восток, знал многовековую беспокойную историю этого агрессивного соседа. Пруссачество давно во мнении европейских народов стало синонимом тупой военщины, занимавшейся международным разбоем. И Толстой всегда с негодованием отзывался о нём» [1, с. 120].

В письме жене от 10 (22) августа 1866 г. А. К. Толстой пишет из оккупированного победившими в войне с Австрией прусскими войсками Карлсбада: «Пруссаки наполнили сюда со всех сторон, и все в мундирах, с выпученными брюхами; раздражают воздух своими голосами и портят ландшафт. Если бы австрийцы были умнее, они стреляли бы в них не порохом, а персидским порошком. Говорят, что из этого выйдет что-то великое. Они в Богемии съели всех дойных коров, а в Моравии вставили себе даром фальшивые зубы» [2, с. 183].

Толстой считал своё стихотворение «*Stolz schreiten einher die Preußen...*» явной творческой удачей, и, как свидетельствует тому, приводил его в письмах К. К. Павловой, М. М. Стасюлевичу, Б. М. Маркевичу [см.: 3, с. 607]. Данное произведение оказалось близко многим европейцам, испытывавшим гнёт прусского господства, о чём свидетельствует сам А. К. Толстой, сообщавший в письме Б. М. Маркевичу от 3 ноября 1969 г., что «вещица» имела «большой успех у саксонцев и австрийцев» [2, с. 316-317].

Стремясь продемонстрировать презрение к агрессивной политике Пруссии, А. К. Толстой прибегает к изощрённой сатире, называет пруссаков «Каллипигами» («*Und alle sind Kallipygen*»), подразумевая при этом наименование одной из античных мраморных статуй богини любви Венеры – Каллипига, которое в буквальном переводе с греческого означает «имеющая хороший зад». Упоминание географических названий Кёнигсгетц (более правильно: *Königsgretz*) и Садова («*Es steht im Wackeln des Fetts // Geschrieben mit deutlichen Zügen: // Sadova und Königgrätz*») свидетельствует о хорошем знании Толстым обстоятельств австро-прусской войны 1866 г.: именно под этими населёнными пунктами Австрия потерпела поражение, решившее исход войны.

Будучи мастером каламбура, А. К. Толстой видоизменяет топоним *Königsgretz*, приобретающий в его интерпретации определённый сарказм. Исходя из этой игры поэта со словом, на «трясущемся жире пруссаков» можно с некоторой степенью допущения прочитать выражение «Садова и Королева с раскоряченными ногами», служащее отныне их нарицательным именем. С целью придания слову *Königsgretz* отмеченного выше дополнительного юмористического эффекта Толстой внёс в него немецкий суффикс женского рода *-in* (получилось слово *die Königin* – королева), после чего сменил букву *e* на *ä* в части *-gretz*, что привело к намёку на немецкое слово *die Grätsche* – положение ноги врозь.

Хорошее знание А. К. Толстым немецкого языка проявилось и в характерном использовании лексемы *der Zug* не в обычных, традиционных значениях «движение», «переход», «шествие», «поезд», а в достаточно редком факультативном и переносном значении «черта», вследствие чего выражение «*mit deutlichen Zügen*» получило смысл «в ясных чертах», «чёткими мазками». Также представляет интерес построенное на псевдоантонимическом контрасте уподобление задницы (*der Podex* – разг. зад, ягодичы) лицу пруссаков: «*Und jeder preußische Podex // Sich hält für ein Gesicht*».

Тему неприятия международной политики Пруссии продолжает стихотворение А.К.Толстого «*Der zehnte Mann*» с подзаголовком «*Ballade*», приведённое в письме поэта к К. К. Павловой от 5 (17) августа 1871 г. [см.: 3, с. 608]. В балладной форме поэт воспел исторические события XII в., мужество воина-одиночки, бесстрашно противостоящего тирании германского короля и императора Священной Римской империи Фридриха I Барбароссы. «Толстой – исторически мыслящий писатель. Обращаясь к немецкой истории, он останавливается на одной из самых разбойничьих фигур – Барбароссе», – отмечает Г. И. Стафеев [1, с. 121]. Тиран получает в произведении А. К. Толстого такую характеристику: «*Der Kaiser Barbarossa, // Auf Deutsch, der Rote Bart, // Sitzt, grollend, hoch zu Rosse*». Упоминание о том, что Барбаросса является кайзером, неслучайно: этот титул, относящийся к императорам «Священной Римской империи», был возрождён для именования им императоров Германской империи в 1871 г., то есть именно в год написания А. К. Толстым своего произведения. Попутно проводилась параллель между жестоким кайзером Барбароссой и его духовными наследниками в лице правящей верхушки. С той же целью исторического сближения двух эпох А. К. Толстой несколько позже вносит в реплику Барбароссы, приказывающего вознаградить главного героя баллады, упоминание об актуальном для XIX в. воинском звании: «*Man mach' ihn ohne Säumen // Im Heer zum Korporal!*».

Словосочетание «*sitzt... hoch zu Rosse*» не только служит для буквального описания сидящего на коне Барбароссы, но и имеет некоторый дополнительный оттенок. Известно, что устойчивое выражение «*sitzen auf hohem Roß*» означает по-русски «смотреть на всех свысока, заирать нос». Вводя это выражение в несколько изменённой форме для характеристики своего героя, А.К.Толстой, очевидно, не мог не учитывать его «двойной» смысл. Здесь же для сохранения размера и ритма стиха используются несвойственные немецкому языку словоформы: так появляются *zu* вместо *auf* и слово *Rosse*, являющееся формой множественного числа немецкого существительного *der Roß* – конь.

Угрожая осаждённому в башне децимацией, Барбаросса у Толстого выбирает собственно немецкие выражения и устаревшие слова (*bei Gott!* – ей-богу, *hangen* вместо *hängen* – вешать, казнить), но употребляет при этом несвойственный для сложноподчинённого предложения порядок слов: «*Er spricht: «Wenn nicht erlangen // Die Wart' ich morgen kann, // Bei Gott! Ich lasse hangen // Darin den zehnten Mann!*». Подобную уступку правильности построения немецких предложений, продиктованную требованием благозвучия стихов, можно видеть и в других строфах стихотворения. С аналогичной целью верного построения размера немецких стихов автором при необходимости редуцируются и помечаются апострофом конечные гласные буквы немецких слов (*Wart'*, *mach'*, *Fahn'*), а также вводятся «лишние» гласные, например: «*Gerühret hat zu sehre*». Подводя логический итог повествованию, А.К.Толстой призывает следовать примеру «десятого мужа», храбро выступающего против врагов своего отечества, и при этом использует такое сложное для корректного употребления иностранцем наклонение немецкого глагола как конъюнктив: «*Und jeder ruft: «Oh, wäre // Ich auch der zehnte Mann!*».

Следует отметить, что стихотворение А. К. Толстого «*Der zehnte Mann*» перекликается с его позднейшей поэмой «Дракон» (весна-лето 1875), в которой звучит аналогичный призыв к борьбе против «германского дракона», под которым подразумевается всё тот же Барбаросса, и делается прозрачный намёк на необходимость противостояния современному прусскому засилью: «Товарищи, – сказал я, – стыдно нам // Врозь действовать иль ждать сложивши руки, // Чтоб враг прошёл по нашим головам!». Как видим, для творчества Толстого была актуальной тема неприятия деспотического усиления над людьми со стороны «властителей мира и вершителей человеческих судеб».

В более раннем стихотворении «*Einfache Geschichte*», написанном в оккупированном пруссаками Карлсбаде в августе 1870 г. [см.: 1 с. 121], А. К. Толстой не идёт по пути восторженных оценок героических поступков людей, попавших в экстремальную ситуацию войны, предпочитая подробнее исследовать нравы современных ему немцев, находящихся под прусской оккупацией. В духе Козьмы Пруткива он показывает заскорузлость немецкого мешанца, довольного всем в своей жизни, не глядявающегося в обстоятельства окружающей действительности. По замечанию Г. И. Стафеева, «*Einfache Geschichte*» является одним из «шуточных по-прутковски остроумных стихотворений, <...> в которых в иносказательной форме даётся критическое изображение жизни среднего немецкого обывателя» [1, с. 120].

Подтверждением тому, что в «*Einfache Geschichte*» Толстым высмеивается самодовольное немецкое мешанство, паразитически относящееся к жизни, служит отнесение главных героев повествования к этому отряду

насекомых-паразитов: «Es liebt' eine junge Wanze // Einst einen kraftlosen Wanz». С целью придания достоверности описанию и передачи немецкого колорита Толстой упоминает в произведении названия городов Южной Германии – Плауэн и Дёбелн: «Sie gingen von Plauen nach Döbeln», а также вводит фигуру немецкого священнослужителя: «Drauf ließen sich beide trauen // <...> // Von Pastor Moritz in Plauen». Ирония поэта в отношении служителя культа объясняется тем, что во время чтения проповеди последний озабочен вовсе не духовными проблемами: «Und sagt', es sei evident, // Daß wenn man die Steuer erledigt, // Man sich auch verheiraten könn't!».

В назидательных целях поэт обращается к читателям от первого лица («Will ich aber ziehen den Schluß: // Die Herzen nach dem Gesichte // Man niemals beurteilen muß») и при этом иронизирует над собственным литературным творчеством, прибегая к использованию элементов германского пейзажа: «Sie sehen, aus Bergen und Höhlen // Ich mir meine Beispiele nehm' – // Doch will auch was erzählen, // Wenn's Ihnen nur genehm».

Со стилистических позиций «Einfache Geschichte» можно отнести к тем стихам А. К. Толстого, в которых он упражняется во владении словом, играет с рифмой, стремится найти новые поэтические возможности. Об этом, в частности, свидетельствует намеренное эстетство, особенно ярко проявляющееся в заключительной части стихотворения.

Исходя из общей оценки «политических» немецкоязычных стихотворений А. К. Толстого, следует признать, что все они являются полноценными поэтическими произведениями. Даже в таком особом роде поэзии, как стихотворчество на иностранном языке, А. К. Толстой умело выражал сокровенные мысли, раскрывал обстоятельства собственной жизни, делился впечатлениями, окрашенными добрым юмором или едкой сатирой.

В рассмотренных стихах нашли воплощение все грани поэтического таланта А. К. Толстого, его лиризм, балладность, историзм, ироничность, эпатажные выходы Козьмы Пруtkова, афористичность, а также отразились многие значимые этапы его судьбы, отношение к всевозможным изменениям в окружающей действительности. В целом можно сказать, что поэтические произведения А. К. Толстого на немецком языке насыщены имплицитностью из различных сфер культуры и социальной жизни.

Многие темы, поднятые А. К. Толстым в стихотворениях на немецком языке, содержат переключку с его же русскоязычными стихами и с мыслями, высказанными в письмах. Это обстоятельство подтверждается мыслью самого поэта, сообщавшего в письме к А. Губернату от 20 февраля (4 марта) 1874 г. о том, что его сердечные дела, принимая во внимание напряжённость переживаний им и страданий и радости, не могли не отразиться в произведениях [см.: 4, с. 212].

Исходя из проведённого лингвистического анализа «политических» стихотворений А. К. Толстого можно в целом сделать вывод о том, что стихотворения на немецком языке являются отдельной, относительно самостоятельной частью литературного наследия замечательного русского писателя, в которой ему удалось добиться определённого уверенного успеха, а также на высоком уровне поэтического мастерства полноценно реализовать в немецкоязычных произведениях многочисленные оригинальные творческие идеи и находки.

Источники и литература

1. Стафеев Г. И. Сердце полно вдохновенья: Жизнь и творчество А. К. Толстого / Г. И. Стафеев. – Тула: Приокское книжное издательство, 1973. – 320 с.
2. Толстой А. К. Собрание сочинений: В 4 т. / А. К. Толстой. – М.: Художественная литература, 1964. – Т. 4. – 583 с.
3. Прохоров Е. И. Примечания / Е. И. Прохоров // Толстой А. К. Полное собрание стихотворений. – Л.: Советский писатель, 1984. – Т. 1. – С. 523-613.
4. Толстой А. К. О литературе и искусстве / А. К. Толстой. – М.: Современник, 1986. – 335 с.

УДК 482

Жесткова О. С.

О ВЛИЯНИИ МОТИВИРУЮЩЕГО ГЛАГОЛА НА СЕМАНТИКУ ПРОИЗВОДНОГО СЛОВА В СОВРЕМЕННОМ РУССКОМ ЯЗЫКЕ (НА МАТЕРИАЛЕ ГЛАГОЛОВ СОЗИДАНИЯ И РАЗРУШЕНИЯ)

Семантика мотивирующего многозначного глагола рассматривается на материале глаголов созидания и разрушения. Определяется взаимосвязь полисемии глагола и его деривационной способности, а также источники развития многозначности.

Ключевые слова: полисемия, мотивирующая основа, деривационная парадигма, предикат, пропозиция.

Семантика мотивирующего богатозначного дієслова розглядається на матеріалі дієслів творення і руйнування. Визначається взаємозв'язок полісемії дієслова і його здатності деривувати, а також джерела розвитку багатозначності.

Ключові слова: полісемія, мотивуюча основа, парадигма деривату, предикат, пропозиція.

The semantics of motivating polysemantic verbs is viewed on the material of verbs of creation and destruction. The connection between the polysemy and derivational potential of a verb is indentified in the article. The sources for the development of polysemy are also studied.

Key words: polysemy, motivating base, derivational paradigm, predicate, proposition.

Семантике производящего и производного слова посвящено немало работ (И. С. Улуханов, Ю. Д. Апресян, Е. С. Кубрякова, А. Н. Тихонов, И. М. Кобозева, И. А. Ширшов, Е. А. Земская и др.). Особое внимание исследователей привлекает явление многозначности, которое рассматривается как в статическом плане, так и в динамическом аспекте. К тому же в отдельных трудах находит свое отражение когнитивное осмысление полисемии (Г. И. Кустова, Е. В. Падучева и др.), так как для языка характерно не механическое увеличение словарных единиц, а «распространение» уже существующих слов для называния новых объектов действительности с использованием основных принципов аналогии и связи [9].

Рассмотрение многозначности производящего слова представляет для нас наибольший интерес, так как оно может пролить свет на проблемы развития полисемии производного, на механизмы, действующие в образовании новых значений.

Связь между семантикой и словообразовательным поведением слова была осмыслена в работах представителей западноевропейской лингвистической школы [10]. Один из важнейших постулатов такого исследования: при очевидном различии между многозначностью и деривационной способностью существуют определенные сходства. В первую очередь, это касается природы обоих процессов: они направлены на расширении семантического пространства слова. В случае деривации семантическое изменение маркировано словообразовательным аффиксом, что же касается полисемии, она проявляется через контекст: *ср. расколоть – раскалывание, расколка; расколоть орех, расколоть страну* (перен.). Значение слова – результат определенного взаимодействия между составляющими его элементами. Оно формируется в рамках конкретной ситуации, которая охватывает различные уровни существования языка: синтаксический, семантический и т. д. Соответственно, невозможно говорить о значении лексемы, не учитывая окружающего ее контекста.

Следующее сходство касается объема деривационной парадигмы и количества ЛСВ в составе слова. Количество слов, которые могут быть образованы от одной основы, возрастает в случаях с многозначными единицами. Данное явление можно увидеть в цифрах эмпирических данных: из 146 рассмотренных глаголов наибольшее количество дериватов наблюдается у трех-, четырехзначных лексем. Интересно, что чем дальше значения слова по смыслу друг от друга, тем шире становится его словообразовательная парадигма. Что же касается синтаксических дериватов (номинативов), они, как правило, не обнаруживают большой разницы в образовании от переносных и основных значений глагола. Лишь часть метафорических значений производящего глагола не перенимается производным. Ср.:

ОТРАВИТЬ 1. Умертвить с помощью отравы, яда. 2. перен. Оказать вредное, губительное влияние на кого-, что-л. 3. Сделать ядовитым что-л., примешав, всыпав яд. 4. перен. Лишить радости, сделать неприятным.

ОТРАВЛЕНИЕ, ср. Действие по глг. отравить – отравлять (в 1, 2 и 3 знач.); действие и состояние по знач. глг. отравиться – отравляться.

Итак, взаимосвязь полисемии и производящей способности слова очевидна и обусловлена внутренней структурой мотивирующей основы.

Известно, что глаголы как слова предикатные содержат больше возможностей по сравнению с другими частями речи и отличаются широким семантическим потенциалом. В рамках нашего исследования были отобраны глаголы созидания (56 глаголов) и разрушения (90 глаголов), которые в лингвистике относят к *энергетической сфере* [5]. В основном, это слова, которые изначально обозначают действие человека на физические объекты. Подобные глаголы предполагают существование *ситуации* или *концептуальной структуры* [2], которая определяет и объясняет появление новых значений. Например, глагол *вооружить* в своем основном значении (1. *Снабдить оружием, военным снаряжением.*) предполагает наличие инструмента, средства для осуществления чего-либо, что приводит к появлению второго ЛСВ (2. *Снабдить, оснастить орудиями, материалами, средствами для какой-либо деятельности.*). Вооружение также имеет целью борьбу *против* чего- или кого-либо, что отражено в 3 ЛСВ глагола (перен. 3. *Внушить к кому-, чему-либо неприязнь, вражду, настроить против кого-, чего-либо*).

Безусловно, ситуация представляет собой некую абстракцию, которая отражает всевозможные связи сем внутри одного слова, «выдавая» то или иное значение в определенном высказывании (ср.: *грызть семечки; грызть прислугу; кого-н. грызет сомнение/любопытство*). Некоторые авторы предлагают термин «формальная семантическая схема», суть которой заключается в том, что она является способом «осмыслить все разнообразие конкретных значений исследуемой единицы как результат взаимодействия с контекстом. Формальные схемы могут иметь разные структуры в зависимости от свойств единиц, в частности, весьма важна принадлежность слова к части речи» [4].

В большинстве случаев связь между ЛСВ глагола очевидна, однако, даже при отсутствии видимого соответствия, эти значения выводятся из определенных моментов ситуации, которая представляет широкий по количеству вариантов объем фрагментов. Случаи потери связи между значениями традиционно относят к омонимии. Однако общие компоненты для всех ЛСВ многозначного глагола не обязательны, и не всегда должны производить одно от другого [1]: например, 3 ЛСВ (3. *Обвинить, оклеветать, приписать кому-л. что-л. предосудительное*) глагола *взвести* в сочетании с существительными *обвинение, клевета, ложь* выходит за рамки ситуации, обозначенной остальными значениями слова (Ср.: 1. *Ведя, помочь подняться наверх; возвести.* 2. *Поднять, устремить вверх (глаза, взор и т. д.).* 4. *Соорудить, построить*).

Глаголы созидания и разрушения – один из основных классов предикатов и по общему объему, и в плане многозначности отдельных лексем. С точки зрения семантики, это наиболее кардинальные по типу влияния на объект глаголы действия. Разумеется, потенциал подобных глаголов вмещает и другие значения, которые составляют словарь, необходимый для описания происходящих в мире изменений. Такое богатство внутреннего содержания присутствует у глагола благодаря тому, что в его пропозиции «есть некоторая объективная информация, абстрагированная от формы предложения и тех субъективных смыслов, через которые мы определяем отношение высказывания к действительности (модальность, темпоральность, персональность), достоверность или недостоверность сообщаемого (персуазивность), намерение говорящего дать оценку событию или факту и т. п.» [7].

Приставочные глаголы (н-р, *сбить, прибить, забить* и т.п.) заслуживают особого внимания, так как развитие полисемии в данном случае имеет свои особенности. В значении префикса уже заложено определенное значение, которое в большинстве случаев обозначают результат действия, полученный различными способами. Например, основа *громить* описывает идею отрицательного воздействия, ущерба или уничтожения. Глагол же *разгромить* обозначает действие, результатом которого является *полное* разрушение. Именно поэтому подобные случаи (*громить – разгромить; грызть – угрызть, загрызть, перегрызть* и т. п.) не следует считать примерами полной синонимии, так как то, что оформлено разными средствами, имеет разные значения.

Результат действия обусловлен говорящим (субъектом пропозиции) и направлен на *объект*. Г. И. Кустова выделяет следующие основные признаки *объекта*, которые влияют на результат действия:

- 1) онтологические классы *объектов*: предметы и вещества и их подклассы;
- 2) положение, исходное состояние;
- 3) причины сопротивления воздействию со стороны *субъекта* (тяжесть и др.);
- 4) характеристики места (поверхность и др.).

При определяющей роли объекта, способа, результата, места и др., главным все же является человек, который дает оценку происходящему, пропускает через себя и по-своему интерпретируя лексическую единицу. Благодаря «человеческому фактору» и происходит расширение семантики слова, распространения его значения на ряд других, иногда противоположных ситуаций. Данный процесс может происходить при участии метонимического и метафорического механизмов. Так, глагол *тлеть* наряду со значением «*подвергаться гниению, разрушению, распаду; гнить*» обозначает «*гореть без пламени, слабо гореть*». Второй ЛСВ основан на внешнем сходстве процесса тления в первом значении (*прах тлеет / свеча тлеет*), имеющего конечным результатом исчезновение, полный распад предмета или вещества. Более творческий характер носит метафорический сдвиг в семантической структуре глагола. Данный процесс обусловлен внутренней возможностью и широтой потенциала самого слова: например, *опутать веревками / опутать интригами* или *ложью*. Если в исходном значении смысл «ограничить свободу действия» лишь подразумевается, в переносном он становится основным («*лишить собственной воли, свободы действий, подчинить себе*»). Уже на базе 2 ЛСВ образуется следующее значение «*хитростями, уловками сбить с толку, ввести в заблуждение*», в котором актуализируется еще один фрагмент ситуации, способ.

Таким образом, развитие полисемии – процесс многообразный и глубокий. Он осуществляется как при отождествлении значений друг другу, так и при перестановке акцентов с одного фрагмента ситуации на другой. Для решения коммуникативной задачи говорящим в той или иной степени используется весь объем значений, которые, в

свою очередь, лежат в основе деривационной способности слова. Для установления более глубоких связей между когнитивной сложностью многозначных глаголов и словообразовательных механизмов требуется дальнейшее исследование материала.

Источники и литература:

1. Апресян Ю. Д. Лексическая семантика: Синонимические средства языка / Юрий Дереникович Апресян. – М.: Наука, 1974. – 367 с.
2. Апресян Ю. Д. Интерпретационные глаголы – группа *ошибаться* / Юрий Дереникович Апресян // W zwiarcie języka i kultury. – 1999. – С. 309-332.
3. Арутюнова Н. Д. Языковая метафора: Синтаксис и лексика // Лингвистика и поэтика / Н. Д. Арутюнова. – М., 1979. – С. 45-59.
4. Кустова Г. И. О семантическом потенциале слов энергетической и экспериенциальной сферы / Г. И. Кустова // Вопросы языкознания. – 2005. – № 3. – С. 2-24.
5. Материалы I Международного конгресса исследователей русского языка «Русский язык: исторические судьбы и современность». – М.: МГУ, 2001. – С. 206-208.
6. Падучева Е. В. О семантической деривации слова: слово как парадигма лексем / Е. В. Падучева // Русский язык сегодня. – 2000. – № 1. – С. 21-28.
7. Самсонов Н. Б. О разных подходах к пониманию пропозиции / Н. Б. Самсонов // Вестник МГОУ. – 2007. – № 1. – С. 123-125.
8. Kostic A. The Effect of Polysemy on Processing of Serbian Nouns / A. Kostic // PSIHLOGIJA. – 2008. – Vol. 41 (1). – С. 69-86.
9. Metonymy in Language and Thought.: [ed. by K.-U. Panther & G. Radden]. – Amsterdam; Philadelphia : John Benjamin, 1999. – 397 p.
10. Zipf G.K. The Meaning-Frequency Relationship of Words / G.K. Zipf // The Journal of General Psychology. – 1945. – С. 251-266.

УДК 81'372

Жук А. В.

К ВОПРОСУ О ПРОБЛЕМАХ ПЕРЕВОДА ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКИХ ЕДИНИЦ

Целью данного исследования является анализ основных трудностей перевода фразеологических единиц и способов их преодоления. Также в данной работе автор рассматривает наиболее общеупотребительные и полные понятия фразеологических единиц, и выделяет типы их сочетаний.

Ключевые слова: фразеологизм, образность, перевод, калькирование, фразеологические единства, описательный перевод.

Метою цього дослідження є аналіз основних труднощів переведення фразеологічних одиниць та способів їх подолання. У цій роботі автор розглядає найбільш загальноживані і повні поняття фразеологічних одиниць та виділяє типи їх словосполучень.

Ключові слова: фразеологізм, образність, переведення, калькування, фразеологічна єдність, описове переведення.

The aim of this article is to analyze some difficulties connected with translating different phraseological units. The author reveals the most frequently used notions of phraseological units and defines the types of their combination.

Key words: phraseological unit, translating, vividness, descriptive translation, literal translation.

Целью данного исследования является анализ основных трудностей перевода фразеологических единиц и способов их преодоления.

Многие исследователи [1; 2; 4; 7] работали над понятием фразеологизмов, изучали их структурную специфику и выделяли типы сочетаний. Так, по определению Ю. П. Солодуба, фразеологизм (фразеологический оборот) – это устойчивое сочетание слов с целостным обобщенно-переносным значением, возникшим на основе образного переосмысления (семантической трансформации) словесного комплекса-прототипа [7, с. 113]. А. В. Кунин дает следующее определение: фразеологизмы – это устойчивые сочетания слов с осложненной семантикой, не образующиеся по порождающим структурно-семантическим моделям переменных сочетаний [5]. По мнению этих исследователей, структурная специфика фразеологизма восходит к сочетанию слов. Термин этот имеет широкое значение, охватывая самые разнообразные типы сочетаний: 1) предложно-падежные сочетания слов ('at a loss' – 'в недоумении, растерянности, смущении'; 'in a word' – 'одним словом, короче говоря'); 2) сочинительные сочетания ('pick and choose' – 'быть разборчивым, привередливым; тщательно выбирать'; 'safe and sound' – 'цел и невредим, жив-здоров'; 'nuts and bolts' – 'суть дела, основные элементы, главные компоненты, существенные детали'); 3) самые разнообразные в структурном отношении разновидности словосочетаний, т.е. подчинительных сочетаний слов ('a blue stocking' – 'синий чулок'; 'pure in heart' – 'чистый душой'; 'to get out of hand' – 'отбиться от рук, выйти из повиновения, из-под контроля, проявлять непокорность'); 4) предикативные сочетания слов, т.е. имеющие структуру предложения ('when one's ship comes home' – 'когда счастье ему (ей и т. д.) улыбнется').

В. В. Виноградов рассматривал фразеологизм как явление, прежде всего, семантическое и выделил в составе фразеологизмов *фразеологические сращения*, и *фразеологические единства*. Фразеологические сращения отличаются от фразеологических единств большей степенью семантической спаянности, слитности своих компонентов. Основным лингвистическим фактором, определяющим степень семантической спаянности компонентов значения фразеологизма, является отсутствие или наличие образной мотивированности их значений. Ю. П. Солодуб дает следующее определение: фразеологические сращения – это фразеологизмы, целостное обобщенно-переносное значение которых никак не мотивировано лексическими значениями вошедших в их состав компонентов [7, с. 114]. Например: 'a skeleton in the cupboard' – 'семейная тайна; неприятность, скрывающаяся от посторонних'; 'the real McCoy' – 'отличная вещь, нечто ценное; grin like a Cheshire cat' – 'ухмыляться во весь рот'.

Наряду с фразеологическими сращениями исследователи выделяют фразеологические единства. *Фразеологические единства* – это фразеологизмы, целостное обобщенно-переносное значение которых может быть образно мотивировано на основе лексических значений компонентов, вошедших в их состав [7, с. 114]. Например: 'to pour oil on the flame(s)' – 'подливать масло в огонь', 'to tear one's hair' – 'рвать на себе волосы, (to live) a cat and dog life' – 'жить как кошка с собакой'.

Высокая коннотативность фразеологических единств обусловлена фразеологическим образом, или внутренней формой, т. е. наглядным представлением, той «картинкой», на основе которой осмысливается и воспринимается само целостное обобщенно-переносное значение. Теоретически наличие идентичных по своим значениям и внутренним формам фразеологизмов можно объяснить определенной общностью образно-понятийных ассоциаций, возникающих в различных языках и у разных народов в результате сходства их жизненного опыта; немаловажную роль при этом могут играть культурные реалии, в какой-то мере отражающие общие пути развития этих народов. Наглядными примерами могут служить следующие фразеологические единства: 'to carry coals to Newcastle' – 'заниматься бесполезным и ненужным делом' – семантически идентичен с фразеологизмом в русском языке 'ездить в Тулу со своим самоваром'; 'when pigs fly' – 'букв. 'когда полетят свиньи', т. е. никогда' – семантически идентичен с фразеологизмом в русском языке 'когда рак на горе свистнет (а рыба запоет)'.

Согласно классификации А. В. Кунина, помимо фразеологических единств и сращений, существуют еще фразеологические сочетания. *Фразеологические сочетания* – обороты, в которых у одного из компонентов фразеологически связанное значение проявляется лишь в связи со строго определенным кругом понятий и их

словесных обозначений [5, с. 22]. При этом для такого ограничения как будто нет оснований в логической природе самих обозначаемых предметов, действий, явлений. Эти ограничения создаются присущими данному языку законами связи словесных значений. Подобные сочетания эквивалентами слов не являются, так как у каждого их компонента различные значения. Например: *'to keep one's distance'* – 'знать свое место; держаться в стороне, подальше; держаться на почтительном расстоянии'; *'to keep one's ears open'* – 'держаться ухом востро, быть на стороже, начеку'; *'to keep oneself to oneself'* – 'быть замкнутым, необщительным, предпочитать одиночество; держаться особняком, сторониться людей, замкнуться в себе'. В выше перечисленных примерах слово *'to keep'* нельзя заменить на любое другое, близкое по значению слово, т.к. это приведет к несочетаемости слов и искажению значения фразеологизма.

Лингвисты отмечают, что в современной фразеологии сложилась тенденция к использованию термина «фразеологическая единица» в самом широком смысле: он охватывает все объекты фразеологии как лингвистической науки – фразеологические сращения, фразеологические единства и фразеологические сочетания. Термин «фразеологизм» (фразеологический оборот) употребляется обычно только по отношению к фразеологическим сращениям и фразеологическим единствам как их своеобразный терминологический гипероним. Очень часто встречается еще один терминологический гипероним – идиома – идиомы (этот термин В. В. Виноградов применял только по отношению к фразеологическим сращениям) [7, с. 116]. Таким образом, фразеологическая единица в самом широком смысле вызывает определенные трудности при переводе. Ж. А. Голикова отмечает, что образные выражения требуют к себе значительно большего внимания со стороны переводчика, так как в отличие от необразных фразеологизмов, зачастую имеющих устоявшиеся, варианты перевода на русский язык, представляют собой, с точки зрения семантики, гораздо более сложные образования. Перевод крылатых слов, пословиц, поговорок, сравнений и других образных средств языка является трудной задачей; при ее выполнении переводчика подстерегает ряд опасностей, незнание которых может привести к существенным искажениям смысла переводимой идиомы [3, с. 213]. Определенные трудности при переводе вызывает сходство фразеологизма со свободным сочетанием, например: *'to let one's hair down'* – а) держать себя очень непринужденно, раскованно; б) изливать душу; *'to join the majority'* – 'отправиться к праотцам'; *'to be left holding the bag (baby)'* – 'остаться в дураках'; *'to turn the tables'* – 'поменяться ролями'.

Принимая фразеологизм за свободное сочетание, при переводе возникают грубые ошибки. Так, в переводе романа Гринвуда «Отряд выступает», нам сообщается, что герой романа вышел из 'своего коричневого кабинета', что не может вызвать удивления, так как до этого он находился во дворе. В данном случае английский фразеологизм *'to be in a brown study'*, то есть 'глубоко задуматься' был принят за свободное сочетание слов и не был распознан. Это обстоятельство повлекло за собой ряд грубых ошибок в переводе [4, с. 170]. Поэтому, прежде всего, необходимо уметь распознавать фразеологизмы в тексте.

Л. Ф. Дмитриева, С. Е. Кунцевич, Е. А. Мартинкевич, Н. Ф. Смирнова отмечают, что очень часто при полном совпадении формы русского и английского фразеологизма их значения могут не совпадать [1]. Так, английское выражение *'to lead by the nose'* значит 'вести на поводу, всецело подчинить' в отличие от русского 'водить за нос'; *'to stretch one's legs'* имеет значение противоположное тому, что напрашивается ('протянуть ноги'), а 'прогуляться, размять ноги'. Аналогичным образом *'to throw dust in the eyes'* означает 'обманывать', а не 'пускать пыль в глаза'. Расхождение между соответствующими фразеологизмами может быть связано с коннотативными компонентами их семантики. Также образное выражение может быть неверно истолковано по причине его ассоциативной схожести с соответствующим фразеологизмом языка перевода. Например: *'to pull the devil by the tail'* – под влиянием русского языка это выражение может быть интерпретировано как 'держаться бога за бороду', вместо значения 'напрямываться на неприятности'. Следует отметить, что английский фразеологизм отличается большей смысловой и стилистической недифференцированностью и многозначностью [1, с. 62]. Например: *'to take the floor'* – в общественно-политической жизни означает 'взять слово, выступить на собрании', а в быту – 'пойти потанцевать'; *'to have the hell of a time'* – в зависимости от контекста может иметь противоположные значения 'хорошо провести время' и 'попасть в переpleт, иметь большие неприятности'; *'you never can tell'* – можно перевести 'почем знать' и 'чем черт не шутит', что стилистически далеко не равноценно.

Расхождение между соответствующими фразеологизмами может быть связано с коннотативными компонентами их семантики. Так, английский фразеологизм *'to save one's skin'* соответствует русскому 'спасти свою шкуру', когда он употребляется в отрицательном смысле. Но этот же фразеологизм может иметь положительную коннотацию, и тогда такой перевод окажется неправильным. Например: *'Betty saved Tim's skin by typing his report for him'* – 'Бетти выручила (спасла от неприятностей) Тима, напечатав за него доклад'. Таким образом, стилистическая недифференцированность и многозначность фразеологизмов, а также их сходство со свободным сочетанием и ассоциативная схожесть представляют основные трудности при переводе на русский язык.

Большинство исследователей [3; 4; 5; 6; 8; 9] выделяют четыре основных способа перевода образной фразеологии. Первый тип соответствий обычно именуют **фразеологическими эквивалентами**. При использовании таких соответствий сохраняется весь комплекс значений переводимой единицы. В этом случае существует образный фразеологизм, совпадающий по всем параметрам с фразеологической единицей оригинала, например: *'to pull chestnuts out of the fire for smb.'* – 'таскать каштаны из огня для кого-либо'; *'to play with fire'* – 'играть с огнем'; *'to read between lines'* – 'читать между строк'; *'strike the iron while it is hot'* – 'куй железо, пока горячо'. Использование такого соответствия позволяет наиболее полно воспроизвести иноязычный фразеологизм, и переводчик, прежде всего, пытается его отыскать. Однако при этом следует учитывать два обстоятельства, ограничивающих возможность применения первого вида фразеологических соответствий. Во-первых, фразеологических эквивалентов сравнительно немного. Чаще всего они обнаруживаются у так называемых интернациональных фразеологизмов, заимствованных обоими языками из какого-нибудь третьего языка, главным образом, латинского или греческого: *'the hill of Achilles'* – 'Ахиллесова пята', *'the sword of Damocles'* – 'Дамоклов меч' [4, с. 172]. Эквивалентные единицы могут быть заимствованы и в более поздний период. Так, и английский, и русский языки заимствовали из французского языка пословицу: *'Le jeu ne vaut pas la chandelle'* – *'The game is not worth the candle'* – 'Игра не стоит свеч'. Во-вторых, при заимствовании обоими языками одного и того же фразеологизма его значение в одном из них может видоизмениться, и в результате эти фразеологизмы окажутся «ложными друзьями переводчика» – сходными по форме, но разными по содержанию.

Как отмечает В. Н. Комиссаров, второй тип фразеологических соответствий представляют так называемые **фразеологические аналоги** [4]. В случае отсутствия фразеологического эквивалента, следует подобрать фразеологизм с таким же переносным значением, основанном на ином образе. Например: *'A bird in the hand is worth in the bush'* – 'Лучше синица в руке, чем журавль в небе'; *'Make hay while the sun shines'* – 'Куй железо, пока горячо'; *'to move heaven and earth to get smth.'* – 'свернуть горы на пути к чему-либо'; *'to cry on smb's shoulder'* – 'плакаться кому-либо в жилетку'; *'to work one's fingers to the bone'* – 'работать, не покладая рук'; *'to catch somebody red-handed'* – 'поймать на месте преступления'; *'to turn back the clock'* – 'повернуть вспять колесо истории'.

Использование соответствия этого типа обеспечивает достаточно высокую степень эквивалентности. Однако и здесь существуют некоторые ограничения. Во-первых, необходимо сохранить эмоциональные и стилистические значения фразеологизма. Английское *'Jack of the trades'* и русское 'Мастер на все руки' оба относятся к человеку, который может заниматься самыми разными делами. Однако русский идиом не является фразеологическим аналогом английскому, поскольку у них не совпадают эмоциональные значения. По-русски это, действительно, мастер, умелец в положительном смысле, а по-английски это – *'master of none'*, то есть неумеха, портящий все, за что берется. Во-вторых, следует учитывать два фактора: *стилистическую неравноценность* некоторых аналоговых фразеологизмов (литературное английское *'can the leopard change his spots'* нельзя переводить русскими разговорными выражениями 'черного кобеля не отмоешь добела' и 'горбатого могила исправит') и *национальную окраску* фразеологических единиц (так, хотя английские фразеологизмы *'to carry coals to Newcastle'* и *'what will Mrs. Grundy say?'* по смыслу и стилистической окраске полностью соответствуют русским фразеологизмам 'ездить в Тулу со своим самоваром' и 'что будет говорить княгиня Марья Алексеевна?', однако эти последние в переводе использованы быть не могут). Национально-окрашенные фразеологизмы следует передавать русскими фразеологическими единицами, в которых национальная окраска отсутствует: *'he will not set the Thames on fire'* – 'он пороха не выдувает'; *'to fight like Kilkenny cats'* – 'бороться не на жизнь, а на смерть'; *'when Queen Anne was alive'* – 'вовремя оно'; *'Queen Anne is dead!'* – 'открыл Америку!'; *'to be from Missouri'* – 'быть скептиком'.

Дословный перевод, калькирование фразеологических единиц может быть применен лишь в том случае, если в результате калькирования получается выражение, образность которого легко воспринимается русским читателем и не создает впечатления неестественности и несвойственности общепринятым нормам русского языка [1, с. 64]. Например: *'to put the cart before the horse'* – 'поставить телегу впереди лошади'; *'people who live in glass houses should not throw stones'* – 'люди, живущие в стеклянных домах, не должны бросаться камнями'; *'to keep a dog and bark oneself'* – 'держат собаку, а лаять самому'.

Соответствия-кальки обладают определенными достоинствами и достаточно широко используются в переводческой практике. Во-первых, они позволяют сохранить образный строй оригинала, что особенно важно в художественном переводе. Во-вторых, они дают возможность преодолеть трудности, которые возникают, когда в оригинале образ обыгрывается для создания развернутой метафоры [4, с. 174]. Так, английский фразеологизм *'it is raining cats and dogs'* обычно переводится 'дождь льет как из ведра', но в сочетании с другими словами, например, *'it was raining cats and a little puppy got on my page'*, предпочтительней использовать кальку, чтобы можно было обыграть тот же образ (возможно, с поясняющими дополнениями типа 'как говорится', как 'говорят англичане' и т. д.). Например: 'был такой дождь, будто, как говорят англичане, с неба сыпались кошки и собаки, и один маленький щенок упал мне на страницу'. Эти преимущества фразеологической кальки побуждают порой использовать такой способ перевода даже при наличии эквивалента или аналога. У русской поговорки 'Соловья баснями не кормят' есть английский фразеологический аналог *'Fine words butter no parsnip'*, но предпочтительней использовать кальку – *'Nightingales are not fed on fairy-tales'*.

В. Н. Комиссаров отмечает еще одну немаловажную трудность при создании фразеологической кальки – это придание ей подходящей формы крылатой фразы. Для этого иногда целесообразно приблизить кальку к уже имеющемуся образцу. Так, для перевода английской поговорки *'Rome was not built in a day'* не может быть использован русский фразеологизм с таким же переносным значением 'Не сразу Москва строилась' из-за его национальной окраски. Можно дать точную кальку 'Рим не был построен за один день', но еще лучше приблизить его к русской поговорке 'Не сразу Рим строился' [4, с. 175].

Исследователи утверждают, что в целях объяснения смысла фразеологической единицы, которая не имеет в русском языке ни аналога ни эквивалента и не подлежит дословному переводу, переводчику необходимо прибегнуть к **описательному переводу**. Например: *'peeping Tom'* – 'человек с нездоровым любопытством, тайно следящий за другими'; *'to give a wide berth'* – 'избегать, уклоняться' [1]. Так, английская идиома *'to dine with Duke Humphrey'* 'остаться без обеда', возникла по одной из версий в связи с тем, что нищие просили подаяние на паперти одной из лондонских церквей, где был похоронен некий герцог Гемфри. В русском языке у нее нет прямых соответствий, а калька 'обедать с герцогом Гемфри' не дает представления об ее переносном значении. Придется удовлетвориться скромным 'ходить голодным, остаться без обеда'. Рассмотрим другой пример, связанный с английской юридической практикой. Выражение *'to cut off with a shilling'* 'лишиться наследства', связано с тем фактом, что если отец хочет лишить сына наследства, то он не может просто упомянуть его в завещании, поскольку в этом случае завещание может быть оспорено. Поэтому он пишет 'а сыну моему любезному завещаю один шиллинг', показывая, что он не забыл о сыне, а сколько он ему оставил, на то его родительская воля. В переводе это будет просто означать 'лишить наследства'.

Таким образом, в ходе исследования мы сделали определенные **выводы**. Фразеологические единицы играют важную роль в произведениях художественной литературы. Они служат одним из средств создания эмоциональной тональности всего произведения, создают яркую экспрессию, информируют читателя об эмоциональном состоянии героя художественного произведения. При переводе фразеологических единиц перед переводчиком стоят две основные задачи: строгое соблюдение норм сочетаемости слов и передача образности фразеологизма. Но достичь этих задач не всегда удается, т.к. в процессе перевода переводчик сталкивается со многими трудностями, такими как: сходство фразеологизмов со свободным сочетанием, ассоциативная схожесть фразеологизмов, стилистическая недифференцированность и многозначность фразеологизмов. Каждая из вышеперечисленных проблем имеет конкретное решение. Так основными способами преодоления трудностей являются: метод фразеологического эквивалента, метод фразеологического аналога, дословный и описательный перевод фразеологизмов.

Источники и литература

1. Английский язык: Курс перевода. Книга для студентов / Л. Ф. Дмитриева, С. Е. Кунцевич, Е. А. Мартинкевич и др. – [2-е изд. (Серия «Ин. яз. для профессионалов»)]. – М.: МарТ, 2008. – 304 с.
2. Виноградов В. В. Основные понятия фразеологии как лингвистической дисциплины / В. В. Виноградов // Лексикология и лексикография: избранные труды. – М.: Наука, 1977. – 312 с.
3. Голикова Ж. А. Перевод с английского на русский: [учеб. пособ.] / Ж. А. Голикова. – [2-е изд., испр.]. – М.: Новое издание, 2004. – 287 с.
4. Комиссаров В. Н. Современное переводоведение: Учебное пособие / В. Н. Комиссаров. – М.: ЭТС, 2002. – 424 с.
5. Нунин А. В. Курс фразеологии современного английского языка: Учеб. для ин-тов и фак. иностр. яз. / А. В. Нунин. – [2-е изд., перераб.]. – М.: Высш. шк., Дубна: Изд. центр «Феникс», 1996. – 381 с.
6. Рецкер Я. И. Теория перевода и переводческая практика / Я. И. Рецкер. – М.: Международные отношения, 1974. – 216 с.
7. Солодуб Ю. П. Теория и практика художественного перевода / Ю. П. Солодуб. – Академия ИЦ, 2005. – 304 с.
8. Тюленев С. В. Теория перевода: Учебное пособие / С. В. Тюленев. – М.: Гардарики, 2004. – 336 с.
9. Шадрин Н. Л. Перевод фразеологических единиц и сопоставительная стилистика / Н. Л. Шадрин. – Саратов: Изд-во Саратовского университета, 1991. – 205 с.

ЗВУКОИЗОБРАЗИТЕЛЬНОСТЬ МУЗЫКАЛЬНО-ПОЭТИЧЕСКИХ ТЕКСТОВ КАК ОБЪЕКТ ФОНОСЕМАНТИЧЕСКИХ ИССЛЕДОВАНИЙ

Предложено комплексное исследование звукоизобразительности в рамках сложного целого (музыкально-поэтического произведения), синтезирующего звукоизобразительность музыкального и лингвопоэтического текста.

Ключевые слова: звукоизобразительность лингвопоэтического текста, звукоизобразительность музыкального текста

Запропоновано комплексне дослідження звукообразувальності в межах складного цілого (музично-поетичного твору), що синтезує звукообразувальність музичного та лінгвопоетичного тексту.

Ключові слова: звукообразувальність лінгвопоетичного тексту, звукообразувальність музичного тексту.

A complex research of the synthesis of musical and lingvopoetic phonoiconism inside the complex unity of musical-poetic composition is offered.

Key words: phonoiconism of musical text, phonoiconism of poetic text.

Исследование звукоизобразительности музыкально-поэтического произведения как сложного единства звукоизобразительности музыкального и лингвопоэтического текста; изучение других сложных систем, в которых языковое начало предстаёт не в качестве единственного и самодовлеющего, а как одно из равноправных составляющих сложного самоорганизованного целого, является одной из актуальнейших научно-теоретических проблем как современной науки. На наш взгляд, формирование представления о языке, основанного на глубоком всестороннем исследовании «неязыкового», поиске во внутренней природе «неязыкового» сходства с «языковым», а также характерных особенностей «языкового» и «неязыкового», позволяющих человеку сопознавать и соощать сложное синергетическое целое, в котором представлены обе составляющие, позволяет шире и глубже понять суть языка.

Результаты фоносемантического исследования музыкально-поэтических текстов, а также сделанные на их основе умозаключения будут способствовать решению актуальных проблем языкознания, фоносемантики, поэтики, теории текста, психолингвистики, музыкознания, нейрологии и нейролингвистики, культурологии; в исследованиях высшей мозговой деятельности человека; в разработках систем искусственного интеллекта.

Следует отметить, что фоносемантике изначально была присуща тенденция к междисциплинарности, интегративности, выходу за очерченные рамки предмета исследования в лингвистике, коль скоро её цели – коррекция традиционного понимания тезиса Ф. де Соссюра о немотивированности языкового знака, поиск связей между звуком и значением в слове, изучение звукоизобразительности слова – предполагают рассмотрение в рамках единой сложной системы языкового (лексического) значения слова, предмета-денотата, физических (акустических) свойств звуковой формы слова, индивидуальных и общих для большинства членов языкового коллектива психофизиологических реакций, возникающих под воздействием звуковой формы слова... Так, в 1974 г. А. П. Журавлёв [1, с. 50-53] вслед за Р. Якобсоном подтверждает наличие устойчивых звуко-цветовых соответствий для звуков русского языка, что не противоречит основам физической картины мира, закону сохранения энергии и подтверждается, к примеру, возможностью при помощи ЭВМ «переводить» световую волну в звуковую.

В то же время, очевидно, что из всех явлений звукового мира ближе всего к звучанию вербальной речи по целому ряду характеристик (физических, акустических, особенностям синтаксиса, специфике восприятия и обработки центральной нервной системой человека) находится звучание музыкальное. В связи с вышеизложенным, к нерешённым проблемам современной науки следует отнести изучение звукоизобразительности как базовой категории фоносемантики и теории музыки, разработка и внедрение механизмов фоносемантического анализа поэтических текстов музыкально-поэтических произведений с учётом наличия интегральных связей со звукоизобразительностью текста музыкального, подтверждение или опровержение наличия элементов музыкальной звукоизобразительности в текстах, не имеющих непосредственной связи с музыкальной речью (поэзия, риторика, повседневно-бытовое общение, проза).

Целью настоящего исследования является изучение сложного характера звукоизобразительности музыкально-поэтического текста, что в свою очередь требует формулирования и строгого обозначения понятийно-терминологической базы исследования, анализа существующих в современной фоносемантике подходов к анализу звукоизобразительности поэтического текста, определения звукоизобразительных элементов музыкального текста, влияющих на восприятие звукоизобразительности лингвопоэтического текста, предложения системы (новых подходов) к проведению фоносемантического анализа звукоизобразительности лингвопоэтического текста музыкально-поэтических произведений.

Звукоизобразительность как центральная категория фоносемантики представляет собой сложное единство звукоподражательной (ономатопеической) и звукосимволической подсистем [2, с. 4]. Звукоизобразительность присуща как отдельным звукам, словам, так и сложным синтаксическим единствам (предложениям, текстам). **Звукоизобразительность** – есть свойство слова, заключающееся в наличие необходимой, существенной, повторяющейся и относительно устойчивой непроизвольной связи между фонемами слова и полагаемым в основу номинации признаком объекта-денотата [3, с. 5].

Определение **звукоизобразительности лингвопоэтического текста** должно строиться на вышеприведённом определении звукоизобразительности и определении понятия поэтического текста. Язык поэзии характеризуется крайней сложностью, позволивших, к примеру, Шарандину обозначить его как «высшую форму языкового сознания» [4, с. 4], что не позволяет дать полные, точные и однозначные определения понятиям «поэзия», «поэтический текст», «поэтический смысл», что отразилось во множестве различных их толкований ведущими лингвистами, литературоведами, мастерами поэтического слова.

Многообразие трактовок весьма затрудняет выделение важнейших характеристик поэтического текста, обеспечи-вающих уникальный характер функционирования звукоизобразительности в поэзии. Для решения проблемы выделим существенные характеристики звукоизобразительности поэтического текста, отличающие его от звукоизобразительности непозэтического, а также обозначим общие характеристики звучания музыкального и поэтического текста, на базе чего построим определение звукоизобразительности музыкально-поэтического текста.

На особенное значение звучания языковых единиц в поэтических произведениях, в том числе и в процессах смыслообразования, обращали внимание многие исследователи на разных этапах развития науки (Платон, Ломоносов, Ф. де Соссюр, К. Нирон, В. Шкловский, Л. Якубинский, Б. Кушнер и другие). Перечислим **характерные особенности фонетической (уже фоносемантической) организованности поэтического текста**:

1. Сравнительно более сложный характер фонетической (фоносемантической) организованности поэтического текста. Например Ю. В. Казарин [5] выделяет в поэтическом тексте такие разновидности фонем: ономафонема, синтагмафонема, морфонема, социофонема, психофонема, текстофонема, мелофонема.

2. Высокая степень информационной насыщенности текста: «синтетика поэзии» [6, с. 500] реализуется во многом на фонетическом (фоносемантическом) уровне в виде аллитераций, звуковых повторов, анаграмм, что позволяет говорить о большей звукоизобразительности поэтического текста

3. Строгая структурная организованность поэтической формы (определённое количество слогов в строке, строк в строфе, наличие рифмы, графическая форма, прочие виды формализации поэтических смыслов).

4. Отклонение от организованной структуры стиха как средство эмфатизации отдельных смыслов.

5. В ряде поэтических произведений (в древнейших заклinalительных и медитативных текстах, в произведениях современных «заумных» поэтов) представлен набор звукобукв и их комбинаций, которые не представляют собой лексем с известным значением. В этих текстах чётко выраженное значение прослеживается лишь на фоносемантическом уровне.

Пример 1.

«Трансцендентальные слова» в поэзии Велимира Хлебникова»

Трепета, варошь, жарошь, мокошь, зарошь, вечазь, храмязь, вялязь, умнязь, плецва, плаква, нежева, дышва, студошь, сухошь, тамошь, пенязь, жриязь.

6. Представляя собой функционально-эстетическую систему, поэзия призвана приносить эстетическое наслаждение не только посредством смысла (содержания), но и посредством формы (в том числе звуковой) его реализации, что предъявляет высокие требования к звукописи поэтического текста, придающей тексту большую выразительность.

Таким образом **звукоизобразительность лингвопоэтического текста можно рассматривать** как одно из центральных свойств элементов лингвопоэтической системы, заключающееся в наличии необходимой, существенной, повторяющейся и относительно устойчивой не-произвольной связи между фонемами слова, их формальной, ритмической и интонационной организации, а также полагаемым в основу номинации признаком объекта-денотата, реализуемых в рамках функционально-эстетической системы с целью придания ей большей выразительности.

Связь поэзии и музыки, звукоизобразительности музыкального и поэтического текстов основывается на нижеследующем:

1. Поэзия и музыка представляют собою виды искусства.

2. Поэзия и музыка имеют общий материал (материальный носитель) – звук.

3. Общей является особенность формальной организованности текста – звучание чётко организовано во времени (временное искусство), представляет собой процесс.

4. Музыкальное и поэтическое звучание чётко организовано ритмически (ударные безударные слоги в поэзии, сильные слабые метроритмические доли в музыке)

5. Музыкальное и поэтическое звучание интонационно оформлено.

6. Поэтический и музыкальный текст как функционально-эстетические системы обладают определённым художественным содержанием (набором смыслов).

7. Художественное содержание (значение) как музыкального, так и поэтического произведения не сводится к простой математической сумме значений элементарных знаковых единиц, а формируется на базе переосмысления целого прочитанного (прослушанного) произведения.

8. Поэтический и музыкальный текст могут гармонично сосуществовать в рамках единого синтетического музыкально-поэтического произведения, что позволяет расширить, дополнить, конкретизировать художественное содержание целого произведения, взаимно усилить проявление звукоизобразительных средств каждого вида текста

9. Как поэтический, так и музыкальный текст характеризуются высокой степенью концентрации звукоизобразительных элементов.

10. Музыкальные и языковые (поэтические) звучания воспринимаются (а в случае вокального исполнения и воспроизводятся) одними и теми же органами человека (артикуляционный и слуховой аппарат, головной мозг и центральная нервная система человека).

11. Научно подтверждено общность и взаимозависимость развития музыкальных и языковых способностей (в онтогенезе и в филогенезе).

12. Связь музыки и поэзии подтверждается также существующими подходами к их изучению, где нередко особенности одной системы познаются через аналогию или оппозицию к особенностям другой.

Звукоизобразительность в музыке также как в лингвистике можно представить в виде двух подсистем звукоподражательной и звукоимитационной. **Звукоподражательность в музыке** – это способность имитировать звуковые явления природы, такие как: пение птиц (композитор «орнитолог» О.Мессиян); плеск волн, журчание ручья, игру воды, брызги и всплески фонтана (музыкальные «маринисты» Н. Римский-Корсаков, К. Дебюсси, М. Равель, А. Руссель); бурю, раскаты грома, порывы ветра, другие звуковые реалии окружающей нас жизни (пистолетный или пулеметные выстрелы, дробь военного, бой часов, колокольный звон, работу механизмов, движение поезда. **Музыкальный звукоимитационизм** определим как имитацию незвуковых явлений внешней действительности (интонации радости, скорби, острые, мягкие, пустые, полные; лейттемы любви, разлуки, одиночества, страха...; лейтмотивы персонажей опер).

К элементам музыкального текста, влияющим на восприятие звукоизобразительности лингвопоэтического текста, следует отнести:

1. *Авторский стиль, авторский замысел композитора*, особенности восприятия композитором предложенного поэтического текста.

2. *Мелодика (интонация)* играет важнейшую роль в музыке. Музыкальная интонация может отражать, усиливать речевую интонацию, находится в контрасте к ней, может изменить понимание смысла поэтического текста. Основная функция музыкальной интонации – звукоизобразительная.

3. *Ритм, паузы, цезуры*. Ритмическая структура музыкального текста может усилить, ослабить либо же полностью сменить акценты поэтического текста. Фактически, при фоносемантическом анализе музыкально-поэтического текста используемый Журавлёвым [2] коэффициент 2 можно применять не только к фонеме, припадающей на ударный слог, но и к фонеме, припадающей на сильную долю музыкального такта

4. *Темп, агогика*. Музыкальный текст жёстко закрепляет темп музыкально-поэтического произведения, в результате чего вокалист не имеет свободы выбора темпа прочтения (пропевания) текста. Звукоизобразительность музыкально-поэтического текста непосредственно зависит от темпа его прочтения (пропевания). Жёстко закрепляя темп музыкально-поэтического произведения, музыка позволяет посредством агогических ускорений и замедлений эмфатизировать наиболее значимые смыслы.

5. *Ладо-тональная система* придаёт яркую окраску отдельным элементам поэтического текста, может также как подчёркивать так и контрастировать со звукоизобразительными элементами лингвопоэтического текста,

помогает структурировать элементы поэтического текста (смена ладо-тональной системы свидетельствует о начале новой строфы, куплета, смысла, настроения...)

6. *Гармонический план музыкального текста*, развивается по схеме консонанс/диссонанс/консонанс (где диссонанс – нарастание напряжения, консонанс – спад напряжения). Диссонанс всегда воспринимается ярче и острее, всегда располагается в кульминационных моментах музыкального текста. Чаще всего звучанию диссонанса в мелодической линии вторит фонестема с ярко выраженной звукоизобразительностью.

Звукоизобразительность музыкально-поэтического текста следует рассматривать сквозь призму вышеизложенного, т. е. звукоизобразительности в целом, звукоизобразительности музыкального текста и звукоизобразительности лингвопоэтического текста как сложную самоорганизованную систему.

В результате проведенного исследования, было выявлено, что звукоизобразительность музыкально-поэтических текстов имеет сложный комплексный характер, включает звукоизобразительность лингвопоэтического и музыкального текстов. Фоносемантический анализ звукоизобразительности лингвопоэтического текста музыкально-поэтических произведений, проведенный без учета звукоизобразительных особенностей текста музыкального является неполным. Поэтические и в музыкальные тексты песен для детей характеризуются яркой звукоизобразительностью. Характеристика звукоизобразительности музыкально-поэтических произведений требует разработки и внедрения сложной комплексной методики анализа звукоизобразительных характеристик музыкального и поэтического текстов.

Источники и литературы

1. Журавлёв А. П. Фонетическое значение / Александр Павлович Журавлёв. – Ленинград: изд-во Ленингр. ун-та, 1974. – 150 с.
2. Воронин С. В. Основы фоносемантики / Станислав Васильевич Воронин. – Ленинград: Изд-во ЛГУ им. А. А. Жданова, 1982. – 244 с.
3. Воронин С. В. Фоносемантические идеи в зарубежном языкознании (Очерки и извлечения) / Станислав Васильевич Воронин. – Ленинград: Изд-во Ленингр. ун-та, 1990. – 200 с.
4. Шарандин А. Л. Некоторые рассуждения о поэтическом языке в аспекте теории оппозиций / Анатолий Леонидович Шарандин // Экология языка и речи. Слово в тексте: междунар. конф., 14-16 мая 1998 г.: тезисы докл. – Тамбов, 2000. – С. 3.
5. Казарин Ю. В. Филологический анализ поэтического текста: Учебник для вузов / Юрий Викторович Казарин. – М.: Академический Проспект, 2004. – 432 с.
6. Брюсов В. Я. Синтетика поэзии / Валерий Яковлевич Брюсов // В. Я. Брюсов. Сочинения: В 2-х томах. – Т. 2: Статьи и рецензии 1893-1924 гг. – М., 1987. – С. 500-514.

УДК 81-2

Забашта Р. В.

ВАРИАТИВНОСТЬ СРЕДСТВ НОМИНАЦИИ РУССКОГО ЯЗЫКА В СИСТЕМЕ РУСОФОНИИ

В статье рассматривается вопрос о вариативности средств номинации русского языка в системе русофонии – глобального русскоязычного пространства. Обосновывается необходимость изучения вариантных форм русского языка и определяются типы лексической и фразовой межвариантной дивергенции его украинского варианта.

Ключевые слова: русофония, региональный и национальный варианты языка, номинативная единица, семантема.

У статті розглядається питання про варіативність засобів номінації російської мови в системі русофонії – глобального російськомовного простору. Обґрунтовується необхідність вивчення варіантних форм російської мови і визначаються типи лексичної та фразової міжваріантної дивергенції її українського варіанту.

Ключові слова: русофонія, регіональний та національний варіанти мови, номінативна одиниця, семантема.

The article deals with a problem of the variability of the nomination of the Russian language in the system Russophonie – global Russian-speaking space. It is substantiated the necessity to investigate the variant forms of the Russian language and it is defined the types of lexical and phrasal intervariant divergence of its Ukrainian version.

Key words: Russophonie, regional and national versions of the language, nominative unit, semanteme.

Процессы глобализации, «открытость» и стремление социалем к межкультурным, деловым и др. контактам закономерно приводят к попыткам по-новому взглянуть на мировые языки, увидеть их качественные изменения и определить их функциональную специфику. Возникновение новых государств после распада Советского Союза и процессы государственного строительства значительно повлияли на языковую ситуацию многих стран. В современных условиях происходит «отрыв русского языка от русской когнитивной базы» [5], то есть русский язык перестаёт быть средством определения национальной или культурной идентичности: им пользуются как русские, так и другие народы, нации, наднациональные сообщества. В результате этих процессов сформировался глобальный русскоязычный мир – Русофония [6; 7], открытая система, обеспечивающая социальное взаимодействие путём варьирования русского языка в зависимости от потребностей социалемы в новых условиях функционирования. Актуальность обращения к проблеме вариативности средств номинации русского языка обусловлена необходимостью в описании его региональной и национальной специфики, а также в выявлении того, каким образом новые социально-культурные условия порождают системы вариантов русского языка.

Целью предлагаемой статьи является определение общих закономерностей вариативности средств номинации русского языка в системе Русофонии, то есть выяснение того, каков механизм возникновения лексических и фразовых отличий между номинативными системами разных вариантов русского языка. Поставленная цель предполагает решение следующих задач: 1) характеристика принципов «сетей» и «иерархий» как фундаментальных основ построения языкового пространства; 2) определение соотношения понятий региональный и национальный вариант языка; 3) рассмотрение некоторых особенностей процессов номинации русского языка в условиях системы Русофонии (на примере украинского варианта).

Изменения некоторых принципов организации мира неизбежно приводят к изменениям языковых пространств. Как отмечает А. М. Столяров, «началась какая-то глубинная перестройка основ современной цивилизации, происходят фундаментальные сдвиги в структурах, образующих базис нынешнего мироустройства – форматы мировоззренческих и социальных систем принципиально меняются. Обычно это связывают с <...> явлениями глобализации, унификации мира, исчезновением национальных государств, распадом парадигмальной реальности, плавлением идентичностей и т. д. и т. п.» [10, с. 118]. В современных условиях человек по-новому начинает видеть мир, и те признаки, которые ещё вчера были единственным способом интеграции, сегодня нередко утрачивают свою роль. Им на смену приходят другие признаки, одним из которых является признак языковой.

В современном языкознании существуют две противоположные точки зрения относительно возможности варьирования полинационального языка. Согласно одной из них, литературный язык является единым, но вместе с тем сложным и варьирующимся на территории одного государства или на территории других государств, способным к образованию национальных вариантов (И. И. Срезневский, А. М. Соболевский, Ф. Е. Корш, А. Н. Томсон,

В. А. Богородицкий, А. А. Шахматов, Н. М. Каринский, Р. Р. Гельгардт, З. М. Альмухамедова, Н. В. Парикова, К. И. Чуркина, М. В. Панов, И. Г. Добродомов, Т. И. Ерофеева, О. Д. Крыжановская, М. Д. Харламова, А. Н. Рудяков и др.). Партнёрство языков при данном подходе – исходный принцип языкового развития, залог качественной устойчивости в историческом процессе. Однако это оспаривается лингвистами, считающими единство и строгую нормализацию литературного языка его непеременимыми свойствами, признание же регионального или национального варьирования означает разрушение языка, его «порчу» (Е. Ф. Будде, В. И. Чернышев, В. К. Фаворин, В. В. Виноградов, Ф. П. Филин, В. Г. Орлова, Л. И. Скворцов, Л. А. Вербицкая и др.).

Исследователи, придерживающиеся второй точки зрения, усматривают в языковых контактах угрозу «чистоте» русского языка. Однако при этом не учитывается особая функция русского языка как языка, во-первых, полинационального и, во-вторых, мирового языка. Глобальные языки могут обеспечивать процессы социального взаимодействия во всех сферах без исключения, более того, они способны быть посредниками между различными микромирами (отдельные регионы), а также способны быть проводниками макромиров – наднациональными сообществами, объединёнными по ряду признаков, среди которых ведущим является языковой признак (Европа, Русский мир, Арабский мир, Латинская Америка и др.), в этом заключается их особая функция. Апологеты доктрины единого нормированного русского языка высказывают мнение, согласно которому признание существования национальных вариантов русского языка возможно лишь тогда, когда отдельная использующая русский язык нация осознаёт его отличие от языка метрополии и – как следствие – придаёт ему статус государственного. Термин «язык метрополии» в применении к странам бывшего Советского Союза представляется нам следствием определённого мировоззрения, не отражающего реального положения дел. Это попытки осознать мир и место русского языка в нём с позиций «главный – подчиняющийся», «метрополия – колония», «столица – провинция», «правильный – испорченный», то есть с позиций иерархических отношений; в действительности же русский мир далеко не един в том смысле, что он представляет собой сообщества Русофонии, по-своему приспособившие русский язык к особым условиям функционирования. Взаимодействие данных сообществ строится на принципах паритета вариантных форм одного языка, «сети», то есть партнёрских отношений.

С 50-х гг. XX века вопрос о «национальных особенностях» западноевропейских языков рождает целое направление исследований (преимущественно касающихся языковых особенностей английского языка в США, немецкого – в Австрии, испанского – в странах Латинской Америки, французского – в Канаде, Бельгии и Швейцарии). Согласно выработанным теоретическим положениям этого периода, «национальные разновидности или варианты являются определёнными формами приспособления единого языка к условиям, нуждам общественного развития и традициям наций – носителей данного языка и представляют собой особые формы функционирования единого языка» [2, с. 8]. Обращает на себя внимание словосочетание «единый язык», то есть британский английский, американский английский, австралийский английский, английский ЮАР – это всё формы существования английского языка, но в разных социально-культурных условиях.

Варьироваться могут языковые элементы, статус которых не позволяет качественно измениться языку, и одновременно существуют такие геолингвистические формы варьирования, приводящие к образованию региональных и национальных вариантов конкретного языка. Отметим, что для последнего типа характерна не только разнородная этническая среда, в которой изменяется язык, но и его национально-географическая автономность, то есть функционирование в пределах другого государства, в других социальных условиях. Национальный вариант языка – «різновид національної мови, який використовується різними етносами в певних країнах світу, отримує усвідомлену національною спільнотою автономію, хоч не має із власне національною мовою значних системно-структурних розбіжностей» [9, с. 411-412]. Итак, отметим условия образования национальных вариантов языка:

- 1) наличие исходного, варьирующегося национального языка, образующего стандарт (литературную форму), жаргоны, просторечие и диалекты;
- 2) государственная автономность территории, на которой существует новое языковое пространство;
- 3) территориальное обособление носителей языка от территории исходной формы языка;
- 4) возможность осуществления языковых контактов на новой территории;
- 5) условие стабильного баланса с инвариантом варьирующегося языка (сохранение качественной определённости);
- 6) осознание носителями языка своеобразия своей формы языка;
- 7) сбалансированная языковая политика государства.

По поводу типичных условий образования национальных вариантов языка нет единого мнения. Главное же отличие национального варианта языка от регионального заключается в том, что степень вариативности последнего находится в зависимости от местных условий и особенностей функционирования языка в пределах одного государства, в котором существует основной вариант¹.

Современная концепция национальных вариантов русского языка была предложена в работах А. Н. Рудякова [6; 7 и др.], предложившего объектом русистики определить Русофонию – глобальное русскоязычное пространство. Следует подчеркнуть, что в современном мире люди, говорящие на русском языке, создают свой Универсум, не похожий на другие участки глобальной ноосферы; важно осознавать, «что «русскоговорящести» как свойство личности не предполагает какой-либо определённой национальности, культуры, отечества. Это иной вид общности людей, вид, приобретающий едва ли не решающее значение в эпоху глобализации, когда языковые миры разрушают «старые» идентичности и творят принципиально новые» [6, с. 8]. Очевидно, что если какой-либо язык используется не только носителем соответствующей культуры, но и представителями других народов, причём необязательно этот язык является для них неродным (например, большинство русскоговорящих украинцев считают русский родным языком), то он не может не претерпевать каких-то изменений. Языковая вариативность в данном случае выступает признаком способного к конкуренции языка, языка планетарного, высокоорганизованного. Интересным для нас оказалось определение Русофонии, которые мы обнаружили в сборнике «Новое в русской лексике» (1993): «Русофония – наука о культурном звучании русской речи» [3, с. 310]. Следовательно, при таком понимании Русофонии речь идёт об изучении закономерностей распространения и об особенностях бытования русской культуры в мире, что не отвечает предмету русистики в нашем понимании.

Таким образом, русский язык – это инвариант, «системный глубинный источник воздействия на подчинённые ему варианты. Он отражает исходно-системную сторону взаимодействия системы и среды»² [1, с. 49]. Российский вариант русского языка есть не что иное как центральный (основной) вариант, равно как и звукотип [о] является основным вариантом фонемы <о>, однако при этом, в зависимости от позиции (условий реализации), экспликатором данной фонемы могут быть и [Λ], и [ъ], и [ь], и [и(э)], и [э(ы)], и [Ø]. Украинский вариант русского языка, активно формирующийся в настоящее время (равно как и другие национальные варианты), – ядерная зона Русофонии. Периферией Русофонии являются множественные островки русского мира, выполняющие свою функцию – функцию взаимодействия с другими «фонемиями» глобальной геолингвистической системы. Одной из

таких частных функций является функция преподавания русского языка (например, в языковых центрах и домах русской культуры в Западной Европе). Именно благодаря своему фактическому статусу (не подкреплённому, однако, на законодательном уровне) русский язык в Украине – это язык украинцев как двуязычной нации, и нельзя согласиться с мнением, согласно которому, русский язык вне территории Российской Федерации существует только в виде языка диаспоры. Почему? Представители диаспоры вынуждены изучать иностранный язык, именно он становится основным языком общения в процессах социализации эмигрантов в новой стране. Родной же язык используется преимущественно в семье; в результате билингв использует родной язык преимущественно в быту, русский в этом смысле становится средством национальной или культурной идентификации, но перестаёт выполнять ряд важнейших функций, в результате происходит процесс консервации языка. Очевидно, что совершенно иные социальные условия русского языка в современной Украине, Молдове, Казахстане и т.д.

Статус русского языка во многих постсоветских странах трудно назвать статусом языка диаспоры. В этих странах русский язык используется в том числе и для того, чтобы фиксировать процессы государственного строительства. Так, ректор Государственного института русского языка им. А. С. Пушкина проф. Ю. Е. Прохоров в одном из интервью говорит о естественности существования носителей русского языка в рамках другой культуры, другой государственности: «В молдавской русскоязычной газете, например, можно прочитать: «Через две недели состоятся повторные выборы примара муниципии». Но у них нет мэра города – есть примар муниципии. И это для них абсолютно русские слова!» [4]. Таким образом, понятие ‘лицо, занимающее высшую руководящую должность в городском органе власти’ может быть эксплицировано в русском языке разными номинативными единицами: *мэр, примар муниципии, городской голова, градоначальник* и др. Употребление каждой из перечисленных единиц обусловлено позицией номинации – условиями функционирования той или иной формы русского языка (коллективоцентристские семы ‘у нас’, ‘не у нас’, ‘сейчас’, ‘не сейчас’ играют важную роль при номинации). Так, *городской голова* – это официальное название мэра в современной Украине, а *градоначальник* – это наименование должностного лица в дореволюционной России и т. п.

Для описания национальных особенностей номинативной сферы языка мы будем использовать предложенное в работах А. Н. Рудякова понятие семантемы – функционально-семантическую единицу номинативной системы, представленную единством сигнификата и средств его экспликации (слов и словосочетаний), выбор каждого из которых обусловлен позицией номинации [8].

Национальное своеобразие номинативной системы украинского варианта русского языка можно определить следующими типами отличий (примеры взяты из речи украинских русскоговорящих писателей, политиков, общественных деятелей, а также из того пространства Интернета, которое используется русскоговорящими украинцами):

1) появление нового значения: сам (укр. вар.) – ‘быть одному, находиться в одиночестве, без присутствия других лиц’, ил.: *Вот опять сижу дома сам, и как-то грустно на душе, такая Журба заела... хорошо, что завтра гости придут*; сам (рос. вар.) – ‘самостоятельно, без чьей-л. помощи или вмешательства или невольно, произвольно’, ил.: *Я работаю с утра до ночи. Все знают, что детали я делаю сам*; голова (укр. вар.) – ‘выборный руководитель органов местного самоуправления в Украине; лицо, руководящее собранием, заседанием; председательствующий’, ил.: *Программа кандидата на должность Донецкого городского головы Александра Лукьянченко. Непросто сегодня быть местным головою, а уж тем более – головою южнобережного поселка...* голова (рос. вар.) – ‘председатель и руководитель некоторых выборных органов в дореволюционной России’, ил.: *Два верхоконных отделились от головы и вскачь погнали навстречу*;

2) русско-украинская интерференция с результатом вариантных омонимов: доводить/довести (укр. вар., от укр. доводити/довести) – ‘подтверждать правильность чего-л. фактами или доводами, доказывать что-л.’, ил.: *А невинность его ещё надо довести, потому как фактов в деле мало. Каждый должен уметь доводить своё личное мнение, аргументировать его*; доводить/довести (рос. вар.) – ‘доставить до какого-л. места; привести в какое-л. состояние; сообщить, передать’, иллюстрация: *Чувствую, нужно его довести до дома, сам он вряд ли найдёт адрес*; закидать (закидывать)/закинуть (укр. вар., от укр. закидати/закинути) – ‘упрекать кого-л. в чём-л., предъявлять претензии по поводу чего-л.’, ил.: *Президент в который раз закидает главе правительства отсутствие сбалансированной политики в отношении газового вопроса*; закидывать/закинуть (рос. вар.) – ‘кинуть, бросить куда-л.; накинуть; придать чему-л. какое-л. положение резким движением назад, вверх или в сторону’, ил.: *Уже было его слуги совсем схватили меня и закинули верёвку на шею*;

3) русско-украинская интерференция с результатом появления новой номинативной единицы: наявність (укр. вар., от укр. наявність) – ‘наличие, присутствие чего-, кого-л.’, ил.: *В данном случае человека интересует обозначение опции многофункциональное табло и/или многофункциональное табло Plus – означает ли наявність информации о среднем расходе, средней скорости, мгновенном расходе и т. д. Важным фактором при выборе холодильного оборудования является наявність и характеристики освещения размещаемых внутри холодильного лара продуктов*; наличие, присутствие (рос. вар.); забубон (забобон) (укр. вар., от укр. забобон) – ‘слепая, противящаяся всему другому вера человека во что-л.; упрямая убеждённость в чём-л.; суеверие’, ил.: *Есть ещё дебильнейший забобон – не говорить о чем-то или отрицать возможность чего-то, что явно и неминуемо произойдет... Ногами к двери – это чисто русский забобон! Существует забубон, что на кладбище себя фоткать нельзя... есть забубон, что черная кошка – это зло... Потом у компании был забубон, когда они открыли пару «бутиков» в Европе, для коих изготавливали специально обученные модели... суеверие, домысел, мнительность (рос. вар.)*;

4) лексико-derivационные новообразования: власноручный (укр. вар.) – ‘произведённый, сделанный, написанный своей рукой (руками), без чьей-л. помощи’, ил.: *Хочу показать вам власноручную вещь – стол со стулом для ребёнка, теперь малюк не сможет, когда кушает за ним, вылезть и попробовать упасть*; собственноручный (рос. вар.); доброчестность (укр. вар.) – ‘высшей степени положительное нравственное качество человека, моральная чистота’, ил.: *№657-р утвердил план мероприятий относительно реализации Концепции преодоления коррупции в Украине «На пути к доброчестности». Прозрачность и личная доброчестность лежат в самом сердце отношений между общественностью и Европейским Союзом и в основе дебатов о путях усиления легитимности политики и решений ЕС*; добродетель (рос. вар.)

5) фразеологические новообразования: страшные деньги (укр. вар.) = бешеные деньги (рос. вар.); как на ножах (укр. вар.) = сидеть как на углях (рос. вар.)

6) экзотизмы и безэквивалентная лексика: Верховная Рада (укр. вар.) – ‘высший законодательный орган Украины’, ил.: *Председатель Верховной Рады Украины Владимир Литвин подписал распоряжение, согласно которому депутаты не получают заработную плату за те дни, когда работа парламента была заблокирована. Эта инициатива вызвала недовольство среди «слуг народа», поскольку санкциям в таком случае подвергаются все без исключения парламентарии, а не только виновники. Главные же любители парализовать работу Рады – Партия регионов – уже заявили о готовности отказаться от блокирования при принятии закона о соцвыплатах; эсбэушник*

(укр. вар.) – ‘сотрудник Службы безопасности Украины (СБУ)’, ил.: *Приходил к нему вчера эсбэушник, хотел поговорить о взрыве на заводе и о чём-то ещё, думаю, о новых сотрудниках...* дэпэушник (укр. вар.) – ‘учитель средней школы, преподающий «Основы допризывной подготовки юношей» (ДПЮ)’, ил.: *А у нас дэпэушник какой-то странный был: постоянно какие-то басни рассказывал, но зато когда дошло дело до сборки магазина, все повеселились по-настоящему;* вышиванка (укр. вар.) – ‘традиционная украинская мужская рубашка, вышитая особыми народными узорами’, ил.: *Опять модным стало покупать вышиванки, рушники, то есть всячески показывать внешне, что ты украинец. Посмотришь на политиков – одни вышиванки под пиджаками!..*

Как видно из представленного выше выборочного материала, русский язык, функционирующий на территории современной Украины, отличается не только вариативностью номинативных средств выражения отдельных семантем-понятий, но и появлением в структуре картины мира новых понятийных единиц. Следует говорить и о своеобразии номинативной системы русского варианта русского языка: для носителя украинского варианта такая новая единица, как *сатанисты* – ‘о тех, кто творит беззаконие, предаёт интересы России (перен., бран.)’ [3], окажется совершенно непонятной без специального толкования, равно как и для россиянина будет непонятным слово украинского варианта русского языка *регионалы* – ‘о представителях политической партии «Партия регионов» в Украине’. Данные примеры являются свидетельством существующих отличий между когнитивными системами двух вариантов одного языка.

Отчётливая тенденция к использованию носителями русского языка в Украине одного варианта семантемы в позиции, где в российском варианте русского языка приемлем другой вариант, является не столько следствием русско-украинской интерференции, сколько заменой основного варианта семантемы, например, номинативная единица *криминальный* в украинском варианте используется вместо нормированных в российском варианте единиц *уголовный* и *преступный* (ср.: *уголовный кодекс* – *криминальный кодекс*, *преступная группировка* – *криминальная группировка*). Такую же унификацию вариантов для разных позиций номинации можно отметить в следующих примерах: *вицент* (укр. вар. рус. яз.) = на мелкие части, вдребезги, без остатка, дотла, полностью, совершенно, окончательно (рос. вар. рус. яз.); *держак* (укр. вар. рус. яз.) = рукоять, черенок, древко (рос. вар. рус. яз.); *наснага* (укр. вар. рус. яз.) = воодушевление, подъём, заряд сил (рос. вар. рус. яз.) и др. Тем не менее, регулярность появления в речи русскоговорящих украинцев данных номинативных единиц ещё не изучена, поэтому существует необходимость в определении того, какие словоупотребления уже стали нормой для украинского варианта русского языка.

Георусистика должна помочь современному языкознанию увидеть во взаимодействии языков и их изменчивости проявление партнёрских отношений между отдельными людьми, социальными группами, народами, а значит – дать более совершенный инструмент для осуществления подобного взаимодействия.

Источники и литература

1. Бондарко А. В. К вопросу об инвариантности грамматических значений / А. В. Бондарко // Nuev, aspectus, irodalom. Köszöntő könyv Krékit József 70. Születésnapjára. Szerk. Györke Zoltán. Készült a Szegedi Tudományegyetem JGYTF Kara Orosz Nyelv és Irodalom Tanszékén. Szeged. 2000. – P. 45-49.
2. Домашнев А. И. Концепция национального варианта языка в трудах академика Г. В. Степанова / А. И. Домашнев // Res Philologica. Филологические исследования: Памяти академика Георгия Владимировича Степанова. – М.: Наука, 1990. – С. 4-17.
3. Новое в русской лексике. Словарные материалы – 1993 / [сост. Е. А. Левашов, Т. Н. Буцева, Ю. Ф. Денисенко, Е. П. Холодова, С. И. Алаторцева, В. Д. Бояркина, Е. Н. Шагалева, Н. А. Козулина]; [под ред. Т. Н. Буцевой]. Ин-т лингвистических исследований РАН. – СПб.: Изд-во «Дмитрий Буланин», 2008. – 448 с.
4. Прохоров Ю. Е. Лингвист Юрий Прохоров о развитии современного русского языка / Ю. Е. Прохоров [Электронный ресурс] // Режим доступа: http://www.usu.ru/usu/opencms/today/news/2008/11/news_0011.html (15.07.2010).
5. Прохоров Ю. Е. Нормальные русские языки / Ю. Е. Прохоров [Электронный ресурс] // Режим доступа: <http://www.russkiymir.ru/russkiymir/ru/publications/interview/interview0063.html> (14.07.2010).
6. Рудяков А. Н. Георусистика и национальные варианты русского языка / А. Н. Рудяков // Культура народов Причерноморья. Научный журнал. – № 168. Т. 1. I Международный крымский лингвистический конгресс «Язык и мир». – Симферополь, 2009. – С. 7-10.
7. Рудяков А. Н. Георусистика и русофония / А. Н. Рудяков // Лингводидактика. Социоллингвистика. Языки мира. К 90-летию со дня рождения академика И. Ф. Протченко / Учреждение Российской академии наук, Институт языкознания РАН. – М.: Сов. писатель, 2008. – С. 115-128.
8. Рудяков А. Н. Функциональная семантика / Александр Николаевич Рудяков. – Симферополь: Таврия, 1992. – 154 с.
9. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія / Олена Олександрівна Селіванова. – Полтава: Довкілля-К., 2006. – 716 с.
10. Столяров А. М. ЕССЕ НОМО. Розовое и голубое // Новый мир. – № 11. – 2004. – С. 118-129.

Примечание

¹Если применительно к английскому, немецкому, испанскому и др. языкам факт существования национальных вариантов – уже давно очевиден, то по отношению к русскому языку подобные исследования практически отсутствуют.

²Инвариант и вариант не соотносятся как категории «подчиняющийся» и «подчиняющийся». Инвариант – это своего рода «код» языка, хранитель всех его дифференциальных признаков. Представляется важным понимание инварианта и варианта как форм существования одной реалии, при этом инвариант не «подчиняет» себе варианты, а является их качественным определителем, позволяющим отграничить один язык от другого.

УДК 811.112.2'373.7

Задорожна І. П., Євчук А. М.

КЛАСИФІКАЦІЯ ФРАЗЕОЛОГІЧНИХ ОДИНИЦЬ ЗА СТУПЕНЕМ СТАБІЛЬНОГО ЗВ'ЯЗКУ МІЖ КОМПОНЕНТАМИ

На примере шести лексико-семантических подклассов (двух подклассов существительных, двух подклассов прилагательных и двух подклассов глаголов) с помощью статистических методов продемонстрировано методику создания классификации фразеологических единиц с учетом степени фразеологической связи между компонентами.

Ключевые слова: фразеологическая единица, классификация, статистические методы, степень фразеологической связи.

На прикладі шести лексико-семантичних підкласів (двох підкласів іменників, двох підкласів прикметників і двох підкласів дієслів) за допомогою статистичних методів показано методику створення класифікації фразеологічних одиниць з урахуванням ступеня фразеологічного зв'язку між компонентами.

Ключові слова: фразеологічна одиниця, класифікація, статистичні методи, ступінь фразеологічного зв'язку.

By means of statistic methods and taking into account the degree of phraseological link between components, the author demonstrates methodology of phraseological units classification. Six lexical-semantically subclasses (two subclasses of the nouns, two subclasses of adjectives and two subclasses of verbs) were taken as the examples.

Key words: phraseological unit, classification, statistic methods, the degree of phraseological link.

У процесі спілкування людина використовує поряд з вільними сполученнями слів багато стійких, компоненти яких є тією чи іншою мірою фіксованими, а відношення між ними закріпленими. Такі сполуки слів, незважаючи на різноманітність їх структури, силу внутрішніх зв'язків, експресивність і т.ін., прийнято називати фразеологізмами або фразеологічними одиницями (далі ФО).

Те, що сполучувальні властивості компонентів ФО різняться від фразеологізму до фразеологізму і мають ґрадуваний характер, помічено вченими давно (напр., [7]). Багато класифікацій ФО враховують ступінь зв'язку між компонентами, починаючи з найперших (Агрікола Е. [11], Н. М. Амосова [1], І. І. Чернишова [10]) та інші.

Одна з перших спроб розрізнення ФО за силою зв'язку між компонентами належить Н. М. Амосовій [1], яка розрізняє фразеологізми (фраземи), фразеолоїди (стійкі словосполучення) і вільні словосполучення. Основною ознакою фразеологізмів є незмінність лексичного складу (абсолютна або максимально лімітована), у зв'язку з чим вони є одиницями постійного контексту. Фразеолоїди є одиницями стійкого (узально-обмеженого) контексту, ступінь їх близькості до фразеологізмів залежить від кількості можливих варіантів. Вільні словосполучення є одиницями змінного контексту.

Перехід від змінного контексту до постійного здійснюється поступово через стійкий контекст і сполучувальні властивості слів мають ступеневий характер. Однак складна природа фразеологічної одиниці та її значення зокрема робить інтуїтивний поділ різних сполук слів на ФО, «фразеолоїди» та вільні словосполучення надто суб'єктивним.

На нашу думку, розрізнення ступеню фразеологічного зв'язку між компонентами ФО і створення відповідної класифікації різних словосполук можна здійснити за допомогою статистичних методів, а саме критерію χ^2 і коефіцієнта взаємної спряженості K [8]. За допомогою критерію χ^2 ми визначимо наявність стійкості між словами-компонентами у сполученні (біномі), а коефіцієнт K засвідчить наявність можливого стабільного (фразеологічного) зв'язку та його міру (ступінь).

Матеріалом дослідження слугують лексичні біноми, одним із компонентів яких є: іменники-соматизми (2 101 біном), іменники-зооніми (224), дієслова на позначення руху (2 623) і розумової діяльності (1 990), а також прикметники/прислівники оцінки (1 955) та часу (938) вибрані з 15 творів німецьких письменників другої половини ХХ століття [6] (кількість досліджуваних сторінок 915 біля 274 500 словживань), відносна похибка вибірки 2 % [9].

Слід зауважити, що за попередніми дослідженнями, здійсненими на основі кількісних підрахунків у словнику [3], саме іменники-соматизми, дієслова руху і прикметники/числівники оцінки є найбільш частотними (фразеологічно продуктивними) серед лексико-семантичних підкласів (далі ЛСП) відповідної частини мови, а іменники-зооніми, дієслова розумової діяльності і прикметники / прислівники часу – середньочастотними [4-5].

Кількісний аналіз згаданих вище біномів показав, що відносно вживаними (частотними) у художньому тексті можна вважати лише такі сполучення слів з компонентом-соматизмом: «Auge» + «sehen» (36 випадків); «Auge» + «haben» (28); «Auge» + «schließen» (28); «Hand» + «nehmen» (25); «recht» + «Hand» (15); «Hand» + «legen» (18); «Kopf» + «schütteln» (18); «Hand» + «halten» (16); «Auge» + «öffnen» (14); «Gesicht» + «sehen» (14); «Hand» + «haben» (10); «Hand» + «geben» (10); «klein» + «Finger» (6); «groß» + «Auge» (5); «groß» + «Kopf» (5); «Mund» + «haben» (5).

Що ж стосується іменників-зоонімів, то середньопроductивні у фразеологічному словнику іменники цього ЛСП рідко зустрічаються у художньому тексті, з чим буде пов'язана їх відсутність у подальшому статистичному дослідженні.

Щодо дієслів руху, то найчастотнішими у тексті є такі біноми з ними: «legen» + «Hand» (18); «gehen» + «Haus» (14); «gehen» + «Weg» (14); «gehen» + «weit» (14); «kommen» + «Haus» (13); «stellen» + «Frage» (12); «gehen» + «gut» (11); «kommen» + «Frage» (11); «gehen» + «Straße» (11); «kommen» + «jetzt» (9); «kommen» + «spät» (9); «gehen» + «Tür» (9); «gehen» + «Bett» (7); «fallen» + «Wort» (7); «legen» + «Schulter» (7); «werfen» + «Blick» (6); «gehen» + «Frage» (6); «kommen» + «Wort» (6); «kommen» + «Ende» (5); «setzen» + «Tisch» (5); «führen» + «Weg» (5).

Серед біномів з компонентом-дієсловом на позначення розумової діяльності найчастіше вживаються у тексті такі:

«wissen» + «genau» (18); «schreiben» + «Buch» (12); «wissen» + «gut» (10); «schreiben» + «Brief» (10); «wissen» + «Gott» (8); «wissen» + «recht» (6); «verstehen» + «gut» (6).

Що ж до біномів з прикметниками/прислівниками оцінки, то найчастотнішими серед них можна вважати: «gut» + «sein» (74); «schön» + «sein» (29); «recht» + «haben» (20); «recht» + «Hand» (15); «wahr» + «sein» (14); «wert» + «sein» (14); «lieb» + «Gott» (13); «gut» + «wissen/kennen» (13); «gut» + «machen» (13); «richtig» + «sein» (12); «schlecht» + «sein» (11); «gut» + «gehen» (11); «recht» + «sein» (10); «gut» + «werden» (8); «falsch» + «sein» (7); «gut» + «sagen» (6); «gut» + «aussehen» (6).

Серед біномів з компонентом прикметником/прислівником часу найчастіше трапляються у тексті такі:

«alt» + «sein» (33); «spät» + «sein» (19); «jung» + «sein» (11); «früh» + «sein» (10); «neu» + «sein» (9); «spät» + «kommen» (9).

Для усіх згаданих вище біномів було складено чотирипільні таблиці і вираховано критерій χ^2 та величину K аналогічно до наведеного нижче прикладу.

Отже, вираховуємо величини χ^2 і K для бінома «Auge» + «sehen». Для цього складемо згадану вище чотирипільну таблицю (див. табл. 1).

Таблиця 1

Розподіл частот для бінома «Auge» + «sehen»				
	Auge		інші соматизми	Всього
sehen	36	a	b 33	69
інші дієслова	122	c	d 552	674
Всього	158		585	743

Ця процедура ґрунтується на порівнянні емпіричної частоти вживання бінома у тексті з теоретичною частотою вживання кожного компонента бінома у цьому ж тексті.

Емпіричні та теоретичні частоти вживання порівнюються за допомогою коефіцієнта K , а значущість величини K встановлюється за величиною χ^2 , яка вираховується за формулою:

$$\chi^2 = \frac{ad - bc}{a + c \quad b + d \quad a + b \quad c + d} \cdot N$$

де a, b, c, d емпіричні величини у чотирипільній таблиці, а N – загальна кількість спостережень.

Величина K для чотирипільної таблиці вираховується за формулою:

$$K = \sqrt{\frac{\chi^2}{N}}$$

Величини коефіцієнта взаємної спряженості K можуть отримувати значення від 0 до 1 [8].

Саме величина К, як зазначено вище, є мірою стабільного (фразеологічного) зв'язку між компонентами бінома, тобто усі біноми, для яких існує величина К є фразеологічними одиницями (ФО), а ті, які мають лише величину χ^2 є «фразеолоїдами» [1], тобто перехідною групою між ФО і вільними словосполученнями. Вільними словосполученнями, відповідно, є сполучення без χ^2 і К.

Слід зазначити, що висока частота вживання певного бінома у тексті не є прямо пропорційною силі фразеологічного зв'язку між компонентами.

У нашому прикладі для бінома «Auge» + «sehen» $\chi^2 = 43,4$ і К = 0,24, що дозволяє зарахувати цей біном до фразеологізмів.

Для усіх біномів, для яких зафіксовано наявність χ^2 і К, вираховано середнє значення коефіцієнта К, яке коливається в межах від 0,17 до 0,35 [див. табл. 1]. Ми пропонуємо відповідно до цього згрупувати всі біноми в такі зони фразеологічності:

Перша зона фразеологічності: біноми мають лише певну суму χ^2 без значущості (напр.: «Hand» + «legen» ($\chi^2 = 0,41$)).

Друга зона фразеологічності: біноми зі слабким фразеологічним зв'язком ($0 \leq K \leq 0,16$) (напр.: «Hand» + «halten» ($\chi^2 = 5,27$, К = 0,08)).

Третя зона фразеологічності: біноми з середнім фразеологічним зв'язком ($0,17 \leq K \leq 0,35$) (напр.: «Hand» + «nehmen» ($\chi^2 = 51,1$, К = 0,26)).

Четверта зона фразеологічності: біноми з сильним фразеологічним зв'язком ($0,36 \leq K \leq 1$) (напр.: «Hand» + «recht» ($\chi^2 = 53,8$, К = 0,41)).

Біноми першої зони фразеологічності є одиницями стійкого контексту. Використовуючи термінологію Н. М. Амосової, їх можна назвати «фразеолоїдами» [2]. Біноми другої, третьої і четвертої зон є одиницями постійного контексту, тобто **фразеологізмами**.

Біноми, які не належать до жодної зони фразеологічності, є одиницями змінного контексту, тобто **вільними сполученнями**. У табл. 2 всі біноми занесені в порядку зростання величини К і поділені на зони фразеологічності згідно запропонованої класифікації.

Як свідчать дані, відображені в табл.1, серед біномів типу «слово» + «слово» високим ступенем фразеологічності наділені:

- 1) «recht» + «Hand» ($\chi^2 = 88,36$, К = 0,69);
- 2) «recht» + «haben» ($\chi^2 = 105,04$, К = 0,54);
- 3) «Hand» + «recht» ($\chi^2 = 35,8$, К = 0,41);
- 4) «dieb» + «Gott» ($\chi^2 = 31,62$, К = 0,4);
- 5) «schreiben» + «Buch» ($\chi^2 = 55,6$, К = 0,39);
- 6) «schreiben» + «Brief» ($\chi^2 = 81,43$, К = 0,38);
- 7) «alt» + «sein» ($\chi^2 = 23,97$, К = 0,38).

Не зафіксовано сильного фразеологічного зв'язку (4 зона) у біномах з дієсловами руху і слабкого (2 зона) у біномах з дієсловами розумової діяльності.

Таблиця 2

Класифікація біномів за ступенем стабільного(фразеологічного) зв'язку між компонентами

Словосполучення	χ^2	К	Зона фразеологічності
1	2	3	4
Іменники «Соматизми»			
Mund + haben	0,02	-	1
Hand + legen	0,41	-	
Hand + gehen	1,16	-	
Hand + halten	5,27	0,08	2
Auge + haben	16,95	0,15	
Auge + öffnen	20,35	0,17	
Gesicht + sehen	22,28	0,17	3
Hand + legen	28,59	0,2	
Auge + sehen	43,41	0,24	
Hand + nehmen	51,1	0,26	
Auge + schließen	87,62	0,34	
Hand + recht	35,8	0,41	4
Середня величина К = 0,22			
Дієслова руху			
gehen + schnell	0,22	-	1
kommen + Wort	1,46	-	
kommen + Haus	2,29	-	
kommen + Frage	2,85	-	
kommen + Ende	3,51	-	
kommen + jetzt	3,59	-	
gehen + Bett	5,5	0,07	2
gehen + Haus	5,8	0,07	
gehen + Tür	8,56	0,08	
gehen + Straße	9,36	0,09	
führen + Weg	14,86	0,11	
gehen + Weg	19,24	0,13	
setzen + Tisch	22,58	0,14	
kommen + spät	8	0,22	3
legen + Schulter	69,16	0,24	
gehen + weit	14,53	0,29	
werfen + Blick	103,65	0,29	
fallen + Wort	98,97	0,29	
legen + Hand	109,19	0,3	
stellen + Frage	117,03	0,31	

gehen + gut	15,64	0,31	
Середня величина K = 0,2			
Дієслова розумової діяльності			
wissen + gut	0,01	-	1
wissen + recht	0,17	-	
wissen + Gott	11,03	0,18	3
wissen + genau	8,53	0,22	
verstehen + gut	6,5	0,23	4
schreiben + Brief	51,43	0,38	
schreiben + Buch	55,6	0,39	
Середня величина K = 0,28			
Прикметники / прислівники оцінки			
falsch + sein	0,01	-	1
schlecht + sein	0,33	-	
gut + sagen / sprechen	0,42	-	
gut + finden	0,52	-	
gut + wissen	0,85	-	
richtig + sein	1,67	-	
gut + werden	2,01	-	
gut + aussehen	2,07	-	
schön + sein	5,92	0,13	2
gut + machen	8,48	0,15	
wahr + sein	10,07	0,17	3
gut + gehen	11,41	0,18	
wert + sein	12,46	0,19	
lieb + Gott	31,62	0,4	4
recht + haben	105,04	0,54	
recht + Hand	88,36	0,69	
Середня величина K = 0,31			
Прикметники / прислівники часу			
spät + kommen	2,74	-	1
jung + sein	4,28	0,16	2
neu + sein	8,74	0,23	3
alt + sein	23,97	0,38	4
Середня величина K = 0,26			

Отже, на досліджуваному матеріалі ми довели можливість створення за допомогою статистичних методів класифікацій фразеологічних одиниць з урахуванням ступеня фразеологічного зв'язку між їх компонентами. Окрім цього, результати статистичного аналізу і даних словників у більшості випадків збігаються [6], тобто лексичні біноми з виявленим статистичним шляхом фразеологічним зв'язком або є класичними фразеологізмами з частковим або повним переосмисленням компонентів, або типовими, широкоживаними сполученнями слів.

Джерела та література

- Амосова Н. Н. Слово и контекст / Н. Н. Амосова // Учёные записки ЛГУ. – 1958. – Вып. 42. – № 243. – С. 3-23.
- Амосова Н. Н. Основы английской фразеологии / Амосова Наталья Николаевна. – Л.: Изд-во ЛГУ, 1963. – 208 с.
- Немецко-русский фразеологический словарь [состав. Бинович Л. Э., Гришин Н. Н.]. – М.: Русский язык, 1975. – 656 с.
- Задорожна І. П. Деякі характеристики іменників, прикметників і дієслів у німецькій мові / І. П. Задорожна // Науковий вісник Чернівецького університету: збірник наукових праць. – Чернівці, 1999. – Вип. 60. – С. 122-128.
- Задорожная И. П. Некоторые характеристики прилагательных в немецкой фразеологии / И. П. Задорожная // Материалы международной конференции [«Единство системного и функционального анализа языковых единиц»], (Белгород, 19-23 декаб. 1999 г.) / М-во образования, Бел. гос. ун-т. – Белгород: Бел. гос. ун-т., 1999. – С. 34-35.
- Задорожна І. Розпізнавання фразеологізмів серед різних видів сполучень слів за допомогою статистичних методів (на матеріалі німецької мови) / І. П. Задорожна // Проблеми загального, германського мовознавства. До 70-річчя професора В. В. Левицького. – Чернівці: Книги XXI, 2008. – С. 284-288.
- Копыленко М. М., Попова З. Д. Очерки по общей фразеологии / М. М. Копыленко, З. Д. Попова. – Воронеж: Изд-во Воронежского ун-та, 1972. – 124 с.
- Левицкий В. В. Статистическое изучение лексической семантики / В. В. Левицкий. – К.: УМКВО, 1989. – 156 с.
- Перебийніс В. І. Частотні словники та їх використання / Перебийніс В. І., Муравицька М. П., Дарчук Н. П. – К.: Наукова думка, 1985. – 204 с.
- Чернышова И. И. Фразеология современного немецкого языка / Чернышова И. И. – М.: Высшая школа, 1970. – 200 с.
- Wörterbuch und Wendungen. Wörterbuch zum deutschen Sprachgebrauch. [Hrsg. von Agricola E.]. – Leipzig: Bibliographisches Institut, 1975. – 818 S.

УДК 81'373.611'24

Зайченко Н. Ф., Паламарчук О. Л

РЕАЛИЗАЦИЯ СЛОВООБРАЗОВАТЕЛЬНОГО ПОТЕНЦИАЛА ИННОВАЦИОННОЙ ЛЕКСИКИ В АСПЕКТЕ РЕЧЕ-ЯЗЫКОВОГО ВЗАИМОДЕЙСТВИЯ

В статье на примере узуальных и инновационных дериватов лексемы «майдан» анализируются некоторые особенности реализации потенциала возможностей словообразовательной системы.

Ключевые слова: словообразовательная система, инновации, деривационный потенциал.

У статті на прикладі узуальних та інноваційних дериватів лексеми «майдан» аналізуються особливості реалізації потенціалу можливостей словотвірної системи.

Ключові слова: словотвірна система, інновації, дериваційний потенціал.

The article examines some features of the potential opportunities of derivational system basing on visual and innovative derivatives of the lexeme «maidan».

Key words: formative system, innovation, derivational potential.

Традиционный интерес лингвистов к знаковой функции лексических единиц в последнее время все чаще связывается с креативной способностью человеческого мышления. Объективно такая тенденция обуславливается тем, что содержательный план слова-знака детерминирован как его денотативно-сигнификативной составляющей, так и прагматическим фактором – особенностями использования слова-знака говорящим (пишущим) в речи.

Постгенеративная лингвистическая парадигма базируется на новом принципе интерпретации языка, языковой способности и языкового поведения [1, с. 243], предполагающей также исследование проблем реализации потенциальных возможностей системы в речемыслительной деятельности человека. Развитие значений и образование (создание) новых слов в результате такой деятельности представляет собой разнонаправленные, условно говоря, процессы. При появлении новых значений (*перестройка* 2 / рус./; *перебудова* / укр./; *perestrojka*, *přestavba* / чешск./) направленность процесса осуществляется от имеющейся в системе языка лексической единицы к ее функционированию в речи с новым значением, а затем – «возвращение» в систему языка в качестве нового кодифицированного значения. В этом случае содержательная структура старого слова обогащается новым значением, реализуя свой потенциал полисемичной единицы. Во втором случае появляющийся в речи носителей языка инноват создается (образуется) с помощью деривационных ресурсов той или иной языковой системы, пополняя со временем лексический состав языка или же оставаясь приметой отдельного периода жизни определенного лингвосоциума (*беспредел* [2, с. 91-96]). Объединяет указанные процессы способность таких инноватов к дальнейшему словопроизводству (узальному и окказиональному) и как следствие – возможное расширение (периформативное) словообразовательных гнезд. Ср., например: *перестройка*, *перестроечный*, *катастроjка*; *беспредел*, *беспредельщик*, *беспредельщина*, *беспредельить*, *беспредельничать*.

Обстоятельное исследование словообразовательных возможностей ряда славянских языков конца XX – начала XXI вв. представлено в частности в работах А. Виняр, Ю. Гавриленко, В. Грещука, О. Грещук, Л. Осиповой, К. Святчик, Л. Смирнова, Г. Цыганенко и др., что избавляет нас от необходимости освещения основных теоретических постулатов, на которых базируется наше исследование особенностей семантической и словообразовательной деривации лексемы *майдан* в русском и украинском языках при ее функционировании в газетной речи [3]. Укажем поэтому лишь на некоторые принципиальные моменты.

1. Под деривацией мы понимаем процессы образования в языке любых вторичных знаков [4, с. 129], включая семантическую деривацию и собственно словообразование. Инноваты рассматриваются с т. з. соотношения синхронной системы словообразования и речевой практики.

2. Несущей в этом плане представляется дифференциация системных (общеупотребительных) и окказиональных инноватов, так же, как и частотность употребления инновационных единиц в газетной речи. В данном сообщении не затрагивается также их функционально-стилевая и стилистическая отмеченность, составляющая отдельный аспект исследования.

3. Разграничивая, безусловно, явления семантической мотивированности и формальной производности, мы ограничиваемся здесь главным образом выявлением на новом фактическом материале доминирующих тенденций в реализации словообразовательных возможностей языка как системы в конкретном продуцировании номинативно-экспрессивных средств.

Начиная с конца 2004 года слово *майдан* / *Майдан** в качестве «ключевого знака постсоветского социума» активно функционирует в русскоязычном и украиноязычном медиа-пространстве. Это слово стало едва ли не самым частотным в политической коммуникации в Украине. «Конкуренцию» ему может составить разве что слово *оранжевый*/ *Оранжевый*, укр. *помаранчевий* / *Помаранчевий*. Словообразовательный потенциал слова *майдан* и особенности его реализации в обоих языках определяются прежде всего объективной спецификой первичного лексического значения анализируемой единицы – 'пространство'. Известно, что пространство оказывается в основе формирования многих типов номинаций, относящихся к непространственной сфере. «Пространственные модели определяют в языке этническое, социокультурное своеобразие ценностных картин мира, выступая в роли социальных, бытовых, духовных проявлений человека» [5, с. 334].

Анализ лексикографических источников [6, с. 290; с. 513; с. 597] свидетельствует, что в русском и украинском языковом сознании слово *майдан* актуализируется в его первичном пространственном значении 'соборная площадь, место, где происходят сходки, собрания, митинги'. В настоящее время утратило свою актуальность значение 'торг, базар или место на нем, где собираются мошенники для игры в кости, зернь, в орлянку, карты', а также производные *майданить*, *майданничать* 'мошенничать, промышлять игрою; мотать и проигрывать свое'; *майданник*, *майданик* в значении 'мошенник' [7, с. 290]. На периферии языкового сознания остается специализированное значение слова *майдан* 'древняя могила курган, обычно раскопанная сверху' (археол.).

«В смысловой структуре слова, – подчеркивает А. Уфимцева, – в каждый исторический период имеется основное значение или основной лексико-семантический вариант, который делает данное слово основным средством выражения понятия или отдельных его признаков в системе языка» [8, с. 62]. Ярким подтверждением этого тезиса служит семантическое развитие слова *майдан* по метонимической модели: пространство (Майдан Независимости в Киеве) – люди, находящиеся на нем (митингующие) – отношения между этими людьми – действия этих людей (волеизъявление с требованием перемен – общественно-политическое событие (революция или переворот, в зависимости от идеологической оценки события)).

В результате фронтальной выборки нами выявлено 25 дериватов лексемы *майдан* в ее новом значении. Однако в формально-деривационном отношении инноватами можно считать лишь 20 единиц, поскольку пять производных фиксировались в языке еще в XIX в.: *майданник*, *майданик*, *майданить*, *майданничать*, *майданный*. В нашей выборке представлены**:

– имена существительные: *нюймайдан* / *нюМайдан*, *полумайдан* / *напівмайдан*, *супермайдан*, *антимайдан*; *майданные*, *майданутые*, *майданостоятели*, *майданоцентризм*;

– имена прилагательные: *майдановский*, *домайданный*, *межмайданный*, *послемайданный*, *постмайданный*, *антимайданный*, *супермайданный*, *нюймайданный*, *майданутые* (*революционеры*), *майданные* (*либеры*);

– глаголы: *майданничать* / *майданикувати*, *майдануться*.

Анализ фактического материала с т. з. соответствия инновационных производных слова *майдан* возможностям деривационных систем русского и украинского языков позволяет сделать следующие выводы.

1. Дериваты лексемы *майдан* представлены в большинстве своем морфологическими производными и единичными производными-композициями (*майданостоятели*, *майданоцентристы*). Среди морфологических отмечены суффиксальные (узальные *майданик*, *майданить*, *майданничать*) и окказиональные (*майдануться*, *майданничать*), префиксальные (*нюймайдан*, *полумайдан*, *напівмайдан*, *антимайдан* и др.), префиксально-суффиксальные (*домайданный*, *антимайданный* и др.). Отмечается также активное использование эллиптической субстантивации в качестве способа словообразования (*майданные*, *майданутые*).

2. Как узусные, так и окказиональные образования не выходят за рамки деривационных ресурсов языковой системы, реализуя продуктивные словообразовательные типы и демонстрируя активность отмеченных для других групп лексики дериватов *анти-, супер-, сверх-, нью-, полу-* /*напів-*, а также возможность потенциальных дериватов.

3. Слово *майдан* выступает мотиватором для создания окказиональных дериватов, базой которых служит целое словосочетание: *майданостоятели (люди, стоящие на Майдане)* – ср. отмеченное в РГ-80 *дубленконосители*. Вместе с тем подобное образование можно рассматривать в качестве синонима к узусному суффиксальному деривату (*майданик*).

4. В кругу глагольных инноватов несколько необычным является дериват *майданыковать, майданикувати*. Наиболее вероятной представляется реализация в украинском языке по аналогии с моделью типа *бити байдики - байдикувати* нового лексического материала: *майдани майданити* (отмечено в газетной речи) – *майданикувати*, с последующим переносом в русскоязычный текст (*майданыковать*).

5. Словообразовательные значения проанализированных инноватов также не выходят за рамки системы, полнота реализации которых определяется спецификой семантики мотивирующих. Так, адъективные дериваты конкретизируют признак в отношении места, времени и свойства (сущности) исходного: *майданный* – 'происходящий на майдане'; 'отражающий события, происходящие / происходившие на майдане'.

Примечательной особенностью этих производных является модификация признака а) в отношении его временных проявлений (*домайданный, послемайданный и пр.*); б) в отношении степени выявления признака (*супермайданный, анти-майданный и пр.*).

Вопрос о возможной кодификации какой-либо из проанализированных единиц на сегодня, разумеется, остается открытым.

Источники и литература

1. Штерн І. Б. Вибрані топіки та лексикон сучасної лінгвістики. Енциклопедичний словник / І. Б. Штерн. – К.: АртЕк, 1998. – 324 с.
2. См.: Гавриленко Ю. Ю. Лексема предел и ее дериваты в современном русском языке: структурно-семантический и функционально- коммуникативный аспекты. Дис. на соискание научн. степени канд. филол. наук: спец. 10.02.02 «Русский язык» / Ю. Ю. Гавриленко. – К., 2003. – 23 с.
3. Источниками для выборки послужили газеты различной идеологической направленности, выходящие в Украине на украинском и русском языках, в частности: «Газета по-українськи», «Дзеркало тижня», «Зеркало недели», «Коммунист» (на рус. и укр. яз.), «Труд в Украине», «Україна молода»
4. Лингвистический энциклопедический словарь [под ред. В. Н. Яйцева] ЛЭС. – М.: Советская Энциклопедия, 1990. – 683 с.
5. Калинина Л. В. Оппозиция *верх – низ* как источник формирования диалектной лексики моральной оценки /Л. В. Калинина // Культура народов Причерноморья. – Симферополь, 2009. – Т. 1. – С. 332-335.
6. Даль В. И. Толковый словарь живого великорусского языка: В 4-х т. / В. И. Даль. – М.: Рус. язык, 1978-80. – Т. 2.; Большой толковый словарь русского языка / гл. ред. С. А. Кузнецов/ БТС – СПб.: Норинт, 2001; Словник української мови / ред. колегія: Білодід І. К. та ін./ СУМ – К.: Наук. думка, 1973. – Т. 4. Даль В. Указ. словарь. – Т. 1
7. Уфимцева А. А. Опыт изучения лексики как системы / А. А. Уфимцева. – М.: Наука, 1968. – 293 с.

Примечание

* В газетной речи фиксируется написание этой лексемы в ее расширительном, общественно-политическом значении и с прописной, и с заглавной буквы

** Здесь перечислены единицы без учета фиксировавшихся ранее производных, указанных выше.

УДК 378.147=371.3

Закупра Ж. А., Ангелова А. В.

ЗНАЧЕНИЕ ХУДОЖЕСТВЕННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ В ГУМАНИТАРНОЙ ПОДГОТОВКЕ ИНОСТРАННЫХ СТУДЕНТОВ-ФИЛОЛОГОВ НА ПРОДВИНУТОМ ЭТАПЕ ОБУЧЕНИЯ (НА МАТЕРИАЛЕ РАССКАЗА А. П. ЧЕХОВА «ПОПРЫГУНЬЯ»)

В статье рассматривается система работы с художественным текстом, основанная на эффективных методах и приёмах обучения устной речевой деятельности студентов-иностранцев. Принимая во внимание значение художественной литературы в гуманитарной подготовке иностранных студентов-филологов на продвинутом этапе обучения, её роль в формировании и становлении личности, развитии и совершенствовании коммуникативных умений и навыков, мы ставим цель активно использовать не только тексты учебников, но и адаптированные дополнительные тексты (с блоком заданий и упражнений коммуникативного характера), дающие возможность решать не только сугубо лингвистические задачи обучения русскому языку по учебной программе, но и воздействовать на интеллект, стимулировать образное мышление, влиять на чувства, вызывать эмоции, активизировать память и тем самым способствовать процессу речетворчества.

Ключевые слова: речетворчество, аудирование, национальная культура, гуманистические идеи.

В статті розглядається система роботи з художнім текстом, яка побудована на ефективних методах та прийомах навчання усній мовленнєвій діяльності студентів-іноземців. Маючи на увазі значення художньої літератури в гуманітарній підготовці іноземних студентів-філологів на просунутому етапі навчання, її значення у формуванні та становленні особистості, розвитку і удосконаленню комунікативних вмінь та навичок, ми ставимо за мету активно використовувати не тільки тексти підручників, але й адаптовані додаткові тексти (з блоком завдань та вправ комунікативного характеру), які дають можливість вирішувати не тільки суто лінгвістичні завдання навчання російській мові, але й впливати на інтелект та почуття, викликати емоції, активізувати пам'ять, і тим самим сприяти мовотворчому процесу.

Ключові слова: мовленнєва діяльність, аудіювання, національна культура, гуманістичні ідеї

In this paper we consider a system of work with artistic text, based on effective methods of teaching oral speech to foreign students. Taking into account the importance of literature in humanitarian training of foreign students-philologists at an advanced level, its role in the formation and in the making of individual development and improvement of communicative skills, we aim to actively use not only textbooks, but also adapted additional texts (with a block of tasks and exercises of communicative nature), belonging to different styles of speech, typical for the artistic works and giving an opportunity to solve not only the purely linguistic problems of teaching the Russian language on the curriculum, but also affect the intellect, stimulate creative thinking to influence feelings, arouse emotions, increase memory and thus facilitate the process of speech creation.

Key words: speech creation, listening, national culture, humanistic ideas.

Работа по развитию речи при обучении русскому языку иностранных студентов опирается на знания в области лингвистики, психологии и педагогики.

Известно, что язык – это система звуковых, словарных и грамматических средств, объективирующая работу мышления и являющаяся орудием общения, обмена мыслями и взаимного понимания людей в обществе, совокупность средств выражения в словесном творчестве, основанных на общенародной звуковой, словарной и грамматической системе [12, с. 840], а речь – это способность говорить, говорение, звучащий язык, разговор, беседа, публичное выступление [12, с. 225]. Язык – это система категорий, управляющих речью, но недоступных нашим

чувствам и ощущениям. Он постигается разумом. «Языком можно владеть и о языке можно думать, но не видеть, ни осязать язык нельзя» (А. А. Реформатский), а речь материальна, она воспринимается слухом, зрением и даже осязанием (например, тексты для слепых), строится по законам языка и представляет собой его воплощение, реализацию» [3, с. 46-47]. Речь всегда конкретна, индивидуальна, бесконечна, а язык ограничен набором средств. И хотя словарный запас русского языка велик, он всё же не беспределен. Язык сохраняет, закрепляет и передаёт последующим поколениям научные и практические знания, коллективный опыт и культурно-исторические традиции народа.

Среди разновидностей национального языка выделяется литературный язык, представляющий собой «образцовую, отработанную форму общенародного языка, обладающую письменно закреплёнными нормами» [12, с. 299]. Понятие «литературный язык» не адекватно понятию «язык художественной литературы», поскольку последний имеет тенденцию «отклоняться от нормы хорошего слога» в целях правдивого изображения действующих лиц, их жизненных ситуаций, особенностей речевого запаса, но при этом, по наблюдениям Л. В. Щербы должен «в максимальной степени обладать оценочным чувством», так как художественная литература воспринимается обществом как законодательница речевого поведения.

Принимая во внимание значение художественной литературы в гуманитарной подготовке иностранных студентов-филологов на продвинутом этапе обучения и её роль в формировании и становлении личности, развитии и совершенствовании речевых умений и навыков общения в различных ситуациях, мы ставим задачу использовать не только тексты учебников, но и адаптированные дополнительные тексты, принадлежащие общелитературному, публицистическому и разговорному стилям речи, типичные для художественного произведения, газеты или журнала, дающие возможность на их основе решать наряду с лингвистическими задачами обучения русскому языку по учебной программе курса и культуроведческие, воздействующие на интеллект, стимулирующие мыслительные процессы, влияющие на чувства, вызывающие эмоции, активизирующие память, способствующие приобретению индивидуального речевого опыта.

Понятно, что в процессе чтения текста происходит «самообучение» адресата и это обусловлено тем, что «в любом, даже предельно индивидуализированном, языке не всё индивидуально: неизбежно наличествуют уровни, общие для обоих участников коммуникации..., это индивидуальное и новое неизбежно стоит на определенной традиции, память о которой актуализована в тексте. Язык искусства обязательно включает элементы рефлексии над собой... чем индивидуальнее художественный язык, тем более места занимает авторская рефлексия, направленная на язык и включенная в его структуру. Текст сознательно превращается в урок языка» [10, с. 18-19] и это объяснимо, поскольку «... текст действительно обладает лингводидактическим потенциалом: смысловое восприятие средств его языкового выражения, языковая рефлексия над ними не только дает читателю определенные знания, но и учит тому, каким образом получить новые, помогает изучающему язык освоиться в новом языковом пространстве» [7, с. 7]. Таким образом, чтение – это одновременно познание, обучение и общение, в нём присутствуют коммуникативная и когнитивная составляющие.

Поскольку в данной работе мы рассматриваем проблему развития устной речи иностранных студентов-филологов, уместно будет отметить, что вопрос о соотношении устной (говоримой) и письменной (графической) форм языка можно изучать с разных точек зрения: с психологической (психофизиологической), когда устная и письменная речь исследуются как особые формы психической деятельности индивидуума, с лингвистической (в плане выделения языковых особенностей устной и письменной речи, установления их взаимовлияния), историко-лингвистической (когда изучается проблема возникновения письменной формы языка и взаимодействие рассматриваемых форм в процессе развития), культуроведческой (когда изучаются культурные доминанты в языке) и методической (в плане нахождения путей реализации взаимосвязи между устной и письменной речью). При этом следует заметить, что одним из перспективных направлений является лингвокультуроведческое (работа с концептами русской культуры) – концептуальный анализ художественного текста, «при котором в зоне внимания оказывается художественный концепт как смысловая и эстетическая категория, как универсальный художественный опыт, зафиксированный в культурной памяти и способный выступать в качестве строительного материала при формировании новых художественных смыслов» [11, с. 42]. И это находит своё подтверждение, поскольку методика развития речевых умений и навыков на уроках русского языка должна основываться на концептах русской культуры, включать приёмы логического (рационального) и интуитивного (иррационального) анализа слова как единицы языка и текста, создавать условия для гармоничного развития «картины мира» обучающихся. Межпредметная интеграция (русский язык, русская литература (тексты), развитие речи в данном случае выступают как цель и средство обучения, при которых на основе концептов русской культуры развивается способность к концептуальному мышлению, совершенствуются речевые умения и навыки.

В связи с избранной темой нас интересуют лингвистический, лингвопсихологический, культуроведческий и коммуникативный аспекты изучения проблемы.

Известно, что между устной и письменной речью много общего. По удачному замечанию Л. А. Булаховского, обе формы речи «связаны тысячами переходов друг в друга» [2, с. 410]. Это объясняется тем, что в основе обеих форм речи лежит внутренняя речь, в которой формируется мысль.

Вместе с тем, устная и письменная речь имеют свои особенности. Однако, как известно, психологический аспект проблемы о соотношении устной и письменной форм речи разработан больше, чем лингвистический, поэтому лингвисты чаще говорят не о языковых особенностях устной и письменной речи, а о психолого-ситуативных отличиях этих речевых форм, используемых в различных условиях общения. Так в чем же состоят психолого-ситуативные различия между устной и письменной речью? Устная форма речи рассчитана на слуховое восприятие, она предполагает говорящего и слушающего, а потому речевые фрагменты могут изменяться в зависимости от реакции слушающего. Говорящий в процессе речи может дополнить, исправить и уточнить сказанное. Что касается пишущего, то он лишь мысленно может представить себе потенциального читателя. Написанное им рассчитано на зрительное восприятие. Пишущий может возвратиться к написанному и совершенствовать его многократно.

Две стороны устной речи аудирование (слушание, восприятие речи на слух) и говорение (порождение высказывания) взаимосвязаны, так как в них участвуют и органы слуха, и артикуляционный аппарат.

С психологической точки зрения аудирование и говорение связаны с мышлением и памятью. Для сообщения какой-либо информации говорящий извлекает из своей памяти необходимые ему в данный момент языковые знаки и объединяет их в связанное целое в соответствии с ситуацией общения. Слушающий из чужой речи выделяет отдельные звенья, которые кажутся ему наиболее существенными, а затем комбинирует, объединяет, синтезирует их в единое целое. И в том и в другом случае обязательным условием является наличие определенного запаса языковых знаков как у слушающего, так и у говорящего. Слушающий понимает речь собеседника, если она содержит известные ему языковые единицы.

На восприятие устной речи влияют не только лексические, но и экстралингвистические факторы. Затрудняют аудирование особенности фонологической системы, интонации и др. Кроме того, процесс аудирования зависит от

способа предъявления речи, темпа и даже тембровой окраски (привычный голос или незнакомый). Восприятие речи на слух зависит от того, насколько развиты у обучающихся долговременная и оперативная память, мышление, механизм вероятностного прогнозирования [5, с. 48]. Долговременная память сохраняет усвоенные прежде языковой материал (слова, словосочетания, грамматические формы и др.), а оперативная – удерживает слова и упреждает последующее развитие фразы, т.е. держит «наготове» слова, которые понадобятся для построения предложения. Развитие мышления помогает быстро определять субъект и предикат высказывания, выделять самое важное в речи и с помощью механизма вероятностного прогнозирования в процессе восприятия очередного слова (высказывания) предвидеть развёртывание синтаксической конструкции в целом.

Понятно, что речевая деятельность состоит из определенных речевых действий: а) фазы мотивации, б) фазы формирования речевой интенции (речевого намерения), в) фазы внутреннего программирования, г) фазы реализации программы [8, с. 189]. При этом первые две фазы исключительно важны для создания положительных мотивов речевой деятельности. Для того, чтобы овладеть механизмом высказывания на неродном языке, нужно определить замысел высказывания, осуществить его языковое оформление и реализовать речевое действие во внешней речи. Как отмечает Н. Н. Жинкин, «отбор слов из долговременной памяти и конструирование предложений в оперативной памяти подчиняются замыслу высказывания» [6, с. 19].

Известно, что наибольшую сложность вызывает у студентов-иностранцев языковое оформление высказывания. Им нужно подобрать необходимые по значению слова, словосочетания и синтаксические структуры, воспроизвести их во внутренней речи, найти соответствующие грамматические формы и построить предложение на основе лексико-грамматических средств по определённым, присущим русскому языку правилам. При этом связанная речь должна отличаться чёткостью, логической последовательностью, грамотностью, протекать в нормальном темпе, что обеспечивается механизмом упреждения, когда одновременно с произнесением очередного предложения происходит подготовка «к запуску» следующего.

Предлагаемые для изучения дополнительные адаптированные тексты (из произведений А. С. Пушкина, М. Ю. Лермонтова, И. С. Тургенева, М. Е. Салтыкова-Щедрина, Л. Н. Толстого, А. П. Чехова и др. выдающихся писателей и поэтов), являющиеся лучшими образцами художественной литературы, вызывают интерес, активизируют мыслительную деятельность, способствуют речетворческому процессу. Результат восприятия текста существует как образ его трехпланового содержания: предметного, языковых средств, логической организации, а также как состояние реципиента. Личностный уровень понимания предполагает не только соотношение содержащейся в тексте информации с хранящимися в памяти читателя языковыми эталонами, но и вовлечение в её переработку индивидуальной системы знаний, действие всей совокупности образующихся факторов её культурного потенциала [1, с. 37]. Именно потому при отборе художественных текстов мы обращаем внимание не только на их насыщенность языковым материалом, требующим анализа, но и на познавательное значение, художественную и культуроведческую ценность, коммуникативно-речевые, системно-языковые характеристики и методическую целесообразность.

Ценность учебного текста «обусловлена тем, насколько в нём учтены возможности пользователя, так что следует принимать во внимание соотношение длины текста и количества вводимой в него информации, взаимодействие рационального, прагматического и эмоционального, проективного способов раскрытия содержания, а также приёмы, акцентирующие важные информационные отрезки и способствующие их запоминанию» [4, с. 116].

К каждому предлагаемому для изучения тексту прилагается блок специальных коммуникативных заданий и упражнений, лексико-грамматический комментарий, контрольные вопросы, требующие аргументированных ответов, тесты, диалоги, упражнения лексико-грамматического характера, тематика устных сообщений и письменных работ. Кроме того, практикуются такие методические приёмы, как составление плана, передача содержания текста в полной и краткой форме, пересказ содержания с использованием опорных слов, формирование выводов на основе прочитанного, перевод отдельных абзацев с русского на родной язык студентов-иностранцев и др. При этом обращается внимание на модели построения предложений, поскольку, как показывает опыт, иностранным студентам легче удержать в памяти лексические значения слов, чем правильно осуществить их грамматическое оформление. В связи с этим ведётся работа по предупреждению ошибок путем тренировочных упражнений на конструирование предложений по предварительно данным грамматическим формам предшествующих слов, что даёт возможность обучающимся пронаблюдать, как влияет оформление первого слова предложения на его конструирование в целом и понять, что умение применять на практике усвоенный языковой материал тесно связано с осознанием закономерностей русского языка, на основе которых формируются и совершенствуются коммуникативные умения и навыки.

В процессе работы с текстом языковые, речевые, воспитательные и культуроведческие задачи решаются «естественным путём». Обучающиеся узнают и запоминают новые слова и выражения, а также новые значения уже знакомых слов и возможности их употребления, происходит обучение чтению художественной литературы, активизируется индивидуальный словарный запас, осуществляется интенсивная речевая практика: говорение, аудирование в непринужденной обстановке, где каждый обучающийся стремится правильно конструировать предложения, выражать собственные мысли по поводу прочитанного, понимать спонтанную речь других участников обсуждения, «улавливать» содержание их высказываний и адекватно реагировать.

Кроме того, знакомясь с содержанием художественного текста, студенты-иностранцы невольно попадают под влияние писательского слова, которое носит воспитательный характер и, по словам А. А. Леонтьева, является «полигоном для развития человеческой личности» [9, с. 330]. Что касается культуроведческих задач обучения, то неоспоримым является тот факт, что художественная литература как вид искусства знакомит читателей не только с жизнью и деятельностью конкретных персонажей, но и с историческими событиями, традициями, бытом, нравами, особенностями национальной культуры, что способствует активизации процесса речетворчества.

Принципы отбора текстового материала определяются целями, которых мы хотим достичь, и результатом, которого мы ожидаем. Понятно, что основной целью работы над художественным текстом является его понимание обучающимися, желание его изучать и обсуждать проблемы, заложенные в содержании. Так, понимая, что чтение художественной литературы сопряжено для иностранных студентов с определенными трудностями, а наша задача сделать его привлекательным, мы предлагаем текст, который вызывает желание прочитать его, понять и обсудить прочитанное. В данном случае это рассказ А. П. Чехова «Попрыгунья».

Перед чтением текста уместно задать следующие вопросы: «Известно ли вам имя А. П. Чехова?», «Читали ли вы переводы его произведений на вашем родном языке?», «Знакомы ли вы с биографией писателя?». При этом сведения об А. П. Чехове, дополненные преподавателем, должны быть ёмкими, но не чрезмерными, т. к. это урок русского языка, а не литературы. Затем, поскольку в тексте есть новые слова, проводится тщательная словарная работа, которая помогает учащимся понять содержание текста.

Ознакомившись с содержанием рассказа А. П. Чехова «Попрыгунья», студенты-иностранцы обращают внимание на богатый лексический состав повествования, манеру изложения, краткость и ёмкость фраз,

художественное мастерство автора, его безупречное понимание психологии человека. Какова же характеристика персонажей?

Осип Степанович Дымов – врач, «титularный советник», «служил в двух больницах», умён, благороден, душевно мягок, добр, неутомимый труженик («работал, как вол, день и ночь»), предан науке, мог стать «приват-доцентом», своей обожаемой супруге создал безбедную, обеспеченную жизнь.

Ольга Ивановна Дымова и её друзья, по словам автора, «не совсем обыкновенные люди», «каждый из них чем-нибудь замечателен и немножко известен». Один из них – «артист из драматического театра», второй – «певец из оперы», третий – пейзажист, анимист Рябовский, «очень красивый белокурый молодой человек, лет 25, имевший успех на выставках» («он поправляет Ольге Ивановне её этюды» и говорит комплименты), четвёртый – «виолончелист, у которого инструмент плакал» и который ценил музыкальные способности Ольги Ивановны, затем молодой литератор, барин-помещик, дилетант-иллюстратор и др. Среди этой «избалованной судьбою» компании о каких-то докторов (вроде Дымов) вспоминали лишь только во время болезни. Дымов казался им лишним, маленьким, незначительным, не заслуживающим внимания, а брак с Ольгой Ивановной – нелепой случайностью, причудой судьбы («врезался по самые уши» и «вдруг – бац! сделал предложение... как снег на голову...»). После свадьбы Ольга Ивановна «в гостиной увешала все стены... этюдами», «устроила красивую тесноту из китайских зонтов, мольбертов, кинжалов, бюстиков, фотографий, в столовой оклеила стены лубочными картинками, повесила лапти и серпы, поставила в углу косу и грабли, и получилась столовая в русском вкусе» и т.д. Просыпаясь в одиннадцать часов, Ольга Ивановна играла на рояле, затем писала масляными красками, уезжала к портнихе, к знакомой актрисе (за театральными новостями), в мастерскую художника, но ни в чем не преуспевала так, как «в умении быстро знакомиться и коротко сходиться со знаменитыми людьми». Она «жаждала этих знакомств и никак не могла утолить своей жажды». Анализируя текст, студенты-иностранцы задают вопрос: «А что же муж Дымов, кем он был в её глазах?» И находят ответ:

«– Ты, Дымов, умный, благородный человек, – говорила Ольга Ивановна, – но у тебя есть один очень важный недостаток. Ты совсем не интересуешься искусством.

На что он отвечал:

– Я всю жизнь занимался естественными науками, и мне некогда было интересоваться искусствами.

– Но ведь это ужасно, Дымов!

– Почему же? Твои знакомые не знают естественных наук и медицины, однако же ты не ставишь им этого в упрёк. У каждого своё» [13, с. 163], но этот ответ не был для Ольги Ивановны убедительным. Она продолжала искать «знаменитостей», «необыкновенных людей», жаждала романтической любви и, оказавшись в плену иллюзорных чувств к художнику Рябовскому, утратила главное: способность по достоинству оценить душевные качества Дымов, который из любви к ней способен всё прощать. Понимая, что жена ему не верна, Дымов находил в себе силы не обвинять, а успокаивать её, когда она (в порыве ревности к Рябовскому) громко рыдала. «Не плачь громко... Зачем? Надо молчать об этом... Надо не подавать вида... Знаешь, что случилось, того уже не поправишь» [13, с. 169].

Но Ольга Ивановна его не понимала. Однажды она сказала любовнику Рябовскому о муже:

– Этот человек гнетет меня своим великодушием!

Эта фраза стала ключевой, она часто повторяла её друзьям – художникам, не осознавая, что тем самым «ранит» супруга. И только смерть доктора Дымова заставила её понять, что умер необыкновенно одаренный человек, пожертвовавший собой ради спасения жизни ребенка, «какого теперь с огнем не найдешь», «добрая, чистая, любящая душа – не человек, а стекло! Служил науке и умер от науки. Никто его не шадил. Он «должен был искать себе практику и по ночам заниматься переводами, чтобы платить вот за эти... подлые тряпки!» – сказал его коллега. «И сам себя не шадил, и его не шадил. Редкий человек!» [13, с. 172]. Ольга Ивановна поняла, что совершила ошибку, которую невозможно исправить, теперь она будет благодарить перед памятью мужа, молиться о нем, испытывать священный страх и, надо думать, угрызение совести.

Огромный талант, наблюдательность и жизненный опыт автора дают возможность передать состояние души персонажей, увидеть их личностные качества и тем самым создать реалистическую картину происходящих событий. Анализируя это произведение, его художественные и языковые особенности, мы обращаем внимание на уровень восприятия текста иностранными студентами, их умение находить главное и второстепенное, аргументированно отвечать на поставленные вопросы, составлять план прочитанного и логично излагать свои мысли в устной и письменной форме, высказывать собственное мнение, обобщать полученную информацию, делать выводы и заключения, смотреть на мир критически и понимать, какими быть нельзя и как этого избежать. Герои А. П. Чехова – это сложный мир человеческих взаимоотношений, где сталкиваются высокие, чистые чувства и помыслы с низменными, пошлыми и недостойными. И хочется верить, что гуманистические идеи, заложенные в основу рассказа А. П. Чехова «Попрыгунья», найдут своё конкретное воплощение и уберегут от ошибок. Содержание текста, идея, заложенная в нём, дает мощный импульс – осуществляется естественный процесс речетворчества, происходит активный обмен мнениями, в результате которого решаются речевые, воспитательные и культуроведческие задачи.

Источники и литература

1. Бондарь С. И. Текст иностранного языка в исследовании когнитивного стиля личности / С. И. Бондарь // Культура народов Причерноморья. – Симферополь, 2006. – № 82. – С. 166-167.
2. Булаховский Л. А. Курс русского литературного языка. Т. 1 / Л. А. Булаховский. – К., 1952. – 215 с.
3. Величко А. В., Юдина Л. П. Русский язык в текстах о филологии / А. В. Величко, Л. П. Юдина. – М.: Русский язык, 2008. – 254 с.
4. Верещагин Е. М., Костомаров В. Г. Язык и культура / Е. М. Верещагин, В. Г. Костомаров. – М., 1990. – 243 с.
5. Жинкин Н. И. Механизм речи / Н. И. Жинкин. – М., 1958. – 216 с.
6. Жинкин Н. Н. Психологические основы развития речи / Н. Н. Жинкин // В защиту живого слова. – М., 1966. – С. 17-21.
7. Кулибина Н. В. Читаем по-русски на уроках. Книга для учителя / Н. В. Кулибина. – Рига, 2008. – 119 с.
8. Леонтьев А. А. Исследование грамматики / А. А. Леонтьев // Основы теории речевой деятельности. – М., 1974. – С. 186-192.
9. Леонтьев А. А. Основы психолингвистики / А. А. Леонтьев. – М., 1999. – 360 с.
10. Лотман Ю. М. Внутри мыслящих миров. Человек-текст-семиосфера-история / Ю. М. Лотман. – М., 1999. – 240 с.
11. Миллер Л. В. Художественный концепт как смысловая и эстетическая категория / Л. В. Миллер // Мир русского слова. – 2000. – № 4. – С. 40-45.
12. Ожегов С. И. Словарь русского языка / С. И. Ожегов. – М.: Русский язык, 1975. – 846 с.
13. Чехов А. П. Рассказы / А. П. Чехов. – Петрозаводск: Карелия, 1974. – 269 с.

УКРАЇНСЬКА МОВА В СИСТЕМІ КУЛЬТУРОЛОГІЧНОЇ ПІДГОТОВКИ КУРСАНТІВ ВНЗ МВС УКРАЇНИ

Формировать отношение студенческой (курсантской) молодежи к родному языку как составляющей общечеловеческой культуры и развития цивилизации является неотъемлемой задачей каждого высшего учебного заведения.

Ключевые слова: культурологическая подготовка, культурология, украинский язык, курсант, ВУЗ МВД Украины.

Формувати ставлення студентської (курсантської) молоді до рідної мови як складової вселюдської культури і розвитку цивілізації є невід'ємним завданням кожної вищої навчальної заклади.

Ключові слова: культурологічна підготовка, культурологія, українська мова, курсант, ВНЗ МВС України.

To create the students' and cadets' attitude towards the native language as a component of the culture common to all mankind and the development of the civilization is an integral task of every higher educational establishment.

Key words: cultural education, culture-study, the Ukrainian language, cadet, higher educational establishment of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine.

Становлення нової освітньої парадигми в українському соціумі відбувається в умовах глобалізації, зростання впливу етнокультурного чинника, переходу до інформаційного суспільства. В Національній доктрині розвитку освіти оголошено, що освіта має гуманістичний характер і ґрунтується на культурно-історичних цінностях Українського народу, його традиціях і духовності. Освіта утверджує національну ідею, сприяє національній самоідентифікації, розвитку культури Українського народу, оволодінню цінностями світової культури, загальнолюдськими надбаннями [7, с. 9]. Нагальним є процес формування гуманітарної освіти в системі підготовки кадрів. Національна система освіти повинна відрізнитися своїм культурним і мовним багатством, етноцінностями і традиціями. Отже, культуротворча функція, яка є однією з соціальних функцій освіти, культурологічна підготовка як фактор закладення загальнокультурного потенціалу особистості, формування її духовних цінностей, моральних норм, загальнокультурних якостей, культурологічних знань, умінь і навичок тощо є незаперечною умовою виховання і навчання у ВНЗ. Університети повинні забезпечити майбутнім поколінням освіту і виховання, що сприяло б справжній гармонії навколишнього середовища та самого життя. Університет створює, вивчає, критично осмислює та передає культуру за допомогою проведення досліджень і навчання [4, с. 7-8]. У сучасних умовах визнання загальнолюдських і культурно-національних цінностей, демократизації суспільства важливим завданням культурологічної підготовки, зокрема курсантів ВНЗ МВС України є докорінна перебудова виховної роботи на засадах нових філософських підходів до навчально-виховного процесу, методологічних принципів субстанціональної єдності та діалогічної згоди, синергетичного підходу, діалогу культур, гуманізації та гуманітаризації освіти. У зв'язку з цим, особливої уваги набуває загальна та професійна освіченість майбутніх офіцерів міліції, високий рівень якої досягається в ході не тільки професійної, але й культурологічної підготовки курсантів ВНЗ МВС України, що є невід'ємною складовою навчально-виховного процесу у ВНЗ МВС України. Культурологія – наука про зародження, розвиток та майбутнє культурного світу людини, об'єктивні закономірності загальнолюдського культурного розвитку, рушійні сили культурних процесів, явищ і подій матеріального і духовного світу людини [6, с. 11]. Сучасне прагнення до гуманізації суспільства, утвердження пріоритету загальнолюдських цінностей свідомо стимулює інтерес саме до культурного аспекту формування особистості [8, с. 72], до вирішення проблем культурологічного забезпечення навчального процесу у ВНЗ та визначає загальнокультурний розвиток, культурологічну підготовку студентів як надзвичайно важливий чинник прилучення молоді до культури та мистецтва.

Оскільки проблема культури, культуротворчої функції, культурологічної підготовки, культурологічного забезпечення навчального процесу у ВНЗ є однією з найбільш актуальних у педагогічній та науково-дослідній діяльності, вона знаходить своє висвітлення в працях таких науковців, педагогів, методистів, як Осокін Ю., Рудницька О., Язун А., Кочин М., Виткалов В., Граб О., Розин В., Маслов В., Ігошкіна Н., Пашенко Н., Жулинський М., Старовойтова Н., Литвин В., Назаркіна В., Яковлев А., Гіперс З., Шейко В., Беланова Р., Кремень В., Подольська Є. та деяких інших. Однак реалії життя, перспективи розвитку країни, духовний, моральний занепад, деформування ціннісних орієнтацій, зокрема в середовищі студентів і курсантів ВНЗ вимагають подальшого вивчення та вирішення цих питань, серед яких місце, роль і значення рідної мови як складової системи національної культури є одним з найголовніших. І це відбувається в нашій країні, де навіть політичні проблеми постійно упираються в мову, тому що саме вона найглибше пов'язана з історичними традиціями, з самосвідомістю народу, вона хоронить національну культуру. Колесов В. В. в книзі «Жизнь происходит от слова» розглядає мову як інтелектуальну силу, яка збиралася нами на протязі віків у зоні ноосфери, а культуру як таку, що поєднує мову з суб'єктом її дії – інтелегентною людиною. Лихачов Д.С. вбачає перспективу розвитку культури у збільшенні «сектору свободи в літературі», цьому присвячена його стаття «Будущее литературы как предмет изучения». Епштейн М. у роботі «Русский язык в свете творческой филологии» розмірковує про те, що у відповідності з високими темпами розвитку життя і цивілізації, культура та основна її складова – Слово, повинні розвиватися не менш інтенсивно, а може і більш інтенсивно, і як приклад наводить English, мову, яка постійно розширює свою лексичну систему [1, с. 17].

У системі багатьох складових національної культури є такі, які в свідомості народу посідають особливе місце як найважливіші, бо з ними громадяни пов'язують образ своєї культури. В її якісне «ядро» більшість опитаних громадян дев'яти регіонів України включили мистецтво, історію та мову. Адже національна держава не може існувати як така, без єдиної національної мови, єдиної національної культури. Глибоке усвідомлення виняткової ролі рідної мови в життєдіяльності нації, держави входить в систему громадянських цінностей. Щодо стратегії мовної освіти в Україні, зокрема що стосується української мови, то в державі створюється система безперервної мовної освіти, що забезпечує обов'язкове оволодіння громадянами України державною мовою. Освіта сприяє розвитку високої мовної культури громадян, вихованню поваги до державної мови [7, с. 10].

Мова відіграє величезну роль у нашому житті. Мабуть що саме через те, що ми так з цим звикли, ми рідко звертаємо на неї увагу, приймаючи її, подібно до дихання чи ходьби, за звичайну річ. Значення мови виключно велике – адже в багатьох випадках саме дякуючи мові людина відрізняється від тварини [2, с. 17]. Людський колектив, який створює мову, звертається до неї для задоволення своїх потреб, викликаних свідомою діяльністю. Мова – засіб спілкування між людьми і засіб висловлювання їх думок і почуттів. У мові, отже, в першу чергу виділяються дві функції: інтеріндивідуальна (міжіндивідуальна) – бути засобом спілкування, комунікації та інтраіндивідуальна (внутрішньо індивідуальна) – бути вираженням думки. Із визначення мови як системи знаків, які функціонують як засоби комунікації та знаряддя думки, виходить, що потрібно, з одного боку, вивчати мову в її

відношенні до культури та її історії (культура – творення суспільної особи), з іншого – в її відношенні до думки та її історії, тобто вивчати мову в її найсуттєвіших моментах [10, с. 19].

Мовознавець О. Пінчук підкреслює, що наша мова – не лише засіб спілкування, а й знаряддя, інструмент духовної діяльності людини і водночас – продукт цієї діяльності (кожен з нас – мовотворець). Мова – не стільки інструмент відтворення, моделювання дійсності, скільки інструмент творення, моделювання нової, ще неіснуючої, потенційної дійсності. Рідна мова (підкреслюємо – мова роду, мова дідів, прадідів) – невичерпне джерело духовного зростання особистості, її громадянського становлення, розвитку національно своєрідних рис, багатьох психологічних характеристик особистості як представника конкретного народу, етносу, нації [3, с. 56-57].

Розташована на основних шляхах між Європою та Азією, Україна часто ставала об'єктом впливів різних, часом протилежних культур, у тому числі й мовних впливів. Наприклад, через Причорномор'я вона зазнавала благотворних впливів грецької цивілізації як античної, так і візантійської. Історія розвитку української мови – це основа розвитку всієї культури українського народу.

Автори «Словника-довідника з культури української мови» (1996) Д. Гринчишин, А. Капелюшний, О. Сербенська, З. Терлюк справедливо підкреслюють, що мова – це неоціненний скарб народу, найголовніший літопис його життя. У глибинах мови – філософський розум, витончений естетичний смак, справді поетичне чуття, праця зосередженої думки, надзвичайна чутливість до найтонших переливів у явищах природи, суворі логіка, високі духовні злети. І щоб оволодіти цим скарбом, людина мусить постійно докладати зусилля, усвідомлюючи, що існує складна наука рідної мови. Українська мова є невіддільною ознакою самої нації, одним із найістотніших чинників її самовиявлення і світосприйняття, важливим показником її життєдіяльності та духовності. Ось чому в неї стільки друзів і стільки запеклих ворогів. Наші недруги із самого зародження української мови докладали найогидніших зусиль, аби знищити українську мову або хоча б применшити її роль, її значення, багатство і красу. У цьому контексті видатний педагог К. Д. Ушинський писав, що мова народу – кращий, нев'янучий і вічно відновлюваний цвіт його духовного життя, бо починається далеко за межами історії. У мові одухотворяється весь народ і вся його батьківщина; в ній втілюється творчою силою народного духу в думку, в картину і звук небо вітчизни, її повітря, її фізичні явища, її клімат, її поля, гори і долини, її ліси й річки, її бурі й грози – весь той глибокий, повний задумів і почуттів, голос рідної природи, який звучить так лунко в любові людини до її іноді суворої батьківщини [9, с. 123].

У 1989 р. українська мова нарешті здобула статус державної мови. Але ще й сьогодні наша мова потребує захисту не тільки з боку держави, а й кожного з нас, українця.

Ще сотні років тому глибоко усвідомлювалася як загальнолюдська функція (засіб спілкування), так і образна природа слова, його державна вага, людинотворча місія, а водночас – і нелегка доля.

Протягом довгої історії українського народу колонізатори різних мастей, ідеологи імперій робили все, щоб викоринити слово народу українського, приректи його на небуття, а разом з ним і сам український народ. Багатовікове ярмо підлеглості чужинцям зумовило трагізм долі як українського народу, так і його слова.

Наприклад, жорстоку політику денационалізації вела польська, литовська, угорська шляхта. При цьому урядуючи режими могли залишати представникам української старшини, селам чи містам навіть їх маєтності, чини, промисли та угіддя. Але люто, нещадно руйнували школи і храми, нищили колеґіуми та освітньо-мистецькі братства, друкарні та книгарні, переслідували інтелігенцію, коли вона орієнтувалася на українську національну культуру та мову. Бо розуміли: доки існує мова – існує й самосвідомість, народ не може бути перетворений на мовчазного раба.

Також значну кривду зазнала українська мова від російського самодержавства. Наприклад, невдовзі після Переяславської угоди про повну автономію України влада була передана московським воєводам і митрополитові, Гетьманщину позбавили права міжнародних зносин, збирання податків, прийняття присяги українськими гетьманами і полковниками. За часів Петра I було заборонено друкування книжок українською мовою (розгром Київської та Чернігівської друкарень); потім були знищені Запорізька Січ та козацтво, пізніше було ліквідовано гетьманство, управління доручалося тільки «вірним синам Росії», кріпацтво стало нормою не лише політичного, соціально-економічного, а й духовного життя. Видавалися укази про неприпустимість існування українських шкіл, театрів, видавництва; у 1863 р. тодішній міністр внутрішніх справ Валуєв наказав цензурі не пропускати наукових і народних книжок українською мовою писаних, бо, мовляв, «нікогого особеного малоросійського языка не было, нет и быть не может». А потім цілих тридцять років, від указу 1876 р. українське слово було майже зовсім заборонене в Росії, щоб українці не розбивали того «одного народу руського», «одного языка руського».

Однак, у праці «Про українську мову і українську школу» М. Грушевський пише, що різні люди українству ворожі часто балакають, ніби української мови нема, її видумують тільки ті, що хочуть Україну від Росії відділити. А ось російська академія, яка складається з учених російських, українців між ними немає, визнає, що українська мова є, що вона осібна від руської, або правильніше сказати – великоруської. Цю мову ніхто не видумував, а вона існує так само віковично як і великоруська, і зупиняти українців та не давати їм змоги розвивати своє письменство, освіту та науку не тільки несправедливо, але й для самого народу руського і Російської держави шкідливо.

Уже в 1905 р. кабінет міністрів Росії признав, що український народ зі злиднів і темноти своєї не може підвестися через заборони та перешкоди українській мові. Навіть духовне начальство побачило це, і коли, наприклад, духовенство Подільської єпархії звернулося до синоду, то синод дозволив (1907 р.), щоб у сільських школах, куди ходили українські діти, вчити і тлумачити українською мовою [5, с. 34-36].

Ми навели лише кілька прикладів тернистого шляху розвитку і становлення української мови на протязі століть, але в житті не тільки окремої людини, а й всієї нації, всієї країни, як відомо, ніщо не досягається легко, а такі приклади лише ще раз дають змогу переконатися у винятковій ролі рідної мови в житті та діяльності нації та держави. Слово – це наш Бог, і жити воно має вічно, бо разом із мовою умирає і народ [5, с. 8].

Сьогодні питання державної мови – української – в нашому суспільстві все ще залишається заполітизованим. Боришевський М. Й. у своїй роботі пише про те, що певна частина громадян ще й досі вірить, нібито українці добровільно зреклися рідної мови – мови свого роду. Але безглуздість такої версії ще в позаминулому столітті показав відомий український філософ, психолінгвіст О. Потебня. У праці «Мова і народність» він переконливо довів, що жоден народ добровільно не відмовляється від своєї мови, оскільки така відмова загрожує йому втратою основної суті і форми власної свідомості, внаслідок чого на місці витиснених форм свідомості запановує мерзенність спустошення. Людина не може розвиватися з таким станом національної свідомості, оскільки озлобленість проти мови свого роду руйнує, інвалідизує таку особистість [3, с. 56].

К. Д. Ушинський у праці «Рідна мова» настійно наголошував, що поки жива мова народна в устах народу, до того часу живий і народ. Відберіть у народу все – і він усе може повернути; але відберіть мову, і він ніколи більше не створить її, нову батьківщину навіть може створити народ, але мови – ніколи; вимерла мова в устах народу – вимер і народ [9, с. 223].

Таким чином, Мова, Слово віками були в центрі уваги державних діячів, мислителів, творців освіти, науки, мистецтва, бо в Слові бачили найбагатший, найкоштовніший скарб народу, наймогутніше, магічно-чарівну

(рівно божественній) і таємничу силу, міра ж володіння Словом вважалася мірою розвитку, культури, гідності кожної особистості, нації.

Істинна вища освіта повинна бути гуманітарною, бо в центрі уваги гуманітарної сфери перебуває людина як основна мета і критерій суспільного розвитку, а її зовнішньою межею є духовна культура, що включає рівні та форми суспільної свідомості, систему освіти, і виховання, культуру, літературу, мистецтво, мову, філософію, науки та моралі. Формувати ставлення студентської (курсантської) молоді до рідної мови як складової вселюдської культури і розвитку цивілізації є невід'ємним завданням кожної вищої школи.

Джерела та література

1. Атаманова Е. Д. Культура, рождающаяся в слове (на материале современной литературы) / Е. Д. Атаманова // Культура народов Причерноморья: научный журнал. – 2007. – № 110. – Т. 1. – С. 17-19.
2. Блумфилд Л. Язык / Л. Блумфилд. – М.: Прогресс, 1968. – 606 с.
3. Боришевський М. Й. Духовні цінності як детермінанти розвитку й саморозвитку особистості / М. Й. Боришевський // Педагогіка і психологія. – 2008. – № 2 (59). – С. 49-57.
4. Велика хартія університетів // Болонський процес: Документи / Укладачі: З. І. Тимошенко, А. М. Грехов, Ю. А. Гапон, Ю. І. Палеха. – К.: Вид-во Європ. ун-ту, 2004. – 168 с.
5. Грушевський М. Про українську мову і українську школу / М. Грушевський. – К.: Веселка, 1991. – 46 с.
6. Кравець М. С. Культурологія: підручник для студентів вищих навчальних закладів I-IV рівнів акредитації / М. С. Кравець. – Львів: Новий Світ-2000, 2006. – 320 с.
7. Національна доктрина розвитку освіти // Болонський процес: Нормативно-правові документи / Укладачі: З. І. Тимошенко, І. Г. Оніщенко, А. М. Грехов, Ю. І. Палеха. – К.: Вид-во Європ. ун-ту, 2004. – 102 с.
8. Перехейда О. Духовна культура педагога: проблема формування / О. Перехейда // Вища освіта України. – 2008. – № 3. – С. 68-74.
9. Ушинський К. Д. Вибрані педагогічні твори / К. Д. Ушинський. – К.: Радянська школа, 1983. – Т. 1. – 350 с.
10. Язык и мышление. – М.: Наука, 1967. – 312 с.

УДК 81'39=16+81' 373+81' 373.221

Зиновьева Е. М.

НОМИНАЦИИ «ПРОКЛЯТЫХ» РАСТЕНИЙ В РУССКОЙ НАРОДНОЙ БОТАНИКЕ

В статье рассматриваются дериваты названий мифологический персонажей в номинациях народных названий растений. Выявляются общие модели образования наименований данной тематической группы, которые реализуются в определенных признаках и принципах номинации.

Ключевые слова: мотивация, номинация, лексика, фитоним.

У статті розглядаються деривати назв міфологічних персонажів в номінаціях народних назв рослин. Виявляються загальні моделі утворення найменувань даної тематичної групи, які реалізуються в певних ознаках і принципах номінації.

Ключові слова: мотивація, номінація, лексика, фітонім.

In the article examined the derivaty names mythological characters in nominations the folk names of plants. The general models of formation of the names of this thematic group, which will be realized in certain signs and principles of nomination, come to light.

Key words: motivation, nomination, vocabulary, fitonim.

Растительная лексика, как и всякая другая по своей природе номинативна. Она обладает таким количеством мотивировочных признаков (принципов номинации), число которых до сих пор является неопределенным в системе ботанических номинаций русского языка.

Принцип номинации «легенда \\\ поверье» имеет обширное семантическое поле, так как в народном понимании под легендой подразумевается нечто большее, чем миф или сказание. Народ «верит» в магическую силу растений, они служат ему оберегом, помогают в нелегкой борьбе добра над злом. Нередко растения являются олицетворением «Божьей благодати» или, наоборот, могут быть проклятыми с момента творения, в зависимости от того, кто их сотворил – Бог или дьявол.

Учёные разных научных направлений неоднократно обращались к исследованию ботанической терминологии и этимологии названий, к обнаружению народной легенды, которая за ними стоит.

Как отмечает А. В. Часовникова, «при рассмотрении народных наименований растений ...обращает на себя внимание большое число названий, связанных с христианской образностью». В большинстве случаев это растения, заключающие в своих наименованиях отсылку к библейским образам (*адамов корень, андреев крест, петров крест, богородицына трава* и многие другие), относящиеся к церковной атрибутике (*земляной ладан, кошачий ладан* и другие) и фитонимы, мотивированные именами демонологических персонажей (*око дьявола, чертогрыз, чертов корень* и другие) [1, с. 3-4].

В статье «Мифологические представления славян о происхождении растений» В. В. Усачева обращает внимание на то, что «в текстах легенд, преданий, песен, колядок можно найти фрагменты ветхозаветных и новозаветных сюжетов, в которых одни растения выступают как благословенные, а другие как проклятые Христом, Богородицей, Иоанном Крестителем и другими персонажами библейской мифологии. По ее мнению, также различаются растения, появившиеся от Бога (добрые) и от дьявола (злые). Первые посеяны Богом, вторые выросли из семян, брошенных по ветру рукою врага человеческого» [2, с. 289].

В соответствии с этим разграничением все народные названия растений, имеющих религиозную мотивацию можно подразделить на две большие лексико-семантические группы:

- а) «благословенные богом» растения,
- б) «проклятые богом» растения (нечистые растения).

Как известно, каждое растение в народе имеет неисчислимое множество названий. В нашей работе мы не пытаемся подразделить все наименования на данные составляющие разрозненно, судя по признаку, лежащему в основе мотивации, хотя это и является определяющим фактором. Наша задача состоит в том, чтобы, взяв одно растение, с помощью определенного лингвистического анализа связать воедино легенды о нем, его фармакологические, морфологические и физиологические особенности с названиями этого растения в народе и научной общественности, и определить, судя по этим данным, к какому типу («чистые – нечистые») относятся все наименования, взятого нами для исследования растения.

В данной статье мы остановимся на «проклятых богом» растениях. Попытаемся проследить общую структуру мотивов этой категории номинации, выявить общие модели образования названий, имеющих вышеуказанную мотивацию.

Как правило, к этой группе фитонимов относятся ядовитые или содержащие алкалоиды растения. То есть те, которые приносят вред здоровью человека, или обладают способностью одурманивать человеческий разум.

Проклятые или нечистые растения также как и благословенные имеют религиозную семантику, но в отличие

от них номинируются по своим вредоносным качествам или провинностям перед Богом. Так, «на Украине существовало поверье, что все колючие, горькие, вонючие травы посадил лукавый, чтобы люди кололись, ругались и грешили...» [2, с. 288].

Лукавый, враг, шут, черт, окашишка, черный, бес, дьявол, демон..., как только не называют падших ангелов в русском народе. хромой бес, хромой черт; в Воронежской и других губерниях нечистого называют: «Антипа, беспятая» [3, т. 3, с. 2]. Само происхождение злых духов в легендах связывается с ветхозаветным мифом о падших ангелах, уставших славить Бога. В народном понимании самым распространенным, включающим всю нечистую силу, является образ *черта*.

Русская народная фитонимия как неотъемлемая часть народной культуры в своем составе имеет множество лексем, мотивированных образами персонажей именуемых в народе нечистыми. Их формально также можно разделить на несколько групп, имеющих определенную мотивирующую базу.

1. Наименования, мотивированные идентифицирующим компонентом которых является образ черта.

Например, *чертовым ребром* в народе называется растение сем. сложноцветных дурнишник колючий *Xanthium spinosum* L., растение *Cimicifuga foetida* L. [4, в. 34, с. 362].

Чертova игла растение боярышник *Crataegus Pyracantha* L.; [5, в. 34, с. 112];

чиртова борода растение спаржа обыкновенная *Asparagus officinalis* L. [5, с. 52];

чиртова г...но, гной чиртов, го...о дьявольско х...м. čertowe ho...o – болг. растение ферула вонючая *Ferula Assa-foetida* L. [5, с. 143]. Возможно, это растение названо так, потому что из-за высокого содержания в эфирном масле растения серы имеет резкий неприятный, чесночный запах.

На Украине существует поверье, что именно черт развел все сорные травы [6, с. 422].

На территории Тамбовской области растение белена черная *Hyoscyamus niger* L. известно как *чертовы горлачи* [5, с. 171]. Известно, что горлачом ранее в народе назывался кувшин. И заметим, что чашечка цветка имеет кувшинчатое строение. Таким образом, можно сделать предположение, что *...горлачами* белену называют, судя по форме ее цветений, а чертовыми из-за способности «дурмать голову», не даром на Смоленщине ее называют *дурь-трава*, а в Орловской губернии *бесиво*.

Также ярким примером названий растений, имеющих в своей основе мифологический образ *черта*, является фитоним *чертова яблоко*, известное в науке как мандрагора [5, с. 59]. Согласно поверьям, «выдернутая мандрагора так громко и пронзительно кричит, что может свести человека с ума» [7, с. 114]. По другому древнему преданию «в корнях мандрагоры живут альрауны – крохотные оборотни, способные превращаться в разных людей и животных. В Средневековье верили, что корень этого растения может сделать его обладателем удачливым и богатым, однако добыть его непросто» [7, с. 114]. В народном представлении мандрагора тесно связана с нечистой силой – «с дьяволом (в Аравии распространено поверье, что ночью мандрагора светится, в связи, с чем ее называют *свечой дьявола*), с ведьмами (в средние века мандрагора в ряде европейских традиции именовалась *цветком ведьмы*), колдуньями (считалось, что с помощью мандрагоры они могли лишить человека красоты и рассудка, околдовать, причинить вред) [8, с. 102]». Данные мифологические особенности можно объяснить наличием у этого растения определенных снотворных и возбуждающих свойств. Учитывая все вышеупомянутое, можно предположить, что *чертовой* мандрагору называют за ее мифологические и фармакологические свойства, а *яблоком* по форме плодов крупных оранжевых или желтых ягод.

2. Наименования, мотивированные идентифицирующим компонентом которых является образ беса. Эта наименования растений типа:

бешак – растение *Ranunculus sceleratus* L., лютик ядовитый. «Свежие травянистые части вызывают на коже ожоги (волдыри) [4, в. 2, с. 285-286];

бешанец – ядовитое растение *Hyoscyamus niger* L. белена черная [4 в. 2, с. 286];

бешеный хворост – растение *Arales pntica* L., желтая акалея. «Цветы и листья этого растения вредны. Мед, собранный с него пчелами, производит род опьянения или бешенства» [4, в. 2, с. 286].

Не трудно заметить, что большая часть растений, относящиеся к этой категории номинации, имеют либо вредоносные, либо имеющие ярко проявляющиеся, неординарные (транквилизирующие, стимулирующие ЦНС) влияние на организм человека свойства. Или иметь такие фитоморфные свойства, которые могут доставлять дискомфорт для человека (зловоние, жгучесть и т.д.). Хотя все же некоторые растения, имеющие седативное воздействие. Возможно, именно за эти качества в народной культуре им были даны такие наименования. Растение белена черная, как указывалось выше, называлось, в том числе и *бешанец*, предположительно по причине ее свойства дурманить голову. По этой же причине, возможно, произошло название растения желтая акалея.

Также в народной культуре существует определенное количество названий растений мотивированных таким мифологическим персонажем как дьявол. «Обычно под дьяволом понимался верховный предводитель сил зла, тогда как демонами считались падшие ангелы более низшего порядка... Все зло, творящееся в мире, происходит при прямом или косвенном содействии дьявола [9, с. 152]».

3. Наименования, мотивированные идентифицирующим компонентом которых является мифический персонаж дьявола. К примеру: *дьявольское окушение* *Veronica longifolia*, вероника длиннолистная «*Дьявольско окушение зла трава*» [10, с. 79].

Как известно, растение вероника длиннолистная в фармакологии является не ядовитым, а лекарственным растением.

Как видно из анализируемого материала, в народной ботанической терминологии существуют такие названия растений, которые, на первый взгляд, судя по нашей теории «благословения и проклятия» в фитонимической номинации, кажутся «нечистыми», или «проклятыми» Богом за какую-то провинность перед ним, но зная народную мотивацию этих наименований четко прослеживается их связь, с предполагаемой нами, категорией «благословения». К таким названиям относятся фитонимы типа: *дьявольское угрызение, дьявольское укушение, дьявольское угрызение и многие другие* [5, с. 318].

4. Названия, мотивированные идентифицирующим компонентом которых является такой известный народной культуре образ как ведьма. Например: *ведьмино зелье* *Lusorodium clavatum*, плаун булавовидный. «По народным поверьям, это растение обладает колдовской силой, ему приписывают ядовитые свойства, которыми оно на самом деле не обладает» [10, с. 47-48]. Соглашалась в этом с Н. И. Коноваловой, Н. И. Мазнев утверждает в своем труде «Энциклопедия лекарственных растений» утверждает, что плаун не ядовитое растений. В его состав входят препараты, которые «обладают противовоспалительным, болеутоляющим, антисептическим, ранозаживляющим, слабительным и болеутоляющим свойствами» [11, с. 353]. Но, как указывает автор, это растение семейства плауновых содержит алкалоиды, в частности, никотин, который, как известно, при введении в организм проявляют достаточно выраженное физиологическое действие.

5. Наименования, мотивированные идентифицирующим компонентом которых является образ колдуна. К таким названиям можно отнести *колдунник* [5, с. 203], упомянутый выше плаун булавовидный *Lycopodium clavatum* L., возможно, названный так по тем же причинам, что были обозначены ранее;

– *колдовская трава, колдунница, колдунова трава, колдуха, парижская колдунница*. [5, с. 99] в научной общественности известная как цирцея парижская *Circaea lutetiana* L.;

– *колдунник, горицвет кукушкин, или кукушкин цвет* *Coronaria flos-cuculi* L. [5, с. 200]. Как известно, в химический состав этого растения входят алкалоиды и большое количество сапонинов [12, с. 42]. Возможно, в число алкалоидов горицвета кукушкина входят именно те, которые транквилизируют или стимулируют центральную нервную систему и в народном понимании могут использоваться для колдовства.

Как известно, в понимании народа, все хорошее создано – Богом, а все плохое – Сатаной. Эта мысль четко прослеживается в библейских текстах, в речи опрашиваемых информантов и различного рода мифологических рассказах и поверьях. Следующие структурные единицы предполагаемой нами классификации, на первый взгляд не имеют прямого отношения к религиозной семантике, но с другой стороны тесно связаны с ней. Так как, в традиционном народном сознании все, что связано с грехопадением, злом, ворожбой, проклятиями и многим другим, что имеет непосредственное отношение к делам падших ангелов. Таким образом, прямыми соратниками дьявола являются ведьмы, колдуны, оборотни и другие представители нечистой силы.

Источники и литература

1. Часовникова А. В. Христианские образы растительного мира в народной культуре. Петров крест. Адамова голова. Святая верба / Часовникова А. В. – М.: Индрик, 2003. – 217 с.
2. Усачева В. В. Мифологические представления славян о происхождении растений / Усачева В. В. // Славянский и балканский фольклор. Народная демонология. – М.: Индрик, 2000. – 315 с.
3. Афанасьев А. Н. Поэтические воззрения славян на природу / Афанасьев А. Н. В 3 т. – М., 1994. – Т. 2. – С. 414.
4. Словарь русских народных говоров. – М.: –Л., 1966. – 392 с.
5. Анненков Н. И. Ботанический словарь / Анненков Николай Иванович. – СПб.: Типография Императорской Академии Наук, 1878. – 418 с.
6. Украинцы: народные верования, поверье, демонология. – К., 1992. – 462 с.
7. Маккалистер Р. Все о растениях в мифах и легендах / Маккалистер Рой. – М., 2007.
8. Топоров В. Н. Мандрагора / В. Н. Топоров // Мифы народов мира. Т. 2. – М., 1992. – С. 18-165.
9. Символы, знаки, эмблемы: Энциклопедия / [В. Э. Багдасарян, И. Б. Орлов, В. Л. Телицын; под общ. ред. В. Л. Телицына]. – 2-е изд. – М.: ЛОКИД-ПРЕСС, 2005. – 482 с.
10. Коновалова Н. И. Словарь народных названий растений Урала. Екатеринбург / Коновалова Н. И. – Екатеринбург, 2000. – 294 с.
11. Мазнев Н. И. Энциклопедия лекарственных растений / Мазнев Николай Иванович. 3-е изд., испр. и доп. – М.: Мартин, 2004. – 408 с.
12. Рябоконь А. А. Новейший справочник лекарственных растений / А. А. Рябоконь. – М.: Феникс, 2009. – 503 с.

УДК 811.111'367:81'22+82-1(73)

Зміська О. О.

КОНЦЕПТУАЛЬНА ІНТЕГРАЦІЯ ЯК КОГНІТИВНИЙ МЕХАНІЗМ РЕКОНСТРУКЦІЇ МЕНТАЛЬНИХ ПРОСТОРІВ СЕНСОРИКИ В АНГЛОМОВНІЙ ХУДОЖНІЙ ПРОЗІ

В статье анализируется понятие перцептуального образа как маркера проявления авторской сенсорики в семантике художественного текста. В основу анализа положена модель концептуальной интеграции ментальных пространств сенсорики.

Ключевые слова: ментальные пространства сенсорики, перцептуальный образ, эмергентная структура.

Стаття містить аналіз поняття перцептуального образу як маркера проявів авторської сенсорики у семантиці художнього тексту. В основу аналізу покладено модель концептуальної інтеграції ментальних просторів сенсорики.

Ключові слова: ментальні простори сенсорики, перцептуальний образ, емергентна структура.

The article focuses on the issue of perceptual image as marker of the author's sensory system embodied in literary narrative and texture. It is assumed that it can be reconstructed via conceptual blending of sensory mental spaces.

Key words: mental spaces of sensorics, perceptual image, emerging structure.

Авторська сенсорика як відбиток особливостей чуттєвого відображення та інтерпретації об'єктивної реальності автором художнього твору традиційно вивчалась через аналіз сенсорної лексики твору. Звернення до методологічного апарату когнітивної науки зумовлено тим, що глибинна специфіка вербалізованих у тексті перцептивних знань автора може бути пізнана лише на основі побудови когнітивних моделей, де *невербальна* інформація, яка отримана людиною у когнітивному за своєю природою процесі сприйняття [4, с. 34] через різні сенсорні канали – слуховий, зоровий, тактильний, нюховий, смаковий, подається як співвіднесена з інформацією *вербальною* [2, с. 158].

У семантиці художнього тексту особливості сприйняття автором реальної дійсності через сенсорний фільтр виходять на поверхню *перцептуальні образи (perceptual images)* [5, с. 55], як ті, що відображають авторське сприйняття окремих характеристик світу та можуть породжувати метафоричне уявлення про них. В тканині тексту на їх наявність вказують певні мовні засоби, а саме сукупність мовних одиниць – лексики номінацій та дескрипцій в межах тематичної сітки сенсорики в їхньому як узусальному, так і okazіональному значенні. Оскільки поняття «перцептуальний образ» є різновидом поняття «ментальний образ» [ibid.; див. також 3, с. 173], він твориться за тим же механізмом, як і будь-який ментальний образ [1, с. 112], а саме: а) шляхом перенесення сенсорної ознаки з конкретного предмета, що є об'єктом авторського сприйняття, в сферу нового абстрактного поняття за принципом аналогії; б) через інтеграцію сенсорно значущих концептів з різних семантичних сфер.

У даній статті реконструкція механізму творення перцептуального образу уможливується шляхом залучення для аналізу ментальних просторів (mental spaces), які Ж.Фокон'є визначає як когнітивні конструкції, що вибудовуються засобами дискурсу, використовується для референції до реального (чи уявного світу), делімітуються обмежувачами (space builders) та містять елементи (entities) [6, с. xxxvi].

Ми виходимо з того, що основним когнітивним механізмом (cognitive operation) взаємодії ментальних просторів є *концептуальна інтеграція*. Згідно з Ж.Фокон'є та М.Тернером, ця модель передбачає наявність чотирьох просторів – двох увідних ментальних просторів (Input space 1 та Input space 2) – концептуальних сфер, елементи яких підлягають інтеграції; 2) генеруючого простору (Generic space) – «робочої площадки», на якій відбувається інтеграція елементів увідних ментальних просторів за спільною для них ознакою; 3) інтегрованого простору (Blended space), де відбувається концептуальне злиття елементів увідних ментальних просторів для побудови остаточного продукту інтеграції просторів – бленду (blend). В межах цього останнього простору

породжується емергентна структура (emergent structure) – новий смисл, який співвідноситься з основними віхами авторського світосприйняття та світооцінки.

Наша робоча гіпотеза полягає в тому, що при екстраполяції моделі побудови мережі ментальних просторів на аналіз проявів авторської сенсорики у художньому тексті, суттєвим є виокремлення серед низки ментальних просторів різного виду [6, с. 16-18] *ментальних просторів сенсорики* (МПС), які розглядаються нами як засоби актуалізації у семантиці тексту концептуалізованого авторського сприйняття об'єктивної дійсності через сенсорний фільтр. При цьому функцію сигналів авторської сенсорики у текстовій тканині виконують сенсорно значущі обмежувачі та конектори МПС. У моделі концептуальної інтеграції увідні простори можуть бути представлені двома МПС або парою ментальних просторів різного виду, одним з яких обов'язково має бути МПС. Генеруючий простір функціонує як посередник між увідними МПС, зводячи їх сенсорно значущі елементи до єдиного знаменника – спільної структури (common abstract structure). В інтегрованому просторі через злиття елементів породжується новий перцептуальний образ, який і є емергентною структурою бленду.

У даній статті аналіз проявів авторської сенсорики в термінах моделі концептуальної інтеграції відбувається у три етапи: 1) встановлення в тканині тексту сигналів авторської сенсорики та їх тематичне групування; 2) виокремлення МПС та встановлення напрямлення інтеграції їхніх сенсорно значущих елементів; 3) виведення емергентної структури як перцептуального образу з блендів, утворених у попередніх інтеграціях МПС.

Прикладом такого аналізу слугує фрагмент з оповідання Л. К. Торсен «Mirabilia», в якому розповідається про Льюїса, хлопчика, який за допомогою музики намагається відновити образ матері, яка померла під час пологів. Для того, щоб найбільш точніше передати своє бачення дорогої для нього людини, хлопчик розглядає портрет матері, вдихає запах її одягу, що зберігається у шафі, і навіть пробує на смак свою кров як половину її крові. Всі ці дії допомагають йому відчувати мати як людину, що народила його, як плоть, що є суттю його плоті. Як результат у його свідомості породжується ментальний образ «Я – це ВОНА».

Статус сигналів авторської сенсорики у оповідання, що аналізується, набувають виділені у нижче наведеному прикладі сенсорно значущі лексичні засоби у їхньому узуальному значенні, які використовуються автором для опису сенсорного сприйняття хлопчиком речей, які так чи інакше пов'язані з образом його матері:

He hadn't known what to play until he happened to look carefully at a framed picture of his mother <...> Louis stared at it curiously, trying to see the woman with heavy dark hair <...> He stared at the hands in the portrait and then at his own. <...>

He pressed his face into the carefully hung dresses and robes and cloaks that smelled of a vague, floral perfume. He tried to feel the long, thin arms around him and the long, thin fingers stroking his cheek and the back of his neck <...>

He needed to find everything around him that had an imprint, however slight of her. He made a small cut on his left wrist and sucked at it, tasting the blood that was half hers <...>

Тематично їх можна поділити на чотири групи:

1) лексика, що належить до тематичної сітки зорової перцепції (*happened to look at the portrait of his mother; stared at it [portrait]; stared at the hands in the portrait; saw a stir of light and shadow out of the corner of his eye*);

2) лексика, що належить до тематичної сітки дотику (*pressed his face into ... dresses; feel the long thin arms around him and the long, thin fingers stroking his cheek and the back of his neck; pressed the keys of the piano*);

3) лексика, що належить до тематичної сітки нюху (*smelled of a vague, floral perfume*);

4) лексика, що належить до тематичної сітки смаку (*sucked at a small cut on his wrist, tasting the blood*).

Такі текстові сигнали авторської сенсорики у термінах концептуальної моделі ментальних просторів розглядаються як сенсорно значущі обмежувачі, оскільки вони належать до дієслівної лексики, що вводить у текстову тканину відповідні за значенням МПС.

Так, МПС зорового сприйняття вводяться у текстову тканину через обмежувачі *to look carefully* _____, на тлі якого актуалізується зоровий простір МПС₁ (обмежувач *stared at* _____) з елементами *the hands (mother's – O.3.) in the picture*. Обмежувач *stared at* _____ вводить у текстову тканину МПС₂ зорового сприйняття з елементом *his own hands*. Елементи *her hands* (увідний МПС₁) та *his hands* (увідний МПС₂) інтегруються у свідомості хлопчика для виведення незнайомого йому з власного досвіду перцептуального образу рук матері. Інтеграція увідних МПС₁ та МПС₂ відбувається на основі факту об'єктивного бачення хлопчиком форми своїх рук та зображення рук матері на фотографії (Generic space) (див. рис 1) *at a framed picture of his mother*.

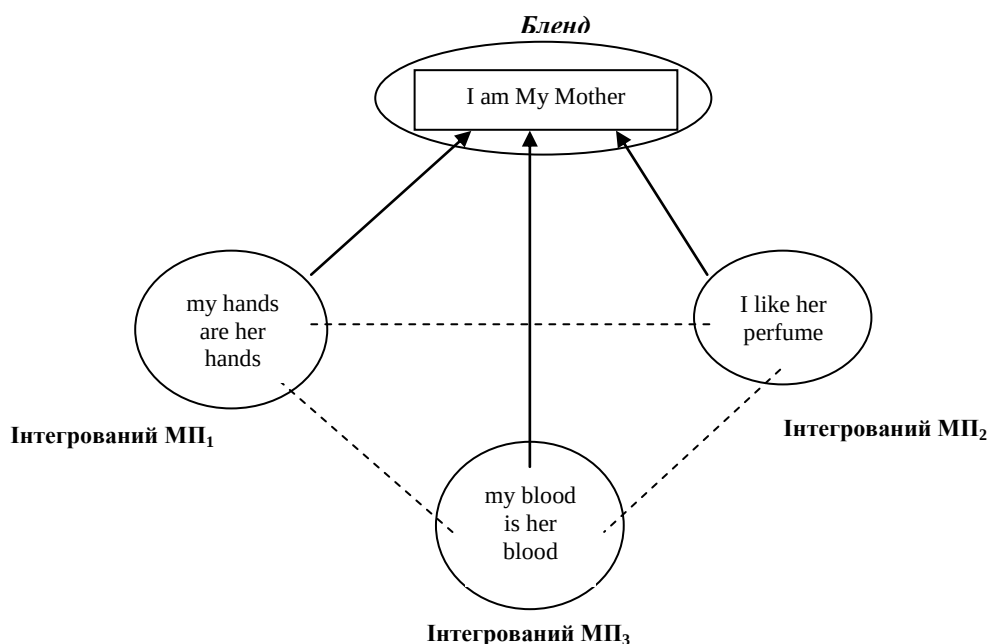

Рис. 1. Механізм реконструкції емергентної структури «Я – це ВОНА»

Результатом інтеграції МПС₁ та МПС₂ є емергентна структура «my hands = her hands» з перцептуальним образом *the long thin hands*.

Обмежувачі *pressed his face into* та *smelled* вводять відповідно МПС дотику (увідний МПС₃) та нюху (увідний МПС₄). Інтеграція їхніх спільних елементів (*dresses, robes, cloaks*) породжує бленд нюхового та тактильного МПС. В цьому бленді виникає образ матері як чогось легкого (*vague*) та духмяного (*floral*). Така уява про маму додає позитивного нюансу до уявного порівняння хлопчика себе з матір'ю, що виводиться у емергентній структурі «I like her perfume».

Через сенсорно значущий обмежувач *tasting the blood* у текстову тканину вводяться ментальні простори смаку МПС₅ та МПС₆, елементами яких є *her blood* – уявний смак крові матері (увідний МПС₅) та *his blood* (увідний МПС₆). Інтеграція цих елементів породжує у свідомості хлопчика можливість відчувати себе як фізичну частку своєї матері, як її плоть і кров – «my blood is her blood».

Послідовне човникове нанизування увідних МПС – [увідний МПС₁ + увідний МПС₂] + [увідний МПС₃ + увідний МПС₄] + [увідний МПС₅ + увідний МПС₆] – призводить до взаємодії МПС, точніше його емергентних структур, породжених при інтеграції тематичних МПС. Результатом такого концептуального інтегрування МПС є бленд – емергентна структура образу матері «Я – це ВОНА, і мені це приємно» (*my hands are her hands + I like her perfume + my blood is her blood = I am My Mother*) (див. рис.1).

Отже, через концептуальну інтеграцію ментальних просторів сенсорики у межах даного художнього тексту народжується новий перцептуальний образ (див. рис. 1). Отже, концептуальна інтеграція МПС у межах певного фрагменту або цілого текстового світу дозволяє відтворити перцептуальні образи. Формування концептуально інтегрованих МПС стає засобом посилення сенсорного аспекту авторської присутності у тексті, насичує текст «сенсорними нюансами». Не пряме звучання авторського голосу, а зображення чуттів через експлікацію їх деталей дозволяє нам, читачам, відчувати це чуття таким, яким його відчуває автор.

Джерела та література

1. Белехова Л. І. Словесный поэтический образ: пути развития теории / Л. Я. Белехова // Вісник Черкаського університету. – 2000. – Вип. 15. – С. 107-118.
2. Краткий словарь когнитивных терминов / [Кубрякова Е. С., Демьянков В. З., Панкрац Ю. Г., Лузина Л. Г.]. – М.: Изд-во МГУ, 1996. – 246 с.
3. Fauconnier G. Mental Spaces: Aspects of Meaning Construction in Natural Language [Text] / Fauconnier G. – Cambridge: Cambridge Univ. Press, 1994. – 425 p.

УДК 81'1=16+81' 373.2+81' 373.21

Зяблицька Н. А.

ПЕРЕВОДЧЕСКАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ ДМИТРИЯ ГЕРАСИМОВА В КОНТЕКСТЕ КУЛЬТУРНО-ИСТОРИЧЕСКОЙ СИТУАЦИИ КОНЦА XV – НАЧАЛА XVI ВВ.

Стаття посвящена освещению деятельности русского переводчика конца XV – начала XVI века Дмитрия Герасимова на фоне основных культурно-исторических процессов этого периода. Влияние рационализма и гуманизма, критика существующих в государстве порядков вызвали выступление еретиков. Дмитрий Герасимов, направляя свои силы на борьбу с ересью, действует в русле раннегуманистических филологических течений. Таким образом, в его переводческой деятельности отразились все важнейшие тенденции эпохи.

Ключевые слова: еретические движения, рационализм, гуманизм, Возрождение.

Стаття присвячена висвітленню діяльності російського перекладача кінця XV – початку XVI століття Дмитра Герасимова на тлі основних культурно-історичних процесів цього періоду. Вплив раціоналізму і гуманізму, критика порядків, що існують в державі, викликали виступ еретиків. Дмитро Герасимов, направляючи свої сили на боротьбу з ерессю, діє в руслі ранньогуманістичних філологічних течій. Таким чином, в його перекладацькій діяльності відбилися всі найважливіші тенденції епохи.

Ключові слова: еретичні рухи, раціоналізм, гуманізм, Відродження.

The article tells about the translations of old Russian interpreter of the end of the XV – the beginning of the XVI centuries Dmitry Gerasimov against the background of cultural and historical processes of that period. The appearance of heretics was initiated by the influence of rationalism, humanism, criticism at the existing system of the state. Dmitry Gerasimov, tried to struggle against the heresy and acted according to the early-humanistic philological ideas. So, all the main tendencies of the epoch have been reproduced in his work.

Key words: heretical movement, rationalism, humanism, the Renaissance.

В конце XV века произошли существенные изменения в положении Русской церкви – она стала фактически независимой от Константинопольского патриарха. Митрополит на Руси с этого времени стал избираться на соборе, с согласия великих московских князей. Церковь стала самым крупным в государстве собственником.

«Окончательное установление национальной независимости русской церкви сильно содействовало укреплению ее связи с государством, усилению роли церкви, как части государственного аппарата. Но с другой стороны, резкий характер разрыва с Константинополем, переходное состояние, в котором на некоторое время неизбежно оказывалась русская церковная организация, – все это ослабляло авторитет «митрополита всея Руси» и облегчало критику по адресу церкви» [1, с. 99].

Усилившись экономически, став крупнейшим землевладельцем, церковь стала претендовать на принятие самостоятельных независимых решений. С конца XIV в. начинается политическое противостояние церкви и светского государства. Светская власть в лице великих князей вынуждена была искать зачастую компромиссные пути.

Формирование централизованного государства требовало осмысления происходивших сдвигов. Развитие общественно-политической, богословской и философской мысли в XV-XVI вв., помимо прочего, повлекло за собой выступления еретиков, идеи которых содержали критику существующих порядков того времени. Но главная опасность распространения ересей, по мысли церковных властей, заключалась в первую очередь в том, что эти идеи могли привести к реформации церкви [2, с. 63].

XV – начало XVI в. на Руси характеризуются всплывкой в городских центрах феодальной Руси – Пскове, Новгороде, Москве, Твери, Ростове – открытых еретических движений стригольников (религиозное движение в среде низшего духовенства, посадских и торговых людей. Отвергали церковные таинства, иерархию, монашество. Отстаивали идеал первоначального христианства, право мирян на проповедь, доступность «книжного учения»), а затем и еретиков, которых называли «жидовствующими». Эта ересь получила свое название потому, что ее приверженцы обвинялись в переходе в иудаизм. Они использовали какие-то сочинения иудейских авторов, но в целом оставались в пределах христианского вероучения, однако не признавали догмат о триничности божества, отрицали церковную иерархию, считали ненужными иконы и обряды. Большое внимание они уделяли занятиям астрономией, обладали знаниями тайных наук, еврейской каббалы [2, с. 64].

Вероятно, одна из причин усиления этой ереси состояла в том, что в это время «с западных границ начинают проникать рационалистические еретические учения (предшественники современного протестантизма), в рамках которых проповедовалось игнорирование святоотеческих преданий, неравенство Сына Божия Богу Отцу, отрицание таинств евхаристии и покаяния, отрицание иконопочитания» [2, с. 64]. (В XVIII-XIX вв. рационалистическо-теологические концепции, – согласно которым приемлемы только догматы веры, согласующиеся с логикой и доводами разума, – получили широкое распространение в протестантских церквях).

Первый историк, посвятивший этой ереси специальное исследование и поставивший вопрос о ее сущности, Н. Руднев, автор «Рассуждения о ересьях и расколах, бывших в русской церкви со времен Владимира Великого до Ивана Грозного», пришел к выводу, что главное направление ереси – рациональное [1, с. 78].

Говоря о богословско-философской мысли на Руси в это время, необходимо отметить также то, что между духовной жизнью России и Запада существовали многочисленные аналогии. Столь мощное явление, как Возрождение в Италии, не могло не отразиться на жизни как других европейских наций (северный гуманизм: Эразм Роттердамский, Томас Мор, Иоганн Рейхлин), так и жизни Руси. Однако до сих пор в науке поиски русских «откликов» на происходившее на Западе ограничены разрозненными описаниями «влияний» и отдельных соответствий.

Современный итальянский славист Риккардо Пиккио пишет: «...значительное сходство между Русью и Западом в период XIV-XVI вв. определяется тем, что в этих регионах в указанное время происходили радикальные изменения в теории и практике интеллектуальной деятельности. Весь восточнославянский мир был охвачен новыми течениями в политическом мышлении, религиозной жизни, литературе и критике» [3, с. 184].

Р. Пиккио полагает, что для периода XIV-XVI вв. можно говорить о своего рода русском варианте Возрождения, происходившего в Европе.

Обратим внимание на характеристику, данную еретикам В. Боцяновским, А. С. Орловым, Д. С. Лихачевым: все они рассматривают еретиков как представителей гуманизма. Ведь еретики были очень образованны, привлекали новых последователей неизвестными ранее книгами. В 1480-х г. архиепископ Геннадий писал к ростовскому архиепископу Иоасафу: «Есть ли у вас в Кириллове монастыре или в Ферапонтове, или на Каменном книги: Сильвестр папа Римский, Слово Козьмы пресвитера на ересь богомилов, послание Фотия патриарха к болгарскому царю Борису, Пророчества, Бытия, Царств, Притчи, Менаандр, Иисус Сирахов, Логика, Дионисий Ареопагит, потому что эти книги у еретиков все есть» [4, с. 185].

Гуманистический характер ереси отметил в своем исследовании о древнерусской науке и Т. Райнов. Он справедливо указал, что переводная научная литература, используемая еретиками, не могла бы иметь успеха на Руси, если бы читатели ее «не успели выработать у себя высокие и уточненные научные потребности и вкусы» [1, с. 89].

Таким образом, деятельность еретиков подтверждает предположение Р. Пиккио о своего рода общей *renovatio studiorum*, происходившей как в Европе, так и на Руси.

С другой стороны, его правоту подтверждает и появление в полном смысле слова гуманистических личностей среди защитников официальной церкви.

В 1504 г. в Москве состоялся церковный собор, который приговорил еретиков к смертной казни. Но для борьбы с ересями было недостаточно одного насилия: их распространению был противопоставлен ряд замечательных оригинальных произведений (например, «Просветитель», «Устав или духовная грамота» Иосифа Волоцкого), а также в 1499 г., впервые за все время существования на Руси христианства, под руководством архиепископа Геннадия все книги Св. Писания на церковнославянском языке были собраны воедино, а некоторые из отсутствующих в церковнославянском переводе книг были впервые переведены. Это имело огромное значение для русской культуры, в том числе и для борьбы с распространением ересей [2, с. 64-65].

В этой работе значительную роль сыграл яркий представитель «православно-славянского Возрождения» (в терминологии Р. Пиккио), русский книжник, дипломат, переводчик, писатель, географ, ученый и богослов Дмитрий Герасимов.

Дмитрий Герасимов родился около 1465 г., вероятно, в Новгороде. В детстве Дмитрий жил в Ливонии и знал немецкий язык, затем выучил латынь. Входил в ближайшее окружение архиепископа Геннадия.

В первые два десятилетия XVI века Герасимов служил при Посольском дворе (впоследствии Приказе) и участвовал в посольствах Василия III в Швецию, Данию, Норвегию, Пруссию (к великому магистру ордена) и Священную Римскую империю к императору Максимилиану I. В перерыве между миссиями Герасимов занимался книжной и переводческой деятельностью. 9 апреля 1525 года Василий III отправил Герасимова к папе Клименту VII с грамотой, где в ответ на посольство папы извещал желание участвовать в Лиге против мусульман. В июне-июле того же года Дмитрий был с почётом принят при папском дворе и вручил понтифику от имени Великого князя собольи меха, посетил римский сенат, осматривал город. Около этого времени в Европе становится известным портрет Василия III; возможно, его также преподнёс папе Герасимов.

В Италии Герасимов был известен под латинизированным именем «Посол Деметрий Эразмий» – вероятно, оно напоминало и об Эразме Роттердамском. Во время своей римской миссии 1525 года он был консультантом итальянских ученых, таких как Паоло Джовио (Павел Иовий Новокомский). Плодом их бесед стала «Книга о посольстве Василия, великого князя Московского, к Клименту VII», содержащая много географических и культурных сведений о России (а также об известных Герасимову Швеции и Дании). Джовио называет Герасимова «весьма искушённым в человеческих делах и Священном Писании» и указывает его возраст – 60 лет. Упомянул итальянец и то, что русский посол имеет «спокойный и восприимчивый ум», а также «отличается весёлым и остроумным характером» [5].

Сообщения Герасимова использовал в своих «Записках о Московии» Сигизмунд Герберштейн [6].

После поездки в Рим Герасимов сосредоточился на книжных трудах. Репрессии, постигшие в 1525 году Максима Грека, с которым Герасимов близко сотрудничал, его самого не коснулись. Последнее свидетельство о нём – перевод свода Бруно Вюрцбургского, выполненный в 1535-1536 годах. Дата его смерти неизвестна.

Через призму биографических фактов мы видим разносторонне образованную личность. А более пристальное внимание к филологическим трудам Герасимова позволяет увидеть, что они отвечают важнейшим запросам времени.

Переводческая деятельность Герасимова началась около 1500 года. В этом году он переводил (вместе со своим многолетним сотрудником и коллегой по Посольскому двору, видным московским дипломатом Власом Игнатовым) надписания псалмов с немецкого для архиепископа Геннадия; некоторые исследователи предполагают, что Герасимов и Игнатов перевели с латыни предисловия и толкования Иеронима в знаменитой Геннадиевской Библии [7, с. 195-196]. В этот же период Герасимов создает перевод сочинения Вильгельма Дуранти «Совещание Божественных дел» (1486), связанного с летосчислением (вопрос о «конце мира» был одним из предметов спора Геннадия с Федором Курицыным и другими московскими еретиками).

Геннадиевская Библия как свод книг Священного Писания в единой Библии на славянском языке, помимо практических функций противодействия ереси, свидетельствует о бытовании на Руси гуманистических идей критики текста: «желание восстановить тексты, обладающие особенным нравственным авторитетом, привело критиков к идее функциональной эквивалентности языковых и моральных норм» [3, с. 188].

Прямым свидетельством участия Дмитрия в борьбе против еретиков является выполненный им по заказу новгородской кафедры перевод с латыни трактата Николая де Лиры «Доказательства пришествия Христа» (1501) и другого трактата аналогичного содержания авторства Самуила Евреина (1504) (переведён либо им же, либо Николаем Булевым).

В 1518 году в Москву с Афона прибыл Максим Грек (греческий гуманист Михаил Триволис), которому был поручен перевод богословских текстов с греческого на церковнославянский язык. В помощь ему были приставлены Дмитрий Герасимов и Влас Игнатов. Переводчики общались при помощи латыни; латынь выступала и как язык-посредник при самом переводе (Максим переводил на латынь, Герасимов и Игнатов – с латыни на церковнославянский). Работа происходила в московском Чудовом монастыре, о ней Герасимов впоследствии рассказывал дьяку Мисюрю-Мунехину: «А мы с Власом у него сидим переменяя: он сказывает по-латыньски, а мы сказываем по-русски писарем» [8, с. 190].

Этот коллектив перевёл Толковый Апостол, Толковую Псалтирь и некоторые Беседы Иоанна Златоуста.

В последние годы жизни (1530-е) Герасимов, опять же по заказу новгородского архиерея, на сей раз Макария, будущего митрополита Московского, перевёл с латыни составленное Бруно Вюрцбургским (XI век) собрание толкований на Псалтирь Отцов и Учителей Церкви (Иеронима, Августина, Григория Великого, Беды Пресвитера и Кассиодора). Перевод выдержек из западных (латинских) Отцов Церкви, живших ещё до Великого раскола и поэтому авторитетных и для православия (однако малоизвестных в византийском культурном ареале) имел большое культурное и богословское значение; в 1540-1550-е годы он получил значительное распространение, неоднократно переписывался и присутствовал в библиотеках нескольких крупнейших монастырей. «В создавшейся ситуации богословской нестабильности Русская Церковь привлекла себе на помощь и авторитет святоотеческих творений, дабы помочь людям правильно осмыслить происходящее, выработать правильное к нему отношение» [2, с. 65].

Интересно, что Герасимову с наибольшей вероятностью приписывается русский перевод письма Максимилиана Трансильвана, секретаря Карла V, известного под сокращённым названием «De Moluccis» («Сказание о Молукитцких островах»), где содержится описание путешествия Магеллана.

Герасимову принадлежит работа, совмещающая в себе перевод и филологический труд: русская версия средневековой компиляции классической античной грамматики латинского языка Элия Доната («Донатус»). Переводчик предложил грамматическую терминологию, а также аналоги латинским грамматическим категориям, например, перевёл плюсквамперфект («минувшее пресвершенное») русским вторичным имперфективом на *-ыва-*, сочетающимся с окончаниями различных церковнославянских прошедших времён (*amaverat* – *любиваль*, аналогичная форма от глагола «хотеть» выглядела как *хачиваль*, типично русская, а не церковнославянская), что служит ценным свидетельством семантики соответствующих видовых форм в живом языке XVI века [9, с. 292]. Образцом для Герасимова служили многочисленные латинско-немецкие издания «Доната» (так называемые интерлинеары), где латинский текст (включая парадигмы склонений и спряжений) был напечатан параллельно с переводом на немецкий язык. Создание грамматики было, вероятно, связано с необходимостью обучения латыни (есть сведения об обучении латыни при архиепископском дворе в Новгороде), но косвенно отражало и потребность в кодификации церковнославянской грамматики по авторитетному образцу, что вновь подтверждает предположение о филологическом возрождении на Руси.

Таким образом, деятельность Дмитрия Герасимова проходила в русле всех основных тенденций развития культурно-исторического процесса. Борьба с антицерковными еретическими движениями, противодействие рационализму, вовлечённость в раннегуманистические филологические штудии – все это характеризует творчество Дмитрия Герасимова, оказавшегося в самом центре событий своего времени. Нельзя не согласиться с мнением исследовательницы творчества Дмитрия Герасимова Е. Федоровой, которая дала точную оценку и эпохе и личности: «Самая осуществлённая возможность долголетней плодотворной деятельности такого типа личности на Руси, успех его переводов (о чем свидетельствуют дошедшие до нас списки его сочинений), наконец, последовавшее в Москве продолжение переводов латиноязычной литературы существенно изменяют представления о степени включённости древнерусского человека в общеевропейский книжный литературный процесс» [10, с. 34].

Источники и литература

1. Казакова Н. А. Антифеодальные еретические движения на Руси XIV – начала XVI века / Казакова Н. А., Лурье Я. С. – М. – Л., 1955. – 351 с.
2. Казенина Е. Т. «Маргарит» и историко-культурная ситуация на Руси XV-XVI вв. / Е. Т. Казенина // Древняя Русь. Вопросы медиевистики. – 2002. – № 4 (10). – С. 17-34.
3. Риккардо Пиккио. *Slavia orthodoxa*. Литература и язык / Риккардо Пиккио. – М., 2003. – 275 с.
4. Соловьев С. М. История России с древнейших времен: [в 15-ти кн.] / Соловьев С. М. – М., 1960. – Т. III. – 874 с.
5. «О посольстве великого князя» Паоло Джовио // Россия в первой половине XVI в.: Взгляд из Европы. – М., 1997. – С. 54-98.
6. Записки о московских делах / Барон Сигизмунд Герберштейн. Книга о московитском посольстве / Павел Иовий Новокомский; Введ., пер. и примеч. А. И. Малеина. – М., 1908. – 647 с.
7. Казакова Н. А. Дмитрий Герасимов (Митя Толмач, Митя Малый) / Н. А. Казакова // Словарь книжников и книжности Древней Руси. – Л., 1988. – Т. 2. – Вып. 1. – С. 136-152.
8. Горский А. В. Максим Грек Святогорец / А. В. Горский // Прибавл. к изд. творений святых отцов. – М., 1859. – С. 190-192.
9. Борковский В. И. Историческая грамматика русского языка / В. И. Борковский, П. С. Кузнецов. – М., 2007. – 326 с.
10. Николай де Лира. Доказательства пришествия Христа: Латинский теологический трактат и его перевод на церковнославянский язык, выполненный Дмитрием Герасимовым в начале XVI в. / Пер. на рус. яз., предисл., аналитич. обзор, указ. слов и словоформ Е. С. Фёдоровой – *Probatio adventus Christi* / Николай де Лира. – М.: Просветитель, 1999. – 447 с.

МАРГИНАЛЬНОСТЬ ВСТАВНЫХ КОНСТРУКЦИЙ

В работе представлены результаты исследования вставных конструкций как маргинального явления: маргинального в прямом смысле слова – появившегося «на полях», вышедшего за рамки, образованном в уже структурированном предложении. В то же время вставки маргинальны и в другом отношении (в том значении слова, которое используется гораздо в меньшей степени, чем первое, приобретшее негативную коннотацию): они выполняют роль оптимизатора информационного и смыслового пространства текста. Вставные конструкции реализуют эффективно конденсированное содержание.

Ключевые слова: вставные конструкции, маргинальность, текстосвязующая функция, двухуровневое строение предложения.

В роботі представлені результати дослідження вставлених конструкцій як маргінального явища: маргінального у прямому значенні слова, – яке з'явилося «на полях», вийшло за рамки, яке увійшло в уже структуроване речення. В той же час вставлені конструкції маргінальні і в іншому відношенні (у тому значенні слова, яке використовується у меншій мірі, ніж перше, яке придбало негативну конотацію): вони виконують роль оптимізатора інформаційного та смислового простору тексту. Вставлені конструкції реалізують ефективно конденсований зміст.

Ключові слова: вставлені конструкції, маргінальність, текстозв'язуюча функція, дворівнева будова речення.

The research presents the results of the investigation of the parentheses as a marginal phenomenon: marginal in the primary meaning of the word i.e. the one emerged on the margins beyond the structured sentence. At the same time the parentheses are also marginal if viewed from the different point (in another meaning of the word which is used less than the first one and has acquired negative connotation). They perform the role of the optimizer of the sentence informational and sense area. The parentheses realise the effectively condensed content.

Key words: parentheses, marginality, text-connecting function, two-layer sentence structure.

Изучение синтаксической семантики направило интерес лингвистов к смысловой организации предложения в новое русло, выдвинув на первый план вопрос о месте и роли синтаксических построений, влияющих на структурную и смысловую организацию текста. Одной из таких конструкций является вставная.

До недавнего времени языковая специфика вставных конструкций оставалась недостаточно выявленной. Исследователи или объединяли вставки с вводными в пределах единой синтаксической единицы – парентезы (Седун Е. П.), или же пытались дифференцировать их на основе субъективного восприятия стилистических функций (Руднев А. Г.). В последние годы появилось немало работ, в которых всесторонне рассматривается это явление: уточняется время происхождения вставок, изучаются их функции в разных стилях, структурные типы и т. д. (Романова Р. М., Инфантова Г. Г., Вяткина С. В., Акимов Г. Н.).

Появление вставок в языке (вернее, в речи) вызвано изменениями, происходящими в синтаксическом строе, которые обусловлены требованиями коммуникации, заставляющими высказывания быть более динамичными, подвижными, не осложненными ни построением, ни содержанием, способными легко присоединиться к предложению (точнее, не ломая его композицию, входить в него).

В данной работе, являющейся продолжением ряда публикаций [4; 5], представлены результаты исследования специфичности вставных конструкций в уникальном семантическом пространстве воспоминаний. Этим направлением исследования обусловлена цель: выяснить механизмы приобретения вставками, входящими в предложение на правах дополнительного, разъясняющего смыслового блока, «высокого» синтаксического статуса конструкции, становящейся концептуально важной.

Предусматривая возможные вопросы по поводу названия работы, считаем необходимыми пояснения к нему.

Понятие «маргинальность» имеет негативную коннотативную окраску и применяется к людям, ситуациям, выходящим за рамки нормированных, общепринятых, иначе – одиозным. Маргиналии (с лат. *marginalis*: «находящийся на краю») со времён средневековья означали рисунки, пометки на полях книг. Это не текст, не готовое произведение, а комментарии к основному тексту, надпись. Средневековая книга воспринималась человеком как гармония. Там, где кончается основной текст книги, начинается неопределённость, хаос, т. е. маргиналии. Маргиналии – то, что возникает на границе, это пограничное состояние, рубеж. Именно это первичное значение слова и явилось основой для негативных коннотаций. Но со временем в это понятие вошло и другое значение: дающий возможность развитию, прогрессивный, необычный, харизматичный, перспективный. Удивительно креативное слово: оно прошло большой путь на шкале семантической оценочности от нейтрального – к максимально снижению (уничтожительному), а далее – к максимально высокому (благоприятному, мелиоративному).

Вставки маргинальны в прямом смысле слова. Действительно, вставные конструкции, появляющиеся как бы «на полях» предложения, на его рубеже, возникают, когда предложение закончено, сформировано, структурировано, и дополнить его за счёт расширения синтаксических связей нельзя. Линейная последовательность частей предложения предопределена строгими законами синтагматического синтаксиса, нарушение её невозможно. Но в то же время во вставках проявляется и другое её свойство – усиленное, эффективно конденсированное содержание.

Ведь непрерывность потока сознания живёт по своим правилам: один фрагмент, связанный по смыслу с другим (или другими), неизбежно должен вовлечься в пространство всей мысли, иначе нет смысла в её высказывании. Гибкость языковой системы, её способность предлагать разные варианты выражения мысли позволяет находить приёмы для разрешения подобных ситуаций. И несмотря на изолированность, обособленность вставки, и структурную, и иногда – смысловую (иначе – маргинальность в сниженном значении), именно она становится средством сохранения предложения как гармоничного структурно-семантического образования («положительная» маргинальность).

Об этой когерентности (цельности абсолютно разных свойств) вставок и пойдёт речь в данной работе.

Любые воспоминания в максимальной степени персонализированы, автор причастен ко всему описываемому (и повествование ведь всегда ведётся от первого лица). Автор, реализуя определённое содержание, выбирает его форму. Малейшее изменение языковой формы вызывается диктатором содержания. Вставки здесь являются актуализируемой частью высказывания. В жанре воспоминаний и дневников самим ходом авторского повествования они выполняют роль оптимизатора информационного и смыслового пространства текста. (Цитаты, используемые в данной статье, взяты из воспоминаний Бекетовой М. А., Белозерской-Булгаковой Е. И., Достоевской А. Г., Керн А. П., Кони А. Ф., Коровина К. И., Кузминской Т. А., Панаевой А. Я., Панаева И. И., Фета А. И., Гиппиус З. Д.)

При исследовании вставок следует иметь в виду, что это – категория не одного, отдельно взятого предложения, а категория текста. И в рамках текста парантетические конструкции выполняют текстосвязующую функцию. Изучение явления в этой плоскости позволит разобраться в проблеме возникновения вставок и их принципиально важной роли в формировании экспрессивного фона высказывания. Эмоциональная составляющая содержания вставок в художественном тексте вполне понятна и объяснима, ведь в художественном произведении а priori всё работает на замысел автора. В этом смысле представляется спорным замечание С. В. Вяткиной о том, что вставные конструкции в художественной речи несут избыточную информацию [3, с. 102]. Занимает вопрос участия

вставок в организации семантического пространства воспоминаний и дневников. В их особом стиле многие явления проявляются разнообразнее и эффективнее.

В воспоминаниях нет непосредственного контакта с собеседником, читателем. Но обращаясь к отсутствующему слушателю, пишущий невольно становится на позицию читателя, он вынужден особым образом организовывать смысловое пространство, в том числе так композиционно организовывать текст, чтобы по возможности абсолютно избежать семантических лакун. Для этого автору нужны специальные средства, экономные, не перегружающие текст информацией и в то же время ловко вписывающиеся в его структуру. И вставка – вполне подходящая для этой роли конструкция. И оправдать её разрывающее, синтаксически агрессивное поведение может субстанциональность, существенность её содержания. Здесь невозможность отложить её введение, перенести на другой момент речи (иначе при сохранении синтаксической линейности, правильности поломается смысловая, внутренняя логика), – и автор не находит иного способа разрешить эту ситуацию, кроме как ввести вставку в предложение.

Комментарии вставок надстраивают смыслы поверх уже существующих в линейном ряду предложения. И если предложение имеет границы – и в этом смысле оно замкнуто, то предложение со вставкой гипертекстно. Оно представляет собой иначе организованную структуру подтематической информации. Здесь между не всегда пересекающимися содержательными ресурсами устанавливаются особые перекрёстные отношения. Предложение по строению становится двухуровневым, а по смыслу представляет незамкнутую цепь. Т. е. такие предложения креативны уже по одному своему возникновению.

Вставки – это перебивы речи: каждая вставка, вторгаясь в уже сформированную синтагматическую цепочку, расчленяет, перебивает синтаксическую структуру. Но эта «не-первичность» вставки в предложении, т. е. незапланированность, непредусмотренность, её появление на вторичном синтаксическом уровне вовсе не означает её семантической вторичности. Возникающие ассоциации, уточнения, разъяснения, иногда – реплики становятся необходимым звеном в высказывании. С их помощью достигается двуплановость повествования. Само появление вставок вызвано отражением в речи сознания, которое по своему существу не может не быть одноплановым.

Но двуплановость повествования сама по себе не может привести к экспрессивности, так как сообщения могут быть чисто информативными, а расчлененность высказывания используется просто как компрессионный (экономный) способ его построения: ведь оформление такой вставки в отдельное предложение или осложняющую часть базового предложения грамматическими средствами – путь структурно сложный.

Выполняя смыслообразующую функцию, вставки позволяют в сжатом виде указать на события, детали, ощущения, психические состояния, неожиданный поворот мысли. В принципе, освобождение вставок от скобок (особенно в случае связанности их с контекстом, – и здесь могут быть задействованы все виды синтаксической связи) вполне смогло бы уравнивать содержание вставок с содержанием базисного предложения. В самом деле, многие вставки выглядят как придаточные части сложноподчинённого предложения, части сложного бессоюзного или сложносочинённого предложения, как однородные члены, обособленные обороты, пояснительные конструкции: «Кроме того, учащиеся женщины утром были заняты, а мною учащиеся (*которых было тогда много*), побывав на первой лекции Слепцова, нашли, что там слишком много бывает аристократок (*так называли тогда женщин хорошо одевающихся*), и не желали сидеть вместе с ними» (Панаева); «В нашей квартире гостиная и столовая разделены (*или объединены, смотря по желанию*) раздвижной стеклянной стенкой» (Булгакова).

Присутствие в парантегматических конструкциях союзов, действительных средств, вводных единиц указывает на связь вставок с базисным предложением не предполагаемую и возможную, а реально существующую. Вставка в таких случаях уже не случайный элемент текста, а полноправный член его, как бы включающийся в состав предложения, как все другие компоненты: «Дом свой мы зовём голубятней. Голубятне повезло: здесь написана пьеса «Дни Турбиных», повести «Роковые яйца» и «Собачье сердце» (*кстати, посвящённое мне*)» (Булгакова); «Мы заспорили и, не замечая дороги, зашли (*всё по набережной Мойки*) в совсем необитаемую и не виданную мною часть города» (Достоевская); «Мы так и уехали, не повидав вторично Грина (*о чём я жалею до сих пор*)» (Булгакова).

Эта похожесть, сходность вставок с частями предложения и создаёт вопросы, связанные с проблемой определения статуса вставок. Имея в некоторых случаях эксплицитную связь с базовой частью предложения, они всё-таки выносятся «на поля». Есть причины, подталкивающие автора к выдвижению этих конструкций в некую изолированную, обособленную, а иногда даже и в автономную плоскость текста. Эти причины даже не осознаются автором. Высокая степень неосознаваемой важности содержания вставки заставляет автора ломать заготовленную структуру предложения и, не медля, не приспосабливая синтаксически к базовой части, не оформляя особым образом, вводить только что возникшую мысль, уточнение, вспомнившуюся деталь, дату и т. п. в канву предложения. Создаётся впечатление кажущейся торопливости этого процесса, автору нельзя останавливаться в изложении задуманного, переключаться на поиск нового конструктивного решения. Должен быть сохранён уже сложившийся темп и каркас изложения.

И здесь вставка разрешает возникший синтаксический и смысловой цейтнот: структурно не загружая высказывание, она ещё и придаёт ему особую подвижность, экспрессию. Вставка «оживляет» предложение не только имитацией непринуждённости разговорной конструкции с её особым интонационным рисунком. Прежде всего, она, обостряя внимание на некоторых фрагментах, деталях, создаёт параллельный канал изложения (для автора) и восприятия (для читателя). Вот почему предложения со вставкой столь динамичны в общем повествовании.

Особое экспрессивное значение вставных конструкций обусловлено спецификой самой конструкции как конструкции расчленённой. Такие синтаксические образования всегда будут обладать воздействующим эффектом, независимо от наличия экспрессивных лексических или грамматических средств. А сопровождение вставки графическими средствами (восклицательный и вопросительный знаки) усиливает их особое эмоциональное положение в предложении. При семантическом сопоставлении базовой части высказывания и вставки последняя явно преобладает по силе воздействия: «Белинский сказал: Знаете ли, что наиболее вредит и, как кажется, ещё долго будет вредить (*какие пророческие слова!*) распространению на Руси основательных понятий о литературе? Литературное идолопоклонство!» (Панаев); «Но в том-то и дело, что матери казалось порой (*конечно, только казалось!*), что Александр Блок уже не любит её, что она ему не нужна и он отошёл от неё» (Бекетова).

Этот способ введения авторского «я» – деликатный и при этом чрезвычайно сильный синтаксический приём. Воспоминания и дневниковые записи в первую очередь отражают «я» их создателя, и если, как заметил М. М. Бахтин: «Человек в его человеческой специфике всегда выражает себя (говорит)» [1, с. 301], то в таких текстах автор проявляется в каждом элементе повествования. Подход Р. А. Якобсона к исследованию текста, базирующийся на допущении обязательности взаимоотношений между лингвистической формой и смысловым значением, особо актуален при изучении вставных конструкций.

Форму подачи любой мысли выбирает, конечно, только автор, а причины выбора той или иной формы всегда субъективны. Понимая предложение как элементарную коммуникативную единицу, в которой должно быть так или иначе представлено всё то, что характеризует коммуникативную сторону языка и обеспечивает её, следует обратить

внимание на конструкции, создающие специфичность таких построений; одной из них и является вставка. Мысль Э. Бенвениста о субъективности в языке и состоящая в том, что каждый говорящий, используя язык, «присваивает» его себе, соотнося с собой, моментом своих действий, своими отношениями и оценками, подтверждает тот факт, что на изменение формы влияет изменение содержания. Субъективность – то фундаментальное качество языка, которое, по его мнению, обеспечивает коммуникативную функцию языка. Для выражения субъективности язык располагает целым рядом специально предназначенных для этого средств [2, с. 189].

Смысловая организация предложения обеспечивает «компоновку» в нём определённой информации, в том числе и субъективной, а коммуникативная – иерархизацию этой информации, и эта последняя операция субъективна в силу своей зависимости от условий общения, осведомлённости собеседников и т.п. Вставные сообщения в первую очередь значимы для автора.

Источники и литература

1. Бахтин М. М. Эстетика словесного творчества / М. М. Бахтин. – М.: Наука, 1986. – 286 с.
2. Бенвенист Э. Общая лингвистика / Э. Бенвенист. – М.: Наука, 1974. – 302 с.
3. Вяткина С. В. К вопросу о становлении вставных конструкций в русском литературном языке / С. В. Вяткина // Вестник ЛГУ. Сер. 2, 1987, вып. 2. – С. 100-102.
4. Иванова Н. И. Вставные конструкции и аспекты их изучения / Н. И. Иванова // Система і структура східнослов'янських мов: Зб. наук. праць. – К., 2004. – С. 25-31.
5. Иванова Н. И. Вставки как манифестация языковой личности / Иванова Н. И. // Мовознавчий вісник. Зб. наук. пр. – Черкаси, 2010. – Вип. 10. – С. 160-164.

УДК 008: 316.7

Іванова К. А.

РУХ ІНФОРМАЦІЇ ЯК ЧИННИК КУЛЬТУРНИХ ЗМІН

В статье показана роль информации в культурных изменениях. Анализ теорий показал, что культура, включающая в себя информационную сферу, сохраняет равные возможности сосуществования как порядка диссипативной системы, так и хаоса. Автор рассматривает информацию как инструмент хаоса в культуре.

Ключевые слова: информационная сфера, культура, культурные изменения, хаос.

У статті показана роль інформації в культурних змінах. Аналіз теорій показав, що культура, що включає в себе інформаційну сферу, зберігає рівні можливості співіснування як порядку дисипативної системи, так і хаосу. Автор розглядає інформацію як інструмент хаосу в культурі.

Ключові слова: інформаційна сфера, культура, культурні зміни, хаос.

The article describes the role of information in cultural change. Analysis of theories has shown that culture, which includes the information sphere, maintains an equal possibility of coexistence as the order of the dissipative systems, and chaos. The author considers the information as a tool of chaos in the culture.

Key words: information sphere, culture, cultural change and chaos.

У точках біфуркації, де хаос отримує доступ до структури, живлячи її енергією, спонтанно реалізується одна з декількох рівноімовірно альтернатив. З кожною подальшою точкою біфуркації кількість можливих альтернатив наростає. У соціокультурній практиці це означає соціально-політичну або етно-релігійну нестабільність, яку можна розглядати як пошук нових можливостей, підвищення адаптивних потенцій культури і т. п. Насправді, наростання кількості альтернатив свідчить про наближення стану хаосу і деградації не тільки структури культури, а й культури в її цілісності.

Актуальність статті визначається тим, що, в глобальному сенсі, інституалізовані засоби масової комунікації можуть виступати на всіх етапах і при всіх типах культурних змін чинником нерівноваги по відношенню до не інституалізувати потоку інформації. Каналізуючи простір альтернатив, формальні канали комунікації створюють напруги, під дією яких частина потоків «сукупної» інформації направляється в ієрархічний «низ» системи, а інша, визнається близькою до легітимної, у верхньому ієрархії. Відбувається упорядкування структури інформації: хаотичне випадкове звернення змінюється жорсткою структурою, в якій певним чином взаємодіють «офіційні» і «неофіційні» потоки інформації.

Низхідний потік знімає напругу системи, виводячи енергію неаккультуrowаного індивіда або групи в зовнішнє середовище і позбавляючи вищі ієрархічні рівні від надлишку енергії. Висхідний потік направляє різномірні «інфи» [6]. На структуровану квазіментальну інформаційну реальність, усваючи можливість спонтанних змін. Потенційна енергія хаосу направляється на конституювання та підтримку вищих ієрархічних рівнів системи.

Накладаються вертикальний інформаційний вплив, що може розглядатися в якості асиметричного, оскільки мова йде про керований потік інформації, мобілізує інформаційну структуру суспільства, переводячи її в стан керованої нерівноваги, безперервно відтворює порядок. При цьому потік офіційної інформації є потоком «енергії» підсилює ентропію і хаос, за рахунок якого і існує вказане строктування процесу поведінки внутрікультурної інформації. Хаос взаємодіючих «інфів» звертається до ладу структурованої інформації. Ціною цього є інформаційний обмін з навколишнім середовищем, змістом якого є дисипація, тобто розсіювання і втрата інфів-культури. Необхідність в підтримці інтенсивного офіційного потоку інформації змушує культуру і її окремі структури виробляти наростаюче кількість «оболонок», в які «пакуються» традиційні «тотальні» образи належного, які відтворюють сутнісний рівень системи. Результатом такого процесу є виникнення масової культури, зайнятої репродукцією «оболонок», відірваних від субстанціональних зв'язків і відносин.

Упорядкування в локусі «інформаційної сфери» здійснюється за рахунок розсіювання енергії на периферії інформаційного процесу. Проблема полягає в тому, що периферія інформаційної сфери є периферійним елементом культурної цілісності. «Паливом» підтримує стабільність нерівноважної інформаційної системи служать ментальні структури. Тут наростає ентропія, за рахунок якої існує нерівноважна, високоорганізована інформаційна сфера і суспільство, функцією якого вона є. Під «горінням» природно маєтись на увазі переведення системи (у більш вузькому сенсі – енергії) з високо структурованої форми в низько структуровану.

Сам факт наростання процесу тиражування, в умовах слідуванню зразком, як вважається, переводить річ в більш низьку якість. З нашої точки зору, насправді має значення не тиражування, а процес вербалізації. У процесі виникнення й звернення інформації відбувається трансформація невербалізованих і в силу цього універсальних, не обмежених словами як засобами вираження, структур ціннісного типу, що становлять у сукупності менталітет. Інформація дезінтегрується в систему і системні ціннісні структури, необхідно властивістю яких є тотальність, на фрагменти, які принципово розглядаються в якості, що підлягають індивідуальним відбору.

За допомогою систем поводження інформації ці фрагменти набувають самодостатній по відношенню до цілісності характер. Треба підкреслити, що вплив інформаційного потоку на процес культурного зміни не може бути виведений як завершеною «тенденцією розвитку». «Суттєвість» або «неістотно» флуктуації не визначається зв'язком з культурним субстратом, матеріальними інтересами або втручанням груп лобювання. Істотний і навіть катастрофічного характеру зміна може придбати під дією малозначних чинників. Вирішальним буде нерівноважний характер системи в цілому, вразливою до слабких впливів саме в силу своєї нерівноваги. За змінами тут не варто спрямованості, а структура не породжується телеологією, хоча було б спрощенням говорити про «чисту» самоорганізацію культури як системи та цілісності. Фактор нерівноваги задається фундаментальною несубстанціональністю потоку інформації, утвореного інфами. Іншими словами, він існує не як структурний елемент цілого, який виконує свою функцію, але як і структура, що живе за рахунок де структурована цього цілого. Своєю основою вона має процес ентропії, деградації організованого порядку, який слугить джерелом її існування. У цьому сенсі інформація не вкорінена в реальність, розуміємо метафізично. Оскільки вона «харчується» за рахунок процесу руйнування, хаосу, корениться в ньому, вона онтологічна «без основні» і динамічна, ентропії, зниження якості енергії на власній периферії.

У цьому сенсі інформаційне звернення могло б бути виведено за межі культури і зіставлену з подібними природними процесами (найяскравіший з яких – генетична передача спадкової інформації). Але якщо природа має до культурний статус, то інформація – пост-культурна. Інформація – це сфера квазіприродного хаосу, перехід від культури до природи, якщо розуміти під природою нижчий рівень структурної організації, в порівнянні з продуктами людського мислення і діяльності, есенцією яких є культура. У цьому відношенні інформаційна сфера належить і природі, і культурі. Через інформаційну сферу хаос проникає всередину структурної організації культури. За формальної організації звернення інформації представляється продуктом «рафінованої» культури. Її змістовною характеристикою є хаос як «найбільш ймовірний стан» у природі. Інформація – це яскраве світіння «згасаючої зірки», «реліктове випромінювання» мертвої культури. Але також і механізм її зміни. У цьому сенсі аккультурація індивіда є боротьбою культури за власне існування. Інформація – засобом комунікації між людиною і природою, механізмом з'єднання культури, як дисипативної структури, з хаосом.

Інформація – це не механізм зв'язку між структурними елементами, речами і явищами в культурі. Цій меті служать сигнали, що носять причинно-наслідковий і оборотний характер, а тому підтримують замкнутість культурної цілісності. Інформація – це спосіб комунікації культури з природою, який на антропологічному рівні полягає у забезпеченні взаємодії «життєвої енергії» і «духу», а в практичному плані – в сполученні індивідуального і особистісного буття людини. Інформація тому необхідна в культурі, що вона слугить єдиним механізмом аккультурації індивіда. Вона спрощує, «дробить», знижує високоорганізовані матерії «культурних універсалів» і «цінностей», робить її доступною індивідуальному людському буттю як біосоціальному. Але аккультурує індивіда за допомогою інформаційного звернення, культура як система впускає всередину своєї структури «природного», хаосу, що виражається на практиці в нерациональному і асоціальному поведінці людини, з якою культура веде безперервну боротьбу. Адже щоб поглинути щось, потрібно трансформуватися, віднайти з поглинання щось спільне. Взаємодія може лише те, що має спільну основу такої взаємодії. У цьому сенсі аккультурація індивіда є боротьбою культури за власне існування. Інформація – засобом комунікації між людиною і природою, механізмом з'єднання культури, як дисипативної структури, з хаосом. У тій же мірі, в якій інформаційне звернення є інструментом хаосу в культурі, воно також є інструментом культури в хаосі. Потік інформації – це структура, порядок у підступаючій до культури та призупинені її попереду, хаосі. Потік інформації вказує на час культури, задаючи незворотність і змін, а не тільки виступаючи їх механізмом. Формальна перестановка структурних елементів системи, їх перекомбінування є процесом оборотним. Це частина гомеостазиса системи, механізм підтримки динамічної рівноваги всередині неї. Це еволюція, тобто зміни властивостей у межах якісної визначеності культури, механізм адаптації культури як «цієї» до коливань «викликів» зовнішнього середовища і підвищення внутрішньої структурної організації культури як сукупності речей, явищ і практичної людської діяльності.

Важливо, що в культурі в цілому, що включає інформаційну сферу, при цьому зберігається рівна можливість і співіснування порядку дисипативної системи та хаосу нею породжуваного. Тому культура і може змінюватися під впливом мінімальних «стимулів» або «стає чутливою до малих збурень». Реалізація «моделі» порядку або хаосу є спонтанною рівномірною можливістю. Хаотична сама динаміка хаосу і порядку. А рух культури як системи та цілісності між «якостями» порядку і хаосу в змістовному відношенні є рухом від «нічого» до «буття», який складає суть процесу становлення, зміни взагалі.

Таким чином, реальність культурної цілісності постає в потоці безперервних змін, які неможливо зіставити з опозиційним елементом у вигляді спокою і які лише в гносеологічних метою «округлюються», розглядаються в певних наближеннях, умовно масштабуються, в результаті чого і з'являються «перерви поступовості» у процесі культурно-історичного розвитку.

Джерела та література

1. Барматова С. Место и роль политической коммуникации в трансформации украинского общества / С. Барматова // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2004. – № 2. – С. 107-119.
2. Методы интерпретации культуры: каталог: в 3 т. / [сост. Боас Ф.]. – Антология исследований культуры. Интерпретация культуры. – СПб.: Университетская книга, 1997. – Т. 1. – С. 499-508.
3. Глобализация и Россия. Под ред. Ю. А. Красина. – М.: Горбачев-фонд, 2001. – 172 с.
4. Гумбольдт В. Язык и философия культуры / Гумбольдт В. – М., 1985. – 205 с.
5. Кадомцев Б. Б. Динамика и информация / Кадомцев Б. Б. – М., 1997. – 455 с.
6. Кремянский В. И. Синтез современного научного знания / Кремянский В. И. – М.: Наука, 1973. – С. 195.

ИНТЕРНАЦИОНАЛИЗАЦИЯ КОМПЬЮТЕРНОЙ ЛЕКСИКИ КАК ОТРАЖЕНИЕ ЯЗЫКОВЫХ ПРОЦЕССОВ

В данной статье рассматривается вопрос отношения национальных языков с английским, на котором разработано большинство терминов Интернета. Интернет является средством формирования особой интернациональной культуры, язык Интернета становится средством формирования особого интернационального словарного фонда.

Ключевые слова: Интернет, интернациональная культура, лингвистическая сущность, интернациональный словарный фонд.

У даній статті розглядається питання відношення національних мов з англійською, на якому розроблена більшість термінів Інтернету. Інтернет є засобом формування особливої інтернаціональної культури, мова Інтернету стає засобом формування особливого інтернаціонального словарного фонду.

Ключові слова: Інтернет, інтернаціональна культура, лінгвістична суть, інтернаціональний словарний фонд.

In this article the relation between English language and other languages is examined. The Internet is a way to create a special international culture, and the language of the Internet is a way to create special international vocabulary fund.

Key words: the Internet, an international culture, linguistic nature, multilingual character.

Принципиальная новизна Интернета состоит в объединении в Сеть значительного числа людей, которые на новой технологической основе смогли организовать человеческие сообщества, функционирующие по особым законам.

Примечательно, что превращение компьютерной Сети в пространство коммуникаций явилось неожиданным эффектом, который отнюдь не являлся интенцией первых идеологов информационного общества (Белла, Масуды, Тапскотта или Стоуньера). Средства коммуникации пользователей между собой не были самоцелью, а предназначались первоначально для чисто утилитарных целей. Поэтому в отношении Интернета можно говорить об эволюции технологического образования, которое приобрело черты социального пространства, основанного на общении.

В результате интеграции различных аспектов жизнедеятельности государств во второй половине XX века возросла общественная роль мировых языков в международной коммуникации.

Английский язык во второй половине XX века, и особенно в последних его двух десятилетиях, прочно занял место языка глобального общения и имеет тенденцию к сохранению роли интернационального языка и далее [1]. Основной причиной современного положения английского языка в мире считают технологическую, коммерческую и политическую мощь США: «language and power go together» [2].

Технологическое превосходство США сделало американский вариант английского языка также языком науки и техники. Современное общество называют обществом информационным. Всемирные интеграционные процессы поддерживаются новыми средствами массовой коммуникации, облегчающими обмен информацией. Из всей информации, хранящейся в электронном виде, 80% составляет информация на английском языке [3]. Таким образом, необходимость информационного доступа и конкуренция в области технологий укрепляют ведущую позицию английского языка [4].

Из всего сказанного следует, что основные области применения английского языка как языка мирового общения – это язык всемирных организаций, международных контактов, политики, бизнеса, торговли, обмена информацией. Отсюда вытекает предположение, что английский язык, занимающий особое положение и выполняющий особые функции мирового языка, должен иметь определенное влияние на остальные языки мира. В лингвистической литературе об этом говорится так: «такие виды речевой деятельности как чтение, перевод научной и публицистической литературы, участие в интернациональных конференциях, конгрессах, симпозиумах, общение в процессе разработки совместных межнациональных проектов и т. п. создают благоприятную почву для заимствования иноязычной лексики и терминологии» [5]. Прибавим к перечисленным видам деятельности пользование Интернетом, как особый вид языковых контактов. Интернет ведет к некоему космополитическому обществу, к великой интернациональной интернетной семье» [6]. Таким образом, если Интернет является средством формирования особой интернациональной культуры, то язык Интернета становится средством формирования особого интернационального словарного фонда. На уровне отдельных языков это проявляется в интенсивном англо-американском заимствовании. Названия особых языковых кодов, такие как Franglais, Spanglish, Finglish, Japlish, Hinglish, Singlish, Honglais и даже предлагаемое Л. П. Крысиным наименование «русангл», указывают на общий для многих языков процесс усвоения определенных английских черт под воздействием тенденции к интернационализации.

Активизация процесса заимствования в разных языках привлекает внимание исследователей, и в разных работах отмечается возрастающее англо-американское влияние в языках, принадлежащих разным языковым семьям. Статистические данные показывают интенсивное заимствование англицизмов и американизмов во всех языках Европы [7].

Совершенно очевидно, что коммуникация и средства ее осуществления приобретают в Интернете ведущую роль. Формирующееся информационное общество отличают не только и не столько расширяющиеся возможности накопления и переработки информации, сколько новые формы коммуникации и их протекание через особое социальное пространство.

В дисциплинах, изучающих общение в Интернете, обычно под интернет-коммуникацией понимается особая коммуникативно-информационная среда или коммуникативное пространство, опосредованное электронным коммуникативным каналом [8]. Эта среда характеризуется следующими признаками: *виртуальностью, интерактивностью, гипер-текстуальностью, глобальностью, креативностью, мозаичностью и анонимностью* [9]. Некоторые лингвисты добавляют к свойствам этой среды такие её особенности как отсутствие невербальных элементов общения; размывание социальных норм и ограничений, конструирование новых социальных и языковых идентичностей. Также этой среде свойственна автоматизация, возможность использования технологий баз данных, мультимедийность, временная и пространственная независимость, добровольность и желаемостью контактов; затрудненностью эмоционального компонента общения в сочетании со стойким стремлением к его компенсации (смайлики, эмотикон, параграфемика) [15]. Однако тут необходимо подчеркнуть, что, прежде всего, проявление этих свойств среды крайне неоднозначно и относительно. Например, возможность практически полной анонимности в чате, соседствует в интернет-пространстве с открытой публичностью социальных сетей или полным самораскрытием личности на персональной веб-странице. Ряд теоретиков компьютерного общения указывает также на то, что анонимность, «манипулятивность» и «конструируемость» интернет-пространства приводит к постепенному пересмотру его «социальных границ» (англ.: *boundary shift* или *boundary negotiations*): *публичное* может стать *приватным*, *локальное* – *глобальным*, *чужое* – *своим*, а *личное* и *потайное* – *общественным* и *доступным* практически неограниченному количеству людей [13].

При этом ряд аналитиков Сети, изучающих виртуальные сообщества, подчеркивает, что при межличностном взаимодействии коммуникации могут осуществляться как в монокроническом режиме, при котором доступ к сообщениям имеют только отправитель и ограниченное количество коммуникантов (в качестве примера можно привести электронную или голосовую почту, SMS сообщения и др.), так и в полихроническом режиме (в форуме или в некоторых типах блогах).

Коммуникация между пользователями Сети осуществляется средствами естественного языка, который в Интернете получает ряд дополнительных функций. Владение языком приобретает для пользователя Интернета экзистенциальный смысл: с помощью средств языка находят свое выражение не только мысли, но и действия участников коммуникации. Так, обозначить свое присутствие в Сети пользователь может только в процессе вербального общения с другими. Координация совместных действий также базируется исключительно на речевом общении. На вербальный уровень полностью переходит выражение эмоциональных состояний.

Итак, можно утверждать, что вербальное общение, являясь системообразующим признаком Интернета как социальной реальности. Сейчас в основном Сеть предстает в качестве одного из вариантов виртуальной реальности, где на место подобия физических образов поставлено подобие коммуникации. Возросшая роль общения приводит к тому, что сам человек в Сети оказывается редуцированным до набора вербальных сообщений. Необходимо отметить, что Интернет образует особую коммуникативную среду – место реализации языка, которое не имело аналогов в прошлом. Виртуальная реальность Интернета по мере развития приобретает черты нового мира и стиля жизни, который стимулирует появление новых средств коммуникации. Само интернет-пространство является воплощением живого человеческого мышления, выраженного в форме текста, одновременно синтезирующее также графику, звук, анимацию.

Интернет как новое коммуникативное пространство способствует тому, что носители языка чаще задумываются над используемыми языковыми средствами. Сеть стимулирует речевое творчество человека. Язык становится инструментом творческой самореализации общающихся на нем людей.

В этой связи вполне очевидным представляется положение о том, что язык, обслуживающий коммуникацию в Интернете, подвергается трансформации в самых различных аспектах: на уровне лексики, правил построения высказываний и связного текста, жанрово-стилистических норм, соотношения устной и письменной речи, коммуникативных стратегий и тактик. О формировании нового стиля – стиля интернет-общения – свидетельствует целый ряд особенностей, на которые обращают внимание даже обычные пользователи Интернета, не склонные к глубокой рефлексии над языком. Наиболее значимыми из них являются следующие: смещение речевых стратегий, компьютерный сленг, элементы которого переходят в общепотребительную лексику; возрождение эпистолярного жанра (что четко демонстрирует постоянно растущая популярность живых журналов и всей блогосферы Сети в целом); игровые условия коммуникации в виртуальном пространстве; интер- и гипертекстуальность, которая находит отражение в коммуникативной организации Сети.

В рассмотрении языка в Интернете исключительно важным становится вопрос отношения национальных языков с английским, на котором впервые разработано большинство терминов Интернета. В странах, где английский не является родным языком, продажа программ на национальном языке по закону не обязательна, в них очень распространены компьютерные программы, в которых сохраняются оригинальные команды и руководящие указания.

Если английская Интернет лексика опирается на наследие классических языков (*кибер, виртуальный*), интернациональное использование этих слов облегчает их включение и в славянские языки. Они появляются в новых словах *киберпространство, киберцивилизация, кибержурнал* и в выражениях *виртуальная личность, виртуальный мир, виртуальная библиотека*. Такие слова являются опорными и в статьях и книгах современных культурологов, которые занимаются нашей современностью и уровнями реального существования личности, мира, информации и произведений.

Отклонение от буквального перевода английских слов и использование русских в более широких семантических рамках проявляется в таких примерах: *ссылка* (кроме буквального *связь*, для *link*, *искалка* (кроме *поисковая система*, для *search engine*, *особняк* для *home page*. Производные слова, образованные на славянской, национально специфической лексической основе, с помощью общепринятых интернациональных суффиксов, появляются на страницах о *сетевой словесности*, напр.: *сетера* (сеть + /лет/ера = литература в сети), *сетератор* (сеть + /лит/ератор = литератор, который представляет свои произведения в сети), *сетеризм* (по схеме образования названий художественных направлений).

Расширение лексического фонда славянских языков словами из Интернета происходит за счет включения новых понятий, представлений и действий. О языковых переменах под влиянием Интернета говорят и новые значения уже существующих слов.

Новые данные и представления, вытекающие из развития мировой электронной сети, отражаются на языках. Влияние английской лексики совсем понятно, но межязыковые связи проявляются по-разному: от заимствования, транслитерации и морфологических преобразований иностранных слов до перевода, переделки и создания новых слов. Интернет оказывается очень интересным источником для языковых исследований и с точки зрения его лексики, и с точки зрения языка, который рождается при создании виртуальных миров.

Но, кроме названных способов возможного влияния Интернета на язык, язык сам по себе частично моделирует представление о ранее незнакомом виртуальном электронном мире существующими ранее словами.

Российские лингвисты указывают на то, что с возникновением высоких технологий уже можно говорить об *особой функциональной разновидности языка* – языка, обслуживающего электронные средства коммуникации, к которым, прежде всего, относится язык Интернета и других глобальных электронных сетей, «...а также язык текстовых сообщений, передаваемых посредством других коммуникационных платформ: службы сообщения мобильных телефонов... язык сообщений по телексу, по системам межбанковских коммуникаций... и сообщений на базе некоторых других технических систем специального применения» [14]. Л. Ю. Иванов также указывает ряд причин, по которым язык средств электронной коммуникации можно на настоящий момент считать функциональной разновидностью языка. Сфера функционирования этого подязыка четко отграничена от других сфер коммуникации, т.к. она осуществляется при помощи технических электронных средств и является всегда опосредованной ими. Этот подязык служит удовлетворению специфических коммуникативных целей (фатической цели – общение ради общения и т.д.).

Языковые средства этой функциональной разновидности языка характеризуются определенным набором уникальных (или практически уникальных) лексических и грамматических характеристик, которые могут быть легко выделяемы, формализуемы и образуют единый прагматический комплекс [10]. А. Атабекова вводит понятие *лингвистический дизайн веб-страницы*, понимая под этим «...материально воплощенные фрагменты языковой картины мира социума. Взаимодействие языковых средств на пространстве веб-страницы – это отражение универсальных, идиотических традиций и индивидуальных особенностей речевого общения» [11].

При этом Л. Ю. Иванов считает, что «электронный язык» является именно функциональной разновидностью языка, а не функциональным стилем, в силу целого ряда свойств, дифференцирующих понятие «стиль» от понятия «подъязык» или «разновидность языка». К этим свойствам относится значительное наличие нейтральных средств *Литературного языка*, как на периферии, так и в центре, и ненормативных средств языка, которые в этом аспекте приближают его к языку СМИ. Эта разновидность языка стилистически незамкнута и не может быть сведена ни к одному из функциональных стилей и других функциональных разновидностей языка. Этот язык нельзя связать ни с одной специальной сферой коммуникации или типом дискурса (научного, религиозного, образовательного и прочее). И эта разновидность языка наряду со специфическими зонами и функциями «обслуживает» и обыденное человеческое общение [12].

Источники и литература

1. Campbell G. L. Concise Compendium of the World's Languages / G. L. Campbell. – Padstow, Cornwall: TJ Press Ltd, 1995. – 670 p.
2. Crystal D. The Cambridge Encyclopedia of Language / D. Crystal. – Cambridge: CUP, 1995. – 357 c.
3. Crystal D. The Cambridge Encyclopedia of Language / D. Crystal. – Cambridge: CUP, 1995. – 358 c.
4. W. Grabe. English, information and technology transfer: a rationale for English as an international language / W. Grabe // World Englishes. – 1988. – Vol. 7. – № 1. – pp. 63-72.
5. Крысин Л. П. Иноязычное слово в контексте современной общественной жизни / Л. П. Крысин // Русский язык конца XX столетия (1985-1995). – М., 1996. – С. 143.
6. Тер-Минасова С. Г. Английский язык как глобальный – спасение человечества или языковой фашизм? / С. Г. Тер-Минасова // Лексикология и лексикография: Сб. науч. тр. – М., 2002. – Вып. 13. – С. 101-107.
7. Truchot C. The spread of English: from France to a more general perspective / C. Truchot // World Englishes. – 1997. – Vol. 16. – № 1. – pp. 65-76.
8. Swaan A. A political sociology of the world language system: The dynamics of language spread / A. Swaan // Language problems and language planning. – 1998. – Vol. 22. – № 1. – pp. 63-75.
9. Горошко Е. И. Интернет-коммуникация: проблема жанра / Е. И. Горошко // Жанры и типы текста в научном и медийном дискурсе. – Межвуз. сб. науч. тр. Вып. 4. – Орел, 2006.
10. Иванов Л. Ю. Язык интернета: заметки лингвиста // Словарь и культура русской речи. – М.: Азбуковник, 2000. – С. 791.
11. Атабекова А. А. Интернет как сфера функционирования естественного языка. – Липецк, 2000. – С. 21-22.
12. Иванов Л. Ю. Язык интернета: заметки лингвиста // Словарь и культура русской речи. – М.: Азбуковник, 2000. – С. 792.
13. Robert Burnett, Web Theory, 2003.
14. Трофимова Г. Н. К вопросу о специфике функционирования русского языка в Интернете (норма и узус) / Г. Н. Трофимова // Компьютерная лингвистика и интеллектуальные технологии: URL: http://www.dialog-21.ru/Archive/2001/volume1/1_39.htm (2001).
15. Дедова О. В. Лингвосомиотический анализ электронного гипертекста (на материале русскоязычного Интернета). Дисс. докт. филол. наук. – М.: МГУ, 2006. – 172 с.

УДК 811.111'37:811.111'42

Іванченко М. Ю.

МЕТАФОРИЧНА МОДЕЛЬ КОНЦЕПТУ УСПІХУ В АНГЛІЙСЬКІЙ МОВІ

Статья посвящена попытке построения метафорической модели концепта УСПЕХ в английском языке. В результате исследования выделено метафорические схемы, которыми представлена эта модель. В частности, определена специфика понимания концепта УСПЕХ в английской лингвокультуре.

Ключевые слова: концепт, метафорическая модель, метафорическая схема, лингвокультура.

Стаття присвячена спробі побудови метафоричної моделі концепту УСПІХУ в англійській мові. В результаті дослідження виділено метафоричні схеми, якими представлена ця модель. Зокрема визначено специфіку розуміння концепту УСПІХУ англійської лінгвокультури.

Ключові слова: концепт, метафорична модель, метафорична схема, лінгвокультура.

The article is devoted to attempt of construction metaphorical model of concept SUCCESS in English. It was picked out the metaphorical schemes which present this model. In particular the national specific of understanding of this concept in English language culture is defined.

Key words: concept, metaphorical model, metaphorical scheme, language culture.

Мова – це те, що лежить на поверхні буття людини в культурі, тому починаючи з XIX століття і до сьогодення проблема взаємозв'язку, взаємодії мови та культури є однією із центральних у мовознавстві. У результаті зміни наукової парадигми на зламі століть чітко окреслився новий підхід до лінгвістичних досліджень – антропоцентризм, який передбачає вивчення мовних явищ через призму «людського фактору».

Положення про взаємозв'язок мови та культури сформулював ще В. фон Гумбольдт [3, с. 370], і, тим самим започаткував нову галузь лінгвістики – лінгвокультурологію. У вітчизняному мовознавстві ідеї В. Гумбольдта інтерпретував А. А. Потебня, у Європі Л. Вайсгебер, Х. Глінц, Х. Хольц, у США його вчення продовжували У. Д. Уїтні, Д. У. Пауелл, Ф. Боас, а також Є. Сепір та Б. Л. Уорф. На сучасному етапі розвитку лінгвокультурології проблеми взаємозв'язку та взаємовпливу мови та культури є об'єктом дослідження таких вчених як В. А. Маслова, В. В. Воробйова, В. В. Красних, В. І. Карасик, Е. І. Шейгал та В. А. Буряковська.

Актуальним вважається дослідження так званих культурних концептів, тобто таких, котрі належать до центральних термінів культури: «добро», «зло», «честь», «любов», «дружба», «праця», «подвиг» і т. д.

Метою статті є спроба побудови метафоричної моделі лінгвокультурного концепту УСПІХУ, репрезентованого у пареміологічному фонді та художньому дискурсі сучасної англійської мови.

Концепт УСПІХУ є значимим для будь-якої культури, оскільки дії, спрямовані на досягнення успіху передбачають оцінку їх виконання. З огляду на те, що культура являє собою сукупність «правил гри» колективного співіснування [7, с. 8], набір кодів [10], стереотипів поведінки [5, с. 19] репрезентативними будуть принципи метафоричної актуалізації засобів та способів досягнення бажаної мети, тобто успіху, механізми утворення асоціацій та порівнянь.

У сучасних лінгвістичних дослідженнях метафора вважається формою мислення, а метафорична модель засобом пізнання та пояснення дійсності. Як феномен когнітивної діяльності метафору вивчали такі вчені як Н. Д. Арутюнова, В. Г. Гак, М. Джонсон, Ю. М. Караулов, В. М. Телія, О. С. Кубрякова, Дж. Лакофф та інші. На думку Дж. Лакоффа та М. Джонсона, метафора пронизує наше повсякденне життя, причому не тільки мову, але мислення та діяльність. Наша буденна поняттєва система, в рамках якої ми думаємо та діємо, метафорична за своєю суттю [16]. Поняття, котрі керують мисленням не обмежуються сферою інтелекту. Вони керують також нашою повсякденною діяльністю, включаючи прості, буденні деталі. Ці поняття впорядковують реальність, яка сприймається людиною, способи її поведінки в світі та її контакти з людьми. Понятійна система відіграє, таким чином, центральну роль у визначенні повсякденної реальності. Відповідно, понятійна система людини має

метафоричний характер і мислення, повсякденний досвід та поведінка значною мірою обумовлені метафорою. Тому, ми можемо твердити, що концептуальна система людини структурована та визначена за допомогою метафор. Такої ж думки дотримуються такі вчені, як Дж. Маккормак та Х. Ортега-і-Гассет, котрі розглядають метафору як знаряддя думки, пізнавальний процес, котрий об'єднує мозок, розум та культуру [9, с. 380]. Осягнення цього процесу дає нам можливість досягнути найвіддаленіших куточків концептуальної системи людини.

Концепт УСПІХ виступав у ролі об'єкту лінгвістичного аналізу у роботі К. С. Карпової, фрагментарно, як сегмент концепту «американська мрія» [4, с. 392-399], у дослідженні Н. І. Кулик, поряд з концептами ЩАСТЯ та РАДІСТЬ на матеріалі сучасної української мови [6, с. 208-210]; семантична структура даного концепту докладно проаналізована Н. О. Гейцовською-Вайнагіною [2, с. 41-45]. Усі вищезгадані дослідження присвячені аналізу окремих функціональних аспектів концепту УСПІХ, тому вважаємо актуальним всебічний розгляд об'єктивації даного концепту.

У ряді тлумачних словників «успіх» визначається як позитивний наслідок роботи, справи, значні досягнення, удача, талант. Суспільне визнання, схвалення будь-чийх досягнень, визнання достоїнств. Успіх стосується різноманітних сфер людського життя: навчання, політика, бізнес, громадське та особисте життя [1, с. 547].

У межах моделі концепту УСПІХ у англійській мові ми в першу чергу виділяємо метафоричну схему «Успіх – Зусилля», оскільки останній, як правило, передбачає наполегливу працю суб'єкта, пошук раціональних шляхів вирішення проблеми. Покладення максимальних зусиль для досягнення бажаного результату у метафорах за аналогією порівнюється з фізичними тортурами, травмами: *I broke my neck to get here on time* [14, с. 17]; *I beat my brains out to solve the problem* [8, с. 28].

У окремих випадках масштаби докладених зусиль метафоризується як виконання неможливих дій: *Governments were falling over each other to win these valuable contracts* [12, с. 103].

Часто для надання особливої експресивності використовується гіпербола: *If you cut down the woods, you'll catch the wolf* [19, 163]; *Once faced with a loss of initiative the Government left no stone unturned in collecting data for "The Times" solicitors to use in defending its conduct before the Commissioners* [22, с. 345].

В основі деяких метафор цієї групи лежить порівняння зусиль людини з працею тварин: *My grand father worked like a horse when he was a young man* [11].

Важка, наполеглива праця інколи актуалізується через фізіологічні процеси, що її супроводжують: *The restaurant owner built his business by the sweat of his brow* [15].

Ядро лексико-семантичного поля «успіх» у англійській мові [2] формують такі лексеми як *regard, reach, triumph, wonder, disposition, glory, advantage, acknowledgement* та інші. Це пояснює наявність концептуальних метафор творених за схемою «Успіх – Засоби»: *Leanne would kill for a date with Mat (do anything to get; want in the worst way)* [18, с. 59]; *I busted a gut to get there the last time, and I was the first one there* [8, с. 42]; *I'd give my right arm to have a apartment on Central Park* [15]. Дані метафоричні номінації досліджуваного концепту вказують на готовність індивіда «іти на все» заради досягнення успіху. Окремі приклади наголошують на тому, що результат повинен відповідати докладеним зусиллям: *He recorded an album but sold very few copies; the cake wasn't worth the candle!* [24].

Суть успіху полягає у подоланні кризової ситуації, зміні стану речей, це переломний момент переходу від одного стану існування до іншого. У деяких випадках досягнення успіху у вирішенні певної наукової проблеми асоціюється з «проривом»: *Scientists believe they have broken through in their fight against the disease* [23, с. 24]. Актуалізована у даному реченні метафора стала можливою завдяки актуалізації семи словосполучення *break through* «подолати усі перешкоди».

За метафоричною схемою «Успіх – Прорив» актуалізується, наприклад, подолання критичного стану, покращення ситуації виражається як «повернути за кут»: *The corner was turned, this time it seemed forever, and the Albert Hall, freshly cleaned, trimmed and refurbished, had started a new career* [22, с. 567].

Часто, для того, щоб особливо наголосити на успішності виконання певної дії використовують міфологічні або біблійні мотиви. Так, наприклад, успішне вирішення проблеми метафоризується як «розрубати гордіїв вузол»: *At one stroke he had cut the Gordian knot, by-passing all the preliminaries – the maneuvering for position, the attacking at one point and giving way at another* [22, с. 128].

Спокон віків люди вірили, що виконання певних маніпуляцій, ритуалів, обрядів може гарантувати успіх. Метафорична схема «Успіх – Везіння» знаходить своє відображення у наступних прикладах: *I'm doing my driving test tomorrow. Keep your fingers crossed for me* [15]; *It's your kick at the cat (a chance, try)* [13, с. 59].

Запорукою успішного завершення справи часто є суб'єктивні обставини. Яскравим прикладом тому є відомий біблійний вислів, що вживається у випадках, коли автор бажає наголосити на прямопропорційній залежності успіху справи не тільки від коефіцієнту докладених зусиль суб'єкту, а і від перебігу подій: *This was an overwhelming experience because ... the seed fell on good ground* [21, с. 119]. За тим самим принципом утворена наступні концептуальні метафори: *It was only a fortunate turn of events that enable him to be present* [22, с. 568].

Ще одним важливим зовнішнім фактором від якого залежить успіх є наявність так званої «удачі, везіння». Здатність завжди мати успіх у будь-якій справі за аналогією порівнюється з безпечним падінням: *You got extra because you looked so clean and Nordic. Oh yes, you always fell on your feet (good luck)* [21, с. 119]; або з точним ударом: *I think our manager hit the bulls-eye when he talked about the real problems in the company* [11].

Завзяття, стійкість, непохитність у досягненні певної мети часто виступає гарантом успіху. За метафоричною схемою «Успіх – Наполегливість» утворені приклади: *Our team is on course for a victory in the national championship* [24]. У деяких випадках невеличкий, але успішний старт стає запорукою вдалого завершення справи у майбутньому: *With today's unemployment, it's difficult to get a foot in the door in any profession* [15]. З іншого боку тимчасові невдачі повинні лише загартувати і спонукати до подальших зусиль, про це йдеться у наступному прикладі: *I didn't win this time, but I'll be lucky one day. Every dog has its day!* [11].

Часто успіх означає досягнення подвійного результату за умови мінімальних витрат (енергетичних, матеріальних), тому, основою висловлювань, що актуалізують цю метафору є опозиція «дія : результат – 1 : 2» : *To stop two gaps with one bush* [20, с. 303]; *I have to cash a check and make a payment on my bank loan. I'll kill two birds with one stone by doing them both in one trip to the bank* [8, с. 194]; *To stop two mouths with one morsel* [19, с. 777].

Одним із показників успіху є перемога, тобто ствердження, доведення своєї більшої порівняно з чияюсь сили, своєї вишості [1, с. 378]. За метафоричною схемою «Успіх – Перемога» утворені приклади в яких остання актуалізується як «перемогти-залишити позаду»: *In all games, it is good to leave off the winner [proverbs]; «перемогти-розгромити»: If he sings like that on Saturday, he'll bring the house down* [24].

Успішною, як правило вважається та людина, яка досягнула найкращого результату у будь-якій діяльності, що актуалізується, як «Успіх – Положення»: *As usual, the cream of the crop of this year's graduates were offered the best jobs [proverbs]; Our company is going from success to success. We're on the crest of a wave right now* [24]; *Who are the front runners in the coming elections?* [24]; *There is always the room at the top* [19, с. 6]. Процес метафоризації у вищезгаданих прикладах відбувся у асоціативній площині «той, що зверху», «той, що попереду».

Оскільки успіх, як правило, є предметом гордості, до структури концепту УСПІХ належить відповідна метафорична схема: *My parents were bursting with pride when I graduated from college* [8, с. 41]; *The overwhelming victory of the team was a feather in the cap for the new manager* [24].

Таким чином, метафорична модель концепту УСПІХ в англійській мові складається з наступних метафоричних схем: Зусилля, Засоби, Прорив, Везіння, Наполегливість, Результат, Перемога, Положення, Гордість.

В результаті здійсненого аналізу ми можемо встановити наступну специфіку розуміння концепту УСПІХ в англійській лінгвокультурі: у даному мовному суспільстві акцент, в першу чергу, робиться на зусилля індивіда, про що, власне, свідчать метафоричні номінації; успіх асоціюється з кар'єрою, привілеями, високим положенням; англійці не розраховують на везіння, випадок, збіг обставин, що, ймовірно, пояснює прагматичність їхнього світосприйняття; їм властиво прораховувати майбутній результат, і покладатись тільки на власні сили; люди, які не досягнули успіху в англійській лінгвокультурі підлягають критиці, їх не поважають.

Перспективним вважаємо порівняльне дослідження національної специфіки концепту УСПІХ в англійській та українській мовах.

Джерела та література

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови / [уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел]. – К., Ірпінь: ВТФ «Перун», 2005. – 1728 с.
2. Герцовська-Вайнагіна Н. О. Національна специфіка концепту «Успіх» у сучасній англійській мові / Н. О. Герцовська-Вайнагіна // Нова філологія. Збірник наукових праць. – Запоріжжя: ЗНУ, 2009. – № 34. – С. 41-45.
3. Гумбольдт В. фон. Язык и философия культуры / Гумбольдт В. фон. – М.: Прогресс, 1985. – 451 с.
4. Карпова К. С. Лексичні особливості американської моделі успіху як ключового сегменту концепту американська мрія / К. С. Карпова // Сучасні дослідження з іноземної філології. Збірник наукових статей. – Ужгород, 2006. – Вип. 4. – С. 392-399.
5. Красных В. В. Этнопсихолінгвистика и лингвокультурология: Курс лекцій / В. В. Красных. – М.: ИТДГК «Гнозис», 2002. – 284 с.
6. Кулик Н. І. Концепт ЩАСТЯ, РАДІСТЬ та УСПІХ в етноспецифічній картині світу українського народу (на матеріалі словників та даних психолінгвістичного асоціативного експерименту) / Н. І. Кулик // Актуальні проблеми металінгвістики: 36. Статей за матеріалами IV-ї міжнародної наукової конференції. – Черкаси, 2005. – С. 208-210.
7. Маслова В. А. Лингвокультурология / В. А. Маслова. – М.: Академия, 2001. – 208 с.
8. Спирс Р. А. Словарь американских идиом / Р. А. Спирс. – М.: Русский язык, 1991. – 463 с.
9. Теория метафоры. – М.: Прогресс, 1990. – 20 с.
10. Фуко М. Слова и вещи. Археология гуманитарных наук / Фуко М.; [пер. с фр. В. П. Визгина, Н. С. Автономова] – СПб.: А-ад, 1994. – 405 с.
11. Animal Idioms // www.animalidioms.html.
12. Collins Cobuild Dictionary of Phrasal Verbs. – 2nd edition. – London : Harper Collins Publishers, 2006. – 512 p.
13. Dickens Ch. David Copperfield // www.free-ebooks.net/DavidCopperfield.html.
14. Dictionary of Word and Phrase Origins / [ed. by Nigel Rees]. – N. Y. – 1994. – 220 p.
15. English Idioms related to the Body // www.bodyidioms.html.
16. Lakoff G. Metaphors We Live by / G. Lakoff, M. Johnson – Chicago: University of Chicago Press, 1980. – 280 p.
17. The MacMillan Dictionary of English Proverbs Explained / [ed. by Ronald Ridout, Clifford Witting] – Pan Books, 1995. – 224 p.
18. Magnuson W. Canadian English Idioms, Sayings and Expressions / Magnuson W. – Prairie House Books Calgary, Alberta, Canada, 1993. – 112 p.
19. The Oxford Dictionary of English Proverbs / [ed. by F. P. Wilson] – Oxford University Press 1992. – 860 p.
20. The Penguin Dictionary of Proverbs / [ed. by Rosalind Fergusson] – 1983. – 331 p.
21. Oxford Dictionary of Phrasal Verbs / [ed. by A. P. Cowie & R. Mackin] – Oxford University Press 1994. – 515 p.
22. Oxford Dictionary of Current Idiomatic English. V2. English Idioms / [ed. by A. P. Cowie & R. Mackin] – Oxford University Press 1991. – 690 p.
23. Oxford Phrasal Verbs Dictionary for Learners of English. – Oxford University Press, 2001. – 377 p.
24. Success Idioms // www.successidioms.html.

УДК 81'1=16+81'373.2+81'373.21

Ізотова Н. П.

ПАРАБОЛІЧНА РЕАЛІЗАЦІЯ ТЕКСТОВИХ КОНЦЕПТІВ ХУДОЖНЬОЇ ПРОЗИ

Стаття посвящена раскрытию специфики параболического осмысления текстовых концептов художественной прозы. Особый акцент в статье сделан на установлении отличий между когнитивными механизмами реконструкции метафорических и параболических образов как носителей образной информации в структуре концепта; предложена методика реконструкции параболических образов.

Ключевые слова: концепт, параболический образ, метафорический образ, параболическое мышление, аналоговый механизм.

Стаття присвячена з'ясуванню специфіки параболического осмислення концептів художньої прози. Особливий акцент у статті зроблений на встановленні різниці між когнітивними механізмами реконструкції метафоричних та параболических образів як носіїв образної інформації у структурі концепту; запропонована методика реконструкції параболических образів.

Ключові слова: концепт, параболический образ, метафоричний образ, параболическе мислення, аналоговий механізм.

The article focuses on the specificity of textual concept parable manifestation in literary texts with a special emphasis on the distinctions between cognitive mechanisms of metaphoric and parable images formation. The methodology of parable images reconstruction has been suggested.

Key words: concept, parable image, metaphoric image, parable thinking, analogue mechanism.

Кожна наукова парадигма відкриває нові, іноді доволі несподівані, горизонти дослідження природи художньої творчості. Залучення здобутків когнітивної поетики надає можливість відповісти на одне з ключових питань, пов'язаних з художньою комунікацією, а саме, «як поетична мова та художні форми, а також сприйняття поетичного і, ширше, художнього тексту регламентуються й визначаються характером концептуалізації, тобто осмислення світу людиною» [3, с. 18]. У цьому ключі велика роль відводиться концептам як одиницям художнього світу літературного твору.

Мета цієї статті полягає у встановленні специфіки параболическої реалізації концептів, актуалізованих у текстах художньої прози. Поставлена мета зумовлює необхідність вирішення таких завдань: 1) визначити інформаційний зміст образного складника у структурі текстових концептів; 2) з'ясувати своєрідність параболического мислення; 3) окреслити різницю між параболическими та метафоричними образами як засобами образного осмислення текстових концептів; 4) запропонувати методику реконструкції параболических концептуальних схем, що слугують підґрунтям образної репрезентації концептів художніх творів.

Концепт як багатовимірний, евристична категорія [9, с. 47] здатен інтегрувати в собі результати двох основних способів освоєння дійсності – логіко-поняттєвого та образного [10, с. 30], які, відповідно, відображаються в

поняттєвому та образному складниках, зокрема, текстового концепту, під яким мається на увазі згорнута смислова структура тексту [5, с. 57], певний зміст усього тексту або його фрагмента.

Поняттєвий компонент відтворює ознакову та дефініційну структуру концепту, він містить такі його властивості, які «зберігаються у свідомості у вербальній формі (це те, як ми можемо позначити концепт, розкрити його зміст)» [4, с. 13]. Образний компонент, що знаходиться у центрі уваги цієї розвідки, містить інформацію конотативного та асоціативного типу [8, с. 277], відбиваючи художню реалізацію концепту. Цей складник структурується двома типами образної інформації: 1) такою, що є результатом безпосереднього практичного досвіду людини, формуючись як відображення реально існуючих фізичних об'єктів з їхніми властивостями; 2) тією, яка виникає внаслідок намагання досягнути через аналогії сутності, позбавлені самостійного чи / і реального фізичного існування [6, с. 140].

Образний складник концептів, актуалізованих у художніх творах, може бути представлений образами двох видів: метафоричними та параболічними [15, с. 4-7], розмежування яких у роботі здійснюється за такими параметрами: 1) механізмом, що лежить в основі творення того або іншого образу; 2) способом словесного втілення образу; 3) характером зв'язку між лексичним репрезентантом концепту та його релятом [8, с. 135] в окремому контексті.

Основу параболічних образів становить параболічне мислення, яке уможливорюється властивістю людини осмислювати та впорядковувати свій досвід за допомогою певних сюжетів чи мотивів [15, с. 7] шляхом їх розширення [2, с. 107]. У параболічних концептуальних схемах, що слугують підґрунтям створення параболічних образів, репрезентант концепту та його релят належать до однієї поняттєвої сфери, а зв'язок між ними базується на відношеннях тотожності / схожості [1, с. 276-27], тобто на зіставленні об'єктів у межах однієї категоріальної сфери.

Здатність таких схем до створення образу пояснюється імпліцитною наявністю в них модусу фіктивності [11, с. 186-187], зіткнення двох світів – реального, представленого у концепті, та можливого, актуалізованого у реляті. Параболічні концептуальні схеми реконструюються на основі семантичних відношень схожості, доповнення, протиставлення, пояснення або причинно-наслідкових між ключовим елементом та його смисловими релятами [8, с. 135]. Наприклад:

For his own sake, but even more for the sake of Isabella and their two sons, Rubens compelled himself to work once again on the great Luxemburg paintings and found solace in the total absorption and concentration demanded by his immense creation. His intimates marvelled that none of his anguish over the death of his daughter showed itself in these vast canvases, which evoked feelings of bursting joy [16, с. 252].

Порятунок у страшній тузі (*his anguish over the death of his daughter*), що охопила Рубенса після смерті його доньки, стала безперервна творчість (*immense creation*), в яку художник повністю занурився (*total absorption*) і яка вимагала від нього абсолютного зосередження (*concentration demanded by his immense creation*). Мовні одиниці *work* (працювати), *creation*, *canvases* (полотна) та *paintings* (картини) слугують засобом актуалізації концепту ТВОРЧІСТЬ / CREATION у фрагменті з біографічного роману Д. Брейдера «An Epic Joy» («Велика радість»). Між ключовим елементом наведеного уривку *Rubens compelled himself to work* (Рубенс змусив себе працювати) та його смисловим релятом *and found solace* (і втішився) встановлюються результативні семантичні відношення: розрада, яку дала митцеві робота, стала наслідком його творчої діяльності. На цій основі реконструюється параболічна концептуальна схема *CREATION is solace* (ТВОРЧІСТЬ є втіха, засіб подолання горя). Зі словникового визначення лексики *solace* – «a feeling of emotional comfort at a time of great sadness or disappointment» (відчуття емоційного спокою в хвилини великого смутку та розчарування) [13, с. 1573] виокремлюємо семи, що входять до її складу, а саме: 'state' (стан), 'comfort' (втіха). Крім того, *solace* в англійській мові асоціюється з полегшенням ('relief') [14, с. 1142]. Отже, концептуальна схема *CREATION is solace* розгортається в таку параболу: творчість – це заняття, яке полегшує стан людини в час туги або розчарування.

Реконструкція метафоричних образів відбувається за аналоговим механізмом [2, с. 9; 8, с. 278], який передбачає встановлення аналогії між гетерогенними сутностями різної природи та переосмислення їх у термінах інших сутностей [12, с. 254]. Вибір такої методики зумовлений розумінням концептуальної метафори як аналогової моделі взаємодії концептів, що дозволяє висвітлити, вивести у фокус певні ознаки концепту-референта через осмислення його в термінах концепту-корелята [7, с. 262]. У результаті інтегрування несумісних, на перший погляд, уявлень породжуються нові, несподівані (емергентні) смисли [3, с. 18]. Сутності, що осмислюються в межах метафоричних образів, належать до різних категоріальних сфер, а зв'язок між ними базується на відношенні подібності [1, с. 276-277]. Наприклад:

He returned home, reread the David chapter with heightened perception. For days he drew from memory virile male figures, seeking a David worthy of the biblical legend. He submitted design after design to his former Medici palace acquaintance, Gonfaloniere Soderini; to the Wool Guild; to the Board of Works of the cathedral. But nothing happened. He was stalemated; and he was burning up with marble fever [17, с. 334].

Цей фрагмент розкриває тему творчих пошуків італійського скульптора Мікеланджело під час його роботи над славнозвісною скульптурою «Давид». Концепт ТВОРЧІСТЬ / CREATION одержує в цьому уривку імпліцитно-експліцитне втілення: по-перше, він актуалізується ключовими елементами *drew* (малював), *design* (рисунок, ескіз), *marble* (мрамор), які належать до поняттєвої сфери «інтелектуально-креативна діяльність» [14, с. 332]; по-друге, через алогію на відому скульптуру (*the David*) Мікеланджело. Основою образного осмислення творчості в цьому контексті є концептуальна метафора *CREATION IS ILLNESS* (ТВОРЧІСТЬ є ХВОРОБА). Отже, стан скульптора під час творчого процесу уподібнюється стану людини у недугі.

Розглянуті типи образів відрізняються також способом словесного втілення, який віддзеркалює художнє осмислення того або іншого концепту. Метафоричні образи можуть бути реконструйовані як на основі словесних поетичних образів, так і на базі необразної лексики, в той час як параболічні образи здебільшого формуються на основі необразної лексики. Порівняймо два уривки з біографічного роману І. Стоуна «Depths of Glory» («Глибини слави 2»):

Once again they painted side by side, always learning from each other's intuitive approach to light and the feel of the earth as the light changed. For a time they experimented with their palette knives in an effort to achieve a particularly thick application of paint but quickly abandoned the idea because the impasto was alien to their gradation of color [18, с. 403].

Для відомих художників Поля Сезана та Каміля Піссарро творча діяльність була пов'язана з експериментами та студіюванням. Підставою для виокремлення параболічних концептуальних схем *CREATION is experimentation* (ТВОРЧІСТЬ є експеримент) та *CREATION is learning* (ТВОРЧІСТЬ є навчання) у наведеному уривку слугують семантичні відношення конкретизації між лексичними репрезентантами концепту ТВОРЧІСТЬ / CREATION: *painted* (малювали), *palette knives* (мастихіни), *paint*, *impasto* (фарба), *color* (колір), що належать до поняттєвої сфери «інтелектуально-креативна діяльність» [14, с. 332], та їхніми релятами *experimented* (експериментували) і *learning* (навчаючись), які входять до тієї самої сфери [там само, с. 263, 318]. Наявність у семантичній структурі лексики *experimentation* сем 'exploration' (вивчення), 'probe' (випробування), 'analysis' (аналіз), 'examination' (дослідження), 'inquiry' (розвідка)

[там само, с. 263], а в семантичній структурі лексеми *learning* сем 'acquisition of knowledge' (здобуття знань), 'acquisition of skills' (набуття вмінь), 'thirst for knowledge' (прагнення знань), 'curiosity' (допитливість) [там само, с. 318] збагачує параболю додатковими смислами і представляє творчу діяльність художників як дослідження, пов'язане з постійними пошуками та вдосконаленням професійної майстерності.

«Pissarro, there is something of godlike tranquility in your paintings. No matter how distressed I may be, when I gaze at your beautifully attuned Fair at St. Martin or Road across the Fields, I feel a sense of peace.» [...] «You give the courage to continue at this breakneck pace» Camille responded. You don't need more courage. All you need is canvas, stretchers and oil paint [18, с. 157].

Наведений приклад описує враження одного з героїв роману від картин Каміля Піссарро. Основою осмислення концепту ТВОРЧИСТЬ / CREATION, вербально представленого у цьому фрагменті мовними одиницями *paintings* (картини), *canvas* (полотно), *stretchers* (підрамники), *oil paint* (олійні фарби), є концептуальна схема CREATION IS A GODLIKE CONTENT (ТВОРЧИСТЬ Є БОЖЕСТВЕННА НАСОЛОДА). Підґрунтям реконструкції такої схеми є наявність у семантичній структурі лексеми *content* (насолада) сем 'euphoria' (ейфорія), 'inexcitability' (спокій), 'enjoyment' (задоволення) [14, с. 753]. Образ створюється на суміщенні двох поняттєвих сфер: «painting» (мистецтво) [там само, с. 332], що репрезентована номінатами концепту ТВОРЧИСТЬ / CREATION, та «personal emotion» (особисті емоції) [там само, с. 517], до якої входить лексичний репрезентант концепту-корелята НАСОЛОДА / CONTENT, а підсилюється цей образ епітетом *godlike* (божественний).

У разі імпліцитного втілення параболи, ім'я концепту-кореляту в параболічній схемі оформлюється спираючись на дефініційний аналіз семантичної структури лексем на позначення релята, ідентифікованого у відповідних фрагментах. Наприклад:

As the marbles grew throbbingly alive, vibrant, powerful, lusty, he became correspondingly drained [17, с. 598].

Основою образного осмислення концепту ТВОРЧИСТЬ / CREATION, який ідентифікується в цьому уривку мовною одиницею *marbles* (мармурові скульптури), слугує парабола CREATION is an exhausting work (ТВОРЧИСТЬ є виснажлива праця), що ґрунтується на наявності у семантичній структурі лексичної одиниці *drained* (виснажений) сем 'exhausted' (змучений), 'overworked', 'overtired' (перевтомлений), зафіксованих, зокрема, у словнику-тезаурусі Роже [14, с. 422].

Таким чином, підґрунтя реконструкції параболічних образів у структурі концепту становить параболічне мислення. Такі образи формуються здебільшого необразною лексикою, а відповідний репрезентант концепту та його смисловий релят, зв'язок між якими базується на тотожності чи схожості, належать, як правило, до однієї категоріальної сфери. Перспективи подальших розвідок у цьому напрямі вбачаємо у з'ясуванні специфіки контрастивного осмислення концептів художніх творів.

Джерела та література

1. Арутюнова Н. Д. Тождество и подобие (замечки о взаимодействии концептов) / Н. Д. Арутюнова // Тождество и подобие. Сравнение и идентификация. – М.: Институт языкознания АН СССР, 1990. – С. 7-33.
2. Белехова Л. І. Образний простір американської поезії: лінгвокогнітивний аспект: дис. ... доктора філол. наук: 10.02.04 / Белехова Лариса Іванівна. – К., 2002. – 476 с.
3. Воробйова О. П. Когнітивна поетика: здобутки та перспективи / О. П. Воробйова // Вісник Харківського національного університету. – 2004. – № 635. – С. 18-22.
4. Карасик В. И. Базовые черты лингвокультурных концептов / В. И. Карасик, Г. Г. Слышкин // Антология концептов / [под ред. В. И. Карасика, И. А. Стернина]. – М.: Гнозис, 2007. – С. 12-13.
5. Красных В. В. От концепта к тексту и обратно / В. В. Красных // Вестник МГУ. Сер. Филология. – 1998. – № 1. – С. 53-69.
6. Луньова Т. В. Образный компонент концепту ГАРМОНИЯ та мовні засоби його втілення (на матеріалі сучасної англійської мови) / Т. В. Луньова // Вісник КНЛУ, Серія Філологія, 2003. – Т. 6 – № 2. – С. 140-144.
7. Никитин М. В. Метафора: уподобление vs. интеграция концептов / М. В. Никитин // С любовью к языку: сб. науч. тр. [посвящается Е. С. Кубряковой]. – М.; Воронеж: ИЯ РАН, Воронеж. гос. ун-т, 2002. – С. 255-269.
8. Ніконова В. Г. Трагедійна картина світу в поезії Шекспіра / В. Г. Ніконова. – Д.: ДУЕП, 2007. – 364 с.
9. Приходько А. М. Концепти і концептосистеми в когнітивно-дискурсивній парадигмі лінгвістики / А. М. Приходько. – Запоріжжя: Прем'єр, 2008. – 332 с.
10. Слышкин Г. Г. Лингвокультурный концепт как системное образование / Г. Г. Слышкин // Вестник ВГУ, Серия «Лингвистика и межкультурная коммуникация», 2004. – № 1. – С. 29-34.
11. Телия В. Н. Метафоризация и ее роль в создании языковой картины мира // Роль человеческого фактора в языке. Язык и картина мира / В. Н. Телия. – М.: Наука, 1988. – С. 173-205.
12. Freeman M. H. Poetry and the scope of metaphor: Toward a cognitive theory of literature / M. H. Freeman // Metaphor and Metonymy at the Crossroads. A Cognitive Perspective / ed. by A. Barcelona. – Berlin; N.Y.: Mouton de Gruyter, 2000. – P. 253-281.
13. Longman Dictionary of Contemporary English: Forth ed. – L., N.Y.: Longman, 2005. – 1950 p.
14. Roget's Thesaurus of English Words and Phrases. – Harlow: Longman, 1992. – 1254 p.
15. Turner M. The Literary Mind / M. Turner. – N. Y.: Oxford University Press, 1996. – 187 p.
16. Braider D. An Epic Joy. A Novel Based on the Life of Rubens. – N.Y.: Pufnan, 1971. – 352 p.
17. Stone I. The Agony and the Ecstasy. A Biographical Novel of Michelangelo. – L.: Collins Clear-Type Press, 1961. – 704 p.
18. Stone I. Depths of Glory: A Biographical Novel of Camille Pissarro. – Garden City (N.Y.): Doubleday, 1985. – 653 p.

УДК 811.512.122

Isabekova U. K.

THE NEW DIRECTION OF THE TURKOLOGY RESEARCH

Аспектуалізація отношений между языком среднетюркских памятников и современными тюркскими языками эксплицирует не только лингво-генеалогические истоки, но и преемственность связи ментально-этнического характера, общетюркское языковое сознание и общетюркское восприятие мира. Более того, исследования в этом направлении инициируют раскрытие национально-культурного сознания, решение историко-социальных проблем, способствуют укреплению общетюркского менталитета и открывают новые перспективы для сохранения исторической и духовной общности всех тюркских народов.

Средневековые памятники традиционно исследовались в контексте огузских, уйгуро-огузских, киргиз-кипчакских языков, а связь письменных памятников с западно-кипчакской подгруппой тюркских языков долгое время оставалась вне поле зрения учёных. Анализ же преемственных связей языка кипчакской подгруппы современных тюркских языков и языка памятников на моносиллабическом уровне является релевантным для общетюркской онтологии, семасиологии, когнитивистики.

В тюркологии корневая концепция имеет свою длительную историю изучения, тем не менее, несмотря на то, что она всесторонне исследована, вне поля зрения всегда оставались вопросы о разграничении структурных типов корневых слов, об определении фоно-морфо-семантической природы коррелятивов в составе гомогенных моносиллабов, что также определяет актуальность настоящего исследования. Сложная природа тюркских корней может быть четко разграничена только при комплексном рассмотрении структурных особенностей гомогенных моносиллабов, их содержания, на лингвогенетической основе исследования архиформы и архисемы, а также первичных звуковых фоно-коррелятов и идейного описания. Поэтому одной из актуальных проблем является исследование моносиллабов в тюркских языках с позиций структурно-системных, сравнительно-исторических и антропоцентрических парадигм.

В работе впервые рассматриваются особенности исторического корня языка в сопоставлении с кипчакскими языками. В исследовании выявлены пути развития структурных типов моносиллабов в среднетюркских языках, разграничен полный состав звуковых соответствий в моносиллабической системе языка памятников и современных кипчакских языков.

Теоретическая значимость статьи заключается в том, что определение основ моносиллабической системы в языке памятников и кипчакских языках, анализ эволюции развития их структурных моделей позволяют решить сложные вопросы общетюркской корневой концептологии; выявить в составе корней идео-фоническое, идео-сегментное качество фоно-коррелятов; установить обширный корпус общетюркских корней.

Практическая ценность исследования состоит в том, что результаты работы могут быть использованы в преподавании таких лингвистических дисциплин, как «Введение в тюркологию», «Древнетюркский язык», «Сравнительная грамматика тюркских языков», «Историческая грамматика казахского языка», в спецкурсах по историко-лингвистическим проблемам – исторической лексикологии кипчакских языков, историческим звуковым изменениям, корневой концепции, при написании учебных пособий. Материалы исследования также могут быть использованы в исследованиях по истории языка и при составлении лексикографических изданий.

Исследование моносиллабического аспекта языков кипчакской группы, составляющей одну из значимых ветвей современных тюркских языков, и сохранившиеся памятники древнетюркских государств, выявление в них с помощью лингвистического анализа присущие для тюрков моделей онтологических, семасиологических стереотипов открывают новые возможности для развития и обобщения общетюркской моносиллабической концепции.

Ключевые слова: корень, структура, архиформа.

В тюркології коренева концепція має свою тривалу історію вивчення, проте, не дивлячись на те, що вона всесторонньо досліджена, поза увагою завжди залишалися питання про розмежування структурних типів корневих слів, про визначення фоно-морфо-семантичної природи корелятивів у складі гомогенних моносиллабов, що також визначає актуальність справжнього дослідження. Складна природа тюркського коріння може бути чітко розмежована лише при комплексному розгляді структурних особливостей гомогенних моносиллабов, їх вміст, на лінгвогенетичській основі дослідження архиформи і архисеми, а також первинних звукових фоно-корелятивів і ідейного опису. Тому однією з актуальних проблем є дослідження моносиллабов в тюркських мовах з позицій структурно-системних, порівняльно-історичних і антропоцентричних парадигм.

Ключові слова: корінь, структура, архіформа.

In the Turkic the concept of root has a long history of studies, but out of sight have always been questions about the delineation of structural types of root words, the definition of phono-morpho-semantic nature of korrelyativs of homogeneous monosyllabs, which also determines the relevance of this study. Difficult nature of the Turkic roots can be expressly differentiated only at complex consideration of structural features of homogeneous monosyllabs, their maintenances. Therefore, one of the most pressing problems is the study of monosyllabs in Turkic languages from the standpoint of structural and systemic, comparative historical and anthropocentric paradigms.

Key words: root, structure, arhiform.

The root is the basis of the Turkish languages, the nature, the feature, the peculiarities and development laws are realized with the root. Therefore the actual problems of turkology researchers are considered close connection with the root.

The Turkish root is the complicated category. The roots that are considered to be as the meaningful language unit of Turkish languages are developed by the meaningful, structural side. There exist the categories as basic, dead root, derivative root according to the root in Kazakh and Turkish science language. All these categories are the language units appeared in the development of the root. The ways of the meaningful development and creating the root words are discovered by special researches in the ancient times of the appearing and development of the roots. It is known while summing the root words their origin may be the one root. The type that arises the meaningful development of the macro semantic roots is added to the root, the sound structure of the word changes.

The words in one semantic group are grouped by considering the historical periods in the development of the language. The words separated from the ancient roots that had different development periods are understood as the different word in modern language. Doing the semantic analysis to them, the macroscheme of the historical root is reformed by the common sema. The root words are lived as the determinant of the genetic type of the derivative words. Therefore the root words are the group of the derivative words which have the genetic, semantic connection. While analyzing the structure of the sound of root words we form the macro components and micro components by defining the semas of the meaningful roots, sound types. While comparing the two, three historical roots that are the basis of lots of semantic foundations can be met lots of similarities by semantic components and the feature. These roots show the separation of the language units further.

There exists the opinion of the bashkurt scientist A. Shaikulov the theoretical – methodological principles can be held with the traditional methods while researching the problems of the Turkish language [6]. He came to conclusion that about half of the root – basis of the most 4000 in languages entered to the kypshak group in the region by analyzing from the phonetic, morphological, phono – semantic point of view the monosyllabic of Turkish language in the region Edil – Zhayik are not the individual units and the etymology is unknown. The scientist inference saying about the three –degrees research (phonological, morphological, semantic) can be the effective while doing the structural characteristic of Turkish roots and we can see the mutually use and supporting of the theoretical – cognitive direction, the immanent and cognitive analysis.

The types as *қап, ай* were differentiated as a root morpheme from the structure of the words *қарт, қария, кәрі; айм, айтыс, айқай* in the Kazakh language, the types as *-m, -йа, -і, -m, -ыс, -қай* were considered as the elements that have no connection to the structure of the root were considered and concluded by M. Tomanov as «... the analysis made to the groups of the facts the words that are considered inseparably one are separated to «unmeaning» and «unknown» roots [7, 140]. Also, the scientist mentions about the prosthesis sounds that have a lot of tasks in defining the root structure and the phenomenon that has no connection to the first root structure «it is known that the formation of the second degree diphthongs lead to another phonetic feature of the root structure» [7, 141].

The problems of sound structure of the first roots have lasted till this day and still the turkologies are very interested in it. G.I. Ramstedt proved the existence of the first historical root can have two syllable in 1957. After this, doing analysis to all materials and theories V. L. Kotbich the short forms can be the feature specific to ataturk languages, on the contrary, the long mongol forms are the forms that appeared recently.

N. A. Baskakov says that the combination of three sounds lies to the one syllable words, if it has more than three sound, shows it as the roots separated to the dead, living affixes from the another language.

The two syllable words are more in nowadays language, but the word making ability is less than one syllables. The researcher who researches the Orchon relics G. Aidarov says the roots can have one syllable or two syllable words, and two syllable word can be separated into root and apposition [8, 139]. The conclusion from this: the increase of the number of the syllable that were the basis of the word structure was the phenomenon in ancient times, till Orchon – Enisei relics, therefore the two syllable roots were the complicated phenomenon at that time.

There is a provement of the types of roots as V, VC, CV, VCV, CVC, VCCV, VCVC, CVCC being in the informations of the central century relics.

While doing the reconstruction of the ancient types of modern Turkish words B. Sagindikulu uses the traditional comparing – historical methods with the mathematical methods, especially equality theory being the main aim of the research of to reform the roots and appositions used in the ancient periods. The scientist uses the mathematical methods to the

language informations by using the results of the component analyzing methods. The scientist supported the basis of the hypothesis ideas used in the lexeme degree not only the dead roots also, the modern appositions, saying:

«The Turkish languages had the flexible structure period. The rests of the internal flexible have been in significant degree in one syllable roots. After this the period of polysynthetic structure (root language) appeared. The most of the turkologies admit that the Turkish languages had this structure while developing. Nowadays the agglutinative form is known to the public» [9, 5].

The researcher proved the main peculiarity of the flexible structure is the root consists of the only one vowel and one consonant of syllophonemes in the continuums of Turkish languages, Kazakh language, «Several syllophonemes are homonyms, the vowel, consonant in the structure of the syllophonemes are said in different qualities as in Chinese language. The saying of the vowel is in front of the vowel sounds, consonant sounds and other combinational phenomenon are played the decisive role in explaining.

The internal inflexion controlled the giving of the accent to the sound. He came to conclusion that the consonant sounds were the names of things, objects, movement, qualities. And the vowel sounds gave the different semantic phenomenon, colours» [9, 157]. The scientist proposes to name the syllophonemes as the root in his last articles and shows that if there are how many consonants there can be so many roots [9, 199-205]. In general the points of B. Sagindikulu define the phono – semantic phenomenon in common lexis conforming with the principles of the phonology theory.

The opinions, roots and root – basis said about the root problem of the Turkish linguistics about the aspects of the research results, the researchers considered the aspects of the results of the research, the complex researches that made the formation and development of the root are based on the mutual connection of phonetic – phonological, morphological, semantic show to consider the external type and internal meaning of the monosyllabic. Because, the monosyllabic comprising the common lexical form is the lingual – ontological structure providing the different spiritual – functional quality of defining the importance of the language. The monosyllabic is characterized by the development of phono – morphological, phono – semantical, idiophone, ideosegment features of phono – correlations in its structure.

References

1. Baskakov N. A. The historical – typological morphology of Turkish languages / N. A. Baskakov. – M., 1979. – 241 p.
2. Musayev K. M. The grammar of karaim language: Phonetics and morphology / K. M. Musayev. – M., 1964. – 256 p.
3. Uldashev A. A. The system of wordforming and conjugation of the verbs in bashkurt language / A. A. Uldashev. – Moscow, 1958. – 195 c.
4. Yskakov A. The modern Kazakh language. Morphology / A. Yskakov. – Almaty, 1974. – 408 p.
5. Yunysaliyev B. M. The Kyrgyz lexicology / B. M. Yunysaliyev. – Frunze, 1954. – 248 c.
6. The problems of root basis and root words in Turkish languages / A. Shaikulov // Turkology. – 2004. – № 2. – P. 51-63.
7. Tomanov M. The investigation of the history of the language / M. Tomanov. – Almaty: Nauka, 2002. – 614 p.
8. Aidarov G. The language of the orkhon relics in the ancient turk relics in VIII century / G. Aidarov. – Almaty, 1971. – 379 p.
9. Sagyndikov B. The etymological basis of the development of the lexics of the Kazakh language / B. Sagyndikov. – Almaty: Sanat, 1994. – 166 p.

УДК 81.1. 81.2-5

Исеев О. С.

СОВРЕМЕННЫЕ ДИСКУРСИВНЫЕ ПРАКТИКИ КАК ОБЪЕКТ ЛИНГВИСТИЧЕСКОГО ОПИСАНИЯ

В статье рассматриваются современные дискурсивные практики русского языка. Определяется понятие дискурсивной практики и ее основные характеристики. В центре внимания находятся новые дискурсивные тенденции в различных социальных сферах. Особое внимание автор уделяет интердискурсивности и полимодальности современных типов дискурса.

Ключевые слова: дискурс, стратегии коммуникации, интердискурс.

У статті розглядаються сучасні дискурсивні практики російської мови. Визначається поняття дискурсивної практики і її основних характеристик. У центрі уваги є нові дискурсивні тенденції у різних соціальних сферах. Особливу увагу автор приділяє інтердискурсивності та полімодальності сучасних типів дискурсу.

Ключові слова: дискурс, стратегії комунікації, інтердискурс.

Modern discourse practices of Russian language are the subject of this article. The concept of discourse practice and its main features are defined. New discourse trends are in research focus. A lot of attention paid to interdiscursive and polymodal features of modern discourse.

Key words: discourse, strategies of communication, interdiscourse.

В научной парадигме лингвистики XXI века наиболее абстрактное понимание дискурса связано с использованием языка как общественной практики, которая участвует в формировании социального мира. В связи с этим вполне объясним тот исследовательский интерес к анализу дискурса, который объединяет лингвистов, социологов, политологов, культурологов и представителей других гуманитарных направлений. Данный подход сформировался в конце прошлого века в рамках **социального конструкционизма** и отражает теоретическое понимание процессов коммуникации, которое оказалось востребованным не только в лингвистике, но и в других социальных науках (В. Барр, Р. Водак, К. Герген, Т. ван Дейк, Э. Лакло, Ш. Муфф, У. Пирс, Н. Фэркло, А. Н. Баранов, П. Б. Паршин, В. И. Карасик и др.). Исходные посылки данного подхода заключаются в следующем.

- Наши знания и социальное поведение – «продукт дискурса», т. е. результат различных способов категоризации действительности, которые не являются прямым отражением реальности.

- Способы понимания и репрезентации мира в языке исторически и культурно обусловлены и, следовательно, могут меняться со временем. Поэтому дискурс есть форма социального поведения, которая участвует в формировании социального мира.

- В процессе социального взаимодействия люди «доказывают» друг другу правильность своего понимания мира, в том числе и через «борьбу дискурсов» (термин Н. Фэркло).

- Следствием этой борьбы являются различные социальные действия, которые отражают понимание «истины» в рамках данного мировоззрения и данного социума.

- Эти действия, в свою очередь, влияют на модификацию дискурсов конкретной социальной общности.

Дискурс-анализ различных социальных сфер с точки зрения конструирования в них системы знаний и значений, социальных отношений и идентичностей позволяет выявить тенденции развития общества, которые в неявном виде представлены в практике использования языка.

Цель исследования – определить «фокусы интереса» для описания новых дискурсивных практик, которые дадут возможность по-новому взглянуть на конструирующие их социальные импульсы.

За последние два десятилетия в отечественных и зарубежных исследованиях сформировалась традиция выделения различных типов дискурса на основе преимущественного «обслуживания» тех или иных социальных

институтов. Среди «фаворитов» внимания лингвистов можно назвать политический, рекламный (консьюмеристский), педагогический (образовательный, дидактический), корпоративный (административный, деловой), религиозный и др. дискурсы (см. об этом: [1, 5] и др.). Разнообразие таксономических решений, критериев выделения типов дискурса и даже их номинаций связано, в первую очередь, с тем, что теория дискурса и методика его описания находятся еще в стадии формирования. В связи с этим имеет смысл оттолкнуться от фактов, которые даны исследователю в непосредственном наблюдении, поскольку именно они могут подсказать оптимальный способ научного осмысления «дискурсивной реальности». Такой наблюдаемой реальностью можно считать дискурсивную практику.

Само определение этого понятия не отличается терминологической четкостью. В широком смысле дискурсивную практику рассматривают в нескольких аспектах:

- 1) как конституирующую часть социальной практики (ср. юридическая, психотерапевтическая практика);
- 2) как совокупность приемов продуцирования, восприятия и интерпретации текстов (в связи с этим популярен анализ метафорических моделей, синтаксических конструкций, эвфемизация и деэвфемизация и т. п.);
- 3) как «способ говорения» в определенной социальной области или в каком-либо социальном институте, который отражает жизненный опыт и знания участников коммуникации [4, с. 121-122].

Анализ дискурсивной практики обычно концентрируется на том, как при создании текстов их авторы используют уже существующие дискурсы и жанры, а также на том, как получатели текстов применяют свою коммуникативную компетенцию при восприятии и интерпретации текстов.

В лингвистическом смысле под дискурсивной практикой понимают «тенденции в использовании близких по функции альтернативных языковых средств разных уровней для выражения определенного смысла» [1, с. 246]. На наш взгляд, в описание дискурсивной практики необходимо включить коммуникативные и когнитивно-прагматические характеристики, типичные для данной практики использования языка в социальном контексте. Наиболее убедительно их можно продемонстрировать на примере **новых дискурсивных практик**, которые показывают, какие реальные изменения происходят в современной речевой коммуникации. Ведь именно отличия, замечаемые «невооруженным глазом», стимулируют рефлексию по поводу того, что требует взгляда «теоретически вооруженного». Материалом для анализа явились такие дискурсивные сферы, которые до настоящего времени не были объектом пристального лингвистического анализа: «ландшафтная городская коммуникация» (надписи на объектах городской среды), «автомобильная коммуникация» (надписи на автомашинах некоммерческого характера), журналистские репортажи о визитах официальных лиц, социальная реклама, коммерческие имена (нейминг) и др. Данный материал рассматривался с точки зрения дискурсивных новаций, формирующих новый «способ говорения» в определенной социальной сфере.

К числу релевантных параметров, формирующих новую дискурсивную практику, мы считаем целесообразным отнести следующие.

1. Технически или социально **новый коммуникативный канал или носитель информации** (SMS-сообщение, транспорт, скамейки или лестницы как рекламный носитель; билборды, используемые для размещения частных сообщений и т. п.). Так, рекламная компания газеты «Труд» является ярким примером обновления «дискурса улицы». Рекламные сообщения были придуманы таким образом, чтобы связать тему труда с ситуацией и пространством города. Слоганы о труде появились на крышах («Вакансий выше крыши»), в подземных переходах («Не обязательно спускаться вниз, чтобы подняться наверх», на дверях метрополитена («Двери закрываются перед носом?») и даже на сушилках для рук («Можно стоять с протянутой рукой, а можно читать газету «Труд»») [3, с. 53].

2. Изменение установки, модальности, или, как определял Н. Фэркло, дискурс-строю, под которым понимается «конфигурация всех типов дискурсов, которые используются в каком-либо социальном институте или социальном обществе» (цит. по: [4, с. 119]). Поскольку ни один тип дискурса не является замкнутым и завершенным, интерес представляют те изменения, которые отражают речевые (или дискурсивные) практики последнего времени.

Анализ материала показывает, что многие дискурсивные новации объединены общей установкой на «несерьезное общение», или игровой стратегией. Игровая интенция объединяет большое количество текстов, порожденных в условиях общей дискурсивной практики.

Мы считаем возможным ввести **понятие игровой стратегии**, подразумевая под этим общую установку адресанта на «актуализацию и ломку ассоциативных стереотипов» [2, с. 8]. Она дает возможность реализовать коммуникативное намерение посредством комплекса прагматических приемов (тактик), игровой характер которых далеко не всегда связан с креативным потенциалом лингвистических единиц разных уровней (лексики, грамматики, словообразования). Его предпосылки находятся в сфере когнитивных, психологических, ситуационно-ролевых механизмов речевой деятельности.

Как показали многочисленные исследования, в разных сферах речевой деятельности языковая игра имеет свою функциональную специфику. В частности, в рекламе прагматическая направленность языковой игры связана с потребностями позиционирования и продвижения товара (услуги), в публицистике – с персуазивным воздействием, созданием оценочной модальности, в разговорной речи – с потребностями принужденного неофициального общения, в сфере научной деятельности – с тенденцией к «визуализации» и компрессии мысли [2, с. 5]. Как можно судить по нашему материалу, в современной коммуникации стремительно расширяется не только пространство игрового общения, но и спектр приемов, актуализирующих игровые функции языка.

Примером может служить иронический «кремлевский репортаж», введенный в политическую журналистику А. Колесниковым. Сопоставление журналистской практики традиционного освещения официальных государственных визитов первых лиц государства и «кремлевского репортажа» начала XXI века позволяет увидеть отличительные особенности последнего и выявить приемы иронического описания событий, характерные для новой дискурсивной практики:

21 июля президент России Владимир Путин в простом русском городе Петрозаводске сделал то, что до него удалось только одному человеку. Человека этого звали, как известно, Иисус Христос. <...> Что должен был сделать президент страны, претендующей на то, чтобы снова стать великой? То же, что и сделал Владимир Путин: пойти по воде. И он пошел. <...> Злые языки скажут, что если бы не близкий старт предвыборной компании, то, может, В. Путин повел бы себя по-другому. (А. Колесников. Меня Путин видел! – М., 2005. – С. 22)

Еще одним примером, но уже из другой сферы коммуникации (хотя такой же официальной) могут служить сообщения, размещенные на билбордах от имени ГИБДД:

Ты обязательно доедешь! Спокойствие дорожке глупых минут. ГИБДД.

Остановись! Уступи дорогу поезду (на переезде).

Здесь находят применение коммуникативные стратегии увещания и совета, не свойственные данной институциональной сфере. Подобные дискурсивные феномены воспринимаются носителями языка как внешние, «чужие» по отношению к рассматриваемому типу дискурса и определяются таким понятием, как **интердискурсивность**.

3. Еще одним релевантным для описания новых дискурсивных практик параметром является **интер-кодовость** – совокупность единиц разных семиотических систем, представленных в определенном типе дискурса. Это проявляется в текстовой гетерогенности на уровне формы, обусловленной соединением различных семиотических систем – например, вербальной и визуальной [6, с. 83-133]. И в этом смысле феномен интеркодowości напрямую связан с проявлениями интердискурсивности.

Примеры интеркодowości, включающие элементы разных знаковых систем – языковых и неязыковых (числовой, знаков дорожного движения, компьютерных символов и т. п.), в изобилии представлены в сфере нейминга, рекламы и объявлений.

Оставляя за рамками нашего внимания собственно полимодальные тексты, совмещающие коды разных модальностей (комиксы, мюзиклы, кинофильмы и т. п.), обратимся к визуальным, преимущественно графическим кодам, где гетерогенность проявляется на уровне включения генетически неоднородных элементов – графических, пиктографических и др. Для новых дискурсивных практик можно выделить несколько актуальных источников заимствования:

1) буквенно-пиктографические, когда одна из букв представляет собой пиктограмму: магазин «ЧайкОфф» (буква О заменена изображением кофейного зерна); магазин «Килограмм» (буква О – яблоко); ресторан японской кухни «ЯПОША» (буква О – изображение восходящего солнца); бар «Зажигалка» (А заменено язычком пламени, напоминающим букву А).

2) заимствованные из ПДД: *Не прислОняться!* (буква О заменена знаком «кириш»);

3) гетерографические системы:

числовые системы: *А дороги здесь – 3,14 здец!* (надпись на автомашине)

телефонные коды: *Магазин продуктов «811»*; *Пробило колесо? 01!* (тел. автосервиса 3-001-001)

компьютерные коды: *Химчистка «Грязи. Net»*; *Café PIZZA. RU*

VetraNET : *теплая коллекция – теплые чувства (магазин курток).*

цветовые коды (в т.ч. смешанные с графическими): *Купи Tuborg для твоей вечеGREENки!* (логотип и оформление этикетки пива TUBORG выполнено в зеленом цвете).

При всем несходстве коммуникативных сфер и используемых в них лингвистических ресурсов можно выделить некоторые особенности новых дискурсивных практик, которые их объединяют. На наш взгляд, к ним относятся новые носители информации, игровая стратегия коммуникации, интердискурсивность и интеркодовость (поликодовость). Как показывает анализ, в современной коммуникации стремительно расширяется не только пространство игрового общения, но и спектр приемов, актуализирующих игровые функции языка. Современное сознание становится все более «нелинейным», и это находит отражение в активном взаимодействии элементов разных дискурсов и кодов. Данные феномены можно рассматривать как конституирующий признак новых дискурсивных практик и основание для их дальнейшего анализа и описания.

Источники и литература

1. Баранов А. Н. Введение в прикладную лингвистику / А. Н. Баранов – М.: Эдиториал УРСС, 2001.
2. Гридина Т. А. Языковая игра в художественном тексте / Т. А. Гридина. – Екатеринбург: изд-во Урал. гос. пед. ун-та, 2008.
3. Куприна Н. А. Игры по правилам. / Н. А. Куприна // Индустрия рекламы. – 2008. – № 11. – С. 46-53.
4. Йоргансен М. В., Филипс Л. Дискурс-анализ: Теория и метод / М. В. Йоргансен, Л. Филипс. – Харьков, изд-во «Гуманитарный центр», 2008.
5. Макаров М. Л. Основы теории дискурса / М. Л. Макаров. – М.: Гнозис, 2003.
6. Чернявская В. Е. Лингвистика текста: Поликодovость, интертекстуальность, интердискурсивность: Учеб. пособие / В. Е. Чернявская. – М.: Книжный дом «Либроком», 2009.

УДК 811.112.2' 373.421

Іщенко Н. Г.

СЛОВОТВІРНІ ВАРІАНТИ В СУЧАСНІЙ НІМЕЦЬКІЙ МОВІ (НА МАТЕРІАЛІ ОДНОКОРЕНЕВИХ ПОХІДНИХ)

Варьирование формы – это объективное и неизбежное следствие языковой эволюции. Наличие вариантности полезно, целесообразно и **актуально**. Вариантность определяется как явление, которое существует на всех уровнях системы языка. Она рассматривается в аспекте теории номинации языковых единиц, к которым относятся и словообразовательные варианты. Словообразова-тельные варианты имеют как общесистемные, так и специфические признаки и обусловлены закономерностями системы словообразования.

Ключевые слова: вариант, вариантность, уровни системы языка, словообразовательные варианты, номинация, общесистемные, специфические признаки и закономерности.

Варіювання форми – це об'єктивний і неминучий наслідок мовної еволюції. Наявність варіантності є корисним, доцільним і **актуальним**. Варіантність визначається як явище, що існує на всіх рівнях системи мови. Вона розглядається в аспекті теорії номінації мовних одиниць, до яких належать і словотвірні варіанти. Словотвірні варіанти мають як загальносистемні, так і специфічні ознаки і зумовлені закономірностями системи словотвору.

Ключові слова: варіант, варіантність, рівні системи мови, словотвірні відношення, номінація, загальносистемні, специфічні ознаки і закономірності.

Variation of the form is an objective and inevitable consequence of the language evolution. The presence of the variation is useful, expedient and **actual**. The variation is determined as a phenomenon, which exists on all levels of the language system. It is considered in aspect of the nomination theory, to which the word-building variants belong too. The word-building variants have both the general system and special signs, which are conditioned by regularities of the word-building system.

Key words: variant, variant relations, level of the language system, word-building relations, general system, special signs and regularities.

Мова як функціональна система знаходиться у стані постійного руху. Неминучим наслідком еволюції, закономірним проявом змін, що здійснюються у системі мови, одним із фундаментальних її властивостей є притаманна їй варіативність мовних одиниць.

Актуальність цієї статті зумовлена тим, що теорія варіантності належить до важливих феноменів у сучасному мовознавстві. Необхідність повного та всебічного вивчення цього феномену дозволить зрозуміти принципи і закони діхронічного розвитку та синхронічного функціонування мови, виявити варіантно-інваріантний устрій всієї мовної системи.

Наукова новизна дослідження полягає у тому, що наявність мовних варіантів, зокрема словотвірних, обґрунтовує проблеми нормалізації мови і аналізу динаміки мовної норми. Варіанти завжди стоять поряд з мовною

еволюцією, вони з'являються в результаті трансформації мовних засобів через контакти літературної мови з діалектами, професійним мовленням, просторіччям або жаргонами.

Незважаючи на чисельні публікації, єдиної точки зору на природу варіантності не існує. Трактуються лінгвістами поняття варіативності розрізняються не тільки теоретичними підходами, а й широтою розуміння самого явища. Більшість дослідників схиляється до звуженої інтерпретації варіативності, коли елементи, що варіюються, не мають скільки-небудь помітних розходжень в аспекті діяльності, норми, стилю й прагматики. За функціональним вживанням фонетичні, морфологічні, словотвірні та синтаксичні варіанти можуть легко замінювати один одного через позиційну зумовленість у реченні. У ширшому використанні терміна «варіантність» йдеться про національні варіанти державної мови: національний варіант німецької мови Австрії, Швейцарії, Люксембург, а також про варіантність діалекту і наддіалектної мови, про варіантність соціолектів за соціальною приналежністю, професією, інтересами.

За інформативною еквівалентністю варіанти здаються надмірні, однак вони неминучі й необхідні, оскільки із варіантності народжується норма. В конкуренції мовна система відбирає оптимальне і зумовлює тим самим вдосконалення мови.

Буття кожної одиниці є її варіювання. Кожна одиниця – варіативна, тобто вона представлена у вигляді множинності варіантів, залишаючись при цьому сама собою. Механізм взаємодії варіантів мовних одиниць в процесі еволюції мови, перехід кількості ознак варіантності в якісні зміни мовної системи свідчать про те, що варіантність властива будь-якому рівню мови на кожному етапі її історії. Саме варіантність слугує для подолання розриву між синхронією і діяльністю. Співіснування варіантів у межах одного рівня (однорівнева варіантність) або у межах двох або більш рівнів (міжрівнева варіантність) порушується у процесі історичного розвитку мови, і народження нової якості у мові здійснюється звичайно за допомогою елементів, які вже існують у мові.

Варіювання розуміється як процес або результат появи у вихідній одиниці її модифікацій або варіантів, які не змінюють суттєвої характеристики слова і не торкаються тотожності одиниці самій собі [2, с. 339-345].

Основа для варіювання складається історично, вона виявляється у здібності мовної одиниці змінювати свою форму без порушення тотожності одиниці, при дотриманні певних умов, які окреслюють межі можливих відхилень. У слові як знаковій одиниці реалізується насамперед закон довільності знака, сформульований Ф. де Соссюром [4, с. 72]. Лексема (форма знака) і семема (його значення) не пов'язані між собою органічно, цей зв'язок є умовним і довільним. Наслідком довільності зв'язку між формальною і змістовою сторонами слова є, по-перше, можливість зміни слів в одному якому-небудь плані (плані вираження чи плані змісту) при незмінності іншого; по-друге, можливістю співвіднесеності однієї лексики (одиниці плану вираження) з декількома семемами (одиницями плану змісту) і, навпаки, те саме значення може бути виражене декількома різними лексемами. Ці дві можливості визначають сутність відношень варіантності й основних форм, у яких вони реалізуються:

- **внутрішньослівне варіювання** розуміють як варіантність семантичну, тобто полісемію, коли зміна морфологічного складу слова не супроводжується зміною його змісту чи втратою тотожності у системі його лексико-семантичних варіантів [1, с. 98-100];

- **міжслівне парадигматичне варіювання**, тобто існування паралельних способів вираження лексичних одиниць-варіантів. Останні мають загальне лінгвістичне значення – фонологічне, граматичне, лексичне чи словотворче – і реалізують ці значення на одному чи на різних рівнях. Значення лексичних одиниць-варіантів, які існують на різних рівнях, зумовлюється їх парадигматичними і синтагматичними особливостями, що передбачають як загальні для цих слів семантичні компоненти, так і диференційні ознаки, до яких належать різні структурні елементи, різні валентні чи дистрибутивні властивості, функціональні особливості;

- **функціональні варіантні відношення**, тобто функціональні еквіваленти слів, що функціонують у реченнях і виконують одну й ту ж функцію. Якщо зміст речення не змінюється при взаємозаміні слів, то такі слова вважаються функціональними лексичними варіантами;

- особливо виділяється міжрівневий тип варіювання, де взаємодіють одиниці лексики, словотвору і синтаксису. Цей тип позначається як **формально-семантичне варіювання** з позицій парадигматики і синтагматики.

При міжрівневому формально-семантичному варіюванні тотожні лексичні одиниці, які належать до різних рівнів, знаходяться у стані конкуренції, що приводить не тільки до перерозподілу варіантних чи синонімічних форм між різними рівнями мови, але іноді дає і серйозні зрушення в структурній системі мови.

Предметом цієї статті є внутрішньослівне семантичне і міжслівне формально-семантичне варіювання. Останнє реалізується у взаємодії лексичного і словотвірного рівнів системи німецької мови і результатом такої взаємодії є **словотвірні варіанти**, що розглядаються з позицій парадигматики у поєднанні з синтагматикою.

Внутрішньослівне варіювання або полісемія ґрунтується на процесі розвитку внутрішньої структури слова, яка складається із лексико-семантичних варіантів, що виникають за рахунок розширення, звуження або переносу значень (метафоризації і метонімізації), які утворюють систему значень. Система значень базується на тотожності одних компонентів і протиставленні інших. Наявність у значеннях різних варіантів тих самих компонентів, їхня повторюваність у семемах різних значень і робить відповідні співвіднесені за змістом значення парадигматично тотожними. Тотожність – це рівність усіх елементів, що входять у значення. Мінімальне розходження цих елементів веде до розриву тотожності і появи нерівності. У мові не може бути двох абсолютно тотожних елементів, вони просто не потрібні їй і виключають один одного. Тому в системі мови поняття тотожності не мало б змісту, якби мовні елементи, що утворюють тотожність, не відрізнялися б один від одного.

Більшість слів багатозначна у плані змісту і лексико-семантичні варіанти у системі значень полісемного слова тотожні, однак тотожність може бути порушеною під впливом частого вживання одного із лексико-семантичних варіантів або під впливом певного контексту. Так, однокореневі слова *Mange – Mangel* – тотожні; вони утворені від твірного дієслова «*mangeln*» у значенні «*mit der Mangel (Mange) arbeiten*» з кореневою морфемою «*tang*», яка зумовлює семантичну тотожність системи лексико-семантичних варіантів обох слів: 1. *валик для білизни (прасувати білизну замість праски)*; 2. *качка для розкачування тіста*. Існування вказаних варіантів у системі мови зумовлена їх структурною диференціацією. Щоб віднести лексико-семантичні варіанти до системи значень одного слова, недостатньо збігу тільки їх семантичних компонентів, у разі похідних слів необхідно також враховувати сукупність ознак: лексико-категоріальні значення твірних основ, семантичну структуру словотворчих афіксів, граматичні, фонетичні і словотвірні ознаки похідних.

Словотвірна міжслівна варіантність встановлюється не лише за рахунок тотожних основ, але й шляхом приєднання до однокорених основ варіантних афіксів [2, с. 128-131]. Серед словотворчих афіксів сучасної німецької мови є певне число суфіксів, які можна віднести до варіантних. Такими суфіксами є модифіковані словотворчі морфеми, що не утворюють регулярних рядів словотворчих моделей і не порушують тотожності. Варто відзначити, що варіантні суфікси – це суфікси, які відзначаються «генетичною спільністю», гомогенністю, вони мають тотожне значення, допускаючи незначні зміни у фонетичному оформленні й у стилістично-функціональному

забарвленні. Варіантні суфікси – це внутрішньо-категоріальні суфікси, які виконують, по-перше, транспонуючу, класифікаційну функцію, що переводить слова в інший лексико-граматичний клас, і модифікаційну, семантико-стилістичну функцію, яка не змінює, а тільки модифікує лексико-категоріальне значення твірної основи і лексико-категоріальне значення похідного слова, і/або надає стилістичного забарвлення похідному слову. Вимогам варіантності відповідають такі німецькі суфікси: *-ei, -erei, -elei, -heit, -keit, -igkeit, -tat, -ität, -ion, -tion* [2, с. 180-195]. Варіантні суфікси, приєднуючись до однієї й тієї ж основи, утворюють словотворчі варіанти:

- від одного й того самого кореня за допомогою варіантних суфіксів *-ei, -elei -erei, -heit, -keit, -igkeit, -ion, -tion*, генетична спільність яких доведена всім ходом історичного розвитку німецької мови;

- варіантні суфікси не порушують тотожності слів: *Spöttelei – Spöttereie; Deutelei – Deuterei; Kindheit – Kindlichkeit*;

- за допомогою непродуктивних афіксів, семантика яких залишається незмінною, що обмежує появу нових семантичних категорій у значеннєвих структурах цих суфіксів: *Base – Basis, Dose – Dosis; Fahrt – Fährte*;

- від одного й того самого кореня за допомогою того самого афікса: *Wandlung – Wandelung, Gebrumm – Gebrumme*.

У випадку словотвірного варіювання незначна структурна зміна лексеми не впливає на значеннєву тотожність слів. Тому необхідною умовою словотворчого варіювання є відсутність семантичних розходжень при додаванні чи відсіканні словотвірної морфеми і відсутність додаткової інформації.

Похідні слова виявляються як словотвірні варіанти, коли вони відповідають таким критеріям, в основі яких полягає набір спільних і диференційних ознак. **Спільними ознаками** є такі:

- фонетична спільність;
- одна і та ж сама похідна основа, яка забезпечує однакові співвідношення між твірними і похідними лексемами як у плані вираження, так і в плані змісту;
- однакові граматичні показники варіативних елементів, що стосуються роду та синтаксичної валентності;
- наявність семантичної рівнозначності;
- збіг систем значень лексико-семантичних варіантів у структурі кожного слова, система значень варіантних слів задана словником.

Слова-варіанти як паралельні лексичні одиниці на словотвірному рівні системи мови можуть відрізнятися один від одного певними **диференційними ознаками**:

- мінімальним фонетичним розходженням між варіантами в плані фонологічної структури – одна / дві фонем в афіксальних морфемах чи зміна наголосу;
- проявом словотвірної розбіжності, яка демонструється наявністю різних словотвірних елементів у структурі слів-варіантів;
- незначною функціональною чи стилістичною диференціацією.

Отже, ті однокореневі лексичні одиниці, що відповідають сукупності названих критеріїв спільних і диференційних ознак, є словотвірними варіантами, між якими встановлюються парадигматичні відношення лексико-семантичної тотожності чи лексико-семантичної рівності, і одночасно структурних та функціональних відмінностей.

Усе різноманіття однокоренових слів з тотожним лексичним значенням можна поділити на такі великі групи словотвірних варіантів, що:

- являють собою однокореневі утворення: кореневі слова, з одного боку, і суфіксальні утворення з непродуктивними суфіксами, з іншого: *Fach – Fächel* (словотворчий суфікс *el* – непродуктивний, пізніше до слова *Fächel* з'являється паралельна форма *Fächer* із продуктивним формотворчим суфіксом *-er*); *Fall -Falle, Faste – Fasten* (суфікс *-n* непродуктивний). Непродуктивні суфікси не вносять жодних відтінків у значення, а є лише ознакою похідності, яка:

- вказує на формальну невідповідність між варіантами;
- реалізує словотворчі моделі з тим самим суфіксом: *Pflanzung – Anpflanzung, Zahlung – Bezahlung; Wertung – Bewertung*.

- представляє словотворчу модель (M: L + DS) з варіантними суфіксами, однак з більшим додатковим семантичним навантаженням: *Schiefheit – Schiefigkeit, Neuheit – Neuigkeit*. У межах моделі зі варіантними суфіксами словотвірні варіанти межують зі словотвірними синонімами.

З погляду структури словотворчі варіанти мають майже повну зовнішню подібність з мінімальним одно- чи двофонемним розходженням (*Wandlung – Wandelung*) чи одноморфемним (*Dose - Dosis*), а також однакову твірну основу однієї і тієї ж частини мови. Словотворчі морфеми не відіграють суттєвої ролі в модифікації лексичного значення.

З погляду семантики словотворчі варіанти цілком тотожні за всіма компонентами лексичного значення, не мають жодних семантичних відтінків, включають однакову сполучуваність, однакову дистрибуцію, вживаються в тих самих словосполученнях: *akkumulierte Dose – akkumulierte Dosis, eine starke Dose Arznei – eine starke Dosis Arznei*. Розходження між ними носять незначний стилістичний характер, не порушують єдності слова в його варіантах і є поверхневими, неглибокими. Варіантність відноситься як до формотворчого типу (оскільки маємо формальне вираження одних і тих же лексичних значень, пов'язаних з однієї і тією ж лексемою: *Kommas - Kommata*), так і до словотвірної категорії, тому що з нею пов'язане творення нових слів, модифікація яких не торкається суті лексичного значення: *Gier – Gierde. Zusprache –Zuspruch, Vertrauen – Zutrauen*.

Характер варіантних зв'язків не залишається постійним, він змінюється і межею варіювання й у плані змісту, і в плані вираження може стати словотвірна синонімія, яка ґрунтується на тотожному або близькому значенні. Синонімічні зв'язки між однокореновими словами виникають у випадку розриву лексико-семантичної тотожності між варіантами одного слова. Причинами розриву тотожності може бути зміна системи значень чи семантична диференціація одного з варіантів, найчастіше – суфіксального. Синонімічні відношення між лексичними одиницями в мові будуються звичайно на розходженнях, на розпізнавальних відтінках слів. Як відомо, між варіантами важко встановити будь-які семантичні відношення, оскільки варіанти – це тотожні, рівнозначні, взаємозамінні слова, що не мають семантичних відтінків, але в окремих випадках спостерігається перехід словотвірних варіантів у словотворчі синоніми. Це відбувається, коли незначні стилістичні розходження між словотвірними варіантами стають істотними з ряду причин: зміна характеру функціонального забарвлення одного з варіантів, спеціалізація афіксів, розширення семантичного обсягу значень одного з варіантів, перехід з одного стилю в інший. Територіальна і функціональна диференціація між словотвірними варіантами стає яскраво вираженою і спричиняє спочатку незначну семантичну диференціацію, що може бути пов'язана з виникненням у значеннєвій структурі додаткових значень метафоричного чи метонімічного характеру: *Pose* («поза») – *Positur* («поза»). Іменники *Pose* («поза») – *Positur* («поза») визнаються словотвірними варіантами. Вони цілком тотожні семантично, не мають семантичних і стилістичних відтінків, однозначні, володіють однаковою синтаксичною сполучуваністю: *sich in Pose / Positur werfen* – прийняти позу. При відсіканні словотвірної морфеми *-ur* у слові *Positur* значення слова не змінюється. Однак

спостерігається тенденція до семантичної диференціації при незначному стилістичному забарвленні: слово *Positur* вживається в усному мовленні, воно не є нормативним. У синтаксичній сполучуваності спостерігається також поява дієслова *setzen*, синонімічного дієслову *-werfen: sich in Pose (Positur) setzen (werfen)*. Синонімічні дієслова мають свої особливості, які ведуть до порушень варіантних відношень. По-перше, дієслово *setzen* найчастіше сполучається з іменником *Positur*, а дієслово *werfen* – з іменником *Pose*. Валентна диференціація, функціонально-стилістичне забарвлення *Positur* спричиняють семантичну диференціацію і можливість переходу в розряд синонімів. По-друге, свідченням семантичної диференціації, яка спостерігається, є здатність слова *Pose* як вихідної одиниці у парі однокореневих структур утворювати інші однокореневі з ним лексичні одиниці: дієслово *posieren* «позувати, ставати в позу», похідний іменник *Poseur* «позер, хвалько з оцінним компонентом», складний іменник в результаті метонімічного переносу *Posemukel*.

Мовний статус слів *Pose* – *Positur* у даний час не зовсім зрозумілий, очевидно, вони займають місце між словотворчими варіантами і словотворчим синонімами. Те ж саме можна сказати і про іменники типу *Geweide* – *Eingeweide*, *Schonung* – *Verschonung*, *Reform* – *Reformation*. Вони функціонують як самостійні лексеми, не мають значних семантичних і стилістичних розходжень, відрізняються тільки формальними ознаками і кваліфікуються як словотворчі варіанти, при цьому враховується максимальна близькість їхнього лексичного значення і не враховуються особливості їх морфологічного, валентного і дистрибутивного характеру. У синхронному аспекті їх можна вважати синонімами, тому що між ними вже існує функціонально-стилістична диференціація. Так, слово *Eingeweide*, крім основного лексичного значення «нутрощі», має значення «надра землі», що у результаті спеціалізації лексичного значення вживається в технічній термінології. Семантична і функціональна диференціація вплинула на словотворчі можливості слова *Eingeweide: Eingeweidegeflecht* – «сонячне сплетіння» (анатомічний термін), *Eingeweidewurm* – кишковий глист.

Таким чином, семантико-стилістична і функціональна диференціація як у плані вираження, так і у плані змісту, зміна системи значень усередині одного з варіантів, найчастіше суфіксального, розширює можливості парадигматичних і синтагматичних зв'язків словотворчих варіантів, що порушують семантичну тотожність, і обумовлює перехід слів із словотворчих варіантів у словотворчі синоніми. Лексичне варіювання є межею для лексичної синонімії, а й словотвірне варіювання є межею для словотворчої синонімії.

Джерела та література

1. Ивлева Г. Г. Дифференциация вариантов слов и развитие словарного состава / Г. Г. Ивлева // Тенденции развития слова и словарного состава (на материале немецкого языка) / [Ответств. ред. С. А. Миронов]. – М.: Наука, 1986. – С. 98-114.
2. Ищенко Н. Г. Словообразовательные варианты / Н. Г. Ищенко // Синонимия однокоренных производных имен существительных современного немецкого языка: дис. ... докт. филол. наук: 10.02.04 / КНЛУ. – К.: Издательский центр КНЛУ, 2001. – С. 339-345, С. 180-194.
3. Шульдешова Т. В. Исследование синонимичных и вариантных отношений в системе однородных субстантивных групп / Т. В. Шульдешова // Норма и вариативность: сб. научных трудов / [ред. кол. В. Я. Голкова, Л. Т. Жукова и др.]. – Ярославль: Ярославский государственный университет, 1989. – С. 84-89.
4. Ф. де Соссюр. Курс общей лингвистики // Пер. с фран. С. В. Чистяковой [редакция Ш. Балли и А. Сеше / Под общ. ред. М. Э. Рут]. – Екатеринбург: Изд-во Уральского ун-та, 1999. – С. 70-74.

УДК 801. 541. 45:808. 3

Казимир І. І.

ПРОПОЗИЦІЙНО-ДИКТУМНА МОТИВАЦІЯ НАЗВ ПТАХІВ У СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ

Стаття присвячена розгляду мотиваційних особливостей українських орнітонімів в проекції на структуру концепта ПТИЦА в етносвідомості. Концептуальна модель прирівнюється до ментально-психонетичному комплексу, фрагменти якого послужили мотивуючою базою орнітонімів.

Ключевые слова: орнітонім, пропозиційна мотивація, когнітивно-ономасіологічний аналіз, концепт, категоризація, ментально-психонетичний комплекс, ономасіологічна структура.

Стаття присвячена розгляду мотиваційних особливостей українських орнітонімів у проекції на структуру концепту ПТАХ в етносвідомості. Концептуальна модель прирівнюється до ментально-психонетичного комплексу, фрагменти якого послужили мотиваційною базою орнітонімів.

Ключові слова: орнітонім, пропозиційна мотивація, когнітивно-ономасіологічний аналіз, концепт, категоризація, ментально-психонетичний комплекс, ономасіологічна структура.

The article is devoted to consideration of motivational of the Ukrainian bird's names in a projection on the structure of concept BIRD in ethnic consciousness.

A conceptual model is equated with a mental psychonetic complex, fragments of which served by the explaining base of the bird's names.

Key words: names of birds, propositional motivation, cognitive onomasiological analysis, concept, categorization, mental psychonetic complex, onomasiological structure.

Однією із проблем сучасної когнітивної лінгвістики є дослідження механізмів організації концептуальних структур свідомості, маніфестантами яких є одиниці природної мови та їхнє поєднання в мовленні, оскільки «символьні структури та процеси, що ними оперують, відіграють головну роль у формалізації мисленнєвої діяльності» [18, с. 126]. Концептуалізація є процесом когнітивної діяльності людини, який полягає в осмисленні інформації, що надходить різними каналами, і призводить до утворення концептів, концептуальних структур і всієї концептуальної системи в мозку (психіці) людини [7, с. 93]. О. С. Кубрякова, обстоюючи актуальність проблеми концептуалізації, підкреслює, що лінгвістів і когнітологів об'єднує завдання вилучити із власне мовного матеріалу якомога більше відомостей про нього і про те, що стоїть за цим матеріалом [6, с. 53]. Репрезентантами результатів пізнавальної діяльності, колективно прийнятими в тому чи іншому мовному середовищі, є насамперед номінативні (ономасіологічні) структури мовних знаків, які відображають суб'єктивовані уявлення про матеріальний світ, довкілля людини й обробку цих уявлень у внутрішньому рефлексивному досвіді.

Метою нашого дослідження є встановлення структури концепту ПТАХ в українській етносвідомості шляхом когнітивно-ономасіологічного аналізу мотивації українських орнітонімів. Дослідження мотивації українських назв птахів як чинника концептуалізації ґрунтується на **методиці** концептуального та когнітивно-ономасіологічного аналізу, розробленій українським лінгвістом О. О. Селівановою й апробованій представниками її наукової школи на матеріалі різних мов, певних лексичних і номінативних класів. Мотивацію дослідниця трактує як наскрізну лінгвопсихоментальну операцію представлення в ономасіологічній структурі знака певних зв'язків компонентів концепту як відповідника значення та структури знань про позначуване в етносвідомості [10, с. 180; 11, с. 17]. Моделювання концепту ПТАХ здійснюється на підставі ментально-психонетичного комплексу (МПК) –

«різносубстратної інформаційної структури, що ґрунтується на розгляді свідомості як холистичного й синергетичного психофункціонального континууму поєднання п'яти пізнавальних функцій: відчуттів, почуттів, мислення, інтуїції та трансценденції – і колективного позасвідомого» [12, с. 322]. МПК інтегрує пропозиційну (істинну) інформацію з асоціативно-метафоричною, яка формується шляхом переінтерпретації знань у термінах інших предметних сфер на підставі мисленнєвої аналогії, синестезії, образного сприйняття об'єкта. Компонентами МПК є також модус як оцінна складова інформаційної структури й концептуальний план, що контролює відповідність умовам використання знань в актах номінації та комунікації.

Установлення концептуальних структур етносвідомості базується на постулатах когнітивної семантики, зокрема, на загальному експеріменталістському підході до дослідження проекції когнітивних моделей на світі мови й дійсності; теорії концептуальної метафори; розгляді конвенційної природи значення як результату категоризації й концепціях профілювання й інтеграції тощо (Дж. Лакофф, М. Джонсон, Р. Ленекер, Р. Джекендофф, Ч. Філмор, Л. Талмі, Р. Дірвен, Д. Герартс, Ж. Фоконьє, І. Світсер, Б. Рудзка-Остін, А. Ченкі, А. Вежбицька й ін. [13, с. 340-390; 16].

Залежно від концептуального статусу мотиваторів, обраних зі структури МПК для формування ономасіологічних структур найменувань, виокремлюються пропозиційно-диктумний, асоціативно-термінальний, модусний, міфологемний і змішаний типи мотивації. У масиві українських орнітонімів найпоширенішим є пропозиційно-диктумний мотиваційний тип, що характеризується застосуванням мотиваторів зі сфери істинної, об'єктивної інформації, представленої у МПК системою пропозицій, які складають ядерну, вербалізовану частину концепту [10, с. 162-163]. За загальним механізмом вибору мотиватора цей тип мотивації є метонімічним, адже на позначення птаха використовується лише елемент ситуації, де птах є переважно суб'єктом події, тобто здійснюється перенесення назви за суміжністю двох або більше компонентів пропозиції. Метонімія в когнітивній ономасіології розглядається як один із головних механізмів номінації. Пропозиційна мотивація не є однорідною, адже структури пропозицій є різними за типом, наприклад, розрізняються класифікаційні, кваліфікаційні, опозитивні, отождоження, ситуативні типи.

Залежно від типу пропозиції та рівневого статусу мотиватора в означеному ядерному компоненті МПК масив похідних українських назв орнітофауни представлений гіперонімічним, еквонімічним і предикатно-аргументним різновидами пропозиційної мотивації. Обсяг нашої статті зумовлює обмеження концептуального моделювання пропозиційно-диктумної мотивації лише гіперонімічним і еквонімічним різновидами.

Номенклатурні назви птахів підпорядковані системі гіперо-гіпонімічних відношень, які передбачають системну класифікацію на ряди, родини, роди, види класу птахів, підкласу сучасних птахів (neornithes) і надряду справжніх птахів (neognathae). Рубрикація систематики орнітофауни та її номени впливають на процеси найменування видів птахів. Нерідко назви ряду й родини дублюються у назвах видів, що належать до цих ряду й родини (наприклад, ряд *гагароподібних* включає родину *гагарових* і види *гагари червоношиїї*, *чорношиїї*, *полярної* і *білодзьобой*). Однак більшість рядів має ізоморфні назви лише з однією родиною (ряд *лелекоподібні* разом із родинами *чаплевих* й *ібисових* має родину *лелекових* і види одного роду: *лелека білий* і *чорний*).

Мотивацію видів птахів у такому випадку визначає належність до ряду або родини, або тільки родини, тобто мотиватори орнітонімів, що обрані з вищих класифікаційних рівнів, можна вважати гіперонімічними. Проте систематика птахів створювалася на підставі прототипного принципу, який у дечому суперечить традиційній, ще аристотелівській категоризації, що ґрунтувалася на наявності для всіх рівноправних членів класу тотожних ознак. Згідно з положеннями когнітивної семантики, категоризація застосовує механізм виведення у структурах мислення, який передбачає об'єднання предметів і явищ у відповідні класи як рубрики досвіду, сформовані шляхом пізнавальної діяльності людини, за умови пріоритетності базового рівня й наявності прототипів, що є точками відліку градації членства [8, с. 151-152]. Швидше за все, види птахів об'єднувалися в роди, родини й ряди, зважаючи на прототип, що є центральним членом категорії, елементом-генератором, і підведення нових членів під цю категорію здійснюється на підставі зіставлення з ним [12, с. 505]. Прототип, на думку автора теорії прототипів психолога Е. Рош, як точка когнітивної референції (cognitive reference point) утілює найвиразніші (salient) ознаки категорії і дозволяє визначити всю категорію в цілому [17, с. 27-48]. З огляду на те що прототипні ознаки найкращого зразка ряду, родини, роду є підґрунтям для систематизації класифікаційних рядів орнітофауни, гіперонімічний різновид мотивації таких назв є умовним.

На прототип роду часто вказує мотиватор-корелятив, позначений в українських номенклатурних орнітонімах прикметником *звичайний*, що є репрезентантом найтиповіших і найяскравіших ознак роду: *зозуля звичайна*, на відміну від *зозулі чубатої*, яка не має чубчика на голові. Використання корелятива для систематики птахів України також демонструє найбільшу поширеність цього виду в Україні, на відміну від інших. Наприклад, *бджолоїдка звичайна* протиставлена *бджолоїдці зеленій*, яка зустрічається у степовій зоні дуже рідко. *Вівсянка звичайна* відрізняється від інших вівсянок роду жовтими тонами забарвлення, однак колір не став диференційною ознакою назви цього птаха – головною обрана поширеність на території України, крім південних районів степу (те саме *чечевиця звичайна* – *чечевиця сибірська* і таке інше).

Більш актуальними виявляються відношення між членами родини, ряду, що розглядаються відносно об'єднувальних родових назв як гіпоніми, а відносно один одного – як еквоніми. М. Нікітін кваліфікує еквоніми як слова одного рівня узагальнення зі спільним гіперонімом [9, с. 450]. Він вважає еквонімічні зв'язки більш слабкими, оскільки на їхній підставі виділяється гіперонім, до складу еквонімів якого можуть входити відносні поняття, що потребують інтеграції й розмежування з іншими класами понять [9, с. 450].

У найзагальнішому вияві гіперонімічна мотивація представлена в народній назві дятла *довбишниця*, де перша ономасіологічна ознака є репрезентантом предиката (пор. інші назви цього птаха: *довбидерево*, *довбач*), а друга є гіперонімом класу птахів найвищого рівня категоризації.

Еквонімічний різновид мотивації спостерігається при перенесенні назви іншого ряду, наприклад куроподібних, на найменування птаха ряду журавлеподібних, родини пастушкових – *курочка водяна*; горобцеподібних на орнітонім ряду совоподібних – *сичик-горобець*. В останньому випадку назва виду сича мотивується іншим орнітонімом з огляду на малі розміри птаха, у назві закладений плеоназм демінутивності (подвійна репрезентація зменшувальним суфіксом *-ик-* й еквонімом). У визначниках маргінальні риси птахів, як правило, вказують на еквонімічний статус мотиватора. Наприклад, *морський голубок* ряду сивкоподібних родини мартинових порівнюється із птахом ряду голубоподібних: «У природі дуже нагадують мартина звичайного, але відрізняються від нього світлою головою і рожевим відтінком нижньої частини тіла» [2, с. 85].

У таких випадках на еквонімічний різновид мотивації накладається метафоричний (асоціативно-термінальний), адже до уваги береться лише аналогія з певною ознакою птаха іншого ряду, наприклад, малим розміром, забарвленням тощо. Так, номенклатурний орнітонім *сова яструбина* мотивований еквонімом іншого ряду за подібністю забарвлення. Назва птаха родини куликів *кулик-сорока* у визначнику пояснюється подібністю забарвлення: «У дорослих птахів яскраве, біло-чорне забарвлення, схоже на забарвлення сорок» [2, с. 87]. Подібність

зовнішнього вигляду птахів різних рядів зумовлює творення народної назви баклана *водяний ворон*, метафорично мотивованої еквонімом. Цікавим є метафоричне зближення в українських діалектах назв птахів різних рядів за забарвленням: *під'ядлівчак* – «поповзень», похідне від *ядлівчак* – «дрізд-чикотень» [4, с. 399].

Більш поширеним явищем є мотивація назвою одного роду назви іншого в межах родини. Наприклад, у родині сивкових назвами видів, що належать до різних родів, є *чайка*, *чайка степова*, *чайка білохвоста*, *чайка шпорова* (пор. рос. *чибис*, *кречетка*, *белохвостая пегалица*). В українській номенклатурі граматично опорне слово часто мотивоване еквонімом, а залежне є диференційною ознакою видів і відповідає різним термам пропозиції: локативу, партоніму та квалітативу – і навіть терміналу концепту ПТАХ зі сфери артефактів (*шпора*). Мотиватори-еквоніми різних родів наявні у назвах побережників родини баранцевих (*побережник болотний* належить до іншого роду, ніж *побережники малий*, *чорногрудий*, *морський*, *ісландський* тощо); галок родини воронових (*галка альпійська* і *галка* є видами різних родів); очеретянок родини кропив'янкових (*очеретянка середземноморська*, *очеретянка тонкодзьоба*, *очеретянка лучна* – види трьох родів); соловейка роду мухоловкових (*соловейко рудохвостий* і *соловейко західний* належать до різних родів) і таке інше.

Еквонімічна та гіперонімічна мотивації у найменуваннях орнітофауни практично не існують як самостійні й поєднуються здебільшого з предикатно-аргументною мотивацією. Таке поєднання має зовнішній вияв, тобто порядок із творенням назви виду від назви іншого виду тієї самої або іншої родини (ряду) орнітонім мотивований предикатом чи термами або рівнями предикатно-аргументної структури (наприклад, *побережник чорногрудий* – локативом, партонімом і його квалітативом).

Внутрішній вияв еквонімічної мотивації представлений вибором мотиватора – одного із класу найменувань відповідного компонента пропозиції. Дослідники в галузі дериватології О. Єрмакова й О. Земська кваліфікували такий різновид як периферійну або гіпонімічну мотивацію [14, с. 242-243]. У деяких назвах птахів терми предикатно-аргументної структури, що є їхньою мотиваційною базою, представлені одним видом із класу, що дає змогу носіям мови відрізнити клас за ономазіологічною ознакою. Найчастіше еквонімічні мотиватори є відповідниками: 1) об'єкта харчування (*омелюх* (діал. *омелгушка*, *омелюшка*, *мелюх*) – «живляється навесні і влітку комахами, узимку ягодами, у тому числі паразитичної рослини омели, за що дістали українську назву»; *просянка* – «живляється різним насінням»); 2) локатива (*ластівка міська* – «в Україні їх можна зустріти в населених пунктах, у районі великих мостів, гребель та інших кам'яних споруд. У Криму є гніздові колонії цих птахів на скелях у горах і за межами населених пунктів»; *сова болотна* – «у природі зустрічаються, на відміну від інших сов, у відкритому ландшафті (болота, степи, луки»); 3) рівня квалітатива (*чапля сіра* – «забарвлення верхнього боку тіла сіре, голова зверху біла, на потилиці чорний чуб і чорні смуги по боках голови. Нижня частина тіла біла, на боках чорні плями») і таке інше.

Вибір еквоніма в таких випадках зумовлений принципом переваги, що уможливило диференціацію видів птахів, які мають однакові ознаки, розрізнені еквонімами, проте вирізняються іншими властивостями, не позначеними в ономазіологічній структурі (наприклад, до одного роду належать *просянка* й *вівсянка*, які живляться насінням, але позначені як види різними еквонімами об'єкта харчування – насіння проса, вівса, квітів, трав тощо). Іноді еквоніми одного ряду розмежовують орнітоніми різних родин (*коноплянка* (діал. *конопельник*, *конопелька*, *конопельник*, *коноплар*, *конопларка*, *коноплячок*, *конопник*, *коноплик*, *конопенник*) родини в'юркових – «живиться переважно насінням різних трав'янистих рослин» і попередні назви родини вівсянкових). Г. Богуцька вказує на перевагу саме цього еквоніма в харчуванні цих птахів: «Раніше селяни сіяли на городах багато коноплі, щоб забезпечити себе полотном, а птахи виїдали її насіння. Для цього на плантаціях робили спеціальні опудала, щоби відігнати птахів і зберегти врожай» [1, с. 11]. Подібні явища частково спростовують тезу Б. Серебренникова про те, що поряд з ознаками головними, які мають велику розпізнавальну силу, у процесі номінації можуть обиратися маловиразні, розпізнавальна здатність яких дуже слабка. Насправді ж розпізнавальна здатність маловиразних еквонімічних мотиваторів орнітонімів є достатньо потужною.

Отже, детальне дослідження концептуальної проєкції мотиваторів орнітологічної лексики дає змогу реконструювати структури знань про птахів у науковій та наївній картинах світу українського етносу, а також визначити переваги активзації їхніх вербальних складників у процесах номінації. Значно поглибить ці знання когнітивно-ономазіологічний аналіз інших типів мотивації орнітонімів, що є перспективою вивчення окресленої проблеми.

Джерела та література

1. Богуцька А. И. Наименование фауны в лексико-фразеологических единицах украинского языка (названия птиц): автореф. дис. ... канд. филол. Наук / А. И. Богуцькая. – Ужгород, 19985. – 25 с.
2. Войтвенський М. А. Визначник птахів УРСР / М. А. Войтвенський, О. Б. Кістяківський. – 2-ге вид. – К.: Рад. шк., 1962. – 371 с.
3. Войтвенський Н. А. Птахи / Н. А. Войтвенський. – К.: Радянська школа, 1984. – 317 с.
4. Етимологічний словник української мови: в 7-ми т. / за ред. Мельничука. – К.: Наукова думка, 1982. – Т. 1-4. – С. 398-399.
5. Золотова Г. А. Синтаксический словарь. Репертуар элементарных единиц русского синтаксиса / Г. А. Золотова. – М.: Наука, 1988. – 440 с.
6. Кубрякова Е. С. Язык и знание / Е. С. Кубрякова. – М.: Языки славянской культуры, 2004. – 560 с.
7. Кубрякова Е. С. Краткий словарь когнитивных терминов / Е. С. Кубрякова, В. З. Демьянков, Ю. Г. Панкрац, Л. Г. Лузина. – М.: Наука, 1996. – 246 с.
8. Лакофф Дж. Когнитивное моделирование / Дж. Лакофф // Язык и интеллект. – М.: Прогресс, 1996. – С. 143-184.
9. Никитин М. В. Курс лингвистической семантики: учеб. пособие / М. В. Никитин. – СПб.: Науч. центр проблем диалога, 1997. – 760 с.
10. Селиванова Е. А. Когнитивная ономазіологія / Е. А. Селиванова. – К.: Фитосоціоцентр, 2000. – 248 с.
11. Селиванова О. О. Нариси з української фразеології (психоконігнітивний та етнокультурний аспекти) / О. О. Селиванова. – К.: Черкаси: Брама, 2004. – 276 с.
12. Селиванова О. О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія / О. О. Селиванова. – Полтава; К.: Дозвілля, 2006. – 716 с.
13. Современная американская лингвистика: фундаментальные направления. – М.: Эдиториал УРСС, 2002. – 480 с.
14. Современный русский язык / под ред. В. А. Белошапковой. – М.: Высш. шк., 1981. – 560 с.
15. Фесенко Г. В. Анований список українських наукових назв птахів фауни України / Г. В. Фесенко, А. А. Бокотей. – К. – Львів: Українське товариство охорони птахів, 2000. – 512 с.
16. Cognitive Linguistics: Foundations, Scope, and Methodology. Ed. By T. Janssen, G. Redeker. – Berlin, N.Y.: Mouton de Gruyter, 1999. – 267 p.
17. Rosch E. Principles of Categorization / E. Rosch // Cognition and Categorization. Hillsdale, N. J., 1983. – P. 27-48.

ФОРМИРОВАНИЕ ЯЗЫКОВЫХ КОМПЕТЕНЦИЙ И РЕАЛИЗАЦИЯ БИЛИНГВИЗМА В ВУЗЕ КАК ФАКТОРЫ СТАНОВЛЕНИЯ ПРОФЕССИОНАЛЬНОГО ИМИДЖА СПЕЦИАЛИСТА

Мировые тенденции развития образования, связанные с усилением его коммуникативных аспектов, определяют актуальность проблемы формирования в вузе языковых компетенций, в том числе на основе би- и полилингвизма, востребованного в России и, в частности, в Республике Татарстан, как одного из важнейших факторов становления профессионального имиджа специалиста. Определяются пути совершенствования методов и форм организации занятий, рассматриваются «субъект-субъектные» и групповые сценарии их проведения, вопросы организации самостоятельной и внеучебной работы.

Ключевые слова: языковые компетенции, билингвизм, вербальные самопрезентации, профессиональный имидж.

Світові тенденції розвитку освіти, які пов'язані з посиленням його комунікативних аспектів, визначають актуальність проблеми формування у вузі мовних компетенцій, в тому числі на основі бі- та полілінгвізму, затребуваного в Росії і, зокрема, в Республіці Татарстан, як одного з найважливіших чинників становлення професійного іміджу фахівця. Визначаються шляхи вдосконалення методів і форм організації занять, розглядаються «суб'єкт-суб'єктні» та групові сценарії їхньої поведінки, питання організації самостійної та позанавчальної роботи.

Ключові слова: мовні компетенції, білінгвізм, вербальні самопрезентації, професійний імідж.

The world tendencies in the development of education, connected with the increase of its communicative aspects, define the topicality of the problems of language competence in the university, including on a basis bi- and polylingualism, claimed in Russia and in Tatarstan Republic, as one of the major factors in creating the professional images of a specialist.

Definition of means of improving and developing of methods and forms of planning of the classes, «subject-to-subject» and «group» scripts of realizing them and aspects of independent and extracurricular work.

Key words: language competence, bilingualism, verbal self-presentation, professional image.

Общемировые тенденции общественного развития, процессы глобализации всех сфер жизни приводят к выдвиганию на первый план задачи подготовки конкурентоспособных специалистов-профессионалов, востребованных на мировом рынке труда. Поэтому особую значимость сегодня приобретает качественная профессиональная подготовка специалиста, обладающего необходимыми компетенциями, социально и профессионально мобильного, ответственного, способного к эффективной деятельности и готового к постоянному профессиональному росту.

Среди необходимых специалисту коммуникативных качеств ведущая роль принадлежит развитым языковым компетенциям на основе би- и полилингвизма, столь необходимого современному профессионалу и весьма востребованного, в частности, в Республике Татарстан. Поэтому особую актуальность приобретают проблемы формирования полилингвальных компетенций будущих специалистов средствами лингвистических и общепсихологических дисциплин, совершенствования форм и методов их преподавания. Речь идет о таких дисциплинах, читаемых студентам гуманитарных, и технических специальностей вузов в рамках цикла общегуманитарных, специальных и дисциплин по выбору, как родной язык (русский и татарский), русский язык и культура речи, иностранный язык, риторика, деловой язык и письмо, введение в языкознание, общее языкознание, стилистика русского языка (для студентов, получающих дополнительную квалификацию переводчика в сфере профессиональных коммуникаций), речевой этикет.

Актуальным проблемам преподавания языковых дисциплин в гуманитарных и технических вузах, совершенствования форм и методов преподавания родного (русского) языка и культуры речи, мастерства устного публичного выступления и других филологических дисциплин, преподаваемых в вузе, посвящено немало работ, среди которых можно назвать исследования в области социолингвистики, риторики, русского языка и культуры речи и методики их преподавания Виноградова В. В., Граудиной Л. К., Ширяевой Е. Н., Розенталя Д. Э., Головина Б. Н., Введенской Л. А., Павловой Л. Г., Кашаевой Е. Ю., Скворцова Л. И., Костомарова В. Г., Горбачевича К. С., Голуб И. Б., Кохтева Н. Н., Голубевой А. В., Максимова В. И., Донской Т. К., Антоновой Е. С., Рябининой Л. А., Мазуриной С. Е. и других. С другой стороны, изучению проблем би- и полилингвизма в условиях двуязычия в России и Татарстане посвящены работы Е. М. Верещагина, Ю. Н. Караулова, С. В. Вьюгиной, Э. А. Кузнецовой, З. М. Магировой, И. В. Вяткиной и многих других исследователей. Также в последние десятилетия активно разрабатываются проблемы различных типов имиджей – их феноменология, пути становления, типологизация, психология имиджа и т. д. Этим вопросам посвящены исследования Г. Г. Поцепцова, В. П. Шепеля, Е. А. Петровой, А. Ю. Панасюка, Е. Б. Перельгиной, Э. П. Утлика, Е. Л. Доценко и других.

Однако в настоящее время еще не издано специальных работ, связанных с проблемами формирования у студентов языковых компетенций в разрезе реализации в вузе билингвизма, усиления профессиональной и имиджеобразующей направленности преподавания языков, хотя предпринимались отдельные попытки анализа того или иного аспекта данной проблемы. Также не проработанными в науке имиджологии, в вузовской педагогике и практике остаются проблемы формирования в вузе профессионального имиджа будущего специалиста, пути, средства и факторы, этому способствующие.

Целью предпринятого нами исследования и эксперимента, промежуточные результаты которого отражены в данной статье, явилась попытка решения проблемы становления профессионального имиджа студента-будущего специалиста через формирование у него языковых компетенций, в том числе двуязычных, путем действенного освоения курсов русского и татарского языков, культуры речи и риторики. Эта цель определила конкретные задачи совершенствования методов и форм организации учебной деятельности студентов в направлении их активизации, использования коммуникативно-деятельностных и личностно-ориентированных подходов и технологий, выбора «субъект-субъектных» сценариев проведения занятий, организации эффективной самостоятельной работы студентов.

В Республике Татарстан в современных условиях двуязычия необходимыми слагающими компетентности специалистов, в значительной степени определяющими его профессиональные и карьерные успехи, является свободное владение родным языком, а также знание второго и иностранного языка как инструмента эффективного профессионального и межличностного общения. На протяжении последних десятилетий в республике формируется многоязычная среда, и татарский язык, несмотря на то, что русский язык опосредует межнациональное общение, является важной составляющей межличностных и деловых контактов, особенно в сферах государственного управления, образования и культуры. Как отмечают исследователи, углубление в феноменологию билингвизма свидетельствует, что «интерес к этой проблеме возникает в период, когда этнокультурные корни населения определяют территорию народов, предопределяет их вторжение в политико-социальные сферы» [1, с. 111]. Билингвизм обеспечивает контакт двух культур, обеспечивает «комплексность и объемность мышления, без которого невозможно понимание чего-либо в целом» [1, с. 112], причем на основе грамотно построенной речи.

С целью эффективного формирования речевых компетенций студентов на основе билингвизма в Казанском государственном технологическом университете (с апреля 2010 года он вошел в категорию 29 Национальных

исследовательских университетов России) в 2003 году была создана кафедра обучения на двуязычной основе. На кафедре на основании государственных стандартов и в рамках программ по лицензированным в университете направлениям и специальностям осуществляется обучение татарскому и русскому языкам, включая все аспекты языковой подготовки.

Преподавание русского и татарского языков осуществляется в рамках блока гуманитарных и социально-экономических дисциплин и входит в раздел «Дисциплины по выбору» учебных планов подготовки специалистов по всем направлениям и специальностям вуза.

Помимо образовательных целей, изучение двух языков преследует и цели воспитания национального самосознания студентов. Ежегодными становятся творческие конкурсы студентов и лингвистические праздники, проводимые в рамках реализации языкового законодательства: межвузовский конкурс чтецов на татарском языке, конкурс творческих работ и переводчиков татарского языка о специальностях, праздник «Международный день родных языков ЮНЕСКО», конкурс авторской песни и поэзии на родном языке, КВН на татарском языке для студентов с русским языком обучения, а с 2009 года – праздник «Особенности национальных традиций». Создан фонд литературы на татарском языке, насчитывающий более 1000 экземпляров. Кафедра активно сотрудничает с Управлением культуры, спорта и развития языков народов РТ Кабинета Министров РТ и совместно проводит Республиканский методический семинар по вопросам обучения на двуязычной основе в вузах технического профиля РТ.

Отчетливо понимая, что достижение профессионального успеха в Татарстане напрямую связано с развитыми языковыми компетенциями, причем на двух государственных языках РТ, студенты осознанно изучают оба языка, в чем им помогают преподаватели кафедры. Важной составляющей профессиональной деятельности специалистов, работающих в Республике Татарстан, особенно представителей профессий, связанных с постоянным взаимодействием с людьми, является полноценное освоение двух государственных языков, речевой культуры в ее письменной и устной формах, овладение основами современного светского и делового этикета, этическими нормами делового общения, ведения бизнеса и т. д.

Без всего этого невозможно формирование имиджа профессионала как разновидности имиджа личности, гармонично сочетающей природные и приобретенные качества человека, объединенные профессионально ориентированным вектором развития в соответствии со стремлением личности будущего специалиста к профессиональному идеалу. А представления о таком идеале и должны формироваться в годы обучения в вузе.

Поэтому особое внимание в процессе формирования будущего профессионального имиджа выпускника вуза необходимо уделить таким предметам, как русский и татарские языки, культура речи, риторика, этика и культура делового общения, деловое письмо и этикет. Важнейшие задачи этих курсов – формирование умения строить речевую коммуникацию, совершенствование навыков целесообразного выбора языковых средств в соответствии с целями и задачами общения, грамотного письма и говорения, повышение уровня владения нормами языка, привитие навыков языковой коммуникации в научной и официально-деловой сферах, обучение основам ораторского мастерства и искусства полемики. Кроме того, среди актуальных задач, стоящих перед преподавателем, можно выделить формирование у студентов умения анализировать окружающую речевую среду, оценивать и корректировать свое речевое поведение и деятельность, отдельные речевые акты в дискурсе.

При преподавании названных лингвистических курсов целесообразно использовать как традиционные виды деятельности студентов, формы и методы организации занятий и итогового контроля знаний, умений и навыков студентов (лекции, работа на семинарских занятиях; тестирование и письменные проверочные работы; защита рефератов; ответы на экзамене и зачёте), так и активные, коммуникативно-деятельностные, личностно-ориентированные и «субъект-субъектные», с включением в процесс обучения каждого студента как активного действующего лица. Поскольку эти курсы являются практикоориентированными и направленными на формирование коммуникативных компетенций, последние группы методов должны занимать в плане занятий ведущее место.

При изучении русского и татарского языков, ориентированном на формирование языковых компетенций и профессионального имиджа, основной упор следует делать на операционный и интегрированный модули филологических курсов, то есть на формирование способов и навыков эффективного речевого поведения и речевой деятельности и применение их в различных коммуникативных ситуациях, связанных с будущей профессиональной деятельностью.

Поэтому среди разнообразных методов преподавания филологических дисциплин наиболее важными с точки зрения формирования профессиональных компетенций и профессионального имиджа специалиста представляются активные формы и методы обучения. Среди них можно назвать как индивидуальные, так групповые формы организации учебной деятельности: деловые и ролевые игры (например, «школьный урок», «деловые переговоры», «совещание», «телефонные переговоры с клиентом (заказчиком, работодателем, журналистом и т. д.)», «встреча и прием делегации», «прием на работу», «диалог в кабинете директора», начальника и подчиненного), «речь с микрофоном», «интервью перед телекамерой»; «кейсы» (лингво-коммуникативный анализ и экспертиза конкретных профессиональных ситуаций и текстов), диспуты и дискуссии. Кроме того, среди актуальных задач практикоориентированных занятий важное место занимает обучение студентов навыкам аннотирования и реферирования текстов различных функциональных стилей, ораторскому мастерству.

Огромным образовательным, воспитательным, профессиональным имиджеобразующим потенциалом обладают внеучебные формы работы со студентами: организация и проведение литературных вечеров и круглых столов, конкурсов сочинений и публицистических эссе, постановка спектаклей по написанному студентами сценарию, организация работы «Школы молодого журналиста и репортера». Личное участие студента в значимых мероприятиях способствует самораскрытию личности, формированию высокой самооценки и признания окружающих. А все это, в конечном итоге, помогает достижению общей цели вузовского обучения – формированию профессионально компетентного специалиста и социально зрелой личности.

Целенаправленная работа студента под руководством преподавателей по созданию собственного, в том числе и профессионального имиджа приводит к выработке таких немаловажных качеств, как умение подать себя, осознание собственной значимости, собственного места в мире. Сама содержательная сторона многих гуманитарных, а особенно филологических дисциплин, позволяет преподавателю акцентировать внимание и актуализировать в сознании студента проблемы самопознания, рефлексии, самопрезентации, эффективности и убедительности речевого общения и поведения. А такая проблема, несмотря на внешнюю уверенность и даже амбициозность многих студентов, стоит перед молодыми людьми достаточно остро.

Будущий профессиональный успех определяется способностью молодого человека найти свое место в мире, в современном поликультурном и полилингвальном обществе. Создание собственного имиджа всесторонне развитой активной личности, обладающей высокой речевой культурой, в органичном сочетании с имиджем профессиональным – это процесс длительный, работа, в которой молодому человеку должны помочь педагоги-профессионалы.

Источники и литература

1. Кузнецова Э. А. Билингвизм как процесс понимания в контексте синестетического кода восприятия / Э. А. Кузнецова // Проблемы и перспективы реализации билингвизма в техническом вузе: материалы III Республиканского межвузовского методического семинара, 29 окт. 2009. – Казань: Изд-во Казан. гос. технол. ун-та, 2009. – С.110-116.
2. Поцепцов Г. Г. Имиджология / Г. Г. Поцепцов. – М.: Рефл-бук, К.: Ваклер, 2006. – 704 с.

УДК 81'373

Какзанова Е. М.

КАТЕГОРИЯ ПРОСТРАНСТВА В МАТЕМАТИЧЕСКИХ И МЕДИЦИНСКИХ ТЕРМИНАХ

В статье анализируются немецкие математические и медицинские термины-эпонимы в свете их принадлежности к категории пространства. Даются определения рассмотренных в данной статье терминов-эпонимов.

Ключевые слова: термины-эпонимы, категоризация, категория пространства, математика, медицина.

У статті аналізуються німецькі математичні та медичні терміни-епоніми у світлі їх приналежності до категорії простору. Даются визначення розглянутих у даній статті термінів-епонімів.

Ключові слова: терміни-епоніми, категоризація, категорія простору, математика, медицина.

The paper deals with the German mathematical and medical eponym terms in the light of there belonging to the space category. Definitions of the eponym terms considered in this paper are given.

Key words: eponym terms, categorization, space category, Mathematics, Medicine.

Категоризация, или классификация в онтологии – это необходимое условие систематизации предметов и явлений в сознании человека, важнейшая мыслительная операция. Категоризация, считает Л. А. Манерко [3, с. 67], представляет собой тот аспект мыслительной деятельности, который непосредственно связан с функционированием человеческой личности в обществе, освоением окружающего мира и умением не просто классифицировать окружающие явления на какие-то классы, но и воплотить через это умение свое понимание и объяснение действительности.

По мнению З. Д. Поповой и И. А. Стернина [4, с. 127], понятие категоризации относится к центральным, основополагающим понятиям когнитивистики в целом и когнитивной лингвистики в особенности. Е. С. Кубрякова [2, с. 244] определяет категоризацию как главный способ придать восприятию мира упорядоченный характер, систематизировать как-то наблюдаемое и увидеть в нем сходство одних явлений в противовес различию других. З. Д. Попова и И. А. Стернин [4, с. 130] выделяют универсальные суперклассифицирующие признаки, которые могут быть применены к любому предмету или явлению, – временная характеристика, пространственная характеристика, общая оценка, эмоция. Эти категории формируют смысловой каркас языка. По нашему мнению, при выделении категорий можно сослаться на некоторые из десяти категорий Аристотеля, который называл сущность (субстанцию), количество, качество (свойство), отношение (соотнесенное), место, время, положение, обладание (состояние), действие (движение) и претерпевание (страдание). Очевидно, категория Аристотеля «положение» соответствует современной категории «пространства». Ю. С. Степанов [5, с. 132] полагает, что система Аристотеля требует лишь некоторых поправок и представляет надежную основу для дальнейших семиологических категоризаций. Ю. С. Степанов рассматривает десять категорий Аристотеля как универсальные предикаты, которые могут служить основанием для конкретных языков или языка вообще.

В настоящей статье рассматривается категория пространства, присущая немецким математическим, а также медицинским терминам-эпонимам. Эпонимом называется термин, который содержит в своем составе имя собственное, а также имя нарицательное в обозначении научного понятия (*Hamilton-Bahn*). Термины-эпонимы, образованные безафиксным способом от имени собственного путем метонимического переноса (*Amner, Agnesi*), а также аффиксальные производные от имени собственного (*Jakobian*) в данной статье не рассматриваются.

При выделении категории пространства в немецких математических терминах-эпонимах мы обработали массив приблизительно в 5000 терминов, которые вошли в составленный нами словарь математических терминов-эпонимов. При подсчете оказалось, что общий исследуемый нами массив терминов-эпонимов оперирует всего 433 апеллятивами.

Чтобы установить, к какой категории относится тот или иной термин-эпоним, нам пришлось установить значения (в широком смысле) всех отобранных нами терминов-эпонимов.

Категория пространства для математических терминов заложена в самом определении математики как науки о пространственных формах действительного мира.

Представители когнитивной лингвистики вслед за Е. С. Кубряковой представляют пространство как «контейнер», то есть, схематизированное, упрощенное представление об объекте, позволяющее моделировать один из принципов человеческого познания, при котором пространственное осмысление мира связано с представлением любого объекта как вместилища для другого объекта. Современные ученые, изучающие концепт пространства, отмечает Е. С. Кубрякова [2, с. 88], неизменно возвращаются к идеям В. Н. Топорова начала 80-х годов XX века. Он утверждает, что существует два понимания пространства – по Ньютону и по Лейбницу и что различия эти сводятся, в конечном счете, к тому, что одно отвлечено от человека-наблюдателя («ньютоновское пространство»), а другое, напротив, «одушевлено» его присутствием. Эти два понимания пространства Н. Н. Болдырев [1, с. 212] выразил в оппозиции «стабильность – мобильность». Стабильность пространственного моделирования высказывания обеспечивается его связью с определенным событием окружающего мира, которое включает такие пространственные ориентиры, как источник события, место осуществления события и т. д. Мобильность же связана с ориентацией высказывания относительно наблюдателя.

Категория пространства является по своей сути категорией неоднородной. З. Д. Попова и И. А. Стернин [4, с. 138] выделяют следующие признаки пространственного аспекта:

- место функционирования объекта
- место изготовления, получения объекта
- место применения объекта
- расположение в пределах другого объекта
- удаленность от цивилизации.

Для немецких математических терминов-эпонимов категория пространства объективируется в следующих лексемах и соответственно терминах (всего 16 единиц из 433 – около 4%), начиная с самого существительного Raum:

Raum: Minkowskischer Raum/пространство Минковского – четырёхмерное псевдоевклидово пространство сигнатуры, предложенное Германом Минковским в 1908 году в качестве геометрической интерпретации

пространства-времени специальной теории относительности, то есть конечномерное вещественное пространство с невырожденной индефинитной метрикой. Насколько мы можем понять, речь идет о месте применения объекта.

Bahn: Hamilton-Bahn/путь Гамильтона, одним из определений которого может быть путь между двумя узлами графа, по которому каждый узел посещается один раз, то есть речь идет о месте функционирования объекта.

Diskontinuum: Cantorsches Diskontinuum/канторов дисконтинуум, в который вкладывается любое нульмерное подпространство на прямой, то есть термин означает место функционирования объекта.

Distanz: Hermiteische Distanz/эрмитово расстояние – расстояние между элементами в евклидовом пространстве, то есть место функционирования объекта.

Ellipsoid: Löwnersches Ellipsoid/эллипсоид Лёвнера, как центральная поверхность второго порядка может означать и место применения объекта, и место функционирования объекта, и расположение в пределах другого объекта.

Feld: Einsteinsches Feld/поле Эйнштейна; судя по всему, речь идет о гравитационном поле Эйнштейна, то есть о наличии признака «расположение в пределах другого объекта».

Körper: abelscher Körper/абелево поле; речь идет о самодействующем абелевом поле с признаком «расположение в пределах другого объекта».

Sextik: Cayleysche Sextik/секстика Кейли; поскольку речь идет о проективной плоскости, можно говорить о принадлежности к категории пространства с признаком «место функционирования объекта».

Sphäre: Riemannsche Sphäre/сфера Римана; поскольку сфера Римана представляет собой поверхность, естественную структуру на расширенной комплексной плоскости, то мы относим данный термин-эпоним к категории пространства по признаку «расположение в пределах другого объекта».

Streifen: Mongescher Streifen/полоса Монжа, для которой, насколько мы можем понять, речь идет о плоскости, что дает нам возможность отнести данный термин-эпоним к категории пространства по признаку «расположение в пределах другого объекта».

Syzygie: Cayleysche Syzygie/сизигия Кейли, где речь идет о некоем комплементарном положении пары противоположностей; таким образом, имеется признак категории пространства «место функционирования объекта».

Umgebung: euklidische Umgebung/евклидова окрестность. Под евклидовой окрестностью понимают пространство, свойства которого описываются аксиомами евклидовой геометрии, что позволяет нам отнести данный термин-эпоним к категории пространства.

Verschiebung: Parallelverschiebung von Levi-Civita/параллелизм Леви-Чивита, при котором речь идет о некоем расположении на евклидовой плоскости, что свидетельствует о наличии у данного термина-эпонима признака категории пространства «расположение в пределах другого объекта».

Weg: Hamiltonscher Weg/гамильтонов путь, то есть цепь, содержащая вершину графа ровно один раз; понятно, что признак «место функционирования объекта» позволяет нам в данном случае говорить о категории пространства.

Wellen: Hertzsche Wellen/волны Герца; представляется, что колебательный контур, о котором идет речь, можно отнести к категории пространства.

Zyklide: Cartesische Zyklide/циклида Декарта; учитывая тот факт, что циклида представляет собой поверхность, линии кривизны которой есть круги, частные виды циклиды – это сфера, круговая цилиндрическая и круговая коническая поверхности, мы относим данный термин к категории пространства.

Необходимо подчеркнуть, что отнесение терминов-эпонимов к той или иной категории не является очевидным. Так, в процессе работы нам пришлось отказаться от включения в категорию пространства ряда терминов-эпонимов, например, Abstand von Hemming. Известно, что расстояние – это длина отрезка прямой, соединяющей две точки. Казалось бы, можно говорить о признаке категории пространства «место применения объекта». Но термин-эпоним «расстояние Хемминга» означает число бит, отличающихся между двумя соответствующими входными векторами фиксированной длины, иными словами, это число позиций, в которых символы не совпадают. Таким образом, мы, с одной стороны, можем сделать вывод о существенной роли ономастического компонента в понимании термина, а, с другой стороны, о невозможности отнесения данного термина к категории пространства. По нашему мнению, данный термин скорее должен быть отнесен к подкатегории величин.

Как оказалось, по пространственному признаку можно классифицировать не только субстантивные аппелятивы, хотя, по мнению З. Д. Поповой и И. А. Стернина [4, с. 69], именно субстантивная форма обеспечивает наиболее широкий номинативный охват денотата. Выделив далее в своем исследовании антонимические пары математических терминов-эпонимов, мы пришли к выводу, что в группе терминологических словосочетаний с антонимичными прилагательными большую часть терминов также можно классифицировать по пространственному признаку (linker/rechter Haar-Modul, obere/untere Jordan-Matrix; linksseitige Kan-Erweiterung – rechtsseitige Kan-Erweiterung и т. д.).

При исследовании медицинских терминов-эпонимов мы часто сталкивались с мнением, что эпонимические понятия неудобны в употреблении и засоряют медицинскую терминологию. Однако имеется группа эпонимических терминов, прочно вошедших в медицинскую лексику. Смысл этих терминов понятен каждому врачу. Речь идет о таких терминах-эпонимах, как евстахиева труба (канал, сообщающий полость среднего уха с глоткой), гайморова полость (парная придаточная пазуха носа, занимающая практически всё тело верхнечелюстной кости), фаллопиева труба (парный трубчатый орган, соединяющий тело матки с брюшной полостью), дугласово пространство (прямокишечно-маточное углубление), зажим Кохера (кровоостанавливающий зажим с длинными узкими рабочими губками, имеющими острые зубцы) и т. п. Как видим, даже среди перечисленных терминов большинство можно отнести к категории пространства (за исключением зажима Кохера), потому что присутствует признак «место функционирования объекта». Можно предположить, что среди медицинских терминов довольно большая часть должна входить в категорию пространства, так как признак «место функционирования объекта» является для медицины основным.

Из вошедших в наше исследование 141 немецкого медицинского термина-эпонима сразу же следует исключить все термины-эпонимы с аппелятивами Krankheit, или Morbus (болезнь) и Syndrom (синдром), потому что болезнь – это процесс, возникающий в результате воздействия на организм вредоносного раздражителя внешней или внутренней среды, характеризующийся понижением приспособляемости живого организма к внешней среде при одновременной мобилизации его защитных сил, а синдром – этоопределённое сочетание признаков болезни, обусловленных единым патогенезом. Все термины-эпонимы с аппелятивом Krankheit (Morbus) войдут в категорию процесса, а все термины-эпонимы с аппелятивом Syndrom войдут в категорию свойства. Таким образом, в категории пространства осталось около 10% немецких медицинских терминов-эпонимов. Поскольку объем статьи ограничен, приведем лишь некоторые примеры:

Peyer-Plaques/бляшка Пейера; речь идет о лимфатических узлах, или лимфатических фолликулах.

Kupffer-Sternzellen/звездчатые клетки Купффера – специализированные макрофаги печени, являющиеся частью ретикулоэндотелиальной системы.

Meibom-Drüsen/ мейбомиевой железы – жировые железы хрящевой пластинки века.

Bowman-Membran/боуменова мембрана – представляет собой плотный слой, отделяющий stromu от переднего эпителия роговой оболочки глаза.

Zeiss Drüse/железа Цейса – слезная железа века.

Bitot-Flecke/пятно Бито – поверхностное пенное пятно на бульварной конъюнктиве.

Fuchs-Dellen/вмятины Фукса – маленькие круглые кожные изменения с отчетливой вмятиной посередине.

Точки Фоглера/Vogler-Punkte – это точки области живота, которые подвергаются воздействию при колон-массаже. Колон-массаж – это массаж, при котором воздействие оказывается на определенные точки на передней брюшной стенке, являющиеся проекцией некоторых участков толстой кишки. Этот вид массажа был разработан П. Фоглером в середине прошлого столетия. Колон-массаж оказывает влияние на двигательную функцию толстого кишечника и условия циркуляции крови. Помимо этого, колон-массаж рефлекторно воздействует на все органы брюшной полости.

В настоящей статье были рассмотрены немецкие математические и медицинские термины-эпонимы, которые можно отнести к категории пространства. Несмотря на то, что категория пространства является практически универсальной категорией, процент рассмотренных терминов, входящих в эту категорию, не самый высокий. Если для математических терминов-эпонимов характерны такие признаки пространственного аспекта, как «место функционирования объекта», «место применения объекта» и «расположение в пределах другого объекта», то среди медицинских терминов-эпонимов, отнесенных к категории пространства, преобладает признак «место функционирования объекта».

Источники и литература

1. Болдырев Н. Н. Отражение пространства деятеля и пространства наблюдателя в высказывании / Н. Н. Болдырев // Логический анализ языка. Языки пространств. – М.: Языки русской культуры, 2000. – С. 212-216.
2. Кубрякова Е. С. О понятиях места, предмета и пространства / Е. С. Кубрякова // Логический анализ языка. Языки пространств. – М.: Языки русской культуры, 2000. – С. 84-92.
3. Манерко Л. А. Аспекты моделирования ментальных процессов при описании терминосистемы / Манерко Л. А. // Терминология и знание. Материалы I Международного симпозиума (Москва, 23-24 мая 2008 года). – М., 2009. – С. 65-77.
4. Попова З. Д. Когнитивная лингвистика / З. Д. Попова, И. А. Стернин. – М.: АСТ: Восток-Запад, 2007. – 314 с.
5. Степанов Ю. С. Имена, предикаты, предложения / Ю. С. Степанов. – М.: Наука, 1981. – 360 с.

УДК 81'373.7:81'373.1

Каменца Д. К.

ВИЯВЛЕННЯ НАЦІОНАЛЬНО-КУЛЬТУРНОЇ СПЕЦИФІКИ ФРАЗЕОЛОГІЧНИХ ОДИНИЦЬ

В статті визначаються та описуються основні підходи до виявлення національно-культурної специфіки фразеологічних одиниць, розглядаються рівні, на яких вона може виявлятися, прослідковується зв'язок між мовою та культурою. Для досягнення мети були використані: описовий метод, метод компонентного аналізу, метод аналізу словникових визначень, метод лінгвокультурологічного коментаря.

Ключові слова: національно-культурна специфіка, картина світу, фразеологічна одиниця, конотація, культурна інформація.

У статті визначаються та описуються основні підходи до виявлення національно-культурної специфіки фразеологічних одиниць, розглядаються рівні, на яких вона може виявлятися, простежується зв'язок між мовою та культурою. Для досягнення мети були використані: описовий метод, метод компонентного аналізу, метод аналізу словникових визначень, метод лінгвокультурологічного коментаря.

Ключові слова: національно-культурна своєрідність, картина світу, фразеологічна одиниця, конотація, культурна інформація.

The article defines and describes the main approaches to the identification of national-cultural specificity of phraseological units, dwells on the levels of its manifestation, traces the correlation between language and culture. To achieve the objective, descriptive method, the method of componential analysis, lexeme definitions analysis, and the method of linguo-cultural comment were employed.

Key words: national-cultural specificity, world model, phraseological unit, connotation, cultural information.

Національно-культурна своєрідність фразеологічних одиниць є предметом дослідження багатьох сучасних дослідників, наприклад, Ч. Фріз, Н. Г. Комлев, В. Г. Костомаров, Д. Г. Мальцев, А. В. Кунін, Н. М. Кирилова, В. М. Телія, А. Вежбицька, Ю. С. Степанов та інші.

Фразеологізми називають національно-специфічними одиницями мови, «які акумулюють і передають з покоління в покоління культурний потенціал народу, в них проявляються особливості будь-якої національної мови, неповторним чином виражається дух та своєрідність нації» [1, с. 115].

Мета статті – визначити та описати основні підходи до виявлення національно-культурної специфіки фразеологічних одиниць, розглянути рівні, на яких може виявлятися національно-культурна специфіка фразеологізмів, виявити зв'язок між мовою та культурою.

На сьогоднішній день, як засвідчує Луканська Г. А. [2], є декілька різних підходів до виявлення національно-культурного складника фразеологічної одиниці, які мають різну методологічну базу, відмінні методи дослідження та різняться ступенем охоплення фразеологічного матеріалу.

Лінгвокраїнознавчий підхід носить поверховий характер виявлення національно-культурної специфіки фразеологізмів.

Згідно принципам контрастивного підходу, увага зосереджується не на безеквівалентному компоненті фразеологізма, а на наявності його відповідника у мові. Предметом контрастивного підходу до виявлення національно-культурної своєрідності фразеологізмів є зіставлення фразеологічних аналогів різних мов з метою виявлення їх національного колориту. «При цьому, такі типи міжмовних фразеологічних еквівалентів як омоніми, пароніми, лексико-граматичні варіанти, синоніми і тому подібне, несуть у собі певні відмінності в денотативному, оцінному, емотивному, стилістичному та мотиваційному значенні як фразеологізмів. Саме ці відмінності і є основною причиною національної своєрідності фразеологічних одиниць у різних мовних системах» [3, с. 18].

«Значне місце займає також лінгвокультурологічний підхід, що полягає у вивченні співвідношення фразеологізмів та знаків культури. При цьому головна увага звертається на систему еталонів, символів, стереотипів тощо, які, як прийнято вважати» [3, с. 18], є одним із найкращих засобів для опису національно-культурної специфіки фразеологічної системи.

«У рамках когнітивної лінгвістики, окрім нового розуміння фразеологізмів та методів їх аналізу з метою визначення лінгвокультурологічних конотацій понять фразеологічних одиниць, було запропоновано особливий когнітивний підхід для їх виявлення, який можна вважати способом дослідження менталітету нації» [4, с. 2].

На думку В. Н. Теля [5], зв'язок мови й культури реалізується через культурну конотацію, яка виникає як результат інтерпретації асоціативно-образної основи фразеологізму за допомогою співвіднесення його з культурно-національними еталонами і стереотипами, що відображають народний менталітет. В. А. Маслова вважає за необхідне аналіз мовних фактів не лише з позиції активного носія мови, але і з позиції зовнішнього спостерігача – на основі вивчення та аналізу універсальних термінів культури, що витягаються з текстів різних часів і народів, при цьому кожен фразеологізм – це мікротекст, тобто носій культурної інформації. «Фразеологічний компонент мови не тільки відтворює елементи і риси культурно-національного світобачення, але й формує їх. І кожен фразеологізм, якщо він містить культурну конотацію, робить свій внесок у загальну мозаїчну картину національної культури» [6, с. 87].

Є. Є. Чікіна у статті «Виявлення національно-культурної специфіки фразеологізмів: сучасні підходи» розглядає лінгвокраїнознавчі, контрастивний, лінгвокультурологічні та когнітивний підходи до розкриття національно-культурного змісту фразеологічних одиниць. Авторка підкреслює, що всі чотири підходи являють собою єдине ціле і можуть бути представлені як ступені аналізу фразеологічних одиниць: «1) виявлення безеквівалентних екстралінгвальних факторів, відображених у фразеологізмі; 2) виявлення структурно-семантичних особливостей міжмовних фразеологічних аналогів;

3) виявлення національно-культурних конотацій ключових слів і концептів культури, що містяться у фразеологізмах; 4) виявлення особливостей національного членування мовної картини світу та особливостей функціонування національного менталітету як лінгвокреативного мислення. Автор підкреслює, що такий комплексний підхід від часткового до загального може дати повну картину національно-культурних особливостей фразеологічної системи мови» [7, с. 19].

Фразеологізмами є національно-специфічні одиниці мови, «які акумулюють та передають з покоління в покоління культурний потенціал народу. У них виявляються особливості будь-якої національної мови, ... неповторним чином розкриваються дух і своєрідність нації» [1, с. 157].

1. Національно-культурна специфіка фразеологізмів у сукупному фразеологічному значенні пов'язана з так званими безеквівалентними або лакунарними фразеологічними одиницями, які існують у будь-якій мові. Це явище пояснюється вибірковістю фразеологічної номінації народів – носіїв мов. Водночас концепти, що передають семантику безеквівалентних фразеологічних одиниць, присутні у мовній картині світу цього народу. Саме тому семантика безеквівалентних або лакунарних одиниць передається за допомогою лексичних одиниць або словосполучень, які при передачі на іншу мову також передаються за допомогою окремих лексем або набору лексем (лексичний спосіб перекладу), дескриптивного перекладу або калькування, коли образ, на основі якого побудований фразеологізм висхідної мови, зрозумілий представникам мови рецента. Наприклад, *a poor relation* – бідний родич, і.e. *a humble person who depends on others*; *go nuts* – зійти з глузду, збожеволіти; *hit the high spots* – стосуватися тільки головного, говорити про головне; звертати увагу на найістотніше.

2. Фразеологічні одиниці, які мають у своєму складі національно-культурний компонент, є нечисленними. Маркування національної специфіки створюється наявністю специфічних для конкретного народу слів, що входять до складу фразеологічної одиниці, «це або позначення певних реалій, відомих тільки носіям однієї або кількох націй, пов'язаних спільністю культури чи релігії, а також своєрідні топоніми, антропоніми, гідроніми, характерні для певної країни» [8, с. 67].

До прикладу, англійський антропонім входить до складу фразеологічної одиниці *from John o' Groat's to Land's End* – з півночі до півдня (або з півдня до півночі) Англії, з одного кінця країни до іншого. Етимологічна довідка дає нам таке пояснення: «Джон о'Гротс – крайня північна точка Великобританії, названа за ім'ям Яна Грота, вихідця з Голландії, який оселився біля північного кордону Шотландії за часів Якова IV (1473-1513)» [9, с. 417].

3. Національна специфіка фразеологізму може відображати історію народу, своєрідні традиції, звичаї, його характер, з самого початку закладені в його прототипі. Наведемо приклад: англійський фразеологізм *quaker* ('s) *meeting* (= збори, на яких панує мовчання або дуже мало виступаючих; компанія, розмова в якій не клеїться) має в своєму складі компонент *quaker* (= квакер, член релігійної християнської громади квакерів, заснованої в сер. XVII ст. в Англії, яка не визнає інституту священників та церковні таїнства [10, с. 514]). У словнику Webster's Encyclopedic Unabridged Dictionary of the English Language представлені два тлумачення словосполучення *quaker meeting*: «1) a meeting of Quakers, at which all members, except those moved to speak, remain silent; 2) informal gathering at which there is considerable silence» [11, с. 1174]. Таким чином, в семантиці цієї фразеологічної одиниці закладена певна культурна інформація, яка актуалізується за допомогою декількох засобів одночасно: 1) через лексему *quaker*; 2) через прототип – традиції суспільства квакерів; 3) ця одиниця не має відповідностей на рівні фразеології, наприклад, в українській мові, тобто є безеквівалентною.

Національно маркованим є також англійський фразеологізм *have kissed the blamey stone / the Blarney Stone* / – бути підлабузником. Фразеологізм заснований на стародавній легенді, згідно з якою той, хто поцілує камінь, що знаходився в ірландському замку Бларні, отримує схильність до лестощів [9, с. 725].

Водночас зазначають, що не слід перевищувати роль національно-культурного компонента у фразеологічній картині світу, оскільки у фразеологічних системах як української, так і англійської мови є значна кількість інтернаціоналізмів та фразеологізмів, що пов'язані з загальнолюдськими знаннями про властивості реального світу. Відмінності в їх образній основі пояснюються «не настільки їх культурною своєрідністю, як несумісністю техніки вторинної номінації в різних мовах» [6, с. 184].

Є. Ф. Арсентєва в монографії «Фразеологія і фразеографія в зіставному аспекті (на матеріалі російської та англійської мов)» розглядає три рівні, на яких може виявлятися національно-культурна специфіка фразеологізмів: 1) у сукупному фразеологічному значенні (безеквівалентні або лакунарні фразеологічні одиниці); 2) у значенні окремих лексичних компонентів (фразеологічні одиниці, що мають у своєму складі позначення національно-культурної реалії); 3) у прямому значенні вільного словосполучення, яке було образно переосмислено (тобто у прототипах фразеологічних одиниць) [12].

В. А. Маслова вважає, що: «фразеологічні одиниці, відображаючи у своїй семантиці тривалий процес розвитку культури народу, фіксують і передають від покоління до покоління культурні установки і стереотипи, еталони і архетипи» [13, с. 82].

При розгляді фразеології Маслова висунула такі гіпотези:

1. У більшості фразеологізмів є «сліди» національної культури, які мають бути виявлені.
2. Культурна інформація зберігається у внутрішній формі фразеологічних одиниць, яка, будучи образним уявленням про світ, надає фразеологізму культурно-національного колориту.
3. Головне при виявленні культурно-національної специфіки – розкрити культурно-національну конотацію.

При дослідженні національної специфіки Д. О. Добровольський виділяє два підходи. Перший підхід називається порівняльним, при якому національно-культурна специфіка однієї мови порівнюється з іншою мовою. Другий підхід – інтроспективний, при якому національна специфіка мови розглядається очима його носіїв, тобто проводиться самоаналіз, самоспостереження [14].

Спроба розкрити й описати національно-культурну специфіку фразеологізмів тісно пов'язана з проблемами дослідження свідомості людини, сприйняття світу і шляхів його усвідомлення, відображених у мові. «Усе, що промовляється людиною, проходить когнітивну обробку – інтерпретацію через систему етнолінгвістичної інформації. Погляд на світ здійснюється через знаки культури, її стереотипи, символи, еталони: значення мовного знака тим самим співвідноситься з культурно-національною системою світобачення, втіленою у знаках культури. Загальний зміст тієї чи іншої ситуації в реальному світі неоднаковий для різних народів. Вивчення фразеологізму поза ідеографічним масивом, що відображає той чи інший фрагмент картини світу, не дозволяє зрозуміти шляхи виділення й позначення цього фрагмента в мовній свідомості носіїв мови, специфіку образного структурування картини світу, відображеної у фразеологізмі» [15, с. 46].

Вивчення фразеології дозволяє глибше проникнути в далеке минуле не тільки мови, а й історії, та культури його носіїв; а також сприяє більш глибокому розумінню складної і різноманітної природи стійких сполучень слів.

Отже, короткий огляд літератури з питання виявлення національно-культурної специфіки значення фразеологізмів свідчить на перший погляд про різноманітність підходів до досліджуваної проблеми. Більшість учених серед ознак національної маркованості фразеологічних одиниць називають: 1) яскравий національний образ, культурно-значимий прототип в основі фразеологічного переосмислення; 2) специфічні компоненти-найменування національних реалій; 3) при зіставному вивченні мов – відсутність міжмовних фразеологічних збігів.

Джерела та література

1. Зайнуліна Л. М. Композиционная семантика производного слова (на материале английского, немецкого, русского, башкирского и французского языков) / Лилия Маратовна Зайнулина. – Уфа: РИО БашГУ, 2005. – 188 с.
2. Луканська Г. А. Основні підходи до виявлення національно-культурної специфіки англійських фразеологічних одиниць з власними назвами. [Електронний ресурс] / Галина Анатоліївна Луканська. – Матеріали V Научно-практической Интернет-конференции «Альянс наук: ученый – ученому», 25-26 февраля 2010 г. – Режим доступа: http://www.confcontact.com/2010alyans/fl4_lukan.htm.
3. Кириллова Н. Н. Предмет и методы исследования идиоэтнической фразеологии. [Текст лекции] / Нина Николаевна Кириллова. – Ленингр. гос. пед. ин-т им. А. И. Герцена, 1988. – 58 с.
4. Ковшова М. Л. Культурно-национальная специфика фразеологизмов (когнитивные аспекты). – М., 1996. – С. 2-4. (Ковшова М. Л. Культурно-национальная специфика фразеологических единиц (когнитивные аспекты): автореф. дис. на соиск. учен. степ. канд. филол. наук: спец. 10.02.04 / Мария Львовна Ковшова – М.: Институт языкознания РАН, 1996. – 22 с.
5. Телия В. Н. Русская фразеология. Семантический, прагматический и лингвокультурологический аспекты / Вероника Николаевна Телия. – М.: Школа «Языки русской культуры», 1996. – 288 с.
6. Маслова В. А. Лингвокультурология: [учебное пособие для студентов высших учебных заведений] / Валентина Авраамовна Маслова. – М.: Академия, 2001. – 208 с.
7. Чикина Е. Е. Выявление национально-культурной специфики фразеологизмов: современные подходы. [Электронный ресурс] / Елена Евгеньевна Чикина. – Владимир, 2004. – Международный научно-практический журнал «INTERCULTUR@L-NET»: (вып. 3).
8. Селифонова Е. Д. Этнокультурный аспект отражения картины мира (на примере русских и английских фразеологизмов с моносемными компонентами) / Елена Дмитриевна Селифонова. – Тула: Изд-во ТГПУ им. Л. Н. Толстого, 2002. – Ч. 2. – С. 65-68. – (Фразеология и межкультурная коммуникация; Ч. 2).
9. Кунин А. В. Англо-русский фразеологический словарь. – [4-е изд.]. / Александр Владимирович Кунин. – М.: Рус. язык, 1984. – 944 с.
10. Большой энциклопедический словарь: [А–Я] / [гл. ред. А. М. Прохоров]. – [2-е изд.], перераб. и доп. – М.: Большая рос. энцикл.; СПб.: Норинт, 1997. – 1456 с. – Загл. корешка: БЭС.
11. Webster's Encyclopedic Unabridged Dictionary of the English Language. – New Jersey: Gramercy Books, 1996. – 1691 p.
12. Арсентьева Е. Ф. Фразеология и фразеография в сопоставительном аспекте (на материале русского и английского языков) / Елена Фридриховна Арсентьева. – Казань: Изд-во Казан. гос. ун-та, 2006. – 172 с.
13. Маслова В. А. Лингвокультурология: [учеб. пособие] / Валентина Авраамовна Маслова. – [2-е изд., стер.]. – М.: Академия, 2004. – 202 с.
14. Добровольский Д. О. Образная составляющая в семантике идиом / Дмитрий Олегович Добровольский. – 1996. – С. 71-94. – (Вопросы языкознания; № 1).
15. Авакова Р. А. Проблемы национально-культурной специфики фразеологизмов / Раушангуль Амирдиновна Авакова. – Казань: Изд-во Казан. ун-та, 2001. – Т. 2. – С. 46-49 // Бодуэновские чтения: Бодуэн де Куртенэ и современная лингвистика: [Междунар. науч. конф.] (Казань, 11-13 дек. 2001 г.): Труды и материалы: В 2 т. / под общ. ред. К. Р. Галиуллина, Г. А. Николаева. – Казань: Изд-во Казан. ун-та, 2001. – Т. 2. – С. 46-49.

УДК 81-13; 81'373; 001.4 81'42; 801.7

Камшилова О. Н.

СПЕЦИАЛЬНЫЙ НАУЧНЫЙ ТЕКСТ: СТРУКТУРНЫЕ И ДИСКУРСИВНЫЕ ХАРАКТЕРИСТИКИ

В статье рассматриваются научные тексты как специальные, структурно и функционально обусловленные конвенциональностью научного дискурса, обосновывается необходимость уточнения их типологии для пополнения корпусов специальных текстов.

Ключевые слова: научный текст, научный дискурс, конвенциональность, специальный текст, корпус специальных текстов

У статті розглядаються наукові тексти як спеціальні, структурно і функціонально обумовлені конвенціональністю наукового дискурсу, обґрунтовується необхідність уточнення їх типології для поповнення корпусів спеціальних текстів.

Ключові слова: науковий текст, науковий дискурс, конвенціональність, спеціальний текст, корпус спеціальних текстів.

The article deals with structural and functional properties of academic texts as specific purpose texts resulting from the conventionality of academic discourse and gives grounds for improving their typological description for specific text corpora completion.

Key words: academic text, academic discourse, conventionality, specific text, specific corpora

В списках текстовых форм-объектов описания современной лингвистики научный текст занимает одно из первых мест. Понятия *язык науки*, *научный стиль*, *научный текст*, *научный дискурс* относятся к числу хорошо известных и широко используемых [1; 2; 6; 7; 8; 9; 10]. Новое обращение к научному тексту вызвано необходимостью уточнения типологии научных текстов и определения их дискурсивных параметров в условиях современного информационного обмена. Интерес к этим вопросам, помимо теоретического, имеет и актуальный прикладной аспект, связанный с созданиями корпусов специальных текстов [4; 12].

В задачи настоящей статьи входит определение новых направлений в описании научного текста как *специального*, структурно и функционально обусловленного конвенциональностью научного дискурса.

В современной типологии текстов, ориентированной на создание текстовых корпусов, научные тексты относят к разряду так называемых *специальных текстов*, главным содержанием которых является представление того или иного научного, технического или организационно-делового знания средствами естественного языка [3; 4; 12].

Специальные научные тексты – составляющая научного дискурса.

Дискурс рассматривается как «интегративная совокупность текстов, связанных семантическими (содержательно-тематическими) отношениями и/или объединенных в коммуникативном и функционально-целевом отношении» [16, с. 55]. Дискурс реализуется в пределах одной коммуникативной сферы, «между представителями определенных социальных групп или внутри обособленной области общественных отношений» [13, с. 144].

Понятие *научный дискурс* предполагает систему ограничений, налагаемых профессиональной и социальной принадлежностью его участников и рассматривается как институциональный, отличительными чертами которого являются не только указанные ограничения позиции субъектов дискурса, но и его более или менее *конвенциональная* природа (по ван Дейку – [6, с. 18]). Это особенно касается некоторых форм социальной деятельности, к которым можно отнести научные форумы. Научную конференцию, например, можно рассматривать как «конвенциональную» ситуацию, так как нормальный ход событий в данной ситуации нам известен. Регламент (формат) проведения пленарных и секционных заседаний, равно как и выступление с докладом и следующее за ним обсуждение определенным образом организуют поведение и позволяют правильно интерпретировать поведение других людей. Конвенционален и текст доклада и его печатный вариант, поскольку имеют достаточно устоявшуюся форму и привычную внутреннюю логику. Поскольку погруженность речевого материала в ситуацию (ср. «текст плюс ситуация» в [8, с. 18]) не ограничивается выступлением и его обсуждением в рамках формата заседания, а может быть продолжена после (круглые столы, научные диспуты, кофе-брейки, интервью и пр.), то научный дискурс очевидно неоднороден. С другой стороны, печатные материалы конференций (доклады, тезисы, программы) – в высшей степени «конвенциональные» тексты.

Некоторые исследователи предлагают понимать научный дискурс не просто как единство текста и его экстралингвистического основания, но и как динамичное представление в тексте нового знания: научный дискурс – это «процесс смыслостроительства, основанный на чередовании компонентов старого и нового знания» [5, с. 7]. «Именно через тексты – пишет А. С. Герд – знание включается в систему общественных коммуникаций и приобретает статус научной информации» [3, с. 25].

Главной коммуникативной целью научного произведения является сообщение о результатах проведенного исследования, формулировка новых идей и их обоснование. При этом сам текст выступает в роли носителя нового знания, нерасторжимо связанного с предшествующим, уже известным и потенциально возможным прогнозируемым знанием. Коммуникативная цель обуславливает важную черту научного дискурса – «особый формально-логический способ изложения материала» [1, с. 482]. С этим свойством научного общения связаны такие характеристики научного текста как логичность, объективность, точность, строгая нормированность и лаконичность¹. Нормативность и конвенциональность в научных текстах распространяются на широкий круг явлений, от отбора предпочтительных синтаксических конструкций до определенных моделей образования сверхфразовых единств (ср. [14, с. 35]).

Определив в общих чертах научный текст как специальный, функционирующий в определенной сфере общения, которая формирует его в соответствии с решаемыми в ней коммуникативными задачами, рассмотрим более подробно некоторые его характеристики. Обратим внимание, прежде всего, на те его структурные свойства, которые отражают его конвенциональную (функционально-коммуникативную) природу, делают его важнейшей составляющей научного дискурса.

Письменная научная коммуникация – это профессиональное общение в рамках определенной области знаний, опосредованное письменным текстом. Как правило, говоря о научной коммуникации, прежде всего имеют в виду наиболее доступную для анализа личностно-групповую ее модель, в которой адресант представлен одним человеком или сравнительно небольшим авторским коллективом, а адресат представляет собой потенциально неограниченный круг профессионалов в рамках данной области. В отличие от интерперсонального научного общения, письменной формой которого может быть, например, личная переписка, личностно-групповая научная коммуникация фиксируется в специальных текстах – статьях, докладах, тезисах, монографиях, учебниках. Это моделированные (структурированные) тексты, имеющие типизированное языковое оформление, допускающее вариативность. Конвенциональная структура специального научного текста обеспечивает адекватный обмен информацией, как бы далеко коммуниканты ни отстояли друг от друга во времени и пространстве.

Обращение к дискурсивной модели научной коммуникации (ср. «речь, погруженная в жизнь» [11, с. 136]) дает возможность ставить и решать задачи извлечения значимой дополнительной информации, сопровождающей научное общение. Такого рода информация сопровождает как письменные, так и устные научные тексты. Она может быть структурирована и представлена в виде модели *контекста научной коммуникации*.

В силу содержащихся в научном тексте указаний на различные обстоятельства реализации научной идеи / разработки научный текст можно с уверенностью назвать «гипертекстом». Эти указания в самом общем виде можно разделить на внутренние, внутритекстовые, и внешние.

К первым следует отнести собственно *ссылки, сноски, таблицы, рисунки, диаграммы и другие «тексты в тексте»*. Типология подобных текстов, имеющих жесткую структуру и специфические способы языкового представления, требует разработки.

Внешние обстоятельства проведения исследования отражаются в модальной составляющей научного текста, в понятие которой предположительно можно включить цитирование и ссылки на оппонентов как указание автора на его собственную *оценку* предлагаемой научной концепции; особенности используемой терминологии как свидетельство *принадлежности автора к определенной научной школе / научной парадигме*.

Другим важным аспектом внешней по отношению к предмету исследования информации является комплекс языковых средств, с помощью которых автор манипулирует адресатом своего сообщения – *это метки определенного дискурсивного сообщества*, играющие роль ограничителей «для своих» (как показали исследования корпусов текстов по молекулярной биологии и физиологии сорных растений², общие для обоих корпусов частотные термины встречаются в разных, специфических для каждого корпуса, коллокациях), а также *лексические ограничители (хеджлинг)* – определенный список языковых средств, характерных для научной коммуникации, которые помогают автору либо убедить аудиторию в истинности своих заключений, либо снять, смягчить ответственность за них.

Малоисследованной областью научной коммуникации является такой современный ее формат как презентация доклада с опорой на слайды. Сохраняя общие характеристики научного текста (структурность, специальный словарь, особенности синтаксиса, систему графических образов, гиперссылки и пр.), визуальное представление доклада на слайдах представляет, по сути, совершенно отличный от прослушивания или прочтения научного текста вид коммуникации. В то время как инженерная психология исследует взаимодействие формата представления и восприятия текста, лингвистике стоит рассмотреть взаимодействие визуального и вербального

текста, характер и влияние на адресата возникающих шумов, особенности речевого поведения в формате презентации доклада и многие другие вопросы.

Учет структурных и дискурсивных характеристик специального научного текста имеет значение для составления корпусов специальных текстов, главное назначение которых – масштабное представление той или иной предметной области в фиксированных текстовых формах. Такие корпуса создаются для дескриптивного описания специальных (профессиональных) языков, составления отраслевых словарей и других специализированных баз данных. Безусловно подходящими таксонами³ таких корпусов до недавнего времени считались научные статьи, монографии, учебники. При этом значительная часть информации – рисунки, таблицы, графики и т. п. – в силу технических причин из текстов приходилось изымать, что не отвечает одному из главных принципов корпусного строительства – принципу репрезентативности, предполагающему, что корпус должен максимально отражать все возможные языковые регистры. По отношению к корпусу специальных научных текстов этот принцип желательно реализовать представлением всех возможных типов научного текста, к которым относятся как графические «тексты», содержащие специфические термины (чаще всего единицы измерения, индивидуально характеризующие разные предметные области), внутритекстовые комментарии (ссылки, сноски), так и видео- / аудиозаписи научных форумов и тексты слайдовых презентаций. Разработка инструментов автоматической обработки, необходимой для представления текста в корпусе, дает основания надеяться, что со временем эти проблемы будут решены. Однако сначала необходимо разработать лингвистическую типологию «малых» форм научных текстов.

Итак, в области исследования специального научного текста как составляющей научного дискурса намечается несколько направлений: 1) структурно-содержательное (композиционное), которое определено конвенциональным характером дискурса, обуславливающим моделируемый характер научного текста; 2) информационно-структурное, определяющее научный текст как «гипертекст», как многомерный источник информации; 3) «коммуникативно-модусное», рассматривающее различные форматы представления и восприятия научного текста. Эти направления, в свою очередь, задают таксономические параметры научного текста как «единицы хранения» в корпусах специальных текстов.

Источники и литература

1. Большакова Е. И., Баева Н. В., Васильева Н. Э. Структурирование и извлечение знаний, представленных в научных текстах / Е. И. Большакова, Н. В. Баева, Н. Э. Васильева // Девятая Национальная конференция по искусственному интеллекту с международным участием КИИ-2004. – Т. 2. – М.: Физматлит, 2004. – С. 480-488.
2. Гальперин И. Р. Текст как объект лингвистического исследования / И. Р. Гальперин – М.: КомКнига, 2007. – 144 с.
3. Герд А. С. Введение в изучение языков для специальных целей / А. С. Герд – СПб.: С-Петербургский государственный университет, 2007. – 60 с.
4. Герд А. С. Несколько слов о специальном корпусе текстов (СКТ) / А. С. Герд // Труды международной конференции «Корпусная лингвистика – 2006». 10-14 октября 2006, Санкт-Петербург. – СПб.: С-Петербургский государственный университет, 2006. – С. 92-93.
5. Данилевская Н. В. Чередование старого и нового знания как механизм развертывания научного текста (Аксиологический аспект): автореф. дисс. на соискание степени докт. филол. наук: специальность 10.02.01 «Русский язык» / Н. Б. Данилевская – Екатеринбург, 2006. – 47 с.
6. Дейк Т. А. ван. Язык. Познание. Коммуникация / Т. А. Ван Дейк – М.: Прогресс, 1989. – 312 с.
7. Карасик В. И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс / В. И. Карасик. – М.: Гнозис, 2004. – 390 с.
8. Кожина М. Н. Соотношение стилистики текста со смежными дисциплинами / М. Н. Кожина // Стилистика научного текста (общие параметры). – Ч. I – Т. II. – Пермь: Изд-во Перм. Универ., 1996. – С. 11-73.
9. Комарова А. И. Функциональная стилистика: научная речь. Язык для специальных целей (LSP) / А. И. Комарова – М.: УРСС, 2004. – 192 с.
10. Кубрякова Е. С. О типах дискурсивной деятельности / Е. С. Кубрякова // Вестник МГЛУ – 2003. – Вып. 478. Лексика в разных типах дискурса. – С. 5-10.
11. Лингвистический энциклопедический словарь [гл. редактор Ярцева В.Н.]. – 2 изд. – М.: Большая Российская энциклопедия, 2000. – 668 с.
12. Прикладное языкознание / [Л. В. Бондарко, Л. А. Вербицкая, Г. Я. Мартыненко и др.]; под ред. А. С. Герда. – СПб.: С-Петербургский государственный университет, 1996. – 528 с.
13. Протасова Е. Н. Функциональная прагматика: вариант психолингвистики или общая теория языкознания? / Е. Н. Протасова // Вопросы языкознания. – 1999. – № 1. – С. 142-155.
14. Разинкина Н. М. О понятии стереотипа в языке научной литературы (к постановке вопроса) / Н. М. Разинкина // Научная литература: язык, стиль, жанры. – М.: Наука, 1985. – С. 33-47.
15. Рыков В. В. Корпус текстов и речевая деятельность – проблемы подобия / В. В. Рыков // Труды международной конференции «Корпусная лингвистика – 2006» 10-14 октября 2006, Санкт-Петербург. – СПб.: С-Петербургский государственный университет, 2006. – С. 347-355.
16. Стилистический энциклопедический словарь русского языка [гл. редактор М.Н. Кожина]. – М.: Флинта, 2003. – 696 с.
17. Hunston S. Corpora in Applied Linguistics. – Cambridge: Cambridge University Press, 2004. – 254 p.

Примечание

¹ Об этом свойстве языка науки в свое время писали Л. В. Щерба, В. В. Виноградов, Р. А. Будагов, В. Матезиус и др. (см. обзор в [11]).

² Исследование Williams 1998 (цит. по [17, с. 202]).

³ Таксоном называется группа объектов с общими свойствами в составе некоторой системы, классификации [15].

УДК 385.5.319:895(117)

Kanibolotskaya O. A.

PROBLEMS OF PROJECT-BASED METHODS OF TEACHING FOREIGN LANGUAGES TO THE PHILOLOGICAL UNIVERSITIES STUDENTS

Статья представляет дидактические особенности проектного метода для обучения иностранным языкам филологов. Определено, что комбинация проектного метода с различными технологиями позволяет преподавателям применять широкий диапазон проблемных и экспериментальных методов ориентированных на практический результат. иностранного языка. Современная система образования должна быть построена на предоставлении студентам возможности размышлять, сопоставлять разные точки зрения, разные позиции, формулировать и аргументировать собственную точку зрения, опираясь на знания фактов, законов, закономерностей науки, на собственные наблюдения, свой и чужой опыт. Поэтому актуальным является использование проектной методики работы в процессе обучения иностранным языкам, как совокупности приемов, действий студентов в их определенной последовательности для достижения поставленной задачи – решения определенной проблемы, значимой для студентов и оформленной в виде некоего конечного продукта. Каждый проект представляет собой совокупность следующих этапов (фаз): информатизация, планирование, принятие решений, реализация, контроль, оценивание. Проект – это специально организованный преподавателем и самостоятельно выполняемый студентами комплекс действий, завершающихся созданием творческого продукта.

Ключевые слова: проект, иностранные языки, компетенции, специальные этапы.

Стаття представляє дидактичні особливості проектного методу для навчання іноземним мовам студентів-філологів. Визначено, що комбінація проектного методу з різними технологіями дозволяє викладачам застосовувати широкий діапазон проблемних і експериментальних методів орієнтованих на практичний результат. Проблеми використання елементів проектного методу розглядаються в аспекті вивчення іноземних мов. Визначається специфіка і основні особливості використання методики проектів на уроках іноземної мови.

Ключові слова: проект, іноземні мови, компетенції, спеціальні етапи.

The article deals with the didactic features of the project method for teaching a foreign languages to the philologists to be. It is determined that the combination of the project method with different technologies allows teachers to apply a wide range of task-oriented, research and pilot methods oriented towards the real practical result. Problems of the use of project method elements are considered in aspect of foreign language teaching. Specificity and the basic features of the project method implementation in foreign language lessons are defined.

Key words: the project methods, foreign languages, students, competences, special phases.

The central idea of the project method is that a group of students or apprentices analyze and develop a «real-life» problem or tackle a present day theme within a preset time limit, working independently and with the division of tasks clearly defined. In principle, the project method can be applied to each «real-life» problem or task, always taking account of the fact that the main objective or function of the project should be linked to the carrying out of practical tasks. It is precisely this replacing of passive/receptive with active/situational experience based learning models that forms the nucleus of activity based vocational skills learning.

The word '*project*' is perhaps the latest arrival to knock for admittance at the door of educational terminology. The project method cannot be termed a simple teaching-learning model, as its sphere of action goes much further than any curricular limitations. The project method replaces systemization by themes or subjects with a logic focused towards the carrying out of interdisciplinary tasks. The successful application of this curricular model requires a process of reflection over the most immediate consequences of the new curricular framework, including the role of the trainer and the process itself. The following possibilities should be considered: the inclusion of new macro content and methodology options in the curriculum; a more flexible treatment given to certain themes or subjects, in order to facilitate possible curricular adaptations [2], including individualization in the case of especially problematic learning situations; the implementation of projects well adapted to the specific reality of both students and environment, by means of prior pedagogical, sociological and psychological needs analysis.

The project method promotes a creative language learning process based on specific objectives. Not only technical but also interdisciplinary competences are developed, using as a base students' own experiences. A competence-based training programme encourages students to become the agents of their own training, occupational development and professional improvement. Independence is stimulated through the carrying out of teamwork activities and the use of personal initiative, enabling students to develop original and concrete problem-solving solutions to diverse university training situations [4]. The key to the efficiency and acceptance of the project methods is that it is based around the so called «characteristics necessary for the development of competences», namely: interdisciplinary character; projects based learning process; self directed learning techniques; resources-aided learning; team work.

As can be seen, the difference between the project method and other, more traditional, forms of learning – such as the four steps method, the expositive method, the magistral lesson method, etcetera, is that the former fulfils all the necessary requirements enabling it to be used as a didactic tool in the development of competences.

The project method permits an «ideal mode» of complete activities to be carried out in the following six phases: Informing; Planning; Deciding; Implementing; Controlling; Evaluating. Focusing on the following areas of expertise for each phase of the project: Technical competence (e.g. technical knowledge); Methodological competence (e.g. planning and design of the project sequence); Social competence (e.g. cooperating with other members of the project); Individual competence (e.g. readiness to work as a team). The project method is especially relevant in this area, as it is much more than a simple form of curricula development, allowing for the active and constructive implementation of the above-mentioned competences. The project methods can be a very efficient learning situation creation tool, replacing traditional magistral or expositive explanations.

Project activities can be grouped in phases. The following describes the steps to be followed to plan projects as learning strategies [1].

In the first phase (*Informing*), students/apprentices should compile the information needed to solve the proposed problem or task, making use of available sources of information, such as technical textbooks, specialized publications (e.g. magazines), manuals, videos, etcetera. Project objectives/tasks should be defined in accordance with apprentices' experience and carried out with the participation of all group members, to ensure a high level of identification and motivation. The trainer's first task is to make sure that apprentices are familiarized with the project method and – with full group participation – that the themes or areas to be dealt with are appropriate. A single student's proposal may well form the central idea for a project, but in order to put this into practice coherently, at the same time as ensuring its relevance to the whole group, other factors relating to the training centre environment need to be taken into consideration. The project method represents a great opportunity to break the cycle of individualism and foment collaborative work in the search for common solutions to a proposed problem. Successful teamwork requires a cordial atmosphere and an open climate to facilitate the activities that form its base. It is therefore extremely important, especially during this initial stage, that trainers be able to direct and advice, with a view to encouraging and developing attitudes of respect, understanding and participation – as many students will often be unaccustomed to group or teamwork.

The *planning* phase is characterized by the setting up of the work plan, the structuring of the methodological procedures and the planning of the tools and resources to be used. It should be stressed that simply preparing the work plan does not always guarantee that this will be correctly implemented. It is therefore necessary that the planning phase be extended throughout the project. Although the procedure defined in the plan should be followed whenever possible, it is important that a margin exist for making any modifications or changes required. During the planning phases, the division of tasks between group members should be clearly defined. The following serves as an example of this: All group members should participate actively and collaboratively in the execution of the project; Different work-groups should be formed for each part/component of the project.

The amount of material to be used and the speed of learning will generally vary from one apprentice to another. It is quite feasible for a project to be organized and time limits allotted on an individual basis, in accordance with individual students' needs, motivation and progress. Project methods learning is a technique based on the principles of socialization. Students' different personalities influence the forming of the workgroups. It is therefore necessary that trainers ensure that both intra and inter-group relationships be as close and efficient as possible, with any subsequent modifications beneficial to group dynamics.

Before commencing the practical work phase, apprentices should take group decisions (*deciding phase*) about the alternatives or problem solving strategies to be pursued. Once a course of action has been collectively decided upon, this should be discussed at length with the trainer, to ensure that strategies or procedures be established by means of a truly

collective decision-making process involving the trainer and all the members of the group. It is thus possible that the decisions made differ somewhat from those originally anticipated by the trainer. During this decision making phase, the role of the trainer is to comment on, discuss and – if necessary – modify the problem solving strategies proposed by students. It is important that students learn to evaluate the potential problems, risks and advantages presented by each possible alternative. One of the foundations of projects based learning is the social process of communication established within the group, which permits students to take decisions collectively.

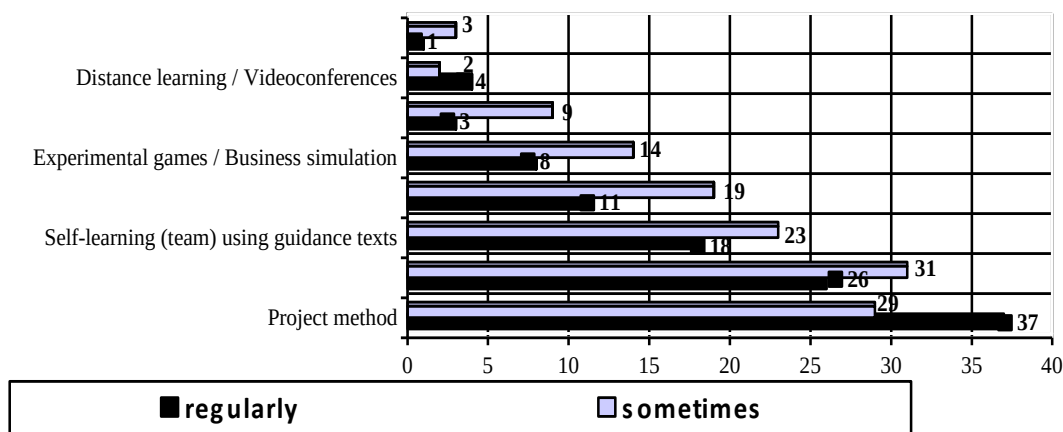
In the *implementation phase*, activities based on experience and investigations take precedence. Creative, independent and responsible activities are carried out and analyzed. Each member of the project should perform his or her tasks according to the agreed work-plan or division of work. During this phase, partial results are compared with the initial work-plan and any necessary modifications made – at both planning and execution levels. This process of feedback enables partial results to be revised and serves as a self-control and evaluation tool for both individual and group. Tasks should be carried out as independently as possible, although this does not imply that students have the sensation of being alone. It should be underlined that practical based learning needs to comply with certain conditions in order to be effective. Apprentices encouraged to correct their own mistakes will learn as a result but will generally also require expert guidance from their trainer, who, being familiar with the teaching-learning rules in the context of his own course and students will help them achieve better results. The trainer must always be there for his apprentices, assuming a directly participative role whenever advice or supports are needed – as well as, of course, being a motivator at all times. This motivational role includes a social and emotional side, which is very important to the students, who will expect a trainer to acknowledge a task well done.

Once a task has been completed, students should move into a *self-controlling* phase, where they can learn to better evaluate the quality of their own work. Here questionnaires or programmed tests similar to formal exams are often used, enabling students to discover and – if possible – correct any mistakes they may have committed during the implementation of the project. During this self-controlling phase, the trainer should assume the role of advisor or support-person, participating directly only if and when students fail to reach agreement over the evaluation of their results.

Once the project is complete, a final discussion should be conducted, in which trainer and students collectively discuss and comment on the results obtained (*evaluating* phase). The trainer's main role is that of a facilitator, allowing students to conduct feedback – related not only to the final product but to the whole process – and to define any mistakes committed plus qualify the results obtained – with regard to what has actually been achieved and what was originally expected. The feedback should also include the effectiveness of the work carried out and the personal experiences gained, as well as considering group dynamics and processes. Students should then formulate proposals for the improvement of future projects. This final discussion can also function as an important source of feedback for the trainer himself, who should also optimize the planning and execution of future projects. These observations can be summarized as the belief that the mechanics of planning and carrying out of projects should be flexible and based on open criteria students should be ensured a high level of participation in the decisions governing the make-up of the groups as well as the content and organization of the learning process. The trainer's role moves from that of a «teacher» simply transmitting knowledge and skills, to one of a learning process advisor, coordinator and support person. The trainer instigates, organizes and stimulates the learning situations. The apprentice is led towards self-learning and motivated to plan independently and collectively, and to implement and evaluate the learning process. Taking account of individual experiences and interests, needs and characteristics, the participation of all group members in each phase of the project enables students to remain motivated and identified with its aims and objectives, helping to make the learning process more productive.

So, it's necessary to say about advantages of project-based methods of teaching. Apprentices take their own decisions and learn to act independently. The process motivates apprentices, as it is they themselves that develop problem-solving solutions, plan and direct their own project. The language learning themes can be easily transferred to similar situations, thus enabling strategies and concepts to be compared, as well as allowing the correct solution to be considered from different perspectives, all of which facilitates the learning process. Self-confidence and initiative-taking capacities are strengthened. The apprentices themselves set up their own learning situations. A logical understanding of the problem or task to be tackled helps acquired knowledge and skills to be retained. The language learning process is integrated (cognitive, affective and psychomotive learning objectives). Apprentices develop inductive skills by analysing specific cases, deduce principals and relations, formulate hypotheses that are proved through practical application or disproved and replaced by newly induced hypotheses. In other words, apprentices apply scientific thinking to the learning process. Higher education learning techniques are included (learning based on activity-based problem-solving). Different concepts, values and ways of thinking are assimilated – especially in the areas of cooperation and conflict solving [3].

Thus, the project method is given high preference among the in-company training programmes. This does not mean, however, that companies should simply discard traditional methods. The application of these can be of great use for certain theoretical-practical learning situations. Nonetheless, the need to train apprentices to adapt themselves to new ways of organizing work means that more and more companies are turning to methods that combine subject matter with technical methodologies learning. The project method is currently the didactic tool, and there are strong signs to suggest that it will continue to be training model with the widest didactic-methodological scope among all the possible alternatives (see Pict. 1). Learning methods used by trainers regularly and sometimes [2].

Picture 1. Learning methods used by trainers

And these same teaching learning models demand that students better develop their own initiative taking abilities and interdisciplinary competences (key qualifications). Projects based language teaching-learning forms part of a set of methodologies based on the realization of groupwork, inter-group communication and multifunctional teamwork.

References

1. Alan B. Maximizing the benefits of project work in foreign language classrooms / B. Alan, F.L. Stoller // Forum: English teaching forum. – 2005. – Vol. 43, N 4. – P. 10-21.
2. Frey K. The Project Method. – Weinheim/ Basel: Beltz, 1982. – 396 p.
3. Reisch R. Projects and Guidance Texts Based Training. – Heidelberg: hiba, 1990. – 453 p.
4. Tessema, K. A. Stimulating writing through project-based tasks / K. A. Tessema // Forum: English teaching forum. – 2005. – Vol. 43, N 4. – P. 22-27.

УДК 801.73

Kaniuka P.

THE IMAGE OF THE ANGEL IN 'THE MYSTERIOUS STRANGER' BY MARK TWAIN: COGNITIVE LINGUISTIC ANALYSIS

Лингвокогнитивний аналіз – один із методів когнітивної лінгвістики, який застосовується у сфері художнього тексту, який є відображенням індивідуально-авторських способів світосприйняття та концептуалізації. «Рамкова конструкція» вважається головною моделлю репрезентації у когнітивній лінгвістиці. Мета нашого дослідження – показати, як фреймове моделювання може застосовуватись для аналізу образу янгола в повісті М. Твена «Таємничий незнайомець» (образу прототипового янгола та янгола Сатани в «Таємничому незнайомці»). Той факт, що художній образ є багаторівневою структурою, передбачає аналіз образів у формі концептуальної мережі, яка є також багаторівневою структурою, і дозволяє застосовувати систему базисних фреймів для моделювання вербального образу художнього тексту.

Ключевые слова: лингвокогнитивный анализ, концепт, слот, фрейм, предложение.

Лингвокогнітивний аналіз – один із методів когнітивної лінгвістики, який застосовується у сфері художнього тексту, що є відображенням індивідуально-авторських способів світосприйняття та концептуалізації. «Рамкова конструкція» вважається головною моделлю репрезентації у когнітивній лінгвістиці. Мета нашого дослідження – показати, як фреймове моделювання може застосовуватись для аналізу образу янгола в повісті М. Твена «Таємничий незнайомець» (образу прототипового янгола та янгола Сатани в «Таємничому незнайомці»). Той факт, що художній образ є багаторівневою структурою, передбачає аналіз образів у формі концептуальної мережі, яка є також багаторівневою структурою, і дозволяє застосовувати систему базисних фреймів для моделювання вербального образу художнього тексту.

Ключові слова: лінгвокогнітивний аналіз, концепт, слот, фрейм, пропозиція.

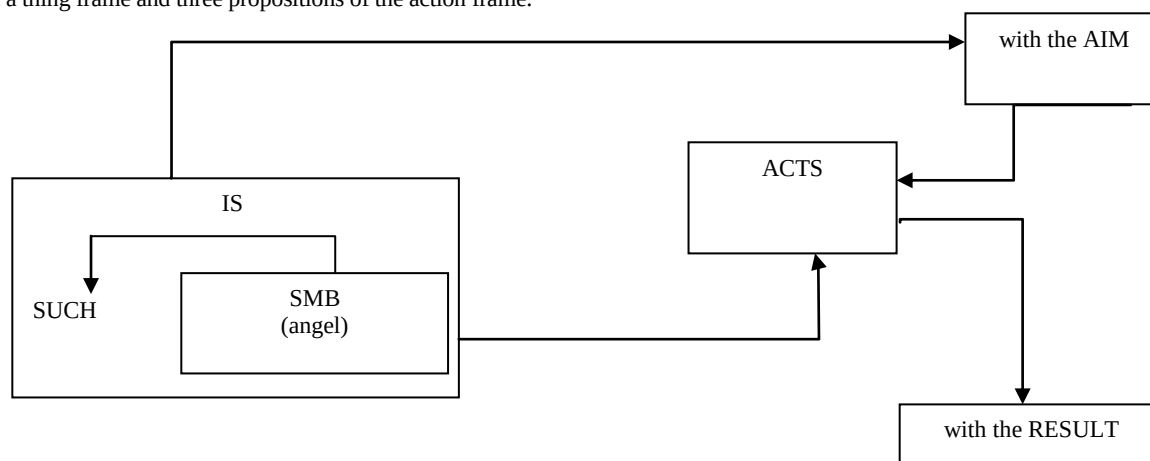
Cognitive linguistic analysis is one of the cognitive linguistics methods nowadays applied to the field of fiction text which is the reflection of individual ways of world perception and conceptualization. Frame is considered to be the main representation model in cognitive linguistics. And this paper aims to show how frame modeling can be applied to the story 'The Mysterious Stranger' by Mark Twain, or, to be more precise, to the analysis of the image of a prototypical angel and the image of Satan in 'The Mysterious Stranger'. The fact that an image is a multi-level structure presupposes analysis of images in the form of a conceptual framework which is multi-leveled too and employs a system of basic frames modeling a verbal image of the text. The obtained results verify the consistency and relevance of the used method.

Key words: Cognitive linguistic analysis, a concept, a slot, a frame, a proposition.

In recent years, a number of researchers have studied the problems of **cognitive linguistic analysis**, its nature, variety and its application to verbalized information interpretation (N. Chomsky [14], Ch. Fillmore [13], T. A. van Dyke [4], A. Wierzbicka [3, p. 16], S. Zhabotynska [5; 6; 7] et al.). The analysis operates the following basic notions: a concept, a prototype, a frame, a slot, a proposition. A **concept**, being the main notion of cognitive linguistic analysis, is a basic mental structure reflecting human semantic world interpretation [8]. It is already accepted that the picture of the world is structured by categories with the help of the language. The aim of categorization is to explain new phenomena via already known and to structure the picture of the world with the help of generalizations that appear in the form of **prototypes** (central members of a category which are its best, brightest representatives) [11, p. 72]. A **frame** is one of prospective means of stereotypical (prototypical) situations representation destined for identification of a new situation which is based on the same situational pattern [10, p. 72]. A **slot** is a position in a frame. According to Ch. Fillmore, the central slots of a frame are connected via propositions. A **proposition** is a logical subject and logical predicate, a sentence expressing something true or false [10, p. 73].

In this paper, we demonstrate the application of cognitive linguistic analysis to a fiction text analysis. Using the above approach, this study focuses on the study of conceptual structures forming the image of a prototypical angel and of the character (the Angel Satan) with the help of frame modeling. The latter has not been yet applied to the researched story as it is one of Mark Twain's unknown works.

The structure of the paper follows the stages of the research: first, we present the data concerning a prototypical angel (i.e. descriptions of its appearance, conditions of appearing, functions, hierarchy, power, aims, deeds) [1; 2; 9; 12]. Second, we study 62 descriptions containing 213 propositions that characterize the image of Satan in the story 'The Mysterious Stranger' [15]. Conceptual models of both images can be structured on the basis of a framework which employs a qualitative proposition of a thing frame and three propositions of the action frame:

The conceptual model of a prototypical angel is given in Figure 1.1. According to E. Svedenborg, there are three triads of angels: the upper triad (seraphs, cherubs, thrones), the middle triad (supremacies, the authorities, virtues), the lower triad (the principalities, archangels, angels) (**SMB**). Angels may be humanlike (depicted without wings (except cherubs, seraphs having 6 wings), or as children), good-looking, may wear clothes, sometimes they are of undefined sex, but mostly males (the authorities). The thrones are burning non-material spirits in the form of four burning wheels or whirlwind having big eyes. The principalities are white marble shining spirits with a human head surrounded by a flame. Angels are the messengers of God, talented, smart, perfect (**SMB is SUCH**). A prototypical angel appears usually unexpectedly, reads human thoughts, may be a transport means for God (the thrones), guards peoples, cities, lands, keeps the order, works miracles, sings praises to God (**SMB ACTS**). The slot **SMB ACTS** is very tightly connected with the slots **AIMS** and **WITH THE RESULT**. So, as the word 'angel' (from Greek) means 'messenger' God sends angels in different parts of the world with his orders, whether to deliver his will, to bring some piece of news, or to inform of some important event. Angels are said to be human-like and to wear clothes. Very often they are depicted as children, sometimes angels appear to be creatures with wings or non-material spirits. The hosts of angels are organized hierarchically. The most accepted hierarchy is based on the degree of perfection and a sort of provided service and consists of three triads. Angels appear unexpected and are endowed with a supernatural power for doing good. All angels are sinless. The exception is angel-apostate Satan.

The image of the angel Satan in the story 'The Mysterious Stranger' is structured by the conceptual framework comprising the propositions of the thing and action frames (see Figure 1.2.). In the center of the framework is an entity **SMB** angel Satan (Philip Traum). In the qualitative schema **SMB** is **SUCH** this entity is characterized by his physical and mental features: *And he said they were pleasant and cheerful, not gloomy and melancholy* [15], *<...> and he was handsome* [15], *I am sixteen thousand years old* [15], *<...> she couldn't keep her eyes off him, he was so beautiful* [15]. So Satan is a handsome 16-thousand-year-old boy, wearing clothes, having supernatural powers, with negative attitude towards human beings which shows that this image is rather ambiguous: *I know your race. It is made up of sheep* [15]; *Men have nothing in common with me* [15]. The state/process schema of the action frame elaborates the conceptual network: **SMB acts**. Satan's motives seem to be rather primitive (curiosity: *<...> our people down here were quite interesting to him* [15]; a desire to make friends with children: *<...> wanted to be friends with us and have company* [15]), or even absent (indifference), but in reality they are much deeper (a desire to help a soul to get to the paradise, to change events inevitability, to bring truth).

In the course of analysis it was found out that the image of Philip Traum and a prototypical angel have both common and differentiating features. Thus, the comparison may be carried out on the following criteria (see Table 1): appearance (look), conditions of appearing, functions, power, aim, deeds. By appearance, conditions of appearance, and power the image of Satan does not contradict a prototypical image of an angel as it is depicted as a boy who has supernatural powers and who usually appears unexpectedly. By the next criteria, differentiating features are singled out: prima facie it seems that the functions of the character coincide with the functions of a prototypical angel (as Satan appears to explain the truth, in some way he appears to be children's guardian angel), but profound study shows that Satan never glorifies God and the truth he wants to bring calls God's existence in question. The aims of a prototypical angel are quite obvious: to guard human beings, to inform them of some important events, send messages from God. As for Satan, his actions seem to be even illogical. The greatest distinguishing feature between both images is illustrated in the criterion of deeds. Satan often does evil (he easily kills people and clay creatures animated by him, leads people to madness, spoils their reputation). So, the fact that the main hero's name is Satan is not accidental.

These results show that a frame model is applicable to a fiction text analysis as it is a sort of psychological (cognitive) memory model suitable for reflecting both verbal and non-verbal information. However, the diversity of any image, its being multifaceted, determines the necessity of image examination with the help of inter-frame network. Further research will be based on one more variant of the story 'The Mysterious Stranger' by Mark Twain.

References

1. Бандини Д. и Дж. Книга ангелов / Дитте и Джованни Бандини; (пер. с нем. В. Швыдкой). – Харьков: Книжный клуб «Семейного досуга». – 2007. – 254 с.
2. Библия / [юбилейное издание] // Нью-Йорк: Гидеон. – 1988. – 1523 с.
3. Вежицкая А. Язык. Культура. Познание / А. Вежицкая; [пер. с англ. Е. М. Падучевой]. – М.: Русские словари, 1997. – 411 с. <http://ksana-k.narod.ru/Book/wierzbicka/01/index.htm>.
4. Дейк Т. А. ван Язык. Познание. Коммуникация / Т. А. ван Дейк; [пер. с англ.]. – М.: Прогресс, 1989. – 312 с.
5. Жаботинская С. А. Концептуальный анализ: типы фреймов / С. А. Жаботинська // Вісник Черкаського університету. Серія Філологічні науки. – Черкаси: Вид-во ЧДУ ім. Б. Хмельницького, 1999. – Вип. 11. – С. 12-25.
6. Жаботинская С. А. Концептуальный анализ языка: фреймовые сети / С. А. Жаботинська // Мова. Науково-теоретичний часопис із мовознавства. – Одеса: Астропринт, 2004. – № 9: Проблеми прикладної лінгвістики. – С. 81-92.

7. Жаботинская С. А. Ономастологические модели и событийные схемы / С. А. Жаботинская // Выходя за традиционные рамки. Сб. научн. трудов, посвященный 80-летию Е. С. Кубряковой. – С. 357-368.
8. Краткий словарь когнитивных терминов / [Кубрякова Е. С., Демьянков З. В., Панкрац Ю. Г., Лузина Л. Г.]; под общей редакцией Е. С. Кубряковой. – М.: Филологический факультет МГУ им. М. В. Ломоносова, 1997. – 400 с.
9. Сведенборг Э. О Небесах, о мире духов и об аде [Электронный ресурс] / Эммануил Сведенборг. – Режим доступа к книге: <http://juragrek.narod.ru/nl1202.htm>.
10. Селиванова О.О. Когнітологічний напрям сучасної лінгвістики. Теорія картини світу / О. О. Селиванова // Актуальні напрями сучасної лінгвістики (Аналітичний огляд). – К.: Фітосоціоцентр, 1999. – С. 65-78.
11. Селиванова Е. А. Основы лингвистической теории текста и коммуникации: Монограф. навч. посібник для студентів вищ. навч. закладів / Е. А. Селиванова – К.: Фітосоціоцентр, 2002. – 335 с.
12. Таранов В.И спустился ангел с неба [Электронный ресурс] / В. Таранов // Интересная газета. Магия и мистика. – Режим доступа к статье: <http://x-files.org.ua/modules.php?name=News&file=article&sid=541>.
13. Филлмор Ч. Фреймы и семантика понимания / Ч. Филлмор [Пер. с англ.] // Новое в зарубежной лингвистике. – М.: Прогресс, 1981. – Вып. 10: Лингвистическая семантика. – С. 52-90.
14. омский Н. Язык и мышление / Н. Хомский – М.: Прогресс, 1972. – 164 с.
15. Twain M. The Mysterious Stranger [Электронный ресурс] / Mark Twain. – Режим доступу до повісті: www.classicreader.com/book/1370/.
16. Wierzbicka A. Prototypes and Invariants [Электронный ресурс] / A. Wierzbicka // Semantics Primes and Universals. – Режим доступу до книги: <http://google.com.ua/books>

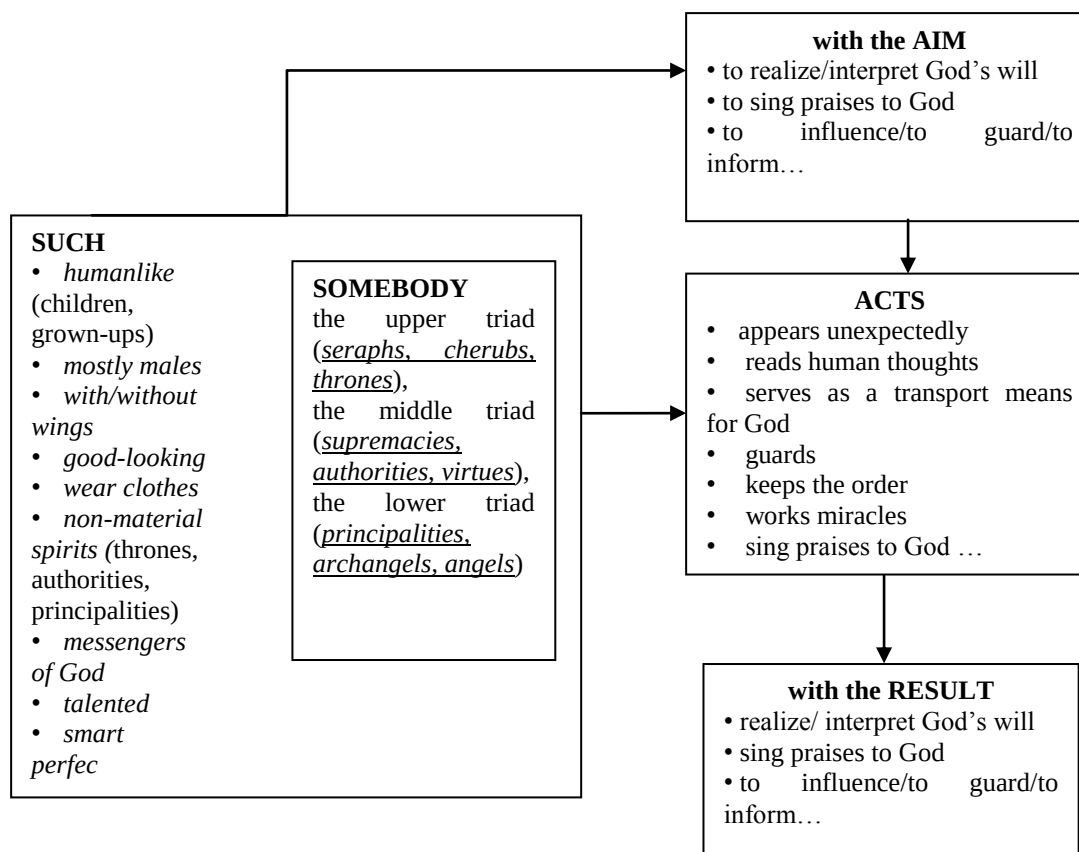

Figure 1.1. A Prototypical Angel

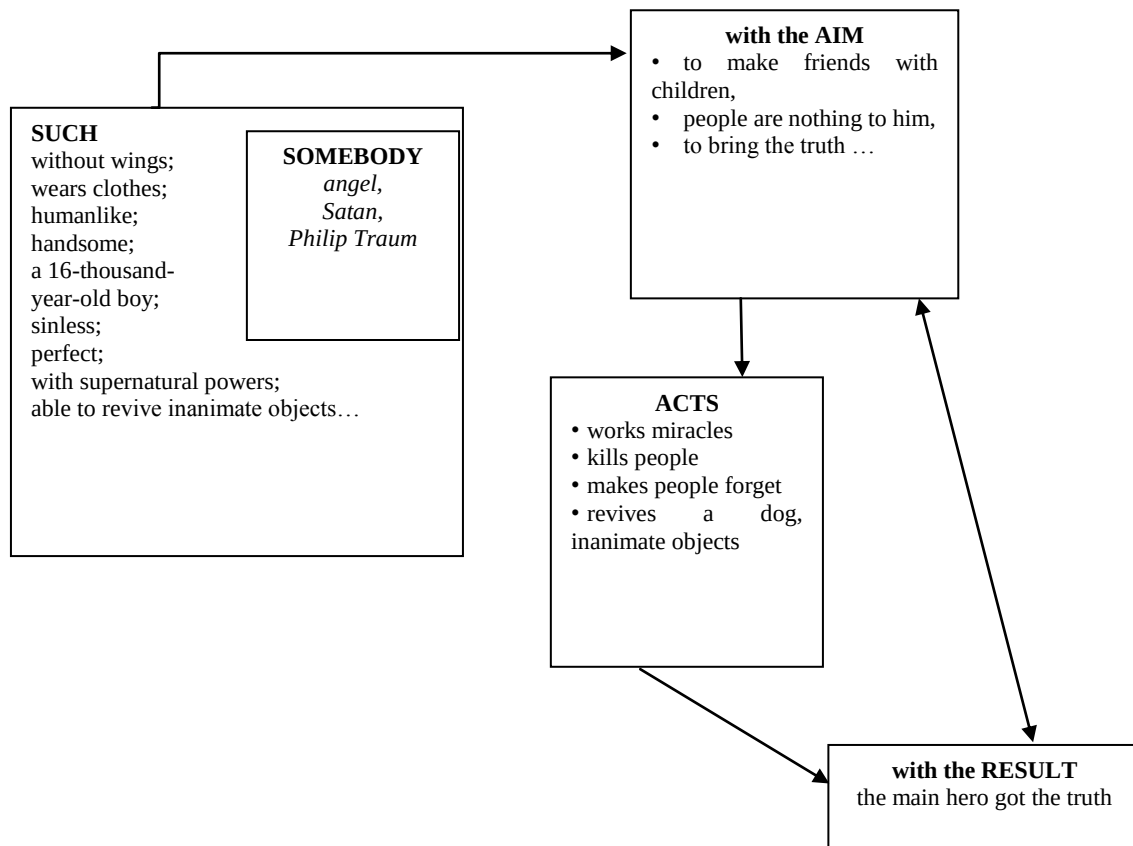

Figure 1.2. The Image of Satan

Criteria for comparison	Satan	A prototypical angel
appearance	• humanlike (looks like a child) • handsome • wears clothes • male • without wings • material	• may be humanlike (looks like a child) • Attractive • may wear clothes • may be of a definite sex • with/without wings • may be material
conditions of appearing	• suddenness • fate-determining	• suddenness • fate-determining
functions	• to bring the truth • Protecting function • to explain smth. unclear	• bring God's will • Protecting function • To praise God • to inform of some important event • to explain smth. unclear
powers	supernatural powers	supernatural powers
aim	the main aim is to bring the truth, which calls the existence of God in question, which denies one of the prototypical aims – to praise God	• to guard people • to inform of some important event • to explain the truth • to praise God
deeds	does good / evil	does good / evil

Table 1 Comparative analysis of the image of Satan and a prototypical angel

О СООТНОШЕНИИ СЕМАНТИКИ МОТИВИРУЮЩЕГО ГЛАГОЛА И ПРОИЗВОДНОГО СУЩЕСТВИТЕЛЬНОГО

В формировании семантики производных существительных значительное место отводится семантике мотивирующих глаголов. Рассматриваются особенности формирования смысловой структуры deverbials, относящихся к одной словообразовательной парадигме. Представлены виды метонимических переносов, типы полисемии у однокоренных производных.

Ключевые слова: смысловая структура, мотивирующая основа, словообразовательная парадигма, транспозиционное значение, лексическая деривация, метонимия.

У формуванні семантики похідних іменників значне місце відводиться семантиці мотивуючих дієслів. Розглядаються особливості формування семантичної структури deverbials, що відносяться до однієї словотвірної парадигми. Подано види метонімічних переносів, типи полісемії у спільнокореневих похідних.

Ключові слова: смислова структура, мотивуюча основа, словотворча парадигма, транспозиційне значення, лексична деривація, метонімія.

The semantics of motivating verbs plays a significant role in the formation of the semantics of derivative nouns. The author analyses the peculiarities of the formation of deverbials' semantic structure. The nouns under study belong to one derivational paradigm. The article presents different kinds of metonymy, types of polysemy in cognate derivatives.

Key words: semantic structure, motivating stem, derivational paradigm, transpositional meaning, lexical derivation, metonymy.

Семантика мотивирующего слова, как известно, играет огромную роль в формировании смысловой структуры производного. Между производящими и производными основами существуют тесные семантические связи. Семантика производящей основы является тем фундаментом, на котором «воздвигается» семантика производной основы [5, с. 112].

Для выявления места, занимаемого семантикой мотивата, в смысловой структуре *nomina actionis* анализу были подвергнуты многозначные deverbials с суффиксами **-ниѣ-**, **-к(а)**, **нулевым**. В качестве основного у них выступает словообразовательное значение опредмеченного действия. Такие существительные в традиционной лингвистике принято относить к области синтаксической деривации. В то же время анализ имен действия и результаты современных исследований показывают, что структура лексических значений рассматриваемых существительных зачастую не совпадает со структурой значений мотивирующих глаголов.

Значительная часть *nomina actionis* представляет собой сложное структурное образование, включающее в семантическую парадигму не только транспозиционное, но и мутационные значения, что свидетельствует о нетождественности семантики мотиватов. Вторичные значения в структуре deverbials развиваются различными путями, что предполагает поиск источников их появления, которые, как показывает анализ, следует выявлять, в первую очередь, в семантической структуре мотивирующего глагола [3, с. 332].

Исследование проводилось на материале Словаря русского языка в 4-х томах под редакцией А. П. Евгеньевой и данных Словообразовательного словаря русского языка А. Н. Тихонова.

Часть существительных сохраняет значения мотивирующего глагола, не развивая новых. При этом *nomina actionis* образуются как на базе однозначных глаголов (*вдевание*, *претворение*, *приведение*), так и многозначных (*прикрепление*, *прививание*¹, *привлечение*, *причисление*, *склеивание* и мн.др.). Некоторые deverbials сохраняют лишь часть значений многозначного глагола: *следование* «*Действие по глг. следовать* (в 1, 3 и 4 знач.)», *составление* «*Действие по глг. составить-составлять* (во всех знач., кроме 6 и 7)» и др. Отдельные существительные являются полимотивированными, образуясь от переходного и соотносительного с ним возвратного глагола: *смещение* «*Действие по знач. глг. сместить-сместять; действие и состояние по знач. глг. сместиться-сместаться*», *смягчение* «*Действие по знач. глг. смягчить-смягчать; действие и состояние по знач. глг. смягчиться-смягчаться*», *совмещение* «*Действие по знач. глг. совместить-совмещать; действие и состояние по знач. глг. совместиться-совмещаться*».

На базе одного глагола может быть образовано несколько deverbials со словообразовательным значением отвлеченного действия. При этом смысловая структура у *nomina actionis* предстает различной.

Так, от глагола несов. вида *придѣлывать* образуется синтаксический дериват *придѣлывание* «*Действие по знач. глг. придѣлывать*», на базе же видовой пары *придѣлать – придѣлывать* образуется deverbials *придѣлка*, структура которого содержит два значения: **1. Действие по глг. придѣлать-придѣлывать** (в 1 знач.). **2.** То, что придѣлано, добавлено к чему-л.». Вторичное, предметное, значение объекта действия формируется путем метонимического переноса на базе исходного значения отвлеченного действия.

Аналогичная картина наблюдается при рассмотрении смысловой структуры производных от глаголов *пробить – пробивать*. Словообразовательная парадигма этих глаголов включает deverbials *пробивание*, *пробивка*, *пробой*. В деривате *пробивание*, производном от глагола *пробивать*, содержится только транспозиционное значение отвлеченного действия, вторичных значений он не развивает. Существительное при этом сохраняет все значения мотивирующего глагола.

Deverbials *пробивка* имеет два значения: «*Разг. и спец. 1. Действие по глг. пробить-пробивать* (в 1, 3 и 4 знач.). **2.** Материал, которым пробивают, конопатят». Основное значение существительного сохраняет в своей семантике лишь часть значений глаголов. Второй ЛСВ имеет значение средства действия.

Существительное *пробой* также является двузначным: «**1. Действие по глг. пробить-пробивать** (в 1 знач.). *Пробой стены*. **2.** Металлическая дужка для навешивания замка, острые концы которой пропускаются сквозь дверь, крышку и т. п.». 1 ЛСВ – результат синтаксической деривации со значением отвлеченного действия. 2 ЛСВ имеет предметное, орудийное, значение.

Таким образом, анализ *nomina actionis* показывает, что в формировании их смысловой структуры участвуют семантика производящего слова, словообразовательный формант, а также грамматическая семантика вида (от глаголов несов. вида образуются однозначные deverbials с транспозиционным значением). Характерным предстает то, что суффикс **-ниѣ-** менее склонен к формированию предметных значений, в отличие от суффиксов **-к(а)** и нулевого.

Особого рассмотрения требуют имена существительные, в структуре которых содержится три и более значений. Анализу были подвергнуты deverbials, образованные от глаголов семантической группы соединения. Типовая семантика глаголов этой группы: *соединять кого-л. с кем-л., что-л. с чем-л., соединяться с кем-, чем-л.* [2, с. 193].

Основное значение deverbials создается в результате синтаксической деривации, которое впоследствии служит мотивирующей базой для развития производных значений путем семантической деривации. Вторичные номинации характеризуются предметной семантикой, которая, как правило, является следствием метонимических переносов [1, с. 175- 200]. Их появление в структуре *nomina actionis* обусловлено семантическими валентностями

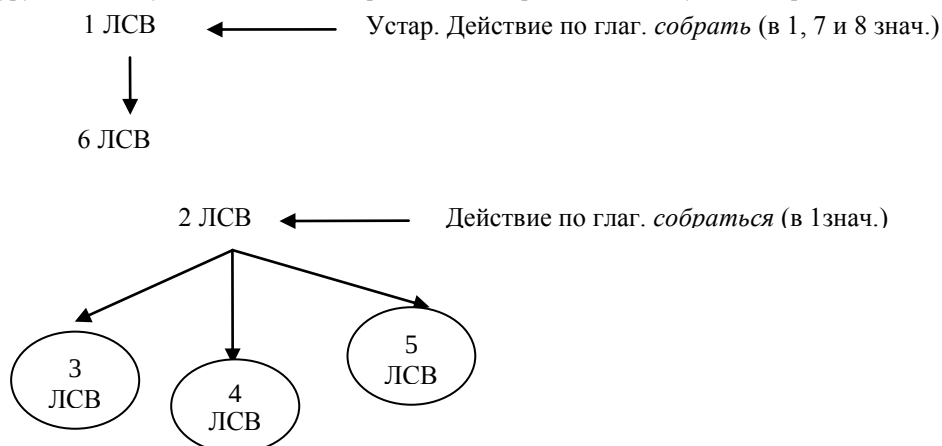
производящего глагола: наличием актантов, их признаками, функциями. При актуализации тех или иных компонентов семантической структуры глагола у девербатива развивается предметная номинация, в результате которой происходит расширение структуры значения имени действия. «Семантика производного слова... при словообразовании на синтаксической основе определяется окружением мотивирующего слова и его местом в исходной синтаксической конструкции» [4, с. 161].

Так, от глагола **собрать** и соотносительного с ним возвратного **собратся** образованы существительные **собрание**, включающее в свою структуру 6 значений, **сбор** – 7 значений, **сборка** и **собираение** – по одному значению. Мотивирующий глагол **собрать** является многозначным, он имеет 11 ЛСВ, глагол **собратся** – 9 ЛСВ.

В формировании смысловой структуры существительных принимают участие не все значения глаголов, т. е. родство и структурно-семантическая общность однокоренных слов объясняется прежде всего наличием у них конкретных лексических связей, тем, что производная основа усваивает вполне определенные значения производящей основы. При этом корень слова, который играет немаловажную роль в формировании этого единства, обеспечивает преемственность в семантике, является материальным выразителем семантической общности однокоренных слов [5, с. 114].

1 ЛСВ существительного **собрание** «Устар. Действие по глг. **собрать** (в 1, 7 и 8 знач.)» имеет значение опредмеченного действия, которое сформировано на базе трех ЛСВ глагола **собрать**. Это значение является результатом синтаксической деривации, при котором у производного при сохранении лексического значения глагола (точнее трех ЛСВ) меняется лишь общекатегориальное значение. 2 ЛСВ «Действие по глг. **собратся** (в 1 знач.)» девербатива также имеет транспозиционное значение, но уже на базе глагола **собратся**. Таким образом, 1 и 2 ЛСВ девербатива сформированы путем поликоррелятивной полисемии, при которой каждое из значений образовано на базе разных глаголов (типы полисемии см. [1; 6]).

2 ЛСВ существительного служит источником формирования 3, 4 и 5 ЛСВ. 3 ЛСВ «обычно с определением. Встреча какой-л. группы людей (для развлечения, отдыха, какого-л. занятия и т. д.), а также сами участники этой встречи» в результате метонимического переноса имеет значение 'способ действия + субъект действия'. Этот ЛСВ имеет оттенок пространственного значения «Устар. Помещение, здание, где собирается какое-л. определенное общество». 4 ЛСВ также имеет значение способа действия «Заседание членов какой-л. организации, какого-л. общества, учреждения и т. п. для обсуждения, решения и т. д. каких-л. вопросов. **Собрание учащихся**». 5 ЛСВ «Название некоторых выборных учреждений и организаций. **Законодательное собрание. Учредительное собрание. Национальное собрание**» представляет номинацию организаций. 6 ЛСВ «6. Совокупность каких-л. предметов, представляющих тот или иной интерес для собирателя (художественный, научный, профессиональный, любительский) и подбираемых по определенному признаку; коллекция» актуализирует сему объекта действия глагола **собрать**. Образовано это значение от 1 ЛСВ девербатива путем семантической деривации. Схематически структуру значений существительного **собрание** можно представить следующим образом:

Перед нами комбинированный тип полисемии: поликоррелятивная + радиальная.

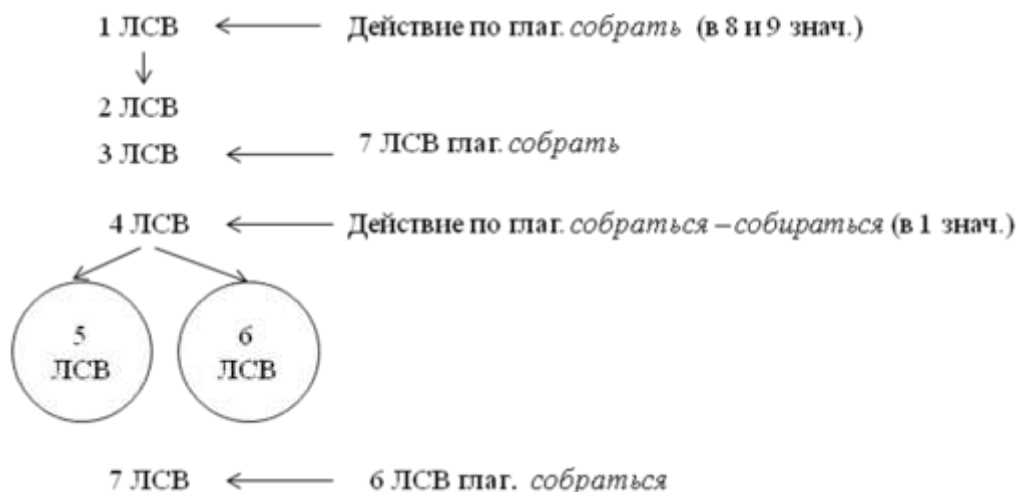
Девербатив **сбор** содержит в своей структуре 7 значений. 1 и 4 ЛСВ являются результатом синтаксической деривации части значений глаголов **собрать** и **собратся**: «1. Действие по глг. **собрать** (в 8 и 9 знач.). **Сбор хлопка. Сбор меда. Сбор лекарственных трав. Сбор налогов. 4. Действие по глг. **собратся-собирается** (в 1 знач.). **Сбор на демонстрацию**».**

1 ЛСВ девербатива служит источником развития 2 ЛСВ со значением результата действия: «То, что собрано, общее количество чего-л. собранного. **Валовой сбор зерна**. || Взаимосвязанные или собираемые на что-л. деньги, отчисления. **Страховой сбор. Таможенный сбор**. || Сумма выручки от продажи билетов на какое-л. представление». 3 ЛСВ существительного **сбор** имеет значение объекта действия «Устар. Собрание, совокупность чего-л.», сформировано это значение на базе 7 ЛСВ глагола «Составить, скопить постепенно, по частям (коллекцию, собрание чего-л.)».

На базе 4 ЛСВ девербатива развиваются 5 и 6 ЛСВ со значением способа действия: «5. Собрание членов какой-л. организации, коллектива. **Пионерский сбор. 6. Кратковременное пребывание военнообязанных в распоряжении военного ведомства для обучения. **Лагерный сбор****. || Кратковременное пребывание где-л. с целью обучения, тренировки».

Значение способа действия характерно и для 7 ЛСВ деривата «7. *мн. ч. (сбóры, -ов)*. Приготовления к дороге, отъезду, отправлению куда-л.», но оно сформировано в результате актуализации соответствующего семного компонента у 6 ЛСВ глагола **собратся**.

Схематически структуру значений девербатива **сбор** можно представить следующим образом:

Как видим, структура значений deverbativa *сбор* сформирована комбинированным путем: это поликоррелятивная (1, 4 ЛСВ), радиальная полисемия (5, 6 ЛСВ), отраженный тип полисемии (1, 4 и 7 ЛСВ).

Глаголы *собрать – собирать* участвуют также в образовании существительных *сборка* и *собирание*, которые являются синтаксическими дериватами глагола и вторичных, предметных, значений не развивают. Таким образом, анализ семантической соотносительности мотивирующих глаголов и deverbativов показывает, что семантический потенциал глаголов реализуется не в полном объеме, т. е. наблюдается сужение семантики мотиватора. Для deverbativов *собрание* и *сбор* характерным является наличие в их структуре синтаксических и лексических дериватов.

К семантической группе соединения относятся также глаголы *сцепить, сцепиться*. Они служат производящей базой для deverbativов *сцепка, сцепление, сцеп*. Дериват *сцепка* содержит два значения: «1. Действие по знач. глаг. сцепить-сцеплять. Произвести сцепку вагонов. 2. То же, что сцеп (во 2 и 3 знач.). Сцепка для сельскохозяйственных машин». Исходное транспозиционное значение служит источником формирования предметного орудийного значения.

Существительное *сцепление* включает в свою структуру 4 значения, в которой на базе 1 ЛСВ «Действие по знач. глаг. сцепить-сцеплять» формируются 2 и 3 ЛСВ с орудийной семантикой: «2. Приспособление или механизм, при помощи которого сцепляют что-л. 3. Механизм, при помощи которого осуществляется передача движения от двигателя». 4 ЛСВ «Состояние по глаг. сцепиться-сцепляться (в 1 и 2 знач.)» является синтаксическим дериватом с транспозиционным значением.

В deverbative *сцеп*, как и у предыдущих дериватов, исходное значение является источником формирования производных ЛСВ с орудийной семантикой: «2. Приспособление, при помощи которого сцепляют что-л. 3. Группа из нескольких сцепленных вместе сельскохозяйственных орудий, транспортных машин и т. п.». В 3 ЛСВ орудийное значение совмещается с объектным.

Сопоставительный анализ вторичных значений дериватов от глаголов *собрать – собирать, собраться – собираться, сцепить – сцеплять, сцепиться – сцепляться* показывает, что у однокоренных deverbativов *собрание, сбор* преобладают ЛСВ со значением способа действия, в то время как у существительных *сцепка, сцеп, сцепление* – значение орудия действия.

Исследование смысловой структуры deverbativов показывает, что ее формирование происходит различными путями. Отдельные значения (ЛСВ) многозначного слова могут развивать те или иные значения мотивирующего глагола, зачастую сужая их семантику, могут базироваться на семантике однозначного глагола, могут сохранять, развивая, только одно из нескольких значений глагола, могут развивать собственные деривационные отношения и т. д. Дальнейший анализ позволит установить закономерности формирования предметных номинаций в структуре deverbativов.

Источники и литература

1. Апресян Ю. Д. Лексическая семантика. Синонимические средства языка. / Юрий Дереникович Апресян. – М.: Наука, 1974. – 368 с.
2. Большой толковый словарь русских глаголов: Идеографическое описание. Синонимы. Антонимы. Английские эквиваленты / Под ред. проф. Л. Г. Бабенко. – М.: АСТ-ПРЕСС КНИГА, 2007. – 576 с.
3. Касимова Г. К. О структуре лексических значений *nomina actionis* / Касимова Г. К. // Культура народов Причерноморья. Научный журнал. – № 142. – Т. 1. – 2008. – С. 331-333.
4. Кубрякова Е. С. Типы производных значений. Семантика производного слова / Елена Самойловна Кубрякова. – Изд. 2-е, доп. – М.: Издательство ЛКИ, 2008. – 208 с.
5. Тихонов А. Н. О семантической соотносительности производящих и производных основ / А. Н. Тихонов // Вопросы языкознания. – 1967. – № 1. – С. 112-120.
6. Ширшов И. А. Типы полисемии в производном слове / И. А. Ширшов // НДВШ Филологические науки. – 1996. – № 1. – С. 55-66.

ЭКСПЛИЦИТНОСТЬ И ИМПЛИЦИТНОСТЬ ДЕТАЛЕЙ В РОМАНЕ ТОМАСА МАННА «БУДДЕНБРОКИ»

В статье рассматривается вопрос эксплицидности и имплицитности деталей в романе Т. Манна «Будденброки». Впервые структурно-семантическим методом исследуются функциональные аспекты имплицитных деталей, которые подаются в то же время как подвижные звенья динамической микроструктуры текста произведения. В результате анализа представляем в контексте словесных рядов лейтмотивное осмысление ряда деталей, раскрывающих психологический облик персонажей и одновременно выступающих в романе в качестве признака Verfall-a (упадка и гибели) как семьи Будденброков, так и немецкого патриархального бюргерства в целом.

Ключевые слова: эксплицидность/имплицитность деталей, Verfall, лейтмотивная деталь.

У статті розглянуто питання експліцитності та імпліцитності деталей в романі Т. Манна «Будденброки». Вперше структурно-семантичним методом досліджуються функціональні аспекти імпліцитних деталей, які подаються в той же час як рухомі ланки динамічної мікроструктури тексту твору. У результаті аналізу представляємо в контексті словесних рядів лейтмотивне осмислення ряду деталей, які розкривають психологічний склад персонажів і одночасно виступають у романі як ознака Verfall-a (занепаду та гібели) як семьи Будденброків, так і німецького патріархального бюргерства в цілому.

Ключові слова: експліцитність / імпліцитність деталей, Verfall, лейтмотивна деталь.

The purpose of this paper is to analyze explicit and implicit details in Th. Mann's «Buddenbrooks». By making use of structural-semantic method I will try to research functional aspects of implicit details which also function as mobile constituent elements of the dynamic microstructure of the text. The details in question are interpreted in the context of the word orders as leitmotif details indicating to the «Verfall» (fall, decay, decline) of the Buddenbrooks family as well as entire German patriarchal burger world in general.

Key words: explicit/implicit details, Verfall, leitmotif details.

При рассмотрении проблемы эксплицидности/имплицитности в литературном тексте основополагающим является понятие «смысла». Различными исследователями в это понятие вкладываются многочисленные значения и мотивировки. М. М. Бахтин указывал на диалогичный характер смысла, подчеркивая, что смысл «потенциально бесконечен, но актуализироваться он может, лишь соприкоснувшись с другим (чужим смыслом), хотя бы с вопросом во внутренней речи понимающего» [1, с. 341]. В рамках взаимодействия между адресатом и текстом происходит смыслопорождающая работа. В процессе последовательных действий взаимодействие значений и содержаний порождает целую конфигурацию смыслов. Внешний процесс соединения слов отражает внутренний процесс соединения смыслов, в результате чего получается «не сумма смыслов, а новые смыслы» [6, с. 265-304].

Основная функция языка (коммуникативная) проявляется не только эксплицитно представленной информацией, но и посредством неявно выраженной имплицитной информации. Имплицитным при этом можно назвать такое изображение, которое не имеет самостоятельного выражения, но извлекается из эксплицитно выраженного содержания. Наличие имплицитного в языке и речи является одним из постулатов языкознания и проистекает из особенностей структурно-семантической организации языка как проявления асимметрии языкового знака. Информация передается, но при этом не в явном виде единицами языка, а скрыто, и ее надо получить. Имплицитная информация становится частью смысла и весомой его частью, она способна донести и вложить больше смысла в текст, чем эксплицитное высказывание, одновременно сохраняя небольшой объем и увеличивая смысловое содержание, так что план содержания превосходит план выражения по смысловости, несущей интенционально заложенный смысл высказывания. «Мы извлекаем (понимаем) из отдельного высказывания значительно больше информации, чем содержится в нем как в языковом образовании» [4, с. 45].

При изображении в художественных текстах внутреннего мира героев, их чувств, эмоций, мотивов поведения возникает проблема воспроизведения этой тонко организованной структуры человеческой натуры языковыми средствами. Имплицитно-подтекстовый способ повествования раскрывает концептуально-подтекстовый смысл информации, не сводимый к простой сумме формально выраженных эксплицитных значений, давая возможность передать тонкие психологические состояния человека через образно-ассоциативное описание.

Одной из основополагающих особенностей структуры художественного языка романа Т. Манна «Будденброки» является его двойственная эмпирико-символическая природа. Сюжет у Т. Манна развивается принципиально по двум линиям: эксплицитной («реалистической») и имплицитной («символической»). В имплицитном сюжете важна каждая деталь, составляющая художественный образ, ибо данный символический смысл способен существовать лишь как смысл, постоянно узнающий себя в значениях бесконечного ряда деталей его составляющих. Наша цель – выявить в эксплицитной линии текста романа имплицитные детали и, в случае их повтора, рассмотреть их по всему тексту произведения.

Основной исследования является теория словесного ряда [2, с. 245; 250-255] [3, с. 236-245], введенная В. Виноградовым и разработанная далее современными структуралистами. Художественные детали исследуются во фрагментах в контексте словесных рядов, проходящих через все текстовое пространство романа Т. Манна «Будденброки».

Рассмотрение проблемы художественной детали происходит в разрезе главной темы романа: семья – ее назначение в жизни общества; патриархальная бюргерская семья и ее постепенный упадок (Verfall) в новых общественных условиях.

В качестве объекта исследования избираем городской сад – в большом доме Будденброков на Менгштрассе и в доме сенатора Томаса Будденброка, а также на вилле Герды Будденброк; ограничимся несколькими фрагментами, оставшимися вне поля зрения других исследователей.

Фрагменты с садовым пейзажем на Менгштрассе.

I. «Оба окна были открыты настежь, и из сада, где *солнце ласково пригревало первые почки* и какие-то *две пичужки дерзко перекликались меж собою*, веял *свежий*, чуть пряный *весенний ветерок*, временами мягко и несильно шевеливший гардины» (5, с. 108).

Зафиксированные здесь детали пейзажа-настроения с обычным эксплицитным смыслом вполне имплицитно радостное душевное состояние консула Иоганна Будденброка, у которого родилась дочь (Клара): «С его лица не сходило серьезное, почти страдальческое, но в то же время и *умиленное выражение*. Рот консула был полуоткрыт, *на глаза* время от времени *набегали слезы*» (5, с. 109).

II. «В июне месяце, под вечер, часов около пяти, семья консула Будденброка кончала пить кофе *в саду* перед «порталом», куда консулыша распорядилась принести из беседки легкую, изящной работы бамбуковую мебель.

... Небо с недвижно стоявшими на нем редкими белыми облаками мало-помалу начинало бледнеть. *Маленький, пестреющий цветами, опрятный сад с клумбами и симметрично проложенными дорожками покоился в лучах предвечернего солнца. Легкий ветерок* время от времени доносил *запах резеды, окаймлявшей клумбы*» (5, с. 150-151).

Этот на первый взгляд непритязательный пейзаж дает имплицитную информацию – совершенно точно отражает и предвещает как психологическое состояние членов семьи Будденброков в данный момент (спокойное, умиротворенное настроение: *опрятный сад, покоился, в лучах предвечернего солнца*), так и их финансовое благосостояние (полное равновесие, полнейшая гармония, симметрия в делах фирмы, как, впрочем, и в их душах: *сад с ... симметрично проложенными дорожками*). В общем, Будденброки, как отмечает автор, в данный момент «благодарюшествоуют»: «Ну, Том, – сказал *благодарюшествовавший* сегодня консул, вынимая изо рта сигару, – дело относительно ржи ..., о котором я тебе говорил, видимо, устраивается». «Сколько он дает? – заинтересовался Томас ...». «Шестьдесят талеров за тонну ... Неплохо, а?». «Отлично! – Том сразу оценил выгодность этой сделки» (5, с. 151).

Фрагменты с садовым пейзажем на Фишергрубе.

Здесь мы ограничимся лишь одним пейзажем, который лейтмотивно движется по тексту произведения и реципиентами которого в разное время выступают различные члены семьи Будденброков. Образуя единый семантический отрезок, фрагменты с рассматриваемым пейзажем характеризуются полифункциональностью.

Впервые указанный пейзаж появляется в части 7-ой (глава 6-я), когда г-жа Перманедер (Тони Будденброк) приходит в дом своего брата-сенатора «по весьма печальному поводу» (5, с. 475): сообщить о том, что у их младшей сестры Клары, которая вместе с мужем живет в Риге, врачи обнаружили туберкулез мозга. Томас, который «*в полном одиночестве*» сидел на своем обычном месте у окна» (5, с. 475), предложил сестре пойти в сад и там поговорить.

III. «*Погода* стояла теплая и тихая. Вечерний воздух был напоен *ароматом*, подымавшимся от многочисленных клумб; фонтан, обсаженный высокими лиловыми ирисами, вздымал мирно журчащие струи ... В глубине сада маленькая лестница с двумя невысокими обелисками по бокам вела к усыпанной гравием площадке, на которой был воздвигнут открытый деревянный навильон ... Слева участок сенатора был отделен от соседнего сада высокой оградой; справа, по боковой стене соседнего дома ... была прилажена... решетка ... дерево в саду было только одно – сучковатый волошский орешник» (3, с. 476).

Именно на фоне этой, на первый взгляд нейтральной пейзажной панорамы и протекает беседа брата и сестры об обреченности Клары, об усилившейся болезни Христиана и, что очень симптоматично, о «деловой неудаче» самого Томаса, являющейся, по его словам, следствием его «дурного настроения». Тони не может этого понять: «Казалось бы ... казалось бы, ты должен быть всем доволен, Том!.. Вот мы гуляем по твоему саду, и такой кругом стоит *аромат*. Вон твой дом – не дом, а мечта!.. И все это ты создал сам!» (5, с. 477-478). Но в том-то и дело, что, по словам Томаса, дом (пейзажно-архитектурная деталь) – а, следовательно, и этот сад с его *ароматом* – «даже слишком хорош ... слишком ... еще новый»: «Я в нем не успел обжиться. Оттого, наверное, и дурное настроение, которое меня гнетет, оттого у меня все и не ладится ... У меня деловые неполадки ... И вот мне кажется, что раньше ничего подобного со мной не могло случиться. Мне кажется, что-то ускользает у меня из рук, я уже не умею держать это неопределенное «что-то» так крепко, как раньше ...» (5, 478). И новый огромный дом сенатора, и новый сад наталкивают его на эти мысли. И в этот момент детали сада, вроде бы нейтральные и неброские, в следующем эпизоде несколько активизируются (поднимается даже *легкий ветерок*, которого не было в предыдущем отрезке текста) и как-то незаметно и участливо включаются в изливающуюся на наших глазах исповедь Томаса Будденброка, что подкрепляется словами Тони, которая вместе с природой сочувствует брату:

IV. «Он умолк, и несколько мгновений они шли ни слова не говоря, только *фонтан плескался в тиши да ветерок шелестел в листьях орешника*. Затем г-жа Перманедер *вдохнула так тяжело, что это было похоже на всхлип*.

– Как грустно ты говоришь, Том! Никогда еще я от тебя *таких грустных речей* не слыхала! Но хорошо, что ты *выговорился* – теперь тебе легче будет выбросить все эти мысли из головы» (5, с. 479).

Независимо от эксплицитного смысла фрагмента читатель ассоциирует детали «*был отделен, от соседнего сада, высокой оградой, по боковой стене, соседнего дома, решетка*» с замкнутостью и одиночеством Томаса, с его отделенностью и отгороженностью от других коммерсантов, с отчужденностью от окружающего мира. Называя черты различных объектов, детали эти реализуют значения конституирующих единиц языка, но, взаимодействуя с текстовой структурой, актуализируют скрытые дополнительные смыслы.

Второй раз отмеченный пейзаж встречается в 8-ой части романа (глава 4-я), когда Томас Будденброк раздумывает над предложением Тони: сделать выгоднейшее дело, купив заранее урожай в пеппенрадковском имении Ральфа фон Майбома по более низкой, чем обычно, цене. Дело это действительно сулит выгоду, однако противоречит нравственным устоям Томаса как бюргера, поскольку он фактически воспользуется стесненным положением землевладельца и наживется на этом; фирма Будденброков подобными делами за все сто лет своего существования никогда не занималась. Томас отказывает сестре. Но вот она уходит, а сенатор погружается в размышления, тревога и беспокойство овладевают им. Он подходит к окну:

V. Высоко вверх, среди перистых облаков, стоял молодой *месяц*, и его *луч*, казалось, *тихо плескался в струях фонтана, под низко свесившимися ветвями орешника*. Томас перевел взгляд на навильон в глубине сада, на маленькую, блестящую белизною *террасу с двумя обелисками, на ровные, усыпанные гравием дорожки, свежевскопанные, аккуратно очерченные клумбы и газоны. Но вся эта изысканная, ничем не нарушенная симметрия его не успокаивала, а, напротив, только сердила и уязвляла*. Положив руку на скобу окна, он прижался к ней лбом, и мысли его снова потекли мучительно и тревожно (5, с. 518).

Перед нами почти те же детали, что и в предыдущих двух эпизодах, однако они явно перекликаются еще и с пейзажными деталями второго фрагмента, образуя единый словесный ряд:

II. *маленький, пестреющий цветами, опрятный сад с клумбами и симметрично проложенными дорожками* – *покоился в лучах предвечернего солнца* – *легкий ветерок* – *запах резеды, окаймлявшей клумбы* –

III. *погода ... тихая* – *вечерний воздух* – *ароматом ... от многочисленных клумб* – *фонтан, обсаженный ... ирисами* – *мирно журчащие струи ... в глубине сада* – *маленькая лестница с двумя невысокими обелисками* – *открытый деревянный навильон* – *сучковатый волошский орешник*

IV. *фонтан плескался в тиши* – *ветерок шелестел в листьях орешника* –

V. *месяц* – *его луч тихо плескался в струях фонтана* – *под ветвями орешника* – *на навильон в глубине сада* – *на маленькую террасу с двумя обелисками* – *ровные ... аккуратно очерченные клумбы и газоны* – *ничем не нарушенная симметрия* – *его не успокаивала* – *только сердила и уязвляла*

При проведении параллели между последними тремя фрагментами, где реципиентом пейзажных деталей выступает в основном Томас Будденброк, и вторым фрагментом, где реципиентами пейзажных деталей являются все члены семьи Будденброков во главе с консулом Йоганном, вырисовывается следующая картина имплицитной информации. Во втором фрагменте и в природе, и в душе у Будденброков так или иначе царит спокойствие, гармония; симметрия между их душевным состоянием и финансовым положением фирмы пока еще не нарушена. В третьем фрагменте Томас Будденброк на фоне пейзажных деталей, которые как будто сочувствуют ему (см. еще и фрагмент четвертый), признается, что его деловые неудачи – это следствие его дурного настроения. Здесь уже

чувствуется приближение упадка (Verfall-a) семьи Будденброков, но природа еще не раздражает Томаса. Чисто пейзажные детали переплетаются с пейзажно-архитектурными, которые подчеркивают наступающее одиночество Томаса, предвещают его стремление замкнуться в себе, отгородиться от людей, от окружающего мира: «Слева участок сенатора был отделен *от соседнего сада высокой оградой*; справа, *по боковой стене соседнего дома ...* была прилажена... *решетка ...*». Гнетущее настроение еще более усиливается в пятом фрагменте. Что же случилось? Почему Томас Будденброк не воспринимает изысканную гармонию в природе так, как раньше? Почему его будоражат этот молодой месяц, струи фонтана, ветки орешника, павильон, терраса, ровные дорожки, аккуратно очерченные клумбы и газоны – будоражат и действуют на нервы? Что изменилось? Картина природы или, может, психологическое состояние человека, смотрящего на нее? Разумеется, состояние человека. Душа и мысли Томаса раздвоены. После предложения Тони он потерял душевный покой, и царящие в природе равновесие и спокойствие ясно выявили это. У Томаса появляется горячее желание, чтобы и в его душе утвердилась такая же «симметрия», хочет стряхнуть с себя симптомы надвигающегося Verfall-a. Но для этого он, как видно, должен послушаться совета Тони. Томас продолжает размышлять и через какие-то два абзаца текста под влиянием пейзажных деталей принимает твердое решение сделать этот сложный, полный противоречий шаг.

Фрагмент с садовым пейзажем на вилле Герды Будденброк.

Наступление Verfall-a семьи Будденброков отчетливо звучит в последнем фрагменте (часть 11-я, глава 2-я), где вновь фигурируют лейтмотивные детали рассматриваемого садового пейзажа уже на вилле, хотя не как реально существующие, а лишь как упоминаемые (реципиентом здесь выступает последний представитель семьи Будденброков – Ганно).

VI. «Ганно поднялся к себе в комнату, где мамзель Клементина уже приготовила для него легкий завтрак, умылся, поел. После завтрака он достал из пюпитра пачку крепких русских папирос и закурил, потом сел за фисгармонию, сыграл очень трудную и сложную фугу Баха, заложил руки за голову и стал смотреть на бесшумно падавший снег. *Больше ничего не было видно.* Окна его комнаты теперь не выходили *в красивый сад с журчащим фонтаном* – все загоразивала *серая стена соседней виллы*» (5, с. 781).

Ганно, вместе с матерью живущий на новом месте, выхвачен из родного патрицианско-бюргерского гнезда; у него отняли все: «*Больше ничего не было видно*». Он лишен милых его сердцу прежних пейзажных деталей: здесь уже нет «красивого сада с журчащим фонтаном». Но это не просто пейзажные детали. Текст фрагмента организован так, что детали эти имплицитно психологическое состояние героя, лишенного прежней жизни, и приобретают символическое значение. Ганно еще больше, чем его отец, замкнут в себе и отгорожен от окружающего мира: «*все* загоразивала *серая стена соседней виллы*», которая, кстати, переключается с такой же стеной из третьего фрагмента. В лице Ганно окончательно наступил Verfall (упадок) рода Будденброков.

Как видим, использование имплицитных деталей Томасом Манном весьма важно в раскрытии психологического облика персонажей, а также идейно-образного замысла произведения.

Источники и литература

1. Бахтин М.М. Литературно-критические статьи / М. М. Бахтин. – М.: Художественная литература, 1985. – 541 с.
2. Виноградов В.В. О языке художественной прозы: [избранные труды] / Виноградов В. В. – М.: Наука, 1980. – 360 с.
3. Горшков А. И. Русская словесность: От слова к словесности: [учебник] / Горшков А. И. – М.: Наука, 1996. – 336 с.
4. Звегинцев В.А. Предложение и его отношение к языку и речи / В. А. Звегинцев. – М.: Изд-во МГУ, 1976. – 307 с.
5. Манн, Т. Будденброки. История гибели одного семейства / Томас Манн // Собрание сочинений в 10-ти томах. – Т. 1. – М.: Худ. лит-ра, 1960. – 807 с.
6. Щерба Л.В. Языковая система и речевая деятельность / Л. В. Щерба. – М.: Наука, 1974. – 387 с.

УДК 81'1:070 (477):327

Келембет Р. В., Пейчева Е. А.

КОНЦЕПТОСФЕРА УКРАИНСКОГО ПОЛИТИЧЕСКОГО ДИСКУРСА В КОНТЕКСТЕ ТЕОРИИ ПОЛИТИЧЕСКОЙ КОММУНИКАЦИИ

Концептосфера украинского политического дискурса рассматривается в контексте классической теории политической коммуникации разработанной, в трудах М. М. Бахтина в русле исследовательской парадигмы экзистенциально-персоналистских школ и противопоставляется идейно-научному контексту исследования этой проблемы в конце XX начале XXI вв.

Ключевые слова: концептосфера, политический дискурс, политическая коммуникация.

Концептосфера українського політичного дискурсу розглядається в контексті класичної теорії політичної комунікації, розробленої в трудах М. М. Бахтіна в руслі парадигми дослідження існуєнціалістсько-персоналістської школи і протиставляється ідейно-науковому контексту дослідження цієї проблеми у кінці XX початку XXI ст.

Ключові слова: концептосфера, політичний дискурс, політична комунікація.

Concept sphere of Ukrainian political discourse is examined in the context of classical theory of political communication discovered in the works of M. M. Bachtin according to paradigm of existential and personal school of thought and opposites to ideal-scientific context of that problem analyzed at the end of XX beginning XXI centuries.

Key words: concept sphere, political discourse, political communication.

С момента восстановления государственности Украина стала самостоятельным субъектом мировой геополитики. В формировании нового постколониального сознания и демократических преобразований в новом украинском государстве важную роль играет коммуникация, особенно общественно-политическая.

Политический дискурс становится преимущественным регулятором общественной и культурной жизни. Политическая коммуникация начинает играть решающую роль в процессах государственного строительства, в утверждении её места в мировом информационном пространстве.

Политический дискурс на протяжении последних десятилетий стал объектом многочисленных исследований, прежде всего это работы А. Баранова, А. Белова, С. Жаботинской, В. Карасика, К. Серажим, І. Стецулы, А. Фоменко, Н. Чабан, П. Чилтон и др. Особый интерес у специалистов вызывает исследование формирования и функционирования политического дискурса в тоталитарном и демократическом (посттоталитарном) обществе (А. Вежбицька, В. Вовк, А. Клепиков, А. Маколін, Г. Почепцов). Кроме того, активно исследуется влияние политического дискурса на массовое сознание (Р. Бахем, Р. Блакар, Д. Болнджер, М. Еделман). Проводятся разработки и других аспектов современного политического дискурса в Украине, однако не хватает чёткой систематизации актуализованных концептов в контексте сформированной теории политической коммуникации. Таким образом, **целью** нашей статьи есть сопоставительный анализ концептосферы украинского политического дискурса в русле основных положений классической теории коммуникации М. М. Бахтина. Поставленная цель может быть достигнута путём решения таких **задач**: обозначить основные опорные концепты современного украинского

политического дискурса; дать их краткую характеристику; сопоставить основные положения теории коммуникации М. М. Бахтина с концептосферой украинского политического дискурса.

Концептуализация политического пространства традиционно исходит из постулата о безусловном *наличии* и *автономии* такого пространства. Так, в ставшей уже классической «Археологии знания» М. Фуко политика характеризуется как одна из важнейших и вполне самостоятельных областей общественной жизни XX века [1].

Сегодня в Украине идет процесс становления политического пространства. «Становящимся» может быть названо то политическое пространство, в котором прежняя система политических институтов может быть разрушена, а новая еще не сложилась. Этот процесс протекает специфически, прежде всего на уровне политического дискурса. Суть проблемы заключается в том, что в Украине ориентиром для выделения политического дискурса из дискурсивного потока способен служить либо тотальный коммунистический дискурс (дискредитированное прошлое), либо дискурс либеральный (идеальное будущее). В первом случае не происходит обособления политического, во втором – заимствуются концепты, характерные для уже сложившейся (в ином хронотопе) реальности.

В становящемся политическом пространстве, «имитирующем» себя, возникает особая реальность, не сводимая ни к «прошлому», ни к «будущему», ни к их синтезу. Ее образуют скоротечные («виртуальные») состояния и отношения, возникающие в момент политической коммуникации, участвующие в ней и исчезающие с завершением акта политической коммуникации. Однако концепт, задающий реальность, обладает вполне определенным «устойчивым смысловым комплексом». Все отношения и состояния, не охватываемые данным комплексом, в концептосферу политического дискурса не входят.

Согласно исследованиям особенностей формирования политической культуры украинских граждан, она во многом зависит от их ментальности, которая имеет несколько системо-творческих признаков:

- украинцам свойственна интровертность в восприятии всего, что их окружает, т. е. сосредоточенность на фактах и проблемах внутреннего, собственно-индивидуального мира;
- для украинцев характерна кордоцентричность, которая проявляется в сентиментализме, эмпатии, ярко выраженной в любви к природе, культуротворчестве и эстетизме жизни;
- рядом с перечисленными особенностями украинцам свойственен анархический индивидуализм, преимущество чувственного над волей и интеллектом.

Как народу украинцам свойственны такие черты политической культуры: демократизм, волелюбие, толерантность, миролюбивость, а также и склонность к анархизму, бунтам и междоусобной борьбе, стремление поставить личные интересы над общегосударственными [5, 6].

В целом, когда речь идет об особенностях политической культуры украинцев, то многие ученые склоняются к тому, что за психологическим складом они – народ западного, европейского типа, тогда как, скажем, россияне – восточного, азиатского [7].

Такой взгляд на ментальность украинцев не является, однако, единственным, устоявшимся. Многие специалисты акцентируют внимание на комплексах «неполноценности», «сельской психологии» украинцев, «неклассичности» украинской ментальности и т. д. Такое разнообразие признаков и характеристик ментальности обусловлено многими объективными, историческими обстоятельствами – постоянно борьбой Украины за волю и независимость, размещением Украины между разными государствами – политическими полюсами, многолетним пребыванием под гнетом других государств, когда тотальному уничтожению поддавалась украинская культура и духовность, а сознание заполнялось чужими ценностями, традициями, нормами [7].

Таким образом, основные характерные концепты, составляющие концептосферу украинского политического дискурса обозначаются следующим образом:

- мировосприятие «до» и «после» (распад российско-советской империи, крах таких мифов тоталитарного общества, как «новый советский человек», «общее равенство и братство», «торжество пролетарского интернационализма», Чернобыльская катастрофа и т. д.);
- самосознание базируется на определенном ценностном пространстве, которое состоит из таких фундаментальных для каждого человека ценностей, как здоровье, семья, личная безопасность, отношения с окружением, материальное положение, интересная работа, справедливая оплата труда, сильная власть (законность и порядок);
- полицентризм политических ориентаций, выделяется четыре основных типа политического сознания: традиционалистичная, социал-демократичная, национально-демократичная и национально-радикальная;
- взросление молодежи в атмосфере бездуховности, опустошения, бездушности, аморальности, пренебрежения по отношению к своим родителям, разочарованность в будущем, некритичное перенесение на национальный грунт сомнительных ценностей и моральных норм современной массовой культуры западного мира [5, 6, 7].

Исходя из выше изложенного материала, исследование политического дискурса часто имеет дело с частью реальности (интуитивно выделенной), репрезентирующей для исследователя всю реальность. Задача заключается в том, чтобы разработать совокупность исследовательских приемов, позволяющих осознать систему концептов, манифестирующую себя в качестве единственной реальности, как один из событийствующих миров и тем самым обнаружить скрытую от взгляда исследователя реальность.

При решении данной задачи нам представляется продуктивным использовать «парадигму Бахтина» – набор положений теории коммуникации, почерпнутых из наследия ученого.

С. С. Аверинцев писал, что «Бахтин не столько сопоставляется, сколько противопоставляется идейно-научному контексту XX века» [1, с. 15].

Мы попытаемся применить коммуникативную теорию Бахтина как теорию политической коммуникации, способную наметить общие подходы к анализу политического дискурса периода его становления.

Эмпирические исследования социальной и политической коммуникации (особенно СМК и СМИ), направленные на выявление её эффективности, проводились со времен «Великой Депрессии» во многих странах мира, в том числе в Украине (Г. Почепцов, А. Уледов, М. Власенко, С. Зорько, М. Сиротич и др.). Постепенно на базе этих исследований начали выстраиваться общесоциологические, а затем и социолингвистические обобщения. Коммуникативные процессы получили привязку к проблематике политической структуры – формационной (в работах, опубликованных у нас) или цивилизационной (в трудах, выходивших за рубежом). И хотя занимавшиеся данными проблемами ученые нередко исходили из существенно отличавшихся друг от друга методологических установок, нами были выявлены некоторые общие параметры идеальных моделей политической коммуникации.

Указанные модели строились на концептах «коммуникатор», «коммуникант», «трансляция», «коды» («кодирование», «декодирование»), «канал трансляции», «локал распространения информации» и т. д. Огромная популярность этих концептов и опиравшихся на них моделей объяснялась тем, что с их помощью удалось раскрыть ряд неявных структур политической реальности. Понятие коммуникации вошло непосредственно в систему философских и социолингвистических категорий и методологических проблем. Благодаря этому стала отчетливо

видна зв'язь проблематики комунікації з проблемами не стільки безпосередньо політичної структури, скільки специфіки людської особистості.

Елементи нової парадигми політичного філософування були закладені, по-перше, в роботах М. М. Бахтіна [3; 4]. На місце звичайної для екзистенціалістсько-персоналістських шкіл постановки питання, як можлива політична комунікація, як вона здійснюється, до яких наслідків призводить, М. М. Бахтін поставив «перевернутий» питання, яким чином існує, способом політичного буття якого виступає комунікація. При цьому науковий імпліцитно піднімає і більш складне питання-доповнення, чи завжди це існує таке, що способом його соціального буття є комунікація. Саме тому він встраює проблему в історичну онтологію. В «Естетиці словесного творчості» [4] і інших працях Бахтін описує комунікацію, опираючись на термін «*висловлювання*» як *репрезентант* дискурсу в його соціальному трактуванні. Висловлювання розуміється ним не тільки і не тільки в формі способу передачі одним особою «Я» іншій особі інформації або «роботи» системи по трансляції інформації і організації інтеракції. Найбільш важливим для нас підходом, інтерпретуючим висловлювання, засноване на просторі становлення реальності, в т. ч. політичній.

В роботах Бахтіна досить чітко окреслені три історичних типи співвідношення авторитарного і внутрішнього переконливого слова: «*лінійний*» (авторитарне і внутрішнє переконливе слово збігаються), «*орнаментальний*» (авторитарність існує, але не охоплює всього політичного простору) і «*кризовий*» (авторитарність втрачає статус загального основи комунікації). В останньому випадку комунікація стає політичною онтологією. З комунікації «чого» і комунікації «як» вона перетворюється в комунікацію-пошук. В такому пошуку і відбувається оформлення *політичного дискурсу*.

Таким чином, дослідник політичного дискурсу виступає в якості: 1) *учасника* політичної реальності (*емпірична особистість*), емоційно переживає ситуацію; 2) *аналітика*, рефлексуючого ситуацію; 3) *філософа*; 4) *верифікатора*, т. є. науковця, займаючогося науковими дослідженнями феномена лжі, зацікавленого в розкритті будь-яких видів лжі (обману, дезінформації і т. д.). Це дає можливість науковцю уникати рефлексивних парадоксів і обрести «істинне бачення» (по Бахтіну), необхідне для дослідження.

Висновки: 1. Основні концепти сучасного українського політичного дискурсу базуються на наступних положеннях: сприйнятті світу «до» і «після» (тоталітарного і посттоталітарного суспільства); самосвідомість народу ґрунтується на фундаментальних людських цінностях (сім'я, здоров'я, дім, праця і т. д.); поліцентризм політичних орієнтацій; формування молоді в атмосфері бездуховності і т. д. 2. Концепти «комунікатор», «комунікант», «трансляція», «коди» («кодування», «декодування»), «канал трансляції», «локал поширення інформації» і т. д. описані в працях М. М. Бахтіна, представляють собою інструментарій актуалізований сучасним політичним дискурсом. 3. Будь-який концепт, задає реальність, має певно визначений «стійким смисловим комплексом» (по М. М. Бахтіну) і входить в концептосферу соціально-політичної комунікації визначеного типу.

Джерела і література

1. Фуко М. Археологія знання / М. Фуко — К.: Наукова думка, 1996. — 412 с.
2. Аверинцев С. С. Бахтін, смех, християнська культура // Бахтін як філософ / С. С. Аверинцев. — М.: МГУ, Сб. науч. ст., 1992. — С. 5-62.
3. Бахтін М. М. Проблема мовних жанрів // Літературно-критичні статті / М. М. Бахтін — М.: МГУ, 1986. — С. 428-473.
4. Бахтін М. М. Естетика словесного творчості / М. М. Бахтін. — М.: Наука, 1986. — 445 с.
5. Онуфрієв С. Т. Політичний дискурс ЗМІ України у світовому інформаційному просторі: автореф. дис. ... на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.01.08 / Онуфрієв Соломія Тарасівна; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. — К., 2005. — 20 с.
6. Русакова О. Ф. Політична дискурсія: предметне поле, теоретичні підходи і структурна модель / О. Ф. Русакова, Д. А. Максимов // Політичні дослідження. — 2006. — № 4. — С. 26-43.
7. Серажим К. С. Дискурс як соціолінгвальний феномен сучасного комунікативного простору: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра філол. наук: спец. 10.01.08 / К. С. Серажим; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. Ін-т журналістики. — К., 2003. — 32 с.

УДК 81'1=16+81' 373.2+81' 373.21

Кітасва К. М.

ПРО ДЕЯКІ СИНТАГМАТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ІМЕННИКА *FREUNDSCHAFT* (НА МАТЕРІАЛІ НІМЕЦЬКОМОВНОЇ ЛІТЕРАТУРИ XVIII СТОЛІТТЯ)

В статті розглядається сумісність німецької лексики *Freundschaft*, яка використовується для позначення поняття ДРУЖБА, з іменами іменними. Синтагматичні партнери розділяються на 7 підгруп, в залежності від їх семантики. Аналізуються особливості сумісності з іменами іменними кожної підгрупи.

Ключові слова: сумісність, семантика, поняття ДРУЖБА.

У статті розглянуто сумісність німецької лексики *Freundschaft*, що вживається на позначення поняття ДРУЖБА, з іменниками. Синтагматичні партнери поділяються на 7 підгруп, залежно від їх семантики. Аналізуються особливості сумісності з іменниками кожної підгрупи.

Ключові слова: сумісність, семантика, поняття ДРУЖБА.

The article deals with compatibility of German lexeme *Freundschaft*, used to denote the notion of friendship, with other nouns. Syntagmatic partners are divided into 7 sub-groups in dependence of semantic peculiarities. Thus, the features of compatibility with the nouns of every group are analysed.

Key words: compatibility, semantics, the notion of friendship.

1. Вступні зауваження. Процес дослідження семантичного розвитку лексики обов'язково передбачає аналіз її сумісності, тобто, властивості утворювати лексично, семантично й синтаксично коректні пари з іншими лексемами. Сумісність лексем належить до їх синтагматичних властивостей. Під синтагматикою зазвичай розуміють послідовне лінійне поєднання двох або більше лексичних одиниць в мові за певними правилами [27, с. 556]. Як зауважує В. В. Левицький, сумісність слів може бути зумовлена трьома факторами — сумісністю денотатів, комунікативних ситуацій, в яких вживається слово, а також власне мовною сумісністю. У зв'язку з цим можна говорити про денотативну, прагматичну й лексичну сумісність слова [8, с. 64].

Проблема сумісності слів є однією з найважливіших у сучасній лінгвістиці. Її досліджують Ю. Д. Апресян [1], Д. М. Шмелев [17], С. Д. Кацнельсон [6], В. В. Левицький [8], О. І. Федоренко [14], М. П. Попова [12], Ж. Б. Черська [16], Г. Вот'як [27], Д. Людтке [24] та ін. Лінгвісти вивчають сумісність на лексичному [8], семантичному та синтаксичному [12], [16] рівнях. Об'єктом дослідження ставали іменники [2], [3], [4], прикметники [9], дієслова [5], [11], [14] та інші частини мови.

Розглядаючи проблему сполучуваності під різним кутом зору, дослідники погоджуються в одному: при лінгвістичному аналізі понять і концептів дослідження сполучуваності видається особливо важливим, адже встановлення синтагматичних партнерів надає можливість деталізувати семи в складі поняття, а іноді також виявити нові. Як зауважує М.П. Попова, «виявлення синтагматичних властивостей слова розкриває перед дослідником можливість установити значення слова або окремі ЛСГ» [12, с. 27]. Ю. Д. Апресян, у свою чергу, вважає, що сукупність ознак у значенні слова можна розглядати не лише з погляду його семантики, але і як особливості його синтактики [1, с. 230].

Метою статті є виявлення особливостей синтагматичних зв'язків іменника *Freundschaft* 'дружба', що вживається на позначення поняття ДРУЖБА, у сполученні з іншими іменниками в німецькомовних літературних текстах XVIII сторіччя. Предметом дослідження у статті слугують синтагматичні пари, що складаються з лексеми *Freundschaft* та іменників в німецькомовних літературних текстах XVIII сторіччя.

Досягнення поставленої мети передбачає вирішення наступних завдань: скласти інвентар іменників, що утворюють синтагматичні пари з лексемою *Freundschaft*, розподілити синтагматичні партнери на підгрупи за семантичним принципом, проаналізувати сполучуваність іменника *Freundschaft* із партнерами кожної підгрупи.

Матеріалом дослідження слугують 125 текстових прикладів, отриманих шляхом суцільного добору з німецькомовних художніх текстів XVIII ст.

Слід зауважити, що ДРУЖБА вже ставала предметом лінгвістичного дослідження. Так, А. Вежицька [2] глибоко аналізує концепт ДРУЖБА у декількох мовних і культурних системах, зокрема, англійській, російській і польській. Лінгвіст зоставляє деякі семантичні і функційні особливості лексем, що вживаються на позначення концепту ДРУЖБА у цих мовах. Інший лінгвіст – С. Г. Воркачев [4, с. 46], – досліджуючи концепт ЛЮБОВ, робить певні висновки щодо концепту ДРУЖБА, вважаючи їх дуже близькими, але не тотожними. Н. В. Садовник-Чувага [13] розглядає концепт ДРУЖБА разом із семантично протилежним концептом ВОРОЖІСТЬ. О. М. Лунцова [10] аналізує концепти ДРУЖБА та ВОРОЖІСТЬ як полярні, при цьому в якості проміжного елементу дослідниця обирає концепт МИР. Ці концепти дослідниця представляє як градієнт-лагцюг, що утворює, на її, один концепт. Інший дослідник – М. Ф. Хаметова [15], – аналізує концепт ДРУЖБА в англійській та німецькомовній картинах світу, спираючись на дані з відповідних тезаурусів. Варто зауважити, що недостатньо вивченими залишаються семантичні, синтагматичні й парадигматичні особливості поняття ДРУЖБА в німецькій мові в діахронічному аспекті, в тому числі, сполучуваність іменника *Freundschaft* в німецькомовній літературі, що й зумовлює **актуальність** дослідження.

2. Сполучуваність *Freundschaft* з іменниками

2.1. В ході аналізу семантичної сполучуваності лексеми *Freundschaft* було встановлено, що синтагматична пара «іменник (*Freundschaft*) + іменник» є другою за частотністю після конструкції «присвійний займенник + іменник (*Freundschaft*)». Досліджені приклади включають вживання лексеми *Freundschaft* як у препозиції, так і в постпозиції відносно іменника-партнера, при цьому факт функціонування *Freundschaft* як основного елемента словосполучення не є визначальним. У більшості випадків показником ролі *Freundschaft* у словосполученні є його позиція – так, препозиційне вживання в конструкції «іменник (*Freundschaft*) + іменник» свідчить про визначальну роль *Freundschaft*, а постпозиційне («іменник + іменник (*Freundschaft*)») – про його залежність.

Проведений аналіз показав, що в німецькомовній літературі XVIII ст. лексема *Freundschaft* може сполучуватися з іменниками, які, за їхньою семантикою, можна поділити на 7 підгруп: об'єкти взаємин, людські властивості/характеристики, сакральні поняття, почуття/відчуття, показники зв'язку, біологічні поняття, будівлі.

2.1.1. Як зазначено вище, найвищу частотність у художніх текстах XVIII ст. виявляють синтагматичні пари «присвійний займенник + іменник (*Freundschaft*)». Це логічно, адже така сполучуваність сприяє визначенню об'єктів дружніх взаємин. Однак таку саму функцію можуть виконувати і словосполучення іменників, один з яких (*Freundschaft*) вживається на позначення міжособових взаємин, а інший вказує на їх об'єкти, пор.:

(1) *Sollten wir nicht hoffen, <...> daß Verehrung des Kaisers, Fried und Freundschaft der Nachbarn und Lieb der Untertanen kostbarste Familienschatz sein wird?* [18, с. 142] – 'Чи ми не маємо сподіватись, <...>, що шанування імператора, мир і дружба сусідів та любов підлеглих буде великою родинною коштовністю?'

Загалом в ході аналізу було зафіксовано 36 вживань лексеми *Freundschaft* у сполученні з іменником, що семантично вказує на об'єкти взаємин. При цьому 14 слововживань (CB) позначають особу, вищу за рангом або статусом за іншого партнера дружніх взаємин, пор.:

(2) *Auch hier kam die Freundschaft des Oberamtmanns zustatten* [20, с. 86] – 'І тут дружба з можновладцем стала в нагоді'.

У таких випадках можна говорити про певну «нерівність» об'єктів дружби, соціальну або фінансову. Оскільки ж дружні взаємини споконвічно трактуються як такі, що будуються на схожості об'єктів, їх соціальній рівності, то вважається спірним той факт, що мова йде про дружбу у звичному її розумінні. Між такими об'єктами може існувати як поблагливість, з одного боку, так і, не виключено, – споживацьке ставлення, користь, з іншого. Таким чином, дружба втрачає в цьому випадку елемент взаємності, адже лише один з об'єктів є «споживачем», відносини такого роду навряд чи можуть сприйматися як дружба.

Варто також зазначити, що 6 CB у цій підгрупі є власними назвами:

(3) *Wer nicht das Zellenwerk des Menschenherzens kennt, den nimmt es wunder, daß Viktors Freundschaft gegen Klotilde ein ganzes Honiggewirke von Liebe für Joachime in seine Zellen eintrug* [21, с. 861] – 'Хто не знає нічого про клітини людського серця, того дивує, що дружба Віктора до Клотільди сповнила його клітини медом любові до Йоахіма'.

Вживання особових імен у сполученні з лексемою *Freundschaft* є, з одного боку, найбільш конкретним засобом для зазначення об'єктів. Та, з іншого боку, ім'я надає лише найменувальну інформацію, при цьому більш важливі для аналізу об'єктів дружби дані (щодо статусу, віку, рис характеру тощо) залишаються незрозумілими.

2.1.2. До іншої підгрупи належать іменники, що у сполученні з лексемою *Freundschaft* вживаються на позначення властивостей або характеристик людини (28 CB). Така семантична комбінація породжує персоніфікацію. При цьому слід зазначити, що процесу персоніфікації сприяють переважно лексеми на позначення частин тіла (19 CB), напр.: *Arme* 'руки', *Hände* 'долоні', *Brust* 'груди', *Nervenknoten* 'нервові вузли', *Ader* 'вена', пор.:

(4) *<...> die Hände der Freundschaft strecken sich einander entgegen <...>* [21, с. 776] – '<...> долоні дружби тягнуться назустріч одна до одної <...>'.

Серед інших іменників цієї підгрупи є ті, що позначають властивості людини (9 CB), напр.: *Tränen* 'сльози', *Stimme* 'голос', *Geburt* 'народження', *Handlungen* 'дії', *Tod* 'смерть', пор.:

(5) *<...> hörte er die schwache Stimme der Freundschaft nicht mehr* [26, с. 112] – '<...> він більше не чув слабого голосу дружби'.

Персоніфікації є, мабуть, найбільш виражальним засобом для підкреслення значущості дружби в житті людини. Ставлячи взаємини на щабель із людиною, автор напевно прагне відповідного ставлення до них: уваги, дбайливості тощо.

2.1.2. Наступну підгрупу складають іменники із сакральною семантикою (25 СВ), напр.: *Altar* 'алтар', *Heiliger Geist* 'Святий дух', *Himmelglanz* 'небесний блиск', *Helle* 'світло', *Göttlichkeit* 'божественність', пор.:

(6) <...> *blieb ihm eine Sünde gegen den Heiligen Geist seiner Freundschaft* [22, с. 478] – '...> йому залишився один гріх проти Святого духу його дружби'.

Образ дружби як «небесної» суті посиляє до могутності і всесильності, до божественного начала, походження зверху. Тобто, завдяки такій сполучуваності дружба не просто стає на один щабель із людиною, а й навіть перевищує її.

2.1.3. *Freundschaft* може сполучатися і з іменниками, що вживаються на позначення почуттів або відчуттів (14 СВ), напр.: *Glückseligkeit* 'щастя', *Gefühl* 'почуття', *Vorgefühl* 'передчуття', *Bedürfnis* 'потреба', *Empfindung* 'відчуття', *Neigung* 'прихильність', пор.:

(7) <...> *dass ich von der Glückseligkeit der Freundschaft, von dieser unerschöpflichen Materie, etwas berühren will* [23, 934] – '...> що я хочу доторкнутися до щастя дружби, до цієї невичерпаної матерії'.

Дружба як вид між особових взаємин надзвичайно тісно пов'язана із почуттями. У процесі розвитку дружніх взаємин об'єкти передусім спираються на свої відчуття, адже, дружба, як і кохання, належить до приватної сфери життя людини. Тому вживаність лексем із семантикою почуттів як партнера іменника *Freundschaft* є логічною.

2.1.4. Серед іменників, які вживаються у функції синтагматичного партнера лексеми *Freundschaft* є такі, що означають зв'язок (10 СВ): *das Band* 'узи', *der Bund* 'союз', *die Kette* 'ланцюг'.

(8) *Der Shakespeare knüpfte zwischen Philipp Reisern und Anton Reisern das lose Band der Freundschaft fester* [25, 231] – 'Шекспір затягнув ослаблені узи дружби між Філіпом Райзерном та Антоном Райзерном'.

Freundschaft безумовно містить сему 'зв'язок', що підтверджують текстові приклади.

2.1.5. Окрім цього, *Freundschaft* засвідчено в німецькомовних художніх текстах, датованих XVIII ст. у сполученні з лексемами, що позначають біологічні поняття, за винятком тих лексем, що слугують утворенню персоніфікації (приклади (4) – (5)). До таких належать лексеми на позначення природних явищ, напр.: *Grund* 'грунт', *Gipfel* 'вершина', *Feuer* 'вогонь', *Flamme* 'полум'я тощо. У ході аналізу було зафіксовано 7 СВ, які можна віднести до цієї підгрупи:

(9) <...> *und welche sowohl den Grund einer Freundschaft befestigen als ihren Gipfel zieren* [18, с. 334] – '...> які як зміцнюють грунт дружби, так і прикрашають її вершину'.

Подібні метафори посилюють семантику невіддільності й сили, що зазвичай притаманні природі. Щодо дружби, то, на перший погляд, людина здатна контролювати розвиток взаємин, діючи так чи інакше залежно від ситуації. Та з іншого боку, у процес дружби можуть втручатися обставини, змінити які людина не в силах, та які значною мірою можуть вплинути на долю дружніх взаємин. У цьому мабуть і полягає невіддільність дружби, що можна порівняти із природою.

2.1.6. Наступну підгрупу утворюють іменники зі значенням споруд або будівель та їх складових (5СВ): *Hütte* 'хатина', *Säule* 'колона', *Türe* 'двері' тощо, пор.:

(10) <...>, *die Türe der Freundschaft durch den Schlüssel dieses aufrichtigen Briefes zu eröffnen* [19, с. 311] – відімкнути двері дружби ключем цього щироого листа'.

З одного боку, зачинені двері певною мірою виражають міцність і стійкість. Проте, на відміну від гірського масиву, створеного природою (приклад (9)), тобто вищою силою, будь-яка будівля є результатом діяльності людини. Таким чином, можна припустити різні способи зародження дружніх відносин – від ініціативи людини (двері дружби можна відкрити ключем – приклад (10)) до випадкового збігу обставин, «втручання» природи.

3. **Висновки.** Таким чином, в ході аналізу німецькомовних художніх текстів XVIII століття було встановлено, що синтагматичні зв'язки лексеми *Freundschaft* виявляються серед іншого у сполучуваності із іншими іменниками, що слугують для конкретизації поняття або для об'єктивації тієї чи іншої ознаки у відповідному контексті. Так, іменник *Freundschaft*, що вживається на позначення поняття ДРУЖБА, сполучається із синтагматичними партнерами, які означають об'єкти взаємин, людські властивості, сакральні поняття, почуття або відчуття, зв'язок, природні явища, будівлі. Більшість з них указує на релевантність дружніх взаємин, їх винятковість, а також на міцність та стійкість. У подальшому доцільним постане аналіз парадигматичних зв'язків іменника *Freundschaft*, а також дослідження синтагматичних і парадигматичних зв'язків в діяхронічному аспекті.

Джерела та література

1. Апресян Ю. Д. Лексическая семантика. Синонимические средства языка / Юрий Дереникович Апресян. – М.: Наука, 1974. – 367 с.
2. Вежицкая А. Словарный состав как ключ к этносоциологии и психологии культуры: Модели «дружбы» в разных культурах // Вежицкая А. Семантические универсалии и описание языков. Пер. с англ. – М.: Языки русской культуры, 1999. – С. 306-43.
3. Воркачев С. Г. Концепт счастья в русском языковом сознании: опыт лингвокультурологического анализа / Сергей Григорьевич Воркачев. – Краснодар, 2002. – 142 с.
4. Воркачев С. Г. ЛЮБОВЬ как лингвокультурный концепт / С. Г. Воркачев. – М.: Гнозис, 2007. – 284 с.
5. Головацька Н. Г. Лексико-синтаксична сполучуваність сенсорних дієслів у давньоанглійській мові / Н. Г. Головацька // Гуманітарний вісник. – 2008. – Т. 2. – № 12. – С. 39-42.
6. Кацнельсон С. Д. Общее и типологическое языкознание / Соломон Давидович Кацнельсон. – Л.: Наука, 1986. – 298 с.
7. Кубрякова Е. С. Типы языковых значений / Елена Самойловна Кубрякова – М.: Наука, 1981. – 200 с.
8. Левицкий В. В. Лексическая сочетаемость и методы ее исследования // *Studia Germanica et Romanica*: Иноземні мови. Зарубіжна література. Методика викладання: Науковий журнал / Ред. кол. В. Д. Каліушенко (голов. ред.) та ін. – Донецьк: ДонНУ, 2005. – Т. 2. – № 1. – С. 64-75.
9. Лех О.С. Семантика, синтагматика, парадигматика прикметників на позначення розміру в сучасній німецькій мові: автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.04 «Германські мови» / О. С. Лех. – Чернівці, 2008. – 14 с.
10. Лунцова О. М. Градиент-концепт «дружба-мир-вражда» в русской и английской лингвокультурах: (на материале лексики и фразеологии): автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.20 «Сравнительно-историческое, типологическое и сопоставительное языкознание» / О. М. Лунцова. – Волгоград, 2008. – 28 с.
11. Петрик Т. В. Синтагматика та парадигматика ергативних дієслів у сучасній англійській мові 2001 года: автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.04 «Германські мови» / Т. В. Петрик. – Л., 2001. – 20 с.
12. Попова М. П. Семантичний розвиток прикметників оцінки в німецькій мові VIII-XVII століть: дис. ... канд. філол. наук: 10.02.04 «Германські мови» / Попова Марія Петрівна. – Чернівці, 2009. – 285 с.
13. Садовник-Чувага Н. В. Міжособистісні концепти ДРУЖБА та ВОРОЖІСТЬ як складові концептосфери чоловічого роду в епічній картині світу / Н. В. Садовник-Чувага // Гуманітарний вісник. – 2008. – Т. 1. – № 13. – С. 166-170.
14. Федоренко О. І. Лексична сполучуваність компонентів стахив дієслівно-субстантивних виразів типу to give a smile, to have a look, to make a suggestion у сучасній англійській мові: автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.04 «Германські мови» / О. І. Федоренко. – Л., 2004. – 24 с.
15. Хаметова М. Ф. Концепт «дружба» в англоязычной и немецкоязычной картинах мира [Электронный ресурс]. // Слово, высказывание, текст в когнитивном, прагматическом и культурологическом аспектах: сб. ст. участников 4-й Междунар. науч. конф., Челябинск, 25-26 апр. 2008 г.: в 3 т. / Рос. ассоц. лингвистов-когнитологов, Челябин. гос. ун-т; редкол.: Л. А. Нефедова (отв. ред.) [и др.]. – Челябинск, 2008. – Т. 2. – С. 365-368. – Режим доступа: <http://cognitive-conference.narod.ru/rus.html>.

16. Черська Ж. Б. Прикметники зі значенням «еґоїстичний» – «альтруїстичний»: системно-квантитативні аспекти функціонування в німецькомовній картині світу: дис... канд. філол. наук: 10.02.04 «Германські мови» / Черська Жанна Борисівна. – Чернівці, 2008. – 239 с.
17. Шмелев Д. Н. Проблемы семантического анализа лексики (на материале русского языка) / Дмитрий Николаевич Шмелев. – М.: Наука, 1973. – 280 с.

Список джерел ілюстративного матеріалу

18. Goethe J.W. Aus meinem Leben. Dichtung und Wahrheit // Goethes Werke: in 14 Bd-n. – Hamburg: Christian Wegener Verlag, 1948. – S. 98-215. Bd. 10. – 1948 – S. 7-187.
19. Goethe J.W. Endlicher Abschluß! // Goethe J.W. West-östlicher Divan // Poetische Werke // Hrsg. vom S. Seidel. – Berlin: Aufbau Verlag, 1960. – S. 310-317.
20. Goethe J.W. Wilhelm Meisters Wanderjahre // Goethes Werke: in 14 Bd-n. – Hamburg: Christian Wegener, 1948. Bd. 8. – 1948. – S. 7-486.
21. Jean Paul. Hesperus / Jean Paul // Werke: in 6 Bd-n. / Hrsg. von N. Miller u. G. Lohmann. – Hanser. – 1959–1963. Bd. 1. – 1959. – S. 472-1236.
22. Jean Paul. Siebenkäs / Jean Paul // Werke: in 6 Bd-n. / Hrsg. von N. Miller u. G. Lohmann. – München: Hanser, 1959-1963. Bd. 2. – 1960. – S. 11-565.
23. Klopstock F.G. Von der Freundschaft // Ausgewählte Werke. – Hrsg. von K. A. Schleiden. – München: Hanser, 1962. – S. 934-941.
24. Lüdtke J. Zur Syntagmatik und Paradigmatik / J. Lüdtke // Sprache und Interpretation: Semantik und Syntax reflexiver Strukturen im Französischen. – Tübingen: Narr, 1984. – S. 67-69.
25. Moritz K.P. Anton Reiser / Karl Philipp Moritz. – Frankfurt a.M.: Insel, 1979. – 429 S.
26. Schiller F. Der Geisterseher // Sämtliche Werke: in 5 Bd-n. – Hrsg. von G. Fricke u. H. G. Göpfert. – München: Hanser, 1962. Bd. 5. – 1962. – S. 48–160.
27. Wotjak G. Syntagmatische Beziehungen: Ein Überblick / hrsg. von D. A. Cruse // Lexikologie: Ein internationales Handbuch zur Natur und Struktur von Wörtern und Wortschätzen. – Halbbd.1. – Berlin: de Gruyter, 2002. – S. 556-565.

УДК 811

Князян М. О.

СТИЛІСТИЧНА СВОЄРІДНІСТЬ ВИРАЖЕННЯ СВІТУ ДИТИНСТВА В ТВОРАХ Е. БАЗЕНА, М. СТЕЛЬМАХА, К. ПАУСТОВСЬКОГО

В статье раскрыты результаты компаративного анализа стилистических средств выражения мира детства в произведениях Э. Базена, М. Стельмаха, К. Паустовского. Изучена роль метафоры, персонификации, эпитета, сравнения, гиперболы, иронии, градации в описании детства.

Ключевые слова: стилистические средства, метафора, персонификация, ирония.

В статті розкрито результати компаративного аналізу стилістичних засобів вираження світу дитинства в творах Е. Базена, М. Стельмаха, К. Паустовського. Висвітлено роль метафори, персоніфікації, епітета, порівняння, гіперболи, іронії, градації в описі дитинства.

Ключові слова: стилістичні засоби, метафора, персоніфікація, іронія.

The results of comparative analysis of stylistic methods of description of the world of childhood in the works of Hervé Bazin, M. Stelmakh, K. Paustovsky are exposed in the article. The role of metaphor, personification, epithet, comparison, hyperbole, irony, gradation in description of childhood is examined.

Key words: stylistic methods, metaphor, personification, irony.

Дослідження стилістичних особливостей вираження світу дитинства в компаративному аспекті дозволяє виявити закономірності вживання тропів і фігур відповідно до проблематики творів вітчизняних і зарубіжних письменників. Окреслене питання пов'язане з такими важливими гуманітарними дослідженнями, як розкриття психології розвитку особистості дитини, впливу сім'ї, природи, соціуму на формування її світогляду, засобів її виховання й навчання.

Аналіз наукових джерел дозволяє стверджувати, що існують такі напрями вивчення цієї проблеми: теоретико-методологічні засади стилістики тексту (М. Гуменний), науково-лінгвістичні основи класифікації стилістичних тропів і фігур (І. Кротенко, І. Смушинська), поетика й проблематика творів Е. Базена, М. Стельмаха, К. Паустовського (Р. Гладкова, Є. Євніна, В. Загороднюк, М. Князян).

Втім, такий аспект, як порівняльний аналіз стилістичних засобів у творах Е. Базена, М. Стельмаха, К. Паустовського, залишається поза увагою науковців, що визначило мету статті: розкриття стилістичної своєрідності творів окреслених письменників, висвітлення факторів, що зумовили стилістичне багатство відображення чарівного світу дитинства, та здійснення компаративного аналізу тропів і фігур у романі Е. Базена «Іадока в кулаку», повістях М. Стельмаха «Гуси-лебеді летять...», «Щедрий вечір», оповіданнях К. Паустовського «В глибині Росії», «Натовп на набережній», «Стальна каблучка», «Корзина з ялиновими шишками».

Слід зазначити, що в творах Е. Базена та М. Стельмаха, котрі відзначаються автобіографічним характером, використовується більш повно потенціал таких стилістичних засобів, як метафора, персоніфікація, гіпербола, іронія, порівняння, епітет, антитеза тощо. Слід підкреслити, що М. Стельмах описує доброзичливу сімейну атмосферу, в якій панували любов, взаємоповага, взаєморозуміння; поряд з цим, у романах Е. Базена представлені сімейні стосунки, характер яких відзначався авторитарністю, пригніченням особистості дитини, жорстокістю. Проблематика творів визначає добір стилістичних засобів, наприклад, якщо у повістях М. Стельмаха домінує іронія (автор сміється над собою, своїм наївним дитячим світосприйняттям, неслухняністю, котра створює часто для хлопчика нісенітні ситуації), то у Є. Базена вживається сарказм, за допомогою якого автор викриває жорстоку, часто антигуманну, поведінку своєї матері. Світ дитинства в оповіданнях К. Паустовського представлений не системно, а фрагментарно; при цьому домінують метафори, епітети, іронія.

Так, за допомогою метафор й епітетів в оповіданнях К. Паустовського розкривається чарівність італійської дівчинки, якій письменник подарував матрюшку (*«чому она смеялась, я не знаю. Быть может красоте неизвестной изрушки, пылавшей под солнцем Неаполя»* [3, с. 303], *«девочка вся искрилась от восторга»* [3, с. 304], *«она прижала матрешку... к бьющемуся от счастья горлу»* [3, с. 305]. Увага іноземця до дівчинки спонукала італійських жінок, які продавали квіти на набережній, поправити зачіску й одяг дитинки; їхнє піклування наче зігріло дівчинку й вона розцвіла (*«девочка как бы расцвела под их ласковыми пальцами»* [3, с. 304]).

Як і італійська дівчинка, Михайлик – герой повістей М. Стельмаха – живе сподіваннями на казку, на щастя, на неочікувану радість, які йому дарують сонце, небо, хмари, ліс. Порівняння використовується М. Стельмахом задля описання свого міцного зв'язку з рідною землею й прагненням досягти в житті чогось важливого, справжнього: *«мені іноді здається, що я теж схожий на вітряка, який основою, хрестовиною тримається чорної, репаної землі, а крилами жадає неба...»* [5, с. 88]. Метафори вдало передають, як веселішає дитина від теплого літнього ранку (*«хтось на траві кинув таких веселюців, що в мене й на черешні затанцювали ноги»* [5, с. 81]), стає

щасливим від спілкування з дідом («я вдячно прихилиюсь до діда і між зорями мого дитинства розшукую вечірню зорю поета, що буде мені сяяти все життя» [5, с. 144]), із завмиранням серця поглядає на лебедів, що символізують його дитинство («до мене крізь коване гілля ясенів наближаються найкращі зорі мого дитинства і притишений спів отих далеких лебедів, що назавжди залетіли в мої сни і життя» [5, с. 248]).

Ці ж емоції відчують Жан і Фердінанд Резо – головні персонажі роману Е. Базена «Змія в кулаку»: хлопчики люблять свій рідний куточок, їх зачаровує краса маленької річки Оме, яку вони називають Амазонією та по якій вони прогулюються на плоту («pour compléter cette illusion, chère à des coeurs de quinze ans, l'Amazonie (c'est ainsi que nous appelions ce coin sauvage) est plus ou moins barrée par des troncs d'arbre en dérive, qui se fichent dans la vase des tournants» [6, с. 110]). Але це прекрасне відчуття краси природи, зворушливої пригоди (передане за допомогою епітетів «une passionnante aventure», «illusion, chère à des coeurs») руйнується появою матері (яку, використовуючи перифразу, автор називає «Folcoche», «madame notre mère» [6]), що вбиває в серця своїх синів любов до рідного дому, довіру батькам, надію на те, що в світі можуть панувати гуманістичні цінності.

Біль на серці у Михайлика передається за допомогою таких метафор, як-от: «і сонце за хмарами тліло..., і думки потемніли..., а між плечима все ворухнувся холодок» [5, с. 176], «жаль стояв у моїх очах і душі» [5, с. 184], «радість одразу наче вітром здухнуло, серце... падає в холод, губи кvasніють» [5, с. 237]. Але хлопчик повний оптимізму, бо він вірить у добро людей, у їхнє щиросердя («я б'ю лихом об землю і тримаюся свого» [5, с. 306], «неймовірні сподівання, неймовірні надії залітають у мою душу і ведуть до того дня, про який і радісно і страшно подумати» [5, с. 308], «і хороше, і дивно, і радісно стає мені, малому, в цій світі, де є зорі, і добрі люди, і тихі вогники, і щедрі вечори» [5, с. 318]. Якщо любов батьків до Михайлика сповнюють його душу спокоєм, вірою в себе й у добро, радістю, то серця маленьких Резо переповнюють гнів, прагнення захистити людську гідність, бажання помститися за приниження своєї особистості. Саме тому Е. Базен часто використовує символи: гадюка символізує мадам Резо (в кінці роману Жан задушує гадюку так само, як і вбиває будь-яку можливість своєї матері принижувати його), чорний прапор – протест дітей проти існуючої в їхній сім'ї системи виховання, будинок в Бель Анжері – старі авторитарні традиції в соціальних відносинах, котрі не допускають ні власної думки, ні свободи, ні гуманізму. За допомогою повтору, перерахування, метафори, гіперболи Е. Базен підкреслює ту силу, яку набув Жан у боротьбі з лицемірством, нечесністю, непорядністю своєї матері, наприклад: «Cette vipère, ta vipère, je la brandis, je la secoue, je t'avance dans la vie avec ce trophée, effarouchant mon public, faisant le vide autour de moi» [6, с. 156].

Вживаються гіперболи й у творах М. Стельмаха: за допомогою гіперболи «батько підійшов до мене і так поклав мені на голову руку, що я й досі чую її тепло» [5, с. 253] автор розкриває велику любов свого батька до нього, увагу, пошану до дитини. Окрім цього, М. Стельмах активно використовує потенціал персоніфікації, щоб підкреслити силу характеру, розум, політ думки дитини: «душа моя сміялася і летіла на Запоріжжя до славного козацтва» [5, с. 124]. Маючи поетичну душу, Михайлик відчуває, як до нього приходить час («іноді, коли я сплю, час приходить і до мене, постійно-постійно (повтор) біля узголів'я та й злегка потягне за чуба малого, щоб він підіймався угору. Отак я й расту!» [5, с. 255]. Природа для дитини – це чарівний живий світ, про який Михайлик говорить наступне: «так мені добре було в їхніх обіймах (казки й весни), що я й незчувся, як сонце поволеньки перейшло на другу половину неба» [5, с. 64].

Як вже йшлося вище, неабиякого значення в описанні дитинства в творах Е. Базена, К. Паустовського й М. Стельмаха набуває іронія. Михайлику, як і тим хлопчикам з оповідань К. Паустовського, все цікаво («мальчишки эти «всепроницаемы», вернее «всепроницающи», или, говоря старинным тяжеловесным языком, «вездесущи» [2, с. 282]. Діти цікавляться всім світом навколо них, і Михайлик, Жан, Фердінанд, Марсель могли б бути серед тих хлопчиків, які вудять рибу на Північному полюсі, або виколупують магніт з Магнітного полюсу («мне кажется, что если бы я попал на Северный полюс или, скажем, на полюс Магнитный, то и там обязательно бы сидел и шмыгал носом мальчишка с удочкой, караулил бы у проруби треску, а на Магнитном полюсе выковыривал бы из земли сломанным ножом кусочек магнита» [2, с. 282]). Е. Базен запобігає до іронії з метою передачі менталітету й характерів братів Резо: «Frédie... L'héritier présomptif tenait de mon père tous ses traits essentiels. Chiffe ! Inutile d'aller plus loin. Ce surnom lui conviendra toujours»; «reste la cinquième carte de ce méchant poker. Retournons-la. Dans le brelan de frères, je suis le valet de pique» [6, с. 32].

У повістях М. Стельмаха іронія передає всі сильні почуття Михайлика, які в той час мали для нього неабияку важливість:

- обурення на те, що бабуся веде його за руку (бабусі «хотілося вести мене тільки за руку. І чого всі жінки забувають, що хлопець є хлопцем?» [5, с. 26]);
- бажання викликати жалість дорослих до його безчобітної долі («я ще раз зітхнув – це і для себе, і щоб дід пожалів мене, безчобітного» [5, с. 27], «коли в тебе немає чобіт, то ти починаєш оглядати людину з ніг» [5, с. 29]);
- незадоволення тим, що Петро завжди намагається командувати Михайликом («ми з Петром однолітки, він вважає, що йому треба старшувати наді мною, бо минулого року вже нас три корови, а я тільки... попасає нашу сиву... кобилу» [5, с. 38]);
- страх перед душею лісу («хоча я й дуже люблю ліс, але побоююсь його душі» [5, с. 40]);
- розчарування, що дурість не хоче покидати його голови й спонукає Михайлика робити нові пустощі («але безтолоч... не дуже поспішає виходити, їй, видать, сподобалась моя «макітра», в яку чогось потрапили не рівні, а кручені мізки» [5, с. 41]);
- біль за всі невдачі на шляху до драматургії («ні, таки важко бути драматургом, коли тобі тільки десять років» [5, с. 161]).

Найкраще поведінка дітей у творах окреслених письменників характеризується за допомогою перифраз. Так, Михайлик часто називається своїми родичами не занадто улюбленими словами: «спершу з мене вибивали дурування і примовляти, який я бузівір, опришок, урвиголова, харциз, каламут і навіть химород» [5, с. 25], окрім цього, він ще й «збитошник» [5, с. 188], «заводіяко» [5, с. 188], «безпардонник» [5, с. 236]. Марсель Резо – стовідсотковий Плювінек, улюбленець матері, шпигун («Pluvignec cent pour cent» [6, с. 32], «ce jeune homme, déjà peu loquace» [6, с. 30]), для якого є характерними обережність, гнучкість, розсудливість, посидючість. Його старший брат Жан називається бунтівником, забіякою, людиною, яка любить життя й поважає сильні особистості («le cadet de casse-cogne», «le révolté», «l'évadé», «la mauvaise tête», «le voleur d'oeufs qui volera un boeuf», «le petit salaud qui a bon coeur», «gourmand de tout» [6, с. 32-33]).

Синтаксичні фігури перерахування й повтору вживаються авторами з метою розкриття сильних внутрішніх потрясінь дітей: у творах М. Стельмаха це є неймовірна радість, щастя, зачарування дитини світом («і радість, і смуток, і срібний передзвін огортають та огортають мене своїм снуванням» [5, с. 21], «і хороше, і дивно, і радісно стає мені, малому, на цій світі» [5, с. 281]. У романі Е. Базена «Змія в кулаку» – це обурення проти сім'ї Резо, в якій мати з мовчазної згоди батька впроваджує авторитарний стиль виховання, придушуючи вільний розвиток дітей («Tu es né Rezeau dans un siècle où naître Rezeau, c'est rendre dix longueurs à ceux qui s'alignent avec toi. Tu es né Rezeau, mais tu ne le resteras pas... Tu es né Rezeau, mais, par chance, on ne t'a pas appris l'amour de ce que tu es» [6, с. 131]).

Цікавим є повтор у творі М. Стельмаха «Гуси-лебеді летять...»: «знизу мене охоплював світ казки, а зверху – казка весни» [5, с. 64]), за допомогою якого письменник має можливість обіграти значення словосполучень «світ казки» й «казка весни». Світ казки знизу – це чарівний світ лісу, його багатого різноцвіт'я, передзвону струмків, життя тварин, а казка весни зверху – це квітання дерев, спів птахів, ясне небо, радісне сонце, – і в цьому щасті, яке дарують казка й весна, купаються діти.

Отже, М. Стельмах приділяє більше уваги розкриттю позитивних вражень про дитинство, ніж Е. Базен, який гаряче критикує будь-яку систему виховання, що не враховує індивідуального розвитку дитини та не передбачає виявлення поваги до неї. При цьому К. Паустовський активно використовує потенціал тропів – епітетів, гіперболи, іронії, а Е. Базен і М. Стельмах – метафори, персоніфікації, порівняння, гіперболи, іронії, сарказму, перифрази, а також синтаксичних фігур – перерахування, повтору, антитези.

Перспективи окресленого дослідження полягають у висвітленні стилістичних засобів відображення історичної епохи, соціального розвитку, сімейного виховання, менталітету українського, російського, французького народів у творах Е. Базена, А. Дімарова, О. Довженка, М. Коцюбинського, М. Стельмаха, К. Паустовського.

Джерела та література

1. Кротенко І. А. Проблемы интерпретации художественного текста // Культура народов Причерноморья / И. А. Кротенко. – 2009. – № 168, т. 1. – С. 406-408.
2. Паустовский К. Избранные произведения в двух томах. – Том второй: Маленькие повести. Рассказы / К. Паустовский. – М.: Гос. изд-во худож. лит-ры, 1956. – 352 с.
3. Паустовский К. Повести и рассказы / К. Паустовский. – Л.: Худож. лит., 1985. – 320 с.
4. Смушинська І. Щодо проблеми функціональних типів стилістичних фігур // Структурно-семантичні і когнітивно-дискурсивні парадигми сучасного романського мовознавства: Матеріали Другої Всеукраїнської наукової конференції романістів 16-18 жовтня 2008 року / І. Смушинська. – Чернівці: Рута, 2008. – С. 19-20.
5. Стельмах М. П. Гуси-лебеді летять...; Щедрий вечір: Повісті / Передм. В. С. Панченка / М. П. Стельмах. – К.: Веселка, 1993. – 319 с.
6. Bazin H. Vipère au poing. La mort du petit cheval. Cri de la chouette / Hervé Bazin. – Moscou: Edition du Progrès: 1979. – 528 p.

УДК 81'374 = 161.1

Ковальчук Н. М.

ОБРАЗЫ СРАВНЕНИЙ В РУССКИХ ЗАГОВОРАХ НА СУД

В статье рассмотрены образы сравнения компаративных конструкций, которые используются в русских заговорах на суд, в сопоставлении с устойчивыми сравнениями.

Ключевые слова: заговорный текст, сравнение, образ сравнения.

У статті розглянуто образи порівняння компаративних конструкцій, що використовуються у російських заговорах на суд, у співставленні з усталеними порівняннями.

Ключові слова: замовляння, порівняння, образ порівняння.

Comparison's image which are used in the Russian spells on a court are considered in the article, in comparison with steady comparisons.

Key words: spells, comparison, comparison's image.

Заговор как особый жанр привлек внимание ученых еще в XIX в. (работы А. Н. Афанасьева, Ф. И. Буслаева, А. А. Ветухова, В. Ф. Миллера, А. А. Шахматова и др.). В XX в. заговорные тексты стали рассматриваться в связи с изучением различных процессов речевой деятельности, в том числе процесса текстообразования. Филологический анализ магических текстов представлен в работах С. Б. Адоньевой, Т. А. Агапкиной, А. Г. Боброва, Е. В. Вельмезовой, Л. Н. Виноградовой, В. Л. Кляус, А. С. Лавровой, Н. Н. Покровского, С. М. Толстой, Н. И. Толстого, В. Н. Топорова, Т. В. Топоровой, А. А. Турилова, К. А. Федосовой, А. В. Чернецова, С. Г. Шиндина, А. В. Юдина и др.

Сравнительные конструкции, выступающие ключевым элементом в большинстве магических текстов, до настоящего времени не были объектом специального исследования.

Целью нашей работы является выявление особенностей образа сравнения в заговорах «на суд», поскольку в центре внимания русских заговоров находятся «здоровье, эмоционально-чувственный мир человека и его отношения с окружающими людьми (выделено нами – И. К.)» [10, с. 286]. Эта подгруппа текстов, в соответствии с классификацией Е. Н. Елеонской, выделяется в пределах группы «заговоры, имеющие целью регулировать отношения между людьми» [5, с. 120].

Желание избежать строгого судебного наказания, несправедливого обвинения, тюремного заключения, способствует созданию заговоров против суда. В связи с тем, что судебный процесс – это неизбежно взаимоотношение людей (судья – обвиняемый, прокурор – обвиняемый), прагматической направленностью магических текстов этой подгруппы заговоров является задабривание человека, от которого зависит подсудимый, или лишение возможности нанесения вреда обвиняемому, что находит отражение и в компаративных конструкциях.

Сравнению подвергается подсудимый: (чтобы судья не придирался) *Думал бы судья о нем, как думает о своем, о родном* [8, с. 513]. Целью такой конструкции является фиксация позитивного отношения судьи к обвиняемому – любовь, жалость к кому-л., как к родному. С таким же основанием образ **родного** встречается и в устойчивых сравнениях: «Как родной. Быть кому-л., для кого-л. близким, желанным, любимым человеком» [7, с. 554].

Судебный процесс в заговоре сравнивают с походом в гости (местом куда идут «в качестве гостя (выделено нами – И. К.)» [4, с. 223]): (от суда) *Пришел на суд, раб Божий* (имя), *как в гости* [8, с. 508]. Опирается это сравнение на коннотативные признаки лексемы *гость* – желанный, почитаемый (ср. «Как гостя. Встретить, принять кого-л. радушно, приветливо, окружив заботой и почитательным вниманием» [7, с. 133]) и на общепринятое понимание коммуникативной ситуации «приём гостей» – забота, уважение к пришедшим (ср. «*Как в гостях*. Вести себя празднично, ничего не делать, не принимать участие в семейных делах, работе, заботе» [7, с. 134]). Таким образом, основанием сравнения является доброжелательное отношение к приглашенному.

Формула невозможности [5, 1], являющаяся неотъемлемым атрибутом во всех группах заговоров, в рассматриваемой подгруппе служит для создания основания «невозможность нанесения вреда кому-л.»: (от несправедливого суда) *Как эти судьи не могут воду с окояна дна испить, песок брать и жевать, так бы они не смогли раба Божьего* (имя) *плохого пожелать* [8, с. 510]. Невозможность опирается на нереальность и противоестественность заявленных в сравнении действий. И образом, и предметом сравнения выступает судья, сравнению же подвергаются действия, совершаемые им.

В такого рода конструкциях образ сравнения характеризуется с учетом его физиологических особенностей, предмет сравнения – в плане выполняемых служебных обязанностей, основание сравнения – невозможность совершения действия безотностительно к его мотивации: (перед судом) *Как старой няньке детей не рожать, так судьям раба Божия (имя) свободы не лишать* [8, с. 513]. Подобные сравнения с няней среди устойчивых конструкций не представлены.

В заговорах «постоянно прибегают к высказыванию истины в магических целях» – отмечает Т. Я. Елизаренкова – «общей истины» [2, с. 26]. Истинность приведенных фактов выступает и основанием сравнения: (чтобы суд прошел благополучно) *Как моя нога со мной, рука моя со мной, голова моя со мной, как Господь Иисус надо мной, над всеми государями, всеми судьями, всеми людьми, так чтобы судья к рабу Божию (имя) не придирался, на него не взъедался, криком бы не кричал, кулаками не стучал, пальцем бы не грозил, а взял бы да отпустил* [8, с. 512]. В заговоре в качестве «общей истины» представлены физиологические особенности (строение человека) и религиозные взгляды людей. Таким образом, в сравнении земной мир человека соединен со священным миром библейских персонажей. Компаративная конструкция отражает полноту заговорного мира, которая «представлена в заговоре синтетически, т. е. включена в единую и законченную картину, части которой органически объединяются в целое, в заговорный универсум» [11, с. 9].

Известный ветхозаветный принцип «око за око, зуб за зуб» находит отражение в заговорах, где судью призывают быть снисходительным к подсудимому, поскольку несправедливое решение на суде человеческом будет адекватно оценено судом Божиим: (перед судом) *Как строго ты раба Божия (имя) покараешь, так строг будет и к тебе Господь* [8, с. 513]. Уникальность этого сравнения в том, что не человек сравнивается с Господом, а наоборот – поступки человека являются примером для действий религиозного персонажа. Такие сравнения характерны только для заговоров.

Представлен в этой подгруппе заговоров и образ **мертвого человека**. Невозможность совершения каких-либо действий над кем-л. в силу их противоестественности выступает основанием сравнения: (от придираков в суде) *Как этого покойника не осудить, в тюрьму, на каторгу не усадить, так и раба Божия (имя) не осудят* [8, с. 510]. В данном случае и образ, и предмет сравнения выступают объектами чьих-либо действий. В устойчивых сравнениях мертвый человек тоже иногда выступает объектом сравнения, но действия, на которых базируется основание сравнения, совершаются над ним на самом деле: «везти как покойника», «нести как покойника» [6, с. 516], а в сравнении заговора говорится о действиях, которые совершить невозможно. Подобным является и следующее сравнение: (чтобы не лишили свободы) *Никто мертвого не разбудит, никто покойника на срок не осудит. Так чтобы и раба Божия (имя) не осудили, в острог бы не посадили* [8, с. 513].

У древних славян объектом поклонения были многие природные явления, небесные тела, в том числе **Солнце**. В наивной картине мира эта звезда предстает как «нечто вечное, не поддающееся воздействию извне, которое в то же время оказывало влияние на все, что его окружает» [9, с. 441]. В компаративной конструкции заговора именно это представление и формирует основание сравнения – невозможность воздействия на кого-, что-л.: (чтобы не лишили свободы) *Красно Солнышко встанет, никто его не удержит, никто его не осудит, никто за железные засовы не посадит. ... Так чтобы и раба Божия (имя) не осудили, в острог бы не посадили* [8, с. 513].

Чувства любви и почитания по отношению к Солнцу проявляются не только на семантическом уровне (основание сравнения – невозможность проявления негативных эмоций по отношению к кому-, чему-либо), но и на структурном – использование гипокористического суффикса в наименовании образа сравнения: (выиграть дело в суде) ... *на красно Солнышко не может никто ни осердиться и ни огорчиться. И так бы на раба Божия (имя) не мог никто ни осердиться, ни огорчиться* ... [8, с. 516]. Фольклорно-мифологическое представление о Солнце в устойчивых компаративных конструкциях не фиксируется.

Животный мир в сравнительных конструкциях заговоров на суд представлен только образом **петуха**: (защитится от суда) (говорят, отрезая петуху голову) *Как эту голову (петуха) не могут осудить, как ее не могут на шею заново посадить, так и раба Божия (имя) не может судья осудить, за железные засовы в тюрьму посадить* [8, с. 508]. В данном примере подсудимый сравнивается с головой петуха, при этом для сравнения не столько важен образ, сколько действия, совершаемые над ним. Основание сравнения – невозможность совершения действия в силу его противоестественности – формируется за счет повторения одних и тех же глаголов (*не осудить, не посадить*). Компаративная конструкция актуализирует и литературное, и разговорное значение лексемы *посадить*: 1) «Поместить, заключить куда-л. на длительное время» [4, с. 930]; 2) «Разг. Нанести на поверхность или прикрепить, пришить к ней».

В устойчивых компаративных конструкциях наблюдаются только сравнения с петухом, а не с его частью тела (*голова петуха* в заговоре), при этом акцент делается на внешние особенности птицы (перьевой окрас – «разодеться как петух. О подчеркнуто ярко ... одетом человеке» [6, с. 497]) и на его характерологические качества («важничать как петух» [6, с. 496]), а не на действия, совершаемые над ним.

Встречаются в этой подгруппе заговоров и сравнения с такими бытовыми предметами, как **косяки, стены, скоба**. Для компаративных конструкций детерминирующим свойством этих образов является неодушевленность и, как следствие, отсутствие физических способностей человека (речи, зрения): (от суда) *Как косяки немые, стены глухие, так и судьи, будьте немые и глухие* [8, с. 508]; (для благополучия в суде) *Как молвит эта скоба, так бы молвил против меня судья* [8, с. 512]. Во втором примере формально основанием сравнения является характеристика речевых способностей: *как А говорит, так и Б говорит*; а семантически, исходя из неодушевленности образа сравнения, – описание молчания: *как А молчит, так и Б молчит*. Таким образом, семантическое содержание антонимично структурному наполнению сравнения.

Ни один словарь устойчивых сравнений не отмечает образ скобы.

В словаре В. М. Огольцева образы косяка и стены использованы с иными основаниями сравнений. Хотя, следует отметить, что словарь В. М. Мокиенко фиксирует сравнение со стеной, в котором основание сравнения – отсутствие речевых функций – формируется за счет неодушевленности образа: «Молчать как стена» [6, с. 656]. Но, несмотря на это, основание сравнения в устойчивых компаративных конструкциях и в сравнениях заговоров различны.

В устойчивых сравнениях образ **Пасхи** используется, прежде всего, как праздник (Пасха – «ежегодный весенний праздник, посвященный чудесному воскресению распятого на кресте» [4, с. 786]): «Надеемся как на первый день Пасхи» [6, с. 485], а в сравнениях заговоров актуализируется сема «еда» («Сладкое кушанье из творога ...» [4, с. 786]): (от напастей) *Как этот кусок пасхи не обозвать по-иному, не оговорить по-плохому, так и меня, (имя), не оговорить никому* [8, с. 514]. Основание сравнения – невозможность нанесения словесного оскорбления в силу уважительного отношения к кому-, чему-л. – отражает отношение народа к атрибуту праздника.

В подгруппе заговоров на суд наибольшей частотностью отличаются образы библейских персонажей (Господь, ангелы-хранители, царь Давид, черти).

Сравнение с **Господом** опирается на такие его характерологические свойства, как сострадание и доброта («ибо Ты, Господи, благ и милосерд и многомилостив ко всем, призывающим Тебя» [3, с. 570], «будьте милосердны, как и Отец ваш милосерден» [3, с. 1092]): (от сурового приговора) *Как Господь будет добр к судье на своем Божьем суде, так и судья, будь милостив к рабу Божию* (имя) [8, с. 510], (чтобы не лишили свободы) *Как Бог отпускает грехи всем, так чтобы и раба Божия* (имя) *с суда домой отпустили* [8, с. 513], Образ сравнения в компаративных конструкциях заговоров, выраженный кореферентными именами *Господь, Бог*, выступает прототипом справедливого судьи (ср. в Библии: «пред лицом Господа, ибо Он идет судить землю. Он будет судить вселенную праведно и народы – верно» [3, с. 575]).

В устойчивых конструкциях основанием сравнения с Богом являются его личностные качества: «добр (добрый) как Бог. Устар. Одобр. Об очень добром, душевном, сердечном, самоотверженном человеке» [6, с. 54]. Но, в отличие от устойчивых компаративных конструкций, в сравнениях заговоров отмечена доброта, основанная на справедливости.

При сравнении с другим библейским персонажем – **ангелом-хранителем** – основание (степень проявляемого качества – действия) формирует способ невербальной передачи информации – взгляд, выражающий отношение смотрящего к объекту созерцания: (чтобы приговор не был суровым) *В том дому-терему судейском четыре ангела-хранителя стоят и сидят, на судью кротко глядят. Так бы и судья глядел – кротко, жалостливо – на раба Божия* (имя) [8, с. 513]. Для устойчивых сравнений характерно уподобление внешности, голоса человека ангелам, но не ангелам-хранителям. Кроме того, в заговоре сравнение с ангелами-хранителями наделяет предмет сравнения и определенным характерологическим свойством – кротость, чего нет в устойчивых сравнениях.

В устойчивых компаративных конструкциях представлена широкая парадигма оснований сравнения с **чертом**. Базой для сравнения с этим образом служат: 1) его характерологические свойства («Как черт. Злой» [7, с. 754], «Хитер как черт» [6, с. 744]); 2) его внешние особенности («Страшен как черт. Об очень некрасивом, безобразном человеке» [6, с. 744]); 3) его физические способности («*сидеть*» (выделено нами – И. К.) как черт на пеньке» [6, с. 744], «*Кусать*» (выделено нами – И. К.) как черти» [6, с. 745]).

В компаративной конструкции заговора черт выступает символом зла и на этом основании сравнивается с судом и всей судебной системой: (от сурового приговора) *Как от этих чертей отклевываются, как от них отмаливаются души малые и души старые, души грешные и безгрешные, так отпращивают и отмаливают от вьедливого суда, от суда и застенков, и от тюрьмы, и от замков, от колы-затворы* [8, с. 510]. Подобное сравнение в словарях не зафиксировано.

Таким образом, в рассмотренных компаративных конструкциях предметом сравнения выступает либо подсудимый, либо судья. Основная цель сравнений – демонстрация желаемого отношения судьи к подсудимому, поэтому подсудимый сравнивается с родным человеком, которому судья не может нанести вред, со всеми любимыми и почитаемыми Солнцем, Пасхой.

При сравнении судей с кем-, чем-либо (со старой нянькой, с судьями, с мертвым, косяками, стенами, скобами и др.) основание сравнения создается за счет использования формулы невозможности или за счет приведения в сравнении фактов «общей истины». Прототипом идеального судьи является Господь, поэтому в компаративных конструкциях заговоров с этим образом судья сравнивается чаще всего.

Перспектива настоящего исследования определяется необходимостью осмысления образов сравнения в других тематических группах заговоров.

Источники и литература

1. Агапкина Т. А. Сюжетный состав восточнославянских заговоров (мотив мифологического центра // Заговорный текст. Генезис и структура / РАН; Институт славяноведения / [отв. ред. Т. Н. Свешникова]. – М.: Индрик, 2005. – 519 с.
2. Атархавед. Избранное / [пер., коммент. и вступ. ст. Т. Я. Елизаренкова]. – 2-е изд., репринт. – М.: Восточная литература, 1995. – 408 с.
3. Библия. Книга священного писания Ветхого и Нового Завета. – М.: Издание Московской патриархии, 1992. – 1372 с.
4. Большой толковый словарь русского языка / [гл. ред. С. А. Кузнецов]. – СПб.: Норинт, 2006. – 1536 с.
5. Елеонская Е. Н. Сказка, заговор и колдовство в России: Сб. тр. / [сост. и вступ. ст. Л. Н. Виноградовой; отв. ред. А. Л. Топорков]. – М.: Индрик, 1994. – 270 с., [1] с.: ил. – (ТДКС Традиционная духовная культура славян. Из истории изучения).
6. Мокиенко В. М. Большой словарь русских народных сравнений. / В. М. Мокиенко, Т. Г. Никитина. – М.: ЗАО «ОЛМА Медиа Групп», 2008. – 799 с.
7. Огольцев В. М. Словарь устойчивых сравнений русского языка (синонимно-антонимический) / В. М. Огольцев – М.: ООО «Русские словари»: «ООО Издательство Астрель»: ООО «Издательство АСТ», 2001. – 800 с.
8. Степанова Н. И. 5000 заговоров сибирской целительницы / Н. И. Степанова. – М.: РИПОЛ классик, 2006. – 864 с.
9. Телицын В. Л. Символы, знаки, эмблемы. Энциклопедия / В. Л. Телицын. – М.: Астрель, 2006. – 495 с.
10. Топорков А. Л. Заговоры в русской рукописной традиции XV-XIX вв.: История, символика, поэтика / А. Л. Топорков. – М.: Индрик, 2005. – 480 с. (Традиционная духовная культура славян. Современные исследования.).
11. Топоров В. Н. Об индоевропейской заговорной традиции (избранные главы) В. Н. Топоров // Исследования в области балто-славянской духовной культуры. Заговор. – М.: Наука, 1993. – С. 9.

УДК 81-115'112.2'161.2:33

Ковтун Н. В.

СПОСОБИ УТВОРЕННЯ ТЕРМІНІВ МАРКЕТИНГУ В НІМЕЦЬКІЙ ТА УКРАЇНСЬКІЙ МОВАХ: АБРЕВІАЦІЯ

Статья посвящена анализу украинской и немецкой терминологии маркетинга – подсистемы рыночной терминологии. Рассматривается один из продуктивных способов терминообразования этой области.

Ключевые слова: аббревиация, аббревиатура инициального типа, акроним, способ образования.

Стаття присвячена аналізу української та німецької термінології маркетингу як підсистеми ринкової термінології. Розглянуто один з продуктивних способів творення термінів цієї галузі.

Ключові слова: аббревіація, аббревіатура ініціального типу, акронім, спосіб творення.

The article deals with the analysis of Ukrainian and German marketing terminology as a market terminology subsystem. The productive way of market terms' is considered.

Key words: abbreviation, initial abbreviation, acronym, the way of formation.

Абревіація стала одним з найпоширеніших способів утворення номінативних одиниць. Скорочення слів у термінології маркетингу виникає під впливом як внутрішньомовних, так і екстралінгвістичних факторів, які прискорюють цю тенденцію. Швидкість життєвого темпу в епоху інформаційного вибуху збільшує інтенцію мовної компресії.

У процесі глобалізації різних сфер суспільного життя, загалом успішної взаємодії та співпраці, є поява унікальної мови, що має відповідати настановам прагматичної реальності. Нові соціально-економічні відносини стимулюють появу нових комунікативних потреб, а відповідно і зміни комунікативної поведінки.

Актуальність дослідження продиктована активним поповненням терміносистеми за рахунок нових номінативних одиниць, численний корпус яких, свідчить про їх комунікативно-прагматичну цінність і дериваційний потенціал. Використання новотворів зумовлено дією закону економії мовних зусиль, постійною потребою у використанні виразніших засобів вираження.

Внутрішнім стимулом словникового збагачення мови є тенденція до регулярності внутрішньомовних відношень, яка у формальному плані виражається у намаганні мовців використовувати простіші форми, скорочуючи складні найменування. Новотвори відображають динаміку функціональних змін мови, оскільки відповідають комунікативним потребам, зокрема, мають мовні переваги над відомими способами номінації й позитивно сприймаються суспільством.

У результаті, термінологія стає повсякденним інструментом спілкування, оскільки, саме професійні знання, потреба у точності та мовній/письмовій економії, стимулюють розвиток компресії поняття, що у свою чергу сприяє інтенсивному створенню аббревіатур.

Об'єктом контрастивного дослідження є скорочення в українській та німецькій терміносистемі маркетингу як одиниці вторинної номінації із статусом слова, отримані в результаті відповідних процесів лексичного деривату та лексикалізації, предметом постає структура і семантика цих скорочень.

Мета статті – розглянути специфіку аббревіації, як однієї з продуктивних моделей структурної організації термінології маркетингу німецької та української мов.

Аналізована мікросистема характеризується тим, що її активне формування відбувається перед нашими очима, а це, в свою чергу, яскраво свідчить про те, що мова – суспільне явище, у якому акумулюється не лише історія того чи іншого соціуму, як ми звикли вважати, але й віддзеркалюється сьогодення, на яке потрібно неодмінно реагувати.

У матеріалі нашого дослідження серед маркетингових термінів, утворених способом аббревіації, переважають аббревіатури ініціального типу (акроніми).

Лінгвістична література до сьогодні не має єдиної думки про місце аббревіації у сучасній дериватології. Різні її аспекти отримали висвітлення у роботах О. А. Земської, І. В. Арнольд, В. В. Борисова, О. В. Палюха, В. Т. Коломієць, С. М. Єнікєєвої, Л. М. Чумака, В. Н. Шевчука і багатьох інших лінгвістів.

Проте виключно складний і багатобічний характер даного явища, що обумовлює широкий спектр і трудність проблем, що стоять перед лінгвістами, розвиток аббревіації разом з розвитком мови, а також появу наукових напрямів, що дозволяють по-новому поглянути на аббревіацію, – все це забезпечує широке поле діяльності для мовознавців, що досліджують даний феномен.

Оскільки, інтенсивність та складність цього процесу вимагає ретельного вивчення різних аспектів. У нашому дослідженні ми дотримуємося поглядів тих лінгвістів, які відносять утворення аббревіатур до особливого типу словотворення [10, с. 198].

Абревіатури виникають за певними моделями складних слів, що вже існують у мові, і словосполучень та сприймаються як знаки-замінники – результат мовної компресії. Таким чином, аббревіатури завжди асоціюються у свідомості мовців з їх повним варіантом.

Термінологічні скорочення слід розглядати двояко, тобто не пов'язувати цей процес лише з прагненням до мовної компресії. Необхідно звернути увагу і на змістовну сторону. Виділяючи серед скорочень механічні і семантичні, під семантичними слід розуміти такі скорочення, у яких видима семантична обумовленість. Механічними скороченнями позначаються усі види скорочень: літерні/буквені (послідовна заміна компонентів вихідного початковими буквами), морфемні, змішані, тощо. Термін існує віртуально і лише на практиці його місце займає семантичне, або механічне скорочення [12, с. 142]. Випадки семантичного скорочення у порівняльному аналізі термінів маркетингу німецької та української мов нами не зафіксовані.

К. А. Левковська, досліджуючи різні типи аббревіації у термінології німецької мови, відзначила, що німецька мова вдається до аббревіатур ініціального типу [9, с. 74].

Матеріал нашого дослідження аббревіатур термінів маркетингу української мови утворює незначний пласт.

У нашому дослідженні під аббревіатурою ми розуміємо «одиницю усної або письмової мови, створену з окремих елементів звукової або графічної оболонки розгорнутої форми (слова або словосполучення), з якою дана одиниця знаходиться у певному лексико-семантичному взаємозв'язку» [2, с. 100].

Аналізуючи терміни-аббревіатури, ми виходили з того, що специфіка терміна полягає у його функціонуванні, тобто у здатності нести певну інформацію, позначаючи об'єктивну дійсність.

Як вже зазначалося, у аналізованій нами термінології маркетингу німецької та української мов мають місце тільки ініціальні аббревіатури. Частина з них вживається як у сфері фіксації, так і в сфері функціонування паралельно з синонімічними термінологічними синтаксичними конструкціями. Залежно від числа і значення компонентів вони діляться на одно-, двох-, трьох-, чотирьохкомпонентні аббревіатури.

Для термінів маркетингу мов, що зіставляються, характерні двох-, трьох- чотирьох- та п'ятикомпонентні скорочення, наприклад, у німецькій мові:

MA – *Medien-Analyse*;

AG – *Aktiengesellschaft*;

ADM – *Arbeitskreis Deutscher Markt- und Sozialforschungsinstitute*;

AGB – *Allgemeine Geschäftsbedingung*;

VOL – *Verdingungsordnung für Leistungen*;

LSP – *Leitsätze für die Preisermittlung*;

RMS – *Redaktions-Management-System*;

ADSL – *Asymmetric Digital Subscriber Line*;

AGOF – *Arbeitsgemeinschaft Online-Forschung*;

WEMF – *AG für Werbemedienforschung*;

T.I.M.E.S. – *Telecom, Information, Multimedia, Entertainment und Services*;

в українській мові:

СР – *сегментація ринку*;

ВМС – *вертикальна маркетингова система*;

ЖЦТ – *життєвий цикл товару*;

МІС – *маркетингова інформаційна система*;

ІМК – *інтегровані маркетингові комунікації*;

*СБО – стратегічна бізнес-одинаця;
СМК – система маркетингових комунікацій;
ФНР – формулювання напрямів розроблення;
НВМК – неформальні вербальні маркетингові комунікації;
ІМКМП – інтегровані маркетингові комунікації в місцях продажу.*

Як бачимо з прикладів, аббревіатури у німецькій та українській термінології маркетингу, демонструють перевагу акронімії. Найпоширенішими зразками аббревіації виступають трьохкомпонентні поєднання, що у більшості, є номенклатурними позначеннями суб'єктів ринку, компаній, акціонерних товариств, систем, структур, моделей, методів, ставок, коефіцієнтів, програм, тощо.

Слід зазначити, що повних еквівалентів аббревіатур у проаналізованому нами матеріалі практично немає, оскільки маркетинг, як окрема прикладна дисципліна сформувалася значно раніше на Заході, тому деяким термінам німецької мови

знаходження повного еквівалента скорочення українською немає, за браком існування такого поняття у мові.

Разом з тим у сучасному термінотворенні все чіткіше простежується тенденція до творення аббревіатур на основі запозичень з англійської мови способом/шляхом транслітерації, які вже адаптувалися у досліджуваних мовах: *AIDA, AIDA (англ. AIDA – attention-interest-desire-action);*

dagmar, DAGMAR (англ., DAGMAR – Defining Advertising goals for Measured Advertising Results) [3, с. 26].

Досліджувані аббревіатури є ініціальним типом аббревіатур, тому читаються вони за алфавітною назвою літер.

Наведені приклади демонструють, що у сучасній німецькій та українській мовах особливо часто підлягають скороченню багатоскладові лексичні одиниці і фрази номінативного характеру.

Наступним вектором досліджень, на нашу думку, може бути глибоке вивчення явищ термінологічної номінації, детермінологізації та ретермінологізації сфери маркетингу, використання існуючих у мові та з'ясування нових словотворчих моделей або іншомовних компонентів для деривації нових назв, аналіз спеціалізації окремих формантів. Виявлення схожості та відмінностей у структурі і семантиці термінологічних скорочень галузі маркетингу сучасної німецької та української мов.

Джерела та література

1. Армстронг Г. Маркетинг. Загальний курс / Г. Армстронг, Ф. Котлер. – М.: Вид. дім «Вільямс», 2001. – 608 с.
2. Борисов В. В. Аббревиация и акронимия / В. В. Борисов. – М.: Воениздат, 1972. – 319с.
3. Волошин Е. П. Аббревиатуры в лексической системе английского языка: Дис. кандидата филологических наук: 15.04.01 / Е. П. Волошин. – М., 2005. – 279 с.
4. Галкина Е. Н. Перевод аббревиатур и акронимов на русский язык // Россия и Запад: диалог культур / Е. Н. Галкина. – М., 2005. – № 4. – С. 17.
5. Голубков Е. П. Маркетинг: Словарь-справочник / Е. П. Голубков. – М.: Дело, 2000. – 438 с.
6. Гребньов М. Г. Словник ключових термінів з дисципліни «Маркетинг» / М. Г. Гребньов. – К.: КНЕУ, 2003. – 80 с.
7. Д'яков А. С. Основы терминотворения: Семантические та социолінгвістичні аспекти / А. С. Д'яков, Т. Р. Кияк, З. Б. Куделько. – К.: Вид. дім «КМ Academia», 2000. – 218 с.
8. Левковская К. А. Именное словообразование в современной немецкой общественно-политической терминологии / К. А. Левковская. – М.: АН СССР, 1960. – 164 с.
9. Степанова М. Д. Словообразование современного немецкого языка / М. Д. Степанова. – М.: лит-ра на иностр. языке, 1953. – 376 с.
10. Шаповалова Г. В. Інноваційні процеси в сучасному медіа тексті (функціонально-лінгвістичні аспекти): Автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.01.08 / Г. В. Шаповалова. – К., 2003. – 20 с.
11. Albrecht J. Fachsprache und Terminologie. Geschichte und Gegenwart / Albrecht J. – Tübingen Gunter Narr Verlag, 1992. – 333 s.

УДК 811. 112. 2' 45

Козловський В. В.

СЕМАНТИЧНИЙ І ПРАГМАТИЧНИЙ АСПЕКТИ В ГРАМАТИЦІ (НА МАТЕРІАЛІ СУЧАСНОЇ НІМЕЦЬКОЇ МОВИ)

В статті на матеріалі сучасної німецької мови розглядається прагматична спрямованість граматичних форм. Доведено, що прагматичний потенціал граматичних структур формується граматичною семантикою та конотацією граматичних форм.

Ключевые слова: грамматическая форма, грамматическая семантика, грамматический потенциал, коннотация.

У статті на матеріалі сучасної німецької мови розглядається прагматична спрямованість граматичних форм. Доведено, що прагматичний потенціал граматичних структур складається з граматичної семантики та конотації граматичних форм.

Ключові слова: граматична форма, граматична семантика, прагматичний потенціал, конотація.

The article deals with the pragmatic direction of grammatical forms as illustrated in Modern German. It was shown that the pragmatic potential of grammatical structures is formed by grammatical semantics and the connotation of grammatical forms.

Key words: grammatical form, grammatical semantic, pragmatic potential, connotation.

Комунікативно-функціональний (прагматичний) аспект дослідження мови займає одне з провідних напрямів у лінгвістиці. Після вивчення системних відношень у морфології та синтаксису постала необхідність інтерпретації цих відношень у сфері мовлення. Повернення до тексту як форми реалізації мови, врахування складових комунікативної ситуації, характеристика мовленнєвих особливостей учасників взаємодії, встановлення намірів мовця, виду мовленнєвої дії, реакції адресата, стратегії досягнення взаєморозуміння – є обов'язковими тактиками в дослідженні «мови у дії» (*Sprache im Gebrauch*). Головне завдання при цьому полягає у вивченні мови як інструменту мовленнєвої дії (*als Handlungsinstrument*) у різних ситуаціях спілкування. Розкриттю цього аспекту функціонування мови сприяють результати досліджень у філософії, психології, соціології, семіотики, логіки, культурології, інших споріднених дисциплін. Положення про те, що мовне спілкування є соціальною діяльністю, веде до постановки питання про розкриття основи цієї діяльності, встановлення причин, які зумовлюють акти спілкування та інтерпретацію наслідків мовленнєвої взаємодії. Відповіді на ці питання дозволяють визначити передумови взаєморозуміння та усвідомити тактику впливу мовця на опонента.

Важливою ознакою комунікативно-функціонального аспекту вивчення мови є те, що дослідження мовних одиниць спрямовано на розуміння стосунків між комунікантами. При цьому береться до уваги, що мовні одиниці слугують засобом вираження думки мовця і водночас формою (силою) впливу висловлення на адресата. Отже, мовні одиниці, з одного боку, є складовими мовної системи, а з іншого – способом оцінки мовленнєвої дії. Відповідно, складові мовної системи можна інтерпретувати в аспекті прагматики, при цьому кожна окрема, варіантна, система відбиває лише її властиві відношення між знаком і тим прагматичним значенням, який діє у межах окресленого рівня функціонування. Враховуючи, що **мета** статті полягає у встановленні ролі граматичних форм (структур) у

вираженні семантики та прагматики речення (вислову), ми звертаємо увагу на граматичний рівень функціонування мовної одиниці.

Прагматичний зміст речення формують лексична та граматична семантика, позамовні фактори, які пов'язані із мовленнєвою взаємодією. Зазначимо також: якщо тему (предмет) вислову визначає лексика, то комунікативну мету та змістовні зв'язки між учасниками спілкування формують і виражають морфологічні, синтаксичні, інтонаційні та стилістичні засоби. Наприклад, одна і та сама лексема, в залежності від мовного та / або ситуативного контексту, змінюючи свою граматичну форму, змінює форму речення, до складу якого вона входить, і, відповідно, привносить у речення – в кожному окремому випадку – інший прагматичний зміст, надає йому іншу прагматичну силу і вплив. Порівняємо вживання дієслова *kommen* (укр.: *приходити*; *прибувати*) у межах речення наказового способу та звернемо увагу на його граматичну форму та мовне оточення:

1.: *Komm!* – Форма наказового способу дієслова *kommen* у другій особі однини слугує – залежно від умов ситуації спілкування – для вираження наказу, пропозиції, запрошення. При цьому інтонація вислову надає дії, як правило, «категоричну» тональність. Прагматичний зміст форми (речення) легко «прогнозувати» та «зрозуміти» завдяки високій частоті вживання, що, відповідно, зумовлює високий ступінь її конвенційності.

2.: *Kommen Sie!* – Наказовий спосіб у формі звертання на *Vi* застосовується для вираження активів пропозиції, запрошення. Інтонація речення отримує «ввічливий» малюнок; при окремих випадках – «нейтральний», що зумовлено додатковими обставинами конотативного плану. Акт наказу – теоретично і практично можливий, однак він потребує особливих умов взаємодії.

3.: *Würden Sie kommen!* – Форма *Konditional I* є ефективним засобом вираження «ввічливості» / «дипломатичності». Переважно така структура вживається для об'єктизації *ввічливого запрошення*. Для вираження наказу така структура не застосовується.

Додаткові лексеми збільшують прагматику вислову:

1 б): *Komm doch bitte!* – Мовленнєва дія отримує експресивний малюнок: пропозиція / запрошення супроводжується семою «ввічливості» (за рахунку семантики *bitte*). Модальна частка *doch*, як правило, зазначає різні відтінки *зацікавленості* мовця у виконанні адресатом спрямованої у його бік дії. Щодо акту наказу, то це значення «нейтралізується» сполученням лексем *doch bitte*.

2 а): *Bitte, kommen Sie!* – Лексема *bitte* привносить у наказове речення ввічливу інтонацію, яка пом'якшує мовленнєву дію: вона сприймається як звичайне *запрошення* (наприклад, увійти в кімнату).

3 а) *Würden Sie wie möglichst schnell kommen!* – Завдяки формі *würde*, волевиявлення мовця у виді наказу тяжіє у бік пом'якшення його категоричності. Порівняйте: *Kommen Sie wie möglichst schnell!* Словосполучення *wie möglichst schnell* надає реченню-висловленню експресивний малюнок, що звичайно змінює його прагматику.

Прагматичний зміст речення ґрунтується на семантиці – на тому, що безпосередньо виражають лексичні й граматичні одиниці. Важливо зазначити, що семантика граматичної форми різниється від прагматики граматичної форми. Вкажемо на випадки такої невідповідності.

Граматична одиниця (структура), залежно від мовного контексту та ситуації, не змінюючи свою форму, може виражати різне прагматичне значення і здійснювати різний прагматичний вплив. Наприклад, форма ... *es wäre gut, wenn ...* (... було б добре, як би ...) може вживатися для вираження різних іллокутивних значень з різним експресивно-емоційним супроводженням – наприклад: (4) – *ненав'язливого роз'яснення ситуації* (реального стану речей) / (5) – *ввічливого погодження* із пропозицією, (6) – *цинічної погрози*:

(4): *Es wäre gut, wenn jeder von uns die Lage kritisch einschätze ...*

(5): *Willst du, dass wir kommen? – Ja, es wäre gut ... (..., wenn ihr kommt.)*

(6): *Es wäre gut, wenn du mit deiner Rederei sofort aufhörst, sonst ...*

Полісемія в граматичній формі може привести до іншого прагматичного ефекту форми, як тільки вона змінює своє значення. Порівняємо часову форму *презенс* – його парадигматичне значення з деякими значеннями синтагматичного плану, наприклад, «футуральним *презенсом*» – «*futurisches Präsens* (7), «історичним *презенсом*» – «*historisches Präsens* (8) «імперативним *презенсом*» – «*imperativisches Präsens*» (9).

(7): *Du meinst, er kommt morgen, und deine Probleme verschwinden?* (завдяки вживанню *футурального* *презенса* відбувається актуалізація дії, якої на момент мовлення немає: трансформація дії із *майбутнього* в *теперішнє*. У такий спосіб відбувається вплив мовця на співрозмовника.

(8): 1913. In einem Jahr beginnt der Krieg (*історичний* *презенс* також є значенням, що має певну силу впливу завдяки актуалізації дії з минулого).

(9): *Martin, du gehst jetzt nach Hause und erzählst über dein Benehmen den Eltern!* (комунікативний ефект зумовлено «нестандартним» уживанням форми розповідного речення для волевиявлення – наказу із відповідною інтонацією та відповідним, окличним, знаком).

Прагматичний вплив досягається за допомогою різних граматичних форм (структур). Наприклад, *пропозиція / запрошення*: (10): *Bitte, kommen Sie doch zum Tee!* (11) *Möchten Sie Tee? Trinken Sie Tee?* (12): *Ich würde Ihnen gerne eine Tasse Tee anbieten.* (13) *Wie wäre es mit einer Tasse Tee?* Різні форми речень (окличне, питальне, розповідне) реалізують прагматичну мету: ввічливе запрошення із наміром пригостити співрозмовника; при цьому можливі інші цілі (залежно від ситуації).

Важливою складовою прагматичного змісту речення є **конотація**. У широкому розумінні конотація – це будь-який компонент, що доповнює предметно-поняттєвий (або денотативний), а також граматичний зміст мовної одиниці та надає вислову експресивну функцію на основі емпіричних, культурно-історичних знань людини. Це також оцінні характеристики, емоції, особливості стилю тексту (прози, поезії), соціальні вкраплення (професійні, сленгові), діалектні особливості, регіональні мови, ідіолекти [3, с. 236]. До одиниць, що слугують для вираження конотативних значень, відносять також географічні, діахронічні, стилістичні одиниці. Т. Шиппан (Thea Schippan), прихильник широкого розуміння цього поняття, зазначає, що конотація має суспільну основу і відбиває інформацію історичного, соціального, функціонального, емоційного, психологічного характеру: «So betrachte ich Konnotationen als die gesellschaftlich verfestigten (und damit überindividuellen) Mitinformationen, die wesentlich mehr Bereiche als die emotionalen Beziehungen zum Kommunikationsgegenstand umfassen, Auskunft über historische, soziale, funktionale, emotionale, psychische, kommunikative Faktoren und Bedingungen geben können ...» [5, с. 335].

Р. Х. Вольперт представляє конотацію як вторинну (*sekundär*) інформацію, яка відрізняється від денотативної інформації завдяки імпліцитному способу репрезентації. На думку вченого, предметом конотативних значень слугують: внутрішній світ людини, різні ознаки предмету комунікації, особлива точка зору людини на предмети та явища природи. Підтекст також належить до конотативної сфери, оскільки він є формою імпліцитної інформації [2].

У вузькому розумінні конотація відбиває лише суб'єктивний аспект мовного знака, на противагу об'єктивному аспекту з його денотативним значенням знака. Тому конотація стосується емоційно-експресивного, волюнтативного, асоціативного, оцінного компонентів мовного вираження, включаючи додаткові художні цінності,

які спостерігаються у творах художньої літератури [1]. Такий погляд на конотацію дозволяє розмежувати об'єктивний зміст мовного знака від суб'єктивного фактору.

Хоча конотація обмежена сферою людського сприйняття, почуттів, оцінки, вона, відповідно, має індивідуальний характер та індивідуальну форму прояву. При цьому вона виявляє себе у межах створеної людиною комунікативної ситуації.

Граматичні факти є не менш конотативно значимі, ніж лексичні. Разом із лексикою вони утворюють суб'єктивну атмосферу, яка оточує мовну комунікацію, зумовлює та визначає прагматичний вплив. Вона надає вислову ввічливий, поміркований, різкий, фамільярний, затишний, холодний, переконливий, брутальний характер. Наприклад, *привітна співучість* може бути досягнута за рахунок конструкцій з претеритальним кон'юнктивом: *Ich würde Ihnen gerne helfen / Ich hätte Sie gerne gesprochen*; навпаки, *холодна дистанційність* – завдяки вживанню безособової пасивної конструкції: *Hier wird nicht gesprochen, hier wird gearbeitet*. Така внутрішня позиція людини, як *нерішучість / невпевненість* часто знаходять вираження через взаємодію питальної форми речення, конструкції *Meinen Sie, ...* і кондиціоналіса *I*, а також завдяки вживанню претеритального кон'юнктива у межах непрямої мови (*Meinen Sie, es würde reichen? / Herr Hofmann sagte, er hätte es nicht gehört*). *Здивованість* мовця може бути виражена усталеною конструкцією *Er hätte es gemacht? Kaum zu glauben! Dosa, незадоволення, байдужість* та інші почуття також досягаються через конотацію: «Die Konnotationen können ihrerseits eine Reihe von Willens- und Verhaltensäußerungen als voluntative Reaktion hervorrufen und dadurch dem Kommunikationsakt einen hohen Wirkungsgrad verleihen» [4, с. 36]. Міжособистісні стосунки комунікантів, успішна реалізація задуманого, вибір стратегії – впливають на конотацію, оскільки вони безпосередньо походять від психологічних і соціальних обставин, які, у свою чергу, є основою ситуації взаємодії.

Отже, прагматичний потенціал граматики створюють семантика (зміст) граматичних форм та їхні конотації.

Перспектива дослідження даної проблематики на матеріалі сучасної німецької мови полягатиме у встановленні повної кількісної картини граматичних структур, їхньої систематизації та інтерпретації з метою отримання даних про взаємодію форми, її граматичного значення та конотації.

Джерела та література

1. Виноградов В. В. Стилистика. Теория поэтической речи. Поэтика / В. В. Виноградов. – М.: Издательство Академия наук СССР, 1963.
2. Вольперт Р. Х. Коннотативный уровень описания грамматики / Р. Х. Вольперт. – Рига: Зинатне, 1979. – 159 с.
3. Лингвистический энциклопедический словарь [главный редактор В. Н. Ярцева]. – М.: Советская энциклопедия, 1990. – 684 с.
4. Riesel E. Deutsche Stilistik / E. Riesel / E. Schendels. – Moskau: Hochschule 1975. – 315 с.
5. Schippan Th. Subtext – Konnotationen – Präsuppositionen. Gedanken zu einem Aufsatz Elise Riesels / Thea Schippan. – In: Zeitschrift für Germanistik 3/1982. – S. 332-337.

УДК 811.11'27

Козуб Л. С., Харчук М. І.

ГЕНДЕРНІ ОСОБЛИВОСТІ ВИКОРИСТАННЯ ПОЛІТИЧНО КОРЕКТНОЇ ЛЕКСИКИ В СУЧАСНИХ АНГЛОМОВНИХ ЗАСОБАХ МАСОВОЇ ІНФОРМАЦІЇ

Статья посвящена исследованию особенностей использования гендерно нейтральных и гендерно маркированных лексических единиц в англоязычных средствах массовой информации, выявление их социолингвистических признаков и прагматического потенциала, внедрение норм языковой корректности в современном медиапространстве.

Ключевые слова: массмедийный дискурс, гендерно нейтральная лексика, гендерно маркированные лексические единицы, языковая политическая корректность, манипулятивные стратегии.

Стаття присвячена дослідженню особливостей використання гендерно нейтральних та гендерно маркованих лексичних одиниць в англomовних засобах масової інформації, виявлення їх соціолінгвістичних ознак та прагматичного потенціалу, впровадження норм мовної коректності в сучасному медіа-просторі.

Ключові слова: масмедійний дискурс, гендерно нейтральна лексика, гендерно марковані лексичні одиниці, мовна політична коректність маніпулятивні стратегії.

The article deals with the study of sociolinguistic peculiarities of gender neutral and gender marked lexis usage in modern English media, their sociolinguistic peculiarities and pragmatic potential as well as politically correct language use in media discourse .

Key words: media discourse, gender neutral lexis, gender marked lexical units, political correctness, manipulative strategies.

Сучасний етап розвитку лінгвістики характеризується зростанням кількості досліджень, присвячених вивченню проблем, що потребують міждисциплінарного підходу. Про це свідчить і те, що на сьогодні вивчення особливостей масмедійного дискурсу як засобу реалізації основних мовних нововведень та маніпуляції громадською думкою ефективне лише за умови, коли масова комунікація є об'єктом міждисциплінарних досліджень із залученням мовознавства, соціології, психології, політології, культурології та інших галузей гуманітарних знань. З огляду на це, актуальним є вивчення інноваційних змін у теперішньому масмедійному просторі, визначенні впливу соціальних факторів на особливості використання норм мовної коректності та комунікативну поведінку учасників масмедійного дискурсу.

Метою дослідження є виявлення особливостей використання політично коректної лексики в англomовних друкованих засобах масової інформації.

Концепція політичної коректності, що проникає в усі суспільні сфери: освіту, релігію, мистецтво, політику і насамперед масову комунікацію стала досить поширеною наприкінці ХХ століття в англomовних країнах, зокрема у США. При цьому саме явище пов'язане з процесами політичної інтеграції, пошуком підтримки у певній категорії населення, актуальними соціальними тенденціями, необхідністю враховувати полікультурність суспільства та пропагує ідеї справедливості і рівноправності [1, с. 8].

Загалом, політична коректність покликана шляхом використання норм права, політики та етики, встановити такі стандарти мови, які б: не виділяли однієї групи населення серед інших; не порушували суверенності окремої групи; не протидіяли суспільним намаганням охороняти культурні, соціальні, економічні та етнічні меншини, які мають право на рівність можливостей, недоторканність та власні погляди; сприяли дотриманню рівності статей в громадському та приватному житті; не підтримували будь-яких стереотипних уявлень, а також не допускали принизливих висловлювань на адресу тих людей, які відносять себе до меншин [9].

Зважаючи на це, у парадигмі суспільно-політичного знання метою політичної коректності є збереження цілісності, єдності політичної державоутворюючої спільноти, а серед її завдань виділяють: створення умов для запобігання і ліквідації дискримінації стосовно великих суспільних груп; обмеження, попередження і пом'якшення

соціально-політичних конфліктів та попередження комунікативного дискомфорту; формування соціокультурної чутливості та навичок свідомого вибору мовленнєвих стратегій та знищення гендерної цензури [3, с. 16; 5, с. 4].

Беручи до уваги те, що у лінгвістиці немає єдиного підходу до розробки критеріїв перетворень, а також загальних параметрів оцінки важливості та необхідності тих чи інших змін у словнику мови, на сьогодні існує два способи реформування мови: усунення дискримінаційних слів, фраз та заміна їх іншими; поділ слів і фраз на компоненти та зосередження уваги на другорядному значенні окремих частин мовних одиниць [2, с. 10]. Відтак, метою впровадження таких лінгвістичних змін на рівні граматики та лексики є використання особливої мови, що містить вирази, які повинні емоційно позитивно сприйматись представниками всіх чи більшості груп адресатів, а також накладає табу на цілу низку мовних одиниць, які можуть бути причиною негативних асоціацій [1, с. 8].

Слід також зазначити, що як мовна категорія політична коректність має категоріальні ознаки та формальне вираження. Не випадково до її властивостей належать інтегральність (відсутність в конотативному значенні мовної одиниці дискримінації стосовно будь-якої ознаки) та диференційність (здатність мовної одиниці вилучати прояви дискримінації) [4, с. 11]. За твердженням Л. В. Савватєєвої, політкоректна лексика є досить чутливою до суспільних оцінок певних явищ. Саме цим можна пояснити мінливість та динамічність певних одиниць мови, що найчастіше проявляються через використання евфемізмів та перифразу, які дозволяють звертатись до заборонених понять без порушення термінологічної точності [5, с. 5]. Окрім цього, рівень ефективності застосування норм лінгвістичної політичної коректності залежить перед усім від мовного реєстру (функціональної диференціації лінгвістичних кодів) і ґрунтується на мовному досвіді мовців [7, с. 19].

На цих підставах Р. Дж. Вотс висуває гіпотезу про те, що політична коректність спричинила появу нового лінгвістичного ідеалу: комуніканта, який володіє стратегіями міжособистісного спілкування та застосування гендерних норм, і ефективно здійснює вербальну діяльність у напрямку розв'язання різноманітних конфліктів, створення атмосфери довіри та емоційної рефлексії, уважного ставлення до співрозмовника, вираження співчуття та розуміння [8, с. 284].

Варто зазначити, що на сьогодні думки лінгвістів розходяться і вчені поділяються на прибічників політичної коректності та тих, хто вважає таку лінгвістичну реформу радше способом політичної маніпуляції, аніж мовного рівноправ'я [6, с. 32]. Звичайно, важливо враховувати те, що політична коректність часто стає перешкодою на шляху до самовираження, але й не варто недооцінювати значимість позитивного впливу норм мовної коректності на соціальну свідомість.

Дослідження соціолінгвістичних особливостей вживання політично-коректної лексики в друкованих ЗМІ здійснювалося на матеріалі статей різноманітної тематики, опублікованих у британській газеті «The Daily Telegraph» та американському журналі «Time» за період 2007-2009 років. Проведений аналіз англomовного масмедійного дискурсу дозволив виділити низку характерних рис використання гендерного компоненту у масовій комунікації, причини та передумови виникнення мовного сексизму та визначити прагматичний потенціал цих мовних одиниць.

Результати дослідження свідчать про те, що на сьогодні існує позитивна тенденція уникнення маскуліноцентричної мови. Саме тому 62% проаналізованих прикладів відносяться до гендерно нейтральної лексики. Це є свідченням того, що гендерна асиметрія стає менш впливовим явищем у сучасній англійській мові, а отже, слова *person, worker, individual, humanity, human-being, people* поступово витісняють їх гендерно-марковані еквіваленти *man, mankind, workmen: Who Will Be Person of the Year 2008?* [Time]; *Using Mullins' program, some Key Bank branches reduced commutes of some workers* 69% [Time].

Більше того, кількість таких перетворень зростає на 25-15% кожного року, тому можна вважати, що норм мовної коректності журналісти у сучасних друкованих мас-медіа, хоч і частково, але все ж дотримуються. Разом з тим, вірно і те, що використання мовних одиниць на зразок *human-being, person, individual* та *people* простежується, зазвичай: у руслі комунікативної стратегії впливу на потенційного адресата (*What makes one person laugh will definitely not make another laugh...* [Time]); у публікаціях на наукову, правову та економічну тематику: *...producing half as much carbon per person* [Time]; *An incongruous group of punks, American diplomats, foreign reporters, secret policemen and human rights activists...* [The Daily Telegraph]; у випадках узагальнень та порівнянь для підвищення експресивності висловлювання: *I just remember such a sense of relief, and of being a human being, when everything was shut off* [Time]; *Chris Langham: 'I am a human being, a work in progress'* [The Daily Telegraph].

Гендерно нейтральні номінанти використовуються як ознака мовного престижу та об'єктивності у політичних промовах, що часто публікуються у пресі: *... Americans have said they want a person of faith in the White House* [Time]; *We've got to stop having the agenda set by special interests and lobbyists, and I'm the person who's best equipped to bring that change about* [Time]. До того ж, особливою точністю у заміщенні будь-яких дискримінаційних лінгвістичних проявів характеризуються передвиборчі агітаційні лозунги, головною метою яких є передусім формування позитивних оцінних намірів адресата шляхом використання маніпулятивної семантики: *'We have reached a crucial moment in human development, ... Parents need to take more responsibility for education, ... and people need to stop calling the cops just because some kids are playing football in their street. If communities are not able to solve local problems themselves, then we are going to end up with half the country being police officers* [The Daily Telegraph]. Проте загалом, політика посідає перше місце за кількістю вживання маркованих термінів, динаміка яких залишається сталою і становить 40-34% у кожному випуску.

Можна припустити, що досить часто гендерно маркована лексика використовується у друкованих ЗМІ навмисне для створення іміджу сильної, відомої, впливової людини, якою часто є політик, працівник економіки чи культури високого рангу. При цьому у випадках, коли стать особи не відома, або її вказівка у тексті не є обов'язковою, часто вживаються слова *man, son, brother, boy*. Це до певної міри свідчить про домінування чоловіків у більшості сфер життєдіяльності: *They were grown men using grown men's language, as leaders have for generations* [Time]; *The man has the country's fate in his hands* [The Daily Telegraph].

Необхідно також звернути увагу на те, що частка лексичних одиниць із компонентом *-man* як от *man-made, con-manship, manful, unmanned, manning the next generation, manned flight, man-induced, manpower* залишається низькою, проте стабільною в усіх виданнях, що вказує на усталеність лексичної парадигми похідних маскуліноцентричних термінів та підтверджує стереотипне уявлення про світ, яким керують чоловіки.

Досить часто образ чоловіка розкривається через його професійну діяльність, а образ жінки – через її активність у побуті. При цьому зміна ролей трактується по-різному. Так, стосовно жінки, це вважається відхиленням від норми: *'I was a tomboy. I'm not domestic. I'm intellectual. I'm an introvert. I'm a person who likes to buck the norm'* [Time], а щодо чоловіка, то це є позитивною тенденцією: *As a Mob boss and a family man, Tony is caught between what he is and what he imagines himself to be [Am, 07-04];... being a single dad and getting better from addiction issues that I've had. ... I'm often on stage in front of thousands and then I go home and take out the trash and become Mr Mom'* [The Daily Telegraph].

Незважаючи на те, що на сьогодні простежується позитивна динаміка зменшення частки мовного сексизму у соціальній сфері (на 60% у американських та 70% у британських друкованих ЗМІ), все ж, частіше образ «сильної

жінки» виступає лише в іронічному контексті або ж для того, щоб черговий раз підкреслити чоловічу домінуючість. Так, під час виборів у американських статтях поширеними були вислови на зразок: *"I don't think they're ready for a woman president. Some of them have a hard time having a female pastor. People here expect you to have manners"* [The Daily Telegraph]; *SNL hires two new women. Maybe one can do a decent Obama imitation* [Time].

Варто звернути увагу і на те, що попри більший консерватизм британських мас-медіа щодо мовної реформи і переважання гендерно маркованих номінацій професій, кінець 2009 року відрізнявся високою лінгвістичною толерантністю, що можна пояснити бажанням сучасних ЗМІ апелювати до широкої аудиторії. Відтак, упродовж двох останніх років частка коректних термінів збільшилась на 45%: *Angus Deayton, the television presenter and actor, replaced Ross as compère of the event on Saturday night. – He was voted off the show after battling it out with actor Tom Chambers, singer Rachel Stevens and TV presenter Lisa Snowden for a place in the semi-final* [The Daily Telegraph].

Таким чином, попри позитивну динаміку змін та активне впровадження гендерно коректної мови у сучасних друкованих ЗМІ, значна кількість лексики, що використовується пресою, є гендерно маркованою. Саме ці лексичні одиниці свідчать про певні стереотипні уявлення, які й досі існують у суспільстві, про все ще високий рівень гендерної лінгвістичної нетактовності та порушення максимумів якості, способу подання інформації та передусім ввічливості. Як свідчать результати дослідження, причиною мовної асиметрії є соціокультурна та політична ситуація. Досить часто вона використовується свідомо для реалізації маніпулятивних комунікативних стратегій впливу на потенційного адресата.

Отримані результати можуть бути використанні для розробки окремих питань щодо впровадження норм мовної коректності у суспільстві та під час подальшого вивчення соціолінгвістичної специфіки масмедійного дискурсу.

Джерела та література

1. Базылев В. Н. Языковые императивы «политической корректности» / В. Н. Базылев // Политическая лингвистика. – 2007. – № 3(23). – С. 8-10.
2. Емірсуїнова Г. І. Лексикон сучасного фемінізму (на матеріалі англійської мови): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.04 «Германські мови» / Г. І. Емірсуїнова. – К., 2003. – 15 с.
3. Колтунов О. Ю. Політична коректність: концептуальні основи та технологічні прийоми: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. політ. наук: спец. 23.00.02 «Політичні інститути та процеси» / О. Ю. Колтунов. – К., 2005. – 20 с.
4. Панин В. В. Политическая корректность как культурно-поведенческая и языковая категория: автореф. дис. на соискание ученой степени кандидата филологических наук: спец. 10.02.20 «Сравнительно-историческое, типологическое и сопоставительное языкознание» / В. В. Панин. – Тюмень, 2004. – 19 с.
5. Савватеева Л. В. Идеи политкорректности и их воплощение в современном лингвориторическом пространстве (на материале русского языка): автореф. дис. на соискание ученой степени кандидата филологических наук: спец. 10.02.01 «Русский язык» / Л. В. Савватеева. – Краснодар, 2008. – 20 с.
6. Burstein J. Politeness strategies and gender expectations / J. Burstein // Papers in Linguistics. – 1989. – № 14. – P. 31-37.
7. Schiffman H. F. The politics of language. Linguistic culture and language policy / H. F. Schiffman. – New York: Routledge, 2002. – 351 p.
8. Watts R. J. Politeness / R. J. Watts. – Cambridge: Cambridge University Press, 2003. – 304 p.
9. Дмитрієва М. Що таке політична коректність, або шляхи боротьби із сексизмом [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://linguistics.kava.kiev.ua>.

УДК 81.1 = 42/49 – 01 + 024 + 5

Колесникова С. М.

ТИПОЛОГИЯ ГРАДУАЛЬНОГО ЗНАЧЕНИЯ В РАЗЛИЧНЫХ ЧАСТЯХ РЕЧИ СОВРЕМЕННОГО РУССКОГО ЯЗЫКА

Градосема – исходная единица градуального значения. Градуальное значение реализуется системой частей речи. Глаголы размера, величины, качественные прилагательные, предикативы – ядро градуальной лексики. Природа знаменательных слов состоит из категориальных компонентов. Союзы, частицы (градуаторы) – особая группа, передающая специфическое языковое градуальное значение.

Ключевые слова: градосема, градуальное значение, градуальная функция, градуатор.

Градосема – початкова одиниця градуального значення. Градуальне значення реалізується системою частин мови. Дієслова розміру, величини, якісні прикметники, предикативи – ядро градуальної лексики. Природа повнозначних слів складається із категоріальних компонентів. Сполучники, частки (градуатори) – особлива група, що передає специфічне мовне градуальне значення.

Ключові слова: градосема, градуальне значення, градуальна функція, градуатор.

Gradosema – is original unit gradual meaning. Gradual meaning realized by the system of parts of speech. Verbs of size, quantity, quality adjectives, predicatives – are the core of gradual vocabulary. The nature of the notional words consists of categorical components. Conjunctions, particles (graduator) – is a special group, which transmits a specific language gradual meaning.

Key words: a gradosema, gradual meaning, a gradual feature graduator.

Семема «(самая) высокая» или «(самая) низкая степень признака», «предельная степень признака» предполагает обязательное наличие в речи или мысли субъекта (S) и объекта (O) мерительного отношения. Градуальная семема степени величины признака является исходной единицей градуального значения и представляет собой языковую семантику, разъясняющую мыслительное содержание градуальности. Градосема (градуальная семема) представляет собой аналог словоформ, план содержания которых включает лексический, словообразовательный и грамматический аспекты значения [4].

В реализации градуального значения участвует частеречная классификация. Градуальная (градуальная) функция и семантика категории градуальности свойственны знаменательным и служебным словам в зависимости от условий их употребления и логико-психологической природы их значения. Знаменательные слова со значением изменяемого признака в роли градуального синтаксического члена (предиката) выполняют градуальную функцию. Ср.: *Он добрый человек (= больше, чем равнодушный). Он добрейший человек. Он лучше всех. Он самый добрый из всех человек;* или *градуально-оценочную функцию – Ср.: Он добрый человек (и это хорошо). Он такой добрый человек* (местоимение усиливает степень качества). Значения признаков слов называются в современной семантике предикативными или сигнификативными [1; 2; 3].

Предикативные значения определяются отношением к мышлению человека о мире и характеризуются вторыми членами поляризованных параметров: «Предмет и признак, конкретное и абстрактное, пространство и время, портрет (образ) и отдельный мазок, диффузность и расчлененность, таксономическая иерархия и иерархия семантических «расстояний», автономность и зависимость...» [1, с. 156-250]. Выделенные поляризованные параметры передают эстетическое отношение к миру и направлены на функциональный компонент слова: Ср.:

хороший -> превосходный, замечательный (учитель). Функциональный компонент в значении слова обладает широкой семантической валентностью к градуальным и градуально-оценочным определениям.

Включая сему градуальности, мерительного отношения S к O, предикативные значения направлены на выражение субъективных взглядов, поэтому предикативные значения представляют собой изменяемую величину – эстетическую: *замечательная картина*; утилитарную: *замечательный студент*; сенсорно-вкусовую: *замечательная груша*. Сравним интерпретацию градуальных оценок: *Эта картина (ученик, груша) лучше (= больше, чем хорошая), чем та // Картина (ученик, груша) лучшая из всех представленных на выставке*.

Предикативные значения делают ядром предикатной градуальной лексики глаголы размера, величины – *увеличивать(-ся), уменьшать(-ся)*; количества – *толстеть, худеть*; обозначение абстрактного количества – *преувеличить, преуменьшить*; силы, скорости – *ускорить, замедлить*. Данные глаголы имеют отношение к выражению градуальной семантики в силу того, что в их семантической структуре содержится градуальная семема (градосемема): *увеличить* – «сделать больше (размером, количеством и т. п.)» – *Увеличить число обслуживающего персонала в ресторане. Увеличить число рабочих. Увеличить выпуск товаров. Увеличить чей-нибудь портрет*; *увеличиться* – «стать больше (размером, количеством и т. п.)» – *Численность рабочих в цехе увеличилась*; *уменьшить* – «сделать меньше» – *Уменьшить вес. Уменьшить нагрузку; уменьшиться* – «стать меньше» – *Вес уменьшился. Боль уменьшилась*; *толстеть* – «становиться толстым (большим в объеме, объёме, толще)»; *худеть* – «становиться худощавым, худым» – *Тебе надо худеть: не ешь мучного*; *преувеличить* – «представить в больших размерах, чем на самом деле» – *Преувеличить опасность, трудности*; *преуменьшить* – «представить в меньших размерах, чем на самом деле» – *Преуменьшить опасность; прибавиться* – «стать больше» – *В феврале дни заметно прибавились*; *ускорить* – «сделать более скорым» – *Ускорить шаг. Ускорить ход механизма*; *замедлить* – «сделать более медленным» – *Замедлить шаг*. См.: *Это займет, впрочем, не много времени и места, потому что не много нужно прибавить к тому, что уже читатель знает, то есть что Петрушка ходил в несколько широком коричневом сюртуке с барского плеча и имел, по обычаю людей своего звания, крупный нос и губы* (Н. Гоголь);

Бумажное тело сначала толстело.

Потом прибавились клипсы – лапки.

Затем бумага выросла в «дело» –

пошла в огромной синей папке.

Зав её исписал на славу,

от зава к замзаву вернулась вспять,

замзав подписал,

и обратно

к заву

вернулась на подпись бумага опять (В. Маяковский).

От семантики градуальной глагольной лексики зависит и выражение прагматических целей градуальных высказываний – выражения гранд-признаков и т. д.

Логико-психологическая природа значений знаменательных слов, выполняющих градуальную или градуально-оценочную функции, абстрактна и состоит из категориальных компонентов (*мерить, высокий, низкий, изменять* и т. п.).

Существует особая группа союзов и частиц (*как, какой, не, ни* и т. д.), предназначенных для выполнения градуальной и градуально-оценочной функций. Относясь к служебным словам, они не имеют номенативного значения, а передают специфическое языковое градуальное значение. И тогда происходит пересечение функционально-семантического поля градуальности с полями оценки и отрицания, обусловленное качественным характером этих категорий.

В градуальных предложениях-высказываниях служебные слова играют специфическую гранд-роль: выступают в качестве градуаторов (слова-показатели степени качества). Например, частицы-квантификаторы (*сколько*) и –интенсификаторы (*какой*), союзы-связки. Они предназначены для актуализации градуального значения в речи, в процессе коммуникации.

Основной группой градуальной (градиационной) лексики в системе типологии градуального значения являются качественные и качественно-оценочные имена прилагательные, обозначающие градуальные признаки, собственные живым и неживым предметам [см., например, 6]. Качественные имена прилагательные являются доминирующим, специализированным средством выражения градуальности и ее семантики. Некоторые качественно-оценочные имена прилагательные передают такие признаки, которые «объективно не принадлежат предмету и, отражая отношение субъекта к предмету, формируются в результате умозаключений, опирающихся на представление о точке отсчета, имеющей социальную, возрастную, историческую и т. д. характеристику, зависящую от сущности и самих объектов...» [5, с. 80]. Ср.: *высокий забор (этот забор больше (выше) среднего); высокий ум, (ум больше (выше) обычного...)*.

Роль доминирующего средства выполняют и слова категории состояния (предикативы, безлично-предикативные слова), производные качественных прилагательных: *жарко, тепло, прохладно, холодно* и т. п. Ср.: *На улице холодно (= больше, чем прохладно). На улице прохладно (= больше, чем тепло (чуть-чуть теплее); меньше, чем холодно)* и т. д. – обозначают состояние живых существ, природы, окружающей среды. Формы на -о образуют сравнительную степень: *Стало прохладнее. Скоро будет теплее*. Подобные формы на -о соотносительны с краткими именами прилагательными в форме среднего рода единственного числа и наречиями: *тепло, весело, тихо* и т. д. Такие слова обозначают: состояние природы, среды, обстановки – *На улице холодно (прохладно, тепло)*; – физическое состояние живых существ – *Ему жарко*; психическое состояние человека – *Мне грустно (весело)*.

Следуя за Л. М. Васильевым, определившим различные основания типов оценочных предикатов [2], выделяем следующие типы градуальных предикатов:

– по доминирующему компоненту значения, основанному на лексической парадигме, внутри «бытийного» типа предиката можно отметить бытийно-градуальный предикат – *большой, маленький, высокий, низкий* и т. д.; инвариантному значению, т. е. быть градуированным определенной степенью признака ((самой) высокой или (самой) низкой) с определенной точки зрения. Градуировать предмет, признак или действие можно с точки зрения его стандартности, усредненности, обычности, соответствующей норме (нулевой степени измерения): *Обыкновенный человек* – «обычный, ничем не выделяющийся» (= *ни лучше, ни хуже*). – *Обыкновенное явление*;

– по ядерному идентифицирующему компоненту можно выделить ряд градуальных предикатов: полное градуирование (компаративы, суперлативы, элативы) – *Он молод (стар) // Он моложе (старше) (чем) его (он); Он самый молодой (старый)*; Градуальный предикат качественно-количественной характеристики (частичное градуирование) – *Он потолстел (похудел); Увеличить нагрузку. Боль в сердце уменьшилась* и т. д.

Распределение предикатов по типам осуществляется по ядерным ономасеологическим компонентам. Представленная классификация имеет парадигматическую структуру и основана на градуальной оппозиции: *Он талантливый ученик – Он бездарный ученик; Он старше всех мальчиков – Он самый старший мальчик из всех мальчиков. Он молод. Он моложе* и т. д.

Таким образом, среди большого количества предикатов градуальный тип, выделяемый по семантическим признакам, находит свое место в предикативной системе и реализует свою семантическую модель – градуирующий субъект – градуальный предикат (синтаксический член) – градуируемый объект.

Источники и литература

1. Арутюнова Н. Д. К проблеме функциональных типов лексического значения / Нина Давидовна Арутюнова // Аспекты семантических исследований. – М.: Наука, 1980. – 356 с.
2. Васильев Л. М. Семантика русского глагола / Леонид Михайлович Васильев. – М.: Высшая школа, 1981. – 184 с.
3. Ивин А. А. Логика норм / Александр Архипович Ивин. – М.: Изд-во МГУ, 1973. – 122 с.
4. Колесникова С. М. Функционально-семантическая категория градуальности в современном русском языке / Светлана Михайловна Колесникова. – М.: Высшая школа, 2010. – 280 с.
5. Маркелова Т. В. Семантика оценки и средства ее выражения в русском языке / Татьяна Викторовна Маркелова. – М.: МПУ, 1993. – 125 с.
6. Шрам А. Н. Структурные типы лексических значений слова (на материале качественных прилагательных) / Александр Николаевич Шрам // Филологические науки. – 1981. – № 2. – С. 58-64.

УДК 811.111'373.23+811.581'373.23

Коломієць Н. О.

ВПЛИВ ПРОФЕСІЙНОГО, ЕТНІЧНОГО ТА СОЦІАЛЬНОГО ЧИННИКІВ НА РОЗВИТОК АНТРОПОНОМЕНІВ З КОЛІРНИМ КОМПОНЕНТОМ У АНГЛІЙСЬКІЙ ТА КИТАЙСЬКІЙ МОВАХ

Проблематика статті пов'язана з кругом вопросов, которые раскрывают семантико-когнитивные и функционально-прагматические особенности английских и китайских антропономенов-колоративов в сопоставительном аспекте. При этом использованы методы компонентного, концептуального и количественного анализа, а также сопоставительный метод. Новизна статьи заключается в поиске названий людей с цветовым компонентом и выявлении факторов, которые послужили появлению этих лексических единиц.

Ключевые слова: антропономен, межкультурная коммуникация, лингвокультурный признак.

Проблематика статті пов'язана з колом питань, які виявляють семантико-когнітивні та функціонально-прагматичні особливості англійських та китайських антропономенів-колоративів у зіставному аспекті. При цьому використано методи компонентного, концептуального і кількісного аналізу та зіставний метод. Новизна статті полягає у пошуку назв людей з колірним компонентом та виявленні чинників, які спричинили появу цих лексичних одиниць.

Ключові слова: антропономен, міжкультурна комунікація, лінгвокультурна ознака.

The topic of the article is connected with the range of problems that discover the semantic and cognitive, functional and pragmatic peculiarities of the English and Chinese anthroponaming units of colour in the comparative aspect. At the same time the methods of the componential, conceptual and quantitative analysis and the comparative method are used. The novelty of the article is composed of the search of people's denomination with the colour component and revelation of the factors that served the appearance of these lexical units.

Key words: anthroponaming unit, cross-cultural communication, linguistic and cultural sign.

Незважаючи на те, що назви осіб аналізувались у лінгвістиці Т. А. Космедою, К. С. Мейрамановою, Г. М. Шиманович, О. О. Конопелькіною, С. А. Реммер та іншими науковцями, ця тема продовжує бути актуальною. Екстралінгвістичні чинники під впливом часу спричиняють зміни у словотворенні в різних мовах, що відображено в кількісних, семантичних і стилістичних змінах груп назв осіб. Такий шар лексики, як колоративи-антропономени, має велику значущість в системі лінгвокультурних ознак різносистемних мов через їх історико-культурні властивості й особливості лінгвокреативної діяльності людей. Тому в цій статті ми ставимо за мету дослідити, як професійний, етнічний та соціальний чинники впливають на розвиток антропономенів з колірним компонентом в англійській та китайській мовах, та деталізувати сутнісні характеристики колоративів-антропономенів у двомовних словниках.

Унікальна властивість ока – сприймати кольори – дозволяє людині краще орієнтуватися в довкіллі. За спостереженнями багатьох науковців, мова кольору людей з різних теренів земної кулі суттєво мірна. Це можна пояснити як кліматичними умовами країни (наприклад, мешканці пустель віддають перевагу тим кольорам, які відбивають світло), так і національною кухнею, звичаями, темпераментом людей.

Але слід звернути увагу також на те, що з політичним, соціальним та економічним розвитком країни, культури натрапляють на нові ідеї й поширюють не притаманну раніше кольорову палітру [1, с. 38].

Кольорова гама східних країн віддзеркалює спокій і простоту. До цих кольорів відносять жовтий, ніжно-чорний, приглушені білі й кремові, синій колір індиган, колір міді й золота, червоний, зелений, рожевий [1, с. 39]. Китай відноситься до тих країн, де традиції використання кольорів йдуть від давнини до сучасності [2, с. 9]. За часів Мао носили сірі костюми, а протягом культурної революції – темно-сині головні убори та костюми. Це вважають прикладом того, як у репресивній країні використовувались кольори для контролю за мешканцями [1, с. 41].

Після часів комуністичної епохи в Китаї використовують ті ж кольори, що й в інших країнах. Але збереглися також і традиції. Рідні померлого одягають біле вбрання, бо білий для китайців – символ смерті, трауру й поганої прикмети. Традиція одягати білий одяг і капелюхи, щоб оплакувати померлого, збереглася до сьогодні. А наречена на весіллі носить червону шовкову сукню, розшити золотом чи іншими яскравими фарбами [3, с. 160-161].

红白喜事 [hóng bái xǐ shì] – «весілля та похорон» (червона, біла подія) // відзначати радісні та сумні події [4, 97].

У англійців білий колір позначає чистоту та вишуканість. Починаючи з часів королеви Вікторії, наречені почали одягати на весілля саме білу весільну сукню, бо це є символом чистоти та вірності [3, с. 161].

Безперечно, з плином часу білий колір у Китаї став мати додаткове значення і символізувати світло, невинність, чистоту, безпеку та надійність. Як і в англійській мові, білий позначає світле майбутнє та надію.

白水监心 [bái shuǐ jiān xīn] – душа праведника, ясна як вода у джерелі; **白衣秀士** [bái yī xiù shì] – «учений Сюши у білому одязі» (учень на самому початку шляху, ще не досягнувши слави) [4].

Таку країну, як Англія, можна охарактеризувати як співдружність інших держав, бо, впливаючи на інші країни світу, вона запозичила кольорову палітру з Китаю, Індії, Африки і Америки при оформленні інтер'єру житла та в одязі. Але кронсервативні англійці зазвичай полюбляли одягатись у темно-сині, сірі, коричневі, бежеві колірні тони, тобто приглушену кольорову гаму, що деякі науковці пояснюють кліматичними умовами цієї країни. Звичайно, молодь уже не така традиційна, як у минулому столітті, тому охоче експериментує з кольором [1, с. 42].

Для того, щоб зрозуміти, чому саме в мові з'явилися колірні словополучення, пов'язані з одягом, розглянемо історичну розвідку. Традиційно китайці одягалися у довгі туніки, жакети та штани. Але колір і тканина одягу залежали від того, до якого соціального прошарку належить людина. Бідні люди робили одяг з конопель та рами (китайської кропиви), а багаті віддавали перевагу шовку. За часів династії Sui (500 рік нашої ери) усі бідні мешканці мали одяг синього і чорного кольору, а багатим дозволялось кольорове вбрання [2, с. 7-8], [5, с. 69]. Ще півстоліття тому Китай асоціювався з синім кольором, одяг такого кольору носила більшість населення [1, с. 42]. Це пояснюють тим, що люди репресованої країни повинні були підкорятися владі.

У Англії теж існували кольорові обмеження в одязі. Так, у 16 столітті за часів королеви Єлизабети колір одягу міг багато розповісти про людину. Пурпуровий одяг позначав приналежність цього чоловіка або жінки до членів королівської родини. Золотий, срібний, малиновий чи яскраво-червоний, темний синьо-фіолетовий, ліловий кольори, а також темно-чорний та бездомішковий білий носили представники вельмишановного дворянства Англії. У той час кольори розповідали про статус і навіть про те, яке суспільне становище має людина. Дозволялось носити лише кольори, передбачені законодавством. Однією з причин було те, що яскраві й темні кольори коштували дорого і їх дозволяли носити людям вищого соціального стану. Жовтий, червонувато-коричневий, помаранчевий, зелений, блакитний і рожевий одяг носили представники нижчого класу [6].

Сьогодні червоний колір є дуже популярним, але в давнину в Китаї не звертали на нього багато уваги. П'ять тисяч років тому за часів царювання Huang Di, відомого як Жовтий імператор, дуже вшановували жовтий колір, який вважався символічним кольором п'яти легендарних імператорів. Пізніше навіть піддані в королівстві не могли носити жовте вбрання [2, с. 13 – 19], [5, с. 73], [7].

黄袍加身 [huāng páo jiā shēn] – «вступити на престол» (досл. одягнути китайський жовтий халат «пао») [4, с. 102].

У червоний колір люди на території Китаю вбираються на свята, що символізує щастя, радість і удачу. Але комуністична партія цієї країни змінила становлення до цього кольору, і він у політичному ракурсі став позначати небезпеку, кров, насильство й радикальні вчинки [3, с. 160-161].

Чорний і білий кольори в китайській філософії позначають єдність «Yin», тобто темний жіночий початок, і «Yang» – світлий, чоловічий початок. Вважалося, що їх взаємодія підтримує гармонію у світі [8, с. 77-79].

У довгій історії Китаю кожна династія мала своє ставлення до різних кольорів одягу для кожного службового рангу. За часів династії Zhou 1027-771 до нашої ери під час формальних церемоній одягали жовте, синьо-зелене, біле, червоне й чорне вбрання [2, с. 10], [5, с. 66].

乌纱帽 [wūshāmào] 1) чорний капелюх (формений головний убір чиновників цинської династії) 2) кар'єра, посада урядовця [4, 102].

У 211 до нашої ери Qin Shi Huang вступив на престол, колір його одягу і прапору був чорний [2, с. 11]. Вбрання фіолетового кольору, який сьогодні розглядають як другорядний, за часів династії Tang 618-907 нашої ери носили службовці, які займали соціальне становище вище від третього класу. В одяг червоного кольору вбирались ті, хто був нижче третього рангу, у зелений – люди шостого рангу, а чорний (пізніше синьо-зелений) кольори були привілеєм восьмого та дев'ятого ступіню [5, с. 70].

Однакові кольори одягу можуть передавати різну інформацію про людей з різних країн. Це пояснюємо різним національним та історичним підґрунтям, традиціями, життєвим досвідом людей, естетичною психологією відповідної нації.

У Китаї червоний колір позначає успіх і використовується для прикрас. Наречених вбирають у червоні весільні сукні, бо, за повір'ям, цей колір може принести щастя і змінити життя молодих на краще [3, с. 160].

红光满面 [hóng guāng mǎn miàn] – «квітучий вигляд» (червоний) [4].

Протягом офіційної зустрічі Азіатської тихоокеанської економічної кооперації у Шанхаї усі керівники одягають китайський традиційний одяг одного стилю, але різного кольору. Так, китайські лідери обирають одяг червоного кольору, у той час як західні лідери вбираються в інші кольори [3, с. 160]. На цьому прикладі можна виявити важливість червоного кольору для Китаю у міжкультурній комунікації.

Але ж червоний має також негативну конотацію у Китаї, коли йдеться про небезпеку та смерть. Традиція одягати на засудженого до страти червону сорочку прийшла з давніх-давен до теперішнього часу. Цим позначено низьке становище засудженого та його злочин [3, с. 161].

Червоний – колір, що викликає багато емоцій, колір, що відіграє також важливу роль у історії Англії та житті англійців. Ще у 12 столітті король Річард Львове Серце вибрав розмальовування полотнищ прапорів своїх кораблів як колір шиту святий Георгія, римського воєначальника. Королівські воїни отримали як знак відмінності нарукавну пов'язку з червоним хрестом на білому полі [9, с. 15]. Англійського солдата називають **redcoat** «червоний мундир» за кольором його одягу, **redcap** «червоний картуз» – військового поліцейського за форменим картузом з червоною околичкою, а воєнний штабіст за його головний убор отримав прізвисько **red hat** «червоний капелюх» [10].

З 1725 року за часів Георга I кавалери ордену Бані отримувати **red ribbon** «червону стрічку» і особистий дворянський титул лицаря [11].

Чорний колір одягу у Китаї позначає формальність, престиж та елегантність. Також він говорить про чесність і справедливість [3, с. 162].

Порівнюючи дві зазначені мови, ми знаходимо певні колірні реалії в одній з мов, які можуть бути відсутні в іншій. Наприклад, в англійській мові існує міфічне поняття **green man** «зеленої людини», одягненої у одягу, зроблену з рослин, що є символом дикого життя в лісі [10].

У китайській мові існує група антропономів, які, маючи у собі назви кольорів та кольорового одягу, дозволяють систематизувати функціонально-семантичні особливості фразем, що сприяють виявленню особливостей характеру китайських антропономів в етнокультурному аспекті.

乌合之众 [wū hé zhī zhòng] – неорганізований **натовп**; **黑暗势力** [hēi'àn shìlì] — **темні сили**; **黑手党** [hēishǒudǎng] – **мафія** (досл. угруповання **чорних** рук); **黑纱** [hēishā] **креп**; траурна пов'язка; **红领巾** [hónglǐngjīn] 1) **піонерська краватка** (краватка червоного кольору) 2) **піонер**; **戴绿帽子** [dài lǜ màozi] – **носити зелену шапку** (говориться про чоловіка, дружина якого «наставляє йому роги»); **赤脚** [chìjiǎo] – **босоніж** (з **червоними** ногами), або позначає бідну людину; **蓝领** [lánlǐng] – «**синій** комір» (робітничий клас); **蓝衫** [lánshān] – «**синя** сорочка» (робітничий клас); **白领** [báilǐng] – «**білий** комір» (людина, яка працює в офісі); **紫衣** [zǐyī] – **пурпурний** / **королівський одяг**; **紫衣** [zǐyī] – **пурпурове вбрання** / **царський верхній одяг**; **绿衣** [lǜyī] – «**зелений костюм**»/одяг **низької якості** / (новачок; неосвідчена, наївна людина) [4; 10; 12; 13].

Кольори відіграли важливу роль у найменуванні осіб за родом їх діяльності. В англійській мові існує багато назв людей, які за походженням сягають різнокольорового одягу. Системний характер цієї групи лексики виявлений на когнітивному та лексико-семантичному рівнях мови. Усі антропоніми з кольорним компонентом одягу можна об'єднати за певними лексичними групами. Фрейм англійського антропоніму такого роду може мати у собі назви окремого елемента, наприклад капелюхів:

white hat – «білий капелюх» (гарний хлопець); **blue caps** – «сині кашкетки» (прізвисько королевської військової поліції); **blue helmets** – «блакитні каски» (миротворчі сили ООН); **Green Berets** – «зелені беретти» (десантно-диверсійні війська); **blue-bonnet** – «синя шапка» (шотландський селянин чи солдат); **bluecap** – «синій картуз» (яку колись носили прислужники, торговці, а також шотландці); **red hat** – «червоний капелюх» (кардинал); **redcap** – «червоний картуз» (воєнний поліцейський); **black hat** – амер. «чорний капелюх» (лиходій, негідник);

верхнього одягу:

blue coat – «синій мундир» (солдат, матрос, полісмен); **bluecoat** – «синій мундир» (боєць, солдат, поліцейський); **Blue Mantle** – «синя мантия» (звання урядовця геральдичної палати); **bluebottle** – розм. «синій мундир» (прізвисько поліцейського); **green man** – «зелена людина» (одягнена в одяг, зроблений з рослин); **Green Jackets** – «зелені куртки» (прізвисько англійських солдатів);

сорочок чи їх елементів та поясів:

white sheet – «біле простирадло» (покутний одяг); **red shirt** – «червона сорочка» (солдат з загону Гарібальді, гарібальдієць); **white collar** – «білий комірець» (людина, яка працює в офісі); **white-collar criminal** – «білокомірцевий злочинець»; **white-collar operator** – «оператор з білим комірцем» (інженер-оператор); **pink-collar jobs** – «рожеві комірки» (низькооплачувані види роботи); **blue-collar (worker)** – «синій комірець» (працівник виробничої сфери); **yellow belt** – «жовтий пояс» (у дзюдо); **black belt** – «володар чорного поясу» (показник найвищої майстерності у дзюдо чи карате; професіонал, знавець своєї справи).

Це можуть бути як назви окремих людей, так і організацій:

white collar unions – «об'єднання білих комірів» (спілки службовців); **Whitecap** – «білі капюшони» (реакційна терористична організація); **Blue Collar Caucus** – «фракція синіх комірів» (група у Конгресі); **blue collar unions** – «об'єднання синіх комірів» (спілки робітників); **blue-ribbon jury** (амер.) – «журі з блакитною стрічкою» (спеціальне журі присяжних); **blue-ribbon panel** – «присяжні з блакитною стрічкою»; **the Blues** – «Сині» (прізвисько Королівського коногвардійського полку); **Blackshirts** – «чорносорочечники» (фашисти).

спортивних команд:

orange team – «оранжева команда» (збірна Нідерландів з футболу); **the Bluebirds** – «Сині птахи» (футбольний клуб Кардіфф); **blue (baseball umpire)** – «синій» (бейсбольний суперарбітр); **Dark Blues** – «Темно-Сині» (команда Оксфорда; команда коледжу Харроуз); **Light Blues** – «Світло-Сині» (команда Кембриджу; команда коледжу Ітону); **Bluecoat boy** – «хлопець з синім пальто» (учень школи Крайстс-Хоспітал); армій:

the Blue and the Gray – «Сині та Сірі» (армії північних та південних штатів у громадянській війні у США 1861-65 р.); **Blue Force** – «синя армія» поліція (за кольором форми); **the red, white and blue** – «червоний, білий і синій» (за кольором прапора – англійський флот і армія); **(the) men / gentlemen / boys in blue** – «чоловіки / джентельмени / хлопці у синьому» (поліцейські; моряки); **Green Howards** – «Зелені Ховарди» (за кольором мундирів – Грінховардський полк); **Red Arrows** – «Червоні стріли» (особлива ескадрилья вищого пілотажу ПВС Великобританії); **Black and Tans** – «чорно-руді» (за кольором одягу солдатів: чорні реміні і жовтувато-коричнева форма – англійські карателіні загони у Ірландії у 1920-23 р.).

До категорії називання діяча належать найменування людей за професією:

blue boy – «синій хлопець» (поліцейський);

blue – «синій» (член збірної команди Оксфордського чи Кембриджського університету); **Black Monk** – «Чорний монах» (монах бенедиктинського ордену); **Black Watch** – «Чорна варта» (мундири полку з темної шотландки – Королівський хайлендський полк); **bluejacket** – «синій жакет» (матрос військово-морського флоту); **green apron** – «зелений фартух» (проповідник у миру); **green bag** – «зелений портфель» (для адвокатських документів – професія юриста, адвоката); **redcoat** – «червона куртка» (за червоною курткою уніформи – витівник у будинках відпочинку «Батлінз»); **black-coated worker** – «робітник у чорному піджаку» (людина, яка працює у офісі); **white-collar worker** – «працівник з білим комірцем» (людина, яка працює у офісі; кваліфікований працівник розумової праці); **black** – «чорний» (ченець, солдат СС; той, хто носить чорний чи темний одяг); **black coat** – «чорна суканя» (священик); **black gown** – амер. «чорна суканя» (так прозвали священиків індійці – католицький священик); **black-robed** – «одягнений у чорну мантию» (суддя); **blue button** – «синій гудзик» (стажист на біржі – має маленький блакитний гудзик-емблему на лацкані); діяльністю військового: **blue** – «синій» (форма синього кольору – поліцейський, моряк); **red hat** – «червоний капелюх» (за кольором капелюху – штабіст); **redcoat** – «червоний мундир» (англійський солдат; воротар палати лордів).

Існує група антропонімів, де присутня назва кольорового одягу, але не обов'язково, що людина носить цей атрибут гардеробу:

bluestocking – «синя панчоха» (учена жінка; педантка); **Blue Ribbon Army** – «армія блакитної стрічки» (товариство непитущих); **green belt** – «зелений пояс» (робітник, який має освіту у галузі управління якістю); **RED TAPE** – «червоні прапорці» (цей термін використовують усяди для позначення будь-яких зайвих заборон); **black-robed / black-clad** – «одягнений у чорну мантию / одягнений у чорне» (одягнений у траур; той, хто носить жалобу); **Black** – «Чорний» (гравець чорними у шахах); **White** – «Білий» (гравець білими у шахах); **black shirt (blackshirt)** – «чорна сорочка» (фашист).

Також можна виділити групу людей за кольором одягу, який має символічне значення і завдяки якому можна розрізнити приналежність особи до певного соціального статусу:

Blue Riband – «синя стрічка» (ордену Підв'язки); **blue ribbon** – «блакитна стрічка» (відмінність, висока нагорода); **green jersey** – «зелений в'язаний одяг» (сорочка вершника, який накопив найвищу кількість очок); **green wellies** – «зелені чобітки» (різновид велінгтонів зеленого кольору; атрибут одягу аристократії ті буржуазії); **a red riband (red ribbon)** – «червона стрічка» (стрічка ордену Бані); **red flag** – «червоний прапор» (символ революції; сигнал небезпеки); **red rag** – «червона ганчірка» (подразник; дещо, що призводить до скаженості); **Black Rod** – «Чорний жезл» (герольдмейстер, постійна службова особа у палаті лордів); **black cap** – «чорна шапка» (атрибут судді, який одягався, коли наголошувався смертний вирок); **blue** – «синій» (одяг; форма синього кольору у моряків, поліцейських); **black tie** – «чорна краватка» (суворий костюм для офіційних вечірніх заходів); **white tie** – «біла краватка» (частина чоловічого костюма для урочистих заходів; парадний костюм); **yellow jersey** – «жовта футболка» (лідери у змаганнях) [10], [14].

Після систематизації антропонімів з кольорним компонентом одягу з позиції розкриття її конотативного змісту помічено наявність в англійській та китайській мовах таких основних елементів, як-от: історичний, етимологічний, культурологічний. В англійській мові спостережено використання великої кількості найменувань

людей за професією, родом діяльності, соціальним станом, дифференціальною ознакою яких є колір. Для позначення військових важливого значення надавалося кольору кашкету та мундиру, для номінації спортсменів – кольору футболки чи пояса. У китайській мові знайдено багато різноманітних фактів, коли в одязі переважав якийсь колір людей певного класу. У словниках, на жаль, виявлено небагато спеціальних назв для позначення цих людей. Це може свідчити про другорядність колірної ознаки в одязі при називанні людей певного стану, професії, роду занять у Китаї.

Джерела та література

1. Купер М. Язык цвета. Как использовать преимущества своего цвета для успеха в личной жизни и бизнесе / М. Купер, А. Мэтьюз. – М.: ЭКСМО-Пресс, 2001. – 53 с. – Режим доступа к книге: <http://rapidlinks.ru/link/?lnk=100051>.
2. Yuan J. Traditional Chinese costumes / Jieying Yuan. – Beijing: Foreign languages press, 2005. – 108 p.
3. Guimei H. English and Chinese Cultural Connotation of Color Words in Comparison / H. Guimei // Asian social sciences. – 2009. – Vol. 5, № 7. – P. 160-163.
4. Сизов С. Ю. Китайско-русский словарь идиом: более 6000 словосочетаний / С. Ю. Сизов. – М.: АСТ: Восток-Запад, 2005. – 317, [3] с.
5. Zhi E. The basics of traditional Chinese culture / E'xiang Zhi. – Beijing: Foreign languages press, 2005. – 124 p.
6. Tierney T. Tudor and Elizabethan fashions / Tom Tierney. – Dover Publications, 2000. – 48 p.
7. Ермаков М. Культь предков в Китае: прошлое-настоящее-будущее / Публ. В. Ермаковой. Вступительная заметка А. Кабанова / М. Ермаков // Звезда. – 2007. – № 5. – С. 165-171.
8. Ebrey P. Chinese civilization: a sourcebook / Patricia Ebrey. – [2nd. edition]. – New York: Free Press, 1993. – 524 p.
9. Райхардт Г. Флаги / Г. Райхардт, Г. Д. Шурдель. – М.: Слово, 1994. – 48 с.
10. ABBYY Lingvo X3 Portable.Ru-board edition v8.1 + ABBYY Lingvo 12 – 2008 [Електронний ресурс] – 1 електрон. опт. диск (CD-ROM); 12 см. – Систем. вимоги: ПК; КПК; смартфони v12.0.0.356 +SP1. – Назва з титул. екрану.
11. Ионина Н. А. 100 великих наград / Надежда Алексеевна Ионина. – М.: Вече, 2005. – 432 с.
12. Дубкова О.В. Цвет в китайском языке и культуре / О. В. Дубкова. – Новосибирск: Бытие и язык, 2004. – С. 188-194.
13. Котов А. В. Новый китайско-русский словарь / А. В. Котов. – [3-е изд., стереотип.]. – М.: Рус. яз. – Медиа, 2007. – XII, 605, [7] с.
14. Raffuse G. S. Clothes reading: sartorial consciousness in postmodern fiction by women: dissertation ... Doctor of Philosophy / Raffuse Gabrielle Shackleton. – Pennsylvania, 2009. – 213 p.

УДК 81'27

Кондрашкина Е. А.

ТАТАРСКИЙ ЯЗЫК В РЕСПУБЛИКЕ МОРДОВИЯ

В Республике Мордовия помимо государственного мордовского языка в двух его литературных вариантах – эрзя и мокша – ограниченно функционирует язык крупной татарской общины. Татары Мордовии – мишари – являются коренным населением. В докладе рассматривается функционирование татарского языка в сравнении с мордовским.

Ключевые слова: татары-мишари, родной язык, школы, билингвизм.

У Республіці Мордовія крім державної мордовської мови в двох його літературних варіантах – ерзя і мокша – обмежено функціонує мова крупної татарської общини. Татари Мордовії – мішари – є корінним населенням. У доповіді розглядається функціонування татарської мови порівняно з мордовським.

Ключові слова: татари-мішари, рідна мова, школи, білінгвізм.

In the Republic of Mordovia, in addition to Mordovian, which is the state language and exists in two literary versions, Erzya and Moksha, the Tatar language is also in use to a limited extent, spoken by a large Tatar community. The Mordovian Tatars, Mishari, represent the Republic's indigenous population. This paper reviews the functioning of Tatar as compared to Mordovian.

Key words: Mishari Tatars, native language, schools, bilingualism.

Мордовия – многонациональная республика. В ней проживают представители 92 народов. Наиболее крупные общины, согласно переписи 2002 г., представлены русскими – 60,8% от всего населения Мордовии, мордвой (эрзя и мокша) – 31,9% и татарами – 5,2%. Татары Мордовии (46 тыс. чел.) – мишари, также как эрзя и мокша являются коренным автохтонным населением, их нельзя назвать диаспорой, поскольку как народность, независимо от казанских татар, они сложились еще в XI – XV вв. на территории Темниковской Мещеры – теперешние Мордовия, восток Рязанской, юг Нижегородской, север Пензенской и Ульяновской областей. По мнению ряда ученых, предки мишарей – тюркоязычные печенеги, половцы, буртасы, маджары, а также финно-угорские древние мадяры начали заселять эти земли не позже VII века [2].

В 1523 г. Темниковское княжество присоединилось к Русскому государству.

Мишари живут также в Татарстане, Башкортостане, во всем Поволжье, Сибири и появились они там в результате исхода по разным причинам со своих родных мест. Эти группы мишарей являются потомками переселенцев из Темниковской Мещеры.

Татары-мишари подразделяются на этнографические группы: северную, южную, лямбирскую, приуральскую. В Мордовии наиболее компактно мишари населяют Лямбирский район. К лямбирской группе примыкают мишари Ромодановского района. Другая группа мишарей – темниковская. В нее входит татарское население Темниковского, Ельниковского, Краснослободского и Атюрьевского районов Мордовии. Татары-мишари, живущие в деревнях Инсарского и Рузаевского районов, составляют инсарскую группу.

Язык татар-мишарей является диалектом волжско-татарского языка, Основываясь на расселении мишарей, исследователь диалектов татарского языка Н. Б. Бурганова выделяет 4 говора мишарского диалекта: темниковский, лямбирский, рузаевский и сургодьский [1, с. 93].

Основная классификация делит мишарский диалект на «чокающие» и «цокающие» говоры. В Мордовии преобладает чокающий тип, который распадается на два подтипа: темниковский и лямбирский. Лямбирский распространен на востоке Мордовии, темниковский – вдоль южной границы Мордовии и северной границы Пензенской области. Есть четыре села на западе Мордовии, где живут цокающие мишари.

Всего в Мордовии насчитывается около 67 татарских сел, из которых 46 являются практически однонациональными, остальные – смешанными с преобладанием татарского населения [2].

В местах компактного расселения мишарей мишарский диалект является официальным средством общения.

Государственным языком Республики Мордовия наряду с русским провозглашен мордовский в двух его литературных формах – мокшанской и эрзянской. Язык татар-мишарей является региональным языком Мордовии, т. е. языком, который «традиционно используется на территории государства его гражданами, образующими группу, меньшую в численном отношении, чем остальное население данного государства» [3, с. 181-182]. Как региональный, мишарский язык в соответствии с Европейской Хартией региональных или миноритарных языков (1992), которую Россия подписала в 2001 г., но до настоящего времени не ратифицировала, должен получать содействие и помощь государства в его использовании и развитии. В Законе Республики Мордовия «О государственных языках в Республике Мордовия», принятом в мае 1998 г., о татарском языке косвенно упомянуто в разделе II, статье 10: «В

национальных мордовских и татарских селениях, статус которых определяется в соответствии с законом Республики Мордовия, создаются условия для более углубленного изучения родного языка». Такая формулировка в законе не удовлетворяет татар, поскольку они также как мокша и эрзя являются коренным населением Мордовии. При этом татары ссылаются на законодательство Швейцарии, страны, в которой итальянцев всего 4,5% населения, а ретороманцев и вовсе 0,9%, но их языки являются наряду с немецким и французским официальными языками Швейцарии.

Надо отметить, что негативное отношение к татарам воспитывалось в жителях Мордовии веками. В советские времена историки, невзирая на факты, считали и писали во всех школьных учебниках, что татары-мишари – это потомки татаро-монгольских завоевателей, захватившие мордовские земли во времена татаро-монгольского ига, хотя на самом деле мишари воевали против Орды. Естественно, что многие поколения мордвы впитали с детства чувства, если не враждебные, то недоброжелательные к татарам.

Такое отношение к татарам продолжает негласно сохраняться в Мордовии и до настоящего времени: татары почти не представлены в правительстве, на государственной службе, их не принимают на работу в правоохранительные органы, среди них в 2 раза меньше людей с высшим образованием, чем у других народов республики, поскольку в советские времена существовала скрытая дискриминация при поступлении татар в высшие учебные заведения, в бизнесе они также нередко ощущают предвзятое к себе отношение и чтобы добиться чего-то вынуждены отправлять на переговоры с чиновниками либо русских, либо представителей мордовского населения, работающих с ними в одном коллективе.

Тем не менее, татары-мишари Мордовии имеют возможности изучать и использовать родной язык, что очень важно для его сохранения и развития. В республике работают 13 дошкольных национальных учреждений, 32 школы, в которых изучается татарский язык и одна начальная школа с обучением на татарском языке. Однако в школах ощущается острая нехватка учителей и учебных пособий. Подготовка педагогических кадров для татарских школ осуществляется в вузах Саранска и Ичалковском педучилище, в котором татарский язык преподается в группах татар-студентов. Но престижность обучения в этом училище среди татар низкая, так как в Ичалковском районе нет татарских сел, он заселен в основном эрзянами, а преподаватель татарского языка приезжает раз в неделю из Саранска. Уезжающие учиться в Казань крайне редко возвращаются в Мордовию. Татарский язык в школах преподают учителя разных предметов. Они получают некоторую подготовку на курсах повышения квалификации в Институте повышения квалификации работников образования [2].

Большое значение для татар-мишарей имеет деятельность мордовского республиканского общества татарской культуры «Якташлар» («Земляки»), учрежденного 28 июня 1991 г. на конференции представителей татарского населения Мордовии. Оно было перерегистрировано Министерством юстиции Мордовии в июне 1999 г. и изменило свое название, теперь оно называется Мордовская общественная организация «Общество татарской культуры «Якташлар». Цели и задачи общества следующие:

1. содействовать развитию татарской культуры, изучению татарского языка, литературы и искусства;
2. знакомить население Мордовии с культурой и историей татарского народа;
3. содействовать изучению и развитию татарской культуры татарами Мордовии;
4. содействовать изучению объективной истории татар Мордовии;
5. знакомить татар Мордовии с культурой и историей других народов Мордовии.

С августа 1997 г. для татар-мишарей Мордовии издается бесплатная республиканская газета «Татар газетасы» («Татарская газета»), учрежденная обществом «Якташлар» и существующая на благотворительные взносы, поскольку правительство Мордовии отказалось финансировать ее издание. В апреле 2005 г. начала выходить бюджетная газета «Юлдаш» («Спутник»). А в сентябре 2009 г. вышел в свет первый номер духовно-просветительской газеты «Дога» («Молитва»), издаваемой Центром духовного управления мусульман Республики Мордовия.

Раз в неделю по понедельникам с 18.20 мин. в течение 28 минут ведутся передачи радио на татарском языке, передач телевидения нет.

В районном центре Лямбиров работает Центр татарской культуры и народный ансамбль песни и пляски «Умырзая». Кроме того, у татар Мордовии есть еще общество им. Ш.Камала, Саранское мусульманское религиозное общество и эстрадный ансамбль «Чулпан» [4].

Специфика современной языковой ситуации в Мордовии заключается в том, что практически все население республики владеет русским языком, а мокшанским, эрзянским и татарским – только представители этих групп. Русский язык используется не только в межэтнических, но во внутриэтнических контактах, а мокшанско-русский, эрзянско-русский и татарско-русский билингвизм распространен несравненно шире, чем мокшанско-эрзянский, эрзянско-мокшанский, русско-мордовский и татарско-мордовский. Значительное численное превосходство русских в Мордовии приводит к тому, что им нет необходимости изучать мордовские языки, а среди нерусского населения все четче обозначается тенденция к смене родного языка на русский. Односторонний национально-русский билингвизм, по мнению лингвистов, представляет собой угрозу для развития национальных языков. Еще в 2002 г. после посещения Мордовии, директор Института этнологии и антропологии РАН В. А. Тишков отмечал, что моршанский и эрзянский языки находятся в состоянии глубокого кризиса. Сферы их применения не расширяются, в школах их преподавание осуществляется на недостаточно высоком уровне, либо отсутствует вообще. В 2006/2007 уч. г., по данным Федерального агентства по образованию, мордовские языки как средство обучения использовались лишь в ряде сельских начальных школ.

Этносоциологический опрос 500 респондентов в 2003 г., проведенный Мордовским государственным университетом, показал, что 60% мордвы и 50% татар считают родным язык своей национальности, 17,3% мордвы и 37,5% татар считают родным свой язык и русский, 20,4% мордвы и 8,3% татар считают родным русский язык. На вопрос: «В какой степени Вы владеете языком...» были получены следующие ответы:

- мордва – свободно говорю, читаю и пишу по-русски – 96,2%;
- мордва – свободно говорю, читаю и пишу по-мордовски – 37,3%;
- татары – свободно говорю, читаю и пишу по-русски – 100%;
- татары – свободно говорю, читаю и пишу по-татарски – 56%.

Показательны ответы опрошенных русских и татар. На пункт вопроса – свободно говорю, читаю и пишу по-мордовски русские ответили – 0%, по-татарски – 0%. Татары также показали нулевой результат по отношению к мордовским языкам [4, с. 71-72].

Ответы респондентов свидетельствуют о том, что признание языка родным и свободное владение им расходятся в цифрах и, конечно, обращает на себя внимание у мордвы и татар высокий процент владения русским языком. В то же время не может не беспокоить тот факт, что немордовское население республики не испытывает потребности в изучении и использовании государственных мордовских языков.

За долгие годы контактов татар с мордовским населением у них появились общие элементы культуры и быта, например, они одинаково готовят пшеничную кашу и пшеничные блины, общие названия орудий земледелия: морд. *сабан* «плуг», мишар. *сабан*; морд. *тяпец* «цеп», мишар. *тяпец* [5, с. 28].

В языке татар-мишарей есть заимствования из мордовских языков: *унау* – «выть», *шева* – «миска», *пизел* – «рябина», *мошко* – «конопля», *пуколь* – «кусочек», *валом* – «постепенно» и др. Гораздо больше тюркских заимствований в мордовских языках, они занимают первое место по количеству, причем ученые отмечают, что эти заимствования несут черты мишарского диалекта, т.е. они проникли в мордовские языки через мишарей. Например, в мокшанском – *айгор* «жеребец», *адаш* – «тезка», *кагод* – «бумага», *конак* – «гость», *пала* – «беда», *араламс* – «защищать». В эрзянском – *дарман* «сила», *тамаша* – «диловинка», *ят* – «враг», *чаршав* – «занавес» и др. [6]. Но тем не менее, социальная дистанция между группами татарского населения и мордовского, татарского и русского неравнозначна. Татары чувствуют себя ближе к русским в культурном и языковом плане, чем к мордве. Так, результаты опроса 2003 г. показали, что на вопрос «Насколько близко Вы себя ощущаете с мордвой?» татары ответили «близко» – 37,5%, «далеко» – 54,1%, с русскими: «близко» – 79,1%, «далеко» – 16,7% [4, с. 73]. Также далеко ощущают они себя и от казанских татар, да и Татарстан не особо интересуется их судьбой. В какой-то степени татары-мишари оказались в обособленном положении. Они не вписались в мордовское общество (не по своей вине) и оказались оторванными от основной массы татар, проживающих в Татарстане и Башкортостане.

Источники и литература

1. Биккинин И. Татары Мордовии / И. Биккинин // «Татарская газета» – № 1-2, Саранск, 10.02.2000.
2. Словарь социолингвистических терминов. – М., 2006. – 311 с.
3. Богатова О. А. Этнические границы в Мордовии: парадокс многоуровневой идентичности [Электронный ресурс] / О. А. Богатова. – Режим доступа: www.ecsoman.edu.ru/images/pubs/2006.
4. Поляков О. Е. формировании, современном состоянии и перспективах развития мордовских (мокшанского и эрзянского) языков / О. Е. Поляков // Финно-угроведение. – Йошкар-Ола, 1994. – № 1. – 167 с.
5. Бутылов Н. В. Тюркские заимствования в мордовских языках / Н. В. Бутылов // «Татарская газета» – № 12, Саранск, 23.11.1998.

УДК 801; 81.27

Коннова М. Н.

АКСИОЛОГИЯ МЕТАФОРЫ ПУТИ В РУССКОЙ ЯЗЫКОВОЙ КАРТИНЕ МИРА

Рассматриваются лексические средства реализации аксиологии метафорического концепта *жизненного пути* в традиционной русской языковой картине мира.

Ключевые слова: картина мира, аксиология, метафора, пространство, путь.

Розглядаються лексичні засоби реалізації аксіології метафоричного концепту життєвого шляху в традиційній російській мовній картині світу.

Ключові слова: картина світу, аксіологія, метафора, простір, шлях

The article focuses upon the linguistic features of the representation of the spacial metaphor LIFETIME IS A JOURNEY axiology in the traditional Russian world view.

Key words: world view, axiology, metaphor, space, way

Пространственные метафоры отражают важнейшие ценностно-значимые фрагменты картины мира: жизнь, смерть, судьбу, общество с его социальной иерархией, нравственные понятия, качественные и количественные характеристики [ср. 2, с. 289]. Целью настоящей статьи является анализ лексических средств реализации аксиологии метафорического концепта *жизненного пути* в традиционной русской языковой картине мира.

Лексема *путь* восходит к праслав. **patъ* (родственно лат. *pons/pontis* «мост, тропинка», греч. *πόντος* «путь по морю», др.-в.-нем. *fandōn* «качать, испытывать»), содержавшему элементы древнего значения индо-европейского **pont-* «преодоление; дорога, изобилующая опасностями» [6, с. 413]. Смысловой диапазон древнерусского слова *путь* простирался от конкретно-пространственного, близкого значению современной *дороги*, до ценностно-маркированного «польза», ср.: *Два слепца, сидяща при пути* (Мф. 20: 30) и *Инои кажется и глупь, а молвить слово в путь* (Сим. Послов., XVII в.) [ср. 7, с. 268]. В современном русском языке, по мнению Е. С. Яковлевой, «конкретно-пространственное значение на лексическом уровне противопоставлено умозрительному, абстрактному: первое описывается лексемой *дорога*, а второе – лексемой *путь*, ср. *длинная* («пространственно») *дорога*, но *долгий* (по времени) *путь*; *лесная, живописная дорога* ...и *творческий жизненный путь*; *плохая (ухабистая) дорога* и *тяжелый путь (испытаний)*. «Дорога» – это объект, занимающий место в физическом пространстве (...*Недалеке виднеется дорога*); «путь» же – это некое функционально-смысловое содержание и поэтому он не имеет конкретной пространственной локализации, ср. *Идти своим путем*; *Найти свой путь* (в жизни, в искусстве...) и *Идти своей дорогой*; *сбиться с пути (истинного)* и *сбиться с дороги*» [7, с. 268].

Путь односторонен, поэтому в семантической структуре этого слова присутствует сема «предельности»; метафора пути человеческой жизни предполагает и ее цель [1, с. 88]. *Путь* является символом настоящей, «правильной жизни», а представления о «неправедной жизни» передаются глаголами семантики разнонаправленного движения (ср. *болтаться* «жить без определенных занятий, бесцельно») [1, с. 73].

О глубокой укорененности восприятия жизни как *пути* свидетельствует высокий метафорический потенциал пространственных лексем с динамической семой в импликационале: *стезя* («жизненный путь, направление деятельности», напр.: *По стезе правды и добра*); *тропа* (путь, дорога, обычно собственная, неброская, напр.: *Художник идет своей тропой*); *колея* (обычный, установившийся ход жизни, дел, напр.: *Выбиться из колеи* – нарушить привычный образ жизни); *поприще* (область деятельности, напр.: *Подвизаться на благородном поприще*); *течение* (движение, ход, развитие, напр.: *Течение жизни*); *русло* (направление, путь развития чего-либо, напр.: *Жизнь вошла в свое обычное русло*); *поворот* (резкое изменение в развитии чего-нибудь: *Неожиданный поворот событий*); *поступь* (поступательное движение, ход развития, напр.: *Поступь истории. Поступь веков*); *шаг* (один из последовательно сменяющихся друг друга моментов в каком-нибудь процессе: *Шаг к победе*); *прибежище* (то, к чему можно обратиться в поисках защиты, поддержки, напр.: *Обратиться к вере как к последнему прибежищу*); *нива* (поле деятельности, напр.: *Трудиться на ниве просвещения*) [4, с. 30-37].

Аксиология метафоры пути в традиционной русской картине мира формировалась в контексте богатейшей христианской традиции: источником формирования ценностной семантики многих метафорических пространственных образов являются тексты Священного Писания (прежде всего, Псалтири и Евангелия) и святоотеческое наследие.

В Псалтири ценностно значимым предстает ведущий ко спасению *путь Божий* (*пути Господни, путь ко спасению, стези правды*): *Вси путие Господни милость и истина взыскающим завета Его и свидения Его* (Пс. 24: 10):

путями здесь называет Давид *заповеди древнего закона*, которые суть *милость и истина для испытывающих Божественный закон* [3, с. 130-132]. Бесцелен ведущий к гибели *путь грешных (путь нечестивых / хождение по своим путям)*: И отпустих я по начинанию сердец их, *пойдут в начинаниях своих* (Пс. 80: 13) / Я оставил их упорству сердца их, пусть *ходят по своим помыслам* (Пс. 80: 13).

Образ спасительного пути к Богу во всей полноте раскрывается в Новом Завете, повествующего о воплощении Сына Божия, Который говорит о Себе, что *Аз есмь путь и истина и живот / Я есмь путь и истина и жизнь* (Ин. 14: 6). Одним из наиболее ярких метафорических образов человеческой жизни становится в Евангелии образ двух путей – *широкого и узкого*: Входите тесными вратами; потому что широки врата и *пространен путь*, ведущие в погибель, и многие идут ими; потому что тесны врата и *узок путь*, ведущие в жизнь, и немногие находят их (Мф. 7: 13-14). Путем ко спасению становится для христианина *путь Крестный*: Если кто хочет *идти за Мною, отвергнись себя, и возьми крест свой, и следуй за Мною*. Ибо кто хочет душу свою сберечь, тот потеряет ее; а кто потеряет душу свою ради Меня, тот сбережет ее. Ибо кто пользы человеку приобрести весь мир, а себя самого погубить или повредить себе? (Лк. 9: 23-25).

Языковые реализации христианского образа пути сохраняют свою преемственность в русской литературе вплоть до настоящего времени. Рассмотрим языковые реализации метафоры *пути* на материале автобиографии святителя Луки (В. Ф. Войно-Ясенецкого; 1877-1961), доктора медицинских наук, лауреата Сталинской премии 1946 года, архиепископа Крымского (1946-1961), прославленного в 1996 году в лике новомучеников и исповедников Российских (день памяти – 11 июня). Его жизненный путь вообрал в себя самые лучшие и самые трагические стороны русской жизни минувшего столетия.

Повествуя о своей юности, святитель Лука использует метафорический образ *пути* при описании выбора рода деятельности: «Во время вступительных экзаменов [в Петербургскую Академию Художеств – М. К.] мной овладело тяжелое раздумье о том, правильный ли *жизненный путь я избираю*. Недолгие колебания кончились решением, что я не в праве заниматься тем, что мне нравится, но обязан заниматься тем, что полезно для страдающих людей» [5, с. 12; здесь и далее *курсив наш* – М. К.].

Центральным в первой главе автобиографии является мотив *призвания*, основанный на евангельском образе *жатвы – нивы*: «Правильное представление о Христовом учении я...вынес из усердного чтения всего Нового Завета, который, по доброму старому обычаю, я получил от директора гимназии при вручении мне аттестата зрелости как *напутствие в жизнь*. Очень многие места этой святой книги, ...произвели на меня глубочайшее впечатление...Но ничто не могло сравниться по огромной силе впечатления с тем местом Евангелия, в котором Иисус, указывая ученикам на поля созревшей пшеницы, сказал им: *Жатвы много, а делателей мало. Итак, молитесь Господина жатвы, чтобы выслал делателей на жатву Свою* (Мф. 9: 37). У меня буквально дрогнуло сердце, я молча воскликнул: «О Господи! Неужели у Тебя мало делателей?» Позже, через много лет, когда Господь *призвал меня делателем на ниву Свою*, я был уверен, что этот евангельский текст был первым призывом Божиим на служение Ему» [5, с. 14-15]; сочетание *по призванию* употребляется и в ином контексте: «Когда все мы получили дипломы, товарищи по курсу спросили меня, чем я намерен заняться. Когда я ответил, что намерен быть земским врачом, они с широко открытыми глазами сказали: «Как, Вы будете земским врачом?! Ведь Вы ученый *по призванию!*» Я был обижен тем, что они меня совсем не понимают, ибо я изучал медицину с исключительной целью быть всю жизнь деревенским, мужицким врачом, помогать бедным людям» [5, с. 17].

Следуя своему призванию врача, В. Ф. Войно-Ясенецкий в период русско-японской войны 1904-1905 годов служит в военном-полевом госпитале Киевского Красного Креста возле города Читы, затем – земским врачом в г. Ардатове, в с. Верхний Любаж Фатежского уезда Курской губернии: «В маленькой участковой больнице на десять коек я [В. Ф. Войно-Ясенецкий] стал широко оперировать и скоро приобрел такую славу, что ко мне пошли больные со всех сторон... Вспоминаю курьезный случай, когда молодой нищий, слепой с раннего детства, прозрел после операции. Месяца через два он собрал множество слепых со всей округи, и все они длинной вереницей пришли ко мне, ведя друг друга за палки и чая исцеления» [5, с. 19-20]. В Переяславле-Залесском начинала складываться знаменитая впоследствии монография «Очерки гнойной хирургии», за которую архиепископ Лука в 1946 году получит Сталинскую премию Первой степени: «Я составил план этой книги и написал предисловие к ней. И тогда, к моему удивлению, у меня появилась крайне странная неотвязная мысль: «Когда эта книга будет написана, на ней будет стоять имя епископа». В повествовании об этом факте лексема *путь* используется при описании Промысла Божия о человеке: «Быть священнослужителем, а тем более епископом мне и во сне не снилось, но неведомые нам *пути жизни* нашей вполне известны Всеведущему Богу, еще когда мы во чреве матери. Как увидиме дальше, уже через несколько лет стала полной реальностью моя неотвязная мысль: «Когда эта книга будет написана, на ней будет стоять имя епископа» [5, с. 29].

В 1916 году Валентин Феликсович защищает в Москве докторскую диссертацию и в 1917 году переезжает с семьей в Ташкент, где занимает место хирурга и главного врача городской больницы. В 1919 году умирает жена В. Ф. Ясенецкого, оставив четырех малолетних детей. Переломным в судьбе будущего святителя становится принятие в 1921 году священства, а в 1923 году монашеского пострига с именем Лука (в честь «апостола-евангелиста, врача и иконописца Луки» [5, с. 50]) и архиерейского сана, что послужило началом тяжелейшего пути арестов, допросов и ссылок. Всё это время епископ-хирург не переставал служить людям, оперируя и исцеляя в самых невероятных условиях: «Об этом пути [из Красноярска в Енисейск – начало первой ссылки, 1923 год] я мало помню, не забуду только операции, которую мне пришлось произвести на одном из ночлегов крестьянину лет тридцати. После тяжелого остеомиелита, никем не леченного, у него торчала из зияющей раны в дельтовидной области вся верхняя треть и головка плечевой кости. Нечем было перевязать его, и рубаха, и постель его всегда были залиты гноем. Я попросил найти слесарные щипцы и без всякого затруднения вытащил огромный секвестр» [5, с. 62-63].

В описании конца первой ссылки (1925 год) слово *путь* предстает во всем многообразии своих метафорических и прямых значений, основанных как на неисчерпаемом богатстве образов Псалтири, так и на личном духовном опыте святителя Луки: «Однажды вечером, в конце августа пришел последний пароход и наутро должен был уйти. Меня не вызывали, и я волновался, не зная, что был предписание задержать меня еще на год. Утром 20 августа я по обыкновению читал утреню, а пароход разводил пары. Первый протяжный гудок парохода...Я читаю четвертую кафизму Псалтири... Последние слова тридцать первого псалма поражают меня как гром... Я всем существом воспринимаю их как голос Божий, обращенный ко мне. Он говорит: *Вразумлю тебя, наставлю тебя на путь, по которому тебе идти; буду руководить тебя, око Мое над тобою. Не будьте как конь, как лошак несмысленный, которых челюсти надо обуздывать уздою и удилами, чтобы они покорялись Тебе* (Пс. 32: 8-9). И внезапно наступает глубокий покой в моей смятенной душе... Пароход дает третий гудок и медленно отчаливает. Я слежу за ним с тихой и радостной улыбкой, пока он не скрывается от взоров моих. –»Иди, иди, ты мне не нужен...*Господь уготовал мне другой путь*, не путь в грязной барже, которую ты ведешь, а *светлый архиерейский путь!*» Через три месяца, а не через год, Господь повелел отпустить меня, послав мне маленькую варикозную язву голени с ярким воспалением кожи вокруг нее. Меня обязали были отпустить в Красноярск...*Тяжелый путь* по Енисею был тем

светлым архиерейским путем, о котором при отходе последнего парохода предсказал мне Сам словами псалма тридцать первого: «Вразумлю тебя, наставлю тебе на путь, по которому тебе идти; буду руководить тебя, око Мое над тобою. Буду смотреть, как ты пойдешь этим путем, а ты не рвись на пароход, как конь или мул, не имеющий разума, которого надо направлять удилами и уздой. Мой путь по Енисею был поистине архиерейским путем, ибо на всех тех остановках, в которых были приписные церкви и даже действующие, меня встречали колокольным звоном и я служил молебны и проповедовал. А с самых дальних времен архиерея в этих местах не видали» [5, с. 85-87].

Как свидетельствовали знавшие святителя Луку врачи, «в делах, требовавших нравственного решения, Валентин Феликсович вел себя так, будто вокруг него никого не было. Он всегда стоял перед своей совестью один. И суд, которым он судил себя, был строже любого трибунала» [5, с. 44]. Повествуя о вынужденном пребывании на покое и занятиях только врачебной деятельностью, святитель не раз употребляет слово *путь* в отрицательно-маркированных словосочетаниях, напр.: «Мне казалось, что я должен последовать совету маститого иерарха, бывшего одним из трех кандидатов на Патриарший престол на Соборе 1917 года. Я последовал его совету и был уволен на покой в 1927 году. Это было началом *греховного пути* и Божиих наказаний за него» [5, с. 94]. В 1930-1933 годах святитель находился в архангельской ссылке. В 1937 году епископ Лука был в третий раз арестован и сослан в Красноярский край. В годы Великой Отечественной войны владыка Лука – консультант всех госпиталей Красноярского края, главный хирург эвакогоспиталя 15-15. Об этом времени он пишет: «Раненные офицеры и солдаты очень любили меня. Когда я обходил палаты по утрам, меня радостно приветствовали раненные. Некоторые из них, безуспешно оперированные в других госпиталях по поводу ранения в больших суставах, излеченные мною, неизменно салютовали мне высоко поднятыми прямыми ногами» [5, с. 124].

Для епископа-хирурга святителя Луки путь архиерейского служения и путь деятельной помощи людям слились воедино; в 1943 году, в день, когда исполнилось двадцать лет со дня рукоположения во епископы, он пишет сыну: «Это было начало того *тернистого пути*, который мне надлежало пройти... Но зато был и *путь славы* у Бога» [5, с. 186]. 28 января 1951, в слове к своей симферопольской пастве, святитель приоткрывает внутреннюю сущность этого пути: «Вы спросите: «Господи, Господи! Разве легко быть гонимыми? Разве легко *идти через тесные врата узким и каменистым путем?*» ... А я скажу вам: «Да, да! Легко, и чрезвычайно легко». Почему легко *идти за Ним по тернистому пути?* Потому что будешь *идти не один*, выбиваясь из сил, а будет тебе *сопутствовать* Сам Христос: потому что Его безмерная благодать укрепляет силы; потому что Он Сам будет поддерживать тебя, помогать нести это бремя, это крест... Когда *я шел по весьма тяжкому пути*, ... *путь* этот был *радостным путем*, потому что я чувствовал совершенно реально, совершенно осязаемо, что *рядом со мною идет Сам Господь Иисус Христос* и поддерживает бремя мое и крест мой. Тяжелое было это бремя, но вспоминаю о нем, как о светлой радости, как о великой милости Божией» [5, с. 189].

Исследование особенностей метафорического образа *пути* в русской языковой картине мира свидетельствует о ценностной маркированности значительной части его лексических реализаций. Источником аксиологии пространственных метафор являются тексты Священного Писания и Предания. Метафорический образ *тернистого узкого пути*, воспринимаемый через евангельский *Крестный путь Христов*, на протяжении веков представляет собой основу для осмысления жизненного пути русского человека.

Источники и литература

1. Вендина Т. И. Из кирилло-мефодиевского наследия в языке русской культуры/ Вендина Т. И. – М.: Институт славяноведения РАН, 2007. – 336 с.
2. Ермакова О. П. Пространственные метафоры в русском языке/ О. П. Ермакова // Логический анализ языка. Языки пространств. – М.: Языки русской культуры, 2000. – С. 289-298.
3. Клименко Л. П. Словарь переносных, образных и символических употреблений слов в Псалтири/ Л. П. Клименко. – Нижний Новгород: Изд-во «Христианская библиотека», 2008. – 448 с.
4. Русский семантический словарь. Т. III. / [под общей редакцией Н. Ю. Шведовой]. – М.: Азбуковник, 2003. – 720 с.
5. Святитель Лука Крымский. «Я полюбил страдание...» Автобиография/ В. Ф. Войно-Ясенецкий. – М.: Приход храма Святого Духа сошествия, 2007. – 190 с.
6. Фасмер М. Этимологический словарь русского языка. Т. 3/ М. Фасмер. – М.: Прогресс, 1987. – 832 с.
7. Яковлева Е. С. Пространство умозрения и его отражение в русском языке/ Е. С. Яковлева// Логический анализ языка. Языки пространств. – М.: Языки русской культуры, 2000. – С. 268-276.

УДК-378

Коновалова В. Б., Лутай Н. В.

ФОРМИРОВАНИЕ ЛИНГВОСТРАНОВЕДЧЕСКОЙ КОМПЕТЕНЦИИ ПРЕПОДАВАТЕЛЯ ИНОСТРАННОГО ЯЗЫКА В РАМКАХ ПРОФЕССИОНАЛЬНО НАПРАВЛЕННОГО ОБУЧЕНИЯ

В статье рассматривается проблема, связанная со способностью преподавателей и студентов осуществлять межкультурную коммуникацию, базирующуюся на знаниях лексических единиц с национально-культурным компонентом семантики и умениях адекватного их применения в ситуациях межкультурного общения, а также умениях использовать фоновые знания для достижения взаимопонимания в ситуациях опосредованного и непосредственного межкультурного общения.

Ключевые слова: фоновые знания, лингвострановедческая компетенция, кумулятивная функция.

У статті розглядається проблема, пов'язана зі здатністю викладачів і студентів здійснювати міжкультурну комунікацію, що базується на знаннях лексичних одиниць з національно-культурним компонентом семантики та уміннях адекватного їх застосування в ситуаціях міжкультурного спілкування, а також уміння використовувати фонові знання для досягнення взаєморозуміння в ситуаціях опосередкованого і безпосереднього міжкультурного спілкування.

Ключові слова: фонові знання, лінгвокраїнознавчі компетенції, кумулятивна функція.

The authors enlighten a problem of intercultural communication development teachers and students can face in the process of learning foreign languages. The development of such skills depends on nationally-biased lexicon and its proper application in intercultural communication, as well as the ability to use background knowledge in order to achieve mutual understanding in situations of indirect and direct intercultural communication.

Key words: background knowledge, national (country) studies competences, the cumulative function.

Постановка проблемы. Проблема интеграции компонентов культуры в процесс обучения иностранным языкам стоит давно. В настоящее время тезис о неотделимости изучения иностранного языка от ознакомления с культурой страны изучаемого языка, ее историей, социокультурными традициями, особенностями национального видения мира народом-носителем является общепризнанным в методике преподавания.

Основу лингвострановедческой компетенции преподавателя английского языка составляют фоновые знания типичного образованного представителя британской лингвокультурной общности.

Анализ основных исследований. Попытки описать фоновые знания типичного носителя изучаемого языка и культуры неоднократно предпринимались как в зарубежных, так и отечественных исследованиях. Так, широко известна концепция «культурной грамотности», разработанная профессором Э. Д. Хиршем, который определил объем знаний, включенный в обязательный минимум культурной грамотности американцев. Автором был составлен словарь культурной грамотности, куда вошли основные сведения из мировой и американской истории, литературы и культуры [1].

Фурманова В. П. выделяет следующие разделы фоновых знаний, которыми должна овладеть «культурно-языковая» личность для успешного общения в ситуациях межкультурной коммуникации: 1) историко-культурный фон, включающий сведения о культуре общества в процессе его исторического развития; 2) социокультурный фон; 3) этнокультурный фон, включающий информацию о быте, традициях, праздниках; 4) семиотический фон, содержащий информацию о символике, обозначениях, особенностях иноязычного окружения [2].

Одна из самых простых и удобных моделей, предназначенных для анализа специфики иноязычной культуры, была предложена Х. Хамерли. Исследователь выделяет: 1) информационную (фактическую) культуру (знания по истории, географии, общие сведения); 2) поведенческую культуру (особенности взаимоотношений в обществе, нормы, ценности, разговорные формулы); 3) традиционную культуру (художественные ценности) [3].

Цель исследования. В данной работе мы попытаемся дать анализ этнопсихолингвистическому, лингвистическому и дидактическому аспектам лингвострановедческой компетенции и доказать, что лингвострановедческая компетенция преподавателя иностранного языка является компонентом его профессионально-коммуникативной компетенции.

Основная часть. Как известно, лингвострановедческое преподавание иностранных языков, ставящее своей целью изучение языка одновременно с изучением культуры, основывается на использовании одной из социальных функций языка – кумулятивной. В этой функции язык выступает связующим звеном между поколениями, хранилищем и средством передачи внеязыкового коллективного опыта, т.к. язык не только отражает современную культуру, но и фиксирует ее предшествующее состояние. Кумулятивная функция свойственна всем языковым единицам, однако наиболее ярко она проявляется в области лексики – в словах, фразеологизмах, афоризмах [4]. Согласно данной точке зрения, в семантической структуре номинативных единиц языка присутствует экстралингвистическое содержание, которое прямо и непосредственно отражает обслуживаемую языком национальную культуру. Эта часть значения слова, восходящая к истории, географии, традициям, фольклору – иначе говоря, к культуре страны, называется национально-культурным компонентом, а номинативные единицы языка, содержащие такой компонент, принято называть лексикой с национально-культурным компонентом семантики.

Под лингвострановедческой компетенцией неаутентичной языковой личности мы понимаем способность осуществлять межкультурную коммуникацию, базирующуюся на знаниях лексических единиц с национально-культурным компонентом семантики и умениях адекватного их применения в ситуациях межкультурного общения, а также умениях использовать фоновые знания для достижения взаимопонимания в ситуациях опосредованного и непосредственного межкультурного общения.

Сформировав у студентов названные выше знания и умения лингвострановедческой компетенции, мы обеспечим их коммуникативную компетенцию в ситуациях межкультурной коммуникации. Однако в условиях педагогического вуза такой постановки вопроса недостаточно. В рамках профессионально направленного обучения иностранному языку необходимо сформировать лингвострановедческую компетенцию преподавателя иностранного языка.

Для решения данной задачи необходимо рассмотреть в межкультурном аспекте функциональную педагогическую деятельность преподавателя иностранного языка и методические умения, обеспечивающие реализацию той или иной функции [5].

Исследователи, занимающиеся изучением функциональной структуры педагогической деятельности преподавателя, отмечают ведущую роль коммуникативно-обучающей функции и выделяют в ней информационно-ориентирующий, мотивационно-стимулирующий и контрольно-корректирующий компоненты [6].

Информационно-ориентирующий компонент коммуникативно-обучающей функции обеспечивается следующими умениями:

- ориентировать студентов относительно связи между языком и культурой страны изучаемого языка, особенностями проявления национальной специфики в социокультурном поведении ее представителей;
- ориентировать студентов относительно черт сходства и различия в культурах родной и чужой страны.

Мотивационно-стимулирующий компонент включает умения создать у учащихся внутреннюю потребность пользоваться иностранным языком как средством общения в ситуациях опосредованной и непосредственной межкультурной коммуникации:

- а) путем включения аутентичных материалов (текстов, стихов, песен, видеоматериалов и др.) в процесс изучения языка;
- б) путем использования активных форм обучения (проблемных заданий, ролевых игр социокультурной направленности), способствующих более эффективному усвоению особенностей иноязычной культуры;
- в) путем привлечения студентов к различным видам внеаудиторной работы (культурно-страноведческие викторины и конкурсы, переписка с зарубежным другом и др.), направленной на решение конкретных задач аккультурации.

Контрольно-корректирующий компонент базируется на следующих методических умениях:

- выделять цели, формы, виды и объекты контроля при овладении иностранным языком как средством межкультурного общения;
- планировать и осуществлять текущий, обучающий и итоговый контроль речевых навыков и умений студентов с целью выявления уровня владения иностранным языком как средством межкультурного общения.

Развивающая и воспитывающая функции реализуются с помощью следующих умений:

- путем использования аутентичных материалов в учебном процессе расширять кругозор, развивать память, воображение, интеллектуальные способности студентов, формировать у них умение анализировать и выделять черты сходства и различия в родной и изучаемой культурах;
- формировать у студентов умения самостоятельно познавать незнакомую культуру, используя лингвострановедческие словари, разнообразную справочную литературу, средства массовой информации;
- воспитывать студентов в духе уважения, симпатии к народу-носителю изучаемого языка, а также его социокультурным ценностям;
- воспитывать у студентов глубокое уважение к национальным традициям, обычаям, культурному достоянию родной страны.

Гностическая функция реализуется через умения:

- анализировать учебный материал, средства обучения с точки зрения представленности в них сведений о культуре страны изучаемого языка и их использования в учебном процессе;
- предвидеть возможные случаи проявления лингвострановедческой и социокультурной интерференции в речевой деятельности;
- на основе сопоставления национально-культурных особенностей двух лингвокультурных общностей определять наиболее трудные для усвоения факты и явления действительности [7].

Методические умения, обеспечивающие конструктивно-планирующую функцию, выглядят следующим образом:

- производить отбор, методическую обработку аутентичных материалов с учетом индивидуальных особенностей и интересов студентов и распределять данные материалы по этапам обучения;
- выбирать наиболее эффективные приемы и способы ознакомления студентов с культурой страны изучаемого языка;
- готовить, подбирать, использовать различные средства наглядности с целью семантизации тех или иных реалий.

Организационная функция реализуется на базе умений выбирать оптимальные способы организации своей деятельности и деятельности студентов с целью наиболее эффективного усвоения фактов иноязычной культуры.

Выводы и перспективы дальнейших исследований. Анализ этнопсихолингвистического, лингвистического и дидактического аспектов проблемы позволяет предположить, что лингвострановедческая компетенция преподавателя иностранного языка является компонентом его профессионально-коммуникативной компетенции и включает в свою структуру:

- основные фоновые знания типичного образованного представителя изучаемой лингвокультурной общности, а также умения использовать фоновые знания для достижения взаимопонимания в ситуациях опосредованного и непосредственного межкультурного общения;
- знание лексических единиц с национально-культурным компонентом, значения и умение адекватно их применять в ситуациях межкультурной коммуникации;
- комплекс профессионально-педагогических умений, позволяющих наиболее эффективно обучать иностранному языку как средству межкультурного общения. Многогранность и недостаточная разработка проблемы открывает широкие горизонты для дальнейших исследований в этом направлении.

Источники и литература

1. Hirsh A. D. The Dictionary of Cultural Literacy / Hirsh A. D. // What Every American Needs to Know. – Boston, 1988. – 825 с.
2. Фурманова В. П. Межкультурная коммуникация и лингвокультуроведение в теории и практике обучения иностранным языкам / Фурманова В. П. – Изд-во Мордовского ун-та, 1993. – 303 с.
3. Hammerly H. Synthesis in Second Language Teaching / Hammerly H. // Second Language Publications, 1982. – 239 с.
4. Верещагин Е. М. Язык и культура / Верещагин Е. М., Костомаров В. Г. // Лингвострановедение в преподавании русского языка как иностранного. – М.: Рус. язык, 1990. – 256 с.
5. Словарь лингвистических терминов / Сост. О. С. Ахманова. – М.: Советская энциклопедия, 1969. – 437 с.
6. Томахин Г. Д. Реалии-американизмы / Томахин Г. Д. // Пособие по страноведению. – М.: Высшая школа, 1988. – 268 с.
7. Профессиограмма учителя иностранного языка / [Сост. С. Ф. Шатилов, К. И. Соломатов, Е. С. Рабунский.] – Л., 1985. – 214 с.

УДК 811.161.1':811.161.2'37

Конюшкевич М. И.

КОНФИРМАТИВЫ: СТРУКТУРА И СЕМАНТИКА

В научный оборот вводится денотативная роль «конфирматив» (доминанция, определяющая характер и обстоятельства существования ситуации). На материале русского и белорусского языков показываются системность образования, особенности парадигмы предлогов и их аналогов, формирующих синтаксемы с конфирмативной семантикой. Дается функционально-семантическая классификация формантов и лексических компонентов названных синтаксем.

Ключевые слова: синтаксема, предлог, конфирматив, аналог предлога.

У науковий обіг запроваджується денотативна роль «конфірматив» (домінація, що визначає характер і обставини існування ситуації). На матеріалі російської й білоруської мов виявляється системність утворення, особливості парадигми прийменників та їхніх аналогів, що формують синтаксеми із конфирмативною семантикою. Подається функціонально-семантична класифікація формантів і лексичних компонентів названих синтаксем.

Ключові слова: синтаксема, прийменник, конфірматив, аналог прийменника.

The article deals with the introduction of the denotative role of «confirmative» (the domination, defining the character and circumstances of the situation) into scientific usage. The formation and the paradigmatic peculiarities of prepositions and their analogues, forming syntaxemes with confirmative semantics are revealed on the material of the Russian and Belarusian languages. The functional-semantic classification of formants and lexical components of the mentioned syntaxemes is presented in the article.

Key words: syntaktik unit, preposition, confirmative, analogue of preposition.

Поскольку язык, по меткому определению В. С. Юрченко, это процесс и результат структурирования человеческим сознанием предметно-признакового континуума мира на оси реального времени [6], то следствием такой структуризации является все более дробная и все более тонкая дифференциация значений, отражающих соответствующую степень категоризации мира. Неумолимость и неутолимость нашего разума в процессе категоризации проявляется во всех подсистемах языка, в том числе и в подсистеме служебных слов, в частности, предлога. Поэтому наряду с традиционно выделяемыми видами отношений, выражаемых предлогами, – субъектно-объектных, пространственных, временных, причинно-следственных, целевых, сравнительных и др., в языке отмечаются новые разновидности отношений, ранее не попадавшие в поле исследовательского внимания.

Современные описания падежных значений именных синтаксем (предложно-падежных и беспредложно-падежных) лежат в русле ролевой грамматики, восходящей к теории падежа Ч. Филлмора. В 80-е годы примером наиболее полного репертуара именных синтаксем русского языка явился «Синтаксический словарь» Г. А. Золотовой [3]. Его «Терминологический справочник» содержит список из 39 синтаксем, или компонентов, каждый со своим специфическим значением – делибератив, деструктив, директив, интензив, комитатив, сурсив, функтив и т. д. [3, с. 430-432].

В теории М. В. Всеволодовой [2] ролевая грамматика представлена более зримо: выделен денотативный уровень предложения; единицей предложения на этом уровне является типовая ситуация, состоящая из компонентов, называемых денотативными ролями; все денотативные роли иерархизированы, а сам список ролей намного больше, чем в Словаре Г. А. Золотовой.

Полипараметрическая атрибуция белорусского предлога, выполненная в концепции межнационального проекта «Грамматика славянского предлога: морфология и синтаксис» (руководитель М. В. Всеволодова [1]), показала, что количество значений, выражаемых предлогами, и следовательно, количество значений предложно-падежных синтаксем в языке гораздо больше [4]. В результате мы столкнулись с необходимостью изобретать и вводить в научный оборот термины для квалификации некоторых денотативных ролей.

Целью нашей статьи является введение в научный оборот конfirmатива как денотативной роли с особым значением, описанием формантов синтаксем, представляющих данную роль, их образование, парадигмы, а также особенности лексического компонента синтаксем с конfirmативной семантикой.

Термин **конfirmатив** может быть применим к денотативной роли синтаксемы, образуемой сочетанием типа *под эгидой* и др., на основании образования от лат. *confirmatio* – утверждение; сравн. *конfirmация* – утверждение высшей властью судебного приговора, в конфессиях – утверждение, обряд приобщения детей к церкви). Иначе говоря, конfirmатив – денотативная роль, представляющая доминацию (утверждение, поддержку, влияние, власть, давление и проч.). Например: *действовать под эгидой ООН, попадать под юрисдикцию России, жить под надзором полиции, уступить под натиском обстоятельств, поступать по велению совести, погибать в тисках греха, попасть под каток репрессий* и т.д.

Формантом конfirmативных синтаксем выступают сочетания первообразного предлога с падежной формой существительного типа *эгида, помощь, патронаж, поддержка, влияние, давление, командование, руководство*, которые способны выполнять функцию предлога: *под эгидой / давлением / руководством / командованием / влиянием кого; при поддержке / помощи кого* и др.

Отдельные падежные словоформы (чаще винительного и творительного, реже – предложного и других падежей) таких существительных в сочетании с первообразным предлогом и полнозначным существительным образуют устойчивую именную группу: *под эгиду / под эгидой кого, под патронаж / под патронажем кого, под командование / под командованием кого, под руководство / под руководством кого, при поддержке / с поддержкой кого, во главе с кем* и т. п.

Термин «именная группа» не избавляет исследователя от необходимости выявления функций сочетаний типа *под эгидой*, которые достаточно устойчивы и представляют собой продуктивное и активное явление в речевой действительности. В концепции участников указанного выше проекта, рассматривающей предлог как динамичную морфосинтаксическую категорию с полевой структурой, подобные сочетания вполне подходят под данную категорию, хотя бы на речевом уровне и с точки зрения периферии предлога. Иначе говоря, это функциональные предлоги, или, в нашей терминологии, аналоги предлога. Поэтому далее применительно к данным сочетаниям термины «аналог предлога» и «предлог» мы будем употреблять как функциональные синонимы.

Основанием для подобного утверждения является то, что каждое такое сочетание а) образует единую синтаксему, занимающую одну синтаксическую позицию, б) является формантом синтаксемы и маркирует ее значение, в) вводит синтаксему в структуру высказывания, г) обладает двусторонней валентностью.

Степень вовлечения таких предложно-именных сочетаний в поле предлога и степень их устойчивости в этом поле различна – от закрепления устойчивого сочетания в виде отдельной единицы, как *под эгидой* (в иных формах данное слово в словарях уже не подается), до окказионального наподобие *под прицелом* или *под каток*. Вместе с тем наблюдения над употреблением в речи подобных сочетаний показывают системность данного явления во многих славянских языках.

Эта системность проявляется уже в тех случаях, когда рассматриваемая лексика подается в словаре во всей полноте ее употреблений, включая и ее идиоматизацию. Тогда само толкование слова и иллюстрации показывают круг изофункциональной лексики, которая в определенных падежных формах образует функциональные синонимические ряды; например, *под эгидой – под защитой, под покровительством* кого-чего-н., *под руководством* кого-н. [5, с. 746] (выделение наше – М. К.).

Иначе говоря, сочетания *под эгидой, под руководством, под покровительством, под защитой* являются не только лексическими, но и функциональными синонимами – по их релятивной функции: они в процессе речи формируют синтаксему с одинаковой семантикой. Но это далеко не полный синонимико-функциональный ряд. Его можно дополнить: *под патронажом, под патронажем, под заступничеством, под протекторатом, под охраной, под опекой*, с метафоризацией *под крылом*, см. окказионализм новейшего времени *под крышей* кого-н. и т. д.

Релятивная функция у таких слов возникает в их определенных предложно-падежных формах (как правило, это директивно-локативная оппозиция форм винительного и творительного падежей: *под эгиду – под эгидой*). Словарь объясняет только форму творительного падежа этого слова, но есть еще и *под эгиду, из-под эгиды*: *Персонал в Косово намерен выйти из-под эгиды ООН и перейти под эгиду ЕС*.

Появление в языке синтаксем с семантикой доминации имеет когнитивные основы. В силу своего антропоцентризма язык отражает всю сложность форм стратификации и иерархизации человеческих сообществ, системы отношений в этих сообществах, характер имперсональных взаимоотношений. Отсюда и формирование лексико-семантических групп лексики со значением проявления доминации лица (коллектива, группы) над лицом, группой, административной единицей а) в речевых актах (*приказ, просьба*), б) волевых действиях (*воля, давление, натиск, инициатива*), в) организационных формах (*руководство, протекторат, эгида, юрисдикция*), г) способах (*надзор, помощь, конвой, прицел*) и др. Названные и другие существительные представляют потенциал для образования вторичных предлогов или их аналогов.

Правая валентность таких предлогов требует формы родительного падежа существительных с инвариантным значением ‘доминирующий субъект, высшая власть’. Это могут быть номинации конкретного лица или лиц, группы лиц, органа, партии, государства (*ООН, Россия, США, Федерация, ЛДПР, Москва, Вашингтон, Пекин, Кремль, Белый дом, «Единая Россия»*), а также названия действий и идей доминирующей власти, политические события (*репрессии, фашизм, война, кризис*), внутренние состояния, определяющие соответствующее поведение личности (*совесть, грех, чувства*), природные катаклизмы (*ураган, непогода, снег*).

При этом системность формирования релятивной функции предложно-падежных форм в предложной функции позволяет широкую сочетаемость одной и той же формы с самыми разными существительными, что также свидетельствует о релятивной функции таких словоформ. Например, словоформа *во власти* стала предлогом-клише при описании природных явлений (приводимые в статье примеры взяты из новостных сообщений Интернета; в целях экономии текстового пространства адреса удаленного доступа здесь опускаются.): *Украина во власти непогоды. Британия во власти урагана. Москва во власти аномалий. Сразу несколько стран Европы оказались во власти стихии. Во власти льда. Курорты во власти природы. Владивосток во власти циклона*.

Расширение сочетаемости форманта синтаксемы *во власти* происходит за счет расширения круга существительных, представляющих лексический компонент конfirmативной синтаксемы. В этот круг входят номинации:

лиц: *Черкизон во власти мародеров*, «*Во власти женщины*» (фильм норвежского режиссёра Петтера Несса);

– событий: *Рио-де-Жанейро во власти карнавала*, *Религиозная община Израиля во власти сексуального скандала*, *Украина во власти хаоса*, *Жизнь во власти предрассудков*, *Украина во власти вируса*;

– конкретных предметов (чаще в свободных синтаксисах, функционирующих в заголовках: *Во власти неба* (книга), *Во власти Огня* (заголовок книги), *Во власти зеркала* (видеофильм); *Во власти мажора и минора* (Александр Волков), *Во власти лейбла*;

– чувств: *Во власти любви*, *Во власти чувств*, *Во власти наваядения*, *Во власти наслаждений*.

Левая валентность таких сочетаний требует позиции определенных предикатов, обуславливающих директивно-локативную оппозицию конформативных синтаксисов: *попасть во власть кого-нибудь* – *находиться во власти кого-нибудь*. Более того, предикаты обуславливают втягивание в поле конформативной семантики и других падежных форм в сочетании с другими первообразными предлогами: в нашем случае это сочетание *из-под власти*: *Из-под власти маньчжуров стали освобождаться многие уезды и провинции*.

В результате формируется своеобразная морфолого-синтагматическая парадигма таких единиц: *под власть* – *из-под власти* – *во власти*. А модельность образования побуждает даже к обыгрыванию таких предлогов путем напоминания о их субстантивном происхождении: [Саакашвили]: «*Грузия больше никогда не будет под пятой Москвы*». [Журналист]: *Я даже не могу себе представить, КАК нужно будет Грузии «ублажать» Россию, что бы та снова взяла ее «под свою палу»*.

Наша работа над Реестром белорусских предлогов и их аналогов и составлением списков их русских соответствий [3] показала, что в обоих языках образование функциональных предлогов с конформативной семантикой носит системный характер, а их перечни в рамках каждого из языков составляют около 200 единиц (естественно, список открыт), причем подавляющее большинство из них в рассматриваемых языках верифицировано контекстами. Межязыковые различия наблюдаются в большей вариативности белорусских единиц, что может быть детерминировано активным освоением белорусским языком функций государственного языка.

В обоих языках выявлено 9 лексико-функциональных групп предлогов и их аналогов с конформативной семантикой, 7 из которых образуют пары с четкой оппозицией форм винительного и творительного падежей с директивно-локативной оппозицией: ‘попасть под доминацию’ / ‘быть под доминацией’, причем доминация может быть дифференцирована и на аксиологической шкале – позитивная (*под меценатство/м*, *под заступничество/м*), негативная (*под уго/м*, *в тиски/ах*, *под каток/ком*), нейтральная (*под влияние/м*, *во власть/ти*, *под воздействие/м*).

Продуктивность и активное употребление конформативов обусловлено как экстралингвистическими факторами (усложнение иерархизации человеческих отношений – политических, социальных, межличностных, между языковыми коллективами и внутри них), так и собственно языковыми (стабильность и гибкая приспособляемость языка, системность, модельность образования языковых единиц, аналогия, метафоризация и метонимизация).

Если учесть, что служебные слова венчают семиотическую шкалу развития лексикона естественного языка (ономапии → исконный основной лексический фонд → заимствования → вторичная номинация → дейксис → служебная лексика), то не будет преувеличением утверждать, что одним из главнейших предметов языкознания двадцать первого века должна быть релятивная грамматика языка.

Источники и литература

1. К основаниям функциональной грамматики русского предлога / [Всеголова М. В., Клобуков Е. В., Кукушкина О. В., Поликарпов А. А.] // Вестник Моск. ун-та. Сер. 9. Филология. – 2003. – № 2. – С. 17-59.
2. Всеголова М. В. Теория функционально-коммуникативного синтаксиса: фрагмент прикладной (педагогической) модели языка / М. В. Всеголова. – М.: МГУ, 2000. – 502 с.
3. Золотова Г. А. Синтаксический словарь: репертуар элементарных единиц русского синтаксиса / Г. А. Золотова. – М.: Наука, 1988. – 440 с.
4. Каношкэвіч М. І. Беларускія прыназоўнікі і іх аналагі. Граматыка рэальнага ўжывання. Матэрыялы да слоўніка. У 3 ч. / М. І. Каношкэвіч. – Гродна: ГрДУ, 2008 – 2010. Ч. 1: Дыяпазон А-Л. – 2008. – 491 с.; Ч. 2: Дыяпазон М-П. – 2010. – 619 с.; Ч. 3: Дыяпазон Р-Я. – (В печати).
5. Словарь русского языка / АН СССР, Ин-т рус. яз. [ред. А. П. Евгеньев]: в 4 т. – М.: Русский язык, 1981-1984. Т. 4. – 1984. – 789 с.
6. Юрченко В. С. Космический синтаксис: Бог, человек, слово / В. С. Юрченко. – Саратов, 1992. – 137 с.

УДК 801

Коротун О. В.

КОНЦЕПТУАЛИЗАЦИЯ И СТЕРЕОТИПИЗАЦИЯ ПРЕДСТАВЛЕНИЙ О «ЧЕЛОВЕКЕ ОДЕТОМ» В РУССКОМ ЯЗЫКЕ

Статья посвящена особенностям концептуализации представлений о «Человеке одетом» в русской лингвокультуре и национальном (региональном) языковом сознании, профессиональным стереотипам, выявленным в результате анализа языковых фактов и данных ассоциативного эксперимента.

Ключевые слова: «Человек одетый», лингвокультура, языковое сознание, стереотип.

Стаття присвячена особливостям концептуалізації уявлень про людину одягнену в сучасній російській лінгвокультурі та в мовній свідомості її носіїв, професійним стереотипам, що їх було виявлено в результаті аналізу мовних фактів і даних асоціативного експерименту.

Ключові слова: «Людина одягнена», лінгвокультура, мовна свідомість, стереотип.

Article is devoted to features conceptualizing of pictures of person dressed in Russian and the national (regional) language consciousness, to professional stereotypes, revealed as a result of the analysis of the facts of language and the data of associative experiment.

Key words: «Person dressed», language consciousness, stereotypes.

Предметом настоящей статьи является концептуализация феномена «Человек одетый» в русском языке, русской лингвокультуре как основе для формирования ассоциативно-семантического ядра профессиональных стереотипов носителей русского языка. **Постановка проблемы:** образ «Человека одетого», как и профессиональные стереотипы, не подвергались ранее специальному рассмотрению на материале русского языка, а потому **основной целью** нашего исследования является доказательство многогранности лингвистических проявлений образа «человека одетого», ведущих к формированию ядра профессиональных стереотипов. Заявленная цель реализуется в следующих **задачах:** 1) освещение круга дисциплин, связанных с заявленной проблемой и предметом нашего исследования; 2) описание состава функционально-семантического поля «Человек одетый» в русском языке; 3) представление результаты ассоциативного эксперимента и соотнесение их с данными, полученными в результате анализа словарного состава русского языка.

Одежда в современной культуре – один из сложнейших феноменов, который нуждается в междисциплинарном исследовании. Одежда является неотъемлемой частью облика человека, что также объясняет интерес к ней различных наук. Для этнографии одежда – незаменимый источник информации об истории и культуре того или иного региона или народа; одежда изучается в психологии, социологии, культурологии, этике. Это особый предмет изучения для историков моды и модельеров, стилистов и дизайнеров. Как способ представления персонажа одежда (костюм) рассматривается в литературоведении; одежда рассматривается также в курсе криминалистики. Психологи, социологи, культурологи подтверждают семиотическую значимость одежды. Сёстры Сорины [7, с. 183–184] называют одежду «специфическим языком (сигнально-знаковой системой), который воспринимается вместе с другими невербальными сигналами общения и речью».

«Человек одетый – внешняя граница внутреннего «я» человека, покров, облекающий его, «сосуд социальных отношений». Одежда человека, состоящая из различных частей и атрибутов, словно концентрические круги, отражаясь друг от друга, несёт многообразную информацию о её владельце. Одежда заставляет человека вести себя так, а не иначе... Одежда как продолжение тела человека несёт информацию о поле, возрасте, социальном статусе, профессии, эпохе и т.п. человек одетый как факт культуры указывает на различные характеристики окружающего его социального пространства» [2, с. 305].

Приведенное выше определение данного понятия показывает, какую важную роль играет одежда в восприятии человека, как она формирует тот или иной тип поведения. Костюм не только даёт информацию о поле, возрасте, статусе человека, но и является тем, на что проецируются внутренние качества его владельца: «Костюм приживается к своему владельцу, выражая его вкусы, желания, настроения, и нет лучше и вернее материала для написания характерного портрета» [3, с. 18].

Современная философия развивает новое направление, называемое тегименологией (лат. *tegimen* – покров, покрытие, покрывало, оболочка, защита). «Проективный философский словарь» [5, 397–402] определяет тегимен как «общий класс таких объектов, как покрытие, поверхность, упаковка, оболочка, обёртка, одежда, футляр, чехол... Феномен и тегимен – обратимые понятия: то, что феномен являет, то тегимен скрывает собой» [5, 397]. И тело, и одежду модно считать тегименами: тело скрывает душу, внутренний мир человека, одежда – тело. Основное внимание тегименологии направлено на человека, создавшего огромную, многослойную систему покровов, называемую цивилизацией. Искусственным покровом первого уровня является одежда.

Наряду с понятиями «человек разумный», «человек играющий» и др. М. Н. Эпштейн (один из соавторов «Проективного философского словаря») предлагает понятие «человек облекающий». Тегименология не только изучает многообразие покровов и оболочек, но и устанавливает их эстетическую, этическую, социальную ценность. По М. Н. Эпштейну, мир и культура – последовательность упаковок и оболочек.

Таким образом, одежду модно трактовать и как продолжение тела человека, и как его защитную оболочку или границу.

Вполне естественно, что лингвистика не могла обойти стороной такое важное для нашей жизни явление, хотя одежда и мода как лингвистические объекты изучены крайне слабо. Например, А. В. Рудакова [6, с. 15–33] рассматривает одежду, обувь и аксессуары как микрогруппу в составе лексико-фразеологического поля «Быт»; В. И. Карасик [4, 2004] при рассмотрении различных типов институционального и прагматического (особенно ритуального) дискурса указывает на внешний вид и одеяние их участников. Наиболее обширное, на наш взгляд, исследование модного дискурса предпринято Д.А. Башкатовой [1, с. 164–172].

В обществе, а значит, и в языковом сознании носителей того или иного языка, представителей различных лингвокультур, существуют устойчивые стереотипы того, как должен выглядеть человек в той или иной жизненной ситуации, которые реализуются в разнообразных языковых формах. «Руководствуясь глубинными представлениями о феномене (в нашем случае – человек одетый – выделено мною), носитель языка неосознанно выбирает определённые, разрешённые русской культурой смысловые (семантические) коды, направляющие его речь о тех или иных фрагментах внеязыковой действительности» [1, с. 168].

Проанализировав словарный состав русского языка, мы составили функционально-семантическое поле «Человек одетый», ядро которого представлено лексемами и словосочетаниями, относящимися к ЛСГ «Целостный внешний вид» (*облик, вид, наружность*), «Оценки человека по внешнему виду» (*модный, стильный, щеголь*), «Психологические характеристики» (*вкус, стиль, имидж, образ*), «Одежда, обувь и их части» (*одежда, туалет, гардероб, рубаха, платье, ботинки*), «Параметры одежды и обуви» (*размер, номер, покрой, фасон*), «Действия с одеждой» (подгруппа «Ношение одежды» – *наряджаться, носить, одеваться, обувать*).

В ядре выстраиваемого нами поля представлены лексемы, так или иначе указывающие на внешний вид человека; в этом заключался главный критерий отбора словесного материала. Если бы мы ставили задачу составления поля «Одежда», то в его ядре, естественно, оказались бы, например, следующие ЛСГ: «Одежда, обувь и их части», «Качественные характеристики одежды», Действия с одеждой», но мы рассматриваем одежду в отношении к концептуализации образа «Человека одетого», поэтому центром, в который были включены соответствующие словарные единицы, стал именно человек. Отсюда в ядре и в ближней периферии поля представлены ЛСГ «Целостный внешний вид», «Оценки человека по внешнему виду» (см. ниже).

Ближнюю периферию составляют лексемы тех же ЛСГ, но осложнённые коннотативно: *одежда, тряпки, манатки, барахло, таскать*. Также в ближнюю периферию входит ЛСГ «Аксессуары» (*сумка, зонтик, платок*), «Украшения» (*кольцо, булавка, брошь*), «Функциональные признаки одежды» (*зимняя, летняя, домашняя, для офиса, мужская, женская*), «Качественные характеристики одежды» (*вязаная, льняная, удобная*), «Действия с одеждой» («Создание одежды» – *шить, вязать, кроить*, «Уход за одеждой» – *гладить, стирать, штопать*). Дальнюю периферию составляют устаревшие лексемы большинства ЛСГ (*капот, шлафрок, редингот*), характеристики наиболее общего свойства, которые могут быть применены не только к одежде и внешнему виду человека одетого (*покупать, новый, чинить, демонстрировать*), а также лексемы группы «Уход за одеждой» (*пятно, дырка, штопка*).

В каждую группу (как ядерную, так и периферийную) входят не только существительные, как было показано на примерах, но и признаковые слова. Эти признаки выражаются лексемами разной частеречной принадлежности, словосочетаниями, устойчивыми сравнениями и фразеологизмами: *как с картинки, как монахиня, (идёт) как королева, седло, с иголочки*.

Современный дискурс часто обращается к образу «Человека одетого»: это и реклама, и специализированные журналы, и различные институциональные дискурсы. Например, нами было замечено, что наиболее часто в российских СМИ одежда приравнивается человеку, уподобляется его телу, преподносится как часть человека. Это соответствует указанному нами ранее представлениям носителей языка об одежде как о продолжении тела человека: *Женщина должна внутренне совпадать со своим костюмом* (А. Шарапова, «Модный приговор», 01.02.2010); *Джинсы должны сидеть как вторая кожа* (Э. Хромченко, «Модный приговор», 12.02.2010); *У меня такое ощущение, что я родилась в брюках* (участница шоу «Модный приговор», 16.03.2010); *Сумка превратилась в неотъемлемую часть облика современной женщины, став его логическим продолжением* (журнал «Я покупаю»,

2007); *Ваша жена вряд ли будет избавляться от ваших кожаных доспехов. Она понимает, что это ваша часть* (Э. Хромченко, «Модный приговор, 03.06.2009).

Проанализировав данные проведенного нами ассоциативного эксперимента (об этом эксперименте мы писали неоднократно в более ранних публикациях, укажем лишь, что в опросе участвовало 500 человек, жителей г. Омска, от 16-до 25 лет), мы выяснили, что ядром ассоциативных полей группы «Профессия» являются номинации одежды, аксессуаров и их характеристики по разным параметрам: соответствие моде, тип одежды, состояние одежды, наименования элементов гардероба, цвет, а также общие характеристики человека одетого. Подобные реакции на стимулы-наименования профессий были наиболее частотными (т.е. они первые по частотности) или одними из самых частотных (2-5): библиотекарь – *очки* (80 – указывается количество реакций), водитель – *кепка* (57), врач – *белый халат* (185), дизайнер – *модный* (14), *стильный* (14), кондуктор – *сумка* (59), менеджер – *костюм* (30), милиционер – *форма* (83), охранник – *форма* (37), повар – *колпак* (100), преподаватель вуза – *очки* (31), продавец – *фартук* (59), секретарь – *короткая юбка* (42), слесарь – *грязный* (47), строитель – *каска* (90), телеведущий – *строгий костюм* (27 – 2 реакция), уборщица – *халат* (57 – 3 реакция), учёный – *очки* (122), учитель – *очки* (83). Исключение составили лишь реакции на стимул «актёр», т. к. среди них на первом месте были реакции, связанные с профессиональной деятельностью актёра (театр, сцена, грим).

Выводы: в центре формирования речевого ассоциативного портрета представителей разных профессий находятся лексемы, составляющие ядро выделенного нами функционально-семантического поля «Человек одетый». Они же формируют ядро стереотипных представлений о представителях тех или иных профессий. И это вполне объяснимо, т. к. именно одежда позволяет унифицировать людей с разным типом внешности, с разными пристрастиями, разным характером, с одной стороны, и противопоставить их представителям иных профессиональных сообществ, с другой стороны, а это значит, что концептуализация человека одетого в русской лингвокультуре формируется при помощи категорий оппозитивности и нормативности, что является перспективой наших исследований.

Источники и литература

1. Башкатова А. Д. Мода как объект философского осмысления и лингвистического анализа / А. Д. Башкатова // *Общественные науки и современность*. – 2009. – № 6. – С. 164-172.
2. Волков Ю. Г. Человек: Энциклопедический словарь / Ю. Г. Волков, В. С. Поликарпов. – М.: Гардарики, 1999. – 520 с.
3. Захаржевская Р. В. История костюма. От античности до современности / Р. В. Захаржевская. – М.: РИПОЛ классик, 2007. – 288 с.
4. Карасик В. И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс / В. И. Карасик. – М., Гнозис, 2004. – 390 с.
5. Проективный философский словарь: новые термины и понятия / [Под ред. Тульчинского Г. Л., Эпштейна М. Н.]. – СПб.: Алетейя, 2003. – 512 с.
6. Рудакова А. В. Объективация концепта «быт» в лексико-фразеологической системе русского языка: дис. ... кандидата филол. наук: 10.02.01 / Рудакова Александра Владимировна. – Воронеж, 2003. – 213 с.
7. Сёстры Сорины. Язык одежды, или как понять человека по его одежде / Сёстры Сорины. – М.: Глобус, 1999. – 194 с.

УДК 811.111'37-11 (043.3)

Косенко Ю. В.

СТАТУС НЕВЕРБАЛЬНИХ ЗАСОБІВ КОМУНІКАЦІЇ В АНГЛОМОВНОМУ ХУДОЖНЬОМУ ДІАЛОГІЧНОМУ ДИСКУРСІ ПРОЩАННЯ

В статье рассматриваются невербальные средства коммуникации на финальном этапе речевого взаимодействия в англоязычном художественном диалогическом дискурсе прощания. Анализируются их универсальные характеристики, структурно-семантические и функциональные особенности. Фокусируется внимание на феномене прощания – канонизованный этикет поведения, которому свойственны десемантизованность, конвенциональность, ситуативная детерминированность.

Ключевые слова: невербальные средства коммуникации, англоязычный художественный диалогический дискурс прощания, размыкание речевого контакта.

У статті розглядаються невербальні засоби комунікації на фінальному етапі мовленнєвої взаємодії в англomовному художньому діалогічному дискурсі прощання. Аналізуються їх універсальні характеристики, структурно-семантичні та функціональні особливості. Фокусується увага на феномені прощання – канонізований етикет людської поведінки, якому притаманні десемантизованість, конвенціональність, ситуативна детермінованість.

Ключові слова: невербальні засоби комунікації, англomовний художній діалогічний дискурс прощання, розмикання мовленнєвого контакту.

The article is devoted to the non-verbal means of communication at a final stage of speech interaction in English belles-lettres dialogue discourse. Special attention is being paid to the paralinguistic nature of farewell paradigm of units, especially gestures, which substitute words or accompany conversation. Attention is being paid to the non-verbal farewells as harmonious interaction to minimize the possibility of conflict.

In interaction closing speech contact is a final phase of dialogue. The phase of closing of speech contact is a ritual speech action. It has a set of stereotypical units of the language, specially intended to mark final border of the communication in time and space. Such indicators of closing up dialogue we name metacommunicative blocks of closing speech contact. In daily interaction metacommunicative blocks of closing speech contact are inherent in a ritual situation of farewell. Attention is being paid to non-verbal means of communication as harmonious interaction to minimize the possibility of conflict.

Basic purpose of a phase of closing speech contact is mitigation of the mental cruelty put on communicators by the fact of parting and consolidation of benevolent relations. The non-verbal means of communication at a final stage of speech interaction just serve for softening, painless parting of interlocutors.

Key words: non-verbal means of communication, English belles-lettres dialogue farewell discourse, final stage of speech interaction.

Однією з причин уваги дослідників до паравербальних засобів комунікації є встановлений психологією факт, що у процесі взаємодії людей передача більшої частини інформації відбувається за рахунок невербальних засобів. Дослідники вважають ці засоби рудиментами спілкування, другорядними й допоміжними, хоча за підрахунками лінгвістів вони передають значно більшу кількість інформації (від 93% до 60%), ніж вербальні. А. Мейерабіан зауважує, що частка просодики становить 38% інформації, кінесики – 55% і лише 7% передається вербально [12]. Невербальні засоби комунікації (несловесні засоби, які супроводжують мовне спілкування та беруть участь у передачі інформації [4, с. 6]), їх типи, семіотичну природу, функції, походження, зв'язок із вербальними засобами мовлення вивчає окрема галузь мовознавства – паралінгвістика (від гр. para – біля). Їх роль у процесі спілкування оцінюється настільки високо, що в лінгвістичній літературі має місце твердження: не паралінгвістичні засоби влаштовані у вербальний компонент, а вербальний компонент органічно входить у невербальну сферу спілкування як у щось первісне [1, с. 20].

Серед знаків невербальної комунікації виділяють вираз обличчя (facialexpression), контакти за допомогою очей (eyescontacts) [10, с. 67]. Деякі автори до складу невербальних засобів відносять мовчання [1; 8] та інші невербальні дії, які можуть супроводжувати мову комунікантів [2, с. 4]. Англomовний художній діалогічний дискурс прощання ще не був предметом спеціального вивчення в плані застосування невербальних засобів для розмикання контакту. Цим і обумовлюється **актуальність** даної статті. **Об'єктом** дослідження є розмикання мовленнєвого контакту, а **предметом** – функціонування невербальних засобів комунікації при прощанні.

Розглядаючи невербальні засоби комунікації (НЗК) у ситуації розмикання контакту, ми розробили робочу класифікацію, яка базується на існуючих класифікаціях зарубіжних та вітчизняних дослідників, містить різні види НЗК, які є основою невербальної поведінки людини. В основу класифікації покладено три класи невербальних засобів: **кінетичний, миремічний та фонаційний**, до яких належать окремі види НЗК.

Кінетичний клас НЗК отримав свою назву від терміна «кінетика», який запропонував американський антрополог Р.Бірдістел з метою вивчення спілкування шляхом аналізу руху тіла [11]. Більшість дослідників вважають кінетику вченням про жести, насамперед жести рук та ніг. Крім того, до цієї галузі відносять мімічні жести, пози та знакові рухи тіла [6, с. 43], які ми називаємо у рамках нашого дослідження: **мануальні (жестові), мімічні, пантомімічні та тактильні** НЗК. Розглянемо детальніше кожен з них.

Важливу роль у ситуації прощання відіграють **мануальні** НЗК. Відомо, що протягом своєї еволюції людина застосовувала жести у комунікації, розуміючи та оцінюючи емоційний стан співрозмовників за спонтанними рухами їх тіла, рук та ніг.

На фінальному етапі спілкування жести можуть виконувати різні функції: 1) повторювати або дублювати актуальну мовленнєву інформацію; 2) суперечити мовленнєвому висловленню; 3) замінювати вербальне висловлення; 4) підкреслювати якісь компоненти мовлення; 5) доповнювати мовлення у змістовному відношенні; 6) виконувати роль регулятора мовленнєвого спілкування [6, с. 61-63]. Наш емпіричний матеріал доводить, що можна сказати *Good-bye!* та використати прощальний жест (помахати рукою), а в деяких випадках обмежитись тільки помахом руки. Наведемо приклади, де вербальні засоби в ситуації прощання замінюються невербальними:

It was close to eleven when I finally left. Looking back, I could see her gaunt frame silhouetted in the doorway. She lifted a hand in a formal gesture and shut the door (Paretsky Sara. Blood Shot, p.238).

As they drove away, Bob turned and waved. Linda closed the door gently (Anne Alexander. Linda, p.105).

Як свідчать наші приклади, жестикуляція – рух рук – є важливим засобом пізнання людини. При цьому жест несе інформацію не тільки про психічний стан, скільки про інтенсивність переживання людини. Людина може жестикулювати як довільно, так і недовільно. В ситуації прощання жести можуть бути типовими для даної людини та зовсім нехарактерними для неї, виражати її випадковий стан, наприклад:

I say nothing. I remain impassive. Then, as the elevator doors begin to close, I nod to Raymond Horgan in a gentlemanly way (Turow Scott. Presumed Innocent, p.395).

Це приклад явного небажання спілкуватися, тому адресат, не маючи бажання спілкуватися, згідно з правилами ввічливості використовує формальний жест прощання *nod in a gentlemanly way*.

Людина, формуючись як особистість у конкретному соціальному середовищі, освоює характерні для цього середовища засоби жестикулювання, правила їх застосування та розуміння. Сила та частота жестикулювання обумовлюються культурними та груповими нормами. Однак існують такі характеристики жестів, які незалежно від статі, віку, культури зберігають одну і ту саму інформацію про людину. Так, психологами встановлено, що інтенсивність жестикулювання збільшується, якщо мовець хвилюється або хоче зайняти лідерську позицію у суспільстві, якщо людина відчуває труднощі у вираженні думок. Хвилювання при прощанні, невпевненість людини може супроводжуватися хаотичними жестами, однаковими рухами рук, використанням при розмові будь-якого предмета.

Мімічні НЗК є одними з найважливіших складових ситуації прощання, які входять до складу кінетичної структури невербальної поведінки. Обличчя – носій найбагатшого комунікативного потенціалу. Дослідження мімічних особливостей дискурсу прощання показало, що змінюються не тільки риси обличчя, але й фізіологічні реакції, наприклад, збліднення або почервоніння при прощанні. Дослідники вважають, що обличчя людини, за якою спостерігають, посилає два види сигналів: а) статичний (розмір, форма обличчя, особливості рис обличчя, колір шкіри та її пігментація); б) динамічний (рух бровами, зміна контура рота, яка відбувається за рахунок руху мімічних м'язів обличчя) [7, с. 149]. Наступний приклад ситуації прощання характеризує статичний (*pale face*) та динамічний (*tightened lips*) сигнали:

She turned to see Charlie's pale face and tightened lips, and he growled at her and physically pushed her and the girl back the way they had come, and away from the hideous sight that had met them.

«Get out of here, both of you. I'll get some one to help.» Audrey quickly grabbed the girl's arm and propelled her back out side the church (Steel Danielle. Wanderlust, p.143).

При розгляданні міміки у ситуаціях прощання вважається закономірним те, що зміна будь-якого одного компонента мімічної структури свідчить про зміну всього психологічного стану, наприклад:

She picked up her coat and headed for the door. She stood looking at us for a moment, then set her lips firmly and left (Paretsky Sara. Blood Shot, p. 25).

Міміка несе на собі комунікативний потенціал, за її відсутності спілкування стає неможливим. Як показують наші приклади, обличчя людини та його різні вирази мають велике значення, оскільки вони є основними каналами передачі людських емоцій.

Здатність невербальних засобів виражати широкий спектр почуттів досить вагома для дискурсу прощання. Люди частіше виражають почуття, ніж говорять про них. Це пояснюється, по-перше, страхом окремих людей виявити істинне почуття, по-друге, тим, що почуття не завжди усвідомлюється людиною. Часто ситуація прощання супроводжується усмішкою, наприклад:

The Baronessa smiled. «Now I must get back and give some sort of instructions for dinner. We are expecting people» (John Mortimer, p. 145).

Як показує наш емпіричний матеріал, посмішка в ситуації прощання може бути різною, наприклад:

He doesn't need me to tell him he is correct. I smile, warmly enough, I hope, to show how much I like him. Then I leave (Turow Scott. Presumed Innocent, p.70).

«Take care of yourself, Aud, And come back safe and sound».

«We both will. Take care of yourself and James.» The two women exchanged a tearful smile. «I'm going to miss you terribly» (Steel Danielle. Wanderlust, p. 380).

Наступним видом кінетичних невербальних засобів є **пантомімічні** НЗК, під якими розуміють значущі рухи тіла, позу, особливості статури та ходи [3, с. 75]. Пози, в яких учасники розмикання контакту можуть перебувати, по-різному кваліфікуються та класифікуються. У змістовному відношенні пози сприяють передачі людських стосунків та емоцій при розмиканні контакту. Слід зазначити, що в ситуації прощання поза може сприйматися разом з іншими

сигналами, наприклад, з поглядом, виразом обличчя або жестами рук та ніг. Поза – одна з найменш підконтрольних свідомості форм невербальної поведінки, спостереження за нею дає значущу інформацію про стан людини – напружена вона чи розкута, налаштована на бесіду чи чекає, щоб піти. Наприклад:

...she moved to kiss him good-bye, but he took a step back from her and put up his hand as though to ward her off, shook his head, and then disappeared into the taxi again with only a murmured good-bye. And as she stood watching him, the cab shifted into gear, and suddenly after all that time, all those moments, all those miles, and so much love ... he was gone. Forever (Steel Danielle. Wanderlust, p.227).

Іншим елементом кінетичної структури, який пов'язаний з позою, є хода. Характер ходи вказує на фізичний та емоційний стан людини на фінальному етапі спілкування. Елементами ходи є ритм, швидкість, довжина кроку, тиснення на поверхню. У ситуації прощання дослідники розрізняють декілька типів ходи: ритмічна, швидка або повільна, широка кроки, короткі, малі кроки, напружена або розслаблена та ін. [Штангль <http://www.enet.ru/~ocean/Language.htm>], наприклад:

He swallowed. His eyes looked stony, almost angry. «No,» he said bluntly. «Sorry.» He turned on his heel and left, abruptly, quickly (Anne Alexander. Linda, p.16).

Означення *abruptly, quickly, hurriedly* вказують на швидкість ходи, з якою один із співрозмовників покидає місце розмови.

Тактильний вид невербальної поведінки прощання – це фізичний контакт у вигляді дотику. Дотик – неоднозначна форма поведінки, тому трактування того чи іншого дотику залежить від контексту ситуації прощання, характеру взаємовідносин співрозмовників та манери здійснення, а не від самої конфігурації дотику. Використання людиною при спілкуванні тактильного виду невербальної поведінки визначається декількома факторами: статус партнерів, вік, стать, ступінь знайомства. Серед родичів або закоханих, як правило, спостерігаємо прощальний поцілунок, який може замінювати вербальне прощання:

They kissed each other good-bye the following afternoon, and Audrey finished packing her bags. She was leaving the house as it was (Steel Danielle. Wanderlust, p.324).

При розмиканні контакту найбільш поширеними у сучасній англійській літературі є такі приклади торкання: погладжування, (легке) поплескування по плечу, поцілунок, обійми, рукостискання при розставанні. Пор.:

Jo gave her sister an encouraging pat on the shoulder as they parted for the day, each going a different way, each hugging her little warm turn-over, and each trying to be cheerful in spite of (Louisa May Alcott, p. 42).

I rubbed her shoulders gently. «It's okay, fireball – it goes with the territory. I said some stupid things myself. Let's forget it».

She gave me a quick hug and took off (Paretsky Sara. BloodShot, p. 261).

Торкання та фізичний контакт у англійців відіграють значну роль при розмиканні контакту. Рукостискання – це не тільки намір продемонструвати відсутність зброї та мирні наміри, але й, враховуючи важливі змістовні компоненти взаємності та симетрії, демонстрацію рівності та солідарності [5, с.317]. Простягнути руку для рукостискання – це жест-запрошення до взаємного прощання. Цей жест притаманний чоловікам, причому не дуже старим, та далеким родичам:

We said good-bye to many people and shook hands with many people and went out (Hemingway Ernest. Fiesta, p. 149).

Про жест-обіймання (*hug*) та його значний змістовний та прагматичний потенціал розповідає один дитячий американський вірш:

It's wonderful what a hug can do.

A hug can cheer you when you are blue.

A hug can say, «I love you so,»

Or «Gee, I hate to see you go»...

Жести привітань та прощань, схвалень та втішань, укладання договорів, які скріплюються рукостисканням, невербальне вираження дружби та любові – все обіймає торкання як найважливіший складовий елемент. Жестові прощання – це не просто звичаї та ритуали, значення яких проявляються тільки тоді, коли люди за будь-якої причини їх не виконують. Невербальні прощання застосовуються для завершення зустрічі. Це церемонії, які люди здійснюють, щоб, доторкнувшись один до одного, відчуті його та нагадати партнеру, хто вони один одному та в якому соціумі живуть [5, с. 309]. Відхилення від норм прощання, як правило, негативно переноситься людьми і не тільки тому, що руйнуються особисті зв'язки, а й тому, що це стосується системи суспільних відносин у цілому:

I turned to leave, but before I'd gotten three steps away, his vibrant voice stopped me.

«So the beautiful but cruel Elisabeta is going to leave without even a hello.»

«Well, if you insist,» I said, walking back, «you may kiss my sneaker, toad» (Brennan Carol. FullCommission, p. 32).

У різних країнах та регіонах однієї країни люди можуть по-різному прощатися один з одним. Вони підходять близько один до одного або перебувають на відстані, приймають властиві тільки для даної культури пози; дивляться в очі однакову кількість часу, а то й взагалі не дивляться один на одного; вони говорять у різних тональностях та різними жестами виражають свої почуття до іншої людини. Важливим при спілкуванні є фактор відстані, якого необхідно дотримуватися між собою та партнером при розмиканні контакту. Але скрізь цей фактор має різний етнокультурний характер. Так, відомо, що латиноамериканці прощаються на близькій відстані, а японці, – навпаки, на дуже далекій. Ділові та культурні міжнародні контакти, що все поширюються, потребують відповідних культурологічних знань. Жести прощання також необхідно співвідносити з різними кінетичними ознаками, різними типами соціальних, культурних, расових та інших зв'язків, функціонально важливих для даного народу. Це вік та стать учасників комунікації, їх освіченість, релігійна або кастова належність, регламентовані засоби прощання, індивідуальні характеристики того, хто жестикулює, кількісний показник, географія жесту та середовище існування: країна або її частина, місто або село, культурна орієнтація.

Наступним класом невербальної поведінки при прощанні є **миремічний** НЗК. Термін «eyecontact» вживається у дослідженні Х. Шерера, який пропонує погляд назвати миремою [13]. Очі являють собою важливий у фізіологічному, психологічному, соціальному та у багатьох інших відношеннях орган не тільки тому, що людина сприймає ними приблизно 80% усіх своїх вражень, але й насамперед як орган прояву почуттів при прощанні. Для дослідження та правильного розуміння поглядів як невербальних прощальних повідомлень має значення не стільки статистичні параметри, скільки їх зміна. У дослідженнях з психології приділяється увага ступеню відкритості очей. Очі своїм рухом та реакцією зниці сигналізують про емоційний, психічний та фізичний стан індивіда. Поглянувши на годинник, можна сигналізувати співрозмовнику про пізній час або про те, що необхідно йти:

In half an hour the Dutchman, looking at his watch, announced that he must go (Maugham W.S. TheMoon and Sixpence, p. 87).

He got up and took his hat.

«No; I'll go» (Maugham W.S. TheMoon and Sixpence, p. 116).

Предметний невербальний засіб *to look / glance at one's watch* (подивитися на годинник) стає показником нетерплячості, турбування та як і жест *to take one's hat* (узяти шапку) виразом бажання або необхідності піти, тобто приписує певну поведінку у визначеній ситуації.

Було доведено, що напрямок погляду у процесі прощання залежить від його функції, від змісту спілкування, від індивідуальних відмінностей та від характеру взаємовідносин. За напрямком розрізняють прямий погляд, збоку, знизу або зверху та ін. Дослідження погляду при розмиканні контакту є важливим:

He spoke to Audrey briefly before disappearing again for the day, and looked at her directly this time.

«I must go at night fall» (Steel Danielle. Wanderlust, p. 182).

Крім жестів, міміки, погляду у ситуації прощання важливу роль відіграє фонаційне (акустичне) супроводження фраз, яке прикрашає речення додатковими відтінками, що виражають ті чи інші емоції. До **фонаційного** виду НЗК належать такі види невербальної інформації, як тембр голосу, мелодика мовлення (зміна висоти голосу), енергетичні характеристики (сила звучання та її зміна):

«Take care of your shoulder, General» ...

«Take care of our baby,» he whispered to her, ... and a moment later he was gone, and she heard only a faint crunching in the snow, and then nothing (Steel Danielle. Wanderlust, p.184).

Загальні фонаційні ознаки (сила голосу, тембр та ін.) за своєю природою пов'язані з фізіологічними особливостями суб'єкта та залежать від його психічного та емоційного стану. Таким чином, голос є важливим засобом вираження цілого діапазону суб'єктивних почуттів при прощанні та поряд з обличчям сприймається як більш персональний, тісно пов'язаний з особистістю учасника ситуації прощання канал. Так, висота голосу та її зміна за часом є носіями таких видів невербальної інформації, як вікова, гендерна та індивідуальна:

«Take care of yourself, child. Come home when you've ready. We'll all be waiting.» He spoke quietly and it was his way of saying he would be all right with out her. He wasn't quite convinced of it himself, but he felt that he owed her freedom (Steel Danielle. Wanderlust, p. 43).

Приклад демонструє як дідусь прощається з онукою. Вікові та індивідуально-психологічні особливості змушують його говорити тихо та спокійно, щоб впевнити онуку у тому, що з ним нічого не трапиться без неї, аби вона не хвилювалася за нього.

З широкого спектру емоцій, які віддзеркалюються у голосі, для оцінки емоційної експресії найважливішими показниками є темп та висота. При розмиканні контакту акустичним чином можуть бути закодовані основні емоції (страх, гнів, радість, смуток, здивування) та емоційний стан (доброзичливість, стривоженість, впевненість), наприклад:

It seemed incredible that they were finally leaving each other, and she couldn't imagine a moment without him.

«I love you, Charlie. I always will.» She could hardly speak, she was crying so hard, «I'll see you soon.» But now, even to her, it sounded like an empty promise (Steel Danielle. Wanderlust, p. 158).

Різноманітні психофізичні прояви людини (плач, кашель, сміх, зітхання, шепіт та ін.) можуть обумовлюватися ситуацією спілкування або атиповими індивідуальними особливостями мовця, до яких належать сміх, покашлювання, заїкання та інші явища, наприклад:

«Let go, let go,» she laughed, «my turn-»

«But Brenda-»

But Brenda was gone and this time it seemed as though she'd never come back (Roe Rooth. Goodbye, Columbus, p. 38).

Необхідно зазначити, що в процесі вивчення невербальної поведінки людини дослідники, як правило, виділяють окремі види НЗК, які призначені для передачі будь-якої інформації від одного комуніканта іншому. Однак у реальній контактнорозмикаючій фазі лише окремі вживаються ізольовано. Як правило, жест у природі практично не використовується в ізольованому вигляді, без сукупності інших жестів. Більш складна фінальна метакомунікація вміщує одночасно використання декількох каналів: голосового, мімічного, жестового та ін.:

She refused to kiss Mai Li, and all the other children kissed Audrey good-bye as she cried, and at last Shin Yudid too, and Audrey was still sobbing as the train pulled away and she clung to MaiLi in her arms (Steel Danielle. Wanderlust, p. 190).

У роботі І. Н. Горелова виділена група змішаних НЗК, тобто таких, які можуть містити фонаційні, міміко-жестові та пантомімічні засоби [3, с. 75]. У Г. Є. Крейдліна поєднання декількох видів НВК відомо як термін «внутрішній синтаксис жестів», який припускає комбінаторику або особливості сполучності та упорядкованості жестових елементів різних видів при утворенні комплексних жестових виражень – поєднань [6, с. 127]. Дана проблема є важливою, оскільки саме дослідження різних видів НЗК у сукупності, а не окремо один від одного, дозволяє досліднику отримати правильні відомості про ситуацію прощання у цілому та про стан самого комуніканта:

And then, finally, as the train began to pull away, he smiled at her. It was his farewell gift to her, the gift of letting her go off on her adventures. Harcourt had held her too tightly when he kissed her good-bye (Steel Danielle. Wanderlust, p. 44).

Аналіз найпоширеніших ситуацій прощання дозволяє розпізнати синонімічну парадигму: кивок, легкий уклін, глибокий уклін, припіднімання головного убору, рукостискання, поплескування по плечах, обіймання і таке інше. Кожен жест відрізняється своєю «стилістикою», і шоразу ми обираємо найбільш доречний знак у конкретній ситуації прощання. При поєднаннях НЗК біфункціонального типу, що означають невербальне прощання (потискування руки, використання головного убору, нахил голови, рух ноги, обіймання, мімічний рух обличчя), склалися такі авторські коментарі в ситуаціях прощання: *to say goodbye by a hand; a farewell handshake; to offer a hand on farewell; to say goodbye + a nod (of a head); to nod + farewell; to raise a hat + farewell; on farewell + to click / to knock / to shuffle by a leg / by heels; parting / on farewell + to wave a hand; to flap by a handkerchief + on farewell / parting; to smile, to give smb. a peck on the cheek, to kiss, to hug, to brush smb.'s cheek with her own, to cry, to burst into tears, to start howling, to tap / clap on a shoulder + farewell; to hang on a neck* та інші. Наприклад:

Diane came over to say good-bye to me. «You couldn't pay me enough to relive my adolescence,» she said, brushing my cheek with her own. «I'm going back to the Gold Coast. And I'm definitely staying there. Take it easy, Warshawski.» She was gone in a shimmer of silver fox and Opium (Paretsky Sara. Blood Shot, p. 9).

Парадигму одиниць, що є вербальними «дублікатами» невербального прощання потиском руки, складають фрази *I shake your hand; Firmly (friendly, warmly) shake your hand*. До фраз-вербалізаторів невербального прощання, позначають емоції підвищеної інтенсивності (частіше при опосередкованому контакті – в листі, по телефону), належать одиниці: *Kiss; Hug (firmly); I hug and kiss you; I kiss your hand (forehead)*. Вербалізаторами невербального типу прощання поклоном, експліцитним вираженням інтенції дозволу є такі одиниці: *A slight (deep) bow; I bow; I have honour (to bow); May I thank you and bow?* До мовленевого використання належать також одиниці із значенням невербального прощання помахом руки, поцілунком: *Wave smb.goodbye; kiss smb. goodbye (good night):*

«Oh, I shall be late – good-bye. No, don't come any farther than this,» she cried, walking hurriedly away down the long room, as if the reflected radiance in his eyes had frightened her. When she reached the door she turned for a moment to wave a quick farewell (Stoneley Jack. Jenny's War, p. 313).

Адресант передає адресату інформацію трьох видів. По-перше, ми визнаємо, про що говорить людина – це логічна, змістовна інформація. По-друге, ідентифікуємо того, хто говорить, завдяки характерним індивідуальним особливостям голосу кожної людини. По-третє, як говорить, тобто з яким емоційним ставленням. Як правило, емоційний контекст мови співзвучний її логічному змісту та значно його посилює. Але він незалежний від логічного змісту мови і тому може навіть йому суперечити. Наприклад, фразу: «Я дуже радий вас бачити!» – ми можемо промовити таким тоном, з таким емоційним відтінком у голосі, що зміст її буде прямо протилежним. Здатність передавати емоції голосом давніша за мову. Діти дуже рано оволодівають мовою емоцій та на добрі, ласкаві, підбадьорливі інтонації реагують відповідним чином, навіть в той період свого розвитку, коли зміст слів їм ще невідомий. Відомо, що діти з самого раннього віку відповідають на звернену до них усмішку. Жести та міміка є елементами першої візуальної системи знаків, які дитина засвоює в онтогенезі.

Таким чином, просте «До побачення!» можна сказати по-різному. Багато до голосу додати доброзичливості, тепла, коли ми розмикаємо контакт із співрозмовником, не поскупитися на усмішку. Доречно використовувати засоби спілкування, які перебувають поза межами власне мовленнєвих, але які створюють мікроклімат спілкування, впливають на наш настрій та на наші взаємостосунки, створюючи платформу для подальших зустрічей у майбутньому.

Перспективним вважаємо вивчення невербальних засобів комунікації в германських та інших мовах, їхнього аналізу в міжкультурному аспекті з використанням прагмалінгвістичного, соціолінгвістичного, психолінгвістичного, когнітивного та інших підходів.

Джерела та література

1. Богданов В. В. Функции вербальных и невербальных компонентов в речевом общении / В. В. Богданов // Языковое общение: Единицы и регулятивы: Межвуз. сб. науч. тр. / Калининск. гос. ун-т. – Калинин, 1987. – С. 18-25.
2. Богданов В. В. Речевое общение. Прагматические и семантические аспекты / В. В. Богданов. – Л.: Изд-во ЛГУ, 1990. – 88 с.
3. Горелов И. Н. Невербальные компоненты коммуникации / И. Н. Горелов – М.: Наука, 1980. – 104 с.
4. Колшанский Г. В. Паралингвистика / Г. В. Колшанский. – М.: Наука, 1974. – 81 с.
5. Крейдлин Г. Е. Невербальная семиотика в ее соотношении с вербальной: дис. ... доктора филол. наук: 10.02.19. / Г. Е. Крейдлин. – М., 2000. – 386 с.
6. Крейдлин Г. Е. Невербальная семиотика: Язык тела и естественный язык / Г. Е. Крейдлин. – М.: Новое литературное обозрение, 2004. – 584 с.
6. Попов С. В. Визуальное наблюдение / С. В. Попов. – СПб., 2002. – 320 с.
7. Почепцов Г. Г. Молчание как знак // Анализ знаковых систем. История логики и методологии науки: Тез. докл. IX Всесоюз. Совещ. / Г. Г. Почепцов. – К.: Наукова думка, 1986. – С.78-83.
8. Штангль. – Режим доступа: <http://www.enet.ru/~ocean/Language.htm>.
9. Abercrombie D. Paralanguage // Communication in Face to Face Interaction / Ed. by J.Laver and S.Hutcheson. – Harmondsworth, Middlesex: Penguin, 1972. – P. 64-70.
10. Birdwhistell R. L. Kinesics and Context Essays on Body Motion Communication / R. L. Birdwhistell. – Philadelphia, 1970. – 338 p.
11. Mehrabian A. Silent Messages / A. Mehrabian. Belmont, 1971.
12. Scherer H. S. Sprechen im situativen Kontext / H. S. Scherer. Tübingen, 1984. – 201 p.

УДК 81'373.49:81'373.7

Коціпак М. М.

ЕВФЕМИЗАЦІЯ ЯК КУЛЬТУРОЛОГІЧНИЙ ФАКТОР ФОРМУВАННЯ ФРАЗЕОЛОГІЗМІВ

Научная новизна статьи определяется тем фактом, что в ней в первый раз объектом исследования избраны английские фразеологические эвфемизмы в художественной литературе американских писателей XXI ст. Выразительные семантико-стилистические качества фразеологизмов-эвфемизмов – их образность, картинность, живая внутренняя форма, – обогащают язык в целом, делают ее непринужденной, многогранной, что и привлекает мастеров художественного слова. Основными методами исследования являются методы компонентного анализа, привлекаются методы концептуального и контекстуального анализа, словообразовательный анализ производных слов, методы описания и интерпретации.

Ключевые слова: эвфемизм, художественная литература, тематические группы, стилистическая фигура.

Наукова новизна статті визначається тим фактом, що в ній уперше об'єктом дослідження обрані англійські фразеологічні евфемізми, зазначені у текстах американських письменників XXI ст. Виразні семантико-стилістичні якості фразеологізмів-евфемізмів – їх образність, картинність, жива внутрішня форма – відсвічують мовлення, роблять його невимусшеним, містким, що і приваблює майстрів художнього слова. Головними методами дослідження є методи компонентного аналізу, використовуються також методи концептуального і контекстуального аналізу, словотвірний аналіз похідних слів, описові методи та методи інтерпретації.

Ключові слова: евфемізм, фразеологізм, художня література, тематичні групи, стилістична фігура.

The scientific novelty of the article is defined by the fact that for the first time the object of the research outlines the English phraseological euphemisms which were registered in the fiction of the American writers of the XXI century. The item of the expressive semantic – stylistic qualities of phraseological-euphemisms – their figurativeness, picturesqueness, the live internal form, – enriches the language as a whole. The basic methods of the investigation are the following: methods of component analysis, methods of conceptual and contextual analysis, the word-formation analysis of derivative words, description and interpretation methods are involved.

Key words: euphemism, fiction, lexical sets, stylistic figures.

Лінгвістика XXI ст. характеризується новими напрямками вивчення вже відомих явищ, під кутом зору нових парадигм наукового знання. Зацікавленість у вивченні «мови в дії», висуває на перший план функціонування мови в суспільстві, різні аспекти її використання як інструмента людської комунікації, вивчення способів вираження мовою змін у суспільному мисленні, в житті людей, зміну культурних та соціальних цінностей. Інакше кажучи, вивчення проблеми актуального використання мови в соціальному аспекті. Пошуки нової функціонально-мовленнєвої парадигми в останні роки викликали пильну увагу вчених до природи фразеологічних одиниць (ФО), як знаків вторинного найменування з потужним емоційно-експресивним та оцінним потенціалом, як репрезентантів матеріальної й духовної культури, показників особливостей асоціативно-образного мислення. Серед таких відтворених, відносно стійких словосполучень із цілісним значенням вирізняються евфемістичні вирази-замінники певних назв понять, прямі номінації яких у певних ситуаціях є небажаними. В цьому плані евфемізми представляють собою значний дослідницький інтерес, тобто є показником культурних та соціальних уподобань серед мовленнєвих традицій носіїв мови, фіксують усталені способи заміни слів, а також сигналізують про незначні зміни в описі ситуації.

Актуальність вивчення евфемізмів визначається тим, що за останні десятиліття використання евфемізмів, у різних жанрах, відрізняється своєю інтенсивністю. Вони особливо широко використовуються в суспільно важливих сферах мовленнєвої діяльності, а також у художній літературі. Евфемізми, їх місце в системі суміжних явищ,

способи їх утворення, функціональні властивості, їх соціокультурна важливість, всі ці проблеми не мають однозначно чітких вирішень у сучасному мовознавстві й потребують подальшого осмислення, що й підкреслює актуальність цієї статті.

До проблеми визначення сутності та функціонування евфемізмів зверталися вчені з давніх-давен. Вони відносили евфемістичну заміну до числа прийомів і засобів, які суперечили встановленим правилам мови. Список комунікативно важливих якостей мови сформувався ще під час античності. Доказом цього слугують праці Арістотеля, Ціцерона, Квінтіліана та інших відомих грецьких та римських філософів V-I віків до н. е. Основними якостями у греко-римських традиціях вважалися правильність, однозначність, логіка, чіткість, а також правдивість змісту. Саме евфемізми відповідали за милозвучність та доречність мови. Вивченням евфемізмів займалися такі вітчизняні та закордонні вчені, як Л. А. Ларін, Л. В. Щерба, А. А. Реформатський, Г. Пауль, Л. В. Артюшкіна, М. Л. Ковшовий, С. Відлак, Е. І. Шейган, Е. П. Сенікіна та ін. Систематизація використання англословних евфемізмів у художній літературі знайшла своє відображення у спеціальних словниках, найбільш відомими з яких є: «A Dictionary of Euphemism» by R.W.Holder; «The Wordsworth Book of Euphemisms» by J. S. Neaman, C. G. Silver; «A Dictionary of Euphemisms and Other Doubletalk» by H Rowson.

Мета статті – дослідити евфемізацію як культурологічний фактор утворення фразеологізмів, зазначених у художніх творах, а також особливості її функціонування.

Зазначена мета передбачає виконання таких актуальних проблем:

- Визначення фразеологізмів-евфемізмів;
- Виокремлення евфемізмів-фразеологізмів та встановлення основних їхніх ознак;
- Систематизація різних підходів вітчизняних та закордонних вчених щодо проблеми евфемізації;
- Окреслення кола основних тематичних груп фразеологізмів-евфемізмів та проведення їх порівняльного аналізу з точки зору їхнього функціонування в мові.

Об'єкт дослідження – евфемізми-фразеологізми, що функціонують у текстах художньої літератури.

Предмет статті – своєрідність культурологічної інтерпретації евфемістичних фразеологічних одиниць, які відносяться до різних тематичних груп.

У статті розглядаються евфемізми-фразеологізми, які є варіативними засобами мови, що позначають залежність як від безпосередньо мовленнєвої ситуації і статусів комунікантів, так і від типу культури, національної психології, ціннісно-нормативних дій суспільства. В англійській мові стилістичні засоби, які мають відношення до художньої образності й переносних значень, називаються тропами (від грецького *tropos* – зворот). До них належать такі засоби мовленнєвої виразності: метафора, метонімія, гіпербола, евфемізм.

Евфемізм – це не тільки троп, який є складовою частиною вираження негативної оцінки, але й елемент структури мови. Він представляє собою процес заміни одних найменувань на інші. Евфемізми базуються на постійній оцінці та переоцінці форм вираження, з наміром покращити комунікацію.

Є чимала кількість робіт, які повністю присвячені евфемізмам або певним чином стосуються цієї проблеми. Не дивлячись на велику кількість публікацій, яка стосується цієї теми, в науковій літературі дотепер не склалося єдиного чіткого визначення цього явища. Динамічна та багатоаспектна природа евфемізмів є причиною великої різноманітності їх лексико-граматичних форм, емоційної нейтральності або стилістичного забарвлення, варіантності їхнього евфемістичного потенціалу. Зазначені причини є поясненням того, чому визначення евфемізму представляє певні труднощі для науковців.

У багатьох працях відомих дослідників зазначається визначення евфемізмів, яке найчастіше зводиться лише до однієї ознаки – здатності замінити табу – лексику, яка викликає негативні емоції: сором, огиду, страх та ін. Чітке визначення евфемізму зазначається в Великому Енциклопедичному Словнику «Мовознавство»: «Евфемізми – емоційно нейтральні слова або вирази, які використовуються замість синонімічних їм слів або виразів які, на думку мовця, є неприпустимими, грубими та неввічливими. Під евфемізмами також мають на увазі оказіональні, індивідуально-авторські зміни контексту одних слів іншими, з метою перекидання та маскування істинної суті контексту» [2, с. 590]. У багатьох визначеннях цього стилістичного засобу на перший план виходить граматичний аспект. І. В. Гальперін, визначає евфемізм як «слово або словосполучення, яке використовується для заміни неприємного слова чи виразу на більш прийнятний у загальноприйнятому розумінні» [3, с. 459]. Таке визначення цілком вірно відображає суть евфемізму в цілому, але не включає в себе точного наукового визначення «неприємного слова» та слова «більш прийнятого для спілкування». В. І. Заботкіна вважає, що евфемізми – це тропи, які базуються на непрямому, ввічливому, пом'якшенні слова чи словосполучення, яке використовується для прагматичних цілей (ввічливість, делікатність, порядність) [4].

Отже, евфемізм (від грецького *ео-* «красиво» та *рһето* «розмовляю») – нейтральне за змістом і емоційним «навантаженням» слово чи описового виразу, який часто використовується в різних типах текстів, який замінює інші слова чи вирази, які вважаються непристойними. Це – стилістична фігура, яка стосується слова чи словосполучення, вжитого не в прямому, а в переносному значенні.

Серед загальноживаних евфемізмів спостерігається велика кількість одиниць, утворених способом фразеологізації. У фразеологічних евфемізмах відображається подвійна інтенція мовця: позначення об'єктів дійсності й вираження ставлення до них за допомогою виразних мовних засобів та субституція номінацій, що асоціюються з негативним денотатом.

Немало ФО сформувалося внаслідок евфемізації. Важливо виділити ряди понять, які інтенсивно підлягають фразеологічній евфемізації, вказати на локалізацію фразеологізмів-евфемізмів, на способи їх творення, ступінь збереження давніх і новіших сфер евфемізації, спричинених у кінцевому підсумку позамовними, етносоціальними чинниками [5, с. 182-183].

О. Тараненко називає п'ять функцій евфемізмів: 1) магічно-забобонну, зумовлену вірою в мовну магію; 2) крипто логічно-маскувальну, наприклад, у злочинському жаргоні, у мові військових; 3) політико-ідеологічну; 4) пом'якшувально-меліоративну та 5) жартівливо-іронічну [6, с. 752].

Л. П. Єфімов дає таку класифікацію евфемізмів залежно від сфери використання [7, с. 52-53]:

- Релігійні евфемізми: Lord, Heaven, goodness for **God**; the dickens, the deuce, old Nick for **devil**; darn, drat, darn, dang, dag for **damn**; jeez, gee whiz, golly gee for Jesus.

- Моральні евфемізми: big, fluffy, full-figured or heavy-set instead of '**fat**'; **lost their lives** for 'were killed'; **a student being held back a grade level** for having failed or flunked the grade level; peer homework help or comparing answers for **cheating**.

- Медичні евфемізми: **dual-diagnosed** for having both mental illness and drug problems; **chemical dependency** for drug addiction; **feeling no pain (and dozens of others)** for drunk; haem or heme (Americanism) for **blood**, often used in medical settings («severe heme loss»).

• Політичні евфемізми: **hide smth-** to withhold information, to put the file in order, to cover-up, to misspeak, to stonewall, to contain.

Фразеологізми-евфемізми широко вживаються як в усному й усно-поетичному мовленні, так і писемному, у літературній мові й діалектах і охоплюють різні сфери матеріальної та духовної культури.

e.g: Queen of hearts, the bell of the ball, the goddess of love.

За наявності стилістичної забарвленості мови художнього твору, евфемізми також використовуються в усному мовленні як засіб підвищення її емоційності, образності та гостроти.

e.g. 1) A strapping lad like Cliffy Benton to be smashed up and put out of his life, and all the parsons can do about it is stuff religion down y'r throat, and try to make y' believe Cliffy's **gone to glory (to die and go to heaven)**: 'God knows best.'

2) John never **had a penny with which to bless himself (have no money)**.

3) Woman, you've gone too far! You're **out of your senses!** (go off one's rocker).

З нашої точки зору вважаємо за можливим виділити три основні тематичні групи евфемізмів:

1. військово-політичні;

2. відносини між расовими та етнічними групами;

3. уживання наркотиків та наркотична залежність.

До військово-політичних евфемізмів належать слова, які позначають назви різних видів зброї та терористів. Сьогодні інформаційна війна – «війна слів» – має більш тактичне значення, ніж повітряна чи наземна. Вона визначає позицію світової спільноти до кожної з конфліктуючих сторін. Усередині цієї тематичної групи можна виокремити такі сфери номінації:

1. різні види зброї (зброя масового знищення, бомби, вибухівки).

e.g. The leader said that he would support the production of the **atomic devices**. У цьому випадку **atomic devices** замінює atomic bomb.

e.g. One of the gunmen wears a **suicide-belt**. A **suicide-belt** є евфемізмом для слова explosive.

2. терористи та їхня діяльність. Ця група є однією з найбільших, оскільки слово «terrorist» дуже часто замінюється на insurgent, rebel, gunman, bomber, taker etc.

e.g. One of the **gunmen** wears his weapon.

Друга група евфемізмів, що склалася зовсім нещодавно, пов'язана з расовими, міжнаціональними та міжетнічними відносинами. Після врівноваження прав між чорною та білою расами у США, необхідність в політкоректності щодо цієї проблеми набула важливого значення не лише там, а й у цілому світі. Щоб не посилювати протиріччя між расово-етнічними групами, людство змушене було відмовитися від уживання таких слів, як **negro, black** та замінити їх новими термінами African-American, People of Colour, non-white etc.

e.g. The African-American problem still stays the hottest.

До третьої тематичної групи відносимо евфемізми, які пов'язані зі сферою вживання наркотичних препаратів та наркотичною залежністю. Наркотична залежність завжди вважалася антисоціальним явищем, тому появу евфемізмів у цій сфері можна пояснити намаганням приховати первісну суть сказаного від навколишніх. У цій групі виділяємо наступні сфери номінації:

1. Назви наркотичних речовин (heroin, cocaine, opium etc.)

e.g. Then came **speed, smack** and trip to hospital. У цьому випадку **speed** означає – амфетамін, а **smack** – кокаїн.

2. Люди, які знаходяться під наркотичною залежністю.

e.g. He was a **joyriding**, side-swilling punk at the time, and took a line of smack, mistaking it for speed.

Підсумуючи сказане зауважимо, що вживання того чи іншого евфемізму значною мірою залежить від ситуації. «Лише ситуація визначає евфемізм, залежно від типової чи випадкової ситуації, вона формує тип евфемістичного вираження згідно з нормами тієї чи іншої мови» [9, 372].

Основна мета використання евфемізмів – пом'якшення змісту, уникнення немилозвучних, грубих слів та виразів. Аналіз фразеологізмів евфемізмів, які входять до складу текстів художньої літератури, доводить, що більшість з них пов'язані з характеристикою людської натури, оцінкою професійної діяльності людини, сприйняттям нею певних моментів дійсності. Ступінь етико-естетичної заниженості сприяє інтенсифікації ознаки, закладеної в значенні ФО. З нагнітанням непристойності, брутальності підвищується інтенсивність властивості, яку позначає фразеологічна одиниця.

Джерела та література

1. Васильев Л. М. Современная лингвистическая семантика: учебн. пособие [для вузов] / Леонид Михайлович Васильев. – М.: Высш. школа, 1990. – 512 с.
2. Большой Энциклопедический словарь [ред.-упоряд. В. Н. Ярцева]. – М.: Языкознание, 1998. – 590с.
3. Гальперин И. Р. Очерки по стилистике английского языка / Илья Романович Гальперин. – М.: Высш. школа, 1981. – 459 с.
4. Заботкина В. И. Новая лексикология современного английского языка / Вера Ивановна Заботкина. – М.: Высш. школа, 1989. – 126 с.
5. Ужченко В. Д. Фразеологія сучасної української мови: підр. [для студ. вищ. навч. закл.] / В. Д. Ужченко, Д. В. Ужченко. – К.: Знання, 2007. – 494 с.
6. Українська мова: енциклопедія / [ред.-упоряд. В. М. Русанівський]. – К.: Укр. енцикл., 2000. – 752 с.
7. Єфімов Л. П. Стилiстика англiйської мови: підруч. [для студ. вищих. навч. закл.] / Л. П. Єфімов, О. А. Ясінецька. – Вінниця: Нова Книга, 2004. – 240 с.
8. Фразеологія: знакові величини / [Баран Я. А. Зимомря М. І, Білоус О. М., Зимомря І. М.]. – Вінниця: Нова книга, 2008. – 256 с.
9. Бенвенист Э. Общая лингвистика / Эмил Бенвенист. – М.: УРСС, 2002. – 448 с.
10. How Not To Say What You Mean: A Dictionary of Euphemisms / [R.W. Holder]. – 3rd ed. – USA: Oxford University Press, 2003. – 524 p.

МЕТАФОРА В АНГЛИЙСКОЙ ФИНАНСОВОЙ СТАТЬЕ И ЕЕ ПЕРЕВОД НА УКРАИНСКИЙ ЯЗЫК

В статье рассматриваются метафорические лексические единицы в английском языке: термины, нейтральная, разговорная лексика. Материал исследования – финансовая газетная статья. В статье анализируются причины количественного превосходства метафоры в английском языке; делаются выводы относительно возможности сохранения метафоры при переводе на украинский язык.

Ключевые слова: метафорическая номинация, структурный тип, перевод.

В статті розглядаються метафоричні лексичні одиниці в англійській мові: терміни, нейтральна та розмовна лексика. Матеріал вивчення – фінансова газетна стаття. В статті аналізуються причини кількісної переваги метафори в англійській мові; робляться висновки стосовно можливості збереження метафори при її перекладі українською.

Ключові слова: метафорична номінація, структурний тип, переклад.

The article is concerned with the metaphorical lexical units in English: terms, neutral and colloquial lexis. The source of analysis is financial newspaper article. The article studies reasons of the quantitative predominance of metaphor in English; presents conclusions concerning the possibilities to preserve metaphor while translating it into Ukrainian.

Key words: metaphorical nomination, structural type, translation.

В настоящей статье рассматриваются лексические единицы, представляющие собой результат метафорического переосмысления имени в целях его использования в финансовой газетной статье.

Языковой материал извлекался методом сплошной выборки из статей финансовых английских газет. Всего проанализировано 1500 случаев метафорического словоупотребления.

Цель данной работы – изучить возможности передачи данного типа метафоры на украинский язык.

Для достижения указанной цели автором ставились следующие конкретные задачи: 1) установить связь между метафорическим терминообразованием и структурой определенного языка; 2) рассмотреть возможность сохранения метафоры при передаче метафорических единиц на язык другого структурного типа.

В отечественном и зарубежном языкознании накоплен большой теоретический и экспериментальный материал по проблемам метафорической номинации в различных лексических пластах языка (Н. Д. Арутюнова, В. В. Петров, В. Н. Телия, Е. О. Опарина, В. Г. Гак, Л. А. Булаховский, В. Ю. Апресян, Ю. Д. Апресян, Г. Н. Склярская, Л. О. Чернейко, К. К. Жоль, М. Блэк, А. Ричардс, Дж. Лакофф, М. Джонсон, Дж. Серль, Э. Маккормак, Х. Ортега-и-Гассет, С. С. Гусев, В. Н. Прохорова, А. В. Суперанская). Проблемы перевода метафоры, связь перевода с особенностями структуры языка-перевода, с его семантико-стилистической организацией разработаны, к сожалению, значительно слабее. В этом заключается актуальность данного исследования.

Изучение газетных статей позволяет говорить о двух основных случаях метафорического словоупотребления в английской финансовой статье: использование метафоры для построения финансовых терминов и образования метафорических единиц (слов, словосочетаний), относящихся к нейтральному и разговорному пластам лексики.

Основа любой метафоры, как терминологической, так и языковой – психолингвистическое свойство перенесения наименования с одного предмета на другой на основании сходства, причем это может быть сходство признаков (внешних или внутренних), сходство функций, сходство от эмоционального впечатления, которое производят явления, или даже сходство «желательное для говорящего, лишь приписываемое им с той или иной нужной ему целью определённым двум понятиям» [4, с. 108].

Способность метафоры отыскивать сходство не только между предметами чувственно воспринимаемого мира, но и между конкретными предметами и отвлечёнными понятиями, делает её особенно ценным средством номинации в сфере науки. Считается, что чем дальше отстоит объект теории от сферы человеческой жизнедеятельности, тем больше он нуждается в метафорическом обозначении. Сказанное особенно актуально для языка финансов, где приходится оперировать преимущественно абстрактными сущностями.

Л. О. Чернейко в связи с этим называет метафоры естественным каналом, который дан человеку природой для связи с ним. Через этот канал человеку раскрывается невидимая сторона мира, а неизвестное и непознанное обобщается в образах и символах [5, с. 177].

Функции терминологической метафоры не ограничиваются пополнением научно-терминологического лексикона. Второе употребление терминологической метафоры состоит в том, что она служит не только наименованию, но и мышлению. В случаях, когда метафора даёт наименование гипотетическим, постигаемым только воображением объектам, она не столько фиксирует сходство, сколько задаёт его, т. е. наводит исследователей на ещё неизвестные подобия и аналогии: «метафора нужна нам не только для того, чтобы, благодаря полученному наименованию сделать нашу мысль доступной для других людей; она необходима нам самим для того, чтобы объект стал доступен нашей мысли» [3, с. 71].

Следующая проблема, на которой представляется важным остановиться, говоря о терминологической метафоре – проблема образности, а точнее, ее степени в рассматриваемом типе. Бесспорно, что образность терминологической метафоры ослаблена ее вынужденной номинативностью. Это метафора «по необходимости». К ней обращаются не из-за ее образно-экспрессивного потенциала, а из-за отсутствия прямых номинаций, поэтому образ сопровождает номинацию. Он средство номинации, а не её цель. И, тем не менее, образность не может исчезнуть вообще.

Проиллюстрируем это положение на примере ряда понятийных метафорических терминов из области финансовой терминологии.

В украинских финансовых терминах типа *спазм ліквідності* и *голод грошовий* происходит не просто перенос абстрактного имени на конкретное, а перенос абстрактного имени (спазм, голод) на абстрактное понятие, которое, особо подчеркнем это, до появления метафоры вообще не имело словестного выражения. И, тем не менее, представляется возможным говорить об образности этих и им подобных образований. Она возникает благодаря тому, что в них, хотя и имплицитно, но представлена информация о субъекте, который в действительности может испытывать указанные состояния, т. е. о человеке. А это, в свою очередь, приводит к олицетворению понятий и к их образности.

В другом примере – *втеча капіталів* – также взаимодействуют две абстрактные сущности, однако обе с лёгкостью вызывают типовое представление у носителей языка: «втеча» – бегущих людей, «капітали» – денежных купюр. Налицо совмещение несовместимого и совмещённое видение двух картин, т. е. образная метафора. Более того, слово «втеча» наделено в украинском языке негативными коннотациями, которые не исчезают при перенесении имени на финансовое понятие: втеча – «1. Швидкий відхід, біг, від'їзд і т. ін. з метою уникнення небезпеки, неприємного становища тощо. 2. Таємний самовільний відхід, від'їзд».

В терминосочетании *обвал грошової одиниці* слово *обвал* традиционно вызывает картину стремительно падающего снега, части грунта, горной породы, земли; лавину. Нетрудно представить и картину падающих с высоты денег, чего быть в действительности не может, и что делает это выражение образной метафорой, метко раскрывающей суть терминируемого понятия: «різке, неочікуване зниження курсу грошової одиниці щодо курсів вільно конвертованих валют» [1, с. 342].

Такую же ситуацию наблюдаем и в английских терминах: *depressed market* (угнетённый, депрессивный рынок); *leap-frog financing* (финансирование, похожее на скачущую лягушку); *walking bankruptcy* (блуждающее банкротство) и многих других.

Образность – черта метафорического финансового термина, которая определяет его национальную специфику, особенности национальной образности, с одной стороны, и способ передачи на язык отличного от него структурного типа – с другой. «Любое терминотворчество на почве национального языка, – считает О. А. Корнилов, – интереснейшее явление, суть которого в синтезе научного мышления и формальных выразительных средств обиходного языка того или иного этноса. Именно эта часть терминологии любой науки выполняет роль связующего звена между горизонтами языка науки и литературных языков» [2, с. 49]. Иными словами, языковое оформление любой терминологии опирается на весь строй языка, на всю его словообразовательную базу, на весь арсенал образности.

В связи со сказанным возникает вопрос, насколько возможно, а главное необходимо переводить английские метафорические термины их украинскими метафорическими аналогами. Анализ показывает, что подобное сохранение не только в подавляющем большинстве случаев невозможно, но и нежелательно.

Общеизвестным является тот факт, что структурный тип языка оказывает самое непосредственное влияние на то, какому способу словообразования будет отдано предпочтение. В языках с бедной системой словообразования лексико-семантический способ играет особо важную роль. Он в достаточной степени компенсирует ограниченные возможности морфологической системы.

Большое количество семантически переосмысленных общеупотребительных слов в английской терминологии является причиной того, что специальная терминология в английском языке формально меньше отличается от нейтральной лексики, чем украинская. А это, в свою очередь, делает границу между научно-техническим стилем и нейтральной речью в английском языке менее резкой, чем в украинском.

Таким образом, перевести английский метафорический термин на украинский язык с сохранением метафоры в некоторых случаях невозможно, поскольку возможности метафорического словообразования в английском языке выше. Нежелательным же такой перевод является в силу того, что структурные различия определяют различия в оформлении стилей и жанров.

Дословный перевод английских терминов *runoff* (сбежать); *downstream* (находящийся ниже по течению); *strangle* (удушение); *pegging the exchange* (прищепка); *hedging* (обнесение живой изгородью); *gapping* (процесс создания брешей) был бы неприемлем ни для украинской терминологии, ни для украинского газетного стиля.

Поэтому их переводы демонстрируют применение способов, обеспечивающих стилистическую нейтрализацию (материальное заимствование; перевод, сопровождающийся увеличением длины украинских терминологических единиц; экспликацию имплицитности, вызываемой метафорой).

Помимо терминологической метафорической лексики в английских финансовых статьях широко используется метафоризация нейтральной и разговорной лексики.

Следующие слова и словосочетания демонстрируют использование разговорной лексики, используемой в описании финансовых понятий:

house-cleaning (чистка дома – реорганизация бизнеса); *marzipan layer* (марципановый слой – среднее звено управления компанией); *bouncer* (тот, кого отталкивают – возвращенный банком чек); *a lame duck* (хромая утка – слабая компания); *to milk the profits* (доить прибыль – получать большие прибыли); *to go through the floor/roof* (пройти через пол/крышу – упасть, подняться – о ценах); *to Hoover* (пылесосить – приобретать акции быстро).

В стилистически нейтральных построениях метафорический образ более прозрачен; для их понимания контекст обязателен: *to give a company a clean bill of health*; *to pump money into economy*; *to unleash inflationary wave*; *vague fiscal plans*; *to deploy monetary arsenal*.

В основе метафоры в финансовой статье лежит персонификация основных понятий науки о финансах. Лидером в этой связи выступает базовое понятие – деньги. На основе своих наблюдений и опыта человек начинает концептуализировать деньги как нечто весьма существенное и всесильное. Деньги могут оказывать воздействие, приобретают черты живой, самостоятельно действующей сущности, поскольку могут двигаться, говорить, совершать различные действия. Все это прототипические свойства, которые определяют живое существо.

Может показаться, что все сказанное относится не только к английскому языку, но и вообще к языковой концептуализации денег, во всяком случае, в европейских языках. Действительно, смысловое наполнение и сочетаемость лексемы *деньги* во многих языках совпадают. Однако многие смысловые нюансы оказываются характерными только для английского языка, что делает невозможным сохранение метафоры в украинском языке.

Таким образом, проведенное исследование свидетельствует о следующем:

1. Метафорическая наполняемость финансовой газетной статьи напрямую зависит от структурных особенностей языка и в рассматриваемых языках она различна.

2. При переводе газетных финансовых статей с английского языка на украинский происходит ориентация на наиболее типичные для соответствующей речевой ситуации языковые средства украинского газетного текста. Релевантным при переводе оказывается основное информационное содержание соответствующего английского лексического средства. Некоторые стилистические нюансы оказываются нерелевантными и подчиняются наиболее типизированному способу выражения мысли на украинском языке.

В перспективе интересным с научной точки зрения было бы привлечение данных исследований, выполненных на материале других подязыков для естественных, точных и общественно-политических наук. Это позволило бы сделать общий вывод об особенностях метафорической номинации и метафорического употребления в английском и украинском языках.

Источники и литература

1. Загородній А. Г. Словник банківських термінів / А. Г. Загородній, О. А. Сліпущко, Г. Л. Вознюк, Т. С. Смовженко. – К.: АКОНІТ, 2000. – 608 с.
2. Корнилов О. А. Языковые картины мира как производные национальных менталитетов / О. А. Корнилов. – М.: ЧеРо, 2003. – 349 с.
3. Ортега-и-Гассет Х. Две великие метафоры / Х. Ортега-и-Гассет // Теория метафоры / Пер. Под. ред. Н. Д. Арутюновой. – М.: Прогресс, 1990. – С. 68-82.
4. Тараненко А. А. Языковая семантика в ее динамических аспектах / А. А. Тараненко. – К.: Наукова думка, 1989. – 256 с.
5. Чернейко Л. О. Лингво-философский анализ абстрактного имени / Л. О. Чернейко. – М., 1997. – 320 с.

КОГНІТИВНІ ОСОБЛИВОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ ЗАПЕРЕЧЕННЯ НА ПОЗНАЧЕННЯ НЕВЕРБАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В ЗАГОЛОВКАХ АМЕРИКАНСЬКИХ ГАЗЕТНИХ НОВИН

Значение невербальной деятельности отображено в новостных заголовках американских газет отрицательными единицами, которые, не указывая на речевую деятельность в словарных дефинициях, сигнализируют о неспособности участников события к действию, а также репрезентируют их как источник или цель социального и правового препятствия. В качестве когнитивных механизмов, определяющих функции исследуемых единиц в заголовках новостей, используются силовые образ-схемы ЛИШЕНИЕ ВОЗМОЖНОСТИ и ПРЕПЯТСТВИЕ, представляющие отношения невербальной деятельности между референтами.

Ключевые слова: отрицание, значение невербальной деятельности, образ-схема, функция, заглавие новостей.

Значення невербальної діяльності відображено в новинних заголовках американських газет заперечними одиницями, які, не вказуючи на мовленнєву діяльність в словникових дефініціях, сигналізують про нездатність учасників події до дії, а також репрезентують їх як джерело або ціль соціальної й правової перешкоди. В якості когнітивних механізмів, які визначають функції досліджуваних одиниць в заголовках новин, використовуються силові образ-схеми ПОЗБАВЛЕННЯ МОЖЛИВОСТІ й ПЕРЕШКОДА, що представляють відношення невербальної діяльності між референтами.

Ключові слова: заперечення, значення невербальної діяльності, образ-схема, функція, заголовки новин.

In American news headlines the meaning of nonverbal activity is embodied in the negative units, which having no speech indication in their dictionary definitions, signal the inability of event participants to act and relate them to a source or target of social or legal blockage. The force image schemas DISABLEMENT and BLOCKAGE that represent the relations of nonverbal activity between referents are used as cognitive mechanisms determining functions of negation in the news headlines.

Key words: negative, significance of nonverbal, image schemas, functions, new head lines.

Вивчення значення заперечення переважно здійснюється у двох напрямках: формальному й змістовому. За формального підходу увага дослідників зосереджується на мовній структурі, яка визначає значення [2, с. 312], [17, с. 386]. Відповідно аналіз значення заперечення не виходить за рамки окремого мовного рівня: морфемного [15, с. 122], [1; 19], лексичного [11; 5; 8], синтаксичного [16; 6; 21], текстового [4; 13]. За змістового підходу значення виходить за межі форми [12; 23], [28, с. 4], а різнорівневі мовні одиниці об'єднуються однією семантичною функцією [3, с. 46].

Продовжуючи основну ідею змістового підходу, ми відмовляємося від аналізу семантики мовної одиниці відокремлено від широкого контексту, а, натомість, дотримуємося основного положення функціонально-когнітивної лінгвістики про енциклопедичність значення, яке, асоціюючись з певними мовними одиницями, інтерпретується в дискурсі [24, с. 161-162]. Дискурсивна реалізація значення мовної одиниці відображає концептуалізацію дійсності, тобто осягнення втіленням розумом людини навколишнього середовища [26, с. 431]. Заперечення є одним із способів концептуалізації світу, що виявляється у зміні міжреферентних відношень, репрезентованих образ-схемами [9, с. 1]. Ці елементарні ментальні структури сенсомоторного походження [25, с. xiv], які оперують на високому рівні абстракції і представляють відношення між референтами [18, с. 38], визначають складники значення заперечення [9, с. 5]. Образ-схеми також є ефективними когнітивними засобами для пояснення функціонування мовних одиниць у дискурсі, оскільки, маючи гештальтну структуру, яка визначається цілим, надають смислової зв'язності [25, с. 41] і є одним із способів моделювання подій [29, с. 28]. Образ-схемний аналіз виявляється дієвим у застосуванні до текстів малого об'єму. До них належать газетні новинні заголовки, які функціонують як окремий вид медіа тексту [7, с. 114], що стисло й максимально повно повідомляє про подію [14, с. 100].

Найбільш поширеними в газетних заголовках новин є заперечення з силовим значенням (83% від загальної кількості досліджуваних одиниць), що вказує на припинення діяльності референтів, пов'язаних силовими образ-схемами, які складаються з джерела, цілі й вектора [25, с. 43]. **Метою** цієї статті є розкриття образ-схемних механізмів функціонування заперечень на позначення невербальної діяльності в заголовках новин американських газет. **Невербальні** силові відношення реалізуються без участі слова й представлені в заголовках новин запереченнями, які не мають семи, що вказує на мовленнєву діяльність, і позначають нездатність, соціальну й правову перешкоду. Функції заперечень зі значенням нездатності, соціальної і правової перешкоди в новинних заголовках визначаються за відображеними ними операціями з джерелом, ціллю і вектором образ-схем ПОЗБАВЛЕННЯ МОЖЛИВОСТІ й ПЕРЕШКОДА, що конкретизуються за допомогою структурних елементів заголовка.

Нездатність до дії – діяльність, що структурується образ-схемою ПОЗБАВЛЕННЯ МОЖЛИВОСТІ, котра репрезентує втрату об'єктом здатності до руху [25, с. 47], й полягає в неспроможності суб'єктів виконати дію через відсутність або втрату необхідних здібностей, підготовки або в непридатності об'єктів для реалізації діяльності. Функція представлення досвіду нездатності до дії в заголовках новин реалізується заперечними одиницями *fail*, *not*, *no* і префіксом *un-*, які набувають відповідного значення в контексті. Заперечення вказують на наступні аспекти відношень нездатності до дії в заголовках новин: відсутність у суб'єктів здатності до виконання дії, нездатність суб'єкта або об'єкта реалізувати дію, результати, яких соціальні інститути нездатні досягти, неуспішну діяльність окремих осіб або соціальних інститутів.

На **відсутність** у суб'єктів здатності для виконання дії вказує в заголовках новин сполучення заперечення *not* з предикативними прикметниками *able*, *ready*. Частка *not* наголошує на відсутності здатності, оскільки вона лише заперечує якість, позначену предикативним прикметником, але не утворює разом з ним одиницю з новою якістю [20, с. 7]. Функція відсутності у суб'єктів здатності для виконання дії ґрунтується на трансформації запереченням *not* вектора ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ МОЖЛИВОСТІ, активованого присудками *able*, *ready*, у відповідний складник образ-схеми ПОЗБАВЛЕННЯ МОЖЛИВОСТІ. З її джерелом співвідносяться позначені підметом представники органів державної влади, громадяни, напр., *Ivory Coast not ready for ballot*, *U.N. aide says* [The New York Times, 24.08.2006]. У наведеному заголовку заперечення *not* вказує на слабкість державного самоконтролю, що виявляється в неспроможності провести вибори в країні (*Ivory Coast*).

Нездатність суб'єктів або об'єктів реалізувати очікувану від них функцію представлена в заголовках новин сполученням префікса *un-* з твірними основами *able*, *ready*, *fit*, *breathable*. Різниця у функціонуванні частки *not* і префікса *un-* виявляється в тому, що афікси модифікують твірну основу й разом з нею утворюють мовну одиницю з новою змістовою структурою [10, с. 137]. Призначення одиниць *unable*, *unready* вказувати на нездатність суб'єктів, а одиниці *unbreathable* – нездатність об'єктів реалізувати очікувану від них функцію пояснюється тим, що префікс *un-* трансформує активовані твірними основами *able*, *ready*, *breathable* вектор образ-схеми ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ МОЖЛИВОСТІ, а похідні одиниці *unable*, *unready*, *unbreathable* позначають вектор образ-схеми ПОЗБАВЛЕННЯ МОЖЛИВОСТІ, джерело якої виражене підметами (*Steelers*, *Palestinians* тощо) або додатками (*air*), напр., *Rescuers find air in mine unbreathable* [The Washington Post, 24.03.2006]. У наведеному заголовку префікс *un-* трансформує здатність підтримувати життя (*breathable*) в нездатність, заперечна одиниця *unbreathable* співвідносить повітря в шахті (*air in mine*) з джерелом ПОЗБАВЛЕННЯ МОЖЛИВОСТІ й вказує на причину катастрофи.

Заперечення *no* поєднується з одиницями на позначення цілі образ-схеми ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ МОЖЛИВОСТІ, активованої присудками *win, get* тощо, і вказує в заголовках новин на **результати**, які соціальні інститути **нездатні** досягти в ході діяльності, напр., *Muslim Brotherhood wins no seats in finale* [The International Herald Tribune, 3-4.12.2005]. У наведеному прикладі заперечення *no* у сполученні з додатком *seats* сигналізує про його співвіднесення з ціллю ПОЗБАВЛЕННЯ МОЖЛИВОСТІ й наголошує на відсутності результатів.

На **неуспішну діяльність** окремих осіб або соціальних інститутів, нездатних чинити владний вплив, вказує дієслово *fail*, значення якого «не досягти успіхів у чомусь» [27, с. 562] співвідносить суспільних суб'єктів, позначених підметом, з джерелом ПОЗБАВЛЕННЯ МОЖЛИВОСТІ, напр., *Villepin fails to get demonstrators to talk* [The International Herald Tribune, 27.03.2006]. У наведеному прикладі заперечення *fail* сигналізує про неуспішність діяльності прем'єр-міністра Франції Вільпена, який нездатний закликати демонстрантів до переговорів, усуваючи його як джерело ПРИМУСУ, активованого другим компонентом складеного присудка *get to talk*.

Соціальна перешкода виникає внаслідок припинення або ускладнення діяльності одних суспільних інститутів або їх представників під впливом інших. Соціальний аспект перешкоди відображається в заголовках новин експліцитними й імпліцитними запереченнями, які вказують на сильну або слабку позицію суспільних інститутів і їх представників за рахунок співвіднесення їх з джерелом або ціллю образ-схеми ПЕРЕШКОДА, утвореної силовим вектором, який зупиняється або змінює траєкторію руху внаслідок зіткнення з перепорою [25, с. 46]. У заголовках новин заперечні одиниці реалізують функції представлення потенційної, тимчасової та постійної соціальної перешкоди.

Потенційна соціальна перешкода полягає у відображенні запереченнями в заголовках новин учасників події як можливого джерела ПЕРЕШКОДИ в майбутньому. Зазначена функція виявляється в заголовках новин про міжнародні події, учасники яких використовують силу їхніх повноважень і зупиняють тиск інших суспільних суб'єктів. На відмову суб'єкта піддатися зовнішньому тиску вказує сполучення заперечення *not* з присудками майбутнього часу [30, с. 441]. У заголовках новин заперечення *not* у сполученні з присудками майбутнього часу (*will free, will release, will step down, will cede, will share* тощо) співвідносить ідентифіковане підметом керівництво країн (*Russian authorities, Japan, Israel, Paris* тощо) з джерелом потенційної ПЕРЕШКОДИ, спрямованої на припинення тиску з боку інших держав, напр., *China won't cede control of its banks* [The International Herald Tribune, 7.01.2006].

У наведеному заголовку заперечна форма майбутнього часу *won't* у сполученні з дієсловом *cede*, сема 'let' [22, с. 218] якого позначає образ-схему УСУНЕННЯ ПЕРЕШКОДИ, співвідносить Китай (*China*) з джерелом потенційної ПЕРЕШКОДИ, спрямованої на стримування тиску тих, хто намагається отримати контроль над банками (*control of its banks*).

Тимчасова соціальна перешкода полягає в створенні короточасних перепон одними суспільними суб'єктами на шляху інших у вигляді відтягування виборів, ухвалення рішень, дипломатичних переговорів. Функцію тимчасової соціальної перешкоди реалізують імпліцитні заперечні одиниці *delay, postpone, put off, suspend*, які вказують на відкладання суспільними інститутами або їх представниками дій завдяки поєднанню заперечної семи 'not' з темпоральною 'until a later time' [22, с. 327].

Заперечення *delay, postpone, put off, suspend* співвідносять з джерелом тимчасової ПЕРЕШКОДИ керівників держав (*Bush, leaders, Israel's Olmert* тощо), урядів (*Austria, Iran, government* тощо), світових суспільних організацій (*U.N., World Atomic Agency* тощо) для наголошення на їх владних повноваженнях. Ціллю тимчасової соціальної перешкоди виступають вибори (*vote, elections, voting on seat* тощо), дипломатичні переговори (*vacation for Mideast diplomacy, meeting with European Union* тощо), рішення (*decision on BlackBerry cutoff, vote on China import tariff, AIDS spending pledge* тощо), програми гуманітарної допомоги (*22 programs of aid to Iran, food aid to North* тощо), напр., *Zimbabwe's leaders want to delay presidential vote until 2010* [The New York Times, 25.09.2006]. У наведеному заголовку про намір керівників Зімбабве створити тимчасову соціальну перешкоду для президентських виборів сигналізує заперечення *delay*, оскільки вказує на джерело, позначене підметом *Zimbabwe's leaders*, та цілю, відображену додатком *presidential vote*, відповідної образ-схеми.

Постійна соціальна перешкода полягає в необмеженій часом зупинці одними суспільними суб'єктами спроб інших призначити на керівні посади, прийняти законопроекти й оприлюднити політичні або релігійні погляди та позначається заперечною одиницею *block*. З джерелом постійної соціальної перешкоди співвідносяться уряди країн (*Kenya, Belarus, China* тощо) і їх представники (*Democrats, Senate Republicans* тощо), а з ціллю – внутрішні й зовнішні загрози, представлені одиницями (*U.S. meat, Iraq vote, Gonzales, Bush nominees* тощо), напр., *Kenya reinforces border to block Islam fighters* [The Washington Post, 4.01.2007]. У наведеному заголовку заперечення *block* активує постійну ПЕРЕШКОДУ, джерелом якої виступає уряд Кенії (*Kenya*), а ціллю – ісламські бойовики (*Islam fighters*), небезпечні для цієї держави.

Правова перешкода відображається запереченнями в заголовках новин, які повідомляють про заборонені законом дії, відкладання судових справ або блокування їх повторного розгляду. Функція представлення правової перешкоди з метою повідомлення про заборонені законом дії реалізується одиницями *illegal, illegally*. Заперечення *illegal* співвідносить осіб (*immigrants, illegals* тощо), їх дії (*hiring, payments, political activity* тощо), суспільні явища (*immigration* тощо), артефакти (*movies* тощо) з ціллю образ-схеми ПЕРЕШКОДА, джерелом якої виступає закон, напр., *Duo arrested for aiding illegal immigrants* [The Washington Post, 1.04.2006]. У наведеному заголовку заперечення *illegal* співвідносить іммігрантів (*immigrants*) з ціллю ПРАВОВОЇ ПЕРЕШКОДИ для наголошення на наслідках, викликаних наданою цим особам допомогою (*Duo arrested for aiding*).

Створення **правової перешкоди**, яка виявляється у відкладанні судових справ, відображається в заголовках новин імпліцитними запереченнями *delay, postpone*, які співвідносять з джерелом цієї образ-схеми представників суду й слідчих органів (*judge, probe* тощо), напр., *Probe delays verdict on French Guantanamo men* [The New York Times, 27.09.2006]. У наведеному заголовку заперечення *delay* реалізує функцію представлення правової перешкоди, оскільки співвідносить з її джерелом виконавців розслідування (*probe*), а з ціллю – їхнє рішення (*verdict on French Guantanamo men*).

Таким чином, заперечення представляють у заголовках новин такі різновиди відношень невербальної діяльності як нездатність до дії, соціальна й правова перешкода. Відбита запереченнями нездатність до дії виявляється у відсутності в суб'єктів необхідної підготовки або результатів для виконання покладених на них обов'язків чи здійснення владного впливу. Заперечення вказують на тимчасову, потенційну й постійну соціальну перешкоду для підкреслення високих повноважень, які дозволяють особам протистояти зовнішньому тиску. Заперечення зі значенням правової перешкоди висвітлюють заборонену законом діяльність і підкреслюють високі повноваження суду й слідчих органів. Функції заперечень на позначення невербальної діяльності виокремлюються на основі відображених ними операцій зі складниками образ-схем, які визначають значення досліджуваних одиниць.

Джерела та література

1. Алексеева И. О. Семантика английских дееслів із префіксами *dis-* та *un-* / И. О. Алексеева // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія Іноземна філологія. – 2003. – № 34 – 36. – С. 14-16.
2. Есперсен О. Философия грамматики / О. Есперсен [пер. с англ. В. В. Пассек, С. П. Сафронов]. – М.: Изд-во иностр. лит-ры, 1958. – 404 с.
3. Зеленская Л. Л. Функционально-семантическая категория отрицания в сопоставительном изучении / Л. Л. Зеленская // Сопоставительное изучение семантической динамики: сб. науч. статей / [под ред. Э. М. Медниковой]. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1986. – С. 45-54.
4. Зупарходжаева Д. А. Коммуникативная функция отрицания в современном английском языке: автореф. дис. на соискание уч. степени канд. филол. наук: спец. 10.02.04 «Германские языки» / Д. А. Зупарходжаева. – М., 1986. – 18 с.
5. Кислякова Л. І. Дієслова з імпліцитним значенням заперечення в сучасній німецькій мові / Л. І. Кислякова // Іноземна філологія. – 1986. – Вип. 82. – С. 52-57.
6. Кобозева И. М. Отрицание в предложениях с предикатами восприятия, мнения и знания / И. М. Кобозева // Логический анализ языка: Знание и мнение: сб. статей / [отв.ред. Н. Д. Арутюнова]. – М.: Наука, 1988. – С. 82-98.
7. Комаров Е. Н. Характеристики заголовков современных средств массовой информации / Е. Н. Комаров // Проблемы лингвокультурологии и теории дискурса: сб. науч. трудов / [под ред. В. И. Карасика, Н. А. Красавского]. – Волгоград: Перемена, 2003. – С. 114-119.
8. Константинова О. О. Дієслова зі значенням заперечення у німецькій та українській мовах / О. О. Константинова // *Studia Germanica et Romanica*: Іноземні мови. Зарубіжна література. Методика викладання. – 2007. – Т. 4, № 1. – С. 108-118.
9. Кришталюк Г. А. Заперечення в сучасному американському газетному дискурсі: функціональний та лінгвокогнітивний аспекти: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.04 «Германські мови» / Г. А. Кришталюк. – Донецьк, 2009. – 19 с.
10. Кубрякова Е. С. Типы языковых значений. Семантика производного слова / Е. С. Кубрякова. – М.: Наука, 1981. – 200 с.
11. Кусова М. Л. «Смысл» отрицания в лексической семантике: [монография] / М. Л. Кусова. – Екатеринбург: Уральск. гос. пед. ун-т, 1997. – 186 с.
12. Левина Л. М. Неграмматические способы выражения отрицания: автореф. дис. на соискание уч. степени канд. филол. наук: спец. 10.02.04 «Германские языки» / Л. М. Левина. – Нижний Новгород, 1994. – 13 с.
13. Люткина Ю. Н. Отрицание и типы контекстов его актуализации: автореф. дис. на соискание уч. степени канд. филол. наук: спец. 10.02.04 «Германские языки» / Ю. Н. Люткина. – СПб., 1993. – 19 с.
14. Негрышев А. А. Прагматика новостного газетного заголовка: механизмы преобразования информации в системе *заголовок ↔ текст* / А. А. Негрышев // Вестник Московского университета. Серия 9. Филология. – 2006. – № 1. – С. 97-109.
15. Новиков Е. А. К проблеме лексических отрицаний в современном немецком языке / Е. А. Новиков // Вопросы лексики, грамматики и фонетики немецкого языка: сб. науч. трудов. – М.: МГПИ, 1974. – С. 138-158.
16. Орлова М. Н. Функции отрицания в речемыслительных и коммуникативных процессах / М. Н. Орлова // Синтаксис и интонация: межвуз. сб. науч. трудов / [отв. ред. Н. С. Дмитриева]. – Уфа, 1976. – С. 80-87.
17. Пешковский А. М. Русский синтаксис в научном освещении / А. М. Пешковский. – М.: Гос. учебно-педагогич. изд-во мин-ва просвещения РСФСР, 1956. – 501 с.
18. Потапенко С. І. Сучасний англomовний медіа-дискурс: лінгвокогнітивний і мотиваційний аспекти: [монографія] / С. І. Потапенко. – Ніжин: Видавництво НДУ імені Миколи Гоголя, 2009. – 391 с.
19. Сакал Т. М. Розвиток префіксальної ономастологічної категорії заперечення (на матеріалі англійських неологізмів ХХ століття) / Т. М. Сакал // Проблеми романо-германської філології: зб. наук. праць / [відп. ред. М. М. Полюжин]. – Ужгород: Патент, 2003. – С. 84-94.
20. Стасюлевичюте Э. Н. Отрицательные префиксы *un-* и *in-* в современном английском языке: автореф. дис. на соискание уч. степени канд. филол. наук: спец. 10.02.04 «Германские языки» / Э. Н. Стасюлевичюте. – М., 1958. – 15 с.
21. Сызранцева Л. М. Отрицание в семантической структуре предложения: автореф. дис. на соискание уч. степени канд. филол. наук: спец. 10.02.04 «Германские языки» / Л. М. Сызранцева. – М., 1995. – 16 с.
22. Collins Cobuild English Language Dictionary / [ed. J. Sinclair]. – London and Glasgow: Collins, 1989. – 1703 p.
23. Downing L. H. Creating things that are not: The role of negation in the poetry of Wisława Szymborska / L. H. Downing // *Journal of Literary Semantics*. – 2002. – Vol. 31, № 2. – P. 113-132.
24. Evans V. Cognitive Linguistics. An Introduction / V. Evans, M. Green. – Edinburgh: Edinburgh Univ. Press, 2006. – 830 p.
25. Johnson M. The Body in the Mind: The Bodily Basis of Meaning, Imagination and Reason / M. Johnson. – Chicago; L.: The Univ. of Chicago Press, 1987. – 233 p.
26. Langacker R. W. Cognitive Grammar / R. W. Langacker // *The Oxford Handbook of Cognitive Linguistics*. – N.Y.: Oxford Univ. Press, 2007. – P. 421-462.
27. Longman Dictionary of Contemporary English / [ed. D. Summers]. – 4th ed. – Harlow: Longman, 2005. – 1949 p.
28. Saury J.-M. The Phenomenology of Negation and its Expression in Natural Language / J.-M. Saury // *Göthenburg Monographs in Linguistics*. – 2004. – Vol. 27. – 346 p.
29. Turner M. The Literary Mind. The Origins of Thought and Language / M. Turner. – N.Y.; Oxford: Oxford Univ. Press, 1998. – 187 p.
30. Talmy L. Force dynamics in language and cognition / L. Talmy // *Concept Structuring Systems*. – Cambridge (Mass.): The MIT Press, 2000. – Vol. 1. – P. 409-470.

УДК 808

Кротенко И. А

ОСНОВЫ РУССКОЙ МИФОЛОГИЧЕСКОЙ ГЕРМЕНЕВТИКИ

Современная теория литературы переживает парадигматический сдвиг, в научный оборот вводятся достижения русских герменевтов, которые сохранили свое значение по сегодняшний день. Работы этих ученых основывались на общеевропейских достижениях и развивали российские версии науки. Тем самым опровергали традиционно укоренившееся мнение об отсутствии русской ветки мифологической герменевтики. Данная статья ставит целью показ сложной панорамы исканий русских мифологов, показывает дискуссионность их позиций, направленность научных поисков, рассматривает проблему перспективы исследований, тем самым предпринимается попытка интеграции мифологической герменевтики в современный теоретический процесс на основе исторической поэтики.

Ключевые слова: мифологическая герменевтика, генетическое литературоведение, ритуальная герменевтика.

Сучасна теорія літератури переживає парадигма ті зміни, в науковий обіг вводяться досягнення російських герменевтів, які зберегли своє значення по сьогоднішній день. Роботи цих учених ґрунтувалися на загальноєвропейських досягненнях і розвивали російські версії науки. Тим самим спростовували традиційну думку про відсутність російської гілки мифологічної герменевтики. Дана стаття ставить за мету показ складної панорами пошуків російських мифологів, показує спрямованість наукових пошуків, розглядає проблему перспективи досліджень, тим самим робиться спроба інтеграції мифологічної герменевтики в сучасний теоретичний процес на основі історичної поетики.

Ключові слова: мифологічна герменевтика, генетичне літературознавство, ритуальна герменевтика.

Modern literary philosophy undergoes paradigm displacement. The achievements of Russian hermeneutists are introduced to the scientific field. All these concepts have been very significant, they were based on Europe-wide research works and have developed Russian scientific concepts.

It should be mentioned that the above mentioned achievements have prove the existence of Russian mythological hermeneutics that has been traditionally denied in the research field.

The subject matter of the article is to observe the complicated background of the research methods of the Russian mythologists, discussions on their positions, trends and focus. In our work we also look over the research prospects and try to involve mythological hermeneutics in the modern theoretical process based on historical poetics.

Key words: mythological hermeneutics, genetic literary studies, ritual hermeneutics

Русская теоретическая поэтика сегодня переживает парадигматический сдвиг. Методологическая нормативность соцреализма тормозила развитие многих научных начинаний начала XX века, известные теоретики эмигрировали на Запад, пополнив тем самым ряды западных исследователей. Сегодня происходит сложный процесс интеграции в русскую теоретическую поэтику достижений материковой и эмиграционной науки (В. Катаев, И. Ильин, В. Хализев), поэтому теоретическая наука интегрирует в научный и практический потенциал русский и западноевропейский теоретический опыт, в том числе исследует и достижения мифологической школы. Многие вопросы остаются спорными (герменевтика как наука в России, самостоятельность русской мифологической школы и т. д.). Говоря о русской герменевтике, необходимо отметить фактор рецепции ею западноевропейских достижений. Русские мифологи опирались в основном на труды немецких ученых (В. и Я. Гримм). Одновременно русская герменевтика создала своеобразный тип науки, который нельзя однозначно отнести ни к восточному, ни к западному варианту. Данное положение касается и работ русских мифологов. Целью данной статьи является рассмотрение достижений русской мифологической герменевтики, обзор проблем, интересующих представителей этой школы, тем самым определение состояния исследований и их места в истории русской и западноевропейской герменевтики. Несомненно, подобный подход в силу названных причин может иметь лишь предварительный характер. В русской теоретической поэтике начала XX века мифологическая школа не была однородной. Она делилась на два основных направления. Первое направление восходило к традициям романтизма (Я. Гримм). В России последователями этого направления были А. Афанасьев, Ф. Буслаев, А. Потебня. Мифологическая герменевтика в их работах опиралась на разработанную в русской литературе концепцию «художественный образ». Необходимо подчеркнуть, что в западноевропейских теориях литературы не существовало такого теоретического понятия. В русской теоретической и эстетической мысли данное понятие сформировалось с усилением роли личности в жизни общества, оно было вызвано особенностями нормативности западноевропейского классицизма и реформами Петра Первого. В дальнейшем школа герменевтики текста в лице ее основоположника в России Вяч. Иванова указывала на существенный недостаток русской критики, отмечала в ней существенное внимание к лингвистической герменевтике и невнимание к художественному образу. Эти исследователи поставили вопрос о герменевтике мифа, фольклора и литературы в их взаимодействии. Толкование художественного образа основывалось на том, что если образ равен его значению, то само литературное творчество можно считать мифотворчеством. А. Веселовский выдвинул гипотезу о том, что первичные элементы сюжета будущего произведения уже существуют в качестве схематического отражения в архаике, возможно полное заимствование сюжета. А. Афанасьев образно назвал слово зерном, из которого вырастает миф. Представители ритуальной герменевтики также разрабатывали теории мономифа. Герменевтика текста в этом направлении ориентировалась на реконструкцию древнеиндоевропейской мифологии, лингвистическая интерпретация была ориентирована на индоевропейские языки. М. Мюллер обосновывал лингвистическую концепцию возникновения мифа, называл ее «болезнью языка». Рецептивный аспект понимания текста был основан на декодировании метафорических эпитетов, делался вывод о том, что когда первоначальный смысл реконструированных текстов был забыт, то возникал миф. Боги, по Мюллеру, имели соллярно-символический характер. Кун и Шварц видели в богах проявление метеорологических явлений. Впоследствии герменевтический подход в толковании текстов этой школы был оспорен, теорию «болезни языка» посчитали ложной (В. Жамияшвили, В. Кемеров). Тем не менее это был первый опыт использования лингвистической герменевтики для реконструкции мифологического текста. Подобную точку зрения на миф высказали в России уже в 60-х годах XX века. Р. Эскарпи полагал, что произведение живет в представлении последующих поколений до тех пор, пока живы черты того мира, той эпохи; когда же эпоха окончательно уходит из спектра восприятия, их заменяют мифы. Они более удобны для восприятия, все же последующие интерпретации художественного текста являются искаженными отзвуками первоначального смысла, которые уже не смогут реконструировать первоначальный смысл. Эта точка зрения также была оспорена, ввиду ее слишком однозначного понимания.

Второе направление мифологической герменевтики: аналогическое, сравнение мифов, сходных по содержанию. В России лингвистическая мифологическая герменевтика была основана практически, она не создала единую методологическую базу и не получила дальнейшего развития. Исследователи (В. Гусев, В. Жирмунский, Е. Кагаров) отмечают значение этого метода, проявившегося в интересе к фольклору. На основе работ этого направления сложилась школа сравнительной мифологии. Мифологическая герменевтика в России не была единой. Она представляла собой индивидуальные исследования теоретиков (Н. Марр, И. Франко-Каменский, О. Фрейденберг, А. Лосев, Е. Мелетинский) и их последователей. Особый интерес в работах мифологов уделялся этимологическим корням художественной системы текста. Большинство ученых были широко образованными людьми, потому в своих изысканиях опирались на православную аксеологию, всемирную историю, культуру, античную философию. Недостатком этой школы было убеждение теоретиков в исключительной правоте их наработок в области исследования текста и его реконструкции. Мифологи отрицали учения русских формалистов, которые также достигли больших результатов в исследовании методов построения текстов. Расхождение между направлениями мифологической герменевтики во многом объясняется происходящими в начале XX века политическими процессами в России. Н. Марр и его ученики разрабатывали археологический слой толкования текста. В работах А. Лосева анализировалось понятие «символ». Ученый считал, что символ не является прямым осознанием вещи в восприятии читателя, а бесконечно разложимой функцией вещи, толкование же символа – это новые точки в троектории понятия. Каждая из концепций создала новую область гуманитарного знания, которую мы произвольно обозначили понятием «научная герменевтика». В основе этих концепций, которые условно можно назвать школой мифологической герменевтики, обозначились проблемы, которые требуют дальнейшей разработки.

Совершенно очевидно, что было бы слишком однозначно рассматривать литературный текст как записанный миф. Толкование текста предполагает также понимание произведения, в котором образ имеет прикладное значение. Он может толковаться как реально существующий. В таком случае возникает литературный миф. Подобный подход был апробирован романтической герменевтикой (Е. Баратынский, В. Жуковский, А. Пушкин). Широко известны в западноевропейской и русской литературах литературные мифы («Эдипов комплекс», «Миф о Дионисе» и др.). Последователи Н. Марра искали мифологическую основу художественного произведения, видели в творческом акте автора индивидуальную авторскую трактовку мифа, искали его первооснову. За пределами подобного анализа зачастую однако оставалось произведение как единое художественное целое. Особое место в школе последователей Н. Марра занимала О. М. Фрейденберг. Она была единственным литературоведом, последовательницей эстетической теории Н. Марра. В своих работах в начале XX века Фрейденберг превзошла современные западные теории

герменевтики текста. Наследие Фрейденберг все еще не исследовано в должной мере. Тексты исследовались в комплексе языкового, религиозного и мифологического подходов. Подобный комплексный анализ реконструкции текстов позволил ей выдвинуть гипотезу о генезисе наррации в европейской литературе, открыть новые возможности классической литературной герменевтики. Нарратология как особая литературоведческая дисциплина оформилась на Западе лишь в 60-х годах XX века. По своим установкам нарратология была ориентирована на структуриализм, рецептивную эстетику, критику читательской реакции, рецепции текста независимо от авторской установки. В начале XX века О. Фрейденберг также рассматривала текст вне зависимости от авторского намерения. Герой декодировался посредством метода глубинного погружения в архаику. Архаическое сознание давало первичное представление о мифе. Фрейденберг исследует процесс возникновения мифа ретроспективным высвобождением его от бытования в современных формах искусства. Теория наррации О. Фрейденберг не была сугубо антиковедческой (А. Олейников), тем самым предвосхищала современный нарративный анализ художественного текста.

Необходимо отметить, что и подобный имманентный анализ давал интересные результаты. Само обращение к нему ставило задачу рассмотрения текста с точки зрения генетического литературоведения. Недостатком последователей этого направления было игнорирование ими структурно-семиотического направления. В последнее время отмечается интеграция структурно-семиотической методологии при сохранении различий в подходах и оценке художественного текста. Интертекстуальный подход основывается на понимании процесса литературного развития, в результате которого каждое новое произведение усваивает и перерабатывает предшествующий культурный опыт (И. Арнольд, Р. Барт, А. Жолковский, Ю. Кристева). Этот метод учитывает глубинную мифологическую основу текстов, целых художественных систем.

Источники и литература

1. Баршт К. А. Русское литературоведение XX века: [учеб. пособие в 2-х ч.; ч. I] / К. А. Баршт. – СПб.: Изд-во РГПУ им. Герцена, 1997. – 336 с.
2. Кузнецов В. Г. Герменевтика и гуманитарное знание / В. Г. Кузнецов. – М.: Изд-во МГУ, 1991. – 192 с.
3. Соколов Б. Г. Между метафизикой и опытом: [учеб. пособие под ред. Д. Н. Разеева] / Б. Г. Соколов. – СПб.: 2002. – 201 с.

УДК 811.161.1:811.112.2

Крючкова Т. Б.

ОБЩЕЕ И ОСОБЕННОЕ В МОДИФИКАЦИИ ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧЕСКИХ СИСТЕМ РУССКОГО И НЕМЕЦКОГО ЯЗЫКОВ В КОНЦЕ XX – НАЧАЛЕ XXI ВВ.*

Русский и немецкий языки в конце прошлого – начале нынешнего века претерпели весьма существенные изменения, при этом в них присутствовали как общие, так и специфические черты. И те, и другие были обусловлены главным образом социальными факторами.

Ключевые слова: русский язык, немецкий язык, социальные факторы, языковые изменения.

Російська і німецька мови в кінці минулого – початку нинішнього століття зазнали вельми істотні зміни, при цьому в них були присутні як загальні, так і специфічні риси. І ті, і інші були обумовлені головним чином соціальними чинниками.

Ключові слова: російська мова, німецька мова, соціальні чинники, мовні зміни.

By the end of the 20th and the beginning of the 21st century, the Russian language and the German language underwent fairly significant modifications including both, common and specific features. These changes were driven mainly by social factors.

Key words: Russian language, German language, social factors, language modifications.

Общепризнанно, что лексико-семантическая система любого языка наиболее подвержена воздействию социальных факторов. Особенно наглядно это воздействие проявляется в переломные моменты истории. В это время, как правило, идет стремительное обновление языка, которое достаточно очевидно коррелирует с переменами в социальной жизни. И социолингвисты в полной мере используют предоставленную им возможность исследовать взаимоотношение между языковыми и социальными явлениями. Для того чтобы убедиться в этом, достаточно обратиться к многочисленным работам, посвященным русскому языку после революции 1917 г., а также в период перестройки и постперестройки, французскому языку эпохи Великой французской революции, немецкому языку периода образования ГДР. Следует отметить, что в 80-90-х гг. прошлого века практически одновременно произошли фундаментальные общественные перемены во многих странах нашего континента, что дает возможность проводить сопоставительные исследования в рассматриваемом аспекте сразу нескольких языков. Такой анализ дает дополнительный материал для выявления именно социально детерминированных языковых явлений.

Наша работа посвящена сопоставлению инновационных процессов в русском и немецком языках в указанный период. Перемены в жизни носителей этих языков имели как общие, так и специфические черты, что нашло отражение и в языковых процессах.

Основное различие состояло в том, что все российские события протекали внутри единой страны, в Германии же по существу одна страна была поглощена другой. В русском языке происходило формирование лексико-семантических средств, способных отразить политические и экономические инновации в жизни страны, причем эти изменения охватывали язык на всей территории страны, хотя и распространялись от центра к периферии. А в немецком языке речь шла, прежде всего, о приспособлении узуса жителей новых федеральных земель к языковым привычкам населения западной части страны. Особенно ярко это проявилось в сфере идеологически релевантной лексики. Характерно, что в идеологически нейтральной части словаря лексикон жителей ГДР продемонстрировал большую устойчивость, в результате чего синонимия в этой части лексической системы возрастала, ср, например, Kaufhalle и Supermarkt [11, с. 114].

Конкретные лексико-семантические процессы, происходившие в этот период в русском языке и в немецком языке на бывшей территории ГДР, качественно во многом совпадали. Во-первых, значительный слой лексики перешел в разряд архаизмов и историзмов. Тематически эта лексика обозначала различные стороны жизни социалистических стран – названия социальных институтов и учреждений, общественных движений и починков, должностей, наград, почетных званий и т. п.: *Верховный Совет, политбюро, соцсоревнование, комсомол, страны социалистического содружества, ударник коммунистического труда, FDJ 'Союз свободной немецкой молодежи', Friedenswacht 'вахта мира', Staatsrat 'государственный совет', Arbeiter und Bauerstaat 'государство рабочих и крестьян', sozialistischer Wettbewerb 'социалистическое соревнование'* и т. д. Во-вторых, появилось большое количество слов, обозначающих особенности нового образа жизни. Эти процессы в русском и немецком языках шли различными путями. Для русского языка была очень характерна реактивизация (реактуализация, ревитализация) лексики дореволюционного периода, например, *дума, губернатор, община, соборность* и многие другие. Так, по подсчетам Е. В. Лесных, в течение XX в. реактивизации подверглись 380 слов русского языка, причем основную их

часть составила идеологически релевантная лексика. По мнению автора, этот процесс шел, начиная с 1940-х годов, но в советский период он был значительно менее интенсивным, чем в конце века [5]. Кроме того, большинство слов реанимированных в советское время, существенно меняли свое значение. Мы когда-то назвали этот процесс «вторичной идеологизацией» [1]. Лексемы же, вернувшиеся в обиход в конце прошлого века, в основном не подвергались существенным семантическим трансформациям. Конечно, пополнение данной лексической подсистемы шло и за счет собственных словообразовательных ресурсов языка: *государственник, рыночник, силовик, товарник* и т. п. И, наконец, очень интенсивно в этот момент язык пополнялся заимствованиями главным образом из английского языка. Большинство из них относилось к политической и экономической лексике: *саммит, консенсус, электорат, спонсор, бартер, брокер, ваучер, маркетинг, мониторинг* и т. д. Заимствовались даже аббревиатуры – *вип, пиар*. Интересно, что большинство носителей русского языка эти единицы, по крайней мере последнюю, как аббревиатуры не осознают и, естественно, расшифровать их не может. Вхождение такого количества заимствований в русский язык вполне объяснимо – страна стала очень быстро перенимать западную идеологию и образ жизни. Естественно было перенять для обозначения новых понятий и реалий и иноязычные слова. Не надо объяснять, почему именно английские.

Для немецкого языка восточных земель было характерно, как мы уже отмечали, освоение основного массива идеологически релевантной лексики западной части страны, где она давно была элементами общепотребительного языка без какого-либо «привкуса» новизны. Е. В. Пивоварова вслед за И. Г. Ольшанским называет такие слова неологизмами-хронотопами [6], подчеркивая тем самым, что их распространение в разных частях страны происходило в разные временные отрезки. Нам этот термин представляется не совсем удачным, поскольку доминирующий признак в данном явлении это не время (на западе страны они могли войти в язык настолько давно, что как неологизмы уже никем не ощущаются), а все-таки место. Возможно, более подходящим для них является обозначение «региональные неологизмы». Однако, как нам кажется, среди идеологически релевантных лексем таких неологизмов было не так много. Трудно поверить, что такие слова, как, например, *Bundeskanzler* ‘федеральный канцлер’ или *Arbeitslosenunterstützung* ‘пособие по безработице’ были совершенно неизвестны жителям ГДР. Очевидно, что после объединения Германии на языковом пространстве восточных земель эти слова перешли в другую тематическую группу и стали обозначать реалии не зарубежной, а внутренней жизни. Некоторые лексемы поменяли свою коннотативную составляющую. Так, например, слово *Arbeitsgeber* ‘работодатель’ еще со времен Ф.Энгельса, указавшего на его «реакционную сущность», имело явно выраженный негативный оценочный компонент значения, который сохранился и в устном употреблении ГДР. В условиях ФРГ это слово воспринимается как оценочно нейтральное. Вряд ли такие слова можно считать неологизмами в полном смысле этого слова. Здесь, видимо, требуется более детальная классификация. Наряду с такого рода лексикой в новых федеральных землях, тем не менее, возникли и региональные неологизмы. Однако они обозначали в первую очередь экономико-бытовые реалии, например *Kaltemieteeinnahmen* и т. п.

Естественно, что в рассматриваемый период появилась и новая лексика, общая для всей территории Германии, причем развивалась она в основном за счет собственных языковых ресурсов. Наиболее продуктивными оказались следующие ключевые слова *Wende* ‘процесс и время перемен в Германии’, *Vereinigung* ‘объединение’, *Wiedervereinigung* ‘воссоединение’, *Mauer* ‘Берлинская стена’, *Ost-West* ‘Восток-Запад’. Например, *Wende* выступает как определяющий компонент в 38 словарных единицах: *Wendekurs* ‘курс на реформы’, *Wendesieger* ‘человек, выигравший в результате перемен’, *Wendewut* ‘злость, вызванная изменениями в стране’, а также в качестве основного слова: *Zeitwende* ‘новые веяния’, *Wirtschaftswende* ‘хозяйственные изменения’. Активно образуются и производные слова: *Wender, wendig, Wendigkeit*.

Слово *Wiedervereinigung* является определяющим компонентом в 30 словарных единицах: *Wiedervereinigungspolitik* ‘политика, направленная на воссоединение’, *Wiedervereinigungstraum* ‘мечта о воссоединении’, *Wiedervereinigungskosten* ‘расходы на воссоединение’ и др. Встречаются также производные: *Wiedervereiniger* ‘сторонник воссоединения’, *Anti-Wiedervereiniger* ‘противник воссоединения’.

Со словом *Vereinigung* ‘объединение’ образовано 45 сложных слов: *Vereinigungsbegeisterung* ‘воодушевление по поводу объединения’, *Vereinigungseuphorie* ‘эйфория по поводу объединения’, *Schnellvereinigung* ‘быстрое объединение’ и т. д.

Заимствованных слов в этот период оказалось очень мало, наиболее «свежие» появились в языке, причем жителей обоих немецких государств, еще до объединения страны – *Perestroika, Glasnost* и некоторые другие [6]. Объясняется это, на наш взгляд, двумя причинами. Во-первых, экономическая лексика, описывающая понятия и реалии рыночной экономики, либо уже сформировалась за счет собственных языковых средств еще в период отдельного существования западной части страны, либо была заимствована в тот же период. Во-вторых, в рассматриваемый временной отрезок основная масса неологизмов обозначала реалии внутренней жизни, специфичные только для этой страны, естественно, что они формировались при помощи средств родного языка.

Интересно, что в России в этот момент основным ключевым словом было *демократия*, обозначающее абстрактное понятие, а в Германии ключевые слова связаны с конкретными реалиями и явлениями – *Wende, Mauer, Vereinigung* и т. п. Правда, некоторые из них имели и вторичные более абстрактные значения.

Стремительный переход российского общества от идеологического минимизма к идеологическому плюрализму повлек за собой сильную идеологическую дифференциацию русского языка. Раньше она либо носила достаточно скрытый для основной массы носителей языка характер (общение диссидентов, зарубежные издания запрещенной в СССР литературы и т. п.), либо существовала в лишь в небольшом объеме в языке официальных изданий для описания чуждых советской идеологии идей. В рассматриваемый период она стала эксплицитной и особенно ярко проявилась в языке различных средств массовой коммуникации. Причем демократические и либерально-демократические издания начинались, что называется, с нуля (хотя многие из них – это сменившие политическую ориентацию уже существовавшие ранее издания), формируя при этом свой язык, способный передать новые идеологические воззрения.

Попутно отметим, что само по себе изучение политического языка в настоящее время в нашей стране сильно идеологизировано, впрочем, этим грешили и грешат и многие зарубежные авторы. Иногда идеологические установки автора заставляют его либо искажать языковые факты, либо интерпретировать языковые явления сомнительным образом. Так, например, Е. И. Шейгал в своей книге «Семиотика политического дискурса» пишет, что тоталитарный тип политического дискурса тяготеет к полному религиозной коммуникации, для которой характерна, в частности, смысловая неопределенность, связанная с фантомностью ряда денотатов, а демократический тип – к полному научного общения [9, с. 69]. Это высказывание интересно сразу в нескольких аспектах. Сначала обратимся к языковому материалу. В русском общественно-политическом дискурсе советской эпохи и немецком периода ГДР все было «с точностью наоборот». В условиях идеологического минимизма, отсутствия теоретических дискуссий в сфере общественных наук, когда в качестве научных текстов рассматривались материалы партийных съездов, пленумов, речи руководителей соответственно КПСС и СЕПГ, где зачастую вводились и

дефинировались новые идеологически релевантные понятия, многие общественно-политические термины оказывались в некотором смысле даже более однозначными, чем термины естественных и технических наук. Поскольку марксизм-ленинизм всегда позиционировал себя как науку и идеологию в одном лице, существенные характеристики составляющих его понятий задавались четко и жестко, чтобы убедиться в этом, достаточно заглянуть в любой специальный энциклопедический словарь этого периода. Такая организация понятий соответствующим образом отражалась и в семантической структуре их обозначений, и тем самым выполнялось и другое важнейшее требование, предъявляемое к терминам – семантическая определенность. Нельзя отказать терминологии марксизма-ленинизма и в системности. Следует отметить, что термины, описывающие центральные понятия марксистско-ленинской идеологии, почти в неизменном виде переходили в общеупотребительный язык, благодаря постоянной «политико-воспитательной работе», проводимой среди всех слоев населения [2].

Конечно, здесь может возникнуть другой вопрос, были ли понятия марксистско-ленинской идеологии истинными. Но в этой связи не следует упускать из виду два обстоятельства. Во-первых, как отмечают философы, критерии научности, выработанные главным образом на материале таких наук, как физика, математика, биология, оказываются не всегда применимы к гуманитарному научному знанию, которое, тем не менее, признается научным [7]. А. И. Ракитов считает, что существуют сильные и слабые версии науки. К первым относятся естественные и технические науки, к слабым – гуманитарные (интересно, что в английском языке они обозначаются разными словами – *sciences* и *humanities*). Теория в сильной версии определяется как совокупность истинных высказываний, связанных логическими отношениями выводимости и выражающих знание о законах соответствующей онтологической системы. В слабой версии не может быть теории подобного типа: формами теоретического знания здесь являются гипотезы, допущения, ограничения, условия – главное в том, что они имеют внеэмпирическое происхождение и в этом смысле являются научным знанием [8]. Во-вторых, термином могут обозначаться и ненаучные понятия. Например, давно доказано, что никакого «начала горючести» не существует, что, однако, не лишает *флогистон* статуса термина.

Совершенно иными свойствами обладают идеологически связанные термины в языках, функционирующих в демократических обществах. В условиях идеологического плюрализма наиболее употребительные термины такого рода чрезвычайно многозначны, что обусловлено, с одной стороны, многообразием идеологических концепций, с другой стороны, таким свойством идеологии, как преемственность [9]. На многозначность терминов политики уже давно указывают западные языковеды и политологи. Более того, существует мнение, что, выходя за рамки специального языка науки, их значения становятся такими расплывчатыми и неопределенными, что стабильным остается только оценочный компонент [10, 13].

Почему исследователь не замечает очевидных лингвистических фактов в общем-то понятно. Видимо, в сознании автора еще в советское время прочно укрепился постулат о совмещении науки и идеологии как явлении позитивном. Когда идеологические ориентиры сменялись, то это качество было элиминировано у марксизма и отдано демократическим воззрениям. Соответственно и описывающий эти воззрения дискурс признается научным.

Самое парадоксальное, что противопоставление марксизма-ленинизма как идеологии ненаучной демократическим воззрениям как научным, автоматически приписывает последним свойства теории сильной версии, т. е. придает им статус истинности. А это в гуманитарных науках отнюдь не является положительным свойством, поскольку «единственно верные» социальные теории возникают только в условиях идеологического монизма.

Возвращаясь к идеологической дифференциации, которая явственно проявилась в русском языке в конце прошлого века, отметим, что она провоцировалась не только изменением идеологической структуры, но и высокой степенью агрессивности общества, обнищанием значительной части населения, сильным социальным расслоением. Характерным для этого периода было появление в публичном дискурсе большого количества инвективов, которые употребляли все стороны политического противоборства – *коммуняки, Совдениа, совок, дерьмократы, прихватизация, алкоголиссимус* и т. п. Интересно, что полиэмоциональными стали некоторые слова, которые повсеместно имеют очень устойчивые положительные коннотации, например, *демократия*. Ср., например, высказывание А. Караулова в одной из передач «Момент истины»: «У многих респондентов слово *демократия* ассоциируется с понижением уровня благосостояния, анархией, хаосом, демагогией, иллюзиями, обманом». Следует отметить, что коммунисты это слово практически не употребляли. В то же время ключевое слово политического лексикона коммунистов *патриотизм* либо не фигурировало в текстах политиков демократической ориентации, либо имело в них негативные коннотации. В настоящее время накал политического противостояния несколько ослаб, но идеологическую дифференциацию все еще можно обнаружить в текстах массовой коммуникации и научных работах по социологии, философии и т.п., а также узусе различных социальных групп населения. Более того, она в определенной степени отражается и в толковых словарях современного русского языка [4].

В немецком языке идеологическая дифференциация, напротив, была очень сильной и явной в период существования двух немецких государств, которые постоянно находились в жесткой идеологической конфронтации. Она легко обнаруживалась в текстах и фиксировалась словарями. Не случайно, немецкий язык в ГДР и ФРГ был излюбленным объектом исследователей, занимавшихся проблемой взаимоотношения языка и идеологии. После объединения идеологическая дифференциация немецкого языка стала выражаться менее ярко. Средства массовой коммуникации, отражающие коммунистические воззрения, функционируют сейчас в объеме, не сопоставимом с периодом ГДР, значительная часть населения восточных земель отказалась от прежних идеологических постулатов. Как отмечает в этой связи Р. Райер, идеологически релевантная лексика полностью перенималась жителями восточной части страны в том виде, в котором она функционировала на западе. Автор называет этот процесс десинонимизацией [12]. Но поскольку идеологическая дифференциация языка презентуется не только идеологически обусловленной синонимией, но и такого же рода полисемией [2], нам представляется, что в этой лексической подсистеме происходил и процесс деполитизации, т.е. устранялись как синонимы, так и значения многозначных слов, специфичных для словоупотребления жителей ГДР. Сейчас идеологическая дифференциация, по-видимому, присутствует в немецком языке не в большей степени, чем в языках, функционирующих в других государствах, живущих в условиях идеологического плюрализма.

Для русского языка рассматриваемого периода было характерно еще три процесса, имеющих ярко выраженную социальную детерминированность, и не представленных в немецком языке.

Во-первых, широкое проникновение, как в общеупотребительный язык, так и в политический лексикон, элементов уголовного жаргона – *замочить, распальцовка, наезд, крутой, опустить* и т. п. Это, безусловно, связано с высоким уровнем криминализации общества.

Во-вторых, общее снижение культуры речи. Это явление обусловлено многочисленными экстралингвистическими факторами. Но основную роль, на наш взгляд, здесь играли средства массовой информации. В результате отмены официальной цензуры и еще не сформировавшейся самоцензуры, прямого эфира, в котором выступали отнюдь не самые интеллигентные и образованные ораторы, в массовый узус входили весьма специфичные слова и выражения, например, *хотелки, пусть учат жен щи варить* и др.

В-третьих, широкое внедрение в язык молодежного жаргона. Дело в том, что молодежь гораздо быстрее, чем среднее и старшее поколения, приспособилась к новым социальным условиям и оказалась наиболее процветающей частью населения. Многие представители старших возрастных групп стали активно перенимать молодежный жаргон и общий стиль речевого поведения молодежи. Одни делали это сознательно, пытаясь вписаться в социальную ситуацию и завоевать популярность у социально и экономически доминирующих групп населения, например, публичные политики или телеведущие. Так, из уст радио- и телеведущих серьезных и отнюдь не молодежных передач можно было услышать весь речевой репертуар молодежной тусовки – *грузить, прикид, не парься, забей, гонишь* и т. п. Другие носители языка перенимали этот жаргон неосознанно, попадая под влияние средств массовой информации, главным образом, рекламы [3].

Резюмируя сказанное, можно сделать вывод о том, что модификации русского и немецкого языков в рассматриваемый переломный исторический период имели как сходные, так и специфические черты, причем и те, и другие явно детерминировались социальными факторами.

Источники и литература

1. Крючкова Т. Б. К вопросу о многозначности «идеологически связанной» лексики / Т. Б. Крючкова // Вопросы языкознания. – 1982. – № 1. – С. 14-21.
2. Крючкова Т. Б. Особенности формирования и развития общественно-политической лексики и терминологии / Т. Б. Крючкова. – М., 1989. – 251 с.
3. Крючкова Т. Б. О гендерной и возрастной вариативности языка / Крючкова Т. Б. // Лингводидактика. Социоллингвистика. Языки мира. К 90-летию со дня рождения академика И. Ф. Протченко. – М., 2008.
4. Крючкова Т. Б. О фиксации в толковых словарях идеологической вариативности лексических единиц / Т. Б. Крючкова // Вопросы филологии. – 2008. – № 2. – С. 24-31.
5. Лесных Е. В. Арханзация лексики русского языка XX века: автореф. дисс. на соискание учен. степени канд. фил. наук: спец. 10.02.01 «русский язык» / Е. В. Лесных. – Елец, 2002. – 26 с.
6. Пивоварова Е. В. Новая немецкая лексика периода объединения Германии (лингвокультурологические и когнитивные аспекты): автореф. дисс. на соискание учен. степени канд. фил. наук: спец. 10.02.04 «германские языки» / Е. В. Пивоварова. – М., 2007. – 28 с.
7. Проблемы гуманитарного познания. – Новосибирск, 1986. – 343 с.
8. Ракитов А. А. Историческое познание / А. А. Ракитов. – М., 1982. – 276 с.
9. Шейгал Е. И. Семантика политического дискурса / Е. И. Шейгал. – М., 2004. – 245 с.
10. Bergsdorf W. Herrschaft und Sprache: Studie der politischen Terminologie der Bundesrepublik Deutschland / W. Bergsdorf. – O/S., 1983. – 356 p.
11. Dittmar N. Deutsch-deutsche Sprach- und Kommunikationserfahrungen nach der «Wende» aus westdeutscher Sicht / N. Dittmar // Deutsche Sprach- und Kommunikationserfahrungen zehn Jahre nach der «Wende». – Bern u.a., 2001. – 284 p.
12. Reier R. Deutsch-deutscher Sprachwandel / R. Reier // Sprache im Konflikt. Zur Rolle der Sprache in sozialen, politischen und militärischen Auseinandersetzungen. – Berlin, 1995. – P. 63-81.
13. Weldon T. D. Kritik der politischen Sprache. Vom Sinn politischer Begriffe / T. D. Weldon. – Neuwied, 1962. – 208 p.

***Примечание.** Работа выполнена при поддержке РГНФ. Проект №10-04-00226а «Язык и социальные катаклизмы», руководитель – Т. Б. Крючкова.

УДК 811.111'373+81'221

Кузнцова Д. Ю.

РЕАЛІЗАЦІЯ ЕМОТИВНОГО КОДУ НОМІНАЦІЯМИ ВИРАЗУ ОБЛИЧЧЯ (НА МАТЕРІАЛІ АНГЛОМОВНОГО ХУДОЖНЬОГО ДИСКУРСУ)

Статья посвящена изучению эмотивного потенциала номинаций невербального компонента коммуникации «выражение лица» в англоязычном художественном дискурсе. В результате исследования сделан вывод о том, что языковые обозначения лицевых экспрессий являются эмотивными знаками, информирующими об эмоциональном состоянии коммуникантов, а также детерминантами когнитивных механизмов выражения их эмоционального интеллекта.

Ключевые слова: невербальный компонент коммуникации «выражение лица», эмотивный знак, эмоциональный интеллект.

У статті висвітлено емотивний потенціал номінацій невербального компонента комунікації «вираз обличчя» в англomовному художньому дискурсі. Проведений аналіз емпіричного матеріалу дозволяє зробити висновок, що мовні позначення лицевих експресій є емотивними знаками, в яких кодифіковано міститься інформація про емоційний стан комунікантів, а також вони є детермінантами вираження когнітивних механізмів емоційного інтелекту.

Ключові слова: невербальний компонент комунікації «вираз обличчя», емотивний знак, емоційний інтелект.

This article presents a study of the emotive aspect of designations of the nonverbal component «facial expression» in Modern English discourse. On the basis of the data obtained, it has been established that nominations of facial expressions function as emotive signs and can determine the level of emotional intelligence.

Key words: nonverbal component «facial expression», emotive sign, emotional intelligence.

Усебічне вивчення специфіки обміну інформацією передбачає, з-поміж іншого, звернення до потенціалу невербальної поведінки людини, безпосередня роль якої у створенні емоційного клімату, збільшенні експресивності мовлення і забезпеченні зворотного комунікативного зв'язку вже не викликає сумнівів [3; 5; 8]. Необхідність вивчення різноманітних аспектів лінгвального втілення невербальної поведінки в цілому і зокрема окремих невербальних компонентів пов'язана з їхнім інформативним потенціалом [4; 7]. Емотивний аспект вербалізацій невербального компонента «вираз обличчя» все ще залишається недостатньо висвітленим, набуваючи особливої актуальності в ракурсі номінативно-прагматичного підходу до вивчення дискурсу. Відтак об'єктом дослідження в статті є англomовний художній дискурс, який містить лінгвальні позначення невербального компонента «вираз обличчя», а його предметом – номінації лицевих експресій як засоби емотивного коду дискурсу.

Необхідність розгляду номінацій виразів обличчя в термінах емотіології пояснюється тим, що лицеві експресії нерозривно пов'язані з емоціями та мовою. Мова як засіб усвідомлення емоцій стає інструментом дослідження емоційної картини світу.

У лінгвістиці емоцій емотивний код розуміють як «семіотичну систему кореляцій між психічними станами (емоціями) комунікантів та їх концептуалізацією» [9, с. 7]. Наявність емотивного коду в усіх живих мовах підтверджує емоціональна сутність людини, а думка про синкретизм її емоційної та ментальної сфер [там само, с. 10] уже стала наріжним каменем сучасних досліджень його реалізації. Емотивний код як лінгвістична універсалія формується в кожній мові власним набором засобів, до яких, без сумніву, можна зарахувати і лексичні засоби репрезентації невербальних виявів емоцій, зокрема лицевих експресій. Вивчення різноманітних механізмів відбиття словом емоційно-почуттєвого (у тому числі невербального) досвіду людини сприяє адекватному розумінню того, як емоції концептуалізуються в мові [10, с. 20].

Лексичний опис невербальних виявів (експресій обличчя, очей, губ, характеристик звучання голосу) наочно передає атмосферу емоційних переживань і широкий спектр емоцій, не виражених вербально, викликаючи тим самим у реципієнта тексту адекватну авторському задуму емоційну реакцію. До найбільш інформативних з погляду вираження емоцій належать випадки лексичного опису численних лицевих виразів, мимічних жестів та психофізіологічних виявів. На наш погляд, емоційна позначеність невербального компонента комунікації «вираз обличчя», специфіка його природи, а також визнаний дослідниками в галузі емотіології факт щодо первинності невербальної семіотичної системи емоцій (порівняно з вербальною) не дозволяє розглядати мовне позначення аналізованого невербального компонента як таке, що має лише опосередковане відношення до репрезентації емоцій у мові.

В емотіології вже здійснено спроби визначити місце номінацій окремих невербальних компонентів у системі засобів формування емотивного коду мови. Так, дослідниця О. А. Янова розглядає лексичні репрезентації усмішки як специфічні емотивні знаки, поява яких у художньому дискурсі «завжди виступає вказівкою на емоційну маркованість комунікативної ситуації» [10, с. 21]. Визначаючи місце номінацій лицевих експресій у системі засобів, які формують емотивний код мови, необхідно враховувати, що, на відміну від номінацій усмішки, поява в художньому тексті мовних засобів репрезентації мимічних виявів не завжди вказує на емоційно позначену комунікативну ситуацію. Наприклад, почервоніння обличчя може слугувати сигналом базової емоції гніву чи емоційного комплексу «сором, збентеження, провина», або передавати фізіологічну реакцію організму людини на певні умови навколишнього середовища, вказувати на стан здоров'я комуніканта. Відповідно мовні засоби позначення таких невербальних виявів не завжди слугуватимуть індикаторами міжособистісних стосунків. В нашому дослідженні ми розглядаємо номінації емоційних лицевих експресій як *емотивні знаки*, тобто такі лексичні одиниці, які слугують для мовного втілення невербального знака емоцій «вираз обличчя» і в яких кодифіковано міститься інформація про певний емоційний стан суб'єкта комунікації. З цього погляду аналізовані номінації є своєрідними сигналами емотивного типу художнього тексту, що зумовлюють разом з іншими лінгвістичними компонентами тексту його емотивну функцію.

У сучасній науці пояснення здатності до «читання» людських облич стало можливим завдяки відкритому на початку 90-х років XX століття італійськими вченими під керівництвом Дж. Ріццолатті, особливому різновиду нейронів, які відповідають за процес неусвідомленої імітації. Зважаючи на специфіку їхньої дії, вони отримали назву «дзеркальні» (mirror neurons) [14]. Здатність ідентифікувати себе з комунікативними партнерами, моделювати їхні когнітивні процеси, розуміти наміри та емоції через спостереження в першу чергу за мимічними рухами, які пов'язують з імітаційним механізмом, закладеним у системі дзеркальних нейронів мозку людини, необхідні для її успішної соціалізації та соціальної адаптації [13]. У свою чергу, ці вміння можуть виступати детермінантами вираженості рівня *емоційного інтелекту* особистості, тобто відкритості людини власним емоційним переживанням, здатності ефективно справлятися з вимогами й тиском оточення, пов'язуючи його можливості з гармонійною взаємодією серця й розуму, афекту й інтелекту [2].

Проблема емоційної культури людини залишалася актуальною протягом усієї історії суспільства. Приклади емоційної мудрості людства знаходять ще в Біблії: «Нерозумного гнів пізнається відразу, розумний же мовчки ховає Зневагу» (Притові 12: 16). Проте, ці питання й досі не отримали належної уваги, хоча в сучасному суспільстві, де штучно насаджують культ раціонального ставлення до життя, проблеми емоційних і психосоматичних розладів, усвідомлення власної індивідуальності, питання компетентності в розумінні й вираженні емоцій та розвитку так званої емоційної мудрості постають достатньо гостро.

Термін *емоційний інтелект* уперше з'явився в психологічному тезаурусі в 1985 році в назві докторської дисертації У. Пейна. Пізніше концепцію емоційного інтелекту було представлено у роботах американських психологів Д. Големана, Дж. Майєра, П. Саловейя, які тлумачили його як здатність людини усвідомлювати та генерувати власні почуття та почуття інших людей, адекватно розпізнавати їх з метою спрямування мислення та діяльності, а також сприяння власному емоціональному та інтелектуальному росту [12, с. 435]; як фактор індивідуальності, що впливає на міжособистісну взаємодію [6, с. 10]; як базу емоційної компетенції [9, с. 8]. Цю концепцію тривалий час критикували через суперечливість самого поняття і неможливість здійснення інтелектуальних операцій з емоціями.

У сучасній науці емоційний інтелект розуміють як чотириккомпонентний ментальний конструкт, що складається з таких когнітивних механізмів: усвідомлена регуляція емоцій; осмислення емоцій; асиміляція емоцій у мисленні; вираз і розпізнавання емоцій [1, с. 82].

Емоційний інтелект базується на емоційних поняттях і визначає людську думку, яка фіксує властивості ментальних, емоційно забарвлених явищ з огляду на те, як вони кваліфікуються і відрізняються від раціонально оцінених людиною [2, с. 43]. На наш погляд, як жодний інший засіб невербального каналу зв'язку, лицева експресія може виступати одним з детермінантів вираженості компонентів емоційного інтелекту комуніканта, оскільки безпосередньо пов'язана з ними всіма. Наведемо приклад одного з фрагментів дискурсу:

'So where are you getting married?' Alicia's old supercilious expression is returning and I can see her preparing to pounce.

Ok, this is the moment. This is the time to make the big announcement. To tell Robyn I've changed my mind. I'm going to get married in Oxshott.

'Actually ...' I'm really on the brink of it – when I make the fatal mistake of glancing up. Alicia's looking as patronizing and smug as she ever did towards me. Years of feeling stupid and small well up in me like a volcano – and I just can't help it, I hear my voice saying, 'Actually, we're getting married at the Plaza.'

Alicia's face snaps in shock, like an elastic band.

'The Plaza? Really?'

'Is that where you're getting married?'

'No,' says Alicia, her chin rather tight. 'They couldn't fit us in at such short notice. When did you book?'

'Oh... a week or two ago,' I say, and give a vague shrug.

Yes! Yes! Her expression!' [11, с. 174].

У представленому фрагменті героїня Ребека постає емоційно компетентною людиною і вміло використовує наведені ментальні здібності для досягнення власної прагматичної мети, чого не можна сказати про Алісію, яка, судячи з вербалізацій її невербальної поведінки, зазнає комунікативного фіаско. Впізнавши вже відомий презирливий вираз на обличчі своєї партнерки (*Alicia's old supercilious expression*) та прогнозуючи за ним її наступні кроки (*I can see her preparing to pounce*), Ребека демонструє здатність розуміти як власне лицеві експресії, так і передбачати їхні наслідки, що виступає необхідною основою асиміляції емоцій у мисленні для вирішення певних завдань. Саме манірність та зверхність у вигляді співрозмовниці (*Alicia's looking as patronizing and smug as she ever did towards me*) переконують героїню не зізнаватися в зміні весільних планів, а навпаки – взяти реванш за роки приниження. Таким чином, успішне керування емоціями адресата яскраво засвідчується змінами в миміці головної

героїні (*Alicia's face snaps in shock, like an elastic band; her chin rather tight; Her expression*), яка в поданому контексті хоча й не виражає свого емпатійного ставлення до співрозмовниці у зв'язку з несприятливими обставинами, проте виходить переможницею в цьому конфлікті, демонструючи високий рівень свого емоційного інтелекту.

Закономірним наслідком концепції емоційного інтелекту стає твердження про зв'язок між рівнем його вираження та свободою комунікативної поведінки. Досконале володіння окресленими ментальними здібностями веде до свободи комуніканта, до різноманітності виявів особистості, розвитку психологічної культури. І, навпаки, їхня обмеженість, що виявляється в неможливості адекватно виявити себе в певній ситуації спілкування, веде до блокування комунікативної самореалізації з відповідними негативними наслідками. Наприклад:

Her face flickers again, and I can tell she's suppressing some kind of feeling. But what? Is it fury with me for being so ungrateful? Is it distress that Luke's not going to live in her building after all? Part of me is desperately curious, wants to pick away at her façade, nose in and find out all about her. And another, more sensible part of me says, just leave it, Becky. Just leave it [там само, с. 346].

Представлений фрагмент засвідчує неможливість декодувати вираз обличчя співрозмовниці і є однією з ілюстрацій на підтвердження невисокого рівня її емоційного інтелекту та комунікативної компетенції. Надмірна стриманість експресії героїні призводить до того, що її сприймають як холодну, байдужу людину. Це заважає їй використовувати емоції для підвищення ефективності когнітивної діяльності, визначає її комунікативний ідіостиль як некооперативний. У цьому контексті не можна не погодитися з Ф. Шиллером у тому, що «зі слів людини можна лише зробити висновок, якою вона хоче здатися, а якою вона є насправді необхідно вгадувати за її мімікою».

Таким чином, у термінах лінгвістики емоцій номінації виразу обличчя визначаємо як невербальні емотивні знаки мовного втілення невербального знака емоцій «вираз обличчя», які містять кодифіковану інформацію про емоційний стан суб'єкта комунікації, посилюють і стимулюють емоціогенність художнього тексту, виступаючи одним з показників його емотивної маркованості. Більш того, позначення лицевих експресій може виступати одним з детермінантів вираження когнітивних механізмів емоційного інтелекту комуніканта, представленими усвідомленою регуляцією емоцій, осмисленням емоцій, асиміляцією емоцій у мисленні, розпізнаванням емоцій, оскільки безпосередньо воно пов'язане з ними всіма. Перспективним об'єктом подальших наукових досліджень вважаємо визначення когнітивних основ номінацій невербального компонента комунікації «вираз обличчя».

Джерела та література

1. Андреева И. Н. Эмоциональный интеллект: исследование феномена / И. Н. Андреева // Вопросы психологии. – 2006. – № 3. – С. 78-86.
2. Вайсбах Хр. Эмоциональный интеллект / Хр. Вайсбах, У. Дакс. – М.: Лик Пресс, 1998. – 160 с.
3. Горелов И. Н. Невербальные компоненты коммуникации / И. Н. Горелов. – [3-е изд.] – М.: Изд-во ЛКИ, 2007. – 103 с.
4. Крейдлин Г. Е. Невербальная семиотика: Язык тела и естественный язык / Г. Е. Крейдлин. – М.: Новое литературное обозрение, 2002. – 592 с.
5. Нэпп М. Невербальное общение. Полное руководство / М. Нэпп, Д. Холл. – СПб.: Прайм-ЕВРОЗНАК, 2006. – 512 с.: ил.
6. Петровская А. С. Эмоциональный интеллект как детерминанта результативных параметров и процессуальных характеристик управленческой деятельности: автореф. дис. на соискание науч. степени канд. психол. наук: спец. 19.00.03 «Психология труда. Инженерная психология, эргономика» / А. С. Петровская. – Ярославль, 2007. – 27 с.
7. Серакова І. І. Магія невербальної комунікації: [посібник] / І. І. Серакова. – К.: Вид. Центр КНЛУ, 2004. – 95 с.
8. Солощук Л. В. Вербальні і невербальні компоненти комунікації в англomовному дискурсі / Л. В. Солощук. – Харків: Константа, 2006. – 300 с.
9. Шаховский В. И. Реализация эмотивного кода в языковой игре / В. И. Шаховский // Эмотивный код языка и его реализация: кол. монография / [науч. ред. В. И. Шаховский]. – Волгоград: Перемена, 2003. – С. 7-18.
10. Янова О. А. Возможности эмотивного кода для обозначения невербального знака эмоции / О. А. Янова // Эмотивный код языка и его реализация: кол. монография / [науч. ред. В. И. Шаховский]. – Волгоград: Перемена, 2003. – С. 18-25.
11. Kinsella S. Shopaholic Ties the Knot / S. Kinsella. – L.: Black Swan, 2002. – 396 p.
12. Mayer J. D. The Intelligence of Emotional Intelligence / J. D. Mayer, P. Salovey // Intelligence. – 1993. – Vol. 17, № 4. – P. 433-442.
13. Rajmohan V. Mirror neuron system [Електронний ресурс] / V. Rajmohan, E. E. Mohandas // Indian J Psychiatry. – 2007. – № 49. – P. 66-69. – Режим доступу до журн.: <http://www.medknow.com>.
14. Rizzolatti G. The mirror-neuron system [Електронний ресурс] / G. Rizzolatti, L. Craighero // Annual Review of Neuroscience. – 2004. – № 27. – P. 169-192. – Режим доступу до журн.: <http://www.web.mit.edu/hst.722/www/Topics/Language/RizzolattiReview2004.pdf>.

УДК 811.161.1'271

Крулькевич М. И., Курдюмова И. А.

ОТРАЖЕНИЕ ВЗАИМОДЕЙСТВИЯ РУССКОГО И УКРАИНСКОГО ЯЗЫКОВ В ОФИЦИАЛЬНО-ДЕЛОВОЙ РЕЧИ ЖИТЕЛЕЙ ДОНЕЦКОГО РЕГИОНА

Прослеживаются этапы и тенденции развития языковой ситуации в Донецком регионе с 50-х годов XX столетия по настоящее время. С помощью социолингвистических методов исследуются основные типы и причины отступлений от нормы при переводе стандартизированных речевых средств официально-делового стиля с русского языка на украинский.

Ключевые слова: языковая ситуация, официально-деловой стиль.

Простежуються етапи і тенденції розвитку мовної ситуації у Донецькому регіоні з 50-х років XX сторіччя до нашого часу. За допомогою соціолінгвістичних методів досліджуються основні типи і причини відхилень від норми при перекладі стандартизованих мовних засобів офіційно-ділового стилю з російської мови на українську.

Ключові слова: мовна ситуація, офіційно-діловий стиль.

Stages and progress trends of linguistic situation are traced in the Donetsk region from 50th years of XX centuries till a present tense. Basic types and reasons of retreats from a norm during the translation of the standardized verbal means of officially-business style from the Russian language to Ukrainian are explored of social-linguistics methods.

Key words: language situation, officially-business speech.

Новое поле исследования, очерченное А. Н. Рудяковым в работах «Русофония и русистика в XXI в.» [10], «Георусистика и национальные варианты русского языка» [9], отличается не только лингвистической, но и философской сложностью. Расширение границ изучения русского языка влечет за собой новое осмысление таких фундаментальных понятий, «как «языковая норма», «вариант языка», «национальный вариант языка», «региональный язык» и др., актуализирует проблему взаимодействия близкородственных языков с учетом их пространственной вариативности.

Цель данной работы – определение специфики взаимодействия русского и украинского языков в официально-деловой речи жителей Донецкого региона.

Изучение характера взаимодействия русского и украинского языков в Донецком регионе осуществлялось с учетом особенностей исторически сложившейся в нем языковой ситуации.

В середине XX столетия исследователь русской разговорной речи в Донбассе Г. И. Рихтер охарактеризовал Донбасс как «местность со смешанным наречием», как территорию русско-украинского двуязычия, заселенную и продолжающую заселяться уроженцами разных местностей Украины и России. Русскую же разговорную речь, как и украинскую, определил как пестрый разнородный сплав, дополнив данную характеристику следующей ссылкой: «А.Фадеев писал в «Молодой гвардии», что донбассовцы говорят на том смешанном наречии, «которое образовалось от скрещения языка центральных русских губерний с украинским народным говором, донским казацким диалектом и разговорной манерой азовских портовых городов» [8, с. 4].

По мнению Г. И. Рихтера, проблема преодоления «привычных местных особенностей» стоит перед многими жителями Донбасса, в том числе перед значительной частью его интеллигенции, его учащейся молодежью [Там же, с. 4].

В 80-ые годы языковая ситуация в Донецком регионе изучалась преподавателями кафедры русского языка Донецкого национального университета в соответствии с Программой, разработанной Отделом русского языка Института языковедения им. А. А. Потебни АН УССР. Характеристика языковой ситуации в различных регионах Украины, в том числе, и в Донецком, содержится в коллективной монографии «Украинско-русское двуязычие» [12] и в ряде последующих публикаций. Общим признаком языковой ситуации во всех регионах Украины был признан особый статус русского языка как языка межнационального общения. В то же время были определены специфические признаки языковой ситуации в различных регионах Украины, выявленные в ходе проведения массового опроса населения по специальным вопросам, разработанным Отделом русского языка Института языковедения АН УССР.

Современная языковая ситуация в Донецком регионе отличается от ситуации предыдущих периодов не количественными, а качественными и оценочными признаками.

Оставаясь по количественным признакам поликомпонентной, неравновесной, с демографически и функционально разномощными компонентами, языковая ситуация характеризуется сменой функционально доминирующего языка: вместо русского им стал украинский.

Следует подчеркнуть, что это качество языковой ситуации в рамках глобального языкового пространства трансформируется – функциональная мощь русского языка как языка международного сотрудничества и межнационального общения возрастает. Близкое родство русского и украинского языков при отсутствии «импортированного» металекта обеспечивает свободную коммуникацию на территории государства и за его пределами.

В настоящее время идиомы Донецкого региона образуют сложную иерархию:

- 1) «надгосударственные» языки: русский, английский;
- 2) государственный язык: украинский;
- 3) языки межнационального общения: русский и украинский;
- 4) языки многонационального региона: ~120 языков;
- 5) так называемый «язык базара»: локальное средство межгруппового (бытового) общения;
- 6) «домашние» языки (узколокальное средство внутригруппового общения).

Функционально эти идиомы неравнозначны. Надгосударственные языки, государственный язык и языки межнационального общения служат целям массовой и формальной коммуникации, а также неформального устного общения. Социально-коммуникативная система носителей языка Донецкого региона характеризуется социально-детерминированным распределением сосуществующих в пределах данного языкового коллектива языковых систем и подсистем по сферам, социальным функциям и социальным ситуациям.

Особым статусом в рассматриваемой иерархии наделен украинский язык, как государственный. Его ядерной подсистемой в функционально-прагматическом аспекте выступает официально-деловой язык, предназначенность которого – оптимальная организация языковых средств для регулирования отношений в сфере официальных, деловых коммуникаций, в области права и государственной политики. К важнейшим качествам официально-деловой речи исследователи относят стандартизованность. Ср.: «Официально-деловой стиль – наиболее замкнутая среди других стилей функциональная система, наиболее стабильная, традиционная и стандартизованная» [2, с. 198].

Отличительной особенностью этого стиля являются сформировавшиеся в нем на протяжении столетий наборы речевых оборотов и слов, связанных с обозначением стереотипных служебных ситуаций. Стандартизированные речевые средства документов выступают как сигналы определенной информации (указание на последующее изложение, ссылки на тех или иных лиц, ссылки на действия, причины и т. д.).

В оценке места и роли стандартизированных средств в официально-деловой речи принципиальных расхождений во взглядах лингвистов нет. Ср., напр.: «Канцеляризмы – слова, устойчивые словосочетания, грамматические формы и конструкции, употребление которых в литературном языке закреплено традицией за официально-деловым стилем, особенно за канцелярско-деловым подстилем» [4, с. 212]; «Оптималне конструювання тексту, застосування мовних кліше в управлінських документах дає змогу досягти високого ефекту у виконанні ними їхньої основної соціальної функції» [7, с. 108].

Новым и важным для изучения клише в межкультурном контексте является сделанный Ф. С. Бацевичем акцент на их принадлежности к идиоматике языка: «Кліше (фр. cliché – форма) – будь-яка готова мовленнєва формула, критерієм виділення якої є регулярність її вживання у мовленнєвих і комунікативних ситуаціях. К., як правило, мають національно-культурні особливості й характеризують ідіоматику мови, якою здійснюється міжкультурна комунікація» [1, с. 73]. При этом идиоматику автор понимает не только как «совокупность всех идиомных средств конкретного языка (фразеологизмов, крылатых слов, пословиц, поговорок и др.)», но и как «неповторимость каждого идиоэтнического языка, как совокупность особенностей языка, которые отличают его от других этнических языков» [1, с. 64].

Значительную часть стандартизированных речевых средств составляют словосочетания. Особенности взаимодействия русского и украинского языков, реализующегося на уровне словосочетаний-клише в официально-деловом стиле, изучаются нами путем социолингвистических наблюдений.

Для сбора материала применялись методы моделирования ситуаций, деловых игр, анкетирования, тестирования, дискуссий, конструирования, перевод текстов, их стилистическая правка и др., использовавшиеся в сфере организованного обучения. Реципиентами выступали студенты 3-4 курсов специальности «Документоведение и информационная деятельность» (1-ая группа реципиентов) и студенты 4-5 курсов специальности «Русский язык и литература» (2-ая группа реципиентов).

Материалом для наблюдений послужили не только клише, зафиксированные в словарях, но и включенные в прикнижные словники и справочные пособия. Опросники включали два вида заданий: 1. Перевести клише с русского языка на украинский; 2. Перевести клише с украинского на русский.

Результаты наблюдений отразили различную степень сформированности знаний, умений и навыков в выборе и использовании стандартизированных речевых средств официально-делового стиля студентами различных

специальностей, подтвердив предположение о том, что больше трудностей при переводе клише с русского на украинский возникает у студентов-филологов (1-ая группа реципиентов). При переводе клише с украинского языка на русский (2-ое задание) реципиенты обеих групп допустили незначительное количество ошибок.

Анализ ответов студентов позволяет, не останавливаясь на окказиональных образованиях (что может стать предметом специального исследования), определить типичные отклонения от нормы при переводе клише с русского языка на украинский. Все ошибки можно разделить на две группы. К первой группе относятся отступления от литературной нормы украинского языка, обусловленные незнанием специфики русского и украинского языков на различных уровнях их систем. Ко второй группе относятся ошибки, обусловленные вариативностью норм в зависимости от функционально-стилевого фактора.

Эти случаи представляют особый интерес, как примеры введения в словосочетания конструктивных элементов, не препятствующих свободной коммуникации и не вызывающих впечатления ненормативного употребления.

Так, при переводе на украинский язык русских словосочетаний *получатель товара* (укр. *отримувач товару*), *получить в наследство* (укр. *отримати у спадок*), *получить право* (укр. *отримати право*) большинством реципиентов компоненты украинских словосочетаний *отримувач* – *одержувач*, *отримати* – *одержати*, рассматривались как взаимозаменяемые и употреблялись без учета норм, характерных для официально-деловой речи. Отступления от нормы в ответах реципиентов провоцируются тем, что словари рассматривают глаголы *отримувати* (*отримати*) и *одержувати* (*одержати*) в значении «*получать (получить)*» как синонимичные в общелитературном украинском языке [11, сс. 453, 474]; [6, с. 471].

К этой же группе ошибок мы относим те, которые обусловлены расхождением между нормой, регулирующей сочетаемость слов, имеющих смысловые оттенки, в общелитературном украинском языке, и нормой, сложившейся в официально-деловом стиле, например, при переводе на украинский язык русских словосочетаний, включающих компонент *расходы*: русск. *хозяйственные расходы* – укр. *господарські витрати*, русск. *транспортные расходы* – укр. *транспортні витрати*, русск. *побочные расходы* – укр. *побічні витрати*, русск. *торговые расходы* – укр. *торгові витрати*, русск. *финансовые расходы* – укр. *фінансові витрати*.

Часть реципиентов вместо нормативного в официально-деловой речи слова *витрати* употребила слово *затрати*. Такая замена возможна в общелитературном украинском языке, где, по данным лексикографических работ, они функционируют как синонимы в том случае, когда речь идет о средствах, материальных ценностях, затраченной энергии, рабочей силе, труде и др. В иных же контекстах слово *витрати* синонимизируется со словом *видатки* [3, с. 18-19].

С импульсами, идущими из общего языка, связаны и ошибки, обусловленные функционально-стилистическими факторами. Их также можно, на наш взгляд, отнести к первой группе ошибок, учитывая динамику стилистических и стилиевых норм в современном украинском языке. Так, при переводе русских словосочетаний с компонентом *поставщик* на украинский язык некоторые реципиенты употребляли слово *поставщик*: *поставщик товару*, *головний поставщик* и др. вместо нормативных *постачальник товару*, *головний постачальник* и др. З. Мацюк и Н. Станкевич относят употребление слова *поставщик* к типичным ошибкам в речи профессионального общения [5, с. 333]. Авторы же пособия «Культура мови на щодень» отмечают стилистическое размежевание слов *поставщик* и *постачальник* в украинском языке: «Якщо раніше два названі слова вживалися без стилістичного розрізнення..., то тепер форма на -*щик* сприймається як ознака некодифікованого розмовного стилю або просторіччя» [3, с. 89].

Таким образом, особого внимания при изучении процессов активного взаимодействия украинского и русского языков, реализующегося в сфере официально-делового общения, заслуживают отступления от стилиевой нормы украинского языка, свидетельствующие о том, что в условиях межкультурной коммуникации национально-культурный фактор уступает прагматическому.

Источники и литература

1. Бацевич Ф. С. Словник термінів міжкультурної комунікації / Ф. С. Бацевич. – К.: Довіра, 2007. – 205 с. – (Словники України).
2. Валгина Н. С. Теория текста: Учебное пособие / Н. С. Валгина. – М.: Логос, 2003. – 280 с.
3. Культура мови на щодень: словник / Авт. кол.: Н. Я. Дзюбишина-Мельник, Н. С. Дужик, С. Я. Єрмоленко та ін.; НАН України. Ін-т укр. мови. – 2-е вид., доповнене і виправлене. – К.: Довіра, 2002. – 169 с. – (Б-ка сер. «Словники України»).
4. Лингвистический энциклопедический словарь / Гл. ред. Н. В. Ярцева. – М.: Сов. энциклопедия, 1990. – 685 с.
5. Мацюк З. О. Українська мова професійного спілкування [Текст]: навч. посібник / З. О. Мацюк, Н. І. Станкевич. – 2-ге вид. – К.: Каравела, 2009. – 352 с.
6. Олійник І. С. / Російсько-український словник / І. С. Олійник, Д. І. Ганич. – 5-те видання, доп. і перероб. – К.: «А.С.К.», 1999. – 760 с.
7. Поберецька Г. Г. Лінгвістичні основи документознавства та інформаційної діяльності: навч. посіб. / Г. Г. Поберецька, І. М. Волинець; за ред. І. П. Ющука. – К.: Знання, 2008. – 351 с.
8. Рихтер Г. И. Нормы литературной речи, по преимуществу разговорной. Справочные указания по словоупотреблению, фразеологии и синтаксическим сочетаниям слов, по формам слов / Г. И. Рихтер. – Сталино: Облиздат, 1958. – 36 с.
9. Рудяков А. Н. Георусистика и национальные варианты русского языка / А. Н. Рудяков // Культура народов Причерноморья. Научный журнал. – 2009. – № 168. – Т. 1. – С. 7-10.
10. Рудяков А. Н. Русофония и русистика в XXI веке / А. Н. Рудяков // Русский язык в поликультурном мире // Материалы Международной научно-практической конференции. – Симферополь: СОНАТ, 2007. – С. 15-24.
11. Українсько-російський словник / Уклад.: Г. П. Іжакевич та інші. – К.: Наук. думка, 1999. – 984 с.
12. Українсько-російське двуязыччя: Соціолінгв. аспект / Г. Д. Басова, І. В. Борисюк, І. А. Курдюмова та др.; Отв. ред. Т. К. Черторижская; АН УССР, Ін-т языкознання ім. А. А. Потебні. – К.: Наук. думка, 1988. – 180 с.

СЛОГАН ЯК СУГЕСТИВНИЙ КОНЦЕНТР РЕКЛАМИ

Слоган рассмотрен как константа рекламного сообщения, которая концентрирует его суггестивный потенциал. Выявлены суггестивные актуализаторы экстралингвального (психологические законы восприятия и запоминания) и лингвальных аспектов, где последний реализуется на всех языковых уровнях, усиливая воздействующий эффект рекламного слогана.

Ключевые слова: слоган, суггестия, концентр, экстралингвальный, лингвальный.

Слоган розглянуто як константу рекламного повідомлення, що концентрує його сугестивний потенціал. Виявлено сугестивні актуалізатори екстралінгвального (психологічні закони сприйняття та запам'ятовування) і лінгвального аспектів, де останній реалізується на всіх мовних рівнях, підсилюючи навіювальний ефект рекламного слогану.

Ключові слова: слоган, сугестія, концентр, екстралінгвальний, лінгвальний

The slogan is examined as an advertising constant in which the suggestive potential of the advertising is concentrated. The suggestive agents of the extralinguistic (the psychological laws of perception and storing) and linguistic aspects are revealed. The linguistic aspect is realized in all language levels strengthening the suggestive effect of the advertising slogan.

Key words: slogan, suggestion, basis, extralinguistic, linguistic.

На сьогодні вже доведено сугестивну природу рекламних текстів, які здійснюють запрограмоване навіювання на реципієнтів. Цьому питанню присвячено чимало праць В. Зазикіна, Т. Ковалевської, І. Черепанової та ін., де підкреслено, що «іманентною ознакою рекламних дискурсів визнано їх впливову скерованість» [3, с. 11].

Взагалі ж сугестію визначають як процеси й методи впливу на психічну сферу людини, скеровані на зниження свідомого контролю та критичності при сприйнятті навіювального змісту, зменшення ролі активного розуміння, логічного аналізу та оцінки [1, с. 48]. Навіть смаки та вподобання, особливості поведінки реципієнта часто продиктовані таким неусвідомлювальним навіюванням. Це відбувається ще й тому, що можливості сприйняття людини набагато разів перевищують її здатність до оцінювання та перероблення інформації, яка надходить ззовні. Поза свідомістю нічого не проходить, усе фіксується, непомітно залишається та зберігається в пам'яті і за певних обставин може впливати на вибір та прийняття рішення [4, с. 54]. У рекламі навіювання, як правило, є спеціально організованим процесом, наслідком якого є неусвідомлюваність, непомітність, мимовільність засвоєння індукованої інформації [5]. «Техніка» використання сугестії ґрунтується насамперед і на постійному повторенні навіювального, що сприяє закріпленню потрібної інформації, яка «починає сприйматися буквально без критичного аналізу» [1, с. 131] і переходить у довгострокову пам'ять. Це т. зв. персеверація (тобто багаторазове повторення однакових повідомлень у межах одного звернення або декількох засобах масової інформації), яка вважається найдієвішим засобом підвищення сугестивності мовлення, потужною гіпнотичною технікою.

Сполучення ж цілей і техніки сугестії серед інших різновидів породжує і спрощені для максимуму гасла [див. 10, с. 115-116]. З цією думкою погоджується й В. Лученко, стверджуючи, що джерелом сугестії в рекламі може бути слоган [5]. Такі вчені, як Ф. І. Шарков і А. А. Родіонов вважають, що саме використання слоганів широко використовується з метою впливу в рекламі, що дає змогу сконцентрувати основні особливості, назву й / або образ рекламованого об'єкта в одну фразу, впроваджену у свідомість споживача, де при використанні слогану запам'ятовується не лише й не стільки особливості конкретного продукту, скільки його ідеалізований і позитивний образ [12, с. 99].

Слоган є вагомою константою рекламної комунікації, оскільки багато компаній користуються ним як таким рекламним посиланням, що виконує інтеграційну роль у межах рекламного дискурсу, розрахованого на певну цільову аудиторію. Однак лише кілька робіт (наприклад, праці А. Литвинової, І. Морозової, А. Пономарьової та ін.) були присвячені слогану як особливому різновиду рекламного продукту, проте аналіз рекламних слоганів як сугестивних концентрів реклами практично не здійснювався, що увиразнює актуальність пропонованої розвідки.

Мета нашої статті полягає в доведенні сугестивної природи рекламного слогану. Для розв'язання мети потрібно виконати такі завдання: виокремити особливі риси феномену сугестії, специфіку слогану, його функції, окреслити чинники, які характеризують сугестивний потенціал слоганів.

Переважно дослідники акцентують на стилістичному слогану та на вираженні ним концепції всієї рекламної кампанії: «Слоган – це рекламна фраза, яка в стилістичному вигляді передає основну рекламну пропозицію в межах рекламної кампанії» [6, с. 8]. До того ж підраховано, що слоган читають у 5 разів більше людей порівняно з рекламним текстом.

Слоган – один з основних засобів привертання уваги та інтересу аудиторії. Особливо підвищується його роль за відсутності інших елементів, які привертають ненавмисну увагу: ілюстрацій, кольорового вирішення тощо [8, с. 94]. Тому він має містити ту інформацію, яка цікавить споживача, а головне – пропонувати певну вигоду від рекламної пропозиції.

Отже, рекламний слоган – це коротке гасло або девіз, що відображає якість продуктів, обслуговування, напрям діяльності фірми. Таким чином, основними вимогами до рекламного слогану є: концентрація суті комерційної пропозиції, відносна стилістичність при великій емоційній насиченості, запам'ятовуваність.

На думку І. Черепанової, власне ідеальний слоган – короткий, закличний, багатозначний, легко запам'ятовується, афористичний. Його вплив на свідомість і підсвідомість особливо ефективний, якщо йому притаманна досконала звуко-ритмічна форма та м'яке сугестивне кодування [11, с. 286].

Відзначимо, що сугестивність слогану може забезпечуватися низкою екстралінгвальних і лінгвальних факторів, де серед екстралінгвальних можемо назвати врахування психологічних законів сприйняття та запам'ятовування. Зокрема, це персеверація (яка згадувалась вище), закон ефекту межі та закон Дж. Міллера. Закон ефекту межі (або закон початку-кінця) свідчить про те, що будь-яка послідовність об'єктів чи елементів пропонованого для запам'ятовування матеріалу має просторову (для зорового ряду) або часову (для слухового ряду) структуру, де краще запам'ятовуються початкові та кінцеві елементи [4, с. 56]. Тому доцільним є усталене розташування слогану на початку або в кінці рекламного повідомлення, наприклад: *Прискорена дія проти болю. Не випадайте з життя через біль. «Солтадеін» поєднує три активних компоненти, що підвищує швидкість та ефективність знеболювальної дії. Тому він швидко вгамує навіть найсильніший біль. Отже, Вам не доведеться переривати улюблену справу.*

Згідно із законом Дж. Міллера, максимальний обсяг короткочасної пам'яті не може перевищити 7±2 структурні одиниці [4, с. 57], через це слогани містять невелику кількість слів: «середня довжина слогану дорівнює 6, 4 слова, а особливо популярними є слогани, які складаються з 5 слів» [9, с. 10], що і сприяє кращому запам'ятовуванню: *«Інтертон». Комфорт за будь-яких умов або «Супрадин». Енергія для повноцінного життя.*

Дослідниці І. Морозова та І. Черепанова, описуючи сприйняття рекламного слогану, подають його у вигляді таких етапів: сприйняття → запам'ятовування → залучення, зазначаючи, що людина вперше ознайомлюється зі

слоганом на етапі сприйняття (перший рівень), де свідомість працює за принципом фільтру, розподіляючи інформаційні сигнали на важливі й неважливі. Актуальні сигнали «допускаються» до активного рівня свідомості, а всі інші відсікаються ще на підсвідомому рівні. До того ж, процес сприйняття відбувається швидко, тому основним елементом впливу на етапі сприйняття є досконала і коротка форма слогану [див. 11, с. 284].

На етапі запам'ятовування слоган допускається на другий рівень, де оброблюється власне зміст рекламної фрази [11, с. 285], відбувається декодування повідомлення, стимулу надається певний смисл, але для того, щоб запам'ятатися, слоган повинен мати певну цінність для споживача. Запам'ятовування ж залежить саме від значення фрази, від того, наскільки потрібний і важливий для особистості запам'ятовувальний матеріал, наскільки він пов'язаний з її мотивами, потребами та інтересами, цілями, завданнями і проблемами, від того, наскільки він є для неї емоційно вагомим [4, с. 55].

Наступний етап – залучення – найважливіший, бо саме там виявляється ступінь спонукання споживача на конкретні дії за допомогою інформації. Актуалізація залучення виявляється у процесі обмірковування і здійснення купівлі. Якщо в цей момент слоган «витагується» з пам'яті як одне із джерел інформації про фірму / товар, то його залучальна здатність може бути визнана високою [див. 11, с. 286].

Лінгвальні фактори, що забезпечують сугестивність слоганів, актуалізуються на всіх мовних рівнях (просодичному, фонетичному, лексико-семантичному, морфологічному та синтаксичному), які переважно взаємодіють, підсилюючи вплив, бо «використання лінгвістичних елементів та сигнатур набуває подвійної сугестивності, враховуючи природну впливову інтенційність мови, пов'язану з недомінантним обробленням» [3, с. 11-12].

Такий елемент просодичного рівня, як ритм, є досить вагомим сугестивним актуалізатором, тому що допомагає запам'ятати слоган, слугуючи «ключем», завдяки якому «сугестія проникає у глибини людської фізіології» [див. 10, с. 115-116]. Саме цим пояснюється наявність великої кількості римованих слоганів у рекламному просторі, впливовий ефект яких підсилюється і повторюванням звуків, складів, акцентних інтервалів або слів, наприклад: *«Indesit». Ми працюємо – Ви відпочиваєте; «Добриня». З'їв і подобрів.*

Сугестивність, яка актуалізується на фонетичному рівні, забезпечується і за допомогою екзотизмів та варваризмів, де наявне особливе графічне оформлення та виразне іншомовне звучання лексеми, переважно представленої ергонімом / товарним знаком, наприклад: *«TERRE D'HERMÈS». Аромат між небом і землею.* Відзначимо, що більшість слоганів містить товарний знак / ергонім, створюючи нерозривний структурно-семантичний зв'язок, що й викликає у реципієнта певні стійкі асоціації, пов'язані з рекламованим товаром / фірмою.

Вибір граматичної форми (надання переваги теперішньому часу, імперативності, активному стану, вищому й найвищому ступеню порівняння прикметників і прислівників, вживання означальних займенників, що вказують на узагальнену ознаку та ін.) реалізується на морфологічному рівні впливу, наприклад: *Здоров'я важливе. Почніть зі шкіри. «VICHY».*

Використання простих речень, окликів, питань та ін. належить до впливових елементів синтаксичного рівня. Зокрема питання приваблюють увагу внаслідок своєї незавершеності, що створює дискомфорт, якого людина прагне позбавитися. Надання переваги словосполученням, простим реченням пояснюється тим, що вони при мінімальному застосуванні слів подають вичерпну інформацію: *«Цетрин». Швидка допомога та безпека при алергії; «Vitek». Техніка для життя.*

Але надпотужний потенціал сугестивності належить лексико-семантичному шару (див. праці С. А. Горіна, Т. Ю. Ковалевської, Б. Ф. Поршнєва, І. Ю. Черепанової), де а) враховують денотативні / конотативні властивості лексем (переважно з потужною позитивною семантикою); б) конкретність / образність ключових слів; в) багатозначність / абстрактність.

Цілком зрозуміло, що особистість прагне до позитивних емоцій, тому відповідно краще сприймаються лексеми з позитивною конотацією, якій притаманний прогнозований асоціативний фон. Образність та конкретність унаочнює образ рекламованого об'єкта, а «сила навіювання переважно залежить від наочності та доступності інформації» [13, с. 148], наприклад: *«НОВО-ПАСИТ». Ваш спокій та рівновага; «Фанні». Придбайте яскравий настрій та здоров'я!* В цьому аспекті вчені В. Г. Зазикін, Є. В. Зазикіна та А. П. Мельников, характеризуючи слогани, наведені ознаки називають спеціальними психологічними вимогами, що висуваються до ефективності слоганів [3, с. 93]. З іншого боку, до неефективних же ознак слогану уналежують саме подвійне тлумачення та абстрактні смисли, які, на думку дослідників, суттєво знижують силу сугестивного рекламного впливу [1, с. 50]. Але слоган, як зазначалось, вимагає максимуму стилості й інформації, і саме багатозначність лексем забезпечує цю вимогу. Ця смислова невизначеність дає змогу по-різному інтерпретувати зміст рекламного звернення, уможливаючи актуалізацію особистісно ціннісних смислів: «Саме багатозначність як найважливіша імманентна властивість мовної системи надає можливість оперування остаточною кількістю мовних одиниць у нескінченній множинності контекстів, а також детермінує явище семантичної дифузності» [2, с. 145]. Наприклад, у слогані *Нова пропозиція – страхування нерухомості «Родинний захист». Оранта. Національна акціонерна страхова компанія* використано лексему *нова*, яка є багатозначною.

Відзначимо, що залежно від виду реклами переважають або конкретні, або абстрактні слова (детальніше [7]). Перевагу конкретних слів переважно фіксуємо в комерційному рекламному тексті, що можемо пояснити таким припущенням: окрім того, що конкретні лексеми створюють ефект присутності, «знайомості» певного продукту / послуг, комерційна реклама ще й пропонує власне конкретні товари й послуги на відміну від політичної, яка пропагує ідеї, погляди тощо, які є абстрактними й для детального їх пояснення немає часу, тому застосовується абстрактна лексика. Надання переваги абстрактним поняттям пояснюється, по-перше, тим, що реципієнти тлумачать їх у свій спосіб, підлаштовуючи під особисте сприйняття й розуміння певних подій та явищ. По-друге, абстрактним лексемам властива розширюваність, смислова двоїстість, що є ознаками прийому, «характерного для наведення гіпнотичного трансу» [2, с. 242], тобто у процесі декодування такі лексеми «викликають ефект сенсорного розгалуження» [5, с. 243] через відсутність конкретики, смислової завершеності, якої внутрішньо прагне людина. Наприклад, у політичних слоганах спостерігаємо надмір абстрактних лексем: *Свобода! Справедливість! Солідарність! СДПУ(о); Державність. Демократія. Реформа! (Народний Рух України).*

Таким чином, слогани набувають особливого статусу, де реалізація сугестії відбувається на всіх мовних рівнях за допомогою певних одиниць мови, підсилюючи сугестивний ефект.

Отже, слоган концентрує суть рекламної кампанії, функціонує у всіх ЗМІ як константа, створює нерозривний структурно-семантичний зв'язок з товарним знаком / ергонімом (кореляційні зв'язки) та є потужним сугестором рекламного дискурсу, де сугестивність забезпечується екстралінгвальними та лінгвальними факторами впливу. До екстралінгвальних уналежнюємо врахування психологічних законів сприйняття та запам'ятовування, зокрема персеверацію, закон ефекту межі та закон Дж. Міллера. Лінгвальні фактори забезпечують сугестивність слоганів, актуалізуючись на всіх мовних рівнях: просодичному, фонетичному, лексико-семантичному, морфологічному та синтаксичному, які переважно корелюють, підсилюючи сугестивний вплив. Результати

дослідження дадуть змогу поглибити відомості про сугестивність рекламних слоганів, здатних максимально ефективно впливати на потенційного споживача.

Джерела та література

1. Зазыкин В. Г. Психология рекламы и рекламной деятельности / Зазыкин В. Г., Зазыкина Е. В., Мельников А. П. – М.: ЗАО «ИНТЕБУК», ООО «Издательство ЭЛИТ», 2009. – 224 с.
2. Ковалевська Т. Ю. Комунікативні аспекти нейролінгвістичного програмування: [монографія] / Ковалевська Т. Ю. – [вид. 2-ге, випр. і доп.]. – Одеса: Астропринт, 2009. – 324 с.
3. Ковалевська Т. Ю. Специфіка рекламного та політичного дискурсів / Ковалевська Т. Ю. // Реклама та PR у масовоінформаційному просторі: [монографія] / Т. Ю. Ковалевська, Н. В. Кондратенко, Н. В. Кутуза, О. О. Порпуліт, А. В. Ковалевська. – Одеса: Астропринт, 2009. – С. 11-21.
4. Краско Т. И. Психология рекламы / Краско Т. И. – Харьков: Студцентр, 2002. – 216 с. – (Библиотека журнала «Маркетинг и реклама»).
5. Лученко В. Сугестія в пропаганді та політичній рекламі [Електронний ресурс] / Лученко В. – Режим доступу: <http://h.ua/story/178981/>
6. Морозова И. Слагай слоганы / Морозова И. – [изд. 2-е испр.]. – М.: РИП-холдинг, 2006. – 174 с. – (Академия рекламы).
7. Реклама та PR у масовоінформаційному просторі: [монографія] / Т. Ю. Ковалевська, Н. В. Кондратенко, Н. В. Кутуза, О. О. Порпуліт, А. В. Ковалевська. – Одеса: Астропринт, 2009. – С. 11-21.
8. Ромат Е. В. Реклама / Ромат Е. В. – [7-е изд.]. – СПб.: Питер, 2008. – 512 с.
9. Рюшмина Л. И. Манипулятивные приёмы в рекламе: [учебное пособие] / Рюшмина Л. И. – М.: ИКЦ «МарТ»; Ростов н/Д: Издательский центр «МарТ», 2004. – 240 с. – (Серия «Журналистика и реклама»).
10. Субботина Н. Д. Сугестия и контрсугестия в обществе / Субботина Н. Д. – М.: КомКнига, 2006. – 208 с.
11. Черепанова И. Клич Гамаюн. Научная магия суггестивного влияния языка / Черепанова И. – М.: Издательский Дом «Профит Стайл», 2007. – 464 с.
12. Шарков Ф. И. Реклама и связи с общественностью: коммуникативная и интегративная сущность кампаний / Шарков Ф. И., Родионов А. А. – М.: Академический Проект; Екатеринбург: Деловая книга, 2007. – 301 с.
13. Шуванов В. И. Психология рекламы / Шуванов В. И. – Ростов-на-Дону: Феникс, 2003. – 320 с.

УДК 159.9: 331.108.2:355

Кикилик І. В.

ФАКТОРИ ПОДОЛАННЯ КОМУНІКАТИВНИХ БАР'ЄРІВ У МАЙБУТНІХ МІЖНАРОДНИХ АНАЛІТИКІВ-ПЕРЕКЛАДАЧІВ НА ЗАНЯТТЯХ З АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ

Стаття посвячена определению коммуникативных барьеров, которые возникают у будущих международных аналитиков-переводчиков в процессе изучения иностранных языков. Рассмотрены основные причины возникновения коммуникативных барьеров и возможные пути их преодоления. В статье также сказано, что снижение эффективности усвоения иностранного языка часто обусловливается коммуникативными барьерами. Определены факторы, которые влияют на возникновение коммуникативных барьеров и психолого-педагогические условия, что помогают их преодолению.

Ключевые слова: психологический барьер, коммуникативный барьер, формы коммуникативных барьеров.

Стаття присвячена визначенню комунікативних бар'єрів, що виникають у майбутніх міжнародних аналітиків-перекладачів у процесі вивчення іноземних мов. Розглянуто основні причини виникнення комунікативних бар'єрів та визначено можливі шляхи їх подолання. У статті також зазначено, що зниження ефективності засвоєння іноземної мови часто зумовлюється комунікативними бар'єрами. Зазначено фактори, які впливають на виникнення комунікативних бар'єрів та психолого-педагогічні умови, що сприяють їх подоланню.

Ключові слова: психологічний бар'єр, комунікативний бар'єр, форми комунікативних бар'єрів.

The article is devoted to communicative barriers, which future international analysts-interpreters have in the process of foreign languages learning. The main reasons of communicative barriers creation and the possible ways of their overcoming are stated. The factors that influence communicative barriers creation and psychological conditions that help their overcoming are determined.

Key words: psychological barrier, communicative barrier, communicative barriers forms

В умовах безперервного оновлення та вдосконалення нашої освіти виникає ряд факторів, що сприяють актуалізації потреб вивчення іноземних мов. Адже в сучасному суспільстві успіх будь-якої спільної діяльності людей залежить від стану, рівня розвитку, напрямів і видів іншомовної комунікації.

І зрозуміло, що запит на освітні послуги у цьому напрямі ставить перед сучасною педагогічною психологією завдання із забезпечення ефективних освітніх програм навчання іноземних мов.

Ефективність навчального процесу залежить від багатьох чинників. Але головну роль відіграє викладач, основне завдання якого полягає у вмінні організувати разом з тими, хто навчається, педагогічно доцільні відносини. Кожен педагог у міру своїх можливостей має бути і психологом. Лише за цієї умови він зможе відчувати студента, його емоційний стан, що має дуже важливе значення в процесі спілкування [2, с. 47]. Надзвичайно важливо для викладача ВНЗ не допустити виникнення комунікативних бар'єрів у спілкуванні зі студентами мовних спеціальностей.

Тому, метою даної статті є визначити причини виникнення комунікативних бар'єрів у майбутніх міжнародних перекладачів-аналітиків у процесі вивчення іноземних мов та визначити основні фактори, що сприяють ефективному подоланню цих бар'єрів.

Аналіз літератури (І. А. Зязюн [2], С. Карпенчук [3], О., С. Максименко [4], Н. В. Яковлева [5]) свідчить про те, що у процесі вивчення іноземних мов у студентів можуть виникати психологічні бар'єри, що зумовлюються їх індивідуально-психологічними особливостями. І немає сумніву, що якщо той, хто навчається, не може «розкритися», показати свої здібності, можливості на занятті з іноземної мови, то на 90% це у компетентності викладача допомогти студенту подолати комунікативні бар'єри, що заважають йому розвиватися.

На думку І. А. Зязюна, бар'єри – це перешкоди, що зумовлюють опір партнера впливові співрозмовника. Це бар'єри:

- ◆ фізичні (простір, дистанція та час, якими викладач віддаляє себе від студентів, «закриває» себе);
 - ◆ гностичні (коли педагог не адаптує своє мовлення до рівня розуміння студентів ВНЗ, висловлюється великими реченнями та надто швидко);
 - ◆ естетичні (несприйняття співрозмовником естетики зовнішнього вигляду, особливостей міміки);
 - ◆ емоційні (невідповідність настрою, негативні емоції, що деформують сприймання);
 - ◆ психологічні (у вигляді негативних установок на підставі попереднього досвіду, незбіг інтересів тощо). [2].
- До даної класифікації можна додати ще:

◆ перцептивні бар'єри (адже усі ми бачимо цей світ по-різному. Якби це було не так, то не було б жодної потреби у спілкуванні).

◆ культурні бар'єри (коли ми впливаємося у колектив і бажаємо залишитися у ньому, нам необхідну прийняти поведінку даного колективу. Ця поведінка вважається ознакою приналежності. Колектив винагороджує дану поведінку визнанням та схваленням. В іншому ж випадку існує велика вірогідність виникнення психологічних бар'єрів та «нечесної гри»).

◆ мовні бар'єри (особливо на заняттях з іноземної мови, коли у студентів спостерігається різний рівень оволодіння мовою. Виникає безліч непорозумінь, і студенти з нижчим рівнем знань відчувають виключення, недопущення до розмови).

◆ статеві бар'єри (адже доведено, що існують чіткі розбіжності між мовними структурами чоловіків та жінок. Середньостатистична жінка оперує словником із 22,000 – 27,000 слів, в той час, як чоловікам потрібно вдвічі менше слів).

На думку Т. І. Вербицької психологічний бар'єр – це не тільки психічний стан, що виражається у нездатності оцінити те, що відбувається. Здійснити контроль над своїми емоціями та іншими психічними процесами та властивостями. Психологічний бар'єр у навчанні слід розглядати і як педагогічне явище, що характеризується труднощами студента, що виникають при вирішенні ним навчальних завдань [1]. Нейтралізувати, усунути ці бар'єри можна. Допомагає психологічне настроювання викладача на взаємодію. Самі ж викладачі, як доводять дослідники, не завжди усвідомлюють свою ведучу роль в організації контактів. При появі труднощів у спілкуванні біля 25% з них вважають, що ускладнення «йдуть від тих, хто навчається», є наслідком їх невихованості. Приходиться лише жалкувати, що наставник не признає свого «внеску», причому значного, у створення конфліктної ситуації [2]. Наш педагогічний досвід свідчить, що під час занять з іноземної мови особливо важливо, щоб студент ВНЗ довіряв викладачеві, дослухався до його порад, був готовий завжди взаємодіяти. Адже, якщо на занятті царить спокійна, довірлива атмосфера тому, хто навчається, легше піти на контакт з викладачем, викласти свої думки на іноземній мові. Студент завжди буде прагнути до знань, і що також важливо, буде усвідомлювати важливість свого навчання. Фізичний бар'єр пом'якшується скороченням дистанції, відкритістю у спілкуванні. Соціальний – прагненням не протиставляти себе, а підносити студентів ВНЗ до свого рівня, не нав'язувати, а радити. Кардинальною проблемою вдосконалення взаємодії стає зміна стосунків викладача зі студентом, перетворення їх з суб'єктно-об'єктних (коли викладач впливає на студентів як на об'єкт власних зусиль) у суб'єктно-суб'єктні (коли береться до уваги ставлення студентів до спільної діяльності та враховується індивідуальний розвиток). Чому важливо при взаємодії зі студентом забезпечити йому активну позицію суб'єкта? Бо в умовах суб'єктно-суб'єктних стосунків у того, хто навчається, виховується відповідальність і за себе, і за інших, і за результати загальної справи. Гностичний – уважним спостереженням за реакцією слухача і перебудовою мовлення; адже викладач завжди має відчувати, коли студенти розуміють його, сприймають сказане ним. Естетичний – самоконтролем поведінки; емоційний – прагненням зігріти спілкування слайвом успіху; психологічний – перенесенням уваги на інтерес до роботи, пошуком «емоційного ядра» у спілкуванні, оптимістичним прогнозуванням педагогічної діяльності [2, с. 212]. Зазвичай, причинами виникнення психологічних бар'єрів можуть стати неочікувані ситуації та негативний досвід.

До цього можна віднести ефект вивченої безпомічності, що викликає стійку депресію передусім у тих, хто вважає, що їх невдачі визначаються їх власними недоліками, які неможливо виправити (наприклад, дефектами волі, інтелекту), а успіхи, якщо вони трапляються, залежать лише від обставин чи дій інших людей [6].

Причини виникнення бар'єрів у студентів мовних спеціальностей можуть бути такими:

- о невпевненість у собі та своїх знаннях
- о недовіра до викладача та інших членів колективу
- о недостатній словниковий запас, що робить неможливим вираження власних думок

Н. В. Яковлева у своєму дисертаційному дослідженні зазначає, що зниження ефективності засвоєння іноземної мови часто зумовлюється комунікативними бар'єрами, під якими ми розуміємо психологічне явище, що виявляється у вигляді зовнішніх і внутрішніх ознак тривожності і призводить до блокування ефективного спілкування у процесі вивчення іноземної мови, що спричиняється недостатньою умотивованістю навчання, неадекватною самооцінкою, несприятливою атмосферою та відсутністю навичок, необхідних для реалізації процесу спілкування [5]. Все це притаманне студентам-першокурсникам, адже вони ще не адаптувалися до нових умов навчання, не почували себе впевнено серед одногрупників, проявляють страх та недовіру до нового викладача.

На виникнення комунікативних бар'єрів при вивченні іноземної мови впливають переважно мотиваційні (відсутність чи спотворення мотивації спілкування, незначущість діяльності для досягнення цілей, неадекватність самооцінки і рівня домагань), операційні (відсутність чи недостатність засобів, необхідних для реалізації процесу спілкування) і соціально-психологічні (відсутність оптимального психологічного клімату в групі) фактори, які й обумовлюють відповідні типи бар'єрів. Попередженню і подоланню комунікативних бар'єрів у спілкуванні студентів-першокурсників при вивченні іноземної мови сприяють наступні психолого-педагогічні умови:

Виявлені особливості прояву та чинники дали підстави для з'ясування психолого-педагогічних умов подолання комунікативних бар'єрів при вивченні іноземної мови:

1. Створення сприятливого психологічного клімату в студентській групі (акцентування викладача на моментах успіхів, досягнень в оволодінні студентами іноземною мовою, створення ситуацій спілкування, у яких студент переконується в тому, що його успіхи є проявом його здібностей).

2. Коригувальний вплив на неадекватний рівень домагань і самооцінку (підвищення навчальної мотивації шляхом втягнення студентів у колективну творчу діяльність, структурна організація групової мети й співвіднесення її з особистими завданнями).

3. Формування навичок спілкування за допомогою активізації резервних можливостей особистості й використання соціального досвіду студентів (організація колективної діяльності, у ході якої члени груп мають можливість визначити свої комунікативні здібності й опанувати технікою спілкування) [5].

Т. І. Вербицька вважає, що основними педагогічними умовами подолання психологічних бар'єрів є:

1) готовність викладачів до цілеспрямованої роботи з подолання психологічних бар'єрів у студентів (знання суті, типології психологічних бар'єрів, факторів їх подолання, вміння адекватно оцінювати психічні стани, володіння педагогічними засобами діагностики і розвитку сфер індивідуальності студента, створення і розв'язання проблемних і спеціальних ситуацій, що викликають психологічні бар'єри студентів);

2) готовність студентів до самоаналізу і оцінки власних психічних станів і причин, що їх викликають, до самостійного пошуку виходу зі скрутних ситуацій, усвідомлення ними важливості саморозвитку індивідуальності в процесі навчання у вузі для попередження і подолання психологічних бар'єрів [1].

Отже, для успішної роботи викладача ВНЗ зі студентами необхідно з'ясувати причини виникнення психологічних бар'єрів, які є головною перешкодою успішного вивчення іноземної мови, і намагатися уникнути їх

виникнення. На жаль, об'єм статті не дозволяє представити всі аспекти означеної проблеми, але, на нашу думку, шляхами подальшого дослідження є аналіз психологічних особливостей подолання бар'єрів у спілкуванні викладачів та студентів, та вивчити динаміку розвитку групових відносин у малій групі із зовнішнім статусом.

Джерела та література

1. Вербицкая Т. И. Педагогические условия преодоления психологических барьеров у студентов в процессе обучения иностранному языку: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: спец. 13.00.08 «Теория и методика профессионального образования» / Российский государственный университет им. Иммануила Канта / Т. И. Вербицкая. – Калининград: 2003. – 20 с.
2. Языон И. А. Основы педагогического мастерства: Учебное пособие для педагогических специальностей высших учебных заведений / И. А. Языон. – М.: Просвещение, 1989. – 302 с.
3. Карпенчук С. Г. Теорія і методика виховання: Навчальний посібник / С. Г. Карпенчук – К.: Вища школа, 1997. – 304 с.
4. Максименко С. Д. Загальна психологія. Навчальний посібник / С. Д. Максименко. – К.: МАУП, 2004. – 273 с.
5. Яковлева Н. В. Психолого-педагогічні умови подолання комунікативних бар'єрів у процесі вивчення іноземної мови: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук: спец. 19.00.07 «Педагогічна та вікова психологія» / Національний педагогічний ун-т ім. Драгоманова / Н. В. Яковлева. – К.: 2003. – 20 с.
6. Taylor Shelley E. Social psychology / Taylor Shelley E., Peplau Letitia Anne, Sears David O. – the USA: Prentice Hall, Upper Saddle River, New Jersey, 2000. – 570 p.

УДК 81' 373=111

Орешкина М. В.

КОНЦЕПТЫ ИНОЙ КУЛЬТУРЫ В РУССКОЙ ЯЗЫКОВОЙ КАРТИНЕ МИРА

В статье анализируются концепты иных культур, которые, проникнув в русскую языковую картину мира в результате взаимодействия языков, создают в ней представления об иных национальных мирах, о жизни, быте, традициях, обычаях, мировоззрении других народов.

В статье рассматривается также различие между двумя понятиями: заимствованное слово – культурный концепт (на материале тюркских лексических заимствований) и механизмы концептуализации заимствований в русском языке.

Ключевые слова: языковая картина мира, культурные концепты, взаимодействие языков, национальный колорит, иноязычные заимствования.

У статті аналізуються концепті інших культур, які входять до російської мовної картини світу у результаті взаємодії мов і створюють уявлення про інші національні світи, про життя, побут, традиції, звичаї, світогляд інших народів.

У статті розглядається також різниця між двома поняттями: запозичене слово – культурний концепт (на матеріалі тюркських лексичних запозичень) і механізми концептуалізації запозичень у російській мові.

Ключові слова: мовна картина світу, культурні концепті, взаємодія мов, національний колорит, іншомовні запозичення.

The report elucidates concepts of other cultures which, penetrating into the Russian linguistic picture of the world as a result of languages interaction, create representations of other national worlds, life, existence, traditions, customs, world outlook of other peoples.

The report considers the interconnection between two notions: a borrowing word – a cultural concept (based on the material of Turkic lexical borrowings) and the conceptualization mechanism of borrowings in the Russian language.

Key words: the Russian linguistic picture of the world, cultural concepts, languages interaction, national colour, foreign borrowings.

В эпоху глобализации интенсивный обмен информацией и культурными ценностями привел в движение целые пласты лексики контактирующих языков. На первый план выдвинулись проблемы интернационализации лексики (в основном за счет заимствований технической и иной терминологии англо-американского происхождения), а также общие проблемы заимствований, которые рассматриваются исследователями в самых разных аспектах.

В новых лингвистических дисциплинах, когнитивной лингвистике, концептологии, лингвокультурологии и подобных, в которых активно формируется категориально-понятийный аппарат, уточняются основные единицы терминологических систем, их соотношение и дифференциация, большое внимание уделяется проблемам иноязычных лексических заимствований, культурных концептов и языковой картине мира.

Рассмотрим основные понятия нашей темы «заимствование» и «концепт», как взаимосвязаны и как противопоставлены они в языке и культуре. Известные основополагающие работы С. А. Аскольдова «Концепт и слово» (1928 г.) [1], Д. С. Лихачева «Концептосфера русского языка» (1991 г.) [5], Ю. С. Степанова «Концепт» (1997 г.) [9] и других авторов [4, 8] с большой полнотой раскрывают соотношение трех близких по значению терминов: понятие – слово – концепт.

При более пристальном рассмотрении двусторонних связей «слова» и «концепта», предмет исследования можно разделить на две части в зависимости от того, какое слово будет вступать во взаимоотношение с концептом – «свое» или «чужое», исконное или заимствованное. С учетом существующей оппозиции в языке «свое» – «чужое» соотносительные пары «слово исконное – концепт» и «слово заимствованное – концепт» требуют отдельного рассмотрения.

В лингвистической литературе существует множество толкований этих понятий. Мы придерживаемся следующих определений.

Под **заимствованием** мы понимаем иноязычные лексические единицы или другие элементы чужого языка, перенесенные из одного языка в другой в результате языковых контактов, вошедшие в систему принимающего языка или употребляемые в речи, для выражения новых понятий, дифференциации уже имеющихся и обозначения ранее неизвестных предметов и явлений.

Концепт – понятие комплексное, относящееся к разным смежным наукам. Разные ученые такие, как Н. С. Трубецкой, С. А. Аскольдов, А. Вежицкая, Д. С. Лихачев, Ю. С. Степанов, В. Г. Костомаров, Е. М. Верещагин, Й. Айдукович, В. З. Демьянков, Ю. Л. Воротников и другие, используют для понятий концептологии логико-философские и лингвокультурологические термины: «концепт», «культурный концепт», «лингвокультурный концепт», «национально-культурный концепт», «базовый концепт», «фундаментальный концепт», «национально маркированный концепт», «инокультурный концепт», «константа», «универсалия», «примитив», «архилексема», «контактолексема», «лингвокультурема», «мифологема», «логозпистема», «языковая картина мира», «наивная картина мира» и другие, с помощью которых отражается национальная картина мира данного народа, или, по словам акад. Д. С. Лихачева, «концептосфера» [5, с. 318] национального языка.

«То, что в сознание лингвистов постепенно (и до определенной степени неосознанно) входит некий новый архетип, предопределяющий направление всей совокупности языковедческих штудий, кажется достаточно очевидным. Можно, перефразируя название одной из статей Мартина Хайдеггера, сказать, что для науки о языке наступило "время языковой картины мира"», – пишет в своей работе Ю. Л. Воротников [3, с. 88-89].

Ю. С. Степанов в фундаментальном «Словаре русской культуры» сравнивает два термина – «концепт» и «понятие» и высказывает мысль о том, что концепт – это «явление того же порядка, что и понятие», однако далее автор дает более подробную «различительную» характеристику понятию и концепту» [9, с. 41].

Под **концептами**, или **словами-концептами**, мы понимаем лексемы, передающие лингвокультурное содержание с национально-культурным, культурно-историческим, этнокультурным, страноведческим или другим подобным компонентом и являющиеся ключевыми для понимания национального менталитета носителей языка. Концепты участвуют в формировании «наивной» языковой картины мира данного народа ([6, с. 148], см. также [7]).

Из множества проблем, возникающих при изучении культурных концептов, наше внимание привлекает проблема изучения концептов, составляющих национальную специфику языковой картины мира, описания национально маркированных концептов русского словаря, отражающих как национальную картину мира русского народа, так и национальные картины мира других народов в русском языке.

Примером взаимодействия культуры и языка русского народа с культурами и языками других народов, при котором в русский лексикон в разные эпохи вошло достаточно большое количество иноязычных заимствований, «прижившихся» и в языке и в сознании и осевших в русском словаре, могут служить контакты русского народа с тюркскими народами. В данной работе мы будем использовать в качестве иллюстративного материала в основном тюркские лексические заимствования и будем говорить об их концептуализации в русском языке.

Задача специалистов-лингвокультурологов состоит в том, чтобы отобрать из всего массива заимствований из каждого конкретного языка-донора в русском языке те заимствованные слова, которые репрезентируют концепты «чужой» культуры и которые в совокупности дают представление о национальной картине мира, о менталитете другого народа. Такие концепты в литературе называют «базовыми», «фундаментальными», «национально-культурными», «национально маркированными», «национальными» концептами, а заимствования – концептуализированными или концептуальными, с помощью которых во многом формируется национальная картина мира определенного народа.

Концептуальные иноязычные заимствования, попадая в русский текст, выстраивают культурно-концептуальный ряд, который формирует фрагмент, скажем, тюркской языковой картины мира. Затем в русскую языковую картину мира встраивается, «инкрустируется» фрагмент тюркской языковой картины мира и таким образом в русском языковом сознании кратко и вместе с тем образно создается представление о жизни другого народа. Концептуализированные заимствования становятся своеобразными метками, маркерами в русском тексте.

Национально-культурные концепты отражают менталитет определенного народа или группы близких, родственных народов; например, концепты *изба*, *береза*, *самовар* отражают русский менталитет; *хата*, *галушки*, *гопак* – украинский менталитет; *ярanga*, *ягель*, *парка* – менталитет северных народов; *сакля*, *ткемали*, *бурка* – менталитет кавказских народов; *кишлак*, *карагач*, *казан* – менталитет тюркских народов. Можно, конечно, и не использовать в текстах такие маркированные слова, а давать подробную описательную характеристику фрагментам жизни другого народа, что успешно делается в произведениях художественной литературы, особенно в прозе, а можно наоборот, используя концепты, представленные концептуальными заимствованиями, давать краткие и одновременно яркие характерологические зарисовки из жизни другого народа, что часто можно встретить в поэтических текстах. Для описания пейзажа, портрета, интерьера в художественном или публицистическом тексте бывает достаточно одного-двух заимствованных слов-концептов и перед читателем открывается картина той или иной национальной жизни [Здесь и далее курсив в примерах наш. – М. О.]: «На днях посетил я калмыцкую *кибитку* (клетчатый плетень, обтянутый белым *войлоком*). Все семейство собиралось завтракать. Котел варился посредине, и дым выходил в отверстие, сделанное вверху *кибитки*» (А. Пушкин. Путешествие в Арзрум), «В большом *ауле*, под горою, Близ *саклей* дымных и простых, Черкесы поздно порою Сидят» (М. Лермонтов. Кавказский пленник), «Чад жареной баранины подымался к небу из походной кухни и смешивался с запахом *лаваши* и лилового вина Изабелла» (К. Паустовский. Колхида), «Сколько раз, поравнявшись с нами у брода, тарашили они на Дюйшену глаза, проезжая мимо в своих красных *малахях* и в богатых овчинных шубах, на сытых диких конях» (Ч. Айтматов. Первый учитель), «*Домбра*, как черный лебедь, шеей тянется, крылами бьет! Пинается! – Кричать!.. Как бедуинка над кострами в танце» (О. Сулейменов. Доброе время восхода); «Запах яблок и *плова* / летний воздух смешал, / И сидят *аксакалы*, пьют чай не спеша» (Н. Красильников. Урюковый цвет).

На этих небольших примерах можно наблюдать один из возможных механизмов концептуализации тюркских заимствований в русском тексте. Появившееся в русском тексте тюркское заимствование, которое обозначает характерные понятия жизни тюркских народов, начинает восприниматься как концепт тюркской культуры, и в русском тексте возникает иной мир – мир тюркской культуры. При этом русский текст совсем не обязательно должен быть насыщен тюркскими заимствованиями, подчеркнем это еще раз: бывает достаточно одного-двух концептуальных заимствований, чтобы в воображении читателя возникла тюркская языковая картинка.

Если проанализировать все заимствованные слова и концепты в текстах, то становится очевидным, что не всякое заимствованное слово является национально-культурным концептом. Для того, чтобы решить вопрос о способности и возможности заимствованного слова концептуализироваться в языке-реципиенте, надо обратиться к классификации тюркских заимствований по степени их освоенности русским литературным языком, широте распространения и употребительности и проанализировать эти заимствования с точки зрения возможности их свойств стать культурным концептом в языке-приемнике.

При классификации тюркизмов русского языка мы делим их на две большие группы: заимствования, освоенные, и заимствования, не освоенные русским литературным языком, первые из которых представляют собой факты системы языка, вторые – факты речи.

I. Заимствования, о с в о е н н ы е русским литературным языком:

1. Этимологические заимствования;
2. Собственно заимствования.

II. Заимствования, н е о с в о е н н ы е русским литературным языком:

3. Региональные заимствования, или регионализмы;
4. Локальные заимствования, или локализмы, в том числе окказиональные заимствования.

В рамках данной статьи мы можем представить только выводы о тождественности заимствованного слова и национально-культурного концепта (для краткости и наглядности воспользуемся формулой):

заимствование = (≠) национально-культурный концепт.

I. Заимствования, о с в о е н н ы е русским литературным языком:

1. Этимологическое заимствование ≠ национально-культурный концепт (*алмаз*, *деньги*, *карандаш*, *колбаса*, *лошадь*, *сарай*, *собака*, *стакан*, *товар* – из тюрк. яз. и др.). В редких случаях потенциально возможно: **этимологическое заимствование = национально-культурный концепт.**

2. Собственно заимствование = национально-культурный концепт (*юрта*, *паранджа*, *казан*, *отара*).

Собственно заимствования в основной своей массе являются национально-культурными концептами, а если они таковыми не являются в настоящий момент, то легко могут ими стать при определенных условиях. Эта группа заимствований – донор для национально-культурных концептов.

II. Заимствования, не освоенные русским литературным языком:

3. Региональное заимствование ≠ национально-культурный концепт (*зиндан, касса, хирман, хурджин, кяриз*, см. специальные словари иноязычных слов [10]). В некоторых случаях, чаще в масштабах данного региона, потенциально возможно: **региональное заимствование = национально-культурный концепт**.

4. Локальное заимствование ≠ национально-культурный концепт (*адай, жуз, кокпар, кыз куу, шабул* – казахские; *боорсок, корундук, кошеге, чилде* – киргизские; *вахарман, дагдан, дограма, сачак, чокаш, яшули* – туркменские; *ашина, махалля, сумалак, сунбул* – узбекские; *сайылык, олонхосут* – якутские [10]).

Следует отметить, что границы между подгруппами неосвоенных тюркизмов нечеткие, размытые, в некоторых случаях трудно установимые вследствие их возможной изменчивости, об этом свидетельствуют и наблюдения А. Н. Баскакова, относящиеся к вышеперечисленным группам заимствованных слов [2, с. 233-234].

Еще один вопрос, связанный с этой темой, требует обсуждения, но мы в данной работе сможем его только обозначить. Это вопрос первичности появления в языке-приемнике основных наших понятий «заимствования» и «концепта»: что переходит из одного языка в другой – иноязычное заимствование, которое потом концептуализируется в языке-приемнике и становится там концептом, или непосредственно сам национально-культурный концепт, который заимствуется из языка-донора в готовом виде со всеми его характеристиками.

В лингвистических работах высказываются обе точки зрения. Нам представляется не очень целесообразным исходить из постулата о заимствовании концептов и принимать это без доказательств, столь умозрительное построение требует серьезных обоснований. На наш взгляд, концепты могут возникать только на родной почве своего национального языка и культуры на базе как исконных слов-понятий (что происходит в большинстве случаев), так и заимствованных слов (что происходит только с избранными словами), и, как мы постарались показать в своей работе, на базе не любых заимствованных слов, а заимствований, освоенных литературным языком, общепотребительных и общепонятных, вошедших в словарный состав принявшего их языка, при этом выражающих инонациональные этнокультурные или конфессиональные явления и понятия и имеющих ассоциации с определенной культурно-исторической средой.

Источники и литература

1. Аскольдов С. А. Концепт и слово / С. А. Аскольдов // Русская словесность. От теории словесности к структуре текста: Антология / Под общ. ред. В. П. Нерознака. – М.: Academia, 1997.
2. Баскаков А. Н. Значение тюркских языков социалистических наций в развитии лексики русского языка / А. Н. Баскаков // Взаимовлияние и взаимообогащение языков народов СССР. – М., 1987.
3. Воронников Ю. Л. «Языковая картина мира»: трактовка понятия / Ю. Л. Воронников // Знание. Понимание. Умение. – 2006. – № 2.
4. Демьянков В. З. *Понятие и концепт* в художественной литературе и в научном языке / В. З. Демьянков // Вопросы филологии. – М., 2001. – № 1.
5. Лихачев Д. С. Концептосфера русского языка / Д. С. Лихачев // Лихачев Д. С. Избранные труды по русской и мировой культуре / СПбГУП. – СПб., 2006.
6. Орешкина М. В. О заимствовании тюркских элементов в русский язык: лексикографический аспект / М. В. Орешкина // V Международная научная конференция «Язык, культура, общество» (Москва, 24 – 27 сентября 2009 г.) / РАН. РАЛН. МИИЯ / Вопросы филологии: [в 2-х т.]. – Т. 2: Пленарные доклады. – М., 2009.
7. Орешкина М. В. Лингвокультурологические аспекты языковых заимствований / М. В. Орешкина // Res Linguistica: Сб. статей. К 60-летию проф. В. П. Нерознака. – М.: Academia, 2000.
8. См.: Попова З. Д. Концепт и значение / З. Д. Попова, И. А. Стернин // Попова З. Д., Стернин И. А. Когнитивная лингвистика. – М.: Изд-во АСТ; Восток-Запад, 2007; и др.
9. Степанов Ю. С. Концепт / Ю. С. Степанов // Степанов Ю. С. Константы: Словарь русской культуры. Опыт исследования. – М.: Школа «Языки русской культуры», 1997.
10. См.: Шипова Е. Н. Словарь тюркизмов в русском языке / Е. Н. Шипова. – Алма-Ата, 1976; Юналеева Р. А. Тюркизмы в русской классике: Словарь с текстовыми иллюстрациями / Р. А. Юналеева. – Казань: Изд-во «Таглитат» Ин-та экономики управления и права, 2005; Шеломенцева З. С. Словарь тюркизмов в русском языке жителей Киргизии / З. С. Шеломенцева. – Фрунзе, 1971; Кушлина Э. Н. Словарь местных слов в русской печати Узбекистана и Таджикистана / Э. Н. Кушлина // Кушлина Э. Н. Таджикские и узбекские слова в русском языке. – Душанбе, 1968; и др.

Примечание: Исследование выполнено при поддержке РГНФ в рамках проекта «Тюркские лексические заимствования в русском языке» (проект № 09-04-00180а).

УДК 811.161.2'371

Малахова О. А., Помирча С. В.

ВЕРБАЛІЗАЦІЯ ЕТНОПСИХІЧНИХ АРХЕТИПІВ У РОМАНІ О. ІЛЬЧЕНКА «КОЗАЦЬКОМУ РОДУ НЕМА ПЕРЕВОДУ...»

Вербалізація архетипів в романі А. Ільченка «Козацькому роду нема переводу...» досліджується через поняття етнопсихічного архетипу в зв'язі з типовими рисами етнічного характеру українців, визначеними на основі дослідження народного творчості, історії народу, характеристики його видатних діячів. Визначаються фактори впливу на вербалізацію в романі конкретних рис українського етнічного характеру.

Ключові слова: архетип, етнічний характер, етнопсихічний архетип, художні образи.

Вербалізація архетипів у романі О. Ільченка «Козацькому роду нема переводу...» досліджується через поняття етнопсихічного архетипу у взаємозв'язку із типовими рисами етнічного характеру українців, визначеними на підставі дослідження народного творчості, історії народу, характеристики його найвидатніших постатей. Визначаються чинники впливу на вербалізацію в романі конкретних рис українського етнічного характеру.

Ключові слова: архетип, етнічний характер, етнопсихічний архетип, художні образи.

In this article the authors investigate the verbalization of archetypes in O. Ilchenko novel «No waste of Cossack stock...» throw the concept «ethnic and psychic archetypes», which connect with typical features of Ukrainian's ethnic character. These features is determined by investigation of folklore, nation history and also by characterizing of famous people. The authors describe factors of verbalization of Ukrainian ethnic character specific features in the novel.

Key words: archetype, ethnic character, ethnic and psychic archetypes, verbalization.

В українському мовознавстві й культурології дедалі більше уваги приділяється характеристиці психічних основ українців, що виявляються не тільки в стереотипах поведінки, але й у мові, художній творчості.

Теоретичне підґрунтя лінгвістичних досліджень у парадигмі *мова – людина – культура* закладене в наукових розвідках видатних учених XIX ст. (В. Фон Гумбольдт, О. Потебня, К. Юнг) і багатьох сучасних мовознавців

(Ю. Апресян, Н. Арутюнова, А. Вежицька, В. Жайворонок, А. Загнітко, А. Зеленько, В. Кононенко, Л. Лисиченко, О. Селіванова, Н. Сологуб, Л. Ставицька, В. Чабаненко та інші).

У контексті проблематики етнолінгвістики й етнокультурології актуальним є вивчення художнього світу О. Ільченка, що дає змогу зобразити широку картину життя українського народу на початку XVII століття, надає можливість реконструювати етнопсихічні архетипи українського народу. Оскільки актуальним у сучасній лінгвістиці залишається антропоцентричний аспект, а також аналіз мовних одиниць за допомогою методології суміжних наук (лінгвістики, психології, етнології), особливого значення набувають дослідження художнього мовлення письменників, творчість яких тривалий час не була предметом вивчення як у літературознавстві, так і в мовознавстві. До числа таких митців належить і Олександр Ільченко, творчість якого заслуговує на увагу дослідників.

Роман О. Ільченка «Козацькому роду нема переводу...» в художніх образах виражає духовне багатство народу мовними засобами. Саме цей аспект у романі ми й обрали для дослідження.

С. Кримський вважає, що «спіралі історії накручуються на стрижньові, центральні цінності, які, збагачуючись, не гинуть, а постійно відроджуються в нових формах, перетворюючи сучасність у всечасність метаісторії» [1, с. 77]. На думку науковця, «чим ґрунтовнішим є культурне звернення, тим глибше воно проростає в історичний ґрунт цивілізації» [1, с. 78]. Такими стрижнями він називає архетипи, а ми уточнимо – етнопсихічні архетипи. **Етнопсихічний архетип** розуміємо як модифікацію, реалізацію, проекцію загальнолюдського архетипу в колективному несвідомому конкретного етносу, спричинену певними геополітичними та культурно-історичними чинниками і зумовлену психічними параметрами етнічної ідентичності (етнічного характеру, темпераменту, етносвідомості).

Визначення й опис етнопсихічних архетипів неможливі без урахування особливостей національного характеру як важливого компонента етнічної свідомості.

Оскільки, як відомо, етнічний характер складають певні психічні риси, що властиві етносу на певному етапі розвитку і які на кожному з таких етапів можуть «згасати» чи навпаки проявлятися більш інтенсивно, важливо простежити, які саме риси дослідники вважали притаманними українському етносу взагалі.

Перші спроби дати аналіз психічного складу українців як етносу були здійснені ще в XIX ст. у працях видатних представників української думки М. Костомарова, В. Липинського, І. Огієнка, Д. Чижевського, продовжили ці дослідження сучасні науковці: О. Баронін, І. Грабовська, М. Гримич, В. Жайворонок, Ю. Липа, Г. Лозко, Б. Цимбалістий та ін.

На підставі дослідження народної творчості, історії народу, характеристики його найвидатніших постатей названі автори розглядають такі типові риси етнічного характеру українців: волелюбність, прагнення до свободи, патріотизм, емоційність, чутливість, чуттєвість, сентименталізм, ліризм, гумор, артистичність, культ матері-жінки, релігійність, толерантність до інших народів, терпимість, індивідуалізм, працелюбність, гостинність, інтровертність, що виявляється в певній спрямованості на свій внутрішній світ, самозаглибленість, колективізм.

Оскільки кожен із науковців (з огляду на історичну епоху та спираючись на текст досліджуваного роману) убачав різною мірою притаманними українському етносові різні риси, зручним вважаємо подання цих відомостей у таблиці (табл. 1).

Як видно з табл. 1, більшість дослідників одностайно виокремлюють (уживаючи різні, але семантично близькі поняття) такі риси, як волелюбність, емоційність, культ жінки-матері, інтровертність, колективізм та індивідуалізм.

М. Логвиненко в передмові «Від Козака Мамає до сучасності» писав, що, «використавши величезні багатства фольклору, Олександр Ільченко відтворює характер українського народу, його споконвічний і незгасний порив до свободи. До соціальної і національної незалежності...» [3, с. 4].

Ми можемо спроектувати узагальнене бачення та індивідуальне уявлення рис українців О. Ільченком у романі «Козацькому роду нема переводу...». Роман «Козацькому роду нема переводу...», написаний українцем про українців, звичайно повною мірою відображає характерні риси національного характеру: емоційність, сентиментальність, чуттєвість, мужність, гордість, почуття гумору, релігійність, прагнення волі, матріархічність (культ жінки-матері).

Таблиця 1.

Типові риси етнічного характеру українців												
Риси етнічного характеру \ Прізвище дослідника	М. Костомаров	Д. Чижевський	В. Липинський	Б. Цимбалістий	Г. Лозко	Ю. Липа	В. Мацько	А. Баронін	І. Огієнко	Д. Яворницький	Ю. Кримський	Усього
волелюбність (прагнення до свободи) патріотизм	+				+	+	+	+	+	+	+	9
емоційність (кордоцентризм, чутливість та ліризм, гумор, сентименталізм)	+	+	+		+	+	+	+				7
релігійність (одухотвореність)	+			+								2
культ жінки, родини	+	+		+								3
толерантність (дух терпимості)	+					+						2
індивідуалізм	+	+			+			+				4
колективізм		+			+		+					3
працелюбство	+	+										2
інтровертність (самозаглиблення)	+						+	+				3

Ми можемо спроектувати узагальнене бачення та індивідуальне уявлення рис українців О. Ільченком у романі «Козацькому роду нема переводу...». Роман «Козацькому роду нема переводу...», написаний українцем про українців, звичайно повною мірою відображає характерні риси національного характеру: емоційність, сентиментальність, чуттєвість, мужність, гордість, почуття гумору, релігійність, прагнення волі, матриархічність (культ жінки-матері).

Вербалізація саме таких рис українського етнічного характеру в романі зумовлена, на нашу думку, кількома чинниками: 1) особистою зацікавленістю О. Ільченком химерною постаттю Козака Мамая зокрема та темою козащини взагалі, що концентрувала дух звияги, патріотизму, мужності; 2) перемогою у Великій Вітчизняній війні, яка акцентувала піднесений дух звияжців, привертала увагу до історичного героїчного минулого; 3) індивідуальними психічними особливостями О. Ільченка, якого сучасники характеризували як людину доброзичливу, з почуттям гумору та глибоко інтелектуальну.

З огляду на окреслені теоретичні засади можемо реконструювати етнопсихічні архетипи українців, що вербалізуються в рисах етнічного характеру та художніх образах персонажів, зображених у романі О. Ільченка «Козацькому роду нема переводу...».

Ураховуючи вчення про картини світу та ідіостильові особливості мови художніх творів, а також окреслені дослідниками риси етнічного характеру українців, на основі тексту роману О. Ільченка «Козацькому роду нема переводу...» визначаємо такі етнопсихічні архетипи: **воля, віра, серце, козак, мати, дівчина**.

Архетип Вільної індивідуальності реалізується в етнопсихічному архетипі **воля** та виявляється в притаманних етнічному характерові українців волелюбності, гідності, мужності, патріотизмі.

Архетип Дух – в етнопсихічному архетипі **серце**, який виявляється в притаманному етнічному характерові українців кордоцентризмі – емоційності, що виявляється в чуттєвості (любов, ненависить), гуморі, ліризмі, артистизмі, сентименталізмі.

Архетип Бог (Мудрий старець) проявляється в етнопсихічному архетипі **віра**, вербалізованому в романі через релігійність українців.

Архетип Чоловік реалізується в етнопсихічному архетипі **козак**, що є ключовим у романі, вербалізуючись в образах Козака Мамая, пана Купи, Михайлика. На думку М. Костомарова, в різні історичні епохи символами українського національного характеру були різні суспільні групи: образ козака (символ воїна, захисника, лицаря з відповідними характерологічними рисами) з часом поступається образів чумака, який символізує перехід від козака до селянина («за своїми заняттями він мужик, за духом і характером – козак»), а той, у свою чергу, згодом утрачає залишки воєвничості й трансформується в образ селянина, у якому «лише в період парубоцтва можна розгледіти колишню відвагу, активність, честолубство, характерні для першого образу» [4, с. 30]. Оскільки написання роману було зумовлене певними суспільно-історичними чинниками та індивідуальними особливостями й захопленнями автора, про які вже йшлося, очевидно, що у романі зображується саме чоловік-козак.

Архетип Жінка реалізується у двох етнопсихічних архетипах – **мати** та **дівчина**, які вербалізуються в образах матері Явдохи та дівчат Ярини й Роксолани. На думку дослідників, жінці в українському суспільстві відводиться особливе місце, ставлення до неї відзначається особливою духовністю, а подекуди жінка домінує над чоловіком [5, 6, 2]. Особливу роль у ментальності українців відіграє жінка-мати, що пояснюється, на думку дослідників, матриархальним характером української родини, чим і зумовлюється особливість зображення в романі родинних стосунків – відсутність образу батька, проте розширення жіночих образів.

Систему реалізації архетипів в етнопсихічних архетипах через типові риси етнічного характеру та образи персонажів можна представити схематично (схема 1).

Окреслені етнопсихічні архетипи вербалізуються в романі, з одного боку, через зображення рис етнічного характеру, а з другого – через мовну характеристику образів роману.

Етнопсихічні архетипи українського народу були визначені на основі окреслених типових рис етнічного характеру українців (емоційність, сентиментальність, чуттєвість, мужність, гордість, почуття гумору, релігійність, прагнення волі), з урахуванням думки дослідників творчості О. Ільченка про те, що в романі «Козацькому роду нема переводу...» відтворюється характер українського народу, та на підставі отриманих результатів лінгвістичного аналізу.

Перспективними видаються подальші дослідження тексту роману О. Ільченка «Козацькому роду нема переводу...» в етнокультурному, психолінгвістичному, комунікативному аспектах.

Джерела та література

1. Кримський С. Б. Сприйнявши серцем, осягнувши розум / С. Б. Кримський // ВІСН, 1993. – № 8. – С. 76-83.
2. Костомаров М. І. Слов'янська міфологія / М. І. Костомаров. – К.: Либідь, 1994. – 306 с.
3. Логвиненко М. С. Від козака Мамая до сучасності / М. С. Логвиненко // Ільченко О. Є. Твори: у 2 т. / [вступ. ст. М. С. Логвиненко]. – К.: Дніпро, 1979. – Т. 1: Козацькому роду нема переводу і Чужа Молодиця: Укр. химерний роман з нар. уст. – С. 3-14.
4. Опарина Е. О. Лингвокультурология: Методологические основания и базовые понятия / Е. О. Опарина // Язык и культура: Сб. обзоров. – М.: ИНИОН РАН, 1999. – С. 27-48.
5. Федорченко І. Проблема національного характеру в науковій спадщині М. Костомарова // [Електронний ресурс] / І. Федорченко // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. – 2008. – № 12. Режим доступу до журн.: <http://uaznavstvo/univ.kiev.ua/ua/visnyk/Visnyk-12/Fedorchenko.pdf>.
6. Цимбалістий Б. Родина і душа народу / Б. Цимбалістий // Українська душа. – К.: МП «Фенікс», 1992. – С. 66-96.

**Схема. 1. Реалізація архетипів в етнопсихічних архетипах роману О. Ільченка
«Козацькому роду нема переводу...»**

